74-4
8 III

KĀRLIS MARKSS

KAPITĀLS

VISU ZEMJU PROLETĀRIEŠI, SAVIENOJIETIES!

KAPITĀLS

Kārlis
MARKSS

KAPITĀLS

KARLIS MARKSS

KAPITĀLS

L 74-4/8

LKP CK PARTIJAS VĒSTURES INSTITŪTS —
PSKP CK MARKSISMA-LEŅINISMA INSTITŪTA FILIĀLE

L
1K

KĀRLIS MARKSS

KAPITĀLS

POLITISKĀS EKONOMIJAS KRITIKA

TREŠAIS SĒJUMS

3. GRĀMATA:

KAPITĀLISTISKĀS RAŽOŠANAS PROCESS VISUMĀ

PIRMĀ UN OTRĀ DAĻA

IZDOTS FRIDRIHA ENGELSA REDAKCIJĀ

IZDEVNIECIBA «LIESMA» RIGA 1975

3K13M
Ka 472

Vļa Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA
75-53.470 03080F3H17

Институт истории партии при ЦК КПЛ —
филиал Института марксизма-ленинизма
при ЦК КПСС

К. Маркс

КАПИТАЛ

Критика политической экономии

Том третий

Книга III:

Процесс капиталистического производства,
взятый в целом

Части первая и вторая

Издан под редакцией *Фридриха Энгельса*
Издательство политической литературы
Москва 1973

Издательство «Лиесма»
Рига 1975

На латышском языке

© Tulkojums latviešu valodā, «Liesma», 1975 piezīmes, rādītāji

M $\frac{10101}{\text{M } 801(11)-75}$ 1—75

NO PSKP CK MARKSISMA-LEŅINISMA INSTITŪTA

Šis «Kapitāla» trešā sējuma izdevums ir tulkojums no pirmā vācu izdevuma, kas nāca klajā 1894. gadā Engelsa redakcijā. Tāpat kā trešā sējuma izdevumam krievu valodā (I daļa — 1939. g., II daļa — 1947. g.), par pamatu tika ņemts I. Skvorcova-Stepanova rediģētais tulkojums.*

Sagatavojot šo izdevumu, tulkojums krietni vien labots un precizēts. Salīdzinot pirmo vācu izdevumu ar Marksa manuskriptu, atklātas un novērstas daudzas pārrakstīšanās un iespiedkļūdas, kas bija iezagušās pirmajā vācu izdevumā. No jauna pārbaudītajos un precizētajos tulkojumos ievietoti arī Marksa sniegtie citāti no dažādu autoru darbiem. Ja Markss kādu citātu sniedz saīsinātā veidā vai atstāsta autora domu saviem vārdiem, tad šai izdevumā šāda citāta tulkojums dots saskaņā ar vācu izdevuma tekstu. Reizē pārbaudīti un nepieciešamības gadījumos laboti cipari un citi faktiskie dati. Ņemti vērā visi V. I. Ļeņina izdarītie atsevišķu vietu tulkojumi no «Kapitāla» trešā sējuma vācu izdevuma, ko viņš citējis savos darbos, kā arī izmantoti Ļeņina tulkotie atsevišķie izteicieni un termini.

Marksa un Engelsa zemsvītras piezīmes, tāpat kā 1894. g. vācu izdevumā, apzīmētas ar ciparu un apaļo iekavu. Engelsa rakstītās piezīmes atzīmētas ar viņa iniciāļiem. Zem svītras ievietotajām redakcijas piezīmēm pievienota zvaigznīte un saīsinājums *Red.*, bet grāmatas beigās atrodamajām redakcijas piezīmēm — cipars bez iekavas. Dažām autora bibliogrāfiska rakstura piezīmēm pievienotie redakcijas papildinājumi likti kvadrātiekavās. Engelsa izdarītie papildinājumi autora tekstā vai citātos ietverti figūriekavās.

Nedaudzie grūti tulkojamie vācu vārdi vai speciālie termini līdzās to tulkojumam sniegti oriģinālvalodā (kvadrātiekavās).

---

* Šī grāmata iespiesta pēc K. Marksa un F. Engelsa Rakstu otrā izdevuma.

PRIEKŠVĀRDS

Beidzot man ir izdevies publicēt šo Marksa galvenā darba trešo grāmatu, tā teorētiskās daļas nobeigumu. Izdodot otro grāmatu 1885. gadā, es domāju, ka trešā grāmata, izņemot, protams, dažus ļoti svarīgus nodaļījumus, radīs droši vien tikai tehniskas grūtības. Tā tas arī tiešām bija; bet tās grūtības, ko man sagādāja tieši šie svarīgākie grāmatas nodaļījumi, es tolaik nemaz neparedzēju, tāpat kā neparedzēju arī citus šķēršļus, kuri tik stipri aizkavējuši grāmatas sagatavošanu.

Pirmām kārtām un visvairāk mani traucējis redzes vājums, kas gadiem ilgi ierobežojis līdz minimumam laiku, kad esmu varējis nodarboties ar rakstīšanu, un kas vēl tagad tikai paretam ļauj man ķerties pie spalvas mākslīgā apgaismojuma apstākļos. Tam pievienojušies citi neatliekami darbi: Marksa un manu agrāko darbu jauni izdevumi un tulkojumi, tātad pārstrādājumi, priekšvārdi, papildinājumi, kas bieži vien nav iespējami bez papildu pētījumiem, utt. Pirmām kārtām ir jāmin pirmās grāmatas angļu izdevums, par kura tekstu beigu beigās atbildu es un kurš tāpēc atņēmis man daudz laika. Kas kaut cik sekojis starptautiskās sociālistiskās literatūras milzīgajam pieaugumam pēdējos desmit gados un it sevišķi Marksa un manu agrāko darbu tulkojumu skaitam, tas piekritīs, ka man bijis pamats priecāties par ļoti ierobežoto valodu skaitu, kurās es varēju būt noderīgs tulkotājiem un kurās tātad mans pienākums bija neatteikties no viņu darba pārbaudes. Bet literatūras pieaugums ir bijis tikai pašas starptautiskās strādnieku kustības atbilstošā pieauguma simptoms. Un tas uzlicis man jaunus pienākumus. Kopš mūsu sabiedriskās darbības pirmajām dienām Marksam un man ir bijis jāveic liela daļa starpniecības darba starp dažādu zemju sociālistu un strādnieku nacionālajām kustībām; šis darbs pieaudzis līdz ar visas kustības pastiprināšanos. Bet, tā kā Markss arī šai laukā uzņēmās galveno darba smagumu, tad pēc viņa nāves nemitīgi augo-

šais darbs bija jāveic man vienam. Pa to laiku atsevišķu nacionālo strādnieku partiju tiešie savstarpējie sakari ir kļuvuši un, par laimi, dienu no dienas kļūst arvien vairāk par vispārēju parādību, tomēr manu palīdzību vēl izmanto daudz biežāk, nekā es to vēlētos sava teorētiskā darba interesēs. Bet, kas, tāpat kā es, vairāk nekā piecdesmit gadu ir aktīvi piedalījies šajā kustībā, tam no šīs kustības izrietošie darbi ir neatliekams pienākums, kas nekavējoties jāizpilda. Kā sešpadsmitajā gadsimtā, tā arī mūsu vētrainajā laikā tīrie teorētiķi sabiedrisko interešu sfērā sastopami tikai reakcijas pusē, un tieši tāpēc šie kungi īstenībā nemaz nav teorētiķi, bet gan šīs reakcijas vienkārši apoloģēti.

Tā kā es dzīvoju Londonā, šie partiju sakari ziemā notiek galvenokārt rakstveidā, vasarā — lielāko tiesu personiski. Tā rezultātā un arī tāpēc, ka jāseko kustības gaitai nemitīgi augošā skaitā valstu un vēl spēcīgāk augošam preses orgānu skaitam, es vairs nespēju veikt tos darbus, kas nepieļauj nekāda pārtraukuma, citādi kā tikai ziemā, galvenokārt gada pirmajos trīs mēnešos. Kad cilvēkam aiz muguras ir septiņdesmit gadu, Meinerta asociatīvās šķiedras smadzenēs darbojas kaut kā nepārvarami gausi: pārtraukumi grūtā teorētiskā darbā vairs nav pārvarami tik viegli un tik ātri kā agrāk. Tāpēc iznāca tā, ka vienas ziemas darbu, ja tas netika novests pilnīgi līdz galam, vajadzēja nākošajā ziemā krietni lielā daļā veikt no jauna; un tas notika tieši ar visgrūtāko — piekto daļu.

Kā lasītājs no turpmākā izklāsta redzēs, šīs grāmatas rediģēšanas darbs būtiski atšķīrās no otrās grāmatas rediģēšanas. Trešajai grāmatai bija tikai viens sākotnējais uzmetums, turklāt ar daudziem izlaidumiem. Parasti katras atsevišķās daļas sākums bija apstrādāts diezgan rūpīgi, lielāko tiesu pat stilistiski nogludināts. Bet, jo tālāk, jo mazāk izveidots un nepilnīgāks kļuva manuskripta apstrādājums, iztirzājumā bija arvien vairāk ekskursu sakarā ar blakus jautājumiem, kas radušies pētīšanas gaitā, atliekot materiāla galīgo izvietojumu līdz vēlākam laikam; arvien garākas un sarežģītākas kļuva teksta daļas, kurās bija izteiktas domas, kas pierakstītas in statu nascendi*. Daudzās vietās rokraksts un iztirzājums pārāk skaidri norāda uz to, ka darbā ielaužas un pakāpeniski progresē pārmērīgā darba izraisītās slimības lēkmes, kas no sākuma arvien vairāk un vairāk traucēja autoru viņa pastāvīgajā darbā un beidzot padarīja to laiku pa laikam pilnīgi neiespējamu. Un par to nav jābrīnās. Starp 1863. un 1867. gadu Markss ne tikai sagatavoja divas pēdējās «Kapitāla» grāmatas melnrakstā un pirmo grāmatu iespiešanai gatavā veidā, bet veica arī milzīgu darbu, kas bija saistīts ar Starptautiskās Strādnieku Asociācijas nodibināšanu un tās darbību. Tomēr tā rezultātā jau 1864. un 1865. gadā parādījās nopietnas pazīmes

* — to tapšanas procesā. — *Red.*

par traucējumiem Marksa veselībā, kuru dēļ viņš pats vairs nevarēja pabeigt II un III grāmatas galīgo apstrādāšanu.

Mans darbs sākās ar to, ka es ieguvu salasāmu kopiju, nodiktēdams visu manuskriptu pēc oriģināla, ko pat es bieži vien tikai ar pūlēm varēju salasīt, un jau tas vien aizņēma diezgan daudz laika. Tikai pēc tam varēja sākties īstā rediģēšana. Es ierobežoju to ar visnepieciešamāko: visur, kur to ļāva skaidrība, pēc iespējas paturēju sākotnējā teksta raksturu, pat neizsvītroju atsevišķus atkārtojumus tur, kur tie, kā tas Marksam ir parasts, katru reizi skar priekšmetu no jaunas puses vai vismaz attēlo to ar citiem izteicieniem. Tur, kur maniem grozījumiem vai papildinājumiem nav bijis tīri redakcionāla rakstura vai kur es esmu bijis spiests apstrādāt Marksa doto faktu materiālu un taisīt no tā pats savus, kaut arī iespējami vairāk Marksa garā ieturētus secinājumus, — tur visa šī vieta ir likta kvadrātiekavās un atzīmēta ar maniem iniciāļiem.* Manās zemsvītras piezīmēs iekavu dažviet nav, bet tur, kur tās atzīmētas ar maniem iniciāļiem, es atbildu par visu piezīmi.

Manuskriptā — kā tas pirmuzmetumā pats par sevi saprotams — ir ļoti daudzi norādījumi uz punktiem, kas iztirzājami vēlāk, pie kam šie solījumi ne visos gadījumos izpildīti. Es tos paturēju, jo tie parāda autora nodomus attiecībā uz turpmāko darbu.

Tagad pievērsīsimies atsevišķiem jautājumiem.

Pirmajai daļai galvenais manuskripts bija izmantojams tikai ar lieliem ierobežojumiem. Pašā tā sākumā ievietoti visi matemātiskie aprēķini attiecībai starp virsvērtības normu un peļņas normu (kas sastāda mūsu III nodaļu), bet mūsu I nodaļā aplūkotais priekšmets tiek iztirzāts tikai vēlāk — garām ejot. Šai gadījumā palīdzēja divi pārstrādājuma sākumi, katrs 8 lappuses in folio,** bet arī tie nav viscaur izstrādāti vajadzīgajā sakarībā. No tiem ir sastādīta I nodaļa tās tagadējā veidā. II nodaļa ņemta no galvenā manuskripta. III nodaļai bija vesela virkne nepabeigtu matemātisku aprēķinu, kā arī vesela gandrīz pabeigta burtnīca, kas sarakstīta septiņdesmitajos gados un attēlo vienādojumos virsvērtības normas attiecību pret peļņas normu. Mans draugs Semjuels Mūrs, kas veica arī lielāko daļu no pirmās grāmatas angļu tulkojuma, uzņēmās apstrādāt priekš manis šo burtnīcu, ko viņš kā vecs Kembridžas matemātiķis spēja nesalīdzināmi labāk. No viņa rezumējuma es pēc tam sastādīju III nodaļu, izmantojot šinī nolūkā dažviet arī galveno manuskriptu. No IV nodaļas bija tikai virsraksts. Bet, tā kā šeit aplūkojamais jautājums — aprites ietekme uz peļņas normu — ir ļoti svarīgs, tad es to iztirzāju pats, un tāpēc visa šī nodaļa tekstā ir likta iekavās. Pie tam izrādījās, ka īstenībā III nodaļā dotā peļņas normas

* Šajā izdevumā kvadrātiekavu vietā liktas figūriekavas. — *Red.*
** ½ iespiedloksnes formātā. — *Red.*

formula, lai tā kļūtu par vispārnozīmīgu, prasa zināmu modifikāciju. Sākot ar piekto nodaļu, galvenais manuskripts ir vienīgais avots visai pārējai daļai, kaut gan arī te bija nepieciešams izdarīt ļoti daudz pārvietojumu un papildinājumu.

Sekojošajās trijās daļās, ja nerunā par stilistisko rediģēšanu, es gandrīz viscaur varēju pieturēties pie oriģinālmanuskripta. Atsevišķas tā vietas, kas attiecās pa lielākajai daļai uz aprites ietekmi, tika apstrādātas atbilstoši manis iespraustajai IV nodaļai; arī tās ir liktas iekavās un atzīmētas ar maniem iniciāļiem.

Galvenās grūtības sagādāja V daļa, kurā arī ir aplūkots vissarežģītākais jautājums visā grāmatā. Un tieši te darba laikā Marksu pārsteidza viena no minētajām smagajām slimības lēkmēm. Tātad šeit mūsu priekšā nav gatava uzmetuma un pat ne shēmas, kuras apveidus vajadzētu aizpildīt, bet tikai pats darba sākums, kas bieži vien ir nesakārtota kaudze piezīmju, atzīmju, izrakstu materiālu. No sākuma es mēģināju pabeigt šo daļu, kā tas man zināmā mērā izdevās ar pirmo daļu, aizpildot izlaidumus un apstrādājot tikai uzskicētos fragmentus, lai šī daļa kaut aptuveni dotu visu to, ko bija nodomājis dot autors. Vismaz trīs reizes es izdarīju šādu mēģinājumu, bet katru reizi nesekmīgi, un šādā veidā zaudētais laiks ir galvenais aizkavēšanās cēlonis. Beidzot es pārliecinājos, ka šādā ceļā nekas nav sasniedzams. Man vajadzētu izskatīt visu plašo literatūru šajā laukā, un beigu beigās man kaut kas iznāktu, bet tā tomēr nebūtu Marksa grāmata. Man neatlika nekas cits kā atteikties no turpmākajiem mēģinājumiem šajā virzienā un pēc iespējas aprobežoties ar visa esošā sakārtošanu, izdarot tikai visnepieciešamākos papildinājumus. Un tādējādi 1893. g. pavasarī es pabeidzu galveno darbu ar šo daļu.

No atsevišķām nodaļām XXI—XXIV nodaļas bija visumā izstrādātas. XXV un XXVI nodaļa prasīja faktu materiāla pārbaudi un citās vietās esošā materiāla iespraušanu. XXVII un XXIX nodaļu varēja gandrīz pilnīgi dot pēc manuskripta, turpretim XXVIII nodaļas tekstu vajadzēja sagrupēt citādi. Bet īstās grūtības sākās ar XXX nodaļu. Sākot ar šo vietu, vajadzēja pareizi sakārtot ne tikai faktu materiālu, bet arī pašu domu gaitu, ko ik brīdi pārtrauca iesprausti teikumi, ekskursi utt. un kas tika tālāk attīstīta citā vietā, bieži vien tikai garām ejot. Tādējādi XXX nodaļu sastādīju, pārvietojot un izmetot atsevišķus fragmentus, kurus izlietoju citā vietā. XXXI nodaļa atkal bija sakarīgāk izstrādāta. Bet pēc tam manuskriptā seko garš nodalījums ar virsrakstu «Juceklis», kur ietilpst vienīgi izvilkumi no parlamenta pārskatiem par 1847. un 1857. gada krīzēm, kuros sagrupēti divdesmit triju uzņēmēju un ekonomistu spriedumi par naudu un kapitālu, par zelta aizplūšanu, par pārmērīgu spekulāciju utt., kam vietām seko īsi komentāri. Šeit jautājumos un atbildēs pietiekami izpaužas gandrīz visi tā laika vulgārie uzskati par naudas un kapitāla attiecību, un Markss ir gribējis kritiski un satīriski aplūkot šajos

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Dritter Band, erster Theil.

Buch III:
Der Gesammtprocess der kapitalistischen Produktion.
Kapitel I bis XXVIII.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1894.

«KAPITĀLA» III SEJUMA I NODALIJUMA PIRMĀ VĀCU IZDEVUMA TITULLAPA

apstākļos radušos «jucekli» attiecībā uz to, kas naudas tirgū ir nauda un kas — kapitāls. Pēc daudziem mēģinājumiem es pārliecinājos, ka šīs nodaļas sastādīšana nav iespējama; materiālu, it sevišķi tajos gadījumos, kad tam seko Marksa komentāri, es izmantoju tur, kur to pieļāva iztirzājuma loģika.

Pēc tam seko diezgan labā kārtībā tas, ko esmu ievietojis XXXII nodaļā, bet tieši pēc tā — jauna kaudze izrakstu no parlamenta pārskatiem par visādiem šaiā daļā aplūkotajiem priekšmetiem pamīšus ar garākām vai īsākām autora piezīmēm. Izvilkuma beigās arī komentāri arvien vairāk koncentrējas ap jautājumu par naudas metāla kustību un vekseļu kursa svārstībām un nobeidzas atkal ar visādām papildu piezīmēm. Turpretim XXXVI nodaļa «Pirmskapitālistiskās attiecības» bija pilnīgi izstrādāta.

No visa šī materiāla, sākot ar «Jucekli», ciktāl tas nebija ievietots jau agrāk, es sastādīju XXXIII—XXXV nodaļas. Protams, es neiztiku bez ievērojamiem iespraudumiem no savas puses, lai nodibinātu kopsakarību. Ciktāl šie iespraudumi nav tīri formāla rakstura, tie ir tieši apzīmēti kā manējie. Šādā veidā man beidzot izdevās ievietot tekstā *visus* autora spriedumus, kuri kaut cik attiecās uz tematu; nekas netika atmests, izņemot niecīgu daļu no izrakstiem, kuros vai nu tikai bija atkārtots tas, kas jau bija dots kādā citā vietā, vai arī skarti tādi punkti, kuri manuskriptā nav sīkāk aplūkoti.

Daļa par zemes renti bija izstrādāta daudz pilnīgāk, kaut gan arī tā nebūt nebija pilnīgi sakārtota, kā tas redzams jau no tā, ka XLIII nodaļā (manuskriptā — pašas beigas daļā par renti) Markss ir atradis par nepieciešamu īsumā atgādināt visas daļas kopējo plānu. Un tas bija izdevumam jo vēlamāk tāpēc, ka manuskripts sākās ar XXXVII nodaļu, kam sekoja XLV—XLVII nodaļas un tikai pēc tam — XXXVIII—XLIV nodaļas. Visvairāk darba prasīja II diferenciālās rentes tabulas sakarā ar to, ka XLIII nodaļā nemaz nebija izpētīts šī rentes veida trešais gadījums, kas te bija aplūkojams.

Šai daļai par zemes renti Markss septiņdesmitajos gados izdarīja gluži jaunus speciālus pētījumus. Gadiem ilgi viņš studēja oriģinālvalodā statistikas rokasgrāmatas un citus izdevumus par zemesīpašumu, kuri Krievijā pēc 1861. gada «reformas» bija kļuvuši nenovēršami un kurus tam piegādāja viņa krievu draugi tik pilnīgi, cik tas vien bija vēlams, taisīja no tiem izrakstus[1] un bija nodomājis tos izmantot, no jauna pārstrādājot šo daļu. Tā kā Krievijā pastāv ļoti dažādas zemesīpašuma un zemkopju-ražotāju ekspluatācijas formas, tad daļā par zemes renti Krievijai bija jāpiešķir tāda pati loma, kāda Anglijai bija I grāmatā, pētījot algoto darbu rūpniecībā. Diemžēl Marksam neizdevās šo plānu realizēt.

Beidzot, septītā daļa bija pabeigta manuskriptā, bet tikai kā

pirmuzmetums, kurā teksta atsevišķas daļas vajadzēja sadalīt, lai tās kļūtu derīgas iespiešanai. No pēdējās nodaļas bija tikai sākums. Te vajadzēja aplūkot trim galvenajām ienākuma formām — zemes rentei, peļņai un darba algai — atbilstošās trīs lielās attīstītas kapitālistiskās sabiedrības šķiras: zemesīpašniekus, kapitālistus un algotos strādniekus un ar viņu pastāvēšanu nenovēršami saistīto šķiru cīņu kā kapitālistiskā perioda reālu produktu. Tamlīdzīgus rezumējošus vispārinājumus Markss parasti atlika līdz galīgajai rediģēšanai neilgi pirms iespiešanas, pie tam visjaunākie vēsturiskie notikumi ar negrozāmu likumsakarību sagādāja visaktuālāko ilustratīvo materiālu viņa teorētiskajiem atzinumiem.

Citātu un ilustrāciju te, tāpat kā II grāmatā, ir ievērojami mazāk nekā pirmajā. Citāti no I grāmatas doti, norādot uz 2. un 3. izdevuma lappusēm.* Kur manuskriptā ir norādīts uz agrāko ekonomistu teorētiskajiem spriedumiem, tur pa lielākajai daļai ir minēts tikai vārds, pašu citātu bijis paredzēts ievietot, tikai izdarot galīgo apstrādājumu. Protams, man visu to tā arī vajadzēja atstāt. No parlamenta pārskatiem izmantoti tikai četri, bet tie izmantoti diezgan plaši. Šie pārskati ir šādi:

1) Reports from Committees (of the House of Commons), vol. VIII, Commercial Distress; vol. II, part I, 1847—48. Minutes of Evidence. — Citēti kā Commercial Distress, 1847—48;

2) Secret Committee of the House of Lords on Commercial Distress, 1847. Report printed 1848. Evidence printed 1857 (tāpēc ka 1848. gadā to uzskatīja par pārāk kompromitējošu). — Citēts kā C. D. 1848—1857[2];

3) Report on Banc Acts, 1857. — Tas pats, 1858. — Apakšnama komitejas pārskati par 1844. un 1845. gada banku aktu ietekmi. Ar liecinieku liecībām. — Citēti kā B. A. (dažreiz arī B. C.) 1857. resp. 1858. g.[3]

Pie ceturtās grāmatas — virsvērtības teorijas vēstures[4] es ķeršos, tiklīdz tas būs man kaut cik iespējams.

Priekšvārdā «Kapitāla» otrajam sējumam man bija jātiek galā ar tiem kungiem, kuri tolaik bija sacēluši lielu brēku, gribēdami atrast «Rodbertusā Marksa teorijas slepeno avotu un priekšteci, kas pārāks par Marksu». Es devu viņiem iespēju parādīt, «ko spēj dot Rodbertusa politiskā ekonomija»; es aicināju viņus parādīt, «kā var rasties vienāda vidējā peļņas norma un kā tai jārodas, ne vien nepārkāpjot vērtības likumu, bet gan tieši pamatojoties uz to». Tie paši kungi, kuri toreiz, izejot no subjektīviem vai objektīviem, bet, kā parasts, no visiem citiem, tikai ne no zinātnis-

* Šajā sējumā tie doti pēc 4. vācu izdevuma, norādot atbilstošās lappuses «Kapitāla» I sējuma 1973. gada latviešu izdevumā. — *Red.*

kiem pamatojumiem, pasludināja labo Rodbertusu par pirmā lieluma ekonomisku zvaigzni, visi bez izņēmuma palika atbildi parādā. Turpretim citi cilvēki atzina, ka nodarboties ar šo problēmu ir pūliņu vērts.

Kritizējot II sējumu («Conrads Jahrbücher»[5], XI, 5, 1885, S. 452—465), profesors *V. Leksiss* izvirzījis šo jautājumu, kaut gan nav vēlējies dot tiešu atrisinājumu. Viņš saka:

«Šīs pretrunas» (starp Rikārdo—Marksa vērtības likumu un vienādu vidējo peļņas normu) «atrisināšana nav iespējama, ja aplūkojam dažādus preču veidus *atsevišķi* un ja to vērtībai ir jābūt vienlīdzīgai ar to maiņas vērtību un šai pēdējai vienlīdzīgai vai proporcionālai to cenai.»

Pēc viņa domām, tas iespējams tikai ar nosacījumu, ja

«mēs atsakāmies mērīt vērtību ar darbu atsevišķiem preču veidiem un ņemam vērā tikai preču produkciju *visumā* un tās sadalīšanu starp veselām kapitālistu un strādnieku šķirām... No visa sabiedriskā produkta strādnieku šķira saņem tikai zināmu daļu... Otra daļa, ko saņem kapitālistu šķira, izveido virsproduktu tajā vārda nozīmē, kādā to lietoja Markss, un tāpēc arī... virsvērtību. Pēc tam kapitālistu šķiras locekļi sadala savā starpā šo kopējo virsvērtību *nevis* atbilstoši viņu nodarbināto strādnieku skaitam, bet gan proporcionāli kapitāla lielumam, kāds ir katram no tiem, pie tam zeme arī tiek ierēķināta kā kapitālā vērtība.»

Marksa ideālās vērtības, ko nosaka precēs iemiesotās darba vienības, neatbilst cenām, bet tās var

«aplūkot kā kustības izejas punktu, kura noved pie īstenām cenām. Pēdējās nosaka tas, ka vienādi kapitāli prasa vienāda lieluma peļņu.»

Tāpēc daži kapitālisti saņems par savām precēm augstāku cenu un citi zemāku cenu, nekā ir šo preču ideālā vērtība.

«Bet, tā kā virsvērtības zudumi un pieaugumi kapitālistu šķiras robežās savstarpēji izlīdzinās, tad visumā virsvērtības lielums ir tāds pats, it kā visas cenas būtu proporcionālas preču ideālajām vērtībām.»

Kā redzam, jautājums te ne tuvu nav atrisināts, bet, kaut arī neskaidri un paviršī, visumā tomēr pareizi *izvirzīts*. Un tas tiešām ir vairāk, nekā mēs varam gaidīt no jebkura, kas, tāpat kā šis autors, ar lepnumu dēvē sevi par «vulgāro ekonomistu»; tas ir taisni pārsteidzoši, ja salīdzinām ar to, ko devuši citi vulgārie ekonomisti un par ko runāsim vēlāk. Tiesa, Leksisa vulgārā politiskā ekonomija ir īpaša veida vulgārā politiskā ekonomija. Viņš saka, ka ienākumu no kapitāla, protams, *varot* izskaidrot pēc Marksa metodes, bet tāda izpratne nebūt neesot *obligāta*. Gluži otrādi, vulgārajai politiskajai ekonomijai esot savs — vismaz vairāk pieņemams izskaidrošanas veids:

«Kapitālistiskie pārdevēji — izejvielu ražotājs, fabrikants, vairumtirgotājs, mazumtirgotājs — saņem ienākumus no saviem uzņēmumiem tāpēc, ka katrs no viņiem pārdod dārgāk, nekā pērk, tātad pacelļ par zināmu procentu savas preces pašizmaksu. Tikai strādnieks nespēj izdarīt līdzīgu pielikumu vērtībai; sava nelabvēlīgā stāvokļa dēļ attiecībā pret kapitālistu viņš ir spiests pārdot savu darbu par tādu cenu, cik tas izmaksā viņam pašam, un proti, par nepie-

Viļa Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA
75-53.470

ciešamajiem eksistences līdzekļiem... tādējādi šie pielikumi cenai attiecībā uz pērkošajiem algotajiem strādniekiem saglabā savu pilnīgo nozīmi un nosaka to, ka visa produkta vērtības zināma daļa nonāk kapitālistu šķiras rokās.»

Nav sevišķi daudz jādomā, lai pārliecinātos, ka šis «vulgāri ekonomiskais» kapitāla peļņas izskaidrojums praktiski noved pie tā paša rezultāta, pie kāda noved arī Marksa virsvērtības teorija; ka strādnieki, pēc Leksisa ieskata, atrodas gluži tādā pašā «nelabvēlīgā stāvoklī» kā pēc Marksa; ka tie gluži tāpat tiek piekrāpti, tāpēc ka katrs nestrādnieks var pārdot virs cenas, bet strādnieks to nevar; ka, pamatojoties uz šo teoriju, iespējams uzcelt vismaz tikpat paviršu vulgārā sociālisma sistēmu, kāda radīta šeit, Anglijā, pamatojoties uz Dževonsa—Mengera lietošanas vērtības un galējā noderīguma teoriju[6]. Es pat domāju, ja Džordžam Bernardam Šova kungam būtu zināma šī peļņas teorija, tad viņš būtu spējīgs pieķerties tai ar abām rokām, atsacīties no Dževonsa un Kārļa Mengera un uz šīs klints no jauna uzcelt nākotnes fabiānisko baznīcu.

Bet patiesībā šī teorija ir tikai Marksa teorijas parafrāze. No kurienes tad tiek segti visi pielikumi cenai? No strādnieku «kopējā produkta». Un tieši tāpēc, ka prece «darbs» jeb, kā saka Markss, prece-darbaspēks jāpārdod zem tās cenas. Ja visu preču kopīgā īpašība ir tā, ka tās iespējams pārdot dārgāk par ražošanas izmaksām, un ja darbs ir vienīgais izņēmums no tā un pastāvīgi tiek pārdots tikai par ražošanas izmaksām, tad tas tiek pārdots tieši zem tās cenas, kura ir vispārējais likums šajā vulgārās ekonomijas pasaulē. Papildu peļņa, ko iegūst tā rezultātā kapitālists resp. kapitālistu šķira, ir tieši tā un beigu beigās tikai tāpēc var rasties, ka strādnieks, atražojis sava darba cenas kompensējumu, ir spiests ražot virs tā vēl produktu, par kuru viņš maksu nesaņem, — virsproduktu, nesamaksāta darba produktu, virsvērtību. Leksiss ir cilvēks, kas augstākajā mērā uzmanīgs savu izteicienu izvēlē. Viņš nekur nesaka tieši, ka iepriekš minētā izpratne ir viņa paša izpratne; bet, ja tas tomēr tā ir, tad pilnīgi skaidrs, ka mūsu priekšā ir nevis kāds no mūsu parastajiem vulgārajiem ekonomistiem, par kuriem viņš pats saka, ka katrs no tiem Marksa acīs «labākajā gadījumā ir tikai neglābjams plānprātiņš», bet gan marksists, kas tērpies vulgārā ekonomista tērpā. Vai šī pārģērbšanās notikusi apzināti vai neapzināti, šis psiholoģiskais jautājums mūs te neinteresē. Kas to gribētu noskaidrot, tas varbūt izpētīs arī, kā bija iespējams, ka tāds neapšaubāmi gudrs cilvēks kā Leksiss kādu laiku varēja aizstāvēt tādu nejēdzību kā bimetālisms.[7]

Pirmais, kas tiešām mēģināja dot atbildi uz jautājumu, bija *Dr. Konrāds Šmits* darbā: «Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes». Stuttgart, Dietz, 1889. Šmits mēģina saskaņot tirgus cenas izveidošanās detaļas tiklab ar vērtības likumu, kā arī ar vidējo peļņas normu. Rūpniecības kapi-

tālists saņem ar savu produktu, pirmkārt, viņa avansētā kapitāla kompensāciju, otrkārt, virsproduktu, par kuru viņš neko nav samaksājis. Bet, lai saņemtu šo virsproduktu, viņam ir jāavansē savs kapitāls ražošanai, t. i., viņam jāizlieto noteikts daudzums materializētā darba, lai gūtu iespēju piesavināties šo virsproduktu. Tātad kapitālistam šis viņa avansētais kapitāls ir tas materializētā darba daudzums, kas sabiedriski nepieciešams, lai nodrošinātu viņam šo virsproduktu. Tas pats attiecas arī uz ikvienu citu rūpniecības kapitālistu. Bet, tā kā pēc vērtības likuma produkti savstarpēji tiek mainīti proporcionāli darbam, kas sabiedriski nepieciešams to ražošanai, un tā kā kapitālistam viņa virsprodukta pagatavošanai nepieciešamais darbs ir tieši pagājušais darbs, kas uzkrāts viņa kapitālā, tad no tā izriet, ka virsprodukti tiek mainīti proporcionāli kapitāliem, kas vajadzīgi to ražošanai, nevis proporcionāli tajos *īstenībā* iemiesotajam darbam. Tātad daļa, kas pienākas katrai kapitāla vienībai, ir vienlīdzīga visas ražotās virsvērtības summai, dalītai ar tajā izlietoto kapitālu summu. Tāpēc vienādi kapitāli vienādos laika posmos dod vienādu peļņu, un tas notiek tādā veidā, ka tādējādi aprēķinātās virsprodukta ražošanas izmaksas, t. i., vidējā peļņa, tiek pieskaitītas pie samaksātā produkta ražošanas izmaksām un par šo paaugstināto cenu tiek pārdots kā viens, tā otrs, kā samaksātais, tā nesamaksātais produkts. Nodibinās vidējā peļņas norma, kaut gan, kā domā Šmits, atsevišķu preču vidējās cenas tiek noteiktas saskaņā ar vērtības likumu.

Šī konstrukcija ir augstākajā mērā asprātīga, tā veidota gluži pēc Hēgeļa parauga, bet tai ar Hēgeļa konstrukcijas lielāko daļu ir kopīgs tas, ka tā nav pareiza. Ja vērtības likumam ir *tieša* nozīme arī attiecībā uz vidējām cenām, tad tiklab virsproduktam, kā samaksātajam produktam — šai ziņā starp tiem nav atšķirības — jātiek pārdotiem atbilstoši sabiedriski nepieciešamajam darbam, kas vajadzīgs to izgatavošanai un kas izlietots šinī nolūkā. Vērtības likums no paša sākuma vērsts pret uzskatu, kas radies no kapitālistiskā domāšanas veida, it kā uzkrātais pagājušais darbs, no kura sastāv kapitāls, ne tikai ir noteikta gatavas vērtības summa, bet ka tam kā ražošanas un peļņas rašanās faktoram ir arī īpašība radīt vērtību, ka tas tātad ir avots lielākai vērtībai nekā tā, kāda ir viņam pašam; vērtības likums negrozāmi nosaka, ka šāda īpašība piemīt tikai dzīvajam darbam. Ka kapitālisti sagaida vienādu peļņu, kas proporcionāla viņu kapitālu lielumam, tātad raugās uz viņu avansētajiem kapitāliem kā uz sava veida izmaksām viņu peļņas ražošanai, tas ir zināms. Bet, ja Šmits izmanto šo priekšstatu, lai ar tā palīdzību pieskaņotu vērtības likumam cenas, kas aprēķinātas atbilstoši vidējai peļņas normai, tad viņš tādējādi atceļ pašu vērtības likumu, pievienojot tam kā līdznoteicošu faktoru priekšstatu, kas ir pilnīgā pretrunā ar šo likumu.

Vai nu uzkrātais darbs, tāpat kā dzīvais darbs, rada vērtību. Tādā gadījumā vērtības likums nav spēkā.

Vai arī tas nerada vērtību. Tad Šmita argumenti nav savienojami ar vērtības likumu.

Šmits novirzījās no pareizā ceļa momentā, kad viņš jau bija ļoti tuvu uzdevuma atrisinājumam, jo viņš domāja, ka katrā ziņā jāatrod matemātiska formula, kas dotu iespēju parādīt katras atsevišķās preces vidējās cenas atbilstību vērtības likumam. Bet, ja te, būdams pavisam tuvu mērķim, viņš devies pa nepareizu ceļu, tad pārējais brošūras saturs rāda, ar kādu izpratni viņš izdarījis no abām pirmajām «Kapitāla» grāmatām turpmākos secinājumus. Viņa nopelns ir tas, ka viņš patstāvīgi atradis pareizo izskaidrojumu līdz tam laikam neizskaidrotajai peļņas normas tendencei pazemināties — izskaidrojumu, ko devis Markss trešās grāmatas trešajā daļā; viņam pieder arī nopelns, ka viņš atvasinājis tirdzniecības peļņu no rūpniecības virsvērtības un izteicis daudzas piezīmes par procentu un zemes renti, kurās paredzējis iepriekš lietas, ko Markss attīstījis trešās grāmatas ceturtajā un piektajā daļā.

Kādā vēlākā darbā («Neue Zeit», 1892—1893, № 3 un 4) Šmits mēģina nonākt pie atrisinājuma pa citu ceļu. Šis ceļš ir tāds, ka vidējo peļņas normu nosaka konkurence, tāpēc ka tā liek kapitālam pāriet no ražošanas nozarēm ar nepietiekamu peļņu uz citām nozarēm, kur tiek iegūta uzvijas peļņa. Ka konkurence ir lielā peļņu nolīdzinātāja, tas nav nekas jauns. Bet Šmits cenšas parādīt, ka šī peļņu nivelēšana ir identiska ar pārmērīgos daudzumos ražotu preču pārdošanas cenas reducēšanu uz tādu vērtības mēru, ka sabiedrība var maksāt par tām saskaņā ar vērtības likumu. Kāpēc arī tas nevarēja novest pie mērķa, tas ir pietiekami skaidrs no Marksa paskaidrojumiem pašā grāmatā.

Pēc Šmita pie problēmas ķērās *P. Firemans* («Conrads Jahrbücher», dritte Folge, III, S. 793). Es nepakavēšos pie viņa piezīmēm par citām Marksa iztirzājuma pusēm. Tās ir dibinātas uz pārpratumu, it kā Markss dotu definīcijas tur, kur viņš patiesībā attīsta, un ka Marksa darbos vispār varētu meklēt gatavas un visiem laikiem noderīgas definīcijas. Ir taču pats par sevi saprotams, ka tur, kur lietas un to savstarpējās attiecības neuzskata par nemainīgām, bet gan par pārmaiņu procesā esošām, — ka tur arī šo lietu atspoguļojumi domās — jēdzieni pakļauti pārmaiņai un pārveidošanai; tos neiežņaudz sastingušās definīcijās, bet aplūko to vēsturiskajā resp. loģiskajā izveidošanās procesā. Pēc tam, protams, kļūs skaidrs, kāpēc Markss pirmās grāmatas sākumā, kur viņš iziet no vienkāršās preču ražošanas, kas viņam ir vēsturisks priekšnoteikums, lai pēc tam turpmākajā iztirzājumā pārietu no šīs bāzes uz kapitālu, — kāpēc viņš pie tam sāk tieši ar vienkāršu preci, nevis ar formu, kas loģiski un vēsturiski ir sekundāra, nevis ar preci, kas jau kapitālistiski modificēta; to,

КАПИТАЛЪ

КРИТИКА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМІИ

СОЧИНЕНІЕ

КАРЛА МАРКСА

ИЗДАННОЕ ПОДЪ РЕДАКЦІЕЙ **Фридриха Энгельса**

Переводъ съ нѣмецкаго

ТОМЪ ТРЕТІЙ

Книга III

ПРОЦЕССЪ КАПИТАЛИСТИЧЕСКАГО ПРОИЗВОДСТВА ВЗЯТЫЙ ВЪ ЦѢЛОМЪ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ
1896

«KAPITĀLA» III SĒJUMA PIRMĀ KRIEVU IZDEVUMA TITULLAPA

protams, Fīremans nekādi nevar saprast. Šo un citus blakus apstākļus, kas varētu dot ieganstu vēl kādiem iebildumiem, mēs labāk atstājam sāņus un pārejam tieši pie lietas būtības. Ķamēr teorija māca Fīremanu, ka virsvērtība, pastāvot attiecīgai virsvērtības normai, ir proporcionāla pielietoto darbaspēku skaitam, pieredze viņam rāda, ka, pastāvot attiecīgajai vidējai peļņas normai, peļņa ir proporcionāla visa ieguldītā kapitāla lielumam. Fīremans to izskaidro tā, ka peļņa ir tikai konvencionāla parādība (viņam tas nozīmē: parādība, kas pieder noteiktai sabiedriskajai formācijai, līdz ar to pastāv un izzūd); tās pastāvēšana ir saistīta tikai ar kapitālu; pēdējo, ja tas ir pietiekami stiprs, lai izspiestu sev peļņu, konkurence nostāda nepieciešamības priekšā aprobežoties ar peļņas normu, kas ir vienāda visiem kapitāliem. Bez vienādas peļņas normas kapitālistiskā ražošana nemaz nebūtu iespējama; pastāvot šai ražošanas formai, katram atsevišķajam kapitālistam peļņas masa attiecīgās peļņas normas apstākļos var būt atkarīga tikai no viņa kapitāla lieluma. No otras puses, peļņa sastāv no virsvērtības, no nesamaksāta darba. Kā gan te virsvērtība, kuras lielumu nosaka darba ekspluatācija, pārvēršas par peļņu, kuras lielumu nosaka šim nolūkam vajadzīgais kapitāls?

«Vienkārši tādējādi, ka visās ražošanas nozarēs, kur attiecība starp... pastāvīgo un mainīgo kapitālu ir vislielākā, preces tiek pārdotas virs to vērtības, bet tas nozīmē arī to, ka tajās ražošanas nozarēs, kur pastāvīgā kapitāla attiecība pret mainīgo kapitālu $=c:v$ ir vismazākā, preces tiek pārdotas zem to vērtības un ka tikai tur, kur attiecība $c:v$ ir noteikts vidējs lielums, preces tiek atsavinātas pēc to patiesās vērtības... Vai šī atsevišķo cenu nesakrišana ar tām atbilstošajām vērtībām atspēko vērtības principu? Nekādā ziņā. Jo, pateicoties tam, ka vienu preču cenas paceļas virs vērtības tādā pašā mērā, kādā citu preču cenas krītas zem to vērtības, cenu kopsumma paliek vienlīdzīga vērtību kopsummai... beigu beigās šī nesakrišana pazūd.» Šāda nesakrišana ir «traucējums», «bet eksaktajās zinātnēs traucējumu, ko iespējams paredzēt, parasti nekad neuzskata par zināma likuma atspēkojumu» [806. un 808. lpp.].

Salīdziniet ar to attiecīgās vietas IX nodaļā, un jūs redzēsit, ka Fīremans te tiešām pieskāries izšķirošam punktam. Bet, cik daudz starplocekļu būtu vēl bijis vajadzīgs arī pēc šī atklājuma, lai Fīremans varētu izstrādāt pilnīgi skaidru problēmas atrisinājumu, redzams no tā, cik nepelnīti vēsi tika uzņemts viņa tik ievērojamais raksts. Lai arī cik daudz cilvēku interesējās par šo problēmu, visi viņi vēl arvien baidījās apdedzināt pirkstus pie tās. Un tas ir izskaidrojams ne tikai ar nepilnīgo formu, kādā Fīremans atstāja savu atklājumu, bet arī ar nenoliedzamajiem trūkumiem tiklab viņam raksturīgajā Marksa iztirzājuma izpratnē, kā arī viņa paša vispārējā šī iztirzājuma kritikā, kas bija dibināta uz tādu izpratni.

Ja rodas iespēja izblamēties kādā sarežģītā lietā, tad to katrā ziņā izmanto profesors *Jūliuss Volfa* kungs Cīrihē. Visa pro-

blēma, viņš stāsta mums («Conrads Jahrbücher», dritte Folge, II, 1891, S. 352 und ff.), atrisināma ar relatīvās virsvērtības palīdzību. Relatīvās virsvērtības ražošana ir dibināta uz to, ka salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu pastāvīgais kapitāls pieaug.

«Pastāvīgā kapitāla pieaugums paredz strādnieku ražīgā spēka pieaugumu. Bet, tā kā šis ražīgā spēka pieaugums (palētinoties strādnieku eksistences līdzekļiem) izraisa virsvērtības pieaugumu, tad nodibinās tieša attiecība starp virsvērtības pieaugšanu un pastāvīgā kapitāla daļas pieaugšanu visā kapitālā. Pastāvīgā kapitāla pieaugums liecina par darba ražīgā spēka pieaugumu. Tāpēc, nemainoties mainīgajam kapitālam un pieaugot pastāvīgajam kapitālam, virsvērtībai saskaņā ar Marksu jāpieaug. Šis jautājums mums bija uzdots» [358. lpp.].

Tiesa, pirmajā grāmatā Markss simt vietās saka tieši pretējo; tiesa, apgalvojums, it kā, pēc Marksa, relatīvā virsvērtība, samazinoties mainīgajam kapitālam, pieaug tādā pašā attiecībā, kādā pieaug pastāvīgais kapitāls, ir tik apbrīnojams, ka tam grūti atrast parlamentāru apzīmējumu; tiesa, Jūliuss Volfa kgs ar katru rindu pierāda, ka viņš nedz relatīvi, nedz absolūti neko nav sapratis nedz absolūtajā, nedz relatīvajā virsvērtībā; tiesa, viņš pats saka:

«Pirmajā mirklī liekas, ka šeit tiešām atrodies aplamību jūklī» [36. lpp.], —

un tā, blakus minot, ir vienīgā pareizā piezīme visā viņa rakstā. Bet kas par to? Jūliuss Volfa kungs ir tik lepns uz savu ģeniālo atklājumu, ka nevar noturēties, neizteicis par to uzslavu Marksam pēc tā nāves un necildinājis šo savu paša dziļo nejēdzību kā

«jaunu pierādījumu tam asumam un tālredzībai, ar kādu veikts viņa (Marksa) kritiskās sistēmas uzmetums par kapitālistisko saimniecību»!

Tālāk vēl labāk — Volfa kungs saka:

«Rikārdo izvirzīja divas tēzes. Pirmkārt: vienāds kapitāla patēriņš — vienāda virsvērtība (peļņa), otrkārt: vienāds darba patēriņš — vienāda (masas ziņā) virsvērtība. Un jautājums tad bija, kā viens saskaņojams ar otru. Bet Markss neatzina šādu jautājuma nostādni. *Viņš neapšaubāmi ir parādījis (trešajā grāmatā)*, ka otrais apgalvojums nav vērtības likuma obligātas sekas, ka tas ir pat pretrunā ar viņa vērtības likumu un tātad... ir tieši jānoraida» [366. lpp.].

Un pēc tam viņš pētī, kurš no mums diviem ir maldījies — es vai Markss. Ka viņš pats staigā maldu ceļus, par to viņš, protams, nedomā.

Ja es gribētu kaut vienu vārdu teikt sakarā ar šo lielisko vietu, tad tas nozīmētu aizvainot manus lasītājus un nemaz nesaprast visu stāvokļa komiskumu. Es piebildīšu tikai sekojošo: ar tādu pašu drosmi, ar kādu viņš jau toreiz varēja sacīt, ka «Markss trešajā sējumā neapšaubāmi ir parādījis», viņš izmanto gadījumu, lai darītu zināmu profesoru tenku par to, it kā iepriekš minēto Konrāda Šmita darbu «inspirējis tieši Engelss» [366. lpp.]. Jūlius

Volfa kungs! Tajā pasaulē, kurā dzīvojat un darbojaties jūs, varbūt arī ir pieņemts, ka cilvēks, kas publiski nostāda citu cilvēku priekšā problēmu, paklusām paziņo tās atrisinājumu saviem personīgajiem draugiem. Ka jūs uz to esat spējīgs, es jums labprāt ticu. Ka līdz tādam zemiskumam nav jānolaižas tajā pasaulē, kurā es dzīvoju, pierādīs jums šis priekšvārds.

Tikko Markss bija miris, *Akille Lorias* kungs pasteidzās publicēt rakstu par viņu žurnālā «Nuova Antologia» (1883. gada aprīlī)[8]; vispirms tajā ir biogrāfija, kas pārpilna nepareiziem datiem, pēc tam sabiedriskās, politiskās un literārās darbības kritika. Marksa materiālistiskā vēstures izpratne šeit falsificēta un sagrozīta ar tādu aplombu, kas ļauj nojaust lielu mērķi. Un šis mērķis tika sasniegts: 1886. gadā tas pats Lorias kgs izdeva grāmatu «La teoria economica della constituzione politica», kurā viņš pasludināja pārsteigtajiem laikabiedriem kā savu paša atklājumu Marksa vēstures teoriju, ko tik pilnīgi un tik apzināti bija sagrozījis 1883. gadā. Protams, Marksa teoriju viņš te pazemināja līdz diezgan filistriskam līmenim; vēsturiskās ilustrācijas un piemēri arī ir pilni ar kļūdām, kas nav piedodamas pat ceturtās klases skolniekam; bet kāda viņam par to bēda? Atklājumu, ka politiskie apstākļi un notikumi vienmēr un visur atrod savu izskaidrojumu attiecīgajos ekonomiskajos apstākļos, nebūt neesot izdarījis, kā tas apgalvots minētajā grāmatā, Markss 1845. gadā, bet gan Lorias kungs 1886. gadā. Vismaz viņš ir laimīgi pārliecinājis par to savus tautiešus un kopš tā laika, kad viņa grāmata parādījās franču valodā, — arī dažus frančus un var tagad padižoties Itālijā kā jaunas vēstures teorijas autors, kura radījusi laikmetu, kamēr turienes sociālisti neatradīs laiku izplūkt šim illustre* Loriam zagtās pāva spalvas.

Bet tas ir tikai viens mazs paraugs no Lorias kga paņēmieniem. Viņš mums apgalvo, ka visas Marksa teorijas esot dibinātas uz *apzinātu* sofismu (un consaputo sofisma); ka Markss neesot kautrējies lietot paraloģismus pat tajos gadījumos, kad viņš pats *tos kā tādus redzējis* (sapendoli tali) utt. Un, pēc tam kad viņš ar veselas virknes līdzīgu banālu tenku palīdzību ir paziņojis saviem lasītājiem visu nepieciešamo, lai viņi saskatītu Marksā karjeristu à la Loria, kas sasniedz savus niecīgos efektus ar tādu pašu sīku, nederīgu šarlatānisku paņēmienu palīdzību kā mūsu Padujas profesors, viņš var tagad paziņot tiem svarīgu noslēpumu un līdz ar to arī mūs noved atpakaļ pie peļņas normas.

Lorias kgs saka: pēc Marksa, virsvērtības masa (kuru Lorias kgs te identificē ar peļņu), kura ražota kapitālistiskā rūpniecības uzņēmumā, ir atkarīga no tajā izlietotā mainīgā kapitāla, jo pastāvīgais kapitāls nenes nekādu peļņu. Bet tas ir pretrunā ar

---

* — slavenajam. — *Red.*

īstenību, tāpēc ka praksē peļņa ir atkarīga nevis no mainīgā kapitāla, bet gan no visa kapitāla. Un Markss pats to redz (I, XI nod.[9]) un piekrīt, ka fakti pēc ārējā izskata ir pretrunā ar viņa teoriju. Bet kā viņš atrisina šo pretrunu? Viņš norāda saviem lasītājiem uz vēl neiespiesto nākamo sējumu. Par šo sējumu Loria jau agrāk ir pateicis *saviem* lasītājiem, viņš neticot tam, ka Markss kaut vai vienu mirkli būtu domājis to sarakstīt, un tagad viņš triumfēdams izsaucas:

«Tātad es esmu taisnīgi apgalvojis, ka šis otrais sējums, ar kuru Markss pastāvīgi draud saviem pretiniekiem un kurš tomēr nekad neparādīsies, — ka šis sējums, ļoti iespējams, bija viltīgs līdzeklis, ko Markss lietoja tad, kad viņam pietrūka zinātnisku argumentu (un ingegnoso spediente ideato dal Marx a sostituzione degli argomenti scientifici).»

Un, kas vēl tagad nav pārliecinājies, ka Markss stāv tādos pašos zinātniska šarlatānisma augstumos kā illustre Loria, tas ir gluži nelabojams.

Tādējādi, lūk, ko mēs esam uzzinājuši: pēc Lorias kga domām, Marksa virsvērtības teorija absolūti nav savienojama ar faktu, ka pastāv vispārēja vienāda peļņas norma. Bet tad parādījās otrā grāmata un līdz ar to mans publiski uzstādītais jautājums tieši par šo pašu punktu.[10] Ja Lorias kgs būtu kāds no mums, kautrīgajiem vāciešiem, viņš zināmā mērā apmulstu. Bet viņš ir drošsirdīgs dienvidnieks, viņš nāk no karstā klimata zemes, kur, kā viņš apgalvo, nekautrība* ir zināmā mērā dabisks nosacījums. Jautājums par peļņas normu uzstādīts publiski. Lorias kgs to publiski pasludinājis par neatrisināmu. Un tieši tāpēc viņš tagad pārspēs pats sevi, publiski to atrisinot.

Šāds brīnums ir noticis rakstā par iepriekš minēto Konrāda Šmita darbu «Conrads Jahrbücher», Neue Folge, Bd. XX [1890], S. 272 und ff. Pēc tam kad viņš bija uzzinājis no Šmita, kā rodas tirdzniecības peļņa, viņam viss uzreiz kļuva skaidrs.

«Tā kā vērtības noteikšana ar darba laiku priekšrocību dod tiem kapitālistiem, kuri iegulda lielāku daļu no sava kapitāla darba algā, tad neražīgais» (jāsaka — tirdznieciskais) «kapitāls var piespiest šos labākā stāvoklī esošos kapitālistus maksāt viņam augstāku procentu» (jāsaka — peļņu) «un radīt vienlīdzību starp atsevišķiem rūpniecības kapitālistiem... Tā, piemēram, ja rūpniecības kapitālisti A, B, C izlieto ražošanai pa 100 darba dienu katrs un pastāvīgā kapitāla attiecīgi 0, 100 un 200 un ja darba alga par 100 darba dienām ietver sevī 50 darba dienu, tad katrs kapitālists saņem virsvērtību 50 darba dienu apmērā un peļņas norma ir 100% pirmajam, 33,3% otrajam un 20% trešajam kapitālistam. Bet, ja ceturtais kapitālists D uzkrāj neražīgu kapitālu 300, kas prasa no kapitālista A procentus» (peļņu) «40 darba dienu vērtībā un no kapitālista B procentus 20 darba dienu vērtībā, tad kapitālistu A un B peļņas norma pazemināsies uz 20%, tāpat kā kapitālistam C, bet kapitālists D ar kapitālu 300 saņems peļņu 60, t. i., peļņas normu 20%, tāpat kā pārējie kapitālisti.»

---

* Nepārtulkojama vārdu spēle: Unverfrorenheit nozīmē vienlaikus «nekautrība» un «neaizsalstamība». — *Red.*

Tik pārsteidzoši veikli, vienā mirklī, illustre Loria atrisina to pašu jautājumu, kuru viņš pirms desmit gadiem bija pasludinājis par neatrisināmu. Diemžēl viņš nav atklājis mums noslēpumu, no kurienes «neražīgais kapitāls» iegūst spēku, lai ne tikai izvilktu no rūpniekiem šo viņu papildu peļņu, kas pārsniedz vidējo peļņas normu, bet arī lai noturētu to savā kabatā gluži tāpat, kā zemesīpašnieks iebāž sev kabatā kā zemes renti nomnieka papildu peļņu. Tik tiešām, šai gadījumā tirgotāji ievāktu no rūpniekiem meslus, pilnīgi analoģiskus zemes rentei, un tādā veidā nodibinātu vidējo peļņas normu. Protams, tirdznieciskais kapitāls, kā tas katram diezgan labi zināms, ir ļoti svarīgs faktors vispārējās peļņas normas nodibināšanā. Bet tikai literārs avantūrists, kas dvēseles dziļumos spļauj uz visu politisko ekonomiju, var atļauties apgalvot, ka tirdznieciskajam kapitālam ir burvja spēja uzsūkt visu papildu virsvērtību, kas pārsniedz vispārējo peļņas normu, pie tam uzsūkt agrāk, nekā pēdējā ir nodibināta, un pārvērst to par zemes renti sev pašam, pie tam vēl tā, ka šinī nolūkā viņam nav vajadzīgs nekāds zemesīpašums. Ne mazāk apbrīnojams ir apgalvojums, it kā tirdznieciskais kapitāls vienmēr atrodot tos rūpniekus, kuru virsvērtība tieši sasniedz tikai vidējo peļņas normu, un ka viņš atzīst par savu goda lietu zināmā mērā atvieglot šo Marksa vērtības likuma nelaimīgo upuru likteni, pārdodot to produktus bez īpaša atalgojuma, pat bez jebkāda komisijas atalgojuma. Kādam gan šarlatānam jābūt, lai iedomātos, it kā Marksam būtu vajadzīgi šādi nožēlojami triki!

Bet savas slavas pilnā spožumā mūsu illustre Loria parādās tikai tad, kad mēs salīdzinām viņu ar viņa ziemeļu konkurentiem, piemēram, ar Jūliusu Volfa kgu, kas taču arī nav vakarējais. Kāds sīks pļāpa šķiet Volfs blakus itālietim pat savā biezajā grāmatā «Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung»! Cik nevarīgs, es gandrīz gribēju teikt — cik kautrīgs, viņš izskatās salīdzinājumā ar to cildeno pārdrošību, ar kādu maestro parāda par kaut ko pašsaprotamu to, ka Markss ne vairāk un ne mazāk kā visi citi cilvēki esot gluži tāds pats apzinīgs sofists, paraloģists, lielībnieks un šarlatāns kā pats Lorias kgs, ka Markss katru reizi, kad viņš nonākot grūtā stāvoklī, apsolot publikai dot savas teorijas nobeigumu nākamajā sējumā, kuru viņš, kā tas viņam pašam ļoti labi zināms, nedz varot, nedz domājot izdot! Neierobežota drosme, kas savienota ar ārkārtīgu prasmi veikli izkulties no visneiespējamākajām situācijām, varonīga vienaldzība pret saņemtajiem spērieniem, svešu sasniegumu visai žigla piesavināšanās, uzbāzīgs reklāmas šarlatānisms, panākumu organizēšana, izmantojot draugu bungu rīboņu, — kas gan visās šajās lietās var līdzināties viņam?

Itālija ir klasicisma zeme. Kopš tiem lielajiem laikiem, kad tur svīda modernās pasaules rītausma, šī zeme ir radījusi lieliskus nesasniedzamas klasiskās pilnības raksturus — no Dantes līdz

Garibaldijam. Bet arī pazemojuma un svešzemnieku kundzības laiki ir atstājuši tajā klasiskus raksturus, starp tiem divus sevišķi reljefus tipus: Sganarelu un Dulkamaru.[11] Abu šo tipu klasiskā vienība ir iemiesojusies, kā redzam, mūsu illustre Loria.

Noslēgumā man jānoved mani lasītāji viņpus okeāna. Ņujorkā Dr. med. *Georgs Štībelinga* kgs arī ir atradis uzdevuma atrisinājumu un turklāt augstākajā mērā vienkāršu. Tik vienkāršu, ka neviens cilvēks nedz šaipus, nedz viņpus okeāna nav gribējis to atzīt; tas radījis viņā lielas dusmas un licis viņam neskaitāmās brošūrās un avīžu rakstos abās pusēs okeānam rūgti sūdzēties par tādu netaisnību. Kaut gan žurnālā «Neue Zeit» viņam pateica[12], ka viss viņa atrisinājums balstās uz kļūdu aprēķinos, tas viņu tomēr neuztrauca. Markss taču arī ir pieļāvis kļūdas aprēķinos, tomēr daudzās lietās viņam ir bijusi taisnība. Tātad aplūkosim Štībelinga atrisinājumu.

«Es ņemu divas fabrikas, kas strādā vienādu laiku ar vienādu kapitālu, bet pastāvot dažādai pastāvīgā un mainīgā kapitāla attiecībai. Es pieņemu, ka viss kapitāls $(c+v)=y$, un apzīmēju starpību pastāvīgā kapitāla attiecībā pret mainīgo kapitālu ar x. I fabrikai $y=c+v$; II fabrikai $y=(c-x)+(v+x)$. Tātad virsvērtības norma I fabrikai $=\frac{m}{v}$ un II fabrikai $=\frac{m}{v+x}$. Par peļņu (p) es saucu visu virsvērtību (m), par kuru pieaug viss kapitāls y jeb $c+v$ dotajā laika posmā; tātad $p=m$. Tāpēc peļņas norma I fabrikai $=\frac{p}{y}$ jeb $\frac{m}{c+v}$ un gluži tāpat II fabrikai $=\frac{p}{y}$ jeb $\frac{m}{(c-x)+(v+x)}$, t. i., gluži tāpat $=\frac{m}{c+v}$. Tātad problēma atrisināma tādā veidā, ka saskaņā ar vērtības likumu, izlietojot vienādu kapitālu un vienādu laiku, bet nevienādus daudzumus dzīvā darba, vienāda vidējā peļņas norma rodas no tā, ka mainās virsvērtības norma» (G. C. Stiebeling. «Das Werthgesetz und die Profitrate». New York [1890, S. 1]).

Lai arī cik skaists, lai arī cik skaidrs ir iepriekš minētais aprēķins, tomēr mēs esam spiesti uzdot Dr. Štībelinga kgm *vienu* jautājumu: kā viņš zina, ka virsvērtības summa, ko ražo I fabrika, ir pilnīgi vienlīdzīga virsvērtības summai, kas ražota II fabrikā? Par c, v, y un x, tātad par visiem pārējiem aprēķina faktoriem, viņš mums tieši pasaka, ka to lielums ir vienāds abās fabrikās, bet par m ne vārda. Bet no tā, ka viņš algebriski apzīmē abus šeit minētos virsvērtības daudzumus ar m, tas nebūt neizriet. Gluži otrādi, tas ir tieši tas, kas jāpierāda, jo Štībelinga kgs, daudz nedomādams, arī peļņu p identificē ar virsvērtību. Te iespējami tikai divi gadījumi: vai nu abi m ir vienlīdzīgi, katra fabrika ražo vienādu daudzumu virsvērtības, tātad, ja ir vienāds kopējais kapitāls, — arī vienādu peļņas daudzumu, un tādā gadījumā Štībelinga kgs jau iepriekš pieņem to, kas viņam vēl ir jāpierāda, vai arī viena fabrika ražo lielāku virsvērtības summu nekā otra, un tādā gadījumā viss viņa aprēķins sabrūk.

Štībelinga kgs nav baidījies nedz no darba, nedz no izdevumiem, lai sakrautu uz šīs savas aprēķina kļūdas veselu kalnu

skaitļojumu un pasniegtu tos publikai. Lai viņu apmierinātu, es varu apliecināt, ka tie gandrīz visi ir vienlīdz nepareizi un ka tur, kur tie izņēmuma veidā ir pareizi, tie pierāda kaut ko gluži citu nekā to, ko viņš grib pierādīt. Tā, piemēram, salīdzinot Amerikas 1870. un 1880. gada cenzu datus, viņš parāda, ka peļņas norma ir faktiski pazeminājusies, bet izskaidro to pilnīgi nepareizi un domā, ka Marksa teorija par vienmēr nemainīgo, stabilo peļņas normu jāizlabo saskaņā ar prakses norādījumiem. Bet no šīs trešās grāmatas trešās daļas izriet, ka šī Marksam piedēvētā «nekustīgā peļņas norma» ir tīrais izdomājums un ka peļņas normas tendence pazemināties dibināta uz cēloņiem, kas ir diametrāli pretēji tiem, kurus min Dr. Štībelings. Dr. Štībelinga kga nolūki, bez šaubām, ir labi, bet, ja kāds grib nodarboties ar zinātniskiem jautājumiem, tad vispirms jāiemācās lasīt darbus, kurus grib izmantot, tā, kā tos rakstījis autors, un pirmām kārtām neizlasīt to, kā tur nemaz nav.

Visa pētījuma rezultāts: arī attiecībā uz uzstādīto jautājumu kaut ko ir veikusi atkal tikai Marksa skola. Fīremans un Konrāds Šmits, lasīdami šo trešo grāmatu, var būt pilnīgi apmierināti ar saviem pašu darbiem, katrs ar savu daļu.

F. Engelss

Londonā 1894. g. 4. oktobrī

TREŠĀ GRĀMATA

KAPITĀLISTISKĀS RAŽOŠANAS PROCESS VISUMĀ

PIRMAIS NODALIJUMS

TRESĀ GRĀMATA

KAPITĀLISTISKĀS RAŽOŠANAS PROCESS VISUMĀ

PIRMAIS NODAĻUMS

PIRMĀ DAĻA

VIRSVĒRTĪBAS PĀRVĒRŠANĀS PAR PEĻŅU UN VIRSVĒRTĪBAS NORMAS PĀRVĒRŠANĀS PAR PEĻŅAS NORMU

PIRMĀ NODAĻA

RAŽOŠANAS IZMAKSAS UN PEĻŅA

Pirmajā grāmatā tika izpētītas parādības, kurās izpaužas kapitālistiskais *ražošanas process*, ņemot to pašu par sevi kā tiešu ražošanas procesu, pie tam netika ņemtas vērā tam svešu apstākļu sekundārās iedarbības. Bet šis tiešais ražošanas process vēl neizsmeļ kapitāla dzīves gājumu. Īstenajā pasaulē to papildina *apgrozības process*, kas bija otrās grāmatas pētījumu priekšmets. Tur — tieši trešajā daļā, aplūkojot apgrozības procesu kā sabiedriskā atražošanas procesa starpnieku, — izrādījās, ka kapitālistiskais ražošanas process, ja to aplūkojam visumā, ir ražošanas un apgrozības procesa vienība. Kas attiecas uz šīs trešās grāmatas uzdevumu, tad tas nav vispārīgi prātojumi par šo vienību. Gluži pretēji — jāatrod un jāapraksta konkrētās formas, kādas rodas no *kapitāla kustības procesa, aplūkojot to kā kopumu.* Savā īstenajā kustībā kapitāli nostājas viens pret otru tādās konkrētās formās, attiecībā pret kurām kapitāla veids [Gestalt] tiešajā ražošanas procesā, tāpat kā tā veids apgrozības procesā, parādās tikai kā īpaši momenti. Tādējādi kapitāla pārveidojumi, kā mēs tos attīstām šajā grāmatā, soli pa solim tuvojas formai, kurā tie parādās sabiedrības virspusē, dažādu kapitālu savstarpējā iedarbībā, konkurencē un pašu ražošanas aģentu parastajā apziņā.

Ikvienas kapitālistiski ražotas preces vērtību (W) izteic formula: $W=c+v+m$. Ja no šīs produkta vērtības atskaitām virsvērtību m, tad paliek tikai ekvivalents jeb vērtība, kas kompensē precē kapitālo vērtību $c+v$, kura iztērēta kā ražošanas elementi.

Ja, piemēram, zināmas preces ražošana ir prasījusi kapitāla ieguldījumu 500 st. märc. apmērā — 20 st. märc. par darba līdzekļu nolietošanos, 380 st. märc. par ražošanas materiāliem, 100 st. märc. par darbaspēku — un ja virsvērtības norma ir 100%, tad produkta vērtība $=400_c+100_v+100_m=600$ st. märc.

Atskaitot virsvērtību 100 st. märc. apmērā, paliek preču vērtība 500 st. märc. apmērā, un tā tikai kompensē izlietoto kapitālu

500 st. märc. apmērā. Šī preces vērtības daļa, kas kompensē patērēto ražošanas līdzekļu cenu un izmantotā darbaspēka cenu, kompensē tikai to, cik maksā prece pašam kapitālistam, un tāpēc izveido viņam preces ražošanas izmaksas.

Tas, cik prece maksā kapitālistam, un tas, cik maksā pati preces ražošana, katrā ziņā ir divi pavisam dažādi lielumi. Tā preces vērtības daļa, kas sastāv no virsvērtības, neko nemaksā kapitālistam tieši tāpēc, ka strādniekam tā maksā nesamaksāto darbu. Tomēr, tā kā kapitālistiskās ražošanas apstākļos strādnieks, stājies ražošanas procesā, pats ir funkcionējošā un kapitālistam piederošā ražīgā kapitāla sastāvdaļa un tātad patiesais preces ražotājs ir kapitālists, tad preces ražošanas izmaksas viņam nepieciešami parādās kā pašas preces īstenā vērtība [Kost]. Ja ražošanas izmaksas nosauksim par k, tad formula $W=c+v+m$ pārvēršas par formulu $W=k+m$ jeb preces vērtība = ražošanas izmaksām + virsvērtība.

Tāpēc dažādu preces vērtības daļu — kuras kompensē tikai tās ražošanai izlietoto kapitālo vērtību — apvienošana ražošanas izmaksu kategorijā, no vienas puses, izsaka kapitālistiskās ražošanas specifisko raksturu. To, cik prece izmaksā kapitālistam, mērī ar *kapitāla* izlietojumu, to, cik prece izmaksā īstenībā, — ar *darba* izlietojumu. Tāpēc preces ražošanas kapitālistiskās izmaksas kvantitatīvi atšķiras no preces vērtības jeb no preces ražošanas īstenajām izmaksām; tās ir mazākas nekā preces vērtība, tāpēc ka, ja $W=k+m$, tad $k=W-m$. No otras puses, preces ražošanas izmaksas nebūt nav tāda rubrika, kas pastāv tikai kapitālistiskajā grāmatvedībā. Šīs vērtības daļas nodalīšanās praktiski pastāvīgi izpaužas īstenajā preču ražošanā, jo no preču formas šī daļa apgrozības procesā arvien no jauna ir jāpārvērš atpakaļ ražīgā kapitāla formā un tātad par ražošanas izmaksām arvien no jauna jāiepērk ražošanas elementi, kas patērēti preces ražošanai.

Ražošanas izmaksu kategorijai turpretim nav nekāda sakara ar preces vērtības rašanos vai ar kapitāla vērtības pieaugšanas procesu. Ja es zinu, ka $^5/_6$ no 600 st. märc. preču vērtības, t. i., 500 st. märc., ir tikai ekvivalents, vērtība, kas kompensē izlietoto kapitālu 500 st. märc. apmērā, un tāpēc ar tām pietiek, tikai lai no jauna nopirktu šī kapitāla vieliskos elementus, tad es no tā vien vēl nezinu nedz to, kā ražotas šīs $^5/_6$ no preces vērtības, kuras izveido šīs preces ražošanas izmaksas, nedz to, kā ražota pēdējā sestdaļa, kas izveido šajā precē ietverto virsvērtību. Pētījumi tomēr parādīs, ka ražošanas izmaksas kapitālistiskajā saimniecībā iegūst tādas kategorijas maldinošo izskatu, it kā tā attiektos uz pašu vērtības ražošanu.

Atgriezīsimies pie mūsu piemēra. Ja pieņemam, ka vērtība, ko ražojis viens strādnieks vienā sabiedriski vidējā darba dienā, izpaužas naudas summā =6 šiliņos =6 markās, tad avansētais kapi-

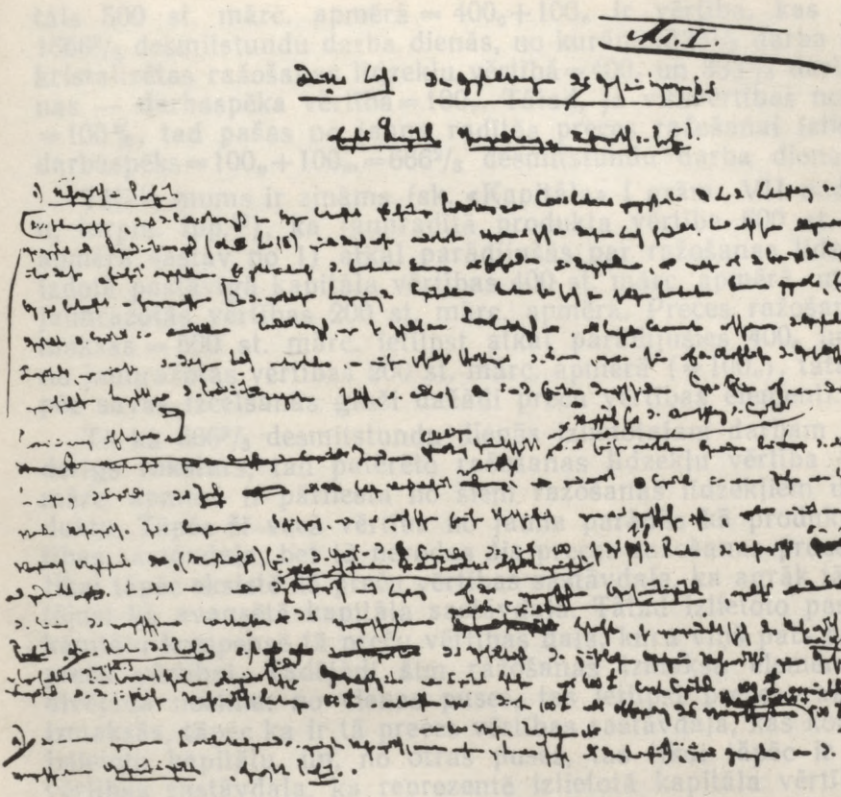

ROKRAKSTA PIRMĀ LAPPUSE K. MARKSA «KAPITĀLA» III SĒJUMAM

tāls 500 st. märc. apmērā = $400_c + 100_v$ ir vērtība, kas ražota $1666^2/_3$ desmitstundu darba dienās, no kurām $1333^1/_3$ darba dienas kristalizētas ražošanas līdzekļu vērtībā $= 400_c$ un $333^1/_3$ darba dienas — darbaspēka vērtībā $= 100_v$. Tātad, ja virsvērtības norma = = 100%, tad pašas no jauna radītās preces ražošanai izlietotais darbaspēks $= 100_v + 100_m = 666^2/_3$ desmitstundu darba dienas.

Tālāk, mums ir zināms (sk. «Kapitāla» I grām., VII nod., 173. u. turpm. lpp.[13]), ka jaunradītā produkta vērtība 600 st. märc. apmērā sastāv no 1) atkal parādījušās par ražošanas līdzekļiem izdotā pastāvīgā kapitāla vērtības 400 st. märc. apmērā un 2) no jaunražotās vērtības 200 st. märc. apmērā. Preces ražošanas izmaksās = 500 st. märc. ietilpst atkal parādījušies 400_c un puse no jaunražotās vērtības 200 st. märc. apmērā ($= 100_v$), tātad divi pēc savas izcelšanās gluži dažādi preču vērtības elementi.

Tā kā $666^2/_3$ desmitstundu dienās izlietotajam darbam ir lietderīgs raksturs, tad patērēto ražošanas līdzekļu vērtība 400 st. märc. apmērā ir pārnesta no šiem ražošanas līdzekļiem uz produktu. Tāpēc šī vecā vērtība no jauna parādās kā produkta vērtības sastāvdaļa, bet tā nerodas *šīs* preces ražošanas procesā. Tā tikai tāpēc eksistē kā preču vērtības sastāvdaļa, ka agrāk tā eksistējusi kā avansētā kapitāla sastāvdaļa. Tātad izlietoto pastāvīgo kapitālu kompensē tā preču vērtības daļa, kuru viņš pats pievieno preču vērtībai. Tādējādi šim ražošanas izmaksu elementam ir divējāda nozīme: no vienas puses, tas ietilpst preces ražošanas izmaksās, tāpēc ka ir tā preces vērtības sastāvdaļa, kas kompensē izlietoto kapitālu, un, no otras puses, tas tikai tāpēc ir preces vērtības sastāvdaļa, ka reprezentē izlietotā kapitāla vērtību, jeb tāpēc, ka ražošanas līdzekļi tik un tik daudz maksā.

Gluži otrādi tas ir ar otru ražošanas izmaksu sastāvdaļu. $666^2/_3$ darba dienas, kas izlietotas preces ražošanā, rada jaunu vērtību 200 st. märc. apmērā. No šīs jaunās vērtības viena daļa tikai kompensē avansēto mainīgo kapitālu 100 st. märc. apmērā jeb izmantotā darbaspēka cenu. Bet šī avansētā kapitālā vērtība nebūt nepiedalās jaunas vērtības radīšanā. Avansējot kapitālu, darbaspēks tiek uzskatīts kā *vērtība*, bet ražošanas procesā tas funkcionē kā vērtības *radītājs*. Tās darbaspēka vērtības vietā, kura figurē, avansējot kapitālu, īsteni *funkcionējošā* ražīgā kapitālā parādās pats dzīvais, vērtību radošais darbaspēks.

Atšķirība starp šīm dažādajām preču vērtības sastāvdaļām, kas kopā veido ražošanas izmaksas, tūdaļ duras acīs, tiklīdz vērtība pārmainās pēc sava lieluma: vienā gadījumā izlietotā pastāvīgā, otrā gadījumā izlietotā mainīgā kapitāla daļā. Pieņemsim, ka vienu un to pašu ražošanas līdzekļu cena jeb pastāvīgā kapitāla daļa paceļas no 400 st. märc. uz 600 st. märc. vai, otrādi, nokrītas uz 200 st. märc. Pirmajā gadījumā pieaugs ne tikai preces ražošanas izmaksas no 500 st. märc. uz $600_c + 100_v = 700$ st.

mārc., bet arī pati preces vērtība pieaugs no 600 st. mārc. uz $600_c + 100_v + 100_m = 800$ st. mārc. Otrajā gadījumā samazināsies ne tikai ražošanas izmaksas no 500 st. mārc. uz $200_c + 100_v = 300$ st. mārc., bet arī pati preces vērtība — no 600 st. mārc. uz $200_c + 100_v + 100_m = 400$ st. mārc. Tā kā izlietotais pastāvīgais kapitāls pārnes uz produktu savu paša vērtību, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, produkta vērtība pieaug vai samazinās atbilstoši šīs kapitālās vērtības absolūtajam lielumam. Pieņemsim otrādi, ka, pārējiem apstākļiem nemainoties, agrākās darbaspēka masas cena pieaug no 100 st. mārc. uz 150 st. mārc. vai, otrādi, samazinās uz 50 st. mārc. Kaut gan ražošanas izmaksas pirmajā gadījumā pieaug no 500 st. mārc. uz $400_c + 150_v = 550$ st. mārc. un otrajā gadījumā samazinās no 500 st. mārc. uz $400_c + 50_v = 450$ st. mārc., tomēr abos gadījumos preču vērtība paliek nemainīga = 600 st. mārc.: pirmajā gadījumā = $400_c + 150_v + 50_m$, otrajā gadījumā = $400_c + 50_v + 150_m$. Avansētais mainīgais kapitāls nepievieno produktam savu paša vērtību. Tā vērtības vietā produktā ietilpināta jauna vērtība, ko radījis darbs. Tāpēc pārmaiņa mainīgā kapitāla vērtības absolūtajā lielumā, ciktāl tā izteic tikai pārmaiņu darbaspēka cenā, ne mazākajā mērā negroza preču vērtības absolūto lielumu, jo neko negroza aktīvā darbaspēka radītās jaunās vērtības absolūtajā lielumā. Šāda pārmaiņa turpretim ietekmē tikai to divu jaunās vērtības sastāvdaļu lielumu attiecību, no kurām viena izveido virsvērtību un otra kompensē mainīgo kapitālu un tāpēc ietilpst preces ražošanas izmaksās.

Kopīgs abām ražošanas izmaksu daļām — mūsu gadījumā $400_c + 100_v$ — ir tikai viens: abas tās ir preču vērtības daļas, kas kompensē avansēto kapitālu.

Bet no kapitālistiskās ražošanas viedokļa šis patiesais lietu stāvoklis nepieciešami parādās ačgārnā veidā.

Kapitālistiskais ražošanas veids atšķiras no ražošanas veida, kas dibināts uz verdzību, starp citu, ar to, ka darbaspēka vērtība resp. cena te izpaužas kā paša darba vērtība resp. cena jeb kā darba alga («Kapitāls», I grāmata, XVII nod.). Tāpēc avansētā kapitāla vērtības mainīgā daļa parādās kā kapitāls, kas izlietots darba algai, kā kapitālā vērtība, ar ko samaksā visa ražošanā izlietotā darba vērtību resp. cenu. Ja mēs, piemēram, pieņemsim, ka sabiedriski vidējā 10 stundu darba diena iemiesojas naudas daudzumā = 6 šiliņos, tad avansētais mainīgais kapitāls 100 st. mārc. apmērā būs naudas izteiksme vērtībai, kas saražota $333^1/_3$ desmitstundu darba dienās. Bet šī iepirktā darbaspēka vērtība, kas figurē, avansējot kapitālu, nebūt neietilpst kā daļa patiesi funkcionējošā kapitālā. Tās vietā ražošanas procesā ieiet pats dzīvais darbaspēks. Ja tā ekspluatācijas pakāpe, tāpat kā mūsu piemērā, ir 100%, tad tas tiek izlietots $666^2/_3$ desmitstundu darba dienās un tāpēc pievieno produktam jaunu vērtību 200 st. mārc.

apmērā. Bet, avansējot kapitālu, mainīgais kapitāls 100 st. märc. apmērā figurē kā kapitāls, kas izlietots darba algai, jeb kā darba cena, kurš veikts $666^2/_3$ desmitstundu dienās. 100 st. märc., dalītas ar $666^2/_3$, dod mums kā desmitstundu darba dienas cenu 3 šiliņus — vērtību, ko radījis piecu stundu darbs.

Ja salīdzināsim avansēto kapitālu, no vienas puses, un preču vērtību, no otras puses, tad mums būs:

I. Avansētais kapitāls 500 st. märc. apmērā = 400 st. märc. kapitāla, kas izdots par ražošanas līdzekļiem (ražošanas līdzekļu cena), + 100 st. märc. kapitāla, kas izdots par darbu ($666^2/_3$ darba dienu cena jeb darba alga par tām);

II. Preču vērtība 600 st. märc. apmērā = ražošanas izmaksām 500 st. märc. apmērā (400 st. märc., izlietoto ražošanas līdzekļu cena, + 100 st. märc., patērēto $666^2/_3$ darba dienu cena) + 100 st. märc. virsvērtības.

Šajā formulā tā kapitāla daļa, kas izdota par darbu, tikai ar to atšķiras no tās kapitāla daļas, kas izdota par ražošanas līdzekļiem, piemēram, par kokvilnu vai oglēm, ka ar to tiek samaksāts par vieliski citādu ražošanas elementu, bet nekādā ziņā ne ar to, ka preces vērtības radīšanas procesā un tāpēc arī kapitāla vērtības pieaugšanas procesā tai ir funkcionāli citāda loma. Preces ražošanas izmaksās ražošanas līdzekļu cena atgriežas tāda pati, kāda tā jau figurējusi, avansējot kapitālu, — un atgriežas tieši tāpēc, ka šie ražošanas līdzekļi tikuši lietderīgi izmantoti. Gluži tāpat preces ražošanas izmaksās atgriežas tās ražošanai izlietoto $666^2/_3$ darba dienu cena jeb darba alga tāda pati, kāda tā jau figurējusi, avansējot kapitālu, — un atgriežas tieši tāpēc, ka šis darba daudzums ir izlietots lietderīgā formā. Mēs redzam tikai gatavas, esošas vērtības — tās avansētā kapitāla vērtības daļas, kas piedalās produkta vērtības radīšanā, bet neredzam elementu, kas rada jaunu vērtību. Atšķirība starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu ir zudusi. Visas ražošanas izmaksas 500 st. märc. apmērā iegūst tagad divējādu nozīmi: pirmkārt, tās ir tā 600 st. märc. lielās preču vērtības sastāvdaļa, kas kompensē preces ražošanā izlietoto kapitālu 500 st. märc. apmērā, un, otrkārt, pati šī preces vērtības sastāvdaļa pastāv tikai tāpēc, ka pirms tam tā pastāvējusi kā izlietoto ražošanas elementu, ražošanas līdzekļu un darba, izmaksas, t. i., kā avansētais kapitāls. Kapitālā vērtība atgriežas kā preces ražošanas izmaksas tāpēc un tiktāl, ciktāl tā ir izlietota kā kapitālā vērtība.

Tas apstāklis, ka avansētā kapitāla vērtības dažādās sastāvdaļas izdotas par vieliski dažādiem ražošanas elementiem — par darba līdzekļiem, izejvielām, palīgmateriāliem un darbu, nosaka tikai to, ka par preces ražošanas izmaksām būs atkal jānopērk šie vieliski dažādie ražošanas elementi. Turpretim attiecībā uz pašu ražošanas izmaksu rašanos izpaužas tikai viena atšķirība — atšķirība starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu.

Mūsu piemērā 20 st. märc. bija aprēķinātas kā darba līdzekļi (400_c=20 st. märc. par darba līdzekļu nolietošanos + 380 st. märc. par ražošanas izejvielām). Ja pirms preces ražošanas šo darba līdzekļu vērtība bijusi=1200 st. märc., tad pēc preces ražošanas tā pastāv divos veidos: 20 st. märc. — kā preču vērtības daļa, 1200—20 jeb 1180 st. märc. — kā atlikusī darba līdzekļu vērtība, kas atrodas, tāpat kā agrāk, kapitālista īpašumā jeb kā elements nevis viņa preču kapitāla, bet gan viņa ražīgā kapitāla vērtībā. Pretēji darba līdzekļiem ražošanas materiāli un darba alga tiek pilnīgi izlietoti preces ražošanā, un tāpēc arī visa to vērtība ietilpst ražotās preces vērtībā. Mēs redzējām, ka šīs dažādās avansētā kapitāla sastāvdaļas attiecībā pret apriti iegūst pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla formas.

Tātad avansētais kapitāls = 1680 st. märc.: pamatkapitāls = =1200 st. märc. plus apgrozāmais kapitāls=480 st. märc. (=380 st. märc. ražošanas izejvielās plus 100 st. märc. darba algā).

Turpretim preces ražošanas izmaksas = tikai 500 st. märc. (20 st. märc. — pamatkapitāla nolietošanās, 480 st. märc. — apgrozāmais kapitāls).

Tomēr šī atšķirība starp preces ražošanas izmaksām un avansēto kapitālu apstiprina tikai to, ka preces ražošanas izmaksas rada vienīgi kapitāls, kas tiešām ir izlietots tās ražošanai.

Preces ražošanā tiek lietoti darba līdzekļi 1200 st. märc. vērtībā, bet no šīs avansētās kapitālās vērtības ražošanā patērē tikai 20 st. märc. Tātad lietotais pamatkapitāls tikai daļēji ietilpst preces ražošanas izmaksās, jo tās ražošanā tas tiek izlietots tikai daļēji. Lietotais apgrozāmais kapitāls pilnīgi ietilpst preces ražošanas izmaksās, tāpēc ka tas ir viss izlietots tās ražošanā. Bet ko gan citu tas pierāda, ja ne to, ka patērētās kapitāla pamatdaļas un apgrozāmās daļas pro rata* to vērtības lielumam vienlīdz ietilpst attiecīgās preces ražošanas izmaksās un ka šī preces vērtības sastāvdaļa vispār radusies tikai tāpēc, ka ir kapitāls, kas izlietots tās ražošanā? Ja tas tā nebūtu, tad nevarētu saprast, kāpēc avansētais pamatkapitāls 1200 st. märc. apmērā pievieno produkta vērtībai ne tikai tās 20 st. märc., ko tas zaudējis ražošanas procesā, bet arī tās 1180 st. märc., ko tas šajā procesā nav zaudējis.

Tādējādi šī atšķirība starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu attiecībā uz ražošanas izmaksu aprēķināšanu tikai apstiprina šķietamo ražošanas izmaksu rašanos no izlietotās kapitālās vērtības jeb no tās cenas, cik izmaksā pašam kapitālistam izlietotie ražošanas elementi, ieskaitot arī darbu. No otras puses, attiecībā uz vērtības radīšanu mainīgā kapitāla daļa, kas izdota par darbaspēku, te tiek tieši identificēta ar pastāvīgo kapitālu

* — proporcionāli. — *Red.*

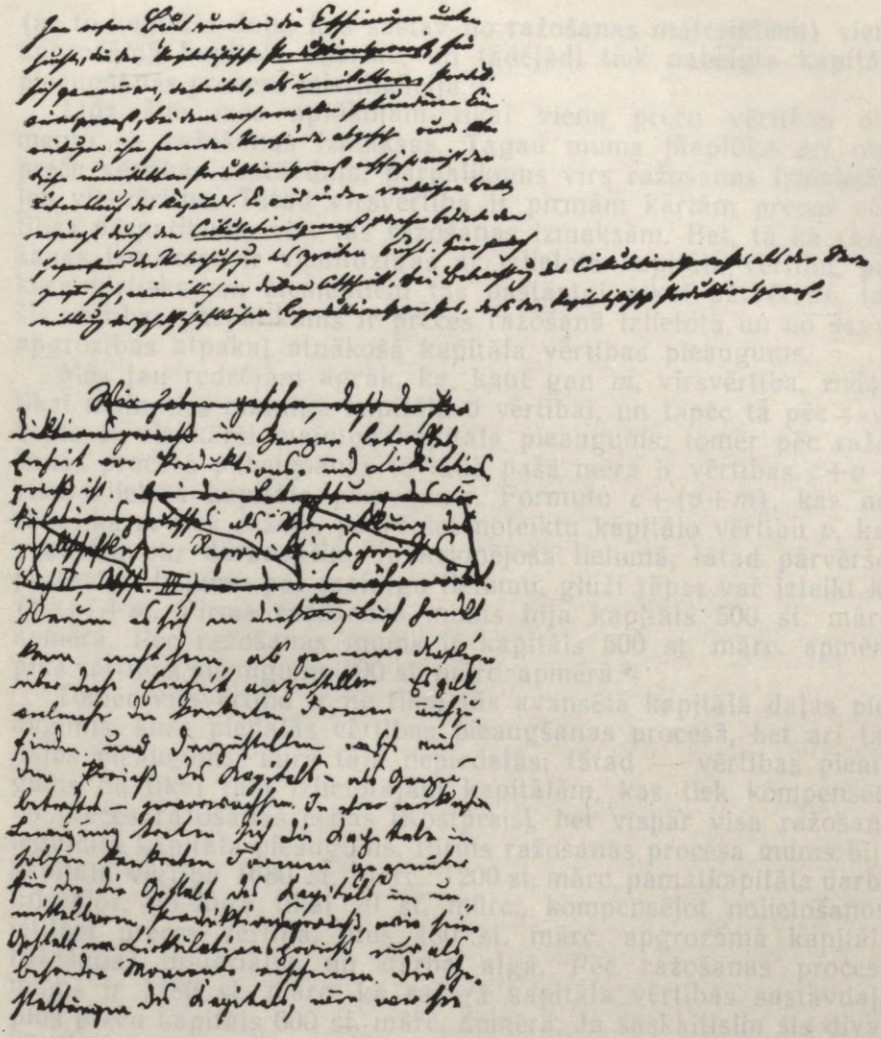

«KAPITĀLA» III SĒJUMA 1. LAPPUSE, KO PĀRRAKSTĪJIS SEKRETĀRS, AR F. ENGELSA LABOJUMIEM. IESPRAUDUMU LAPPUSES AUGŠĀ ARĪ IZDARĪJIS F. ENGELSS AR SAVU ROKU

(ar to kapitāla daļu, kas sastāv no ražošanas materiāliem) vienā apgrozāmā kapitāla rubrikā, un tādējādi tiek pabeigta kapitāla pieaugšanas procesa mistifikācija.[1]

Līdz šim mēs aplūkojām tikai vienu preču vērtības elementu — ražošanas izmaksas. Tagad mums jāaplūko arī otra preču vērtības sastāvdaļa, pārpalikums virs ražošanas izmaksām jeb virsvērtība. Tātad virsvērtība ir pirmām kārtām preces vērtības pārpalikums virs tās ražošanas izmaksām. Bet, tā kā ražošanas izmaksas ir vienlīdzīgas ar izlietotā kapitāla vērtību, par kura vieliskajiem elementiem tās pastāvīgi atkal pārvēršas, tad šis vērtības pārpalikums ir preces ražošanā izlietotā un no savas apgrozības atpakaļ atnākošā kapitāla vērtības pieaugums.

Mēs jau redzējām agrāk, ka, kaut gan m, virsvērtība, rodas, tikai mainoties mainīgā kapitāla v vērtībai, un tāpēc tā pēc sava avota ir vienkārši mainīgā kapitāla pieaugums, tomēr pēc ražošanas procesa pabeigšanas tā tādā pašā mērā ir vērtības $c+v$ — visa izlietotā kapitāla pieaugums. Formulu $c+(v+m)$, kas norāda, ka m tiek ražots, pārvēršot noteiktu kapitālo vērtību v, kas avansēta par darbaspēku, funkcionējošā lielumā, tātad pārvēršot pastāvīgu lielumu par mainīgu lielumu, gluži tāpat var izteikt kā $(c+v)+m$. Pirms ražošanas mums bija kapitāls 500 st. märc. apmērā. Pēc ražošanas mums ir kapitāls 500 st. märc. apmērā plus vērtības pieaugums 100 st. märc. apmērā.[2]

Tomēr virsvērtība ir ne tikai tās avansētā kapitāla daļas pieaugums, kura piedalās vērtības pieaugšanas procesā, bet arī tās daļas pieaugums, kura tajā nepiedalās; tātad — vērtības pieaugums ne tikai tam izlietotajam kapitālam, kas tiek kompensēts no preces ražošanas cenas [Kostpreis], bet vispār visa ražošanā ieguldītā kapitāla pieaugums. Pirms ražošanas procesa mums bija kapitālā vērtība 1680 st. märc.: 1200 st. märc. pamatkapitāla darba līdzekļos, no kura tikai 20 st. märc., kompensējot nolietošanos, ietilpst preces vērtībā, plus 480 st. märc. apgrozāmā kapitāla ražošanas materiālos un darba algā. Pēc ražošanas procesa mums ir 1180 st. märc. kā ražīgā kapitāla vērtības sastāvdaļa plus preču kapitāls 600 st. märc. apmērā. Ja saskaitīsim šīs divas vērtības summas, tad izrādīsies, ka kapitālistam tagad pieder vērtība 1780 st. märc. apmērā. Ja viņš atskaitīs no tā visu avansēto kapitālu 1680 st. märc. apmērā, tad viņam paliks vērtības pieaugums 100 st. märc. apmērā. Tātad 100 st. märc. virsvērtības tādā pašā mērā ir pieaugums pie ieguldītā kapitāla 1680 st.

---

[1]) Kāds juceklis no tā var rasties ekonomistu galvās, parādīts «Kapitāla» I grāmatā, VII nod., 3., 185.—191. lpp., piemērā par N. V. Senioru [*Markss K.* Kapitāls, I sēj. R., «Liesma», 1973, 194.—197. lpp.].

[2]) «Patiesībā mēs jau zinām, ka virsvērtība ir vienkārši tās vērtības pārmainīšanās sekas, kura notiek ar v, ar darbaspēkā pārvērsto kapitāla daļu, ka tātad $v+m=v+\Delta v$ (v plus v pieaugums). Bet īsteno vērtības pārmaiņu un attiecību, kādā vērtība pārmainās, padara neskaidru tas apstāklis, ka savas mainīgās sastāvdaļas pieauguma rezultātā pieaug arī viss avansētais kapitāls. Agrāk tas bija vienlīdzīgs 500, tagad tas ir vienlīdzīgs 590» («Kapitāls», I grāmata, VII nod., 1., 175. lpp. [*Markss K.* Kapitāls, I sēj. R., «Liesma», 1973, 185.—186. lpp.]).

mārc. apmērā, kā arī pie šī kapitāla tās daļas 500 st. mārc. apmērā, kas izlietota ražošanas laikā.

Tagad kapitālistam ir skaidrs, ka šis vērtības pieaugums izriet no ražošanas procesiem, kuri uzsākti ar kapitālu, ka tas tātad izriet no paša kapitāla, jo pirms ražošanas procesa tā nebija un pēc ražošanas procesa tas ir. Kas attiecas pirmām kārtām uz ražošanā izlietoto kapitālu, tad liekas, it kā virsvērtība rodas vienlīdz no dažādiem tā vērtības elementiem, kas sastāv no ražošanas līdzekļiem un darba, jo šie elementi taču vienlīdz piedalās ražošanas izmaksu veidošanā. Tie vienlīdz pievieno produkta vērtībai savas vērtības, kas sastāda avansēto kapitālu, un neatšķiras savā starpā kā vērtības pastāvīgais un mainīgais lielums. Tas kļūst skaidri redzams, ja uz vienu mirkli iedomāsimies, ka viss izlietotais kapitāls sastāv vai nu vienīgi no darba algas, vai arī vienīgi no ražošanas līdzekļu vērtības. Tad pirmajā gadījumā mums preču vērtības $400_c + 100_v + 100_m$ vietā būtu preču vērtība $500_v + 100_m$. Darba algai izlietotais kapitāls 500 st. mārc. apmērā ir visa tā darba vērtība, kurš izlietots, lai ražotu preču vērtību 600 st. mārc. apmērā, un tieši tāpēc izveido visa produkta ražošanas izmaksas. Bet šo ražošanas izmaksu veidošanās, sakarā ar ko izlietotā kapitāla vērtība no jauna parādās kā produkta vērtības sastāvdaļa, ir vienīgais mums zināmais process, kādā tiek radīta šī preču vērtība. Kā rodas šīs vērtības tā sastāvdaļa 100 st. mārc. apmērā, kas veido virsvērtību, mēs nezinām. Gluži tāpat būtu arī otrajā gadījumā, kad preces vērtība būtu $= 500_c + 100_m$. Abos gadījumos mēs zinām, ka virsvērtība rodas no attiecīgās vērtības tāpēc, ka šī vērtība avansēta ražīga kapitāla formā — vienalga, vai nu darba formā, vai ražošanas līdzekļu formā. Bet, no otras puses, avansētā kapitālā vērtība nevar radīt virsvērtību tikai tāpēc, ka tā ir izlietota un tātad izveido preces ražošanas izmaksas. Tieši tādā pašā mērā, kādā tā izveido preces ražošanas izmaksas, tā rada nevis virsvērtību, bet tikai ekvivalentu — vērtību, kas kompensē izlietoto kapitālu. Tātad, ciktāl tā rada virsvērtību, tā rada to nevis tāpēc, ka tai ir sava specifiska izlietotā kapitāla īpašība, bet gan vispār kā avansēts un tāpēc pielietots kapitāls. Tātad virsvērtība tādā pašā mērā rodas tiklab no tās avansētā kapitāla daļas, kas ietilpst preces ražošanas izmaksās, kā arī no tās daļas, kas neietilpst ražošanas izmaksās, vārdu sakot — vienlīdz no pielietotā kapitāla pamata sastāvdaļas un apgrozāmās sastāvdaļas. Viss kapitāls — tiklab darba līdzekļi, kā arī ražošanas materiāli un darbs — vieliski ir produkta radītājs. Vieliski īstenajā darba procesā piedalās viss kapitāls, bet vērtības pieaugšanas procesā tikai zināma tā daļa. Varbūt tieši šeit ir cēlonis tam, ka kapitāls tikai daļēji piedalās ražošanas izmaksu izveidošanā, bet toties viss virsvērtības radīšanā. Lai arī kā tas būtu, beigu beigās izrādās, ka virsvērtība radusies vienlaikus no visām ieguldītā

kapitāla daļām. Prātojumus varētu vēl vairāk saīsināt, rupji un vienkārši sakot līdz ar Maltusu:

«Kapitālists *gaida* vienādu peļņu no visām viņa avansētā kapitāla daļām.»[3]

Virsvērtība, iedomājoties to šādā veidā kā visa avansētā kapitāla radījumu, iegūst pārvērsto *peļņas* formu. Tātad zināma vērtības summa ir kapitāls tāpēc, ka tā ir izlietota, lai iegūtu peļņu[4], jeb peļņa rodas tāpēc, ka zināma vērtības summa tiek izlietota kā kapitāls. Ja peļņu apzīmēsim ar p, tad formula $W=c+v+m=k+m$ pārvēršas par formulu $W=k+p$ jeb *preču vērtība = ražošanas izmaksām + peļņa.*

Tātad peļņa, kāda tā te sākumā ir mūsu priekšā, ir tas pats, kas virsvērtība, bet tikai mistificētā formā, kura tomēr nepieciešami rodas no kapitālistiskā ražošanas veida. Tā kā redzamajā ražošanas izmaksu veidošanās procesā nav atklājama nekāda atšķirība starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu, tad ražošanas procesa laikā notiekošās vērtības pārmaiņas cēlonis nenovēršami tiek saistīts nevis ar kapitāla mainīgo daļu, bet gan ar visu kapitālu. Tā kā vienā polā darbaspēka cena parādās pārvērstajā darba algas formā, tad pretējā polā virsvērtība parādās pārvērstajā peļņas formā.

Kā redzējām, preces ražošanas izmaksas ir mazākas nekā tās vērtība. Tā kā $W=k+m$, tad $k=W-m$. Formula $W=k+m$ tikai tad ir reducējama uz $W=k$, preču vērtība = preces ražošanas izmaksām, ja $m=0$, — gadījums, kas nekad nemēdz būt kapitālistiskās ražošanas apstākļos, kaut gan, pastāvot īpašai tirgus konjunktūrai, preču pārdošanas cena var nokristies līdz ražošanas izmaksām vai pat zem tām.

Tāpēc, ja preci pārdod pēc tās vērtības, tad tiek realizēta peļņa, kas ir vienlīdzīga preces vērtības pārpalikumam virs tās ražošanas izmaksām, tātad vienlīdzīga visai virsvērtībai, kas ietverta preces vērtībā. Bet kapitālists var pārdot preci ar peļņu pat tad, ja viņš to pārdod zem tās vērtības. Kamēr preces pārdošanas cena ir augstāka par preces ražošanas izmaksām, kaut arī tā būtu zemāka par preces vērtību, tikmēr visu laiku tiks realizēta daļa no tajā ietvertās virsvērtības, tātad arvien vēl tiks iegūta peļņa. Mūsu piemērā preces vērtība=600 st. märc., ražošanas izmaksas=500 st. märc. Ja preci pārdod par 510, 520, 530, 560, 590 st. märc., tad tā tiek pārdota zem tās vērtības attiecīgi par 90, 80, 70, 40, 10 st. märc., un tomēr, to pārdodot, tiek iegūta peļņa attiecīgi 10, 20, 30, 60, 90 st. märc. apmērā. Starp preces vērtību un tās ražošanas izmaksām, acīm redzot, ir iespējama nenoteikta pārdošanas cenu rinda. Jo lielāks ir tas preces vērtības elements, kas sastāv no virsvērtības, jo lielāka praktiski ir šo starpcenu amplitūda.

[3] *Malthus.* «Principles of Political Economy», 2nd ed. London, 1836, p. 268.
[4] «Kapitāls ir tas, ko izlieto, lai iegūtu peļņu.» *Malthus.* «Definitions in Political Economy». London, 1827, p. 86.

Ar to izskaidrojamas ne tikai ik dienas sastopamās konkurences parādības, kā, piemēram, zināmie gadījumi, kad preces tiek pārdotas par pazeminātām cenām (underselling), nenormāli zemais preču cenu līmenis noteiktās rūpniecības nozarēs[5] utt. Kapitālistiskās konkurences pamatlikums, ko politiskā ekonomija līdz šim nav izpratusi, likums, kas regulē vispārējo peļņas normu un tās nosacītās tā saucamās ražošanas cenas, ir dibināts, kā redzēsim vēlāk, uz šo starpību starp preces vērtību un tās ražošanas izmaksām un no šīs starpības izrietošo iespēju pārdot preci ar peļņu zem preces vērtības.

Preces pārdošanas cenas minimālo robežu nosprauž preces ražošanas izmaksas. Ja prece tiek pārdota zem tās ražošanas izmaksām, tad izlietotās ražīgā kapitāla sastāvdaļas nav pilnīgi kompensējamas no pārdošanas cenas. Ja šis process turpinās, tad avansētā kapitālā vērtība zūd. Jau no šī viedokļa kapitālistam ir tieksme uzskatīt ražošanas izmaksas par preces īsteno *iekšējo* vērtību, tāpēc ka tā ir cena, kas nepieciešama, lai viņa kapitāls tikai saglabātos. Bet tam pievienojas vēl apstāklis, ka preces ražošanas izmaksas ir tā pirkšanas cena, kuru pats kapitālists ir maksājis par preces ražošanu, tātad pirkšanas cena, ko nosaka pats preces ražošanas process. Tāpēc, preci pārdodot, realizētā vērtības uzvija jeb virsvērtība kapitālistam liekas kā preces pārdošanas cenas uzvija virs preces vērtības un nevis tās vērtības uzvija virs tās ražošanas izmaksām, tā ka iznāk, it kā precē ietvertā virsvērtība tiek nevis realizēta, preci pārdodot, bet gan rodas no pašas pārdošanas. Mēs jau tuvāk noskaidrojām šo ilūziju «Kapitāla» I grāmatā, IV nod., 2. («Vispārējās kapitāla formulas pretrunas»), bet tagad uz brīdi atgriezīsimies pie tās formas, kādā to no jauna izvirzījis Torrenss u. c., attēlojot to kā politiskās ekonomijas soli uz priekšu salīdzinājumā ar Rikārdo.

«Dabiskā cena, kas sastāv no ražošanas izmaksām jeb, citiem vārdiem sakot, no kapitāla, kas izlietots ražošanā jeb preces fabrikācijā, nevar ietvert sevī peļņas normu... Ja fermeris, izlietojis 100 kvarterus labības, saņem atpakaļ 120 kvarteru, tad 20 kvarteri ir peļņa, un būtu absurds nosaukt šo uzviju jeb šo peļņu par daļu no izlietotā... Fabrikants izlieto zināmu daudzumu izejvielu, darba rīku un eksistences līdzekļu darbam un saņem par to zināmu daudzumu gatavas preces. Šai gatavajai precei jābūt ar augstāku maiņas vērtību nekā tām izejvielām, tiem darba rīkiem un eksistences līdzekļiem, kurus avansējot tā ir radīta.»

Tāpēc, secina Torrenss, pārdošanas cenas uzvija virs ražošanas izmaksām jeb peļņa ir cēlusies no tā, ka patērētāji

«ar tiešas vai aplinku (circuitous) maiņas palīdzību dod zināmu lielāku visu kapitāla sastāvdaļu daudzumu, nekā izmaksājusi to ražošana»[6].

---

[5] Sal. «Kapitāla» I gr., XVIII nod., 511. un 512. lpp. [*Markss K.* Kapitāls, 1. sēj. R., «Liesma», 1973, 447.—449. lpp.].

[6] *R. Torrens.* «An Essay on the Production of Wealth». London, 1821, p. 51—53, 349.

Tiešām, uzvija virs dotā lieluma nevar veidot šī lieluma daļu, un tāpēc arī peļņa, preču vērtības uzvija virs kapitālista izmaksām, nevar veidot šo izmaksu daļu. Tātad, ja preces vērtības radīšanā nepiedalās neviens cits elements kā tikai kapitālista avansētā vērtība, tad nav saprotams, kā no ražošanas var iznākt lielāka vērtība nekā tā, kas tajā iegājusi, — t. i., kā no nekā kaut kas var rasties. Tomēr Torrenss izvairās no šīs radīšanas no nekā tikai tādējādi, ka pārnes to no preču ražošanas sfēras preču apgrozības sfērā. Peļņa nevar rasties no ražošanas, saka Torrenss, tāpēc ka citādi tā būtu jau ietverta ražošanas izmaksās, tātad nebūtu nekādas uzvijas virs šīm izmaksām. Peļņa nevar rasties no preču maiņas, viņam atbild Remzijs[14], ja tā jau nav bijusi pirms preču maiņas. Maināmo produktu vērtības summa, acīm redzot, nemainās, kad maina produktus, kuru vērtības summa tā ir. Tā paliek pēc maiņas tāda pati, kāda tā bija pirms maiņas. Te jāpiezīmē, ka Maltuss[7] tieši atsaucas uz Torrensa autoritāti, kaut gan pats viņš preču pārdošanu virs to vērtības izskaidro citādi vai, pareizāk, neizskaidro to, jo visi šāda veida argumenti pēc būtības ir katrā ziņā analoģiski savā laikā slavenajam flogistona negatīvajam svaram[15].

Sabiedrībā, kur valda kapitālistiskā ražošana, pat nekapitālistisks ražotājs ir kapitālistisku priekšstatu varā. Savā pēdējā romānā «Zemnieki» Balzaks, kas vispār ļoti ievērojams ar to, ka dziļi izprot reālās attiecības, zīmīgi attēlo, kā sīkais zemnieks par velti veic dažādus darbus savam augļotājam, lai saglabātu viņa labvēlību, un pie tam domā, ka augļotājam neko nedāvina, jo viņam pašam viņa paša darbs nav jāpērk par naudu. Augļotājs savukārt tādējādi ar vienu šāvienu nošauj divus zaķus. Viņš sev aiztaupa izdevumus darba algai un arvien vairāk sapin savos augļotāja tīklos zemnieku, kurš pakāpeniski izput, jo nestrādā savā paša laukā.

Nejēdzīgo priekšstatu, it kā preces ražošanas izmaksas būtu tās patiesā vērtība un virsvērtība rastos, preci pārdodot virs tās vērtības, ka preces tātad tiek pārdotas pēc to vērtībām, ja to pārdošanas cena ir vienlīdzīga ar to ražošanas izmaksām, t. i., vienlīdzīga to ražošanai izlietoto ražošanas līdzekļu cenai plus darba alga, — šo nejēdzīgo priekšstatu Prudons ar viņam parasto šarlatānismu, kas pretendē uz zinātniskumu, pasludinājis par jaunatklātu sociālisma noslēpumu. Šī preču vērtības reducēšana uz to ražošanas izmaksām ir patiesībā viņa «Tautas bankas»[16] pamats. Iepriekš bija attēlots, ka dažādās produkta vērtības sastāvdaļas var parādīt paša produkta proporcionālās daļās. Ja, piemēram («Kapitāls», I grāmata, VII nod., 2., 182. lpp.[17]), 20 mārciņu dzijas vērtība ir 30 šiliņu — proti, 24 šiliņi ražošanas līdzekļi, 3 šiliņi darbaspēks un 3 šiliņi virsvērtība, — tad šo virs-

[7] *Malthus.* «Definitions in Political Economy». London, 1853, p. 70, 71.

vērtību var parādīt kā $^1/_{10}$ produkta=2 märc. dzijas. Ja šīs 20 märciņas dzijas tagad tiek pārdotas pēc to ražošanas izmaksām par 27 šiliņiem, tad pircējs saņems 2 märc. dzijas par velti jeb prece būs pārdota par $^1/_{10}$ zem tās vērtības; tomēr strādnieks, tāpat kā agrāk, ir devis savu virsdarbu, tikai devis to dzijas pircējam un nevis kapitālistiskajam dzijas ražotājam. Būtu pilnīgi nepareizi domāt, ka, ja visas preces tiktu pārdotas pēc to ražošanas izmaksām, tad rezultāts faktiski būtu tāds pats kā tad, ja visas preces tiktu pārdotas virs to ražošanas izmaksām, bet pēc to vērtībām. Pat tad, ja mēs pieņemtu, ka darbaspēka vērtība, darba dienas garums un darba ekspluatācijas pakāpe ir visur vienādi, — tad tomēr virsvērtības masas, kas ietvertas dažādu preču veidu vērtībās, katrā ziņā būtu nevienādas atkarībā no to ražošanai avansētā kapitāla dažādā organiskā sastāva.[8])

[8]) «Dažādu kapitālu ražotās vērtības un virsvērtības masas, pastāvot darbaspēka dotajai vērtībai un vienādai ekspluatācijas pakāpei, ir tieši proporcionālas šo kapitālu mainīgo sastāvdaļu, t. i., to dzīvajā darbaspēkā pārvērsto sastāvdaļu lielumam» («Kapitāls», I grāmata, IX nod., 270. lpp. [*Markss K.* Kapitāls, I sēj. R., «Liesma», 1973, 258. lpp.]).

OTRĀ NODAĻA

PEĻŅAS NORMA

Kapitāla vispārīgā formula ir $N—P—N'$, t. i., zināmu vērtības summu laiž apgrozībā, lai iegūtu no tās lielāku vērtības summu. Process, kas rada šo lielāko vērtības summu, ir kapitālistiskā ražošana; process, kas to realizē, ir kapitāla apgrozība. Kapitālists neražo preci pašas preces dēļ, preces lietošanas vērtības dēļ vai savai personiskajai patērēšanai. Produkts, kas patiesībā interesē kapitālistu, — tas ir nevis pats taustāmais produkts, bet gan produkta vērtības uzvija virs tajā ieguldītā kapitāla. Kapitālists avansē visu kapitālu, nedomājot par dažādajām lomām, kādas ir kapitāla sastāvdaļām virsvērtības ražošanā. Viņš vienādi avansē visas šīs sastāvdaļas, lai ne tikai atražotu avansēto kapitālu, bet lai arī ražotu zināmu vērtības uzviju salīdzinājumā ar to. Avansētā mainīgā kapitāla vērtību viņš var pārvērst par lielāku vērtību, tikai mainot to pret dzīvo darbu, tikai ekspluatējot dzīvo darbu. Bet viņš var ekspluatēt darbu tikai tad, ja vienlaikus avansē arī šī darba realizācijas nosacījumus — darba līdzekļus un darba priekšmetu, mašīnas un izejvielas, t. i., ja viņš to vērtības summu, kāda viņam ir, pārvērtīs ražošanas nosacījumu formā, tāpat kā vispār viņš tikai tāpēc ir kapitālists, tikai tāpēc vispār var uzsākt darba ekspluatācijas procesu, ka viņš kā darba nosacījumu īpašnieks stāv pretim strādniekam kā īpašniekam, kuram ir vienīgi darbaspēks. Jau iepriekš, pirmajā grāmatā[18], bija parādīts, ka tieši tas apstāklis, ka šie ražošanas līdzekļi pieder nestrādniekiem, pārvērš strādniekus par algotiem strādniekiem, nestrādniekus — par kapitālistiem.

Kapitālistam ir vienalga, kā uz viņa pasākumu raugās: vai nu tā, ka viņš avansē pastāvīgo kapitālu, lai iegūtu peļņu no mainīgā kapitāla, vai arī tā, ka viņš avansē mainīgo kapitālu, lai palielinātu pastāvīgā kapitāla vērtību; vai nu tā, ka viņš izdod naudu darba algas veidā, lai piešķirtu mašīnām un izejmateriālam lielāku vērtību, vai arī tā, ka viņš avansē naudu mašīnās un izejmateriālā tādēļ, lai gūtu iespēju ekspluatēt darbu. Kaut gan virsvērtību rada tikai kapitāla mainīgā daļa, tomēr tā rada to tikai ar tādu nosacījumu, ja avansētas arī citas daļas — dar-

bam nepieciešamie ražošanas nosacījumi. Tā kā kapitālists var ekspluatēt darbu, tikai avansējot pastāvīgo kapitālu, tā kā viņš var izmantot pastāvīgo kapitālu, tikai avansējot mainīgo kapitālu, tad viņa priekšstatā šie kapitāli sakrīt, un tas ir vēl jo vairāk tāpēc, ka viņa peļņas patieso līmeni nosaka attiecība nevis pret mainīgo kapitālu, bet gan pret visu kapitālu, nevis virsvērtības norma, bet gan peļņas norma, kas, kā redzēsim, var palikt viena un tā pati un tomēr var izteikt dažādas virsvērtības normas.

Pie produkta ražošanas izmaksām pieder visas produkta vērtības sastāvdaļas, par kurām kapitālists samaksājis vai kuru ekvivalentu viņš ir laidis ražošanā. Lai kapitāls vienkārši saglabātos jeb lai tas tiktu atražots savā sākotnējā apmērā, šīs izmaksas ir jākompensē.

Precē ietvertā vērtība ir vienlīdzīga tam darba laikam, kas vajadzīgs tās ražošanai, un šī darba summa sastāv no samaksātā un nesamaksātā darba. Turpretim kapitālistam preces ražošanas izmaksas sastāv tikai no tajā materializētā darba tās daļas, par kuru viņš ir samaksājis. Precē ietvertais virsdarbs kapitālistam neko nemaksā, kaut gan strādniekam tas, gluži tāpat kā samaksātais darbs, prasa darbu, kaut gan tas, gluži tāpat kā samaksātais darbs, rada vērtību un ietilpst precē kā vērtību radošs elements. Kapitālista peļņa rodas no tā, ka viņš var pārdot kaut ko tādu, par ko viņš nav samaksājis. Virsvērtība resp.* peļņa sastāv tieši no preces vērtības uzvijas virs ražošanas izmaksām, t. i., no visas precē ietvertā darba summas uzvijas virs tajā ietvertās samaksātās darba summas. Atbilstoši tam arī virsvērtība, lai kā tā būtu cēlusies, ir uzvija virs visa avansētā kapitāla. Tātad šī uzvija ir tādā attiecībā pret visu kapitālu, kuru izteic daļskaitlis $\frac{m}{K}$, kur K nozīmē visu kapitālu. Tā mēs dabūjam *peļņas normu* $\frac{m}{K} = \frac{m}{c+v}$ atšķirībā no virsvērtības normas $\frac{m}{v}$.

Virsvērtības attiecību pret mainīgo kapitālu sauc par virsvērtības normu; virsvērtības attiecību pret visu kapitālu sauc par peļņas normu. Tie ir divi dažādi viena un tā paša lieluma mērījumi, kuri mērogu dažādības dēļ izteic līdz ar to viena un tā paša lieluma dažādās proporcijas jeb attiecības.

Virsvērtības pārvēršanās par peļņu jāatvasina no virsvērtības normas pārvēršanās par peļņas normu — un nevis otrādi. Un tiešām, izejas punkts vēsturiski bija peļņas norma. Virsvērtība un virsvērtības norma ir relatīvi kaut kas neredzams, kāda būtība, kas jāatsedz, to izpētījot, turpretim peļņas norma un tāpēc arī tāda virsvērtības forma, kāda ir peļņa, redzama parādību virspusē.

---

* — respective — atbilstoši, attiecīgi. — *Red.*

Kas attiecas uz atsevišķu kapitālistu, tad ir skaidrs: vienīgais, kas viņu interesē, ir virsvērtības jeb tās vērtības uzvijas, ar kādu viņš pārdod savas preces, attiecība pret visu kapitālu, kas avansēts preces ražošanai; turpretim šīs uzvijas noteiktā attiecība pret kapitāla īpašām sastāvdaļām un tās iekšējais sakars ar šīm daļām ne tikai neinteresē kapitālistu, bet viņa interesēs ir tieši aizplīvurot šo noteikto attiecību un šo iekšējo sakaru.

Kaut gan preces vērtības uzvija virs preces ražošanas izmaksām rodas tiešajā ražošanas procesā, realizēts tas tiek tikai apgrozības procesā; un šķietamība, it kā tā rastos no apgrozības procesa, rodas jo vieglāk tāpēc, ka īstenībā, konkurences cīņā, īstenā tirgū, no tirgus attiecībām ir atkarīgs tas, vai šī uzvija tiks vai netiks realizēta un kādā mērā tiks realizēta. Šeit nav vajadzības runāt par to, ka, ja prece tiek pārdota virs savas vērtības vai zem tās, tad notiek tikai citāda virsvērtības sadalīšana un ka šī citādā sadalīšana, attiecības pārmaiņa, kādā dažādas personas sadala savā starpā virsvērtību, neko negroza nedz virsvērtības lielumā, nedz raksturā. Īstenajā apgrozības procesā ne tikai notiek pārvērtības, kuras mēs aplūkojām «Kapitāla» II grāmatā, bet tās arī sakrīt ar īsteno konkurenci, ar preču pirkšanu un pārdošanu virs to vērtības vai zem tās, tā ka atsevišķam kapitālistam viņa paša realizētā virsvērtība tādā pašā mērā ir atkarīga no savstarpējas krāpšanas kā no tiešas darba ekspluatācijas.

Apgrozības procesā līdz ar darba laiku sāk darboties apgrozības laiks, kas attiecīgi ierobežo zināmā laika posmā realizējamās virsvērtības masu. Tiešo ražošanas procesu noteicoši ietekmē arī citi momenti, kas rodas no apgrozības. Kā viens, tā otrs — kā tiešais ražošanas process, tā apgrozības process — pastāvīgi pāriet viens otrā, iespiežas viens otrā un ar to pastāvīgi parāda nepareizā gaismā savas raksturīgās atšķirības pazīmes. Virsvērtības, tāpat kā vispār vērtības ražošana iegūst apgrozības procesā, kā iepriekš parādīts, jaunus apzīmējumus; kapitāls iziet savu pārvērtību loku; beidzot tas nonāk no savas, tā sakot, iekšējās organiskās dzīves ārējās dzīves attiecībās, attiecībās, kur nostājas viens pret otru nevis kapitāls un darbs, bet, no vienas puses, kapitāls un kapitāls, no otras puses, indivīdi, atkal vienkārši kā pircēji un pārdevēji; apgrozības laiks un darba laiks krustojas savā ceļā, un tādējādi šķiet, it kā tie abi vienlīdz nosacītu virsvērtību; sākotnējā forma, kurā viens pret otru stāv kapitāls un algotais darbs, tiek aizmaskēta, iejaucoties tādām attiecībām, kuras šķiet neatkarīgas no tās; pati virsvērtība parādās nevis kā darba laika piesavināšanās produkts, bet gan kā preces pārdošanas cenas uzvija virs preces ražošanas izmaksām, un tāpēc šīs pēdējās viegli vien var izlikties par tās patieso vērtību (valeur intrinsèque), tā ka peļņa šķiet esam preču pārdošanas cenas uzvija virs to imanentās vērtības.

Tiesa, tiešajā ražošanas procesā virsvērtības daba pastāvīgi

nonāk līdz kapitālista apziņai, kā to jau, aplūkojot virsvērtību, mums parādīja viņa kāre pēc sveša darba laika utt. Bet, pirmkārt, pats tiešais ražošanas process ir tikai pārejošs moments, kas pastāvīgi pāriet apgrozības procesā, tāpat kā pēdējais pāriet pirmajā, un tāpēc ražošanas procesā vairāk vai mazāk skaidri dzimstošā nojauta par tajā radītā ienākuma avotu, t. i., par virsvērtības dabu, nav nekas vairāk kā moments, kas līdztiesīgs priekšstatam, it kā realizētā uzvija izceļas no kustības, kura ir neatkarīga no ražošanas procesa, rodas no pašas apgrozības un piemīt kapitālam neatkarīgi no tā attiecības pret darbu. Ne velti pat mūsdienu ekonomisti, kā Remzijs, Maltuss, Seniors, Torrenss utt., tieši atsaucas uz šīm apgrozības parādībām kā uz pierādījumu tam, it kā kapitāls vienkārši savā lietiskajā eksistencē neatkarīgi no tā sabiedriskās attiecības pret darbu, kas vienīgā to padara par kapitālu, ir blakus darbam un neatkarīgi no darba pastāvīgs virsvērtības avots. Otrkārt, ražošanas izmaksu rubrikā, pie kuras darba alga pieder gluži tāpat kā izejvielu cena, mašīnu nolietošanās utt., nesamaksāta darba izspiešana parādās tikai kā ietaupījums, samaksājot par kādu no izmaksās ietilpstošajiem posteņiem, tikai kā mazāka samaksa par noteiktu daudzumu darba, gluži tāpat kā notiek ietaupījums, kad izdodas lētāk nopirkt izejvielas vai samazināt mašīnu nolietošanos. Tādējādi virsdarba izspiešana zaudē savu specifisko raksturu; tā specifiskā attiecība pret virsvērtību tiek aizplīvurota; to stipri veicina un atvieglo, kā parādīts «Kapitāla» I grāmatā, VI nodaļā[19], tas apstāklis, ka darbaspēka vērtība parādās darba algas formā.

Tā kā visas kapitāla daļas vienlīdz šķiet esam uzvijas vērtības (peļņas) avoti, tad kapitālistiskā attiecība tiek mistificēta.

Tomēr veids, kādā virsvērtība, izejot caur peļņas normu, pārvēršas peļņas formā, ir tikai tālāka attīstība tai subjekta un objekta sajaukšanai, kas notiek jau ražošanas procesā. Mēs jau redzējām, kā visi darba subjektīvie ražīgie spēki parādās kā kapitāla ražīgie spēki[20]. No vienas puses, vērtība, pagājušais darbs, kas valda pār dzīvo darbu, personificējas kapitālistā; no otras puses, strādnieks, gluži otrādi, parādās tikai kā darbaspēks — kā priekšmets, kā prece. No šīs ačgārnās attiecības nepieciešami rodas jau visvienkāršākajā ražošanas attiecībā attiecīgais ačgārnais priekšstats, šīs attiecības radītā apziņa, kas attīstās tālāk, balstoties uz paša apgrozības procesa pārvērtību un modifikāciju.

Kā varam pārliecināties no Rikārdo skolas piemēra, mēģinājums iztēlot peļņas normas likumus tieši kā virsvērtības normas likumus vai otrādi ir pilnīgi aplams. Protams, kapitālista galvā starp tām nav atšķirības. Izteiksmē $\frac{m}{K}$ virsvērtība tiek salīdzināta attiecībā pret visa kapitāla vērtību, kurš avansēts tās ražošanai un šajā ražošanā pa daļai patērēts pilnīgi, pa daļai tikai

ražošanā pielietots. Attiecība $\frac{m}{K}$ patiesībā izteic visa avansētā kapitāla vērtības pieaugšanas pakāpi, t. i., ja šo attiecību ņem atbilstoši tās iekšējai, ar tās saturu saskanošajai atkarībai un virsvērtības būtībai, tad tā rāda, kā attiecas tas lielums, par kādu ir pārmainījies mainīgais kapitāls, pret visu avansētā kapitāla lielumu.

Viss kapitāla vērtības lielums pats par sevi nav nekādā iekšējā attiecībā pret virsvērtības lielumu, vismaz ne tieši. Pēc saviem vieliskajiem elementiem viss kapitāls mīnus mainīgais kapitāls — t. i., pastāvīgais kapitāls, — sastāv no darba realizācijas vieliskajiem nosacījumiem — no darba līdzekļiem un darba materiāla. Lai noteikts daudzums darba realizētos precēs un tāpēc izveidotu vērtību, ir vajadzīgs noteikts daudzums darba materiāla un darba līdzekļu. Atkarībā no pievienojamā darba īpašā rakstura pastāv noteikta tehniska attiecība starp darba masu un to ražošanas līdzekļu masu, kuriem šis dzīvais darbs ir jāpievieno. Tātad tiktāl pastāv noteikta attiecība arī starp virsvērtības jeb virsdarba masu un ražošanas līdzekļu masu. Ja, piemēram, darbs, kas nepieciešams darba algas ražošanai, ir 6 stundas dienā, tad strādniekam, lai tas dotu 6 stundas virsdarba, lai tas radītu virsvērtību 100% apmērā, jāstrādā 12 stundu. Viņš izlieto šajās 12 stundās divreiz vairāk ražošanas līdzekļu nekā 6 stundās. Bet tāpēc virsvērtība, ko viņš pievieno 6 stundās, vēl nenonāk nekādā tiešā attiecībā pret ražošanas līdzekļu vērtību, kuri izlietoti 6 vai kaut arī 12 stundās. Šai vērtībai te nav nekādas nozīmes; svarīgi ir tikai tas, lai būtu tehniski nepieciešamā masa. Vai izejvielas vai darba līdzekļi ir lēti vai dārgi, tas ir pilnīgi vienalga, ja tikai tiem ir vajadzīgā lietošanas vērtība un ja tie ir tehnikas nosacītajā proporcijā pret to dzīvo darbu, kurš ir jāuzsūc. Bet, ja man ir zināms, ka vienā stundā tiek savērpts x mārciņu kokvilnas, kas maksā a šiliņu, tad man, protams, ir zināms arī tas, ka 12 stundās tiek savērpts $12x$ mārciņu kokvilnas $= 12a$ šiliņiem, un tad es varu aprēķināt virsvērtības attiecību pret 12 vērtību gluži tāpat kā pret 6 vērtību. Bet pie tam dzīvā darba attiecība pret ražošanas līdzekļu *vērtību* te parādās tikai tiktāl, ciktāl a šiliņi ir nosaukums x mārciņām kokvilnas: tā kā noteiktam daudzumam kokvilnas ir noteikta cena, tad arī, otrādi, noteikta cena var būt rādītājs noteiktam daudzumam kokvilnas, kamēr tās cena nemainās. Ja es zinu, ka, lai piesavinātos 6 stundas virsdarba, man jāliek strādāt 12 stundu, tad man jābūt sagatavotai kokvilnai 12 stundām, un, ja es zinu šī 12 stundām vajadzīgā kokvilnas daudzuma cenu, tad netiešā ceļā nodibinās attiecība starp kokvilnas cenu (kā nepieciešamā daudzuma rādītāju) un virsvērtību. Turpretim no izejmateriāla cenas es nekad nevaru spriest par to izejmateriāla masu, kuras savērpšanai būs vajadzīga, piemēram, tikai viena, nevis 6 stundas. Tā-

tad nav nekādas iekšējas, nepieciešamas attiecības starp pastāvīgā kapitāla vērtību un tāpēc arī starp visa kapitāla vērtību ($=c+v$) un virsvērtību.

Ja virsvērtības norma ir zināma un tās lielums dots, tad peļņas norma neizteic neko citu kā to, kas tā ir īstenībā: virsvērtības cits mērījums, tās mērījums ar visa kapitāla vērtības lielumu, nevis ar tās kapitāla daļas vērtības lielumu, no kuras un kurai apmainoties pret darbu tā tieši rodas. Bet īstenībā (t. i., parādību pasaulē) notiek otrādi. Virsvērtība ir dota, bet dota kā preces pārdošanas cenas uzvija virs tās ražošanas izmaksām; pie tam paliek noslēpums, no kurienes šī uzvija rodas — vai no darba ekspluatācijas ražošanas procesā, vai no pircēju apkrāpšanas apgrozības procesā, vai arī no tām abām. Tālāk, dota ir šīs uzvijas attiecība pret visa kapitāla vērtības lielumu jeb peļņas norma. Aprēķināt šo pārdošanas cenas uzviju virs ražošanas izmaksām tās attiecībā pret visa avansētā kapitāla vērtību ir ļoti svarīgi un dabiski, jo ar to tiešām tiek atrasta tā skaitliskā attiecība, kādā pieaug visa kapitāla vērtība, jeb tiek atrasta tā vērtības pieaugšanas pakāpe. Tātad, ja balstāmies uz šo peļņas normu, tad nav nekādas iespējas secināt no tā par specifisko attiecību starp uzviju un to kapitāla daļu, kas izlietota darba algai. Vienā no turpmākajām nodaļām mēs redzēsim, kādus ērmīgus trikus izdara Maltuss, kad viņš mēģina, ejot šo ceļu, iespiesties noslēpumā par virsvērtību un tās specifisko attiecību pret kapitāla mainīgo daļu.[21] Bet peļņas norma kā tāda gan norāda uz to, ka uzvija ir vienādā attiecībā pret kapitāla vienāda lieluma daļām, kurā no šī viedokļa vispār nav nekādu iekšēju atšķirību, izņemot atšķirību starp pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu. Un arī šī atšķirība parādās tikai tāpēc, ka uzvija tiek aprēķināta divējādi. Proti, pirmkārt, kā vienkāršs lielums: uzvija virs ražošanas izmaksām. Šajā pirmajā uzvijas formā viss apgrozāmais kapitāls ietilpst ražošanas izmaksās, bet no pamatkapitāla tajās ietilpst tikai nolietošanās. Tālāk, otrkārt, šīs vērtības uzvijas attiecība pret visa avansētā kapitāla vērtību. Šeit aprēķins ietver visa pamatkapitāla vērtību gluži tāpat kā apgrozāmā kapitāla vērtību. Tātad apgrozāmais kapitāls abos gadījumos ietilpst tādā pašā veidā, turpretim pamatkapitāls vienā gadījumā ietilpst citādā veidā, otrā gadījumā — tādā pašā veidā kā apgrozāmais kapitāls. Tādējādi atšķirība starp apgrozāmo kapitālu un pamatkapitālu te tiek uzspiesta kā vienīgā atšķirība.

Tātad uzvija, ja tā, runājot Hēgeļa valodā, sevi no peļņas normas atpakaļ atspoguļo pati sevī jeb, citādi sakot, ja to tuvāk raksturo peļņas norma, parādās kā uzvija, ko katru gadu vai noteiktā apgrozības periodā rada kapitāls virs viņa paša vērtības.

Tāpēc, kaut gan peļņas norma skaitliskajā izteiksmē atšķiras no virsvērtības normas, bet virsvērtība un peļņa ir patiesībā

viens un tas pats un ir vienādas arī skaitliskajā izteiksmē, peļņa tomēr ir virsvērtības pārvērsta forma, kurā tās izcelšanās un tās faktiskās esamības noslēpums ir aizplīvuroti un apslēpti. Tiešām, peļņa ir virsvērtības izpausmes forma, pie tam pēdējā tikai ar analīzes palīdzību ir izlobāma no pirmās. Virsvērtībā attiecība starp kapitālu un darbu ir atsegta; attiecībā starp kapitālu un peļņu — t. i., starp kapitālu un virsvērtību, kura izpaužas, no vienas puses, kā apgrozības procesā realizēta uzvija virs preces ražošanas izmaksām, bet, no otras puses, kā uzvija, ko tuvāk nosaka tās attiecība pret visu kapitālu, — *kapitāls* parādās *kā attiecība pret sevi pašu*, kā attiecība, kurā tas kā sākotnējā vērtības summa atšķiras no jaunās — viņa paša radītās vērtības. Ka viņš rada šo jauno vērtību savā kustībā cauri ražošanas procesam un apgrozības procesam — tas ir apziņā. Bet, kā tas notiek, tas ir mistificēts, un šķiet, ka to nosaka kaut kādas pašam kapitālam piemītošas apslēptas īpašības.

Jo tālāk mēs izsekojam kapitāla vērtības pieaugšanas procesam, jo vairāk mistificējas kapitālistiskā attiecība un jo mazāk atklājas viņa iekšējā organisma noslēpums.

Šajā daļā peļņas norma skaitliskajā izteiksmē atšķiras no virsvērtības normas, turpretim peļņa un virsvērtība tiek aplūkotas kā viens un tas pats skaitliskais lielums, tikai dažādā formā. Nākamajā daļā mēs redzēsim, kā norobežošanās iet tālāk un kā peļņu izteic lielums, kas arī skaitliski atšķiras no virsvērtības.

TREŠĀ NODAĻA

PEĻŅAS NORMAS ATTIECĪBA PRET VIRSVĒRTĪBAS NORMU

Kā teikts iepriekšējās nodaļas beigās, mēs pieņemam šeit, kā arī vispār visā šajā pirmajā daļā, ka peļņas summa, kas pienākas attiecīgajam kapitālam, ir vienlīdzīga visai virsvērtības summai, kura ražota ar šī kapitāla palīdzību zināmajā apgrozības periodā. Tātad pagaidām mēs neņemam vērā, ka šī virsvērtība, no vienas puses, sadalās dažādās atvasinātās formās — procentos par kapitālu, zemes rentē, nodokļos utt. — un ka, no otras puses, tā pa lielākajai daļai nesakrīt ar peļņu tajā veidā, kā šī peļņa tiek piesavināta atkarībā no vispārējās vidējās peļņas normas, par ko būs runa otrajā daļā.

Ciktāl mēs pieņemam, ka peļņa ir kvantitatīvi vienlīdzīga ar virsvērtību, tās lielumu un peļņas normas lielumu nosaka vienkāršu skaitlisku lielumu attiecības, kuri ir doti vai ir nosakāmi katram atsevišķam gadījumam. Tādējādi pētījums noris vispirms tīri matemātiskā laukā.

Mēs paturam apzīmējumus, kas lietoti pirmajā un otrajā grāmatā. Viss kapitāls K sadalās pastāvīgajā kapitālā c un mainīgajā kapitālā v un rada virsvērtību m. Šīs virsvērtības attiecību pret avansēto mainīgo kapitālu, tātad $\frac{m}{v}$, mēs saucam par virsvērtības normu un apzīmējam to ar m'. Tātad $\frac{m}{v} = m'$, un tāpēc $m = m'v$. Ja šo virsvērtību attiecinām nevis pret mainīgo kapitālu, bet gan pret visu kapitālu, tad to sauc par peļņu (p) un virsvērtības m attiecību pret visu kapitālu K, tātad $\frac{m}{K}$, sauc par peļņas normu p'. Tādējādi dabūjam:

$$p' = \frac{m}{K} = \frac{m}{c+v};$$

ja m vietā ieliekam tā iepriekš atrasto lielumu $m'v$, tad dabūjam:

$$p' = m' \frac{v}{K} = m' \frac{v}{c+v};$$

šo vienādojumu varam izteikt arī proporcijā:

$$p' : m' = v : K,$$

kurā peļņas norma attiecināta pret virsvērtības normu tāpat kā mainīgais kapitāls pret visu kapitālu.

No šīs proporcijas izriet, ka p', peļņas norma, vienmēr mazāka nekā m', virsvērtības norma, tāpēc ka v, mainīgais kapitāls, vienmēr ir mazāks nekā K, $v+c$, mainīgā un pastāvīgā kapitāla summa; tas tā ir vienmēr, izņemot vienīgo — praktiski neiespējamo gadījumu, kad $v=K$, kad kapitālists tātad nemaz neavansētu pastāvīgo kapitālu, neavansētu ražošanas līdzekļus, bet avansētu tikai darba algu.

Mūsu pētījumā jāpievērš uzmanība, starp citu, arī vairākiem citiem faktoriem, kas noteicoši iedarbojas uz lielumiem c, v un m un kas tāpēc īsumā šeit ir atzīmējami.

Pirmkārt, *naudas vērtība*. To mēs varam pieņemt viscaur par pastāvīgu.

Otrkārt, *aprite*. Šo faktoru mēs pagaidām neņemsim vērā, tāpēc ka tā ietekme uz peļņas normu tiks izpētīta atsevišķi kādā no turpmākajām nodaļām. {Bet šeit mēs, aizsteidzoties priekšā, tikai minēsim, ka formula $p' = m' \frac{v}{K}$ ir stingri pareiza tikai *vienas* mainīgā kapitāla aprites gadījumā, bet ka mēs to varam padarīt pareizu arī attiecībā uz gada apriti, ja m' — vienkāršas virsvērtības normas vietā ieliksim $m'n$, virsvērtības gada normu, pie tam n apzīmē mainīgā kapitāla apritu skaitu viena gada laikā (sk. «Kapitāls», II gr., XVI nod., 1.). — *F. E.*}

Treškārt, jāņem vērā *darba ražīgums*, kura ietekme uz virsvērtības normu sīki izpētīta «Kapitāla» I grāmatā, IV daļā. Bet tam var būt arī tieša ietekme uz peļņas normu, vismaz uz atsevišķa kapitāla peļņas normu, ja, kā tas parādīts «Kapitāla» I grāmatā, X nodaļā, 280.—284. lpp.[22], šis atsevišķais kapitāls strādā ar lielāku ražīgumu nekā ar sabiedriski vidējo, dod produktus ar zemāku vērtību nekā tādu pašu preču sabiedriski vidējā vērtība un tāpēc realizē papildu peļņu. Bet šo gadījumu mēs šeit neaplūkojam, tāpēc ka arī šajā daļā mēs vēl arvien balstāmies uz pieņēmumu, ka preces tiek ražotas sabiedriski normālos apstākļos un tiek pārdotas pēc savām vērtībām. Tātad katrā atsevišķajā gadījumā mēs balstāmies uz pieņēmumu, ka darba ražīgums paliek pastāvīgs. Patiesībā kapitāls, kas ieguldīts zināmā rūpniecības nozarē, ar savu vērtības sastāvu, t. i., ar noteiktu mainīgā kapitāla attiecību pret pastāvīgo kapitālu, ik reizi izteic noteiktu darba ražīguma pakāpi. Tātad, ja šī attiecība mainās ne tāpēc, ka vienkārši pārmainās pastāvīgā kapitāla vielisko sastāvdaļu vērtība vai pārmainās darba alga, tad jāmainās arī darba ražīgumam, un tāpēc mums diezgan bieži būs iespēja novērot,

ka pārmaiņas, kas notiek ar faktoriem c, v un m, līdz ar to ir saistītas ar pārmaiņām darba ražīgumā.

Tas pats attiecas arī uz trim pārējiem faktoriem: *darba dienas garumu, darba intensitāti un darba algu.* To ietekme uz virsvērtības masu un normu sīki izpētīta pirmajā grāmatā[23]. Tātad ir saprotams, ka, lai gan vienkāršības labad mēs vienmēr balstāmies uz pieņēmumu, ka šie trīs faktori paliek pastāvīgi, tomēr pārmaiņas, kas notiek ar v un m, var būt saistītas ar šo triju tos noteicošo momentu lieluma pārmaiņām. Te tikai īsumā jāatgādina, ka darba alga iedarbojas uz virsvērtības lielumu un virsvērtības normas līmeni pretēji, nekā iedarbojas darba dienas garums un darba intensitāte, ka darba algas celšanās samazina virsvērtību, turpretim darba dienas pagarināšanās un darba intensitātes celšanās to palielina.

Ja pieņemsim, ka kapitāls, piemēram, 100 ar 20 strādniekiem, kad darba diena ilgst desmit stundas un kopējā darba alga nedēļā ir 20, rada virsvērtību 20, tad dabūsim:

$$80_c + 20_v + 20_m; \quad m' = 100\%, \quad p' = 20\%.$$

Pieņemsim, ka darba diena, nepaaugstinot darba algu, tiek pagarināta uz 15 stundām; līdz ar to visa 20 strādnieku no jauna radītā vērtība pieaug no 40 uz 60 (10 : 15 = 40 : 60); tā kā v, samaksātā darba alga, paliek agrākā, tad virsvērtība pieaug no 20 uz 40 un mēs dabūjam:

$$80_c + 20_v + 40_m; \quad m' = 200\%, \quad p' = 40\%.$$

Ja, no otras puses, pastāvot desmitstundu darba dienai, darba alga nokrītas no 20 uz 12, tad mums, tāpat kā sākumā, visa no jauna radītā vērtība ir 40, bet tagad tā sadalās citādi: v samazinās uz 12, bet m ir vienlīdzīgs atlikumam 28. Tātad mēs dabūjam:

$$80_c + 12_v + 28_m; \quad m' = 233\tfrac{1}{3}\%, \quad p' = \frac{28}{92} = 30\tfrac{10}{23}\%.$$

Tātad redzam, ka tiklab darba dienas pagarināšanās (vai darba intensitātes attiecīga celšanās), kā arī darba algas samazināšanās palielina virsvērtības masu un tāpēc arī virsvērtības normu; otrādi, darba algas celšanās, pārējiem apstākļiem nemainoties, virsvērtības normu pazemināt. Tātad, ja v pieaug, ceļoties darba algai, tad tas izteic nevis zināma darba daudzuma pieaugumu, bet tikai augstāku samaksu par to; m' un p' nevis pieaug, bet gan samazinās.

Jau te ir redzams, ka pārmaiņas darba dienā, darba intensitātē un darba algā nevar neizraisīt vienlaicīgas pārmaiņas v un m, un attiecībā starp tiem, tāpēc arī p', m attiecībā pret $c+v$, pret visu kapitālu; un gluži tāpat ir skaidrs, ka pārmaiņas m attiecībā

pret v arī ir saistītas vismaz ar vienu no tikko minētajiem trim darba nosacījumiem.

Te tieši izpaužas mainīgā kapitāla sevišķā organiskā attiecība pret visa kapitāla kustību un tā vērtības pieaugšanu, kā arī tā atšķirība no pastāvīgā kapitāla. Pastāvīgais kapitāls, ciktāl runa ir par vērtības radīšanu, ir svarīgs tikai tās vērtības dēļ, kura tam piemīt; pie tam, lai radītu vērtību, ir pilnīgi vienalga, vai pastāvīgais kapitāls 1500 st. märc. apmērā izpaužas 1500 tonnās dzelzs, teiksim, *à* 1 st. märc. vai 500 tonnās dzelzs *à* 3 st. märc. Īstenās vielas daudzums, kurā pārstāvēta pastāvīgā kapitāla vērtība, nekādā mērā neietekmē vērtības radīšanu un peļņas normu, kas mainās pretējā virzienā salīdzinājumā ar šo vērtību, lai arī kādā attiecībā būtu pastāvīgā kapitāla vērtības pieaugums vai samazinājums pret to vielisko lietošanas vērtību masu, kurā tas pārstāvēts.

Gluži citāds stāvoklis ir ar mainīgo kapitālu. Te pirmām kārtām nav svarīga tā vērtība, kura tam piemīt, tas darbs, kas tajā materializēts, bet gan šī vērtība kā vienkāršs rādītājs visam darbam, ko darbina mainīgais kapitāls un kas nav izteikts mainīgajā kapitālā; starpība starp visu šo darbu un pašā mainīgajā kapitālā izteikto un tāpēc samaksāto darbu — jeb šī darba tā daļa, kas rada virsvērtību, — ir jo lielāka, jo mazāks pašā mainīgajā kapitālā ietvertais darbs. Pieņemsim, ka 10 stundu darba diena ir vienlīdzīga desmit šiliņiem vai desmit markām. Ja nepieciešamais darbs, kas kompensē darba algu un tātad mainīgo kapitālu, = 5 stundām = 5 šiliņiem, tad virsdarbs = 5 stundām un virsvērtība = 5 šiliņiem; ja nepieciešamais darbs = 4 stundām = = 4 šiliņiem, tad virsdarbs = 6 stundām un virsvērtība = 6 šiliņiem.

Tātad, līdzko mainīgā kapitāla vērtības lielums vairs nav tā darbinātās darba masas rādītājs un — vēl jo vairāk — ja mainās pat šī rādītāja mērs, tad līdz ar to virsvērtības norma mainās pretējā virzienā un pretējā proporcijā.

Tagad pārejam pie tā, lai attiecinātu uz dažādiem iespējamiem gadījumiem iepriekš minēto vienādojumu, kas izteic peļņas normu, — $p' = m' \frac{v}{K}$. Mainīsim pēc kārtas atsevišķu faktoru nozīmi izteiksmē $m' \frac{v}{K}$ un konstatēsim šo pārmaiņu ietekmi uz peļņas normu. Tā mēs dabūsim dažādas gadījumu virknes, kurās mēs varam saskatīt vai nu viena un tā paša kapitāla iedarbības apstākļu secīgas pārmaiņas, vai arī dažādus vienlaikus blakus pastāvošus kapitālus, kas minēti salīdzinājumam dažādās rūpniecības nozarēs vai dažādās zemēs. Tāpēc, ja dažu mūsu piemēru izpratne liksies uzspiesta vai praktiski neiespējama, uzskatot tos par viena un tā paša kapitāla secīgiem stāvokļiem laikā, tad šis iebildums atkritīs, ja salīdzināsim tos kā neatkarīgus kapitālus.

Tātad mēs nodalām reizinājumā $m'\frac{v}{K}$ abus tā reizinātājus, m' un $\frac{v}{K}$; vispirms mēs ņemam m' kā pastāvīgu lielumu un pētījam $\frac{v}{K}$ iespējamo pārmaiņu iedarbību; pēc tam pieņemam, ka daļskaitlis $\frac{v}{K}$ ir pastāvīgs lielums un iespējamās pārmaiņas notiek ar m'; beidzot pieņemsim, ka visi faktori mainās, un ar to izsmelsim visus gadījumus, no kuriem var tikt atvasināti likumi, kas attiecas uz peļņas normu.

I. m' NEMAINĀS, $\frac{v}{K}$ MAINĀS

Šim gadījumam, kas aptver dažus atsevišķus gadījumus, var sastādīt vispārīgu formulu. Ja mums ir divi kapitāli K un K_1 ar attiecīgām mainīgām sastāvdaļām v un v_1, ar abiem kopēju virsvērtības normu m' un peļņas normām p' un p'_1, tad

$$p'=m'\frac{v}{K};\quad p'_1=m'\frac{v_1}{K_1}.$$

Ja tagad noliksim savstarpējā attiecībā K un K_1, kā arī v un v_1, ja pieņemsim, piemēram, ka daļskaitļa $\frac{K_1}{K}$ nozīme $= E$ un daļskaitļa $\frac{v_1}{v}$ nozīme $= e$, tad $K_1=EK$ un $v_1=ev$. Tagad, ieliekot iepriekšējā vienādojumā šādā veidā iegūtos lielumus priekš p'_1, K_1 un v_1, mēs dabūsim:

$$p'_1=m'\frac{ev}{EK}.$$

Bet no iepriekšējiem diviem vienādojumiem varam arī atvasināt vēl vienu formulu, pārveidojot tos par šādu proporciju:

$$p':p'_1=m'\frac{v}{K}:m'\frac{v_1}{K_1}=\frac{v}{K}:\frac{v_1}{K_1}.$$

Tā kā daļskaitļa lielums nemainīsies, ja skaitītāju un saucēju pareizināsim vai dalīsim ar vienu un to pašu skaitli, tad varam $\frac{v}{K}$ un $\frac{v_1}{K_1}$ reducēt uz procentu skaitļiem, t. i., pieņemt, ka tiklab K,

kā K_1 ir 100. Tad mums būs $\frac{v}{K} = \frac{v}{100}$ un $\frac{v_1}{K_1} = \frac{v_1}{100}$ un mēs varam minētajā proporcijā atmest saucējus; tad dabūjam:

$$p' : p'_1 = v : v_1 \text{ jeb,}$$

ņemot jebkurus divus kapitālus, kas funkcionē ar vienādu virsvērtības normu, peļņas normas attiecas viena pret otru kā kapitālu mainīgās daļas, kas ņemtas procentuālā attiecībā pret attiecīgajiem kopējiem kapitāliem.

Šīs divas formulas aptver visus $\frac{v}{K}$-pārmaiņu gadījumus.

Iekām pētījam šos gadījumus atsevišķi, izdarīsim vēl vienu piezīmi. Tā kā K ir c un v — pastāvīgā un mainīgā kapitāla summa un tā kā virsvērtības norma, tāpat kā peļņas norma, parasti tiek izteikta procentos, tad vispār ir parocīgi pieņemt, ka summa $c+v$ arī ir vienlīdzīga simtam, t. i., izteikt c un v procentos. Lai noteiktu, tiesa, nevis peļņas masu, bet peļņas normu, ir vienalga, vai mēs sakām: kapitāls 15 000, no tiem 12 000 pastāvīgais un 3000 mainīgais kapitāls, rada virsvērtību 3000, vai arī reducēsim šo kapitālu uz procentiem:

$$15\,000K = 12\,000_c + 3000_v (+3000_m);$$

$$100K = \quad 80_c + \quad 20_v (+ \quad 20_m).$$

Abos gadījumos virsvērtības norma $m' = 100\%$, peļņas norma $= 20\%$.

Tas pats ir, kad mēs salīdzinām vienu ar otru divus kapitālus, piemēram, ar iepriekšējo kapitālu salīdzinām šādu kapitālu:

$$12\,000K = 10\,800_c + 1200_v (+1200_m);$$

$$100K = 90_c + 10_v (+ 10_m),$$

kur abos gadījumos $m' = 100\%$, $p' = 10\%$ un salīdzinājums ir daudz uzskatāmāks procentu formā.

Turpretim, ja runa ir par pārmaiņām, kas notiek ar vienu un to pašu kapitālu, tad tikai retumis var izmantot procentu formu, tāpēc ka tā gandrīz vienmēr notušē šīs pārmaiņas. Ja no procentu formas:

$$80_c + 20_v + 20_m$$

kapitāls pāriet uz procentu formu:

$$90_c + 10_v + 10_m,$$

tad nav redzams, vai pārmainījies procentuālais sastāvs $90_c + 10_v$

radies v absolūtas samazināšanās rezultātā vai c absolūta pieauguma rezultātā, vai arī tiklab viena, kā otra rezultātā. Šajā nolūkā mūsu rīcībā jābūt absolūtiem skaitliskiem lielumiem. Bet, pētījot sekojošos atsevišķu pārmaiņu gadījumus, viss ir atkarīgs no tā, kā šīs pārmaiņas ir notikušas: vai nu 80_c+20_v pārvērtušies par 90_c+10_v tāpēc, ka, piemēram, $12\,000_c+3000_v$, pieaugot pastāvīgajam kapitālam un nemainoties mainīgajam kapitālam, pārvērtušies par $27\,000_c+3000_v$ (procentos 90_c+10_v), vai arī tie pieņēmuši šo formu, samazinoties mainīgajam kapitālam un nemainoties pastāvīgajam kapitālam, t. i., pārveidojoties par $12\,000_c+1333^1/_{3v}$ (procentos tāpat 90_c+10_v), vai, beidzot, mainoties abiem saskaitāmajiem, piemēram, $13\,500_c+1500_v$ (procentos atkal 90_c+10_v). Mums pēc kārtas jāaplūko tieši visi šie gadījumi, un tāpēc mums jāatsakās no procentu formas ērtībām vai jāizmanto tā tikai otrām kārtām.

1) m′ un K nemainās, v mainās

Ja v lielums mainās, K var palikt nemainīgs tikai tāpēc, ka K otra sastāvdaļa, proti, pastāvīgais kapitāls c, mainās pēc sava lieluma par tādu pašu summu kā v, bet pretējā virzienā. Ja K sākotnēji $=80_c+20_v=100$ un pēc tam v samazinās uz 10, tad K var palikt $=100$ tikai ar to nosacījumu, ja c pieaug uz 90; $90_c+10_v=100$. Vispār runājot, ja v pārvēršas par $v\pm d$, par v, kuram pieskaitīts vai atskaitīts d, tad, lai būtu apmierināti aplūkojamā gadījuma nosacījumi, c jāpārvēršas par $c\mp d$, jāpārmainās par tādu pašu summu, bet pretējā virzienā.

Gluži tāpat, nemainoties virsvērtības normai m', bet mainoties mainīgajam kapitālam v, virsvērtības masai m jāmainās, jo $m=m'v$, bet izteiksmē $m'v$ viens reizinātājs, proti, v, ir mainījis savu lielumu.

Mūsu gadījuma pieņēmumi līdz ar sākotnējo vienādojumu:

$$p'=m'\frac{v}{K},$$

mainoties v, dod otru vienādojumu:

$$p'_1=m'\frac{v_1}{K},$$

kurā v kļuvis par v_1, bet p'_1, tā rezultātā radusies pārgrozītā peļņas norma, ir jāatrod.

Tā nosakāma ar attiecīgas proporcijas palīdzību:

$$p':p'_1=m'\frac{v}{K}:m'\frac{v_1}{K}=v:v_1.$$

Jeb, nemainoties virsvērtības normai un nemainoties visam kapitālam, sākotnējā peļņas norma attiecas pret peļņas normu, kas radusies mainīgā kapitāla pārmaiņas rezultātā, kā sākotnējais mainīgais kapitāls attiecas pret pārgrozīto.

Ja kapitāls sākotnēji bijis kā iepriekš:

I. 15000 $K=12000_c+3000_v(+3000_m)$ un tagad tas ir:

II. 15000 $K=13000_c+2000_v(+2000_m)$, tad abos gadījumos $K=15000$ un $m'=100\%$, un I peļņas norma, 20%, attiecas pret II peļņas normu, $13^1/_3\%$, kā I mainīgais kapitāls, 3000, pret II mainīgo kapitālu, 2000, tātad $20\% : 13^1/_3\% = 3000 : 2000$.

Mainīgais kapitāls var vai nu pieaugt, vai samazināties. Ņemsim vispirms piemēru, kad tas pieaug. Pieņemsim, ka kapitāls sākotnēji sastādīts un funkcionē šādā veidā:

I. $100_c+20_v+10_m$; $K=120$, $m'=50\%$, $p'=8^1/_3\%$.

Pieņemsim tagad, ka mainīgais kapitāls pieaug uz 30; tad saskaņā ar pieņēmumu, lai viss kapitāls paliktu kā iepriekš $=120$, pastāvīgajam kapitālam jāsamazinās no 100 uz 90. Radītajai virsvērtībai, pastāvot tai pašai virsvērtības normai, 50%, jāpieaug uz 15. Tātad mēs dabūjam:

II. $90_c+30_v+15_m$; $K=120$, $m'=50\%$, $p'=12^1/_2\%$.

Vispirms balstīsimies uz pieņēmumu, ka darba alga nemainās. Tad citiem virsvērtības normas faktoriem — darba dienai un darba intensitātei — arī ir jāpaliek nemainīgiem. Tātad v pieaugumam (no 20 uz 30) var būt tikai tā jēga, ka strādnieku tiek nodarbināts uz pusi vairāk. Tādā gadījumā visa viņu no jauna ražotā vērtība arī pieaug uz pusi, no 30 uz 45, un sadalās, tāpat kā agrāk, $^2/_3$ darba algā un $^1/_3$ virsvērtībā. Bet vienlaikus ar strādnieku skaita pieaugšanu ir samazinājies pastāvīgais kapitāls, ražošanas līdzekļu vērtība, no 100 uz 90. Tātad mūsu priekšā ir darba ražīguma samazināšanās gadījums, kas saistīts ar vienlaicīgu pastāvīgā kapitāla samazināšanos; vai ekonomiski šāds gadījums ir iespējams?

Zemkopībā un iegūstošajā rūpniecībā, kur viegli būtu saprast darba ražīguma samazināšanos un tāpēc arī nodarbināto strādnieku skaita pieaugšanu, šis process — kapitālistiskās ražošanas ietvaros un uz tās bāzes — ir saistīts nevis ar pastāvīgā kapitāla samazināšanos, bet gan ar tā pieaugšanu. Ja pat minēto c samazināšanos būtu izraisījusi vienkārša cenas pazemināšanās, atsevišķs kapitāls tikai pilnīga izņēmuma apstākļos varētu veikt pāreju no I uz II. Bet attiecībā uz diviem neatkarīgiem kapitāliem, kas ieguldīti dažādās zemēs vai dažādās zemkopības vai iegūstošās rūpniecības nozarēs, nebūtu nekāds brīnums, ja vienā gadījumā tiktu nodarbināts vairāk strādnieku (tāpēc arī lielāks mainīgais kapitāls), kuri strādā ar vērtības vai apjoma ziņā mazākiem ražošanas līdzekļiem, nekā otrā gadījumā.

Bet, ja atmetīsim pieņēmumu, ka darba alga paliek nemainīga, un izskaidrosim mainīgā kapitāla pieaugumu no 20 uz 30 ar to,

ka darba alga pieaugusi uz pusi, tad mūsu priekšā būs pavisam cits gadījums. Tas pats strādnieku skaits — teiksim, 20 strādnieku — arī turpmāk strādā ar to pašu vai tikai nedaudz samazinātu ražošanas līdzekļu daudzumu. Ja darba diena paliek nemainīga, piemēram, 10 stundu, tad visa no jauna radītā vērtība arī paliek nemainīga: tagad, tāpat kā agrāk, tā ir vienlīdzīga 30. Bet šie 30 tiks pilnīgi izlietoti, lai kompensētu avansēto mainīgo kapitālu 30; virsvērtība būtu zudusi. Bet mēs bijām pieņēmuši, ka virsvērtības norma nemainās, t. i., tāpat kā I gadījumā, paliek=50%. Tas ir iespējams tikai tad, ja darba diena tiks pagarināta uz pusi, līdz 15 stundām. Tad 20 strādnieku 15 stundās ražotu jaunu vērtību 45 un visi nosacījumi būtu ievēroti:

II. $90_c+30_v+15_m$; $K=120$, $m'=50\%$, $p'=12\frac{1}{2}\%$.

Šajā gadījumā šie 20 strādnieki neprasīs vairāk darba līdzekļu, darba rīku, mašīnu utt. nekā I gadījumā, vajadzēs palielināt uz pusi tikai izejvielu vai palīgmateriālu daudzumu. Tātad, ja cenas par šiem materiāliem pazeminātos, pāreja no I uz II saskaņā ar mūsu pieņēmumiem būtu ekonomiski iespējama pat atsevišķam kapitālam. Un kapitālists no sava iespējamā zaudējuma viņa pastāvīgā kapitāla vērtības samazināšanās dēļ vismaz daļu dabūtu atpakaļ ar to, ka pieaugtu peļņa.

Pieņemsim tagad, ka mainīgais kapitāls nepieaug, bet samazinās. Tādā gadījumā mums vajag tikai apgriezt mūsu iepriekšējo piemēru, uzskatīt II par sākotnējo kapitālu un no II pāriet uz I.

II. $90_c+30_v+15_m$ tad pārvēršas par

I. $100_c+20_v+10_m$ un ir skaidrs, ka šādas pārvietošanas rezultātā nekas nemainās nosacījumos, kuri regulē attiecīgās peļņas normas un to savstarpējo attiecību.

Ja v samazināsies no 30 uz 20 tāpēc, ka, pieaugot pastāvīgajam kapitālam, strādnieku tiks nodarbināts par $\frac{1}{3}$ mazāk, tad te mūsu priekšā būs mūslaiku rūpniecības normāls gadījums: pieaugošs darba ražīgums, lielāku ražošanas līdzekļu masu apgūšana ar mazāka strādnieku skaita palīdzību. Ka šāda kustība ir nepieciešami saistīta ar tai pašā laikā notiekošu peļņas normas samazināšanos, tas kļūs skaidrs šīs grāmatas trešajā daļā.

Bet, ja v samazinās no 30 uz 20 tāpēc, ka nodarbināts iepriekšējais strādnieku skaits, bet par zemāku darba algu, tad, darba dienai nemainoties, visa no jauna ražotā vērtība paliktu, tāpat kā agrāk, $=30_v+15_m=45$; tā kā v ir samazinājies uz 20, tad virsvērtība pieaugtu uz 25, virsvērtības norma — no 50% uz 125%, kas būtu pretrunā ar mūsu pieņēmumu. Lai nepārkāptu mūsu gadījuma nosacījumus, virsvērtībai, ja norma ir 50%, jāsamazinās uz 10, tātad visai no jauna ražotajai vērtībai — no 45 uz 30, un tas ir iespējams, tikai saīsinot darba dienu par $\frac{1}{3}$. Tad mēs dabūjam kā iepriekš:

$100_c+20_v+10_m$; $m'=50\%$, $p'=8\frac{1}{3}\%$.

Protams, nav vajadzības pieminēt, ka šāda darba laika saīsināšana, pazeminoties darba algai, praktiski nenotiktu. Taču tam pagaidām nav nozīmes. Peļņas norma ir vairāku mainīgu lielumu funkcija, un, ja mēs gribam zināt, kā šie mainīgie lielumi ietekmē peļņas normu, mums jāizpētī pēc kārtas katra šāda faktora izolētā ietekme — neatkarīgi no tā, vai ekonomiski šāda izolēta ietekme attiecībā uz vienu un to pašu kapitālu ir iespējama vai nav.

2) m′ nemainās, v mainās, K mainās tāpēc, ka mainās v

Šis gadījums atšķiras no iepriekšējā tikai pēc pakāpes. Šeit c nesamazinās vai nepieaug par tikpat daudz, par cik pieaug vai samazinās v, bet paliek nemainīgs. Bet lielrūpniecības un lauksaimniecības mūslaiku apstākļos mainīgais kapitāls ir tikai samērā neliela daļa no visa kapitāla, un tāpēc visa kapitāla samazināšanās vai pieaugšana, ciktāl to nosaka mainīgā kapitāla pārmaiņa, arī ir samērā maza. Ja mēs atkal sāktu ar kapitālu:

I. $100_c+20_v+10_m$; $K=120$, $m'=50\%$, $p'=8\frac{1}{3}\%$,

tad tas pārvērstos, piemēram, tā:

II. $100_c+30_v+15_m$; $K=130$, $m'=50\%$, $p'=11\frac{7}{13}\%$.

Pretējo mainīgā kapitāla samazināšanās gadījumu atkal ilustrētu atpakaļpāreja no II uz I.

Ekonomiskie nosacījumi būtībā būtu tie paši, kas iepriekšējā gadījumā, tāpēc tie neprasa atkārtotu iztirzājumu. Pāreja no I uz II ir saistīta ar darba ražīguma samazināšanos uz pusi; lai tiktu galā ar 100_c, II gadījumā ir vajadzīgs uz pusi vairāk darba nekā I gadījumā. Šis gadījums var būt sastopams zemkopībā[9].

Bet, ja iepriekšējā gadījumā viss kapitāls palika nemainīgs, tāpēc ka pastāvīgais kapitāls pārvērtās par mainīgo kapitālu vai otrādi, tad te, pieaugot mainīgajai daļai, notiek papildu kapitāla piesaistīšana, samazinoties mainīgajai daļai, — pirms tam pielietotā kapitāla atbrīvošanās.

3) m′ un v nemainās, c un tāpēc arī K mainās

Šai gadījumā vienādojums

$$p'=m'\frac{v}{K}$$ pārveidojas par $$p'_1=m'\frac{v}{K_1}.$$

[9] Te manuskriptā pierakstīts: «Izpētīt vēlāk, kāda sakarība šim gadījumam ar zemes renti.» — [*F. E.*]

un, nosvītrojot abās pusēs reizinātājus, noved pie proporcijas

$$p'_1 : p' = K : K_1;$$

ja virsvērtības normas ir vienādas un kapitāla mainīgās daļas vienādas, tad peļņas normas ir pretēji proporcionālas veselajiem kapitāliem.

Ja mums ir, piemēram, trīs kapitāli vai trīs dažādi viena un tā paša kapitāla sastāvi:

I. $80_c + 20_v + 20_m$; $K = 100$, $m' = 100\%$, $p' = 20\%$;

II. $100_c + 20_v + 20_m$; $K = 120$, $m' = 100\%$, $p' = 16^2/_3\%$;

III. $60_c + 20_v + 20_m$; $K = 80$, $m' = 100\%$, $p' = 25\%$, tad dabūjam šādas attiecības:

$$20\% : 16^2/_3\% = 120 : 100 \text{ un } 20\% : 25\% = 80 : 100.$$

Iepriekš dotā vispārīgā formula $\frac{v}{K}$ pārmaiņām, kad m' ir nemainīgs, bija šāda:

$$p' = m' \frac{ev}{EK};$$ tagad tā jau pārvēršas par $p' = m' \frac{v}{EK}$,

jo v nemainās, un tāpēc reizinātājs $e = \frac{v_1}{v}$ te kļūst = 1.

Tā kā $m'v = m$, virsvērtības masai, un tā kā m' un v paliek nemainīgi, tad arī m netiek skarts, kad mainās K; virsvērtības masa paliek tāda pati, kāda tā bija pirms šīs pārmaiņas.

Ja c samazinātos līdz nullei, tad p' būtu $= m'$, peļņas norma būtu vienlīdzīga virsvērtības normai.

Pārmaiņa ar c var notikt vai nu tāpēc, ka vienkārši mainās pastāvīgā kapitāla vielisko elementu vērtība, vai arī tāpēc, ka mainās visa kapitāla tehniskais sastāvs, t. i., mainās darba ražīgums attiecīgajā ražošanas nozarē. Pēdējā gadījumā sabiedriskā darba ražīguma celšanās, kas notiek līdz ar lielrūpniecības un lauksaimniecības attīstību, novestu pie tā, ka pāreja notiktu (tikko minētajā piemērā) secībā no III uz I un no I uz II. Tas darba daudzums, par kuru tiek samaksāts 20 un kurš rada vērtību 40, sākumā darbinātu darba līdzekļu masu, kuras vērtība ir 60; pieaugot ražīgumam un nemainoties vērtībai, darbināmo darba līdzekļu masa pieaugtu sākumā uz 80, pēc tam uz 100. Pretēja secība izraisītu ražīguma samazināšanos; tas pats darba daudzums spētu darbināt mazāk ražošanas līdzekļu, ražošana samazinātos, kā tas var gadīties zemkopībā, kalnrūpniecībā utt.

Pastāvīgā kapitāla ietaupījums, no vienas puses, ceļ peļņas normu un, no otras puses, atbrīvo kapitālu, tātad ir svarīgs kapitālistiem. Vēlāk* mēs tuvāk izpētīsim šo punktu, kā arī pastāvīgā kapitāla elementu, it sevišķi izejvielu cenas pārmaiņas iedarbību.

* Šī darba V un VI nodaļā. — *Red.*

Un te no jauna izrādās, ka pastāvīgā kapitāla pārmaiņa vienādi iedarbojas uz peļņas normu, vienalga, vai šīs pārmaiņas cēlonis ir *c* vielisko sastāvdaļu pieaugums vai samazināšanās vai arī vienkārša to vērtības pārmaiņa.

4) m′ nemainās, v, c un K — visi mainās

Šai gadījumā paliek spēkā iepriekšējā vispārīgi pārgrozītās peļņas normas formula:

$$p'_1 = m' \frac{ev}{EK}.$$

No tās izriet, ka, pastāvot nemainīgai virsvērtības normai,

a) peļņas norma samazinās, ja E ir lielāks nekā e, t. i., ja pastāvīgais kapitāls palielinās tā, ka viss kapitāls pieaug samērā ātrāk nekā mainīgais kapitāls. Ja kapitāls $80_c+20_v+20_m$ pāriet sastāvā $170_c+30_v+30_m$, tad m' paliek $=100\%$, bet $\frac{v}{K}$ samazinās no $\frac{20}{100}$ uz $\frac{30}{200}$, lai gan pieauguši kā v, tā K, un peļņas norma attiecīgi samazinās no 20% uz 15%;

b) peļņas norma paliek nemainīga tikai tad, ja $e=E$, t. i., ja daļskaitlis $\frac{v}{K}$, šķietami mainoties, patur agrāko lielumu, t. i., ja skaitītājs un saucējs tiek pareizināti vai dalīti ar vienu un to pašu skaitli. Kapitāliem $80_c+20_v+20_m$ un $160_c+40_v+40_m$, acīm redzot, ir viena un tā pati peļņas norma 20%, tāpēc ka m' paliek $=100\%$ un $\frac{v}{K}=\frac{20}{100}=\frac{40}{200}$ abos piemēros ir viens un tas pats lielums;

c) peļņas norma pieaug, ja e ir lielāks nekā E, t. i., ja mainīgais kapitāls pieaug samērā ātrāk nekā viss kapitāls. Ja $80_c+20_v+20_m$ kļūst par $120_c+40_v+40_m$, tad peļņas norma pieaug no 20% uz 25%, tāpēc ka m' nav mainījies un $\frac{v}{K}=\frac{20}{100}$ pieaudzis uz $\frac{40}{160}$, no $^1/_5$ uz $^1/_4$.

Kad v un K mainās vienā virzienā, mēs varētu iedomāties šo lielumu pārmaiņu tā, it kā tie abi līdz zināmai robežai mainītos vienā un tai pašā attiecībā, tā ka līdz šai robežai $\frac{v}{K}$ paliktu nemainīgs. Aiz šīs robežas mainītos tikai viens no diviem lielumiem, un līdz ar to mēs esam reducējuši šo sarežģītāko gadījumu uz vienu no iepriekšējiem — vienkāršākiem gadījumiem.

Ja, piemēram, $80_c+20_v+20_m$ kļūst par $100_c+30_v+30_m$, tad šīs pārmaiņas procesā *v* attiecība pret *c* un tāpēc arī pret *K* paliks nemainīga līdz pat tam laikam, kamēr nebūs sasniegts $100_c+25_v+25_m$. Tātad līdz tam laikam arī peļņas norma paliek iepriekšējā. Tādējādi par izejas punktu mēs varam tagad pieņemt $100_c+25_v+25_m$; mēs atrodam, ka *v* ir pieaudzis par 5, līdz 30_v, un tāpēc *K* ir pieaudzis no 125 uz 130, un līdz ar to mēs dabūjam otro gadījumu — kad notiek *v* vienkārša pārmaiņa un tās rezultātā *K* pārmaiņa. Peļņas norma, kas sākotnēji bija 20%, tāpēc, ka pievienojas 5_v, pastāvot agrākajai virsvērtības normai, pieaug uz $23^1/_{13}$%.

Tāda pati reducēšanās uz vienkāršāku gadījumu varētu notikt arī tad, ja *v* un *K* mainītos pēc sava lieluma pretējā virzienā. Ja mēs atkal pamatotos, piemēram, uz $80_c+20_v+20_m$ un liktu tam pāriet uz formu $110_c+10_v+10_m$, tad, pārveidojoties tam līdz $40_c+10_v+10_m$, peļņas norma paliktu iepriekšējā, proti, 20%. Pievienojot šai starpformai 70_c, peļņas norma samazināsies uz $8^1/_3$%. Tātad mēs esam reducējuši šo gadījumu atkal uz gadījumu, kad mainās viens vienīgais mainīgais lielums, proti, *c*.

Tādējādi *v*, *c* un *K* vienlaicīga pārmaiņa nedod nekādus jaunus viedokļus un gala rezultātā vienmēr noved pie gadījuma, kad mainās tikai viens faktors.

Pat vienīgais vēl palikušais gadījums ir faktiski jau izsmelts, proti, gadījums, kad *v* un *K* skaitliski saglabā savu agrāko lielumu, bet to vieliskie elementi mainās pēc savas vērtības, kad *v* tātad nozīmē pārmainījušos daudzumu pielietotā darba, *c* — pārmainījušos daudzumu darbināto ražošanas līdzekļu.

Pieņemsim, ka kapitālā $80_c+20_v+20_m$ 20_v sākotnēji izteica 20 strādnieku darba algu, kuri strādā 10 stundu dienā. Pieņemsim, ka katra strādnieka darba alga pieaug no 1 uz $1^1/_4$. Tad ar 20_v tiek samaksāts nevis 20, bet tikai 16 strādniekiem. Bet, ja šie 20 strādnieki 200 darba stundās ražojuši vērtību 40, tad šie 16 strādnieki, strādājot 10 stundu dienā, tātad pavisam 160 darba stundās, ražos tikai vērtību 32. Atskaitot 20_v darba algai, no 32 tad paliks tikai 12 virsvērtībai; virsvērtības norma samazinātos no 100% uz 60%. Bet, tā kā pēc mūsu pieņēmuma virsvērtības normai jāpaliek nemainīgai, tad darba diena jāpagarina par $^1/_4$, no 10 uz $12^1/_2$ stundām; ja 20 strādnieki, strādājot 10 stundu dienā = 200 darba stundās, ražo vērtību 40, tad 16 strādnieki, strādājot $12^1/_2$ stundu dienā = 200 darba stundās, radīs tādu pašu vērtību un kapitāls 80_c+20_v radītu, tāpat kā iepriekš, virsvērtību 20.

Otrādi: ja darba alga pazeminās tādā veidā, ka 20_v ir 30 strādnieku darba alga, tad *m'* var palikt nemainīgs tikai ar to nosacījumu, ka darba diena tiks saīsināta no 10 stundām uz $6^2/_3$ stundām. $10\times20=30\times6^2/_3=200$ darba stundām.

Ciktāl, izdarot šādus pretējus pieņēmumus, vērtības c izteiksme naudā var palikt nemainīga, kaut gan tā pārstāv ražošanas līdzekļu daudzumu, kas pārmainījies atbilstoši attiecību pārmaiņai, tas pēc būtības jau aplūkots iepriekš. Savā tīrajā veidā šis gadījums iespējams tikai pavisam reta izņēmuma veidā.

Kas attiecas uz tādu c elementu vērtības pārmaiņu, kura palielina vai samazina to masu, bet atstāj nemainīgu c vērtības summu, tad tā, kamēr tai neseko v lieluma pārmaiņas, neskar nedz peļņas normu, nedz virsvērtības normu.

Tādējādi mēs esam izsmēluši visus iespējamos v, c un K pārmaiņas gadījumus mūsu vienādojumā. Mēs redzējām, ka, virsvērtības normai nemainoties, peļņas norma var samazināties, palikt nemainīga vai pieaugt, jo pietiek, ja ir visniecīgākās pārmaiņas v attiecībā pret c resp. pret K, lai pārgrozītu arī peļņas normu.

Tālāk, izrādījās, ka, mainoties v, vienmēr tiek sasniegta robeža, kad m' nemainīgums kļūst ekonomiski neiespējams. Tā kā ikvienai vienpusīgai c pārmaiņai arī jānonāk pie robežas, kad v vairs nevar palikt nemainīgs, tad izrādās, ka visām iespējamajām $\frac{v}{K}$ pārmaiņām pastāv robežas, aiz kurām m' arī jākļūst mainīgam. Šī mūsu vienādojuma dažādo mainīgo lielumu savstarpējā iedarbība kļūs vēl skaidrāka, pētījot m' pārmaiņas, pie kā mēs tagad arī pārejam.

II. M′ MAINĀS

Vispārīgo peļņas normu formulu, pastāvot dažādām virsvērtības normām — vienalga, vai $\frac{v}{K}$ paliek nemainīgs vai savukārt mainās, mēs dabūsim, ja vienādojumu

$$p' = m' \frac{v}{K}$$

pārvērtīsim citā:

$$p'_1 = m'_1 \frac{v_1}{K_1},$$

kur p'_1, m'_1, v_1 un K_1 nozīmē pārmainījušos lielumus p', m', v un K. Tad mēs dabūjam:

$$p' : p'_1 = m' \frac{v}{K} : m'_1 \frac{v_1}{K_1}$$

un no tā:

$$p'_1 = \frac{m'_1}{m'} \times \frac{v_1}{v} \times \frac{K}{K_1} \times p'.$$

1) m′ mainās, $\frac{v}{K}$ nemainās

Šai gadījumā mēs dabūjam vienādojumus:

$$p' = m' \frac{v}{K}; \quad p'_1 = m'_1 \frac{v}{K},$$

kuros $\frac{v}{K}$ ir vienāda lieluma. Tāpēc dabūjam šādu attiecību:

$$p' : p'_1 = m' : m'_1.$$

Divu vienāda sastāva kapitālu peļņas normas attiecas viena pret otru kā abu šo kapitālu virsvērtības normas. Tā kā daļskaitlī $\frac{v}{K}$ nav svarīgi absolūtie lielumi v un K, bet tikai attiecība starp tiem, tad tas attiecas uz visiem vienāda sastāva kapitāliem, lai arī kāds būtu to absolūtais lielums.

$80_c + 20_v + 20_m$; $K = 100$, $m' = 100\%$, $p' = 20\%$;

$160_c + 40_v + 20_m$; $K = 200$, $m' = 50\%$, $p' = 10\%$;

$$100\% : 50\% = 20\% : 10\%.$$

Ja v un K absolūtie lielumi abos gadījumos ir vienādi, tad peļņas normas bez tam attiecas viena pret otru kā virsvērtības masas:

$$p' : p'_1 = m'v : m'_1 v = m : m_1.$$

Piemēram:

$80_c + 20_v + 20_m$; $m' = 100\%$, $p' = 20\%$;

$80_c + 20_v + 10_m$; $m' = 50\%$, $p' = 10\%$;

$$20\% : 10\% = 100 \times 20 : 50 \times 20 = 20_m : 10_m.$$

Tagad ir skaidrs, ka kapitāliem ar vienādu sastāvu — vienādu absolūti vai procentuāli — virsvērtības normas var būt dažādas

tikai tad, ja dažādas ir vai nu darba algas, vai darba dienas garums, vai darba intensitāte. Trijos gadījumos:

I. $80_c+20_v+10_m$; $m'=50\%$, $p'=10\%$;

II. $80_c+20_v+20_m$; $m'=100\%$, $p'=20\%$;

III. $80_c+20_v+40_m$; $m'=200\%$, $p'=40\%$;

visa no jauna radītā vērtība ir: I gadījumā — 30 (20_v+10_m), II gadījumā — 40, III gadījumā — 60. Tas varēja notikt trejādi.

Pirmkārt, ja darba alga ir dažāda, tātad ja 20_v katrā atsevišķajā gadījumā izteic nevienādu strādnieku skaitu. Pieņemsim, ka I gadījumā nodarbināti 15 strādnieki 10 stundu dienā ar darba algu $1^1/_3$ st. märc. un ka viņi ražo vērtību 30 st. märc. apmērā, no kurām 20 st. märc. kompensē darba algu un 10 st. märc. paliek virsvērtībai. Ja darba alga samazinās uz 1 st. märc., tad iespējams nodarbināt 10 stundu 20 strādniekus, un tad viņi ražo vērtību 40 st. märc. apmērā, to skaitā 20 st. märc. darba algai un 20 st. märc. virsvērtībai. Ja darba alga pazeminās vēl vairāk, uz $^2/_3$ st. märc., tad iespējams nodarbināt 30 strādniekus 10 stundu; viņi ražo vērtību 60 st. märc. apmērā, no kurām, atskaitot 20 st. märc. darba algai, paliek vēl 40 st. märc. virsvērtībai.

Šis gadījums — procentuāli nemainīgs kapitāla sastāvs, nemainīga darba diena, nemainīga darba intensitāte, virsvērtības normas pārmaiņa, ko rada darba algas pārmaiņa, — ir vienīgais gadījums, kad attaisnojas Rikārdo tēze:

«Peļņa būs augsta vai zema *tieši atbilstoši tam*, vai darba alga būs zema vai augsta» («Principles of Political Economy etc.», ch. I, sec. III, p. 18. «Works of D. Ricardo», ed. by Mac Culloch, 1852).

Vai, *otrkārt*, ja darba intensitāte ir dažāda. Tad, piemēram, 20 strādnieki ar vienādiem darba līdzekļiem, strādājot 10 darba stundas dienā, izgatavo I gadījumā 30, II — 40, III — 60 gabalus noteiktas preces, no kuriem katra bez tajā patērēto ražošanas līdzekļu vērtības pārstāv jaunu vērtību 1 st. märc. apmērā. Tā kā katrā gadījumā 20 gabali = 20 st. märc. kompensē darba algu, tad virsvērtībai paliek I gadījumā 10 gabali = 10 st. märc., II gadījumā 20 gabali = 20 st. märc., III gadījumā 40 gabali = 40 st. märc.

Vai, *treškārt*, ja darba dienai ir dažāds garums. Ja 20 strādnieku, pastāvot vienādai darba intensitātei, strādā I gadījumā deviņas, II divpadsmit, III astoņpadsmit stundu dienā, tad to darba produkts 30 : 40 : 60 savstarpēji attiecas kā 9 : 12 : 18, un, tā kā darba alga katru reizi = 20, tad virsvērtībai atkal paliek 10 resp. 20 un 40.

Tātad uz virsvērtības normas līmeni un tāpēc, $\frac{v}{K}$ nemainoties,

arī uz peļņas normas līmeni darba algas celšanās vai pazemināšanās iedarbojas pretējā virzienā, bet darba intensitātes celšanās vai pazemināšanās un darba dienas pagarināšana vai saīsināšana — tai pašā virzienā.

2) m′ [vai m] un v mainās, K nemainās

Uz šo gadījumu attiecas proporcija

$$p' : p'_1 = m' \frac{v}{K} : m'_1 \frac{v_1}{K} = m'v : m'_1 v_1 = m : m_1.$$

Peļņas normas attiecas viena pret otru kā attiecīgās virsvērtības masas.

Pārmaiņa virsvērtības normā, mainīgajam kapitālam nemainoties, nozīmē pārmaiņu no jauna saražotās vērtības lielumā un sadalījumā. Vienlaicīga v un m' pārmaiņa arī vienmēr ir saistīta ar citādu no jauna saražotās vērtības sadalījumu, bet ne vienmēr — ar tās lieluma pārmaiņu. Iespējami trīs gadījumi:

a) v un m' mainās pretējā virzienā, bet par vienādu lielumu, piemēram:

$$80_c + 20_v + 10_m; \quad m' = 50\%, \quad p' = 10\%;$$

$$90_c + 10_v + 20_m; \quad m' = 200\%, \quad p' = 20\%.$$

No jauna saražotā vērtība ir vienāda abos gadījumos, tātad vienāds ir veiktā darba daudzums: $20_v + 10_m = 10_v + 20_m = 30$. Atšķirība ir tikai tā, ka pirmajā gadījumā 20 tiek samaksāts par darba algu un 10 paliek virsvērtībai, bet otrajā gadījumā darba alga ir tikai 10 un tāpēc virsvērtība — 20. Tas ir vienīgais gadījums, kad, vienlaikus mainoties v un m', strādnieku skaits, darba intensitāte un darba dienas garums paliek nemainīgi;

b) m' un v pārmaiņa atkal notiek pretējā virzienā, tomēr ne par vienu un to pašu lielumu. Tādā gadījumā pārsvars ir vai nu v pārmaiņai, vai arī m' pārmaiņai.

$$\text{I.}\ 80_c + 20_v + 20_m; \quad m' = 100\%, \quad p' = 20\%;$$

$$\text{II.}\ 72_c + 28_v + 20_m; \quad m' = 71\tfrac{3}{7}\%, \quad p' = 20\%;$$

$$\text{III.}\ 84_c + 16_v + 20_m; \quad m' = 125\%, \quad p' = 20\%.$$

I gadījumā par jaunražoto vērtību 40 tiek samaksāts 20_v, II par jaunražoto vērtību 48 tiek samaksāts 28_v, III par jaunražoto vērtību 36 tiek samaksāts 16_v. Tiklab jaunražotā vērtība, kā arī darba alga ir pārmainījušās, bet jaunražotās vērtības pārmaiņa

nozīmē veiktā darba daudzuma pārmaiņu, tātad pārmaiņu vai nu strādnieku skaitā, vai darba ilgumā, vai darba intensitātē, vai vienlaikus vairākos no šiem trim faktoriem;

c) m' un v pārmaiņa notiek tai pašā virzienā; šai gadījumā viena pastiprina otras iedarbību.

$$90_c+10_v+10_m;\quad m'=100\%,\quad p'=10\%;$$

$$80_c+20_v+30_m;\quad m'=150\%,\quad p'=30\%;$$

$$92_c+\ 8_v+\ 6_m;\quad m'=75\%,\quad p'=6\%.$$

Arī te visos trijos gadījumos no jauna saražotā vērtība ir dažāda, proti: 20, 50 un 14; un šī atšķirība katram gadījumam atbilstošā darba daudzuma lielumā atkal ir reducējama uz dažādību strādnieku skaitā, darba ilgumā, darba intensitātē vai vairākos resp. visos šajos faktoros.

3) m′, v un K mainās

Šis gadījums nedod jaunus viedokļus, un tas atrisināms ar vispārīgās formulas palīdzību, kura dota II gadījumā, kad m' mainās.

Tātad virsvērtības normas lieluma pārmaiņu iedarbībā uz peļņas normu ir šādi gadījumi:

1) ja $\frac{v}{K}$ paliek nemainīgs, tad p' pieaug vai samazinās tādā pašā attiecībā kā m'.

$$80_c+20_v+20_m;\quad m'=100\%,\quad p'=20\%;$$

$$80_c+20_v+10_m;\quad m'=50\%,\quad p'=10\%;$$

$$100\%:50\%=20\%:10\%;$$

2) ja $\frac{v}{K}$ mainās vienādā virzienā ar m', t. i., pieaug vai samazinās, kad pieaug vai samazinās m', tad p' pieaug vai samazinās relatīvi vairāk nekā m'.

$$80_c+20_v+10_m;\quad m'=50\%,\quad p'=10\%;$$

$$70_c+30_v+20_m;\quad m'=66^2/_3\%,\quad p'=20\%;$$

$$50\%:66^2/_3\%<10\%:20\%;$$

3) ja $\frac{v}{K}$ mainās pretējā virzienā nekā m', bet relatīvi mazāk nekā m', tad p' pieaug vai samazinās relatīvi mazāk nekā m'.

$$80_c+20_v+10_m;\quad m'=50\%,\quad p'=10\%;$$

$$90_c+10_v+15_m;\quad m'=150\%,\quad p'=15\%;$$

$$50\%:150\%>10\%:15\%;$$

4) ja $\frac{v}{K}$ mainās pretējā virzienā nekā m' un relatīvi vairāk nekā m', tad p' pieaug, kaut gan m' samazinās, vai p' samazinās, kaut gan m' pieaug.

$$80_c+20_v+20_m;\quad m'=100\%;\quad p'=20\%;$$

$$90_c+10_v+15_m;\quad m'=150\%,\quad p'=15\%,$$

m' pieaudzis no 100% uz 150%, p' samazinājies no 20% uz 15%;

5) beidzot, ja $\frac{v}{K}$ mainās pretējā virzienā nekā m', bet tieši tai pašā attiecībā kā m', p' paliek nemainīgs, kaut gan m' pieaug vai samazinās.

Tikai šis pēdējais gadījums prasa vēl zināmu iztirzājumu. Kā iepriekš, aplūkojot $\frac{v}{K}$ pārmaiņas, mēs redzējām, ka viena un tā pati virsvērtības norma var izpausties visdažādākajās peļņas normās, tā arī te mēs redzam, ka vienas un tās pašas peļņas normas pamatā var būt ļoti dažādas virsvērtības normas. Bet, ja, m' nemainoties, ikvienas pārmaiņas attiecībā starp v un K pietiek, lai radītu atšķirību peļņas normā, tad šeit, m' lielumam mainoties, ir vajadzīga stingri atbilstoša $\frac{v}{K}$ lieluma pretēja pārmaiņa, lai peļņas norma paliktu iepriekšējā. Vienam un tam pašam kapitālam vai diviem kapitāliem vienā un tai pašā zemē tas iespējams tikai ļoti retos gadījumos. Ņemsim, piemēram, kapitālu

$$80_c+20_v+20_m;\quad K=100,\quad m'=100\%,\quad p'=20\%$$

un pieņemsim, ka darba alga samazinās tiktāl, ka tagad par 16_v var iegūt tādu pašu strādnieku skaitu, par kuru agrāk maksāja 20_v. Tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, atbrīvosies 4_v un mēs dabūsim:

$$80_c+16_v+24_m;\quad K=96,\quad m'=150\%,\quad p'=25\%.$$

Tagad, lai p' būtu = 20% kā iepriekš, visam kapitālam būtu jāpieaug uz 120, tātad pastāvīgajam kapitālam uz 104:

$$104_c + 16_v + 24_m;\quad K = 120,\quad m' = 150\%,\quad p' = 20\%.$$

Bet tas būtu iespējams tikai tad, ja vienā laikā ar darba algas pazemināšanos notiktu pārmaiņa darba ražīgumā, kas prasītu šādu pārmaiņu kapitāla sastāvā, vai arī ja pastāvīgā kapitāla naudas vērtība pieaugtu no 80 uz 104, īsi sakot — ja notiktu tāda nejauša apstākļu sagadīšanās, kas sastopama tikai izņēmuma gadījumos. Patiesībā tāda m' pārmaiņa, kuras rezultātā tai pašā laikā nemainās v un tāpēc arī $\frac{v}{K}$, ir iedomājama tikai pilnīgi noteiktos apstākļos, proti, tādās rūpniecības nozarēs, kur tiek lietots tikai pamatkapitāls un darbs un darba priekšmetu dod daba.

Bet, salīdzinot peļņas normas divās zemēs, tas ir citādi. Viena un tā pati peļņas norma te patiesībā izteic pa lielākajai daļai dažādas virsvērtības normas.

Tātad no visiem pieciem gadījumiem izriet, ka pieaugoša peļņas norma var atbilst krītošai vai augošai virsvērtības normai, krītoša peļņas norma — augošai vai krītošai virsvērtības normai, nemainīga peļņas norma — augošai vai krītošai virsvērtības normai. Ka augoša, krītoša vai nemainīga peļņas norma arī var atbilst nemainīgai virsvērtības normai, to mēs redzējām I gadījumā.

Tātad peļņas normu noteic divi galvenie faktori: virsvērtības norma un kapitāla vērtības sastāvs. Šo divu faktoru ietekmi var īsumā rezumēt šādi, pie tam sastāvu mēs varam izteikt procentos, jo te ir vienalga, kura no abām kapitāla daļām rada pārmaiņu.

Diviem kapitāliem vai vienam un tam pašam kapitālam divos secīgos dažādos stāvokļos peļņas normas

ir vienlīdzīgas:

1) ja kapitālu sastāvs ir procentuāli vienāds un virsvērtības norma vienāda;

2) ja kapitālu sastāvs ir procentuāli nevienāds un virsvērtības norma nevienāda, ja virsvērtības normu reizinājumi ar procentos izteiktām kapitālu mainīgajām daļām (m' reizinājumi ar v) ir vienlīdzīgi, t. i., ja vienlīdzīgas virsvērtības masas, ņemot tās procentuālā attiecībā pret visu kapitālu ($m = m'v$), citiem vārdiem sakot, ja abos gadījumos reizinātāji m' un v ir pretējā attiecībā viens pret otru.

Tās nav vienlīdzīgas:

1) ja kapitālu sastāvi ir procentuāli vienādi, ja virsvērtības

normas nav vienādas, pie tam peļņas normas attiecas viena pret otru kā virsvērtības normas;

2) ja virsvērtības norma ir vienāda un sastāvs procentuāli nevienāds, pie tam tie attiecas viens pret otru kā kapitālu mainīgās daļas;

3) ja virsvērtības norma ir nevienāda un sastāvs procentuāli nevienāds, pie tam tie attiecas viens pret otru kā reizinājumi $m'v$, t. i., kā virsvērtības masas, ņemot tās procentuālā attiecībā pret visu kapitālu.[10]

[10] Manuskriptā vēl ir ļoti sīki aprēķini par starpību starp virsvērtības normu un peļņas normu ($m' - p'$); šai starpībai piemīt dažādas interesantas īpatnības, un tās kustībā sastopami gadījumi, kad abas normas attālinās viena no otras vai tuvojas viena otrai. Šīs kustības iespējams attēlot arī ar līknēm. Es neievietoju šo materiālu, jo tas ir mazāk svarīgs šīs grāmatas tiešajam mērķim. Te pietiek, ja tam vienkārši pievērš to lasītāju uzmanību, kuri gribētu šo jautājumu izpētīt dziļāk. — *F. E.*

CETURTĀ NODAĻA

APRITES IETEKME UZ PEĻŅAS NORMU

{Aprites ietekme uz virsvērtības un tātad arī uz peļņas ražošanu tika aplūkota otrajā grāmatā. Īsumā to var rezumēt šādās tēzēs: tā kā apritei ir vajadzīgs zināma ilguma laiks, tad ražošanā nevar vienlaikus izlietot visu kapitālu, tātad daļai kapitāla pastāvīgi jāguļ dīkā — vai nu naudas kapitāla, krājumā esošo izejvielu, gatava, bet vēl nepārdota preču kapitāla formā, vai arī kā parādu prasījumiem, kuriem vēl nav pienācis termiņš; kapitāls, kas darbojas aktīvajā ražošanā, t. i., radot un piesavinoties virsvērtību, pastāvīgi samazinās par šo daļu, un tādā pašā attiecībā pastāvīgi samazinās ražotā un piesavinātā virsvērtība. Jo īsāks ir aprites periods, jo mazāka salīdzinājumā ar visu kapitālu šī dīkā guļošā kapitāla daļa un tātad, pārējiem apstākļiem nemainoties, jo lielāka kļūst piesavināmā virsvērtība.

Otrajā grāmatā ir sīki parādīts, kā, saīsinoties aprites periodam vai vienam no tā diviem nodalījumiem — ražošanas laikam un apgrozības laikam, pieaug ražotās virsvērtības masa.[24] Bet, tā kā peļņas norma izteic tikai ražotās virsvērtības masas attiecību pret visu kapitālu, kas saistīts tās ražošanā, tad ir skaidrs, ka katrs tāds saīsinājums palielina peļņas normu. Tas, kas iepriekš, otrās grāmatas otrajā daļā, ir teikts par virsvērtību, tādā pašā mērā attiecas arī uz peļņu un peļņas normu un nav šeit vairs jāatkārto. Gribam te atzīmēt tikai dažus galvenos momentus.

Galvenais līdzeklis ražošanas laika saīsināšanai ir darba ražīguma celšana, ko parasti sauc par rūpniecības progresu. Ja līdz ar to vienlaikus nenotiks ievērojams kapitāla kopējā ieguldījuma pastiprinājums, uzstādot dārgas mašīnas utt., un tātad arī no visa kapitāla aprēķināmās peļņas normas samazināšanās, tad peļņas normai jāpieaug. Un tas, bez šaubām, notiek sakarā ar daudziem jaunākajiem sasniegumiem metalurģijā un ķīmiskajā

rūpniecībā. Jaunatklātās Besemera, Sīmensa, Džilkrista—Tomasa u. c. metodes dzelzs un tērauda izgatavošanā, prasot samērā niecīgas izmaksas, līdz minimumam saīsina procesus, kuriem agrāk bija vajadzīgs ļoti ilgs laiks. Alizarīna jeb rubijas krāsvielas iegūšana no akmeņogļu darvas un turklāt fabriku iekārtās, kurās jau agrāk izgatavoja krāsas no akmeņogļu darvas, dod dažās nedēļās tādu pašu rezultātu, kas agrāk prasīja gadus; viens gads bija vajadzīgs rubijas izaugšanai, un pēc tam vēl dažus gadus ļāva saknēm nobriest, iekām tās izlietoja krāsošanai.

Galvenais līdzeklis apgrozības laika saīsināšanai ir satiksmes ceļu uzlabošana. Arī šajā ziņā pēdējos piecdesmit gados ir notikusi revolūcija, kuru var salīdzināt tikai ar rūpniecības revolūciju pagājušā gadsimta pēdējā pusē. Sauszemē skaldītu akmeņu noklātos ceļus nobīdīja otrajā vietā dzelzceļš, jūrā lēno un neregulāro buru kuģu satiksmi — ērtā un regulārā tvaikoņu satiksme, un visa zemeslode ir apvīta telegrāfa vadiem. Patiesībā tikai Suecas kanāls ir atklājis Austrumāziju un Austrāliju tvaikoņu satiksmei. Apgrozības laiks precēm, ko sūtīja uz Austrumāziju, vēl 1847. gadā bija vismaz 12 mēnešu (sk. «Kapitāls», II gr., 235. lpp.[25]), tagad tas ir samazināts gandrīz uz tikpat daudzām nedēļām. Divi lielie krīžu perēkļi 1825.—1857. gadā — Amerika un Indija — šī apvērsuma dēļ satiksmes līdzekļos ir tuvojušies Eiropas rūpniecības zemēm par 70—90% un tā zaudējuši lielāko daļu no savām eksplozīvajām spējām. Apgrozības laiks tādā pašā mērā saīsinājies visai pasaules tirdzniecībai, un tajā ieguldītā kapitāla darbības spējas pieaugušas vairāk nekā divkārt vai trīskārt. Ka tas nav palicis bez ietekmes uz peļņas normu, ir saprotams pats par sevi.

Lai attēlotu tīrā veidā visa kapitāla aprites ietekmi uz peļņas normu, jāpieņem, ka visi pārējie nosacījumi diviem salīdzināmiem kapitāliem ir vienādi. Konkrēti — ka ir vienādas ne tikai virsvērtības norma un darba diena, bet arī kapitālu procentuālais sastāvs. Ņemsim tagad kapitālu A ar sastāvu $80_c+20_v=100\,K$, kurš ar virsvērtības normu 100% apmērā veic divas aprites gadā. Tādā gadījumā gada produkts būs šāds:

$160_c+40_v+40_m$. Bet, lai noteiktu peļņas normu, mēs aprēķinām šos 40_m nevis no apritējušās kapitālās vērtības 200, bet gan no avansētās kapitālās vērtības 100 un tā dabūjam $p'=40\%$.

Salīdzināsim ar kapitālu A kapitālu $B=160_c+40_v=200\,K$ ar tādu pašu virsvērtības normu 100%, kas aprit tomēr tikai vienreiz gadā. Tad gada produkts būs tāds pats kā iepriekš: $160_c+40_v+40_m$. Bet šie 40_m šoreiz ir jāaprēķina uz avansēto kapitālu 200, kas dos peļņas normai tikai 20%, t. i., tikai pusi no A normas.

No tā izriet: kad kapitāliem ir vienādi procentuālie sastāvi, kad ir vienāda virsvērtības norma un vienāda darba diena, divu kapitālu peļņas normas ir pretēji proporcionālas to apritu laikam.

Ja divos salīdzināmos gadījumos ir nevienādi vai nu sastāvs, vai virsvērtības norma, vai darba diena, vai darba alga, tad tas, protams, radīs arī tālākas atšķirības peļņas normā, bet šīs atšķirības nav atkarīgas no aprites un tāpēc šeit mūs neinteresē; turklāt tās ir aplūkotas jau III nodaļā.

Aprites laika saīsināšanās tiešā iedarbība uz virsvērtības un tātad uz peļņas ražošanu pēc būtības ir šādā veidā iegūtais kapitāla mainīgās daļas darbības pieaugums, par ko sk. «Kapitāla» II gr., XVI nod.: «Mainīgā kapitāla aprite». Tur parādīts, ka mainīgais kapitāls 500, kas veic desmit aprites gadā, šai laikā piesavinās tikpat daudz virsvērtības kā mainīgais kapitāls 5000, kurš, pastāvot tai pašai virsvērtības normai un tai pašai darba algai, veic tikai vienu apriti gadā.

Ņemsim I kapitālu, kas sastāv no pamatkapitāla 10 000, kura gada nolietošanās ir 10% = 1000, 500 pastāvīgā apgrozāmā un 500 mainīgā kapitāla. Virsvērtības norma ir 100%, un mainīgais kapitāls veic desmit aprites gadā. Vienkāršības labad pieņemsim visos turpmākajos piemēros, ka apgrozāmais pastāvīgais kapitāls veic vienu apriti tādā pašā laikā kā mainīgais kapitāls, kas pa lielākajai daļai ir tā arī praksē. Tad viena šāda aprites perioda produkts būs

$$100_c\,(\text{nolietošanās}) + 500_c + 500_v + 500_m = 1600$$

un vesela gada produkts ar desmit šādām apritēm:

$$1000_c\,(\text{nolietošanās}) + 5000_c + 5000_v + 5000_m = 16\,000;$$

$$K = 11\,000, \quad m = 5000, \quad p' = \frac{5000}{11\,000} = 45^5/_{11}\,\%.$$

Ņemsim tagad II kapitālu: pamatkapitāls 9000, tā nolietošanās gada laikā 1000, apgrozāmais pastāvīgais kapitāls 1000, mainīgais kapitāls 1000, virsvērtības norma 100%, mainīgā kapitāla apritu skaits gadā 5. Tātad mainīgā kapitāla katras aprites perioda produkts būs šāds:

$$200_c\,(\text{nolietošanās}) + 1000_c + 1000_v + 1000_m = 3200$$

un viss gada produkts, notiekot piecām apritēm:

$$1000_c\,(\text{nolietošanās}) + 5000_c + 5000_v + 5000_m = 16\,000;$$

$$K = 11\,000, \quad m = 5000, \quad p' = \frac{5000}{11\,000} = 45^5/_{11}\,\%.$$

Tālāk, ņemsim III kapitālu, kurā nemaz nav pamatkapitāla, bet apgrozāmais pastāvīgais kapitāls ir 6000 un mainīgais kapitāls 5000. Pieņemsim, ka, pastāvot virsvērtības normai 100% ap-

mērā, tas veic vienu apriti gadā. Tādā gadījumā viss produkts gadā būs

$$6000_c + 5000_v + 5000_m = 16\,000;$$

$$K = 11\,000, \quad m = 5000, \quad p' = \frac{5000}{11\,000} = 45^5/_{11}\,\%.$$

Tātad visos trijos gadījumos mēs dabūjam vienādu virsvērtības masu gadā — 5000, un, tā kā viss kapitāls visos trijos gadījumos arī ir vienāds, proti, 11 000, tad dabūjam arī vienādu peļņas normu $45^5/_{11}\,\%$.

Turpretim, ja I kapitāla gadījumā mums būtu nevis kapitāla mainīgās daļas 10 aprites gadā, bet tikai 5, tad būtu citādi. Tad vienas aprites produkts būtu

$$200_c\,(\text{nolietošanās}) + 500_c + 500_v + 500_m = 1700.$$

Vai gada produkts:

$$1000_c\,(\text{nolietošanās}) + 2500_c + 2500_v + 2500_m = 8500;$$

$$K = 11\,000, \quad m = 2500, \quad p' = \frac{2500}{11\,000} = 22^8/_{11}\,\%.$$

Peļņas norma samazinājusies uz pusi, jo aprites laiks ir divkāršojies.

Tātad gada laikā piesavinātā virsvērtības masa ir vienlīdzīga virsvērtības masai, ko vienā apritē piesavinās *mainīgais* kapitāls, pareizinātai ar šādu apritu skaitu gadā. Ja mēs gada laikā piesavināto virsvērtību jeb peļņu nosauksim par M, vienā aprites periodā piesavināto virsvērtību — par m, mainīgā kapitāla apritu skaitu gadā — par n, tad $M = mn$ un virsvērtības norma gadā $M' = m'n$, kā tas jau parādīts «Kapitāla» II grāmatā, XVI nod., 1.[26]

Pats par sevi saprotams, ka peļņas normas formula $p' = m'\frac{v}{K} = m'\frac{v}{c+v}$ ir pareiza tikai ar nosacījumu, ka v skaitītājā ir vienlīdzīgs ar v saucējā. Saucējā v ir visa tā kapitāla daļa, kura vidēji ir izlietota kā mainīgais kapitāls darba algai. Skaitītājā v pirmām kārtām nosaka tikai tas, ka šis v ir ražojis un piesavinājies zināmu daudzumu virsvērtības $= m$, kuras attiecība pret šo v, attiecība $\frac{m}{v}$, ir virsvērtības norma m'. Tikai šādā ceļā vienādojums $p' = \frac{m}{c+v}$ ir pārvērties citā: $p' = m'\frac{m}{c+v}$. Tagad v skai-

tītājā jau jābūt vienlīdzīgam ar v saucējā, t. i., ar visu kapitāla K mainīgo daļu. Citiem vārdiem, vienādojumu $p' = \frac{m}{K}$ tikai tad var bez kļūdas pārvērst vienādojumā $p' = m' \frac{v}{c+v}$, ja m nozīmē virsvērtību, kas ražota mainīgā kapitāla aprites vienā periodā. Ja m ir tikai zināma šīs virsvērtības daļa, tad, kaut arī formula $m = m'v$ ir pareiza, tomēr šis v te ir mazāks nekā v formulā $K = c+v$, tāpēc ka tas ir mazāks nekā viss mainīgais kapitāls, kas izlietots darba algai. Bet, ja m ir vairāk nekā virsvērtība no v vienas aprites, tad daļa no šī v vai pat viss v funkcionē divreiz: sākumā pirmajā, pēc tam otrajā vai attiecīgi otrajā un turpmākajās apritēs; tātad šis v, kas ražo virsvērtību un ir visas izmaksātās darba algas summa, ir lielāks nekā v formulā $c+v$, un tāpēc aprēķins kļūst nepareizs.

Lai gada peļņas normas formula kļūtu pilnīgi pareiza, mums jāieliek vienkāršās virsvērtības normas vietā gada virsvērtības norma, t. i., m' vietā M' jeb $m'n$. Citiem vārdiem, m', virsvērtības norma, jeb, kas nozīmē to pašu, v, kapitāla mainīgā daļa, kas ietverta K, mums jāpareizina ar n, ar šī mainīgā kapitāla apritu skaitu gadā, un tādējādi dabūsim $p' = m'n \frac{v}{K}$ — formulu gada peļņas normas aprēķināšanai.

Bet, kāds īsti ir mainīgā kapitāla lielums zināmā uzņēmumā, to pa lielākajai daļai nezina arī pats kapitālists. II grāmatas astotajā nodaļā mēs redzējām un turpmāk vēl redzēsim, ka vienīgā atšķirība kapitālā, ko kapitālists uztver kā būtisku, ir pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla atšķirība. No kases, kur glabājas daļa apgrozāmā kapitāla, kas atrodas viņa rīcībā naudas formā, — ja tā nav noguldīta bankā —, viņš ņem naudu darba algai, no tās pašas kases viņš ņem naudu izejvielām un palīgmateriāliem un visas šīs izmaksas ieraksta vienā un tajā pašā kontā. Un, ja viņam pat būtu vajadzējis vest īpašu izmaksātās darba algas kontu, tad šis konts gada beigās gan parādītu darba algā izmaksāto summu, t. i., vn, bet neparādītu paša mainīgā kapitāla v lielumu. Lai to noskaidrotu, kapitālistam vajadzētu izdarīt īpašu aprēķinu, kura piemēru mēs tūdaļ dosim.

Šinī nolūkā ņemsim kokvilnas vērptuvi ar 10 000 selfaktora vārpstiņām, kas aprakstīta «Kapitāla» I grāmatā, 180. un 181. lpp.[27], un pieņemsim, ka dati, kas attiecas uz vienu nedēļu 1871. gada aprīlī, patur savu nozīmi veselam gadam. Pamatkapitāls, kas ietverts mašīnās, ir 10 000 st. mārc. Apgrozāmais kapitāls nebija uzrādīts; pieņemsim, ka tas ir 2500 st. mārc. — diezgan liels skaitlis, ko tomēr attaisno pieņēmums, kurš mums šeit jāizdara, proti, ka nenotiek nekādas kredīta operācijas, ka tātad netiek izmantots, pastāvīgi vai uz laiku, svešs kapitāls.

Nedēļas produkts pēc savas vērtības sastāvēja no 20 st. märc. par mašīnu nolietošanos, 358 st. märc. avansētā apgrozāmā pastāvīgā kapitāla (telpu īre 6 st. märc., kokvilna 342 st. märc., ogles, gāze, eļļa 10 st. märc.), 52 st. märc. darba algai izlietotā mainīgā kapitāla un 80 st. märc. virsvērtības, tātad

$$20_c\,(\text{nolietošanās}) + 358_c + 52_v + 80_m = 510.$$

Tātad vienas nedēļas apgrozāmā kapitāla avansējums bija $358_c + 52_v = 410$ un tā sastāvs procentos $= 87{,}3_c + 12{,}7_v$. Aprēķinot uz visu apgrozāmo kapitālu 2500 st. märc., tas iznāk 2182 st. märc. pastāvīgā un 318 st. märc. mainīgā kapitāla. Tā kā visas izmaksas par darba algu gadā bija 52 reizes 52 st. märc., tātad 2704 st. märc., tad iznāk, ka mainīgais kapitāls 318 st. märc. apmērā ir veicis gada laikā gandrīz tieši $8\frac{1}{2}$ aprites. Virsvērtības norma bija $^{80}/_{52} = 153^{11}/_{13}\%$. Pēc šiem datiem aprēķināsim peļņas normu, ieliekot formulā $p' = m'n\frac{v}{K}$ lielumus: $m' = 153^{11}/_{13}$, $n = 8\frac{1}{2}$, $v = 318$, $K = 12\,500$; tātad

$$p' = 153^{11}/_{13} \times 8\frac{1}{2} \times \frac{318}{12\,500} = 33{,}27\%.$$

Pārbaudei izmantosim vienkāršo formulu $p' = \frac{m}{K}$. Visa virsvērtība jeb peļņa ir gadā 80 st. märc. $\times$ 52 = 4160 st. märc.; ja to izdalām ar visu kapitālu 12 500 st. märc. apmērā, tad iznāk gandrīz tikpat daudz kā iepriekš, 33,28%, — ārkārtīgi augsta peļņas norma, kas izskaidrojama tikai ar tajā momentā ļoti labvēlīgajiem apstākļiem (ļoti zemas kokvilnas cenas līdz ar ļoti augstām dzijas cenām) un kas īstenībā, bez šaubām, nepastāvēja visu gadu.

Formulā $p' = m'n\frac{v}{K}$, kā jau teikts, $m'n$ ir tas, kas otrajā grāmatā nosaukts par virsvērtības gada normu.[28] Nupat minētajā gadījumā tā ir $153^{11}/_{13}\% \times 8\frac{1}{2}$ jeb, pēc precīza aprēķina, $1307^{9}/_{13}\%$. Tātad, ja kāds Bīdermanis izbrīnā izpleš rokas par drausmīgu virsvērtības gada normu 1000% apmērā, kas minēta kādā piemērā otrajā grāmatā, tad viņš varbūt nomierināsies, lasīdams par virsvērtības gada normu virs 1300%, par faktu, ko minam viņam šeit no Mančestras reālās prakses. Vislielākā uzplaukuma laikos, kādus mēs, tiesa, sen vairs neesam pārdzīvojuši, šāda norma nav nekāds retums.

Pie reizes jāsaka: te mūsu priekšā ir piemērs, kāds ir kapitāla patiesais sastāvs modernajā lielrūpniecībā. Viss kapitāls sadalās 12 182 st. märc. pastāvīgā un 318 st. märc. mainīgā kapitāla, kopā 12 500 st. märc. Jeb procentos: $97\frac{1}{2}c + 2\frac{1}{2}v = 100\ K$. Tikai

četrdesmitā daļa no visa kapitāla, izdarīdama vairāk nekā astoņas aprites gadā, tiek izlietota darba algas izmaksāšanai.

Tā kā, protams, tikai nedaudziem kapitālistiem ienāk prātā izdarīt šādus aprēķinus attiecībā uz saviem pašu uzņēmumiem, tad statistika gandrīz pilnīgi klusē par visa sabiedriskā kapitāla pastāvīgās daļas attiecību pret mainīgo daļu. Tikai amerikāņu cenzi dod to, kas iespējams, pastāvot mūsdienu attiecībām, — katrā uzņēmumu nozarē izmaksātās darba algas un iegūtās peļņas summu. Lai arī cik apšaubāmi ir šie dati — tāpēc ka tie dibināti tikai uz nepārbaudāmām pašu rūpnieku ziņām —, tomēr tie ir augstākajā mērā vērtīgi un ir vienīgais, ko mēs zinām par šo priekšmetu. Eiropā mēs esam pārāk delikāti, lai prasītu šādus atmaskojumus no mūsu lielrūpniekiem. — *F. E.*}

PIEKTĀ NODAĻA

EKONOMIJA PASTĀVĪGĀ KAPITĀLA PIELIETOŠANĀ

I. VISPĀRĪGI ATZINUMI

Absolūtās virsvērtības pieaugums jeb virsdarba un tātad arī darba dienas pagarinājums, nemainoties mainīgā kapitāla lielumam, t. i., izmantojot to pašu strādnieku skaitu, kuri nomināli saņem to pašu darba algu, — pie tam vienalga, vai virsstundu laiks tiek samaksāts vai netiek samaksāts, — relatīvi pazemina pastāvīgā kapitāla vērtību salīdzinājumā ar visa kapitāla un mainīgā kapitāla vērtību un tādējādi paaugstina peļņas normu jau atkal neatkarīgi no virsvērtības masas pieauguma un no iespējamā virsvērtības normas pieauguma. Pastāvīgā kapitāla pamatdaļas — fabriku ēku, mašīnu utt. apmēri paliek nemainīgi neatkarīgi no tā, vai ar tā palīdzību strādā 16 vai 12 stundu. Darba dienas pagarināšana neprasa jaunas izmaksas šajā visdārgākajā pastāvīgā kapitāla daļā. Turklāt šādā veidā pamatkapitāla vērtība tiek atražota mazākā aprites periodu skaitā, tātad samazinās laiks, uz kādu tas ir jāavansē, lai iegūtu noteiktu peļņu. Tāpēc darba dienas pagarināšana palielina peļņu pat tad, ja virsstundu laiks tiek samaksāts, un zināmās robežās pat tad, ja tas tiek samaksāts augstāk nekā normālās darba stundas. Tāpēc mūsdienu rūpniecības sistēmas apstākļos pastāvīgi augošā nepieciešamība palielināt pamatkapitālu bija galvenais stimuls, kas mudināja peļņas kāros kapitālistus pagarināt darba dienu[11]).

Citāds stāvoklis ir tad, ja darba diena ir pastāvīga. Šajā gadījumā, lai palielinātu ekspluatētā darba masu (mēs te neņemam vērā atvilkumus no darba algas vai darba algas pazemināšanu zem tās normālā līmeņa), jāpalielina strādnieku skaits un līdz ar to zināmā attiecībā arī pamatkapitāla masa, ēkas, mašīnas utt. Vai arī, ja pieaug darba intensitāte vai attiecīgi pieaug darba ražīgums un vispār tiek ražots vairāk relatīvās virsvērtības, tad

---

[11]) «Tā kā visās fabrikās ļoti ievērojama pamatkapitāla summa ir ieguldīta ēkās un mašīnās, tad peļņa būs jo lielāka, jo lielāks būs stundu skaits, kad šīs mašīnas strādās» («Reports of Insp. of Fact., 31st October 1858», p. 8).

tajās rūpniecības nozarēs, kas izlieto izejvielas, pieaug pastāvīgā kapitāla apgrozāmās daļas masa, jo zināmā laika posmā tiek apstrādāts vairāk izejvielu u. tml., un, otrkārt, pieaug mašīnu daudzums, ko darbina tas pats strādnieku skaits, un tātad arī pastāvīgā kapitāla attiecīgā daļa. Tādējādi līdz ar virsvērtības augšanu notiek pastāvīgā kapitāla augšana, līdz ar pieaugošu darba ekspluatāciju notiek to ražošanas nosacījumu sadārdzināšanās, ar kuru palīdzību darbs tiek ekspluatēts, t. i., notiek lielāks kapitāla izlietojums. Tādējādi peļņas norma tā rezultātā, no vienas puses, samazinās, no otras puses, pieaug.

Daudzas tekošās izmaksas paliek gandrīz vai pilnīgi vienādas tiklab garākas, kā arī īsākas darba dienas apstākļos. Uzraudzības izmaksas ir mazākas, ja strādā 500 strādnieku un pastāv 18 stundu darba diena, nekā tad, ja strādā 750 strādnieku un pastāv 12 stundu darba diena.

«Fabrikas tekošās izmaksas, pastāvot desmitstundu darba dienai, ir gandrīz tikpat lielas, kā pastāvot divpadsmit stundu darba dienai» («Reports of Insp. of Fact., October 1848», p. 37).

Valsts un komunālie nodokļi, apdrošināšana pret ugunsgrēku, alga dažādiem pastāvīgiem kalpotājiem, mašīnu vērtības samazināšanās un dažādi citi fabrikas izdevumi paliek nemainīgi neatkarīgi no garas vai īsas darba dienas. Sašaurinoties ražošanai, tie pieaug uz peļņas rēķina («Reports of Insp. of Fact., October 1862», p. 19).

Laika posmu, kas vajadzīgs, lai atražotu mašīnu un citu pamatkapitāla sastāvdaļu vērtību, praktiski nosaka nevis tas laiks, cik ilgi tās vienkārši pastāv, bet gan darba procesa kopējais ilgums, kad tās funkcionē un tiek izmantotas. Ja strādniekiem jāstrādā 18 stundu 12 stundu vietā, tad rodas trīs liekas dienas nedēļā, nedēļa pārvēršas par pusotru nedēļu, divi gadi — par trim gadiem. Ja virsstundu laiks netiek samaksāts, tad strādnieki virs normālā virsdarba laika atdod par velti vēl vienu nedēļu uz katrām divām nedēļām, vienu gadu — uz katriem diviem gadiem darba. Tādējādi mašīnu vērtības atražošana paātrinās par 50% un aizņem tikai $^2/_3$ no tā laika, kas būtu nepieciešams, ja pastāvētu 12 stundu darba diena.

Šajā pētījumā, gluži tāpat kā pētījumā par izejmateriāla cenas svārstībām (VI nodaļa), mēs, lai izvairītos no jautājuma nevajadzīgas sarežģīšanas, balstāmies uz pieņēmumu, ka virsvērtības masa un norma ir dotas.

Kā jau bija norādīts, analizējot kooperāciju, darba dalīšanu un mašīnu lomu[29], ekonomija ražošanas nosacījumos, kura raksturo ražošanu lielā mērogā, galvenokārt rodas tāpēc, ka šie nosacījumi funkcionē kā sabiedriskā, sabiedriski kombinētā darba nosacījumi, tātad — kā sabiedriski darba nosacījumi. Tos kopīgi lieto ražošanas procesā kopstrādnieks, nevis sadrumstalotā formā

daudzi savā starpā nesaistīti vai labākajā gadījumā kooperējoši tikai niecīgā mērā strādnieki. Lielā fabrikā ar vienu vai diviem centrāliem motoriem izmaksas par šiem motoriem nepieaug tajā pašā proporcijā, kādā pieaug motoru zirgspēku skaits un tātad arī to iespējamā darbības sfēra; izmaksas par transmisijas mehānismiem nepieaug tajā pašā proporcijā, kādā pieaug darbmašīnu masa, kuras tie darbina; pats darbmašīnas ķermenis nekļūst dārgāks tajā pašā proporcijā, kādā pieaug darba rīku skaits, ar kuriem tā iedarbojas kā ar saviem orgāniem, utt. Tālāk, notiekot ražošanas līdzekļu koncentrācijai, tiek ietaupītas izmaksas par visāda veida būvēm, ne tikai par darbnīcām šī vārda tiešajā nozīmē, bet arī par noliktavu telpām u. tml. Tāpat tas ir ar izdevumiem par apkurināšanu, apgaismošanu u. tml. Citi ražošanas nosacījumi paliek tie paši neatkarīgi no tā, vai tos izmanto daudz vai maz cilvēku.

Bet priekšnoteikums visai šai ekonomijai, kas izriet no ražošanas līdzekļu koncentrācijas un to masveida pielietošanas, ir būtiskais nosacījums, lai būtu strādnieku koncentrācija un kopdarbība, t. i., darba sabiedriskā kombinācija. Tātad šī ekonomija izriet no darba sabiedriskā rakstura gluži tāpat, kā virsvērtība izriet no katra atsevišķa, izolēti aplūkota strādnieka virsdarba. Pat tie pastāvīgie uzlabojumi, kas šeit ir iespējami un nepieciešami, rodas vienīgi un tikai no sabiedriskās pieredzes un novērojumiem, kādi var rasties un rodas ražošanā, ko veic lielā mērogā kombinētais kopstrādnieks.

Tas pats jāsaka arī par otro lielo novadu, kur notiek ekonomija ražošanas nosacījumos. Mēs te esam domājuši ražošanas ekskrementu — tā saucamo atkritumu atpakaļpārvēršanos par jauniem tās pašas vai citas rūpniecības nozares ražošanas elementiem — procesus, ar kuru palīdzību šie tā saucamie ekskrementi no jauna tiek laisti ražošanas riņķojumā un tātad arī patērēšanā — ražīgā vai individuālā. Arī šis ietaupījumu novads, kuru mēs vēlāk aplūkosim mazliet tuvāk, ir liela mēroga sabiedriskā darba rezultāts. Tikai pastāvot šādam mērogam, atkritumi rodas tik lielos daudzumos, ka tie paši no jauna kļūst par tirdzniecības priekšmetu un tātad par jauniem ražošanas elementiem. Tikai kā kolektīvas ražošanas un tātad liela mēroga ražošanas atkritumi tie iegūst šo nozīmi ražošanas procesā, joprojām ir maiņas vērtības nesēji. Šie atkritumi neatkarīgi no lomas, kādu tie veic kā jauni ražošanas elementi, palētina, ciktāl tie ir no jauna pārdodami, izmaksas par izejvielām, jo šajās izmaksās vienmēr tiek ieskaitīti normālie materiāla atkritumi, tieši tas materiāla daudzums, kas vidēji jāzaudē, to apstrādājot. Izmaksu samazināšanās šajā pastāvīgā kapitāla daļā pro tanto* palielina peļņas normu, pastāvot dotajam mainīgā kapitāla lielumam un dotajai virsvērtības normai.

* — attiecīgi. — *Red.*

Ja virsvērtība dota, peļņas normu var palielināt, tikai samazinot preces ražošanai nepieciešamā pastāvīgā kapitāla vērtību. Ciktāl pastāvīgais kapitāls piedalās preču ražošanā, tiktāl iegūst nozīmi nevis tā maiņas vērtība, bet gan vienīgi tā lietošanas vērtība. Cik daudz darba spēj uzsūkt sevī vērptuvē lini, tas nav atkarīgs no to vērtības, bet no to daudzuma, ja ir dots darba ražīguma līmenis, t. i., tehniskās attīstības līmenis. Gluži tāpat palīdzība, ko mašīna sniedz, piemēram, trim strādniekiem, ir atkarīga nevis no tās vērtības, bet gan no lietošanas vērtības, kāda tai ir kā mašīnai. Vienā tehnikas attīstības pakāpē slikta mašīna var būt dārga, citā — laba mašīna var būt lēta.

Pieaugusī peļņa, ko kapitālists gūst tāpēc, piemēram, ka kokvilna vai vērpjamās mašīnas kļuvušas lētākas, ir pieaugušā darba ražīguma sekas, tiesa, nevis vērpšanā, bet mašīnu un kokvilnas ražošanā. Lai materializētu doto darba daudzumu un tātad piesavinātos doto virsdarba daudzumu, tagad vajadzīgas mazākas izmaksas par darba nosacījumiem. Samazinās izmaksas, kas nepieciešamas, lai piesavinātos noteiktu daudzumu virsdarba.

Mēs jau runājām par ietaupījumiem, kas rodas ražošanas procesā tāpēc, ka kopstrādnieks — sabiedriski kombinētais strādnieks — kopīgi pielieto ražošanas līdzekļus. Tālākos ietaupījumus pastāvīgā kapitāla izlietojumā, kuri izriet no apgrozības laika saīsināšanās (pie kam būtisks materiāls moments ir satiksmes līdzekļu attīstība), aplūkosim vēlāk. Bet jau te ir jāmin par ekonomiju, kas rodas, nepārtraukti uzlabojot mašīnas, un proti: 1) uzlabojot mašīnu materiālu, piemēram, aizstājot koku ar dzelzi; 2) palētinot mašīnas ar to, ka tiek uzlabota mašīnu fabrikācija vispār, pie tam, kaut gan pastāvīgā kapitāla pamatdaļas vērtība līdz ar darba attīstību plašā mērogā nepārtraukti pieaug, tā pieaug ne tuvu ne tādā pašā pakāpē[12]; 3) izdarot speciālus uzlabojumus, kas jau esošās mašīnas padara lētākas un padara to ekspluatāciju efektīvāku, piemēram, uzlabojot tvaika katlus u. tml., par ko mazliet sīkāk runāsim vēlāk; 4) samazinot atkritumu daudzumu ar labāku mašīnu pielietošanu.

Viss, kas samazina mašīnu un vispār pamatkapitāla nolietošanos zināmā ražošanas periodā, ne tikai palētina atsevišķu preci, tāpēc ka katra atsevišķā prece atražo savā cenā pienācīgo nolietošanās daļu, bet arī samazina attiecīgo kapitāla izlietojumu šajā periodā. Remonta darbus u. tml., ciktāl tie ir nepieciešami, pieskaita pie sākotnējām izmaksām par mašīnām. To samazināšanās, kļūstot lielākai mašīnu izturībai, pro tanto samazina mašīnu cenu.

Katru šāda veida ekonomiju atkal raksturo tas, ka pa lielākajai daļai tā ir iespējama tikai kombinētam strādniekam un bieži

---

[12]) Sk. Jūrs par progresu fabriku celšanā.[30]

vien ir realizējama tikai darbos, kas organizēti vēl plašākā mērogā; tātad tā prasa vēl lielāku strādnieku kombinēšanu tieši ražošanas procesā.

Bet, no otras puses, darba ražīgā spēka attīstība *vienā* ražošanas nozarē — piemēram, dzelzs, ogļu, mašīnu ražošanā, būvniecībā utt. —, kas savukārt var būt daļēji atkarīga no sasniegumiem intelektuālās ražošanas laukā, proti, no dabaszinātnēm un to pielietošanas, ir šeit nosacījums tam, ka samazinās ražošanas līdzekļu vērtība un tātad izmaksas par tiem *citās* rūpniecības nozarēs, piemēram, tekstilrūpniecībā vai zemkopībā. Tas ir pats par sevi saprotams, tāpēc ka prece, kas izgājusi kā produkts no vienas rūpniecības nozares, no jauna ieiet kā ražošanas līdzeklis citā rūpniecības nozarē. Tās lielāks vai mazāks lētums ir atkarīgs no darba ražīguma tajā ražošanas nozarē, no kuras tā iznāk kā produkts; vienlaikus tā ir ne tikai to preču palētināšanās nosacījums, kuru ražošanā šī prece piedalās kā ražošanas līdzeklis, bet arī pastāvīgā kapitāla vērtības samazināšanās nosacījums, kļūstot par šī kapitāla elementu, un tātad peļņas normas celšanās nosacījums.

Pastāvīgā kapitāla šāda veida ekonomijas raksturīgā īpatnība, ko nosaka rūpniecības nemitīga attīstība, ir tā, ka te peļņas normas celšanos *vienā* ražošanas nozarē izraisa darba ražīgā spēka attīstība *citā* nozarē. Tas, kas te nāk par labu kapitālistam, atkal ir ieguvums, ko radījis sabiedriskais darbs, kaut arī to nav radījis paša šī kapitālista tieši ekspluatētais strādnieks. Šāda ražīgā spēka attīstība beigu beigās vienmēr ir reducējama uz aktīvā darba sabiedrisko raksturu, uz darba dalīšanu sabiedrībā, uz intelektuālā darba, it sevišķi uz dabaszinātņu attīstību. Kapitālists te izmanto visas sabiedriskās darba dalīšanas sistēmas priekšrocības. Darba ražīgā spēka attīstība nozarē, kas ir ārpus dotās rūpniecības nozares, nozarē, kas piegādā šai pēdējai ražošanas līdzekļus, — lūk, kas šajā gadījumā relatīvi pazemina kapitālista pielietotā pastāvīgā kapitāla vērtību un tātad palielina peļņas normu.

Citā gadījumā peļņas normas celšanās tiek sasniegta nevis ar tā darba ekonomiju, kurš rada pastāvīgo kapitālu, bet gan ar ekonomiju paša pastāvīgā kapitāla pielietošanā. Notiekot strādnieku koncentrācijai un to kooperācijai plašā mērogā, tiek ietaupīts, starp citu, pastāvīgais kapitāls. Vienas un tās pašas ēkas, apkurināšanas un apgaismošanas ierīces u. tml. izmaksā samērā lētāk, ražojot lielā mērogā, nekā ražojot mazā mērogā. Tas pats jāsaka par dzinējmašīnām un darba mašīnām. To vērtība, kaut arī tā pieaug absolūti, relatīvi samazinās salīdzinājumā ar pieaugošo ražošanas paplašināšanos un ar mainīgā kapitāla lielumu vai ar darbināmā darbaspēka masu. Ekonomija, kuru dotais kapitāls sasniedz pats savā ražošanas nozarē, pirmām kārtām un tieši ir darba ekonomija, t. i., savu paša strādnieku samaksātā darba

samazināšana, turpretim iepriekš minētā ekonomija nozīmē piesavināties svešu nesamaksātu darbu pēc iespējas ekonomiskākā veidā, t. i., ar dotajā mērogā iespējami mazākām ražošanas izmaksām. Ciktāl šī ekonomija nav dibināta uz jau minētā sabiedriskā darba ražīgumu, ekspluatējot to pastāvīgā kapitāla ražošanā, bet ir dibināta uz ekonomiju paša pastāvīgā kapitāla pielietošanā, tā rodas vai nu tieši no kooperācijas un darba sabiedriskās formas pašā dotajā ražošanas nozarē, vai arī no mašīnu utt. ražošanas tādā mērogā, kur to vērtība nepieaug tādā pašā mērā, kādā pieaug to lietošanas vērtība.

Te jāpatur prātā divi apstākļi. Ja c vērtība $= 0$, tad p' būtu $= m'$, tātad peļņas norma sasniegtu savu maksimumu. Bet, otrkārt, paša darba tiešai ekspluatācijai nebūt nav svarīgs tas, kāda vērtība ir lietojamiem ekspluatācijas līdzekļiem, vai nu tas būtu pamatkapitāls, vai izejvielas un palīgmateriāli. Ciktāl tie ir darba uzsūcēji, līdzekļi, kuros vai ar kuru palīdzību materializējas darbs un tātad arī virsdarbs, mašīnu, ēku, izejvielu utt. maiņas vērtībai nav it nekādas nozīmes. Vienīgais, par ko te var būt runa, no vienas puses, ir to masa, kas tehniski nepieciešama, lai savienotos ar noteiktu daudzumu dzīva darba, un, no otras puses, to lietderība, t. i., labām jābūt ne tikai mašīnām, bet arī izejvielām un palīgmateriāliem. No izejvielas kvalitātes pa daļai ir atkarīga peļņas norma. Labs materiāls dod mazāk atkritumu; tātad ir vajadzīga mazāka izejvielas masa, lai uzsūktu to pašu darba daudzumu. Tālāk, mazāka ir pretestība, ko sastop darba mašīna. Pa daļai tas ietekmē pat virsvērtību un virsvērtības normu. Ja ir sliktas izejvielas, strādnieks tā paša daudzuma pārstrādāšanai izlieto vairāk laika; darba algai nemainoties, tas noved pie virsdarba samazināšanās. Tālāk, tas ievērojami ietekmē kapitāla atražošanu un uzkrāšanu, kura, kā parādīts «Kapitāla» I grāmatā, 568. lpp.[31], ir vairāk atkarīga no pielietotā darba ražīguma nekā no tā masas.

Tāpēc ir saprotama kapitālistu fanātiskā tieksme taupīt uz ražošanas līdzekļiem. Lai nekas netiktu izšķiests un nezustu veltīgi, lai ražošanas līdzekļi tiktu izlietoti tikai tā, kā to prasa pati ražošana, to sasniedz pa daļai ar strādnieku iedresēšanu un apmācīšanu, pa daļai ar disciplīnas palīdzību, kurai kapitālists pakļauj kombinētos strādniekus un kura kļūst lieka tādā sabiedriskajā iekārtā, kur strādnieki strādā paši sev; tā jau tagad kļūst gandrīz pilnīgi lieka, pastāvot gabaldarba algai. Šis pats fanātisms izpaužas, no otras puses, arī ražošanas elementu viltošanā, kas ir galvenais līdzeklis, kā samazināt pastāvīgā kapitāla vērtību salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu un tādējādi palielināt peļņas normu; kā svarīgs krāpšanas elements te pievienojas vēl arī šo ražošanas elementu pārdošana virs to vērtības, ciktāl šī vērtība no jauna parādās produktā. Šim momentam ir izšķiroša loma sevišķi Vācijas rūpniecībā, kuras pamatprincips ir — pats

labākais veids izdabāt cilvēkiem, ja viņiem vispirms nosūta labus paraugus un pēc tam sliktas preces. Bet šīs parādības, kas attiecas uz konkurenci, mūs šeit neinteresē.

Jāpiezīmē, ka šāds peļņas normas pieaugums, ko rada pastāvīgā kapitāla vērtības un tātad arī tā dārdzības samazināšanās, nemaz nav atkarīgs no tā, vai ražošanas nozare, kurā tas notiek, ražo greznuma priekšmetus vai dzīvei nepieciešamos līdzekļus, kas ietilpst strādnieku patēriņā, vai arī vispār ražošanas līdzekļus. Pēdējam apstāklim var būt nozīme tikai tiktāl, ciktāl runa ir par virsvērtības normu, kura ir būtiski atkarīga no darbaspēka vērtības, t. i., no strādnieku parasto dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtības. Bet aplūkojamā gadījumā mēs virsvērtību un virsvērtības normu pieņemam par dotu. Šādos apstākļos virsvērtības attiecība pret visu kapitālu — tā nosaka peļņas normu — ir atkarīga vienīgi no pastāvīgā kapitāla vērtības un nekādā ziņā nav atkarīga no tā sastāvelementu lietošanas vērtības.

Ražošanas līdzekļu relatīva palētināšanās, protams, neizslēdz to vērtības absolūtās summas pieaugšanu, tāpēc ka pielietoto ražošanas līdzekļu absolūtais daudzums ārkārtīgi pieaug līdz ar darba ražīgā spēka attīstību un tai sekojošo ražošanas apmēru pieaugumu. Ekonomija pastāvīgā kapitāla pielietošanā, lai arī no kādas puses mēs to aplūkotu, pa daļai ir vienīgi tā fakta rezultāts, ka ražošanas līdzekļi funkcionē un tiek patērēti kā kombinētā strādnieka kopīgi ražošanas līdzekļi, tā ka pati šī ekonomija, izrādās, ir tiešā ražīgā darba sabiedriskā rakstura produkts, bet pa daļai tā ir rezultāts darba ražīguma attīstībai sfērās, kuras piegādā kapitālam tā ražošanas līdzekļus; tādējādi, ja mēs visu darbu nostādīsim pretim visam kapitālam — un ne tikai kapitālista *X* nodarbinātos strādniekus šim kapitālistam *X* —, tad šī ekonomija atkal izpaudīsies kā sabiedriskā darba ražīgo spēku attīstības produkts un visa starpība būs tā, ka kapitālists *X* iegūs labumu ne tikai no darba ražīguma viņa paša darbnīcā, bet arī svešās darbnīcās. Tomēr kapitālista acīs pastāvīgā kapitāla ekonomija šķiet nosacījums, kurš ir pilnīgi svešs strādniekam un nekādi to neskar, nosacījums, ar kuru strādniekam nav nekāda sakara; turpretim pilnīgi skaidrs kapitālistam vienmēr ir tas, ka strādniekam nebūt nav vienalga, daudz vai maz darba nopērk kapitālists par vienu un to pašu naudu (jo tieši šādā veidā viņa apziņā parādās darījums starp kapitālistu un strādnieku). Šī ekonomija ražošanas līdzekļu pielietošanā, šī metode — sasniegt noteiktu rezultātu ar vismazākajām izmaksām, vēl lielākā mērā nekā citi darbam piemītošie spēki parādās kā spēks, kas piemīt kapitālam, kā metode, kas piemīt kapitālistiskajam ražošanas veidam un to raksturo.

Šāds priekšstata veids jo mazāk var likties dīvains tāpēc, ka tam atbilst faktu ārējā šķietamība un ka kapitālistiskā attiecība tiešām noslēpj iekšējo sakarību aiz tās pilnīgās vienaldzības, no-

robežotības un atsvešinātības, kādā tā nostāda strādnieku attiecībā pret viņa paša darba realizēšanas nosacījumiem.

Pirmkārt. Ražošanas līdzekļi, no kuriem sastāv pastāvīgais kapitāls, pārstāv tikai kapitālista naudu (tāpat kā, pēc Lengē, romiešu parādnieka miesa pārstāvēja viņa kreditora naudu[32]) un ir zināmā attiecībā tikai pret to, bet strādnieks, ciktāl tas nonāk saskarē ar tiem īstenajā ražošanas procesā, rīkojas ar tiem tikai kā ar ražošanas lietošanas vērtībām, kā ar darba līdzekļiem un darba materiālu. Tāpēc šīs vērtības samazināšanās vai pieaugšana tikpat maz skar strādnieka attiecību pret kapitālistu kā, piemēram, tas apstāklis, vai viņš apstrādā varu vai dzelzi. Bet, kā vēlāk parādīsim, kapitālistam patīk citādi uztvert šo lietu tajos gadījumos, kad notiek ražošanas līdzekļu vērtības pieaugšana un līdz ar to samazinās peļņas norma.

Otrkārt. Ciktāl ražošanas līdzekļi kapitālistiskajā ražošanas procesā ir vienlaikus darba ekspluatācijas līdzekļi, šo ekspluatācijas līdzekļu relatīvais lētums vai dārgums strādniekam ir tikpat vienaldzīgs, cik vienaldzīgs zirgam ir tas, vai to vada ar dārgiem vai lētiem iemauktiem un mutes dzelžiem.

Beidzot, kā redzējām iepriekš[33], strādnieks tiešām attiecas pret sava darba sabiedrisko raksturu, pret sava darba kombināciju ar citu cilvēku darbu kopīgā mērķa sasniegšanai kā pret kādu viņam svešu spēku; šīs kombinācijas realizēšanas nosacījums ir strādniekam svešs īpašums, kura izšķiešana ne mazākajā mērā neskartu strādnieka intereses, ja viņu nepiespiestu to taupīt. Gluži citādi tas ir fabrikās, kas pieder pašiem strādniekiem, piemēram, Ročdeilā[34].

Tādējādi diezin vai ir vajadzīgs pieminēt, ka, ciktāl darba ražīgums vienā ražošanas nozarē izpaužas kā ražošanas līdzekļu palētināšanās un uzlabošanās citā nozarē un līdz ar to palielina peļņas normu, šī sabiedriskā darba vispārējā savstarpējā sakarība parādās kā kaut kas pilnīgi svešs strādniekiem un faktiski attiecas tikai uz kapitālistu, ciktāl vienīgi viņš pērk un piesavinās šos ražošanas līdzekļus. Tajā faktā, ka viņš pērk svešas ražošanas nozares strādnieku produktu par savas paša ražošanas nozares strādnieku produktu un tātad rīkojas ar svešu strādnieku produktu tikai tiktāl, ciktāl viņš par velti piesavinājies savu paša strādnieku produktu, — šajā faktā izpaužas sakarība, ko laimīgi nomaskē apgrozības process, utt.

Te pievienojas vēl šāds apstāklis. Tā kā ražošana lielā mērogā pirmoreiz attīstās kapitālistiskajā formā, tad arī dzīšanās pēc peļņas, no vienas puses; un, no otras puses, konkurence, kura spiež ražot preces pēc iespējas lētāk, piešķir šai ekonomijai pastāvīgā kapitāla pielietošanā tādu izskatu, it kā tā būtu kapitālistiskā ražošanas veida specifiska īpatnība un tātad kapitālista funkcija.

Kapitālistiskais ražošanas veids veicina, no vienas puses, sabiedriskā darba ražīgo spēku attīstību un, no otras puses, stimulē ekonomiju pastāvīgā kapitāla pielietošanā.

Tomēr nepietiek ar šo atsvešinātības un vienaldzības attiecību vien, kas nodibinās starp strādnieku, dzīvā darba nesēju, un ekonomisku, t. i., racionālu un taupīgu, viņa darba nosacījumu pielietošanu. Savas pretrunīgās, antagonistiskās dabas dēļ kapitālistiskais ražošanas veids noved pie tā, ka strādnieka dzīves un veselības izšķiešana, viņa eksistences nosacījumu pasliktināšana pati tiek pieskaitīta pie ekonomijas pastāvīgā kapitāla pielietošanā un tātad pie līdzekļiem, kā palielināt peļņas normu.

Tā kā strādnieks lielāko daļu savas dzīves atdod ražošanas procesam, tad ražošanas procesa nosacījumi lielā mērā ir arī viņa aktīvā dzīves procesa nosacījumi, viņa dzīves nosacījumi, un ekonomija uz šiem dzīves nosacījumiem ir viena no metodēm, kā palielināt peļņas normu, gluži tāpat — to redzējām jau iepriekš[35] — kā pārmērīgais darbs, strādnieka pārvēršana par darba lopu, ir metode, kā paātrināt kapitāla vērtības pašpieaugšanu, virsvērtības ražošanu. Šī ekonomija noved pie tā, ka strādnieki sablīvēti šaurās, neveselīgās telpās, ko kapitālistu valodā sauc par taupīšanu uz ēkām, ka viena un tā pati telpa tiek pieblīvēta ar bīstamām mašīnām un nav ierīču, kas aizsargātu no nelaimes gadījumiem, ka nekas netiek darīts, lai aizsargātu strādnieku ražošanas procesos, kas pēc savas dabas ir kaitīgi veselībai vai, kā tas ir raktuvēs, apdraud dzīvību, utt. Nav nemaz ko runāt par to, ka nav nekādu ierīču, kas padarītu strādniekam ražošanas procesu cilvēciskāku, patīkamāku vai arī tikai panesamu. No kapitālistu viedokļa tā būtu pilnīgi nelietderīga un nejēdzīga izšķērdība. Vispār kapitālistiskā ražošana, lai arī cik tā skopulīga, bez šaubām, ir izšķērdīga, rīkojoties ar cilvēku materiālu, gluži tāpat kā, no otras puses, metodes dēļ, pēc kuras tiek sadalīti tās produkti ar tirdzniecības un tai piemītošā konkurences paņēmiena palīdzību, tā rīkojas ļoti izšķērdīgi ar materiālajiem līdzekļiem, pie kam sabiedrība zaudē to, ko iegūst atsevišķi kapitālisti.

Tāpat kā kapitālam ir tendence, tieši pielietojot dzīvo darbu, reducēt to uz nepieciešamo darbu un, ekspluatējot darba sabiedriskos ražīgos spēkus, pastāvīgi samazināt produkta izgatavošanai nepieciešamo darbu, un tātad pēc iespējas taupīt tieši pielietojamo dzīvo darbu, tāpat viņam ir arī tendence pielietot šo darbu, kas reducēts līdz nepieciešamajam mērogam, iespējami ekonomiskākos apstākļos, t. i., reducēt pielietotā pastāvīgā kapitāla vērtību uz iespējamo minimumu. Ja preču vērtību nosaka tajās ietvertais nepieciešamais darba laiks, nevis vispār tajās ietvertais darba laiks, tad šo noteikumu realizē tikai kapitāls, vienlaikus nepārtraukti saīsinādams darba laiku, kas sabiedriski nepieciešams kaut kādas preces ražošanai. Tādējādi preces cena

tiek pazemināta līdz minimumam tāpēc, ka līdz minimumam tiek pazemināta katra preces ražošanai nepieciešamā darba daļa.

Aplūkojot ekonomiju pastāvīgā kapitāla pielietošanā, jāpatur prātā šāda atšķirība. Ja pieaug pielietotā kapitāla vērtības masa un tātad arī summa, tad tas pirmām kārtām nozīmē lielāka daudzuma kapitāla koncentrāciju vienās rokās. Bet tieši šis viena īpašnieka pielietotās kapitāla masas pieaugums — kuram pa lielākajai daļai atbilst tāpat absolūti lielāks, bet relatīvi mazāks pielietotā darba daudzums — arī pieļauj pastāvīgā kapitāla ekonomiju. Atsevišķam kapitālistam pieaug kapitāla, it sevišķi pamatkapitāla nepieciešamā izlietojuma apmēri, bet attiecībā uz pārstrādātā materiāla un ekspluatētā darba masu šī izlietojuma vērtība samazinās.

Ilustrēsim to īsumā ar atsevišķiem piemēriem. Sāksim ar beigām — ar ekonomiju ražošanas nosacījumos, ciktāl tie līdz ar to ir arī strādnieka eksistences un dzīves nosacījumi.

II. EKONOMIJA DARBA NOSACĪJUMOS UZ STRĀDNIEKU RĒĶINA. VISNEPIECIEŠAMĀKO IZMAKSU IGNORĒŠANA

Ogļraktuves

«Pastāvot konkurencei, kas valda starp ogļraktuvju īpašniekiem... netiek izdarītas nekādas citas izmaksas kā tikai tās, kas nepieciešamas, lai pārvarētu acīm redzamākās fiziskās grūtības; un, tā kā pastāv konkurence starp kalnračiem, kuru parasti ir vairāk, nekā vajadzīgs, tad tie labprāt pakļaujas ievērojamām briesmām un viskaitīgākajām ietekmēm par algu, kas tikai nedaudz pārsniedz kaimiņos strādājošo laukstrādnieku izpeļņu, jo darbs kalnraktuvēs ļauj turklāt izdevīgi izmantot arī viņu bērnus. Šīs divkāršās konkurences pilnīgi pietiek... lai darbus vairumā raktuvju veiktu, ļoti slikti nosusinot un ventilējot tās, bieži vien slikti izbūvētās, slikti nostiprinātās šahtās, ar nesagatavotiem mašīnistiem, ar slikti izveidotām un slikti izbūvētām ejām un braucamajiem ceļiem; dzīvības un veselības sagraušana, strādnieku sakropļošana — tādi ir rezultāti, kuru statistika parādītu drausmīgu ainu» («First Report on Children's Employment in Mines and Collieries etc.», 21 April 1841, p. 102).

Ap 1860. g. Anglijas ogļraktuvēs katru nedēļu gāja bojā vidēji 15 cilvēku. Pēc datiem, ko dod pārskats par «Coal Mines Accidents» (1862. g. 6. februārī), 10 gadu laikā, no 1852. līdz 1861. g., gājuši bojā pavisam 8466 cilvēki. Šis skaitlis tomēr ir daudz mazāks par patieso skaitli, kā tas norādīts arī pašā pārskatā, jo pirmajos gados, kad fabriku inspektoru institūts tikko bija nodibināts un to uzraudzībai pakļautie rajoni bija pārāk plaši, par daudziem nelaimes un nāves gadījumiem nemaz netika ziņots. Kapitālistiskās ekspluatācijas dabiskā tendence vislabāk izpaužas tajā apstāklī, ka, lai gan fabriku inspektoru skaits bija nepietiekams un viņu vara niecīga, tomēr nelaimes gadījumu daudzums stipri samazinājās līdz ar inspekcijas nodibināšanu, taču arī tagad strādnieku iznīcināšana vēl notiek ļoti lielos apmēros.

Šo cilvēku upuru cēlonis pa lielākajai daļai ir neģēlīgā skopulība, kas piemīt raktuvju īpašniekiem, kuri, piemēram, bieži vien ierīko tikai vienu šahtu, tā ka ne vien nav iespējama nekāda iedarbīga ventilācija, bet nav arī iespējams tikt no šahtas ārā, ja šis vienīgais ceļš aizgrūst.

Kapitālistiskā ražošana, ja aplūkojam to nošķirti, neņemot vērā apgrozības procesu un konkurences radītās izmaksas, rīkojas ļoti taupīgi ar darbu, kas jau realizēts, jau materializēts precēs. Turpretim tā nesalīdzināmi lielākā mērā nekā jebkurš cits ražošanas veids izšķiež cilvēkus, dzīvo darbu, izšķiež ne tikai miesu un asinis, bet arī nervus un smadzenes. Tiešām, tikai kolosāli izšķiežot atsevišķa indivīda spēkus, tiek nodrošināta un realizēta cilvēces attīstība šajā vēstures laikmetā, pēc kura tieši sekos cilvēku sabiedrības apzināta pārveidošana. Tā kā visa ekonomija, par kuru šeit ir runa, izriet no darba sabiedriskā rakstura, tad faktiski tieši šis darba sabiedriskais raksturs arī rada šo strādnieka dzīvības un veselības izšķiešanu. Raksturīgs šai ziņā ir jautājums, ko uzstādījis jau fabriku inspektors R. Beikers:

«Viss jautājums, kas pelna nopietnas pārdomas, ir tas, kādā veidā vislabāk izvairīties *no bērnu dzīvību upurēšanas, kuras cēlonis ir kopīgs darbs*» («Reports of Insp. of Fact., 31 October 1863», p. 157).

Fabrikas. Šeit jārunā par to, ka nav nekādu aizsardzības pasākumu, kas garantētu strādnieku drošību, ērtību un veselību, arī fabrikās šī vārda tiešajā nozīmē. Lielāko daļu kaujas ziņojumu, kuros uzskaitīti ievainotie un kritušie rūpniecības armijā (sk. fabriku gada pārskatus), rada tieši šis apstāklis. Fabrikās raksturīgas ir arī šauras telpas, slikta ventilācija utt.

Vēl 1855. g. oktobrī Leonards Horners sūdzējās par daudzu fabrikantu pretestību likuma prasībām attiecībā uz aizsardzības ierīcēm pie horizontālajām vārpstām, lai gan briesmas pastāvīgi pierāda arvien jauni nelaimes gadījumi, kas bieži vien beidzas ar nāvi, un šīs ierīces nemaksā dārgi un nekādā veidā nevar traucēt ražošanu («Reports of Insp. of Fact., October 1855», p. 6). Savā pretestībā šim un citiem likuma noteikumiem fabrikanti atrada draudzīgu atbalstu no neatalgoto miertiesnešu puses, kuri pa lielākajai daļai bija paši fabrikanti vai fabrikantu draugi un kuriem vajadzēja izspriest šādas tiesu prāvas. Kāda veida spriedumus taisīja šie kungi, tas redzams no virstiesneša Kempbela vārdiem, kurus viņš teica sakarā ar kādu no šiem spriedumiem, kas viņam bija ienācis izspriešanai apelācijas kārtībā:

«Tas nav parlamenta akta iztulkojums, bet tā vienkārša atcelšana» (turpat, 11. lpp.).

Tai pašā pārskatā Džons Kinkeids stāsta, ka daudzās fabrikās mašīnas tiek laistas darbā, iepriekš par to nebrīdinot strādniekus. Tā kā arī pie apturētas mašīnas vienmēr ir kaut kāds darbs, pie kam rokas un pirksti nenovēršami nāk saskarē ar mašīnu, tad

šajā gadījumā tikai tāpēc, ka netiek dots signāls, pastāvīgi notiek nelaimes gadījumi (turpat, 44. lpp.). Mančestras fabrikanti, lai pretotos fabriku likumdošanai, tolaik organizēja uzņēmēju savienību, tā saucamo Nacionālo asociāciju fabriku likumu revidēšanai, kura 1855. gada martā, ievācot 2 šiliņus no zirgspēka, savāca summu, kas bija lielāka par 50 000 st. märc. un bija domāta savu locekļu tiesas izdevumu samaksai sakarā ar pretsūdzībām, kad fabriku inspektori ierosina sūdzības tiesā. Uzņēmēji pūlējās pierādīt: ja nonāvēšana notiek peļņas dēļ, tad «killing no murder».[36] Skotijas fabriku inspektors sers Džons Kinkeids stāsta, ka kāda Glazgovas firma pierīkojusi visām savām mašīnām fabrikā aizsardzības ierīces no vecas dzelzs un tās viņai izmaksājušas 9 st. märc. 1 šiliņu. Ja tā būtu pievienojusies iepriekš minētajai savienībai, tad tai par saviem 110 zirgspēkiem vajadzētu iemaksāt 11 st. märc. biedru maksā, t. i., vairāk, nekā tai izmaksāja visas aizsardzības ierīces. Tomēr Nacionālā asociācija tika nodibināta 1854. gadā ar skaidri izteiktu mērķi pretoties likumam, kas paredz šāda veida aizsardzības ierīces. Visu laiku no 1844. līdz 1854. g. fabrikanti nepievērsa šim likumam ne mazākās uzmanības. Fabriku inspektori saskaņā ar Palmerstona rīkojumu paziņoja fabrikantiem, ka tagad likums tiks piemērots visā stingrībā. Fabrikanti tūdaļ nodibināja savu asociāciju, kuras daudzi biedri bija miertiesneši un kuriem kā tādiem pašiem vajadzēja piemērot likumu. 1855. gada aprīlī jaunais iekšlietu ministrs sers Džordžs Grejs griezās pie fabrikantiem ar kompromisa priekšlikumu, kurā valdība apsolīja apmierināties ar to, ka likums par aizsardzības ierīcēm tiktu izpildīts gandrīz vienīgi formāli, tomēr asociācija ar sašutumu noraidīja arī šo priekšlikumu. Pazīstamais inženieris Tomass Ferberns nežēloja savu reputāciju, uzstādamies dažādās prāvās kā eksperts, kas aizstāvēja ekonomiju un apdraudēto kapitāla brīvību. Fabriku inspekcijas vadītāju Leonardu Horneru fabrikanti visādi vajāja un sagādāja tam visādas nepatikšanas.

Fabrikanti neapmierinājās, iekām tie nepanāca karalienes sola tiesas[37] spriedumu, pēc kura iztulkojuma 1844. g. likums neparedz aizsardzības ierīces pie horizontālajām vārpstām, kas atrodas virs grīdas līmeņa vairāk nekā 7 pēdas. 1856. gadā viņiem beidzot izdevās ar liekuļa Vilsona-Patena palīdzību — tas bija viens no tiem ticīgajiem cilvēkiem, kuru ārišķīgā reliģija vienmēr gatava veikt jebkuru netīru darbu naudas maisa bruņinieku labad, — panākt, ka parlaments pieņēma likumu, ar kuru viņi varēja apmierināties. Šis likums faktiski atņēma strādniekiem jebkādu speciālo aizsardzību, ļaujot tiem mašīnu radītos nelaimes gadījumos pieprasīt kompensāciju parastajās tiesās (tas ir tīrais izsmiekls, ievērojot lielos tiesas izdevumus Anglijā); no otras puses, tas ar ļoti kazuistiskiem norādījumiem par ekspertīzes noteikumiem panāca to, ka fabrikantiem gandrīz nemaz ne-

bija iespējams zaudēt prāvu. Sekas bija tās, ka nelaimes gadījumu skaits ātri auga. Pusgada laikā, no 1858. g. maija līdz oktobrim, inspektors Beikers atzīmēja nelaimes gadījumu skaita pieaugumu par 21% salīdzinājumā tikai ar iepriekšējo pusgadu, 36,7% no visiem nelaimes gadījumiem, pēc viņa domām, būtu bijis iespējams novērst. Taču salīdzinājumā ar 1845. un 1846. g. nelaimes gadījumu skaits 1858. un 1859. g. bija ievērojami samazinājies, un proti, par 29%, kaut gan fabriku inspekcijas uzraudzībai pakļauto dažādās rūpniecības nozarēs nodarbināto strādnieku skaits bija pieaudzis par 20%. Kas tam bija par cēloni? Līdz 1865. gadam kaislības norima galvenokārt tāpēc, ka tika ieviestas jaunas mašīnas, kuras jau no paša sākuma apgādātas ar gatavām aizsargierīcēm un ar kurām fabrikants samierinās, jo tās neprasa no viņa papildu izmaksas. Bez tam atsevišķiem strādniekiem bija izdevies saņemt tiesas ceļā ievērojamu atlīdzību par zaudētajām rokām, pie tam šos tiesas lēmumus bija apstiprinājusi pat visaugstākā instance («Reports of Insp. of Fact., 30 April 1861», p. 31; tāpat arī April 1862, p. 17).

Tik daudz jautājumā par līdzekļu ekonomiju, kuri aizsargā strādnieku (to vidū daudz bērnu) dzīvību no briesmām un strādnieku orgānus no sakropļošanas, kuras tiešs cēlonis ir darbs pie mašīnām.

Darbs slēgtās telpās vispār. Ir zināms, cik lielā mērā telpu un tātad ēku ekonomija veicina strādnieku sablīvētību šaurās telpās. Te pievienojas ventilācijas ierīču ekonomija. Sakarā ar garo darba laiku abi šie cēloņi stipri veicina elpošanas orgānu slimību pieaugšanu un tātad lielāku mirstību. Sekojošās ilustrācijas ir ņemtas no pārskata «Public Health, 1863, 6th Report»; pārskatu sastādījis Dr. Džons Saimons, ko lasītājs labi pazīst no šī darba I grāmatas.

Strādnieku kombinēšana un to kooperācija — tāds ir nosacījums, kas ļauj pielietot mašīnas plašā mērogā, koncentrēt ražošanas līdzekļus un realizēt ekonomiju to pielietošanā; gluži tāpat šis kopīgais masu darbs slēgtās telpās un tādos apstākļos, kad izšķirošais ir nevis strādnieku veselība, bet gan produkta sekmīgāka izgatavošana, — šī strādnieku masas koncentrācija vienā un tai pašā darbnīcā ir, no vienas puses, kapitālistu augošas peļņas avots, bet, no otras puses, ja tās sekas netiek kompensētas, saīsinot darba laiku un veicot speciālus aizsardzības pasākumus, tas ir strādnieku dzīvības un veselības izšķiešanas cēlonis.

Dr. Saimons konstatē šādu vispārēju likumu, pierādot to ar masveida statistiskiem datiem:

«Tieši proporcionāli tam, kādā mērā zināmā apvidus iedzīvotāji spiesti veikt kopīgu darbu slēgtās telpās, pieaug, pārējiem apstākļiem nemainoties, šī rajona mirstības norma plaušu slimību rezultātā» (23. lpp.). Cēlonis ir sliktā ventilācija. «Un droši vien visā Anglijā nav neviena izņēmuma no šī vispārējā

likuma, ka katrā rajonā, kur ir ievērojama rūpniecība, kas koncentrēta slēgtās telpās, šīs rūpniecības strādnieku lielā mirstība ir pietiekams lielums, lai visā šī rajona mirstības statistikā ar absolūtu pārsvaru izpaustos plaušu slimības» (23. lpp.).

Mirstības statistika rūpniecības nozarēs, kurās darbi notiek slēgtās telpās un kuras 1860. un 1861. g. pārbaudīja sanitārā uzraudzība, dod šādus rezultātus. Uz to pašu skaitu vīriešu 15—55 gadu vecumā, uz kuru Anglijas zemkopības rajonos ir 100 nāves gadījumu tuberkulozes un citu plaušu slimību rezultātā, iznāk: Koventrijā — 163, Blekbērnā un Skiptonā — 167, Kongltonā un Bredfordā — 168, Lesterā — 171, Līkā — 182, Meklsfīldā — 184, Boltonā — 190, Notingemā — 192, Ročdeilā — 193, Derbijā — 198, Selfordā un Ešton-ander-Lainā — 203, Līdsā — 218, Prestonā — 220 un Mančestrā — 263 (24. lpp.). Sekojošā tabula dod vēl spilgtāku piemēru. Tajā minēti nāves gadījumi plaušu slimību rezultātā atsevišķi abiem dzimumiem vecumā no 15 līdz 25 gadiem, aprēķinot uz katriem 100 000 iedzīvotājiem. Izvēlēti tādi rajoni, kuros tikai sievietes nodarbinātas rūpnieciskā darbā, kas koncentrēts slēgtās telpās, turpretim vīrieši nodarbināti visdažādākajās darba nozarēs.

Rajoni	Galvenā rūpniecības nozare	Nāves gadījumu skaits plaušu slimību rezultātā vecumā no 15 līdz 25 gadiem uz 100 000 iedzīvotājiem	
		vīrieši	sievietes
Bērkempstida	Salmu pīšana, strādā sievietes	219	578
Leiton Bazarda	Salmu pīšana, strādā sievietes	309	554
Ņūport Pegnella	Mežģīņu fabrikācija, strādā sievietes	301	617
Toustera	Mežģīņu fabrikācija, strādā sievietes	239	577
Jovila	Cimdu ražošana, strādā galvenokārt sievietes	280	409
Līka	Zīda rūpniecība, pārsvarā sievietes	437	856
Kongltona	Zīda rūpniecība, pārsvarā sievietes	566	790
Meklsfīlda	Zīda rūpniecība, pārsvarā sievietes	593	890
Ziemeļu rajoni	Zemkopība	331	333

Rajonos ar zīda rūpniecību, kur vīriešu līdzdalība fabriku darbā ir lielāka, ir lielāka arī mirstība. Mirstības norma tuberkulozes u. tml. rezultātā te atsedz, kā teikts pārskatā,

«tos drausmīgos (atrocious) sanitāros apstākļus, kādi pastāv ievērojamā daļā mūsu zīda rūpniecības».

Un tā ir tieši tā pati zīda rūpniecība, kuras fabrikanti, norādīdami uz savas ražošanas ārkārtīgi labvēlīgajiem sanitārajiem apstākļiem, prasīja un pa daļai panāca ilgāku darba laiku nekā jebkur citur bērniem, kas jaunāki par 13 gadiem (sk. «Kapitāls», I gr., VIII nod., 6., 256. lpp.[38]).

«Laikam gan nevienā no līdz šim izpētītajām rūpniecības nozarēm nav tik bēdīgs stāvoklis, kāds ir drēbniecības nozarē, ko attēlojis no šīs puses Dr. Smits... «Darbnīcas,» viņš saka, «ir ļoti dažādas sanitārajā ziņā, bet gandrīz visas tās ir pārpildītas, slikti vēdinātas un augstākajā mērā neveselīgas... Šādās istabās turklāt nenovēršami ir ļoti saspiests gaiss, bet, kad aizdedzina gāzi, kā to dara dienā, kad ir migla, vai ziemas vakaros, temperatūra sasniedz 80 un pat 90 grādu (pēc Fārenheita =27°—33° Celsija), un tāpēc strādnieki mirkst sviedros, logu stikli aizsvīst, ūdens pastāvīgi tek pa sienām un pil no griestiem un strādnieki spiesti turēt vaļā dažus logus, kaut gan rezultātā viņi neizbēgami saaukstējas.» 16 visievērojamāko darbnīcu stāvoklis Londonas Vestendā aprakstīts šādiem vārdiem: «Vislielākā kubatūra uz vienu strādnieku šajās slikti vēdinātajās istabās ir 270 kubikpēdu, vismazākā — 105 pēdas, vidēji tikai 156 pēdas uz cilvēku. Darbnīcā, kuru no visām pusēm apjož galerija un kurā ieplūst gaisma tikai no augšas, strādā no 92 līdz 100 cilvēku; deg daudz gāzes radziņu; atejas atrodas blakus darbnīcai; uz katru cilvēku iznāk ne vairāk par 150 pēdām kubatūras. Kādā citā darbnīcā, kura kā suņu būda novietota dziļi sētā, kurā gaisma un gaiss iekļūst tikai caur nelielu spraugu jumtā, strādā 5 vai 6 cilvēki, pie tam uz katru no tiem iznāk tikai 112 kubikpēdu.» Un «šajās drausmīgajās (atrocious) darbnīcās, ko aprakstījis Dr. Smits, drēbnieki strādā parasti 12—13 stundu dienā un dažkārt darbs turpinās veselas 15—16 stundas»» (25., 26., 28. lpp.).

Dažāda vecuma personu skaits, kuras strādā attiecīgajās rūpniecības nozarēs	Nodarbošanās veidi salīdzinājumam, kā tie ietekmē veselību	Mirstība uz 100 000 iedzīvotājiem attiecīgajās nozarēs (pēc vecuma)		
		25—35 g.	35—45 g.	45—55 g.
958 265	Zemkopība Anglijā un Velsā	743	805	1145
22 301 vīrietis	Londonas drēbnieki	958	1262	2093
12 377 sievietes				
13 803	Londonas burtliči un iespiedēji	894	1747	2367

Jāatzīmē — un to tiešām ir atzīmējis Džons Saimons, pārskata sastādītājs, medicīniskās nodaļas vadītājs, — ka 25—35 gadu vecumam parādīti samazināti mirstības dati par Londonas drēbniekiem, burtličiem un iespiedējiem, jo abās rūpniecības nozarēs Londonas uzņēmēji saņem no laukiem lielu skaitu jaunu cilvēku (kas, jādomā, nav sasnieguši 30 gadu vecumu), kuri strādā par mācekļiem un «improvers», t. i., tādiem, kas papildinās amatā. Tie vairo rūpniecībā nodarbināto personu skaitu, pēc kura aprēķina Londonas rūpniecībā nodarbināto iedzīvotāju mirstības procentu, bet nāves gadījumu skaits Londonā viņu vidū ir mazāks nekā starp citiem strādniekiem, jo viņi dzīvo pilsētā tikai pagaidām; ja viņi šajā laikā saslimst, tad viņi atgriežas mājās uz laukiem, kur tad arī tiek reģistrēta viņu nāve, ja slimība ar to beidzas. Tas vēl lielākā mērā attiecas uz jaunāku gada gājumu grupām, un tāpēc Londonas mirstības datiem attiecībā uz personām no šīm grupām nav gluži nekādas nozīmes kā rādītājam par rūpniecības kaitīgumu veselībai (30. lpp.).

Apmēram tas pats, kas par drēbniekiem, ir sakāms arī par burtličiem, kuriem pie ventilācijas trūkuma, saindētā gaisa utt. vēl pievienojas nakts darbs. Viņu parastais darba laiks ilgst 12—13, dažreiz 15—16 stundu.

«Drausmīgs karstums un smacīgs gaiss, tiklīdz tiek aizdedzināta gāze... Nereti gadās, ka izgarojumi no burtu lietuves vai smirdoņa no mašīnām vai noteku bedres paceļas augšup no apakšējā stāva un padara augšējās telpās stāvokli vēl sliktāku. Apakšējo telpu sakarsētais gaiss ceļ augšējo telpu temperatūru jau ar to vien, ka sasilda grīdu, un, ja istabas ir zemas un gāzes tiek patērēts daudz, tā ir īsta nelaime. Vēl sliktāks stāvoklis ir tur, kur tvaika katli atrodas apakšā un piepilda visu māju ar neciešamu karstumu... Visumā varam teikt, ka ventilācija viscaur ir neapmierinoša un galīgi nepietiekama, lai pēc saules rieta mazinātu karstumu un izvadītu gāzes degšanas produktus, un ka daudzās darbnīcās, it sevišķi tur, kur agrāk bijušas dzīvojamās telpas, sanitārie apstākļi ir augstākajā mērā bēdīgi.»

Dažās darbnīcās, it sevišķi tur, kur tiek iespiesti nedēļas žurnāli, darbu veic gandrīz bez pārtraukuma divas dienas un vienu nakti, pie tam arī te strādā pusaudži 12—16 gadu vecumā; citās saliktuvēs, kas veic steidzamus darbus, strādniekiem nav atpūtas pat svētdienās un viņu darba nedēļa šastāv no 7 dienām 6 dienu vietā (26., 28. lpp.).

Par veļas šuvējām un modistēm (milliners and dressmakers) mēs runājām jau «Kapitāla» I grāmatā, VIII nod., 3., 215.—217. lpp.[39], kad runa bija par pārmērīgu darbu. Viņu darba telpas mūsu citētajā pārskatā aprakstījis Dr. Ords. Pat tajos gadījumos, kad tās dienā ir nedaudz labākas, stundās, kad deg gāze, tajās ir ļoti karsts un gaiss samaitāts un neveselīgs. 34 labāk iekārtotajās darbnīcās Dr. Ords atradis, ka vidēji kubatūra uz vienu strādnieci bijusi

«4 gadījumos vairāk nekā 500 pēdas, 4 citos gadījumos — no 400 līdz 500 pēdām ... 7 gadījumos — no 200 līdz 250, 4 gadījumos — no 150 līdz 200 un, beidzot, 9 gadījumos — tikai 100—150 kubikpēdu. Pat vislabvēlīgākajā no šiem gadījumiem gaisa saturs ir tikko pietiekams ilgstošam darbam telpā ar nepilnīgu ventilāciju. Pat tad, ja ir laba ventilācija, vakaros darbnīcās gaiss ir karsts un sasmacis, tāpēc ka ir vajadzīgi daudzi degoši gāzes radziņi.»

Dr. Ords piezīmē par kādu no viņa apmeklētajām sliktākās kategorijas darbnīcām, kur uzņēmumu vada starpnieks (middleman):

«Istabas tilpums ir 1280 kubikpēdu; tajā atrodas 14 cilvēku; uz katru iznāk 91,5 kubikpēdas. Strādnieces šeit izskatījās pārgurušas un nomocītas. Izpeļņa — 7—15 šiliņu nedēļā, turklāt tēja... Strādā no 8 rītā līdz 8 vakarā. Mazā istabiņa, kurā sablīvēti šie 14 cilvēki, tiek slikti vēdināta. Ir divi atverami logi un kamīns, kas tomēr ir aizsērējis; nav nekādu speciālu ierīču ventilācijai» (27. lpp.).

Šajā pašā pārskatā par modistu pārmērīgo darbu ir teikts sekojošais:

«Jauno sieviešu pārmērīgais darbs valda elegantajās modes darbnīcās tikai apmēram 4 mēnešus, bet tādā drausmīgā mērā, ka tas dažkārt radījis pat pārsteigumu un neapmierinātību publikā; šajos mēnešos darbnīcā strādā parasti

14 pilnas stundas un, ja uzkrājušies steidzami pasūtījumi, pat 17—18 stundas dienā. Pārējā gada laikā darbi ilgst droši vien 10—14 stundu; mājās strādājošās ir nodarbinātas parasti 12 vai 13 stundu. Dāmu virsdrēbju, apkaklīšu, kreklu u. tml. ražošanā darbi kopējā darbnīcā, to skaitā arī šūšana ar šujmašīnu, ilgst mazāku laiku, parasti ne vairāk par 10—12 stundām,» bet, piemetina Dr. Ords, «dažos uzņēmumos regulāro darba laiku pagarina zināmos periodos ar virsstundu darbiem, par kuriem maksā īpaši, citos uzņēmumos pēc parastās darba dienas beigām darbu ņem līdzi uz māju, lai tur to pabeigtu. Jāpiebilst, ka tiklab vienā, kā otrā formā virsstundu darbi bieži vien ir piespiesti» (28. lpp.).

Džons Saimons piezīmē pie šīs lappuses sekojošo:

«Redklifa kgs, epidemioloģiskās biedrības sekretārs, kuram ir bijis sevišķi daudz iespēju pārbaudīt strādnieču veselību pirmā tipa uzņēmumos, ir atzinis, ka no katrām 20 jaunietēm, kuras jutušās, pēc viņu vārdiem, «pilnīgi veselas», vesela īstenībā bijusi tikai viena, pārējām bijis vērojams spēku zudums dažādās pakāpēs, nervu darbības vājums un daudzi no tā izrietošie funkcionālie traucējumi. Par tā cēloņiem viņš atzīst: pirmkārt, pārmērīgu darba dienas garumu, kuru viņš novērtē pat klusajā gada laikā vismaz uz 12 stundām dienā; otrkārt, darbnīcu pieblīvētību un slikto ventilāciju, gāzes radziņu sabojāto gaisu, nepietiekamo vai slikto uzturu, nepietiekamās rūpes par ērtībām telpā.»

Dr. Saimons nonāk beigu beigās pie slēdziena,

«ka strādniekiem praktiski nav iespējams panākt to, kas teorētiski ir viņu viselementārākā tiesība uz veselību, un proti, to, ka uzņēmējs, lai arī kādam darbam viņš tos pulcinātu, uz sava rēķina novērstu, ciktāl tas no viņa ir atkarīgs, visus apstākļus, kas padara šī kopīgā darba veikšanu bez vajadzības kaitīgu veselībai... strādnieki faktiski nespēj saviem pašu spēkiem panākt šo sanitāro taisnību un pretēji likumdevēja varbūtējam nolūkam tikpat maz var cerēt uz kādu patiesu atbalstu no ierēdņu puses, kuriem uzticēts ieviest dzīvē likumus par darba sanitāro aizsardzību» (29. lpp.). — «Bez šaubām, precīzu robežu noteikšana, kādās darba devēju pienākums ir ņemt vērā likumu, rada zināmas nelielas tehniskas grūtības. Bet... principā prasībām pēc veselības aizsardzības ir universāls raksturs. Un miljonu strādnieku un strādnieču interesēs, kuru dzīvi tagad bez kādas vajadzības saindē un saīsina bezgalīgas fiziskās ciešanas, ko rada vienīgi viņu darba raksturs, es iedrošinos izteikt cerību, ka darba sanitārie apstākļi arī tiks visur pakļauti pienācīgajai likumu aizsardzībai; nepieciešams vismaz garantēt apmierinošas ventilācijas ierīkošanu visās slēgtajās darba telpās un katrā darba nozarē, kas pēc sava rakstura ir kaitīga veselībai, ierobežot, cik tas ir iespējams, veselībai sevišķi kaitīgo iedarbību» (31. lpp.).

III. EKONOMIJA DZINĒJSPĒKA IEGŪŠANĀ, SPĒKA PĀRVADĪŠANĀ UN BŪVĒS

Savā pārskatā 1852. gada oktobrī L. Horners citē vēstuli, ko rakstījis pazīstamais inženieris Džeimss Nesmits no Petrikroftas, tvaika āmura izgudrotājs; šajā vēstulē starp citu ir teikts:

«Publika ļoti maz zina par to, kāds kolosāls dzinējspēka pieaugums tiek sasniegts tādu sistēmas pārmaiņu un uzlabojumu rezultātā» (tvaika mašīnās), «par kuriem es runāju. Mūsu rajona» (Lenkašīras) «mašīnu spēks gandrīz 40 gadu ir atradies zem bailīgas un aizspriedumu pilnas rutīnas spiediena, no kura mēs tagad, par laimi, esam atbrīvojušies. Pēdējos 15 gados, bet it sevišķi

pēdējos 4 gados» (tātad kopš 1848. gada) «ir notikušas ļoti svarīgas pārmaiņas kondensācijas tvaika mašīnu izmantošanas veidā... Tā rezultātā... tās pašas mašīnas veic daudz vairāk derīga darba, tai pašā laikā ievērojami samazinoties kurināmā patēriņam... Ļoti daudzus gadus pēc tvaika spēka ieviešanas šī rajona fabrikās domāja, ka kondensācijas mašīnu ātrums var būt vienlīdzīgs apmēram 220 pēdām virzuļa kustības minūtē, t. i., mašīna ar 5 pēdas lielu virzuļa pacēlumu jau iepriekš bija ierobežota ar 22 kloķvārpstas apgriezieniem minūtē. Atzina par nelietderīgu laist mašīnu ātrāk, un, tā kā visi mehānismi bija pielāgoti šim virzuļa kustības 220 pēdu ātrumam, tad šis mazais un bez jēgas ierobežotais ātrums valdīja daudzus gadus visā rūpniecībā. Beidzot, vai nu laimīgā kārtā nezinot nosacīto normu, vai arī kāda droša novatora apzinīgas iniciatīvas rezultātā, tika izmēģināts lielāks ātrums, un, tā kā rezultāts bija augstākajā mērā labvēlīgs, tad šis paraugs atrada atdarinātājus; mašīnai, kā toreiz runāja, atlaida grožus vaļīgāk, pārveidojot transmisijas mehānisma galvenos riteņus tā, ka tvaika mašīna varēja iegūt 300 pēdu un lielāku ātrumu minūtē, turpretim mehānismi paturēja savu agrāko ātrumu... Sī tvaika mašīnas ātruma palielināšana tagad ir gandrīz vispārēja, jo pieredze ir parādījusi, ka šādā gadījumā ne tikai pati mašīna dod vairāk derīgā spēka, bet arī pati kustība, pieaugot spara rata inercei, kļūst daudz regulārāka... Nemainoties tvaika spiedienam un nemainoties vakuumam kondensatorā, tiek iegūts vairāk spēka tāpēc vien, ka paātrinās virzuļa kustība. Ja izdotos, piemēram, tvaika mašīnu, kas ar 200 pēdu ātrumu minūtē dod 40 zirgspēku, izdarot attiecīgas pārmaiņas, pārveidot tā, ka tā dotu 400 pēdu minūtē, pastāvot tam pašam tvaika spiedienam un vakuumam, tad mēs iegūtu tieši divkāršu daudzumu spēka, un, tā kā tvaika spiediens un vakuums abos gadījumos ir vienādi, tad mašīnas atsevišķu daļu slodze un tātad arī nelaimes gadījumu iespēja, palielinot ātrumu, nepieaug kaut cik ievērojami. Visa starpība ir tā, ka tagad patērētā tvaika daudzums pieaug apmēram tādā pašā attiecībā, kādā pieaug virzuļa kustības ātrums, un turklāt nedaudz ātrāk nolietojas gultņi, t. i., tās mašīnas daļas, kas pakļautas berzei, bet to diezin vai ir vērts pieminēt... Bet, lai no tās pašas mašīnas iegūtu vairāk spēka, paātrinot virzuļa kustību, jāsadedzina vairāk ogļu tam pašam tvaika katlam vai jālieto katls ar lielāku tvaika ražošanas spēju, īsi sakot, jāiegūst vairāk tvaika. Tas arī tika sasniegts, un katli ar lielāku tvaika ražošanas spēju tika pielāgoti vecajām «paātrinātajām» mašīnām; tāpēc tās daudzos gadījumos deva par 100% vairāk darba. 1842. gadā sāka saistīt uzmanību ārkārtīgi lētais spēks, ko ieguva ar tvaika mašīnām Kornvolas raktuvēs; konkurence kokvilnas rūpniecībā piespieda fabrikantus meklēt galveno savas peļņas avotu ietaupījumos; ievērojama starpība ogļu patēriņā, rēķinot uz vienu stundu un uz vienu zirgspēku, starp Kornvolas un citām mašīnām, kā arī ārkārtīgā ekonomija, ko sasniedza, pielietojot Vulfa mašīnas ar diviem cilindriem, lika arī mūsu apvidū izvirzīt pirmajā vietā jautājumu par degvielas taupīšanu. Kornvolas mašīnas un mašīnas ar diviem cilindriem deva 1 zirgspēku stundā, sadedzinot no $3^1/_2$ līdz 4 mārciņām ogļu, turpretim mašīnas kokvilnas rajonos patērēja parasti 8—12 mārciņu ogļu uz vienu zirgspēku stundā. Tik liela starpība pamudināja mūsu rajona fabrikantus un mašīnu būvētājus panākt no savas puses šo ārkārtīgo ekonomiju, lietojot līdzekļus, kas analoģiski tiem, kuri jau bija kļuvuši parasti Kornvolā un Francijā, kur augstās ogļu cenas bija piespiedušas fabrikantus pēc iespējas vairāk sašaurināt izmaksas šajā dārgajā sava uzņēmuma postenī. Tas noveda pie ļoti svarīgiem rezultātiem. Pirmkārt, daudzus katlus, no kuru virsmas vecos labos augstas peļņas laikos puse bija atklāta aukstā ārējā gaisa iedarbībai, tagad apklāja ar biezu filca kārtu vai ķieģeļiem un apmetumu vai ar citiem materiāliem, kas apgrūtināja ar tādām izmaksām iegūtā siltuma izstarošanu. Tādā pašā veidā sāka aizsargāt tvaika caurules un ieslēgt filca un koka ietvaros cilindrus. Otrkārt, sāka pielietot augstu spiedienu. Agrāk drošības vārstulis atvērās jau tad, kad tvaika spiediens sasniedza 4, 6 vai 8 mārciņas uz kvadrātcollu; tagad atrasts, ka, paaugstinot spiedienu uz 14 vai 20 mārciņām... tiek sasniegts ļoti ievērojams ogļu ietaupījums, citiem vārdiem, darbu fabrikā sāka veikt ar ievērojami mazāku ogļu patēriņu...

Cilvēki, kam bija pietiekami daudz līdzekļu un pietiekama uzņēmība, sāka pielietot paaugstināta spiediena sistēmu visā pilnībā un sāka lietot attiecīgi būvētus tvaika katlus ar 30, 40, 60 un 70 mārciņu spiedienu uz kvadrātcollu — spiedienu, kas liktu vecās skolas inženieriem no bailēm zaudēt samaņu. Bet, tā kā šī paaugstinātā tvaika spiediena ekonomiskie rezultāti... ļoti ātri izpaudās gluži nepārprotamā mārciņu, šiliņu un pensu formā, augstspiediena tvaika katli pie kondensācijas mašīnām guva gandrīz vispārēju pielietojumu. Tie, kas reformu izdarīja radikāli, sāka lietot Vulfa mašīnas; lielākā daļa mūsu nesen uzbūvēto fabriku lieto Vulfa mašīnas, it sevišķi divcilindru; vienā no cilindriem tvaiks no katla rada spēku, tāpēc ka tā spiediens lielāks par atmosfēras spiedienu, un pēc tam izplūst nevis pēc katras virzuļa kustības uz āru, kā tas notika agrāk, bet gan nonāk zema spiediena cilindrā, kas ir apmēram četrreiz lielāks pēc tilpuma, un, šeit no jauna izpleties, nonāk kondensatorā. Šādu mašīnu pielietošanas rezultātā sasniegtā ekonomija izpaužas tādējādi, ka te viena zirgspēka darbs vienā stundā tiek sasniegts ar $3^1/_2$—4 mārciņu ogļu palīdzību, turpretim ar vecās sistēmas mašīnām šinī nolūkā bija vajadzīgas 12—14 mārciņas. Ar veiksmīgu ierīču palīdzību izdevās Vulfa divcilindru sistēmu jeb kombinēto augsta un zema spiediena mašīnu pielāgot esošajām vecākā tipa mašīnām un tā palielināt šo mašīnu veicamo darbu, tai pašā laikā pazeminot ogļu patēriņu. Tas pats rezultāts pēdējos 8—10 gados tika sasniegts, savienojot augsta spiediena mašīnas ar kondensācijas mašīnu tādējādi, lai pirmajā mašīnā izlietotais tvaiks ieplūstu otrajā mašīnā un to darbinātu. Šī sistēma daudzos gadījumos bija derīga.»

«Grūti būtu precīzi noskaidrot, kādā mērā pieaudzis darbs, kas veicams tām līdzšinējām mašīnām, kurās tika izdarīti daži no iepriekš minētajiem jaunajiem uzlabojumiem vai arī visi šie uzlabojumi kopā. Es tomēr esmu pārliecināts, ka uz tvaika mašīnas svara vienību mēs vidēji iegūstam pašlaik vismaz par 50% vairāk darba un ka daudzos gadījumos tā pati tvaika mašīna, kura periodā, kad ātrums bija ierobežots ar 220 pēdām minūtē, deva 50 zirgspēku, tagad dod vairāk nekā 100 zirgspēku. Ekonomijas ziņā augstākajā mērā svarīgie rezultāti, pielietojot augstu spiedienu kondensācijas mašīnās, kā arī ievērojami pieaugušās prasības, ko uzstāda vecajām mašīnām, lai paplašinātu uzņēmumu, ir noveduši pēdējos trijos gados pie tā, ka sākti lietot cauruļu katli, kas savukārt ir stipri samazinājis tvaika iegūšanas izmaksas» («Reports of Insp. of Fact., October 1852», p. 23—27).

Viss iepriekš teiktais par dzinējiem attiecināms arī uz transmisijas mehānismiem un darba mašīnām.

«Ātrums, kas raksturo mašīnu uzlabojumu attīstību pēdējos gados, ir devis fabrikantiem iespēju paplašināt ražošanu, nepalielinot dzinējspēku. Darba taupīgāka izlietošana kļuvusi nepieciešama darba dienas saīsināšanas rezultātā, un vairumā labi vadīto fabriku pastāvīgi tiek meklēti paņēmieni, kā paplašināt ražošanu, reizē samazinot izmaksas. Kāda ļoti inteliģenta mana rajona fabrikanta laipnības rezultātā manā rīcībā ir dati par viņa fabrikā nodarbināto strādnieku skaitu un vecumu, par tur pielietotajām mašīnām un par darba algu, kas izmaksāta periodā no 1840. gada līdz šim laikam. 1840. gada oktobrī viņa firmas fabrikā nodarbināja 600 strādnieku, no kuriem 200 bija jaunāki par 13 gadiem, 1852. gada oktobrī — tikai 350 strādnieku, no kuriem tikai 60 bija jaunāki par 13 gadiem. Abos gados fabrikā darbināja vienu un to pašu mašīnu skaitu ar ļoti niecīgiem izņēmumiem un tika izmaksāta tā pati darba algas summa» (Redgreiva pārskats — «Reports of Insp. of Fact., October 1852», p. 58—59).

Šie mašīnu uzlabojumi parāda visus savus rezultātus tikai tad, kad mašīnas uzstādītas jaunās, lietderīgi iekārtotās ēkās.

«Kas attiecas uz mašīnu uzlabojumiem, tad man ir jāatzīmē, ka sasniegti lieli panākumi pirmām kārtām fabriku būvē, kuras piemērotas šo jauno mašīnu

uzstādīšanai... Apakšstāvā es izdaru visas dzijas šķetināšanu, un vienīgi tur ir koncentrēti 29 000 kārtojamo mašīnu vārpstiņu. Vienā pašā šajā telpā un piebūvē es sasniedzu darba ekonomiju vismaz 10% apmērā ne tik daudz ar uzlabojumiem pašas šķetināšanas sistēmā, cik ar mašīnu apvienošanu, pakļaujot tās vienai vadībai; to pašu daudzumu vārpstiņu es varu darbināt ar vienas transmisijas vārpstas palīdzību, un tāpēc es salīdzinājumā ar citām firmām par transmisijas mehānismu vien ietaupu no 60% līdz 80%. Turklāt te rodas liels smēreļļas, tauku utt. ietaupījums... Īsi sakot, pilnveidojot fabrikas iekārtu un uzlabojot mašīnas, es, pēc vismērenākā aprēķina, esmu ietaupījis 10% darba un turklāt man ir lieli spēka, ogļu, eļļas, tauku, transmisijas vārpstu, dzensiksnu utt. ietaupījumi» (kāda kokvilnas fabrikanta liecība, «Reports of Insp. of Fact., October 1863», p. 109, 110).

IV. RAŽOŠANAS EKSKREMENTU IZMANTOŠANA

Līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida attīstību paplašinās ražošanas un patērēšanas ekskrementu izmantošana. Ar pirmajiem mēs saprotam rūpniecības un lauksaimniecības atkritumus, ar pēdējiem — pa daļai ekskrementus, kas ir cilvēka dabiskās vielu maiņas rezultāts, pa daļai to formu, kādu iegūst patērēšanas priekšmeti, pēc tam kad to patērēšanas process ir pabeigts. Tādējādi ķīmiskajā rūpniecībā ražošanas ekskrementi ir blakusprodukti, kas netiek izmantoti maza apmēra ražošanā, — dzelzs skaidas, kas paliek, izgatavojot mašīnas, un no jauna ieplūst dzelzs rūpniecībā kā izejviela, u. tml. Patērēšanas ekskrementi ir dabiskās vielas, ko izdala cilvēka organisms, apģērba atliekas lupatu veidā utt. Patērēšanas ekskrementi ir vissvarīgāki lauksaimniecībai. To izmantošanas ziņā kapitālistiskā saimniecība ir ārkārtīgi izšķērdīga: Londonā, piemēram, tā nespēj $4^1/_2$ miljonu cilvēku ekskrementus labāk izlietot, kā tikai sagandējot ar tiem Temzu un izdodot par to milzu līdzekļus.

Izejvielu sadārdzināšanās, protams, stipri pamudina izmantot atkritumus.

Visumā šīs otrreizējās izmantošanas nosacījumi ir šādi: ievērojamu ekskrementu masu uzkrāšana, kas iespējama, tikai strādājot lielā mērogā; mašīnu uzlabošana, kuras rezultātā vielas, kas agrāk nebija izlietojamas savā agrākajā formā, iegūst veidu, kas ir derīgs jaunai ražošanai; zinātņu, it sevišķi ķīmijas sasniegumi, kas atklāj šādu atkritumu derīgās īpašības. Tiesa, arī sīkajai dobju zemkopības kultūrai pastāvot, kā, piemēram, Lombardijā, Dienvidķīnā un Japānā, tāpat tiek sasniegta liela šāda veida ekonomija. Tomēr visumā šīs sistēmas apstākļos zemkopības ražīgums tiek sasniegts ar to, ka stipri tiek izšķiests cilvēka darbaspēks, atraujot to no citām ražošanas sfērām.

Tā saucamajiem atkritumiem ir ievērojama loma gandrīz katrā rūpniecības nozarē. Tā, piemēram, 1863. gada oktobra fabriku pārskatā ir norādīts uz šādu apstākli kā uz vienu no gal-

venajiem cēloņiem, kāpēc Anglijas un daudzu Īrijas daļu fermeri tikai nelabprāt un reti nodarbojas ar linu audzēšanu:

«Lielais daudzums atkritumu... kas rodas, apstrādājot linus nelielās linu kulstītavās, ko dzen ar ūdens spēku (scutch mills)... Atkritumu, izlietojot kokvilnu, ir samērā maz, bet, izlietojot linus, to ir ļoti daudz. Rūpīgi veicot darbu linu mērcēšanā un mehāniskajā kulstīšanā, iespējams lielā mērā ierobežot šo zaudējumu... Īrijā linu kulstīšanu bieži vien veic augstākajā mērā neapmierinoši, tā ka 28—30% produkta zūd veltīgi» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», p. 139, 142).

Tas viss būtu novēršams, pielietojot pilnīgākas mašīnas. Pie tam linu atkritumu rodas tik daudz, ka fabriku inspektors saka:

«No dažiem linu kulstīšanas uzņēmumiem Īrijā man ziņo, ka radušos atkritumus strādnieki bieži vien ņem līdzi uz māju un izlieto tos kā kurināmo savām krāsnīm, bet tas taču ir ļoti vērtīgs materiāls» (turpat, 140. lpp.).

Par kokvilnas atkritumiem mēs runāsim vēlāk, kad aplūkosim izejvielu cenu svārstības.

Vilnas rūpniecībā rīkojās saprātīgāk nekā linu apstrādāšanas rūpniecībā.

«Agrāk parasti atzina par apkaunojošu vākt vilnas atkritumus un vilnas lupatas, lai tos no jauna pārstrādātu, bet šis aizspriedums pilnīgi izzuda sakarā ar shoddy trade (mākslīgās vilnas ražošanu), kas kļuva par Jorkšīras rajona vilnas rūpniecības svarīgu nozari; bez šaubām, arī kokvilnas atkritumus pārstrādājošie uzņēmumi drīz vien ieņems tādu pašu vietu kā ražošanas nozare, kas atbilst vispāratzītai vajadzībai. Pirms 30 gadiem vilnas lupatu, t. i., tīras vilnas auduma gabalu vērtība bija vidēji 4 st. märc. 4 šiliņi par tonnu; dažos pēdējos gados tās sadārdzinājušās līdz 44 st. märc. par tonnu. Turklāt pieprasījums ir tā pieaudzis, ka tiek izlietoti pat jaukti audumi, no vilnas un kokvilnas, jo ir atrasts līdzeklis, kā iznīcināt kokvilnu, nekaitējot vilnai; un tagad tūkstošiem strādnieku ir nodarbināti shoddy izgatavošanā, un no tā patērētājam ir liels ieguvums, jo tagad viņš var nopirkt labu vidējas kvalitātes vadmalu par ļoti mērenu cenu» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», p. 107).

Šādā veidā izgatavotā mākslīgā vilna jau 1862. gada beigās veidoja trešdaļu no visa vilnas patēriņa Anglijas rūpniecībā («Reports of Insp. of Fact., October 1862», p. 81). «Patērētāja» «lielais ieguvums» ir tas, ka viņa vilnas apģērbs tagad novalkājas trīsreiz ātrāk nekā agrāk un sešreiz ātrāk izirst.

Anglijas zīda rūpniecība gāja šo pašu lejupslīdošo ceļu. No 1839. līdz 1862. g. dabiskā neapstrādātā zīda patēriņš nedaudz samazinājās, turpretim zīda atkritumu patēriņš divkāršojās. Uzlabotās mašīnas deva iespēju fabricēt no šī citos apstākļos diezgan mazvērtīgā materiāla zīda audumu, kas izlietojams dažādiem mērķiem.

Visspilgtākais atkritumu izlietošanas piemērs ir ķīmiskā rūpniecība. Tā izlieto ne tikai savus pašas atkritumus, atrodot tiem jaunu pielietojumu, bet arī visdažādāko citu rūpniecības nozaru atkritumus un pārvērš, piemēram, agrāk gandrīz neizmantoto akmeņogļu darvu par anilīna krāsām, alizarīnu un pēdējā laikā arī par medikamentiem.

No šīs ražošanas atkritumu ekonomijas, izlietojot tos otrreiz, jāatšķir ekonomija, samazinot pašus atkritumus, t. i., ražošanas ekskrementu samazināšana līdz minimumam un ražošanā laisto izejvielu un palīgmateriālu tieša maksimāla izlietošana.

Atkritumu ekonomija pa daļai ir atkarīga no pielietoto mašīnu labas kvalitātes. Eļļa, ziepes utt. tiek ietaupītas jo vairāk, jo precīzāk strādā atsevišķas mašīnu daļas un jo labāk tās ir nopulētas. Tas attiecas uz palīgmateriāliem. Bet pa daļai — un tas ir pats galvenais — no pielietoto mašīnu un rīku kvalitātes ir atkarīgs tas, vai vairāk vai mazāk izejvielas ražošanas procesā pārvēršas par atkritumiem. Beidzot, tas ir atkarīgs arī no pašas izejvielas kvalitātes. Šī kvalitāte savukārt ir atkarīga pa daļai no tā, cik attīstīta iegūstošā rūpniecība un zemkopība, kuras ražo izejvielu (kādi panākumi ir kultūrai šī vārda tiešajā nozīmē), pa daļai no tā, kādā mērā ir attīstīti procesi, kuriem izejviela pakļauta, pirms tā nonāk apstrādājošā rūpniecībā.

«Parmantjē pierādījis, ka samērā nelielā periodā, piemēram, kopš Ludviga XIV laika, labības malšanas māka ir ievērojami uzlabojusies Francijā, tā ka tagadējās dzirnavas salīdzinājumā ar agrākajām dod no tā paša graudu daudzuma gandrīz pusotras reizes vairāk maizes. Tiešām, parīzieša patēriņš gada laikā, kurš agrāk bija 4 setjē labības, pēc tam 3, beidzot 2, tagad ir tikai $1^1/_3$ setjē jeb apmēram 342 mārciņas uz cilvēku... Peršā, kur es ilgi dzīvoju, primitīvi celtās dzirnavas ar dzirnakmeņiem no granīta un trapa pa lielākajai daļai ir pārveidotas saskaņā ar mehānikas prasībām, kurai ir tik lieli sasniegumi pēdējos 30 gados. Tās apgādātas ar labiem Lafertē dzirnakmeņiem, sākušas malt graudus divas reizes, sietam liek kustēties riņķveidīgi, un rezultātā no tā paša graudu daudzuma var iegūt par $^1/_6$ vairāk miltu. Tādējādi es viegli izskaidroju milzīgo starpību labības daudzumos, ko vienā dienā patērēja romieši un ko patērējam mēs; cēlonis ir vienīgi tas, ka nav bijuši pietiekami pilnīgi labības samalšanas un maizes izgatavošanas paņēmieni. Ar to es izskaidroju arī to ievērojamo faktu, ko min Plīnijs, XVIII, 20. nod., 2... Miltus pārdeva Romā atkarībā no kvalitātes par 40, 48 vai 96 asiem par modiju. Šīs cenas, kas bija ārkārtīgi augstas salīdzinājumā ar tā laika labības cenām, izskaidrojamas ar nepilnīgo dzirnavu tehnikas stāvokli, jo toreiz dzirnavām bija bērna gadi, un no tā izrietošajām ievērojamām izmaksām par malšanu» (Dureau de la Malle. «Économie Politique des Romains». T. I. Paris, 1840, p. 280—281).

V. EKONOMIJA IZGUDROJUMU REZULTĀTĀ

Šāda veida ekonomija pamatkapitāla pielietošanā ir, kā jau teikts, sekas tam, ka darba nosacījumi tiek pielietoti lielā mērogā, īsi sakot, ka tie ir tieši sabiedriskā, sabiedriskotā darba nosacījumi vai nosacījumi, kas raksturīgi tiešajai kooperācijai ražošanas procesā. No vienas puses, tikai šādā gadījumā mehāniskie un ķīmiskie izgudrojumi ir izlietojami, nepaaugstinot preces cenu, un pēdējais apstāklis vienmēr ir conditio sine qua non*. No otras puses, tikai lielā mērogā organizētā ražošanā kļūst iespējama ekonomija, kas izriet no tā, ka ražīgo patēriņu īsteno veseli strād-

* — obligāts nosacījums. — *Red.*

nieku kolektīvi. Beidzot, tikai kombinētā strādnieka pieredze atklāj un parāda, kur un kā jātaupa, kā visvienkāršāk izmantot jau izdarītos atklājumus, kādas praktiskas grūtības jāpārvar, pildot teorijas prasības — pielietojot teoriju ražošanas procesā utt.

Starp citu, jāpiezīmē, ka jāatšķir vispārējais darbs un kopīgais darbs. Tiem abiem ražošanas procesā ir sava loma, tie abi pāriet viens otrā, bet starp tiem ir arī atšķirība. Vispārējs darbs ir katrs zinātnisks darbs, katrs atklājums, katrs izgudrojums. To nosaka pa daļai laikabiedru kooperācija, pa daļai agrāko paaudžu darba izmantošana. Kopīgais darbs paredz indivīdu tiešo kooperāciju.

Iepriekš teiktais iegūst jaunu apstiprinājumu šādos vairākkārt novērotos faktos:

1) lielajā starpībā starp izmaksām par jaunas mašīnas izgatavošanu pirmoreiz un izmaksām par tās turpmāku izgatavošanu; šo jautājumu aplūkojuši Jūrs un Babeidžs;[40]

2) tai apstāklī, ka izmaksas, ko prasa uzņēmums, kurš pirmoreiz pielieto jaunus izgudrojumus, vienmēr ir daudz lielākas nekā izmaksas, ko prasa vēlākie uzņēmumi, kas rodas uz tā drupām, ex suis ossibus*. Šis moments ir tik nozīmīgs, ka uzņēmēji-novatori lielāko tiesu bankrotē un tikai to sekotāji, kuru rokās ēkas, mašīnas u. tml. nonāk par lētākām cenām, gūst sekmes. Tieši tāpēc vislielāko labumu no ikviena sasnieguma, ko gūst cilvēka prāta vispārējais darbs, un no šī sasnieguma sabiedriskās pielietošanas ar kombinētā darba palīdzību pa lielākajai daļai gūst visnevērtīgākie un visnožēlojamākie naudas kapitāla pārstāvji.

---

* — uz tā kauliem. — *Red.*

SESTĀ NODAĻA

CENU PĀRMAIŅAS IETEKME

I. IZEJVIELU CENU SVĀRSTĪBAS, TO TIEŠĀ IETEKME UZ PEĻŅAS NORMU

Mēs pieņemam te, tāpat kā agrāk, ka virsvērtības norma nekādi nemainās. Šis priekšnoteikums nepieciešams, lai izpētītu šo gadījumu tā tīrajā veidā. Ir tomēr iespējams, ka, virsvērtības normai nemainoties, kapitāls nodarbina pieaugošu vai samazinošos strādnieku daudzumu to sašaurināšanās vai paplašināšanās procesu rezultātā, kuru cēlonis ir šeit aplūkojamās izejvielu cenu svārstības. Šai gadījumā virsvērtības masa varētu mainīties, virsvērtības normai paliekot pastāvīgai. Tomēr šeit mums jāatsakās arī no šī gadījuma. Ja mašīnu uzlabošana un izejvielu cenu pārmaiņa vienlaikus ietekmē dotā kapitāla nodarbināto strādnieku daudzumu vai darba algas lielumu, tad jāsalīdzina tikai 1) ietekme, kāda ir pastāvīgā kapitāla pārmaiņai uz peļņas normu, un 2) ietekme, kāda ir darba algas pārmaiņai uz peļņas normu; tad rezultāts izriet pats no sevis.

Bet te, tāpat kā iepriekšējā gadījumā, ir vispār jāpiezīmē sekojošais. Ja notiek pārmaiņas, vai nu tās ir izraisījusi ekonomija uz pastāvīgo kapitālu, vai izejvielu cenu svārstība, tās vienmēr skar peļņas normu, pat tad, ja tās nemaz nepārmaina darba algu un tātad arī virsvērtības normu un masu. Formulā $m' \frac{K}{v}$ tās pārmaina lielumu K un līdz ar to arī visa daļskaitļa lielumu. Tādējādi te — atšķirībā no tā, ko redzējām, aplūkojot virsvērtību, — ir pilnīgi vienalga, kādās ražošanas sfērās notiek šīs pārmaiņas, vai to skartās rūpniecības nozares ražo strādnieku dzīvei nepieciešamos līdzekļus un pastāvīgo kapitālu, kas kalpo dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanai, vai ne. Visi šeit iztirzātie apsvērumi ir attiecināmi arī uz tiem gadījumiem, kad pārmaiņas notiek greznuma priekšmetu ražošanā, pie tam ar greznuma priekšmetu ražošanu mēs saprotam ikvienu ražošanu, kas nav nepieciešama darbaspēka atražošanai.

Pie izejvielām te pieskaitīti arī palīgmateriāli, kā indigo, ogles,

gāze u. tml. Tālāk, tā kā šajā rubrikā ietilpst mašīnas, tad viņu pašu izejmateriāls sastāv no dzelzs, koka, ādas u. tml. Mašīnu cenu tāpēc ietekmē to konstrukcijā ietilpstošā izejmateriāla cenu svārstības. Un, ciktāl šī cena pieaug, tāpēc ka svārstās cenas izejmateriālam, no kura tās sastāv, vai palīgmateriāliem, kas tiek izlietoti, tās ekspluatējot, pro tanto* pazeminās arī peļņas norma. Un otrādi.

Turpmākajā pētījumā mēs aprobežosimies tikai ar tās izejvielas cenu svārstībām, no kuras tiek tieši ražota prece; tādējādi mēs neņemsim vērā izejvielu, ciktāl tā ir izejmateriāls mašīnu ražošanā, kuras funkcionē kā darba līdzekļi, vai palīgmateriāls, kas tiek izlietots, tās pielietojot. Šeit jāpiezīmē vēl tikai sekojošais: dabiskā bagātība ar dzelzi, oglēm, koku utt., vispār ar galvenajiem elementiem, kas nepieciešami mašīnu izgatavošanai un pielietošanai, te šķiet kā paša kapitāla dabiska auglība un ir viens no elementiem, kas nosaka peļņas normu neatkarīgi no augsta vai zema darba algas līmeņa.

Tā kā peļņas norma $= \frac{m}{K}$ jeb $= \frac{m}{c+v}$, tad, acīm redzot, viss, kas maina lielumu c un tātad arī K, maina līdz ar to arī peļņas normu, pat tad, ja m un v un to savstarpējā attiecība paliek nemainīga. Bet izejviela ir pastāvīgā kapitāla galvenā sastāvdaļa. Pat tajās rūpniecības nozarēs, kur nav izejvielas šī vārda tiešajā nozīmē, izejviela ietilpst kā palīgmateriāls vai kā mašīnu u. tml. sastāvdaļa, un tādējādi tās cenu svārstības pro tanto ietekmē peļņas normu. Ja izejvielas cena samazinās par summu $= d$, tad $\frac{m}{K}$ jeb $\frac{m}{c+v}$ pārvēršas par $\frac{m}{K-d}$ jeb $\frac{m}{(c-d)+v}$. Tātad peļņas norma pieaug. Turpretim, ja izejvielas cena ceļas, tad $\frac{m}{K}$ jeb $\frac{m}{c+v}$ pārvēršas par $\frac{m}{K+d}$ jeb $\frac{m}{(c+d)+v}$, t. i., peļņas norma samazinās. Pārējiem apstākļiem nemainoties, peļņas norma pieaug vai samazinās, kā redzam, izejvielas cenas kustībai pretējā virzienā. No tā redzams, starp citu, cik svarīgas rūpniecības zemēm ir zemas izejvielu cenas pat tad, ja izejvielu cenu svārstības nav saistītas ar pārmaiņām produkta realizācijas sfērā, t. i., pat ja nemaz neņemam vērā attiecību starp pieprasījumu un piedāvājumu. No tā tālāk izriet, ka ārējā tirdzniecība ietekmē peļņas normu pat neatkarīgi no jebkādas tās iedarbības uz darba algu, palētinot dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Un proti, tā ietekmē rūpniecībā vai zemkopībā pielietoto izejvielu un palīgmateriālu cenu. Tas apstāklis, ka līdz šim laikam galīgi nepietiekami izprot peļņas normas dabu un peļņas normas specifisko atšķirību no virs-

* — attiecīgi. — *Red.*

vērtības normas, ir cēlonis tam, ka, no vienas puses, tie ekonomisti, kas uzsver praktiskās pieredzes konstatēto izejvielu cenu ievērojamo ietekmi uz peļņas normu, pilnīgi nepareizi izskaidro to teorētiski (Torenss[41]), turpretim, no otras puses, tie ekonomisti, kas stingri turas pie vispārīgajiem principiem, kā Rikārdo[42], nepamana, piemēram, pasaules tirdzniecības ietekmi uz peļņas normu.

Tāpēc viegli saprotams, cik svarīga rūpniecībai ir muitu atcelšana vai pazemināšana izejvielām; tāpēc racionāli izveidotas aizsargmuitu sistēmas pamatprincips bija pēc iespējas brīvs izejvielu imports. Blakus labības muitu atcelšanai[43] tas bija centrālais punkts angļu brīvtirdzniecības aizstāvjiem, kuri it sevišķi rūpējās par muitu atcelšanu arī kokvilnai.

Cik svarīga ir cenu pazemināšanās nevis izejvielai šī vārda tiešajā nozīmē, bet gan palīgmateriālam, kas gan tai pašā laikā ir arī galvenais uztura elements, ilustrācijai var noderēt miltu patēriņš kokvilnas rūpniecībā. Jau 1837. gadā, pēc R. H. Grega aprēķina[13]), 100 000 mehāniskās un 250 000 rokas aužamās stelles, kas tai laikā bija uzstādītas Lielbritānijas kokvilnas rūpniecībā, izlietoja katru gadu 41 miljonu mārciņu miltu metu smitēšanai. Tam jāpievieno vēl viena trešdaļa no minētā daudzuma balināšanai un citiem procesiem. Šādā veidā patērēto miltu kopvērtību viņš aprēķina uz 342 000 st. märc. gadā pēdējo 10 gadu laikā. Salīdzinājums ar miltu cenām kontinentā parādījis, ka labības muitu rezultātā fabrikanti ir bijuši spiesti pārmaksāt tikai par miltiem vien 170 000 st. märc. gadā. 1837. gadam Gregs novērtē šo pārmaksu vismaz uz 200 000 st. märc. un norāda uz kādu firmu, kam šis miltu cenas paaugstinājums izmaksājis 1000 st. märc. gadā. Tāpēc

«lielie fabrikanti, rūpīgi un ar aprēķinu strādājoši uzņēmēji, apgalvo, ka ar 10 stundām darba dienā pilnīgi pietiktu, ja tiktu atceltas labības muitas» («Reports of Insp. of Fact., October 1848», p. 98).

Labības muitas un tāpat arī muitas uz kokvilnu un citām izejvielām tika atceltas, bet, tiklīdz tas bija sasniegts, fabrikantu opozīcija pret desmitstundu darba dienas likumu[44] kļuva enerģiskāka nekā jebkad iepriekš. Un, kad tūlīt pēc tam desmit stundu darba diena fabrikās tomēr kļuva par likumu, tā pirmās sekas bija mēģinājums panākt vispārēju darba algas pazemināšanu.

Izejvielu un palīgmateriālu vērtība uzreiz un pilnīgi ieiet produkta vērtībā, kura izgatavošanai tie izlietoti, turpretim pamatkapitāla elementu vērtība pāriet produktā, tikai tiem nolietojoties, tātad tikai pakāpeniski. No tā izriet, ka produkta cenu daudz lielākā mērā ietekmē izejmateriāla cena nekā pamatkapitāla cena, kaut gan peļņas normu nosaka pielietotā kapitāla vērtības kop-

---

[13]) «The Factory Question and the Ten Hours Bill», by *R. H. Greg.* London, 1837, p. 115.

summa neatkarīgi no tā, cik daudz kapitāla attiecīgajā laikā tiek patērēts. Ir tomēr skaidrs, ka tirgus paplašināšanās vai sašaurināšanās ir atkarīga no atsevišķas preces cenas un ir pretējā attiecībā ar šīs cenas celšanos vai krišanos, — par to pieminam tikai starp citu, jo te mēs vēl arvien pieņemam, ka preces tiek pārdotas pēc to vērtības, un tātad nemaz neņemam vērā konkurences radītās cenu svārstības. Tāpēc patiesībā izrādās, ka, ceļoties izejvielas cenai, fabrikāta cena neceļas tādā pašā attiecībā un, izejvielas cenai krītoties, nekrītas tādā pašā attiecībā kā izejvielas cena. Tādējādi vienā gadījumā peļņas norma krītas zemāk, citā gadījumā ceļas augstāk, nekā tas notiktu, ja preces tiktu pārdotas pēc to vērtības.

Tālāk: pielietoto mašīnu masa un vērtība pieaug līdz ar darba ražīgā spēka attīstību, bet ne proporcionāli paša ražīgā spēka pieaugumam, t. i., ne proporcionāli šo mašīnu ražotā produkta daudzuma pieaugumam. Tādējādi tajās rūpniecības nozarēs, kur vispār ieiet izejviela, t. i., kur darba priekšmets pats jau ir iepriekšēja darba produkts, — šajās rūpniecības nozarēs darba ražīgā spēka pieaugums izpaužas tieši tajā attiecībā, kādā lielāks izejvielas daudzums uzsūc zināmu darba daudzumu, tātad pieaugošā izejvielas masā, kas tiek pārvērsta produktā, pārstrādāta precē, piemēram, vienā darba stundā. Tātad, attīstoties darba ražīgajam spēkam, izejvielas vērtība izveido arvien pieaugošu preču produkta vērtības sastāvdaļu un ne tikai tāpēc, ka tā pilnīgi ieiet šajā pēdējā, bet arī tāpēc, ka katrā visa produkta daļā abas daļas — tiklab tā daļa, kas rodas mašīnu nolietošanās rezultātā, kā arī tā daļa, ko rada no jauna pievienotais darbs, — samazinās. Šīs samazināšanās kustības rezultātā relatīvi pieaug otra vērtības daļa, ko dod izejviela, ja tikai šo pieaugumu nelikvidē attiecīga izejvielas vērtības samazināšanās, kas ir pašas šīs izejvielas izgatavošanai izlietotā darba augošā ražīguma rezultāts.

Tālāk: tā kā izejvielas un palīgmateriāli, gluži tāpat kā darba alga, ir apgrozāmā kapitāla sastāvdaļas, tad tie pastāvīgi pilnā mērā jākompensē no produkta katra atsevišķa pārdevuma, turpretim no mašīnām tiek kompensēta tikai nolietošanās un turklāt no sākuma rezerves fonda formā; pie tam patiesībā nebūt nav tik svarīgi, vai noteikta daļa tiek izdalīta rezerves fondā produkta katras atsevišķas pārdošanas gadījumā vai ne, ja tikai no visas gada laikā iegūtās pārdevuma summas tiek katru gadu izdarīts attiecīgs atskaitījums. Tādējādi te no jauna ir redzams, ka izejvielas cenas celšanās var ierobežot vai traucēt visu atražošanas procesu, ja preces pārdošanā iegūtās cenas nepietiek, lai kompensētu visus preces elementus, vai ja šī cena padara neiespējamu ražošanas procesa turpināšanu apmēros, kas atbilst tā tehniskajai bāzei, tā ka rezultātā strādā vai nu tikai daļa mašīnu, vai arī visas mašīnas nevar strādāt parasto, pilno laiku.

Beidzot, ar atkritumu rašanos saistītās izmaksas mainās tiešā

attiecībā pret izejvielas cenas svārstībām: pieaug, ja tā pieaug, samazinās, ja tā samazinās. Bet arī te ir zināma robeža. Jau 1850. gadā rakstītas šādas rindas:

«Vienu no avotiem, kas rada ievērojamus zaudējumus izejvielas cenas celšanās rezultātā, parasti nepamana cilvēks, kas nav vērpējs praktiķis, un proti, zaudējumus atkritumu dēļ. Man ziņo, ka, ceļoties kokvilnas cenām, vērptuves īpašnieka izmaksas, it sevišķi izgatavojot zemāko šķirņu dziju, pieaug lielākā mērā nekā samaksājamais cenas pielikums. Atkritumi, vērpjot rupjo dziju, sasniedz vairāk nekā 15%; tātad, ja šī norma, kad kokvilnas cena ir $3^1/_2$ pensa, sagādā zaudējumus $^1/_2$ penija uz 1 mārciņu, tad, kokvilnas cenai pieaugot uz 7 pensiem par mārciņu, zaudējumi jau būs 1 penijs uz mārciņu» («Reports of Insp. of Fact., April 1850», p. 17).

Bet tai laikā, kad Amerikas pilsoņu kara rezultātā kokvilnas cenas sasniedza gandrīz simt gados nedzirdētu augstumu, pārskatā jau bija gluži kas cits:

«Cena, ko tagad dod par kokvilnas atkritumiem, un šo atkritumu kā izejvielas otrreizēja pārstrādāšana fabrikā zināmā mērā kompensē starpību zaudējumos uz atkritumiem, kura rodas, izlietojot Indijas kokvilnu Amerikas kokvilnas vietā. Šī starpība ir apmēram $12^1/_2$%. Zaudējumi, apstrādājot Indijas kokvilnu, sasniedz 25%, tā ka patiesībā kokvilna izmaksā vērpējam par $^1/_4$ dārgāk, nekā viņš par to maksā. Zaudējumi atkritumu dēļ nebija tik lieli, kad Amerikas kokvilna maksāja 5 vai 6 pensus mārciņā, tāpēc ka tad tie nepārsniedza $^3/_4$ penija uz vienu mārciņu, bet tagad, kad kokvilnas mārciņa maksā 2 šiliņus un tātad zaudējumi atkritumu dēļ ir 6 pensi uz mārciņu, tam ir liela nozīme»[14] («Reports of Insp. of Fact., October 1863», p. 106).

II. KAPITĀLA VĒRTĪBAS PIEAUGŠANA UN SAMAZINĀŠANĀS, TĀ ATBRĪVOŠANĀS UN SAISTĪŠANĀS

Parādībām, kuras aplūkojam šajā nodaļā, lai tās pilnīgi varētu attīstīties, ir vajadzīgs kredīts un konkurence pasaules tirgū, kas vispār ir kapitālistiskā ražošanas veida bāze un dzīvības atmosfēra. Tomēr šīs kapitālistiskās ražošanas konkrētās formas iespējams izsmeļoši izpētīt tikai pēc tam, kad ir noskaidrota kapitāla vispārīgā daba; turklāt šāds pētījums neietilpst mūsu darba plānā un attiecas uz tematu, kurš varētu būt šī darba turpinājums. Tomēr šīs nodaļas virsrakstā minētās parādības te var tikt aplūkotas vispārīgā formā. Tās ir saistītas, no vienas puses, savā starpā, no otras puses, ar peļņas normu un masu. Tās te ir īsumā jāaplūko jau tāpēc vien, ka tās rada ilūziju, it kā ne tikai peļņas norma, bet arī tās masa — kas patiesībā ir identiska ar virsvērtības masu — var samazināties un pieaugt neatkarīgi tiklab no virsvērtības masas, kā arī no virsvērtības normas kustības.

---

[14] Pārskata pēdējā teikumā ir pieļauta kļūda. 6 pensu vietā jābūt 3 pensiem zaudējumu atkritumu dēļ. Šie zaudējumi sasniedz 25%, apstrādājot Indijas kokvilnu, bet to ir tikai $12^1/_2$—15%, apstrādājot Amerikas kokvilnu, par kuru te ir runa, pie tam iepriekš attiecībā uz cenu 5—6 pensi šī pati procentu likme ir aprēķināta pareizi. Jāsaka tomēr, ka, lietojot to Amerikas kokvilnu, ko ieveda Eiropā pēdējos Pilsoņu kara gados, atkritumu tiesa bieži vien bija daudz augstāka nekā agrāk. — *F. E.*

Vai kapitāla atbrīvošanās un saistīšanās, no vienas puses, un tā vērtības pieaugšana un samazināšanās, no otras puses, ir aplūkojamas kā dažādas parādības?

Vispirms ir jājautā: ko mēs saprotam ar kapitāla atbrīvošanos un saistīšanos? Vērtības pieaugšana un samazināšanās ir saprotamas pašas par sevi. Tās nozīmē tikai to, ka kaut kādu vispārēju ekonomisku cēloņu rezultātā — tāpēc ka par katra atsevišķā kapitāla īpašo likteni te nav runas — pieaug vai samazinās jau pastāvošā kapitāla vērtība, tātad pieaug vai samazinās kapitāla vērtība, kurš avansēts ražošanai neatkarīgi no tās pieauguma tā virsdarba rezultātā, ko pielieto šis kapitāls.

Ar kapitāla saistīšanos mēs saprotam to, ka visas produkta vērtības noteiktās dotās daļas no jauna jāpārvērš par pastāvīgā vai mainīgā kapitāla elementiem, lai ražošana varētu turpināties agrākajos apmēros. Ar kapitāla atbrīvošanos mēs saprotam to, ka visas produkta vērtības daļa, kam līdz šim vajadzēja pārvērsties par pastāvīgo vai mainīgo kapitālu, kļūst brīva un lieka, kaut gan ražošana turpinās agrākajos apmēros. Šī kapitāla atbrīvošanās un saistīšanās atšķiras no ienākuma atbrīvošanās un saistīšanās. Ja, piemēram, kapitāla K gada virsvērtība $= x$, tad kapitālista patēriņā ietilpstošo preču palētināšanās rezultātā $x-a$ var būt pietiekams, lai apmierinātu tās pašas vajadzības kā agrāk. Tāpēc daļa ienākuma $= a$ atbrīvojas un var noderēt vai nu patēriņa paplašināšanai, vai arī var pārvērsties atpakaļ par kapitālu (uzkrāšanai). Otrādi, ja ir vajadzīgs $x+a$, lai turpinātu agrāko dzīves veidu, tad vai nu šis pēdējais ir jāierobežo, vai arī daļa ienākuma, kas ir vienlīdzīga a un agrāk tika uzkrāta, tagad ir jāiztērē kā ienākums.

Vērtības pieaugšana un samazināšanās var notikt vai nu ar pastāvīgo vai mainīgo kapitālu, vai arī ar vienu un otru vienā laikā, pie tam attiecībā uz pastāvīgo kapitālu tā var savukārt notikt vai nu ar tā pamatdaļu, vai ar tā apgrozāmo daļu, vai arī ar abām kopā.

Pastāvīgā kapitāla sastāvā jāaplūko izejvielas un palīgmateriāli, pie kuriem pieder arī pusfabrikāti, — visu to mēs apvienojam ar kopīgu nosaukumu izejvielas —, kā arī mašīnas un pārējais pamatkapitāls.

Iepriekš jau aplūkojām izejvielas cenas resp. vērtības pārmaiņas, viņu ietekmi uz peļņas normu un konstatējām vispārējo likumu, ka, pārējiem apstākļiem nemainoties, peļņas norma ir pretēji proporcionāla izejvielas vērtības līmenim. Tas ir katrā ziņā pareizi attiecībā uz kapitālu, kas no jauna tiek ieguldīts uzņēmumā, t. i., attiecībā uz gadījumu, kad kapitāla ieguldījums, naudas pārvēršanās par ražīgo kapitālu, notiek pirmoreiz.

Bet, arī neņemot vērā šo jaunos ieguldījumos ietilpstošo kapitālu, ievērojama jau funkcionējošā kapitāla daļa atrodas apgrozības sfērā, kamēr otra tā daļa paliek ražošanas sfērā. Daļa ir

tirgū kā prece, un tā ir jāpārvērš naudā; otra daļa pastāv kā nauda, lai arī kādā formā tā būtu, un tā ir no jauna jāpārvērš par ražošanas nosacījumiem; beidzot, trešā daļa atrodas ražošanas sfērā, pa daļai ražošanas līdzekļu, izejvielu, palīgmateriālu, tirgū nopirktu pusfabrikātu, mašīnu un pārējā pamatkapitāla sākotnējā formā, pa daļai kā produkts, kas vēl atrodas izgatavošanas procesā. Kā te iedarbojas vērtības pieaugšana un samazināšanās, tas ir ļoti atkarīgs no kvantitatīvās attiecības starp šīm sastāvdaļām. Lai jautājumu vienkāršotu, nerunāsim pagaidām par visu pamatkapitālu un aplūkosim tikai to pastāvīgā kapitāla daļu, kura sastāv no izejvielām un palīgmateriāliem, pusfabrikātiem un precēm, kas tiek vai nu tikai vēl izgatavotas, vai jau atrodas tirgū gatavā veidā.

Ja ceļas izejvielu, piemēram, kokvilnas cena, tad ceļas arī kokvilnas preču — pusfabrikātu, kā, piemēram, dzijas un gatavu preču, kā, piemēram, audumu u. tml., cena, kuras fabricētas no lētākas kokvilnas; tāpat ceļas tiklab vēl neapstrādātās, noliktavā esošās kokvilnas vērtība, kā arī tās kokvilnas vērtība, kura vēl tikai tiek apstrādāta. Pēdējā pārmainījušos apstākļu atpakaļiedarbības rezultātā kļūst par lielāka darba laika izpausmi, pievieno produktam, kurā tā ietilpst kā sastāvdaļa, lielāku vērtību nekā tā, kas tai bijusi sākumā un ko kapitālists samaksājis par to.

Tādējādi, ja, izejvielu cenai ceļoties, tirgū ir ievērojamas masas gatavu preču — lai arī kādā apstrādāšanas pakāpē tās būtu —, tad pieaug šo preču vērtība un līdz ar to pieaug jau esošā kapitāla vērtība. Tas pats jāsaka par ražotāja rokās esošajiem izejvielu u. tml. krājumiem. Šī vērtības celšanās var kompensēt vai vairāk nekā kompensēt atsevišķiem kapitālistiem vai pat veselas rūpniecības nozares kapitālistiem peļņas normas krišanos, ko radījusi izejvielas cenas celšanās. Neaplūkojot šeit konkurences iedarbības detaļas, varam tomēr pilnīguma labad atzīmēt, ka 1) ja noliktavās esošās izejvielas krājumi ir ievērojami, tie iedarbojas pret cenu celšanos, kas radusies pašā izejvielas ražošanas centrā; 2) ja tirgū esošie pusfabrikāti vai gatavās preces pārāk stipri spiež uz tirgu, tad tie neļauj gatavo preču vai pusfabrikātu cenai pieaugt atbilstoši to izejvielas cenai.

Otrādi tas notiek tad, kad izejvielas cena krītas un tāpēc, pārējiem apstākļiem nemainoties, peļņas norma ceļas. Preces, kas atrodas tirgū, priekšmeti, kuru apstrādāšana vēl nav pabeigta, izejvielas krājumi zaudē savu vērtību, iedarbojoties pret vienlaikus notiekošo peļņas normas celšanos.

Jo mazāki ir krājumi, kas atrodas ražošanas sfērā un tirgū, piemēram, komerciālās darbības gada beigās, laikā, kad izejviela no jauna tiek piegādāta lielos daudzumos, — tātad attiecībā uz lauksaimniecības produktiem pēc ražas novākšanas —, jo tīrākā veidā izpaužas izejvielu cenu pārmaiņas ietekme.

Visā mūsu pētījumā mēs balstāmies uz pieņēmumu, ka cenu celšanās vai pazemināšanās ir reālu vērtības svārstību izteiksme. Bet, tā kā te ir runa par to, kā cenu svārstības ietekmē peļņas normu, tad nav svarīgi, kas ir šo svārstību cēlonis; šeit izdarītie secinājumi ir pareizi arī tad, ja cenas ceļas un krītas nevis vērtības svārstību rezultātā, bet gan iedarbojoties kredīta sistēmai, konkurencei u. tml.

Tā kā peļņas norma ir vienlīdzīga produkta vērtības uzvijas attiecībai pret visa avansētā kapitāla vērtību, tad peļņas normas celšanās, ko rada avansētā kapitāla vērtības samazināšanās, ir saistīta ar kapitālās vērtības zaudējumu gluži tāpat, kā peļņas normas samazināšanās, ko rada avansētā kapitāla vērtības celšanās, var būt saistīta ar ieguvumu.

Kas attiecas uz otru pastāvīgā kapitāla daļu — mašīnām un vispār pamatkapitālu, tad šeit notiekošie vērtības pieaugumi un sevišķi tie, kas attiecas uz ēkām, zemi u. tml., ir izpētījami tikai sakarā ar mācību par zemes renti un tāpēc šeit nav aplūkojami. Bet no šīs kapitāla daļas vērtības samazināšanās cēloņiem vispārēja nozīme ir šādiem.

Pirmām kārtām: pastāvīgie uzlabojumi, kuru rezultātā jau esošās mašīnas, fabriku ēkas utt. zaudē zināmā mērā savu lietošanas vērtību un tātad arī savu vērtību. Šis process darbojas sevišķi spēcīgi pirmajā periodā pēc jaunu mašīnu ieviešanas, kad šīs pēdējās vēl nav sasniegušas pietiekamu brieduma pakāpi un kad tāpēc tās bieži vien noveco agrāk, nekā paspēj atražot savu vērtību. Tas ir viens no cēloņiem šādos laikposmos parastajai pārmērīgajai darba laika pagarināšanai, nepārtrauktam darbam dienas un nakts maiņās, lai pēc iespējas īsākā laikā atražotu mašīnu vērtību, neatskaitot pārāk lielas summas to amortizācijai. Ja mašīnu īsais darbības laiks (to īsais dzīves periods, ievērojot paredzamos uzlabojumus) netiktu šādā veidā kompensēts, tad mašīnu morālās nolietošanās rezultātā uz produktu pārietu tik liela mašīnu vērtības daļa, ka tās nevarētu konkurēt pat ar rokas darbu.[15]

Ja mašīnas, ēkas, vispār pamatkapitāls sasnieguši zināmu briedumu, tā ka tie kaut cik ilgāku laiku paliek nemainīgi, vismaz savā pamatkonstrukcijā, tad šāda veida vērtības samazināšanās notiek arī tāpēc, ka uzlabojas šī pamatkapitāla atražošanas metodes. Mašīnu vērtība u. tml. tagad krītas nevis tāpēc, ka jaunas, ražīgākas mašīnas ātri izstumj vai zināmā mērā samazina to vērtību, bet gan tāpēc, ka mašīnas tagad var tikt atražotas lētāk. Tāds ir viens no cēloņiem, kāpēc liels uzņēmums bieži vien uzplaukst tikai otrajās rokās, pēc tam kad bankrotējis tā pirmais īpašnieks, un otrais, nopērkot to par lētu cenu, tāpēc

[15] Tam piemērus sk., starp citu, Babeidža darbos.[45] Parastais līdzeklis — darba algas pazemināšana — tiek pielietots arī šajā gadījumā, un tādējādi šī pastāvīgā vērtības samazināšanās rada gluži citādas sekas, nekā iedomājas Kērija kgs savā «harmoniskajā galvā».

jau no paša sākuma uzsāk ražošanu ar mazāku kapitāla izlietojumu.

Zemkopībā sevišķi duras acīs, ka tie paši cēloņi, kas rada produkta cenas paaugstināšanos vai pazemināšanos, rada arī kapitāla vērtības paaugstināšanos vai pazemināšanos, jo tas savā lielā daļā pats sastāv no šī produkta: labības, lopiem u. tml. (Rikārdo[46]).

Būtu vēl jāmin arī daži vārdi par mainīgo kapitālu.

Ja darbaspēka vērtība ceļas, tāpēc ka pieaug tā atražošanai nepieciešamo dzīves līdzekļu vērtība, vai, otrādi, pazeminās, tāpēc ka pazeminās šo dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtība, — un mainīgā kapitāla vērtības celšanās un pazemināšanās neizteic neko citu kā tikai šos divus gadījumus —, tad, darba dienas garumam nemainoties, šādam vērtības pieaugumam atbilst virsvērtības pazemināšanās, šādam vērtības samazinājumam — virsvērtības pieaugums. Bet ar to vienlaikus var būt saistīti arī citi apstākļi — kapitāla atbrīvošanās un saistīšanās —, kurus vēl neesam izpētījuši un kuri mums tagad īsumā jāaplūko.

Ja darba alga pazeminās, tāpēc ka pazeminās darbaspēka vērtība (kaut arī pie tam reālā darba cena var pat celties), tad atbrīvojas daļa kapitāla, kura līdz šim tika izlietota darba algai. Notiek mainīgā kapitāla atbrīvošanās. Uz jaunieguldīto kapitālu tas iedarbojas tikai tā, ka šis kapitāls strādā ar paaugstinātu virsvērtības normu. Ar mazāku daudzumu naudas nekā agrāk tiek darbināts tas pats darba daudzums, un tādējādi darba nesamaksātā daļa pieaug uz samaksātās daļas rēķina. Turpretim kapitālam, kas jau līdz šim ir nodarbināts, ne tikai pieaug virsvērtības norma, bet turklāt atbrīvojas daļa kapitāla, kas līdz šim tika izlietots darba algai. Līdz šim šī daļa bija saistīta un to katrā ziņā vajadzēja atskaitīt no ieņēmuma par produktu, izlietot darba algai, tai vajadzēja funkcionēt kā mainīgajam kapitālam, ja uzņēmums jāturpina iepriekšējā mērogā. Tagad šī kapitāla daļa kļūst brīva un tātad ir izlietojama kā jauns kapitāla ieguldījums — vai nu lai paplašinātu to pašu uzņēmumu, vai arī lai funkcionētu citā ražošanas sfērā.

Pieņemsim, piemēram, ka sākotnēji ir vajadzējis 500 st. märc., lai katru nedēļu izmantotu 500 strādnieku darbu, un tagad šim pašam nolūkam ir vajadzīgs tikai 400 st. märc. Ja ražotās vērtības masa abos gadījumos = 1000 st. märc., tad katras nedēļas virsvērtības masa pirmajā gadījumā būs = 500 st. märc., virsvērtības norma $\frac{500}{500} = 100\%$; turpretim pēc darba algas pazemināšanās virsvērtības masa ir 1000 st. märc. − 400 st. märc. = 600 st. märc. un tās norma $\frac{600}{400} = 150\%$. Un šis virsvērtības normas pie-

augums ir vienīgais rezultāts tam, kas ar mainīgo kapitālu 400 st. märc. apmērā un ar atbilstošu pastāvīgo kapitālu sāk jaunu uzņēmumu tai pašā ražošanas sfērā. Turpretim uzņēmumā, kas jau funkcionē, šajā gadījumā mainīgā kapitāla vērtības samazināšanās rezultātā ne tikai pieaug virsvērtības masa no 500 uz 600 st. märc. un virsvērtības norma — no 100% uz 150%, bet turklāt atbrīvojas 100 st. märc. mainīgā kapitāla, ar kurām no jauna iespējams ekspluatēt darbu. Tātad ne tikai agrākais darba daudzums tiek ekspluatēts izdevīgāk, bet, atbrīvojoties šīm 100 st. märc., arī agrākais mainīgais kapitāls 500 st. märc. apmērā dod iespēju ekspluatēt ar lielāku ekspluatācijas normu vairāk strādnieku nekā agrāk.

Tagad ņemsim pretēju gadījumu. Pieņemsim, ka sākotnējā produkta sadalīšanās notikusi, strādājot 500 strādniekiem, šādā attiecībā: $400_v + 600_m = 1000$, tātad virsvērtības norma = 150%. Tādējādi strādnieks saņem nedēļā $^4/_5$ st. märc. = 16 šiliņu. Ja tagad mainīgā kapitāla vērtības pieauguma rezultātā 500 strādniekiem izmaksās 500 st. märc., tad katra atsevišķa strādnieka nedēļas darba alga būs = 1 st. märc. un 400 st. märc. varēs darbināt tikai 400 strādnieku. Ja strādās tas pats strādnieku skaits, kas agrāk, tad mēs dabūsim $500_v + 500_m = 1000$; virsvērtības norma samazināsies no 150% uz 100%, t. i., par $^1/_3$. No jauna ieguldāmajam kapitālam šī virsvērtības normas pazemināšanās būtu vienīgais rezultāts. Pārējiem apstākļiem nemainoties, vajadzētu sakarā ar to pazemināties arī peļņas normai, kaut arī ne tādā pašā attiecībā. Ja, piemēram, $c = 2000$, tad pirmajā gadījumā mums ir $2000_c + 400_v + 600_m = 3000$; $m' = 150\%$, $p' = \frac{600}{2400} = 25\%$. Otrajā gadījumā $2000_c + 500_v + 500_m = 3000$; $m' = 100\%$, $p' = \frac{500}{2500} = 20\%$. Turpretim jau ieguldītajam kapitālam rezultāts būtu divējāds. Ar 400 st. märc. mainīgā kapitāla tagad iespējams nodarbināt tikai 400 strādnieku un turklāt ar virsvērtības normu 100%. Tādējādi tie dod virsvērtību tikai 400 st. märc. apmērā. Tālāk, tā kā pastāvīgais kapitāls 2000 st. märc. vērtībā prasa, lai to darbina 500 strādnieku, tad 400 strādnieku var darbināt pastāvīgo kapitālu tikai 1600 st. märc. apmērā. Tātad, ja ražošanai jāturpinās agrākajā mērogā un ja $^1/_5$ no mašīnām nav jātur dīkā, tad mainīgais kapitāls ir jāpalielina par 100 st. märc. un, tāpat kā agrāk, jānodarbina 500 strādnieku; un to ir iespējams sasniegt tikai vienā veidā: kapitāls, kas līdz šim bijis brīvs, tiek saistīts, pie tam tā uzkrājuma daļa, ar kuras palīdzību ražošana būtu jāpaplašina, tagad tiek izlietota, tikai lai aizpildītu radušos iztrūkumu, vai arī tā daļa, kas bijusi paredzēta, lai to iztērētu kā ienākumu, tiek pievienota agrākajam kapitālam. Tādējādi par 100 st. märc. palielinātais mainīgā kapitāla izlietojums rada par

100 st. märc. mazāk virsvērtības. Lai nodarbinātu to pašu daudzumu strādnieku, ir vajadzīgs vairāk kapitāla un vienlaikus samazinās virsvērtība, ko dod katrs atsevišķais strādnieks.

Ieguvumi, kas izriet no mainīgā kapitāla atbrīvošanās, un zaudējumi, kuri izriet no tā saistīšanās, pastāv tikai kapitālam, kas jau ieguldīts uzņēmumā un tātad tiek atražots dotajās attiecībās. Kapitālam, kas tiek ieguldīts no jauna, ieguvumi vienā gadījumā, zaudējumi otrā gadījumā nozīmē virsvērtības normas celšanos resp. pazemināšanos un attiecīgu, kaut gan nebūt ne proporcionālu peļņas normas pārmaiņu.

Tikko izpētīto mainīgā kapitāla atbrīvošanos un saistīšanos rada mainīgā kapitāla elementu vērtības, t. i., darbaspēka atražošanas izmaksu samazināšanās vai celšanās. Tomēr mainīgais kapitāls var atbrīvoties arī tad, ja darba ražīgā spēka attīstības rezultātā, darba algas normai nemainoties, ir vajadzīgs mazāk strādnieku, lai darbinātu to pašu pastāvīgā kapitāla masu. Tāpat arī, otrādi, papildu mainīgā kapitāla saistīšana var notikt, ja darba ražīgā spēka samazināšanās rezultātā ir vajadzīgs vairāk strādnieku uz to pašu pastāvīgā kapitāla masu. Turpretim, ja daļa kapitāla, kas līdz šim tikusi pielietota kā mainīgais kapitāls, tagad tiek pielietota pastāvīgā kapitāla formā, ja tātad ir tikai citāds sadalījums starp tā paša kapitāla sastāvdaļām, tad tas, kaut arī ietekmē virsvērtības un peļņas normu, tomēr nepieder pie šeit aplūkotās rubrikas — kapitāla saistīšanās un atbrīvošanās.

Pastāvīgais kapitāls, kā jau redzējām, tāpat var saistīties vai atbrīvoties, ja ceļas vai samazinās to elementu vērtība, no kuriem tas sastāv. Ja no tā abstrahējas, jāatzīst, ka pastāvīgā kapitāla saistīšanās (pieņemot, ka daļa mainīgā kapitāla nepārvēršas par pastāvīgo kapitālu) ir iespējama tikai tad, ja darba ražīgais spēks pieaug, t. i., ja tā pati darba masa ražo vairāk produkta un tātad darbina vairāk pastāvīgā kapitāla. Tas pats zināmos apstākļos var notikt, ja ražīgais spēks samazinās, piemēram, zemkopībā, pie tam tas pats darba daudzums tā paša produkta ražošanai prasa vairāk ražošanas līdzekļu, piemēram, vairāk sēklu vai mēslojuma, drenēšanas utt. Nezaudējot savu elementu vērtību, pastāvīgais kapitāls var atbrīvoties tad, ja uzlabojumi, dabas spēku izmantošana utt. padara mazākas vērtības pastāvīgo kapitālu spējīgu veikt to pašu tehnisko lomu, kādu agrāk veicis lielākas vērtības kapitāls.

«Kapitāla» II grāmatā jau redzējām[47], ka, pēc tam kad preces ir pārvērstas naudā — pārdotas, noteiktai šīs naudas daļai no jauna jāpārvēršas par pastāvīgā kapitāla vieliskiem elementiem un tieši tādā attiecībā, kādu prasa katras dotās ražošanas nozares noteiktais tehniskais raksturs. No šī viedokļa visās ražošanas nozarēs svarīgākais elements — ja nerunājam par darba algu, tātad mainīgo kapitālu, — ir izejvielas, ietverot tajās arī

palīgmateriālus, kuri kļūst sevišķi svarīgi tur, kur nav izejvielu šī vārda īstajā nozīmē, piemēram, kalnrūpniecībā un vispār iegūstošajā rūpniecībā. Tā cenas daļa, kurai jākompensē mašīnu nolietošanās, tiek ierēķināta drīzāk gan ideāli līdz tam laikam, kamēr mašīnas vispār spēj funkcionēt; pie tam nav sevišķi svarīgi, vai šī daļa tiks samaksāta un kompensēta ar naudu šodien vai rīt, vai jebkurā citā kapitāla aprites perioda momentā. Citādi tas ir ar izejvielām. Ja izejvielu cena pieaug, tad nav iespējams, pēc tam kad ir atskaitīta darba alga, pilnīgi to kompensēt no preču vērtības. Tāpēc lielas cenu svārstības rada pārtraukumus, lielas kolīzijas un pat katastrofas atražošanas procesā. Šādas vērtības svārstības mainīgu ražu u. tml. rezultātā — kredīta sistēmas ietekmi mēs šeit vēl nemaz neņemam vērā — sevišķi ietekmē zemkopības produktus šī vārda tiešajā nozīmē un organiskās izejvielas. Viens un tas pats darba daudzums var šeit atkarībā no nekontrolējamiem dabas apstākļiem, labvēlīga vai nelabvēlīga laika utt., izpausties ļoti dažādos lietošanas vērtību daudzumos, un tāpēc noteiktam daudzumam šo lietošanas vērtību var būt ļoti dažāda cena. Ja vērtība x iemiesojas 100 mārciņās preces a, tad vienas mārciņas preces a cena $= \frac{x}{100}$; ja tā pati vērtība pārstāvēta 1000 mārciņās preces a, tad vienas mārciņas preces a cena $= \frac{x}{1000}$ utt. Tātad tāds ir viens no izejvielu cenas svārstību elementiem. Otrs elements, par kuru šeit minam tikai pilnīguma labad — tāpēc ka konkurence un kredīta sistēma pagaidām ir ārpus mūsu aplūkojuma loka —, ir šāds: augu un dzīvnieku izejvielu daudzumu, kuru pieaugums un ražošana ir pakļauti noteiktiem organiskajiem likumiem un saistīti ar zināmiem dabiskiem laika posmiem, gluži dabiski, nav iespējams pēkšņi palielināt tādā mērā kā, piemēram, mašīnu un pārējā pamatkapitāla — ogļu, rūdas u. tml. daudzumu, kura pieaugums atbilstošos dabas apstākļos rūpnieciski attīstītā zemē var notikt ļoti strauji. Tāpēc ir iespējams un attīstītas kapitālistiskās ražošanas apstākļos pat nenovēršams, ka no pamatkapitāla, mašīnām utt. sastāvošās pastāvīgā kapitāla daļas ražošana un pieaugums ievērojami pārsniedz šī kapitāla tās daļas ražošanu un pieaugumu, kura sastāv no organiskajām izejvielām; tā rezultātā pieprasījums pēc šādām izejvielām aug straujāk nekā piedāvājums, un tāpēc to cena ceļas. Šī cenas celšanās praksē noved pie tā, ka 1) šīs izejvielas sāk pievest no tālākiem apvidiem, jo paaugstinātā cena sedz pieaugušās transporta izmaksas, 2) to ražošana paplašinās, tiesa gan, produkta masas patiesais pieaugums, gluži dabiski, nevar notikt uzreiz, bet gan varbūt tikai pēc gada, un 3) lieto dažāda veida surogātus, ko līdz tam neizmantoja, un ekonomiskāk sāk rīkoties ar atkritumiem. Ja cenu celšanās sāk ļoti manāmi ietekmēt ražošanas un piedāvā-

juma paplašināšanos, tad tas pa lielākajai daļai nozīmē, ka jau sasniegts pagrieziena punkts, pēc kura, turpinot sadārdzināties izejvielām un visām precēm, kur šīs izejvielas ietilpst kā elements, pieprasījums samazinās, un tāpēc iestājas reakcija arī izejvielu cenu kustībā. Bez konvulsijām, ko izraisa šī reakcija, tāpēc ka kapitāls tā dažādajās formās zaudē vērtību, rodas vēl vairāki citi apstākļi, par kuriem te minēsim.

Pirmām kārtām jau no tā, kas sacīts līdz šim, ir skaidrs: jo vairāk attīstīta kapitālistiskā ražošana, jo vairāk tāpēc ir līdzekļu, lai ātri un bez apstājas palielinātu no mašīnām utt. sastāvošo pastāvīgā kapitāla daļu, jo ātrāka ir uzkrāšana (sevišķi uzplaukuma periodos), jo arī samērā lielāka ir mašīnu un pārējā pamatkapitāla relatīvā pārprodukcija, jo arī biežāk sastopama relatīvi nepietiekama no augu un dzīvnieku valsts iegūto izejvielu ražošana, jo arī spilgtāk izpaužas šo izejvielu iepriekš aprakstītā cenu celšanās un tai atbilstošā reakcija, jo arī biežāk tātad notiek tie satricinājumi, kuri izriet no šīs spēcīgās cenu svārstības, ko pārdzīvo viens no galvenajiem atražošanas procesa elementiem.

Un, ja notiek šo augsto cenu krasa krišanās, tāpēc ka to celšanās ir radījusi, no vienas puses, pieprasījuma samazināšanos un, no otras puses, ražošanas paplašināšanos vienā vietā un piedāvājumu no tāliem, līdz šim maz vai nemaz neizmantotiem ražošanas apvidiem, kā rezultātā ir radusies izejvielu piedāvājuma uzvija pār pieprasījumu — uzvija, kas ir sevišķi liela, tieši pastāvot vecajām, augstajām cenām, tad rezultāts ir jāaplūko no dažādiem viedokļiem. Pēkšņa izejvielu cenu krišanās bremzē to atražošanu, un tāpēc atjaunojas to zemju monopolstāvoklis šo produktu eksportēšanā, kuras ražo vislabvēlīgākajos apstākļos, — atjaunojas varbūt ar zināmiem ierobežojumiem, bet tomēr atjaunojas. Tiesa, izejvielu atražošana dotā impulsa rezultātā turpinās paplašinātā mērogā, it sevišķi zemēs, kurām lielākā vai mazākā mērā pieder šīs ražošanas monopols. Bet bāze, uz kuras mašīnu utt. daudzuma pieaugšanas rezultātā tagad notiek ražošana un kurai tagad pēc dažām svārstībām jākļūst par jaunu normālu bāzi, par jaunu attīstības izejas punktu, ir kārtīgi paplašinājusies procesu dēļ, kas notikuši pēdējā aprites ciklā. Bet pie tam zināmā nenozīmīgāko izejvielu avotu daļā atražošana, kas tikko bija sākusi paplašināties, no jauna tiek stipri bremzēta. Tā, piemēram, dati par eksportu rāda, kā pēdējos 30 gados (līdz 1865. g.) pieaugusi kokvilnas ražošana Indijā tajos periodos, kad tā samazinājusies Amerikā, un pēc tam pēkšņi no jauna sākusies vairāk vai mazāk ilgstoša tās sašaurināšanās. Rūpniecības izejvielu sadārdzināšanās periodā kapitālisti apvienojas, izveido asociācijas, lai regulētu ražošanu. Tā bija, piemēram, Mančestrā pēc kokvilnas cenu celšanās 1848. g., tas pats notika ar linu ražošanu Īrijā. Bet, tiklīdz tiešais pamudinājums izbeidzas un no jauna sāk valdīt vispārīgais konkurences princips «pirkt vislētākajā tirgū» (nevis censties, kā to darīja minētās aso-

ciācijas, celt šo izejproduktu ražošanai piemēroto zemju ražošanas spējas neatkarīgi no cenas, par kādu tās tolaik šo produktu varēja tieši piegādāt) — tiklīdz šis konkurences princips no jauna sāk nedalīti valdīt, piedāvājuma regulēšana no jauna tiek atstāta «cenām». Katru domu par kopīgu, noteiktu un tālredzīgu kontroli pār izejvielu ražošanu — kontroli, kas vispār pilnīgi nav savienojama ar kapitālistiskās ražošanas likumiem un tāpēc vienmēr paliek platonisks vēlējums vai aprobežojas ar izņēmuma veidā sastopamiem kapitālistu kopīgiem pasākumiem lielu tiešu briesmu un nevarības momentos, — aizstāj ticība, ka piedāvājums un pieprasījums savstarpēji regulēs viens otru.[16] Kapitālistu māņticība šai ziņā ir tik rupja, ka pat fabriku inspektori savos pārskatos arvien no jauna apstājas tās priekšā ar vislielāko izbrīnu. Labvēlīgu un nelabvēlīgu gadu maiņa, protams, arī izraisa izejvielu palētināšanos. Bez tiešās ietekmes, kāda ir šim apstāklim uz pieprasījuma paplašināšanos, šeit pievienojas vēl kā stimuls iepriekš minētā ietekme uz peļņas normu. Un iepriekš minētais process, kurā izejvielu ražošanu pakāpeniski apsteidz mašīnu utt. ražošana, atkārtojas tad plašākā mērogā. Izejvielas patiesa uzlabošana, tās piegādāšana ne tikai vajadzīgajā daudzumā, bet arī vajadzīgajā kvalitātē, piemēram, Amerikas labuma kokvilnas saņemšana no Indijas, prasītu ilgstošu, regulāri pieaugošu un pastāvīgu pieprasījumu no Eiropas puses (pilnīgi neatkarīgi no tiem ekonomiskajiem apstākļiem, kādos ir nostādīts Indijas ražotājs savā dzimtenē). Bet izejvielu ražošanas sfēra mainās tikai lēcieniem: te pēkšņi paplašinās, te stipri sašaurinās. Visu to, tāpat kā kapitālistiskās ražošanas garu vispār, varam ļoti labi izprast ar piemēru — 1861.—1865. g. kokvilnas badu[48], kad bija vērojama vēl tā īpatnība, ka dažkārt nemaz nebija tās izejvielas, kura ir ļoti svarīgs atražošanas elements. Patiesību sakot, cena var celties arī tad, ja ir pilnīgi pietiekams piedāvājums, ja šis piedāvājums realizējas samērā smagos apstākļos. Vai arī var būt īsts izejvielas trūkums. Kokvilnas krīzes laika sākumā bija vērojams tāds trūkums.

Tāpēc, jo tuvāk mēs nonākam ražošanas vēsturē mūsu dienām, jo regulārāk mēs atrodam, it sevišķi izšķirošajās ražošanas nozarēs, organiskajā dabā iegūto izejvielu relatīvas sadārdzināšanās periodu un no tā izrietošo un tam sekojošo vērtības samazināšanās

---

[16] Pēc tam kad bija uzrakstītas šīs rindas (1865. g.), konkurence pasaules tirgū ir ievērojami pastiprinājusies, notiekot straujai rūpniecības attīstībai visās kultūras zemēs, it sevišķi Amerikā un Vācijā. To faktu, ka ātri un spēcīgi pieaugošie mūslaiku ražošanas spēki ar katru dienu arvien vairāk pāraug kapitālistiskās preču maiņas likumus, kuru ietvaros jānotiek to kustībai, — šo faktu pašlaik arvien vairāk un vairāk apzinās pat paši kapitālisti. Tas it sevišķi izpaužas divos simptomos. Pirmkārt, jaunajā vispārējā aizsargmuitu mānijā, kas no vecās aizsargmuitu sistēmas atšķiras it īpaši ar to, ka visvairāk cenšas aizsargāt tieši tos produktus, kurus iespējams izvest. Otrkārt, veselu lielu ražošanas sfēru fabrikantu karteļos (trestos), kuru mērķis ir regulēt ražošanu un tātad cenas un peļņu. Pats par sevi saprotams, ka šie eksperimenti ir realizējami, tikai pastāvot samērā labvēlīgam ekonomiskajam laikam. Jau pirmajai vētrai tie ir jāsagrauj un jāpierāda, ka, lai gan ražošanai ir vajadzīga regulēšana, tomēr nekādā ziņā tā nav kapitālistu šķira, kas aicināta to realizēt. Pagaidām šo karteļu mērķis ir parūpēties tikai par to, lai lielkapitālisti aprītu sīkos kapitālistus vēl ātrāk nekā līdz šim. — *F. E.*

periodu pastāvīgi atkārtojošos miju. Ilustrācijas iepriekš teiktajam dotas sekojošos piemēros no fabriku inspektoru pārskatiem.

Vēstures morāle, ko var arī atvasināt, aplūkojot zemkopību no cita viedokļa, ir tā, ka kapitālistiskā sistēma ir pretrunā ar racionālu zemkopību vai arī ka racionāla zemkopība nav savienojama ar kapitālistisko sistēmu (kaut arī tā veicina racionālas zemkopības tehnisko attīstību) un prasa vai nu sīkā, no sava darba dzīvojošā zemnieka rokas, vai arī asociētu ražotāju kontroli.

Tagad dodam vietu tikko minētajām ilustrācijām no angļu fabriku inspektoru pārskatiem.

«Uzņēmumu stāvoklis ir labāks, bet labvēlīgu un nelabvēlīgu periodu cikls saīsinās līdz ar mašīnu skaita pieaugumu, un, tā kā līdz ar to aug pieprasījums pēc izejvielām, tad kļūst biežākas arī svārstības uzņēmumu stāvoklī... Pašlaik ir ne tikai atjaunota uzticība pēc 1857. g. panikas, bet arī pati panika, acīm redzot, ir gandrīz pilnīgi aizmirsta. Vai šī uzlabošanās būs ilgstoša vai ne, tas ir ļoti lielā mērā atkarīgs no izejvielu cenas. Es saskatu pazīmes, ka dažos gadījumos jau sasniegts maksimums, pēc kura ražošana kļūs arvien mazāk izdevīga, kamēr beidzot tā pilnīgi izbeigs dot peļņu. Ja ņemam, piemēram, lielās peļņas gadus vilnas ražošanā, 1849. un 1850., tad redzam, ka Anglijas ķemmdzijas cena sasniedza 13 pensu, Austrālijas ķemmdzijas cena — 14—17 pensu par mārciņu un ka vidēji 10 gadus, no 1841. līdz 1850. gadam, Anglijā ražotās vilnas cena nekad nepārsniedza 14 pensus, Austrālijā ražotās vilnas cena — 17 pensus par mārciņu. Bet nelabvēlīgā 1857. g. sākumā Austrālijā ražoto vilnu pārdeva par 23 pensiem; decembrī, pašā panikas karstumā, tās cena nokritās uz 18 pensiem, bet 1858. gadā atkal pacēlās un sasniedza savu tagadējo līmeni — 21 pensu. Tāpat Anglijā ražotā vilna 1857. g. sākumā maksāja 20 pensu, aprīlī un septembrī cēlās uz 21 pensu, 1858. g. janvārī nokritās uz 14 pensiem un pēc tam pacēlās uz 17 pensiem, tā ka tagad tā maksā par 3 pensiem mārciņā vairāk salīdzinājumā ar vidējo cenu iepriekš minētajā gadu desmitā... Tas rāda, pēc manām domām, vai nu to, ka 1857. g. bankroti, kas bija analoģisku cenu sekas, ir aizmirsti, vai to, ka vilnas tiek ražots tieši tik daudz, cik var savērpt esošās vārpstiņas, vai arī to, ka audumu cenas ilgstošu laiku celsies... Bet savā līdzšinējā praksē man ir bijusi iespēja pārliecināties, ka, no vienas puses, neticami īsā laikā iespējams palielināt ne tikai vārpstiņu un aužamo steļļu skaitu, bet arī to darba ātrumu, ka, no otras puses, gandrīz tādā pašā mērā ir pieaudzis mūsu vilnas izvedums uz Franciju, bet turamo aitu vidējais vecums tiklab pašu zemē, kā arī ārzemēs kļūst arvien mazāks, jo iedzīvotāju skaits arvien aug un aitu audzētāji cenšas pēc iespējas ātrāk pārvērst savus mājlopus naudā. Tāpēc man bieži vien bija smaga sajūta, kad es redzēju cilvēkus, kas, to nezinādami, saistīja savu likteni un savu kapitālu ar uzņēmumiem, kuru sekmes ir atkarīgas no tāda produkta piedāvājuma, kura daudzums var pieaugt tikai zināmu organisku likumu ietvaros... Ar visu izejvielu pieprasījumu un piedāvājumu stāvokli... ir, acīm redzot, izskaidrojamas daudzas svārstības kokvilnas rūpniecībā, kā arī Anglijas vilnas tirgus stāvoklis 1857. gada rudenī un no tā izrietošā rūpniecības krīze»[17] (R. Beikers. «Reports of Insp. of Fact., October 1858», p. 56—57, 61).

---

[17]) Pats par sevi saprotams, ka mēs nebūt neuzskatām, tāpat kā Beikera kgs, ka 1857. g. vilnas krīzi radījusi izejvielas cenas neatbilstība gatavā produkta cenām. Šī neatbilstība pati bija tikai simptoms, bet krīze bija vispārēja. — *F. E.*

Vest Raidingas ķemmdzijas rūpniecība Jorkšīrā uzplauka 1849. un 1850. gadā. 1838. gadā tur bija nodarbināti 29 246 cilvēki, 1843. gadā — 37 000, 1845. gadā — 48 097, 1850. gadā — 74 891. Tai pašā rajonā 1838. gadā bija 2768 mehāniskās aužamās stelles, 1841. gadā — 11 458, 1843. gadā — 16 870, 1845. g. — 19 121 un 1850. gadā — 29 539 («Reports of Insp. of Fact., [October] 1850», p. 60). Šis ķemmdzijas rūpniecības uzplaukums jau 1850. g. oktobrī sāka kļūt aizdomīgs. 1851. g. aprīļa pārskatā subinspektors Beikers raksta par Līdsu un Bredfordu:

«Uzņēmumu stāvoklis pēdējā laikā ir ļoti neapmierinošs. Ķemmdzijas ražotāji ātri zaudē peļņu, kāda tiem bija 1850. g., un vairums audēju nav labākā stāvoklī. Man liekas, ka pašlaik vilnas rūpniecībā stāv dīkā vairāk mašīnu nekā jebkad agrāk un linu vērpēji gluži tāpat atlaiž strādniekus un aptur mašīnas. Cikli tekstilrūpniecībā ir pašlaik tiešām ļoti nenoteikti, un, es domāju, mēs drīz vien nonāksim pie uzskata... ka netiek ieturēts nekāds samērs starp vārpstiņu ražotspēju, izejvielas daudzumu un iedzīvotāju pieaugumu» (52. lpp.).

Tas pats vērojams arī kokvilnas rūpniecībā. Tikko citētajā 1858. g. oktobra pārskatā mēs lasām:

«Kopš tā laika, kad fabrikās ieviesta noteikta darba diena, izejvielu patēriņa apmērus, ražošanas apmērus un darba algas lielumu visās tekstilrūpniecības nozarēs nosaka, pamatojoties uz vienkāršiem trijskaitļu rēķiniem... Es citēju kādu no jaunākajiem ziņojumiem... ko devis Beinsa kgs, tagadējais Blekbērnas mērs, par kokvilnas rūpniecību, kur viņš ļoti rūpīgi rezumē sava rajona rūpniecības statistikas datus:

«Katrs īstenais zirgspēks darbina 450 automātisko vārpstiņu ar attiecīgajām sagatavošanas iericēm vai 200 pavedienu daudzkāršojamo vārpstiņu, vai 15 aužamo steļļu 40 collu vadmalai līdz ar mašīnām uztīšanai, šķērēšanai un metu smitēšanai. Uz katru zirgspēku vērpšanā nodarbina $2^1/_2$ strādnieka, aušanā 10 strādnieku; to vidējā darba alga ir vairāk nekā $10^1/_2$ šiliņa uz vienu cilvēku nedēļā... Vidējie izgatavojamie numuri — № 30—32 metiem un № 34—36 audiem; ja pieņemam, ka katru nedēļu tiek ražots 13 unču dzijas uz vienu vārpstiņu, tad tas dod 824 700 mārciņu dzijas nedēļā un tās ražošanai jāpatērē 970 000 mārciņu jeb 2300 saiņu kokvilnas 28 300 st. märc. vērtībā... Mūsu rajonā (apvidū ap Blekbērnu 5 angļu jūdžu rādiusā) katru nedēļu tiek patērēts 1 530 000 mārciņu jeb 3650 saiņu kokvilnas 44 625 st. märc. vērtībā. Tas ir $^1/_{18}$ no visas Savienotās karalistes kokvilnas rūpniecības un $^1/_{16}$ no visu mehānisko austuvju produkcijas.»

Tādējādi, pēc Beinsa kga aprēķiniem, kopējais kokvilnas vērpjamo vārpstiņu skaits Savienotajā karalistē sasniedz 28 800 000, un, lai tās visas pilnīgi darbinātu, ir vajadzīgs katru gadu 1 432 080 000 mārciņu kokvilnas. Bet kokvilnas ievedums, atskaitot izvedumu, 1856. un 1857. gadā bija tikai 1 022 576 832 mārciņas, tātad nenovēršami vajadzēja rasties deficītam 409 503 168 mārciņu apmērā. Beinsa kgs, kas bija tik laipns un deva man savus paskaidrojumus šajā jautājumā, domā, ka kokvilnas gadskārtējā patēriņa aprēķinam, kas dibināts uz Blekbērnas rajona patēriņu, jābūt pārspīlētam ne tikai tāpēc, ka vērpjamie numuri ir dažādi, bet arī mašīnu uzlabošanas rezultātā. Viņš novērtē visu kokvilnas gadskārtējo patēriņu Savienotajā karalistē uz 1000 miljoniem mārciņu. Bet, pat ja viņam ir taisnība, ja tiešām ir piedāvājuma pārsniegums $22^1/_2$ miljona mārciņu apmērā, tad jau tagad pieprasījums un piedāvājums, acīm redzot, gandrīz līdzsvarojas, bet jāņem turklāt vērā papildu vārpstiņas un stelles, kuras, pēc Beinsa kga vārdiem, tiek uzstādītas viņa rajonā un, spriežot pēc tā, droši vien arī citos rajonos» (59., 60. un 61. lpp.).

III. VISPĀRĪGA ILUSTRĀCIJA: 1861.—1865. G. KOKVILNAS KRĪZE

IEPRIEKŠĒJAIS — 1845.—1860. G. PERIODS

1845. gads. Kokvilnas rūpniecības uzplaukums. Ļoti zemas kokvilnas cenas. L. Horners raksta par šo laiku:

«Pēdējos 8 gados neesmu novērojis nevienu tik intensīvas rosības periodu, kāds bija pagājušajā vasarā un rudenī, it sevišķi kokvilnas rūpniecībā. Veselu pusgadu es katru nedēļu saņēmu ziņojumus par jauniem kapitāla ieguldījumiem fabrikās: vai nu tika celtas jaunas fabrikas, vai nedaudzās dikā stāvošās fabrikas atrada jaunus nomniekus, vai, beidzot, strādājošās fabrikas tika paplašinātas un apgādātas ar spēcīgākām tvaika mašīnām un palielinātu darba mašīnu skaitu» («Reports of Insp. of Fact., October 1845», p. 13).

1846. gads. Sākas sūdzības:

«Jau diezgan ilgu laiku es dzirdu no ļoti daudziem kokvilnas fabrikantiem sūdzības par nomāktību viņu uzņēmumā... pēdējās 6 nedēļās dažādas fabrikas ir sākušas strādāt saīsinātu darba laiku, parasti 8 stundas dienā 12 stundu vietā; šī parādība, acīm redzot, izplatās... kokvilnas cenas stipri cēlušās... gatavajiem izstrādājumiem ne tikai nav cēlušās, bet... to cenas ir zemākas nekā pirms kokvilnas sadārdzināšanās. Lielajam kokvilnas fabriku skaita pieaugumam pēdējos 4 gados vajadzēja radīt tādas sekas, ka, no vienas puses, stipri pieaugtu pieprasījums pēc izejvielām, no otras puses, stipri pieaugtu fabrikātu piedāvājums tirgū; abiem cēloņiem kopīgi vajadzēja stipri veicināt peļņas samazināšanos, kamēr nemainījās izejvielas piedāvājums un pieprasījums pēc fabrikātiem, bet to iedarbība bija jo ievērojamāka tāpēc, ka, no vienas puses, kokvilnas piedāvājums pēdējā laikā ir bijis nepietiekams, no otras puses, pieprasījums pēc fabrikātiem dažādos iekšējos un ārējos tirgos ir samazinājies» («Reports of Insp. of Fact., October 1846», p. 10).

Augošais pieprasījums pēc izejvielām un tirgus pārpildīšanās ar fabrikātiem, dabiski, iet roku rokā. Starp citu, toreizējā rūpniecības paplašināšanās un sekojošā stagnācija neaprobežojās ar kokvilnas rajoniem. Bredfordas ķemmdzijas rajonā 1836. g. bija tikai 318 fabriku, turpretim 1846. gadā — 490. Šie skaitļi nebūt neizteic patieso ražošanas pieaugumu, jo pastāvošās fabrikas tolaik tika ievērojami paplašinātas. It sevišķi tas attiecas uz linu vērptuvēm.

«Pēdējos 10 gados tās visas lielākā vai mazākā mērā veicinājušas tirgus pārpildīšanos, kas jāuzskata par galveno cēloni tagadējam sastingumam rūpniecībā... Nomāktais rūpniecības stāvoklis ir pilnīgi dabiskas sekas tik straujam fabriku un mašīnu skaita pieaugumam» («Reports of Insp. of Fact., October 1846», p. 30).

1847. gads. Oktobrī naudas krīze. Diskonts 8%. Jau agrāk sabruka dzelzceļu spekulācijas un mahinācijas ar Austrumindijas vekseļiem. Bet

«Beikera kgs min ļoti interesantas detaļas attiecībā uz pēdējos gados augušo pieprasījumu pēc kokvilnas, vilnas un liniem attiecīgo rūpniecības nozaru paplašināšanās rezultātā. Augušo pieprasījumu pēc šīm izejvielām, it sevišķi tāpēc, ka tas radies periodā, kad to piedāvājums bija nokrities tālu zem vidējā, Beikers atzīst gandrīz par pietiekamu, lai izskaidrotu tagadējo nomāk-

tības stāvokli šajās rūpniecības nozarēs, pat neņemot vērā naudas tirgus dezorganizāciju. Šo uzskatu pilnīgi apstiprina manis paša novērojumi un tas, ko esmu uzzinājis no kompetentiem cilvēkiem. Šīs dažādās rūpniecības nozares jau ļoti stipri cieta tajā periodā, kad ļoti viegli vēl varēja diskontēt par 5% un mazāk. Turpretim neapstrādāta zīda piedāvājums bija bagātīgs, cenas mērenas, un atbilstoši tam uzņēmumos valdīja rosība līdz... pēdējām 2 vai 3 nedēļām, kad naudas krīze, bez šaubām, skāra ne tikai pašus zīda fabrikantus, bet arī — un vēl lielākā mērā — to galvenos klientus, modes preču fabrikantus. Vajag tikai ielūkoties publicētajos oficiālajos pārskatos, lai pārliecinātos, ka kokvilnas rūpniecība pēdējos 3 gados ir pieaugusi gandrīz par 27%. Tā rezultātā kokvilnas cena ir cēlusies apaļos skaitļos no 4 pensiem līdz 6 pensiem par mārciņu, bet dzijas cena pieaugošā piedāvājuma dēļ ir tikai nedaudz augstāka par tās līdzšinējo līmeni. Vilnas rūpniecība sāka paplašināties 1836. g.; kopš tā laika Jorkšīrā tās produkcija ir pieaugusi par 40% un Skotijā vēl vairāk. Vēl ievērojamāks ir ķemmdzijas rūpniecības pieaugums[18]. Šeit tai pašā periodā paplašināšanās ir vairāk nekā par 74%. Tāpēc neapstrādātas vilnas patēriņš bija kolosāls. Linu rūpniecība pieaugusi kopš 1839. g. Anglijā apmēram par 25%, Skotijā par 22% un Irijā gandrīz par 99%[19]; rezultātā, ņemot vērā arī sliktās linu ražas tai laikā, izejvielas cena ir pacēlusies uz 10 st. märc. par tonnu, bet dzijas cena nokritusies uz 6 pensiem par šķeteri» («Reports of Insp. of Fact., October 1847», p. 30—31).

1849. gads. Pēdējos 1848. g. mēnešos uzņēmumi atkal atdzīvojās.

«Izejvielas cena, kas bija tik zema, ka pietiekama peļņa likās nodrošināta gandrīz jebkuros apstākļos, mudināja fabrikantus nepārtraukti attīstīt savu ražošanu... Vilnas izstrādājumu fabrikanti gada sākumā strādāja ļoti intensīvi... bet es baidos, ka vilnas preču nosūtīšana uz konsignāciju bieži vien aizstāj patiesu pieprasījumu un ka šķietama uzplaukuma periodi, t. i., periodi, kad uzņēmumi strādā pilnā gaitā, ne vienmēr sakrīt ar reālā pieprasījuma periodiem. Dažus mēnešus ķemmdzijas rūpniecība bija sevišķi labā stāvoklī... Minētā perioda sākumā vilnas cena bija sevišķi zema; vērpēji iegādājās to par izdevīgām cenām, protams, ievērojamos daudzumos. Kad pavasara izsolēs vilnas cena cēlās, vērpējiem tas bija ieguvums, un viņi to paturēja, jo pieprasījums pēc fabrikātiem bija ievērojams un stabils» («Reports of Insp. of Fact., [April] 1849», p. 42).

«Ja ielūkojamies uzņēmumu stāvokļa svārstībās, kas notikušas fabriku rajonos pēdējos 3 vai 4 gados, tad ir, man šķiet, jāpieņem, ka kaut kur pastāv nopietns cēlonis, kas traucē rūpniecības normālu gaitu... Vai jauns elements šai ziņā nav izaugušās mašinizētās ražošanas milzīgais ražīgais spēks?» («Reports of Insp. of Fact., April 1849», p. 42—43.)

1848. gada novembrī, kā arī 1849. gada maijā un vasarā līdz pat oktobrim stāvoklis arvien vēl uzlabojās.

«It sevišķi tas attiecas uz ķemmdzijas audumu fabrikāciju, kas grupējas ap Bredfordu un Helifeksu; šī ražošanas nozare nekad agrāk pat aptuveni nav sasniegusi savus tagadējos apmērus... Spekulācija ar izejvielu un neiespējamība paredzēt tās varbūtējo piedāvājumu jau sen ir radījusi kokvilnas rūpniecībā lielāku satraukumu un biežākas svārstības nekā jebkurā citā ražošanas nozarē. Pašlaik te uzkrājas kokvilnas preču rupjākās šķirnes, kas rada ne-

[18] Anglijā stingri atšķir Woollen Manufacture [vilnas rūpniecību] — vērpšanu un aušanu no īsās vilnas, kas dod parasto dziju (galvenais centrs — Līdsa), un Worsted Manufacture [ķemmdzijas rūpniecību] — vērpšanu un aušanu no garās vilnas, kas dod ķemmdziju (galvenais centrs — Bredforda Jorkšīrā). — *F. E.*

[19] Šī straujā linu dzijas mašinizētās ražošanas paplašināšanās Irijā deva toreiz nāvējošu triecienu Vācijas (Silēzijas, Lauzicas, Vestfālenes) linu auduma eksportam, jo šis linu audums bija pagatavots no dzijas, kas vērpta ar rokām. — *F. E.*

mieru sīkajos vērptuvju īpašniekos un jau nāk tiem par ļaunu, tā ka daži no tiem strādā nepilnu laiku» («Reports of Insp. of Fact., October 1849», p. 64—65).

1850. gads. Aprīlis. Vēl arvien turpinās rosība. Izņēmums:

«Stipri nomākts stāvoklis daļā kokvilnas rūpniecības, tāpēc ka nepietiek izejvielas piedāvājuma tieši rupjiem dzijas numuriem un smagiem audumiem. Rodas bažas, ka analoģiska reakcija radīsies arī ķemmdzijas rūpniecībā, kur pēdējā laikā ir palielināts mašīnu skaits. Pēc Beikera kga aprēķiniem, tikai vienā pašā 1849. g. šajā ražošanas nozarē aužamo steļļu produkcija pieaugusi par 40%, vārpstiņu produkcija par 25—30%, pie tam uzņēmumu paplašināšanās vēl arvien turpinās agrākajā tempā» («Reports of Insp. of Fact., April 1850», p. 54).

1850. gads. Oktobris.

«Kokvilnas cena turpina... radīt zināmu nomāktību šajā rūpniecības nozarē, it sevišķi tādām precēm, kurām izejviela sastāda ievērojamu daļu no ražošanas izmaksām. Neapstrādāta zīda cenu lielā celšanās daudzos gadījumos radījusi nomāktību arī šajā nozarē» («Reports of Insp. of Fact., October 1850», p. 14).

Saskaņā ar šeit citēto Karaliskās linkopības biedrības Īrijas komitejas pārskatu augsta linu cena, pastāvot zemām citu lauksaimniecības produktu cenām, nodrošina ievērojamu linu ražošanas paplašināšanos nākošajā gadā (turpat, 31., 33. lpp.).

1853. gads. Aprīlis. Intensīvs uzplaukums.

«Pēdējos 17 gados ne reizi visu to laiku, kad man ir bijis oficiāli jāiepazīstas ar stāvokli Lenkašīras fabriku rajonā, es neesmu novērojis šādu vispārēju uzplaukumu; rosība visās nozarēs ir ārkārtīga,» saka Leonards Horners («Reports of Insp. of Fact., April 1853», p. 19).

1853. gads. Oktobris. Depresija kokvilnas rūpniecībā. «Pārprodukcija» («Reports of Insp. of Fact., October 1853», p. 15).

1854. gads. Aprīlis.

«Kaut gan vilnas rūpniecība nedarbojās sevišķi rosīgi, tomēr tā devusi visām fabrikām darbu pilnā apmērā, tāpat arī kokvilnas rūpniecība. Ķemmdzijas rūpniecība visu pēdējo pusgadu vienmēr strādājusi ar pārtraukumiem... Linu apstrādāšanas rūpniecībā bija grūtības, tāpēc ka linu un kaņepāju piedāvājums no Krievijas samazinājies Krimas kara rezultātā» («Reports of Insp. of Fact., [April] 1854», p. 37).

1859. gads.

«Skotijas linu apstrādāšanas rūpniecībā uzņēmumi vēl arvien ir nomāktā stāvoklī... jo izejvielas nepietiek un tā ir dārga; tā kā raža ir slikta Baltijas zemēs, no kurienes nāk mūsu galvenais ievedums, tad tas kaitīgi ietekmēs stāvokli šajā rajonā; turpretim džuta, kas pamazām izstumj linus daudzu rupju preču ražošanā, nemaksā pārāk dārgi un ir pietiekamā daudzumā... apmēram puse mašīnu Dandī pašreiz vērpj džutu» («Reports of Insp. of Fact., April 1859», p. 19). — «Tā kā izejvielas cena ir augsta, tad linu vērpšana vēl arvien nedod pietiekamu peļņu, un, kamēr visas citas fabrikas strādā pilnu laiku, mums ir daudzi piemēri, kad mašīnas, kas pārstrādā linus, tiek apturētas... Džutas vērpšana... ir apmierinošākā stāvoklī, jo pēdējā laikā cena par šo materiālu ir kļuvusi mērenāka» («Reports of Insp. of Fact., October 1859», p. 20).

1861.—1864. GADS. PILSOŅU KARŠ AMERIKĀ. KOKVILNAS BADS. SPILGTĀKAIS PIEMĒRS PĀRTRAUKUMAM RAŽOŠANAS PROCESĀ IZEJVIELU TRŪKUMA UN SADĀRDZINĀŠANĀS REZULTĀTĀ

1860. gads. Aprīlis.

«Kas attiecas uz uzņēmumu stāvokli, tad es priecājos, ka varu jums ziņot: lai gan augstas ir izejvielu cenas, tomēr visas tekstilrūpniecības nozares, izņemot zīda aušanu, pēdējā pusgadā ir strādājušas diezgan labi... Dažos kokvilnas rajonos strādniekus meklēja ar sludinājumu palīdzību, un strādnieki devās uz turieni no Norfolkas un citām zemkopības grāfistēm... Acīm redzot, visās rūpniecības nozarēs valda liels izejvielu trūkums. Tikai... šis trūkums notur mūs zināmās robežās. Kokvilnas rūpniecībā no jauna dibināto fabriku skaits, jau pastāvošo fabriku paplašināšanās un pieprasījums pēc strādniekiem varbūt nekad nav bijuši tik lieli kā pašreiz. Visur meklē izejvielas» («Reports of Insp. of Fact., April 1860», p. 57).

1860. gads. Oktobris.

«Uzņēmumi kokvilnas, vilnas un linu vērpšanas rajonos bija labā stāvoklī; stāsta, ka Īrijā stāvoklis pēdējā gadā bijis pat ļoti labs un būtu vēl labāks, ja izejvielu cena nebūtu tik augsta. Acīm redzot, linu vērpēji ar lielāku nepacietību nekā jebkad agrāk gaida no dzelzceļiem Indijas papildu apgādes avotu atklāšanu un attiecīgu Indijas zemkopības attīstību, lai beidzot... panāktu linu piedāvājumu, kas atbilstu viņu vajadzībām» («Reports of Insp. of Fact., October 1860», p. 37).

1861. gads. Aprīlis.

«Uzņēmumu stāvoklis pašlaik ir nomākts... dažas kokvilnas fabrikas strādā saīsinātu laiku, un daudzas zīda fabrikas ir nodarbinātas tikai pa daļai. Izejviela ir dārga. Gandrīz visās tekstilrūpniecības nozarēs tās cena ir augstāka par cenu, kas ļautu to pārstrādāt priekš patērētāju masas» («Reports of Insp. of Fact., April 1861», p. 33).

Tagad izrādījies, ka 1860. gadā kokvilnas rūpniecībā bijusi pārprodukcija; tās sekas bija jūtamas vēl vairākus gadus.

«Bija vajadzīgi divi līdz trīs gadi, lai pasaules tirgus uzsūktu preču masu, kas saražotas par daudz 1860. gadā» («Reports of Insp. of Fact., December 1863», p. 127). «Nomāktais stāvoklis Austrumāzijas kokvilnas fabrikantu tirgos 1860. g. sākumā attiecīgi pretēji ietekmēja uzņēmumu stāvokli Blekbērnā, kur vidēji 30 000 mehāniskās aužamās stelles tiek darbinātas gandrīz vienīgi audumu ražošanai šim tirgum. Tāpēc pieprasījums pēc darba te bija ierobežots jau daudzus mēnešus pirms tam, kad sāka iedarboties kokvilnas blokāde... par laimi, tas paglāba daudzus fabrikantus no izputēšanas. Krājumu vērtība cēlās, kamēr tos turēja noliktavās, un tā tika novērsts tas šausmīgais vērtības zaudējums, kas pretējā gadījumā būtu nenovēršams šādas krīzes laikā» («Reports of Insp. of Fact., October 1862», p. 28, 29, 30).

1861. gads. Oktobris.

«Uzņēmumu stāvoklis kopš zināma laika ir ļoti nomākts... Ļoti iespējams, ka ziemas mēnešos daudzas fabrikas stipri saīsinās darba laiku. To, starp citu, varēja paredzēt... pilnīgi neatkarīgi no cēloņiem, kas pārtrauca mūsu parasto kokvilnas importu no Amerikas un mūsu eksportu uz Ameriku, darba laika saīsināšana nākošajā ziemā kļūtu nepieciešama tāpēc, ka pēdējos trijos gados stipri pieaugusi ražošana un radušās grūtības Indijas un Ķīnas tirgos» («Reports of Insp. of Fact., October 1861», p. 19).

Kokvilnas atkritumi. Austrumindijas kokvilna (Surats). Ietekme uz strādnieku darba algu. Mašīnu uzlabošana. Kokvilnas atvietošana ar kartupeļu miltiem un minerālvielām. Kā ietekmē strādniekus šī dzijas smitēšana ar kartupeļu miltiem. Smalko numuru vērpēji. Fabrikantu krāpniecība.

«Kāds fabrikants man raksta: «Kas attiecas uz kokvilnas daudzumu, ko patērē uz vienu vārpstiņu, tad Jūs, bez šaubām, nepietiekami rēķināties ar faktu, ka tad, kad kokvilna ir dārga, katrs parastās dzijas (teiksim, līdz 40. nr., bet galvenokārt 12.—32. nr.) vērptuves īpašnieks ražo tik smalkus numurus, cik vien spēj, t. i., viņš vērpj 16. nr. agrākā 12. nr. vietā vai 22. nr. 16. nr. vietā utt., un austuves īpašnieks, kas pārstrādā šo smalko dziju, iegūst savam katūnam parasto svaru, pievienojot tam attiecīgi lielāku daudzumu smites. Šo paņēmienu tagad lieto patiešām apkaunojošos apmēros. Esmu dzirdējis no droša avota, ka 8 mārciņu audumu izgatavo no $5^1/_4$ mārciņām kokvilnas un $2^3/_4$ mārciņām smites. Citu šķirņu audumos smiti dažkārt pievieno 50% apmērā, tāpēc fabrikanti var lielīties un tiešām lielās, ka viņi iedzīvojoties bagātībā, pārdodami audumus lētāk, nekā nomināli maksā dzija, kas izlietota to ražošanai»» («Reports of Insp. of Fact., April 1864», p. 27).

«Man ziņoja arī, ka audēji savu arvien biežāko saslimšanu piedēvē smitei, kas tiek izlietota metiem, kuri savērpti no Austrumindijas kokvilnas, un kas nesastāv, kā tas bija agrāk, no tīriem miltiem. Bet šim miltu surogātam, kā runā, esot tā lielā priekšrocība, ka tas ievērojami palielinot auduma svaru, tā ka 15 mārciņu dzijas dodot 20 mārciņu auduma» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», p. 63. Šis surogāts bija samalts talks, tā saucamais «China slay», vai ģipsis, tā saucamais «French chalk»).

«Audēju» (te domāti audēji strādnieki) «izpeļņa stipri samazinās, tādēļ ka metu smitēšanai lieto miltu surogātus. Šī smite padara dziju smagāku, bet līdz ar to cietu un trauslu. Katrs meta pavediens iziet aužamās stellēs caur tā saucamajām nītīm, kuru stiprie pavedieni notur metus pareizā stāvoklī; stipri smitēti meti ir cēlonis tam, ka pavedieni nītīs nemitīgi trūkst; katrs pārtrūkums atņem audējam piecas minūtes laika izlabošanai; pašlaik audējam šādi bojājumi ir jālabo vismaz 10 reižu biežāk nekā agrāk, un, pats par sevi saprotams, aužamās stelles vienā darba dienā dod attiecīgi mazāk auduma» (turpat, 42. un 43. lpp.).

«Eštonā, Steivlibridžā, Moslijā, Oldhemā utt. darba laiks ir saīsināts par veselu trešdaļu un ar katru jaunu nedēļu tiek saīsināts arvien vairāk... Vienlaikus ar šo darba laika saīsināšanu daudzās nozarēs notiek darba algas pazemināšana» («Reports of Insp. of Fact., April 1861», p. 12—13).

1861. g. sākumā notika mehānisko audēju streiks dažos Lenkašīras rajonos. Daži fabrikanti paziņoja, ka darba alga tiek pazemināta par 5—$7^1/_2$%, strādnieki pastāvēja uz to, lai darba algas likmes tiktu saglabātas, bet darba diena saīsināta. Uzņēmēji tam nepiekrita, un sākās streiks. Pēc viena mēneša strādniekiem bija jāpiekāpjas. Tomēr tagad gan pazemināta darba alga, gan arī saīsināta darba diena:

«Ne tikai samazināta darba alga, kam strādnieki beigu beigās piekrituši, bet daudzas fabrikas tagad arī strādā nepilnu laiku» («Reports of Insp. of Fact., April 1861», p. 23).

1862. gads. Aprīlis.

«Strādnieku posts kopš mana pēdējā pārskata ir ievērojami pastiprinājies, bet vēl nekad rūpniecības vēsturē tik negaidītas un tik smagas ciešanas nav panestas tādā klusā padevībā un ar tādu pacietīgu pašsavaldīšanos» («Reports

of Insp. of Fact., April 1862», p. 10). «Pilnīgi bez darba esošo strādnieku relatīvais skaits pašlaik, acīm redzot, nav daudz lielāks par bezdarbnieku skaitu 1848. g., kad valdīja parastā panika, kuras tomēr pietika, lai pamudinātu satrauktos fabrikantus savākt statistiskus datus par kokvilnas rūpniecību, analoģiskus tiem, kādus tagad publicē katru nedēļu... 1848. g. maijā nestrādāja 15% no visiem Mančestras kokvilnas strādniekiem, 12% strādāja nepilnu laiku, bet vairāk nekā 70% strādāja pilnu laiku. 1862. g. 28. maijā 15% strādnieku bija bez darba, 35% strādāja nepilnu laiku, 49% — pilnu laiku... Kaimiņu apvidos, piemēram, Stokportā, nepilnu laiku strādājošo un nemaz nestrādājošo procents ir lielāks, pilnu laiku strādājošo procents mazāks», jo te vērpj rupjākus numurus nekā Mančestrā (16. lpp.).

1862. gads. Oktobris.

«Pēc pēdējām oficiālās statistikas ziņām, Savienotajā karalistē 1861. gadā bija pavisam 2887 kokvilnas fabrikas, no tām 2109 manā rajonā» (Lenkašīrā un Češīrā). «Es, protams, zināju, ka ļoti ievērojama daļa no šīm mana rajona 2109 fabrikām ir sīki uzņēmumi ar nelielu strādnieku skaitu. Es tomēr biju pārsteigts, kad noskaidroju, cik liels ir šo sīko uzņēmumu skaits, 392 uzņēmumos jeb 19% tvaika vai ūdens dzinējspēks ir mazāks par 10 zirgspēkiem, 345 uzņēmumos jeb 16% — no 10 līdz 20 zirgspēkiem, 1372 uzņēmumos — 20 zirgspēku un vairāk... Ļoti ievērojama daļa šo sīko fabrikantu — vairāk nekā viena trešdaļa no to kopskaita — ne tik sen paši bijuši strādnieki; tie ir cilvēki, kuriem nav kapitālu... Smaguma centrs tātad ir pārējās $^2/_3$» («Reports of Insp. of Fact., October 1862», p. 18—19).

Pēc tā paša pārskata datiem, Lenkašīras un Češīras kokvilnas rūpniecībā tai laikā strādāja pilnu laiku 40 146 strādnieki jeb 11,3%, nepilnu laiku 134 767 jeb 38%, nebija nodarbināts 179 721 jeb 50,7%. Ja atskaitām skaitļus, kas attiecas uz Mančestru un Boltonu, kur vērpa galvenokārt smalkos numurus, — nozare, kas samērā maz cieta no kokvilnas trūkuma, — tad uzņēmumu stāvoklis izrādīsies vēl nelabvēlīgāks, proti, pilnu laiku nodarbināto 8,5%, nepilnu laiku nodarbināto 38%, bezdarbnieku 53,5% (19. un 20. lpp.).

«Strādniekam ir būtiska starpība, vai viņš pārstrādā labu vai sliktu kokvilnu. Gada pirmajos mēnešos, kad visi fabrikanti centās uzturēt savu fabriku regulāru funkcionēšanu, lietojot visādu kokvilnu, kādu tikai bija iespējams nopirkt par lētām cenām, daudz sliktas kokvilnas nonāca fabrikās, kur agrāk parasti tika lietota laba kokvilna; starpība strādnieku darba algās bija tik liela, ka notika daudz streiku, jo strādnieki ar veco gabaldarba algu nevarēja tagad panākt ciešamu dienas izpeļņu... Dažos gadījumos starpība, lietojot sliktu kokvilnu, sasniedza pusi no visas izpeļņas, pat strādājot pilnu darba laiku» (27. lpp.).

1863. gads. Aprīlis.

«Šogad pilnu laiku var strādāt tikai mazliet vairāk nekā puse no visiem kokvilnas rūpniecības strādniekiem» («Reports of Insp. of Fact., April 1863», p. 14).

«Ļoti nopietns trūkums, lietojot Austrumindijas kokvilnu, ko fabrikas tagad spiestas apstrādāt, ir tas, ka mašīnu ātrums ražošanas procesā stipri jāsamazina. Pēdējos gados ir izmēģināti visi līdzekļi, lai palielinātu šo ātrumu un tādējādi liktu tām pašām mašīnām dot vairāk darba. Samazinātais ātrums skar tiklab strādnieku intereses, kā arī fabrikanta intereses, tāpēc ka vairums strādnieku saņem gabaldarba algu: vērpējs par mārciņu savērptas dzijas, audējs par gabalu viņa izgatavotā auduma, bet pat strādniekiem, kas saņem

nedēļas algu, darba algai ir jāsamazinās ražošanas samazināšanās rezultātā. Pēc manām ziņām un man iesniegtajiem datiem par kokvilnas rūpniecības strādnieku izpeļņu šajā gadā, darba alga ir pazeminājusies vidēji par 20%, dažos gadījumos par 50% salīdzinājumā ar 1861. g.» (13. lpp.). — «Izpeļņas summa ir atkarīga no... tā, kāda kvalitāte ir pārstrādājamam materiālam... Strādnieku stāvoklis viņu darba algas ziņā pašlaik» (1863. g. oktobrī) «ir daudz labāks nekā tai pašā laikā pagājušajā gadā. Mašīnas ir uzlabotas, izejviela ir labāk apgūta, un strādnieki vieglāk tiek galā ar tām grūtībām, ar kurām viņiem bija jācīnās sākumā. Pagājušajā pavasarī es biju Prestonā kādā šūšanas skolā» (labdarības iestādē bezdarbniekiem); «divas jaunas meitenes, kas neilgi pirms tam bija aizsūtītas uz austuvi, kur viņas, pēc fabrikanta apgalvojuma, būtu varējušas nopelnīt 4 šiliņus nedēļā, lūdza, lai tās uzņem atpakaļ skolā, un sūdzējās, ka viņas nespēj nopelnīt pat 1 šiliņu nedēļā. Man bija ziņas par strādniekiem, kas vērpj ar selfaktoru... Vīrieši, kas vada divus selfaktorus, nopelnīja 14 pilna darba laika dienās 8 šiliņus 11 pensus, un no tiem viņiem atskaitīja dzīvokļa īri, pie tam fabrikants» (kāda augstsirdība!) «atdeva viņiem atpakaļ kā dāvanu pusi no šīs īres maksas. Strādnieki saņēma 6 šiliņus 11 pensus katrs. Daudzās vietās 1862. g. pēdējos mēnešos strādnieki, kas vērpj ar selfaktoru, nopelnīja 5—9 šiliņus nedēļā, audēji 2—6 šiliņus nedēļā... Pašlaik stāvoklis ir daudz labāks, kaut gan izpeļņa lielākajā daļā rajonu vēl arvien ir ļoti zema... Līdz ar Indijas kokvilnas īso šķiedru un netīrumiem tajā izpeļņas pazemināšanos veicinājuši arī dažādi citi cēloņi. Tā, piemēram, tagad ir kļuvis par paradumu bagātīgi piejaukt Indijas kokvilnai kokvilnas atkritumus, un tas, protams, vēl vairāk palielina vērpšanas grūtības. Īsās šķiedras dēļ pavedieni viegli trūkst, kad izņem vārpstiņas un uztin dziju, pie tam nav iespējams uzturēt tik regulāru mašīnas gaitu... Tāpat arī tāpēc, ka pavedieniem jāpievērš ļoti daudz uzmanības, viena audēja bieži vien spēj uzraudzīt tikai vienas stelles un tikai ļoti nedaudzas var uzraudzīt vairāk nekā divas stelles... Daudzos gadījumos strādnieku alga ir samazinājusies par 5, 7½ un 10%... pa lielākajai daļai strādniekam pašam ir jāatrisina, kā tikt galā ar izejvielu un sasniegt parasto izpeļņas apmēru... Otra grūtība, ar ko dažkārt jācīnās strādniekam, ir tā, ka viņam liek izgatavot labu audumu no slikta materiāla un soda ar atvilkumiem no darba algas, ja darbam nav vēlamo rezultātu» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», p. 41—43).

Darba alga bija niecīga pat tur, kur strādāja pilnu laiku. Kokvilnas rūpniecības strādnieki labprāt piedalījās visos sabiedriskajos darbos, kur vien tos pieņēma: drenēšanā, ceļu būvē, akmeņu skaldīšanā, ielu bruģēšanā, lai saņemtu no vietējiem varas orgāniem pabalstu (kas patiesībā bija pabalsts fabrikantiem. Sk. «Kapitāls», I gr., 536. u. turpm. lpp.)[49]. Visa buržuāzija uzmanīgi vēroja strādniekus. Ja strādniekam piedāvāja visniecīgāko algu un viņš no tās atteicās, tad pabalstu komiteja tūdaļ izsvītroja strādnieku no to personu saraksta, kuras saņem pabalstu. Tas bija zelta laiks fabrikantu kungiem, jo strādniekiem vajadzēja vai nu mirt badā, vai arī strādāt par jebkuru kapitālistam visizdevīgāko algu, pie tam pabalstu komitejas rīkojās kā fabrikantu uzticami ķēdes suņi. Līdz ar to fabrikanti slepenā savienībā ar valdību kavēja, cik vien iespējams, emigrēšanu, pa daļai tādēļ, lai turētu pilnīgā gatavībā strādnieku miesā un asinīs iemiesoto kapitālu, pa daļai tādēļ, lai nodrošinātu sev no strādniekiem izspiežamo dzīvokļu īri...

«Pabalstu komitejas rīkojās šai gadījumā ar vislielāko stingrību. Ja tika piedāvāts darbs, tad strādniekus, kuriem tas tika piedāvāts, tūdaļ svītroja no

sarakstiem un tā spieda piedāvāto darbu pieņemt. Ja strādnieki izvairījās no piedāvātā darba... tad tikai tāpēc, ka viņu izpeļņa bija tikai nomināla, bet darbs ārkārtīgi smags» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», p. 97).

Strādnieki bija ar mieru uzņemties ikkatru darbu, ko tiem piedāvāja saskaņā ar aktu par sabiedriskajiem darbiem.

«Principi, pēc kuriem tika organizēti rūpnieciskie darbi, dažādās pilsētās nebūt nebija vienādi. Bet pat tajās vietās, kur darbs zem klajas debess nebija vienīgi mēģinājuma darbs (labour test), par šo darbu maksāja vai nu parastā kārtējā pabalsta apmērā, vai tikai nedaudz vairāk, un tādējādi tam faktiski bija mēģinājuma darba raksturs» (69. lpp.). — «1863. g. aktam par sabiedriskajiem darbiem vajadzēja palīdzēt šajā postā un dot strādniekam iespēju nopelnīt savu dienas algu kā neatkarīgam dienas strādniekam. Šī akta mērķis bija trejāds: 1) pilnvarot vietējos varas orgānus aizņemties naudu no komisāriem, kas pārzina valsts aizdevumus (ar Valsts centrālā nabagu aizgādības resora prezidenta piekrišanu); 2) veicināt pilsētu labierīcību kokvilnas rūpniecības rajonos; 3) sagādāt bezdarbniekiem nodarbošanos un pietiekamu izpeļņu (remunerative wages).» Līdz 1863. g. oktobra beigām saskaņā ar šo aktu bija piešķirti aizņēmumi kopsummā par 883 700 st. marc. (70. lpp.).

Uzsāktie darbi bija galvenokārt kanalizācijas ierīkošana, ceļu būve, ielu bruģēšana, aizdambējumu ierīkošana ūdens dzinējiem u. tml.

Hendersona kgs, Blekbērnas komitejas prezidents, šajā sakarībā raksta fabriku inspektoram Redgreivam:

«No visa tā, kas man ir bijis jāvēro mūsu pārdzīvojamā ciešanu un nabadzības periodā, nekas mani nav tādā mērā pārsteidzis un iepriecinājis kā tā mundrā gatavība, ar kādu šī rajona bezdarbnieki ķeras pie darbiem, kurus tiem piedāvā Blekbērnas pilsētas padome, pamatojoties uz aktu par sabiedriskajiem darbiem. Grūti iedomāties krasāku kontrastu nekā to, kurš pastāv starp kokvilnas vērpēju, kas agrāk strādājis kā kvalificēts strādnieks fabrikā, un to pašu kokvilnas vērpēju, kas tagad strādā kā dienas strādnieks noteku kanālā 14 vai 18 pēdu dziļumā.»

(Pie tam strādnieki saņēma pēc ģimenes lieluma no 4 līdz 12 šiliņiem nedēļā; tieši ar šo «milzīgo summu» bieži vien tika uzturēta 8 cilvēku ģimene. Mietpilsoņu kungiem tas bija divkārt izdevīgi: pirmkārt, savu nokvēpušo un nolaisto pilsētu uzlabošanai viņi saņēma naudu par ārkārtīgi zemiem procentiem; otrkārt, viņi maksāja strādniekiem daudz mazāk par parasto darba algu.)

«Strādnieks, kas pieradis pie gandrīz tropiska karstuma, pie darba, kur manipulācijas veiksme un precizitāte ir viņam nesalīdzināmi svarīgāka par muskuļu spēku, kas ir pieradis pie divkārtējas, dažreiz pie trīskārtējas algas salīdzinājumā ar to, ko viņš var saņemt pašreiz, — tāds strādnieks, pieņemdams piedāvātos noteikumus, parāda pašaizliedzību un saprātu, un tas dara viņam vislielāko godu. Blekbērnā bezdarbniekus izmēģināja gandrīz visos iespējamos darbos, kas tika veikti zem klajas debess: viņi raka sīksto, smago māla zemi ievērojamā dziļumā, veica nosusināšanas darbus, skaldīja akmeņus, būvēja ceļus, raka 14, 16 un dažkārt 20 pēdu dziļus ielu kanālus. Pie tam viņiem bieži vien vajadzēja stāvēt 10—12 collas dziļi dubļos un ūdenī un ciest no klimata iedarbības, ar kuru mitruma un aukstuma ziņā diezin vai var līdzināties kāda cita Anglijas rajona klimats, ja vien vispār tāds klimats kaut kur ir sastopams» (91. un 92. lpp.). — «Strādnieki izturējās gandrīz nevainojami; viņi bija gatavi uzņemties darbu zem klajas debess un to vīrišķīgi izpildīt...» (69. lpp.)

1864. gads. Aprīlis.

«Laiku pa laikam dažādos rajonos ir dzirdamas sūdzības par strādnieku trūkumu, it sevišķi tādās nozarēs kā, piemēram, austuvēs... Bet šo sūdzību cēlonis ir tiklab niecīgā alga, ko tagad spēj izpelnīt strādnieki slikto dzijas šķirņu lietošanas dēļ, kā arī zināms patiess strādnieku trūkums šajā speciālajā nozarē. Pagājušajā mēnesī notika daudzas sadursmes starp atsevišķiem fabrikantiem un to strādniekiem darba algas dēļ. Es nožēloju, ka streiki sāk notikt pārāk bieži... Ietekmi, kāda ir aktam par sabiedriskajiem darbiem, fabrikanti uzskata kā konkurenci, un tāpēc vietējā komiteja Beikupā ir pārtraukusi savu darbību, jo, lai gan visas fabrikas vēl nestrādā, tomēr ir vērojams strādnieku trūkums» («Reports of Insp. of Fact., April 1864», p. 9).

Tik tiešām, fabrikantu kungiem bija pēdējais laiks nākt pie prāta. Kad bija publicēts akts par sabiedriskajiem darbiem, pieprasījums tādā mērā pieauga, ka Beikupas akmeņlauztuvē daži fabrikas strādnieki nopelnīja 4—5 šiliņus dienā. Un tāpēc pamazām tika apturēti sabiedriskie darbi — šis 1848. g. nacionālo darbnīcu[50] jaunais izdevums, kuras šoreiz gan bija ierīkotas buržuāzijas interesēs.

*Eksperimenti in corpore vili**

«Kaut gan es te minēju stipri pazemināto darba algu» (strādniekiem, kas nodarbināti pilnu laiku), «kas ir patiesā strādnieku izpeļņa dažādās fabrikās, bet no tā vēl nepavisam neizriet, ka strādnieki nedēļu pēc nedēļas nopelna vienu un to pašu summu. Te notiek lielas svārstības, tāpēc ka fabrikanti vienās un tajās pašās fabrikās izdara pastāvīgus eksperimentus ar dažādām kokvilnas šķirnēm un ar dažādām kokvilnas un atkritumu kombinācijām; šie «maisījumi», kā viņus sauc, bieži vien mainās, un strādnieka izpeļņa pieaug vai samazinās atkarībā no kokvilnas maisījuma kvalitātes. Dažos gadījumos izpeļņa ir tikai 15% no agrākās izpeļņas un vienā vai divās nedēļās kritas par 50% vai 60%.»

Inspektors Redgreivs, ko mēs šeit citējam, dod no prakses ņemtus datus par darba algu, no kuriem te pietiks ar šādiem piemēriem:

A, audējs, ģimenē 6 personas, nodarbināts 4 dienas nedēļā, izpeļņa 6 šiliņi $8^1/_2$ pensa; *B*, šķeterētājs, nodarbināts $4^1/_2$ dienas nedēļā, izpeļņa 6 šiliņi; *C*, audējs, ģimenē 4 personas, nodarbināts 5 dienas nedēļā, izpeļņa 5 šiliņi 1 penss; *D*, spolētājs, ģimenē 6 personas, nodarbināts 4 dienas nedēļā, izpeļņa 7 šiliņi 10 pensi; *E*, audējs, ģimenē 7 personas, nodarbināts 3 dienas nedēļā, izpeļņa 5 šiliņi utt. Redgreivs turpina:

«Šie dati pelna uzmanību, jo tie rāda, ka dažām ģimenēm darbs būtu nelaime, tāpēc ka tas ne tikai samazina izpeļņu, bet arī samazina to līdz tādiem apmēriem, ka nebūtu iespējams apmierināt pat niecīgu daļu no absolūti nepieciešamajām vajadzībām, ja netiktu izsniegts papildu pabalsts tajos gadījumos, kad ģimenes izpeļņa nesasniedz to summu, kuru tā saņemtu kā pabalstu, ja tai nemaz nebūtu darba» («Reports of Insp. of Fact., October 1863», p. 50—53).

---

* — ar dzīvu ķermeni, kuram nav vērtības. — *Red.*

«Sākot ar 1863. g. 5. jūniju, visu strādnieku vidējais darba laiks nebija lielāks par divām dienām nedēļā, strādājot 7 stundas un dažas minūtes dienā» (turpat, 121. lpp.).

Kopš krīzes sākuma līdz 1863. g. 25. martam nabagu aizgādības iestādes, Centrālā pabalstu komiteja un Londonas municipalitātes komiteja bija izsniegušas gandrīz trīs miljonus st. märc. (turpat, 13. lpp.).

«Kādā rajonā, kur vērpj vissmalkākā numura dziju... vērpējiem netieši tika pazemināta darba alga par 15%, pārejot no Šailendas šķirnes kokvilnas uz Ēģiptes kokvilnu... Kādā plašā rajonā, kur kokvilnas atkritumus lielos daudzumos izlieto, tos sajaucot ar Indijas kokvilnu, darba alga pazemināja par 5% un vērpēji zaudēja vēl 20—30%, tāpēc ka pārstrādāja suratu un atkritumus. Audēji, kas agrāk strādāja ar četrām stellēm, tagad strādā ar divām. 1860. gadā uz katrām stellēm viņi izstrādāja 5 šiliņus 7 pensus, 1863. gadā tikai 3 šiliņus 4 pensus... Naudas sodi, kas agrāk, lietojot Amerikas kokvilnu, svārstījās no 3 līdz 6 pensiem (vērpējiem), sasniedz tagad 1 šiliņu— 3 šiliņus 6 pensus.»

Kādā rajonā, kur Ēģiptes kokvilnu lietoja maisījumā ar Austrumindijas kokvilnu,

«vērpēja vidējā darba alga uz vērpjamās mašīnas bija 1860. gadā 18—25 šiliņi, bet tagad ir no 10 līdz 18 šiliņiem. Tā cēlonis nav tikai kokvilnas pasliktināšanās vien, bet arī vērpjamās mašīnas kustības ātruma samazināšana, lai dziju stiprāk savītu, par ko parastajā laikā tiek maksāts pēc darba līguma noteikumiem papildu atalgojums» (43. un 44. lpp.). «Kaut gan Austrumindijas kokvilnas pārstrādāšana bija varbūt vienā vai otrā gadījumā izdevīga fabrikantiem, tomēr mēs redzam» (sk. izcenojumu lapu 53. lpp.), «kas tā rezultātā bija jāizcieš strādniekiem salīdzinājumā ar 1861. g. Ja nostabilizēsies surata lietošana, tad strādnieki pieprasīs tādu pašu izpeļņu kā 1861. gadā, bet šādā gadījumā tiktu nopietni skarta fabrikantu peļņa, jo šo ietekmi nekompensēs ar kokvilnas vai fabrikātu cenas pārmaiņu» (105. lpp.).

Dzīvokļu īre.

«Dzīvokļu īri, ko strādnieki maksā tajos gadījumos, kad viņi dzīvo fabrikantam piederošajās kotedžās, fabrikants bieži vien atvelk no darba algas pat tad, ja darbs norit nepilnu laiku. Tomēr šāda veida ēku vērtība ir samazinājusies, un mājiņas tagad tiek izīrētas par 25—50% lētāk nekā agrāk; kotedžu, par kuru agrāk maksāja 3 šiliņus 6 pensus nedēļā, var tagad noīrēt par 2 šiliņiem 4 pensiem un dažreiz pat vēl lētāk» (57. lpp.).

Emigrācija. Fabrikanti, protams, bija pret strādnieku emigrāciju, jo, no vienas puses,

«gaidīdami labākus laikus kokvilnas rūpniecībai, viņi centās paturēt savā rīcībā līdzekļus, ar kuriem visizdevīgāk varētu izmantot savas fabrikas». Turklāt «daudziem fabrikantiem pieder mājas, kurās dzīvo viņu nodarbinātie strādnieki, un vismaz daži no fabrikantiem katrā ziņā cer saņemt vēlāk kaut daļu no tās dzīvokļu īres, kuru strādnieki viņiem palikuši parādā» (96. lpp.).

Bērnals Osborna kgs, parlamenta deputāts, kādā runā saviem vēlētājiem 1864. g. 22. oktobrī sacīja, ka Lenkašīras strādnieki izturējušies kā antīkie filozofi (stoiķi). Vai tikai ne kā aitas?

SEPTITĀ NODAĻA

PAPILDINĀJUMI

Pieņemsim, kā to vispār darām šajā daļā, ka katrā atsevišķajā ražošanas sfērā piesavinātā peļņas masa ir vienlīdzīga virsvērtības summai, ko ražo viss šajā sfērā ieguldītais kapitāls. Pat šajā gadījumā buržujs neuzskatīs peļņu kā kaut ko identisku virsvērtībai, t. i., nesamaksātam virsdarbam, un neuzskatīs to aiz šādiem cēloņiem:

1) apgrozības procesā viņš aizmirst ražošanas procesu. Preču vērtības realizācija — kas ietver sevī arī precēs esošās virsvērtības realizāciju — viņam šķiet kā virsvērtības radīšana {te manuskriptā atstāts izlaidums, kas norāda uz to, ka Markss bija nodomājis šo punktu vēlāk iztirzāt sīkāk. — *F. E.*};

2) ja pieņemam, ka darba ekspluatācijas pakāpe paliek nemainīga, tad, kā jau redzējām, neatkarīgi no visām kredīta sistēmas radītajām modifikācijām, neatkarīgi no kapitālistu pūlēm savstarpēji piešmaukt un piekrāpt vienam otru un iedzīvoties uz otra rēķina, neatkarīgi, tālāk, no jebkuras izdevīgas tirgus izvēles — peļņas norma var būt ļoti dažāda atkarībā no vairāk vai mazāk lētas izejvielas, no lielākas vai mazākas prasmes to iepirkt, atkarībā no tā, cik ražīgas, lietderīgas un lētas ir pielietojamās mašīnas, atkarībā no tā, vairāk vai mazāk pilnīga ir vispārējā dažādu ražošanas procesa pakāpju organizācija, kādā mērā novērsta izejvielas izšķiešana, cik vienkārši un lietderīgi organizēta pārvalde un uzraudzība utt. Īsāk sakot, ja ir dota virsvērtība noteiktam mainīgajam kapitālam, tad viena un tā pati virsvērtība var izpausties lielākā vai mazākā peļņas normā, tātad var dot lielāku vai mazāku peļņas masu atkarībā no paša kapitālista vai viņa uzraugu un komiju individuālajām komerciālajām spējām. Pieņemsim, ka viena un tā pati virsvērtība 1000 st. mārc. apmērā, kas ir 1000 st. mārc. darba algas produkts, uzņēmumā *A* iznāk uz 9000 st. mārc. un citā uzņēmumā *B* uz 11 000 st. mārc. pastā-

vīgā kapitāla. *A* gadījumā mums ir $p' = \frac{1000}{10\,000} = 10\%$. *B* gadījumā mums ir $p' = \frac{1000}{12\,000} = 8\frac{1}{3}\%$. Viss kapitāls uzņēmumā *A* rada samērā vairāk peļņas nekā uzņēmumā *B*, jo te peļņas norma ir lielāka nekā tur, kaut gan abos gadījumos avansētais mainīgais kapitāls = 1000 un no tā iegūtā virsvērtība arī = 1000, tātad abos gadījumos notiek vienāda skaita strādnieku vienāda ekspluatācija. Šī vienas un tās pašas virsvērtības masas dažāda izteiksme jeb peļņas normu un tātad arī pašas peļņas lieluma atšķirība, pastāvot vienādai darba ekspluatācijai, var rasties arī no citiem avotiem, bet tā var arī rasties pilnīgi un vienīgi no atšķirības tajā prasmē, ar kādu tiek vadīti abi uzņēmumi. Un šis apstāklis rada kapitālistā ilūziju, pārliecību par to, ka viņa peļņas cēlonis ir nevis darba ekspluatācija, bet gan vismaz daļēji arī citi — no tā neatkarīgi apstākļi, it sevišķi viņa individuālā darbība.

No visa šajā pirmajā daļā sacītā ir redzama tā uzskata (Rodbertuss[51]) nepareizība, pēc kura (atšķirībā no zemes rentes, kur, piemēram, zemes platība nemainās, bet rente pieaug) kapitāla lieluma pārmaiņa neietekmē attiecību starp peļņu un kapitālu un tātad arī peļņas normu, jo gadījumā, kad pieaug peļņas masa, pieaug arī kapitāla masa, uz kuru to aprēķina, un otrādi.

Tas ir pareizi tikai divos gadījumos. Pirmkārt, tad, kad, pārējiem apstākļiem un tātad vispirms virsvērtības normai nemainoties, mainās vērtība precei, kas ir naudas prece. (Tas pats notiek, kad vērtība pārmainās vienīgi nomināli, ceļas vai krītas vērtības zīmes, pārējiem apstākļiem nemainoties.) Pieņemsim, ka viss kapitāls ir vienlīdzīgs 100 st. märc., peļņa = 20 st. märc., tātad peļņas norma = 20%. Ja zelta vērtība pazeminās vai ceļas divkārt, tad pirmajā gadījumā tas pats kapitāls, kas agrāk bija vērts 100 st. märc., tagad ir vērts 200 st. märc., un peļņas vērtība būs 40 st. märc., t. i., izpaudīsies šajā naudas summā un nevis agrākajās 20 st. märc. Otrajā gadījumā kapitāla vērtība samazinās uz 50 st. märc. un peļņa izpaužas produktā, kura vērtība ir 10 st. märc. Bet abos gadījumos $200 : 40 = 50 : 10 = 100 : 20 = 20\%$. Īstenībā tomēr visos šajos gadījumos kapitālās vērtības lielums nemaz nemainās, mainās tikai vienas un tās pašas vērtības un vienas un tās pašas virsvērtības naudas izteiksme. Tātad tam nav nekādas ietekmes uz attiecību $\frac{m}{K}$ jeb peļņas normu.

Otrs gadījums ir tas, ka notiek patiesa vērtības lieluma pārmaiņa, bet šai pārmaiņai neseko attiecības $v : c$ pārmaiņa, t. i., kad, virsvērtības normai nemainoties, par darbaspēku izdotā ka-

pitāla attiecība (pie tam mainīgais kapitāls tiek aplūkots kā darbinātā darbaspēka rādītājs) pret kapitālu, kas izdots par ražošanas līdzekļiem, paliek agrākā. Šādos apstākļos, ja mums ir K vai nK, vai $\frac{K}{n}$, piemēram, 1000 vai 2000, vai 500, peļņa, ja peļņas norma ir 20%, pirmajā gadījumā būs = 200, otrajā = 400, trešajā = 100, bet $\frac{200}{1000} = \frac{400}{2000} = \frac{100}{500} = 20\%$. Citiem vārdiem sakot, peļņas norma te nemainās, jo kapitāla sastāvs paliek agrākais un to neskar kapitāla lieluma pārmaiņa. Tāpēc peļņas masas pieaugšana vai samazināšanās te rāda tikai pielietotā kapitāla lieluma pieaugšanu vai samazināšanos.

Tātad pirmajā gadījumā notiek tikai šķietama pielietojamā kapitāla lieluma pārmaiņa, otrajā gadījumā notiek patiesa lieluma pārmaiņa, bet nemainoties kapitāla organiskajam sastāvam, nemainoties tā mainīgās daļas attiecībai pret pastāvīgo daļu. Bet, izņemot abus šos gadījumus, pielietojamā kapitāla lieluma pārmaiņa ir vai nu *sekas* kādas tā sastāvdaļas vērtības iepriekšējai pārmaiņai — un tāpēc (ciktāl mainīgā kapitāla pārmaiņai neseko pašas virsvērtības pārmaiņa) sekas tā sastāvdaļu relatīvā lieluma pārmaiņai —, vai arī šī kapitāla lieluma pārmaiņa (piemēram, veicot darbus paplašinātā mērogā, ieviešot jaunas mašīnas u. tml.) ir *cēlonis* tā abu organisko sastāvdaļu relatīvā lieluma pārmaiņai. Tāpēc visos šajos gadījumos, pārējiem apstākļiem nemainoties, pielietotā kapitāla lieluma pārmaiņai nepieciešami seko vienlaicīga peļņas normas pārmaiņa.

Peļņas normas pieaugums vienmēr notiek tāpēc, ka virsvērtība pieaug relatīvi vai absolūti salīdzinājumā ar tās ražošanas izmaksām, t. i., ar visa avansētā kapitāla apmēriem, citiem vārdiem sakot, tāpēc, ka starpība starp peļņas normu un virsvērtības normu samazinās.

Peļņas normas svārstības, kas nav atkarīgas no kapitāla organisko sastāvdaļu vai no tā absolūtā lieluma pārmaiņām, ir iespējamas tajā gadījumā, ja avansētā kapitāla vērtība, lai arī kādā formā tas būtu — pamatkapitāla vai apgrozāmā kapitāla formā —, ceļas vai pazeminās, tāpēc ka neatkarīgi no jau pastāvošā kapitāla pieaug vai samazinās darba laiks, kas nepieciešams tā atražošanai. Katras preces vērtību — un tātad arī to preču vērtību, no kurām sastāv kapitāls, — nosaka nevis tas nepieciešamais darba laiks, kas ietverts pašā šajā precē, bet gan tas darba laiks, kas *sabiedriski* nepieciešams tās atražošanai. Šī atražošana var notikt apstākļos, kas uzlabojas vai pasliktinās, apstākļos, kas atšķiras no sākotnējās ražošanas apstākļiem. Pieņemsim, ka pārmainījušos apstākļos ir vajadzīgs, vispār runājot, divreiz vairāk

vai, otrādi, divreiz mazāk darba laika, lai atražotu pēc sava vieliskā satura to pašu kapitālu; tad, naudas vērtībai nemainoties, kapitāls, kas agrāk bija vērts 100 st. märc., tagad vērts 200 st. märc. vai attiecīgi 50 st. märc. Ja šis vērtības pieaugums vai, otrādi, samazinājums skartu visas kapitāla daļas vienādā mērā, tad arī peļņa atbilstoši tam izpaustos divkārtīgā vai divreiz mazākā naudas summā. Bet, ja reizē ar to notiek kapitāla organiskā sastāva pārmaiņa, pieaug vai samazinās kapitāla mainīgās daļas attiecība pret pastāvīgo daļu, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, peļņas norma pieaugs, ja relatīvi pieaugs mainīgais kapitāls, un samazināsies, ja relatīvi samazināsies mainīgais kapitāls. Bet, ja pieaug vai samazinās tikai avansētā kapitāla vērtība naudā (tāpēc ka pārmainās naudas vērtība), tad tādā pašā attiecībā pieaug vai samazinās virsvērtības izteiksme naudā. Peļņas norma paliek nemainīga.

OTRĀ DAĻA

PEĻŅAS PĀRVĒRŠANĀS PAR VIDĒJO PEĻŅU

ASTOTĀ NODAĻA

KAPITĀLU DAŽĀDAIS SASTĀVS DAŽĀDĀS RAŽOŠANAS NOZARĒS UN NO TĀ IZRIETOŠĀS ATŠĶIRĪBAS PEĻŅAS NORMĀS

Iepriekšējā daļā starp citu bija parādīts, kā peļņas norma var mainīties — celties vai pazemināties —, kad virsvērtības norma nemainās. Šajā nodaļā mēs pieņemam, ka darba ekspluatācijas pakāpe un tātad virsvērtības norma un darba dienas garums ir pēc sava lieluma vienādi, ir vienādā līmenī visās ražošanas sfērās, kādās sadalās attiecīgās zemes sabiedriskais darbs. Kas attiecas uz ievērojamām atšķirībām darba ekspluatācijā dažādās ražošanas sfērās, tad jau A. Smits visos sīkumos parādīja,[52] ka tās izlīdzina dažāda veida patiesi vai uz aizspriedumu dibināti kompensējoši apstākļi un tātad šīs atšķirības kā tikai šķietamas un pārejošas nav jāņem vērā, pētījot vispārējās attiecības. Citas atšķirības, piemēram, darba algas līmenī, ir dibinātas galvenokārt uz atšķirību starp vienkāršu un komplicētu darbu, uz ko norādīts jau «Kapitāla» I grāmatas sākumā, 11. lpp.[53], pie tam, kaut gan tās padara strādnieku likteni dažādās ražošanas sfērās ļoti nevienādu, tomēr nepavisam neskar darba ekspluatācijas pakāpi šajās dažādajās sfērās. Ja, piemēram, zeltkaļa darbs tiek samaksāts dārgāk nekā dienas strādnieka darbs, tad zeltkaļa virsdarbs ražo salīdzinājumā ar dienas strādnieka virsdarbu proporcionāli vairāk virsvērtības. Un, ja darba algu un darba dienu un tātad arī virsvērtības normas nolīdzināšanu dažādās ražošanas sfērās un pat starp dažādiem kapitāla ieguldījumiem vienā un tai pašā ražošanas sfērā aiztur dažādi vietēji apstākļi, tad līdz ar kapitālistiskās ražošanas progresu un līdz ar to, ka šim ražošanas veidam pakļaujas visas ekonomiskās attiecības, šī nolīdzināšanās realizējas arvien pilnīgāk un pilnīgāk. Lai arī cik svarīga šādu sarežģījošu momentu pētīšana ikkatrā speciālā darbā par darba algu, vispārīgā kapitālistiskās ražošanas pētīšanā tos kā nejaušus un nesvarīgus varam neņemt vērā. Šādā vispārīgā pētījumā vispār vienmēr tiek pieņemts, ka īstenās attiecības at-

bilst savam jēdzienam jeb, kas ir tas pats, īstenās attiecības tiek attēlotas tikai tiktāl, ciktāl tās izteic pašas savu vispārīgo tipu.

Virsvērtības normu atšķirībām dažādās zemēs, t. i., nacionālajām atšķirībām darba ekspluatācijas pakāpē, šajā pētījumā nav nozīmes. Šajā daļā mēs taču tieši gribam parādīt, kā izveidojas zināma vispārēja peļņas norma katras atsevišķas zemes robežās. Tiešām ir skaidrs, ka, salīdzinot dažādas nacionālās peļņas normas, ir jāsalīdzina tikai tas, ko esam izpētījuši agrāk, ar to, kas jāpētī tagad. Vispirms vajadzētu aplūkot virsvērtības nacionālo normu atšķirību un tad, pamatojoties uz šīm dotajām virsvērtības normām, salīdzināt dažādas nacionālās peļņas normas. Ciktāl to atšķirība neizriet no nacionālo virsvērtības normu atšķirības, tā, acīm redzot, izriet no apstākļiem, kuros, tāpat kā mūsu pētījumā šajā nodaļā, virsvērtību pieņemam viscaur vienādu, pastāvīgu.

Iepriekšējā nodaļā bija parādīts, ka, virsvērtības normai nemainoties, kāda noteikta kapitāla dotā peļņas norma var celties vai pazemināties atkarībā no apstākļiem, kuri ceļ vai pazemina vienas vai otras pastāvīgā kapitāla daļas vērtību un tātad vispār maina attiecību starp kapitāla pastāvīgo un mainīgo sastāvdaļu. Tālāk bija atzīmēts, ka apstākļi, kas pagarina vai saīsina kapitāla aprites laiku, var līdzīgā veidā ietekmēt peļņas normu. Tā kā peļņas masa ir identiska ar virsvērtības masu, ar pašu virsvērtību, tad mēs arī atklājām, ka peļņas *masu* — atšķirībā no peļņas *normas* — neskar iepriekš minētās vērtības svārstības. Tās modificē tikai normu, kurā izpaužas dotā virsvērtība un tātad arī dotā lieluma peļņa, t. i., modificē tikai peļņas relatīvo lielumu, tās lielumu salīdzinājumā ar avansētā kapitāla lielumu. Tiesa, ciktāl šo vērtības svārstību rezultātā notiek kapitāla saistīšanās vai atbrīvošanās, šādā netiešā ceļā var tikt skarta ne tikai peļņas norma, bet arī pati peļņa. Tomēr tas attiecas tikai uz kapitālu, kas jau funkcionē, nevis uz jauniem kapitāla ieguldījumiem, un turklāt pašas peļņas palielināšanās vai samazināšanās vienmēr ir atkarīga no tā, cik daudz vairāk vai mazāk darba minēto vērtības svārstību rezultātā var darbināt tas pats kapitāls, citiem vārdiem sakot, no tā, cik daudz lielāku vai mazāku virsvērtības masu — virsvērtības normai nemainoties — var ražot tas pats kapitāls. Tādējādi šis šķietamais izņēmums patiesībā nebūt nav pretrunā ar vispārējo likumu, nav nekāds izņēmums no tā, bet gan ir tikai īpašs vispārējā likuma pielietošanas gadījums.

Iepriekšējā daļā mēs redzējām, ka, darba ekspluatācijas pakāpei nemainoties, pastāvīgā kapitāla sastāvdaļu vērtības pārmaiņa, kā arī kapitāla aprites perioda pārmaiņa rada pārmaiņu peļņas normā. No tā pats par sevi izriet, ka peļņas normas dažādās ražošanas sfērās, kas pastāv vienlaikus cita citai blakus, būs dažādas, ja dažādās ražošanas nozarēs pielietotajiem kapi-

tāliem, pārējiem apstākļiem nemainoties, ir dažādi aprites periodi vai vērtības ziņā dažāda attiecība starp to organiskajām sastāvdaļām. To, ko agrāk aplūkojām kā pārmaiņas, kas notiek ar vienu un to pašu kapitālu secīgi laikā, — to tagad aplūkojam kā vienlaikus pastāvošas atšķirības starp kapitālistiskajiem uzņēmumiem, kas darbojas cits citam blakus dažādās ražošanas sfērās.

Pie tam mums jāizpētī 1) atšķirība kapitālu *organiskajā sastāvā*, 2) atšķirība to aprites periodā.

Pats par sevi saprotams, ka, ja mēs šajā pētījumā runājam par kapitāla sastāvu vai aprites laiku noteiktā ražošanas nozarē, tad vienmēr domājam par vidējām, normālām attiecīgajā ražošanas nozarē ieguldītā kapitāla attiecībām; vispār šeit ir runa par visa attiecīgās ražošanas sfēras kapitāla vidējām attiecībām, nevis par nejaušām atšķirībām starp šajā sfērā ieguldītiem atsevišķiem kapitāliem.

Tā kā mēs tālāk pieņemam, ka virsvērtības norma un darba diena nemainās, un šis pieņēmums ietver sevī arī darba algas nemainīgumu, tad šajos apstākļos noteikts daudzums mainīgā kapitāla izteic noteiktu daudzumu darbināta darbaspēka un tātad noteiktu daudzumu materializēta darba. Tātad, ja 100 st. märc. izteic 100 strādnieku vienas nedēļas darba algu, t. i., patiesībā 100 darbaspēku, tad 100 st. märc. $\times n$ izteic $100 \times n$ strādnieku darba algu un $\frac{\text{100 st. märc.}}{n}$ izteic $\frac{100}{n}$ strādnieku darba algu. Tādējādi mainīgais kapitāls šeit (tāpat kā vienmēr, kad darba algas lielums ir dots) ir rādītājs darba masai, ko darbina viss noteikta lieluma kapitāls; tātad atšķirības pielietotā mainīgā kapitāla lielumā rāda atšķirības pielietotā darbaspēka masā. Ja 100 st. märc. pārstāv 100 strādnieku vienas nedēļas laikā un tātad — pieņemot, ka nedēļā tiek strādāts 60 stundu, — 6000 darba stundu, tad 200 st. märc. atbilst 12 000, bet 50 st. märc. tikai 3000 darba stundām.

Ar kapitāla sastāvu mēs saprotam, kā jau norādīts «Kapitāla» I grāmatā, attiecību starp tā aktīvo un pasīvo sastāvdaļu, starp mainīgo un pastāvīgo kapitālu. Pie tam mums jāaplūko divas attiecības, kas nav vienādi svarīgas, kaut gan zināmos apstākļos var iedarboties vienādi.

Pirmā attiecība ir dibināta uz tehnisko bāzi, un zināmā ražošanas spēku attīstības pakāpē to var uzskatīt kā dotu. Ir vajadzīga noteikta darbaspēka masa, ko pārstāv noteikts skaits strādnieku, lai ražotu, piemēram, vienā dienā noteiktu produkta masu un tātad — kas pats par sevi no tā izriet — darbinātu ražīgi patērētu noteiktu masu ražošanas līdzekļu, mašīnu, izejvielu utt. Noteikts daudzums strādnieku atbilst noteiktam daudzumam ražošanas līdzekļu, tātad noteikts daudzums dzīvā darba atbilst noteiktam daudzumam darba, kas jau materializēts ražošanas

līdzekļos. Šī attiecība ir ļoti dažāda dažādās ražošanas nozarēs, bieži vien pat dažādos vienas un tās pašas rūpniecības nozares atzarojumos, kaut gan, no otras puses, savstarpēji ļoti attālās rūpniecības nozarēs tā nejauši var būt pilnīgi vai gandrīz vienāda.

Šī attiecība izveido kapitāla tehnisko sastāvu un ir kapitāla organiskā sastāva īstais pamats.

Bet iespējams arī tāds gadījums: minētā attiecība ir vienāda dažādās rūpniecības nozarēs, ciktāl mainīgais kapitāls ir vienkāršs darbaspēka rādītājs un pastāvīgais kapitāls — vienkāršs šī darbaspēka darbināto ražošanas līdzekļu masas rādītājs, piemēram, zināmi darbi vara un dzelzs apstrādāšanā var prasīt vienādu attiecību starp darbaspēku un ražošanas līdzekļu masu. Bet, tā kā varš ir dārgāks par dzelzi, tad vērtības attiecība starp mainīgo un pastāvīgo kapitālu abos gadījumos būs dažāda, un līdz ar to būs dažāds arī abu kapitālu vērtības sastāvs, ņemot tos katru visumā. Starpība starp tehnisko sastāvu un vērtības sastāvu parādās katrā rūpniecības nozarē tādējādi, ka, tehniskajam sastāvam nemainoties, abu kapitāla daļu vērtības attiecība var mainīties un, otrādi, tehniskajam sastāvam mainoties, to vērtības attiecība var palikt nemainīga; pēdējais notiek, protams, tikai tad, ja pārmaiņu attiecībā starp uzņēmumā ieguldīto ražošanas līdzekļu masu un darbaspēku kompensē to vērtību pretēja pārmaiņa.

Kapitāla vērtības sastāvu, ciktāl to nosaka tā tehniskais sastāvs un ciktāl šī tehniskā sastāva pārmaiņas atspoguļojas kapitāla vērtības sastāvā, mēs saucam par kapitāla *organisko* sastāvu[20].

Tātad attiecībā uz mainīgo kapitālu mēs pieņemam, ka tas rāda noteiktu daudzumu darbaspēka, noteiktu skaitu strādnieku vai noteiktu masu darbināta dzīvā darba. Iepriekšējā daļā mēs redzējām, ka zināmos apstākļos mainīgā kapitāla lieluma pārmaiņā var izpausties tikai vienas un tās pašas darba masas cenas pieaugums vai samazinājums, bet šeit, kur virsvērtības normu un darba dienu aplūkojam kā pastāvīgus lielumus un darba algu par noteiktu darba laiku — kā dotu lielumu, šis gadījums atkrīt. Otrādi, starpība pastāvīgā kapitāla lielumā gan arī var liecināt par pārmaiņu noteikta darbaspēka daudzuma darbinātu ražošanas līdzekļu masā, bet tā var arī izrietēt no atšķirības vērtībā, kas piemīt vienā ražošanas sfērā darbinātiem ražošanas līdzekļiem salīdzinājumā ar citām ražošanas sfērām. Tāpēc te mums jāaplūko abi viedokļi.

Beidzot jāatzīmē šāds būtisks apstāklis.

---

[20] Minētais īsumā jau ir iztirzāts «Kapitāla» pirmās grāmatas trešajā izdevumā, 628. lpp., XXIII nod. sākumā [*Markss K.* Kapitāls, I sēj. R., «Liesma», 1973, 501. lpp.]. Tā kā pirmajos divos izdevumos šīs vietas nav, tad tās atkārtošana šeit bija vēl jo vairāk pamatota. — *F. E.*

Pieņemsim, ka 100 st. märc. ir 100 strādnieku vienas nedēļas darba alga. Pieņemsim, ka vienas nedēļas darba laiks = 60 stundām. Pieņemsim, tālāk, ka virsvērtības norma = 100%. Šajā gadījumā strādnieki no 60 stundām strādā 30 stundu sev un 30 stundu par velti kapitālistam. 100 sterliņu märciņās darba algas patiesībā ir iemiesotas tikai 30 darba stundas, ko strādājis katrs no 100 strādniekiem, jeb kopā 3000 darba stundas, turpretim pārējās 3000 stundas, ko viņi pavadījuši darbā, ir iemiesotas 100 sterliņu märciņās virsvērtības resp. peļņas, kuru gūst kapitālists. Tādējādi, kaut gan darba alga 100 st. märc. apmērā neizteic to vērtību, kurā materializējas 100 strādnieku vienas nedēļas darbs, tomēr tā rāda (jo darba dienas garums un virsvērtības norma ir doti), ka šis kapitāls darbina 100 strādnieku pavisam 6000 darba stundu laikā. Kapitāls 100 st. märc. apmērā to rāda, jo, pirmkārt, tas rāda darbināto strādnieku skaitu, tāpēc ka 1 st. märc. = 1 strādniekam nedēļā, tātad 100 st. märc. = 100 strādniekiem; jo, otrkārt, katrs darbinātais strādnieks, ja virsvērtības norma ir 100%, veic divreiz vairāk darba, nekā ir ietverts viņa darba algā; tātad 1 st. märc., viņa alga, pusnedēļas darba izteiksme, darbina darbu veselu nedēļu, un tāpat 100 st. märc., kaut gan tajās ietverts tikai 50 nedēļu darbs, darbina darbu 100 darba nedēļas. Tāpēc jāievēro ļoti svarīgā atšķirība starp mainīgo, darba algai izlietoto kapitālu, ciktāl tā vērtība — darba algu summa — pārstāv noteiktu daudzumu materializēta darba, un to pašu mainīgo kapitālu, ciktāl tā vērtība vienkārši rāda darbinātā dzīvā darba masu. Dzīvā darba masa vienmēr ir lielāka nekā darba daudzums, kas ietverts mainīgajā kapitālā, un tāpēc izpaužas lielākā vērtībā nekā mainīgā kapitāla vērtība, — vērtībā, kuru, no vienas puses, nosaka mainīgā kapitāla darbināto strādnieku skaits un, no otras puses, tas virsdarba daudzums, ko viņi veic.

Šādā veidā aplūkojot mainīgo kapitālu, varam secināt sekojošo.

Pieņemsim, ka kapitālistiskā uzņēmumā ražošanas sfērā *A* uz katrām 700 vienībām visa kapitāla tiek izlietotas tikai 100 vienības uz mainīgo un 600 vienības uz pastāvīgo kapitālu, turpretim ražošanas sfērā *B* — 600 vienības uz mainīgo un 100 vienības uz pastāvīgo kapitālu. Tad viss kapitāls *A* 700 vienību apmērā darbinās darbaspēku, kura vērtība ir 100 vienības, un tātad, ja paliek spēkā mūsu iepriekšējie pieņēmumi, dos tikai 100 darba nedēļu jeb 6000 stundu dzīvā darba, turpretim tikpat lielais kopkapitāls *B* darbina 600 nedēļu darbu un tātad dod 36 000 stundu dzīvā darba. Tāpēc kapitāls sfērā *A* varētu piesavināties tikai 50 darba nedēļu jeb 3000 stundu virsdarba, bet tikpat lielais kapitāls sfērā *B* — 300 darba nedēļu jeb 18 000 stundu. Mainīgais kapitāls ne tikai rāda to darbu, kas ietverts viņā pašā, bet, ja virsvērtības norma ir dota, tas līdz ar to rāda to darbināto uzvijas darbu, kas turpinās pāri šim mēram, jeb virsdarbu. Ja darba ekspluatācijas

pakāpe ir vienāda, tad peļņa pirmajā gadījumā būtu $=\frac{100}{700}=$ $=1/7=14^2/7\%$ un otrajā gadījumā $=\frac{600}{700}=85^5/7\%$, t. i., sešreiz lielāka peļņas norma. Bet faktiski šai gadījumā pati peļņa būtu sešreiz lielāka, 600 no kapitāla *B* attiecībā pret 100 no kapitāla *A*, jo sešreiz vairāk dzīvā darba darbina tāds pats kapitāls; tātad, ja darba ekspluatācijas pakāpe ir vienāda, tiek ražots sešreiz vairāk virsvērtības un tātad arī sešreiz vairāk peļņas.

Ja sfērā *A* pielietotu nevis 700, bet 7000 st. märc. un sfērā *B* tikai 700 st. märc. kapitāla, tad, nemainoties organiskajam sastāvam, no 7000 st. märc. kapitāla *A* tiktu izlietots kā mainīgais kapitāls 1000 st. märc., t. i., 1000 strādnieku vienu nedēļu = 60 000 dzīvā darba stundu, to skaitā 30 000 stundu virsdarba. Bet arī tagad, tāpat kā agrāk, *A* salīdzinājumā ar *B* ar katrām 700 st. märc. darbinātu sešreiz mazāk dzīvā darba un tātad sešreiz mazāk virsdarba, un tāpēc arī peļņas te iznāktu sešreiz mazāk. Ja aplūkosim peļņas normu, tad dabūsim kapitālam *A* $\frac{1000}{7000}=\frac{100}{700}=$ $=14^2/7\%$ salīdzinājumā ar $\frac{600}{700}$ jeb $85^5/7\%$ kapitālam *B*. Lai gan kapitālu lielumi ir vienādi, peļņas normas te ir dažādas, jo, pastāvot vienādai virsvērtības normai, dažādas ir ražotās virsvērtības un tātad arī peļņas masas, tāpēc ka darbinātas nevienādas dzīvā darba masas.

Faktiski tas pats rezultāts rodas gadījumā, ja tehniskie apstākļi vienā ražošanas sfērā ir tādi paši kā otrā sfērā, bet pielietoto pastāvīgā kapitāla elementu vērtība ir lielāka vai mazāka. Pieņemsim, ka abas sfēras izlieto 100 st. märc. mainīgā kapitāla katra, tātad abos gadījumos vajadzīgs 100 strādnieku nedēļā, lai darbinātu vienu un to pašu daudzumu mašīnu un izejvielu, bet pēdējās ir dārgākas *B* gadījumā nekā *A* gadījumā. Tad uz 100 sterliņu märciņām mainīgā kapitāla iznāk pastāvīgā kapitāla sfērā *A*, piemēram, 200 st. märc. un sfērā *B* — 400 st. märc. Ja virsvērtības norma ir 100%, tad ražotā virsvērtība abos gadījumos ir vienlīdzīga 100 st. märc., tātad arī peļņa abos gadījumos ir vienlīdzīga 100 st. märc. Bet sfērā *A* mums ir $\frac{100}{200_c+100_v}=$ $=1/3=33^1/3\%$, turpretim sfērā *B* $\frac{100}{400_c+100_v}=1/5=20\%$. Tiešām, ja abos gadījumos ņemsim noteiktas visa kapitāla daļas, tad sfērā *B* no katrām 100 st. märc. uz mainīgo kapitālu iznāk tikai 20 st. märc. jeb $1/5$, turpretim sfērā *A* no katrām 100 st. märc. mainīgais kapitāls ir $33^1/3$ st. märc. jeb $1/3$. *B* dod uz katrām 100 st. märc. mazāk peļņas, jo darbina mazāk dzīvā darba

nekā *A*. Tādējādi atšķirība peļņas normās te atkal ir reducējama uz virsvērtības masu un tāpēc arī uz peļņas masu atšķirību, kuras tiek ražotas uz katrām 100 vienībām ieguldītā kapitāla.

Šī otrā piemēra atšķirība no iepriekšējā ir šāda: otrajā gadījumā, lai nolīdzinātu *A* un *B*, būtu jāmaina vērtībā tikai pastāvīgais kapitāls *A* vai *B*, nemainot tehnisko bāzi; turpretim pirmajā gadījumā divās ražošanas sfērās pats kapitāla tehniskais sastāvs ir dažāds un, lai tās nolīdzinātu, būtu attiecīgi jāpārveido tehniskā bāze.

Tādējādi kapitālu dažādais organiskais sastāvs nav atkarīgs no to absolūtā lieluma. Jautājums vienmēr ir tikai tāds, cik daudz no katrām 100 vienībām kapitāla iznāk uz mainīgo un cik daudz uz pastāvīgo kapitālu.

Tātad dažāda lieluma kapitāli, izteikti 100 vienībās, — vai, kas šai gadījumā ir tas pats, vienāda lieluma kapitāli — ražo, pastāvot vienādai darba dienai un vienādai darba ekspluatācijas pakāpei, ļoti dažādus daudzumus peļņas, jo ražo dažādus virsvērtības daudzumus; tā cēlonis ir tieši tas, ka kapitālu dažādā organiskā sastāva dēļ dažādās ražošanas sfērās kapitālu mainīgās daļas ir dažādas, tātad dažādi to darbinātā dzīvā darba daudzumi un tāpēc arī to piesavinātā virsdarba — šīs virsvērtības substances un tātad arī peļņas daudzumi. Lieluma ziņā vienādas visa kapitāla daļas dažādās ražošanas sfērās ietver sevī lieluma ziņā nevienādus virsvērtības avotus, jo vienīgais virsvērtības avots taču ir dzīvais darbs. Ja darba ekspluatācijas pakāpe ir vienāda, tad darba masa, ko darbina, teiksim, kapitāls = 100, un tātad arī šī kapitāla piesavinātā virsdarba masa ir atkarīga no kapitāla mainīgās sastāvdaļas lieluma. Ja kapitāls, kura sastāvdaļu procentuālā attiecība ir $90_c + 10_v$, pastāvot vienādai darba ekspluatācijas pakāpei, radītu tikpat daudz virsvērtības resp. peļņas kā kapitāls, kas sastāv no $10_c + 90_v$, tad būtu pilnīgi skaidrs, ka virsvērtībai un tātad arī vērtībai vispār jābūt kādam gluži citam avotam, nevis darbam, un līdz ar to būtu zudis jebkurš racionāls pamats politiskajai ekonomijai. Pieņemsim joprojām, ka 1 st. märc. ir viena strādnieka nedēļas darba alga par 60 darba stundām un ka virsvērtības norma = 100%. Tad ir acīm redzams, ka visa jaunražotā vērtība, ko viens strādnieks var dot vienā nedēļā, = 2 st. märc.; tādā gadījumā 10 strādnieku nevarētu dot vairāk kā 20 st. märc., bet, tā kā no šīm 20 st. märc. 10 st. märc. kompensē darba algu, tad 10 strādnieku nevarētu radīt lielāku virsvērtību kā 10 st. märc., 90 strādnieku, kuru visa produkts = 180 st. märc. un darba alga = 90 st. märc., radītu virsvērtību 90 st. märc. apmērā. Tādējādi peļņas norma būtu vienā gadījumā 10%, otrā gadījumā 90%. Ja tas būtu citādi, tad vērtībai un virsvērtībai būtu jābūt nevis materializētam darbam, bet gan kaut kam citam. Tādējādi, tā kā dažādās ražošanas sfērās savu sastāvdaļu procentuālajā attiecībā izteiktie kapitāli —

vai vienāda lieluma kapitāli — nevienādā proporcijā sadalās pastāvīgajā elementā un mainīgajā elementā, darbina nevienādu daudzumu dzīvā darba un tātad ražo nevienādu daudzumu virsvērtības un tāpēc arī peļņas, tad peļņas norma, kas tieši ir virsvērtības procentuālā attiecība pret visu kapitālu, tiem ir dažāda.

Bet, ja dažādās ražošanas sfērās vienāda lieluma kapitāli, kas izteikti savu sastāvdaļu procentuālā samērā, ražo nevienādu peļņu sava organiskā sastāva atšķirības rezultātā, tad no tā izriet, ka nevienādu kapitālu peļņa dažādās ražošanas sfērās nevar būt proporcionāla šo kapitālu attiecīgajiem lielumiem, ka peļņa dažādās ražošanas nozarēs tātad nav proporcionāla attiecīgajiem tajās ieguldīto kapitālu lielumiem. Tāpēc, ka peļņas pieaugšana pro rata* ieguldītā kapitāla lielumam paredzētu, ka procentuālā izteiksmē peļņa ir vienāda, ka vienāda lieluma kapitāliem dažādās ražošanas sfērās tātad ir vienāda peļņas norma neatkarīgi no to dažādā organiskā sastāva. Tikai vienā un tai pašā ražošanas sfērā — tātad tur, kur kapitāla organiskais sastāvs ir dots, — vai dažādās ražošanas sfērās ar vienādu kapitāla organisko sastāvu peļņas masas ir tieši proporcionālas ieguldītā kapitāla masām. Ka nevienāda lieluma kapitālu peļņa ir proporcionāla to lielumiem, tas vispār nozīmē tikai to, ka vienāda lieluma kapitāli dod vienāda lieluma peļņu jeb ka peļņas normas visiem kapitāliem ir vienādas, lai arī kāds būtu to lielums un to organiskais sastāvs.

Visi iepriekšējie prātojumi ir dibināti uz pieņēmumu, ka preces tiek pārdotas pēc to vērtībām. Preces vērtība ir vienlīdzīga tajā ietvertā pastāvīgā kapitāla vērtībai plus tajā atražotā mainīgā kapitāla vērtība, plus šī mainīgā kapitāla pieaugums, t. i., ražotā virsvērtība. Ja virsvērtības norma ir dota, tad virsvērtības masa ir, acīm redzot, atkarīga no mainīgā kapitāla masas. Pieņemsim, ka kapitāla 100 ražotā produkta vērtība vienā gadījumā $= 90_c + 10_v + 10_m = 110$, otrā gadījumā $= 10_c + 90_v + 90_m = 190$. Ja preces tiek pārdotas pēc to vērtībām, tad pirmais produkts tiek pārdots par 110, no kuriem 10 pārstāv virsvērtību jeb nesamaksāto darbu, otrais produkts tiek pārdots par 190, no kuriem 90 ir virsvērtība jeb nesamaksātais darbs.

Šis gadījums ir sevišķi svarīgs, kad tiek salīdzinātas savā starpā nacionālās peļņas normas. Pieņemsim, ka kādā Eiropas zemē virsvērtības norma = 100%, t. i., strādnieks pusi dienas strādā sev un pusi dienas uzņēmējam; pieņemsim, ka kādā Āzijas zemē virsvērtības norma = 25%, t. i., strādnieks $^4/_5$ dienas strādā sev un $^1/_5$ uzņēmējam. Pieņemsim, ka Eiropas zemē nacionālā kapitāla sastāvs ir $84_c + 16_v$, bet Āzijas zemē, kur pielieto maz mašīnu u. tml. un dotajā laika posmā dotais daudzums darbaspēka ražīgi patērē samērā maz izejvielas, šis sastāvs ir $16_c + 84_v$. Tad mēs dabūjam šādu aprēķinu:

---

* — atbilstoši. — *Red.*

Eiropas zemē produkta vērtība = $84_c+16_v+16_m=116$; peļņas norma = $\frac{16}{100}=16\%$;

Āzijas zemē produkta vērtība = $16_c+84_v+21_m=121$; peļņas norma = $\frac{21}{100}=21\%$.

Tādējādi peļņas norma Āzijas zemē ir vairāk nekā par 25% lielāka nekā Eiropas zemē, kaut gan virsvērtības norma ir četrreiz mazāka. Kērijs, Bastiā un tutti quanti* izdarītu, protams, tieši pretēju secinājumu.

Tas starp citu. Nacionālo peļņas normu dažādību pa lielākajai daļai nosaka nacionālo virsvērtības normu dažādība, bet mēs salīdzinām šajā nodaļā nevienādas peļņas normas, kuru pamatā ir viena un tā pati virsvērtības norma.

Bez kapitālu dažādā organiskā sastāva, tātad bez atšķirības darba masās un līdz ar to, pārējiem apstākļiem nemainoties, arī virsdarbā, ko iedarbinājuši vienāda lieluma kapitāli dažādās ražošanas sfērās, pastāv vēl viens peļņas normas nevienlīdzības avots: dažāds kapitāla aprites ilgums dažādās ražošanas sfērās. IV nodaļā mēs redzējām, ka, ja kapitālu sastāvs ir vienāds un ja pārējie apstākļi nemainās, peļņas normas ir pretēji proporcionālas aprites periodiem; mēs redzējām arī, ka viens un tas pats mainīgais kapitāls, ja tā aprites periodi ir dažāda ilguma, rada nevienlīdzīgas virsvērtības masas gadā. Tātad aprites laika atšķirība ir otrs cēlonis, kura rezultātā dažādās ražošanas sfērās vienāda lieluma kapitāli vienādos laika posmos rada nevienādu peļņu un kura rezultātā peļņas normas šajās dažādajās sfērās ir dažādas.

Kas attiecas uz to proporciju, kādā kapitāls sadalās pamatkapitālā un apgrozāmajā kapitālā, tad šī attiecība pati par sevi nepavisam neskar peļņas normu. Tā var ietekmēt to tikai divos gadījumos: vai nu tad, kad šī atšķirība pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla attiecībā sakrīt ar atšķirību mainīgās un pastāvīgās daļas attiecībā, kad tātad atšķirība peļņas normā ir cēlusies nevis no atšķirības pamata un apgrozāmās daļas attiecībā, bet gan no atšķirības pastāvīgās un mainīgās daļas attiecībā, vai arī tad, kad atšķirība pamata un apgrozāmās sastāvdaļas attiecībā ir cēlonis atšķirībai aprites laikā, kurā realizējas noteikta peļņa. Ja kapitāli dažādā proporcijā sadalās pamatkapitālā un apgrozāmajā kapitālā, tad šis apstāklis, tiesa gan, vienmēr ietekmēs šo kapitālu aprites laiku un radīs tajā atšķirības; tomēr no tā vēl neizriet, ka aprites laiks, kurā vieni un tie paši kapitāli realizē doto peļņu, ir dažāds. Pieņemsim, piemēram, ka *A* pastāvīgi jāpārdod lielākā daļa produkta, lai iegādātos izejvielu u. tml., turpretim *B* ilgāku laiku pielieto vienas un tās pašas mašīnas u. tml.

* — visi tamlīdzīgie. — *Red.*

un mazāku daudzumu izejvielas; katrā ziņā abiem, ciktāl tie ražo, daļa kapitāla pastāvīgi ir ieguldīta: vienam tā ieguldīta izejvielā, t. i., apgrozāmajā kapitālā, otram — mašīnās utt., t. i., pamatkapitālā. *A* pastāvīgi pārvērš daļu sava kapitāla no preču formas naudas formā un no šīs pēdējās atpakaļ izejvielas formā, turpretim *B* daļu no sava kapitāla vairāk vai mazāk ilgu laiku izlieto kā darba rīku bez šādas pārvēršanas. Ja viņi abi izlieto vienādu daudzumu darba, tad, lai gan viņi pārdos gada laikā nevienādas vērtības produktu masas, abas produktu masas ietvers sevī vienādus daudzumus virsvērtības un to peļņas normas, kas tiek aprēķinātas uz visu avansēto kapitālu, būs vienādas, kaut gan abos gadījumos ir dažāda tā proporcija, kādā katrs no šiem kapitāliem sadalās pamata un apgrozāmajā daļā, tāpat kā dažāds ir to aprites laiks. Abi kapitāli realizē vienādā laika posmā vienādu peļņu, kaut gan tie aprit dažāda ilguma laikā.[21] Starpībai aprites laikā pašai par sevi ir nozīme tikai tiktāl, ciktāl tā ietekmē virsdarba masu, ko dotajā laika posmā var piesavināties un realizēt viens un tas pats kapitāls. Tātad, ja tādējādi kapitāla nevienādais iedalījums apgrozāmajā kapitālā un pamatkapitālā nepieciešami nenoved pie aprites laika atšķirības, kas savukārt ir cēlonis peļņas normu nevienlīdzībai, tad ir skaidrs, ka, ciktāl pēdējā pastāv, to nosaka nevis pats kapitāla nevienādais iedalījums apgrozāmajā un pamatkapitālā, bet gan tas, ka šis kapitāla iedalījums šai gadījumā tikai norāda uz atšķirību aprites laikā, kura ietekmē peļņas normu.

Tātad pastāvīgā kapitāla dažādam iedalījumam apgrozāmajā kapitālā un pamatkapitālā dažādās rūpniecības nozarēs pašam par sevi nav nozīmes priekš peļņas normas, jo izšķiroša ir mainīgā kapitāla attiecība pret pastāvīgo kapitālu, pie tam pastāvīgā kapitāla vērtība un tātad arī tā relatīvais lielums salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu nekādā mērā nav atkarīgs no tā, vai tā sastāvdaļām ir pamatkapitāla vai apgrozāmā kapitāla raksturs. Tomēr ir pilnīgi pareizi — un tas bieži vien noved pie nepareiziem secinājumiem —, ka tur, kur ievērojami attīstīts pamatkapitāls, tas izteic tikai to faktu, ka ražošana notiek lielā mērogā un tātad pastāvīgais kapitāls ir stiprā pārsvarā pār mainīgo ka-

---

[21] {Kā izriet no IV nodaļas, iepriekš sacītais ir pareizs tikai tajā gadījumā, ja kapitāliem *A* un *B* ir dažādi vērtības sastāvi un ja to procentos izteiktās mainīgās sastāvdaļas ir tieši proporcionālas to aprites laikam, t. i., pretēji proporcionālas apritu skaitam dotajā laikā. Pieņemsim, ka kapitāla *A* procentuāli izteiktais sastāvs $=20_c$ pamatkapitāla $+70_c$ apgrozāmā kapitāla, tātad $90_c+10_v=100$. Ja virsvērtības norma ir 100%, tad šie 10_v vienas aprites laikā rada 10_m. Peļņas norma vienai apritei $=10\%$. Pieņemsim, no otras puses, ka kapitāls $B=60_c$ pamatkapitāla $+20_c$ apgrozāmā kapitāla, tātad $80_c+20_v=100$. Šie 20_v, ja virsvērtības norma ir tā pati, ražo vienas aprites laikā 20_m; peļņas norma vienai apritei ir 20%, t. i., divreiz lielāka salīdzinājumā ar *A*. Bet, ja *A* aprit divreiz gadā un *B* tikai vienreiz, tad gadā mēs dabūsim kapitālam *A* arī $10\times2=20_m$; tādējādi peļņas norma gada laikā abos gadījumos ir vienāda, un proti, 20%. — *F. E.*}

pitālu, citiem vārdiem sakot, izlietotais dzīvais darbaspēks ir niecīgs salīdzinājumā ar tā darbināto ražošanas līdzekļu masu.

Tādējādi mēs esam parādījuši, ka dažādās rūpniecības nozarēs valda dažādas peļņas normas, kas atbilst atšķirībai kapitālu organiskajā sastāvā un zināmās robežās — atšķirībai aprites laikā; tāpēc pat tad, ja virsvērtības norma ir vienāda, likums par to (vispārējā tendencē), ka peļņas attiecas savā starpā tāpat kā kapitālu lielumi un tātad vienādi kapitāli vienādos laika posmos dod vienādu peļņu, ir spēkā tikai attiecībā uz vienāda organiskā sastāva kapitāliem, pieņemot, ka aprites periodi ir vienādi. Mūsu attīstītie apsvērumi ir dibināti uz pamata, kas līdz šim ir bijis visa mūsu pētījuma pamats, — ka preces tiek pārdotas pēc to vērtības. No otras puses, nav nekādu šaubu, ka īstenībā, ja nerunājam par nesvarīgām, nejaušām atšķirībām, kas savstarpēji izlīdzinās, dažādās rūpniecības nozarēs nepastāv atšķirība starp vidējām peļņas normām un arī nevar tāda pastāvēt, nesagraujot visu kapitālistiskās ražošanas sistēmu. Tādējādi šķiet, it kā vērtības teorija nebūtu saskaņojama ar patieso procesu, nebūtu saskaņojama ar ražošanas faktiskajām parādībām un ka tāpēc vispār ir jāatsakās no cerības tās izprast.

No šīs grāmatas pirmās daļas izriet, ka ražošanas izmaksas ir vienādas dažādu ražošanas sfēru produktiem, ja šo produktu ražošanai avansētas lieluma ziņā vienādas kapitāla daļas, lai arī cik dažāds būtu šo kapitālu organiskais sastāvs. Ražošanas izmaksās kapitālistam zūd atšķirība starp mainīgo un pastāvīgo kapitālu. Viņam prece, kuras ražošanai viņam jātērē 100 st. märc., izmaksā vienlīdz daudz, vai nu viņam jāizdod $90_c + 10_v$, vai arī $10_c + 90_v$. Prece viņam pastāvīgi izmaksā 100 st. märc., ne vairāk un ne mazāk. Ražošanas izmaksas dažādās ražošanas sfērās, ja kapitāla izlietojums vienāds, ir vienas un tās pašas, lai arī cik atšķirīgas būtu savā starpā ražotās vērtības un virsvērtības. Šī ražošanas izmaksu vienādība ir bāze kapitāla ieguldījumu konkurencei, kuras rezultātā nodibinās vidējā peļņa.

DEVITA NODAĻA

VISPĀRĒJĀS PEĻŅAS NORMAS (VIDĒJĀS PEĻŅAS NORMAS) IZVEIDOŠANĀS UN PREČU VĒRTĪBU PĀRVĒRŠANĀS PAR RAŽOŠANAS CENĀM

Kapitāla organiskais sastāvs katrā attiecīgajā momentā ir atkarīgs no diviem apstākļiem: pirmkārt, no tehniskās attiecības starp pielietoto darbaspēku un pielietoto ražošanas līdzekļu masu, otrkārt, no šo ražošanas līdzekļu cenas. Šis sastāvs jāaplūko, kā redzējām, tā procentuālajā attiecībā. Kapitāla organisko sastāvu, ja tajā ir $^4/_5$ pastāvīgā un $^1/_5$ mainīgā kapitāla, mēs izsakām ar formulu 80_c+20_v. Tālāk, salīdzinot mēs pieņemam nemainīgu virsvērtības normu, un proti, kaut kādu patvaļīgu normu, piemēram, 100%. Tādējādi kapitāls, kas sastāv no 80_c+20_v, rada virsvērtību 20_m, kas dod peļņas normu 20% uz visu kapitālu. Kapitāla produkta īstenās vērtības lielums ir atkarīgs no tā, cik liela ir pastāvīgā kapitāla pamatdaļa, un no tā, daudz vai maz no šīs pēdējās ieiet produkta vērtībā nolietošanās rezultātā. Bet, tā kā šim apstāklim nav nozīmes priekš peļņas normas un tāpēc arī šajā pētījumā, tad vienkāršības labad mēs pieņemam, ka pastāvīgais kapitāls visur vienādi pilnīgi ieiet aplūkojamo kapitālu gadskārtējā produktā. Mēs pieņemam, tālāk, ka dažādu ražošanas sfēru kapitāli realizē katru gadu vienādu — attiecībā uz to mainīgās daļas lielumu — daudzumu virsvērtības, tātad mēs pagaidām neņemam vērā starpību, kādu šajā attiecībā var radīt atšķirība aprites laikā. Šo punktu aplūkosim vēlāk.

Ņemsim, piemēram, piecas dažādas ražošanas sfēras ar tajās ieguldīto kapitālu dažādu organisko sastāvu šādā veidā:

Kapitāli	Virsvērtības norma	Virsvērtība	Produkta vērtība	Peļņas norma
I. 80_c+20_v	100%	20	120	20%
II. 70_c+30_v	100%	30	130	30%
III. 60_c+40_v	100%	40	140	40%
IV. 85_c+15_v	100%	15	115	15%
V. 95_c+5_v	100%	5	105	5%

Mums te ir dažādām ražošanas sfērām, pastāvot vienādai darba ekspluatācijai, ļoti dažādas peļņas normas atbilstoši kapitālu dažādam organiskajam sastāvam.

Piecās sfērās ieguldīto kapitālu kopsumma = 500; to ražotās virsvērtības kopsumma = 110; to ražoto preču kopvērtība = 610. Aplūkosim 500 kā vienu kapitālu, no kura I—V ir tikai atsevišķas daļas (kā tas ir, piemēram, kokvilnas fabrikā, kuras dažādās nodaļās — kardēšanas, sagatavošanas, vērpšanas, aušanas nodaļā — pastāv dažāda attiecība starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu, vidējo attiecību visai fabrikai iegūst tikai aprēķinu ceļā). Šai gadījumā kapitāla 500 vidējais sastāvs būtu = 390_c+110_v jeb procentos 78_c+22_v. Katra kapitāla 100 sastāvs, aplūkots tikai kā $^1/_5$ no visa kapitāla, būtu šim vidējam sastāvam 78_c+22_v; gluži tāpat uz katrām 100 vienībām vidējā virsvērtība būtu 22 vienības; tāpēc vidējā peļņas norma būtu = 22% un, beidzot, kapitāla 500 ražotā kopprodukta katra piektdaļa būtu = 122. Tādējādi katras visa avansētā kapitāla piektdaļas produkts būtu jāpārdod par 122.

Tomēr, lai izvairītos no pilnīgi nepareiziem secinājumiem, jāuzskata, ka ražošanas izmaksas ne visos gadījumos ir vienlīdzīgas 100.

Ja mums ir 80_c+20_v un virsvērtības norma = 100%, tad kapitāla I = 100 ražotās preces visa vērtība būtu = $80_c+20_v+20_m$ = = 120, ja viss pastāvīgais kapitāls ieietu gadskārtējā produktā. Dažās ražošanas sfērās noteiktos apstākļos tas, protams, var notikt. Tomēr diezin vai tas iespējams tur, kur attiecība $c : v = 4 : 1$. Tādējādi jāņem vērā, ka dažādu kapitālu katru 100 vienību ražoto preču vērtība var būt dažāda atkarībā no c dažāda iedalījuma pamata un apgrozāmajā sastāvdaļā un ka dažādu kapitālu pamata sastāvdaļas var savukārt nolietoties lēnāk vai ātrāk, tātad vienādos laika posmos var pievienot produktam nevienādus vērtības daudzumus. Peļņas normu tas tomēr neietekmē. Vai nu 80_c atdod gadskārtējam produktam vērtību, kas vienlīdzīga 80 vai 50, vai 5, vai nu tāpēc gadskārtējais produkts būs = 80_c+ $+20_v+20_m=120$ vai = $50_c+20_v+20_m=90$, vai $5_c+20_v+20_m=$

Kapitāli	Virsvērtības norma	Virsvērtība	Peļņas norma	c nolietojusies daļa	Preču vērtība	Ražošanas izmaksas
I. 80_c+20_v	100%	20	20%	50	90	70
II. 70_c+30_v	100%	30	30%	51	111	81
III. 60_c+40_v	100%	40	40%	51	131	91
IV. 85_c+15_v	100%	15	15%	40	70	55
V. 95_c+5_v	100%	5	5%	10	20	15
390_c+110_v	—	110	—	—	—	Summa
78_c+22_v	—	22	22%	—	—	Vidēji

=45, — visos šajos gadījumos produkta vērtības uzvija virs tā ražošanas izmaksām = 20, un visos šajos gadījumos, nosakot peļņas normu, šie 20 tiek aprēķināti uz kapitālu, kas ir vienlīdzīgs 100; tāpēc peļņas norma I kapitālam visos gadījumos = =20%. Lai tas būtu vēl skaidrāk redzams, mēs sekojošā tabulā, kas attiecas uz tiem pašiem pieciem kapitāliem kā iepriekš, pieņemam, ka to produkta vērtībā ieiet dažādas pastāvīgā kapitāla daļas.

Ja I—V kapitālus atkal aplūkosim kā vienu kopkapitālu, tad redzēsim, ka arī šajā gadījumā piecu kapitālu summas = 500= =390_c+110_v sastāvs, tātad vidējais sastāvs paliek tas pats = =78_c+22_v, gluži tāpat arī vidējā virsvērtība = 22 vienībām. Sadalot šo virsvērtību vienmērīgi starp I—V kapitāliem, mēs dabūtu šādas preču cenas:

Kapitāli	Virsvērtība	Preču vērtība	Preču ražošanas izmaksas	Preču cena	Peļņas norma	Cenas novirzīšanās no vērtības
I. 80_c+20_v	20	90	70	92	22%	+ 2
II. 70_c+30_v	30	111	81	103	22%	− 8
III. 60_c+40_v	40	131	91	113	22%	−18
IV. 85_c+15_v	15	70	55	77	22%	+ 7
V. 95_c+5_v	5	20	15	37	22%	+17

Kopumā preces tiek pārdotas par 2+7+17=26 virs un par 8+18=26 zem vērtības, tā ka cenu novirzes savstarpēji izlīdzinās vienmērīga virsvērtības sadalījuma dēļ, t. i., tādēļ, ka preču attiecīgajām ražošanas izmaksām pievienojas vidējā peļņa 22 uz katru 100 avansētā kapitāla; tādā pašā mērā, kādā viena daļa preču tiek pārdota virs tās vērtības, otra daļa tiek pārdota zem tās vērtības. Un, tikai pārdodot tās par šādām cenām, rodas iespēja, ka peļņas norma visiem I—V kapitāliem ir vienāda un ir vienlīdzīga 22%, neraugoties uz I—V kapitālu dažādo organisko sastāvu. Cenas, kas rodas tādējādi, ka no dažādajām peļņas normām dažādās ražošanas sfērās tiek ņemta vidējā un šī vidējā tiek pievienota pie ražošanas izmaksām dažādās ražošanas sfērās, — šādas cenas ir *ražošanas cenas*. To priekšnoteikums ir vienas vispārējas peļņas normas pastāvēšana, un šīs pēdējās priekšnoteikums savukārt ir tas, ka peļņas normas katrā atsevišķajā ražošanas sfērā pašas par sevi jau ir reducētas uz attiecīgu vidējo normu. Šīs īpašās peļņas normas katrā ražošanas sfērā = $\frac{m}{K}$ tad nu ir atvasināmas, kā tas darīts jau šīs grāmatas pirmajā daļā, no preces vērtības. Bez šāda atvasinājuma vispārējā peļņas norma (un tātad arī preces ražošanas cena) būtu

priekšstats bez jēgas un satura. Tādējādi preces ražošanas cena ir vienlīdzīga tās ražošanas izmaksām plus tām pievienotā peļņa, kas aprēķināta procentos atbilstoši vispārējai peļņas normai, ar citiem vārdiem: preces ražošanas cena ir vienlīdzīga tās ražošanas izmaksām plus vidējā peļņa.

Dažādās ražošanas nozarēs ieguldīto kapitālu dažādā organiskā sastāva rezultātā un tāpēc tā apstākļa rezultātā, ka vienāda lieluma kapitāli iedarbinājuši ļoti dažādus darba daudzumus, vienāda lieluma kapitāli atkarībā no mainīgās daļas dažādas procentuālās attiecības pret visu dotā lieluma kapitālu piesavina ļoti dažādus daudzumus virsdarba jeb ražo ļoti dažādas virsvērtības masas. Tam atbilstoši peļņas normas, kas valda dažādās ražošanas nozarēs, sākotnēji ir ļoti dažādas. Konkurence izlīdzina šīs dažādās peļņas normas vienā vispārējā peļņas normā, kas ir vidējā no šīm dažādajām peļņas normām. Peļņu, kas saskaņā ar šo vispārējo normu iznāk uz dotā lieluma kapitālu, lai arī kāds būtu tā organiskais sastāvs, sauc par vidējo peļņu. Preces cena, kas vienlīdzīga tās ražošanas izmaksām plus visa preces ražošanā pielietotā (un ne tikai tās ražošanā patērētā) kapitāla gadskārtējās vidējās peļņas daļa, kas iznāk uz šo preci saskaņā ar tās aprites nosacījumiem, ir šīs preces ražošanas cena. Ņemsim kā piemēru kapitālu 500, tā sastāvā pamatkapitāls būs 100, no kura 10% nolietojas viena aprites perioda laikā, kuru veic apgrozāmais kapitāls 400. Pieņemsim, ka vidējā peļņa šī aprites perioda laikā ir 10%. Tad ražošanas izmaksas produktam, kas izgatavots šīs aprites laikā, būs: 10_c nolietošanās rezultātā plus $400(c+v)$ apgrozāmā kapitāla = 410 un tā ražošanas cena: ražošanas izmaksas 410 plus (10% peļņas uz 500) 50=460.

Tādējādi, lai gan dažādu ražošanas nozaru kapitālisti, pārdodot savas preces, saņem atpakaļ šo preču ražošanai izlietotās kapitālās vērtības, tomēr viņi realizē ne to virsvērtību un tātad ne to peļņu, kas ražota viņu pašu nozarē, ražojot šīs preces, bet tikai tik daudz virsvērtības un tātad arī peļņas, cik daudz tās iznāk, vienmērīgi sadalot, uz katru attiecīgo sabiedriskā kopkapitāla daļu no visas virsvērtības resp. visas peļņas, ko ražojis attiecīgajā laika posmā viss šis sabiedriskais kapitāls visās ražošanas sfērās, kopā ņemot. Uz katra avansētā kapitāla 100 vienībām, lai arī kāds būtu tā sastāvs, gada laikā vai citā laika posmā iznāk tik daudz peļņas, cik daudz šajā pašā laika posmā iznāk uz katru kopējā kapitāla simtu. Ciktāl runa ir par peļņu, dažādi kapitālisti attiecas cits pret citu kā vienkārši akcionāri vienā akciju sabiedrībā, kurā peļņa, kas pienākas atsevišķiem dalībniekiem, tiek sadalīta vienmērīgi uz katru kapitāla simtu; tāpēc dažādiem kapitālistiem peļņa mēdz būt dažāda tikai atkarībā no kapitāla lieluma, kuru katrs ir ieguldījis kopējā uzņēmumā, atkarībā no tā, kādā apmērā katrs piedalās šajā kopējā uzņēmumā, atkarībā no katram piederošo akciju skaita. Tādējādi preces ce-

nas daļu, kura kompensē preces ražošanā patērētās kapitālās vērtības daļas, par kuru tātad šīs patērētās kapitālās vērtības no jauna ir jāiepērk, — šo daļu, kas sastāda ražošanas izmaksas, pilnā mērā nosaka izdevumi, kas izdarīti attiecīgās ražošanas sfēras robežās, turpretim otru preces cenas sastāvdaļu, kas tiek pievienota šīm ražošanas izmaksām, peļņu nosaka nevis peļņas masa, ko ražojis šis noteiktais kapitāls šajā noteiktajā ražošanas sfērā attiecīgajā laika posmā, bet gan tā peļņas masa, kāda attiecīgajā laika posmā vidēji iznāk uz katru ieguldīto kapitālu kā uz noteiktu daļu no visa sabiedriskā kapitāla, kas ieguldīts visā ražošanā visumā.[22)]

Tādējādi, ja kapitālists pārdod savu preci par ražošanas cenu, tad viņš saņem naudas daudzumu, kas atbilst tā kapitāla vērtībai, ko viņš izlietojis ražošanā, un iegūst peļņu, kas ir proporcionāla viņa avansētajam kapitālam vienkārši kā noteiktai visa sabiedriskā kapitāla daļai. Ražošanas izmaksām attiecībā uz katru atsevišķo kapitālistu ir specifisks raksturs. Peļņa, kas tiek pievienota šīm ražošanas izmaksām, nav atkarīga no attiecīgās īpašās ražošanas sfēras apstākļiem un ir vienkārša vidējā peļņa uz katru avansētā kapitāla simtu.

Pieņemsim, ka iepriekšējā piemērā pieci dažādi I—V kapitāli pieder vienai personai. Mainīgā un pastāvīgā kapitāla daudzums, kas patērēts preču ražošanā uz katru simtu no uzņēmumā ieguldītā kapitāla, te ir dots katram uzņēmumam I—V, un šī I—V preču vērtības daļa, pats par sevi saprotams, ietilpst kā daļa to cenā, jo šī cenas daļa* ir nepieciešama, lai kompensētu kapitāla avansēto un patērēto daļu. Tādējādi šīs ražošanas izmaksas ir dažādas katram preču I—V veidam, un īpašniekam tās kā tādas ir jāfiksē. Bet, kas attiecas uz dažādām virsvērtības jeb peļņas masām, kuras radītas I—V uzņēmumos, tad kapitālists tās varētu uzskatīt kā peļņu uz visu savu avansēto kapitālu, tā ka uz katru kapitāla simtu iznāktu attiecīgā daļa no visas šīs peļņas. Tātad katrā atsevišķajā I—V uzņēmumā izgatavoto preču ražošanas izmaksas būtu dažādas, bet visām šīm precēm būtu vienāda tā pārdošanas cenas daļa, ko sastāda ražošanas izmaksām pievienojamā peļņa uz katru kapitāla simtu. Tādējādi kopējā I—V preču cena būtu vienlīdzīga to kopējai vērtībai, t. i., I—V ražošanas izmaksu summai plus I—V nodalījumos ražotās virsvērtības resp. peļņas summa; tātad patiesībā to kopējā cena būtu naudas izteiksme kopējam daudzumam darba, kā pagājušā, tā arī no jauna pievienotā darba, kas ietverts I—V precēs. Tādā pašā veidā sabiedrības mērogā — ja aplūkojam visas ražošanas nozares kā vienu veselu vienību — ražoto preču ražošanas cenu summa ir vienlīdzīga to vērtību summai.

---

22) *Cherbuliez.* [«Richesse ou pauvreté». Paris, 1841, p. 71—72][54].

* Vārds «daļa» ir iestarpināts, jo tas nepieciešams pēc satura. — *Tulk., red.*

Liekas, it kā ar šo tēzi būtu pretrunā fakts, ka kapitālistiskās ražošanas apstākļos ražīgā kapitāla elementi parasti tiek pirkti tirgū, tātad to cena ietver sevī jau realizētu peļņu, un tāpēc vienas rūpniecības nozares ražošanas cena līdz ar tajā ietverto peļņu ietilpst otras rūpniecības nozares ražošanas izmaksās. Bet, ja aprēķināsim, no vienas puses, preču ražošanas izmaksu summu visā zemē, no otras puses, tajā ražotās peļņas resp. virsvērtības summu, tad ir skaidrs, ka dabūsim pareizu rezultātu. Ņemsim, piemēram, kaut kādu preci *A*; pieņemsim, ka tās ražošanas izmaksās ietilpst peļņa no *B*, *C*, *D*, bet *B*, *C*, *D* ražošanas izmaksās savukārt ietilpst peļņa no *A*. Izdarot minēto aprēķinu, mēs nepieskaitīsim peļņu no *A* viņa paša ražošanas izmaksām, un gluži tāpat arī peļņa no *B*, *C*, *D* utt. neietilpst viņu pašu ražošanas izmaksās. Neviens nepieskaita savu paša peļņu savas ražošanas izmaksām. Un tātad, ja ir, piemēram, *n* ražošanas nozaru un ja katrā no tām peļņa ir vienlīdzīga *p*, tad visu to ražošanas izmaksas, kopā ņemot, $= k-np$. Aplūkojot visu aprēķinu visumā, mēs tādējādi atrodam, ka vienas ražošanas sfēras peļņa, ciktāl tā ietilpst otras ražošanas sfēras ražošanas izmaksās, jau tiek ierēķināta te kā galīgā produkta kopējās cenas sastāvdaļa un nevar no jauna parādīties peļņas ailē. Bet, ja tā parādās šajā ailē, tad tikai tāpēc, ka dotā prece pati ir galīgais produkts un tātad tās ražošanas cena neietilpst kādas citas preces ražošanas izmaksās.

Ja preces ražošanas izmaksās ietilpst summa $= p$, kas ir ražošanas līdzekļu ražotāju peļņa, un ja šīm ražošanas izmaksām tiek pievienota peļņa, kas vienlīdzīga p_1, tad kopējā peļņa būs $P=p+p_1$. Preces ražošanas izmaksu kopsumma, ja neņemam vērā visus peļņā ietilpstošos cenas elementus, ir vienlīdzīga tās pašas ražošanas izmaksām attiecīgajā ražošanas sfērā mīnus *p*. Ja mēs šīs ražošanas izmaksas nosauksim par *k*, tad, acīm redzot, $k+P=k+p+p_1$. Pētījot virsvērtību «Kapitāla» I grāmatā, VII nod., 2., 182. u. turpm. lpp.[55], mēs redzējām, ka katra kapitāla produktu varam aplūkot tādējādi, ka viena tā daļa tikai kompensē kapitālu, bet otra izteic tikai virsvērtību. Izdarot šo aprēķinu attiecībā uz sabiedrības kopproduktu, vajadzīgi attiecīgi pārlabojumi, jo attiecībā uz visu sabiedrību visumā peļņa, kas ietverta, piemēram, linu cenā, nevar figurēt divreiz: vienu reizi — kā daļa no auduma cenas un otru reizi — kā linu ražotāja peļņa.

Starp peļņu un virsvērtību nav atšķirības, ciktāl, piemēram, kapitālista *A* virsvērtība ietilpst kapitālista *B* pastāvīgajā kapitālā. Preces vērtībai taču ir pilnīgi vienalga, vai tajā ietvertais darbs sastāv no samaksātā vai nesamaksātā darba. Tas tikai liecina, ka kapitālists *B* samaksā kapitālista *A* virsvērtību. Kopsavilkumā kapitālista *A* virsvērtība nav ierēķināma divreiz.

Bet tomēr ir šāda atšķirība. Nepietiek ar to, ka, piemēram, kapitāla *B* ražotā produkta cena novirzās no tā vērtības, jo kapitālā *B* realizētā virsvērtība var būt lielāka vai mazāka nekā

peļņa, kas pievienota *B* produktu cenai, — tas pats apstāklis ir spēkā arī attiecībā uz precēm, kas veido kapitāla *B* pastāvīgo daļu, bet netieši — kā strādnieku dzīvei nepieciešamie līdzekļi — arī tā mainīgo daļu. Kas attiecas uz pastāvīgo daļu, tad tā pati ir vienlīdzīga ražošanas izmaksām plus virsvērtība, t. i., šai gadījumā ir vienlīdzīga ražošanas izmaksām plus peļņa, un šī peļņa savukārt var būt lielāka vai mazāka nekā tā virsvērtība, kuras vietu tā ieņem. Kas attiecas uz mainīgo kapitālu, tad, lai gan dienas darba alga vidēji vienmēr ir vienlīdzīga jaunajai vērtībai, kas tiek radīta tajā stundu skaitā, kas strādniekam ir jāstrādā, lai ražotu dzīvei nepieciešamos līdzekļus, tomēr pats šis stundu skaits savukārt nav pastāvīgs, tāpēc ka dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanas cenas novirzās no to vērtībām. Tas viss tomēr atrisinās, tāpēc ka vienā precē virsvērtības ieiet par tik daudz vairāk, par cik tās trūkst citā precē, un tātad novirzes no preču ražošanas cenās ietvertajām vērtībām savstarpēji iznīcinās. Vispār kapitālistiskās ražošanas apstākļos vispārējie likumi realizējas ļoti juceklīgā un aptuvenā veidā, tikai kā valdošā tendence, kā pastāvīgu svārstību vidējais, kas nekad stingri nenodibinās.

Tā kā vispārējā peļņas norma izveidojas no vidējā, ko dod dažādas peļņas normas uz katru avansētā kapitāla simtu noteiktā laika posmā, teiksim, vienā gadā, tad tajā izzūd arī tā atšķirība, ko rada dažādu kapitālu aprites laika atšķirība. Bet šīs atšķirības ir noteicošās, izveidojoties dažādām peļņas normām tajās dažādajās ražošanas sfērās, kuru vidējais izveido vispārējo peļņas normu.

Iepriekšējā piemērā, kas ilustrēja vispārējās peļņas normas izveidošanos, mēs pieņēmām, ka katrs kapitāls katrā ražošanas sfērā = 100, un darījām to tādēļ, lai noskaidrotu procentuālo starpību peļņas normās un tātad arī starpību preču vērtībā, kuras ražo vienāda lieluma kapitāli. Bet, protams, īstenībā katrā atsevišķā ražošanas sfērā radītās virsvērtības masas ir atkarīgas, ja dots kapitāla sastāvs katrā no šīm atsevišķajām ražošanas sfērām, no ražošanā ieguldīto kapitālu lieluma. Turpretim katras atsevišķās ražošanas sfēras īpašā peļņas *norma* nemainās no tā, vai šai gadījumā tiek pielietots kapitāls 100, $m \times 100$ vai $xm \times \times 100$. Peļņas norma vienlīdz ir 100% tiklab tajā gadījumā, kad visa peļņa ir 10 : 100, kā arī tajā gadījumā, kad tā ir 1000 : 10 000.

Bet, tā kā peļņas normas dažādās ražošanas sfērās ir dažādas, tāpēc ka tajās atkarībā no mainīgā kapitāla procentuālās attiecības pret visu kapitālu tiek ražotas ļoti dažādas virsvērtības masas un tātad ļoti dažādas peļņas masas, tad ir skaidrs, ka vidējā peļņa uz sabiedriskā kapitāla simtu un tāpēc arī vidējā peļņas norma jeb vispārējā peļņas norma ļoti ievērojami mainīsies atkarībā no kapitālu attiecīgā lieluma, kuri ieguldīti dažādās ražošanas sfērās. Ņemsim četrus kapitālus *A*, *B*, *C*, *D*. Pieņemsim, ka virsvērtības norma tiem visiem ir = 100%. Pieņemsim,

beidzot, ka uz katru simtu no visa kapitāla iznāk mainīgā kapitāla *A* gadījumā = 25, *B* gadījumā = 40, *C* gadījumā = 15, *D* gadījumā = 10. Tad virsvērtība resp. peļņa uz katru simtu no visa kapitāla būtu *A* gadījumā = 25, *B* gadījumā = 40, *C* gadījumā = = 15, *D* gadījumā = 10, pavisam = 90; tātad, ja visi četri kapitāli ir vienāda lieluma, tad vidējā peļņas norma $\frac{90}{4} = 22^1/_2\%$.

Bet, ja kapitālu kopējie lielumi būs: $A = 200$, $B = 300$, $C = 1000$, $D = 4000$, tad ražotā peļņa būs attiecīgi 50, 120, 150 un 400. Pavisam uz 5500 vienībām kapitāla iznāk 720 vienību peļņas, t. i., vidējā peļņas norma ir $13^1/_{11}\%$.

Visas ražotās vērtības masas ir dažādas atkarībā no *A*, *B*, *C* un *D* gadījumos avansēto attiecīgo kapitālu kopējiem lielumiem. Tāpēc, izveidojoties vispārējai peļņas normai, runa ir ne tikai par peļņas *normu* atšķirību dažādās ražošanas sfērās, no kurām vajadzētu vienkārši atvasināt vidējo aritmētisko, bet arī to īpatnējo svaru, ar kādu šīs dažādās peļņas normas piedalās vidējās peļņas normas izveidošanā. Bet tas ir atkarīgs no katrā atsevišķajā sfērā ieguldītā kapitāla relatīvā lieluma, t. i., no tā, kādu daļu no visa sabiedriskā kapitāla sastāda kapitāls, kas ieguldīts katrā atsevišķajā ražošanas sfērā. Protams, ir ļoti liela nozīme tam, kāda visa kapitāla daļa — lielākā vai mazākā — dod augstāku vai zemāku peļņas normu. Un tas ir atkarīgs savukārt no ieguldītā kapitāla daudzuma tajās ražošanas nozarēs, kurās mainīgais kapitāls attiecībā pret visu kapitālu ir liels, un ieguldītā kapitāla daudzuma nozarēs, kurās tas ir mazs. Te ir gluži tāds pats stāvoklis kā ar vidējo procentu likmi, ko saņem augļotājs, kurš aizdod sava kapitāla dažādas daļas par dažādiem procentiem, piemēram, 4%, 5%, 6%, 7% u. tml. Vidējā norma ir pilnīgi atkarīga no tā, kādu daļu no sava kapitāla augļotājs ir aizdevis par katru no šīm dažādajām procentu likmēm.

Tādējādi vispārējo peļņas normu nosaka divi faktori:

1) kapitālu organiskais sastāvs dažādās ražošanas sfērās, tātad dažādas peļņas normas atsevišķās sfērās;

2) visa sabiedriskā kapitāla sadalījums starp šīm dažādajām sfērām, tātad katrā atsevišķajā sfērā ieguldītā un tāpēc ar savu īpašo peļņas normu raksturīgā kapitāla relatīvais lielums, t. i., tā visa sabiedriskā kapitāla masas daļa, kuru uzsūc katra atsevišķā ražošanas sfēra.

«Kapitāla» I un II grāmatā mēs aplūkojām tikai preču *vērtības*. Tagad ir nodalījušās, no vienas puses, *ražošanas izmaksas* kā daļa no šīs vērtības un, no otras puses, izveidojusies *ražošanas cena* kā preces vērtības pārvērsta forma.

Pieņemsim, ka sabiedriskā kapitāla vidējais sastāvs ir $80_c + 20_v$ un gadskārtējā virsvērtības norma $m' = 100\%$; tad vidējā gadskārtējā peļņa kapitālam 100 būs = 20 un vispārējā gadskārtējā

peļņas norma = 20%. Lai arī kādas būtu k, ražošanas izmaksas precēm, ko gada laikā ražojis kapitāls 100, to ražošanas cena katrā ziņā būs = $k+20$. Ražošanas sfērās, kur kapitāla sastāvs = $=(80-x)_c+(20+x)_v$, tiešām ražotā virsvērtība resp. gadskārtējā peļņa, kas ražota attiecīgajā ražošanas sfērā, būtu = $20+x$, t. i., lielāka nekā 20, un ražotā preču vērtība būtu = $k+20+x$, lielāka nekā ražošanas cena. Sfērās, kur kapitāla sastāvs = $(80+x)_c+(20-x)_v$, gada laikā ražotā virsvērtība resp. peļņa būtu = $=20-x$, t. i., mazāka nekā 20, un tāpēc preces vērtība $k+20-x$ būtu mazāka nekā ražošanas cena, kura = $k+20$. Ja neņemam vērā iespējamās atšķirības aprites laikā, preču ražošanas cena būtu vienlīdzīga to vērtībai tikai tajās sfērās, kur kapitāla sastāvs nejauši = 80_c+20_v.

Darba sabiedriskā ražīgā spēka specifiskā attīstība katrā atsevišķajā ražošanas sfērā ir dažāda pēc pakāpes, augstāka vai zemāka atkarībā no tā, cik liels ir ražošanas līdzekļu daudzums, kurus iedarbinājis noteikts daudzums darba vai — ja darba dienas garums ir dots — noteikts skaits strādnieku, citiem vārdiem, tā ir pretēji proporcionāla darba daudzumam, ko prasa noteikts daudzums ražošanas līdzekļu. Tāpēc kapitālus, kuros ir lielāks procents pastāvīgā un tātad mazāks procents mainīgā kapitāla nekā sabiedriski vidējā kapitālā, mēs saucam par *augsta* sastāva kapitāliem. Turpretim kapitālus, kuros pastāvīgais kapitāls ieņem samērā mazāku un mainīgais kapitāls samērā lielāku vietu nekā sabiedriski vidējā kapitālā, mēs saucam par *zema* sastāva kapitāliem. Beidzot, par vidēja sastāva kapitāliem mēs saucam tādus, kuru sastāvs sakrīt ar sabiedriski vidējā kapitāla sastāvu. Ja sabiedriski vidējais kapitāls sastāv procentuāli no 80_c+20_v, tad kapitāls 90_c+10_v stāv *augstāk*, kapitāls 70_c+30_v *zemāk* nekā sabiedriski vidējais. Vispār, ja sabiedriski vidējā kapitāla sastāvs ir m_c+n_v, kur m un n ir pastāvīgi lielumi un $m+n=100$, tad $(m+x)_c+(n-x)_v$ pārstāv atsevišķa kapitāla vai kapitālu grupas augstāko sastāvu, $(m-x)_c+(n+x)_v$ — tā zemāko sastāvu. Kā šie kapitāli funkcionē, pēc tam kad nodibinājusies vidējā peļņas norma, pieņemot, ka visi tie veic vienu apriti gadā, — rāda šāda tabula, kur I gadījumā parādīts vidējais sastāvs un vidējā peļņas norma tāpēc ir = 20%.

I. $80_c+20_v+20_m$.	Peļņas norma = 20%. Produkta cena = 120. Vērtība = 120.
II. $90_c+10_v+10_m$.	Peļņas norma = 20%. Produkta cena = 120. Vērtība = 110.
III. $70_c+30_v+30_m$.	Peļņas norma = 20%. Produkta cena = 120. Vērtība = 130.

Tādējādi precēm, ko ražojis II kapitāls, vērtība ir mazāka nekā ražošanas cena; precēm, ko ražojis III kapitāls, ražošanas cena ir mazāka nekā vērtība, un tikai I kapitālam ražošanas nozarē,

kur kapitāla sastāvs nejauši sakrīt ar sabiedriski vidējo sastāvu, vērtība un ražošanas cena ir vienlīdzīgas. Tomēr, attiecinot šos apzīmējumus uz noteiktiem gadījumiem, jāņem, protams, vērā, kādā mērā attiecību starp c un v novirza no vidējā līmeņa nevis atšķirība tehniskajā sastāvā, bet gan vienkārši pastāvīgā kapitāla elementu vērtības pārmaiņa.

Visi jau minētie apsvērumi, bez šaubām, modificē preču ražošanas izmaksu definīciju. Sākotnēji mēs pieņēmām, ka preces ražošanas izmaksas ir vienlīdzīgas to preču *vērtībai*, kuras patērētas tās ražošanai. Bet dotās preces ražošanas cena šīs preces pircējam ir tās ražošanas izmaksas un tādā veidā var ietilpt citas preces cenas izveidošanā kā ražošanas izmaksas. Tā kā preces ražošanas cena var novirzīties no šīs preces vērtības, tad arī preces ražošanas izmaksas, kurās ir ietverta šīs citas preces ražošanas cena, var būt augstākas vai zemākas par to visas tās vērtības daļu, kuru izveido tajā ietilpstošo ražošanas līdzekļu vērtība. Nav jāaizmirst par šo ražošanas izmaksu modificēto nozīmi, nav jāaizmirst tāpēc, ka vienmēr iespējama kļūda, ja kādā atsevišķā ražošanas sfērā pielīdzinām preču ražošanas izmaksas to izgatavošanai patērēto ražošanas līdzekļu vērtībai. Šajā mūsu pētījumā nav vajadzīgs tuvāk aplūkot šo punktu. Pie tam katrā ziņā ir pareizs atzinums, ka preču ražošanas izmaksas vienmēr ir mazākas par to vērtību. Tiešām, lai arī kā novirzītos preces ražošanas izmaksas no tās ražošanai patērēto ražošanas līdzekļu vērtības, kapitālists pret šīm pagātnes novirzēm ir vienaldzīgs. Preces ražošanas izmaksas ir dots, no kapitālista ražošanas neatkarīgs priekšnoteikums, bet viņa ražošanas rezultāts ir prece, kurā ietilpst virsvērtība, t. i., zināma vērtības uzvija salīdzinājumā ar preces ražošanas izmaksām. Starp citu, atzinums, ka ražošanas izmaksas ir mazākas nekā preces vērtība, praktiski tagad ir pārvērties par atzinumu, ka ražošanas izmaksas ir mazākas nekā ražošanas cena. Attiecībā uz visu sabiedrisko kapitālu, kuram ražošanas cena ir vienlīdzīga ar vērtību, šis atzinums ir identisks ar iepriekšējo — ka ražošanas izmaksas ir mazākas nekā vērtība. Kaut gan attiecībā uz atsevišķām ražošanas sfērām tam ir dažāda jēga, tomēr tā pamatā vienmēr paliek fakts, ka, aplūkojot visu sabiedrisko kapitālu, tā ražoto preču ražošanas izmaksas ir mazākas nekā vērtība jeb šai gadījumā attiecībā uz visu ražoto preču masu — ar šo vērtību identiskā ražošanas cena. Preces ražošanas izmaksas atbilst tikai tajā ietvertā samaksātā darba daudzumam, vērtība — visam precē ietvertā samaksātā un nesamaksātā darba daudzumam, ražošanas cena — samaksātajam darbam plus noteikts daudzums nesamaksātā darba, kurš nav atkarīgs no pašas šīs ražošanas sfēras apstākļiem.

Formula, pēc kuras preces ražošanas cena $= k+p$, t. i., vienlīdzīga ražošanas izmaksām plus peļņa, tagad ir precīzāk noteikta tajā nozīmē, ka $p=kp'$ (kur p' ir vispārējā peļņas norma),

un tātad ražošanas cena $= k+kp'$. Ja $k=300$ un $p'=15\%$, tad ražošanas cena ir $k+kp'=300+300.\frac{15}{100}=345$.

Preču ražošanas cena katrā atsevišķā ražošanas nozarē var mainīties,

1) preču vērtībai nemainoties (t. i., tad, ja pirms un pēc ražošanas cenas pārmaiņas preces ražošanā ietilpst viens un tas pats daudzums nedzīvā un dzīvā darba) — tāpēc ka notiek tāda vispārējās peļņas normas pārmaiņa, kas nav atkarīga no attiecīgās ražošanas sfēras konkrētajiem apstākļiem;

2) vispārējai peļņas normai nemainoties — tāpēc ka mainās vērtība tiklab pašā attiecīgajā ražošanas sfērā tehnisku pārmaiņu rezultātā, kā arī notiek to preču vērtības pārmaiņa, kuras ieiet attiecīgās ražošanas sfēras pastāvīgajā kapitālā kā tā veidošanās elementi;

3) beidzot — tāpēc ka kopīgi iedarbojas abi šie apstākļi.

Lai kādas ir lielās pārmaiņas, kuras — kā tas vēlāk būs parādīts — pastāvīgi notiek ar faktiskajām peļņas normām atsevišķās ražošanas sfērās, patiesa vispārējās peļņas normas pārmaiņa, ciktāl to neizraisa izņēmuma veidā kādi ārkārtīgi ekonomiskie notikumi, ir ļoti vēls rezultāts veselai virknei svārstību, kas aptver ļoti ilgus laika posmus, t. i., svārstību, kas prasa daudz laika, lai konsolidētos un izlīdzinātos, līdz ar to radot vispārējās peļņas normas pārmaiņu. Tāpēc, aplūkojot samērā īsus periodus (tirgus cenu svārstības mēs šeit nepavisam neņemam vērā), ražošanas cenu pārmaiņas ir vienmēr jāizskaidro prima facie* ar preču vērtības patieso pārmaiņu, t. i., ar pārmaiņu to ražošanai nepieciešamā darba laika kopsummā. Vienkāršu pārmaiņu vienu un to pašu vērtību naudas izteiksmē mēs, protams, te nepavisam vērā neņemam.[23)]

No otras puses, ir skaidrs, ka, aplūkojot visu sabiedrisko kapitālu, tā ražoto preču vērtības summa (resp. naudas izteiksmē — to cena) būs = pastāvīgā kapitāla vērtībai + mainīgā kapitāla vērtība + virsvērtība. Ja darba ekspluatācijas pakāpi pieņemam par pastāvīgu lielumu, tad, virsvērtības masai nemainoties, peļņas norma te var mainīties tikai ar nosacījumu, ja mainās pastāvīgā kapitāla vērtība, ja mainās mainīgā kapitāla vērtība vai arī ja abas tās mainās tā, ka pārmainās K un tātad $\frac{m}{K}$, vispārējā peļņas norma. Tātad vispārējās peļņas normas pārmaiņas priekšnoteikums katrā gadījumā ir to preču vērtības pārmaiņa, kuras ieiet kā veidojošie elementi pastāvīgajā kapitālā, mainīgajā kapitālā vai reizē abos divos.

---

* — pirmām kārtām. — *Red.*

23) *Corbet.* [«An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals». London, 1841], p. 174.

Tālāk, vispārējā peļņas norma var mainīties, nemainoties preču vērtībai, ja mainās darba ekspluatācijas pakāpe.

Beidzot, darba ekspluatācijas pakāpei nemainoties, vispārējā peļņas norma var mainīties, ja pielietotā darba summa relatīvi mainās salīdzinājumā ar pastāvīgo kapitālu tehnisku pārmaiņu rezultātā darba procesā. Bet šādām tehniskām pārmaiņām vienmēr jāizpaužas preču vērtības pārmaiņā, un tāpēc līdz ar tām vienmēr jānotiek pārmaiņām preču vērtībā, kuru ražošanai tagad ir vajadzīgs vairāk vai mazāk darba, nekā bija vajadzīgs agrāk.

Pirmajā daļā mēs redzējām, ka virsvērtība un peļņa ir identiskas, ja aplūkojam tās kā masas. Tomēr peļņas norma jau no paša sākuma atšķiras no virsvērtības normas, pie tam šī atšķirība sākotnēji parādās tikai kā citāda aprēķina forma; bet, tā kā peļņas norma var celties vai pazemināties, virsvērtības normai nemainoties, un otrādi, un tā kā kapitālistu praktiski interesē vienīgi peļņas norma, tad šis apstāklis atkal no paša sākuma padara pilnīgi neskaidru un mistificē virsvērtības izcelšanos. Tomēr kvantitatīvā atšķirība bija tikai starp virsvērtības normu un peļņas normu, nevis starp pašu virsvērtību un peļņu. Tā kā peļņas normā virsvērtība tiek aprēķināta uz visu kapitālu un attiecas pret to kā pret savu mēru, tad tāpēc šķiet, ka pati virsvērtība radusies no visa kapitāla un pie tam vienmērīgi no visām tā daļām un tādējādi organiskā atšķirība starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu peļņas jēdzienā izzūd; tādēļ īstenībā šajā savā pārvērstajā veidā, kā peļņa, virsvērtība pati noliedz savu izcelšanos, zaudē savu raksturu, kļūst nepazīstama. Tomēr līdz šim atšķirība starp peļņu un virsvērtību izpaudās tikai kvalitatīvā pārmaiņā, formas pārmaiņā, taču patiesa kvantitatīva atšķirība šajā pirmajā pārvērtības pakāpē pastāv tikai starp peļņas normu un virsvērtības normu, bet vēl nepastāv starp peļņu un virsvērtību.

Citādi ir tad, kad nodibināta vispārējā peļņas norma un ar tās palīdzību vidējā peļņa, kas atbilst dažādās ražošanas nozarēs dotajam pielietotā kapitāla lielumam.

Tagad tikai nejauši virsvērtība un tātad arī peļņa, kas tiešām ražota kādā īpašā ražošanas nozarē, var sakrist ar peļņu, kas ietverta preces pārdošanas cenā. Parasti peļņa un virsvērtība — un ne tikai to normas — ir tiešām dažādi lielumi. Tagad, ja darba ekspluatācijas pakāpe ir dota, kādā atsevišķā ražošanas sfērā ražotā virsvērtības masa ir svarīgāka sabiedriskā kapitāla kopējai vidējai peļņai, t. i., kapitālistu šķirai visumā, nekā tieši kapitālistiem katrā atsevišķajā ražošanas nozarē. Pēdējiem[24] tā ir svarīga tikai tiktāl, ciktāl viņu ražošanas nozarē ražotās virsvērtības daudzums piedalās kā viens no noteicošajiem momentiem vidējās peļņas regulēšanā. Bet tas ir process, kas notiek aiz kapitālista muguras, process, ko kapitālists neredz, nesaprot un

[24] Pats par sevi saprotams, mēs šeit nemaz neņemam vērā iespēju saņemt pagaidu papildu peļņu, pazeminot darba algu, uzturot monopolcenas u. tml. — [*F. E.*]

kas viņu faktiski neinteresē. Patiesā starpība lielumā starp peļņu un virsvērtību — un ne tikai starp peļņas un virsvērtības normām — atsevišķās ražošanas sfērās tagad pilnīgi aizsedz peļņas patieso dabu un izcelšanos un ne tikai kapitālistam, kas ir sevišķi ieinteresēts, lai šajā gadījumā sevi maldinātu, bet arī strādniekiem. Līdz ar vērtības pārvēršanos ražošanas cenā tiek noslēpts pats vērtības noteikšanas pamats. Beidzot, jau vienkārši pārvēršot virsvērtību par peļņu, tā preces vērtības daļa, kas izveido peļņu, tiek nostādīta pretim otrai vērtības daļai kā ražošanas izmaksām, tātad jau te vērtības jēdziens kļūst kapitālistam netverams, tāpēc ka viņa priekšā ir nevis viss darba daudzums, ko prasa preces ražošana, bet tikai šī darba tā daļa, par kuru tas samaksājis kā par dzīviem vai nedzīviem ražošanas līdzekļiem, un tādējādi kapitālistam peļņa parādās kā kaut kas ārpus preces imanentās vērtības esošs; vērtībai pārvēršoties par ražošanas cenu, šis priekšstats galīgi nostiprinās, nostabilizējas un sastingst, jo tagad, ja aplūkojam atsevišķu ražošanas sfēru, peļņu, ko pieliek ražošanas izmaksām, tiešām nosaka nevis šajā nozarē notiekošā vērtības rašanās procesa robežas, bet gan apstākļi, kas atrodas pilnīgi ārpus šās nozares.

Tas apstāklis, ka šī iekšējā atkarība te ir atklāta pirmoreiz, ka politiskā ekonomija, kā tas tiks parādīts turpmākajā iztirzājumā un IV grāmatā[56], līdz šim laikam vai nu patvaļīgi ir abstrahējusies no atšķirības starp virsvērtību un peļņu, virsvērtības normu un peļņas normu, lai vērtības noteikšanu varētu saglabāt kā pamatprincipu, vai arī atsacījusies no šīs vērtības noteikšanas un līdz ar to no katra pamata zinātniskai attieksmei pret jautājumu, lai pieķertos atšķirībām, kas atrodas parādību virspusē un duras acīs, — šis teorētiķu vidū valdošais juceklis vislabāk parāda, ka kapitālists, kas pilnīgi ir ierauts konkurences cīņā un nepavisam neredz dziļāk par tās ārējiem izpaudumiem, — ka šāds kapitālists praktiķis nespēj saskatīt aiz maldinošās ārienes šī procesa iekšējo būtību un iekšējo struktūru.

Visiem peļņas normas celšanās un pazemināšanās likumiem, kas iztirzāti pirmajā daļā, patiesībā ir šāda divējāda nozīme:

1) no vienas puses, tie ir vispārējās peļņas normas likumi. Tā kā pastāv ļoti daudz dažādu cēloņu, kuri saskaņā ar iepriekš teikto liek peļņas normai celties vai pazemināties, varētu domāt, ka vispārējai peļņas normai vajadzētu katru dienu mainīties. Bet kustību vienā ražošanas sfērā likvidē kustība citā ražošanas sfērā; atsevišķas ietekmes krustojas un savstarpēji paralizējas. Vēlāk mēs izpētīsim, uz kuru pusi beigu beigās tiecas šīs svārstības; bet tās notiek lēni; svārstību pēkšņums, daudzpusība un dažādais ilgums atsevišķās ražošanas sfērās noved pie tā, ka svārstības daļēji kompensējas sakarā ar to secību laikā, tā ka cenu pacēlumam seko to pazemināšanās un otrādi; tātad svārstības ir vietējas, t. i., ierobežotas noteiktā ražošanas sfērā; beidzot, to pašu

cēloņu rezultātā dažādas vietējās svārstības savstarpēji neitralizējas. Katrā atsevišķā ražošanas sfērā notiek pārmaiņas, novirzes no vispārējās peļņas normas, kuras, no vienas puses, izlīdzinās noteiktā laika posmā un tāpēc neietekmē vispārējo peļņas normu un, no otras puses, nevar to ietekmēt, tāpēc ka tās tiek iznīcinātas citu — vienlaikus notiekošu vietēju svārstību rezultātā. Tā kā vispārējo peļņas normu nosaka ne tikai vidējā peļņas norma katrā sfērā, bet arī visa kapitāla sadalījums starp dažādām atsevišķām sfērām un tā kā šis sadalījums pastāvīgi mainās, tad te mums atkal ir vispārējās peļņas normas pārmaiņas cēlonis, kas darbojas pastāvīgi, bet tāds cēlonis, kas šīs kustības nepārtrauktības* un vispusības rezultātā atkal lielā mērā paralizē pats sevi;

2) katras sfēras robežās šīs sfēras peļņas normai ir iespēja svārstīties īsāku vai ilgāku laiku, kamēr šī svārstība pēc vairākkārtējas celšanās un krišanās konsolidēsies tiktāl, ka iegūs laiku, lai iedarbotos uz vispārējo peļņas normu un tātad lai iegūtu vairāk nekā tikai vietēju nozīmi. Tāpēc arī šādās telpas un laika robežās šīs grāmatas pirmajā daļā izteiktie normas likumi ir spēkā.

Teorētiskais uzskats — attiecībā uz virsvērtības pirmo pārvēršanos par peļņu —, ka katra kapitāla daļa vienādā mērā rada peļņu[25], izteic praktisku faktu. Rūpnieciskais kapitāls dod vienādu peļņu, lai arī kāds būtu tā sastāvs: vai nu tas iedarbinājis vienu ceturtdaļu nedzīvā darba un trīs ceturtdaļas dzīvā darba, vai trīs ceturtdaļas nedzīvā darba un vienu ceturtdaļu dzīvā darba, vai nu tas vienā gadījumā uzsūc trīsreiz vairāk virsdarba, vai ražo trīsreiz vairāk virsvērtības nekā otrā, — abos gadījumos peļņa būs vienāda, ja nemainās darba ekspluatācijas pakāpe un ja mēs neņemam vērā individuālās atšķirības, kuras, jāsaka, izzūd pašas no sevis, jo tiklab vienā, kā otrā gadījumā mūsu priekšā ir tikai visas ražošanas sfēras vidējais sastāvs. Atsevišķs kapitālists (vai visi katras īpašās ražošanas sfēras kapitālisti), kura skatiens ir ierobežots, pamatoti domā, ka viņa peļņa rodas ne tikai no tā darba, kuru pielieto viņš vai viņa ražošanas nozarē. Tas ir pilnīgi pareizi, ciktāl runa ir par atsevišķa kapitālista vidējo peļņu. Bet, ciktāl šo peļņu nosaka kopīgā darba ekspluatācija, ko veic kopkapitāls, t. i., visi kolēģi kapitālisti, tā viņam ir vispilnīgākais noslēpums — jo vairāk tāpēc, ka paši buržuāzijas teorētiķi, ekonomisti, līdz šim laikam nav šo noslēpumu atklājuši. Taupīt uz darbu — ne tikai uz darbu, kas nepieciešams noteikta produkta ražošanai, bet arī uz nodarbināto strādnieku skaitu — un paplašināt nedzīvā darba (pastāvīgā kapitāla) pielietošanu — tā šķiet esam tāda operācija, kas ekonomiski ir pilnīgi racionāla un nebūt neskar vispārējo peļņas normu un vidējo peļņu. Bet kā gan dzī-

---

* Oriģinālā — «pārtrauktības». Izlabots, pamatojoties uz Marksa manuskriptu. — *Red.*

[25]) *Malthus.* [«Principles of Political Economy», 2nd ed. London, 1836, p. 268].

vais darbs tad var būt par vienīgo peļņas avotu, ja ražošanai nepieciešamā darba daudzuma samazināšanās, acīm redzot, ne tikai nesamazina peļņu, bet zināmos apstākļos, gluži otrādi, parādās kā tuvākais peļņas pieauguma avots vismaz attiecībā uz atsevišķu kapitālistu?

Ja zināmā ražošanas sfērā pieaug vai samazinās tā ražošanas izmaksu daļa, kas pārstāv pastāvīgā kapitāla vērtību, tad šī daļa iziet no apgrozības sfēras un ieiet preces ražošanas procesā jau no paša sākuma palielināta vai samazināta. Ja, no otras puses, zināms strādnieku skaits sāk ražot tai pašā laikā mazāk vai vairāk produkta, tātad ja, nemainoties strādnieku skaitam, mainās noteikta daudzuma preču ražošanai nepieciešamais darba daudzums, tad daļa ražošanas izmaksu, kas pārstāv mainīgā kapitāla vērtību, var palikt nemainīga, t. i., ieiet tādos pašos apmēros visa produkta ražošanas izmaksās. Bet uz katru atsevišķo preci, kuru summa ir viss produkts, tagad iznāk vairāk vai mazāk darba (samaksātā un tātad arī nesamaksātā), tātad arī vairāk vai mazāk izmaksu par šo darbu, t. i., lielāka vai mazāka darba algas daļa. Visa darba alga, ko kapitālists samaksājis, paliek tā pati, bet tā ir grozījusies, rēķinot uz katru gabalu preces. Tādējādi te ir pārmaiņa šajā preces ražošanas izmaksu daļā. Vai nu atsevišķas preces ražošanas izmaksas pieaug, vai samazinās tāpēc, ka mainās šīs preces pašas vai tās elementu vērtība (vai arī mainās ar dotā lieluma kapitālu ražoto preču summas ražošanas izmaksas), — katrā gadījumā vidējā peļņas norma, ja, piemēram, ir bijusi 10%, tā arī paliek 10%, kaut gan attiecībā uz atsevišķu preci 10% ir ļoti dažāds lielums atkarībā no tā, cik daudz mainījies šīs atsevišķās preces ražošanas izmaksu lielums mūsu pieņemtās vērtības pārmaiņas rezultātā.[26]

Kas attiecas uz mainīgo kapitālu — un tas tieši ir vissvarīgākais, tāpēc ka šis kapitāls ir virsvērtības avots un tāpēc ka viss, kas slēpj tā patieso lomu kapitālista bagātību vairošanā, mistificē visu sistēmu —, tad kapitālists stāvokli izprot rupji vienkāršotā veidā, proti: pieņemsim, ka mainīgais kapitāls 100 st. märc. apmērā ir 100 strādnieku darba alga nedēļā. Ja šie 100 strādnieki, pastāvot attiecīgajai darba dienai, ražo nedēļā produktu, kurā ietilpst 200 gabalu preces = 200 *P*, tad, neņemot vērā to ražošanas izmaksu daļu, kuru pievieno pastāvīgais kapitāls, 1 $P = \frac{100 \text{ st. märc.}}{200} = 10$ šiliņiem, jo 100 st. märc. = 200 *P*. Pieņemsim tagad, ka notikusi pārmaiņa darba ražīgajā spēkā; pieņemsim, ka tas ir divkāršojies, tā ka agrākais strādnieku skaits ražo divreiz 200 *P* tai pašā laikā, kurā tas agrāk ražoja tikai 200 *P*. Šajā gadījumā (ciktāl ražošanas izmaksas sastāv tikai no darba

[26] *Corbett.* [«An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals». London, 1841, p. 20].

algas) 1 $P = \frac{100 \text{ st. märc.}}{400} = 5$ šiliņiem, jo 100 st. märc. = 400 *P*. Turpretim, ja ražīgais spēks samazinātos divkārt, tad tas pats darbs ražotu tikai $\frac{200\ P}{2}$, un, tā kā 100 st. märc. $= \frac{200\ P}{2}$, tad 1 *P* tagad $= \frac{200 \text{ st. märc.}}{200} =$ 1 st. märc. Pārmaiņas darba laikā, kas nepieciešams preču ražošanai, un tātad preču vērtībā parādās tagad attiecībā uz ražošanas izmaksām un tāpēc arī uz ražošanas cenu kā citāds tās pašas darba algas sadalījums uz lielāku vai mazāku preču skaitu atkarībā no tā, vairāk vai mazāk preču tiek ražots tajā pašā darba laikā par to pašu darba algu. Kapitālists un tātad arī ekonomists redz, ka līdz ar darba ražīguma pārmaiņu mainās tā samaksātā darba daļa, kas iznāk uz katru gabalu preces, mainās līdz ar to arī katra atsevišķā gabala vērtība, bet viņi neredz, ka tas pats notiek arī attiecībā uz nesamaksāto darbu, kas ietverts katrā gabalā preces, un viņi jo mazāk spēj to saskatīt tāpēc, ka vidējo peļņu tiešām tikai nejauši nosaka dotajā ražošanas sfērā uzsūktais nesamaksātais darbs. Tikai šādā rupjā un bezsatura formā izpaužas tagad tas fakts, ka preču vērtību nosaka tajās ietvertais darbs.

DESMITĀ NODAĻA

VISPĀREJĀS PEĻŅAS NORMAS IZLĪDZINĀŠANĀS KONKURENCES REZULTĀTĀ. TIRGUS CENAS UN TIRGUS VĒRTĪBAS. PAPILDU PEĻŅA

Daļā ražošanas sfēru tajās pielietotajam kapitālam ir vidējais sastāvs, t. i., tā sastāvs ir pilnīgi vai aptuveni tāds pats kā sabiedriski vidējā kapitāla sastāvs.

Šajās sfērās ražoto preču ražošanas cena pilnīgi vai aptuveni sakrīt ar šo preču vērtību, kas izteikta naudā. Vērtība ir ražošanas cenas matemātiskā robeža. Konkurence sadala sabiedrisko kapitālu starp dažādām ražošanas sfērām tā, ka ražošanas cenas katrā sfērā veidojas pēc ražošanas cenām šajās vidējā sastāva sfērās, t. i., $=k+kp'$ (ražošanas izmaksas plus vidējās peļņas normas reizinājums ar ražošanas izmaksām). Bet šī vidējā peļņas norma nav nekas cits kā procentos aprēķināta peļņa minētajā vidējā sastāva ražošanas sfērā, kur peļņa tātad sakrīt ar virsvērtību. Tātad peļņas norma visās ražošanas sfērās ir viena un tā pati, un proti, izlīdzināta pēc tām vidējām ražošanas sfērām, kurās valda kapitāla vidējais sastāvs. Tāpēc visu dažādo ražošanas sfēru peļņas summai jābūt vienlīdzīgai ar virsvērtības summu un visa sabiedriskā produkta ražošanas cenu summai jābūt vienlīdzīgai ar tā vērtības summu. Bet ir skaidrs, ka procesam, kurš izlīdzina ražošanas sfēras ar dažādu kapitāla sastāvu, vienmēr jātiecas pielīdzināt šīs sfēras tām sfērām, kur kapitāla sastāvs ir vidējs, vienalga, vai šis pēdējais pilnīgi vai tikai aptuveni sakrīt ar visa sabiedriskā kapitāla matemātisko vidējo. Ražošanas nozarēs, kas lielākā vai mazākā mērā tuvojas vidējai, atkal vērojama izlīdzināšanās tendence, kas tiecas uz ideālu, t. i., īstenībā nepastāvošu vidēju līmeni, citiem vārdiem sakot, vērojama tendence piemēroties šim ideālajam līmenim kā normai. Tādējādi šajā ziņā nenovēršami valda tendence padarīt ražošanas cenas vienkārši par pārvērstu vērtības formu jeb pārvērst peļņu dažādās ražošanas sfērās par vienkāršām virsvērtības daļām, kuras tomēr nav sadalītas proporcionāli katrā atsevišķajā ražošanas sfērā ražotajai virsvērtībai, bet proporcionāli katrā ražošanas sfērā pielietotā ka-

pitāla masai, tā ka vienāda lieluma kapitāla masām, lai arī kāds būtu to organiskais sastāvs, atbilst lieluma ziņā vienādas visa sabiedriskā kapitāla ražotās virsvērtības daļas.

Tādējādi vidēja vai aptuveni vidēja sastāva kapitāliem ražošanas cena pilnīgi vai gandrīz sakrīt ar vērtību un peļņa — ar šo kapitālu ražoto virsvērtību. Visi citi kapitāli, lai arī kāds būtu to sastāvs, tiecas zem konkurences spiediena nolīdzināties ar vidējā sastāva kapitāliem. Bet, tā kā vidējā sastāva kapitāli ir vienlīdzīgi vai aptuveni vienlīdzīgi sabiedriski vidējam kapitālam, tad visi kapitāli, lai arī kāda būtu viņu pašu ražotā virsvērtība, tiecas realizēt savu preču cenās nevis šo virsvērtību, bet gan vidējo peļņu, t. i., tiecas realizēt ražošanas cenas.

No otras puses, var teikt, ka visur, kur izveidojas vidējā peļņa un tātad arī vispārējā peļņas norma — lai arī kādā ceļā šis rezultāts tiek sasniegts —, šī vidējā peļņa nevar būt nekas cits kā tikai peļņa uz sabiedriski vidējo kapitālu, kuras summa ir vienlīdzīga virsvērtības summai, un ka cenas, kas rodas, pieliekot šo vidējo peļņu ražošanas izmaksām, nevar būt nekas cits kā tikai par ražošanas cenām pārvērsta vērtība. Nekas nemainītos, ja noteiktās ražošanas sfērās ieguldītie kapitāli kaut kādu cēloņu rezultātā nebūtu pakļauti izlīdzināšanās procesam. Tad vidējā peļņa tiktu aprēķināta uz to sabiedriskā kapitāla daļu, ko aptver izlīdzināšanās process. Ir skaidrs, ka vidējā peļņa nevar būt nekas cits kā visa virsvērtības masa visumā, kas sadalīta katrā ražošanas sfērā uz tajā ieguldīto kapitālu masām proporcionāli to lielumiem. Tā ir realizētā nesamaksātā darba summa, un visa šī nesamaksātā darba masa, tāpat kā samaksātais nedzīvais un dzīvais darbs, izpaužas visā preču un naudas masā, ko piesavinās kapitālisti.

Tiešām grūti atrisināms te ir šāds jautājums: kā notiek šī peļņu izlīdzināšanās par vispārējo peļņas normu, ja tā, acīm redzot, ir rezultāts un nevar būt izejas punkts?

Pirmām kārtām ir skaidrs, ka preces vērtības novērtējums, piemēram, naudā, var būt tikai šīs preces maiņas rezultāts un ka, pieņemot tādu novērtējumu, mums tas jāaplūko kā rezultāts, kas tiešām rodas, mainot preces vērtību pret preces vērtību. Bet kā gan var realizēties šī preču maiņa pēc to patiesajām vērtībām?

Pieņemsim vispirms, ka visas preces dažādās ražošanas sfērās tiktu pārdotas pēc to patiesajām vērtībām. Kas tad notiktu? Saskaņā ar iepriekš sacīto šajā gadījumā dažādās ražošanas sfērās valdītu ļoti dažādas peļņas normas. Vai preces tiek pārdotas pēc to vērtības (t. i., tiek mainītas viena pret otru proporcionāli tajās ietvertajai vērtībai par cenām, kas atbilst to vērtībai), vai arī tās tiek pārdotas par tādām cenām, ka pārdošanas rezultātā rodas uz vienādām attiecīgo to ražošanai avansēto kapitālu masām lie-

luma ziņā vienāda peļņa, — tās ir lietas, kas prima facie* ir pavisam dažādas.

Priekšnoteikums tam apstāklim, ka kapitāli, kas iedarbinājuši nevienādu daudzumu dzīvā darba, ražo nevienādu daudzumu virsvērtības, vismaz zināmā mērā ir tas, ka darba ekspluatācijas pakāpei jeb virsvērtības normai jābūt visur vienādai vai ka šajā sfērā esošajām atšķirībām jāizlīdzinās ar patiesu vai iedomātu (konvencionālu) kompensācijas pamatojumu palīdzību. Tas nosaka konkurenci starp strādniekiem un izlīdzināšanos, tiem pastāvīgi pārejot no vienas ražošanas nozares uz otru. Šādu vispārējo virsvērtības normu — tāpat kā visus ekonomiskos likumus — tendences veidā mēs pieņēmām kā teorētisku vienkāršojumu, tomēr īstenībā tā ir faktiskais kapitālistiskā ražošanas veida priekšnoteikums, kaut arī to lielākā vai mazākā mērā bremzē praktiski šķēršļi, kas rada vairāk vai mazāk ievērojamas vietējas atšķirības, — tādi, piemēram, ir likumi par dzīves vietu (settlement laws)[57] angļu laukstrādniekiem. Bet teorijā mēs pieņemam, ka kapitālistiskā ražošanas veida likumi attīstās tīrā veidā. Īstenībā vienmēr pastāv tikai zināma tuvināšanās, bet šī tuvināšanās ir jo lielāka, jo vairāk attīstīts kapitālistiskais ražošanas veids, jo pilnīgāk novērstas tam svešās agrāko ekonomisko iekārtu paliekas.

Visas grūtības rodas no tā, ka preces tiek mainītas nevis vienkārši kā *preces*, bet gan kā *kapitālu produkti*, no tā, ka šie kapitāli pretendē uz proporcionālu to lielumam vai — ja to lielumi ir vienādi — uz vienādu līdzdalību kopējā virsvērtības masā. Un attiecīgā kapitāla attiecīgajā laika posmā ražoto preču kopējai cenai jāpilda šī prasība. Bet šo preču kopējā cena ir vienkārši atsevišķo preču — no kurām sastāv kapitāla produkts — cenu summa.

Punctum saliens** izcelsies visspilgtāk, ja mēs aplūkosim jautājumu šādā veidā: pieņemsim, ka pašiem strādniekiem pieder attiecīgie ražošanas līdzekļi un ka viņi maina savas preces cits ar citu. Tad šīs preces nebūtu kapitāla produkti. Dažādās darba nozarēs izlietoto darba līdzekļu un darba materiālu vērtība būtu dažāda atkarībā no dažādo darbu tehniskā rakstura. Gluži tāpat, neatkarīgi no pielietoto ražošanas līdzekļu dažādās vērtības, attiecīgajai darba masai būtu vajadzīga dažāda ražošanas līdzekļu masa, jo vienu zināmu preci iespējams izgatavot vienā stundā, otru — tikai veselā dienā utt. Pieņemsim, tālāk, ka šie strādnieki vidēji strādā vienādu laiku, pie tam tiek ņemtas vērā tās izlīdzinošās ietekmes, kas izriet no dažādas darba intensitātes, utt. Tad divi strādnieki [no divām dažādām darba nozarēm] ar precēm, no kurām sastāv viņu dienas darba produkts, kompensētu, pirmkārt, savas izmaksas, t. i., viņu darba procesā izlietoto ražošanas līdzekļu izmaksas. Pēdējās būtu dažādas atkarībā no viņu darba

* — pirmām kārtām. — *Red.*
** — izšķirošais punkts. — *Red.*

nozaru tehniskā rakstura. Otrkārt, abi strādnieki radītu vienlīdz lielu jaunu vērtību, un proti, darba dienas laikā ražošanas līdzekļiem pievienoto vērtību. Šī jaunā vērtība ietvertu sevī viņu darba algu plus virsvērtība, virsdarbs, kas turpinās pāri viņu nepieciešamo vajadzību robežām, pie tam virsdarba rezultāti piederētu pašiem strādniekiem. Izsakoties kapitālistiskā valodā, abi strādnieki saņem vienādu darba algu plus vienāda peļņa — vērtību, kas izteikta, piemēram, desmitstundu darba dienas produktā. Bet, pirmkārt, viņu preču vērtības būtu dažādas. Pieņemsim, piemēram, ka I precē uz izlietotajiem ražošanas līdzekļiem iznāk lielāka daļa vērtības nekā II precē, un, lai uzreiz ņemtu vērā visas iespējamās atšķirības, pieņemsim, ka I prece uzsūc vairāk dzīvā darba, tātad tās izgatavošana prasa ilgāku darba laiku nekā II preces izgatavošana. Tādējādi šo I un II preču vērtība ir ļoti dažāda. Gluži tāpat dažādas savā summā ir preču vērtības, no kurām sastāv attiecīgajā laika posmā I strādnieka un II strādnieka veiktā darba produkts. Peļņas normas I un II gadījumā arī būs ļoti dažādas, ja mēs te nosauksim par peļņas normu virsvērtības attiecību pret visu izlietoto ražošanas līdzekļu vērtību. Dzīvei nepieciešamie līdzekļi, kurus katru dienu patērē I un II strādnieks ražošanas laikā un kuri pārstāv darba algu, te izveido to avansēto ražošanas līdzekļu daļu, ko mēs citos gadījumos saucam par mainīgo kapitālu. Bet virsvērtības I un II gadījumā būtu vienādā darba laikā vienādas jeb, vēl precīzāk, tā kā tiklab I strādnieks, kā arī II strādnieks katrs saņem vienas darba dienas produkta vērtību, tad viņi abi, atskaitot avansēto «pastāvīgo» elementu vērtību, saņem vienādu vērtību, no kuras vienu daļu varam uzskatīt par ražošanā patērēto dzīvei nepieciešamo līdzekļu kompensāciju un otru — par virs tās paliekošo virsvērtību. Ja I strādnieks izdarījis lielākas izmaksas, tad, lai tās kompensētu, ir vajadzīgi lielāki tās viņa preces vērtības daļas apmēri, kura kompensē šo «pastāvīgo» daļu, un tāpēc viņam jāpārvērš arī lielāka daļa no visas sava produkta vērtības atkal par šīs pastāvīgās daļas vieliskajiem elementiem, bet II strādniekam, ja arī viņš iegūst mazāk, toties mazāka daļa vērtības jāpārvērš par pastāvīgās daļas vieliskajiem elementiem. Tādējādi šādos apstākļos peļņas normu dažādībai nebūtu nekādas nozīmes, gluži tāpat kā mūsu dienās algotajam strādniekam ir vienalga, kādā peļņas normā izpaužas no viņa izspiestais virsvērtības daudzums, un gluži tāpat kā starptautiskajā tirdzniecībā peļņas normu dažādība dažādām nācijām nekādā mērā neietekmē viņu preču maiņu.

Tāpēc preču maiņa pēc to vērtībām vai aptuveni pēc to vērtībām atbilst daudz zemākai pakāpei nekā maiņa pēc ražošanas cenām, kurai nepieciešama noteikta augstuma kapitālistiskās attīstības pakāpe.

Lai arī kādā veidā sākotnēji tiktu noteiktas un regulētas cenas dažādām precēm attiecībā citai pret citu, to kustību pārvalda

vērtības likums. Kad preces ražošanai nepieciešamais darba laiks samazinās, tad samazinās arī cenas; kad tas pieaug, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, ceļas arī cenas.

Tādējādi neatkarīgi no tā, ka cenas un to kustību pārvalda vērtības likums, ir pilnīgi pareizi, ja aplūkojam preču vērtības ne tikai teorētiski, bet arī vēsturiski kā ražošanas cenu prius*. Tas attiecas uz tādiem sabiedriskajiem apstākļiem, kuros darba darītājam pieder ražošanas līdzekļi; tāds stāvoklis tiklab vecajā, kā arī tagadējā pasaulē ir zemniekam, kas dzīvo no sava darba un kam pieder zeme, un amatniekam. Tas saskan arī ar to mūsu agrāk izteikto uzskatu[27], ka produktu attīstība par precēm rodas maiņas rezultātā starp dažādām kopienām, nevis starp vienas un tās pašas kopienas locekļiem[59]. Sacītais attiecas tiklab uz šo pirmatnējo stāvokli, kā arī uz vēlākajām sabiedriskajām iekārtām, kas bija dibinātas uz verdzību un dzimtbūšanu, un tāpat arī uz amatniecības cunftu organizāciju, kamēr katrā ražošanas nozarē iesaistītie ražošanas līdzekļi tikai ar grūtībām varēja tikt pārvietoti no vienas sfēras uz otru, un tāpēc dažādās ražošanas sfēras attiecās cita pret citu zināmā mērā tāpat kā dažādas zemes vai komunistiskās kopienas.

Lai cenas, par kurām savstarpēji tiek mainītas preces, aptuveni atbilstu šo preču vērtībām, ir vajadzīgs tikai 1) lai dažādu preču maiņa vairs nebūtu tīri nejaušs vai vienreizējs gadījums, 2) lai šīs preces, ciktāl mēs aplūkojam tiešu preču maiņu, tiktu ražotas vienā un otrā pusē tādos samērīgos daudzumos, kuri aptuveni atbilstu savstarpējai vajadzībai pēc tām, ko nosaka savstarpējā pieredze, kas iegūta, pārdodot preces, un tādējādi rodas kā ilgi pastāvošas maiņas rezultāts, un 3) ciktāl runa ir par pārdošanu, lai nekāds dabisks vai mākslīgs monopols nedotu iespēju darījuma pusēm pārdot virs vērtības un nepiespiestu atdot zem vērtības. Ar nejaušu monopolu mēs saprotam monopolu, kas rodas pircējam vai pārdevējam nejauša pieprasījuma un piedāvājuma stāvokļa dēļ.

Pieņēmums, ka dažādu ražošanas sfēru preces tiek pārdotas pēc to vērtībām, nozīmē, protams, tikai to, ka preču vērtība ir pievilkšanas centrs, ap kuru grozās to cenas un pēc kura izlīdzinās to pastāvīgās svārstības augšup un lejup. Turklāt vienmēr jāatšķir *tirgus vērtība* — par kuru runāsim vēlāk — no dažādu ražotāju ražoto atsevišķo preču individuālās vērtības. Dažu šo preču individuālā vērtība būs zemāka par to tirgus vērtību (t. i., to ražošana prasa mazāk darba laika, nekā izteic tirgus vērtība), citu preču individuālā vērtība — augstāka par to tirgus vērtību. Tirgus vērtība ir jāaplūko, no vienas puses, kā attiecīgajā ražošanas

---

* — priekšteces. — *Red.*

[27]) Toreiz, 1865. gadā, tas bija tikai Marksa «uzskats». Tagad pēc plašiem pētījumiem par pirmatnējo kopienu, sākot ar Maureru un beidzot ar Morganu[58], tas ir fakts, kuru diezin vai kāds apstrīdēs. — *F. E.*

sfērā ražoto preču vidējā vērtība, no otras puses, kā individuālā vērtība, kāda ir attiecīgās sfēras vidējos apstākļos ražotajām precēm, no kurām sastāv šīs sfēras produktu ievērojama masa. Tikai ārkārtīgās kombinācijās tirgus vērtību regulē preces, kas ražotas vissliktākajos vai vislabvēlīgākajos apstākļos, pie tam šī tirgus vērtība savukārt ir svārstību centrs tirgus cenām, kuras tomēr vienmēr ir vienādas viena un tā paša veida precēm. Ja parasto pieprasījumu apmierina preču piedāvājums pēc vidējās vērtības, t. i., pēc tās masas vidējās vērtības, kas atrodas starp abām galējībām, tad preces, kuru individuālā vērtība ir zemāka par tirgus vērtību, realizē papildu virsvērtību vai papildu peļņu, bet preces, kuru individuālā vērtība ir augstāka par tirgus vērtību, nevar realizēt daļu no tajās ietvertās virsvērtības.

Jautājumu nebūt nenoskaidro apgalvojums, ka vissliktākajos apstākļos ražoto preču pārdošana pierāda, ka tās ir nepieciešamas pieprasījuma apmierināšanai. Ja šajā gadījumā cena būtu augstāka par vidējo tirgus vērtību, tad pieprasījums būtu mazāks*. Pastāvot noteiktām cenām, zināms preču veids var ieņemt tirgū tikai noteiktu vietu; mainoties cenām, šī vieta var palikt nemainīga tikai tad, ja cenas celšanās sakrīt ar preču daudzuma samazināšanos vai cenas krišanās — ar preču daudzuma pieaugumu. Turpretim, ja pieprasījums ir tik spēcīgs, ka tas nesašaurinās pat tad, kad cenu regulē vissliktākajos apstākļos ražoto preču vērtība, tad tirgus vērtību nosaka šīs preces. Tas iespējams tikai tad, ja pieprasījums pārsniedz parasto līmeni vai piedāvājums krītas zem parastā līmeņa. Beidzot, ja ražoto preču masa pārsniedz to preču daudzumu, kas realizējas par vidējām tirgus vērtībām, tad tirgus vērtību nosaka preces, kas ražotas vislabākajos apstākļos. Var gadīties, piemēram, ka šīs pēdējās kategorijas preces tiek pārdotas pilnīgi vai aptuveni pēc to individuālajām vērtībām, pie tam var gadīties, ka vissliktākajos apstākļos ražotās preces nerealizē pat savas ražošanas izmaksas, bet vidējos apstākļos ražotās preces var realizēt tikai daļu no tajās ietvertās virsvērtības. Tas, kas šeit teikts par tirgus vērtību, ir attiecināms arī uz ražošanas cenu, ja pēdējā nostājas tirgus vērtības vietā. Ražošanas cena tiek regulēta katrā atsevišķajā sfērā un tiek regulēta gluži tāpat atkarībā no noteiktiem apstākļiem. Bet tā pati savukārt ir centrs, ap kuru svārstās katras dienas tirgus cenas un pēc kura šīs cenas izlīdzinās noteiktu periodu laikā (sk. Rikārdo par to, ka vissliktākajos apstākļos strādājošie uzņēmumi nosaka ražošanas cenas)[60].

Lai arī kā regulētos cenas, izriet šādi secinājumi:

1) vērtības likums pārvalda cenu kustību tā, ka ražošanai nepieciešamā darba daudzuma samazināšanās vai pieaugšana liek ražošanas cenām celties vai pazemināties. Tieši šajā nozīmē Ri-

* Oriģinālā — «lielāks» [grösser]. Izlabots, pamatojoties uz Marksa manuskriptu. — *Red.*

kārdo (kas, protams, jūt, ka viņa ražošanas cenas novirzās no preču vērtības) saka, ka

«pētījums, kuram viņš grib pievērst lasītāja uzmanību, attiecas uz preču relatīvās vērtības, nevis uz to absolūtās vērtības pārmaiņas rezultātiem» [D. Ricardo. «Principles of Political Economy». Works ed. by Mac Culloch. London, 1852, p. 15];

2) vidējai peļņai, kura nosaka ražošanas cenas, nenovēršami jābūt aptuveni vienlīdzīgai tam virsvērtības daudzumam, kas iznāk uz attiecīgo kapitālu kā visa sabiedriskā kapitāla atbilstošu daļu. Pieņemsim, ka vispārējā peļņas norma un tātad vidējā peļņa izpaužas augstākā naudas vērtībā nekā patiesā vidējā virsvērtība, izteikta tās naudas vērtībā. Ciktāl runājam par kapitālistiem, ir vienalga, vai viņi savstarpēji aprēķina 10% vai 15% peļņas. 10% tikpat maz kā 15% atbilst īstenajai preču vērtībai, jo naudas izteiksmes pārspīlējums ir savstarpējs. Kas attiecas uz strādniekiem (mēs pieņemam, ka viņi saņem savu normālo darba algu, tātad vidējās peļņas pieaugums nenozīmē īstenu atvilkumu no darba algas, t. i., neizteic kaut ko gluži citu nekā kapitālista normālu virsvērtību), tad līdz ar vidējās peļņas palielināšanās radīto preču cenu celšanos attiecīgi jāpieaug arī mainīgā kapitāla izteiksmei naudā. Tiešām, šāda vispārēja nomināla peļņas normas un vidējās peļņas celšanās virs līmeņa, ko nosaka patiesās virsvērtības attiecība pret visu avansēto kapitālu, nav iespējama, ja tā nerada darba algas celšanos, kā arī cenu celšanos precēm, no kurām sastāv pastāvīgais kapitāls. Pazeminājumam jāiedarbojas gluži pretēji. Tā kā preču kopējā vērtība regulē kopējo virsvērtību un šī pēdējā — kā vispārējs likums, kas pārvalda svārstības, — regulē vidējās peļņas augstumu un tātad vispārējo peļņas normu, tad ir skaidrs, ka vērtības likums regulē ražošanas cenas.

Konkurence panāk — vispirms vienā ražošanas sfērā — to, ka no preču dažādām individuālām vērtībām nodibinās vienāda tirgus vērtība un tirgus cena. Bet tikai kapitālu konkurence dažādās ražošanas nozarēs rada ražošanas cenu, kas izlīdzina dažādu nozaru peļņas normu. Lai izveidotos ražošanas cenas, ir vajadzīga augstāka kapitālistiskās ražošanas attīstība nekā vienādas tirgus vērtības un tirgus cenas nodibināšanai.

Lai vienas un tās pašas ražošanas sfēras, viena un tā paša veida un aptuveni vienas un tās pašas kvalitātes preces tiktu pārdotas pēc to vērtībām, nepieciešami divi nosacījumi.

Pirmkārt, dažādajām individuālajām vērtībām jāizlīdzinās, izveidojot *vienu* sabiedrisko vērtību, iepriekš iztirzāto tirgus vērtību, un, lai tas notiktu, ir vajadzīga konkurence starp viena un tā paša veida preču ražotājiem, tāpat kā ir vajadzīgs tirgus, kurā viņi vienlaikus piedāvā savas preces. Lai tirgus cena precēm, kas identiskas savā starpā, bet tiek ražotas katra dažādas individuālās nokrāsas apstākļos, atbilstu tirgus vērtībai, nenovirzoties no tās nedz uz augšu, nedz uz leju, — spiedienam, ko izdara dažādi pār-

devēji cits uz citu, jābūt pietiekami lielam, lai laistu tirgū preču tādu masu, kas atbilst sabiedriskajai vajadzībai, t. i., tādu šo preču daudzumu, par kuru sabiedrība spēj samaksāt tirgus vērtību. Ja produktu masa pārsniedz šo vajadzību, preces jāpārdod zem to tirgus vērtības; otrādi, preces jāpārdod virs to tirgus vērtības, ja produktu masa nav pietiekami liela jeb, kas ir tas pats, ja konkurences spiediens starp pārdevējiem nav pietiekami spēcīgs, lai piespiestu tos laist tirgū attiecīgu daudzumu preču. Ja mainītos tirgus vērtība, tad mainītos arī tie nosacījumi, kas jāievēro, lai varētu pārdot visu preču masu. Tirgus vērtībai samazinoties, sabiedriskā vajadzība (ar ko te vienmēr saprotam maksātspējīgu vajadzību) vidēji paplašinās un zināmās robežās var uzsūkt lielākas preču masas. Tirgus vērtībai ceļoties, sabiedriskā vajadzība pēc precēm sašaurinās un uzsūc mazākas preču masas. Tāpēc, ja pieprasījums un piedāvājums nosaka tirgus cenas vai, precīzāk, tirgus cenu novirzes no tirgus vērtības, tad, no otras puses, tirgus vērtība regulē pieprasījuma un piedāvājuma attiecību jeb to centru, ap kuru pieprasījuma un piedāvājuma pārmaiņas liek svārstīties tirgus cenām.

Aplūkojot jautājumu tuvāk, mēs atrodam, ka nosacījumi, no kuriem ir atkarīga atsevišķas preces vērtība, šeit reproducējas kā nosacījumi, kas noteic visas attiecīgā veida preču summas vērtību, tāpēc ka kapitālistiskā ražošana no paša sākuma taču ir masveida ražošana; arī citos — mazāk attīstītos ražošanas veidos preces — vismaz galvenās preces —, kas tiek ražotas samērā nelielos daudzumos kā kopējs, kaut arī daudzu sīku ražotāju ražots produkts, tirgū koncentrējas lielos daudzumos samērā nedaudzu tirgotāju rokās, tiek uzkrātas un pārdotas kā veselas ražošanas nozares vai tās lielāku vai mazāku nodalījumu kopējs produkts.

Atzīmēsim te tikai garām ejot, ka «sabiedrisko vajadzību», t. i., to, kas regulē pieprasījuma principu, galvenokārt nosaka dažādu šķiru savstarpējā attiecība un to relatīvais ekonomiskais stāvoklis, un tātad it sevišķi, pirmkārt, visas virsvērtības attiecība pret darba algu un, otrkārt, dažādo daļu samērs, kādās sadalās virsvērtība (peļņa, procenti, zemes rente, nodokļi u. tml.); tādējādi arī te no jauna parādās, ka pieprasījuma un piedāvājuma attiecība absolūti neko nespēj izskaidrot, iekām nav atklāta bāze, uz kuras šī attiecība balstās.

Kaut gan kā prece, tā nauda reprezentē maiņas vērtības un lietošanas vērtības vienību, tomēr, kā jau redzējām («Kapitāls», I grāmata, I nod., 3.), pārdošanas un pirkšanas aktā abi šie apzīmējumi novietojas polāri divos galējos punktos, tā ka prece (pārdevējs) pārstāv lietošanas vērtību un nauda (pircējs) — maiņas vērtību. Lai precei būtu lietošanas vērtība, lai tā tātad apmierinātu sabiedrisko vajadzību, tas, kā jau konstatējām, ir pirmais pārdošanas priekšnoteikums. Otrs priekšnoteikums ir tas, ka precē ietvertajam darba daudzumam jāpārstāv sabiedriski nepieciešа-

mais darbs, tātad preces individuālajai vērtībai (resp. pārdošanas cenai, kas šādā pieņēmumā ir tas pats) jāsakrīt ar tās sabiedrisko vērtību.[28]

Attiecināsim to uz tirgū esošo preču masu, kas ir veselas ražošanas nozares produkts.

Šo jautājumu visvienkāršāk parādīsim, ja visu preču masu, tātad vispirms tikai *vienas* ražošanas nozares preču masu, aplūkosim kā *vienu* preci un daudzu identisku preču cenu summu — kā *vienu* summētu cenu. Šajā gadījumā viss, ko teicām par atsevišķu preci, burtiski, attiecināms uz tirgū esošo noteiktas ražošanas nozares preču masu. Prasība, lai preces individuālā vērtība atbilstu tās sabiedriskajai vērtībai, tagad realizējas vai tiek noteikta tālāk tai nozīmē, ka viss preču daudzums ietver sevī darbu, kas sabiedriski nepieciešams tā ražošanai, un ka šīs preču masas vērtība ir vienlīdzīga tās tirgus vērtībai.

Pieņemsim tagad, ka ievērojama šo preču masa ražota apmēram vienādos, sabiedriski normālos apstākļos, tā ka šī vērtība ir līdz ar to atsevišķo preču individuālā vērtība, no kurām sastāv šī masa. Un, ja viena samērā neliela preču daļa ir ražota sliktākos un otra labākos apstākļos, tā ka pirmās daļas individuālā vērtība ir lielāka un otrās mazāka nekā preču lielākās daļas vidējā vērtība, ja turklāt šīs abas galējības izlīdzinās un tām piederošo preču vidējā vērtība ir vienlīdzīga preču vērtībai, kuras pieder pie vidējās masas, tad tirgus vērtību nosaka vidējos apstākļos ražoto preču vērtība.[29] Visas preču masas vērtība ir vienlīdzīga visu atsevišķo preču vērtību patiesajai summai, kopā ņemot, — tiklab to, kas ražotas vidējos apstākļos, kā arī to, kas ražotas labākos vai sliktākos apstākļos nekā vidējie. Šai gadījumā preču masas tirgus vērtību jeb sabiedrisko vērtību — šajās precēs ietverto nepieciešamo darba laiku — nosaka pārsvarā esošās vidējās preču masas vērtība.

Pieņemsim, gluži otrādi, ka viss tirgū izlaisto preču daudzums ir palicis tas pats, bet sliktākajos apstākļos ražoto preču vērtību neizlīdzina labākajos apstākļos ražoto preču vērtība, pie tam daļa no kopējā daudzuma, kas ražota sliktākajos apstākļos, ir samērā ievērojams lielums salīdzinājumā tiklab ar preču vidējo masu, kā arī salīdzinājumā ar otru galējību. Tad tirgus vērtību jeb sabiedrisko vērtību regulē sliktākajos apstākļos ražoto preču masa.

Pieņemsim, beidzot, ka preces, kas ražotas labākos apstākļos nekā vidējie, pēc sava daudzuma ievērojami pārsniedz preces, kas ražotas sliktākos apstākļos, un turklāt ir ievērojams lielums salīdzinājumā pat ar vidējos apstākļos ražotajām precēm; tad preču daļa, kas ražota vislabākajos apstākļos, regulēs tirgus vērtību.

---

[28] *Kārlis Markss.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». Berlīne, 1859 [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952].

[29] *Kārlis Markss.* «Par politiskās ekonomijas kritiku» [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952].

Mēs te neņemam vērā gadījumu, kad tirgus pārpildīts ar precēm un tirgus cenas vienmēr regulē vislabākajos apstākļos ražotā preču daļa; mēs te nerunājam par tirgus cenu, ciktāl tā atšķiras no tirgus vērtības, bet gan par pašas tirgus vērtības dažādajām definīcijām.[30]

Tiešām, I gadījumā visas preču masas tirgus vērtība, ko regulē vidējās vērtības, vārda precīzākajā nozīmē (īstenībā tas, protams, realizējas tikai aptuveni un ar neskaitāmām modifikācijām) ir vienlīdzīga šo preču individuālo vērtību summai; pie tam tomēr vissliktākajos un vislabākajos apstākļos ražotajām precēm šī vērtība ir tām uzspiestā vidējā vērtība. Personām, kas ražo savas preces vissliktākajos apstākļos, ir jāpārdod tās zem individuālās vērtības; personas, kas ražo vislabākajos apstākļos, pārdod preces virs to individuālās vērtības.

II gadījumā abas individuālās vērtības masas, kas ražotas vissliktākajos un vislabākajos apstākļos, neizlīdzinās un izšķirošo nozīmi iegūst sliktākajos apstākļos ražotās preces. Stingri ņemot, katras atsevišķās preces vai visas preču masas katras attiecīgās daļas vidējo cenu jeb tirgus vērtību te nosaka visas preču masas kopējā vērtība, kas rodas, summējoties visdažādākajos apstākļos ražoto preču atsevišķajām vērtībām un tai šīs kopējās vērtības daļai, kas iznāk uz katru atsevišķo preci. Šādā veidā iegūtā tirgus vērtība stāvētu augstāk ne tikai par to preču individuālo vērtību, kuras ražotas vislabvēlīgākajos apstākļos, bet arī par to preču individuālo vērtību, kuras pieder pie vidējās masas, tomēr tā būtu mazāka par visnelabvēlīgākajos apstākļos ražoto preču individuālo vērtību. Ciktāl tā tuvojas šai pēdējai un vai tā var beidzot pilnīgi sakrist ar to, tas ir atkarīgs tikai no tās daļas apmēriem, kādu attiecīgajā ražošanas sfērā ieņem vissliktākajos apstākļos ražotās preces. Ja turklāt pieprasījums ir kaut vai nelielā pārsvarā, tad tirgus cenu regulē visnelabvēlīgākajos apstākļos ražoto preču individuālā vērtība.

Pieņemsim, beidzot, kā tas ir III gadījumā, ka vislabākajos apstākļos ražoto preču daudzums ir pārsvarā salīdzinājumā ne tikai ar otru galējību, bet arī ar vidējiem apstākļiem; tad tirgus vērtība krītas zem vidējās vērtības. Vidējā vērtība, kas aprēķināta, saskaitot tiklab abos galējos, kā arī vidējos apstākļos ražoto preču vērtības,

---

[30] Tātad Štorha un Rikārdo strīds sakarā ar zemes renti (strīds tikai pēc būtības: faktiski neviens no viņiem nemaz neievēroja, ko runāja otrs) par to, vai tirgus vērtību (viņiem drīzāk tirgus cenu resp. ražošanas cenu) regulē vissliktākajos apstākļos ražotās preces (Rikārdo) vai, otrādi, vislabākajos apstākļos ražotās preces (Štorhs)[61], — šis strīds atrisinās tai nozīmē, ka viņiem abiem ir taisnība un abiem nav taisnība un ka viņi abi nemaz nav ņēmuši vērā vidējo gadījumu. Sal. arī Korbeta apsvērumus par tiem gadījumiem, kad cenu regulē vislabākajos apstākļos ražotās preces.[62] «Nav jādomā, it kā viņš» (Rikārdo) «apgalvotu, ka divi atsevišķi divu dažādu preču eksemplāri, piemēram, cepure un kurpju pāris, tiek mainīti viens pret otru, ja tieši šos divus atsevišķos eksemplārus ražojis vienāds darba daudzums. Ar «preci» mums te jāsaprot «preču veids», nevis atsevišķā individuālā cepure, kurpju pāris utt. Šai nozīmē viss darbs, kas ražo visas cepures Anglijā, ir jāuzskata kā sadalīts starp visām šīm cepurēm. Kā man šķiet, uz to nav pietiekami skaidri norādīts sākotnēji un Rikārdo mācības vispārīgajās tēzēs» («Observations on Certain Verbal Disputes in Political Economy etc.». London, 1821, p. 53—54).

te ir mazāka nekā vidējās grupas vērtība un tuvojas šai pēdējai vai attālinās no tās atkarībā no relatīvā samēra, kāds ir vislabvēlīgākajos apstākļos ražotajai daļai. Ja pieprasījums salīdzinājumā ar piedāvājumu ir vājš, tad vislabvēlīgākajos apstākļos ražoto preču daļa, lai cik liela arī tā būtu, ar varu iekaro sev dominējošo stāvokli, pazeminot savu cenu līdz savas individuālās vērtības līmenim. Ar šo vislabākajos apstākļos ražoto preču individuālo vērtību tirgus cena nekad nevar sakrist, izņemot gadījumu, kad piedāvājums ir stiprā pārsvarā pār pieprasījumu.

Šeit *abstrakti* attēlotā tirgus vērtības nodibināšanās īstenībā tirgū norisinās ar konkurences starpniecību starp pircējiem, ja pieprasījums ir tieši tik liels, ka var uzsūkt attiecīgo preču masu par tās šādā veidā nodibināto vērtību. Un te mēs nonākam pie cita punkta.

Otrkārt. Tas apstāklis, ka precei ir lietošanas vērtība, nozīmē tikai to, ka tā apmierina kādu sabiedrisku vajadzību. Kamēr runājām tikai par atsevišķām precēm, mēs varējām apmierināties ar pieņēmumu, ka pastāv vajadzība pēc šīs noteiktās preces — kuras daudzums jau ir ietverts tās cenā —, un dziļāk neaplūkojām apmierināmās vajadzības apmērus. Bet šī kvantitatīvā puse kļūst par būtisku momentu, ja vienā pusē ir veselas ražošanas nozares produkts un otrā pusē — sabiedriska vajadzība pēc tā. Tagad kļūst nepieciešams aplūkot šīs sabiedriskās vajadzības apmērus, t. i., daudzumu.

Iepriekš dotajās tirgus vērtības definīcijās mēs pieņēmām, ka ražoto preču masa ir dota, t. i., paliek nemainīga, ka mainās tikai attiecība starp šīs masas sastāvdaļām, kas ražotas dažādos apstākļos, ka tāpēc vienas un tās pašas preču masas tirgus vērtība tiek regulēta dažādi. Pieņemsim, ka šī masa ir parastais piedāvājuma daudzums, pie tam mēs neņemam vērā iespēju, ka daļu ražoto preču var kādu laiku nelaist tirgū. Ja pieprasījums pēc šīs masas arī paliek parastais, tad preces tiek pārdotas pēc to tirgus vērtības, lai arī kurš no šiem trim iepriekš izpētītajiem gadījumiem regulētu šo tirgus vērtību. Preču masa ne tikai apmierina zināmu vajadzību, bet apmierina arī to sabiedriskos apmēros. Ja preču daudzums tirgū ir lielāks vai mazāks nekā pieprasījums pēc tām, tad tirgus cena novirzās no tirgus vērtības. Un pirmā novirze ir tā, ka nepietiekama daudzuma gadījumā tirgus vērtību vienmēr regulē vissliktākajos apstākļos ražotās preces; ja daudzums ir par lielu, tad to vienmēr regulē vislabākajos apstākļos ražotās preces; ka tirgus vērtību tādējādi noteic viena no divām galējībām, lai gan, pamatojoties tikai uz dažādos apstākļos ražoto masu attiecību vien, vajadzētu iznākt citam rezultātam. Ja starpība starp pieprasījumu un esošo produktu daudzumu ir ievērojamāka, tad arī tirgus cena ievērojamāk virzīsies uz augšu vai uz leju no tirgus vērtības. Bet starpībai starp ražoto preču daudzumu un to daudzumu, kad tās tiek pārdotas pēc to tirgus vēr-

tības, var būt divējāds cēlonis. Vai nu mainās pats ražoto preču daudzums, kļūst pārāk mazs vai pārāk liels, tā ka atražošana notiek citā mērogā nekā tajā, kurš regulējis attiecīgo tirgus vērtību; šai gadījumā mainās piedāvājums, lai gan pieprasījums paliek nemainīgs, un tātad notiek relatīva pārprodukcija vai nepietiekama ražošana. Vai arī atražošana, t. i., piedāvājums, nemainās, bet pieprasījums samazinās vai pieaug, kas var notikt dažādu cēloņu rezultātā, kaut gan pie tam piedāvājuma absolūtais lielums ir palicis tas pats, tā relatīvais lielums salīdzinājumā ar vajadzību ir mainījies. Ietekme būtu tā pati, kas pirmajā gadījumā, tikai pretējā virzienā. Beidzot, ja pārmaiņas notiek abās pusēs, bet dažādos virzienos vai kaut arī vienā virzienā, bet dažādā mērā, — vārdu sakot, ja notiek divpusējas pārmaiņas, kas tomēr līdz ar to pārmaina agrāko attiecību starp pusēm, tad gala rezultāts nenovēršami būs viens no diviem iepriekš aplūkotajiem gadījumiem.

Īstā grūtība, dodot vispārīgus definējumus pieprasījuma un piedāvājuma jēdzieniem, ir tā, ka šie definējumi šķiet esam tikai tautoloģija. Aplūkosim vispirms piedāvājumu, t. i., produktu, kas atrodas tirgū vai ko iespējams tirgum piegādāt. Lai neiedziļinātos šeit gluži nevajadzīgos sīkumos, ņemsim gadskārtējo atražošanas masu katrā atsevišķā rūpniecības nozarē un nepavisam neņemsim vērā to apstākli, ka dažādas preces lielākā vai mazākā mērā ir iespējams izņemt no tirgus un uzkrāt noliktavās, lai tās patērētu, teiksim, nākamajā gadā. Šī gadskārtējā atražošana izpaužas, pirmkārt, noteiktā daudzumā — mērā vai skaitā — atkarībā no tā, vai attiecīgā preču masa sadalās atsevišķos eksemplāros vai arī ir mērījama kā nepārtraukts lielums; mūsu priekšā ir ne tikai lietošanas vērtības, kas apmierina cilvēku vajadzības, bet arī lietošanas vērtības, kas atrodas tirgū noteiktā daudzumā. Otrkārt, šai preču masai ir noteikta tirgus vērtība, ko varam izteikt kā atsevišķas preces vai preces mēra, kuri uzskatāmi kā vienības, tirgus vērtību. Tāpēc starp tirgū esošo preču daudzumu un šo preču tirgus vērtību nav nepieciešamās sakarības; piemēram, kamēr dažām precēm ir specifiski liela vērtība, citām ir specifiski maza vērtība, un tādējādi attiecīgā vērtības summa var izpausties ļoti lielā daudzumā vienu un ļoti mazā daudzumā citu preču. Starp tirgū esošo preču daudzumu un šo preču tirgus vērtību ir tikai šāds sakars: pastāvot attiecīgam darba ražīguma līmenim, katrā atsevišķajā ražošanas sfērā noteikta daudzuma preču izgatavošanai ir vajadzīgs noteikts daudzums sabiedriskā darba laika, kaut gan dažādās ražošanas sfērās šī attiecība, protams, ir dažāda un nav nekādā iekšējā sakarībā ar šīs preces derīgumu vai ar tās lietošanas vērtības sevišķo dabu. Ja kāda preču veida daudzums *a* prasa *b* darba laika, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, daudzums *na* prasa *nb* darba laika. Tālāk, ja sabiedrība grib apmierināt savas vajadzības un šajā nolūkā

ražot zināmu preču veidu, tai ir par tām jāsamaksā. Tiešām, tā kā preču ražošanas priekšnoteikums ir darba dalīšana, tad sabiedrība nopērk šīs preces ar to, ka izlieto to ražošanai daļu no tās rīcībā esošā darba laika, tātad tā pērk tās par noteiktu daudzumu darba laika, kurš ir šīs sabiedrības rīcībā. Tai sabiedrības daļai, kurai darba dalīšanas rezultātā jāizlieto savs darbs šīs noteiktās preces ražošanai, jāsaņem ekvivalents ar sabiedrisko darbu, kas iemiesots precēs, kuras apmierina tās vajadzības. Bet nepastāv nekāda nepieciešama sakarība, vērojama tikai nejauša sakarība starp visu sabiedriskā darba daudzumu, kas izlietots attiecīgā sabiedriskā produkta ražošanai, t. i., starp to kopējā darbaspēka daļu, ko sabiedrība izlieto šī produkta ražošanai, tātad starp to apjomu, kāds šī produkta ražošanai ir attiecībā pret visu ražošanu, no vienas puses, un, no otras puses, starp tiem apmēriem, kādos sabiedrība tiecas apmierināt vajadzību, kuras apmierināšanai tiek ražota šī noteiktā prece. Kaut gan katra atsevišķā prece vai arī katrs noteiktais kāda preču veida daudzums ietver sevī tikai tā ražošanai nepieciešamo sabiedrisko darbu un no šīs puses visas šī preču veida masas tirgus vērtībā izpaužas tikai nepieciešamais darbs, tomēr, ja noteikta prece ir saražota daudzumā, kas pārsniedz esošo sabiedrisko vajadzību, daļa no sabiedriskā darba laika ir izšķiesta velti, un visa preču masa tad pārstāv tirgū daudz mazāku daudzumu sabiedriskā darba, nekā tajā patiešām ir ietverts. (Tikai tur, kur ražošana atrodas patiesā sabiedrības kontrolē, kas iepriekš noteic šo ražošanu, sabiedrība rada sakarību starp noteikta priekšmeta ražošanai izlietotā sabiedriskā darba laika daudzumu un sabiedriskās vajadzības apmēriem, kura ir jāapmierina ar šī priekšmeta palīdzību.) Tāpēc šīs preces ir jāpārdod zem to tirgus vērtības un daļu no tām pat nemaz nav iespējams pārdot. Gluži otrādi būs tad, ja noteikta preču veida ražošanai izlietotais sabiedriskā darba daudzums būs pārāk mazs salīdzinājumā ar sabiedriskās vajadzības apmēriem, kura jāapmierina ar šī produkta palīdzību. Bet, ja noteiktas preces ražošanai izlietotā sabiedriskā darba daudzums atbilst sabiedriskās vajadzības apmēriem, kura ir jāapmierina, tā ka saražotā produkta masa atbilst parastajam atražošanas mērogam nemainīga pieprasījuma apstākļos, tad prece tiek pārdota pēc tās tirgus vērtības. Preču maiņa jeb pārdošana pēc to vērtības ir to līdzsvara racionālais princips, dabiskais likums; pamatojoties uz šo likumu, jāizskaidro novirzes, nevis otrādi, — pamatojoties uz novirzēm, jāizsecina pats likums.

Aplūkosim tagad jautājuma otru pusi — pieprasījumu.

Preces tiek pirktas vai nu kā ražošanas līdzekļi, vai arī kā dzīvei nepieciešamie līdzekļi, lai tās ieplūstu ražīgajā vai personiskajā patēriņā, pie tam lietu negroza tas, ka daži preču veidi ir izlietojami šiem abiem mērķiem. Tātad tās pieprasa ražotāji (šai gadījumā kapitālisti, jo mēs esam pieņēmuši, ka ražošanas

līdzekļi ir pārvērsti par kapitālu) un patērētāji. Šķiet, ka ar to pirmām kārtām tiek paredzēts, ka pieprasījuma pusē ir noteikta apmēra sabiedriska vajadzība, kam piedāvājuma pusē atbilst noteikta apmēra sabiedriskā ražošana dažādās ražošanas nozarēs. Lai kokvilnas rūpniecība varētu no jauna realizēt savu gadskārtējo atražošanu attiecīgajā mērogā, ir vajadzīgs parastais daudzums kokvilnas, un, ja ņemam vērā ik gadus notiekošo atražošanas paplašināšanos kapitāla uzkrāšanas rezultātā, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, nepieciešams vēl zināms kokvilnas papildu daudzums. Tas pats attiecas arī uz dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem. Strādnieku šķirai, lai saglabātu savu parasto vidējo dzīves līmeni, no jauna jāsaņem vismaz agrākais dzīvei nepieciešamo līdzekļu daudzums, kaut arī tie varbūt būtu kaut kā citādi sadalīti pēc dažādiem preču veidiem, bet, ja ņemam vērā iedzīvotāju ikgadējo pieaugumu, tad vajadzīgs vēl zināms dzīvei nepieciešamo līdzekļu papildu daudzums; to pašu ar lielākiem vai mazākiem grozījumiem var teikt arī par citām šķirām.

Tātad, izrādās, pieprasījuma pusē ir zināma lieluma noteikta sabiedriskā vajadzība, kuras apmierināšanai nepieciešams, lai tirgū būtu noteikts daudzums preču. Bet šīs vajadzības kvantitatīvā noteiktība ir ļoti elastīga un mainīga. Tā tikai šķiet pastāvīga. Ja dzīvei nepieciešamie līdzekļi būtu lētāki vai naudā izteiktā darba alga būtu lielāka, tad strādnieki tos pirktu vairāk un parādītos lielāka «sabiedriskā vajadzība» pēc šiem preču veidiem, pie tam mēs nemaz neņemam vērā pauperus utt., kuru «pieprasījums» ir mazāks par visšaurākajām viņu fizisko vajadzību robežām. No otras puses, ja, piemēram, kokvilnas cena pazeminātos, tad pieaugtu kapitālistu pieprasījums pēc kokvilnas, kokvilnas rūpniecībā tiktu ieguldīts vairāk papildu kapitāla utt. Turklāt vispār nav jāaizmirst, ka saskaņā ar mūsu pieņēmumu pieprasījums ražīgā patēriņa vajadzībām ir kapitālista pieprasījums un ka kapitālista īstais mērķis ir virsvērtības ražošana, tā ka tikai virsvērtības dēļ viņš ražo zināmu preču veidu. No otras puses, tas nemaz nav par šķērsli kapitālistam, ciktāl viņš tirgū uzstājas kā, piemēram, kokvilnas pircējs, pārstāvēt vajadzību pēc kokvilnas; gluži tāpat kokvilnas pārdevējam taču ir vienalga, vai pircējs pārvērš šo kokvilnu par kreklu audumu, piroksilīnu vai arī nodomājis aizbāzt ar to ausis sev un visai pasaulei. Bet, protams, visam teiktajam ir liela ietekme uz to, kāda veida pircējs viņš ir. Viņa vajadzība pēc kokvilnas būtiski mainās tā apstākļa dēļ, ka patiesībā aiz tās slēpjas tikai viņa vajadzība iegūt peļņu. Robežas, kādās *tirgū* pārstāvētā vajadzība pēc precēm — pieprasījums — kvantitatīvi novirzās no *patiesās sabiedriskās* vajadzības, protams, ir ļoti dažādas dažādām precēm; es te domāju starpību starp to preču daudzumu, kas faktiski tiek pieprasīts, un to preču daudzumu, kas tiktu pieprasīts, ja būtu citādas naudā iz-

teiktās cenas vai citādi pircēju naudas apstākļi resp. dzīves apstākļi.

Nav nekas vieglāk kā izprast pieprasījuma un piedāvājuma nevienmērību un no tā izrietošo tirgus cenu novirzi no tirgus vērtībām. Īstā grūtība ir noteikt, kas jāsaprot ar izteicienu: piedāvājums un pieprasījums viens otru sedz.

Piedāvājums un pieprasījums sedz viens otru, ja tie ir tādā attiecībā, kad noteiktas ražošanas nozares preču masu iespējams pārdot pēc tās tirgus vērtības, ne augstāk par to un ne zemāk. Tas ir pirmais, ko mēs dzirdam par šo jautājumu.

Un, otrkārt, ja preces var tikt pārdotas pēc to tirgus vērtības, tad pieprasījums un piedāvājums viens otru sedz.

Ja piedāvājums un pieprasījums sedz viens otru, tad tie vairs neiedarbojas, un tieši tāpēc preces tiek pārdotas pēc to tirgus vērtības. Ja divi vienāda lieluma spēki iedarbojas pretējos virzienos, tad tie iznīcina viens otru, nemaz neiedarbojas uz āru, un parādības, kas šādā gadījumā notiek, jāizskaidro kaut kā citādi, nevis ar šo divu spēku iedarbību. Ja pieprasījums un piedāvājums viens otru iznīcina, tad tie vairs neizskaidro it neko, vairs neiedarbojas uz tirgus vērtību un atstāj mūs pilnīgā nezinā par to, kāpēc tirgus vērtība izpaužas tieši šajā naudas summā, nevis kādā citā. Patiesos iekšējos kapitālistiskās ražošanas likumus, acīm redzot, nav iespējams izskaidrot ar pieprasījuma un piedāvājuma savstarpējo iedarbību (pat ja neņem vērā abu šo sabiedrisko virzītājspēku dziļāku analīzi, par ko šeit nav jārunā), jo šie likumi izrādās realizēti tīrā veidā tikai tad, kad pieprasījums un piedāvājums vairs nedarbojas, t. i., sedz viens otru. Pieprasījums un piedāvājums īstenībā nekad nesedz viens otru un, ja arī sedz, tad tikai nejauši, tātad no zinātniskā viedokļa šis gadījums jāpieņem par = 0, jāuzskata par neesošu. Tomēr politiskajā ekonomijā pieņem, ka tie sedz viens otru. Kāpēc? To dara tādēļ, lai aplūkotu parādības to likumsakarīgā veidā, kas atbilst to jēdzienam, t. i., lai aplūkotu tās neatkarīgi no to ārējās šķietamības, ko rada pieprasījuma un piedāvājuma svārstības, no otras puses — tādēļ, lai atrastu šo parādību kustības patieso tendenci, lai to zināmā mērā fiksētu. Tā kā novirzēm no vienlīdzības ir pretējs raksturs un tā kā tās pastāvīgi seko viena otrai, tad tās savstarpēji izlīdzinās to pretējo virzienu dēļ, to savstarpējās pretrunas dēļ. Tātad, ja nevienā konkrētā gadījumā pieprasījums un piedāvājums nesedz viens otru, tad novirzes no vienlīdzības seko viena otrai tā — novirze uz vienu pusi taču izraisa kā savu rezultātu novirzi uz pretējo pusi —, ka, aplūkojot šo kustības rezultātu ilgākā vai īsākā periodā, pieprasījums un piedāvājums vienmēr viens otru sedz; tomēr šis rezultāts rodas tikai kā jau notikušas kustības vidējais un tikai kā to pretrunas pastāvīga kustība. Šādā ceļā tirgus cenas, kas novirzās no tirgus vērtībām, ja aplūko to vidējo lielumu, izlīdzinās un dod vidējo cenu, kas sakrīt ar tirgus vērtību, pie

tam novirzes no šīs pēdējās iznīcina viena otru kā pluss un mīnuss. Un šai vidējai cenai nebūt nav tikai teorētiska nozīme vien, tā ir arī praktiski svarīga kapitālam, kura ieguldījumi ir aprēķināti uz svārstībām un izlīdzināšanos vairāk vai mazāk noteiktā laika periodā.

Tātad ar attiecību starp pieprasījumu un piedāvājumu ir izskaidrojamas, no vienas puses, tikai tirgus cenu novirzes no tirgus vērtībām un, no otras puses, tendence, kas tiecas šīs novirzes iznīcināt, t. i., iznīcināt pieprasījuma un piedāvājuma savstarpējās attiecības ietekmi. (Tās izņēmuma preces, kurām ir cenas, bet nav vērtības, mums te nav jāaplūko.) Iedarbība, kāda ir pieprasījumam un piedāvājumam, to nevienlīdzības dēļ var izbeigties ļoti dažādās formās. Ja, piemēram, samazinās pieprasījums un tātad arī tirgus cena, tad rezultāts var būt tāds, ka kapitāls tiek izņemts no šīs nozares, un tādējādi piedāvājums samazināsies. Bet tam var būt arī tāds rezultāts, ka pati tirgus vērtība izgudrojumu dēļ, kas saīsina nepieciešamo darba laiku, pazeminās un tādējādi izlīdzināsies ar tirgus cenu. Turpretim, ja pieprasījums pieaug un tātad tirgus cena pārsniedz tirgus vērtību, tad tas var novest pie kapitāla papildu pieplūduma šajā ražošanas nozarē un pie tādas ražošanas paplašināšanās, ka tirgus cena nokritīsies pat zem tirgus vērtības, vai arī, no otras puses, tas var novest pie tādas cenu celšanās, kas sašaurinās pašu pieprasījumu. Atsevišķās ražošanas nozarēs tas var novest pie tāda rezultāta, ka pati tirgus vērtība uz ilgāku vai īsāku periodu pieaugs, tā ka šajā laikā daļu no tirgū pieprasītā produkta vajadzēs ražot sliktākos apstākļos.

Ja pieprasījums un piedāvājums nosaka tirgus cenu, tad, no otras puses, tirgus cena un, dziļāk analizējot, tirgus vērtība nosaka pieprasījumu un piedāvājumu. Attiecībā uz pieprasījumu tas ir acīm redzams, jo tas mainās virzienā, kas ir pretējs cenām: pieaug, kad cenas krītas, un otrādi. Bet tas pats ir attiecināms arī uz piedāvājumu. Tiešām, tirgū piedāvātajā precē ietverto ražošanas līdzekļu cenas nosaka pieprasījumu pēc šiem ražošanas līdzekļiem — un tātad arī to preču piedāvājumu, kas ietver sevī pieprasījumu pēc šiem ražošanas līdzekļiem. Kokvilnas cenām ir noteicoša nozīme attiecībā uz kokvilnas audumu piedāvājumu.

Šo jucekli — cenu noteikšanu ar pieprasījumu un piedāvājumu un līdz ar to pieprasījuma un piedāvājuma noteikšanu ar cenām — sarežģī vēl tas, ka pieprasījums nosaka piedāvājumu un, otrādi, piedāvājums nosaka pieprasījumu, ražošana nosaka tirgu un tirgus — ražošanu.[31])

[31]) Ļoti aplami ir šādi «asprātīgi» apsvērumi: «Ja kāda produkta ražošanai nepieciešamais darba algas, kapitāla un zemes daudzums mainās salīdzinājumā ar agrāko lielumu, tad mainās arī tas, ko Ādams Smits sauc par tā dabisko cenu, un tā cena, kas sākotnēji bija produkta dabiskā cena, kļūst attiecībā uz šo pārmaiņu par tirgus cenu, kaut arī piedāvājums un pieprasījums var nemainīties» (kā viens, tā otrs mainās

Pat ordinārais ekonomists (sk. zemteksta piezīmi) saprot, ka arī bez ārēju apstākļu radītās pārmaiņas piedāvājumā vai pieprasījumā attiecība starp tiem var mainīties preču tirgus vērtības pārmaiņas rezultātā. Pat viņam jāpiekrīt, ka, lai arī kāda būtu tirgus vērtība, pieprasījumam un piedāvājumam jāizlīdzinās, lai tā realizētos. Tas nozīmē, ka nevis ar pieprasījuma attiecību pret piedāvājumu ir izskaidrojama tirgus vērtība, bet, otrādi, ar šo pēdējo ir izskaidrojamas pieprasījuma un piedāvājuma svārstības. «Observations» autors pēc zemteksta piezīmē citētās vietas turpina:

«Tomēr šai attiecībai» (starp pieprasījumu un piedāvājumu), «ja tikai mēs sapratīsim ar «pieprasījumu» un «dabisko cenu» to, ko mēs tikko sapratām, atsaucoties uz A. Smitu, vienmēr jābūt vienlīdzības attiecībai, tāpēc ka tikai tajā gadījumā, kad piedāvājums ir vienlīdzīgs patiesam pieprasījumam, t. i., tam pieprasījumam, kas nevēlas maksāt nedz vairāk, nedz mazāk par dabisko cenu, — tikai tajā gadījumā var tikt patiesībā samaksāta dabiskā cena; tātad dažādā laikā vienai un tai pašai precei var būt divas ļoti dažādas dabiskās cenas, un tomēr attiecība starp pieprasījumu un piedāvājumu abos gadījumos var palikt nemainīga, un proti — palikt vienlīdzības attiecība» [61. lpp.].

Tādējādi šeit tiek pieļauts, ka, pastāvot divām dažādām «dabiskajām cenām», vienai un tai pašai precei dažādā laikā pieprasījums un piedāvājums var būt katru reizi vienlīdzīgi un tiem pat jābūt tādiem, lai prece tiešām tiktu pārdota pēc tās «dabiskās cenas». Bet, tā kā pie tam abos gadījumos nemaz nemainās pieprasījuma attiecība pret piedāvājumu, bet mainās pašas «dabiskās cenas» lielums, tad pēdējā, acīm redzot, nodibinās neatkarīgi no pieprasījuma un piedāvājuma, un tāpēc tie to var noteikt vismazāk.

Lai prece tiktu pārdota pēc tās tirgus vērtības, t. i., atbilstoši tajā ietvertajam sabiedriski nepieciešamajam darbam, tad visam sabiedriskā darba daudzumam, kas izlietots visas šī preču veida masas ražošanai, jāatbilst tam, cik liela ir sabiedriskā vajadzība pēc šīm precēm, t. i., jāatbilst maksātspējīgai sabiedriskajai vaja-

---

tieši tāpēc, ka vērtības pārmaiņas rezultātā mainās tirgus vērtība vai — par ko patiesībā runā A. Smits — ražošanas cena), «tomēr šis piedāvājums tagad pilnīgi precīzi neatbilst to personu vajadzībām, kuras spēj un vēlas samaksāt to summu, kādu izmaksājusi ražošana, bet ir vai nu lielāks, vai mazāks par šo summu; tāpēc proporcija starp piedāvājumu un to faktisko pieprasījumu, kas tagad nodibinās, ņemot vērā jaunās ražošanas izmaksas, atšķiras no sava agrākā lieluma. Tā rezultātā, ja nebūs šķēršļu, mainīsies piedāvājuma apmēri, kas beigu beigās novedīs preci pie tās jaunas — dabiskās cenas. Tā kā preces nonāk pie savas dabiskās cenas, mainoties to piedāvājumam, tad varbūt būtu atļauts teikt, ka dabiskā cena tādā pašā mērā ir sekas vienai proporcijai starp pieprasījumu un piedāvājumu, kādā tirgus cena ir sekas otrai proporcijai, un tātad dabiskā cena, gluži tāpat kā tirgus cena, ir atkarīga no savstarpējās attiecības starp pieprasījumu un piedāvājumu («Lielajam pieprasījuma un piedāvājuma principam liek iedarboties, lai apzīmētu tiklab to, ko A. Smits sauc par dabisko cenu, kā arī to, ko viņš sauc par tirgus cenu.» — Maltuss[63].)» («Observations on certain Verbal Disputes etc.». London, 1821, p. 60, 61.) Gudrais autors nesaprot, ka šajā gadījumā tieši pārmaiņa ražošanas izmaksās un tātad arī vērtībā maina pieprasījumu un tātad arī attiecību starp pieprasījumu un piedāvājumu un ka šī pieprasījuma pārmaiņa var radīt piedāvājuma pārmaiņu, bet ar to tiktu pierādīts tieši pretējais tam, ko mēģina pierādīt mūsu domātājs, — pierādīts, ka ražošanas izmaksas nebūt netiek regulētas ar attiecību starp pieprasījumu un piedāvājumu, bet, otrādi, tās pašas regulē šo attiecību.

dzībai. Konkurence, tirgus cenu svārstības, kas atbilst pieprasījuma un piedāvājuma attiecības svārstībām, vienmēr tiecas reducēt uz šo mēru kopējo darba daudzumu, kas izlietots katra preču veida ražošanai.

Preču pieprasījuma un piedāvājuma attiecībā atspoguļojas, pirmkārt, attiecība starp lietošanas vērtību un maiņas vērtību, starp preci un naudu, pircēju un pārdevēju, otrkārt, attiecība starp ražotāju un patērētāju, kaut gan tos abus var pārstāvēt trešās personas, tirgotāji. Lai šo attiecību pilnīgi attīstītu, pietiek, ja nostāda pircēju un pārdevēju atsevišķi vienu pretim otram. Pietiek ar trim personām, lai notiktu preces pilnīga metamorfoze un tātad lai notiktu pirkšanas un pārdošanas process visumā. *A* pārvērš savu preci par *B* naudu, kuram viņš šo preci pārdod, un no jauna pārvērš savu naudu par preci, ko viņš pērk no *C*; viss process norit starp šīm trim personām. Tālāk: aplūkojot naudu, mēs pieņēmām, ka preces tiek pārdotas pēc to vērtības, jo nebija nekāda pamata aplūkot cenas, kas novirzās no vērtības, ja runa bija vienīgi par tām formas pārmaiņām, kādas notiek ar preci, kad tā kļūst par naudu un pārvēršas atkal no naudas par preci. Ja prece vispār tiek pārdota un par iegūto naudu tiek pirkta jauna prece, tad mūsu priekšā ir visa metamorfoze, un šai metamorfozei kā tādai ir pilnīgi vienalga, vai preces cena ir augstāka vai zemāka par preces vērtību. Preces vērtība saglabā savu pamatnozīmi, jo tikai no šī pamata ir atvasināms naudas jēdziens un cena pēc sava vispārīgā jēdziena ir pirmām kārtām tikai vērtība naudas formā. Protams, aplūkojot naudu kā apgrozības līdzekli, mēs pieņemam, ka notiek ne viena preces metamorfoze vien. Otrādi, mēs aplūkojam šo metamorfožu sabiedrisko savijumu. Tikai tā mēs nonākam pie naudas apgrozības un pie naudas kā apgrozības līdzekļa funkcijas attīstības. Bet, ciktāl šī sakarība ir svarīga, naudai pārejot pie apgrozības līdzekļu funkcijas un attiecīgi mainoties tās veidam, tikpat nenozīmīga tā ir darījumā starp atsevišķiem pircējiem un pārdevējiem.

Turpretim, aplūkojot pieprasījumu un piedāvājumu, mēs uzskatām, ka piedāvājums ir vienlīdzīgs kāda noteikta preču veida pārdevēju resp. ražotāju summai un pieprasījums ir vienlīdzīgs tā paša preču veida pircēju resp. patērētāju (individuālu vai ražīgu) summai. Un turklāt šīs summas iedarbojas viena uz otru kā veselais, kā agregāti spēki. Atsevišķa persona te darbojas tikai kā sabiedriskā spēka daļa, kā visas masas atoms, — tieši šādā formā konkurence atklāj ražošanas un patērēšanas *sabiedrisko* raksturu.

Tā konkurējošā puse, kas pašreizējā momentā ir vājāka, ir līdz ar to arī tā puse, kur katra atsevišķa persona darbojas neatkarīgi no savu konkurentu masas un bieži vien tieši pretēji tiem un tieši tādā veidā padara jūtamu atsevišķa konkurenta atkarību no citiem, turpretim stiprākā puse vienmēr nostājas pret saviem pretiniekiem kā vairāk vai mazāk saliedēta vesela vienība. Ja pie-

prasījums pēc kāda noteikta preču veida ir lielāks nekā piedāvājums, tad — zināmās robežās — viens pircējs cenšas pārsolīt otru un tādējādi ceļ preces cenu visiem pircējiem virs tās tirgus vērtības, bet, no otras puses, pārdevēji kopīgi cenšas pārdot preci par augstu tirgus cenu. Ja, otrādi, piedāvājums ir lielāks nekā pieprasījums, tad viens sāk pārdot lētāk un tam spiesti sekot citi, bet pircēji kopīgi cenšas pēc iespējas vairāk pazemināt tirgus cenu salīdzinājumā ar tirgus vērtību. Kopīgā rīcība interesē katru tikai tik ilgi, kamēr viņš ar to iegūst vairāk nekā bez tās. Kopīgā rīcība izbeidzas, tiklīdz attiecīgā puse kā tāda izrādās vājāka nekā otra, un tad katra atsevišķā persona cenšas pēc iespējas labāk iekārtoties ar pašas spēkiem. Tālāk, ja kāds no konkurentiem ražo lētāk par citiem un var pārdot vairāk preces un iekarot sev lielāku vietu tirgū, pārdodot preci zem pašreizējās tirgus cenas resp. tirgus vērtības, tad viņš tā arī rīkojas un sāk darboties tā, ka pamazām piespiež citus ieviest lētāku ražošanas metodi un reducē sabiedriski nepieciešamo darbu uz jaunu — mazāku daudzumu. Ja vienai pusei ir pārsvars, tad iegūst katrs, kas pie tās pieder; notiek tā, it kā visi pie tās piederošie realizētu kopēju monopolu. Ja kāda puse ir vājāka par otru, tad katrs var mēģināt pats uz savu roku kļūt stiprāks par pretinieku (piemēram, tas, kas strādā ar mazākām ražošanas izmaksām) vai arī vismaz tikt galā ar iespējami mazākiem zaudējumiem, un šajā gadījumā viņam nav nekādas daļas par saviem kaimiņiem, kaut gan viņa darbība skar ne tikai viņu pašu, bet arī visus viņa līdzdalībniekus.[32]

Pieprasījuma un piedāvājuma priekšnoteikums ir vērtības pārvēršanās tirgus vērtībā, un, ciktāl tie realizējas uz kapitālistiskas bāzes, ciktāl preces ir kapitāla produkts, pieprasījuma un piedāvājuma priekšnoteikums ir kapitālistiskais ražošanas process un tātad attiecības, kas savijas gluži citādi nekā vienkārša preču pirkšana un pārdošana. Te nav runa par preču vērtības formālu pārvēršanos par cenu, t. i., vienīgi tikai par formas pārmaiņu; runa ir par noteiktām kvantitatīvām tirgus cenu novirzēm no tirgus vērtībām un, tālāk, no ražošanas cenām. Notiekot vienkāršai pirkšanai un pārdošanai, pietiek ar to, ka preču ražotāji kā tādi stāv cits pretim citam. Analizējot dziļāk, izrādās, ka pieprasījuma un piedāvājuma priekšnoteikums ir dažādu šķiru un šķiru apakšiedalījumu pastāvēšana, kuri sadala savā starpā kopējo sabiedrības ienākumu un patērē to kā ienākumu, kuri tātad izveido pieprasījumu, ko rada šis ienākums, bet, no otras puses, lai saprastu pieprasījumu un piedāvājumu, kurus ražotāji kā tādus izveidojuši

[32] «Ja katrs grupas loceklis nekādā veidā nevar saņemt vairāk par attiecīgo tiesu vai atbilstošu daļu no grupas kopējā ieguvuma vai īpašuma, tad viņš labprāt apvienosies ar citiem, lai celtu šo ieguvumu» (to viņš arī dara, kad attiecība starp pieprasījumu un piedāvājumu to ļauj); «tas ir monopols. Bet, ja katrs domā, ka viņš var kaut kādā veidā pacelt savas daļas absolūto lielumu, kaut vai samazinot kopējo summu, viņš bieži vien tā arī rīkosies; tā ir konkurence» («An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand etc.». London, 1821, p. 105).

savā starpā, nepieciešams noskaidrot visu kapitālistiskā ražošanas procesa iekārtu visumā.

Pastāvot kapitālistiskajai ražošanai, runa nav tikai par to, lai par vērtības masu, kas laista apgrozībā preču formā, iegūtu tādu pašu vērtības masu citā formā — naudas vai preces formā, runa ir par to, lai no kapitāla, kas avansēts ražošanai, iegūtu tādu pašu virsvērtību resp. peļņu, kādu iegūst ikviens cits tāda paša lieluma kapitāls, vai pro rata* tā lielumam, neatkarīgi no tā, kādā ražošanas nozarē tas tiktu pielietots; tātad runa ir par to, lai pārdotu preces vismaz par cenām, kas dod vidējo peļņu, t. i., par ražošanas cenām. Šajā formā kapitāls pats sāk apzināties sevi par *sabiedrisku spēku*, kurā katram kapitālistam ir sava daļa, kas proporcionāla tā līdzdalībai visā sabiedriskajā kapitālā.

Pirmkārt, kapitālistiskā ražošana pati par sevi ir pilnīgi vienaldzīga pret noteikto lietošanas vērtību un vispār pret tās preces specifiskajām īpatnībām, kuru tā rada. Katrā ražošanas sfērā viņu interesē tikai radīt virsvērtību, piesavināties darba produktā noteiktu daudzumu nesamaksāta darba. Un gluži tāpat kapitālam pakļautais algotais darbs pēc savas dabas ir vienaldzīgs pret savu darbu specifisko raksturu, tam jāpārveidojas saskaņā ar kapitāla vajadzībām un jāpieļauj sevi pārnest no vienas ražošanas sfēras otrā.

Otrkārt, patiesībā viena ražošanas sfēra ir tikpat laba un tikpat slikta kā cita; katra dod vienādu peļņu, un neviena neattaisnotu savu uzdevumu, ja tās ražotās preces neapmierinātu kādu sabiedrisku vajadzību.

Bet, ja preces tiek pārdotas pēc to vērtībām, tad, kā jau parādīts iepriekš, dažādās ražošanas sfērās rodas ļoti dažādas peļņas normas atkarībā no tajās ieguldīto kapitāla masu dažādā organiskā sastāva. Bet kapitāls tiek izņemts no nozares ar zemāku peļņas normu un ieplūst citās nozarēs, kas dod lielāku peļņu. Ar šādu pastāvīgu emigrāciju un imigrāciju, vārdu sakot, ar savu sadalījumu starp dažādām ražošanas sfērām atkarībā no tā, kur peļņas norma krītas un kur ceļas, kapitāls nosaka tādu attiecību starp pieprasījumu un piedāvājumu, ka dažādās ražošanas sfērās izveidojas viena un tā pati vidējā peļņa un tāpēc vērtības pārvēršas par ražošanas cenām. Šo izlīdzināšanu kapitālam izdodas realizēt jo pilnīgāk, jo augstāka ir kapitālistiskā attīstība attiecīgajā nacionālajā sabiedrībā, t. i., jo vairāk attiecīgās zemes apstākļi ir pielāgoti kapitālistiskajam ražošanas veidam. Līdz ar kapitālistiskās ražošanas progresu attīstās arī tās nosacījumi; tā pakļauj savam specifiskajam raksturam, saviem imanentajiem likumiem visu sabiedrisko priekšnoteikumu kopumu, kādos noris ražošanas process.

* — atbilstoši. — *Red.*

Nevienlīdzības, kas pastāvīgi rodas, pastāvīgi arī izlīdzinās, un tas notiek jo straujāk, jo, pirmkārt, kustīgāks ir kapitāls, t. i., jo vieglāk tas ir pārnesams no vienas sfēras un no vienas vietas uz otru, otrkārt, jo ātrāk darbaspēks ir pārsviežams no vienas sfēras uz otru, no viena vietējā ražošanas centra uz otru. Pirmā punkta priekšnoteikums ir pilnīga tirdzniecības brīvība sabiedrībā un visu monopolu, izņemot dabisko, novēršana, t. i., tādu monopolu novēršana, kuri rodas no paša kapitālistiskā ražošanas veida. Tālāk, ir vajadzīga attīstīta kredīta sistēma, kas koncentrē brīvā sabiedriskā kapitāla sadrumstaloto masu, nostādot to pretim atsevišķam kapitālistam, beidzot, dažādu ražošanas sfēru pakļaušana kapitālistiem. Pēdējā jau ir ietverta mūsu pieņemtajos priekšnoteikumos, ja mēs esam pieņēmuši, ka runa ir par vērtību pārvēršanos par ražošanas cenām visās kapitālistiski ekspluatētās ražošanas sfērās; tomēr pati šī izlīdzināšanās saduras ar lielākiem šķēršļiem, ja starp kapitālistiskajiem uzņēmumiem iespraucas un ar tiem savijas daudzas un masveidīgas ražošanas sfēras, kur ražošana nav kapitālistiska (piemēram, sīkzemnieku zemkopība). Beidzot, nepieciešams liels iedzīvotāju biežums. Otrā punkta priekšnoteikumi ir visu to likumu novēršana, kas kavē strādnieku pārvietošanos no vienas ražošanas sfēras uz otru vai no viena vietējā ražošanas centra uz otru, strādnieka vienaldzība pret viņa darba saturu, darba iespējami lielāka reducēšana visās ražošanas sfērās uz vienkāršu darbu, strādnieku atbrīvošanās no visiem profesionālajiem aizspriedumiem, beidzot, — un it sevišķi — strādnieka pakļaušana kapitālistiskajam ražošanas veidam. Šī jautājuma tālākā analīze attiecas uz speciālu pētījumu par konkurenci.

No sacītā izriet, ka katrs atsevišķais kapitālists, gluži tāpat kā kapitālistu kopums katrā atsevišķajā ražošanas sfērā, piedalās visas strādnieku šķiras ekspluatācijā, ko veic viss kapitāls, un nosaka ar savu piedalīšanos šīs ekspluatācijas noteiktu pakāpi, — piedalās ne tikai vispārējas šķiras simpātijas dēļ, bet arī tieši ekonomiski, tāpēc ka — ja pieņemam par dotiem visus pārējos apstākļus, to skaitā visa avansētā pastāvīgā kapitāla vērtību, — vidējā peļņas norma ir atkarīga no pakāpes, kādā kopējais kapitāls ekspluatē kopīgo darbu.

Vidējā peļņa sakrīt ar vidējo virsvērtību, ko ražojis kapitāls uz katru simtu, un attiecībā uz virsvērtību tikko sacītais ir saprotams pats par sevi. Kas attiecas uz vidējo peļņu, tad te kā viens no momentiem, kas nosaka peļņas normu, pievienojas vēl tikai avansētā kapitāla vērtība. Tiešām, noteiktas ražošanas sfēras kapitālista vai kapitāla speciālā interese, ekspluatējot tā tieši nodarbinātos strādniekus, aprobežojas ar to, lai ar ārkārtīgu, pārmērīgu darbu vai ar darba algas pazemināšanu zem vidējā līmeņa, vai arī ar pielietojamā darba ārkārtīgu ražīgumu iegūtu neparasti lielu peļņu — tādu peļņu, kas pārsniedz vidējo. Ja neņemam vērā šo apstākli, tad kapitālists, kas pat nemaz netērētu

savā ražošanas nozarē mainīgo kapitālu, tātad nemaz nepielietotu darbu (tas īstenībā, protams, nemaz nav iespējams), būtu tikpat stipri ieinteresēts strādnieku šķiras ekspluatācijā, ko veic kapitāls, un gluži tāpat iegūtu savu peļņu no nesamaksātā virsdarba kā kapitālists, kurš (kas atkal ir īstenībā neiespējams pieņēmums) pielietotu tikai mainīgo kapitālu vien, izlietojot tādējādi visu savu kapitālu darba algai. Bet darba ekspluatācijas pakāpe, ja ir dots darba dienas garums, ir atkarīga no darba vidējās intensitātes, ja dota intensitāte, — no darba dienas garuma. No darba ekspluatācijas pakāpes ir atkarīgs virsvērtības normas lielums, tātad, ja mainīgā kapitāla kopējā masa ir dota, — virsvērtības lielums un tāpēc arī peļņas lielums. Tā pati speciālā interese, kāda zināmas nozares kapitālam — atšķirībā no visa kopējā kapitāla — ir speciāli tā nodarbināto strādnieku ekspluatācijā, atsevišķam kapitālistam — atšķirībā no visas viņa nozares kapitāla — ir viņa personiski nodarbināto strādnieku ekspluatācijā.

No otras puses, katra atsevišķā kapitāla sfēra un katrs atsevišķais kapitālists ir vienādi ieinteresēti kopējā kapitāla pielietotā sabiedriskā darba ražīgumā, tāpēc ka no tā ir atkarīgi divi apstākļi. Pirmkārt, lietošanas vērtību masa, kurā izpaužas vidējā peļņa; un tas ir divkārt svarīgi, jo peļņa ir tiklab jauna kapitāla uzkrāšanas fonds, kā arī patēriņam domāto ienākumu fonds. Otrkārt, visa avansētā kapitāla (pastāvīgā un mainīgā) vērtības lielums, kas, pastāvot attiecīgajam visas kapitālistu šķiras virsvērtības resp. peļņas lielumam, nosaka peļņas normu jeb peļņu uz noteiktu daudzumu kapitāla. Sevišķais darba ražīgums atsevišķā sfērā vai atsevišķā šīs sfēras individuālā uzņēmumā interesē tikai ar to tieši saistītos kapitālistus, ciktāl tas dod iespēju atsevišķajai sfērai iegūt papildu peļņu salīdzinājumā ar visu kapitālu vai atsevišķam kapitālistam — salīdzinājumā ar visu tā sfēru.

Tātad mums te ir matemātiski precīzs izskaidrojums tam, kāpēc kapitālisti, parādīdami tik maz brālības jūtu savstarpējā konkurencē, tomēr izveido īstu masoņu brālību cīņā pret strādnieku šķiru visumā.

Ražošanas cena ietver sevī vidējo peļņu. Mēs to saucam par ražošanas cenu — faktiski tas ir tas pats, ko A. Smits sauc par «dabisko cenu», Rikārdo — par «ražošanas cenu», «ražošanas izmaksu», fiziokrāti — par «nepieciešamo cenu», pie tam neviens no viņiem nav izpētījis ražošanas cenas atšķirību no vērtības, — jo ražošanas cena ir pastāvīgs nosacījums preču piedāvājumam un atražošanai katrā atsevišķajā ražošanas sfērā.[33] Ir saprotams arī, kāpēc tie paši ekonomisti, kas saceļas pret to, ka preču vērtību nosaka darba laiks, precēs ietvertā darba daudzums, vienmēr runā par ražošanas cenām kā par centriem, ap kuriem svārstās

[33] *Malthus.* [«Principles of Political Economy». London, 1836, p. 77 and sq.].

tirgus cenas. Viņi var to atļauties, jo ražošanas cena ir forma, kura kļuvusi jau pilnīgi ārēja un kura prima facie* ir preces vērtības iracionāla forma, tāda forma, kura parādās konkurences procesā, tātad parastā kapitālista apziņā un tāpēc arī vulgāro ekonomistu apziņā.

No iepriekšējā iztirzājuma ir redzams, kādā veidā tirgus vērtība (bet viss par to sacītais ar nepieciešamajiem ierobežojumiem attiecināms arī uz ražošanas cenu) ietver sevī to kapitālistu papildu peļņu, kuri katrā īpašā ražošanas sfērā ražo vislabvēlīgākajos apstākļos. Izņemot krīzes un pārprodukcijas gadījumus vispār, tas ir attiecināms uz visām tirgus cenām, lai arī cik stipri tās novirzītos no tirgus vērtībām un tirgus ražošanas cenām. Tieši tirgus cena nozīmē, ka par visām tā paša veida precēm tiek maksāta vienāda cena, neraugoties uz to, ka šīs preces var būt ražotas ļoti dažādos individuālos apstākļos un ka tām tātad var būt ļoti dažādas ražošanas izmaksas. (Par papildu peļņu, kas ir monopolu šī vārda parastajā nozīmē — mākslīgo vai dabisko — sekas, mēs šeit nerunājam.)

Tomēr papildu peļņa var rasties bez tam arī tad, ja zināmas ražošanas sfēras atrodas tādos apstākļos, kas ļauj izvairīties no šo sfēru preču vērtības pārvēršanās par ražošanas cenām un tātad no šo sfēru peļņas reducēšanas uz vidējo peļņu. Daļā par zemes renti mēs aplūkosim šo divu papildu peļņas formu tālāko pārveidošanos.

---

* — no pirmā acu uzmetiena. — *Red.*

VIENPADSMITĀ NODAĻA

DARBA ALGAS VISPĀRĒJO SVĀRSTĪBU IETEKME UZ RAŽOŠANAS CENĀM

Pieņemsim, ka sabiedriskā kapitāla vidējais sastāvs ir 80_c+20_v un peļņa 20 vienības. Tādā gadījumā virsvērtības norma ir 100%. Vispārēja darba algas celšanās, pārējiem apstākļiem nemainoties, nozīmē virsvērtības normas pazemināšanos. Vidējam kapitālam peļņa un virsvērtība sakrīt. Pieņemsim, ka darba alga pieaug par 25%. Tā pati darba masa, kuras iedarbināšana maksājusi 20, tagad maksā 25. Tātad mums $80_c+20_v+20_p$ vietā ir vienas aprites laikā vērtība $80_c+25_v+15_p$. Mainīgā kapitāla iedarbinātais darbs tagad ražo, tāpat kā agrāk, vērtības summu, kas vienlīdzīga 40. Ja v pieaudzis no 20 uz 25, tad uzvija m resp. p tagad = tikai 15. Peļņa 15 uz 105 ir $14^2/_7\%$, un tā būtu jauna vidējās peļņas norma. Tā kā vidējā kapitāla ražoto preču ražošanas cena sakrīt ar to vērtību, tad šo preču ražošanas cena nemainītos; tātad darba algas celšanās rezultātā, kaut arī pazeminātos peļņa, tomēr nemainītos preču vērtība un cena.

Agrāk, kad vidējā peļņa bija = 20 vienībām, vienā aprites periodā ražoto preču ražošanas cena bija vienlīdzīga to ražošanas izmaksām plus peļņa 20 vienību apmērā no šīm ražošanas izmaksām, tātad $= k+kp=k+\frac{20k}{100}$, kur k ir mainīgs lielums, kas ir dažāds atkarībā no precēs ieejošo ražošanas līdzekļu vērtības un no tās nolietošanās apmēriem, kuru ražošanā pielietotais pamatkapitāls nodod produktam. Tagad ražošanas cena ir $k+\frac{14^2/_7 k}{100}$.

Tagad ņemsim kapitālu, kura sastāvs ir zemāks nekā sabiedriski vidējā kapitāla sākotnējais sastāvs 80_c+20_v (kas tagad pārvērties par $76^4/_{21_c}+23^{17}/_{21_v}$), piemēram, 50_c+50_v. Te pirms darba algas celšanās gadskārtējā produkta ražošanas cena bija 50_c+ $+50_v+20_p=120$ — mēs pieņemam vienkāršības labad, ka viss pamatkapitāls nolietošanās rezultātā iegājis gadskārtējā produktā un ka aprites periods ir tāds pats kā I gadījumā. Darba algas

celšanās par 25% dod uz to pašu daudzumu iedarbinātā darba mainīgā kapitāla pieaugumu no 50 uz $62^1/_2$. Ja gadskārtējais produkts tiktu pārdots par agrāko ražošanas cenu 120, tad tas dotu $50_c+62^1/_{2_v}+7^1/_{2_p}$, tātad peļņas normu $6^2/_3$%. Bet jaunā vidējā peļņas norma ir $14^2/_7$%, un, tā kā mēs pieņēmām, ka visi pārējie apstākļi ir tādi paši, tad šim kapitālam $50_c+62^1/_{2_v}$ jādod arī minētā peļņa. Bet kapitāls $112^1/_2$, ja peļņas norma ir $14^2/_7$%, dod $16^1/_{14}$ peļņas. Tādējādi tā ražoto preču ražošanas cena tagad ir $50_c+62^1/_{2_v}+16^1/_{14_p}=128^8/_{14}$. Tātad, darba algai ceļoties par 25%, tās pašas preces tā paša daudzuma ražošanas cena te ir pieaugusi no 120 uz $128^8/_{14}$ jeb vairāk nekā par 7%.

Ņemsim, otrādi, ražošanas sfēru, kuras sastāvs ir augstāks nekā vidējam kapitālam, piemēram, 92_c+8_v. Tātad sākotnējā vidējā peļņa arī te ir = 20, un, ja mēs atkal pieņemsim, ka viss pamatkapitāls ietilpst gadskārtējā produktā un ka aprites periods paliek tāds pats kā I un II gadījumā, tad preces ražošanas cena arī te = 120.

Darba algai ceļoties par 25%, mainīgais kapitāls, kas tiek izdots par to pašu darba daudzumu, pieaug no 8 uz 10, preču ražošanas izmaksas pieaug tātad no 100 uz 102; no otras puses, vidējā peļņas norma ir nokritusies no 20% uz $14^2/_7$%. Bet $100 : 14^2/_7=102 : 14^4/_7$. Tātad peļņa, kas tagad iznāk uz 102, ir $14^4/_7$. Un tāpēc viss produkts tiek pārdots par $k+kp'=102+$ $+14^4/_7=116^4/_7$. Tātad ražošanas cena ir nokritusies no 120 uz $116^4/_7$ jeb par $3^3/_7$.

Tātad, darba algai ceļoties par 25%,

1) sabiedriski vidējā sastāva kapitālam preces ražošanas cena ir palikusi nemainīga;

2) attiecībā uz zemāka sastāva kapitālu preces ražošanas cena ir pieaugusi, lai gan ne tādā pašā proporcijā, kādā samazinājusies peļņa;

3) attiecībā uz augstāka sastāva kapitālu preces ražošanas cena ir samazinājusies, lai gan ne tādā pašā proporcijā kā peļņa.

Tā kā vidējā sastāva kapitāla ražoto preču ražošanas cena nav mainījusies un ir vienlīdzīga produkta vērtībai, tad arī visu kapitālu produktu ražošanas cenu summa nav mainījusies un ir vienlīdzīga kopējā kapitāla ražoto vērtību summai; pieaugums, no vienas puses, pazeminājums, no otras puses, attiecībā uz visu kapitālu izlīdzinās līdz sabiedriski vidēja kapitāla līmenim.

Ja preču ražošanas cena II piemērā ceļas un III piemērā krītas, tad jau šī pretējā iedarbība vien, kas izriet no virsvērtības normas samazināšanās vai no darba algas vispārējas pieaugšanas, rāda, ka te nevar būt runa par darba algas celšanās izraisītā zaudējuma kompensāciju preces cenā, jo III gadījumā ražošanas cenas samazināšanās, protams, nevar kompensēt kapitālistu par peļņas samazināšanos un arī cenas celšanās II gadījumā

nenovērš peļņas samazināšanos. Gluži otrādi, abos gadījumos — tiklab tur, kur cena ceļas, kā arī tur, kur tā krītas, — peļņa ir vienāda ar vidējā kapitāla peļņu, kur cena ir palikusi nemainīga. Peļņa ir viena un tā pati II un III gadījumā, un proti, tā ir vidējā peļņa, kas samazinājusies par $5^5/_7$ jeb nedaudz vairāk par 25%. No tā izriet, ka, ja II gadījumā cena nebūtu cēlusies un III gadījumā nebūtu kritusies, tad preces tiktu pārdotas II gadījumā ar mazāku peļņu un III gadījumā ar lielāku peļņu nekā jaunā samazinājusies vidējā peļņa. Pats par sevi saprotams, ka atkarībā no tā, vai par darbu ir izdoti 50, 25 vai 10 procenti kapitāla, darba algas pieaugumam ļoti dažādā mērā jāskar tas kapitālists, kas izdevis par darba algu $^1/_{10}$ no sava kapitāla, un tas kapitālists, kas izdevis par to $^1/_4$ vai $^1/_2$ no sava kapitāla. Ražošanas cenu celšanās, no vienas puses, to krišanās, no otras puses, atkarībā no tā, vai attiecīgā kapitāla sastāvs ir augstāks vai zemāks salīdzinājumā ar sabiedriski vidējo sastāvu, notiek tikai tāpēc, ka peļņa izlīdzinās pēc jaunās pazeminājušās vidējās peļņas.

Bet kā iedarbojas vispārēja darba algas pazemināšanās un tai atbilstoša vispārēja peļņas normas un tātad arī vidējās peļņas celšanās uz to preču ražošanas cenām, kuras ir tādu kapitālu produkts, kas novirzās no sabiedriski vidējā sastāva pretējos virzienos? Vajag tikai apgriezt otrādi iepriekš minēto prātojumu, lai dabūtu rezultātu (ko neizpētī Rikārdo).

I. Kapitāls ar vidēju sastāvu = $80_c+20_v=100$; virsvērtības norma = 100%; ražošanas cena = preču vērtībai = $80_c+20_v+20_p=120$; peļņas norma = 20%. Pieņemsim, ka darba alga pazeminās par vienu ceturtdaļu, tā ka to pašu pastāvīgo kapitālu iedarbinās 15_v agrāko 20_v vietā. Tātad mēs dabūjam preču vērtību = $=80_c+15_v+25_p=120$. Darba daudzums, ko radījis v, nemainās, un tikai tā radītā jaunā vērtība citādi sadalās starp kapitālistu un strādnieku. Virsvērtība ir pieaugusi no 20 uz 25 un virsvērtības norma no $^{20}/_{20}$ uz $^{25}/_{15}$, tātad no 100% uz $166^2/_3$%. Peļņa uz 95 tagad = 25; tātad peļņas norma uz $100=26^6/_{19}$. Kapitāla jaunais procentuālais sastāvs tagad ir $84^4/_{19_c}+15^{15}/_{19_v}=100$.

II. Kapitāls ar zemu sastāvu. Sākotnēji 50_c+50_v, kā iepriekš. Tā kā notiek darba algas pazeminājums par $^1/_4$, v samazinās uz $37^1/_2$ un līdz ar to viss avansētais kapitāls — uz $50_c+37^1/_{2_v}=$ $=87^1/_2$. Ja pielietosim te jauno peļņas normu $26^6/_{19}$%, tad $100 : 26^6/_{19}=87^1/_2 : 23^1/_{38}$. Tā pati preču masa, kas agrāk maksāja 120, tagad maksā $87^1/_2+23^1/_{38}=110^{10}/_{19}$; cena ir kritusies gandrīz par 10 vienībām.

III. Kapitāls ar augstu sastāvu. Sākotnēji $92_c+8_v=100$. Darba algas pazeminājums par $^1/_4$ samazina 8_v uz 6_v, visu kapitālu — uz 98. Tātad $100 : 26^6/_{19}=98 : 25^{15}/_{19}$. Preču ražošanas cena, kas agrāk bija $100+20=120$, tagad, pēc darba algas samazināšanās, ir $98+25^{15}/_{19}=123^{15}/_{19}$; tātad tā pieaugusi gandrīz par 4 vienībām.

Tā nu mēs redzam, ka, lai atrisinātu jautājumu, vajag tikai atkārtot iepriekšējos prātojumus pretējā virzienā un ar attiecīgiem koriģējumiem; darba algas vispārējas pazemināšanās rezultāts ir virsvērtības, virsvērtības normas un tātad, ja pārējie apstākļi nemainās, peļņas normas pieaugums, kaut arī citā proporcijā, ražošanas cenu pazemināšanās tādām precēm, ko radījis zema sastāva kapitāls, un ražošanas cenu celšanās tādām precēm, ko radījis augsta sastāva kapitāls. Tas ir pilnīgi pretējs rezultāts tam, kas radās, kad notika vispārēja darba algas celšanās.[34] Abos gadījumos — darba algai tiklab ceļoties, kā pazeminoties — darba dienas garumu mēs pieņēmām par nemainīgu, gluži tāpat kā visu dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenu. Tādējādi darba algas pazemināšanās te ir iespējama tikai tad, ja darba alga agrāk ir bijusi lielāka par normālo darba cenu vai arī tagad noslīd zem tās. Kādas notiks modifikācijas, ja darba algas pazemināšanos vai celšanos izraisīs strādnieka parastajā patēriņā ietilpstošo preču vērtības un tātad arī ražošanas cenu pārmaiņa, daļēji tālāk tiks izpētīts vēlāk, daļā par zemes renti. Te tikai jāatzīmē reizi par visām reizēm sekojošais.

Ja darba algas celšanos vai pazemināšanos izraisa dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtības pārmaiņa, tad iepriekš minētie apsvērumi var modificēties tikai tiktāl, ciktāl preces, kuru cenu pārmaiņa palielina vai samazina mainīgā kapitāla apmērus, tai pašā laikā ietilpst arī pastāvīgajā kapitālā kā tā sastāvelementi un tātad iedarbojas ne tikai uz darba algu vien. Bet, ciktāl tie iedarbojas tikai uz darba algu, iepriekš minētie apsvērumi ietver sevī visu to, kas ir sakāms par šo gadījumu.

Visā šajā nodaļā vispārējās peļņas normas, vidējās peļņas rašanos un tātad arī vērtību pārvēršanos ražošanas cenās mēs pieņēmām kā dotu faktu. Jautājums bija tikai, kā darba algas vispārēja celšanās vai pazemināšanās ietekmē preču ražošanas cenas, kuras mēs pieņēmām kā dotus lielumus. Salīdzinājumā ar citiem šajā nodaļā izpētītajiem punktiem tas ir ļoti maznozīmīgs jautājums. Bet tas ir vienīgais no šeit aplūkotajiem jautājumiem, par kuriem runā Rikārdo[66] un turklāt, kā redzēsim vēlāk, vienpusīgi un neapmierinoši.

---

[34]) Augstākajā mērā dīvaini, ka Rikārdo[64] (kura domu gaita, protams, ir citāda nekā šeit attēlotā, tāpēc ka viņš nesaprata vērtības izlīdzināšanās procesu ražošanas cenās) pat neskar šo gadījumu un aplūko tikai pirmo gadījumu — darba algas celšanos un tās ietekmi uz preču ražošanas cenām. Un servum pecus imitatorum[65] nav pat nonācis tik tālu, lai izdarītu šo pašsaprotamo, patiesībā tautoloģisko pielietojumu.

DIVPADSMITĀ NODAĻA

PAPILDINĀJUMI

I. CĒLOŅI, KAS NOSAKA PĀRMAIŅAS RAŽOŠANAS CENĀ

Kādas preces ražošanas cena var mainīties tikai divu cēloņu rezultātā.

Pirmkārt. Mainās vispārējā peļņas norma. Tas ir iespējams tikai tad, ja mainās pati vidējā virsvērtības norma vai — nemainoties vidējai virsvērtības normai — ja mainās piesavinātās virsvērtības summa attiecībā pret visa avansētā sabiedriskā kapitāla summu.

Ciktāl virsvērtības normas pārmaiņa nav dibināta uz darba algas pazemināšanos zem normālā līmeņa vai tās celšanos virs tā — šāda veida kustības jāaplūko tikai kā darba algas nejaušas svārstības —, šī pārmaiņa var notikt vai nu tāpēc, ka darbaspēka vērtība ir pieaugusi, vai arī tāpēc, ka samazinājusies; kā viens, tā otrs ir vienlīdz neiespējams, ja nemainās dzīvei nepieciešamos līdzekļus ražojošā darba ražīgums, tātad ja nemainās strādnieku patēriņā ietilpstošo preču vērtība.

Vai arī mainās piesavinātās virsvērtības summas attiecība pret visu avansēto sabiedrisko kapitālu. Tā kā pārmaiņas cēlonis te nav virsvērtības norma, tad tas meklējams visā kapitālā, un proti, tā pastāvīgajā daļā. Šīs daļas masa, aplūkojot to no tehniskās puses, pieaug vai samazinās proporcionāli mainīgā kapitāla nopirktā darbaspēka daudzumam, un kapitāla pastāvīgās daļas vērtības masa pieaug vai samazinās līdz ar šīs daļas masas pieaugšanu un samazināšanos, tātad tā pieaug vai samazinās tāpat proporcionāli mainīgā kapitāla vērtības masai. Ja agrākais darba daudzums iedarbinājis vairāk pastāvīgā kapitāla, tad darbs ir kļuvis ražīgāks — un otrādi. Tātad, ja ir notikusi pārmaiņa darba ražīgumā, tad jānotiek arī pārmaiņai zināmu preču vērtībā.

Tātad abos gadījumos ir spēkā šāds likums: ja mainās zināmas preces ražošanas cena vispārējās peļņas normas pārmaiņas rezultātā, tad, lai gan pašas šīs preces vērtība var palikt nemainīga, tomēr katrā ziņā jānotiek pārmaiņai citu preču vērtībā.

Otrkārt. Vispārējā peļņas norma paliek bez pārmaiņām. Tad preces ražošanas cena var mainīties tikai tādā gadījumā, ja mainās pašas preces vērtība, ja tagad ir vajadzīgs vairāk vai mazāk darba nekā agrāk, lai to atražotu, pie tam vienalga, vai mainās tā darba ražīgums, kurš ražo šo preci tās galīgajā formā, vai arī tā darba ražīgums, kurš ražo preces, kas ieiet šīs preces ražošanā. Kokvilnas dzijas ražošanas cena var nokristies vai nu tāpēc, ka lētāk tiek ražota neapstrādātā kokvilna, vai arī tāpēc, ka vērpšanas darbs ir kļuvis ražīgāks mašīnu uzlabošanas rezultātā.

Ražošanas cena, kā iepriekš parādīts, ir vienlīdzīga $k+p$, t. i., ražošanas izmaksām plus peļņa. Bet šī izteiksme savukārt ir vienlīdzīga $k+kp'$, kur k, ražošanas izmaksas, ir nenoteikts lielums, kas mainās dažādās ražošanas sfērās un vienmēr ir vienlīdzīgs preces ražošanā patērētā pastāvīgā un mainīgā kapitāla vērtībai, un p' ir procentos aprēķinātā vidējā peļņas norma. Ja $k=200$ un $p'=20\%$, tad ražošanas cena $k+kp'=200+200\times\frac{20}{100}=200+40=$ $=240$. Skaidrs, ka šī ražošanas cena var palikt bez pārmaiņām, kaut arī mainītos preču vērtība.

Visas pārmaiņas preču ražošanas cenā beigu beigās ir reducējamas uz vērtības pārmaiņām, bet ne katrai preču vērtības pārmaiņai katrā ziņā jāizpaužas ražošanas cenas pārmaiņā, jo šo pēdējo nosaka ne tikai attiecīgās preces vērtība, bet arī visu preču kopējā vērtība. Preces *A* pārmaiņu var izlīdzināt preces *B* pretēja pārmaiņa, tā ka vispārējā attiecība paliek tā pati.

II. VIDĒJĀ SASTĀVA PREČU RAŽOŠANAS CENA

Mēs redzējām, ka ražošanas cenu novirzīšanās no vērtībām notiek tāpēc,

1) ka preces ražošanas izmaksām pievienojas nevis tajā ietvertā virsvērtība, bet gan vidējā peļņa;

2) ka preces ražošanas cena, kas tādā veidā novirzās no preces vērtības, ieiet kā elements citas preces ražošanas izmaksās, tā ka jau preces ražošanas izmaksās var būt ietverta novirze no tās ražošanai patērēto ražošanas līdzekļu vērtības neatkarīgi no tās novirzes, kura rodas pašai šai precei starpības dēļ starp vidējo peļņu un virsvērtību.

Tādējādi ir iespējams, ka arī vidēja sastāva kapitālu ražotajām precēm ražošanas izmaksas novirzās no to elementu vērtības summas, no kuriem izveidota šī viņu ražošanas cenas sastāvdaļa. Pieņemsim, ka vidējais sastāvs ir 80_c+20_v. Ir iespējams, ka īstenībā šāda sastāva kapitālos 80_c ir lielāks vai mazāks nekā c, pastāvīgā kapitāla vērtība, jo šis c sastāv no precēm, kuru ražošanas cena novirzās no to vērtības. Gluži tāpat 20_v var novirzīties no savas vērtības, jo darba alga tiek izdota par precēm, kuru ražošanas cena ir citāda nekā to vērtība; tātad strādniekam, lai

nopirktu šīs preces (tās kompensētu), jāizlieto vairāk vai mazāk darba laika, t. i., jāveic vairāk vai mazāk nepieciešamā darba, nekā tas būtu vajadzīgs, lai dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanas cenas sakristu ar to vērtībām.

Tomēr šī iespēja nebūt negroza par vidējā sastāva precēm izteikto atzinumu pareizību. Peļņas daudzums, kas iznāk uz šīm precēm, ir vienlīdzīgs tajās ietvertās virsvērtības daudzumam. Tā, piemēram, iepriekš minētajā kapitālā ar sastāvu 80_c+20_v, lai noteiktu virsvērtību, svarīgs ir nevis tas, vai šie skaitļi izteic patiesas vērtības vai ne, bet gan tas, kādā attiecībā tie ir viens pret otru, proti, tas, ka $v=1/5$ no visa kapitāla un $c=4/5$. Ja tas ir tā, tad v radītā virsvērtība ir vienlīdzīga, kā iepriekš pieņēmām, vidējai peļņai. No otras puses, tā kā virsvērtība ir vienlīdzīga vidējai peļņai, tad ražošanas cena = ražošanas izmaksām + peļņa = $=k+p=k+m$, praktiski ir vienlīdzīga preces vērtībai. Tas ir, darba algas celšanās vai pazemināšanās atstāj šajā gadījumā $k+p$ tikpat nemainīgu, cik nemainīgu tā atstātu preces vērtību, un izraisa tikai attiecīgu pretēju kustību — pazemināšanos vai celšanos peļņas normas pusē. Un proti, ja darba algas celšanās vai pazemināšanās rezultātā šajā gadījumā būtu mainījusies preču cena, tad peļņas norma šajās vidējā sastāva sfērās būtu augstāka vai zemāka par tās līmeni citās sfērās. Tikai ciktāl cena paliek nemainīga, vidējā sastāva sfēras patur savu peļņas līmeni tādu pašu, kāds ir citās sfērās. Tādējādi praktiski notiek gluži tāpat, it kā šīs sfēras produkti tiktu pārdoti pēc to patiesās vērtības. Tiešām, ja preces tiek pārdotas pēc to patiesajām vērtībām, tad ir skaidrs, ka, pārējiem apstākļiem nemainoties, darba algas celšanās vai pazemināšanās rada attiecīgu peļņas pazemināšanos vai celšanos, bet nebūt ne preču vērtības pārmaiņu un ka visos apstākļos darba algas celšanās vai pazemināšanās var skart tikai virsvērtības lielumu, bet nekādā ziņā ne preču vērtību.

III. KAPITĀLISTA PAMATOJUMI KOMPENSĀCIJAI

Kā jau teicām, konkurence izlīdzina dažādu ražošanas sfēru peļņas normas vidējā peļņas normā un tieši ar to pārvērš šo dažādo sfēru produktu vērtības par ražošanas cenām. Un tas notiek, pastāvīgi pārnesot kapitālu no vienas sfēras uz otru, kur pašreizējā momentā peļņa ir virs vidējā līmeņa; pie tam tomēr jāņem vērā peļņas svārstības, kas saistītas ar lieso un trekno gadu miju zināmā rūpniecības nozarē zināmā laikposmā. Šī kapitāla nepārtrauktā emigrācija un imigrācija, kas notiek starp dažādām ražošanas sfērām, rada peļņas normas augšupejošas un lejupejošas kustības, kuras vairāk vai mazāk savstarpēji izlīdzinās un kurām tāpēc ir tendence visur reducēt peļņas normu uz vienu vispārēju līmeni.

Šo kapitālu kustību nosaka pirmām kārtām tirgus cenu stā-

voklis, kuras vienā vietā paceļ peļņu virs vispārējā vidējā līmeņa, otrā vietā pazemina to zem šī līmeņa. Mēs pagaidām neņemam vērā tirgotāju kapitālu, ar kuru mēs vēl nenodarbojamies un kurš, kā to rāda pēkšņi uzliesmojošie spekulācijas paroksismi, kad spekulē ar zināmiem tās iemīļotiem priekšmetiem, ārkārtīgi ātri spēj izvilkt kapitāla masas no vienas komerciālās nozares un tikpat ātri laist tās citā nozarē. Bet katrā tiešās ražošanas sfērā — rūpniecībā, zemkopībā, kalnrūpniecībā utt. — kapitāla pārplūšana no vienas sfēras uz otru ir diezgan sarežģīta, it sevišķi pamatkapitāla esamības dēļ. Turklāt pieredze rāda, ka, ja kāda rūpniecības nozare, piemēram, kokvilnas rūpniecība, zināmu laiku dod neparasti lielu peļņu, tad citā laika posmā tā dod tikai niecīgu peļņu vai sagādā pat zaudējumu, tā ka zināmā gadu ciklā vidējā peļņa te ir apmēram tāda pati kā citās nozarēs. Un ar šo pieredzi kapitāls drīz vien pierod rēķināties.

Bet konkurence nekādā ziņā *ne*parāda, ka ražošanas kustību pārvalda vērtība, tā neatklāj vērtības, kas slēpjas aiz ražošanas cenām un galu galā tās nosaka. Toties konkurence rāda gluži pretējo: 1) vidējās peļņas, kas nav atkarīgas no kapitāla organiskā sastāva dažādās ražošanas sfērās un tātad nav atkarīgas arī no dzīvā darba masas, ko piesavinās attiecīgais kapitāls attiecīgajā ekspluatācijas sfērā; 2) ražošanas cenu celšanos un pazemināšanos atkarībā no pārmaiņām darba algas lielumā — parādību, kas pirmajā mirklī šķiet pilnīgā pretrunā ar preču vērtības attiecību; 3) tirgus cenu svārstības, kas reducē preču vidējo tirgus cenu kādā noteiktā laika periodā nevis uz tirgus *vērtību*, bet gan uz tirgus ražošanas cenu, kas novirzās no vērtības un ļoti atšķiras no tās. *Šķiet,* ka visas šīs parādības ir vienādā mērā pretrunā tiklab ar to apstākli, ka vērtību nosaka darba laiks, kā ar virsvērtības raksturu, kura sastāv no nesamaksātā virsdarba. *Tādējādi konkurencē viss parādās sagrozītā veidā.* Tas jau izveidojies ekonomisko attiecību veids, kas parādās virspusē, šo attiecību reālā eksistencē un tātad arī tajos priekšstatos, ar kuru palīdzību šīs attiecības mēģina sev noskaidrot to nesēji un aģenti, ļoti stipri atšķiras no to iekšējā, būtiskā, bet apslēptā pamatsatura un patiesībā sagroza to un ir pretrunā tiklab ar viņu pašu, kā arī ar tam atbilstošo jēdzienu.

Tālāk. Kad kapitālistiskā ražošana ir sasniegusi zināmu attīstības pakāpi, atsevišķu ražošanas sfēru dažādo peļņas normu izlīdzināšanās vienā vispārējā peļņas normā nebūt nenotiek vienīgi ar to, ka tirgus cenas atgrūž un pievelk kapitālu. Pēc tam kad uz zināmu periodu nodibinājušās vidējās cenas un tām atbilstošās tirgus cenas, līdz atsevišķu kapitālistu *apziņai* nonāk, ka šādā izlīdzināšanās procesā izlīdzinās *noteiktas atšķirības*, ko kapitālisti nekavējoties ņem vērā savos savstarpējos norēķinos. Kapitālistu izpratnē šīs atšķirības ir dzīvas, un viņi tās ņem vērā kā pamatojumu kompensācijai.

Šāda priekšstata pamats pie tam ir pati vidējā peļņa, t. i., ka vienāda lieluma kapitāliem vienādos laika posmos jādod vienāda peļņa. Bet šis pamats savukārt balstās uz to, ka katras ražošanas sfēras kapitālam pro rata* tā lielumam jāpiedalās kopējās virsvērtības piesavināšanā, ko izspiedis no strādniekiem kopējais sabiedriskais kapitāls, jeb ka katrs atsevišķais kapitāls ir jāuzskata vienkārši par daļu no kopējā kapitāla, katrs atsevišķais kapitālists jāuzskata pēc būtības par kopējā uzņēmuma akcionāru, kas piedalās kopējā peļņā pro rata tam, cik liela ir viņa daļa visā kapitālā.

Uz šo priekšstatu balstās pēc tam kapitālistu aprēķini. Tā, piemēram, ja kapitāla aprite ir samērā gausa vai nu tāpēc, ka preces ilgāk paliek ražošanas procesā, vai arī tāpēc, ka tās ir jāpārdod tālākajos tirgos, tad peļņa, kas tā rezultātā zūd, tomēr tiek pierēķināta, tātad tiek kompensēta, paaugstinot cenu. Gluži tāpat kapitāla ieguldījumi, kuri ir ļoti apdraudēti, piemēram, ieguldījumi jūras transportā, arī dabū kompensāciju ar cenas paaugstinājumu. Kad kapitālistiskā ražošana un līdz ar to arī apdrošināšana ir pietiekami attīstīta, apdraudējums kļūst faktiski vienāds visām ražošanas sfērām (sk. Korbetu[67]); uzņēmumi, kas ir visvairāk apdraudēti, tomēr maksā augstākas apdrošināšanas maksas un kompensē sevi par to savu preču cenā. Praksē viss iznāk tā, ka katrs apstāklis, kas padara kādu kapitāla ieguldījumu izdevīgāku un citu mazāk izdevīgu peļņas ziņā — un zināmās robežās visi ieguldījumi tiek uzskatīti par vienlīdz nepieciešamiem —, tiek atzīts kā vienreiz uz visiem laikiem noteikts pamatojums kompensācijai; pie tam nav vairs vajadzīga arvien jauna konkurences iedarbība, lai attaisnotu šo motīvu vai šī aprēķina pareizību. Kapitālists tikai aizmirst — vai, drīzāk, neredz, jo konkurence viņam to nerāda, — ka visi šie pamatojumi kompensācijai, kurus kapitālisti izvirza cits citam, savstarpēji aprēķinot preču cenas dažādās ražošanas nozarēs, balstās vienīgi uz to, ka visiem kapitālistiem ir pro rata to kapitālam vienādas pretenzijas uz kopējo laupījumu, uz kopējo virsvērtību. Gluži otrādi, tā kā faktiski viņu iegūtā peļņa atšķiras no viņu izspiestās virsvērtības, tad viņiem *šķiet*, ka viņu pamatojumi kompensācijai neizlīdzina viņu līdzdalību kopējā virsvērtībā, bet *rada pašu peļņu*, jo šī pēdējā it kā rodas vienkārši no tā vai citādi motivēta pielikuma pie preču ražošanas izmaksām.

Citādi uz vidējo peļņu attiecināms viss tas, kas VII nodaļā, 116. lpp.,** bija sacīts par kapitālista priekšstatu attiecībā uz virsvērtības avotu. Te jautājuma nostādne mainās tikai tiktāl, ciktāl, pastāvot attiecīgai preču tirgus cenai un attiecīgai darba ekspluatācijas pakāpei, ietaupījumi ražošanas izmaksās ir atkarīgi no individuālās veiksmes, uzmanības utt.

* — atbilstoši. — *Red.*
** Sk. šī sēj. 133.—134. lpp. — *Red.*

TREŠĀ DAĻA

PEĻŅAS NORMAS PAZEMINĀŠANĀS TENDENCES LIKUMS

TRISPADSMITĀ NODAĻA

LIKUMS KĀ TĀDS

Ja darba alga ir dota un ja ir dots darba dienas garums, tad mainīgais kapitāls, piemēram, 100, pārstāv noteiktu skaitu nodarbinātu strādnieku; tas ir šī skaita rādītājs. Pieņemsim, piemēram, ka 100 st. märc. ir 100 strādnieku darba alga, teiksim, par 1 nedēļu. Ja šie 100 strādnieki veic tikpat daudz nepieciešamā darba, cik virsdarba, ja viņi tātad katru dienu strādā tikpat daudz laika paši sev, t. i., savas darba algas atražošanai, cik kapitālistiem, t. i., virsvērtības ražošanai, tad visa viņu ražotā vērtība būtu = 200 st. märc. un viņu ražotā virsvērtība būtu 100 st. märc. Virsvērtības norma $\frac{m}{v}$ būtu = 100%. Tomēr šī virsvērtības norma, kā redzējām, izpaustos ļoti dažādās peļņas normās atbilstoši dažādam pastāvīgā kapitāla c un līdz ar to visa kapitāla K lielumam, jo peļņas norma $= \frac{m}{K}$. Kad virsvērtības norma ir 100%,

ja $c=50$, $v=100$, tad $p' = \frac{100}{150} = 66\frac{2}{3}\%$;

„ $c=100$, $v=100$, tad $p' = \frac{100}{200} = 50\%$;

„ $c=200$, $v=100$, tad $p' = \frac{100}{300} = 33\frac{1}{3}\%$;

„ $c=300$, $v=100$, tad $p' = \frac{100}{400} = 25\%$;

„ $c=400$, $v=100$, tad $p' = \frac{100}{500} = 20\%$.

Tādējādi, nemainoties darba ekspluatācijas pakāpei, viena un tā pati virsvērtības norma izpaustos krītošā peļņas normā, tāpēc ka līdz ar pastāvīgā kapitāla materiālajiem apmēriem pieaug, kaut gan ne tādā pašā proporcijā, arī pastāvīgā un līdz ar to arī visa kapitāla vērtības lielums.

Ja pieņemsim, tālāk, ka šī pakāpeniskā pārmaiņa kapitāla sastāvā notiek ne tikai atsevišķās ražošanas sfērās, bet lielākā vai mazākā mērā arī visās vai vismaz izšķirošajās ražošanas sfērās, tā ka tā nozīmē visa noteiktai sabiedrībai piederošā kapitāla vidējā organiskā sastāva pārmaiņu, tad šādam pastāvīgā kapitāla pakāpeniskam pieaugumam salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu rezultāts būs *pakāpeniska vispārējās peļņas normas pazemināšanās,* nemainoties virsvērtības normai jeb nemainoties darba kapitālistiskās ekspluatācijas pakāpei. Bet izrādījies, ka kapitālistiskā ražošanas veida likums ir tas, ka līdz ar šī ražošanas veida attīstību notiek mainīgā kapitāla relatīva samazināšanās salīdzinājumā ar pastāvīgo kapitālu un tātad salīdzinājumā ar visu iedarbināto kapitālu. Tas tikai nozīmē, ka vienāds strādnieku skaits, vienāds darbaspēka daudzums, ar kuru var rīkoties dotā vērtības lieluma mainīgais kapitāls, to ražošanas metožu attīstības rezultātā, kuras piemīt kapitālistiskajai ražošanai, vienādā laikā iedarbina, pārstrādā un ražīgi patērē nemitīgi augošu darba līdzekļu, mašīnu un visāda veida pamatkapitāla, izejvielu un palīgmateriālu masu — un tāpēc arī pēc savas vērtības lieluma nemitīgi augošu pastāvīgo kapitālu. Tāda mainīgā kapitāla progresējoša relatīva samazināšanās salīdzinājumā ar pastāvīgo un tātad ar visu kapitālu ir identiska ar sabiedriskā kapitāla vidējā organiskā sastāva progresējošu paaugstināšanos. Tāpat tā ir tikai cita izteiksme darba sabiedriskā ražīgā spēka progresējošai attīstībai, kas redzama tieši tai apstāklī, ka, lietojot arvien vairāk mašīnu un vispār pamatkapitāla, tas pats strādnieku skaits tādā pašā laikā, t. i., ar mazāk darba, pārvērš produktos lielāku daudzumu izejvielu un palīgmateriālu. Šim pastāvīgā kapitāla vērtības lieluma pieaugumam — kaut gan tas tikai aptuveni pārstāv patiesās lietošanas vērtību masas pieaugumu, no kurām vieliski sastāv pastāvīgais kapitāls, — atbilst produkta pieaugoša palētināšanās. Katrā individuālā produktā, aplūkojot to pašu par sevi, ir ietverta mazāka darba summa nekā zemākā ražošanas pakāpē, kur par darbu izdotā kapitāla attiecība pret kapitālu, kas izdots par ražošanas līdzekļiem, ir nesalīdzināmi prāvāks lielums. Tātad hipotētiskā rinda, ko ievietojām nodaļas sākumā, izteic īsteno kapitālistiskās ražošanas tendenci. Pēdējā līdz ar progresējošo relatīvo mainīgā kapitāla samazināšanos salīdzinājumā ar pastāvīgo kapitālu rada arvien augstāku visa kapitāla organisko sastāvu, un tiešais rezultāts ir tas, ka, nemainoties un pat ceļoties darba ekspluatācijas pakāpei, virsvērtības norma izpaužas vispārējā peļņas normā, kas pastāvīgi pazeminās. (Tālāk būs parādīts,* kāpēc pazemināšanās neizpaužas šajā absolūtajā formā, bet drīzāk gan kā progresējošas pazemināšanās tendence.) Tātad vispārējās peļņas normas progresējošā pazemināšanās tendence ir tikai darba sabiedriskā ra-

* Sk. šī sēj. XIV nodaļu. — *Red.*

žīgā spēka progresējošas attīstības *izteiksme, kas raksturīga kapitālistiskajam ražošanas veidam.* Tas nenozīmē, ka peļņas norma nevar uz laiku pazemināties arī citu cēloņu rezultātā, bet tādējādi, ņemot vērā kapitālistiskā ražošanas veida būtību, ir pierādīts kā pati par sevi saprotama nepieciešamība tas, ka līdz ar šī ražošanas veida attīstību vispārējai vidējai virsvērtības normai nepieciešami jāizpaužas krītošā vispārējā peļņas normā. Tā kā izlietotā dzīvā darba masa pastāvīgi samazinās salīdzinājumā ar tā iedarbināto materializēto darba masu, ar ražīgi patērēto ražošanas līdzekļu masu, tad attiecībai starp šī dzīvā darba to daļu, kas nav samaksāta un ir materializēta virsvērtībā, un visa izlietotā kapitāla vērtības lielumu pastāvīgi jāsamazinās. Bet šī virsvērtības masas attiecība pret visa izlietotā kapitāla vērtību veido peļņas normu, kurai tāpēc pastāvīgi jāpazeminās.

Lai arī cik vienkāršs izliekas šis likums pēc visa sacītā, tomēr visai līdzšinējai politiskai ekonomijai nav izdevies to atklāt, kā redzēsim kādā no turpmākajām daļām.[68] Tā redzēja parādību un mocījās pretrunīgos mēģinājumos to izskaidrot. Bet, ievērojot to, cik ļoti svarīgs ir šis likums kapitālistiskajai ražošanai, varam teikt, ka tas ir noslēpums, ko mēģina atrisināt visa politiskā ekonomija kopš Ādama Smita laikiem, un ka atšķirība starp dažādām skolām pēc Ā. Smita pastāv dažādos mēģinājumos šo noslēpumu atrisināt. No otras puses, ja ņemam vērā, ka, lai gan visa iepriekšējā politiskā ekonomija ir mīņājusies arī ap atšķirību starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu, tomēr tā nekad nav pratusi to noteikti formulēt, ka tā nekad nav stādījusies priekšā virsvērtību atsevišķi no peļņas un peļņu vispār nekad nav stādījusies priekšā tīrā veidā atšķirībā no tās dažādajām savrupējām sastāvdaļām — kā rūpniecības peļņas, tirdznieciskās peļņas, procenta, zemes rentes, ka tā nekad dziļi nav analizējusi atšķirības kapitāla organiskajā sastāvā un tātad arī vispārējās peļņas normas rašanos, — tad nav vairs nesaprotams tas apstāklis, ka tai nekad nav izdevies šo mīklu atrisināt.

Mēs apzināti dodam šī likuma iztirzājumu agrāk, nekā esam parādījuši peļņas sadalīšanos dažādās savrupējās kategorijās. Iespēja atvasināt šo likumu neatkarīgi no peļņas sadalīšanās dažādās daļās, ko saņem dažādu kategoriju personas, tieši pierāda likuma neatkarību tā vispārīgumā no šādas sadalīšanās un no savstarpējām attiecībām starp dažādām peļņas kategorijām, kas rodas šīs sadalīšanās rezultātā. Peļņa, par kuru mēs šeit runājam, ir tikai cits nosaukums pašai virsvērtībai, kas parādīta tikai attiecībā pret visu kapitālu un ne tikai vienīgi pret mainīgo kapitālu, no kura tā rodas. Tātad peļņas normas pazemināšanās izteic pašas virsvērtības krītošu attiecību pret visu avansēto kapitālu, un tāpēc tā ir neatkarīga no jebkura šīs virsvērtības sadalījuma starp dažādām kategorijām.

Mēs redzējām, ka vienā kapitālistiskās attīstības pakāpē, kad

kapitāla sastāvs $c : v = 50 : 100$, virsvērtības norma 100% apmērā izpaužas peļņas normā = $66^2/_3$% un augstākā pakāpē, kad $c : v = 400 : 100$, tā pati virsvērtības norma izteicas tikai 20% augstā peļņas normā. Tas, kas attiecas uz dažādām secīgām attīstības pakāpēm vienā un tai pašā zemē, attiecas arī uz dažādām attīstības pakāpēm, kas pastāv vienlaikus viena līdzās otrai dažādās zemēs. Neattīstītā zemē, kur kapitāla pirmais sastāvs ir vidējs, vispārējā peļņas norma būtu = $66^2/_3$%, bet zemē, kas atrodas uz daudz augstākas attīstības pakāpes ar kapitāla otro sastāvu, tā būtu = 20%.

Abu nacionālo peļņas normu atšķirība varētu izzust un pat iegūt pretēju veidu, tāpēc ka mazāk attīstītajā zemē darbs būtu neražīgāks un tāpēc lielāks daudzums darba izpaustos vienas un tās pašas preces mazākā daudzumā, lielāka maiņas vērtība izpaustos mazākā lietošanas vērtībā, tātad strādnieks izlietotu lielāku daļu no sava laika sava paša eksistences līdzekļu vai to vērtības atražošanai un mazāku daļu virsvērtības radīšanai, dotu mazāk virsdarba, tā ka virsvērtības norma būtu zemāka. Ja, piemēram, mazāk attīstītajā zemē strādnieks $^2/_3$ darba dienas strādātu pats sev un $^1/_3$ — kapitālistam, tad, paliekot pie iepriekš minētā piemēra pieņēmumiem, par šo pašu darbaspēku tiktu samaksāts $133^1/_3$ un tas dotu pārpalikumu tikai $66^2/_3$. Mainīgajam kapitālam $133^1/_3$ atbilstu pastāvīgais kapitāls 50. Tātad virsvērtības norma šajā gadījumā būtu $66^2/_3 : 133^1/_3 = 50$% un peļņas norma $66^2/_3 : 183^1/_3$ jeb aptuveni $36^1/_2$%.

Tā kā mēs līdz šim vēl neesam izpētījuši dažādās sastāvdaļas, kādās sadalās peļņa, tātad tās priekš mums vēl nepastāv, tad tikai, lai izvairītos no pārpratumiem, iepriekš piezīmēsim sekojošo. Salīdzinot zemes, kas atrodas dažādās attīstības pakāpēs, proti, zemes ar attīstītu kapitālistisko ražošanu un tādas, kur darbs vēl formāli nav pakļauts kapitālam, kaut gan īstenībā kapitālists ekspluatē strādnieku (piemēram, Indijā, kur rajats saimnieko kā patstāvīgs zemnieks, tātad viņa ražošana kā tāda vēl nav pakļauta kapitālam, kaut gan augļotājs procentu formā var izvilkt no viņa ne tikai visu viņa virsdarbu, bet pat, izsakoties kapitālistiski, daļu no viņa darba algas), — izdarot šādu salīdzinājumu, būtu pavisam nepareizi mērīt nacionālās peļņas normas augstumu ar nacionālo procenta likmi. Zemēs, kur darbs formāli vēl nav pakļauts kapitālam, procentos ir ietverta visa peļņa un pat vairāk nekā peļņa, turpretim attīstītas kapitālistiskās ražošanas zemēs procents ir tikai zināma daļa ražotās virsvērtības jeb peļņas. No otras puses, procenta likmi šeit nosaka galvenokārt tādas attiecības (augļotāju aizdevumi augstmaņiem, zemes rentes īpašniekiem), kurām nav it nekā kopīga ar peļņu un kuras, gluži otrādi, rāda tikai to, kādā mērā augļotājs piesavinās zemes renti.

Zemēs, kurās kapitālistiskā ražošana atrodas dažādās attīstības pakāpēs un kurās tāpēc kapitāla organiskais sastāvs ir da-

žāds, virsvērtības norma (viens no faktoriem, kas nosaka peļņas normu) tajā zemē, kur normālā darba diena ir īsāka, var būt augstāka nekā zemē, kur darba diena ir garāka. *Pirmkārt*, ja angļu 10 stundu darba diena tās augstākas intensitātes dēļ ir vienlīdzīga austriešu 14 stundu darba dienai, tad, pastāvot vienādam darba dienas sadalījumam, 5 stundas angļa virsdarba var pārstāvēt pasaules tirgū lielāku vērtību nekā 7 stundas austrieša virsdarba. Un, *otrkārt*, Anglijā virsdarbs var aizņemt lielāku daļu darba dienas nekā Austrijā.

Peļņas normas pazemināšanās likums — pie tam pazeminātā peļņas norma izteic to pašu vai pat pieaugošu virsvērtības normu —, citiem vārdiem sakot, nozīmē sekojošo: ja ņemam kādu noteiktu daudzumu sabiedriski vidēja kapitāla, piemēram, kapitālu 100, tad šī kapitāla tā daļa, kas ietverta darba līdzekļos, arvien pieaug un tā daļa, kas ietverta dzīvajā darbā, arvien samazinās. Tātad, tā kā kopējā masa dzīvā darba, kas tiek pievienots ražošanas līdzekļiem, relatīvi samazinās salīdzinājumā ar šo ražošanas līdzekļu vērtību, tad salīdzinājumā ar visa avansētā kapitāla vērtību samazinās arī nesamaksātais darbs un tā vērtības daļa, kurā tas izpaužas. Vai arī: no visa izlietotā kapitāla par dzīvo darbu pārvēršas arvien mazāka daļa, un tāpēc viss šis kapitāls uzsūc salīdzinājumā ar savu lielumu arvien mazāk virsdarba, kaut gan vienā laikā ar to var pieaugt izlietotā darba nesamaksātās daļas attiecība pret tā samaksāto daļu. Mainīgā kapitāla relatīvā samazināšanās un pastāvīgā kapitāla relatīvais pieaugums, absolūti pieaugot abām šīm daļām, tikai citādi izteic, kā jau minējām, pieaugošo darba ražīgumu.

Pieņemsim, ka kapitāls 100 sastāv no 80_c+20_v, pēdējie = 20 strādniekiem. Pieņemsim, ka virsvērtības norma ir 100%, t. i., strādnieki pusi dienas strādā sev un pusi dienas kapitālistam. Kādā citā — mazāk attīstītā zemē kapitāls, pieņemsim, ir $= 20_c+$ $+80_v$, pie tam šie pēdējie = 80 strādniekiem. Šie strādnieki $^2/_3$ darba dienas strādā sev, un tikai $^1/_3$ viņi strādā kapitālistam. Ja pārējie apstākļi ir vienādi, strādnieki pirmajā gadījumā ražo vērtību 40, otrajā gadījumā 120. Pirmais kapitāls ražo 80_c+20_v+ $+20_m=120$; peļņas norma = 20%. Otrais kapitāls ražo 20_c+80_v+ $+40_m=140$; peļņas norma = 40%. Tātad otrajā gadījumā tā ir divreiz lielāka nekā pirmajā, kaut gan pirmajā gadījumā virsvērtības norma = 100%, divreiz lielāka nekā otrajā, kur tā ir tikai 50%. Bet toties vienāda lieluma kapitāls pirmajā gadījumā piesavinās tikai 20, bet otrajā gadījumā 80 strādnieku virsdarbu.

Peļņas normas progresējošās samazināšanās likums jeb likums par piesavinātā virsdarba relatīvo samazināšanos salīdzinājumā ar dzīvā darba iedarbinātā materializētā darba masu nebūt neizslēdz to, ka pieaug absolūtā darba masa, ko iedarbinājis un ekspluatē sabiedriskais kapitāls, un tāpēc arī to, ka pieaug šī kapitāla piesavinātā virsdarba absolūtā masa; gluži tāpat tas neizslēdz arī

to, ka atsevišķu kapitālistu komandai pakļautie kapitāli komandē pieaugošu darba un tātad arī virsdarba masu, — pēdējais var notikt pat tajā gadījumā, ja viņu komandai pakļauto strādnieku skaits nepieaug.

Ja ņemam noteiktu daudzumu strādnieku, piemēram, divus miljonus, un pieņemam, tālāk, vidējās darba dienas garumu un intensitāti, kā arī darba algu — un līdz ar to arī attiecību starp nepieciešamo darbu un virsdarbu — par dotiem lielumiem, tad šo divu miljonu kopīgais darbs, kā arī to virsdarbs, kas izpaužas virsvērtībā, pastāvīgi ražo vienāda lieluma vērtību. Bet, pieaugot pastāvīgā — pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla masai, ko iedarbinājis šis darbs, samazinās šī vērtības lieluma attiecība pret šī kapitāla vērtību, kura pieaug līdz ar tā masu, kaut arī ne vienādā proporcijā. Šī attiecība un tāpēc arī peļņas norma samazinās, kaut gan kapitāls komandē tādu pašu dzīvā darba masu kā agrāk un uzsūc tādu pašu virsdarba masu. Attiecība mainās nevis tāpēc, ka samazinās dzīvā darba masa, bet gan tāpēc, ka pieaug jau materializētā darba masa, ko iedarbinājis dzīvais darbs. Šī samazināšanās ir relatīva, nevis absolūta, un patiesībā tai nav nekāda sakara ar iedarbinātā darba un virsdarba absolūto lielumu. Peļņas normas pazemināšanās cēlonis ir nevis kopējā kapitāla mainīgās sastāvdaļas absolūtā, bet gan relatīvā samazināšanās, tās samazināšanās salīdzinājumā ar pastāvīgo sastāvdaļu.

Tas, kas attiecas uz attiecīgu darba masu un virsdarba masu, tas attiecas arī uz pieaugošo strādnieku skaitu un tāpēc, paliekot agrākajiem pieņēmumiem, arī uz pieaugošo, komandai pakļauto darba masu, un, atsevišķi minot, uz tā nesamaksāto daļu, uz virsdarbu. Ja strādnieku skaits pieaug, piemēram, no diviem līdz trim miljoniem, ja viņiem darba algas veidā samaksātais mainīgais kapitāls agrāk bijis divi miljoni, bet tagad ir trīs miljoni un pastāvīgais kapitāls tai pašā laikā pieaug no 4 uz 15 miljoniem, tad, paliekot iepriekšējiem pieņēmumiem (nemainīga darba diena un nemainīga virsvērtības norma), virsdarba un virsvērtības masa pieaug par pusi, par 50% — no 2 miljoniem uz 3 miljoniem. Tomēr, lai gan ir šāds virsdarba un tāpēc arī virsvērtības absolūtās masas pieaugums par 50%, mainīgā kapitāla attiecība pret pastāvīgo kapitālu samazinātos no 2:4 uz 3:15 un virsvērtības attiecība pret visu kapitālu parādītos šādā veidā (miljonos):

I. $4c+2v+2m$; $K=6$; $p'=33^1/_3\%$;

II. $15c+3v+3m$; $K=18$; $p'=16^2/_3\%$.

Kamēr virsvērtības masa ir pieaugusi par pusi, peļņas norma nokritusies uz pusi salīdzinājumā ar agrāko. Bet peļņa ir tikai pret sabiedrisko kapitālu attiecināta virsvērtība, un tāpēc peļņas masa, tās absolūtais lielums, ja to ņemam sabiedriskā mērogā, ir vienlīdzīgs virsvērtības absolūtajam lielumam. Tātad peļņas abso-

lūtais lielums, tās kopējā masa pieaugtu par 50%, lai gan būtu notikusi šīs peļņas masas ārkārtīga samazināšanās attiecībā pret visu avansēto kapitālu jeb vispārējās peļņas normas ārkārtīga samazināšanās. Tādējādi kapitāla nodarbināto strādnieku skaits, t. i., kapitāla iedarbinātā darba absolūtā masa, tātad tā absolūtā virsdarba masa, ko tas uzsūc, un tāpēc arī tā ražotās virsvērtības masa, tātad tā ražotās peļņas absolūtā masa *var* pieaugt un pieaug progresējoši, kaut arī notiek progresējoša peļņas normas samazināšanās. Tas tā ne tikai *var* būt. Uz kapitālistiskās ražošanas bāzes tam tā *jābūt*, ja neņemam vērā pārejošas svārstības.

Kapitālistiskais ražošanas process pēc būtības līdz ar to ir arī uzkrāšanas process. Mēs parādījām, kā līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību vērtības masa, kas ir vienkārši jāatražo, jāsaglabā, palielinās un pieaug līdz ar darba ražīguma celšanos pat tad, ja pielietotais darbaspēks paliek nemainīgs. Bet līdz ar darba sabiedriskā ražīgā spēka attīstību vēl ātrāk pieaug ražoto lietošanas vērtību masa, no kurām daļa ir ražošanas līdzekļi. Un papildu darbs, ar kura piesavināšanos šo papildu bagātību no jauna iespējams pārvērst par kapitālu, ir atkarīgs nevis no šo ražošanas līdzekļu vērtības, bet gan no to masas (ieskaitot arī dzīvei nepieciešamos līdzekļus), jo darba procesā strādniekam ir darīšana nevis ar ražošanas līdzekļu vērtību, bet gan ar to lietošanas vērtību. Tomēr pati kapitāla uzkrāšana un līdz ar to notiekošā kapitāla koncentrācija pašas ir ražīgā spēka materiāls kāpināšanas līdzeklis. Bet šīs ražošanas līdzekļu pieaugšanas priekšnoteikums ir strādnieku skaita pieaugšana, tāda strādnieku daudzuma rašanās, kas atbilst papildu kapitālam un pat visumā pastāvīgi pārsniedz tā vajadzības, — tātad priekšnoteikums ir strādnieku pārapdzīvotība. Papildu kapitāla pagaidu pārpalikums salīdzinājumā ar strādnieku skaitu, kuri pakļauti tā komandai, var iedarboties divējādi. No vienas puses, tas var pakāpeniski pavairot strādnieku skaitu, ceļot darba algu, t. i., mīkstinot postošo apstākļu ietekmi, kuri samazina strādnieku pieaugumu, un atvieglojot laulības. Bet, no otras puses, pielietojot metodes, kas rada relatīvo virsvērtību (mašīnu ieviešana un uzlabošana), tas var vēl ātrāk radīt mākslīgu relatīvo pārapdzīvotību, kura savukārt ir tiešām straujas iedzīvotāju vairošanās siltumnīca, jo kapitālistiskās ražošanas apstākļos nabadzība vairo iedzīvotāju skaitu. Tāpēc no kapitālistiskā uzkrāšanas procesa dabas, kurš ir tikai moments kapitālistiskajā ražošanas procesā, pats par sevi izriet, ka pieaugusī ražošanas līdzekļu masa, kam jāpārvēršas par kapitālu, vienmēr tūdaļ atrod attiecīgi pieaugušu un pat lieku skaitu ekspluatācijai derīgu strādnieku. Tātad līdz ar ražošanas un uzkrāšanas procesa attīstību nepieciešami *jāpieaug* virsdarba masai, ko var piesavināties un ko tiešām piesavinās, un tāpēc jāpieaug arī sabiedriskā kapitāla piesavinātajai absolūtajai peļņas masai. Bet tie paši ražošanas un uzkrāšanas likumi palielina augošā progresijā kopā

ar pastāvīgā kapitāla masu arī tā vērtību, palielina ātrāk nekā pret dzīvo darbu apmainītās kapitāla mainīgās daļas vērtību. Tādējādi saskaņā ar vieniem un tiem pašiem likumiem sabiedriskā kapitāla peļņas absolūtā masa pieaug un peļņas norma pazeminās.

Mēs te nemaz neņemam vērā to, ka līdz ar kapitālistiskās ražošanas progresu un tam atbilstošo sabiedriskā darba ražīgā spēka attīstību, vairojoties ražošanas nozarēm, tātad arī produktiem, agrākajā vērtības lielumā pārstāvēta progresējoši pieaugoša lietošanas vērtību un patēriņa priekšmetu masa.

Kapitālistiskās ražošanas un uzkrāšanas attīstības gaita nosaka to, ka darba process notiek arvien pieaugošā mērogā, bet tas savukārt nosaka kapitāla avansējumu pieaugšanu katram atsevišķajam uzņēmumam. Tāpēc pieaugoša kapitālu koncentrācija (reizē ar kuru notiek, kaut arī mazākā mērā, kapitālistu skaita palielināšanās) ir tiklab viens no kapitālistiskās ražošanas un uzkrāšanas materiālajiem nosacījumiem, kā arī viens no tās pašas radītajiem rezultātiem. Roku rokā un mijiedarbībā ar to notiek vairāk vai mazāk tiešo ražotāju progresējoša ekspropriācija. Tādējādi attiecībā uz atsevišķiem kapitālistiem ir saprotams, ka viņi komandē arvien lielākas strādnieku armijas (lai arī cik daudz samazinātos viņu mainīgais kapitāls salīdzinājumā ar pastāvīgo), ka viņu piesavinātās virsvērtības un tātad arī peļņas masa pieaug reizē ar peļņas normas pazemināšanos un neraugoties uz šādu pazemināšanos. Tieši tie paši cēloņi, kuru dēļ notiek strādnieku armiju masu koncentrācija, pakļaujot tās atsevišķu kapitālistu komandai, palielinās arī pielietotā pamatkapitāla, kā arī izejvielu un palīgmateriālu masa — palielinās relatīvi ātrāk nekā pielietotā dzīvā darba masa.

Tālāk, mums pietiks, ja tikai minēsim, ka, ja ir attiecīgais strādnieku skaits, ja virsvērtības norma aug — vai nu tāpēc, ka kļūst garāka darba diena, intensificē strādnieka darbu, vai arī tāpēc, ka pazeminās darba alga vērtības izteiksmē darba ražīgā spēka attīstības rezultātā, — virsvērtības masai un tāpēc arī peļņas absolūtajai masai ir jāpieaug, kaut arī notiek mainīgā kapitāla relatīva samazināšanās salīdzinājumā ar pastāvīgo kapitālu.

Tā pati sabiedriskā darba ražīgā spēka attīstība, tie paši likumi, kuru rezultātā relatīvi samazinās mainīgais kapitāls salīdzinājumā ar visu kapitālu un līdz ar to paātrinās uzkrāšana — kamēr, no otras puses, uzkrāšana, iedarbojoties pretējā virzienā, kļūst par izejas punktu tālākai ražīgā spēka attīstībai un tālākam mainīgā kapitāla relatīvajam samazinājumam —, šī pati attīstība, ja neņemam vērā pārejošas svārstības, izpaužas visa pielietotā darbaspēka progresējošā pieaugšanā, arvien straujākā virsvērtības un tātad arī peļņas absolūtās masas pieaugšanā.

Kādā formā tad jāizpaužas šim divējādam likumam, saskaņā ar kuru vienu un to pašu cēloņu rezultātā peļņas *norma* samazinās un tai pašā laikā peļņas absolūtā *masa* pieaug, — likumam,

kas dibināts uz to, ka konkrētajos apstākļos piesavinātā virsdarba un tātad arī virsvērtības masa pieaug un ka, aplūkojot visu kapitālu visumā vai aplūkojot katru atsevišķu kapitālu tikai kā visa kapitāla daļu, peļņa un virsvērtība ir identiski lielumi?

Ņemsim zināmu kapitāla daļu, piemēram, 100, un aprēķināsim attiecībā pret to peļņas normu. Pieņemsim, ka šie 100 pārstāv visa kapitāla vidējo sastāvu, teiksim, $80c+20v$. Šīs grāmatas otrajā daļā mēs redzējām, ka vidējo peļņas normu dažādās ražošanas nozarēs nosaka nevis kapitāla īpašais sastāvs katrā nozarē, bet gan tā sabiedriski vidējais sastāvs. Līdz ar mainīgās daļas relatīvu samazināšanos salīdzinājumā ar pastāvīgo daļu un tātad salīdzinājumā ar visu kapitālu 100, darba ekspluatācijas pakāpei nemainoties un pat ceļoties, peļņas norma samazinās, samazinās virsvērtības relatīvais lielums, t. i., tās attiecība pret visa avansētā kapitāla 100 vērtību. Bet samazinās ne tikai šis relatīvais lielums. Virsvērtības resp. peļņas lielums, ko uzsūc viss kapitāls 100, samazinās absolūti. Ja virsvērtības norma ir 100%, tad kapitāls $60c+40v$ ražo virsvērtības un tātad arī peļņas masu = 40; kapitāls $70c+30v$ ražo peļņas masu 30; ja kapitāls ir $80c+20v$, tad peļņa pazeminās uz 20. Šī pazemināšanās attiecas uz virsvērtības un tātad arī peļņas masu un izriet no tā, ka viss kapitāls 100 iedarbinājis mazāk dzīvā darba vispār un, nemainoties ekspluatācijas pakāpei, mazāk arī virsdarba, tad tas rada mazāk virsvērtības. Ja kādu sabiedriskā kapitāla, tātad sabiedriski vidējā sastāva kapitāla noteiktu daļu pieņemam par mēra vienību, lai mērītu virsvērtību, — un tas tiek darīts vienmēr, kad tiek aprēķināta peļņa, — tad vispār virsvērtības relatīvā pazemināšanās un tās absolūtā pazemināšanās ir identiskas. Iepriekš minētajos piemēros peļņas norma pazeminās no 40% uz 30% un uz 20%, jo faktiski virsvērtības un tātad arī peļņas masa, ko ražo viens un tas pats kapitāls, pēc sava absolūtā lieluma samazinās no 40 uz 30 un uz 20. Tā kā kapitāla vērtības lielums, ar ko tiek mērīta virsvērtība, ir dots, proti = 100, tad virsvērtības un šī nemainīgā lieluma attiecības samazināšanās var būt tikai tā fakta īpaša izteiksme, ka samazinās virsvērtības un peļņas absolūtais lielums. Patiesībā tā ir tautoloģija. Bet tas apstāklis, ka šāda samazināšanās notiek, — tas, kā mēs parādījām, izriet no kapitālistiskā ražošanas procesa attīstības dabas.

Bet, no otras puses, tie paši cēloņi, kas rada attiecīgajam kapitālam atbilstošās virsvērtības un tātad arī peļņas un tāpēc arī procentos aprēķinātās peļņas normas absolūto samazināšanos, — šie paši cēloņi noved pie sabiedriskā kapitāla (t. i., kapitālistu kopuma) piesavinātās virsvērtības un tātad arī peļņas absolūtās masas pieauguma. Kā tad tam ir jāizpaužas? Kā tas var izpausties? Jeb arī — kādi ir šīs šķietamās pretrunas nosacījumi?

Ja sabiedriskā kapitāla katra daļa, kas ir vienlīdzīga 100, un tātad katrs sabiedriski vidējā sastāva kapitāla simts ir dots lie-

lums un tāpēc tam peļņas normas samazināšanās sakrīt ar peļņas absolūtā lieluma samazināšanos tieši tāpēc, ka šajā gadījumā kapitāls, ar kuru tie tiek mērīti, ir pastāvīgs lielums, tad, gluži otrādi, visa sabiedriskā kapitāla lielums, tāpat kā atsevišķu kapitālistu rokās esošā kapitāla lielums, ir mainīgs lielums, kuram, lai visi pieņemtie nosacījumi atbilstu, ir jāmainās pretēji proporcionāli tā mainīgās daļas samazinājumam.

Iepriekšējā piemērā, kur kapitāla sastāvs bija 60_c+40_v, virsvērtība resp. peļņa uz to bija 40 un tāpēc peļņas norma 40%. Pieņemsim, ka, pastāvot šādam sastāvam, viss kapitāls ir bijis viens miljons. Tādā gadījumā visa virsvērtība un tātad visa peļņa būtu 400 000. Ja pēc tam kapitāla sastāvs būs $= 80_c+20_v$, tad, darba ekspluatācijas pakāpei nemainoties, virsvērtība resp. peļņa uz katru simtu = 200. Bet, tā kā virsvērtība resp. peļņa, kā mēs to parādījām, pēc savas absolūtās masas pieaug, lai gan katrs simts kapitāla rada samazinošos peļņas normu resp. samazinošos virsvērtību, — pieaug, teiksim, no 400 000 uz 440 000, — tad tas ir iespējams tikai tāpēc, ka viss kapitāls, kas radies vienā laikā ar šo jauno sastāvu, ir pieaudzis uz 2 200 000. Visa iedarbinātā kapitāla masa ir pieaugusi par 120%, bet peļņas norma ir pazeminājusies par 50%. Ja kapitāls būtu tikai divkāršojies, tad, lai peļņas norma būtu 20%, tam būtu jāražo tikai tāda pati virsvērtības un peļņas masa, kādu ražoja agrākais kapitāls 1 000 000 ar peļņas normu 40%. Ja tas pieaugtu mazāk nekā divkārt, tad tas ražotu virsvērtības un peļņas mazāk, nekā agrāk ražoja kapitāls 1 000 000, kuram, lai palielinātu savu virsvērtību no 400 000 uz 440 000, vajadzētu, paturot savu veco sastāvu, pieaugt no 1 000 000 tikai uz 1 100 000.

Te parādās jau agrāk iztirzātais likums[69], pēc kura līdz ar mainīgā kapitāla relatīvu samazināšanos, tātad līdz ar darba sabiedriskā ražīgā spēka attīstību ir vajadzīga pastāvīgi pieaugoša visa kapitāla masa, lai iedarbinātu tādu pašu darbaspēka daudzumu un uzsūktu tādu pašu virsdarba masu. Tāpēc tādā pašā mērā, kādā attīstās kapitālistiskā ražošana, attīstās arī relatīvi lieku strādnieku rašanās iespēja — ne tāpēc, ka sabiedriskā darba ražīgais spēks *samazinās*, bet tāpēc, ka tas pieaug, t. i., ne tāpēc, ka pastāv absolūta nesamērība starp darbu un eksistences līdzekļiem vai līdzekļiem šo eksistences līdzekļu ražošanai, bet gan tāpēc, ka pastāv nesamērība, kas izriet no darba kapitālistiskās ekspluatācijas, — nesamērība starp kapitāla progresējošo pieaugšanu un tā relatīvi samazinošos vajadzību pēc pieaugoša iedzīvotāju skaita.

Pazeminoties par 50%, peļņas norma pazeminās uz pusi. Tāpēc, lai peļņas masa paliktu agrākā, kapitālam jādivkāršojas. Lai peļņas masa, samazinoties peļņas normai, paliktu nemainīga, reizinātājam, kas rāda visa kapitāla pieaugumu, jābūt vienlīdzīgam ar dalītāju, kas rāda peļņas normas pazemināšanos. Ja peļņas norma pazeminās no 40 uz 20, tad, lai rezultāts paliktu agrākais,

visam kapitālam, gluži otrādi, jāpieaug attiecībā 20 : 40. Ja peļņas norma pazeminātos no 40 uz 8, tad kapitālam būtu jāpieaug attiecībā 8 : 40, t. i., pieckārt. Kapitāls 1 000 000, ja peļņas norma ir 40%, rada 400 000 peļņas, un kapitāls 5 000 000, ja peļņas norma ir 8%, — rada tāpat 400 000 peļņas. Tāds pieaugums ir nepieciešams, lai peļņa joprojām paliktu iepriekšējā. Turpretim, lai gūtu lielāku peļņu, kapitālam jāpieaug lielākā proporcijā, nekā pazeminās peļņas norma. Ar citiem vārdiem: lai visa kapitāla mainīgā sastāvdaļa absolūtajā nozīmē ne tikai paliktu tā pati, bet arī pieaugtu, kaut gan tās procentuālā attiecība pret visu kapitālu pazeminās, visam kapitālam jāpieaug lielākā proporcijā, nekā pazeminās procentos izteiktā mainīgā kapitāla daļa. Tam jāpieaug tiktāl, lai, pastāvot tā jaunajam sastāvam, darbaspēka pirkšanai būtu vajadzīga ne tikai kapitāla agrākā mainīgā daļa, bet vēl zināms pielikums. Ja kapitāla 100 mainīgā daļa samazināsies no 40 uz 20, tad visam šim kapitālam jāpieaug vairāk nekā uz 200, lai varētu izlietot lielāku mainīgo kapitālu nekā 40.

Pat tajā gadījumā, ja ekspluatētā strādnieku masa nemainītos un pieaugtu tikai darba dienas garums un intensitāte, pielietotā kapitāla masai būtu jāpieaug — tai jāpieaug jau tādēļ vien, lai līdz ar pārmaiņu kapitāla sastāvā, pastāvot agrākajām ekspluatācijas attiecībām, varētu izlietot agrāko darba masu.

Tātad viena un tā pati darba sabiedriskā ražīgā spēka attīstība izpaužas līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida progresu, no vienas puses, peļņas normas progresējošas pazemināšanās tendencē un, no otras puses, piesavinātās virsvērtības resp. peļņas absolūtās masas pastāvīgajā pieaugšanā, tā ka visumā mainīgā kapitāla un peļņas relatīvajam samazinājumam atbilst to abu absolūtais pieaugums. Kā mēs parādījām, šis divpusējais rezultāts var izpausties tikai tā, ka viss kapitāls pieaug ātrākā progresijā nekā tā, kādā pazeminās peļņas norma. Lai, kļūstot augstākam kapitāla sastāvam jeb relatīvi stiprāk pieaugot pastāvīgajam kapitālam, varētu izlietot absolūti pieaugušo mainīgo kapitālu, visam kapitālam jāpieaug ne tikai atbilstoši augstākajam sastāvam, bet vēl ātrāk. No tā izriet, ka līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida attīstību ir nepieciešams arvien lielāks kapitāla daudzums, lai pielietotu to pašu darbaspēku un vēl vairāk — lai pielietotu pieaugošu darbaspēku. Tātad uz kapitālistiskajiem pamatiem darba ražīgā spēka pieaugšana nepieciešami rada strādnieku pastāvīgu, acīm redzamu pārapdzīvotību. Ja mainīgais kapitāls ir tikai $^1/_6$ no visa kapitāla agrākās $^1/_2$ vietā, tad, lai nodarbinātu to pašu darbaspēku, visam kapitālam ir jāpieaug trīskārt, bet, lai tas nodarbinātu divkārt lielāku darbaspēku, tam jāpieaug sešas reizes.

Līdzšinējā politiskā ekonomija, kas nav pratusi izskaidrot peļņas normas pazemināšanās likumu, norādījusi uz pieaugošo peļņas masu, uz atsevišķu kapitālistu un visa sabiedriskā kapitāla peļņas absolūtā lieluma pieaugšanu kā uz sava veida mierinājumu, bet

arī šis mierinājums balstījās tikai uz nodeldētām patiesībām un iespējamībām.

Ka peļņas masu nosaka divi faktori, pirmkārt, peļņas norma un, otrkārt, šīs peļņas normas iegūšanai pielietotā kapitāla masa, ir neapstrīdams fakts. Ka peļņas masa tātad var pieaugt, kaut gan peļņas norma reizē ar to pazeminās, — tā ir tikai minētā fakta izpausme un nepalīdz ne par soli tikt uz priekšu, tāpēc ka iespējams arī tāds gadījums, ka kapitāls pieaug, bet peļņas masa nepieaug un ka tas var pieaugt pat tad, kad tā samazinās: 100 pie 25% dod 25, 400 pie 5% dod tikai 20.[35] Bet, ja tie paši cēloņi, kas rada peļņas normas pazemināšanos, veicina uzkrāšanu, t. i., papildu kapitāla izveidošanu, un ja katrs papildu kapitāls iedarbina papildu darbu un rada papildu virsvērtību, ja, no otras puses, jau pašas peļņas normas vienkāršas pazemināšanās priekšnoteikums ir fakts, ka pastāvīgais kapitāls un tātad viss agrākais kapitāls ir pieaudzis, tad viss šis process zaudē savu noslēpumainību. Vēlāk mēs redzēsim, ar kādiem tīši sagrozītiem aprēķiniem ir operēts, lai novērstu peļņas masas pieaugšanas iespēju, kad tai pašā laikā samazinās peļņas norma.[71]

Mēs parādījām, kā tie paši cēloņi, kas rada vispārējās peļņas normas tendenci pazemināties, nosaka paātrinātu kapitāla uzkrāšanu un tāpēc arī tā piesavinātā virsdarba (virsvērtības, peļņas) absolūtā lieluma jeb kopējās masas pieaugšanu. Konkurencē un tātad arī tās aģentu apziņā viss izpaužas sagrozītā veidā, gluži tāpat sagrozīti izpaužas konkurencē un tās aģentu apziņā arī šis likums — es runāju par šo iekšējo un nepieciešamo sakarību starp divām parādībām, kas ārēji ir šķietami pretrunā viena ar otru. Ir skaidrs, ka, pastāvot iepriekš minētajām proporcijām, kapitālists, kura rīcībā ir liels kapitāls, saņem lielāku peļņas masu nekā sīks kapitālists, kas, kā šķiet, saņem lielu peļņu. Tālāk, vispaviršākie novērojumi par konkurenci rāda, ka, ja zināmos apstākļos, piemēram, krīzes laikā, lielākais kapitālists grib ieņemt vietu tirgū, izstumt sīkākos kapitālistus, tad viņš to izmanto praktiski, t. i., ar nolūku pazemina savu peļņas normu, lai iz-

[35] «Mēs varētu arī sagaidīt, ka, lai gan peļņas norma uz kapitālu, kapitālam uzkrājoties zemkopībā un ceļoties darba algai, samazinās, tomēr kopējā peļņas summa pieaugs. Tā, pieņemot, ka ar katru jaunu 100 000 st. mārc. uzkrājumu peļņas norma krītas no 20% uz 19%, 18%, 17%, t. i., nemitīgi samazinās, mēs varētu sagaidīt, ka visu turpmāko kapitāla īpašnieku iegūtās peļņas lielums arvien pieaugs: ka peļņa būs lielāka, kad kapitāls būs sasniedzis 200 000 st. mārc., nekā tad, kad tas ir tikai 100 000, vēl lielāka, kad tas būs pieaudzis līdz 300 000 st. mārc., utt., ka tātad tā palielināsies ar katru kapitāla pieaugumu, kaut arī peļņas norma visu laiku krītusies. Tomēr šī progresija ir pareiza tikai zināmam laikam. Tā, piemēram, 19% no 200 000 st. mārc. ir vairāk nekā 20% no 100 000 st. mārc., 18% no 300 000 st. mārc. — vairāk nekā 19% no 200 000 st. mārc., bet, kad kapitāls būs uzkrāts ļoti lielos apmēros un peļņa samazināsies, tad turpmākais uzkrājums peļņas kopējo masu samazinās. Pieņemsim, piemēram, ka uzkrājums sasniedzis 1 000 000 st. mārc. un peļņa ir 7%, tad visa peļņas summa būs 70 000 st. mārc. Ja tagad pie miljona nāks klāt vēl 100 000 st. mārc. kapitāla un peļņa pazemināsies uz 6%, tad kapitāla īpašnieki jau saņems tikai 66 000 st. mārc. jeb par 4000 st. mārc. mazāk, kaut gan kapitāla kopsumma ir pieaugusi no 1 000 000 uz 1 100 000 st. mārc.» (*Ricardo.* «Principles of Political Economy». Works ed. by Mac Culloch, 1852, Ch. VI, p. 68—69). Patiesībā te tiek pieņemts, ka kapitāls pieaug no 1 000 000 uz 1 100 000, t. i., par 10%, bet peļņas norma pazeminās no 7 uz 6, t. i., par $14^2/_7$%. Hinc illae lacrimae.[70]

stumtu samērā sīkākos kapitālistus. Sevišķi tirgotāju kapitālā, par kuru sīkāk runāsim vēlāk, arī novērojamas parādības, kuru rezultātā peļņas samazināšanās parādās kā uzņēmuma un līdz ar to arī kapitāla paplašināšanās sekas. Īsti zinātnisku izteiksmi nepareizās izpratnes vietā dosim vēlāk. Šādi pavirši uzskati rodas, ja salīdzina peļņas normas, kas tiek saņemtas atsevišķās komerciālās nozarēs atkarībā no tā, vai tās pakļautas brīvas konkurences vai monopola režīmam. Pavisam seklu priekšstatu, kāds izveidojas konkurences aģentu galvās, izteic mūsu Rošers, un proti, ka šāda peļņas normas pazemināšana esot «saprātīgāka un cilvēciskāka»[72]. Peļņas normas samazināšana te parādīta kā *sekas* kapitāla pieaugumam un ar to saistītajam kapitālista aprēķinam, ka, pastāvot mazākai peļņas normai, būs lielāka peļņas masa, kuru tie iebāzīs savā kabatā. Tas viss (izņemot to, kas ir A. Smita darbos, par ko runāsim vēlāk)[73] balstās uz pilnīgu neizpratni par to, kas vispār ir vispārējā peļņas norma, un uz rupjo priekšstatu, ka cenas īstenībā tiek nosacītas, pieliekot lielāku vai mazāku patvaļīgu peļņas tiesu patiesajai preču vērtībai. Lai arī cik rupji ir šādi priekšstati, tie tomēr nepieciešami rodas no tā sagrozītā veida, kādu pieņem konkurences sfērā kapitālistiskās ražošanas imanentie likumi.

Likums, pēc kura peļņas normas pazemināšanās, ko rada ražīgā spēka attīstība, ir saistīta ar peļņas masas pieaugšanu, — šis likums izpaužas arī tai apstāklī, ka līdz ar kapitāla ražoto preču cenu pazemināšanos notiek precēs ietvertās un to pārdošanas ceļā realizētās peļņas masas relatīva pieaugšana.

Tā kā ražīgā spēka attīstība un tai atbilstošais augstākais kapitāla sastāvs iedarbina arvien lielāku ražošanas līdzekļu daudzumu, pielietojot arvien mazāku darba daudzumu, tad katra daļa no kopējā produkta, katra atsevišķā prece vai katrs noteikts preces daudzums, ko lieto kā mēra vienību visai ražoto preču masai, uzsūc mazāk dzīvā darba un turklāt ietver sevī mazāk materializētā darba, kas atvieto tiklab pielietotā pamatkapitāla nolietoto daļu, kā arī patērētās izejvielas un palīgmateriālus. Tātad katra atsevišķā prece ietver sevī mazāku summu darba, tiklab tā, kas materializēts ražošanas līdzekļos, kā arī tā, kas no jauna pievienots ražošanas laikā. Tāpēc atsevišķās preces cena pazeminās. Tomēr katrā atsevišķajā precē ietvertā peļņas masa var pieaugt, ja pieaug absolūtās vai relatīvās virsvērtības norma. Prece ietver sevī mazāk no jauna pievienotā darba, bet tā nesamaksātā daļa pieaug salīdzinājumā ar samaksāto daļu. Tomēr tas notiek tikai zināmās robežās. Līdz ar to, ka ārkārtīgi ātri, attīstoties ražošanai, absolūti samazinās dzīvā darba summa, kurš tiek no jauna pievienots katrai atsevišķajai precei, absolūti samazināsies arī tajā ietvertā nesamaksātā darba masa, lai arī cik ļoti tā pieaugtu rela-

tīvi, tieši salīdzinājumā ar samaksāto daļu. Lai gan virsvērtības norma pieaugs, peļņas masa, kas iznāk uz katru atsevišķo preci, ievērojami samazināsies līdz ar darba ražīgā spēka attīstību; un šo samazināšanos, gluži tāpat kā peļņas normas pazemināšanos, padarīs tikai gausāku pastāvīgā kapitāla elementu palētināšanās un citi apstākļi, kas minēti šīs grāmatas pirmajā daļā un kas, virsvērtības normai nemainoties un pat pazeminoties, ceļ peļņas normu.

Tas apstāklis, ka atsevišķu preču cena, no kuru summas sastāv kopējais kapitāla produkts, krītas, nozīmē tikai to, ka attiecīgais darba daudzums realizējas lielākā preču masā, ka katra atsevišķā prece tātad ietver sevī mazāk darba nekā agrāk. Tas notiek pat tajā gadījumā, ja ceļas cena zināmai daļai pastāvīgā kapitāla, izejvielai u. c. Izņemot atsevišķus gadījumus (piemēram, ja darba ražīgais spēks vienmērīgi palētina visus kā pastāvīgā, tā arī mainīgā kapitāla elementus), peļņas norma pazemināsies, kaut arī būs paaugstināta virsvērtības norma, pirmkārt, tāpēc, ka pat jaunpievienotā darba kopējās samazinātās summas pieaugusī nesamaksātā daļa ir mazāka, nekā bija lielākās kopējās summas samērā mazākā nesamaksātā daļa, un, otrkārt, tāpēc, ka augstāks kapitāla sastāvs izpaužas atsevišķā precē tādējādi, ka daļa preces vērtības, kas pārstāv vispār jaunpievienoto darbu, samazinās salīdzinājumā ar to vērtības daļu, kas pārstāv izejvielas, palīgmateriālus un pamatkapitāla nolietošanos. Tāda pārmaiņa atsevišķās preces cenas dažādo sastāvdaļu attiecībā — tās cenas daļas samazināšanās, kura pārstāv no jauna pievienoto dzīvo darbu, un tās cenas daļas pieaugšana, kura pārstāv agrāk materializēto darbu, — ir forma, kurā izpaužas atsevišķas preces cenā mainīgā kapitāla samazināšanās salīdzinājumā ar pastāvīgo kapitālu. Ciktāl šāda samazināšanās ir absolūta attiecīgā lieluma kapitālam, piemēram, 100, tā ir absolūta arī katrai atsevišķajai precei kā atražotā kapitāla attiecīgajai daļai. Tomēr peļņas norma, ja to aprēķinātu tikai attiecībā pret atsevišķas preces cenas elementiem, būtu citādi attēlota, nekā tā ir īstenībā. Un cēlonis tam ir šāds.

{Peļņas norma tiek aprēķināta uz visu ieguldīto kapitālu, bet par noteiktu laiku, faktiski par vienu gadu. Gada laikā ražotās un realizētās virsvērtības resp. peļņas attiecība pret visu kapitālu, aprēķinot procentos, dod peļņas normu. Tātad tā nav katrā ziņā vienlīdzīga tai peļņas normai, kuras aprēķināšanā par pamatu ņemts nevis gads, bet gan attiecīgā kapitāla aprites laiks; tikai tad, ja šī kapitāla aprite ilgst tieši vienu gadu, abas peļņas normas sakrīt.

No otras puses, gada laikā iegūtā peļņa ir tikai peļņas summa, ko devušas šī gada laikā ražotās un pārdotās preces. Ja mēs tagad aprēķināsim peļņu uz preču ražošanas izmaksām, tad dabūsim peļņas normu $=\frac{p}{k}$, kur p ir gada laikā realizētā peļņa un k —

tajā pašā laikā ražoto un pārdoto preču ražošanas izmaksu summa. Acīm redzams, ka šī peļņas norma $\frac{p}{k}$ tikai tādā gadījumā var sakrist ar patieso peļņas normu $\frac{p}{K}$, peļņas masu, dalītu ar visu kapitālu, ja $k = K$, t. i., ja kapitāls aprit tieši vienu reizi gadā.

Ņemsim kāda rūpniecības kapitāla trīs dažādus stāvokļus.

I. Kapitāls 8000 st. märc. apmērā katru gadu ražo un pārdod 5000 gabalus preču par 30 šiliņiem gabalā, tātad tā gada aprite = = 7500 st. märc. Uz katru gabalu preces tas ienes peļņas 10 šiliņu = 2500 st. märc. gadā. Tātad katrā gabalā ir ietverti 20 šiliņi avansētā kapitāla un 10 šiliņi peļņas, tādējādi peļņas norma uz katru gabalu ir $\frac{10}{20} = 50\%$. Uz apgrozīto summu 7500 st. märc. iznāk 5000 st. märc. avansētā kapitāla un 2500 st. märc. peļņas; peļņas norma uz katru apriti, $\frac{p}{k}$, arī = 50%. Turpretim, aprēķinot uz visu kapitālu, peļņas norma ir $\frac{p}{K} = \frac{2500}{8000} = 31\frac{1}{4}\%$.

II. Pieņemsim, ka kapitāls pieaudzis uz 10 000 st. märc. Pieņemsim, ka darba ražīgā spēka pieaugšanas rezultātā tas var ražot gadā 10 000 gabalu preču ar ražošanas izmaksām 20 šil. par gabalu. Viņš pārdod tos ar 4 šiliņu peļņu, tātad par 24 šiliņiem gabalā. Tādā gadījumā gada laikā saražotā produkta cena = = 12 000 st. märc., no kurām 10 000 st. märc. ir avansētais kapitāls un 2000 st. märc. peļņa. $\frac{p}{k}$ uz vienu gabalu ir $= \frac{4}{20}$, gada aprite $= \frac{2000}{10\,000}$, tātad abos gadījumos = 20%, un, tā kā viss kapitāls ir vienlīdzīgs ražošanas izmaksu summai, proti, 10 000 st. märc., tad arī $\frac{p}{K}$, patiesā peļņas norma, šoreiz = 20%.

III. Pieņemsim, ka kapitāls, darba ražīgajam spēkam pastāvīgi augot, pieaug uz 15 000 st. märc. un ražo tagad gadā 30 000 gabalu preču ar ražošanas izmaksām 13 šiliņu par gabalu, pie tam katrs gabals tiek pārdots ar 2 šiliņu peļņu, tātad par 15 šiliņiem. Tādējādi gada aprite = 15 šiliņiem × 30 000 = 22 500 st. märc., no kurām 19 500 ir avansētais kapitāls un 3000 st. märc. ir peļņa. Tātad $\frac{p}{k} = \frac{2}{13} = \frac{3000}{19\,500} = 15\frac{5}{13}\%$. Turpretim $\frac{p}{K} = \frac{3000}{15\,000} = 20\%$.

Tātad redzam, ka tikai II gadījumā, kad apgrozītā kapitāla vērtība ir vienlīdzīga visam kapitālam, peļņas norma uz gabalu preces vai uz aprites summu ir tā pati, kāda aprēķināta uz visu kapitālu. I gadījumā, kad aprites summa ir mazāka par visu kapitālu, peļņas norma, aprēķinot uz preces ražošanas izmaksām, ir

augstāka; III gadījumā, kad viss kapitāls ir mazāks nekā aprites summa, tā ir zemāka nekā patiesā peļņas norma, kas aprēķināta uz visu kapitālu. Šis rezultāts ir likums visiem līdzīgiem gadījumiem.

Tirdzniecības praksē apriti parasti aprēķina neprecīzi. Pieņem, ka kapitāls apritējis vienu reizi, ja realizēto preču cenu summa sasniedz visa pielietotā kapitāla summu. Bet *kapitāls* tikai tad var pabeigt pilnu apriti, kad realizēto preču *ražošanas izmaksu* summa ir vienlīdzīga visa kapitāla summai. — *F. E.*}

Te atkal ir redzams, cik svarīgi kapitālistiskajā ražošanā aplūkot atsevišķu preci vai noteiktā laikā ražotu preču produktu nevis izolēti, ne pašu par sevi, ne kā vienkāršu preci, bet gan kā avansētā kapitāla produktu un attiecībā pret visu kapitālu, kas ražo šīs preces.

Kaut gan peļņas *norma* jāaprēķina, attiecinot ražotās un realizētās virsvērtības masu ne tikai pret patērēto kapitāla daļu, kas no jauna parādās precēs, bet arī pret šo daļu plus nepatērētā kapitāla daļa, kas pielietota un joprojām funkcionē ražošanā, tomēr peļņas *masa* var būt vienlīdzīga tikai tai peļņas resp. virsvērtības masai, kas ietverta pašās precēs un kas realizējama, tās pārdodot.

Ja darba ražīgums rūpniecībā pieaug, tad atsevišķas preces cena krītas. Tajā ir ietverts mazāk darba, kā samaksātā, tā arī nesamaksātā. Pieņemsim, ka tas pats darbs ražo, piemēram, trīsreiz lielāku daudzumu produkta; tādā gadījumā uz katru atsevišķo produktu darba iznāk par $^2/_3$ mazāk. Un, tā kā peļņa var būt tikai daļa no šīs darba masas, kas ietverta katrā atsevišķajā precē, tad peļņas masai, kas iznāk uz katru atsevišķo preci, jāsamazinās, un tas vērojams zināmās robežās pat tad, ja virsvērtības norma pieaug. Katrā ziņā peļņas masa uz visu produktu nesamazināsies zem sākotnējās peļņas masas, ja tikai kapitāls pielieto tādu pašu strādnieku skaitu kā agrāk, pastāvot vienādai darba ekspluatācijas pakāpei. (Tas var notikt arī tad, ja pielieto mazāk strādnieku, bet ekspluatācijas pakāpe ir augstāka.) Tāpēc ka tādā pašā attiecībā, kādā samazinās peļņas masa, kas iznāk uz katru atsevišķo produktu, pieaug šo produktu skaits. Peļņas masa paliek agrākā, tā tikai citādi sadalās uz preču summu, bet tas neko negroza attiecībā, kādā sadalīts starp strādniekiem un kapitālistiem tas vērtības daudzums, ko radījis no jauna pievienotais darbs. Peļņas masa var pieaugt tikai tad, ja, pielietojot agrāko darba masu, pieaug nesamaksātais virsdarbs vai ja, nemainoties darba ekspluatācijas pakāpei, pieaug strādnieku skaits, vai arī ja notiek kā viens, tā otrs. Visos šajos gadījumos — kuru priekšnoteikums tomēr saskaņā ar mūsu pieņēmumiem ir pastāvīgā kapitāla pieaugšana salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu un visa ieguldītā kapitāla lieluma pieaugšana — atsevišķa prece ietver sevī mazāku peļņas masu un peļņas norma pazeminās, pat aprēķinot to uz at-

sevišķu preci, attiecīgais no jauna pievienotā darba daudzums izpaužas lielākā preču daudzumā, atsevišķas preces cena krītas. Abstrakti aplūkojot, atsevišķas preces cenas pazemināšanās gadījumā, kas notiek darba ražīgā spēka pieaugšanas rezultātā, tātad vienlaikus pieaugot šo lētāko preču skaitam, peļņas norma var palikt agrākā, ja, piemēram, ražīgā spēka pieaugums iedarbojas vienmērīgi un vienlaikus uz visām preču sastāvdaļām, tā ka visa preces cena pazeminās tādā pašā attiecībā, kādā pieaudzis darba ražīgums un, no otras puses, preces cenas dažādo sastāvdaļu savstarpējā attiecība ir palikusi agrākā. Peļņas norma varētu pat celties, ja ar virsvērtības normas celšanos būtu saistīta pastāvīgā kapitāla un it sevišķi pamatkapitāla elementu vērtības ievērojama samazināšanās. Bet īstenībā, kā jau redzējām, peļņas norma ar laiku pazeminās. Tomēr no atsevišķas preces cenas samazināšanās nekādā ziņā nevar izdarīt secinājumus par peļņas normas pārmaiņām. Viss ir atkarīgs no tā, cik liela ir tā kapitāla kopsumma, kurš piedalās preces ražošanā. Pieņemsim, piemēram, ka vienas olekts auduma cena pazeminās no 3 šiliņiem uz $1^2/_3$ šiliņa; ja ir zināms, ka pirms šī cenas pazeminājuma vienā olektī auduma bijis ietverts par $1^2/_3$ šiliņa pastāvīgā kapitāla, dzijas u. c., par $^2/_3$ šiliņa darba algas un par $^2/_3$ šiliņa peļņas, bet pēc cenas pazeminājuma — par 1 šiliņu pastāvīgā kapitāla, par $^1/_3$ šiliņa darba algas un par $^1/_3$ šiliņa peļņas, tad vēl nav zināms, vai peļņas norma ir palikusi tā pati vai ne. Tas ir atkarīgs no visa avansētā kapitāla — vai tas ir pieaudzis, tieši kādā mērā pieaudzis un cik daudz olekšu vairāk tas ražo attiecīgajā laika posmā.

Tajā no kapitālistiskā ražošanas veida dabas izrietošajā parādībā, ka, darba ražīgumam pieaugot, atsevišķas preces vai attiecīgā preces daudzuma cena pazeminās, preču skaits pieaug, peļņas masa uz atsevišķu preci un peļņas norma uz preču summu pazeminās, bet peļņas masa uz visu preču summu pieaug, — šajā parādībā izpaužas virspusē tikai peļņas masas pazemināšanās uz katru atsevišķo preci, tās cenas pazemināšanās, peļņas masas pieaugums uz preču pieaugošo kopskaitu, kuras ražojis viss sabiedrības kapitāls vai arī atsevišķs kapitālists. Šo parādību uztver tā, it kā kapitālists labprātīgi ņem mazāku peļņu uz atsevišķu preci, bet kompensē sevi ar to, ka ražo lielāku preču daudzumu. Šāda izpratne ir dibināta uz priekšstatu par peļņu kā «peļņu no atsavināšanas» («profit upon alienation»[74]), un šis priekšstats savukārt ir ņemts no tirgotāju kapitāla uzskatiem.

Iepriekš, «Kapitāla» pirmās grāmatas ceturtajā un septītajā daļā, mēs redzējām, ka preču masa, kas pieaug līdz ar darba ražīgo spēku, un atsevišķas preces palētināšanās (ciktāl šīs preces neietekmē noteicoši darbaspēka cenu) pašas par sevi, kaut gan notiek cenas pazemināšanās, neietekmē samaksātā un nesamaksātā darba attiecību atsevišķā precē.

Tā kā konkurencē viss izpaužas nepareizā, sagrozītā veidā, tad

atsevišķais kapitālists var iedomāties 1) ka, pazeminot cenu, viņš pazemina savu peļņu no atsevišķas preces, bet līdz ar to iegūst lielāku peļņu, tāpēc ka pieaugusi viņa pārdoto preču masa, 2) ka viņš nosaka atsevišķas preces cenu un reizinot nosaka visa produkta cenu, turpretim sākotnējais process ir dalīšana (sk. «Kapitāls», I gr., X nod., 281. lpp.[75]), bet reizināšana ir pareiza tikai kā otrais posms, kura priekšnoteikums ir šī dalīšana. Vulgārais ekonomists patiesībā to tikai dara kā konkurences gūstā esošā kapitālista savdabīgos priekšstatus iztulko šķietami vairāk teorētiskā, vispārinošā valodā un nomokās ar to, lai pamatotu šo priekšstatu pareizību.

Patiesībā preču cenu pazemināšanās un peļņas masas pieaugšana uz palētināto preču pieaugušo masu ir tikai citāda izpausme likumam par peļņas normas pazemināšanos, vienlaikus pieaugot tās masai.

Pētījums par to, kādā mērā peļņas normas pazemināšanās var sakrist ar cenu celšanos, tikpat maz attiecas uz šo jautājumu kā punkts, ko apspriedām iepriekš («Kapitāls», I gr., 280.—281. lpp.[76]) sakarā ar jautājumu par relatīvo virsvērtību. Kapitālists, kas pielieto uzlabotus, bet vēl vispārībā nelietotus ražošanas paņēmienus, pārdod par cenu, kas ir zemāka nekā tirgus cena, bet augstāka nekā viņa individuālā ražošanas cena; tādējādi peļņas norma viņam ceļas līdz tam laikam, kamēr to izlīdzinās konkurence; kamēr šis izlīdzināšanās periods turpinās, notiek arī cits process — aug kapitālieguldījumi; atkarībā no šīs pieaugšanas pakāpes kapitālists spēs nodarbināt jaunajos apstākļos daļu no agrāk nodarbinātajiem strādniekiem, varbūt pat visus tos vai pat lielāku strādnieku skaitu nekā agrāk, tātad spēs ražot to pašu vai lielāku peļņas masu.

ČETRPADSMITĀ NODAĻA

PRETIMDARBOJOŠIES CĒLOŅI

Ja ņemam vērā sabiedriskā darba ražīgo spēku ārkārtīgo attīstību pat tikai pēdējos 30 gados salīdzinājumā ar visiem iepriekšējiem periodiem, it sevišķi ja ņemam vērā, ka ne tikai pašas mašīnas, bet arī visa milzīgā pamatkapitāla masa piedalās visa sabiedriskā ražošanas procesa kopumā, tad tās grūtības vietā, kura līdz šim nodarbinājusi ekonomistus, proti, kā izskaidrot peļņas normas pazemināšanos, rodas cita — pretēja grūtība, proti, kā izskaidrot, kāpēc šāda pazemināšanās nav lielāka vai straujāka. Tas liek domāt par ietekmēm, kas darbojas pretī, kas vājina un paralizē vispārējā likuma iedarbību un piešķir tam tikai tendences raksturu; tāpēc mēs arī nosaucām vispārējās peļņas normas pazemināšanos tikai par pazemināšanās tendenci. Paši vispārējākie no šiem cēloņiem ir šādi.

I. DARBA EKSPLUATĀCIJAS PAKĀPES CELŠANĀS

Darba ekspluatācijas pakāpi — virsdarba un virsvērtības piesavināšanos ceļ sevišķi darba dienas pagarināšana un darba intensifikācija. Abi šie punkti ir sīki izpētīti «Kapitāla» I grāmatā, kad runa bija par absolūtās un relatīvās virsvērtības ražošanu. Ir daudz tādu darba intensifikācijas faktoru, kuru priekšnoteikums ir pastāvīgā kapitāla pieaugšana salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu, tātad peļņas normas pazemināšanās, — piemēram, ja strādniekam jāuzrauga lielāks skaits mašīnu. Pie tam — tāpat kā tas ir ar lielāko daļu no paņēmieniem, kurus pielieto, lai ražotu relatīvo virsvērtību, — tie paši cēloņi, kas rada virsvērtības normas pieaugšanu, var samazināt virsvērtības masu, kas iznāk uz doto visa ieguldītā kapitāla lielumu. Bet pastāv citi darba intensifikācijas faktori, piemēram, mašīnu ātruma palielināšana; mašīnas pie tam patērē vienādā laika posmā vairāk izejmateriāla, bet, kas at-

tiecas uz pamatkapitālu, tad, lai gan mašīnas nolietojas ātrāk, tas tomēr nemaz negroza to vērtības attiecību pret tā darba cenu, kurš tās iedarbinājis. Bet piesavinātā virsdarba masu it sevišķi palielina darba dienas pagarināšana — šis mūslaiku rūpniecības izgudrojums; būtiski nemainot pielietotā darbaspēku attiecību pret tā iedarbināto pastāvīgo kapitālu, tā faktiski noved drīzāk pie relatīvas pastāvīgā kapitāla samazināšanās. Bet mēs jau esam parādījuši, ka relatīvās virsvērtības ražošanas metodes visumā ir reducējamas uz sekojošo — un tas patiesībā ir peļņas normas pazemināšanās tendences noslēpums: no vienas puses, pēc iespējas lielāku daļu attiecīgās darba masas pārvērst par virsvērtību, no otras puses, vispār pielietot cik iespējams maz darba salīdzinājumā ar avansēto kapitālu; tā ka tie paši cēloņi, kas ļauj celt darba ekspluatācijas pakāpi, nepieļauj, lai tāda paša lieluma kopējais kapitāls ekspluatētu tikpat daudz darba kā agrāk. Tādas ir pretimdarbojošās tendences, kas, ceļot virsvērtības normu, tai pašā laikā samazina virsvērtības masu, ko ražo attiecīgais kapitāls, un tātad pazemina arī peļņas normu. Te jāpiemin arī sieviešu un bērnu darba masveida pielietošana, tāpēc ka šādos apstākļos visai ģimenei jāpiegādā kapitālam lielāka masa virsdarba nekā agrāk, pat tad, ja pieaug darba algas kopsumma, ko saņem šī ģimene, kaut gan tā nepavisam nav vispārēja parādība. Tāpat iedarbojas viss, kas, pielietotā kapitāla lielumam nemainoties, veicina relatīvās virsvērtības ražošanu vienkārši ar darba metožu uzlabošanu, kā tas ir zemkopībā. Kaut gan te pielietotais pastāvīgais kapitāls nepieaug salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu, ciktāl pēdējo mēs uzskatām kā nodarbinātā darbaspēka rādītāju, tomēr produktu masa pieaug attiecībā pret izlietoto darbaspēku. Tas pats notiek, ja darba ražīgais spēks (vienalga, vai tā produkts ietilpst strādnieku patēriņā vai pastāvīgā kapitāla elementos) atbrīvojas no šķēršļiem, kas apgrūtina sakarus, no patvaļīgiem ierobežojumiem vai no ierobežojumiem, kas kļuvuši traucējoši laika gaitā, un vispār no visāda veida važām, pie tam ar to sākumā netiek skarta mainīgā kapitāla attiecība pret pastāvīgo kapitālu.

Kad kapitālisti izmanto izgudrojumus utt., kas vēl vispār netiek pielietoti, tad virsvērtība viņiem uz laiku paceļas pāri tās vispārējam līmenim; var rasties jautājums, vai šī pārejošā virsvērtības celšanās pāri vispārējam līmenim, kura pastāvīgi atkārtojas un parādās gan vienā, gan otrā ražošanas nozarē, ietilpst tajos cēloņos, kuri bremzē peļņas normas pazemināšanos, bet beigu beigās pastāvīgi paātrina to. Uz šo jautājumu jāatbild apstiprinoši.

Zināma lieluma kapitāla ražotā virsvērtības masa ir atkarīga no diviem faktoriem, proti, no virsvērtības normas un strādnieku skaita, kuri nodarbināti, pastāvot šādai normai. Tātad, ja dota virsvērtības norma, tad virsvērtības masa ir atkarīga no strādnieku skaita, un, ja dots strādnieku skaits, tad tā ir atkarīga no virsvērtības normas, t. i., vispār no mainīgā kapitāla absolūtā lie-

luma un virsvērtības normas summētās attiecības. Bet mēs esam parādījuši, ka tie paši cēloņi, kas paaugstina relatīvās virsvērtības normu, vidēji samazina pielietotā darbaspēka masu. Taču ir skaidrs, ka pie tam pieaugšana vai samazināšanās notiek atkarībā no noteiktas attiecības starp šīm divām pretējām kustībām un ka tendenci uz peļņas normas samazināšanos vājina, starp citu, absolūtās virsvērtības normas celšanās, kas izriet no darba dienas pagarināšanas.

Pētījot peļņas normu, mēs vispār esam atraduši, ka, normai pazeminoties, kas notiek visa pielietotā kapitāla masas pieaugšanas rezultātā, atbilstoši pieaug peļņas masa. Ja aplūkojam visu sabiedrības mainīgo kapitālu, tad redzam, ka tā ražotā virsvērtība ir vienlīdzīga ražotajai peļņai. Līdz ar virsvērtības absolūto masu ir pieaugusi arī virsvērtības norma; pirmā pieaugusi tāpēc, ka pieaugusi sabiedrības pielietotā darbaspēka masa, otrā — tāpēc, ka cēlusies šī darba ekspluatācijas pakāpe. Bet attiecībā pret zināma lieluma kapitālu, piemēram, 100 vienībām, virsvērtības norma var pieaugt, kamēr tās masa vidēji samazinās, tāpēc ka normu nosaka tā attiecība, kādā pieaug kapitāla mainīgās daļas vērtība; turpretim masu nosaka tā proporcionālā daļa, kuru mainīgais kapitāls sastāda no visa kapitāla.

Virsvērtības normas celšanās — jo tā notiek, starp citu, arī tādos apstākļos, kad, kā iepriekš minēts, pastāvīgais kapitāls nemaz nepieaug vai pieaug ne tādā proporcijā kā mainīgais kapitāls, — ir faktors, kas noteic virsvērtības masu un tātad arī peļņas normu. Šis faktors neiznīcina vispārējo likumu, bet izdara to, ka šis likums darbojas drīzāk kā tendence, t. i., kā likums, kura absolūto realizēšanos aiztur, palēnina un vājina apstākļi, kas darbojas pretim. Bet, tā kā tiem pašiem cēloņiem, kuri ceļ virsvērtības normu (pat darba laika pagarināšana ir lielrūpniecības rezultāts), ir tendence samazināt darbaspēka daudzumu, ko pielieto attiecīgais kapitāls, tad vieniem un tiem pašiem cēloņiem ir tendence tiklab samazināt peļņas normu, kā arī palēināt šīs samazināšanās procesu. Ja viens strādnieks ir spiests veikt divu strādnieku darbu — bet, ja racionāli strādā, tad šie divi strādnieki var atvietot trīs strādniekus —, tad viens strādnieks var dot tagad tikpat daudz virsdarba, cik agrāk deva divi strādnieki, un tiktāl virsvērtības norma celsies. Bet viņš nedos virsdarba tik daudz, cik agrāk deva trīs strādnieki, un tādējādi virsvērtības masa pazemināsies. Bet šo pazemināšanos kompensē vai ierobežo virsvērtības normas celšanās. Ja visi iedzīvotāji strādā, pastāvot paaugstinātai virsvērtības normai, tad virsvērtības masa pieaugs, kaut gan iedzīvotāju skaits paliks tas pats. Vēl vairāk tā pieaugs, ja pieaugs iedzīvotāju skaits, un, lai gan tas ir saistīts ar nodarbināto strādnieku skaita relatīvu samazināšanos salīdzinājumā ar visa kapitāla lielumu, tomēr šo samazināšanos padara mērenāku vai aptur virsvērtības normas celšanās.

Iekam pārejam pie nākošā punkta, mums vēlreiz jāuzsver, ka, ja kapitāla lielums ir dots, virsvērtības *norma* var pieaugt, kad tās *masa* samazinās, un otrādi. Virsvērtības masa ir vienlīdzīga tās normai, reizinātai ar strādnieku skaitu; šo normu nekad neaprēķina uz visu kapitālu, bet tikai uz mainīgo kapitālu, patiesībā tikai uz vienu darba dienu. Turpretim, ja ir dots kapitālās vērtības lielums, *peļņas norma* nekad nevar celties vai pazemināties, ja nepieaug vai nesamazinās *virsvērtības masa.*

II. DARBA ALGAS PAZEMINĀŠANA ZEM DARBASPĒKA VĒRTĪBAS

Mēs šeit tikai empīriski norādām uz šo apstākli, jo patiesībā tas, tāpat kā daudz kas cits, ko te varētu minēt, pieder nevis pie kapitāla vispārīgās analīzes, bet gan pie konkurences pētīšanas, kas nav šī darba uzdevums. Tomēr tas ir viens no ievērojamākajiem cēloņiem, kas bremzē peļņas normas pazemināšanās tendenci.

III. PASTĀVĪGĀ KAPITĀLA ELEMENTU PALĒTINĀŠANĀS

Te pieder viss, kas teikts šīs grāmatas pirmajā daļā par cēloņiem, kuri ceļ peļņas normu, virsvērtības normai nemainoties vai neatkarīgi no virsvērtības normas, tātad arī tas gadījums, kad — ja aplūkojam visu kapitālu — pastāvīgā kapitāla vērtība nepieaug tādā proporcijā, kādā pieaug tā materiālais apjoms. Tā, piemēram, kokvilnas daudzums, ko pārstrādā atsevišķs vērpējs Eiropas modernā fabrikā, milzīgā mērā ir pieaudzis salīdzinājumā ar to daudzumu, ko vērpējs Eiropā pārstrādāja agrāk ar vērpjamo ratiņu. Bet pārstrādātās kokvilnas vērtība nav pieaugusi tādā proporcijā, kādā ir pieaudzis tās daudzums. To pašu var teikt par mašīnām un citu pamatkapitālu. Īsi sakot, tā pati attīstība, kas palielina pastāvīgā kapitāla masu attiecībā pret mainīgo kapitālu, samazina tā elementu vērtību darba ražīgā spēka celšanās rezultātā un tātad neļauj pastāvīgā kapitāla vērtībai, kaut arī pastāvīgi augošai, pieaugt tādā pašā attiecībā, kādā pieaug tā materiālais apjoms, t. i., ražošanas līdzekļu materiālais apjoms, kurus iedarbinājis tas pats darbaspēka daudzums. Atsevišķos gadījumos pastāvīgā kapitāla elementu masa var pat pieaugt, bet tā vērtība paliek agrākā vai pat samazinās.

Ar tikko sacīto ir sakarā esošā kapitāla (t. i., tā vielisko elementu) vērtības samazināšanās, kas notiek līdz ar rūpniecības attīstību. Tas arī ir viens no pastāvīgi darbojošamies cēloņiem, kuri bremzē peļņas normas pazemināšanos, kaut gan zināmos apstākļos tā var samazināt peļņas masu — ja samazina kapitāla masu, kurš dod peļņu. Te atkal ir redzams, ka tie paši cēloņi, kas rada peļņas normas tendenci pazemināties, līdz ar to palēnina šīs tendences realizēšanos.

IV. RELATĪVĀ PĀRAPDZĪVOTĪBA

Relatīvās pārapdzīvotības radīšana nav šķirama no darba ražīgā spēka attīstības, un to paātrina šī attīstība, ko izteic peļņas normas samazināšanās. Relatīvā pārapdzīvotība parādās kādā zemē jo manāmāk, jo vairāk tajā attīstīts kapitālistiskais ražošanas veids. Savukārt tā ir cēlonis tam, ka, no vienas puses, daudzās ražošanas nozarēs joprojām pastāv vairāk vai mazāk nepilnīga darba pakļautība kapitālam — un turklāt pastāv ilgāk, nekā tas, šķiet, atbilstu vispārējam attīstības līmenim; tās ir sekas tirgū esošo vai atlaisto algoto strādnieku lētumam un lielajam daudzumam un lielākai pretestībai, kuru zināmās ražošanas nozarēs atkarībā no to dabas sastop rokas darba pārvēršana par mašīndarbu. No otras puses, rodas jaunas ražošanas nozares, it sevišķi greznuma priekšmetu ražošanā, — nozares, kuru bāze ir tieši šie liekie iedzīvotāji, kas bieži vien rodas tāpēc, ka citās ražošanas nozarēs ir pārsvarā pastāvīgais kapitāls, un kuras savukārt balstās uz tajās pastāvošo dzīvā darba elementu pārsvaru un tikai pamazām noiet to pašu attīstības ceļu, kādu noiet citas ražošanas nozares. Abos gadījumos mainīgais kapitāls sastāda ievērojamu daļu no visa kapitāla un darba alga ir zemāka par vidējo, tā ka šajās ražošanas nozarēs tiklab virsvērtības norma, kā arī virsvērtības masa ir neparasti augsta. Bet, tā kā vispārējā peļņas norma izveidojas, izlīdzinoties atsevišķu ražošanas nozaru peļņas normām, tad tas pats cēlonis, kas rada peļņas normas tendenci pazemināties, te rada pretdarbību šai tendencei, kas vairāk vai mazāk paralizē tās ietekmi.

V. ĀRĒJĀ TIRDZNIECĪBA

Ciktāl ārējā tirdzniecība pa daļai palētina pastāvīgā kapitāla elementus, pa daļai dzīvei nepieciešamos līdzekļus, par kuriem pārvēršas mainīgais kapitāls, tiktāl tā veicina peļņas normas celšanos, jo ceļ virsvērtības normu un pazemina pastāvīgā kapitāla vērtību. Tā vispār iedarbojas šajā virzienā, ļaujot paplašināt ražošanas apmērus. Tādējādi tā paātrina, no vienas puses, uzkrāšanu, no otras puses, mainīgā kapitāla samazināšanos salīdzinājumā ar pastāvīgo kapitālu un tāpēc paātrina arī peļņas normas pazemināšanos. Gluži tāpat ārējās tirdzniecības paplašināšanās, lai gan tā kapitālistiskā ražošanas veida bērnībā bija šī ražošanas veida bāze, tomēr līdz ar tā attīstību šī ražošanas veida iekšējās nepieciešamības dēļ, tāpēc ka tam bija vajadzīgs arvien plašāks tirgus, kļuva par paša šī ražošanas veida rezultātu. Te atkal ir redzama tā pati divējādā ietekme (Rikārdo nemaz nav pamanījis šo ārējās tirdzniecības pusi)[77].

Kāds cits jautājums — kas sava speciālā rakstura dēļ patiesībā atrodas ārpus mūsu pētījuma robežām — ir šāds: vai vispā-

rējā peļņas norma ceļas, tāpēc ka pastāv augstāka peļņas norma, kuru dod kapitāls, kas ieguldīts ārējā, it sevišķi koloniālajā tirdzniecībā?

Kapitāli, kas ieguldīti ārējā tirdzniecībā, var dot augstāku peļņas normu, jo, pirmkārt, te notiek konkurence ar precēm, ko ražo citas zemes mazāk labvēlīgos ražošanas apstākļos, tā ka attīstītākā zeme pārdod savas preces virs to vērtības, kaut gan lētāk nekā konkurējošās zemes. Ciktāl attīstītākās zemes darbs pie tam tiek novērtēts kā darbs ar augstāku īpatnējo svaru, peļņas norma ceļas, tāpēc ka darbs, par kuru nesamaksā kā par augstākas kvalitātes darbu, tiek pārdots kā tāds. Tāda pati attiecība var izveidoties tiklab tajā zemē, uz kurieni preces tiek nosūtītas, kā arī tajā, no kurienes preces tiek saņemtas; var, starp citu, izrādīties, ka šāda zeme atdod materializētā darba in natura* vairāk, nekā saņem, un ka tomēr pie tam saņem preces lētāk, nekā varētu pati tās ražot. Gluži tāpat kā fabrikants, kas pielieto jaunu izgudrojumu agrāk, nekā tas iegājis vispārējā lietošanā, pārdod lētāk nekā tā konkurenti un tomēr virs savu preču individuālās vērtības, t. i., samērā augstāku viņa pielietotā darba ražīgo spēku pārvērš virsdarbā. Tādējādi viņš realizē papildu peļņu. No otras puses, kas attiecas uz kapitāliem, kuri ieguldīti kolonijās utt., tad tie var dot augstākas peļņas normas, jo tur zemākas attīstības rezultātā peļņas norma vispār ir augstāka un, izmantojot vergus, kūlijus u. tml., ir augstāka arī darba ekspluatācijas pakāpe. Pilnīgi nesaprotams, kāpēc šīm samērā augstajām peļņas normām, ko tādējādi dod kapitāli, kuri ieguldīti zināmās nozarēs un tiek sūtīti uz dzimteni, nevajadzētu te piedalīties vispārējās peļņas normas izlīdzināšanā, ja pie tam šādas izlīdzināšanas ceļā nestāv monopoli, un kāpēc šai samērā augstajai peļņai nevajadzētu pro tanto** vispārējo peļņas normu celt.[36] To nav iespējams saprast it sevišķi tai gadījumā, ja nozares, kurās ieguldīts kapitāls, ir pakļautas brīvas konkurences likumiem. Turpretim Rikārdo to iedomājas šādā veidā: par naudu, kas iegūta ārzemēs, pārdodot par augstāku cenu, tur tiek nopirktas preces un nosūtītas atpakaļ uz mājām; tātad šīs preces tiek pārdotas savā zemē un tāpēc tas var būt labākajā gadījumā kādu laiku sevišķi izdevīgi šīm visvairāk privileģētajām ražošanas nozarēm. Šāda ilūzija tūdaļ atkrīt, tiklīdz mēs neņemam vērā naudas formu. Zeme, kas atrodas labvēlīgos apstākļos, maiņā saņem vairāk darba par mazāku darba daudzumu, kaut gan šo starpību, šo uzviju, kā tas vispār mēdz būt maiņā starp darbu un kapitālu, piesavinās viena noteikta šķira. Tātad augstāka peļņas norma, tāpēc ka tā vispār ir augstāka kolonijā,

* — naturālajā formā. — *Red.*

** — atbilstoši. — *Red.*

[36] Šai gadījumā taisnība ir A. Smitam, nevis Rikārdo, kas saka: «Viņi apgalvo, ka peļņas vienādība radīsies peļņas vispārējas celšanās rezultātā, bet man ir tāds ieskats, ka peļņa, ko iegūst nozarē, kura ir sevišķi labvēlīgos apstākļos, ātri vien noslīdēs līdz vispārējam līmenim» ([*D. Ricardo.* «Principles of Political Economy».] Works ed. by Mac Culloch. [London, 1852], p. 73).

labvēlīgos dabiskajos apstākļos var iet roku rokā ar zemām preču cenām. Izlīdzināšanās notiek, bet tā nav izlīdzināšanās pēc vecā līmeņa, kā domā Rikārdo.

Bet tā pati ārējā tirdzniecība attīsta zemē, kas preces izved, kapitālistisko ražošanas veidu un tātad noved pie mainīgā kapitāla samazināšanās attiecībā pret pastāvīgo kapitālu; no otras puses, tā rada pārprodukciju attiecībā pret ārzemēm un tāpēc turpmāk atkal iedarbojas pretējā virzienā.

Un tādējādi vispār izrādās, ka tie paši cēloņi, kas noved pie vispārējās peļņas normas pazemināšanās, izraisa pretdarbību, kas bremzē šo pazemināšanos, palēnina un daļēji paralizē to. Tie neiznīcina likumu, bet vājina tā darbību. Ja to neņemtu vērā, tad būtu nesaprotama nevis vispārējās peļņas normas pazemināšanās, bet, otrādi, šīs pazemināšanās relatīvais lēnums. Tādējādi likums darbojas tikai kā tendence, kuras ietekme skaidri parādās tikai noteiktos apstākļos un ilgu periodu laikā.

Lai novērstu pārpratumu, tad, iekam ejam tālāk, vēlreiz atkārtosim divus jau vairākkārt izteiktus atzinumus.

Pirmkārt. Tas pats process, kas līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida attīstību palētina preces, rada arī pārmaiņu preču ražošanā pielietotā sabiedriskā kapitāla organiskajā sastāvā un tāpēc izraisa arī peļņas normas pazemināšanos. Tādējādi atsevišķas preces relatīvo izmaksu samazināšanās, kā arī šo izmaksu tās daļas samazināšanās, kuru dod mašīnu nolietošanās, nav identificējama ar pastāvīgā kapitāla vērtības pieaugšanu attiecībā pret mainīgo kapitālu, kaut gan, otrādi, katra pastāvīgā kapitāla relatīvo izmaksu samazināšanās, tā vielisko elementu masai nemainoties vai pieaugot, ietekmē peļņas normas celšanos, t. i., pro tanto pastāvīgā kapitāla vērtības samazināšanos salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu, kas tiek pielietots arvien mazākā proporcijā.

Otrkārt. Tas apstāklis, ka atsevišķās precēs, no kuru kopuma izveidojas kapitāla produkts, tajās esošais no jauna pievienotais dzīvais darbs ir ietverts nemitīgi dilstošā proporcijā pret tajās ietvertajām izejvielām un to izgatavošanai patērētajiem darba līdzekļiem; tātad apstāklis, ka atsevišķās precēs tiek materializēts arvien mazāks no jauna pievienotā dzīvā darba daudzums, jo līdz ar sabiedriskā ražīgā spēka attīstību to ražošanai ir vajadzīgs mazāk darba, — šis apstāklis neskar to attiecību, kādā precē ietvertais dzīvais darbs sadalās samaksātā un nesamaksātā darbā. Gluži otrādi. Kaut gan kopējais precē ietvertā no jauna pievienotā dzīvā darba daudzums samazinās, nesamaksātā daļa pieaug salīdzinājumā ar samaksāto daļu, vai nu absolūti, vai arī relatīvi samazinoties samaksātajai daļai, jo tā pati ražošanas metode, kas samazina no jauna pievienotā dzīvā darba kopsummu katrā atsevišķajā precē, ir saistīta ar absolūtās un relatīvās virsvērtības celšanos. Peļņas normas pazemināšanās tendence ir saistīta ar virsvērtības normas, tātad ar darba ekspluatācijas pakāpes celša-

nās tendenci. Tāpēc ir augstākajā mērā nejēdzīgi izskaidrot peļņas normas pazemināšanos ar darba algas celšanos, kaut gan kā izņēmums arī tas var gadīties. Tikai sapratusi attiecības, kas darbojas, izveidojoties peļņas normai, statistika gūst spēju pareizi analizēt darba algas līmeni dažādos laikmetos un dažādās zemēs. Peļņas norma pazeminās nevis tāpēc, ka darbs kļūst mazāk ražīgs, bet gan tāpēc, ka tas kļūst ražīgāks. Kā viens, tā otrs — virsvērtības normas celšanās un peļņas normas pazemināšanās ir tikai īpašas formas, kurās pieaugošais darba ražīgums rod savu kapitālistisko izpausmi.

VI. AKCIJU KAPITĀLA PALIELINĀŠANĀS

Bez iepriekš aplūkotajiem pieciem punktiem varam minēt vēl vienu, pie kura mēs tomēr vēl pagaidām nevaram pakavēties sīkāk. Līdz ar kapitālistiskās ražošanas progresu, kas iet roku rokā ar paātrinātu uzkrāšanu, daļa kapitāla tiek rēķināta un pielietota tikai kā kapitāls, kas dod procentus. Ne tajā nozīmē, ka katrs kapitālists, kas aizdod kapitālu, apmierinātos ar procentiem, turpretim rūpniecības kapitālists gūst uzņēmēja peļņu. Tam nav nekāda sakara ar vispārējās peļņas normas līmeni, tāpēc ka, ja runa ir par to, ir domāta peļņa = procentiem + visāda veida peļņa + + zemes rente; tādam peļņas salīdzinājumam nav nozīmes priekš vispārējās peļņas normas. Bet tajā nozīmē, ka šie kapitāli, kaut gan tie ir ieguldīti lielos ražošanas uzņēmumos, ienes, atskaitot visas izmaksas, tikai augstus vai zemus procentus, tā saucamās dividendes, piemēram, dzelzceļa uzņēmumos. Tātad tie nepiedalās vispārējās peļņas normas izlīdzināšanā, tāpēc ka tie ienes mazāk nekā vidējo peļņas normu. Ja tie piedalītos šajā izlīdzināšanā, tad vidējā peļņas norma nokristos vēl zemāk. Aplūkojot jautājumu teorētiski, šos kapitālus var ņemt vērā, un tad būs mazāka peļņas norma nekā tā, kas, acīm redzot, pastāv un kam tiešām ir noteicoša nozīme priekš kapitālistiem, jo tieši šajos uzņēmumos pastāvīgais kapitāls ir vislielāks attiecībā pret mainīgo kapitālu.

PIECPADSMITĀ NODAĻA

LIKUMA IEKŠĒJO PRETRUNU ATTĪSTĪBA

I. VISPĀRĪGAS PIEZĪMES

Šīs grāmatas pirmajā daļā mēs redzējām, ka virsvērtības norma, ja tā ir izteikta peļņas normas veidā, vienmēr šķiet zemāka, nekā tā ir īstenībā. Tagad mēs redzējām, ka pat pieaugošai virsvērtības normai ir tendence izpausties krītošā peļņas normā. Peļņas norma tikai tad būtu vienlīdzīga virsvērtības normai, ja c būtu = 0, t. i., ja viss kapitāls tiktu izdots par darba algu. Krītoša peļņas norma tikai tad izteic krītošu virsvērtības normu, ja attiecība starp pastāvīgā kapitāla vērtību un darbaspēka masu, kas to iedarbinājusi, nemainās vai arī šī pēdējā pieaug attiecībā pret pastāvīgā kapitāla vērtību.

Rikārdo, pētīdams, kā viņš domāja, peļņas normu, patiesībā pētīja tikai virsvērtības normu un šo pēdējo tikai ar to pieņēmumu, ka darba diena pēc savas intensitātes un garuma ir pastāvīgs lielums.

Peļņas normas pazemināšanās un paātrināta uzkrāšana tikai tiktāl ir viena un tā paša procesa dažādas izteiksmes, ciktāl tās abas izteic ražīgā spēka attīstību. Savukārt uzkrāšana paātrina peļņas normas pazemināšanos, ciktāl tā rada darbu koncentrāciju lielā mērogā un līdz ar to augstāku kapitāla sastāvu. No otras puses, peļņas normas pazemināšanās atkal paātrina kapitāla koncentrāciju un tā centralizāciju, atņemot sīkajiem kapitālistiem īpašumu, ekspropriējot pēdējās tiešo ražotāju paliekas, kuriem vēl ir palicis kaut kas, ko ekspropriēt. Tālāk, tā rezultātā paātrinās uzkrāšana, aplūkota kvantitatīvā ziņā, kaut gan līdz ar peļņas normas pazemināšanos pazeminās arī uzkrājuma norma.

No otras puses, ciktāl visa kapitāla vērtības pieaugšanas norma, peļņas norma, ir kapitālistiskās ražošanas stimuls (tāpat kā kapitāla vērtības palielināšana ir tās vienīgais mērķis), peļņas normas pazemināšanās palēnina jaunu patstāvīgu kapitālu rašanos un tādējādi izskatās pēc apstākļa, kas apdraud kapitālistiskā ražošanas procesa attīstību; tā veicina pārprodukciju, speku-

lāciju, krīzes, lieka kapitāla rašanos līdz ar liekiem iedzīvotājiem. Tāpēc ekonomisti, kas uzskata, tāpat kā Rikārdo, kapitālistisko ražošanas veidu par absolūtu, šeit sajūt, ka šis ražošanas veids pats rada sev robežas, un tāpēc piedēvē šīs robežas nevis ražošanai, bet gan dabai (mācībā par renti). Bet būtisks moments viņu bailēs no peļņas normas pazemināšanās ir trauksmainā sajūta, ka kapitālistiskais ražošanas veids sastop ražošanas spēku attīstībā tādu robežu, kas nav nekādā sakarā ar bagātības kā tādas ražošanu; šī īpatnējā robeža liecina par kapitālistiskā ražošanas veida aprobežotību un par tā tikai vēsturisko, pārejošo raksturu, liecina par to, ka kapitālistiskais ražošanas veids nav absolūts bagātību ražošanas veids un ka, gluži otrādi, zināmā pakāpē tas nonāk konfliktā ar savu tālāko attīstību.

Tiesa, Rikārdo un viņa skola pētī tikai rūpniecības peļņu, kurā ietverts arī procents. Bet arī zemes rentes normai ir tendence pazemināties, kaut gan tās absolūtā masa pieaug un kaut gan tā var pieaugt arī relatīvi salīdzinājumā ar rūpniecības peļņu (sk. E. Vestu[78], kas *pirms* Rikārdo attīstīja zemes rentes likumu). Ja aplūkosim visu sabiedrisko kapitālu K un apzīmēsim ar p_1 rūpniecības peļņu, kas paliek, atskaitot procentus un zemes renti, ja apzīmēsim procentus ar z un zemes renti ar r, tad $\frac{m}{K}=\frac{p}{K}=$ $=\frac{p_1+z+r}{K}=\frac{p_1}{K}+\frac{z}{K}+\frac{r}{K}$. Mēs redzējām, ka, kaut gan kapitālistiskās ražošanas attīstības gaitā virsvērtības kopsumma m pastāvīgi pieaug, tomēr $\frac{m}{K}$ tikpat pastāvīgi samazinās, tāpēc ka K pieaug vēl ātrāk nekā m. Tātad nav nekādas pretrunas tajā apstāklī, ka p_1, z un r katrs par sevi var pastāvīgi pieaugt, kamēr $\frac{m}{K}=\frac{p}{K}$, kā arī $\frac{p_1}{K}$, $\frac{z}{K}$ un $\frac{r}{K}$ katrs pats par sevi var kļūt arvien mazāks, jeb ka p_1 salīdzinājumā ar z vai r salīdzinājumā ar p_1 vai arī salīdzinājumā tiklab ar p_1, kā ar z relatīvi pieaug. Kopējai virsvērtībai resp. peļņai pieaugot, $m=p$, bet, tai pašā laikā pazeminoties peļņas normai $\frac{m}{K}=\frac{p}{K}$, lieluma attiecība starp daļām p_1, z un r, kādās sadalās $m=p$, var mainīties jebkurā veidā robežās, ko nosaka kopsumma m, pie tam tas nepavisam neietekmē m vai $\frac{m}{K}$ lielumu.

Dažādas p_1, z un r pārmaiņas attiecībā vienam pret otru nozīmē tikai m citādu sadalījumu dažādās rubrikās. Tāpēc $\frac{p_1}{K}$, $\frac{z}{K}$ vai $\frac{r}{K}$, individuālās rūpniecības peļņas norma, procenta norma

un rentes attiecība pret visu kapitālu, var pieaugt viena samērā ar otru, kaut gan vispārējā peļņas norma, $\frac{m}{K}$, pazeminās; nesatricināms ir tikai viens obligāts nosacījums, un proti, lai visu triju lielumu summa būtu $=\frac{m}{K}$. Ja peļņas norma pazeminās no 50% uz 25%, ja, piemēram, kapitāla sastāvs, pieņemot virsvērtības normu par 100%, no 50_c+50_v pārmainās par 75_c+25_v, tad pirmajā gadījumā kapitāls 1000 dos peļņu 500 un otrajā gadījumā kapitāls 4000 dos peļņu 1000. Te m resp. p ir divkāršojusies, bet p' samazinājusies uz pusi. Un, ja agrāk no 50% uz peļņu iznāca 20, uz procentiem 10 un uz renti 20, tad $\frac{p}{K}=20\%$, $\frac{z}{K}=10\%$, $\frac{r}{K}=20\%$. Ja, peļņas normai pazeminoties no 50% uz 25%, proporcijas paliek agrākās, tad $\frac{p_1}{K}=10\%$, $\frac{z}{K}=5\%$ un $\frac{r}{K}=10\%$. Turpretim, ja $\frac{p_1}{K}$ pazemināsies uz 8% un $\frac{z}{K}$ uz 4%, tad $\frac{r}{K}$ pieaugs uz 13%; r relatīvais lielums salīdzinājumā ar p_1 un z pieaugtu, bet tomēr p' paliktu agrākais. Abos gadījumos p_1, z un r summa pieaugtu, jo tā būtu radīta ar četrreiz lielāka kapitāla palīdzību. Tomēr Rikārdo pieņēmums, ka sākotnēji rūpniecības peļņa (plus procenti) ietver sevī visu virsvērtību, vēsturiski un loģiski ir nepareizs. Gluži otrādi, attīstītas kapitālistiskās ražošanas apstākļos 1) visa peļņa tikai no paša sākuma nonāk rūpniecības un tirdzniecības kapitālistu rokās tālākai sadalīšanai un 2) rente reducējas uz uzviju virs peļņas. Pēc tam uz šīs kapitālistiskās bāzes no jauna izaug rente, kas ir daļa no peļņas (t. i., virsvērtības, aplūkojot to kā visa kapitāla produktu), bet ne tā specifiskā produkta daļa, kuru pievāc kapitālists.

Ja pieņemam, ka ir nepieciešamie ražošanas līdzekļi, t. i., pietiekams kapitāla uzkrājums, tad virsvērtības radīšanu, ja tās norma ir dota, tātad ja dota darba ekspluatācijas pakāpe, ierobežo tikai strādnieku skaits, un, ja dots ir strādnieku skaits, to ierobežo tikai darba ekspluatācijas pakāpe. Un kapitālistiskais ražošanas process pēc būtības nozīmē ražot virsvērtību, ko reprezentē virsprodukts jeb atbilstošā ražoto preču daļa, kurā materializēts nesamaksātais darbs. Nekad nevajag aizmirst, ka šīs virsvērtības ražošana — un zināmas tās daļas atpakaļpārvēršana kapitālā jeb uzkrāšana veido šīs virsvērtības ražošanas sastāvdaļu — ir kapitālistiskās ražošanas tiešais mērķis un noteicošais motīvs. Tāpēc nekad nedrīkst attēlot kapitālistisko ražošanu tādu, kāda tā nav īstenībā, proti, kā tādu ražošanu, kuras tiešais mērķis ir patēriņš vai patēriņa priekšmetu izgatavošana kapitālistiem. Šādā gadī-

jumā būtu pilnīgi aizmirsts tās specifiskais raksturs, kas izpaužas visā tās iekšējā būtībā.

Šīs virsvērtības iegūšana veido tiešo ražošanas procesu, kuram, kā teicām, nav citu robežu kā tikai jau minētās. Tiklīdz tas virsdarba daudzums, ko iespējams izspiest, ir materializēts precēs, virsvērtība ir ražota. Bet ar šo virsvērtības ražošanu ir pabeigts tikai pirmais kapitālistiskā ražošanas procesa akts, tiešais ražošanas process. Kapitāls ir uzsūcis tik un tik daudz nesamaksāta darba. Attīstoties procesam, kas izpaužas kā peļņas normas krišanās, šādā veidā ražotās virsvērtības masa sasniedz milzīgus apmērus. Tagad sākas otrais procesa akts. Visa preču masa, viss produkts, — tiklab tā daļa, kas kompensē pastāvīgo un mainīgo kapitālu, kā arī tā daļa, kas reprezentē virsvērtību, — ir jāpārdod. Ja tas nenotiek vai ja tas notiek tikai daļēji, vai ja prece tiek pārdota tikai par cenām, kas ir zemākas par ražošanas cenām, tad strādnieks gan ir ekspluatēts, bet šī ekspluatācija nerealizējas kā tāda priekš kapitālista, jo trūkst apstākļu, lai izspiestā virsvērtība realizētos, vai arī to iespējams realizēt tikai daļēji, t. i., kapitāls tiek daļēji vai pilnīgi zaudēts. Tiešās ekspluatācijas nosacījumi un tās realizācijas nosacījumi nav identiski. Tie ne tikai nesakrīt laika un vietas ziņā, bet ir dažādi arī pēc būtības. Pirmie aprobežojas tikai ar sabiedrības ražošanas spēku, otrie aprobežojas ar dažādu ražošanas nozaru proporcionalitāti un sabiedrības patērēšanas spēju. Bet šo pēdējo nosaka nevis absolūtais ražošanas spēks un nevis absolūtais patērēšanas spēks, bet gan patērēšanas spēks, kas dibināts uz antagonistisku sadalīšanas attiecību pamata, kuras sabiedrības lielākās masas patērēšanu reducē uz minimumu, kas mainās tikai vairāk vai mazāk šaurās robežās. Tālāk, to ierobežo uzkrāšanas tieksme, tieksme palielināt kapitālu un ražot virsvērtību paplašinātā mērogā. Tāds ir kapitālistiskās ražošanas likums, ko diktē pastāvīgie apvērsumi pašās ražošanas metodēs, esošā kapitāla vērtības samazināšanās, kas pastāvīgi seko šādiem apvērsumiem, vispārējā konkurences cīņa, nepieciešamība uzlabot ražošanu un paplašināt tās apjomus, lai tikai saglabātu savu eksistenci un novērstu bojā eju. Tāpēc tirgus ir pastāvīgi jāpaplašina, jo tirgus sakari un apstākļi, kas tos noteic, arvien vairāk iegūst no ražotājiem neatkarīga dabas likuma raksturu, kļūst arvien mazāk kontrolējami. Iekšējā pretruna tiecas uz atrisinājumu, paplašinot ražošanas ārējo sfēru. Bet, jo vairāk attīstās ražošanas spēks, jo vairāk tas nonāk pretrunā ar šauro pamatu, uz kura balstās patērēšanas attiecības. Uz šī pamata, kas pilns pretrunu, ir pilnīgi dabiski, ka kapitāla pārpalikums ir saistīts ar iedzīvotāju arvien lielāku pārpalikumu, tāpēc ka, savienojot kapitāla pārpalikumu ar iedzīvotāju pārpalikumu, ražotās virsvērtības masa gan pieaugtu, bet tieši tāpēc pieaugtu arī pretruna starp tiem nosacījumiem, kādos šī virsvērtība tiek ražota, un tiem nosacījumiem, kuros tā tiek realizēta.

Ja ir dota noteikta peļņas norma, tad peļņas masa vienmēr ir atkarīga no avansētā kapitāla lieluma. Bet uzkrāšanu tādā gadījumā nosaka šīs masas tā daļa, kas pārvēršas kapitālā. Bet, tā kā šī daļa ir vienlīdzīga peļņai mīnus kapitālistu patērētais ienākums, tad tā būs atkarīga ne tikai no šīs masas vērtības, bet arī no to preču lētuma, kuras kapitālists var par šo ienākumu nopirkt, — preču, kuras pa daļai ietilpst viņa patēriņā — viņa ienākumā, pa daļai viņa pastāvīgajā kapitālā (darba algu mēs šeit pieņemam par dotu).

Kapitāla masa, kuru strādnieks iedarbinājis, kuras vērtību tas saglabā ar savu darbu un kurai liek no jauna parādīties produktā, pilnīgi atšķiras no vērtības, ko viņš tai pievieno. Ja kapitāla masa ir = 1000 un pievienotais darbs = 100, tad atražotais kapitāls = = 1100. Ja kapitāla masa ir = 100 un pievienotais darbs = 20, tad atražotais kapitāls = 120. Peļņas norma pirmajā gadījumā ir = = 10%, otrajā gadījumā = 20%. Un tomēr no 100 pirmajā gadījumā var uzkrāt vairāk nekā no 20 otrajā gadījumā. Un tādējādi kapitāla plūsma pieaug tālāk (vērtības samazināšanos ražīgā spēka celšanās rezultātā mēs neņemam vērā) vai tiek uzkrāts kapitāls proporcionāli tai masai, kāda tam jau ir, nevis proporcionāli peļņas normas līmenim. Augsta peļņas norma, ciktāl tā dibināta uz augstu virsvērtības normu, ir iespējama, ja darba diena ļoti gara, kaut arī darbs būtu ne visai ražīgs; tā ir iespējama, kaut arī darbs ne visai augstražīgs, jo strādnieku vajadzības ir ļoti niecīgas un tāpēc vidējā darba alga ļoti zema. Zemai darba algai atbilst enerģijas trūkums strādniekos. Lai gan ir augsta peļņas norma, tomēr kapitāls šādā gadījumā tiek uzkrāts lēni. Iedzīvotāju skaits nepieaug, un darba laiks, ko prasa produkta izgatavošana, ir liels, kaut gan strādnieka saņemtā darba alga ir maza.

Peļņas norma pazemināsies nevis tāpēc, ka strādnieks mazāk tiek ekspluatēts, bet gan tāpēc, ka vispār tiek pielietots samērā mazāk darba salīdzinājumā ar pielietoto kapitālu.

Ja, kā mēs parādījām, peļņas normas pazemināšanās notiek vienā laikā ar peļņas masas celšanos, tad lielāko daļu no darba gadskārtējā produkta piesavināsies kapitālists kā kapitāla kategoriju (kā izlietotā kapitāla kompensējumu) un samērā mazāko daļu — kā peļņas kategoriju. No tā radies baznīckunga Čālmersa fantazējums[79], it kā, jo mazāku gadskārtējā produkta masu kapitālisti izlieto kā kapitālu, jo lielāku peļņu viņi gūst, pie tam valsts baznīca nāk tiem palīgā, lai parūpētos par virsprodukta ievērojamas daļas patērēšanu, nevis tās kapitalizāciju. Baznīckungs sajauc cēloni un sekas. Bet peļņas masa taču pieaug, pat zemākai normai pastāvot, līdz ar izlietotā kapitāla lielumu. Tomēr tas reizē arī nosaka kapitāla koncentrāciju, jo tagad ražošanas apstākļi prasa lielāku kapitālu pielietošanu. Tas nosaka arī kapitāla centralizāciju, t. i., ka lielie kapitālisti aprij mazos kapitālistus un

mazie zaudē savus kapitālus. Tā atkal ir darba nosacījumu nošķiršana — kaut arī sekundāra nošķiršana — no ražotājiem, pie kuriem vēl arvien pieder šie sīkie kapitālisti, jo viņiem pašu darbam vēl ir zināma loma; kapitālista darbs vispār ir pretējā proporcijā ar viņa kapitāla lielumu, t. i., ar to pakāpi, kādā viņš ir kapitālists. Tieši šī darba nosacījumu nošķiršana no ražotājiem veido kapitāla jēdzienu, tā sākas līdz ar sākotnējo uzkrāšanu («Kapitāla» I gr., XXIV nod.), pēc tam notiek kā pastāvīgs process kapitāla uzkrāšanā un koncentrācijā un beidzot te izpaužas tā, ka jau esošie kapitāli centralizējas nedaudzās rokās un daudzi kapitālus zaudē (šādu formu tagad iegūst eksproporcija). Šis process ātri novestu kapitālistisko ražošanu pie katastrofas, ja blakus centripetālajam spēkam pastāvīgi neiedarbotos atkal un atkal decentralizējoši pretdarbīgas tendences.

II. KONFLIKTS STARP RAŽOŠANAS PAPLAŠINĀŠANOS UN VĒRTĪBAS PIEAUGŠANU

Darba sabiedriskā ražīgā spēka attīstība parādās divējādi. Pirmkārt, jau radīto ražošanas spēku lielumā, ražošanas nosacījumu vērtības apjomā un masā, kuros notiek jaunā ražošana, un jau uzkrātā ražīgā kapitāla absolūtajā lielumā, otrkārt, tajā apstāklī, ka tā kapitāla daļa, kura tiek izlietota darba algai, ir samērā niecīga salīdzinājumā ar visu kapitālu, t. i., ka samērā niecīgs ir dzīvais darbs, kas vajadzīgs zināmā kapitāla atražošanai un palielināšanai, masveida ražošanai. Un tā priekšnoteikums vienlaikus ir kapitāla koncentrācija.

Attiecībā uz pielietoto darbaspēku ražīgā spēka attīstība parādās atkal divējādi: pirmkārt, pieaugot virsdarbam, t. i., samazinoties darbaspēka atražošanai nepieciešamajam darba laikam, otrkārt, samazinoties darbaspēka daudzumam (strādnieku skaitam), kurš vispār tiek pielietots, lai iedarbinātu attiecīgo kapitālu.

Abas šīs kustības ne tikai iet roku rokā, bet savstarpēji arī nosaka viena otru un ir parādības, kurās izpaužas viens un tas pats likums. Bet tās iedarbojas uz peļņas normu pretējā virzienā. Kopējā peļņas masa ir vienlīdzīga kopējai virsvērtības masai, peļņas norma $= \frac{m}{K} = \frac{\text{virsvērtība}}{\text{viss avansētais kapitāls}}$. Bet virsvērtību, tās kopsummu, nosaka, pirmkārt, tās norma un, otrkārt, darba masa, kurš vienlaikus tiek pielietots, pastāvot šādai normai, jeb — kas ir tas pats — mainīgā kapitāla lielums. No vienas puses, pieaug viens faktors — virsvērtības norma, no otras puses, samazinās (relatīvi vai absolūti) otrs faktors — strādnieku skaits. Ciktāl ražīgā spēka attīstība samazina pielietojamā darba samaksāto daļu, tā ceļ virsvērtību, paaugstinot tās normu, bet, ciktāl tā samazina kopējo darba masu, ko pielieto dotais kapitāls, tā samazina otru fak-

toru — strādnieku skaitu, ar kuru jāpareizina virsvērtības norma, lai dabūtu tās masu. Divi strādnieki, kas strādā 12 stundu dienā, nevar dot tādu pašu virsvērtības masu, kādu dod 24 strādnieki, kas strādā tikai 2 stundas katrs, pat tad, ja tie varētu uzturēt sevi vienīgi ar gaisu un viņiem tāpēc nebūtu jāstrādā pašiem sev. Tātad šai ziņā ir zināmas nepārvaramas robežas strādnieku skaita samazināšanās kompensēšanai ar darba ekspluatācijas pakāpes celšanu; tāpēc tā var, protams, aizturēt peļņas normas pazemināšanos, bet nevar to novērst.

Tātad līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida attīstību peļņas norma pazeminās, turpretim tās masa un pielietotā kapitāla masa pieaug. Ja norma ir dota, tad absolūtā masa, par kuru pieaug kapitāls, ir atkarīga no tā lieluma attiecīgajā momentā. Bet, no otras puses, ja dots ir šis lielums, tad attiecība, kādā tas pieaug, tā pieauguma pakāpe ir atkarīga no peļņas normas. Ražīgā spēka pieaugšana (kura turklāt, kā minējām, pastāvīgi iet roku rokā ar esošā kapitāla vērtības samazināšanos) tieši var celt kapitāla vērtības lielumu tikai ar nosacījumu, ja tā, ceļot peļņas normu, palielina to gadskārtējā produkta vērtības daļu, kas no jauna pārvēršas par kapitālu. Ciktāl runa ir par darba ražīgo spēku (tāpēc ka šim ražīgajam spēkam nav tieši nekāda sakara ar esošā kapitāla *vērtību*), šī gadskārtējā produkta tās daļas palielināšanās, kura no jauna pārvēršas kapitālā, var notikt tikai tad, ja darba ražīgā spēka pieauguma rezultātā vai nu palielinās relatīvā virsvērtība, vai arī samazinās pastāvīgā kapitāla vērtība, tātad palētinās preces, kas tiek patērētas vai nu darbaspēka atražošanai, vai arī ietilpst pastāvīgā kapitāla elementos. Bet tiklab vienam, kā otram seko esošā kapitāla vērtības samazināšanās, tiklab viens, kā otrs iet roku rokā ar mainīgā kapitāla relatīvu samazināšanos salīdzinājumā ar pastāvīgo kapitālu. Tiklab viens, kā otrs nosaka peļņas normas pazemināšanos un palēnina šo pazemināšanos. Tālāk, ciktāl peļņas normas celšanās rezultātā ceļas pieprasījums pēc darba, tā ietekmē strādnieku skaita palielināšanos un līdz ar to pavairo ekspluatācijai derīgo materiālu, kas vienīgais padara kapitālu par kapitālu.

Bet netieši darba ražīgā spēka attīstība veicina esošās kapitālās vērtības pieaugšanu, palielinot lietošanas vērtību masu un dažādību, kurās izpaužas viena un tā pati maiņas vērtība un kuras veido kapitāla materiālo substrātu, lietiskos elementus, reālos priekšmetus, no kādiem tieši sastāv pastāvīgais kapitāls un — vismaz netieši — mainīgais kapitāls. Ar to pašu kapitālu un to pašu darbu tiek ražots vairāk lietu, kuras neatkarīgi no to maiņas vērtības ir pārvēršamas par kapitālu, lietām, kuras var uzsūkt papildu darbu, tātad arī papildu virsdarbu un kuras tādējādi var izveidot papildu kapitālu. Darba masa, ar kuru var rīkoties kapitāls, nav atkarīga no šī kapitāla vērtības, bet gan no izejvielu un palīgmateriālu, mašīnu un pamatkapitāla elementu masas, no dzī-

vei nepieciešamo līdzekļu masas — no visa tā, no kā sastāv kapitāls, lai arī kāda būtu tā vērtība. Tā kā līdz ar to pieaug pielietotā darba un tāpēc arī virsdarba masa, tad pieaug arī atražotā kapitāla vērtība un tai no jauna pievienotā papildu vērtība.

Bet šie abi momenti, kas ietilpst uzkrāšanas procesā, nav aplūkojami tikai tajā stāvoklī, kad tie mierīgi pastāv viens blakus otram, kādā tos pētī Rikārdo; tie ietver sevī pretrunu, kas atklājas pretrunīgās tendencēs un parādībās. Pretim darbojošies faktori iedarbojas vienlaikus viens pret otru.

Vienlaikus ar pamudinājumiem patiešām pavairot strādnieku skaitu, kuri izriet no visa sabiedriskā produkta kapitāla veidā funkcionējošās daļas pieauguma, darbojas faktori, kas rada pārapdzīvotību, kura ir tikai relatīva.

Vienlaikus ar peļņas normas pazemināšanos pieaug kapitālu masa, un roku rokā ar to samazinās esošā kapitāla vērtība, kas aiztur peļņas normas pazemināšanos un pamudina paātrināti uzkrāt kapitālo vērtību.

Vienlaikus ar ražīgā spēka attīstību attīstās kapitāla augstāks sastāvs, tā mainīgā daļa relatīvi samazinās salīdzinājumā ar pastāvīgo daļu.

Šīs dažādās ietekmes parādās te galvenokārt viena blakus otrai telpā, te galvenokārt viena pēc otras laikā; savstarpēji pretimdarbojošos faktoru konflikts periodiski izpaužas krīzēs. Krīzes vienmēr ir tikai pastāvošo pretrunu varmācīgs pagaidu atrisinājums, varmācīgas eksplozijas, kuras uz mirkli atjauno traucēto līdzsvaru.

Pretruna, ja to izsakām tās vispārīgākajā formā, ir tā, ka kapitālistiskajam ražošanas veidam ir tendence absolūti attīstīt ražošanas spēkus neatkarīgi no vērtības un tajā ietvertās virsvērtības, kā arī neatkarīgi no sabiedriskajām attiecībām, kādās notiek kapitālistiskā ražošana, bet, no otras puses, tā mērķis ir saglabāt pastāvošo kapitālo vērtību un to palielināt pēc iespējas lielākā mērā (t. i., pastāvīgi paātrināt šīs vērtības pieaugšanu). Kapitālistiskā ražošanas veida specifiska īpatnība ir tā, ka tas izmanto esošo kapitālo vērtību kā līdzekli, lai pēc iespējas vairāk palielinātu šo vērtību. Metodes, ar kurām viņš to sasniedz, noved pie peļņas normas samazināšanās, esošā kapitāla vērtības samazināšanās un darba ražīgo spēku attīstības uz jau radīto ražošanas spēku rēķina.

Esošā kapitāla vērtības periodiska samazināšanās — šis kapitālistiskā ražošanas veida imanentais līdzeklis, ar kuru tiek aizkavēta peļņas normas pazemināšanās un paātrināta kapitālās vērtības uzkrāšana, izveidojot jaunu kapitālu, — traucē izveidojušās attiecības, kādās notiek kapitāla apgrozības un atražošanas process, un tāpēc to pavada pēkšņi sastrēgumi un ražošanas procesa krīzes.

Mainīgā kapitāla relatīva samazināšanās salīdzinājumā ar pastāvīgo kapitālu, kura iet roku rokā ar ražošanas spēku attīstību, stimulē strādnieku skaita pieaugšanu un tai pašā laikā pastāvīgi rada mākslīgu pārapdzīvotību. Kapitāla uzkrāšana, ja aplūkojam to no vērtības puses, kļūst gausāka, tāpēc ka pazeminās peļņas norma, tādējādi paātrinot lietošanas vērtību uzkrāšanu, bet šī pēdējā savukārt paātrina uzkrāšanas gaitu, tāpat aplūkotu no vērtības puses.

Kapitālistiskā ražošana pastāvīgi tiecas iziet ārpus šīm imanentajām robežām, tomēr tā pārvar šīs robežas tikai ar tādu līdzekļu palīdzību, kuri no jauna novelk šīs robežas tās priekšā un pie tam vēl daudz lielākā apmērā.

Kapitālistiskās ražošanas *īstā robeža* ir *pats kapitāls*, tas nozīmē: kapitāls un tā vērtības pašpieaugšana ir ražošanas izejas punkts un gala punkts, motīvs un mērķis; ražošana ir tikai ražošana *kapitālam*, nevis otrādi: ražošanas līdzekļi nav tikai vienkārši līdzekļi, lai pastāvīgi paplašinātu ražotāju *sabiedrības* dzīves procesu. Robežas, vienīgi kurās var norisināties kapitāla vērtības saglabāšanās un palielināšanās, kas pamatojas uz ražotāju masas ekspropriāciju un grimšanu nabadzībā, — šīs robežas pastāvīgi nonāk pretrunā ar tām ražošanas metodēm, kuras kapitāls ir spiests lietot sava mērķa sasniegšanai un kuras tam noder, lai neaprobežoti paplašinātu ražošanu, ražošanu kā pašmērķi, katrā ziņā attīstītu sabiedrības ražošanas spēkus. Līdzeklis — sabiedrisko ražošanas spēku bezgalīga attīstība — nonāk pastāvīgā konfliktā ar ierobežoto mērķi — esošā kapitāla vērtības palielināšanu. Tāpēc, ja kapitālistiskais ražošanas veids ir vēsturisks līdzeklis materiālā ražošanas spēka attīstībai un šim spēkam atbilstoša vispasaules tirgus radīšanai, tad tanī pašā laikā tas ir arī pastāvīga pretruna starp šādu tā vēsturisko uzdevumu un tam piemītošajām sabiedriskajām ražošanas attiecībām.

III. PĀRĀK DAUDZ KAPITĀLA UN PĀRĀK DAUDZ IEDZĪVOTĀJU

Peļņas normai pazeminoties, pieaug kapitāla minimums, kas vajadzīgs atsevišķam kapitālistam, lai ražīgi pielietotu darbu, — kas vajadzīgs tiklab tādēļ, lai ekspluatētu darbu vispār, kā arī tādēļ, lai izlietotais darba laiks būtu preču ražošanai nepieciešamais darba laiks, lai tas nepārsniegtu vidējo darba laiku, kas sabiedriski nepieciešams preču ražošanai. Un vienlaikus pieaug koncentrācija, tāpēc ka ārpus zināmām robežām liels kapitāls ar zemu peļņas normu uzkrāj ātrāk nekā mazs kapitāls ar augstu peļņas normu. Šī pieaugošā koncentrācija, sasniegusi zināmu līmeni, savukārt noved pie jauna peļņas normas pazemināj uma.

Tāpēc sīko, sadrumstaloto kapitālu masa tiek virzīta uz avantūru ceļa: uz spekulācijām, uz kredīta mahinācijām un akciju mahinācijām; šie kapitāli nokļūst krīžu situācijās. Ar tā saucamo kapitāla pārpilnību vienmēr saprot pēc būtības tāda kapitāla pārpilnību, kuram peļņas normas pazemināšanos nelīdzsvaro tā masa — un tādas vienmēr ir no jauna radušās svaigās kapitāla atvases —, vai tādu kapitālu pārpilnību, kuri, paši par sevi nebūdami pietiekami, lai patstāvīgi darbotos, tiek nodoti kredīta formā lielu ražošanas nozaru varasvīru rīcībā. Šī kapitāla pārpilnība rodas to pašu apstākļu rezultātā, kuri rada relatīvo pārapdzīvotību, un tāpēc šī pārpilnība ir parādība, kas papildina pārapdzīvotību, kaut gan tās abas atrodas pretējos polos: vienā pusē — nenodarbinātais kapitāls, otrā pusē — nenodarbinātie strādnieki.

Tāpēc kapitāla pārprodukcija, nevis atsevišķu preču pārprodukcija — kaut gan kapitāla pārprodukcija vienmēr ietver sevī preču pārprodukciju — nenozīmē neko citu kā kapitāla pārmērīgu uzkrājumu. Lai saprastu, kas ir šis pārmērīgais uzkrājums (sīkāk to izpētīsim vēlāk), vajag tikai pieņemt, ka tas ir absolūts. Kad kapitāla pārprodukcija būtu absolūta? Un turklāt pārprodukcija, kas attiektos nevis uz vienu vai otru vai uz dažām ievērojamām ražošanas sfērām, bet būtu absolūta visā savā apjomā, t. i., aptvertu visas ražošanas sfēras?

Kapitāla absolūta pārprodukcija būtu tad, ja papildu kapitāls kapitālistiskās ražošanas mērķiem būtu = 0. Bet kapitālistiskās ražošanas mērķis ir kapitāla vērtības palielināšana, t. i., virsdarba piesavināšanās, virsvērtības, peļņas radīšana. Tātad, ja kapitāls pieaugtu salīdzinājumā ar iedzīvotāju skaitu tādā mērā, ka nebūtu iespējams nedz pagarināt šo iedzīvotāju piegādāto absolūto darba laiku, nedz paplašināt relatīvo virsdarba laiku (pēdējo arī bez tam nebūtu iespējams izdarīt apstākļos, kad pieprasījums pēc darba ir liels, kad pastāv tātad tendence uz darba algas celšanos), t. i., kad pieaugušais kapitāls ražotu tikai tādu pašu vai pat mazāku virsvērtības masu, nekā ražojis pirms sava pieauguma, tad būtu kapitāla absolūta pārprodukcija, t. i., pieaugušais kapitāls $K+\Delta K$ dotu peļņas ne vairāk vai pat mazāk nekā kapitāls K, iekam tas bija pieaudzis par ΔK. Abos gadījumos arī stipri un pēkšņi pazeminātos vispārējā peļņas norma, bet šoreiz — tādas pārmaiņas dēļ kapitāla sastāvā, kuras cēlonis būtu nevis ražīgā spēka attīstība, bet gan mainīgā kapitāla naudas vērtības celšanās (kā sekas darba algas pieaugumam) un tai atbilstošā samazināšanās virsdarba un nepieciešamā darba attiecībā.

Patiesībā būtu tā, ka viena daļa kapitāla netiktu izlietota pilnīgi vai daļēji (tāpēc ka tai vajadzētu vispirms izstumt jau funkcionējošo kapitālu no tā pozīcijām — tikai tad tā vispār varētu palielināt savu vērtību) un otra daļa nenodarbinātā vai tikai pa pusei nodarbinātā kapitāla spiediena rezultātā pieaugtu ar

zemāku peļņas normu. Turklāt būtu pilnīgi vienalga, vai daļa papildu kapitāla nostātos vecā kapitāla vietā un šis pēdējais tādējādi ieņemtu vietu papildu kapitālā. Mums tomēr būtu, no vienas puses, agrākā kapitālā summa, no otras puses, agrākā papildu summa. Šajā gadījumā peļņas normas pazeminā̆šanās būtu saistīta ar peļņas masas absolūtu samazinā̆šanos, jo, paliekot mūsu pieņēmumiem, pielietotā darbaspēka masa nevarētu pieaugt un virsvērtības norma nevarētu celties, tātad nevarētu pieaugt arī virsvērtības masa. Un samazināto peļņas masu vajadzētu rēķināt uz visu pieaugušo kapitālu. Bet, ja mēs pat pieņemtu, ka nodarbinātais kapitāls joprojām pieaug ar agrāko peļņas normu, tātad peļņas masa paliek tā pati, tad tomēr tā tiktu rēķināta uz pieaugušo kapitāla kopsummu, un tas atkal ir saistīts ar peļņas normas pazeminā̆šanos. Ja viss kapitāls 1000 ienesa peļņu 100 un pēc savas palielinā̆šanās līdz 1500 tas joprojām ienes tikai 100, tad otrajā gadījumā 1000 ienes jau tikai $66^2/_3$. Agrākā kapitāla vērtības pieaugums būtu samazinājies absolūti. Jaunajos apstākļos kapitāls = 1000 neienestu vairāk, kā agrāk ienesa kapitāls = $= 666^2/_3$.

Bet ir skaidrs, ka šī agrākā kapitāla faktiskā vērtības samazinā̆šanās nenotiktu bez cīņas, ka papildu kapitāls ΔK bez cīņas negūtu iespēju funkcionēt kā kapitāls. Peļņas norma samazinātos nevis konkurences dēļ, kas izriet no kapitāla pārprodukcijas, bet gan, otrādi, konkurences cīņa tagad sāktos tāpēc, ka peļņas normas pazeminā̆šanās un kapitāla pārprodukcija izriet no vieniem un tiem pašiem cēloņiem. Jau funkcionējošie kapitālisti, kuru rokās būtu daļa no ΔK, lielākā vai mazākā mērā atstātu to neizlietotu, lai nemazinātu sava sākotnējā kapitāla vērtību un nesašaurinātu vietu, ko tas ieņem ražošanas laukā, vai arī viņi izlietotu to tā, lai pārnestu, kaut arī ciešot pārejošus zaudējumus, papildu kapitāla bezdarbību no sevis uz jauniem pienācējiem un vispār uz saviem konkurentiem.

Daļa no ΔK, kas atrastos jaunu kapitālistu rokās, tiektos izstumt veco kapitālu, un tas tai daļēji izdotos, ciktāl tā atstātu bezdarbībā daļu vecā kapitāla, piespiestu to atdot viņai veco vietu un ieņemt papildu kapitāla vietu, kurš tiek pielietots tikai daļēji vai nemaz netiek pielietots.

Ciktāl kapitālam jāfunkcionē kā kapitālam un jāpieaug savā vērtībā, zināmai daļai vecā kapitāla visos apstākļos būtu jāatrodas dīkā stāvoklī, tam kā kapitālam būtu jāatrodas bezdarbībā. Tieši kādai daļai vajadzētu atrasties bezdarbībā, to izšķirtu konkurences cīņa. Normālos apstākļos konkurence, kā tas bija, izlīdzinot vispārējo peļņas normu, darbojas kā praksē realizēta brālīga kapitālistu šķiras savienība, tā ka tie kopīgi dala savā starpā kopējo laupījumu proporcionāli katra ieguldījumam. Bet, ciktāl runa jau ir nevis par peļņas, bet gan par zaudējumu sadalīšanu, katrs cenšas pēc iespējas samazināt savu zaudējuma daļu

un uzvelt to citam. Visai kapitālistu šķirai zaudējums ir nenovēršams. Bet, kāda daļa iznāks uz katru atsevišķo kapitālistu, kādā mērā vispār tas jāuzņemas katram atsevišķajam kapitālistam, tas kļūst par spēka un viltības jautājumu, un konkurence tādā gadījumā pārvēršas par naidīgu brāļu cīņu. Pie tam kļūst redzams katra atsevišķā kapitālista un visas kapitālistu šķiras interešu pretstats, gluži tāpat kā agrāk šo interešu identitāte praktiski lauza sev ceļu ar konkurences palīdzību.

Kā gan iespējams novērst šo konfliktu un atkal atjaunot attiecības, kas atbilst «veselīgai» kapitālistiskās ražošanas kustībai? Novēršanas veids ir ietverts jau pašā šī konflikta izteiksmē, par kura novēršanu ir runa. Šis novēršanas veids ir tāds, ka kapitāls, kas pēc vērtības ir vienlīdzīgs visam papildu kapitālam ΔK vai vismaz tā daļai, tiek atstāts bez izlietošanas un daļēji pat iznīcināts. Kaut gan, kā tas redzams jau no konflikta iztirzājuma, šāds zaudējums nebūt nesadalās vienmērīgi starp atsevišķiem individuāliem kapitāliem, bet tā sadalījumu izšķir konkurences cīņa, pie tam zaudējums tiek sadalīts ļoti nevienmērīgi un ļoti dažādās formās atbilstoši īpašajām priekšrocībām vai īpašajām — jau iekarotajām pozīcijām, tā ka viens kapitāls paliek bezdarbībā, otrs tiek iznīcināts, trešais cieš tikai relatīvus zaudējumus vai tikai uz laiku zaudē savu vērtību utt.

Bet visos apstākļos līdzsvars būtu atjaunots kapitāla bezdarbības un pat iznīcināšanas rezultātā lielākā vai mazākā apjomā. Tas attiektos pa daļai arī uz kapitāla materiālo substanci, t. i., zināma daļa ražošanas līdzekļu, pamatkapitāls un apgrozāmais kapitāls, nefunkcionētu, nedarbotos kā kapitāls; apstātos daļa uzņēmumu, kas jau bija sākuši ražošanu. Kaut gan šajā ziņā laiks neko nežēlo un pasliktina visus ražošanas līdzekļus (izņemot zemi), tomēr te funkcionēšanas pārtraukšanas rezultātā ražošanas līdzekļi faktiski tiktu izpostīti daudz lielākā mērā. Tomēr galvenais rezultāts šai ziņā būtu tas, ka šie ražošanas līdzekļi izbeigtu darboties kā ražošanas līdzekļi — ka uz ilgāku vai īsāku laiku izbeigtos to kā ražošanas līdzekļu funkcionēšana.

Bet galvenā postošā ietekme, turklāt visasākā rakstura ietekme, skartu kapitālu, ciktāl tam ir vērtība, skartu kapitālās *vērtības*. Daļa kapitālās vērtības, kas atrodas vienkārši apliecību formā, kuras dod tiesību saņemt nākotnē daļu no virsvērtības, peļņas, un patiesībā ir tikai dažādu formu parādzīmes uz ražošanu, pazeminās vērtībā tūdaļ pēc ienākumu samazināšanās, uz kuriem šī daļa aprēķināta. Daļa esošā zelta un sudraba netiek izlietota, nefunkcionē kā kapitāls. Daļa tirgū esošo preču var veikt savu apgrozības un atražošanas procesu, tikai ārkārtīgi pazeminot savas cenas, tātad samazinoties tā kapitāla vērtībai, kuru šī daļa pārstāv. Gluži tāpat vairāk vai mazāk zaudē savu vērtību pamatkapitāla elementi. Tam pievienojas vēl apstāklis, ka noteiktas paredzamas cenu attiecības nosaka atražošanas procesu un

tāpēc pēdējais vispārējas cenu pazemināšanās rezultātā apstājas un dezorganizējas. Šī atražošanas procesa dezorganizācija un apstāšanās paralizē naudas kā maksāšanas līdzekļa funkciju, kas attīstījusies līdz ar kapitāla attīstību un ir dibināta uz minētajām paredzamajām cenu attiecībām, sarauj simt vietās noteikti terminētu maksāšanas saistību ķēdi, vēl vairāk saasinās tāpēc, ka visa tā rezultātā tiek satricināta kredīta sistēma, kas attīstījusies līdz ar kapitālu, un tādējādi noved pie spēcīgām un asām krīzēm, pie pēkšņiem varmācīgiem vērtības zudumiem, pie atražošanas procesa faktiskas apstāšanās un traucējumiem un līdz ar to pie atražošanas faktiskas sašaurināšanās.

Bet vienlaikus darbotos arī citi faktori. Ražošanas apstāšanās atņemtu darbu daļai strādnieku šķiras un tā rezultātā nostādītu otru — nodarbināto strādnieku šķiras daļu tādos apstākļos, kuros tai vajadzētu samierināties ar darba algas pazemināšanu pat zem vidējā līmeņa, — apstāklis, kas iedarbojas uz kapitālu gluži tāpat, it kā, pastāvot vidējai darba algai, celtos relatīvā vai absolūtā virsvērtība. Uzplaukuma periods būtu labvēlīgs laulībām strādnieku vidū un samazinātu strādnieku bērnu mirstību — apstākļi, kuri, lai arī kāds būtu patiesais ar to saistītais iedzīvotāju pieaugums, nebūt nenozīmē faktiski strādājošo iedzīvotāju skaita pieaugumu, bet strādnieku attiecību pret kapitālu ietekmē gluži tāpat, it kā būtu pieaudzis faktiski funkcionējošo strādnieku skaits. No otras puses, cenu krišanās un konkurences cīņa pamudinātu katru kapitālistu pazemināt visa sava produkta individuālo vērtību zem šī produkta vispārējās vērtības, pielietojot jaunas mašīnas, jaunas uzlabotas darba metodes, jaunas kombinācijas, t. i., celt attiecīgā darba daudzuma ražīgo spēku, pazemināt mainīgā kapitāla attiecību pret pastāvīgo kapitālu un tādējādi atbrīvot strādniekus, — īsi sakot, radīt mākslīgu pārapdzīvotību. Tālāk, pastāvīgā kapitāla elementu vērtības samazināšanās pati kļūtu par elementu, kas izraisa peļņas normas celšanos. Pielietotā pastāvīgā kapitāla masa pieaugtu salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu, bet šīs masas vērtība varētu samazināties. Iestājies ražošanas pārtraukums sagatavotu tās vēlāku paplašināšanos kapitālistiskajās robežās.

Un tādējādi loks būtu noiets par jaunu. Daļa kapitāla, kas bija zaudējusi savu vērtību, jo bija beigusi funkcionēt, no jauna iegūtu savu agrāko vērtību. Tomēr, pastāvot paplašinātas ražošanas nosacījumiem, paplašinātam tirgum un paaugstinātam ražīgajam spēkam, atkal tiktu veikts tas pats burvju riņķojums.

Bet pat mūsu galējā pieņēmuma gadījumā kapitāla absolūtā pārprodukcija nav absolūta pārprodukcija vispār, nav absolūta ražošanas līdzekļu pārprodukcija. Tā ir ražošanas līdzekļu pārprodukcija tikai tiktāl, ciktāl tiem *jāfunkcionē kā kapitālam* un tātad proporcionāli savas masas pieaugumam jārada atbilstošs vērtības pieaugums, jārada papildu vērtība.

Bet tā tomēr būtu pārprodukcija, tāpēc ka kapitāls nespētu darbu ekspluatēt tādā pakāpē, kādu nosaka kapitālistiskā ražošanas procesa «veselīga», «normāla» attīstība, — tādā pakāpē, kad līdz ar pielietotā kapitāla masas pieaugšanu pieaug vismaz peļņas masa, kad tātad ir izslēgta peļņas normas krišanās tādā pašā mērā, kādā pieaug kapitāls, un it sevišķi izslēgta peļņas normas pazemināšanās ātrāk, nekā pieaug kapitāls.

Kapitāla pārprodukcija nekad nenozīmē kaut ko citu kā tikai ražošanas līdzekļu — darba līdzekļu un dzīvei nepieciešamo līdzekļu pārprodukciju, kuri var funkcionēt kā kapitāls, t. i., ir pielietojami darba ekspluatācijai, pastāvot attiecīgai ekspluatācijas pakāpei; šai ekspluatācijas pakāpei noslīdot zemāk par noteiktu punktu, rodas kapitālistiskā ražošanas procesa traucējumi, tā apstāšanās, krīzes, kapitāla postījumi. Nav nekādas pretrunas tai apstāklī, ka šādu kapitāla pārprodukciju pavada lielāka vai mazāka relatīvā pārapdzīvotība. Tie paši apstākļi, kas cēluši darba ražīgo spēku, palielinājuši preču produktu masu, paplašinājuši tirgus, paātrinājuši kapitāla uzkrāšanu tiklab pēc masas, kā arī pēc vērtības un pazeminājuši peļņas normu, — šie paši apstākļi radījuši un pastāvīgi rada relatīvu pārapdzīvotību, liekus strādniekus, kurus kapitāla pārpalikums nepielieto tāpēc, ka to pielietošanai vienīgā iespējamā darba ekspluatācijas pakāpe būtu zema, vai vismaz tāpēc, ka, pastāvot attiecīgajai ekspluatācijas pakāpei, būtu zema to sagādātā peļņas norma.

Ja kapitālu eksportē uz ārzemēm, tad tas notiek nevis tāpēc, ka absolūti nebūtu iespējams to pielietot pašu zemē. Tas notiek tāpēc, ka ārzemēs to iespējams ieguldīt, iegūstot augstāku peļņas normu. Bet šāds kapitāls ir absolūti lieks kapitāls nodarbinātajiem strādājošiem iedzīvotājiem un attiecīgajai zemei vispār. Tas pastāv kā tāds blakus relatīvi liekiem iedzīvotājiem, un tas ir piemērs, kā lieks kapitāls un lieki iedzīvotāji pastāv viens otram blakus un savstarpēji nosaka viens otru.

No otras puses, ar uzkrāšanu saistītā peļņas normas pazemināšanās nepieciešami izraisa konkurences cīņu. Kad peļņas masas pieaugums kompensē peļņas normas pazemināšanos, tam ir nozīme tikai attiecībā uz visu sabiedrības kapitālu un uz lielkapitālistiem, jau pastāvošu uzņēmumu īpašniekiem. Jaunais — patstāvīgi funkcionējošais papildu kapitāls neatrod jau iepriekš gatavus nosacījumus šādai kompensācijai; tam vēl jāiekaro šādi nosacījumi, un tāpēc peļņas normas pazemināšanās izraisa konkurences cīņu starp kapitāliem, nevis otrādi. Šo konkurences cīņu, protams, pavada darba algas pārejoša celšanās un no tās izrietoša tālāka peļņas normas pagaidu pazemināšanās. Tas pats parādās preču pārprodukcijā, tirgu pārpildīšanā ar precēm. Tā kā kapitāla mērķis ir nevis vajadzību apmierināšana, bet gan peļņas ražošana un tā kā šis mērķis tiek sasniegts tikai ar tādām metodēm, kuras produktu masu noteic pēc ražošanas apmēriem,

nevis otrādi, tad pastāvīgi jārodas neatbilstībai starp ierobežotajiem patērēšanas apmēriem uz kapitālistiskajiem pamatiem un ražošanu, kas pastāvīgi tiecas iziet ārpus šīm savām imanentajām robežām. Bet kapitāls taču sastāv no precēm, un tāpēc kapitāla pārprodukcija ietver sevī preču pārprodukciju. Ar to izskaidrojama tā dīvainā parādība, ka tie paši ekonomisti, kas noliedz preču pārprodukciju, atzīst kapitāla pārprodukciju. Kad saka, ka notiek nevis vispārēja pārprodukcija, bet tiek tikai traucēta proporcija starp dažādām ražošanas nozarēm, tad tas nozīmē tikai, ka kapitālistiskās ražošanas apstākļos atsevišķu ražošanas nozaru proporcionalitāte rodas no disproporcionalitātes kā pastāvīgs process, jo te visas ražošanas kā veselas vienības iekšējā sakarība tiek uzspiesta ražošanas aģentiem kā akls likums, nevis kā likums, kuru izzinājis un tāpēc pārvalda viņu kolektīvais prāts, kurš pakļauj ražošanas procesu viņu kopīgai kontrolei. Tālāk, līdz ar to prasa, lai zemēs, kurās nav attīstīta kapitālistiskās ražošanas veida, patērēšana un ražošana būtu tādā pašā pakāpē, kāda tā ir zemēs ar kapitālistisku ražošanas veidu. Ja saka, ka pārprodukcija ir tikai relatīva, tad tas ir pilnīgi pareizi; taču viss kapitālistiskais ražošanas veids ir tikai relatīvs ražošanas veids, kura robežas vispār nav absolūtas, tomēr ir absolūtas viņam uz paša bāzes. Citādi — kā gan varētu izskaidrot, ka nav pieprasījuma pēc tādām precēm, kas vajadzīgas tautas masai, un kā varētu izskaidrot to parādību, ka šis pieprasījums jāmeklē ārzemēs, tālos tirgos, lai rastu iespēju maksāt strādniekiem pašu zemē vidējo daudzumu dzīvei nepieciešamo līdzekļu? Tāpēc, ka tikai šajā specifiskajā, kapitālistiskajā kopsakarā produkta pārpalikums iegūst tādu formu, ka tā īpašnieks var nodot to patērēšanai tikai tad, ja tas viņam atkal pārvēršas par kapitālu. Beidzot, ja saka, ka kapitālistiem vajag tikai apmainīties savā starpā ar savām precēm un patērēt tās, tad pie tam aizmirst kapitālistiskās ražošanas vispārīgo raksturu, aizmirst, ka runa ir par kapitāla vērtības pieaugšanu, nevis par tā patērēšanu. Īsi sakot, visi iebildumi pret acīm redzamām pārprodukcijas parādībām (kuras pastāv, lai arī kādi būtu iebildumi) ir reducējami uz to, ka *kapitālistiskās* ražošanas robežas neierobežo *ražošanu vispār* un tāpēc neierobežo arī šo specifisko kapitālistisko ražošanas veidu. Bet šī kapitālistiskā ražošanas veida pretruna slēpjas tieši tā tendencē uz ražošanas *spēku* absolūtu attīstību, kas pastāvīgi nonāk konfliktā ar tiem specifiskajiem ražošanas *nosacījumiem*, kuros funkcionē un vienīgi tikai var funkcionēt kapitāls.

Ne jau tā ir lietas būtība, ka dzīvei nepieciešamo līdzekļu tiek ražots pārāk daudz salīdzinājumā ar esošo iedzīvotāju skaitu. Gluži otrādi. To tiek ražots pārāk maz, lai iedzīvotāju masa varētu dzīvot, kā nākas, cilvēciski.

Ne jau tā ir lietas būtība, ka ražošanas līdzekļu tiek ražots vairāk, nekā vajadzīgs, lai nodarbinātu iedzīvotāju darba spējīgo

daļu. Gluži otrādi. Pirmkārt, tiek radīta pārāk liela iedzīvotāju daļa, kas faktiski nestrādā, kas savu dzīves apstākļu rezultātā ekspluatē citu cilvēku darbu vai strādā darbus, kurus var uzskatīt par tādiem tikai nožēlojama ražošanas veida apstākļos. Otrkārt, ražošanas līdzekļu tiek ražots nepietiekami, lai visi darba spējīgie iedzīvotāji varētu strādāt visražīgākajos apstākļos, tātad lai to absolūtais darba laiks kļūtu īsāks darba laikā pielietotā pastāvīgā kapitāla masas un efektivitātes rezultātā.

Bet periodiski darba līdzekļu un dzīvei nepieciešamo līdzekļu tiek ražots pārāk daudz, lai attiecīgās peļņas normas apstākļos tie varētu funkcionēt kā strādnieku ekspluatācijas līdzekļi. Preču tiek ražots pārāk daudz, lai tajās ietverto vērtību un vērtībā ietilpstošo virsvērtību varētu realizēt un pārvērst par jaunu kapitālu kapitālistiskās ražošanas nosacītajos sadalīšanas apstākļos un patērēšanas attiecībās, t. i., lai šis process varētu notikt bez eksplozijām, kas pastāvīgi atjaunojas.

Ne jau tā ir lietas būtība, ka bagātību tiek ražots pārāk daudz. Bet periodiski tiek ražots pārāk daudz bagātību to kapitālistiskajās, pretrunīgajās formās.

Kapitālistiskā ražošanas veida robežas parādās

1) tajā apstāklī, ka darba ražīgā spēka attīstības radītā peļņas normas pazemināšanās ir likums, kas zināmā momentā visasākajā veidā saduras ar darba ražīgā spēka attīstību un tāpēc vienmēr ir jāpārvar ar krīžu palīdzību;

2) tajā apstāklī, ka ražošanas paplašināšanos vai sašaurināšanos nosaka nevis ražošanas attiecība pret sabiedriskajām vajadzībām, pret sabiedriski attīstītu cilvēku vajadzībām, bet gan nesamaksātā darba piesavināšanās un šī nesamaksātā darba attiecība pret materializēto darbu vispār jeb, izsakoties kapitālista valodā, nosaka peļņa un šīs peļņas attiecība pret pielietoto kapitālu, tātad zināms peļņas normas līmenis. Tāpēc kapitālistiskās ražošanas robežas parādās jau tādā ražošanas paplašināšanās pakāpē, kas citos apstākļos, gluži otrādi, būtu augstākajā mērā nepietiekama. Šī paplašināšanās apstājas nevis tad, kad to prasa vajadzību apmierināšana, bet gan tad, kad šo apstāšanos prasa peļņas ražošana un realizācija.

Ja peļņas norma pazeminās, tad, no vienas puses, kapitāla spēki tiek vērsti uz to, lai atsevišķs kapitālists ar uzlabotu metožu u. tml. palīdzību pazeminātu savu atsevišķo preču individuālo vērtību zem to sabiedriski vidējās vērtības un tādējādi, pastāvot attiecīgajai tirgus cenai, iegūtu zināmu papildu peļņu, no otras puses, rodas spekulācija, kas sastop labvēlīgus apstākļus kaislīgos meklējumos pēc jaunām ražošanas metodēm, jauniem kapitāla pielietojumiem, jaunām avantūrām, lai nodrošinātu kaut jel kādu papildu peļņu, kas nebūtu atkarīga no tās vispārējā vidējā līmeņa un paceltos virs tā.

Peļņas norma, t. i., kapitāla relatīvais pieaugums, ir sevišķi svarīga visiem jaunajiem kapitāla atzarojumiem, kas nogrupējas patstāvīgi. Ja kapitālu izveidošana nokļūtu vienīgi nedaudzu lielo kapitālu rokās, kuriem peļņas masa ir pārsvarā pār tās normu, tad vispār izdzistu uguns, kas atdzīvina ražošanu. Tā iegrimtu miegā. Peļņas norma ir kapitālistiskās ražošanas dzinējspēks; ražots tiek tikai tas un tik daudz, ko un cik daudz iespējams ražot ar peļņu. Ar to izskaidrojamas angļu ekonomistu bailes no peļņas normas pazemināšanās. Ja jau tikai tāda iespēja vien padara nemierīgu Rikārdo, tad tas tieši liecina, ka viņš dziļi izprot kapitālistiskās ražošanas nosacījumus. Visievērojamākais pie Rikārdo ir tieši tas, ko viņam pārmeta: ka viņš, pētīdams kapitālistisko ražošanu, rūpējas nevis par «cilvēku» likteni, bet gan pievērš uzmanību tikai ražošanas spēku attīstībai, lai arī kādus cilvēku upurus un kapitālo *vērtību* upurus tā prasītu. Sabiedriskā darba ražīgo spēku attīstība ir kapitāla vēsturiskais uzdevums un attaisnojums. Tieši ar to kapitāls neapzināti rada augstākas ražošanas formas materiālos nosacījumus. Rikārdo padara nemierīgu tas, ka peļņas norma, kas ir kapitālistiskās ražošanas stimuls un līdz ar to uzkrāšanas nosacījums un dzinējspēks, ir apdraudēta pašas ražošanas attīstības rezultātā. Un kvantitatīvā attiecība te ir viss. Patiesībā tā pamatā ir kaut kas dziļāks, ko viņš tikai neskaidri nojauš. Te parādās tīri ekonomiskā veidā, t. i., no buržuāziskā viedokļa, kapitālistiskās izpratnes robežās, no pašas kapitālistiskās ražošanas viedokļa, tās aprobežotība, tās relativitāte, tas apstāklis, ka tā ir nevis absolūts, bet tikai vēsturisks ražošanas veids, kas atbilst ražošanas materiālo nosacījumu attīstības zināmam ierobežotam laikmetam.

IV. PAPILDINĀJUMI

Tā kā darba ražīgā spēka attīstība notiek ļoti nevienmērīgi dažādās rūpniecības nozarēs un turklāt ne tikai nevienmērīgi pēc pakāpes, bet bieži vien arī pretējā virzienā, tad no tā izriet, ka vidējai peļņas (= virsvērtības) masai jāatrodas stipri vien zem tā līmeņa, ko varētu sagaidīt, spriežot pēc ražīgā spēka attīstības visattīstītākajās rūpniecības nozarēs. Apstāklis, ka ražīgā spēka attīstība dažādās rūpniecības nozarēs notiek ne tikai ļoti dažādās proporcijās, bet bieži vien arī pretējā virzienā, izriet ne tikai no konkurences anarhijas un no buržuāziskā ražošanas veida savdabīguma. Darba ražīgums ir saistīts arī ar dabas apstākļiem, kuri bieži vien kļūst mazāk ražīgi tādā pašā mērā, kādā ražīgums, ciktāl tas ir atkarīgs no sabiedriskajiem apstākļiem, ceļas. Ar to izskaidrojams kustības pretējais raksturs šajās dažādajās sfērās: vienā vietā progress, citā — regress. Lai atceramies, piemēram, kaut vai to, ka paši par sevi gadalaiki ietekmē izejvielu lielākās

daļas ražošanas apjomu, mežu iznīcināšanas mērogus, ogļraktuvju un dzelzs ieguves vietu izsīkšanu utt. Ja pastāvīgā kapitāla apgrozāmā daļa, izejvielas utt., pastāvīgi pieaug pēc savas masas proporcionāli darba ražīgā spēka attīstībai, tad citāds stāvoklis ir ar pamatkapitālu — ēkām, mašīnām, apgaismošanas un apkurināšanas ierīcēm u. c. Kaut gan mašīnas, to apmēriem pieaugot, kļūst absolūti dārgākas, tomēr relatīvi tās kļūst lētākas. Ja pieci strādnieki ražo desmitreiz vairāk preču nekā agrāk, tad tā rezultātā pamatkapitāla ieguldījumi desmitkārt nepieaug; kaut gan šīs pastāvīgā kapitāla daļas vērtība pieaug līdz ar ražīgā spēka attīstību, tomēr tā pieaug ne tuvu tādā proporcijā. Mēs jau vairākkārt esam norādījuši uz atšķirību starp pastāvīgā kapitāla attiecību pret mainīgo kapitālu, kā šo attiecību izteic peļņas normas pazemināšanās, un to pašu attiecību, kā tā līdz ar darba ražīguma attīstību izpaužas atsevišķā precē un tās cenā.

{Preces vērtību nosaka viss darba laiks, pagājušais un dzīvais darbs, kas ir ietverts šajā precē. Darba ražīguma celšanās nozīmē tieši to, ka dzīvā darba tiesa samazinās un pagājušā darba tiesa pieaug, bet pieaug tādējādi, ka precē ietvertā darba kopsumma samazinās, — tātad tādējādi, ka dzīvā darba daudzums samazinās vairāk, nekā pieaug pagājušā darba daudzums. Preces vērtībā iemiesotais pagājušais darbs — kapitāla pastāvīgā daļa — sastāv pa daļai no pamatkapitāla nolietošanās, pa daļai no pilnīgi precē ietvertā apgrozāmā pastāvīgā kapitāla — izejvielas un palīgmateriāla. Tai vērtības daļai, kas rodas no izejvielas un palīgmateriāla, līdz ar darba ražīguma celšanos jāsamazinās, tāpēc ka darba ražīgums attiecībā uz šiem materiāliem parādās tieši tā, ka to vērtība pazeminās. Turpretim visraksturīgākais darba ražīgā spēka pieaugumā ir tas, ka pastāvīgā kapitāla pamatdaļa ļoti stipri pieaug un līdz ar to pieaug arī šī kapitāla vērtības tā daļa, kas pāriet uz precēm nolietošanās rezultātā. Lai jauna ražošanas metode attaisnotu sevi kā patiesu ražīguma cēlāju, tai jāpārnes uz atsevišķu preci mazāka vērtības papildu daļa, kas atbilst pamatkapitāla nolietojumam, nekā tā vērtības daļa, kas tiek ekonomēta, ietaupīta dzīvā darba samazināšanās rezultātā, — vārdu sakot, šai metodei jāsamazina preces vērtība. Pats par sevi saprotams, ka tam tā jābūt arī tad — kā tas ir atsevišķos gadījumos —, kad preces vērtību veido bez pamatkapitāla papildus nolietotās daļas vēl vērtības papildu daļa, kas pēc sava daudzuma atbilst pieaugušiem vai dārgākiem izejvielu un palīgmateriālu veidiem. Viss vērtības pieaugums ir vairāk nekā jālīdzsvaro ar vērtības samazinājumu, ko rada dzīvā darba samazināšanās.

Tāpēc šādam precē ietvertā darba kopējā daudzuma samazinājumam, šķiet, vajadzētu būt darba ražīgā spēka pieauguma būtiskai pazīmei, lai arī kādos sabiedriskajos apstākļos notiktu ražošana. Sabiedrībā, kurā ražotāji regulē savu ražošanu saskaņā

ar iepriekš izstrādātu plānu, un pat vienkāršas preču ražošanas apstākļos darba ražīgumu, bez šaubām, mērītu ar šo mērogu. Bet kāds stāvoklis ir kapitālistiskajā ražošanā?

Pieņemsim, ka noteikta kapitālistiskās ražošanas nozare ražo savas preces normālu gabalu šādos apstākļos: pamatkapitāla nolietošanās uz vienu gabalu ir $^1/_2$ šiliņa vai markas; izejvielas un palīgmateriāla iziet uz katru gabalu par $17^1/_2$ šiliņiem; uz darba algu iznāk 2 šiliņi, un virsvērtība, ja virsvērtības norma ir 100%, ir 2 šiliņi. Visa vērtība = 22 šiliņiem vai markām. Vienkāršības labad pieņemsim, ka kapitāla sastāvs šajā ražošanas nozarē ir sabiedriskā kapitāla vidējais sastāvs, tātad preces ražošanas cena sakrīt ar tās vērtību un kapitālista peļņa sakrīt ar ražoto virsvērtību. Tādā gadījumā preces ražošanas izmaksas = $^1/_2+17^1/_2+2=$ =20 šiliņiem, vidējā peļņas norma $^2/_{20}=10\%$ un katra preces gabala ražošanas cena, kas vienlīdzīga tā vērtībai, = 22 šiliņiem vai markām.

Pieņemsim, ka tiek izgudrota mašīna, kas saīsina uz pusi dzīvo darbu, kurš vajadzīgs katra preces gabala ražošanai, bet toties trīskārt palielina to vērtības daļu, kas rodas no pamatkapitāla nolietošanās. Tad iznāk sekojošais: nolietošanās = $1^1/_2$ šiliņa, izejvielas un palīgmateriāls, tāpat kā agrāk, — $17^1/_2$ šiliņa, darba alga — 1 šiliņš, virsvērtība — 1 šiliņš, kopā — 21 šiliņš vai 21 marka. Preces vērtība tagad nokritusies par 1 šiliņu; redzams, jaunā mašīna darba ražīgo spēku ir cēlusi. Bet kapitālistam stāvoklis parādās šādā veidā: viņa ražošanas izmaksas tagad ir — $1^1/_2$ šiliņa nolietošanās, $17^1/_2$ šiliņa izejvielas un palīgmateriāla, 1 šiliņš darba algas — kopā 20 šiliņu, tāpat kā agrāk. Tā kā peļņas norma, lietojot jauno mašīnu, tieši nemainās, tad viņam jāsaņem 10% virs ražošanas izmaksām, t. i., 2 šiliņi; tātad ražošanas cena ir palikusi bez pārmaiņas = 22 šiliņiem, bet tā pārsniedz vērtību par 1 šiliņu. Sabiedrībai, kas ražo kapitālistiskajos apstākļos, prece *nav* kļuvusi lētāka, jaunā mašīna nav *nekāds* uzlabojums. Tātad kapitālists nemaz nav ieinteresēts, lai iegādātos jauno mašīnu. Un, tā kā, ieviešot to ražošanā, viņš tikai pilnīgi atņemtu vērtību savām vecajām — vēl nenolietotajām mašīnām un pārvērstu tās vienkārši dzelzs lūžņos, tātad ciestu tiešu zaudējumu, tad viņš visādi atturēsies no šādas, pēc viņa ieskatiem, muļķības.

Tādējādi attiecībā uz kapitālu likumam par darba ražīgā spēka celšanos nav kategoriskas nozīmes. No kapitāla viedokļa šis ražīgais spēks ceļas nevis tad, kad ar to vispār tiek ietaupīts dzīvais darbs, bet tikai tajā gadījumā, ja no dzīvā darba *samaksātās* daļas tiek ietaupīts vairāk, nekā pavairosies pagājušais darbs, kā tas īsumā jau ir minēts «Kapitāla» I grāmatā, XIII nod., 2., 356.—357. lpp.[80] Šajā gadījumā kapitālistiskais ražošanas veids nonāk jaunā pretrunā. Tā vēsturiskais uzdevums ir neapturama, ģeometriskā progresijā uz priekšu dzīta cilvēka darba

ražīguma attīstība. Viņš nepilda šo uzdevumu tāpēc, ka viņš, kā tas ir šajā gadījumā, traucē ražīguma attīstību. Ar to viņš tikai no jauna pierāda, ka kļūst vecs un arvien vairāk un vairāk pārdzīvo savu laiku.}[37]

Kapitāla tā minimuma palielināšanās, kurš līdz ar ražīgā spēka pieaugšanu kļūst nepieciešams, lai sekmīgi varētu darboties patstāvīgs rūpniecības uzņēmums, izpaužas konkurencē šādā veidā: tiklīdz jaunā — dārgākā ražošanas ierīce nonāk vispārējā lietošanā, sīkākajiem kapitāliem turpmāk vairs nav pieejama attiecīgā ražošana. Vienīgi tad, kad mehāniskie izgudrojumi dažādās ražošanas nozarēs tikko sākas, sīkie kapitāli var funkcionēt tajās patstāvīgi. No otras puses, ļoti lieli uzņēmumi ar ļoti augstu pastāvīgā kapitāla daļu, piemēram, dzelzceļi, ienes nevis vidējo peļņas normu, bet tikai daļu no tās, procentu. Citādi vispārējā peļņas norma nokristos vēl zemāk. Turpretim liels kapitālu apvienojums akciju formā atrod te sev tiešu darbības sfēru.

Kapitāla pieaugšana, tātad kapitāla uzkrāšana ietver sevī peļņas normas samazināšanos tikai tiktāl, ciktāl šādas pieaugšanas rezultātā notiek mūsu iepriekš aplūkotās pārmaiņas attiecībā uz kapitāla organiskajām sastāvdaļām. Tomēr, kaut arī ik dienas notiek pastāvīgi apvērsumi ražošanas veidā, gan tā, gan cita, lielāka vai mazāka visa kapitāla daļa zināmā laika posmā turpina uzkrāties uz zināmas vidējās šo sastāvdaļu attiecības pamata, tā ka šīs daļas pieaugšana neizraisa nekādu organisku pārmaiņu, tātad nerada nekādus peļņas normas krišanās cēloņus. Šī kapitāla pastāvīgā pieaugšana un tāpēc arī ražošanas paplašināšanās, pamatojoties uz vecajām ražošanas metodēm, kura mierīgi norit tajā laikā, kad blakus tām tiek ieviestas jau jaunas metodes, savukārt ir cēlonis tam, ka peļņas norma nepazeminās tādā mērā, kādā pieaug viss sabiedrības kapitāls.

Strādnieku absolūtā skaita pieaugšana, lai gan darba algai izlietotais mainīgais kapitāls relatīvi samazinās, notiek ne visās ražošanas nozarēs un ne visās vienmērīgi. Zemkopībā dzīvā darba samazināšanās var būt absolūta.

Jāsaka, ka algoto strādnieku skaita absolūtā pieaugšana, kaut gan tas relatīvi samazinās, tikai atbilst kapitālistiskā ražošanas veida vajadzībai. Šim ražošanas veidam darbaspēki kļūst jau lieki, tiklīdz zūd nepieciešamība likt tiem strādāt 12—15 stundu dienā. Ja ražošanas spēku attīstība samazinātu strādnieku absolūto skaitu, t. i., tiešām dotu iespēju visai nācijai veikt visu savu ražošanu īsākā laikā, tad tas izraisītu revolūciju, tāpēc ka iedzīvotāju vairākums zaudētu darbu. Te atkal atklājas kapitālistiskās

[37] Šīs rindas ir liktas iekavās, tāpēc ka, kaut gan tās ir pārstrādātas no piezīmes manuskripta oriģinālā, tomēr iztirzājuma zināmā daļā iziet ārpus oriģinālā esošā materiāla. — *F. E.*

ražošanas specifiskā robeža, kā arī tas, ka tā nebūt nav ražošanas spēku attīstības un bagātības ražošanas absolūtā forma, ka tā, gluži otrādi, zināmā punktā nonāk kolīzijā ar šo attīstību. Daļēji šāda kolīzija parādās periodiskajās krīzēs, kuras notiek tāpēc, ka te viena, te otra strādājošo iedzīvotāju daļa kļūst lieka savā vecajā profesijā. Kapitālistiskās ražošanas robeža ir strādnieku laika pārpalikums. Absolūtais laika pārpalikums, ko iegūst sabiedrība, neinteresē kapitālistisko ražošanu. Ražīgā spēka attīstība ir tai svarīga tikai tiktāl, ciktāl šī attīstība palielina strādnieku šķiras virsdarba laiku, bet nevis ciktāl tā vispār saīsina materiālajai ražošanai nepieciešamo darba laiku; tādējādi kapitālistiskā ražošana noris pretrunās.

Mēs redzējām, ka kapitāla pieaugošā uzkrāšana ietver sevī tā pieaugošu koncentrāciju. Tādējādi pieaug kapitāla vara, kapitālistā personificēto sabiedrisko ražošanas nosacījumu nodalīšanās no tiešajiem ražotājiem. Kapitāls arvien vairāk izpaužas kā sabiedriskais spēks, kura funkcionārs ir kapitālists un kurš vairs nekādā mērā neatbilst tam, ko var radīt atsevišķa indivīda darbs. Kapitāls izpaužas kā atsvešināts, patstāvīgu eksistenci ieguvis sabiedrisks spēks, kas stāv sabiedrībai pretī kā lieta un kā kapitālista vara, kura tiek realizēta ar šīs lietas palīdzību. Pretruna starp vispārējo sabiedrisko spēku, par kādu pārvēršas kapitāls, un atsevišķu kapitālistu privāto varu pār šiem ražošanas sabiedriskajiem nosacījumiem arvien vairāk kļūst par kliedzošu pretrunu un paredz šīs attiecības iznīcināšanu, jo tā vienlaikus paredz ražošanas nosacījumu pārveidošanu par vispārējiem, kolektīviem, sabiedriskiem ražošanas nosacījumiem. Šī pārveidošana izriet no ražošanas spēku attīstības kapitālistiskās ražošanas apstākļos un no tā veida, kādā šī attīstība notiek.

Neviens kapitālists nepielietos jaunu ražošanas metodi labprātīgi, lai arī kādā mērā šī metode būtu ražīgāka un lai arī kādā mērā tā palielinātu virsvērtības normu, ja šī jaunā metode samazinās peļņas normu. Bet katra šāda jauna ražošanas metode palētina preces. Tāpēc no sākuma kapitālists pārdod tās par cenu, kas ir augstāka nekā to ražošanas cena, varbūt pat par cenu, kas ir augstāka par to vērtību. Viņš bāž sev kabatā starpību, kas radusies starp šo preču ražošanas izmaksām un pārējo preču — ar lielākām ražošanas izmaksām ražoto preču tirgus cenu. Viņš var to darīt, tāpēc ka šo preču ražošanai sabiedriski nepieciešamais vidējais darba laiks ir lielāks nekā darba laiks, kas vajadzīgs, pielietojot jauno ražošanas metodi. Viņa ražošanas paņēmieni ir pārāki par sabiedriski vidējiem. Bet konkurence padara tos par vispārējiem un pakļauj vispārējam likumam. Tad notiek peļņas normas pazemināšanās — no sākuma šajā ražošanas

sfērā, bet pēc tam tā izlīdzinās ar citām sfērām; tādējādi šī pazemināšanās notiek pilnīgi neatkarīgi no kapitālistu gribas.

Pie šī punkta vēl jāpiezīmē, ka šī likuma iedarbība izplatās arī uz tām ražošanas sfērām, kuru produkts nedz tieši, nedz netieši neietilpst strādnieka patēriņa vai viņa dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanas nosacījumos, tātad arī uz tām ražošanas sfērām, kurās nekāda preču palētināšanās nevar palielināt relatīvo virsvērtību, palētināt darbaspēku. (Protams, visās šajās nozarēs pastāvīgā kapitāla palētināšanās var celt peļņas normu, nemainoties strādnieka ekspluatācijai.) Tiklīdz jaunā ražošanas metode sāk izplatīties — un līdz ar to ir dots faktiskais pierādījums tam, ka šīs preces ir iespējams ražot lētāk, — kapitālistiem, kas strādā vecajos ražošanas apstākļos, ir jāpārdod savs produkts zem tā pilnas ražošanas cenas, tāpēc ka šīs preces vērtība ir pazeminājusies, šīs preces ražošanai vajadzīgais darba laiks ir lielāks nekā sabiedriskais. Vienu vārdu sakot, — un tas parādās kā konkurences rezultāts — viņiem tāpat ir jāievieš jaunā ražošanas metode, kuras rezultātā mainīgā kapitāla attiecība pret pastāvīgo kapitālu samazinās.

Visi apstākļi, kuru rezultātā mašīnu pielietošana palētina ar tām ražoto preču cenu, vienmēr ir reducējami uz atsevišķas preces uzsūktā darba daudzuma samazināšanos un, otrkārt, uz mašīnu nolietojamās daļas samazināšanos, kuras vērtība ieiet atsevišķā precē. Jo lēnāka ir mašīnu nolietošanās, jo arī lielāks ir to preču daudzums, uz kuru sadalās nolietošanās, jo arī vairāk dzīvā darba tās aizstāj līdz to atražošanas brīdim. Pastāvīgā pamatkapitāla daudzums un vērtība salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu abos gadījumos palielinās.

«Pārējiem apstākļiem nemainoties, nācijas spēja izdarīt ietaupījumus no savas peļņas mainās līdz ar peļņas normu: šī spēja palielinās, kad peļņas norma ir augsta, samazinās, kad tā ir zema, bet, kad peļņas norma pazeminās, visi pārējie nosacījumi nepaliek bez pārmaiņām... Zemu peļņas normu parasti pavada straujš uzkrāšanas temps, salīdzinot ar iedzīvotāju skaitu, kā tas ir Anglijā... augstu peļņas normu — lēnāks uzkrāšanas temps salīdzinājumā ar iedzīvotāju skaitu, kā tas ir Polijā, Krievijā, Indijā utt.» (Richard Jones. «An Introductory Lecture on Political Economy». London, 1833, p. 50—51).

Džonss pareizi norāda, ka, lai gan notiek peļņas normas pazemināšanās, tieksme uz uzkrāšanu un uzkrāšanas iespēja pieaug. Pirmkārt, tāpēc ka pieaug relatīvā pārapdzīvotība. Otrkārt, tāpēc ka līdz ar darba ražīguma pieaugšanu palielinās lietošanas vērtību masa, kurā pārstāvēta viena un tā pati maiņas vērtība, t. i., pieaug kapitāla vielisko elementu masa. Treškārt, tāpēc ka rodas arvien jaunas dažādas ražošanas nozares. Ceturtkārt, tāpēc ka attīstās kredīta sistēma, akciju sabiedrības u. tml. un ar to saistītā vieglā iespēja pārvērst naudu par kapitālu pat tad, ja tās

īpašnieks nekļūst par rūpniecības kapitālistu. Piektkārt, tāpēc ka pieaug vajadzības un tieksme pēc bagātības. Sestkārt, tāpēc ka pieaug pamatkapitāla ieguldījumu masa utt.

Trīs galvenie kapitālistiskās ražošanas fakti ir šādi:

1) ražošanas līdzekļu koncentrācija nedaudzās rokās, kā rezultātā tie vairs nav tiešo darba darītāju īpašums, bet, gluži otrādi, pārvēršas par sabiedriskiem ražošanas spēkiem. Kaut gan par tādiem tie kļūst sākumā vēl kā kapitālistu privātīpašums. Kapitālisti ir buržuāziskās sabiedrības uzticības personas, bet viņi bāž savā kabatā visus šīs uzticības augļus;

2) paša darba kā sabiedriska darba organizācija: ar kooperāciju, darba dalīšanu un darba savienošanu ar dabaszinātnēm.

No abām pusēm kapitālistiskais ražošanas veids iznīcina privāto īpašumu un privāto darbu, kaut gan iznīcina pretrunīgās formās;

3) pasaules tirgus radīšana.

Samērā ar iedzīvotāju skaitu milzīgais ražīgais spēks, kas attīstās kapitālistiskā ražošanas veida ietvaros, un kapitālo vērtību (ne tikai to materiālā substrāta) pieaugšana — kaut arī ne tādā pašā proporcijā —, kuras pieaug daudz ātrāk nekā iedzīvotāju skaits, ir pretrunā ar pamatu, kas arvien vairāk sašaurinās salīdzinājumā ar bagātības pieaugšanu, — ar pamatu, kura labā darbojas šis milzīgais ražīgais spēks, un ar šī arvien pieaugošā kapitāla vērtības pieaugšanas nosacījumiem. No tā rodas krīzes.

CETURTĀ DAĻA

PREČU KAPITĀLA UN NAUDAS KAPITĀLA PĀRVĒRŠANĀS PAR PREČU TIRDZNIECISKO KAPITĀLU UN NAUDAS TIRDZNIECISKO KAPITĀLU (TIRGOTĀJU KAPITĀLU)

SESPADSMITĀ NODAĻA

PREČU TIRDZNIECISKAIS KAPITĀLS

Tirgotāju jeb tirdznieciskais kapitāls sadalās divās formās jeb paveidos: preču tirdznieciskajā kapitālā un naudas tirdznieciskajā kapitālā, kurus mēs tagad raksturosim sīkāk, ciktāl tas ir nepieciešams, lai analizētu kapitālu tā pamatstruktūrā. Un tas ir jo nepieciešamāk tāpēc, ka mūslaiku politiskā ekonomija pat savu labāko pārstāvju personā pilnīgi sajauc tirdzniecisko kapitālu ar rūpniecisko kapitālu un faktiski neredz tā raksturīgās īpatnības.

Preču kapitāla kustība ir analizēta «Kapitāla» II grāmatā[81]. Ja aplūkojam visu sabiedrības kapitālu, tad viena šī kapitāla daļa, kaut gan tā vienmēr sastāv no jauniem elementiem un mainās pat pēc sava lieluma, pastāvīgi atrodas tirgū kā prece, kurai ir jāpārvēršas par naudu; otra daļa atrodas tirgū kā nauda, kurai jāpārvēršas par preci. Tas pastāvīgi atrodas šīs pārvērtības, šīs formu metamorfozes procesā. Ciktāl šī apgrozības procesā esošā kapitāla funkcija vispār nodalās kā īpaša kapitāla īpaša funkcija, nostiprinās kā funkcija, kas darba dalīšanas rezultātā pieder īpašam kapitālistu paveidam, tiktāl preču kapitāls kļūst par preču tirdznieciskō jeb komerciālo kapitālu.

Mēs jau noskaidrojām («Kapitāla» II grāmata, VI nod., «Apgrozības izmaksas», II un III), kādā mērā var uzskatīt preču transportēšanu, glabāšanu un sadalīšanu patēriņam derīgā formā kā ražošanas procesus, kuri turpinās apgrozības procesa robežās. Šie preču kapitāla apgrozības momenti daļēji sajaucas ar tirgotāju jeb preču tirdznieciskā kapitāla specifiskajām funkcijām; tie daļēji arī praksē ir savienoti ar tā īpatnējām specifiskajām funkcijām, kaut gan līdz ar sabiedriskās darba dalīšanas attīstību tirgotāju kapitāla funkcija pilnīgi nošķiras, t. i., nodalās no minētajām reālajām funkcijām un kļūst patstāvīga attiecībā pret

tām. Mūsu mērķa sasniegšanai ir svarīgi noteikt šī kapitāla veida specifisko atšķirību, un tātad mums minētās funkcijas nav jāņem vērā. Ciktāl kapitāls, kas funkcionē tikai apgrozības procesā, — speciāli preču tirdznieciskais kapitāls — daļēji apvieno šīs funkcijas ar savām funkcijām, tas neparādās savā tīrajā formā. Tikai pēc šo funkciju novēršanas un likvidēšanas mēs dabūsim preču tirdznieciskā kapitāla tīro formu.

Mēs redzējām, ka kapitāla kā preču kapitāla pastāvēšana un metamorfoze, ko tas kā preču kapitāls veic apgrozības sfērā, tirgū, — metamorfoze, kas reducējama uz pirkšanu un pārdošanu, uz preču kapitāla pārvēršanos par naudas kapitālu un naudas kapitāla pārvēršanos par preču kapitālu, — ir fāze rūpnieciskā kapitāla atražošanas procesā, tātad fāze tā kopējā ražošanas procesā, bet mēs redzējām līdz ar to, ka tas šajā savā apgrozības kapitāla funkcijā atšķiras pats no sevis kā no ražīgā kapitāla. Tās ir viena un tā paša kapitāla divas īpašas, atšķirīgas eksistences formas. Daļa no visa sabiedriskā kapitāla pastāvīgi atrodas šajā eksistences formā kā apgrozības kapitāls tirgū, to pastāvīgi aptver šīs metamorfozes process, kaut gan katram atsevišķajam kapitālam atrašanās preču kapitāla formā un viņa kā preču kapitāla metamorfoze ir tikai pastāvīgi izzūdošs un pastāvīgi no jauna topošs pārejas moments, pārejas stadija tā nepārtrauktajā ražošanas procesā un kaut gan tāpēc tirgū esošā preču kapitāla elementi pastāvīgi mainās, jo tie pastāvīgi tiek izņemti no preču tirgus un gluži tāpat pastāvīgi atgriežas tajā kā jauns ražošanas procesa produkts.

Preču tirdznieciskais kapitāls nav nekas cits kā pastāvīgi tirgū esošā, pastāvīgi metamorfozes procesā esošā, pastāvīgi apgrozības sfērā ietvertā apgrozības kapitāla daļas pārvērsta forma. Mēs sakām: šī kapitāla daļas — tāpēc ka zināma daļa preču pirkumu un pārdevumu pastāvīgi notiek tieši starp pašiem rūpniecības kapitālistiem. Šo daļu mēs savā pētījumā nepavisam neņemam vērā, jo tā nemaz nepalīdz noskaidrot tirgotāju kapitāla jēdzienu, tā specifisko dabu, un, no otras puses, «Kapitāla» II grāmatā mēs jau esam to izpētījuši mūsu nolūkam izsmeļošā veidā.

Preču tirgotājs, tāpat kā kapitālists vispār, uzstājas tirgū pirmām kārtām kā zināmas naudas summas pārstāvis, kuru viņš avansē kā kapitālists, t. i., kuru viņš grib pārvērst no x (no summas sākotnējās vērtības) par $x+\triangle x$ (šī summa plus peļņa uz to). Bet viņam ne tikai kā kapitālistam vispār, bet tieši kā preču tirgotājam ir pats par sevi saprotams, ka viņa kapitālam sākotnēji jāparādās tirgū naudas kapitāla formā, tāpēc ka viņš neražo nekādas preces, bet tikai tirgojas ar tām, ir starpnieks to kustībā, bet, lai ar tām tirgotos, viņam tās vispirms ir jānopērk, tātad viņam jābūt naudas kapitāla īpašniekam.

Pieņemsim, ka preču tirgotājam pieder 3000 st. märc., kuras tas pielieto kā tirdzniecisko kapitālu. Par šīm 3000 st. märc. viņš

nopērk no fabrikanta, kas ražo audeklu, piemēram, 30 000 olekšu audekla par 2 šiliņiem olektī. Viņš pārdod šīs 30 000 olektis. Ja vidējā peļņas norma gadā = 10% un ja viņš, atskaitot visas blakus izmaksas, saņem 10% peļņas gadā, tad gada beigās viņam 3000 st. märc. pārvērtīsies par 3300 st. märc. Kādā veidā viņš saņem šo peļņu — tas ir jautājums, kuru mēs izpētīsim vēlāk. Te mēs pirmām kārtām aplūkosim tikai viņa kapitāla kustības formu. Par 3000 st. märc. viņš pastāvīgi pērk audeklu un pastāvīgi pārdod šo audeklu; viņš pastāvīgi atkārto šo operāciju — pirkt, lai pārdotu, *N—P—N'*, vienkāršo kapitāla formu, kurā tas ir iesaistīts apgrozības procesā, ko nepārtrauc ārpus viņa paša kustības un funkcijas esošā ražošanas procesa starpbrīži.

Kāda ir šī preču tirdznieciskā kapitāla attiecība pret preču kapitālu kā rūpnieciskā kapitāla vienkāršu eksistences formu? Kas attiecas uz fabrikantu, kurš ražo audeklu, tad ar tirgotāja naudas palīdzību viņš ir realizējis sava audekla vērtību, veicis sava preču kapitāla metamorfozes pirmo fāzi, tā pārvēršanu par naudu, un var tagad, pārējiem apstākļiem nemainoties, no jauna pārvērst naudu par dziju, oglēm, darba algu utt., no otras puses, par dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem utt., lai patērētu savu ienākumu; tātad, ja neņemam vērā ienākuma patērēšanu, viņš var turpināt atražošanas procesu.

Bet, kaut gan viņam, audekla ražotājam, jau ir notikusi audekla metamorfoze par naudu, audekla pārdošana, tā vēl nav notikusi attiecībā uz pašu audeklu. Tāpat kā agrāk, audekls atrodas aizvien vēl tirgū kā preču kapitāls, kam jāveic sava pirmā metamorfoze — jātiek pārdotam. Ar šo audeklu nav noticis nekas cits kā tikai tā īpašnieka personas maiņa. Pēc sava uzdevuma, pēc sava stāvokļa procesā tas, tāpat kā agrāk, ir preču kapitāls, pārdodama prece; tikai tagad tas ir tirgotāja rokās, bet agrāk tas bija ražotāja rokās. Tā pārdošanas funkciju, tā metamorfozes pirmās fāzes veikšanu no ražotāja ir pārņēmis tirgotājs, un tā ir pārvērtusies par tirgotāja speciālu nodarbošanos, turpretim agrāk šo funkciju vajadzēja veikt ražotājam, pēc tam kad viņš bija beidzis ražošanas funkciju.

Pieņemsim, ka tirgotājam nav izdevies pārdot 30 000 olekšu tajā laika posmā, kāds vajadzīgs audekla ražotājam, lai no jauna laistu tirgū 30 000 olekšu 3000 st. märc. vērtībā. Tirgotājs nevar tās nopirkt no jauna, tāpēc ka viņam vēl ir noliktavā nepārdotas 30 000 olektis, kas viņam vēl nav pārvērtušās par naudas kapitālu. Tādā gadījumā iestājas sastrēgums, atražošanas pārtraukums. Protams, audekla ražotāja rīcībā varētu būt papildu naudas kapitāls, ko viņš varētu pārvērst par ražīgu kapitālu neatkarīgi no 30 000 olekšu pārdošanas un tādējādi turpināt ražošanas procesu. Bet šāds pieņēmums neko negroza. Ciktāl runa ir par kapitālu, kas avansēts šo 30 000 olekšu ražošanai, tā atražošanas process ir un paliek pārtraukts. Tātad te tiešām skaidri

kļūst redzams, ka tirgotāja operācijas nav nekas cits kā tādas operācijas, kas vispār ir jāveic, lai ražotāja preču kapitālu pārvērstu par naudu, ka tās ir tādas operācijas, kas pastarpina preču kapitāla funkcijas apgrozības un atražošanas procesā. Ja ar šo pārdošanu, kā arī ar iepirkšanu nodarbotos nevis neatkarīgs tirgotājs, ja tā būtu vienīgā nodarbošanās vienkāršam ražotāja aģentam, tad šī sakarība ne uz mirkli nebūtu apslēpta.

Tātad preču tirdznieciskais kapitāls neapšaubāmi nav nekas cits kā ražotāja preču kapitāls, kam jāveic process, kurā tam jāpārvēršas par naudu, jāveic tirgū sava preču kapitāla funkcija. Tikai šī funkcija tagad ir nevis ražotāja blakus operācija, bet gan īpaša veida kapitālistu — preču tirgotāju vienīgā operācija un iegūst patstāvību kā kapitāla īpašu ieguldījumu sfēra.

Bet tas ir redzams arī preču tirdznieciskā kapitāla apgrozības specifiskajā formā. Tirgotājs pērk preces un pēc tam tās pārdod: $N—P—N'$. Vienkāršā preču apgrozībā vai pat preču apgrozībā, kāda tā ir kā rūpnieciskā kapitāla apgrozības process, $P'—N—P$, apgrozība tiek pastarpināta tādējādi, ka katrs naudas gabals divreiz pāriet no vienām rokām otrās. Audekla ražotājs pārdod savu preci, audeklu, pārvērš to par naudu; pircēja nauda pāriet viņa rokās. Par šo pašu naudu viņš pērk dziju, ogles, darbu u. c., no jauna izdod to pašu naudu, lai audekla vērtību pārvērstu atkal par precēm, kuras ir audekla ražošanas elementi. Prece, kuru viņš pērk, nav tā pati prece, nav tā paša veida prece, kuru viņš pārdod. Viņš pārdevis produktus un nopircis ražošanas līdzekļus. Citādi tas ir tirgotāju kapitāla kustībā. Audekla tirgotājs nopērk par 3000 st. marc. 30 000 olekšu audekla; viņš pārdod šīs 30 000 olektis audekla, lai izņemtu atpakaļ no apgrozības naudas kapitālu (3000 st. marc. un peļņu). Tātad te divas reizes pārvietojas nevis viena un tā pati nauda, bet gan viena un tā pati prece; tā pāriet no pārdevēja rokām pircēja rokās un no pircēja rokām, kurš tagad ir kļuvis pārdevējs, cita pircēja rokās. Tā tiek pārdota divreiz, un to var pārdot vairākkārt, ja starpā iespraucas vairāki tirgotāji: un tieši tikai šīs pārdošanas atkārtošanās rezultātā, vienas un tās pašas preces divreizējas pārvietošanās rezultātā, pirmais pircējs iegūst atpakaļ naudu, kas bija avansēta preces pirkšanai, un tātad šī pārvietošanās pastarpina naudas atgriešanos viņa rokās. Vienā gadījumā $P'—N—P$ ir vienas un tās pašas naudas divreizējas pārvietošanās starpnieks, tā ka prece tiek atsavināta vienā veidā un iegūta citā veidā. Otrā gadījumā $N—P—N'$ ir vienas un tās pašas preces divkārtējas pārvietošanās starpnieks, tā ka avansētā nauda no jauna tiek izņemta no apgrozības. Tieši te kļūst redzams, ka prece, kad tā pārgājusi no ražotāja rokām tirgotāja rokās, vēl nav galīgi pārdota, ka tirgotājs tikai turpina pārdošanas operāciju jeb izpilda preču kapitāla funkcijas pastarpināšanu. Bet līdz ar to kļūst redzams, ka tas, kas ražīgajam kapitālam ir $P—N$, viņa kapitāla vienkārša

funkcija tā pārejošā preču kapitāla veidā, tas tirgotājam ir *N—P—N'*, īpašs process, kurā palielinās viņa avansētā naudas kapitāla vērtība. Preces metamorfozes viena fāze te parādās attiecībā uz tirgotāju kā *N—P—N'*, tātad kā īpaša veida kapitāla kustības ceļš.

Tirgotājs galīgi pārdod preci, šai gadījumā audeklu, patērētājam, vienalga, vai nu tas ir ražīgs patērētājs (piemēram, balinātājs), vai individuāls patērētājs, kas izlieto audeklu savam personiskajam patēriņam. Tā rezultātā pie tirgotāja atgriežas atpakaļ viņa avansētais kapitāls (kopā ar peļņu) un viņš var no jauna sākt operāciju. Ja audekla pirkšanas procesā nauda funkcionētu tikai kā maksāšanas līdzeklis, tā ka tirgotājam nāktos maksāt tikai 6 nedēļas pēc audekla saņemšanas, un ja viņš to pārdotu pirms šī laika, tad viņš varētu samaksāt audekla ražotājam, neavansējot personiski nekādu naudas kapitālu. Ja viņš to nepārdotu, tad viņam nāktos avansēt 3000 st. märc. maksāšanas termiņā, nevis tūdaļ, kad audekls viņam tika piegādāts; un, ja tirgus cenas pazemināšanās rezultātā viņš pārdotu to zem pirkšanas cenas, tad viņam vajadzētu kompensēt iztrūkstošo daļu no sava paša kapitāla.

Kas tad piešķir preču tirdznieciskajam kapitālam patstāvīgi funkcionējoša kapitāla raksturu, kamēr ražotāja rokās, kurš pats pārdod savu preci, tas, acīm redzot, ir tikai viņa kapitāla īpaša forma, kas atbilst tā atražošanas procesa īpašai fāzei — tai fāzei, kad tas atrodas apgrozības sfērā?

Pirmkārt, tas apstāklis, ka preču kapitāls no šī preču kapitāla ražotāja atšķirīga aģenta rokās veic savu galīgo pārvēršanos par naudu, tātad veic savu pirmo metamorfozi, veic tirgū funkciju, kas tam piemīt kā preču kapitālam, — un šo preču kapitāla funkciju pastarpina tirgotāja operācijas, tā pirkumi un pārdevumi, tā ka šīs operācijas izveidojas par īpašu komerciālu darbību, kas ir atdalīta no pārējām rūpnieciskā kapitāla funkcijām un tāpēc kļuvusi patstāvīga. Tā ir īpaša sabiedriskās darba dalīšanas forma, kuras rezultātā zināma daļa funkcijas, kas jāveic kapitāla atražošanas īpašā fāzē, šai gadījumā apgrozībā, ir no ražotāja atšķirīga, īpaša apgrozības aģenta vienīgā funkcija. Tomēr šāda īpaša nodarbošanās tāpēc vien vēl nebūt nav īpaša kapitāla funkcija, kurš atšķiras no rūpnieciskā kapitāla, kas atrodas savas atražošanas procesā, un ir patstāvīgs attiecībā pret rūpniecisko kapitālu; šī nodarbošanās arī īstenībā nav īpaša kapitāla funkcija gadījumos, kad preču tirdzniecību veic ar vienkāršu komivojažieru vai citu rūpniecības kapitālista tiešo aģentu palīdzību. Tātad tam jāpievieno vēl otrs moments.

Otrkārt, tas notiek tāpēc, ka patstāvīgais apgrozības aģents, tirgotājs, avansē šajā savā stāvoklī naudas kapitālu (savu paša vai aizņemtu). Tas, kas rūpnieciskajam kapitālam, kurš atrodas savas atražošanas procesā, parādās vienkārši kā *P—N*, kā preču

kapitāla pārvēršanās par naudas kapitālu jeb kā vienkāršs pārdevums, — tas tirgotājam parādās kā *N—P—N'*, kā vienas un tās pašas preces pirkums un pārdevums, tātad pirkšanas procesā no viņa aizplūdušā naudas kapitāla atgriešanās ar pārdošanas palīdzību.

Tas, kas tirgotājam, ciktāl viņš avansē kapitālu, lai nopirktu preci no ražotāja, parādās kā *N—P—N*, — tas vienmēr ir *P—N*, preču kapitāla pārvēršanās par naudas kapitālu, vienmēr preču kapitāla pirmā metamorfoze, kaut gan tas pats akts var parādīties ražotājam vai rūpnieciskajam kapitālam, kas atrodas savas atražošanas procesā, kā *N—P*, kā naudas atpakaļpārvēršanās par preci (ražošanas līdzekļiem) jeb kā metamorfozes otrā fāze. Audekla ražotājam *P—N*, preču kapitāla pārvēršanās par naudas kapitālu, bija pirmā metamorfoze. Tirgotājam šis akts parādās kā *N—P*, kā viņa naudas kapitāla pārvēršanās par preču kapitālu. Bet, ja viņš pārdod audeklu balinātājam, tad pēdējam tas parādās kā *N—P*, naudas kapitāla pārvēršanās par ražīgo kapitālu jeb viņa preču kapitāla otrā metamorfoze, turpretim tirgotājam tas ir *P—N*, viņa nopirktā audekla pārdošana. Tomēr īstenībā audekla fabrikanta ražotais kapitāls tikai tagad ir galīgi pārdots jeb tirgotāja process *N—P—N* tagad parādās tikai kā starpniecības process, veicot *P—N* starp diviem ražotājiem. Vai arī pieņemsim, ka fabrikants — audekla ražotājs par daļu no pārdotā audekla vērtības nopērk dziju no dzijas tirgotāja. Tādējādi viņam tas ir *N—P*. Bet tirgotājam, kas pārdod dziju, tas ir *P—N*, dzijas atkalpārdošana; un attiecībā uz pašu dziju kā uz preču kapitālu tas ir tikai tās galīgā pārdošana, kuras rezultātā tā pāriet no apgrozības sfēras patērēšanas sfērā, *P—N*, tās pirmās metamorfozes galīgais noslēgums. Tātad, vai nu tirgotājs pērk no rūpniecības kapitālista, vai arī pārdod tam, viņa *N—P—N*, tirgotāju kapitāla riņķojums, vienmēr izteic tikai to, kas pašam preču kapitālam kā atražošanas formā esošā rūpnieciskā kapitāla pārejas formai ir vienkārši *P—N*, vienkārši tā pirmās metamorfozes veikšana. Tirgotāju kapitāla akts *N—P* ir tai pašā laikā akts *P—N* tikai rūpniecības kapitālistam, nevis tā ražotajam preču kapitālam: tā ir tikai preču kapitāla pāreja no rūpnieka rokām apgrozības aģenta rokās, un tikai tirgotāju kapitāla akts *P—N* ir funkcionējošam preču kapitālam galīgais akts *P—N*. *N—P—N* ir tikai viena un tā paša preču kapitāla divi akti *P—N*, divi secīgi tā pārdošanas akti, kuri ir tikai starpnieki tā pēdējai un galīgajai pārdošanai.

Tātad preču kapitāls, kļūstot par preču tirdzniecisko kapitālu, pieņem patstāvīga kapitāla veida formu, tāpēc ka tirgotājs avansē naudas kapitālu, kas palielinās vērtībā kā kapitāls, funkcionē kā kapitāls tikai tiktāl, ciktāl tas tiek izlietots vienīgi tādēļ, lai būtu starpnieks preču kapitāla metamorfozei, būtu starpnieks tā preču kapitāla funkcijai, t. i., tam pārvēršoties par naudu, un viņš to

realizē, pastāvīgi pērkot un pārdodot preces. Vienīgi tā ir preču tirdznieciskā kapitāla operācija; tikai šī darbība, kas pastarpina rūpnieciskā kapitāla apgrozības procesu, ir tā naudas kapitāla funkcija, ar kuru operē tirgotājs. Ar šīs funkcijas palīdzību viņš pārvērš savu naudu par naudas kapitālu, tā ka viņa *N* iegūst *N—P—N'* veidu, un ar tādu pašu procesu viņš pārvērš preču kapitālu par preču tirdznieciskō kapitālu.

Preču tirdznieciskais kapitāls, ciktāl un kamēr tas pastāv preču kapitāla formā, no visa sabiedriskā kapitāla atražošanas procesa viedokļa, acīm redzot, nav nekas cits kā vēl tirgū esošā, savu metamorfožu procesā esošā rūpnieciskā kapitāla daļa, kura tagad pastāv un funkcionē kā preču kapitāls. Tātad attiecībā pret visa kopējā kapitāla atražošanas procesu mums ir jāaplūko tikai tas *naudas* kapitāls, ko avansē tirgotājs, kas paredzēts vienīgi pirkšanai un pārdošanai un tāpēc nekad nepieņem citu formu kā tikai preču kapitāla un naudas kapitāla formu, nekad nepieņem ražīgā kapitāla formu un vienmēr atrodas kapitāla apgrozības sfērā.

Tiklīdz ražotājs, audekla fabrikants, savas 30 000 olektis ir pārdevis tirgotājam par 3000 st. marc., viņš nopērk par šādi iegūto naudu nepieciešamos ražošanas līdzekļus un viņa kapitāls no jauna ieplūst ražošanas procesā; viņa ražošanas process turpinās, notiek nepārtraukti. Viņa preces pārvēršanās par naudu no viņa viedokļa jau ir notikusi. Bet pašam audeklam, kā redzējām, šāda pārvēršanās vēl nav notikusi. Audekls vēl nav pārvērties galīgi par naudu, vēl nav iegājis patērēšanā, ražīgā vai personiskā, kā lietošanas vērtība. Audekla tirgotājs tagad pārstāv tirgū to pašu preču kapitālu, kuru sākotnēji tajā pārstāvēja audekla ražotājs. Pēdējam metamorfozes process ir saīsinājies, bet tikai tādēļ, lai turpinātos tirgotāja rokās.

Ja audekla ražotājam būtu jāgaida, kamēr viņa audekls patiešām nebūs vairs prece, kamēr tas pāries pie pēdējā pircēja — ražīgā vai individuālā patērētāja, viņa atražošanas process tiktu pārtraukts. Vai arī, lai to nepārtrauktu, ražotājam vajadzētu ierobežot savas operācijas, vajadzētu pārvērst par dziju, oglēm, darbu u. c., īsi sakot, par ražīgā kapitāla elementiem mazāko sava audekla daļu un tā lielāko daļu vajadzētu uzglabāt pie sevis kā naudas rezervi, lai viena daļa no viņa kapitāla varētu turpināt ražošanas procesu, kamēr otra daļa kā prece atrastos tirgū, tā ka, ja viena daļa nonāk tirgū kā prece, otra atgriežas atpakaļ naudas formā. Šādu viņa kapitāla sadalījumu nenovērš tirgotāja iejaukšanās. Bet bez pēdējās tā apgrozības kapitāla daļa, kas paliek naudas rezerves formā, nenovēršami būtu samērā lielāka salīdzinājumā ar to daļu, kas aizņemta ražīgā kapitāla formā, un tam atbilstoši sašaurinātos atražošanas mērogs. Bet tagad ražotājs var pastāvīgi izlietot lielāko daļu sava kapitāla tiešajam ražošanas procesam un mazāko daļu — kā naudas rezervi.

Bet toties tagad otra sabiedriskā kapitāla daļa tirgotāju kapitāla formā pastāvīgi atrodas apgrozības sfērā. Tā vienmēr tiek izlietota tikai preču pirkšanai un pārdošanai. Tādējādi šķiet, ka mainījušās tikai personas, kuru rokās atrodas šis kapitāls.

Ja tirgotājs par savām 3000 st. märc. nopirktu nevis audeklu ar nolūku to atkal pārdot, bet gan pats izlietotu šīs 3000 st. märc. ražīgi, tad sabiedrības ražīgais kapitāls pieaugtu. Protams, tādā gadījumā audekla ražotājam un tirgotājam, kas tagad pārvērties par rūpniecības kapitālistu, — abiem vajadzētu paturēt lielāku daļu sava kapitāla kā naudas rezervi. No otras puses, ja tirgotājs joprojām paliek tirgotājs, tad ražotājs ietaupa laiku, kas vajadzīgs pārdošanai; viņš var izlietot to, uzraugot ražošanas procesu, kamēr tirgotājam viss viņa laiks jāizlieto pārdošanai.

Ja tirgotāju kapitāls nepārsniedz savu nepieciešamo proporciju, tad ir jāatzīst,

1) ka darba dalīšanas rezultātā kapitāls, kas nodarbojas vienīgi ar pirkšanu un pārdošanu (un bez naudas, ko izlieto preču pirkšanai, te pieder nauda, ko izdod samaksai par tirdzniecības uzņēmuma nepieciešamo darbu, par tirgotāja pastāvīgo kapitālu, noliktavu ēkām, transportu utt.), ir mazāks, nekā tas būtu tad, ja rūpnieciskajam kapitālam vajadzētu veikt visu sava uzņēmuma tirdzniecisko daļu;

2) ka, tā kā tirgotājs nodarbojas vienīgi ar šo lietu, tad ne tikai ražotājam viņa prece ātrāk pārvēršas par naudu, bet arī pats preču kapitāls veic savu metamorfozi ātrāk, nekā tas to veiktu ražotāja rokās;

3) ka, aplūkojot visu tirgotāju kapitālu attiecībā pret rūpniecisko kapitālu, viena tirgotāju kapitāla aprite var pārstāvēt ne tikai daudzu kapitālu aprites vienā ražošanas sfērā, bet arī vairāku kapitālu aprites dažādās ražošanas sfērās. Pirmais notiek tad, ja, piemēram, audekla tirgotājs, kas par savām 3000 st. märc. nopircis viena audekla ražotāja produktu un atkal pārdevis to, iekam šis ražotājs laiž tirgū no jauna tādu pašu daudzumu preces, nopērk un no jauna pārdod cita vai vairāku citu audekla ražotāju produktu, pastarpinot tādējādi dažādu kapitālu aprites vienā un tai pašā ražošanas sfērā. Otrais notiek tad, ja piemēram, tirgotājs, pārdevis audeklu, nopērk zīdu, tātad pastarpina kapitāla apriti citā ražošanas sfērā.

Vispār jāpiezīmē sekojošais: rūpnieciskā kapitāla apriti ierobežo ne tikai apgrozības laiks, bet arī ražošanas laiks. Tirgotāju kapitāla apriti, ciktāl šis kapitāls tirgojas tikai ar noteikta veida precēm, neaprobežo viena rūpnieciskā kapitāla aprite, bet gan visu vienas un tās pašas ražošanas nozares rūpniecisko kapitālu aprite. Tirgotājs, nopircis un pārdevis viena ražotāja audeklu, var pēc tam nopirkt cita ražotāja audeklu un pārdot to, iekam pirmais ražotājs no jauna laidīs preci tirgū. Tādējādi viens un tas pats tirgotāju kapitāls var vienu pēc otra pastarpināt dažādas

kādā ražošanas nozarē ieguldīto kapitālu aprites, tā ka tā aprite nav identiska ar kāda atsevišķa rūpnieciska kapitāla apriti un tāpēc tas atvieto ne tikai to naudas rezervi vien, kurai būtu jābūt in petto* šī atsevišķā rūpniecības kapitālista rokās. Tirgotāju kapitāla apriti zināmā ražošanas sfērā, protams, ierobežo ražošanas kopapjoms šajā sfērā. Bet to ierobežo šās sfēras atsevišķa kapitāla ražošanas robežas vai aprites laiks, ciktāl šo aprites laiku nosaka ražošanas laiks. Pieņemsim, ka *A* piegādā preci, kuras ražošanai ir vajadzīgi trīs mēneši. Pēc tam kad tirgotājs to ir nopircis un pārdevis, teiksim, viena mēneša laikā, viņš var nopirkt tādu pašu produktu no cita ražotāja un to pārdot. Vai, piemēram, pārdevis viena fermera labību, viņš var par to pašu naudu nopirkt un pārdot otra fermera labību utt. Viņa kapitāla apriti ierobežo labības daudzums, kuru viņš secīgi var nopirkt un pārdot noteiktā laikā, piemēram, vienā gadā, turpretim fermera kapitāla apriti neatkarīgi no apgrozības laika ierobežo ražošanas laiks, kas ilgst vienu gadu.

Bet viena un tā paša tirgotāja kapitāla aprite var tikpat labi pastarpināt dažādu ražošanas nozaru kapitālu aprites.

Ciktāl viens un tas pats tirgotāju kapitāls dažādās apritēs secīgi veic dažādu preču kapitālu pārvēršanu par naudu, tātad citu pēc cita pērk un pārdod tos, tas kā naudas kapitāls veic attiecībā pret preču kapitālu to pašu funkciju, kādu vispār veic nauda ar visām savām apgrozībām noteiktā periodā attiecībā pret precēm.

Tirgotāju kapitāla aprite nav identiska ar vienāda lieluma rūpnieciskā kapitāla apriti jeb vienreizēju atražošanu; tā ir vienlīdzīga vairāku šādu kapitālu apritu summai vienā un tai pašā vai dažādās ražošanas sfērās. Jo ātrāk tirgotāju kapitāls aprit, jo arī mazāka ir visa naudas kapitāla daļa, kas figurē kā tirgotāju kapitāls, un, jo lēnāk tas aprit, jo arī šī daļa ir lielāka. Jo mazāk attīstīta ražošana, jo arī lielāka ir tirgotāju kapitāla summa salīdzinājumā ar vispār apgrozībā laižamo preču summu, bet jo mazāka tā ir absolūti un salīdzinājumā ar tirgotāju kapitāla summu vairāk attīstītas ražošanas apstākļos. Un otrādi. Tāpēc šādos neattīstītas ražošanas apstākļos lielākā daļa tiešā naudas kapitāla atrodas tirgotāju rokās, kuru īpašums tādējādi stāv pretim citiem īpašumiem kā naudas īpašums.

Tirgotāja avansētā naudas kapitāla apgrozības ātrums ir atkarīgs 1) no ātruma, ar kādu atjaunojas ražošanas process un dažādi ražošanas procesi savijas cits ar citu, 2) no patērēšanas ātruma.

Lai tirgotāju kapitāls veiktu tikai iepriekš aplūkoto apriti, tam nav vajadzīgs sākumā pirkt preces par visu tā vērtības lielumu un pēc tam tās pārdot. Tirgotājs abas šīs operācijas veic vienā

---

* — skaidrā naudā. — *Red.*

laikā. Viņa kapitāls tādējādi sadalās divās daļās. Viena sastāv no preču kapitāla un otra — no naudas kapitāla. Viņš pērk vienā vietā, tā pārvēršot savu naudu par preci. Viņš pārdod citā vietā, tā pārvēršot preču kapitāla otro daļu par naudu. No vienas puses, pie viņa atgriežas viņa kapitāls kā naudas kapitāls, kamēr, no otras puses, viņam pieplūst preču kapitāls. Jo lielāka ir daļa, kas pastāv vienā formā, jo mazāka ir daļa, kas pastāv otrā formā. Šīs daļas mainās savām vietām un savstarpēji izlīdzinās. Ja, izlietojot naudu kā apgrozības līdzekli, tā līdz ar to tiek izlietota arī kā maksāšanas līdzeklis un no tā izaug kredīta sistēma, tad tirgotāju kapitāla naudas daļa vēl vairāk samazinās salīdzinājumā ar šī tirgotāju kapitāla veikto darījumu apmēriem. Ja es pērku vīnu par 3000 st. märc. ar samaksu pēc 3 mēnešiem un pārdodu šo vīnu par skaidru naudu pirms 3 mēnešiem, tad šim darījumam man nebūs jāavansē ne graša. Šajā gadījumā ir arī pilnīgi skaidrs, ka naudas kapitāls, kas te figurē kā tirgotāju kapitāls, nav itin nekas cits kā pats rūpnieciskais kapitāls savā naudas kapitāla formā, procesā, kurā tas atgriežas pats pié sevis naudas formā. (Tas apstāklis, ka ražotājs, kas pārdevis preci par 3000 st. märc. ar samaksu pēc 3 mēnešiem, var diskontēt pie baņķiera par preci saņemto vekseli, t. i., parādzīmi, neko negroza, un tam nav nekāda sakara ar preces tirgotāja kapitālu.) Ja šajā laika posmā preces tirgus cenas pazemināsies, pieņemsim, par $^1/_{10}$, tad tirgotājs ne tikai neiegūs nekādu peļņu, bet vispār iegūs tikai 2700 st. märc. 3000 st. märc. vietā. Lai samaksātu, viņam būtu jāpieliek 300 st. märc. Šīs 300 st. märc. funkcionētu tikai kā rezerve, lai izlīdzinātu starpību cenā. Bet tas pats attiecas arī uz ražotāju. Ja viņš pats pārdotu, tad, cenām krītoties, viņš arī zaudētu 300 st. märc. un bez rezerves kapitāla nevarētu no jauna sākt ražošanu agrākajā mērogā.

Audekla tirgotājs pērk no fabrikanta audeklu par 3000 st. märc.; fabrikants no šīm 3000 st. märc. samaksā, piemēram, 2000 st. märc., lai nopirktu dziju; viņš pērk šo dziju no dzijas tirgotāja; nauda, ar kuru fabrikants samaksā dzijas tirgotājam, nav audekla tirgotāja nauda, tāpēc ka pēdējais ir saņēmis par to preci tādas pašas summas apmērā. Tā ir viņa paša kapitāla naudas forma. Dzijas tirgotāja rokās šīs 2000 st. märc. ir naudas kapitāls, kas atgriezies pie viņa; bet kādā mērā tās ir šāds naudas kapitāls, ciktāl atšķiras no tām 2000 st. märc., kuras ir naudas forma, ko atstājis audekls un ko pieņēmusi dzija? Ja dzijas tirgotājs ir nopircis uz kredītu un pārdevis par skaidru naudu pirms maksāšanas termiņa, tad šajās 2000 sterliņu märciņās nav ne graša tirgotāju kapitāla, kas atšķirtos no tās naudas formas, kuru pieņem pats rūpnieciskais kapitāls sava riņķojuma procesā. Preču tirdznieciskais kapitāls, ciktāl tas nav vienkārša rūpnieciskā kapitāla forma, kurš atrodas kā preču kapitāls vai naudas kapitāls tirgotāja rokās, nav nekas cits kā daļa naudas kapitāla, kura

pieder pašam tirgotājam un darbojas preču pirkšanas un pārdošanas sfērā. Šī daļa samazinātā mērogā pārstāv ražošanai avansētā kapitāla daļu, kurai pastāvīgi vajadzētu atrasties rūpnieku rokās kā naudas rezervei, kā pirkšanas līdzeklim un kurai pastāvīgi vajadzētu apgrozīties kā viņu naudas kapitālam. Tagad šī daļa samazinātā veidā atrodas kapitālistu-tirgotāju rokās, pastāvīgi funkcionējot kā tāda apgrozības procesā. Tā ir kopējā kapitāla daļa, kurai, ja neņemam vērā to daļu, kas tiek izlietota kā ienākums, pastāvīgi jāapgrozās tirgū kā pirkšanas līdzeklim, lai uzturētu atražošanas procesa nepārtrauktību. Attiecībā pret kopējo kapitālu tā ir jo mazāka, jo ātrāk norit atražošanas process un jo vairāk attīstīta naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija, t. i., jo vairāk attīstīta kredīta sistēma.[38])

Tirgotāju kapitāls nav nekas cits kā kapitāls, kas funkcionē apgrozības sfērā. Apgrozības process ir visa atražošanas procesa fāze. Bet apgrozības procesā netiek radīta nekāda vērtība un tāpēc nekāda virsvērtība. Tajā notiek tikai vienas un tās pašas vērtības masas formas pārmaiņas. Tiešām, te nenotiek nekas cits kā tikai preču metamorfoze, kurai kā tādai nav nekāda sakara ar vērtības radīšanu vai ar vērtības pārmaiņu. Ja, pārdodot ražoto preci, tiek realizēta virsvērtība, tad tas ir tāpēc, ka tā jau ir šajā precē, tāpēc otrajā aktā, apmainot atpakaļ naudas kapitālu pret preci (pret ražošanas elementiem), pircējs tāpat nerealizē nekādu virsvērtību; ar naudas maiņu pret ražošanas līdzekļiem un darbaspēku tiek tikai sagatavota virsvērtības ražošana. Gluži otrādi. Ciktāl šādas metamorfozes prasa apgrozības laiku — laiku, kurā kapitāls vispār neražo un tātad neražo arī virsvērtību, — šis laiks ierobežo vērtības radīšanu, un peļņas normas veidā izteiktā virsvērtība būs tieši pretēji proporcionāla apgrozības laika ilgumam. Tātad tirgotāju kapitāls nerada nedz

---

[38]) Lai varētu klasificēt tirgotāju kapitālu kā ražošanas kapitālu, Remzijs sajauc to ar transporta rūpniecību un nosauc tirdzniecību par «the transport of commodities from one place to another» [«preču pārvešanu no vienas vietas uz otru»] («An Essay on the Distribution of Wealth». [Edinburgh, 1836], p. 19). Tādu pašu identifikāciju izdara jau *Verri* («Meditazione sulla Economia Politica» [*Custodi* krājumā: «Scrittori Classici Italiani di Economia Politica». Parte moderna, t. XV, p. 32] § 4) un *Sejs* («Traité d'Economie Politique» [t. I. Paris, 1817, p. 14—15]). Savos «Elements of Political Economy» (Andover and New York, 1835) S. F. Ņūmens saka: «Sabiedrības pastāvošajā ekonomiskajā iekārtā tas akts, kuru veic tirgotājs, kas atrodas starp ražotāju un patērētāju, avansējot pirmajam kapitālu, saņemot apmaiņā pret to produktus un nododot šos pašus produktus pēdējam, pie tam viņš saņem atpakaļ kapitālu, — šis akts ir darījums, kas atvieglo sabiedrības ekonomisko procesu un pievieno vērtību produktam, ar kuru šis akts ir veikts» (174. lpp.). Tādējādi tirgotāja starpniecības dēļ ražotājs un patērētājs ietaupa naudu un laiku. Šāda pakalpojuma veikšana prasa kapitāla un darba avansēšanu, un par to ir jāsamaksā, «tāpēc ka tas pievieno vērtību produktiem, jo tiem pašiem produktiem, kad tie atrodas patērētāju rokās, ir lielāka vērtība nekā ražotāju rokās». Un tādējādi tirdzniecība viņam, gluži tāpat kā Seja kgm, izliekas «strictly an act of production» [«vārda burtiskā nozīmē — ražošanas akts»] (175. lpp.). Šis Ņūmena uzskats ir pilnīgi nepareizs. Preces *lietošanas vērtība* patērētāja rokās ir lielāka nekā ražotāja rokās, tāpēc ka tā vispār te tikai realizējas. Preces lietošanas vērtība taču realizējas, sāk veikt savu funkciju tikai pēc tam, kad prece ir pārgājusi patērēšanas sfērā. Ražotāja rokās tā pastāv tikai potenciālā formā, Bet par vienu un to pašu preci nemaksā divreiz: vispirms par tās maiņas vērtību un pēc tam turklāt vēl par tās lietošanas vērtību. Samaksājot tās maiņas vērtību, es līdz ar to piesavinos tās lietošanas vērtību. Un no tā, ka prece pārlet no ražotāja vai starpnieka rokām patērētāja rokās, maiņas vērtība ne mazākajā mērā nepieaug.

vērtību, nedz virsvērtību, t. i., nerada tās tieši. Ciktāl tas veicina apgrozības laika samazināšanos, tas netieši var veicināt rūpniecības kapitālista ražotās virsvērtības pieaugšanu. Ciktāl tas veicina tirgus paplašināšanos un pastarpina darba dalīšanu kapitālu starpā, tātad dod kapitālam iespēju darboties plašākā mērogā, tā funkcija ceļ rūpnieciskā kapitāla ražīgumu un veicina tā uzkrāšanu. Ciktāl tas samazina apgrozības laiku, tas ceļ virsvērtības attiecību pret avansēto kapitālu, ceļ tātad peļņas normu. Ciktāl tas samazina to kapitāla daļu, kurai pastāvīgi jāatrodas apgrozības sfērā kā naudas kapitālam, tas palielina tieši ražošanai izlietoto kapitāla daļu.

SEPTIŅPADSMITĀ NODAĻA

TIRDZNIECISKĀ PEĻŅA

«Kapitāla» II grāmatā mēs redzējām, ka kapitāla tīrās funkcijas apgrozības sfērā — operācijas, kas jāveic rūpniecības kapitālistam, pirmkārt, lai realizētu savu preču vērtību un, otrkārt, lai atkal pārvērstu šo vērtību par preces ražošanas elementiem, — operācijas, kas ir starpnieces preču kapitāla $P'—N—P$ metamorfozēs, tātad pārdošanas un pirkšanas akti, — nerada nedz vērtību, nedz virsvērtību. Gluži otrādi, izrādījās, ka tām vajadzīgais laiks objektīvi, attiecībā uz precēm, un subjektīvi, attiecībā uz kapitālistiem, ierobežo vērtības un virsvērtības radīšanu. Kas attiecas uz paša preču kapitāla metamorfozi, tad tajā, protams, nenotiks nekādas pārmaiņas tāpēc, ka daļa šī kapitāla pieņem preču tirdznieciskā kapitāla veidu vai ka operācijas, kas ir starpnieces preču kapitāla metamorfozei, ir īpašas kapitālistu grupas īpaša nodarbošanās jeb vienas naudas kapitāla daļas vienīgā funkcija. Ja preču pārdošana un pirkšana — un uz to ir reducējama preču kapitāla $P'—N—P$ metamorfoze, ko veic paši rūpniecības kapitālisti, — ir operācijas, kas nerada nekādu vērtību vai virsvērtību, tad tās nevar radīt to arī tad, ja šo personu vietā tās veiks citas personas. Tālāk, ja visa sabiedriskā kapitāla daļa, kurai pastāvīgi jābūt rīcībā kā naudas kapitālam, lai atražošanas procesu nepārtrauktu apgrozības process, bet lai tas turpinātos bez apstājas, — ja šis naudas kapitāls neražo nedz vērtību, nedz virsvērtību, tad tas nevar iegūt šo īpašību radīt vērtību un virsvērtību tāpēc vien, ka šo kapitālu to pašu funkciju veikšanai pastāvīgi laiž apgrozībā nevis rūpniecības kapitālisti, bet gan citas grupas kapitālisti. Ciktāl tirgotāju kapitāls var būt netieši ražīgs, par to jau bija minēts, un turpmāk to izpētīsim sīkāk.

Tātad preču tirdznieciskais kapitāls — ja atmetam visas daudzveidīgās funkcijas, kas var būt ar to saistītas, kā, piemēram, preču uzglabāšana, to nosūtīšana, pārvadāšana, šķirošana, sadalīšana, un aprobežojamies ar tā īsteno funkciju — pirkt, lai pārdotu, — nerada nedz vērtību, nedz virsvērtību un tikai ir

starpnieks to realizācijā — un līdz ar to tai pašā laikā arī faktiskajā preču maiņā, preču pārejā no vienām rokām otrās, sabiedriskajā vielu maiņā. Tomēr, tā kā rūpnieciskā kapitāla apgrozības fāze gluži tāpat ir atražošanas procesa fāze kā ražošana, tad kapitālam, kas pastāvīgi funkcionē apgrozības procesā, gluži tāpat jāienes vidējā gadskārtējā peļņa kā kapitālam, kas funkcionē dažādās ražošanas nozarēs. Ja tirgotāju kapitāls ienestu procentuāli lielāku vidējo peļņu nekā rūpnieciskais kapitāls, tad daļa rūpnieciskā kapitāla pārvērstos par tirgotāju kapitālu. Ja tas ienestu mazāku vidējo peļņu, tad notiktu pretējs process. Daļa tirgotāju kapitāla pārvērstos par rūpniecisko kapitālu. Neviens kapitāla veids nevar mainīt savu uzdevumu, savu funkciju vieglāk kā tirgotāju kapitāls.

Tā kā pats tirgotāju kapitāls neražo virsvērtību, tad ir skaidrs, ka virsvērtība, ko tas gūst vidējās peļņas formā, ir daļa virsvērtības, ko ražojis viss ražīgais kapitāls. Bet tagad jautājums ir šāds: kā tirgotāju kapitāls pievelk sev savu tiesu no ražīgā kapitāla ražotās virsvērtības resp. peļņas?

Tā ir tikai ārēja šķietamība, it kā tirdznieciskā peļņa būtu vienkāršs pielikums, nominmāls preču cenas paaugstinājums virs to vērtības.

Ir skaidrs, ka tirgotājs var iegūt savu peļņu tikai no viņa pārdoto preču cenas, un vēl skaidrāks ir tas, ka šai peļņai, ko viņš iegūst, pārdodot savas preces, jābūt vienlīdzīgai ar starpību starp viņa pirkšanas cenu un viņa pārdošanas cenu, jābūt vienlīdzīgai pārpalikumam, par kuru pēdējā pārsniedz pirmo.

Ir iespējami gadījumi, kad pēc preces nopirkšanas un pirms tās pārdošanas tā prasa papildu izmaksas (apgrozības izmaksas), un gluži tāpat ir iespējami gadījumi, kad tas tā nav. Ja šādas izmaksas tiek izdarītas, tad skaidrs, ka pārdošanas cenas pārsniegums virs pirkšanas cenas nav tikai peļņa vien. Lai padarītu vienkāršāku mūsu pētījumu, mēs vispirms pieņemsim, ka nekādas šādas izmaksas precē neieiet.

Rūpniecības kapitālistam starpība starp viņa preču pārdošanas un pirkšanas cenu ir vienlīdzīga starpībai starp šo preču ražošanas cenu un ražošanas izmaksām vai, ja aplūkojam visu sabiedrisko kapitālu, ir vienlīdzīga starpībai starp preču vērtību un preču ražošanas izmaksām kapitālistiem, kas savukārt reducējas uz starpību starp visu precēs materiālizētā darba daudzumu un tajās materializētā samaksātā darba daudzumu. Preces, ko pircis rūpniecības kapitālists, iekam tās no jauna tiks laistas tirgū kā pārdošanai gatavas preces, iziet ražošanas procesu, kurā tad arī tikai tiek ražota tā preču cenas sastāvdaļa, kas vēlāk realizējas kā peļņa. Citādi tas ir ar preču tirgotāju. Preces atrodas viņa rokās tikai tik ilgi, kamēr tās atrodas savas apgrozības procesā. Viņš tikai turpina preču pārdošanu, ko sācis ražīgais kapitālists, turpina preču cenas realizāciju un tāpēc nepakļauj tās

nekādam starpprocesam, kurā tās no jauna varētu uzsūkt virsvērtību. Kamēr rūpniecības kapitālists apgrozībā tikai realizē agrāk ražoto virsvērtību resp. peļņu, tirgotājam turpretim apgrozībā un ar apgrozības palīdzību sava peļņa ne tikai jārealizē, bet no sākuma arī jārada. Liekas, it kā tas būtu iespējams tikai ar to nosacījumu, ka preces, ko viņam pārdevis rūpniecības kapitālists par to ražošanas cenām vai — ja aplūkojam visu preču kapitālu — par to vērtībām, viņš pārdod virs to ražošanas cenām, izdara nominālu pielikumu to cenām, tātad — ja aplūkojam visu preču kapitālu — pārdod tās virs to vērtības un bāž sev kabatā šo preču nominālās vērtības pārpalikumu virs to reālās vērtības, vārdu sakot, pārdod tās dārgāk, nekā tās ir vērtas.

Saprast šo pielikuma formu ir ļoti viegli. Tā, piemēram, viena olekts audekla maksā 2 šiliņus. Lai, to pārdodot, iegūtu 10% peļņas, man jāpieliek cenai $^1/_{10}$, tātad jāpārdod viena olekts par 2 šiliņiem $2^2/_5$ pensa. Starpība starp tās patieso ražošanas cenu un tās pārdošanas cenu tādā gadījumā = $2^2/_5$ pensa, un tas uz 2 šiliņiem ir peļņa 10% apmērā. Faktiski es tad pārdodu pircējam olekti audekla par tādu cenu, kura patiesībā ir $1^1/_{10}$ no olekts cenas. Vai, kas ir reducējams uz to pašu, tas ir gluži tas pats, it kā es pārdotu pircējam par 2 šiliņiem tikai $^{10}/_{11}$ olekts un $^1/_{11}$ paturētu sev. Tiešām, par $2^2/_5$ pensa es varu atkal nopirkt $^1/_{11}$ olekts, rēķinot, ka olekts cena ir 2 šiliņi $2^2/_5$ pensa. Tātad tas būtu tikai apkārtceļš, lai, nomināli paaugstinot preču cenas, iegūtu daļu virsvērtībā un virsproduktā.

Tāda ir tirdznieciskās peļņas realizācija, izdarot preču cenas paaugstinājumu, kāds tas pirmajā acumirklī izliekas. Un tiešām, viss priekšstats par peļņas izcelšanos, nomināli paaugstinot preču cenas jeb pārdodot tās virs to vērtības, ir radies, vērojot tirdzniecisko kapitālu.

Tomēr, ja ielūkojamies tuvāk, tad drīz vien atklājas, ka tā ir vienkārša šķietamība un ka, pieņemot kapitālistisko ražošanas veidu par valdošo ražošanas veidu, tirdznieciskā peļņa nerealizējas šādā veidā. (Te runa vienmēr ir tikai par vidējiem, nevis par atsevišķiem gadījumiem.) Kāpēc mēs domājam, ka preču tirgotājs var realizēt peļņu uz savām precēm, teiksim, 10% apmērā, tikai pārdodot tās par 10% virs to ražošanas cenas? Tāpēc, ka esam pieņēmuši: šo preču ražotājs, rūpniecības kapitālists (kurš, būdams rūpnieciskā kapitāla personificējums, attiecībā pret ārējo pasauli vienmēr figurē kā «ražotājs»), ir pārdevis tās tirgotājam par to ražošanas cenu. Ja preču pirkšanas cenas, ko samaksājis preču tirgotājs, ir vienlīdzīgas to ražošanas cenām, gala rezultātā vienlīdzīgas to vērtībām, tā ka preču ražošanas cena, gala rezultātā vērtība, ir tirgotājam ražošanas izmaksas, tad patiesībā viņa pārdošanas cenas pārsniegumam virs viņa pirkšanas cenas — un tikai šī starpība starp cenām arī ir viņa peļņas avots — ir jābūt to komerciālās cenas pārsniegumam virs to

ražošanas cenas, un gala rezultātā tirgotājam jāpārdod visas preces virs to vērtības. Bet kāpēc mēs pieņēmām, ka rūpniecības kapitālists pārdod tirgotājam preces par to ražošanas cenu? Vai, labāk sakot, kas ietverts šādā pieņēmumā? Tas, ka tirdznieciskais kapitāls (mēs te runājam par to vēl tikai kā par preču tirdznieciskо kapitālu) nepiedalās vispārējās peļņas normas radīšanā. Pētījot vispārējo peļņas normu, mēs nepieciešami pamatojāmies uz šādu pieņēmumu, pirmkārt, tāpēc, ka tirdznieciskais kapitāls kā tāds mums toreiz vēl nepastāvēja, un, otrkārt, tāpēc, ka vidējo peļņu un tātad arī vispārējo peļņas normu bija nepieciešams vispirms pieņemt kā peļņu resp. virsvērtību izlīdzinājumu, kuras faktiski ražo dažādu ražošanas sfēru rūpnieciskie kapitāli. Turpretim tirgotāju kapitālā mums ir tāds kapitāls, kas piedalās peļņā, nepiedaloties tās ražošanā. Tātad tagad mūsu agrākais iztirzājums ir jāpapildina.

Pieņemsim, ka viss rūpnieciskais kapitāls, kas avansēts viena gada laikā, $= 720_c + 180_v = 900$ (piemēram, miljonu sterliņu mārciņu) un $m' = 100\%$. Tātad produkts $= 720_c + 180_v + 180_m$. Ja mēs pēc tam apzīmējam šo produktu jeb ražoto preču kapitālu ar P, tad tā vērtība jeb ražošanas cena (jo visam preču kopumam tās sakrīt) = 1080 un peļņas norma visam kapitālam $900 = 20\%$. Saskaņā ar iepriekš minēto, šie 20% ir vidējā peļņas norma, jo virsvērtība te tiek aprēķināta nevis uz vienu vai otru kāda īpaša sastāva kapitālu, bet gan uz visu rūpniecisko kapitālu ar tā vidējo sastāvu. Tātad $P = 1080$ un peļņas norma $= 20\%$. Bet tagad pieņemsim, ka šīm 900 st. märc. rūpnieciskā kapitāla pievienojas vēl 100 st. märc. tirgotāju kapitāla, kuram pro rata* tā lielumam ir tāda pati peļņas tiesa kā pirmajam. Saskaņā ar pieņēmumu tirgotāju kapitāls ir $^1/_{10}$ no visa kapitāla 1000. Tātad no visa virsvērtības daudzuma 180 tam iznāk $^1/_{10}$, un tādējādi viņš saņem peļņu pēc normas 18%. Tas nozīmē, ka peļņa, kas sadalāma pārējām $^9/_{10}$ no visa kapitāla, faktiski ir vienlīdzīga vairs tikai 162 jeb uz kapitālu 900 tā arī ir = 18%. Tādējādi cena, par kuru rūpnieciskā kapitāla 900 īpašnieki pārdod P preču tirgotājam, $= 720_c + 180_v + 162_m = 1062$. Tātad, ja tirgotājs pieliks savam kapitālam 100 vidējo peļņu 18% apmērā, tad viņš pārdod preces par $1062 + 18 = 1080$, t. i., par šo preču ražošanas cenu, vai — ja aplūkojam visu preču kapitālu — par preču vērtību, kaut gan viņš iegūst savu peļņu tikai apgrozībā un tikai ar apgrozības palīdzību, un tikai tādā ceļā, ka cena, par kuru viņš pārdod, pārsniedz cenu, par kuru viņš pērk. Bet tomēr viņš pārdod preces ne virs to vērtības resp. pārdod ne virs to ražošanas cenas tieši tāpēc, ka viņš ir pircis tās no rūpniecības kapitālista zem to vērtības resp. zem to ražošanas cenas.

Tātad tirgotāju kapitāls noteicoši piedalās vispārējās peļņas

* — proporcionāli. — *Red.*

normas izveidošanas procesā pro rata tai daļai, kāda tam pieder no visa kapitāla. Tātad, ja mēs šajā gadījumā sakām: vidējā peļņas norma = 18%, tad tā būtu = 20%, ja $^1/_{10}$ visa kapitāla nebūtu tirgotāju kapitāls un ja tā rezultātā vispārējā peļņas norma nepazemināt os par $^1/_{10}$. Līdz ar to rodas precīzāka, ierobežojoša ražošanas cenas definīcija. Ar ražošanas cenu, tāpat kā agrāk, jāsaprot preces cena = tās ražošanas izmaksām (tajā ietvertā pastāvīgā kapitāla vērtība + mainīgā kapitāla vērtība) + vidējā peļņa uz tām. Bet šī vidējā peļņa tagad tiek noteikta citādi. To nosaka visa peļņa, ko ražo viss ražīgais kapitāls, bet tā tiek aprēķināta nevis uz visu šo ražīgo kapitālu, ne tā, ka, ja tas, kā iepriekš pieņemts, = 900 un peļņa = 180, tad vidējā peļņas norma būtu $= \frac{180}{900} = 20\%$, — nē, tā tiek aprēķināta uz visu ražīgo kapitālu + tirdzniecīskais kapitāls, tā, ka, ja ražīgais kapitāls ir 900 un tirdzniecīskais kapitāls 100, tad vidējā peļņas norma $= \frac{180}{1000} =$ $= 18\%$. Tātad ražošanas cena = k (ražošanas izmaksām) + 18, nevis $k+20$. Vidējā peļņas normā jau ir ierēķināta daļa no visas peļņas, kas iznāk uz tirdzniecīsko kapitālu. Tāpēc visa preču kapitāla patiesā vērtība jeb ražošanas cena = $k+p+h$ (kur h nozīmē tirdzniecīsko peļņu). Tātad ražošanas cena jeb tā cena, par kuru pārdod rūpniecības kapitālists kā tāds, ir mazāka nekā preces īstenā ražošanas cena, jeb, ja aplūkojam visas preces kopumā, cenas, par kurām tās pārdod rūpniecības kapitālistu šķira, ir mazākas nekā to vērtība. Tādējādi iepriekš minētajā piemērā: 900 (izmaksas) + 18% uz 900 jeb 900 + 162 = 1062. Bet tirgotājs, pārdodams preci, kas viņam maksā 100, par 118, protams, pieliek klāt 18%, bet, tā kā prece, ko viņš pircis par 100, ir vērta 118, tad viņš tādējādi pārdod to ne dārgāk par tās vērtību. Mēs lietosim izteicienu — ražošanas cena — iepriekš izteiktajā, šaurākajā nozīmē. Tādā gadījumā ir skaidrs, ka rūpniecības kapitālista peļņa ir vienlīdzīga preces ražošanas cenas pārsniegumam virs tās ražošanas izmaksām un ka atšķirībā no šīs rūpnieciskās peļņas tirdzniecīskā peļņa ir vienlīdzīga pārdošanas cenas pārsniegumam virs preces ražošanas cenas, kas tirgotājam ir viņa pirkšanas cena, bet ir skaidrs, ka preces īstenā cena = tās ražošanas cenai + + tirgotāju (tirdzniecīskā) peļņa. Tāpat kā rūpnieciskais kapitāls tikai realizē peļņu, kura kā virsvērtība jau ir ietverta preces vērtībā, tā arī tirdzniecīskais kapitāls tikai tāpēc realizē to, ka visa virsvērtība resp. peļņa vēl nav realizēta rūpnieciskā kapitāla realizētajā preces cenā.[39] Tādējādi tā cena, par kuru tirgotājs pārdod, ir augstāka nekā tā, par kuru tas pērk, ne tāpēc, ka pirmā ir lielāka nekā visa vērtība, bet tāpēc, ka otrā ir mazāka par to.

[39] *John Bellers*. [«Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations, and Immorality». London, 1699, p. 10].

Tātad tirgotāju kapitāls piedalās virsvērtības izlīdzināšanā par vidējo peļņu, kaut gan nepiedalās šīs virsvērtības ražošanā. Tāpēc vispārējā peļņas norma jau ietver sevī atskaitījumu no virsvērtības, kurš iznāk uz tirgotāju kapitālu, t. i., atskaitījumu no rūpnieciskā kapitāla peļņas.

No sacītā izriet:

1) jo lielāks ir tirgotāju kapitāls salīdzinājumā ar rūpniecisko kapitālu, jo mazāka rūpnieciskās peļņas norma, un otrādi;

2) ja pirmajā daļā izrādījās, ka peļņas norma vienmēr izteic mazāku lielumu nekā īstenās virsvērtības norma, t. i., vienmēr parāda darba ekspluatācijas pakāpi pārāk zemu, — piemēram, jau minētajā gadījumā $720_c + 180_v + 180_m$ virsvērtības norma 100% apmērā izpaužas kā peļņas norma tikai 20% apmērā, — tad šie lielumi iegūst vēl lielāku atšķirību, ciktāl pati vidējā peļņas norma, ja ierēķinām daļu, kas iznāk uz tirgotāju kapitālu, savukārt parādās mazāka — mūsu gadījumā tā ir 18%, nevis 20%. Tātad tieši ekspluatējošā kapitālista vidējā peļņas norma izteic peļņas normu samazinātu salīdzinājumā ar to, kāda tā ir patiesībā.

Pārējiem apstākļiem nemainoties, tirgotāju kapitāla relatīvais lielums ir pretējā proporcijā pret tā apgrozības ātrumu, tātad pretējā proporcijā pret atražošanas procesa enerģiju vispār (pie tam tomēr sīktirgotāju — tirgotāju starpslāņa [Zwittergattung] kapitāls ir izņēmums). Zinātniskās analīzes gaitā kā vispārējās peļņas normas izveidošanās izejas punkts tiek pieņemts rūpnieciskie kapitāli un konkurence to starpā, un tikai vēlāk tiek izdarīts labojums, papildinājums un modificējums tirgotāju kapitāla iejaukšanās rezultātā. Vēsturiskās attīstības gaitā stāvoklis ir gluži otrāds. Kapitāls, kas sākumā nosaka preču cenas vairāk vai mazāk pēc to vērtībām, ir tirdznieciskais kapitāls, un tā sfēra, kurā pirmoreiz izveidojas vispārējā peļņas norma, ir apgrozības sfēra, kas pastarpina atražošanas procesu. Sākotnēji tirdznieciskā peļņa nosaka rūpniecisko peļņu. Tikai pēc tam, kad ieviesies kapitālistiskais ražošanas veids un ražotājs pats kļuvis par tirgotāju, tirdznieciskā peļņa reducējas uz tādu visas virsvērtības daļu, kura iznāk uz tirdzniecisko kapitālu kā uz visa sabiedriskajā atražošanas procesā nodarbinātā kapitāla attiecīgu daļu.

Kad tirgotāju kapitāla iejaukšanās rezultātā notika peļņas papildu izlīdzināšanās, tad izrādījās, ka preces vērtībā neietilpst nekāds papildu elements, kas iznāktu uz tirgotāja avansēto naudas kapitālu, ka pielikums pie cenas, kura rezultātā tirgotājs gūst savu peļņu, ir vienlīdzīgs tikai tai preces vērtības daļai, kuru ražīgais kapitāls nav pieskaitījis preces ražošanas cenai, — ir vienlīdzīgs tai daļai, no kuras tas ir atsacījies. Ar šo naudas kapitālu notiek tieši tas pats, kas ar rūpniecības kapitālista pamatkapitālu, ciktāl tas nav izlietots, ciktāl tā vērtība nav nekāds preces vērtības elements. Tieši tajā cenā, par kuru viņš pērk preču kapitālu, viņš kompensē tā ražošanas cenu = N naudā. Tā pārdošanas cena, kā

jau bija parādīts iepriekš, $= N+\Delta N$, pie tam ΔN izteic preces cenas pielikumu, ko nosaka vispārējā peļņas norma. Tātad, ja viņš pārdod preci, tad pie viņa atgriežas bez ΔN sākotnējais naudas kapitāls, ko viņš avansējis preču pirkšanai. Pie tam no jauna atklājas, ka viņa naudas kapitāls vispār nav nekas cits kā par naudas kapitālu pārvērsts rūpniecības kapitālista preču kapitāls, kurš tikpat maz var ietekmēt šī preču kapitāla vērtības lielumu, kā tas būtu tad, ja pēdējais tiktu pārdots nevis tirgotājam, bet gan tieši galīgajam patērētājam. Faktiski tas tikai iepriekš veic preces samaksu, ko izdara šis pēdējais. Tomēr tas ir pareizi tikai tad, ja tirgotājam, kā mēs to līdz šim pieņēmām, nav nekādu izmaksu jeb ja preču metamorfozes procesā, pirkšanā un pārdošanā, viņam nav jāavansē nekāds cits kapitāls, nedz pamatkapitāls, nedz apgrozāmais kapitāls, kā tikai tas naudas kapitāls, kas viņam jāavansē, lai nopirktu preci no ražotāja. Tomēr, kā redzējām, pētījot apgrozības izmaksas («Kapitāla» II grāmata, VI nod.), tas tā nav. Un šīs apgrozības izmaksas pa daļai ir tādas, kuras tirgotājs var pieprasīt no citiem apgrozības aģentiem, pa daļai tādas, kuras tieši saistītas ar viņa specifisko uzņēmumu.

Lai kādas būtu šīs apgrozības izmaksas — vai nu tās būtu raksturīgas tīri tirdznieciskam uzņēmumam kā tādam, tātad piederētu pie specifiskām tirgotāja apgrozības izmaksām, vai arī tās būtu izmaksas, kuras radījuši papildu ražošanas procesi, kas pievienojušies apgrozības procesa laikā, piemēram, nosūtīšana, transports, uzglabāšana u. tml., — tirgotāja pusē to pastāvīgs priekšnoteikums, neieskaitot preču pirkšanai avansēto naudas kapitālu, ir papildu kapitāls, kas tiek avansēts šo apgrozības līdzekļu iepirkšanai un samaksai. Ciktāl šis izmaksu elements sastāv no apgrozāmā kapitāla, tas kā papildu elements pilnīgi ietilpst preču pārdošanas cenā; ciktāl tas sastāv no pamatkapitāla, tas ietilpst tajā kā papildu elements tādā mērā, kādā tas nolietojas, bet viņš ietilpst tajā kā elements, kas rada nominālo vērtību pat tad, ja tas kā tīras tirgotāja apgrozības izmaksas nav nekāds īstens pielikums pie preces vērtības. Bet viss šis papildu kapitāls — vai nu tas ir apgrozāmais kapitāls, vai pamatkapitāls — piedalās vispārējās peļņas normas izveidošanā.

Tīras tirgotāja apgrozības izmaksas (tātad atskaitot izmaksas par nosūtīšanu, transportu, uzglabāšanu u. c.) ir reducējamas uz tādām izmaksām, kas nepieciešamas, lai realizētu preces vērtību, lai pārvērstu to no preces par naudu vai no naudas par preci, lai pastarpinātu maiņu. Pie tam mēs nemaz neņemam vērā ražošanas procesus, kuri var turpināties apgrozības akta laikā un no kuriem tirgotāja uzņēmums var pastāvēt pilnīgi šķirti. Tāpat kā, piemēram, esošais transports un preču nosūtīšana var faktiski būt un ir saimniecības nozares, kas pilnīgi atšķiras no tirdzniecības, gluži tāpat arī pērkamās un pārdodamās preces var gulēt dokos un citās sabiedriskās telpās, pie tam no tā radušās izmaksas, ciktāl tir-

gotājam tās ir jāavansē, viņam uzrēķina trešās personas. Tas viss notiek tiešajā vairumtirdzniecībā, kur tirgotāju kapitāls izpaužas vistīrākajā veidā un vismazāk savijas ar citām funkcijām. Važoņu uzņēmuma īpašnieks, dzelzceļa pārvaldnieks, kuģu īpašnieks nav «tirgotāji». Izmaksas, kuras mēs šeit aplūkojam, ir pirkšanas un pārdošanas izmaksas. Jau agrāk atzīmējām, ka tās ir reducējamas uz aprēķiniem, grāmatvedību, tirgus izdevumiem, korespondences izdevumiem u. c. Šim mērķim vajadzīgais pastāvīgais kapitāls izpaužas kantoros, papīrā, pasta zīmēs u. c. Citas izmaksas ir reducējamas uz mainīgo kapitālu, kas tiek avansēts tirdzniecībā nodarbināto strādnieku algai. (Ekspedīcijas izdevumus, transporta izmaksas, muitas izdevumus u. tml. pa daļai var aplūkot tā, it kā tirgotājs tos avansējis preču iepirkšanai un tāpēc viņam tie ietilpst pirkšanas cenā.)

Visas šādas izmaksas tiek izdarītas, nevis ražojot preces lietošanas vērtību, bet gan realizējot tās vērtību; tās ir tīras apgrozības izmaksas. Tās neietilpst tiešajā ražošanas procesā, bet gan ietilpst apgrozības procesā un tāpēc kopīgajā atražošanas procesā.

Mūs šeit interesē vienīgi šo izmaksu tā daļa, kas tiek izdota kā mainīgais kapitāls. (Bez tam būtu jāizpētī, pirmkārt, kādā veidā patur savu nozīmi apgrozības procesā likums, pēc kura preces vērtībā ietilpst tikai nepieciešamais darbs. Otrkārt, kā izpaužas uzkrāšana tirgotāju kapitālā. Treškārt, kā funkcionē tirgotāju kapitāls īstenajā sabiedrības atražošanas procesā, ņemot to visumā.)

Šīs izmaksas nosaka produkta kā preces ekonomiskā forma. Ja darba laiks, kuru rūpniecības kapitālisti zaudē paši, pārdodot savas preces tieši cits citam, — tātad, objektīvi sakot, preču apgrozības laiks — nepieliek šīm precēm nekādu vērtību, tad ir skaidrs, ka šis darba laiks neiegūst citu raksturu tāpēc, ka tas ir nevis rūpniecības kapitālista, bet gan tirgotāja darba laiks. Preces (produkta) pārvēršana par naudu un naudas pārvēršana par preci (ražošanas līdzekļiem) ir rūpnieciskā kapitāla nepieciešama funkcija un tātad kapitālista nepieciešama operācija, kurš patiesībā ir tikai personificēts kapitāls, kas apveltīts ar paša apziņu un gribu. Bet šīs funkcijas nepalielina vērtību un nerada virsvērtību. Veicot šādas operācijas vai turpinot izpildīt kapitāla funkcijas apgrozības sfērā, pēc tam kad to beidzis darīt ražīgais kapitālists, tirgotājs tikai aizstāj rūpniecības kapitālistu. Darba laiks, ko prasa šīs operācijas, tiek izlietots kapitāla atražošanas procesā nepieciešamajām operācijām, bet nepievieno nekādu vērtību. Ja tirgotājs neveiktu šīs operācijas (tātad arī neizlietotu to veikšanai vajadzīgo darba laiku), tad viņš nepatērētu savu kapitālu kā rūpnieciskā kapitāla apgrozības aģentu; viņš neturpinātu rūpniecības kapitālista pārtraukto funkciju un tāpēc nepiedalītos kā kapitālists pro rata viņa avansētajam kapitālam tajā peļņas masā, ko rada visa rūpniecības kapitālistu šķira. Tāpēc, lai piedalītos kopējā

virsvērtības masā, lai viņa avansētā summa pieaugtu savā vērtībā kā kapitāls, tirdznieciskajam kapitālistam nav nepieciešams izlietot algotus strādniekus. Ja viņa uzņēmums un viņa kapitāls ir nelieli, viņš pats var būt vienīgais darbinieks savā paša uzņēmumā. Viņam tiek samaksāts ar peļņas daļu, kas rodas no starpības starp preču pirkšanas cenu un to īsteno ražošanas cenu.

Bet, no otras puses, ja tirgotāja avansētā kapitāla apmēri ir mazi, viņa realizētā peļņa var nebūt lielāka par labāk atalgota veiksmīga algota strādnieka darba algu, tā var būt pat mazāka par to. Tiešām, blakus viņam funkcionē ražīgā kapitālista tiešie tirdzniecības aģenti, iepircēji, pārdevēji, komivojažieri, kas saņem tikpat daudz vai vairāk ienākuma — vai nu tas būtu darba algas formā, vai kā zināma daļa no peļņas, ko saņem no katra pārdevuma (komisijas nauda, tantjēmas). Pirmajā gadījumā tirgotājs saņem tirdzniecisko peļņu kā patstāvīgs kapitālists; otrajā gadījumā pārdevējam, rūpniecības kapitālista algotajam strādniekam, tiek izmaksāta daļa peļņas vai nu darba algas formā, vai arī kā attiecīga daļa no tā rūpniecības kapitālista peļņas, kura tiešs aģents viņš ir, un šajā gadījumā viņa principāls bāž sev kabatā tiklab rūpniecisko, kā arī tirdzniecisko peļņu. Bet, kaut gan pašam apgrozības aģentam viņa ienākums var izlikties par vienkāršu darba algu, samaksu par viņa padarīto darbu, un kaut gan tur, kur tas neparādās šādā veidā, viņa peļņas lielums var būt vienlīdzīgs tikai labāk atalgota strādnieka darba algai, tomēr visos šajos gadījumos viņa ienākuma avots ir tikai tirdzniecisķā peļņa. Tas notiek tāpēc, ka viņa darbs nav darbs, kas rada vērtību.

Apgrozības operācijas pagarināšana nozīmē rūpniecības kapitālistam 1) laika zaudējumu viņam personiski, ciktāl tas traucē viņu veikt savu funkciju paša ražošanas procesa pārvaldīšanā; 2) viņa produkta, naudas vai preču formā, ilgāku atrašanos apgrozības procesā, tātad tādā procesā, kur nenotiek šī produkta vērtības pieaugšana un kur tiešais ražošanas process tiek pārtraukts. Lai tas netiktu pārtraukts, jāsašaurina ražošana vai — lai ražošanas process turpinātos pastāvīgi agrākajā mērogā — jāavansē papildu naudas kapitāls. Katru reizi rezultāts ir tas, ka, paliekot agrākajam kapitālam, tiek iegūta mazāka peļņa vai arī jāavansē papildu naudas kapitāls, lai iegūtu agrāko peļņu. Tas viss nemaz nemainās, ja rūpniecības kapitālista vietā stājas tirgotājs. Tad vairāk laika apgrozības procesam patērē nevis rūpniecības kapitālists, bet gan tirgotājs, papildu kapitālu apgrozībai avansē nevis rūpnieks, bet gan tirgotājs vai — kas ir tas pats — apgrozības procesā pastāvīgi atrodas nevis liela daļa rūpnieciskā kapitāla, bet gan tajā pilnīgi tiek ieslēgts tirgotāja kapitāls, nevis rūpniecības kapitālists rada mazāku peļņu, bet gan viņam pilnīgi jāatdod daļa no savas peļņas tirgotājam. Tā kā tirgotāju kapitāls nepārsniedz nepieciešamos apmērus, tad šādas kapitāla funkcijas sadalīšanas rezultātā tiek izlietots mazāk laika

vienīgi pašam apgrozības procesam, šim nolūkam tiek avansēts mazāk papildu kapitāla un zaudējums uz kopējo peļņas daudzumu, kas izpaužas tirdznieciskās peļņas formā, ir mazāks, nekā tas būtu pretējā gadījumā. Ja iepriekš minētajā piemērā kapitāls $720_c + 180_v + 180_m$, tam blakus pastāvot tirgotāju kapitālam 100, dod rūpniecības kapitālistam peļņu 162 jeb 18%, tātad peļņa samazinās par 18, tad bez šādas tirgotāju kapitāla nodalīšanās nepieciešamais papildu kapitāls būtu varbūt 200 un tādā gadījumā visa rūpniecības kapitālista avansētā summa būtu 1100, nevis 900, tātad, ja virsvērtība būtu 180, peļņas norma būtu tikai $16^4/_{11}\%$.

Ja rūpniecības kapitālists, kas pats ir savs tirgotājs, bez papildu kapitāla, par kuru tas pērk jaunu preci, iekam pārvērties par naudu viņa apgrozībā esošais produkts, ir avansējis vēl kapitālu, lai realizētu sava preču kapitāla vērtību, tātad apgrozības procesam (kantora uzturēšanai un algai tirdzniecībā nodarbinātajiem strādniekiem), tad šis izmaksas gan veido papildu kapitālu, bet tās nerada virsvērtību. Tās jākompensē no preču vērtības, zināma daļa šo preču vērtības ir no jauna jāpārvērš par šīm apgrozības izmaksām, bet nekāda papildu virsvērtība no tā nerodas. Attiecībā uz visu sabiedrības kapitālu tas faktiski nozīmē, ka daļu no tā prasa sekundāras operācijas, kas neietilpst vērtības pieaugšanas procesā, un ka šī sabiedriskā kapitāla daļa pastāvīgi jāatražo šim mērķim. Tāpēc samazinās peļņas norma atsevišķiem kapitālistiem un visai rūpniecības kapitālistu šķirai — rezultāts, kas rodas, katrreiz no jauna pievienojot papildu kapitālu, ciktāl tas ir vajadzīgs, lai iedarbinātu agrāko mainīgā kapitāla masu.

Tā kā tirdzniecības kapitālists rūpniecības kapitālista vietā uzņemas šādas ar pašu apgrozību saistītas papildu izmaksas, tad arī notiek šī peļņas normas samazināšanās, tikai mazākā mērā un citādā veidā. Tas tagad izpaužas tā, ka tirgotājs avansē kapitāla vairāk, nekā būtu vajadzīgs, ja šo izmaksu nebūtu, un ka peļņa uz šo papildu kapitālu palielina tirdznieciskās peļņas summu; tātad tirgotāju kapitāls lielākā mērā piedalās līdz ar rūpniecisko kapitālu vidējās peļņas normas izlīdzināšanā, t. i., vidējā peļņa pazeminās. Ja mūsu iepriekšējā piemērā bez tirgotāju kapitāla 100 tiek avansēts vēl papildu kapitāls 50 tām izmaksām, par kurām ir runa, tad tādā gadījumā kopējā virsvērtības summa 180 sadalās uz ražīgo kapitālu 900 plus tirgotāju kapitāls 150, kopā = = 1050. Tātad vidējā peļņas norma pazeminās uz $17^1/_7\%$. Rūpniecības kapitālists pārdod preces tirgotājam par $900 + 154^2/_7 = = 1054^2/_7$, un tirgotājs pārdod tās par 1130 (1080+50 tām izmaksām, kuras tam atkal ir jākompensē). Bet jāatzīst, ka ar kapitāla sadalīšanos tirgotāju kapitālā un rūpnieciskajā kapitālā ir saistīta tirdzniecisko izmaksu centralizācija un tāpēc to samazināšanās.

Tagad jājautā: kāds stāvoklis ir tirdzniecībā nodarbinātajiem

algotajiem strādniekiem, kuri strādā pie tirdzniecības kapitālista, mūsu gadījumā — pie preču tirgotāja?

No vienas puses, šāds tirdzniecībā nodarbinātais strādnieks ir gluži tāds pats algots strādnieks kā ikviens cits. Pirmkārt, ciktāl viņa darbs tiek pirkts par tirgotāja mainīgo kapitālu, nevis par to naudu, kas tiek izdota kā ienākums, tātad tiek pirkts nevis personiskiem pakalpojumiem, bet gan lai pieaugtu tirgotāja avansētā kapitāla vērtība. Otrkārt, ciktāl viņa darbaspēka vērtību un tātad viņa darba algu nosaka, tāpat kā visiem citiem algotajiem strādniekiem, viņa specifiskā darbaspēka ražošanas un atražošanas izmaksas, nevis viņa darba produkts.

Bet starp viņu un strādniekiem, ko tieši nodarbina rūpnieciskais kapitāls, ir tāda pati atšķirība, kāda pastāv starp rūpniecisko kapitālu un tirdzniecisko kapitālu un tāpēc starp rūpniecības kapitālistu un tirgotāju. Tā kā tirgotājs kā vienkāršs apgrozības aģents nerada nedz vērtību, nedz virsvērtību (tāpēc ka papildu vērtība, kuru viņš pievieno precēm ar savām izmaksām, ir reducējama tikai uz agrāk pastāvējušās vērtības pielikšanu, kaut gan te uzmācas jautājums, kā viņš patur, saglabā šo sava pastāvīgā kapitāla vērtību), tad arī tirdzniecībā nodarbinātie strādnieki, kuri viņam veic šādas pašas funkcijas, nevar tieši radīt viņam virsvērtību. Šeit, tāpat kā tas ir ar ražīgajiem strādniekiem, mēs pieņemam, ka viņu darba algu nosaka darbaspēka vērtība, tātad tirgotājs neiedzīvojas bagātībā no atvilkumiem darba algai, t. i., viņš savās izmaksās neieskaita summu, ko nav samaksājis par darbu, citiem vārdiem sakot, ka viņš neiedzīvojas ar to, ka apkrāpj savus pārdevējus u. c.

Attiecībā uz tirdzniecībā nodarbinātajiem algotajiem strādniekiem grūtība ir nevis tā, lai izskaidrotu, kā viņi rada peļņu tieši saviem uzņēmējiem, kaut gan tieši viņi nerada virsvērtību (peļņa ir tikai tās pārvērstā forma). Šis jautājums faktiski jau ir atrisināts, izdarot vispārējo tirdzniecīskās peļņas analīzi. Gluži tāpat kā rūpnieciskais kapitāls gūst peļņu ar to, ka pārdod precēs ietverto un realizēto darbu, par kuru tas nav samaksājis nekādu ekvivalentu, tāpat arī tirdzniecīskais kapitāls gūst peļņu ar to, ka samaksā rūpnieciskajam kapitālam ne par visu precē ietverto (precē, ciktāl tās ražošanai patērētais kapitāls funkcionē kā visa rūpnieciskā kapitāla attiecīgā daļa) nesamaksāto darbu, turpretim, preces pārdodot, liek sev samaksāt par šo vēl precēs ietverto daļu, par kuru viņš nav maksājis. Tirgotāju kapitāla attiecība pret virsvērtību ir citāda nekā rūpnieciskā kapitāla attiecība. Pēdējais ražo virsvērtību, tieši piesavinoties nesamaksātu svešu darbu. Pirmais piesavinās daļu šās virsvērtības, liekot rūpnieciskajam kapitālam atdot viņam šo daļu.

Tikai ar savu funkciju — vērtību realizāciju — tirdzniecīskais kapitāls funkcionē atražošanas procesā kā kapitāls un tāpēc kā funkcionējošs kapitāls iegūst daļu no visa kapitāla ražotās virs-

vērtības. Katram atsevišķajam tirgotājam viņa peļņas masa ir atkarīga no kapitāla masas, kuru tas var izlietot šajā procesā, un viņš var izlietot pirkšanai un pārdošanai jo vairāk, jo lielāks ir viņa pārdevēju nesamaksātais darbs. Pat funkciju, kas padara viņa naudu par kapitālu, tirdzniecības kapitālists pa lielākajai daļai liek veikt saviem strādniekiem. Kaut gan šo pārdevēju nesamaksātais darbs nerada virsvērtību, tomēr tas dod viņam iespēju piesavināties virsvērtību, kas pēc sava rezultāta ir šim kapitālam gluži tas pats; tātad šis darbs ir viņam peļņas avots. Citādi tirdznieciskais uzņēmums nekad nevarētu funkcionēt lielos apmēros, nekad nevarētu funkcionēt kapitālistiski.

Tāpat kā strādnieka nesamaksātais darbs tieši rada ražīgajam kapitālam virsvērtību, tā tirdzniecībā nodarbināto algoto strādnieku nesamaksātais darbs dod iespēju tirdznieciskajam kapitālam saņemt daļu no šīs virsvērtības.

Grūtības ir šādas: tā kā paša tirgotāja darba laiks un darbs nav tāds darbs, kas rada vērtību, kaut gan tas dod tirgotājam iespēju saņemt daļu no jau radītās virsvērtības, tad kāds ir stāvoklis ar to mainīgo kapitālu, kuru tirgotājs izdod, pērkot tirdzniecībā nodarbināto darbaspēku? Vai šis mainīgais kapitāls ir jāpieskaita kā izmaksas pie avansētā tirdznieciskā kapitāla? Ja ne, tad tas ir it kā pretrunā ar peļņas normas izlīdzināšanās likumu; kurš kapitālists avansētu 150, ja viņš varētu uzskatīt par avansētu kapitālu tikai 100? Bet, ja ir jāpieskaita, tad tas ir it kā pretrunā ar tirdznieciskā kapitāla būtību, jo šāda veida kapitāls funkcionē kā kapitāls nevis tāpēc, ka tas, tāpat kā rūpnieciskais kapitāls, iedarbinājis svešu darbu, bet gan tāpēc, ka tas pats darbojas, t. i., veic pirkšanas un pārdošanas funkcijas, un tieši tikai par to un tāpēc pārnes uz sevi daļu no rūpnieciskā kapitāla ražotās virsvērtības.

(Tātad mums jāizpētī šādi jautājumi: tirgotāja mainīgais kapitāls; nepieciešamā darba likums apgrozības sfērā; kādā veidā tirgotāja darbs saglabā viņa pastāvīgā kapitāla vērtību; tirgotāju kapitāla loma atražošanas procesā, ņemot to visumā; beidzot, sadalīšanās preču kapitālā un naudas kapitālā, no vienas puses, un preču tirdznieciskajā kapitālā un naudas tirdznieciskajā kapitālā, no otras puses.)

Ja katram tirgotājam būtu tikai tik daudz kapitāla, ka viņš varētu izdarīt aprites vienīgi ar savu paša darbu, tad notiktu tirgotāja kapitāla bezgalīga sadrumstalošanās; šai sadrumstalotībai vajadzētu pieaugt līdz ar to, ka, attīstoties kapitālistiskajam ražošanas veidam, ražīgais kapitāls ražo arvien lielākā un lielākā mērogā un operē ar aizvien lielākām masām. Tātad rastos pieaugoša neatbilstība starp vienu un otru. Kapitālam centralizējoties ražošanas sfērā, notiktu kapitāla decentralizācija apgrozības sfērā. Rūpniecības kapitālista tīri tirdznieciskās operācijas un līdz ar to viņa tīri tirdznieciskie izdevumi tā rezultātā bezgalīgi pieaugtu,

tāpēc ka viņam būtu jāslēdz darījumi, piemēram, ar 1000 tirgotājiem 100 tirgotāju vietā. Līdz ar to zustu lielākā daļa no ieguvumiem, ko dod tirgotāju kapitāla nošķiršanās; bez tīri tirdznieciskajām pieaugtu arī citas apgrozības izmaksas: par šķirošanu, ekspedīciju utt. Tas būtu attiecībā uz rūpniecisko kapitālu. Tagad aplūkosim tirgotāju kapitālu. Pirmkārt, to, kas attiecas uz tīri tirdznieciskiem darbiem. Grāmatvedībā lieli skaitļi neprasa vairāk laika kā mazi. 10 pirkumi par 100 st. märc. prasa desmitreiz vairāk laika nekā *viens* pirkums par 1000 st. märc. Korespondence, papīrs, pasta izdevumi izmaksā desmitreiz vairāk, ja būs jālīgst ar 10 sīkiem tirgotājiem, nekā ja būtu jālīgst ar *vienu* lieltirgotāju. Stingri noteiktā darba dalīšana tirdznieciskā uzņēmumā, kur viens pārzina grāmatvedību, otrs kasi, trešais korespondenci, tas izdara iepirkumus, šis pārdod, cits nodarbināts izbraukumos utt., ietaupa milzīgi daudz darba laika, tā ka tirdzniecībā nodarbināto strādnieku skaits, kas saistīts lieltirdzniecībā, nav nekādā samērā ar uzņēmuma relatīvo lielumu. Tas notiek tāpēc, ka tirdzniecībā nesalīdzināmi vairāk nekā rūpniecībā viena un tā pati funkcija prasa vienādu darba laiku neatkarīgi no tā, vai tā tiek veikta lielā vai mazā mērogā. Tāpēc vēsturiski koncentrācija tirdzniecības uzņēmumā parādās agrāk nekā rūpniecības darbnīcā. Tālāk, pastāvīgā kapitāla izdevumi. 100 sīki kantori maksā nesalīdzināmi vairāk nekā viens liels kantoris, 100 sīku preču noliktavu — vairāk nekā viena liela, utt. Transporta izmaksas, vismaz tās, kas ietilpst avansējamo izmaksu skaitā, tirdzniecības uzņēmumā pieaug līdz ar sadrumstalošanos.

Rūpniecības kapitālistam vajadzētu iztērēt sava uzņēmuma tirdznieciskajā daļā vairāk darba un apgrozības izmaksu. Viens un tas pats tirgotāju kapitāls, ja tas būtu sadalīts starp daudziem sīktirgotājiem, prasītu šādas sadrumstalotības rezultātā daudz vairāk strādnieku savu funkciju pastarpināšanai, un turklāt būtu vajadzīgs lielāks tirgotāju kapitāls, lai apgrozītu to pašu preču kapitālu.

Ja apzīmēsim ar B visu tirgotāju kapitālu, kas tiek izlietots tieši preču pirkšanai un pārdošanai, un ar b apzīmēsim attiecīgo mainīgo kapitālu, kas tiek izlietots, lai atalgotu tirdzniecībā nodarbinātos palīgstrādniekus, tad $B+b$ ir mazāks, nekā būtu jābūt visam tirgotāju kapitālam B, ja katrs tirgotājs iztiktu bez palīgiem, t. i., ja daļa kapitāla netiktu izdota par b. Tomēr mēs vēl arvien neesam tikuši galā ar grūtībām.

Preču pārdošanas cenai jābūt pietiekamai 1) lai samaksātu vidējo peļņu uz $B+b$. Tas izskaidrojams jau tādējādi, ka $B+b$ ir vispār sākotnējā B sašaurinājums, ir mazāks tirgotāju kapitāls nekā tas, kas būtu nepieciešams bez b. Bet šai pārdošanas cenai jābūt pietiekamai 2) lai bez papildu peļņas uz b, kas tagad parādās, kompensētu arī izmaksāto darba algu, kompensētu pašu tirgotāja mainīgo kapitālu $= b$. Šis pēdējais rada grūtības. Vai b

ir jauna cenas sastāvdaļa vai arī tikai daļa peļņas, kas iegūta no $B+b$, daļa, kas ir darba alga tikai attiecībā uz tirdzniecībā nodarbināto strādnieku, bet attiecībā uz pašu tirgotāju ir vienkārši viņa mainīgā kapitāla kompensācija? Pēdējā gadījumā tirgotāja iegūtā peļņa uz viņa avansēto kapitālu $B+b$ būtu tikai vienlīdzīga peļņai, kas atbilstoši vispārējai peļņas normai iznāk uz $(B+b)$, plus b, pie tam pēdējo tirgotājs samaksā darba algas formā, bet pats tas neienes nekādu peļņu.

Patiesībā uzdevums ir atrast b robežas (matemātiskajā nozīmē). Pirmām kārtām mēs gribam precīzi konstatēt, kur te ir grūtības. Apzīmēsim kapitālu, kas tiek izdots tieši preču pirkšanai un pārdošanai, ar B, pastāvīgo kapitālu, kas tiek izlietots šajā funkcijā, ar K (vieliskās tirdznieciskās izmaksas) un mainīgo kapitālu, ko izdod tirgotājs, ar b.

B kompensācija nerada gluži nekādas grūtības. Tā ir tikai realizēta pirkšanas cena tirgotājam vai ražošanas cena fabrikantam. Tirgotājs maksā šo cenu un, pārdodot tālāk, saņem B atpakaļ kā daļu no savas pārdošanas cenas; bez šī B viņš saņem peļņu uz B, kā izskaidrots iepriekš. Tā, piemēram, prece maksā 100 st. märc. Pieņemsim, ka peļņa uz to ir 10%. Tādējādi prece tiek pārdota par 110. Jau agrāk prece maksāja 100, tirgotāju kapitāls 100 pievieno tai klāt tikai 10.

Tālāk, ja ņemsim K, tad izrādās, ka tas, vislielākais, ir tikpat liels, bet patiesībā daudz mazāks nekā tā pastāvīgā kapitāla daļa, kura ražotājam būtu jāizlieto pirkšanai un pārdošanai, bet tad tas būtu pielikums pie tā pastāvīgā kapitāla, ko ražotājs izlieto tieši ražošanā. Tomēr šī daļa pastāvīgi ir jākompensē no preces cenas jeb — kas ir tas pats — attiecīga daļa preces pastāvīgi jāiztērē šādā formā, tā ir, ja aplūkojam visu sabiedrības kapitālu visumā, pastāvīgi jāatražo šajā formā. Šī avansētā pastāvīgā kapitāla daļa tikpat ierobežojoši ietekmētu peļņas normu kā visa tā masa, kas ieguldīta tieši ražošanā. Ciktāl rūpniecības kapitālists nodod sava uzņēmuma tirdzniecisko daļu tirgotājam, viņam nav jāavansē šī kapitāla daļa. Viņa vietā to avansē tirgotājs. Bet tas ir tikai nomināli; tirgotājs viņa izlietoto pastāvīgo kapitālu (vieliskās tirdznieciskās izmaksas) nedz ražo, nedz atražo. Tātad šī pastāvīgā kapitāla ražošana ir īpašs uzņēmēja darbības veids vai vismaz daļa no uzņēmēja darbības, ko veic zināmi rūpniecības kapitālisti, kuriem tādējādi ir tā pati loma, kāda ir rūpniecības kapitālistiem, kas piegādā pastāvīgo kapitālu tiem, kuri ražo dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Tātad tirgotājs saņem, pirmkārt, šī kapitāla kompensāciju un, otrkārt, peļņu uz to. Tādējādi viena un otra rezultātā rūpniecības kapitālista peļņa samazinās. Bet ar darba dalīšanu saistītās koncentrācijas un ekonomijas rezultātā tā samazinās mazākā mērā, nekā tas būtu tajā gadījumā, ja viņam pašam vajadzētu avansēt šo kapitālu. Peļņas normas samazināšanās ir mazāka, tāpēc ka ir mazāks šādā veidā avansējamais kapitāls.

Tātad pārdošanas cena sastāv pagaidām no $B+K+$peļņa uz $B+K$. Pēc iepriekš sacītā šī daļa nerada nekādas grūtības. Bet tad parādās b jeb mainīgais kapitāls, ko avansējis tirgotājs.

Tā rezultātā pārdošanas cena pārvēršas par $B+K+b+$peļņa uz $B+K+$peļņa uz b.

B tikai kompensē pirkšanas cenu, bet, izņemot peļņu uz B, nepievieno šai cenai nekādu daļu. K pievieno ne tikai peļņu uz K, bet arī pašu K, bet summa $K+$peļņa uz K, t. i., apgrozības izmaksu daļa, kas avansēta pastāvīgā kapitāla formā, plus atbilstoša vidējā peļņa, būtu rūpniecības kapitālista rokās lielāka nekā tirdzniecības kapitālista rokās. Vidējās peļņas samazināšanās parādās tā, ka no pilnas vidējās peļņas, kas aprēķināta uz avansēto rūpniecisko kapitālu, tiek aprēķināta un izmaksāta tirgotājam vidējā peļņa uz $B+K$ un tādējādi šis atskaitījums parādās kā īpaša kapitāla — tirgotāju kapitāla peļņa.

Bet citādi ir ar $b+$peļņa uz b vai šinī gadījumā, kur peļņas norma pēc pieņēmuma $= 10\%$, ar $b+{}^1/_{10}b$. Šeit tad arī ir īstās grūtības.

Saskaņā ar pieņēmumu tirgotājs pērk par b tikai tirdzniecībā nodarbināto darbu, t. i., darbu, kas nepieciešams kapitāla apgrozības funkciju pastarpināšanai, aktiem $P—N$ un $N—P$. Bet tirdzniecīskais darbs ir darbs, kas vispār nepieciešams, lai kapitāls funkcionētu kā tirgotāju kapitāls, lai tas pastarpinātu preces pārvēršanos naudā un naudas pārvēršanos precē. Tas ir darbs, kas realizē vērtības, bet kas nekādas vērtības nerada. Un, tikai ciktāl kāds kapitāls veic šīs funkcijas — tātad ciktāl kāds kapitālists veic ar savu kapitālu šīs operācijas, šo darbu, tiktāl šis kapitāls funkcionē kā tirgotāju kapitāls un piedalās vispārējās peļņas normas regulēšanā, t. i., iegūst savu dividendi no kopējās peļņas. Bet izteiksmē $b+$peļņa uz b šķiet samaksāts, pirmkārt, darbs (tāpēc ka ir pilnīgi vienalga, vai rūpniecības kapitālists maksā tirgotājam par viņa paša darbu vai par tirgotāja algoto pārdevēju darbu) un, otrkārt, peļņa uz summu, kas samaksāta par to darbu, kurš būtu jāveic pašam tirgotājam. Tirgotāju kapitāls saņem atpakaļ, pirmkārt, samaksu par b un, otrkārt, peļņu uz to; tātad tas notiek tāpēc, ka viņš, pirmkārt, liek samaksāt sev par to darbu, kura rezultātā tas funkcionē kā *tirgotāju* kapitāls, un, otrkārt, viņš liek samaksāt sev peļņu, tāpēc ka tas funkcionē kā *kapitāls*, t. i., tāpēc ka tas veic darbu, kurš viņam kā funkcionējošam kapitālam tiek atalgots ar peļņu. Tātad tāds ir jautājums, kas mums jāatrisina.

Pieņemsim, ka $B=100$, $b=10$ un peļņas norma $= 10\%$. Pieņemsim, ka $K=0$, lai bez vajadzības neieviestu no jauna aprēķinā šo pirkšanas cenas elementu, kas šeit nepiederas un ar ko mēs jau esam tikuši galā. Tādējādi pārdošanas cena būtu $= B+p+b+$ $+p$ $(=B+Bp'+b+bp'$, kur p' ir peļņas norma$)$ $=100+10+10+$ $+1=121$.

Bet, ja tirgotājs neiztērētu b darba algai — jo b tiek samaksāts tikai par tirdzniecisko darbu, tātad par darbu, kas nepieciešams rūpnieciskā kapitāla tirgū laistā preču kapitāla vērtības realizēšanai, — tad lieta būtu šāda: lai nopirktu vai pārdotu par $B=100$, tirgotājs atdotu savu laiku, un pieņemsim, ka tas ir viss laiks, kāds ir viņa rīcībā. Ja tirdzniecisko darbu, ko pārstāv b jeb 10, samaksātu nevis ar darba algu, bet ar peļņu, tad tas prasītu citu tirgotāju kapitālu = 100, jo 10% no tā $= b=10$. Šis otrais kapitāls $B=100$ papildus neieietu preces cenā, bet 10%, protams, ieietu tajā. Tāpēc būtu veiktas divas operācijas par 100 katra, kas veidotu 200, lai nopirktu preces par $200+20=220$.

Tā kā tirgotāju kapitāls nav absolūti nekas cits kā tikai apgrozības procesā funkcionējošā rūpnieciskā kapitāla daļas nošķīrusies forma, tad visi uz to attiecīgie jautājumi jāatrisina tā, lai problēma tiktu nostādīta vispirms tādā formā, kurā tirgotāju kapitālam piemītošās parādības neparādās vēl patstāvīgi, bet gan tieši sakarā ar rūpniecisko kapitālu kā parādības, kas raksturīgas šī kapitāla paveidam. Kā kantoris — atšķirībā no darbnīcas — tirdznieciskais kapitāls pastāvīgi funkcionē apgrozības procesā. Tādējādi tieši te, paša rūpniecības kapitālista kantorī, arī jāpētī vispirms mūs interesējošais b.

Pirmām kārtām šis kantoris vienmēr ir ārkārtīgi mazs salīdzinājumā ar rūpniecības darbnīcu. Vispār ir skaidrs, ka līdz ar ražošanas apmēru paplašināšanos pieaug tirdznieciskās operācijas, kas pastāvīgi veicamas rūpnieciskā kapitāla apgrozībai tiklab tādēļ, lai pārdotu produktu, kas pastāv preču kapitāla formā, kā arī tādēļ, lai iegūto naudu no jauna pārvērstu par ražošanas līdzekļiem un par visu izdarītu uzskaiti. Cenu aprēķināšana, grāmatvedība, kases lietu kārtošana, korespondence — tas viss šeit tiek darīts. Jo plašāks ir ražošanas mērogs, jo lielākas, kaut gan ne tuvu atbilstošā proporcijā, ir rūpnieciskā kapitāla tirdznieciskās operācijas, tātad jo lielāks ir darbs un pārējās apgrozības izmaksas, lai realizētu vērtību un virsvērtību. Tāpēc kļūst nepieciešams izlietot algotus tirdzniecībā nodarbinātus strādniekus, kuri veido pašu kantori. Kaut gan izdevumi par viņiem tiek izdarīti darba algas formā, tie tomēr atšķiras no mainīgā kapitāla, kas tiek tērēts ražīgā darba pirkšanai. Tie palielina rūpniecības kapitālista izdevumus, avansējamā kapitāla masu, tieši nepalielinot virsvērtību. Tāpēc ka tie ir izdevumi darba atalgošanai, kurš tiek izlietots tikai jau radītās vērtības realizācijai. Kā jebkuri citi šāda veida izdevumi, arī šie izdevumi samazina peļņas normu, tāpēc ka pieaug avansētais kapitāls, bet nepieaug virsvērtība. Ja virsvērtība m nemainās, bet avansētais kapitāls K pieaug uz $K+\Delta K$, tad peļņas normas $\frac{m}{K}$ vietā iznāk mazāka peļņas norma $\frac{m}{K+\Delta K}$. Tātad rūpniecības kapitālists cenšas ierobežot līdz minimumam šīs

apgrozības izmaksas, gluži tāpat kā arī savas izmaksas par pastāvīgo kapitālu. Tāpēc rūpnieciskā kapitāla attiecība pret viņa tirdznieciskajiem algotajiem strādniekiem nav tāda, kāda ir attiecība pret viņa ražīgajiem algotajiem strādniekiem. Pārējiem apstākļiem nemainoties, jo vairāk viņš pēdējos pielieto, jo plašāka ir ražošana, jo lielāka virsvērtība resp. peļņa. Un otrādi. Jo lielāks ir ražošanas mērogs un jo lielāka ir realizējamā vērtība un tāpēc arī virsvērtība, jo lielāks tātad ir ražotais preču kapitāls, jo arī vairāk pieaug absolūti, kaut arī ne relatīvi, kantora izmaksas un dod impulsu zināma veida darba dalīšanai. Kādā mērā peļņa ir šādu izdevumu priekšnoteikums, tas redzams, starp citu, tajā apstāklī, ka bieži, pieaugot tirdzniecisko darbinieku atalgojumam, daļa no tā tiek izmaksāta kā procentuāli atskaitījumi no peļņas. Pēc būtības darbs, kas sastāv tikai no starpniecības operācijām — kuras saistītas pa daļai ar vērtību aprēķināšanu, pa daļai ar to realizāciju, pa daļai ar realizētās naudas atpakaļpārvēršanu ražošanas līdzekļos, kuru apmērs tātad ir atkarīgs no ražoto un realizējamo vērtību lieluma, — šāds darbs iedarbojas nevis kā šo vērtību attiecīgu lielumu un masu cēlonis, kā tas ir ar tieši ražīgo darbu, bet gan kā to sekas. Tas pats ir arī ar citām apgrozības izmaksām. Lai varētu daudz mērīt, svērt, iesaiņot, transportēt, jābūt rīcībā daudz preču; iesaiņošanas, transportēšanas u. tml. darba masa ir atkarīga no preču — šādas darbības objektu masas, nevis otrādi.

Tirdzniecībā nodarbinātais strādnieks virsvērtību tieši neražo. Bet viņa darba cenu nosaka viņa darbaspēka vērtība, tātad tā ražošanas izmaksas, bet šī darbaspēka izpausmi darbībā, tā spriegumu, izlietojumu un nolietošanos, kā tas ir ar ikviena cita algota strādnieka darbu, nebūt neierobežo tā vērtība. Tāpēc viņa alga nebūt nav proporcionāla peļņas masai, kuru viņš palīdz realizēt kapitālistam. Tas, ko viņš izmaksā kapitālistam, un tas, ko viņš tam ienes, — tie ir dažādi lielumi. Viņš ienes tam peļņu nevis tāpēc, ka tieši rada virsvērtību, bet gan tāpēc, ka palīdz samazināt virsvērtības realizācijas izmaksas, ciktāl viņš veic pa daļai nesamaksātu darbu. Tiesa, tirdzniecības strādnieks pieder pie labāk atalgotās algoto strādnieku šķiras, pie tiem, kuru darbs ir kvalificēts, kas ir pārāks par vidējo darbu. Bet līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida progresu darba algai ir tendence pazemināties pat salīdzinājumā ar vidējās kvalitātes darbu. Pa daļai tas notiek tāpēc, ka notiek darba dalīšana pašā kantorī; no tā nepieciešami jārodas tikai vienpusīgai darba spējas attīstībai, un izmaksas par šādas darba spējas iegūšanu pa daļai neko nemaksā kapitālistam: strādnieka prasmi attīsta pati funkcija, un tas notiek jo ātrāk, jo vienpusīgāka tā kļūst līdz ar darba dalīšanas attīstību. Otrkārt, tāpēc ka pamatizglītība, iepazīšanās ar tirdzniecību, valodu zināšana utt. līdz ar zinātnes un tautas izglītības progresu tiek iegūtas arvien ātrāk un vieglāk, kļūst arvien vairāk izplatī-

tas, tiek atražotas jo lētāk, jo vairāk kapitālistiskais ražošanas veids pielāgo apmācības metodes utt. praktiskajiem mērķiem. Tautas apmācības izplatīšanās ļauj komplektēt šāda veida strādniekus no tādām šķirām, kurām agrāk šīs profesijas nebija pieejamas, kuras ir pieradušas pie samērā sliktāka dzīves veida. Turklāt tā palielina pieplūdumu un līdz ar to konkurenci. Tāpēc līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida progresu šo cilvēku darbaspēka vērtība, ar nedaudziem izņēmumiem, pazeminās; viņu darba alga kļūst zemāka, turpretim viņu darba spēja pieaug. Kapitālists palielina šādu strādnieku skaitu tad, kad jārealizē vairāk vērtības un peļņas. Šāda darba pieaugums vienmēr ir sekas un nekad nav cēlonis virsvērtības pieaugšanai.[39a)]

Tātad notiek divkāršošanās. No vienas puses, kapitāla kā preču kapitāla un naudas kapitāla (un tāpēc tālākā apzīmējumā kā tirdznieciskā kapitāla) funkcijas ir noteiktas vispārējas rūpnieciskā kapitāla formas. No otras puses, īpaši kapitāli, tātad īpašas kapitālistu kategorijas, veic vienīgi šīs funkcijas, un tādējādi šīs funkcijas kļūst par īpašām kapitāla vērtības pieaugšanas sfērām.

Tikai tirdznieciskajā kapitālā tirdznieciskās funkcijas un apgrozības izmaksas ir nošķirtas. Tā rūpnieciskā kapitāla puse, ar kuru tas pieskaras apgrozībai, pastāv ne tikai tajā apstāklī, ka viņš pats pastāvīgi atrodas preču kapitāla un naudas kapitāla formā, bet arī tajā apstāklī, ka blakus darbnīcai ir kantoris. Bet tirdznieciskajā kapitālā šī puse kļūst patstāvīga. Kantoris ir tā vienīgā darbnīca. Tā kapitāla daļa, kas tiek izlietota apgrozības izmaksu formā, vairumtirgotājam ir daudz lielāka nekā rūpniekam, tāpēc ka, izņemot paša kantori, kas atrodas pie katras rūpniecības darbnīcas, daļa no kapitāla, kura tādējādi būtu jāizlieto visai rūpniecības kapitālistu šķirai, tiek koncentrēta atsevišķu tirgotāju rokās, kuri, apkalpodami apgrozības funkcijas turpinājumu, uzņemas no tā izrietošās apgrozības izmaksas.

Apgrozības izmaksas rūpnieciskais kapitāls atzīst par neražīgām izmaksām, un tādas tās tiešām arī ir. Tirgotājs tās atzīst par savas peļņas avotu, kura — ja pieņemam vispārējo peļņas normu — atbilst to lielumam. Tāpēc izdevumus, ko prasa šīs apgrozības izmaksas, tirdznieciskais kapitāls atzīst par ražīgu ieguldījumu. Tātad arī tirdzniecībā funkcionējošais darbs, kuru viņš pērk, ir viņam tieši ražīgs darbs.

[39a)] Kādā mērā vēlāk ir attaisnojusies šī tirdzniecības proletariāta likteņa prognoze, kas dota 1865. gadā, par to var liecināt simtiem vācu pārdevēju, kuri, ļoti labi pārzinādami visas tirdznieciskās operācijas un pārvaldīdami 3—4 valodas, veltīgi piedāvā savus pakalpojumus Londonas Sitijā par 25 šiliņiem nedēļā — tas ir daudz mazāk nekā kvalificēta atslēdznieka alga. Izlaidums manuskriptā, kas aizņem divas lappuses, liecina, ka ir bijis nodoms attīstīt šo punktu vēl sīkāk. Starp citu, varam norādīt uz «Kapitāla» II grāmatu, VI nod. («Apgrozības izmaksas»), 105.—113. lpp. [*Markss K.* Kapitāls, II sēj., VI nod. R., «Liesma», 1962, 116.—122. lpp.], kur Markss jau ir skāris daudz ko, kas attiecas uz šo jautājumu. — *F. E.*

ASTOŅPADSMITĀ NODAĻA

TIRGOTĀJU KAPITĀLA APRITE. CENAS

Rūpnieciskā kapitāla aprite ir šī kapitāla ražošanas laika un apgrozības laika vienotība, tāpēc tā aptver visu ražošanas procesu. Turpretim tirgotāju kapitāla aprite, būdama faktiski tikai preču kapitāla kustība, kura kļuvusi patstāvīga, ir tikai preces metamorfozes pirmā fāze, $P—N$, kā īpaša kapitāla kustība, kurš atgriežas pie sava izejas punkta; $N—P—N$ no tirgotāju viedokļa ir tirgotāju kapitāla aprite. Tirgotājs pērk, pārvērš savu naudu par preci, pēc tam pārdod, no jauna pārvērš to pašu preci par naudu; un tā tas atkārtojas pastāvīgi. Apgrozības robežās rūpnieciskā kapitāla metamorfoze vienmēr parādās kā $P_1—N—P_2$, nauda, kas iegūta, pārdodot P_1, ražoto preci, tiek izlietota, lai pirktu P_2, jaunus ražošanas līdzekļus; tā ir P_1 un P_2 īstenā maiņa, un šādā veidā viena un tā pati nauda divreiz pāriet no vienām rokām otrās. Tās kustība pastarpina divu dažādu preču, P_1 un P_2, maiņu. Turpretim tirgotājam aktā $N—P—N'$ divreiz pāriet no vienām rokām otrās viena un tā pati prece; prece tikai ir starpniece, lai nauda atgrieztos pie tirgotāja.

Ja, piemēram, tirgotāju kapitāls ir 100 st. märc. un tirgotājs nopērk preci par šīm 100 st. märc., pēc tam pārdod šo preci par 110 st. märc., tad šis viņa kapitāls 100 ir veicis vienu apriti, un apritu skaits gadā ir atkarīgs no tā, cik bieži gada laikā tiek atkārtota šī kustība $N—P—N'$.

Pie tam mēs nemaz neņemam vērā tās izmaksas, kas var slēpties starpībā starp pirkšanas un pārdošanas cenu, jo šīs izmaksas it neko nemaina tajā formā, kura mums te vispirms ir jāaplūko.

Tātad šajā gadījumā attiecīgā tirgotāju kapitāla apritu skaits ir pilnīgi analoģisks ar naudas kā vienkāršā apgrozības līdzekļa apgrozījumu atkārtošanos. Tāpat kā viens un tas pats dālderis, veicot desmit apgrozījumu, desmitreiz nopērk savu vērtību preču veidā, gluži tāpat viens un tas pats tirgotāja naudas kapitāls, piemēram, 100, apgrozīdamies desmit reižu, desmit reižu nopērk savu

vērtību preču veidā jeb realizē kopsummā preču kapitālu ar desmitkārtīgu vērtību = 1000. Bet ir arī atšķirība: apgrozoties naudai kā apgrozības līdzeklim, viens un tas pats naudas gabals iziet caur dažādām rokām, tātad vairāk reižu veic vienu un to pašu funkciju, un tāpēc apgrozības ātrums te atvieto apgrozībā esošās naudas masu. Bet tirgotājam viens un tas pats naudas kapitāls — vienalga, lai arī no kādiem naudas gabaliem tas sastāvētu, — viena un tā pati naudas vērtība vairāk reižu pērk un pārdod preču kapitālu par savas vērtības summu un tāpēc vairāk reižu atgriežas agrākajās rokās, pie sava izejas punkta, kā $N+\Delta N$, kā vērtība plus virsvērtība. Tas raksturo naudas vērtības apriti kā kapitāla apriti. No apgrozības pastāvīgi tiek izņemts vairāk naudas, nekā tajā ielikts. Bet ir pats par sevi saprotams, ka līdz ar tirgotāju kapitāla aprites paātrināšanos (pie tam attīstīta kredīta apstākļos par naudas dominējošo funkciju kļūst tās kā maksāšanas līdzekļa funkcija) viena un tā pati naudas masa apgrozās ātrāk.

Bet preču tirdznieciskā kapitāla aprites atkārtošanās neizteic neko citu kā tikai pirkšanas un pārdošanas aktu atkārtošanos, bet rūpnieciskā kapitāla aprites atkārtošanās izteic visa ražošanas procesa (ieskaitot tajā arī patērēšanas procesu) periodiskumu un atjaunošanos. Turpretim tirgotāju kapitālam tas ir tikai ārējs nosacījums. Rūpnieciskajam kapitālam pastāvīgi jālaiž preces tirgū un no jauna jāizņem tās no turienes, lai tirgotāju kapitālam saglabātos iespēja ātri apritēt. Ja ražošanas process vispār notiek lēni, tad lēni notiek arī tirgotāju kapitāla aprite. Tirgotāju kapitāls, būdams starpnieks ražīgā kapitāla apritē, saīsina tā apgrozības laiku. Tomēr tas tieši neietekmē ražošanas laiku, kas arī ir rūpnieciskā kapitāla aprites laika robeža. Tā ir pirmā robeža tirgotāju kapitāla apritei. Bet, otrkārt, — ja neņemam vērā to robežu, kuru tam nosprauž atražošanas radītā patērēšana, — šo apriti beigu beigās ierobežo visas personiskās patērēšanas ātrums un apmēri, jo no tā ir atkarīga visa tā preču kapitāla daļa, kas ietilpst patēriņa fondā.

Bet (ja nemaz neņemam vērā aprites tirgotāju pasaulē, kur viens tirgotājs pārdod tālāk otram vienu un to pašu preci, pie tam spekulācijas laikmetos šāda veida apgrozībai var būt ļoti plaukstošs izskats) tirgotāju kapitāls, pirmkārt, saīsina fāzi $P—N$ ražīgajam kapitālam. Otrkārt, mūslaiku kredīta sistēmas apstākļos tā rīcībā ir liela daļa no visa sabiedrības naudas kapitāla, tā ka viņš var izdarīt savus iepirkumus, iekam agrāk nopirktais ir galīgi pārdots; pie tam ir vienalga, vai mūsu tirgotājs pārdod tieši galīgajam patērētājam vai arī starp tiem abiem ir 12 citu tirgotāju. Ņemot vērā, ka atražošanas process ir ārkārtīgi elastīgs un to pastāvīgi iespējams izvērst pāri katrai attiecīgajai robežai, tas neatrod nekādas robežas vai tikai ļoti elastīgu robežu pašā ražošanā. Tātad, nerunājot par aktu $P—N$ un $N—P$ atdalīšanos, kas

izriet no pašas preces dabas, te tiek radīts fiktīvs pieprasījums. Tirgotāju kapitāla kustība, kaut arī šis kapitāls nošķiras, nekad nav nekas cits kā tikai rūpnieciskā kapitāla kustība apgrozības sfērā. Bet savas nošķiršanās rezultātā tas veic savu kustību zināmās robežās neatkarīgi no atražošanas procesa nospraustajiem ietvariem un tāpēc liek pat atražošanas procesam iziet pāri tā robežām. Iekšējā atkarība un ārējā patstāvība noved pie tāda punkta, kad iekšējais sakars atkal tiek atjaunots varmācīgi, ar krīzes palīdzību.

Ar to izskaidrojama krīzēs vērojamā parādība, ka tās no sākuma parādās un sākas nevis mazumtirdzniecībā, kura saskaras ar tiešo patērēšanu, bet gan vairumtirdzniecībā un banku sfērā, kura nodod vairumtirdzniecības rīcībā sabiedrības naudas kapitālu.

Tiešām, fabrikants var pārdot eksportierim un tas savukārt savam klientam ārzemēs, importieris var pārdot savu izejvielu fabrikantam, bet pēdējais savus produktus — vairumtirgotājam utt. Bet kādā atsevišķā neredzamā punktā prece guļ nepārdota, vai arī citreiz pamazām pārmērīgi pieaug visu ražotāju un tirgotāju-starpnieku krājumi. Tieši šajā laikā patēriņš parasti atrodas vislielākā uzplaukuma stāvoklī — pa daļai tāpēc, ka viens rūpniecības kapitālists iedarbinājis veselu virkni citu, pa daļai tāpēc, ka viņa nodarbinātie strādnieki, strādājot pilnu laiku, var patērēt vairāk nekā parasti. Līdz ar kapitālistu ienākuma pieaugšanu pieaug arī viņu izdevumi. Turklāt (pat neņemot vērā uzkrāšanas paātrināšanos) notiek, kā mēs redzējām («Kapitāla» II grāmata, III daļa), pastāvīga apgrozība starp pastāvīgo kapitālu un pastāvīgo kapitālu, kura, no vienas puses, nav atkarīga no personiskās patērēšanas tajā nozīmē, ka tā nekad neietilpst šajā pēdējā, bet kuru tomēr galu galā ierobežo personiskais patēriņš, jo pastāvīgā kapitāla ražošana nekad nenotiek šī kapitāla paša dēļ, bet notiek tikai tāpēc, ka šo pastāvīgo kapitālu vairāk izlieto tanīs ražošanas nozarēs, kuru produkti ietilpst personiskajā patēriņā. Tomēr šī ražošana zināmu laiku var mierīgi iet savu ceļu paredzamā pieprasījuma ierosināta, un tāpēc šajās nozarēs tirgotāju un rūpnieku veikali darbojas ļoti rosīgi. Krīze iestājas tad, kad tirgotāji, kuri pārdod attālos tirgos (vai tādi, kuriem uzkrājušies krājumi arī pašu zemē), sāk atgūt savus ieguldījumus tik lēni un tik niecīgos daudzumos, ka bankas neatlaidīgi prasa maksājumus, vai arī maksāšanas termiņi vekseļiem par iepirktajām precēm iestājas agrāk, nekā notikusi atkalpārdošana. Tad sākas piespiesta pārdošana, pārdošana, lai samaksātu. Un līdz ar to krahs ir klāt, uzreiz izbeigdams šķietamo uzplaukumu.

Bet tirgotāju kapitāla aprites ārējais raksturs un iracionalitāte pastiprinās vēl vairāk tāpēc, ka viena un tā paša tirgotāju kapitāla aprite var pastarpināt vienlaikus vai secīgi ļoti dažādu ražīgo kapitālu aprites.

Tomēr tirgotāju kapitāla aprite var pastarpināt ne tikai dažādu rūpniecisko kapitālu aprites, bet arī preču kapitāla metamorfozes pretējās fāzes. Tā, piemēram, tirgotājs pērk audeklu no fabrikanta un pārdod to balinātājam. Tātad šajā gadījumā viena un tā paša tirgotāju kapitāla apritē — patiesībā vienā un tai pašā aktā *P—N*, audekla realizācijā, — ir divas pretējas fāzes diviem dažādiem rūpnieciskajiem kapitāliem. Ciktāl tirgotājs vispār pārdod ražīgajam patēriņam, viņa *P—N* pastāvīgi pārstāv kaut kāda rūpnieciskā kapitāla *N—P* un viņa *N—P* pastāvīgi pārstāv kāda cita rūpnieciskā kapitāla *P—N*.

Ja mēs, kā tas ir izdarīts šajā nodaļā, atmetīsim *K*, apgrozības izmaksas, t. i., to kapitāla daļu, ko avansē tirgotājs, izņemot summu, kas tiek izlietota preču iepirkšanai, tad, protams, atkritīs arī ΔK, papildu peļņa, kuru tas saņem par šo papildu kapitālu. Tātad šis pētīšanas paņēmiens ir stingri loģisks un matemātiski pareizs, ja runa ir par to, lai uzzinātu, kādā veidā tirgotāju kapitāla peļņa un aprite ietekmē cenas.

Ja 1 mārciņas cukura ražošanas cena būtu 1 st. märc., tad tirgotājs par 100 st. märc. varētu nopirkt 100 cukura mārciņu. Ja gada laikā viņš nopērk un pārdod šādu daudzumu un ja vidējā gada peļņas norma ir 15%, tad viņš 100 st. märc. pievienotu 15 st. märc., 1 st. märc. — 1 mārciņas cukura ražošanas cenai — 3 šiliņus. Tātad viņš pārdotu 1 mārciņu cukura par 1 st. märc. 3 šiliņiem. Turpretim, ja 1 mārciņas cukura ražošanas cena pazeminātos uz 1 šiliņu, tad par 100 st. märc. tirgotājs nopirktu 2000 mārciņu cukura un pārdotu par 1 šiliņu $1^4/_5$ pensa mārciņā. Kā vienā, tā otrā gadījumā gadskārtējā peļņa par cukura rūpniecībā ieguldīto kapitālu 100 st. märc. apmērā būtu = 15 st. märc. Tikai pirmajā gadījumā viņam jāpārdod 100, otrā gadījumā — 2000 mārciņu. Vai ražošanas cena ir augsta vai zema, tam nav nekādas nozīmes priekš peļņas normas, bet tam ir ļoti liela — izšķiroša nozīme attiecībā uz to, cik liela ir tā attiecīgā katras cukura mārciņas pārdošanas cenas daļa, kas sastāda tirdzniecisko peļņu, t. i., cik liels ir tas pielikums cenai, kuru uzliek tirgotājs noteiktam daudzumam preces (produkta). Ja preces ražošanas cena ir niecīga, tad niecīga ir arī summa, kuru avansē tirgotājs tās pirkšanas cenā, t. i., noteiktam preces daudzumam, un tātad, pastāvot zināmai peļņas normai, ir niecīga arī peļņas kopsumma, kuru tas saņem par šo noteikto daudzumu lētās preces; vai arī — kas ir tas pats — viņš šajā gadījumā par noteikto kapitālu, piemēram, 100, var nopirkt lielāku daudzumu šīs lētās preces un kopējā peļņa 15, ko viņš saņem no 100, sadalās uz katru atsevišķo šīs preces masas gabalu niecīgās daļiņās. Un otrādi. Tas ir pilnīgi atkarīgs no tā rūpnieciskā kapitāla lielāka vai mazāka ražīguma, ar kura precēm tas tirgojas. Izņemot gadījumus, kad tirgotājs ir monopolists un vienlaikus monopolizē ražošanu, kā, piemēram, savā laikā Holandes—Austrumindijas kompānija[82], tad nav nekā nejēdzīgāka

par parasto priekšstatu, it kā no paša tirgotāja vēlēšanās būtu atkarīgs tas, vai viņš pārdos daudz preču ar nelielu peļņu par katru atsevišķo preces vienību vai maz preču ar lielu peļņu par katru atsevišķo preces vienību. Pastāv divas robežas viņa pārdošanas cenai: no vienas puses, preces ražošanas cena, par kuru viņš nav noteicējs, no otras puses, vidējā peļņas norma, par kuru viņš tikpat mazā mērā ir noteicējs. Vienīgais, kas no viņa ir atkarīgs, — tā ir iespēja tirgoties ar dārgām vai lētām precēm, bet arī te zināma loma ir viņa rīcībā esošā kapitāla lielumam un citiem apstākļiem. Tirgotāja rīcība ir pilnīgi atkarīga no kapitālistiskā ražošanas veida attīstības pakāpes, nevis no paša tirgotāja izvēles. Tāda tīri tirdznieciska kompānija, kāda bija vecā Holandes— Austrumindijas kompānija, kurai piederēja ražošanas monopols, iedomājās pilnīgi pārgrozījušos apstākļos joprojām turēties pie metodes, kas atbilst, vislielākais, kapitālistiskās ražošanas sākuma stadijām.[40]

Šo izplatīto aizspriedumu — kurš, tāpat kā visi nepareizie priekšstati par peļņu u. tml., izriet no novērojumiem vienīgi tikai par tirdzniecību un no tirgotāju aizspriedumiem — veicina, starp citu, šādi apstākļi.

Pirmkārt, konkurences parādības, kas tomēr attiecas tikai uz tirdznieciskās peļņas sadalījumu starp atsevišķiem tirgotājiem, kuriem pieder šāda vai tāda daļa no visa tirgotāju kapitāla, ja, piemēram, viens pārdod lētāk, lai satriektu savus pretiniekus.

Otrkārt, tāda kalibra ekonomists kā profesors Rošers Leipcigā vēl arvien var iedomāties, ka pārmaiņa pārdošanas cenās ir izdarīta aiz «saprāta un humanitātes» apsvērumiem[83] un nevis bijusi rezultāts apvērsumam pašā ražošanas veidā.

Treškārt, ja ražošanas cenas pazeminās darba ražīgā spēka celšanās rezultātā un tāpēc pazeminās arī pārdošanas cenas, tad pieprasījums bieži vien pieaug vēl ātrāk nekā piedāvājums un līdz ar to pieaug arī tirgus cenas, tā ka pārdošanas cenas dod vairāk nekā vidējo peļņu.

Ceturtkārt, kāds tirgotājs var pazemināt pārdošanas cenu (kas vienmēr nozīmē tikai to, ka viņš pazemina parasto peļņu, kuru tas pielicis cenai), lai viņa uzņēmumā lielāks kapitāls apritētu ātrāk. Visas tās ir lietas, kas attiecas tikai uz konkurenci starp pašiem tirgotājiem.

Jau «Kapitāla» I grāmatā mēs parādījām, ka neatkarīgi no tā, vai preču cenas ir augstas vai zemas, tas nenosaka nedz virs-

---

[40]) «Pēc vispārīgā principa peļņa ir vienmēr viena un tā pati, lai arī kāda būtu cena; tā noturas uz vietas tāpat kā peldošs ķermenis viļņu svārstībās. Tāpēc, kad cenas ceļas, tirgotājs paaugstina cenas, kad cenas krītas, tirgotājs pazemina cenas» (*Corbet*. «In Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals». London, 1841, p. 20). — Te, tāpat kā vispār tekstā, runa ir tikai par parasto tirdzniecību, nevis par spekulāciju, kuras pētīšana, tāpat kā vispār viss, kas attiecas uz tirdznieciskā kapitāla klasifikāciju, iziet ārpus mūsu pētījuma loka. «Tirdznieciskā peļņa ir vērtība, kas tiek pievienota kapitālam neatkarīgi no cenas; otrā» (spekulācija) «ir dibināta uz kapitāla vērtības vai pašas cenas pārmaiņu» (turpat, 128. lpp.).

vērtības masu, ko ražo zināmais kapitāls, nedz virsvērtības normu, kaut gan atbilstoši relatīvam preces daudzumam, ko ražo zināmais darba daudzums, atsevišķas preces cena un līdz ar to arī šīs cenas tā daļa, kas atbilst virsvērtībai, var būt lielāka vai mazāka.[84] Jebkura preču daudzuma cenas, ciktāl tās atbilst vērtībām, nosaka šajās precēs materializētā darba kopējais daudzums. Ja neliels daudzums darba materializējas lielā daudzumā preces, tad katras atsevišķās preces cena ir zema un tajā ietvertā virsvērtība niecīga. Kādā veidā precē iemiesotais darbs sadalās samaksātā un nesamaksātā darbā, tātad kāda preces cenas daļa pārstāv virsvērtību, tam nav nekāda sakara ar kopējo šī darba daudzumu un tātad arī ar preces cenu. Tomēr virsvērtības norma ir atkarīga nevis no šīs atsevišķās preces cenā ietvertās virsvērtības absolūtā lieluma, bet gan no tās relatīvā lieluma, no tās attiecības pret šajā pašā precē ietverto darba algu. Tāpēc norma var būt augsta, lai gan virsvērtības absolūtais lielums katrai atsevišķajai precei ir mazs. Šis virsvērtības absolūtais lielums katrā atsevišķā precē ir atkarīgs pirmām kārtām no darba ražīguma un tikai otrām kārtām — no darba sadalījuma samaksātajā un nesamaksātajā darbā.

Tirdznieciskajai pārdošanas cenai ražošanas cena tagad jau ir iepriekš dots ārējs nosacījums.

Preču tirdzniecisko cenu augsto līmeni agrākajos laikos noteica 1) augstās ražošanas cenas, t. i., zemais darba ražīgums, 2) tas apstāklis, ka nebija vispārējās peļņas normas, pie tam tirgotāju kapitāls piesavinājās daudz lielāku daļu virsvērtības, nekā tam pienāktos, ja visiem kapitāliem būtu iespējams pārvietoties. Tātad šāda stāvokļa izbeigšanās — vai mēs raugāmies no vienas vai otras puses — ir kapitālistiskā ražošanas veida attīstības rezultāts.

Dažādās tirdzniecības nozarēs tirgotāju kapitāla aprites ir garākas vai īsākas, tātad to skaits gada laikā ir lielāks vai mazāks. Vienā un tai pašā tirdzniecības nozarē dažādās ekonomiskā cikla fāzēs aprite notiek ātrāk vai lēnāk. Tomēr pastāv vidējs apritu skaits, ko konstatē pieredzē.

Mēs jau redzējām, ka tirgotāju kapitāla aprite atšķiras no rūpnieciskā kapitāla aprites. Tas izriet no lietas būtības; atsevišķa fāze rūpnieciskā kapitāla apritē parādās kā paša tirgotāju kapitāla vai vismaz tā daļas pilnīga aprite. Turklāt tirgotāju kapitāla aprite ir citādā attiecībā pret peļņas un cenas noteikšanu.

Rūpnieciskā kapitāla aprite izteic, no vienas puses, atražošanas periodiskumu, un no tās ir atkarīga preču masa, kas tiek laista tirgū noteiktā laikā. No otras puses, apgrozības laiks veido robežu, kaut arī stiepjamu, kura, iedarbojoties uz ražošanas procesa apmēriem, līdz ar to iedarbojas vairāk vai mazāk ierobežojoši uz vērtības un virsvērtības rašanos. Tāpēc aprite — nevis kā pozitīvs, bet gan kā ierobežojošs elements — noteicoši ietekmē

gada laikā ražotās virsvērtības masu un tātad vispārējās peļņas normas izveidošanos. Turpretim tirgotāju kapitālam vidējā peļņas norma ir noteikts lielums. Tas tieši nepiedalās peļņas resp. virsvērtības radīšanā un noteicoši ietekmē vispārējās peļņas normas izveidošanos tikai tiktāl, ciktāl saņem — atbilstoši tai daļai, kādu tas ieņem visā kapitālā, — savu tiesu no rūpnieciskā kapitāla ražotās peļņas masas.

Kā parādīts «Kapitāla» II grāmatā, II nod., jo lielāks ir rūpnieciskā kapitāla apritu skaits, jo arī lielāka ir peļņas masa, kuru tas ražo. Tiesa, tagad, līdz ar vispārējās peļņas normas nodibināšanos, visa peļņa sadalās starp dažādiem kapitāliem, tomēr nevis proporcionāli to tiešajai līdzdalībai tās ražošanā, bet gan atbilstoši tai daļai, kuru katrs no tiem sastāda visā kapitālā, t. i., proporcionāli to lielumam. Tomēr lietas būtība no tā nemaz nemainās. Jo lielāks ir visa rūpnieciskā kapitāla apritu skaits, jo arī lielāka ir peļņas masa, katru gadu ražotās virsvērtības masa un tāpēc, pārējiem apstākļiem nemainoties, arī peļņas norma. Citādi tas ir ar tirgotāju kapitālu. Tirgotāju kapitālam peļņas norma ir noteikts lielums, ko nosaka, no vienas puses, rūpnieciskā kapitāla ražotā peļņas masa, no otras puses, visa tirdznieciskā kapitāla relatīvais lielums, tā kvantitatīvā attiecība pret kapitāla summu, kas avansēts ražošanas procesam un apgrozības procesam. Protams, tā apritu skaits noteicoši ietekmē tā attiecību pret visu kapitālu jeb apgrozībai nepieciešamā tirgotāju kapitāla relatīvo lielumu; pie tam ir skaidrs, ka nepieciešamā tirgotāju kapitāla absolūtais lielums un tā aprites ātrums ir pretējā proporcijā viens pret otru, bet tā relatīvo lielumu jeb to daļu, kuru tas sastāda no visa kapitāla, nosaka tā absolūtais lielums, ja pieņemam, ka visi pārējie apstākļi nemainās. Ja viss kapitāls ir 10 000, tad tirgotāju kapitāls, ja tas ir $^1/_{10}$ no visa kapitāla, ir = 1000; ja viss kapitāls ir 1000, tad $^1/_{10}$ no tā = 100. Tādējādi, kaut gan tā relatīvais lielums paliek tas pats, tā absolūtais lielums ir dažāds atkarībā no visa kapitāla lieluma. Taču te mēs tā relatīvo lielumu, kas ir, teiksim, $^1/_{10}$ no visa kapitāla, pieņemam par noteiktu lielumu. Bet šo viņa relatīvo lielumu pašu savukārt nosaka aprite. Ja aprite ir ātra, tad tā absolūtais lielums ir, piemēram, = 1000 st. mārc. pirmajā gadījumā, 100 otrajā gadījumā, un tāpēc tā relatīvais lielums = $^1/_{10}$. Ja aprite ir lēnāka, tā absolūtais lielums ir, teiksim, = 2000 pirmajā gadījumā un 200 otrajā gadījumā. Tāpēc tā relatīvais lielums ir pieaudzis no $^1/_{10}$ līdz $^1/_5$ no visa kapitāla. Apstākļi, kas samazina tirgotāju kapitāla aprites vidējo ilgumu, piemēram, transporta līdzekļu attīstība, pro tanto* samazina tirgotāju kapitāla absolūto lielumu, tātad ceļ vispārējo peļņas normu. Un otrādi. Attīstīts kapitālistiskās ražošanas veids salīdzinājumā ar agrākajām iekārtām divējādi ietekmē tirgotāju kapitālu: agrākais preču daudzums

* — attiecīgi. — *Red.*

tiek apgrozīts ar tiešām funkcionējoša tirgotāju kapitāla mazākas masas palīdzību; tirgotāju kapitāla ātrākas aprites un atražošanas procesa lielāka ātruma rezultātā — uz to pamatojas ātrāka aprite — samazinās tirgotāju kapitāla attiecība pret rūpniecisko kapitālu. No otras puses, līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida attīstību visa ražošana kļūst par preču ražošanu, un tāpēc viss produkts nonāk apgrozības aģentu rokās; pie tā vēl jāpiebilst, ka, pastāvot agrākajam ražošanas veidam, kad ražošana notika mazos apmēros, — ja neņemam vērā produktu masu, ko patērēja tieši in natura* paši ražotāji, un klaušu darbu masu, kas tika veikti in natura, — ļoti liela ražotāju daļa pārdeva savas preces tieši patērētājiem vai strādāja, izpildot patērētāju personisko pasūtījumu. Tāpēc, kaut gan, pastāvot agrākajiem ražošanas veidiem, tirdznieciskais kapitāls attiecībā pret preču kapitālu, kuru tas apgroza, ir lielāks, tomēr tas

1) ir absolūti mazāks, jo nesalīdzināmi mazāka daļa no visa produkta tiek ražota kā prece un tai jānonāk apgrozībā kā preču kapitālam un jānokļūst tirgotāju rokās; tas ir mazāks tāpēc, ka mazāks ir preču kapitāls. Bet vienlaikus tas ir arī relatīvi lielāks — ne tikai tāpēc, ka tā aprite ir lēnāka un ne tikai salīdzinājumā ar preču masu, kuras veic apriti ar tā palīdzību. Tas ir lielāks arī tāpēc, ka šīs preču masas cena un tātad arī šai gadījumā avansētais tirgotāju kapitāls darba zemāka ražīguma rezultātā ir lielāks nekā kapitālistiskās ražošanas apstākļos, tāpēc tā pati vērtība izpaužas mazākā preču masā;

2) pamatojoties uz kapitālistisko ražošanas veidu, ne tikai tiek ražota lielāka preču masa (pie tam jāņem vērā šo masu veidojošo preču vērtības samazināšanās), bet viena un tā pati produkta, piemēram, labības masa arī veido lielāku preču masu, t. i., arvien lielāka tās daļa nonāk tirdzniecībā. Jāsaka, ka tā rezultātā pieaug ne tikai tirgotāju kapitāla masa, bet arī pieaug vispār viss kapitāls, kas tiek ieguldīts apgrozībā, piemēram, kuģniecībā, dzelzceļos, telegrāfā u. c.;

3) bet — un tas ir viedoklis, kura iztirzājums attiecas uz «kapitālu konkurenci», — nefunkcionējošais vai daļēji funkcionējošais tirgotāju kapitāls pieaug līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida progresu, līdz ar to, ka kļūst vieglāka tā iespiešanās sīktirdzniecībā, līdz ar to, ka pieaug spekulācija un atbrīvotā kapitāla pārpalikums.

Bet, pieņemot, ka tirgotāju kapitāla relatīvais lielums salīdzinājumā ar visu kapitālu ir dots, apritu dažādība dažādās tirdzniecības nozarēs neietekmē nedz visas tirgotāju kapitāla peļņas lielumu, nedz vispārējo peļņas normu. Tirgotāja peļņu nosaka nevis aprītē esošā preču kapitāla masa, bet gan naudas kapitāla lielums, kuru viņš avansē, lai pastarpinātu šo apriti. Ja vispārējā

---

* — naturālā formā. — *Red.*

peļņas norma gada laikā ir 15% un tirgotājs avansē 100 st. märc., tad, ja viņa kapitāls aprit vienu reizi gadā, viņš pārdos savu preci par 115. Ja viņa kapitāls aprit piecreiz gadā, tad viņš piecreiz gadā pārdos par 103 preču kapitālu, kura pirkšanas cena ir 100, tātad visa gada laikā viņš pārdos par 515 preču kapitālu 500. Bet tiklab pirmajā, kā arī otrajā gadījumā par viņa avansēto kapitālu 100 tas dod gada peļņu 15. Ja tas tā nebūtu, tad tirgotāju kapitāls atbilstoši savu apritu skaitam ienestu nesalīdzināmi lielāku peļņu nekā rūpnieciskais kapitāls, un tas ir pretrunā ar vispārējās peļņas normas likumu.

Tātad tirgotāju kapitāla apritu skaits dažādās tirdzniecības nozarēs tieši ietekmē preču tirdznieciskās cenas. Tirdznieciskās cenas paaugstinājuma lielums, tās noteiktā kapitāla tirdznieciskās peļņas daļas lielums, kura iznāk uz atsevišķas preces ražošanas cenu, ir pretēji proporcionāls tirgotāju kapitāla apritu skaitam jeb aprites ātrumam dažādās tirdzniecības nozarēs. Ja tirgotāju kapitāls aprit piecreiz gadā, tad tas pievieno vienādas vērtības preču kapitālam tikai $^1/_5$ no cenas paaugstinājuma, ko pievieno vienādas vērtības preču kapitālam cits tirgotāju kapitāls, kurš gada laikā var veikt tikai vienu apriti.

Kapitālu vidējā aprites laika ietekme uz pārdošanas cenu dažādās tirdzniecības nozarēs ir reducējama uz to, ka atbilstoši šim aprites ātrumam viena un tā pati peļņas masa, kuru, pastāvot dotā lieluma tirgotāju kapitālam, nosaka vispārējā gada peļņas norma, t. i., nosaka neatkarīgi no šī kapitāla operāciju speciālā tirdznieciskā rakstura, sadalās uz vienas un tās pašas vērtības preču masām dažādā veidā, tā, ka, piemēram, kapitālam apritot piecreiz gadā, preces cenai pievienojas $\frac{15\%}{5} = 3\%$, turpretim, apritot vienreiz gadā, = 15%.

Tātad viena un tā pati tirdznieciskās peļņas norma dažādās tirdzniecības nozarēs atbilstoši aprites ilgumam ceļ preču pārdošanas cenu par pilnīgi dažādiem procentiem attiecībā pret šo preču vērtību.

Turpretim rūpnieciskā kapitāla aprites laiks nekādā veidā neietekmē atsevišķas ražotās preces vērtības lielumu, kaut gan tas ietekmē vērtību un virsvērtību masu, ko ražojis attiecīgais kapitāls zināmā laikā, tāpēc ka tas ietekmē ekspluatētā darba masu. Protams, attiecībā uz ražošanas cenām tas tiek nomaskēts un izskatās citādi, bet tas ir tikai tāpēc, ka dažādu preču ražošanas cenas saskaņā ar iepriekš iztirzātajiem likumiem novirzās no savām vērtībām. Ja aplūkosim visu ražošanas procesu, visu preču masu, ko ražojis viss rūpnieciskais kapitāls, tad mēs tūdaļ atradīsim, ka vispārējais likums apstiprinās.

Tātad, kamēr sīkāki pētījumi par aprites laika ietekmi uz vērtības rašanos attiecībā uz rūpniecisko kapitālu atkal noved

pie tā politiskās ekonomijas vispārējā likuma un pamata, ka preču vērtību nosaka tajās ietvertais darba laiks, tirgotāju kapitāla aprites ietekme uz tirdznieciskajām cenām atklāj parādības, kuru šķietams priekšnoteikums, ja neizdarām ļoti pamatīgu starplocekļu analīzi, ir tīri patvaļīga cenu noteikšana, un proti, noteicot cenas vienkārši ar to, ka kapitāls pēkšņi nolemj gada laikā saņemt noteiktu daudzumu peļņas. Tieši šādas apritu ietekmes dēļ šķiet, it kā apgrozības process kā tāds nosacītu preču cenas zināmās robežās neatkarīgi no ražošanas procesa. Visi paviršie un aplamie uzskati par atražošanas procesu visumā ir radušies no priekšstatiem par tirgotāju kapitālu un no priekšstatiem, ko izraisa apgrozības aģentu galvās tā specifiskās kustības.

Ja kapitālistiskā ražošanas procesa īstenās, iekšējās sakarības analīze, kā lasītājs to, sev par nepatikšanu, ir uzzinājis, ir augstākajā mērā sarežģīta lieta un prasa ļoti nopietnu darbu; ja zinātnes uzdevums ir redzamo parādību virspusē esošo kustību reducēt uz īsteno, iekšējo kustību, tad pats par sevi saprotams, ka kapitālistiskās ražošanas un apgrozības aģentu galvās jārodas tādiem priekšstatiem par ražošanas likumiem, kuri pilnīgi novirzās no šiem likumiem un kuri ir tikai parādību virspusē notiekošās kustības izpausme apziņā. Tirgotāja, biržas spekulanta, baņķiera priekšstati nenovēršami ir pilnīgi sagrozīti. Fabrikantu priekšstatus izkropļo tie apgrozības akti, kuriem pakļauts viņu kapitāls, un vispārējās peļņas normas izlīdzināšanās.[41] Šo cilvēku izpratnē arī konkurencei ir pilnīgi ačgārna loma. Ja vērtības un virsvērtības robežas ir dotas, tad viegli saprast, kā kapitālu konkurence pārvērš vērtības par ražošanas cenām un pēc tam arī par tirdznieciskām cenām, virsvērtību — par vidējo peļņu. Bet, nezinot šīs robežas, absolūti nav iespējams saprast, kāpēc konkurence noved vispārējo peļņas normu līdz šai, nevis citai robežai, līdz 15%, nevis līdz 1500%. Konkurence, vislielākais, var novest vispārējo peļņas normu *vienā* līmenī. Bet tajā nav absolūti neviena elementa, kas noteiktu pašu šo līmeni.

Tātad no tirgotāju kapitāla viedokļa šķiet, ka pati aprite nosaka cenas. No otras puses, kamēr rūpnieciskā kapitāla aprites ātrums, ciktāl tas dod iespēju attiecīgajam kapitālam ekspluatēt vairāk vai mazāk darba, ietekmē noteicoši un ierobežojoši peļņas masu un tāpēc arī tās vispārējo normu, tirdznieciskajam kapitālam peļņas norma ir dota no ārienes un tās iekšējais sakars ar virsvērtības rašanos ir pilnīgi izzudis. Ja viens un tas pats rūpnieciskais kapitāls, pārējiem apstākļiem nemainoties un it sevišķi nemainoties organiskajam sastāvam, aprit gada laikā 4 reizes divu reižu vietā, tad tas ražo divreiz vairāk virsvērtības un tāpēc arī

[41]) Lūk, kāda ļoti naiva, bet līdz ar to pilnīgi pareiza piezīme: «Tāpēc tā apstākļa cēlonis, ka vienu un to pašu preci var saņemt no dažādiem pārdevējiem par ļoti dažādām cenām, bez šaubām, ļoti bieži ir nepareiza kalkulācija» (*Feller* und *Odermann*. «Das Ganze der Kaufmännischen Arithmetik», 7. Auflage, 1859 [S. 451]). Tas parāda, kā cenu noteikšana kļūst tīri teorētiska, t. i., abstrakta.

peļņas; tas acīm redzami parādās, ja un kamēr šim kapitālam ir vairāk uzlabotas ražošanas metodes monopols, kas dod tam iespēju paātrināt apriti. Turpretim dažāds aprites ilgums dažādās tirdzniecības nozarēs parādās tai apstāklī, ka peļņa, kas tiek gūta uz noteikta preču kapitāla vienu apriti, ir pretējā proporcijā pret naudas kapitāla apritu skaitu, ar kura palīdzību šis preču kapitāls veic savu apriti. Small profits and quick returns* ir shopkeeper** tieši tas princips, kuram viņš seko principa dēļ.

Tomēr pats par sevi saprotams, ka šim likumam par tirgotāju kapitāla apritēm katrā tirdzniecības nozarē — pat tad, ja neņemam vērā ātrāku un lēnāku savstarpēji kompensējošu apritu mainīšanos, — ir nozīme tikai attiecībā uz visa šajā nozarē ieguldītā tirgotāju kapitāla vidējām apritēm. Apritu skaits, ko veic kapitāls *A*, kas darbojas tajā pašā nozarē, kurā darbojas kapitāls *B*, var būt lielāks vai mazāks par vidējo apritu skaitu. Šai gadījumā citu kapitālu apritu skaits būs attiecīgi mazāks vai lielāks. Visas šajā nozarē ieguldītās tirgotāju kapitāla masas aprite no tā nemaz nemainās. Bet tam ir izšķiroši svarīga nozīme attiecībā uz atsevišķu tirgotāju vai sīktirgotāju. Šai gadījumā viņš saņem papildu peļņu gluži tāpat, kā saņem papildu peļņu rūpniecības kapitālisti, kad viņi ražo labvēlīgākos apstākļos nekā vidējos. Ja to prasa konkurence, viņš var pārdot lētāk nekā viņa «amatbrāļi», nepazeminot savu peļņu zem vidējā līmeņa. Ja nosacījumi, kas dod viņam iespēju veikt ātrāku apriti, ir tādi, ka viņam tie ir jāpērk, piemēram, pārdošanas vietas, tad viņš var samaksāt par tiem īpašu renti, t. i., daļa no viņa papildu peļņas pārvēršas par zemes renti.

---

* Maza peļņa un ātrs apgrozījums. — *Red.*
** — bodniekam. — *Red.*

DEVIŅPADSMITĀ NODAĻA

NAUDAS TIRDZNIECISKAIS KAPITĀLS

Tās tīri tehniskās kustības, ko veic nauda rūpnieciskā kapitāla un, kā mēs tagad varam papildināt, preču tirdznieciskā kapitāla (jo pēdējais uzņemas daļu no rūpnieciskā kapitāla kustības apgrozībā un veic to kā pats savu — tam piemītošu kustību) apgrozības procesā, — šīs kustības, kļuvušas par īpaša kapitāla patstāvīgu funkciju, kurš veic tās un tikai tās kā operācijas, kas piemīt vienīgi viņam, pārvērš šo kapitālu par naudas tirdzniecisko kapitālu. Daļa rūpnieciskā kapitāla un, precīzāk sakot, arī preču tirdznieciskā kapitāla pastāvīgi atrodas naudas formā ne tikai kā naudas kapitāls vispār, bet arī kā naudas kapitāls, kas nodarbojas tieši ar šīm tehniskajām funkcijām. No visa kapitāla atdalās un naudas kapitāla formā kļūst patstāvīga noteikta šī kapitāla daļa, kuras kapitālistiskā funkcija ir vienīgi tā, lai veiktu šīs operācijas visas rūpniecības un tirdzniecības kapitālistu šķiras interesēs. Tāpat kā gadījumā ar preču tirdzniecisko kapitālu, tā arī te no rūpnieciskā kapitāla, kas atrodas apgrozības procesā kā naudas kapitāls, atdalās zināma daļa un veic visa pārējā kapitāla interesēs šīs atražošanas procesa operācijas. Tātad šī naudas kapitāla kustības atkal ir tikai savā atražošanas procesā esošā rūpnieciskā kapitāla nošķirušās daļas kustības.

Tikai tādā gadījumā un tiktāl, ciktāl kapitāls tiek ieguldīts pirmoreiz — kas notiek arī uzkrāšanas procesā —, kapitāls naudas formā ir kustības izejas punkts un gala punkts. Bet katram kapitālam, kas jau atrodas savas kustības procesā, izejas punkts, tāpat kā gala punkts, ir tikai pārejas punkts. Ciktāl rūpnieciskajam kapitālam no momenta, kad tas iziet no ražošanas sfēras, līdz momentam, kad tas no jauna ieiet tajā, jāveic metamorfoze $P'—N—P$, tiktāl N, kā tas bija redzams jau vienkāršajā preču apgrozībā, patiesībā ir metamorfozes vienas fāzes gala rezultāts tikai tādēļ, lai būtu izejas punkts pretējai fāzei, kas papildina pirmo. Un, kaut gan tirdznieciskajam kapitālam rūpnieciskā ka-

pitāla akts *P—N* vienmēr izpaužas kā *N—P—N*, tomēr arī tam, ja tas ir sācis funkcionēt, patiesais process pastāvīgi ir *P—N—P*. Bet tirdznieciskais kapitāls vienlaikus veic aktus *P—N* un *N—P*, t. i., ne tikai *viens* kapitāls atrodas stadijā *P—N*, kamēr otrs kapitāls atrodas stadijā *N—P*, bet viens un tas pats kapitāls vienlaikus pastāvīgi pērk un pastāvīgi pārdod, tāpēc ka ražošanas process ir nepārtraukts; tas vienlaikus un pastāvīgi atrodas abās stadijās. Kamēr tā viena daļa pārvēršas naudā, lai vēlāk pārvērstos atpakaļ precē, otra daļa tai pašā laikā pārvēršas precē, lai pēc tam atkal pārvērstos naudā.

Vai nauda pie tam funkcionē kā apgrozības līdzeklis vai kā maksāšanas līdzeklis, tas ir atkarīgs no preču maiņas formas. Abos gadījumos kapitālistam pastāvīgi jāmaksā nauda daudzām personām un pastāvīgi jāsaņem nauda maksājumu veidā no daudzām personām. Šī tīri tehniskā naudas samaksas un naudas saņemšanas operācija pati par sevi ir darbs, kas rada nepieciešamību, ciktāl nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis, sastādīt maksājumu bilanci, savstarpēju saistību dzēšanas aktus. Šis darbs ietilpst apgrozības izmaksās un nerada nekādu vērtību. Tas samazinās, tāpēc ka to veic īpaša aģentu vai kapitālistu grupa visai pārējai kapitālistu šķirai.

Noteiktai daļai kapitāla pastāvīgi jāatrodas dārgumu krājuma veidā, potenciāla naudas kapitāla veidā: pirkšanas līdzekļu rezerve, maksāšanas līdzekļu rezerve, nenodarbinātais kapitāls naudas formā, kas gaida, kad to pielietos; un zināma daļa kapitāla šajā formā pastāvīgi plūst atpakaļ. Tas rada nepieciešamību ne tikai saņemt naudu, to izdot un kārtot grāmatvedību, bet arī glabāt uzkrātos dārgumus, kas atkal ir īpaša operācija. Tātad patiesībā no dārgumu krājuma vienmēr tiek izdalīti apgrozības līdzekļi un maksāšanas līdzekļi un dārgumu krājums vienmēr atkal izveidojas no naudas, ko dod pārdevumi un maksājumi, kuriem iestājies termiņš; šī pastāvīgā naudas veidā pastāvošās kapitāla daļas kustība, kas ir nošķirta no pašas kapitāla funkcijas, — šī tīri tehniskā operācija rada īpašu darbu un izmaksas — apgrozības izmaksas.

Darba dalīšana noved pie tā, ka šīs tehniskās operācijas, ko nosaka kapitāla funkcijas, visai kapitālistu šķirai veic, cik tas ir iespējams, īpaša aģentu vai kapitālistu grupa kā savu vienīgo funkciju vai koncentrē tās savās rokās. Te, tāpat kā gadījumā ar tirgotāju kapitālu, ir darba dalīšana divējādā nozīmē. Rodas īpaša komerciālās darbības nozare, un, tā kā tā ir īpaša nozare, kas apkalpo visas šķiras naudas mehānismu, tad tā tiek koncentrēta, tiek kārtota lielā mērogā; un te savukārt notiek darba dalīšana šīs īpašās komerciālās darbības robežās tiklab tāpēc, ka tā sadalās dažādās savstarpēji neatkarīgās nozarēs, kā arī tāpēc, ka katrā no šīm nozarēm izveidojas speciāls aparāts (lieli kantori, daudz grāmatvežu un kasieru, stipri izveidota darba dalī-

šana). Naudas samaksa, tās pieņemšana, bilanču sastādīšana, tekošo kontu kārtošana, naudas glabāšana u. c., būdamas nošķirtas no aktiem, kuri prasa šīs tehniskās operācijas, padara šīm funkcijām avansēto kapitālu par naudas tirdzniecisko kapitālu.

Dažādās operācijas, kas nošķiras īpašās komerciālās darbības nozarēs, radot tirdzniecību ar naudu, izriet no pašas naudas dažādajām definīcijām un no tās funkcijām, kuras tādējādi jāveic arī kapitālam naudas kapitāla formā.

Jau agrāk es norādiju, ka nauda vispār sākotnēji attīstās, mainot produktus starp dažādām kopienām.[42]

Tāpēc tirdzniecība ar naudu, tirdzniecība ar naudas preci attīstās vispirms no starptautiskajām attiecībām. Tā kā dažādās zemēs pastāv dažādas monētas, tad tirgotājiem, kuri izdara iepirkumus svešās zemēs, jāapmaina savas zemes monētas pret vietējām monētām un otrādi vai arī jāapmaina dažādas monētas pret tīra sudraba vai zelta stieņiem kā pasaules naudu. Tādējādi rodas nodarbošanās ar naudas maiņu, kas uzskatāma par vienu no dabiskajiem pamatiem tagadējai tirdzniecībai ar naudu.[43] No tās attīstījās maiņas bankas, kur sudrabs (vai zelts) funkcionē atšķirībā no apgrozībā esošajām monētām kā pasaules nauda, bet mūsu laikā — kā banku nauda vai tirdzniecības nauda. Ciktāl vekseļu operācijas nozīmēja to, ka kādas zemes naudas mainītājs izsniedzis ceļotājam maksājumu prasību uz citas zemes naudas mainītāju, tās attīstījās jau Romā un Grieķijā no pašas naudas mainīšanas.

Tirdzniecība ar zeltu un sudrabu kā ar precēm (kā ar izejmateriālu greznuma priekšmetu izgatavošanai) ir dabiski radies pamats tirdzniecībai ar stieņiem (Bullion trade) jeb tirdzniecībai, kas pastarpina naudas kā pasaules naudas funkcijas. Kā agrāk parādījām («Kapitāla» I grāmata, III nod., 3., c), šīs fun-

---

[42]) *Karl Marx.* «Zur Kritik der Politischen Oekonomie». Berlin, 1859, S. 27 [*Marksss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 36. un 37. lpp.].

[43]) «Jau tāpēc vien, ka monētas ir ļoti dažādas attiecībā tiklab uz svaru un provi, kā arī uz to, ka tās kaluši daudzi firsti un pilsētas, kurām ir bijusi tiesība to darīt, visur radās nepieciešamība lietot vietējo monētu tajos gadījumos, kad tirdzniecības uzņēmumos vajadzēja vest rēķinus kādā vienā monētā. Tirgotāji, dodamies uz kādu ārzemju tirgu, lai samaksātu skaidrā naudā, iegādājās tīra sudraba un arī, protams, zelta stieņus. Gluži tāpat, dodamies atpakaļceļā, viņi apmainīja saņemtās vietējās monētas pret sudraba vai zelta stieņiem. Tāpēc nodarbošanās ar naudas maiņu, tirdzniecība ar naudu, cēlmetālu stieņu apmaiņa pret vietējām monētām un otrādi kluva par ļoti izplatītu un izdevīgu nodarbošanos» (*Hüllmann.* «Städtewesen des Mittelalters». Erster Theil. Bonn, 1826, S. 437—438). «De Wisselbank [maiņas banka] ieguva savu nosaukumu nevis ... no Wissel (vekseļa), nevis no vekseļa vēstules, bet gan no wisselen van geldspeciën [apmainīt dažādus naudas paveidus]. Jau sen pirms Amsterdamas maiņas bankas nodibināšanas 1609. gadā Nīderlandes tirdzniecības pilsētās bija naudas mainītāji, naudas maiņas veikali, pat naudas maiņas bankas ... So naudas mainītāju nodarbošanās bija tā, ka viņi apmainīja dažādas ārzemju monētas, ko šai zemē ieveda ārzemju tirgotāji, pret apgrozībā esošajām monētām. Pamazām viņu darbības loks paplašinājās ... Viņi kļuva par sava laika kasieriem un baņķieriem. Bet kasiera un naudas mainītāja profesiju apvienojumā Amsterdamas varas orgāni saskatīja briesmas, un, lai novērstu šīs briesmas, tika nolemts dibināt lielu iestādi, kas aizstātu tiklab naudas mainītājus, kā arī kasierus un darbotos atklāti, saskaņā ar statūtiem. Tāda iestāde tad arī bija slavenā Amsterdamas 1609. g. maiņas banka. Gluži tāpat radās maiņas bankas Venēcijā, Dženovā, Stokholmā un Hamburgā, tāpēc ka bija pastāvīga vajadzība apmainīt naudas zīmes. No visām šīm bankām vēl tagad pastāv vienīgi tikai Hamburgas banka, jo šai tirdzniecības pilsētai, kura nekad pati savas monētas, arī tagad vēl vajadzīga šāda iestāde,» — utt. (*S. Vissering.* «Handboek van Praktische Staathuishoudkunde». Amsterdam, 1860—1861, I, blz. 247—248).

kcijas ir divējādas: naudas pārvietošana starp dažādām nacionālām apgrozības sfērām, lai izlīdzinātu starptautiskos maksājumus, un kapitāla izvešana, lai par to saņemtu procentus; blakus tam — naudas pārvietošanās no cēlmetālu ieguves vietām uz pasaules tirgu un ieguvuma sadalīšana starp dažādām nacionālām apgrozības sfērām. Anglijā vēl XVII gadsimta lielākajā daļā baņķieru funkcijas pildīja zeltkaļi. Kādā veidā starptautisko maksājumu izlīdzināšana attīstās tālāk par vekseļu tirdzniecību u. c., to mēs pagaidām nemaz neņemam vērā, tāpat arī visu to, kas attiecas uz operācijām ar vērtspapīriem; īsi sakot, visas īpašās kredīta formas mēs pagaidām šeit neaplūkojam.

Kā pasaules nauda nacionālā nauda zaudē savu vietējo raksturu; vienas zemes nauda tiek izteikta citas zemes naudā, un tādējādi viss reducējas uz tās zelta vai sudraba saturu, kamēr pēdējie kā divas preces, kas apgrozās kā pasaules nauda, ir reducējami uz to vērtību savstarpējo attiecību, kas pastāvīgi mainās. Attiecīgo operāciju pastarpināšanu naudas tirgotājs padara par savu īpašo nodarbošanos. Tādējādi naudas mainīšana un tirdzniecība ar stieņiem ir naudas tirdzniecības vissākotnējākās formas un izriet no naudas divējādām funkcijām — kā vietējās naudas un kā pasaules naudas.

No kapitālistiskā ražošanas procesa, tāpat kā no tirdzniecības vispār, pat pirmskapitālistiskā ražošanas veida apstākļos izriet:

pirmkārt, naudas kā dārgumu uzkrāšana, t. i., tagad kā tās kapitāla daļas uzkrāšana, kurai pastāvīgi jāatrodas naudas formā kā maksāšanas līdzekļu un pirkšanas līdzekļu rezerves fondam. Tā ir pirmā dārgumu krājuma forma, kurā tie no jauna parādās kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos un vispār rodas, attīstoties vismaz tirdznieciskajam kapitālam. Kā viens, tā otrs attiecas tiklab uz iekšējo, kā arī uz starptautisko apgrozību. Šis dārgumu krājums vienmēr ir plūstošā stāvoklī, tas pastāvīgi ieplūst apgrozībā un pastāvīgi izplūst no tās atpakaļ. Otrā dārgumu krājuma forma ir bezdarbīgais, uz laiku nenodarbinātais kapitāls naudas formā; te pieder arī no jauna uzkrātais, vēl neieguldītais naudas kapitāls. Funkcijas, ko prasa šo dārgumu kā tādu uzkrāšanās, ir pirmām kārtām to glabāšana, grāmatvedība utt.;

otrkārt, naudas izlietojums pērkot, tās saņemšana pārdodot, naudas samaksa un dabūšana, izdarot maksājumus, maksājumu izlīdzināšanu utt. Naudas tirgotājs visu to veic tirgotājiem un rūpniecības kapitālistiem sākumā kā vienkāršs *kasieris*.[44]

[44] «Kasieru institūts varbūt nekur nav saglabājis tik tīrā veidā savu sākotnējo, pastāvīgo raksturu kā Nīderlandes tirdzniecības pilsētās» (par kasieru institūta izcelšanos Amsterdamā sk. *E. Luzac*. «Holland's Rijkdom». Leyden, 1782, dl. III). «To funkcijas pa daļai sakrīt ar Amsterdamas vecās maiņas bankas funkcijām. Kasieris saņem no tirgotājiem, kuri izmanto viņa pakalpojumus, zināmu summu naudas un atklāj viņiem par šo summu «kredītu» savās grāmatās; vēlāk viņi piesūta tam savus parādu prasījumus, pēc kuriem viņš saņem priekš tiem naudu un kreditē viņus par attiecīgo summu, turpretim pēc viņa rīkojumiem (kassier Briefjes) viņš izdara maksājumus, samazinot par attiecīgo summu viņu tekošo kontu. No šīm iemaksām un maksājumiem viņš atskaita sev nelielu procentu par komisiju, kas veido pietiekamu atalgojumu par viņa darbu tikai

Naudas tirdzniecība attīstās pilnīgi, kad pie tās pārējām funkcijām pievienojas aizdevumu piešķiršana un tirdzniecība uz kredīta — un tas vienmēr notiek jau pašā sākumā, — par to nākošajā daļā sakarā ar kapitālu, kas ienes procentus.

Pati tirdzniecība ar stieņiem, zelta vai sudraba pārvedumi no vienas zemes otrā, ir tikai preču tirdzniecības rezultāts, kuru nosaka vekseļu kurss, kas izteic starptautisko maksājumu stāvokli un procenta likmi dažādos tirgos. Stieņu tirgotājs kā tāds tikai šo rezultātu pastarpina.

Pētījot naudu, aplūkojot, kādā veidā tās kustība un noteiktas formas attīstās no vienkāršās preču apgrozības, mēs redzējām («Kapitāla» I grāmata, III nod.), ka naudas masas kustību, kura apgrozās kā pirkšanas līdzeklis un kā maksāšanas līdzeklis, nosaka preču metamorfoze, tās apmēri un ātrums, — metamorfoze, kura, kā mēs tagad zinām, pati ir tikai visa atražošanas procesa moments. Kas attiecas uz naudas materiāla — zelta un sudraba saņemšanu no tā iegūšanas vietām, tad tā ir tieša preču maiņa, zelta un sudraba kā preču maiņa pret citām precēm, t. i., tā pati gluži tāpat ir preču maiņas moments kā dzelzs vai citu metālu saņemšana. Kas attiecas uz cēlmetālu kustību pasaules tirgū (mēs te neaplūkosim šo kustību, ciktāl tā izteic kapitāla kredītveida pārnešanu, kas notiek arī preču kapitāla formā), tad to gluži tāpat nosaka starptautiskā preču maiņa, kā naudas — pirkšanas līdzekļa un naudas — maksāšanas līdzekļa kustību iekšzemē nosaka iekšējā preču maiņa. Cēlmetālu ievešanai no vienas nacionālās apgrozības sfēras otrā un izvešanai no tās, ciktāl to cēlonis ir tikai nacionālās valūtas vērtības krišanās vai bimetālisms, nav nekāda sakara ar naudas apgrozību kā tādu, un tās izlabo tikai patvaļīgos traucējumus, ko radījusi valsts vara. Beidzot, kas attiecas uz dārgumu uzkrāšanu, ciktāl tā ir pirkšanas līdzekļu vai maksāšanas līdzekļu rezerves fonds iekšējai vai ārējai tirdzniecībai un tāpat ciktāl tā ir vienkārši uz laiku bezdarbībā esoša kapitāla forma, tā vienā un otrā gadījumā ir tikai apgrozības procesa nepieciešama nogulsne.

Ja visa naudas apgrozība pēc saviem apmēriem, pēc savām formām un pēc savas kustības ir vienkāršs preču apgrozības re-

---

tāpēc, ka ar viņa palīdzību veiktie apgrozījumi starp abām pusēm ir ievērojami... Ja jāsedz divu tirgotāju maksājumi un ja pie tam abus apkalpo viens un tas pats kasieris, tad šādi maksājumi tiek segti ļoti vienkārši, tāpēc ka ir paralēli konti grāmatās, jo kasieri ik dienas sabalansē viņu savstarpējos prasījumus. Tātad kasieru nodarbošanās patiesībā ir starpniecība šajos maksājumos; tātad tā izslēdz rūpniecības uzņēmību, spekulāciju un blanko kredīta atvēršanu, tāpēc ka te joprojām jābūt par likumu tam, ka kasieris tās personas vietā, kurai viņš atklājis kontu savās grāmatās, neizdara nekādus maksājumus, kas pārsniegtu šīs personas īpašuma apmērus» (*Vissering*, cit. darbs, 244. lpp.). — Par kasu apvienībām Venēcijā: «Sakarā ar vajadzību un Venēcijas ģeogrāfisko stāvokli, kur skaidras naudas pārvietošana ir apgrūtinošāka nekā citās vietās, šīs pilsētas lieltirgotāji... sāka dibināt kasu apvienības, realizējot vajadzīgo drošību, kontroli un pārvaldi; šādas apvienības biedri iemaksāja tajā zināmas summas, uz kurām tie deva rīkojumus saviem kreditoriem, pie tam šim mērķim paredzētajā grāmatā samaksātā summa tika norakstīta no parādnieka konta un pielikta summai, kura turpat bija kreditoram. Tie ir pirmie tā saucamo žirobanku sākumi. Šīs apvienības ir senas. Bet, attiecinot to izcelšanos uz XII gadsimtu, tās sajauc ar 1171. gadā dibināto valsts aizņēmumu iestādi» (*Hüllmann*, cit. darbs, 453.—454. lpp.).

zultāts, kura pati no kapitālistiskā viedokļa ir tikai kapitāla apgrozības process (un šis process ietver sevī kapitāla apmaiņu pret ienākumu un ienākuma apmaiņu pret ienākumu, ciktāl ienākuma patērēšana realizējas mazumtirdzniecībā), tad pats par sevi saprotams, ka naudas tirdzniecība pastarpina ne tikai preču apgrozības vienkāršo rezultātu un izpausmes veidu, ne tikai naudas apgrozību. Pati šī naudas apgrozība kā viens no preču apgrozības momentiem ir jau kaut kas dots attiecībā uz naudas tirdzniecību. Pēdējā pastarpina naudas apgrozības tehniskās operācijas, kuras tā koncentrē, saīsina un vienkāršo. Naudas tirdzniecība nerada dārgumu krājumus, bet sagādā tehniskus līdzekļus, lai šo dārgumu uzkrāšana, ciktāl tā notiek brīvprātīgi (tātad ja tajā neizpaužas tas, ka kapitāls neatrod nodarbošanos vai ka atražošanas process ir traucēts), būtu reducējama uz ekonomisko minimumu, tāpēc ka, ja pirkšanas līdzekļu un maksāšanas līdzekļu rezerves fonda pārvaldīšana tiek veikta visai kapitālistu šķirai, tad šim rezerves fondam nevajag būt tik lielam kā tajā gadījumā, ja to pārvalda katrs kapitālists atsevišķi. Naudas tirdzniecībā nepērk cēlmetālus, tajā tikai cēlmetālus sadala, kad tie ir nopirkti preču tirdzniecības procesā. Naudas tirdzniecība atvieglo bilanču izlīdzināšanu, ciktāl nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis, un ar šīs bilances izlīdzināšanas mākslīgā mehānisma palīdzību samazina naudas masu, kas vajadzīga norēķiniem, bet tā nenosaka nedz savstarpējo maksājumu sakarību, nedz apmērus. Tā, piemēram, vekseļi un čeki, kuri tiek apmainīti cits pret citu bankās un norēķinu palātās, ir no pēdējām pilnīgi neatkarīgi darījumi, tie ir attiecīgo operāciju rezultāti, un uzdevums ir tikai tas, lai tehniski vislabāk izlīdzinātu šos rezultātus. Ciktāl nauda apgrozās kā pirkšanas līdzeklis, pirkumu un pārdevumu apmēri un skaits it nemaz nav atkarīgi no naudas tirdzniecības. Tā var tikai saīsināt tehniskās operācijas, kas šos darījumus pavada, un tādējādi samazināt attiecīgajai apritei nepieciešamās skaidrās naudas masu.

Tātad naudas tirdzniecība savā tīrajā formā, kādā mēs to te aplūkojam, t. i., nošķirti no kredīta, ir saistīta tikai ar viena preču apgrozības momenta, un proti, ar naudas apgrozības tehnisko pusi un no tās izrietošajām dažādajām naudas funkcijām.

Ar to naudas tirdzniecība būtiski atšķiras no preču tirdzniecības, kura pastarpina preces metamorfozi un preču maiņu un pat noved pie tā, ka šis preču kapitāla process parādās kā process tādam kapitālam, kas ir nošķirts no rūpnieciskā kapitāla. Tāpēc, ja preču tirdznieciskajam kapitālam ir pašam sava apgrozības forma, *N—P—N*, kur prece pārvietojas divreiz un tāpēc nauda atgriežas atpakaļ, — pretēji apgrozības formai *P—N—P*, kur nauda divreiz pāriet no vienām rokām otrās un ar to apkalpo preču maiņu, — tad naudas tirdznieciskajam kapitālam ne uz kādu šādu īpašu formu nav iespējams norādīt.

Ciktāl šādai tehniskai naudas apgrozības pastarpināšanai īpaša kapitālistu grupa avansē naudas kapitālu, kas ir samazinātā veidā tas pats papildu kapitāls, kuru citādi vajadzētu avansēt šai pašā nolūkā pašiem tirgotājiem un rūpniecības kapitālistiem, tiktāl arī te sastopam vispārējo kapitāla formu $N—N'$. N avansēšanas rezultātā avansētājam rodas $N+\Delta N$. Taču $N—N'$ pastarpinājums šai gadījumā attiecas nevis uz pašas metamorfozes būtību, bet gan tikai uz tās tehniskajiem momentiem.

Ir acīm redzams, ka šī naudas kapitāla masa, ar kuru operē naudas tirgotāji, ir apgrozībā esošais tirgotāju un rūpnieku naudas kapitāls un ka viņu veiktās operācijas ir tikai to operācijas, kurus viņi apkalpo.

Skaidrs arī tas, ka naudas tirgotāju peļņa ir tikai atskaitījums no virsvērtības, jo viņi rīkojas tikai ar jau realizētām vērtībām (pat tad, ja tās realizētas tikai parāda prasību formā).

Tāpat kā preču tirdzniecībā, te notiek funkcijas sadalīšanās, tāpēc ka daļa ar naudas apgrozību saistīto tehnisko operāciju ir jāveic pašiem preču tirgotājiem un preču ražotājiem.

DIVDESMITĀ NODAĻA

NO TIRGOTĀJU KAPITĀLA VĒSTURES

Preču tirdznieciskā un naudas tirdznieciskā kapitāla īpašo naudas uzkrāšanas formu aplūkosim tikai nākošajā daļā.

No iepriekš sacītā pats par sevi izriet, ka nekas nevar būt nejēdzīgāks kā aplūkot tirgotāju kapitālu — vai nu preču tirdznieciskā, vai arī naudas tirdznieciskā kapitāla formā — kā īpašu rūpnieciskā kapitāla veidu pēc analoģijas ar to, ka, piemēram, kalnrūpniecība, zemkopība, lopkopība, manufaktūra, transporta rūpniecība u. c. ir rūpnieciskā kapitāla nozarojumi, kas radušies sabiedriskās darba dalīšanas rezultātā, un tāpēc arī ir rūpnieciskā kapitāla īpašas pielietošanas sfēras. Jau tam vienkāršajam novērojumam, ka katrs rūpnieciskais kapitāls, atrazdamies sava atražošanas procesa apgrozības fāzē kā preču kapitāls un naudas kapitāls, veic gluži tās pašas funkcijas, kas ir tirgotāju kapitāla vienīgās funkcijas abās tā formās, — jau šim novērojumam vien vajadzēja padarīt neiespējamu šādu rupju izpratni. Gluži otrādi, preču tirdznieciskajā un naudas tirdznieciskajā kapitālā atšķirības starp rūpniecisko kapitālu kā ražīgo kapitālu, no vienas puses, un to pašu kapitālu apgrozības sfērā, no otras puses, iegūst patstāvīgu eksistenci tāpēc, ka noteiktas formas un funkcijas, ko šai gadījumā uz laiku uzņemas kapitāls, parādās kā kapitāla nošķirtās daļas patstāvīgās formas un funkcijas un ir saistītas vienīgi ar šo daļu. Rūpnieciskā kapitāla pārvērstā forma un ražīgā kapitāla vieliskās atšķirības, kas izriet no dažādu rūpniecības nozaru dabas, — tās ir pilnīgi dažādas lietas.

Bez tās brutalitātes, ar kādu ekonomists vispār pētī formu atšķirības, kas viņu faktiski interesē tikai no vieliskās puses, šāda sajaukuma pamatā vulgārajam ekonomistam ir vēl divējāda veida apstākļi. Pirmkārt, viņa nespēja izskaidrot tirdzniecisko peļņu ar visām tās īpatnībām; otrkārt, viņa apoloģētiskā tieksme preču kapitāla un naudas kapitāla, un pēc tam preču tirdznieciskā

un naudas tirdznieciskā kapitāla formas, kas rodas no kapitālistiskā ražošanas veida specifiskās formas, kurš paredz kā savu bāzi pirmām kārtām preču apgrozību un tātad arī naudas apgrozību, iztēlot kā veidus, kas nepieciešami rodas no ražošanas procesa kā tāda.

Ja starp preču tirdznieciskio un naudas tirdznieciskio kapitālu un labības ražošanu nebūtu nekādas citas atšķirības kā tikai tā, kas atšķir pēdējo no lopkopības un rūpniecības, tad būtu skaidrs, ka ražošana un kapitālistiskā ražošana vispār ir identiskas un ka, atsevišķi minot, sabiedrisko produktu sadalīšanai starp sabiedrības locekļiem tiklab ražīgajam, kā arī individuālajam patēriņam gluži tāpat ir mūžīgi jānotiek ar tirgotāju un baņķieru palīdzību kā gaļas patērēšanai ar lopkopības palīdzību un apģērba patērēšanai ar rūpniecības palīdzību.[45]

Tā kā lielie ekonomisti — Smits, Rikārdo u. c. aplūkoja kapitāla pamatformu, kapitālu kā rūpniecisko kapitālu, un apgrozības kapitālu (naudas un preču kapitālu) faktiski aplūkoja tikai tiktāl, ciktāl tas pats ir fāze katra kapitāla atražošanas procesā, viņus tirdznieciskais kapitāls kā īpašs kapitāla veids noveda strupceļā. Atzinumi par vērtības rašanos, par peļņu u. c., kas izsecināti, aplūkojot rūpniecisko kapitālu, nav tieši pielietojami tirgotāju kapitālam. Tāpēc viņi faktiski atstāj tirgotāju kapitālu pilnīgi sāņus un piemin to tikai kā rūpnieciskā kapitāla veidu. Tur, kur viņi runā īpaši par to, kā, piemēram, Rikārdo sakarā ar ārējo tirdzniecību, viņi cenšas parādīt, ka tas nerada nekādu vērtību (un tātad arī virsvērtību). Bet viss, kam ir nozīme ārējā tirdzniecībā, attiecas arī uz iekšējo tirdzniecību.

Līdz šim mēs aplūkojām tirgotāju kapitālu no kapitālistiskā ražošanas veida viedokļa un tā robežās. Bet ne tikai tirdzniecība, arī tirdznieciskais kapitāls ir vecāks nekā kapitālistiskais ražošanas veids, un patiesībā tā ir kapitāla vissenākā brīvā eksistences forma.

Tā kā mēs jau redzējām, ka naudas tirdzniecība un tai avansētais kapitāls neprasa savai attīstībai neko citu kā tikai vairum-

---

[45]) Gudrais Rošers ir izgudrojis,[85] — ja daži raksturo tirdzniecību kā «starpniecību» starp ražotājiem un patērētājiem, tad tikpat labi «var» raksturot pašu ražošanu kā patērēšanas «starpniecību» (starp ko?), no kā, protams, izriet, ka tirdznieciskais kapitāls ir daļa no ražīgā kapitāla, tāpat kā zemkopības un rūpniecības kapitāls. Tātad, ja var teikt, ka cilvēks var nodrošināt savu patēriņu tikai ar ražošanu (un viņam tas jādara pat tad, ja viņš nav dabūjis izglītību Leipcigā) vai arī, lai piesavinātos dabas labumus, ir nepieciešams darbs (ko var nosaukt par «starpniecību»), tad no tā, protams, izriet, ka sabiedriskajai «starpniecībai», kas izriet no ražošanas specifiskās sabiedriskās formas — *tāpēc ka* tā ir starpniecība —, ir tikpat absolūts nepieciešamības raksturs, ir tāds pats rangs. Vārds «starpniecība» izšķir visu. Starp citu, tirgotāji taču nav starpnieki starp ražotājiem un patērētājiem (patērētājus atšķirībā no ražotājiem, patērētājus, kuri neražo, mēs pagaidām neņemam vērā), bet gan starpnieki šo ražotāju savstarpējā produktu maiņā, tās ir tikai starppersonas šajā maiņā, kas tūkstoš gadījumos notiek arī bez tām.

tirdzniecību, pēc tam preču tirdzniecisko kapitālu, tad tikai ar pēdējo mēs šeit arī nodarbosimies.

Tā kā tirdznieciskais kapitāls neiziet ārpus apgrozības sfēras un tā funkcija ir vienīgi pastarpināt preču maiņu, tad — ja neņemam vērā neattīstītās formas, kas izriet no tiešās maiņas tirdzniecības, — tā pastāvēšanai nav vajadzīgi nekādi citi nosacījumi kā tikai tie, kas nepieciešami vienkāršajai preču un naudas apgrozībai. Vai, labāk sakot, pēdējā ir *šī kapitāla* eksistences nosacījums. Lai arī kāda ražošanas veida apstākļos tiktu ražoti produkti, kas ieplūst apgrozībā kā preces, — vai nu tā ir pirmatnējā kopienas saimniecība, vai ražošana, kas dibināta uz vergu darbu, vai sīkzemnieku un sīkburžuāziskā ražošana, vai kapitālistiskā ražošana —, tas neko negroza šo produktu raksturā, kāds tiem piemīt kā precēm, un kā precēm tiem vienlīdz jāiziet maiņas process un ar to saistītās formas pārmaiņas. Galējie locekļi, starp kuriem kā starpnieks kalpo tirgotāju kapitāls, ir viņam doti, tāpat kā tie ir doti naudai un naudas kustībai. Vienīgais nepieciešamais ir tas, lai šie galējie locekļi pastāvētu kā preces, — vienalga, vai ražošana visā savā apjomā ir preču ražošana vai arī ražotāji, kas paši saimnieko, laiž tirgū tikai pārpalikumu virs savām tiešajām vajadzībām, kuras apmierina viņu ražošana. Tirgotāju kapitāls pastarpina tikai šo galējo locekļu — preču kustību, kuri ir tā pastāvēšanas jau dots priekšnoteikums.

Kādā apmērā produkcija nonāk tirdzniecībā, iziet caur tirgotāju rokām — tas ir atkarīgs no ražošanas veida; šis apmērs sasniedz savu maksimumu pilnīgi attīstītā kapitālistiskā ražošanā, kad produkts tiek ražots jau tikai kā prece, nevis kā tiešas patērēšanas priekšmets. No otras puses, jebkura ražošanas veida apstākļos tirdzniecība veicina produkta pārpalikuma radīšanu, kuram jāieplūst preču maiņā, lai palielinātu ražotāju patēriņu vai dārgumu krājumus (ar ražotājiem te jāsaprot produktu īpašnieki); tātad tā arvien vairāk piešķir ražošanai maiņas vērtības ražošanas raksturu.

Preču metamorfoze, to kustība ir 1) vieliski — dažādu preču savstarpēja maiņa, 2) formas ziņā — preces pārvēršana naudā, pārdošana, un naudas pārvēršana precē, pirkšana. Un uz šīm funkcijām, uz preču maiņu ar pirkšanas un pārdošanas palīdzību, ir reducējama tirgotāju kapitāla funkcija. Tātad tas pastarpina tikai preču maiņu, kura tomēr nav jāsaprot no paša sākuma vienkārši kā preču maiņa starp tiešajiem ražotājiem. Verdzības attiecībās, dzimtbūšanas attiecībās, meslu attiecībās (ciktāl runa ir par primitīvu sabiedrisko iekārtu) produktus piesavinās un tātad arī pārdod vergturis, feodālis, valsts, kas ievāc meslus. Tirgotājs pērk un pārdod daudziem. Viņa rokās koncentrējas pirkumi un pārdevumi, un tāpēc pirkšana un pārdošana zaudē sakaru ar pircēja (kā tirgotāja) tiešajām vajadzībām.

Bet, lai arī kāda būtu sabiedrības organizācija tajās ražoša-

nas sfērās, kuru savstarpējā preču maiņā starpnieks ir tirgotājs, viņa īpašums vienmēr pastāv kā naudas īpašums un viņa nauda vienmēr funkcionē kā kapitāls. Šī kapitāla forma vienmēr ir viena un tā pati: $N—P—N'$; nauda, maiņas vērtības patstāvīgā forma, ir izejas punkts un maiņas vērtības vairošana — patstāvīgs mērķis. Pati preču maiņa un to pastarpinošās operācijas — kas šķirtas no ražošanas un ko veic neražotāji — ir tikai līdzeklis, lai vairotu nevis vienkārši bagātību, bet bagātību tās vispārējā sabiedriskajā formā, bagātību kā maiņas vērtību. Pamudinošais motīvs un noteicošais mērķis ir tas, lai pārvērstu N par $N+\Delta N$; akti $N—P$ un $P—N'$, kas pastarpina aktu $N—N'$, ir tikai pārejas momenti šajā N pārvērtībā par $N+\Delta N$. Šis $N—P—N'$ kā tirgotāju kapitāla raksturīga kustība atšķir to no $P—N—P$, no preču tirdzniecības starp pašiem ražotājiem, kuras gala mērķis ir lietošanas vērtību maiņa.

Tāpēc, jo mazāk attīstīta ražošana, jo vairāk naudas īpašums koncentrējas tirgotāju rokās jeb jo vairāk tas ir tirgotāju īpašuma specifiskā forma.

Kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos, t. i., tad, kad kapitāls apgūst pašu ražošanu un piešķir tai pilnīgi pārveidotu specifisku formu, tirgotāju kapitāls ir tikai kapitāls ar *īpašu* funkciju. Visu agrāko ražošanas veidu apstākļos — un, jo lielākā mērā, jo vairāk ražošana ir dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošana tieši pašam ražotājam — tirgotāju kapitāls parādās kā funkcija, kas piemīt kapitālam par excellence*.

Tātad nav ne mazākās grūtības izprast, kāpēc tirgotāju kapitāls parādās kā kapitāla vēsturiskā forma ilgi pirms tam, kad kapitāls pakļāvis sev pašu ražošanu. Tā pastāvēšana un attīstība līdz zināmam līmenim pati ir kapitālistiskā ražošanas veida attīstības vēsturisks nosacījums: 1) kā naudas īpašuma koncentrācijas priekšnoteikums; 2) tāpēc ka kapitālistiskā ražošanas veida priekšnoteikums ir ražošana tirdzniecībai, realizācija lielos apmēros, nevis atsevišķiem pircējiem, tātad priekšnoteikums ir tirgotājs, kas pērk nevis tādēļ, lai apmierinātu savas personiskās vajadzības, bet gan savā pirkšanas aktā koncentrē daudzu personu pirkšanas aktus. No otras puses, visa tirgotāju kapitāla attīstība ietekmē ražošanu tā, ka arvien vairāk piešķir tai maiņas vērtības ražošanas raksturu, arvien vairāk pārvērš produktus par precēm. Tomēr, kā drīz vien redzēsim no turpmākā iztirzājuma, tā attīstība pati par sevi ir nepietiekama, lai radītu un izskaidrotu viena ražošanas veida pāreju citā ražošanas veidā.

Kapitālistiskās ražošanas apstākļos tirgotāju kapitāls no savas agrākās patstāvīgās eksistences nolaižas līdz tādai lomai, kad tas ir tikai īpašs kapitāla pielietojuma moments vispār, un peļņas

---

* — lielāko tiesu. — *Red.*

izlīdzināšanās noved tā peļņas normu līdz vispārējam vidējam līmenim. Tas funkcionē vairs tikai kā ražīgā kapitāla aģents. Īpašās sabiedriskās attiecības, kas izveidojas līdz ar tirgotāju kapitāla attīstību, tagad vairs nav noteicošās; tieši otrādi, kur dominē tirgotāju kapitāls, tur valda novecojušas attiecības. Tas ir vērojams pat vienas un tās pašas zemes robežās, kur, piemēram, tīri tirdznieciskās pilsētas daudz vairāk atgādina pagātnes apstākļus nekā fabriku pilsētas.[46])

Kapitāla kā tirgotāju kapitāla patstāvīga un dominējoša attīstība nozīmē to, ka ražošana nepakļaujas kapitālam, — t. i., nozīmē to, ka kapitāls attīstās svešas un no viņa neatkarīgas sabiedriskās ražošanas formas apstākļos. Tātad tirgotāju kapitāla patstāvīga attīstība ir pretēji proporcionāla sabiedrības vispārējai ekonomiskajai attīstībai.

Patstāvīgs tirgotāju īpašums kā kapitāla valdošā forma nozīmē apgrozības procesa nošķirtību no tā galējiem locekļiem, un šie galējie locekļi ir paši ražotāji, kas izdara maiņu. Šie galējie locekļi paliek patstāvīgi attiecībā uz apgrozības procesu, tāpat kā šis process attiecībā uz tiem. Produkts te kļūst par preci tirdzniecības rezultātā. Šai gadījumā tieši tirdzniecība noved pie tā, ka produkti pieņem preču formu, bet nevis ražotās preces ar savu kustību rada tirdzniecību. Tātad te kapitāls pirmoreiz parādās kā kapitāls apgrozības procesā. Apgrozības procesā nauda attīstās par kapitālu. Apgrozībā produkts pirmoreiz attīstās kā maiņas vērtība, kā prece un nauda. Kapitāls var izveidoties apgrozības procesā, un viņam tajā ir jāizveidojas, iekam viņš iemācās pakļaut sev šī procesa galējos locekļus, dažādas ražošanas sfēras, kuru savstarpējo apgrozību viņš pastarpina. Naudas un preču apgrozība var pastarpināt visdažādākās organizācijas ražošanas sfēras, kuras pēc savas iekšējās struktūras vēl arvien ir vērstas galvenokārt uz to, lai ražotu lietošanas vērtību. Šī apgrozības procesa nošķiršanās, kad ražošanas sfēras tiek saistītas savā starpā ar trešā locekļa palīdzību, izteic divējāda veida apstākļus. Pirmkārt, tā izteic apstākli, ka apgrozība vēl nav pakļāvusi ražošanu un attiecas pret to kā pret dotu priekšnoteikumu. Otrkārt, tā izteic apstākli, ka ražošanas process vēl nav iekļāvis sevī apgrozību kā vienkāršu savu momentu. Turpretim kapitālistiskajā ražošanā ir noticis tiklab viens, kā otrs. Ražošanas process ir pilnīgi dibināts uz apgrozību, un apgrozība ir tikai ražošanas moments, pārejas fāze, tikai produkta realizācija, kurš ražots kā

[46]) V. Kiselbaha kgs («Der Gang des Welthandels im Mittelalter», 1860) tiešām vēl arvien dzīvo tās pasaules priekšstatos, kurā tirgotāju kapitāls ir vispār kapitāla forma. Par kapitālu mūslaiku nozīmē viņam nav nekāda priekšstata, tāpat kā Momzena kgm, kurš savā «Römische Geschichte» runā par «kapitālu» un par kapitāla kundzību. Jaunākajā Anglijas vēsturē tiešā tirgotāju kārta un tirdzniecības pilsētas arī politiski ir reakcionāras un savienībā ar zemes un finansu aristokrātiju uzstājas pret rūpniecisko kapitālu. Salīdziniet, piemēram, Liverpūles politisko lomu ar Mančestras vai Birmingemas lomu. Pilnīgu rūpnieciskā kapitāla kundzību Anglijas tirgotāju kapitāls un finansu aristokrātija (moneyed interest) ir atzinuši tikai kopš labības muitu[66] utt. atcelšanas.

prece, un produkta ražošanas elementu kompensēšana, kuri ražoti kā prece. Tā kapitāla forma, kura cēlusies tieši no apgrozības, — tirdznieciskais kapitāls — te vairs ir tikai viena no kapitāla formām tā atražošanas procesā.

Likums, ka tirgotāju kapitāla patstāvīga attīstība ir pretēji proporcionāla kapitālistiskās ražošanas attīstības pakāpei, sevišķi skaidri ir redzams starpnieciskās tirdzniecības (carrying trade) vēsturē, piemēram, venēciešu, dženoviešu un holandiešu tirdzniecībā, tātad tur, kur galvenā peļņa tiek gūta nevis no savas zemes produktu eksporta, bet gan no starpniecības tādu sabiedrību produktu maiņā, kuras vēl nav attīstījušās tirdznieciskā un vispār ekonomiskā ziņā, un no abu ražošanas zemju ekspluatācijas.[47] Šai gadījumā tirgotāju kapitālu redzam tīrā veidā, nošķirtu no galējiem locekļiem, no tām ražošanas sfērām, kurās tas kalpo par starpnieku. Tāds ir tā rašanās galvenais avots. Bet šāds starpnieciskās tirdzniecības monopols un līdz ar to arī pati šī tirdzniecība panīkst, tāpēc ka ekonomiski attīstās tautas, kuras tā ekspluatējusi no divām pusēm un kuru zemā attīstība bijusi tās eksistences pamats. Starpnieciskās tirdzniecības apstākļos tas izpaužas ne tikai tā, ka panīkst tirdzniecība kā īpaša nozare, bet arī tā, ka izbeidzas tīri tirdzniecisko tautu pārsvars un vispār to tirdznieciskā bagātība, kas bijusi dibināta uz šīs starpnieciskās tirdzniecības pamata. Tā ir tikai īpaša forma, kurā kapitālistiskās ražošanas attīstības gaitā izpaužas tirdznieciskā kapitāla pakļautība rūpnieciskajam kapitālam. Starp citu, spilgts piemērs tam, kā saimnieko tirgotāju kapitāls tur, kur tas tieši pakļauj ražošanu, ir ne tikai koloniālā saimniecība vispār (tā saucamā koloniālā sistēma), bet it sevišķi vecās Holandes—Austrumindijas kompānijas saimniecība.[87]

Tā kā tirgotāju kapitāla kustība ir $N—P—N'$, tad tirgotāja peļņa, pirmkārt, tiek iegūta ar tādu aktu palīdzību, kuri notiek tikai apgrozības procesa robežās, tātad tiek iegūta, veicot divus aktus: pirkšanu un pārdošanu, un, otrkārt, tā realizējas, veicot pēdējo aktu — pārdošanu. Tātad tā ir «atsavināšanas peļņa», «profit upon alienation»[88]. Tīrā, neatkarīgā tirdznieciskā peļņa prima facie*, šķiet, nav iespējama, ja produkti tiek pārdoti pēc to vērtības. Lēti pirkt, lai dārgi pārdotu, — tāds ir tirdzniecības likums. Tātad nevis ekvivalentu maiņa. Vērtības jēdziens te tiek pieņemts tiktāl, ciktāl dažādas preces visas ir vērtība un tāpēc —

---

[47]) «Tirdzniecības pilsētu iedzīvotāji izveda no bagātākām zemēm smalkas manufaktūras preces un dārgus greznuma priekšmetus un tādējādi apmierināja lielo zemesīpašnieku godkāribu, kuri kāri pirka šīs preces un maksāja par tām ar milzīgiem savu zemju izejprodukta daudzumiem. Tādējādi tolaik Eiropas lielas daļas tirdzniecība bija galvenokārt vienas zemes izejprodukta maiņa pret rūpnieciskā ziņā attīstītākas zemes manufaktūras produktiem... Tiklīdz šo ražojumu patērēšana bija visur izplatījusies un radījusi ievērojamu pieprasījumu, tirgotāji, lai ietaupītu pārvadāšanas izmaksas, mēģināja šāda veida preču ražošanu dibināt savā dzimtenē» (*A. Smith.* [«Wealth of Nations». Vol. I. London, 1776]. Book III, ch. III [p. 489—490]).

* — pirmajā mirklī. — *Red.*

nauda; kvalitatīvi tās visas vienlīdz ir sabiedriskā darba izpaudumi. Bet tās nav vienādi vērtības lielumi. Kvantitatīvā attiecība, kādā produkti tiek mainīti cits pret citu, sākumā ir gluži nejauša. Tie pieņem preču formu, tāpēc ka tie vispār ir maināmi, t. i., tāpēc ka tie ir viena un tā paša trešā izpaudumi. Pastāvīgi notiekošā maiņa un regulārākā atražošana maiņai arvien vairāk novērš šo nejaušības elementu. Tomēr sākumā tas attiecas nevis uz ražotāju un patērētājiem, bet gan uz starpnieku starp šiem abiem, uz tirgotāju, kurš salīdzina naudā izteiktās cenas un starpību bāž kabatā. Ar savu paša kustību viņš nodibina ekvivalenci.

Tirdznieciskais kapitāls sākumā ir tikai starpnieks kustībā starp diviem galējiem locekļiem, kas tam nav pakļauti, un starp priekšnoteikumiem, kurus tas nav radījis.

Tāpat kā no preču apgrozības formas pašas par sevi, no *P—N—P*, rodas nauda ne tikai kā vērtības mērs un apgrozības līdzeklis, bet arī kā preces un līdz ar to arī bagātības absolūtā forma, nauda kā dārgumu krājums, un tās saglabāšana un pavairošana naudas formā kļūst par pašmērķi, tāpat no tirgotāju kapitāla apgrozības formas pašas par sevi, no *N—P—N'*, rodas nauda, dārgumu krājums, kaut kas tāds, kas saglabājas un vairojas, vienkārši to atsavinot.

Senatnes tirdzniecīskās tautas pastāvēja kā Epikūra dievi starppasauļu telpā[89] vai, pareizāk, kā ebreji poļu sabiedrības porās. Pirmo patstāvīgo, krāšņi attīstīto tirdzniecības pilsētu un tirdzniecisko tautu tirdzniecība kā tīri starpnieciska tirdzniecība bija dibināta uz to ražojošo tautu barbarismu, kuru vidū tās pildīja starpnieču lomu.

Kapitālistiskās sabiedrības priekšpakāpēs tirdzniecība valda pār rūpniecību; mūslaiku sabiedrībā tas ir otrādi. Protams, tirdzniecība vairāk vai mazāk ietekmēs tās sabiedrības, starp kurām tā tiek piekopta; ražošanu tā arvien vairāk un vairāk pakļauj maiņas vērtībai, tāpēc ka baudu un patērēšanu tā padara vairāk atkarīgu no produkta pārdošanas nekā no tā tiešās lietošanas. Ar to tā grauj vecās attiecības. Tā vairo naudas apgrozību. Tā sagrābj jau ne tikai produkcijas pārpalikumu, bet pamazām sāk aprīt arī pašu ražošanu un padara no sevis atkarīgas veselas ražošanas nozares. Tomēr šī graujošā ietekme ir ļoti atkarīga no ražojošās sabiedrības rakstura.

Kamēr tirdznieciskajam kapitālam ir starpnieka loma, mainot neattīstīto zemju produktus, tirdznieciskā peļņa ne tikai liekas esam apkrāpšanas un pievilšanas rezultāts, bet pa lielākajai daļai tiešām tāda arī ir. Nerunājot jau par to, ka tirdznieciskais kapitāls izmanto dažādu zemju ražošanas cenu starpību (un šajā ziņā tas ietekmē preču vērtību izlīdzināšanos un stabilizāciju), agrāko ražošanas veidu apstākļos tirgotāju kapitāls piesavinās lielāko virsprodukta daļu — pa daļai kā starpnieks starp sabied-

rībām, kuru ražošana galvenokārt vēl ir orientēta uz lietošanas vērtību un kuru ekonomiskajai organizācijai vispār apgrozībā nonākošās produktu daļas pārdošana — tātad vispār produktu pārdošana pēc to vērtības — ir mazsvarīga, pa daļai tāpēc, ka minēto agrāko ražošanas veidu apstākļos galvenie virsprodukta īpašnieki, ar kuriem saskaras tirgotājs, — vergturis, feodālais zemesīpašnieks, valsts (piemēram, austrumu despotija) — pārstāv patērējošo bagātību, kurai tirgotājs izliek lamatas, kā to pareizi ir nojautis attiecībā uz feodālisma laiku jau A. Smits minētajā citātā. Tātad tirdznieciskais kapitāls visur, kur tam pieder dominējošā kundzība, pārstāv laupīšanas sistēmu[48], un ne velti tā attīstība tiklab seno, kā jauno laiku tirdznieciskajās tautās tieši ir saistīta ar varmācīgu laupīšanu — laupīšanu uz jūras, vergu laupīšanu, koloniju apspiešanu; tā tas bija Kartāgā, Romā, vēlāk pie venēciešiem, portugāļiem, holandiešiem utt.

Tirdzniecības un tirdznieciskā kapitāla attīstība visur attīsta ražošanu maiņas vērtības virzienā, palielina tās apmērus, padara to daudzveidīgāku, piešķir tai kosmopolitisku raksturu, naudu attīsta par pasaules naudu. Tāpēc tirdzniecība visur iedarbojas vairāk vai mazāk graujoši uz tām ražošanas organizācijām, kuras tā sastop un kuras visās savās dažādajās formās ir vērstas galvenokārt uz lietošanas vērtības ražošanu. Bet, cik tālu aiziet šī vecā ražošanas veida saārdīšana, tas vispirms ir atkarīgs no šī ražošanas veida izturības un tā iekšējās iekārtas. Uz ko ved šis sairšanas process, t. i., kāds jauns ražošanas veids stājas vecā veida vietā, — tas ir atkarīgs nevis no tirdzniecības, bet no paša ražošanas veida rakstura. Antīkajā pasaulē tirdzniecības iedarbības un tirgotāju kapitāla attīstības rezultāts pastāvīgi ir vergīpašnieku saimniecība, bet dažreiz atkarībā no izejas punkta šis rezultāts arī ir tikai tas, ka patriarhālā verdzības sistēma, kuras mērķis ir tiešo dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošana, pārvēršas par verdzības sistēmu, kuras mērķis ir virsvērtības ražošana. Tur-

[48] «Tagad tirgotāji ļoti sūdzas par muižniekiem vai par laupītājiem, par to, ka viņiem esot jātirgojas lielās briesmās un ka tos turklāt sagūstot, piekaujot, apliekot ar nodevām un aplaupot. Bet, ja tirgotāji to izciestu taisnības labad, tad, protams, viņi būtu svēti cilvēki... Bet, tā kā tirgotāji visā pasaulē un pat attiecībā viens pret otru paši dara tik lielas nelikumības un tik nekaunīgi zog un laupa, tad kāds gan brīnums, ka dievs dara tā, ka tik liels īpašums, kas netaisnīgi iegūts, no jauna tiek zaudēts un nolaupīts un viņi paši pie tam tiek piekauti vai sagūstīti?... Un firstu pienākums — ar attiecīgo varu sodīt par tik netaisnīgu tirdzniecību un rūpēties, lai tirgotāji tik nekaunīgi neaplaupītu viņu pavalstniekus. Bet, tā kā firsti to nedara, tad dievs sūta bruņiniekus un laupītājus un ar to palīdzību soda tirgotājus par netaisnību, un tiem jābūt viņa velniem, tāpat kā viņš moca ar velniem vai iznīcina ar ienaidniekiem Ēģiptes zemi un visu pasauli. Tā viņš sit vienu blēdi ar otru blēdi, liekot ar to saprast, ka tirgotāji nav mazāki laupītāji kā bruņinieki, jo tirgotāji katru dienu aplaupa visu pasauli, turpretim bruņinieks gada laikā aplaupa vienreiz vai divreiz, vienu vai divus.» — «Notiek pēc Ezaja pravietojuma: tavi firsti ir kļuvuši par zagļu līdzdalībniekiem. Jo viņi kar zagļus, kas nozaguši guldeni vai pusguldeni, un darbojas kopā ar tiem, kas aplaupa visu pasauli un zog lielākā drošībā nekā citi — it kā tādēļ, lai paliktu pareiza paruna: lielie zagli kar mazos zagļus, un, kā teica Romas senators Katons, vienkāršie zagli sēž cietumos un iekalti važās, bet dižciltīgie zagļi greznojas zeltā un zīdā. Bet ko beigu beigās par to teiks dievs? Viņš izdarīs tā, kā viņš sacīja ar Eceķiēla muti: firstus un tirgotājus, vienu zagli ar otru zagli, viņš sakausēs kopā kā svinu ar varu, kā notiek, kad nodeg pilsēta, tā ka nepaliks vairs nedz firstu, nedz tirgotāju» (*Martin Luther.* «Von Kaufshandlung und Wucher», 1524)[90].

pretim mūslaiku pasaulē šis iedarbības rezultāts ir kapitālistiskais ražošanas veids. No tā izriet, ka pašus šos rezultātus nosaka ne tikai tirdznieciskā kapitāla attīstība, bet vēl arī gluži citi apstākļi.

Pēc pašas lietas būtības notiek tā, ka, tiklīdz pilsētas rūpniecība kā tāda atdalās no zemkopības, tās produkti no paša sākuma kļūst par precēm, un tātad to pārdošanai ir vajadzīga tirdzniecības starpniecība. Tāpēc apstāklis, ka tirdzniecība ir saistīta ar pilsētu attīstību un, no otras puses, ka pēdējo nosaka tirdzniecība, ir saprotams pats par sevi. Bet, kādā mērā roku rokā ar to notiek rūpniecības attīstība, tas te ir pilnīgi atkarīgs no citiem apstākļiem. Senajā Romā jau vēlākajā republikas periodā tirgotāju kapitāls sasniedza augstāku savas attīstības līmeni nekā jebkad agrāk senajā pasaulē, kaut arī nebija nekāda progresa rūpniecības attīstībā, turpretim Korintā un citās Eiropas un Mazāzijas grieķu pilsētās līdz ar tirdzniecības attīstību bija vērojama augsta amatniecības attīstība. No otras puses, tiešā pretstatā pilsētu attīstībai un tās apstākļiem tirdznieciskais gars un tirdznieciskā kapitāla attīstība bieži vien piemīt tieši klejojošajām — nomadu tautām.

Nav nekādu šaubu — un tieši šis fakts noveda pie pilnīgi aplamiem uzskatiem —, ka lielās revolūcijas, kas notika tirdzniecībā XVI un XVII gadsimtā sakarā ar ģeogrāfiskajiem atklājumiem un kas strauji virzīja uz priekšu tirgotāju kapitāla attīstību, ir viens no galvenajiem momentiem, kuri veicināja feodālā ražošanas veida pāreju kapitālistiskajā ražošanas veidā. Pasaules tirgus pēkšņa paplašināšanās, apgrozībā esošo preču pieaugusī dažādība, Eiropas nāciju sacensība tieksmē sagrābt Āzijas produktus un Amerikas dārgumu krājumus, koloniālā sistēma — tas viss lielā mērā veicināja ražošanas feodālo ietvaru sairšanu. Bet mūslaiku ražošanas veids savā pirmajā periodā, manufaktūras periodā, attīstījās tikai tur, kur vajadzīgie nosacījumi bija radušies jau viduslaikos. Salīdzināsim, piemēram, Holandi ar Portugāli.[49] Un, ja XVI un pa daļai vēl XVII gadsimtā tirdzniecības pēkšņa paplašināšanās un jauna pasaules tirgus radīšana izšķiroši ietekmēja vecā ražošanas veida bojā eju un kapitālistiskā ražošanas veida uzplaukšanu, tad tas, gluži otrādi, notika uz jau radītā kapitālistiskā ražošanas veida pamata. Pasaules tirgus pats

---

[49]) Kāda svarīga nozīme Holandes attīstībā, nerunājot jau par citiem apstākļiem, bija bāzei, ko veidoja tās zvejniecība, manufaktūra un zemkopība, to parādījuši jau XVIII gadsimta rakstnieki. Sk., piemēram, Mesī[92]. — Pretēji agrākajiem uzskatiem, kad aziātiskās, antīkās un viduslaiku tirdzniecības apmērus un nozīmi novērtēja pārāk zemu, tagad ir kļuvis par modi novērtēt tos pārmērīgi augstu. Vislabāk var atbrīvoties no šāda priekšstata, aplūkojot Anglijas importu un eksportu XVIII gadsimta sākumā un salīdzinot to ar tagadējo. Un tomēr arī tad angļu eksports un imports bija nesalīdzināmi lielāks nekā jebkurai citai agrāko laiku tirdznieciskai tautai (sk. *A. Anderson.* «An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce» [Vol. II. London, 1764. p. 261 and sqq.]).

rada šī ražošanas veida pamatu. No otras puses, kapitālistiskajam ražošanas veidam imanentā nepieciešamība ražot pastāvīgi pieaugošā mērogā liek nemitīgi paplašināt pasaules tirgu, tā ka šai gadījumā nevis tirdzniecība revolucionizē rūpniecību, bet gan rūpniecība pastāvīgi revolucionizē tirdzniecību. Un tirdznieciskā kundzība tagad ir saistīta jau ar lielāku vai mazāku lielrūpniecības apstākļu pārsvaru. Lai salīdzinām, piemēram, Angliju un Holandi. Holandes kā valdošas tirdznieciskas nācijas bojā ejas vēsture ir vēsture, kas rāda tirdznieciskā kapitāla pakļaušanu rūpnieciskajam kapitālam. Šķēršļi, kādus rada tirdzniecības graujošajai iedarbībai pirmskapitālistisko nacionālo ražošanas veidu iekšējā stabilitāte un struktūra, spilgti izpaužas angļu attiecībās ar Indiju un Ķīnu. Sīkās zemkopības un mājrūpniecības vienība te veido plašu ražošanas veida bāzi, turklāt Indijā pie tā pievienojas vēl ciemu kopienu forma, kuras ir dibinātas uz kopienas zemes īpašuma, kas, starp citu, bija sākotnējā forma arī Ķīnā. Indijā angļi nekavējoties pielietoja savu tiešo politisko un ekonomisko spēku, kāds tiem bija kā valdītājiem un zemes rentes piesavinātājiem, lai sagrautu šīs mazās ekonomiskās kopienas.[50] Viņu tirdzniecība te iedarbojas revolucionizējoši uz ražošanas veidu tikai tiktāl, ciktāl viņi ar savu preču lētumu iznīcina vērpšanu un aušanu, šīs rūpnieciski lauksaimnieciskās ražošanas vienības seno nesaraujamo daļu, un tādējādi grauj kopienu. Bet pat te šī graušana viņiem izdodas tikai pakāpeniski. Vēl gausāk kopiena sairst Ķīnā, kur tiešā politiskā vara nenāk palīgā. Lielā ekonomija un laika ietaupījums, kas rodas, tieši savienojot zemkopību ar manufaktūru, te ļoti neatlaidīgi pretojas lielrūpniecības produktiem, kuru cenā ietilpst viscaur ar tiem saistītā apgrozības procesa faux frais*. Turpretim krievu tirdzniecība — pretstatā angļu tirdzniecībai — atstāj neskartu aziātiskās ražošanas pamatu.[51]

Pāreja no feodālā ražošanas veida notiek divējādi. Ražotājs kļūst par tirgotāju un kapitālistu pretstatā naturālajai zemkopības saimniecībai un cunftu važās saistītajam amatam viduslaiku pilsētu rūpniecībā. Tas ir tiešām revolucionizējošs ceļš. Vai arī tirgotājs tieši pakļauj sev ražošanu. Lai arī cik liela ir šī pēdējā ceļa kā pārejas pakāpes vēsturiskā nozīme — tā piemērs var būt kaut vai angļu XVII gadsimta clothier**, kurš pakļauj savai kontrolei audējus, kuri tomēr paliek patstāvīgi, pārdod šiem audējiem

---

[50] Ja kādas tautas vēsturē ir sastopami daži neizdevušies un tiešām nejēdzīgi (praksē apkaunojoši) ekonomiski eksperimenti, tad tādi raksturo angļu saimniekošanu Indijā. Bengālijā viņi radīja angļu lielo zemesīpašumu karikatūru, Dienvidaustrumu Indijā — parceļu īpašumu karikatūru, ziemeļrietumos, ciktāl tas bija atkarīgs no viņiem, viņi Indijas ekonomisko kopienu ar kopienas zemesīpašumu padarīja par pašas šīs kopienas karikatūru.

* — neražīgās izmaksas. — *Red.*

[51] Arī tas sācis mainīties no tā laika, kopš Krievija sasprindzina visus spēkus, lai attīstītu pati savu kapitālistisko ražošanu, kas domāta vienīgi iekšējam un blakus esošajam Āzijas tirgum. — *F. E.*

** — vadmalas tirgotājs. — *Red.*

vilnu un iepērk no tiem vadmalu, — tomēr pats par sevi šis ceļš nenoved pie apvērsuma vecajā ražošanas veidā, jo tas drīzāk konservē un uztur to kā savu nepieciešamo priekšnoteikumu. Tādējādi, piemēram, vēl līdz šī gadsimta vidum fabrikants Francijas zīda rūpniecībā, Anglijas zeķu un mežģīņu rūpniecībā pa lielākajai daļai tikai nomināli bija fabrikants, bet patiesībā bija vienkārši tirgotājs, kas ļāva audējiem strādāt to vecajā — amatnieciskajā veidā un valdīja pār tiem tikai kā tirgotājs, kura labā tie faktiski strādāja.[52] Šādas attiecības visur stāv ceļā īstajam kapitālistiskajam ražošanas veidam un izzūd līdz ar tā attīstību. Neizdarot apvērsumu ražošanas veidā, tās tikai pasliktina tiešo ražotāju stāvokli, pārvērš tos par vienkāršiem algotiem strādniekiem un proletāriešiem, pie tam viņu apstākļi sliktāki nekā tieši kapitālam pakļautajiem strādniekiem un viņu virsdarba piesavināšanās te notiek, pamatojoties uz veco ražošanas veidu. Tādas pašas attiecības, tikai nedaudz modificētas, daļēji pastāv Londonas amatnieciskajā mēbeļu ražošanā. It īpaši Tauerhemletā tas notiek ļoti plašā mērogā. Visa ražošana sadalīta ļoti daudzās savstarpēji neatkarīgās nozarēs. Viens uzņēmums izgatavo tikai krēslus, otrs — tikai galdus, trešais — tikai skapjus utt. Bet pašus šos uzņēmumus vairāk vai mazāk amatnieciskā veidā vada sīki meistari ar nedaudziem zeļļiem. Tomēr ražošana ir pārāk masveidīga, lai varētu ražot tieši privātpersonām. Pircēji te ir mēbeļu veikalu īpašnieki. Katru sestdienu meistars dodas pie tiem un pārdod savu produktu, pie tam viņi kaulējas par cenu gluži tāpat, kā lombardā kaulējas par aizdevuma lielumu, kāds piešķirams par konkrētu lietu. Šiem meistariem nepieciešams pārdot savus produktus katru nedēļu jau tādēļ vien, lai viņiem nākošajā nedēļā būtu iespēja no jauna nopirkt izejmateriālu un samaksāt darba algu. Tādos apstākļos viņi pēc būtības ir tikai starpnieki starp tirgotāju un saviem pašu strādniekiem. Īstais kapitālists te ir tirgotājs, kas bāž savā kabatā lielāko daļu no virsvērtības.[53] Līdzīga parādība vērojama, pārejot manufaktūrā tām nozarēm, kurās agrāk valdīja amatnieku darbs vai kuras bija lauku rūpniecības blakus nozares. Atkarībā no šīs sīkās patstāvīgās ražošanas tehniskās attīstības — tur, kur tā pati jau lieto mašīnas, ko pieļauj amatnieciskā ražošana, — notiek arī pāreja uz lielrūpniecību; mašīnu vairs nedarbina roka, bet gan tvaiks, kā tas, piemēram, pēdējā laikā notiek angļu zeķu adīšanas uzņēmumos.

Tātad pāreja notiek trejādi: *pirmkārt*, tirgotājs tieši kļūst par

---

[52] Tas pats attiecas uz Reinas lentu un saišu ražošanu un uz zīda aušanu. Krēfeldas tuvumā bija uzbūvēts pat īpašs dzelzceļš šo lauku rokas audēju satiksmei ar pilsētas «fabrikantiem», bet vēlāk mehāniskā aušana to līdz ar rokas audējiem novedusi pie bezdarbības. — *F. E.*

[53] Kopš 1865. gada šī sistēma ir attīstījusies vēl lielākā mērogā. Sīkāk par to sk. «First Report of the Select Committee of the House of Lords on the Sweating System». London, 1888. — *F. E.*

rūpnieku; tas notiek amatniecības nozarēs, kas dibinātas uz tirdzniecību, it īpaši greznuma priekšmetu ražošanā, kurus tirgotāji līdz ar izejmateriālu un strādniekiem ieved no ārzemēm, kā tas notika piecpadsmitajā gadsimtā — Itālijā no Konstantinopoles. *Otrkārt,* tirgotājs padara par saviem starpniekiem (middlemen) sīkos meistarus vai arī tieši pērk no patstāvīgā ražotāja; nomināli viņš atstāj to patstāvīgu un atstāj bez pārmaiņām tā ražošanas veidu. *Treškārt,* rūpnieks kļūst par tirgotāju un ražo lielos apmēros tieši tirdzniecībai.

Viduslaikos, kā pareizi saka Pope, tirgotājs ir tikai cunftu amatnieku vai zemnieku ražoto preču «apgādātājs».[93] Tirgotājs kļūst par rūpnieku vai, precīzāk, liek strādāt savā labā amatnieciskajai, it īpaši lauku sīkrūpniecībai. No otras puses, ražotājs kļūst par tirgotāju. Tā, piemēram, vadmalas audēju meistars saņem vilnu no tirgotāja nevis pamazām — nelielām partijām, lai apstrādātu to tirgotājam ar savu zeļļu palīdzību, bet gan pats pērk vilnu vai dziju un pārdod savu vadmalu tirgotājam. Ražošanas elementi ieiet ražošanas procesā kā viņa paša pirktās preces. Un vadmalas audēju meistars tagad ražo nevis atsevišķam tirgotājam vai noteiktiem pasūtītājiem, bet gan ražo visai tirdzniecības pasaulei. Pats ražotājs ir tirgotājs. Tirdznieciskais kapitāls veic vairs tikai apgrozības procesu. Sākotnēji tirdzniecība bija priekšnoteikums, lai cunftu amatniecība un lauku mājamatniecība, kā arī feodālā zemkopība pārvērstos par kapitālistisko ražošanu. Tā attīsta produktu par preci pa daļai tādējādi, ka rada tam tirgu, pa daļai ar to, ka piegādā jaunus preču ekvivalentus un ražošanai — jaunas izejvielas un palīgmateriālus un tādējādi veido jaunas ražošanas nozares, kas no paša sākuma pamatojas uz tirdzniecību: uz ražošanu tirgum un pasaules tirgum un uz ražošanas nosacījumiem, kas radušies no pasaules tirgus. Tiklīdz manufaktūra zināmā mērā nostiprinās, tā — un vēl vairāk lielrūpniecība — pati rada sev tirgu, iekaro to ar savām precēm. Tad tirdzniecība kļūst par rūpnieciskās ražošanas kalponi, kurai tirgus pastāvīga paplašināšanās ir eksistences nosacījums. Arvien plašāka masveida produkcija pārpilda esošo tirgu un tāpēc nemitīgi paplašina šo tirgu, atbīda tā ietvarus. Šo masveida ražošanu ierobežo nevis tirdzniecība (ciktāl pēdējā izteic tikai pastāvošo pieprasījumu), bet gan funkcionējošā kapitāla lielums un darba ražīgā spēka attīstības pakāpe. Rūpniecības kapitālista priekšā pastāvīgi ir pasaules tirgus, viņš salīdzina un viņam ir pastāvīgi jāsalīdzina savas paša ražošanas izmaksas ne tikai ar savas zemes, bet arī ar visas pasaules tirgus cenām. Agrīnākajos periodos šādu salīdzināšanu izdara gandrīz vienīgi tirgotāji un tā nodrošina tirdznieciskajam kapitālam kundzību pār rūpniecisko kapitālu.

Pirmais teorētiskais mūslaiku ražošanas veida pētījums — merkantilisma sistēma — nepieciešami pamatojās uz apgrozības

procesa virspuses parādībām tajā veidā, kā tās bija nošķirušās tirdznieciskā kapitāla kustībā, un tāpēc tas uztvēra tikai parādību ārējo šķietamību. Pa daļai tāpēc, ka tirdznieciskais kapitāls ir pirmā brīvā forma, kurā pastāv kapitāls vispār. Pa daļai tāpēc, ka tam bija dominējoša ietekme feodālās ražošanas apvērsuma pirmajā periodā, kad radās mūslaiku ražošana. Mūslaiku politiskās ekonomijas patiesā zinātne sākas tikai kopš tā laika, kad teorētiskā pētniecība pāriet no apgrozības procesa uz ražošanas procesu. Tiesa, kapitāls, kas dod procentus, arī ir kapitāla sena forma. Kāpēc merkantilisms neizvēlas to par savu izejas punktu, bet gan izturas pret to polemiski, to redzēsim vēlāk.

PIEKTĀ DAĻA

PEĻŅAS SADALĪŠANĀS PROCENTĀ UN UZŅĒMĒJA IENĀKUMĀ. PROCENTUS NESOŠAIS KAPITĀLS

DIVDESMIT PIRMĀ NODAĻA

PROCENTUS NESOŠAIS KAPITĀLS

Kad mēs pirmoreiz aplūkojām vispārējo jeb vidējo peļņas normu (šīs grāmatas II daļa), šī pēdējā vēl nebija mūsu priekšā savā pabeigtajā veidā, jo peļņas izlīdzināšanās parādījās vēl vienkārši kā izlīdzināšanās attiecībā uz dažādās ražošanas sfērās ieguldītiem rūpnieciskiem kapitāliem. Šis aplūkojums tika papildināts iepriekšējā daļā, kur pētījām tirdznieciskā kapitāla līdzdalību šajā izlīdzināšanās procesā un pētījām tirdzniecisko peļņu. Vispārējā peļņas norma un vidējā peļņa tagad parādījās šaurākās robežās nekā agrāk. Tālākā pētījuma gaitā jāpatur prātā, ka, runājot turpmākajā iztirzājumā par vispārējo peļņas normu jeb par vidējo peļņu, mēs saprotam to pēdējā nozīmē, t. i., runājam par vidējo normu tās pabeigtajā veidā. Un, tā kā šī norma tagad ir vienāda rūpnieciskajam un tirdznieciskajam kapitālam, tad, ciktāl runa ir tikai par šo vidējo peļņu, nav arī nepieciešams uz priekšu šķirot rūpniecisko un tirdznieciskō peļņu. Neatkarīgi no tā, vai kapitāls ir ieguldīts ražošanas sfērā kā rūpnieciskais kapitāls vai apgrozības sfērā kā tirdznieciskais kapitāls, tas ienes pro rata* savam lielumam vienu un to pašu vidējo gadskārtējo peļņu.

Nauda, kas te ir ņemta kā zināmas vērtības summas patstāvīga izteiksme — neatkarīgi no tā, vai vērtības summa pastāv īstenībā naudas vai preces formā, — kapitālistiskās ražošanas apstākļos ir pārvēršama par kapitālu un šādas pārvēršanas rezultātā no attiecīgās vērtības kļūst par vērtību, kas pati pieaug, palielinās. Tā ražo peļņu, t. i., dod kapitālistam iespēju izspiest no strādniekiem un piesavināties noteiktu daudzumu nesamaksāta darba, virsproduktu un virsvērtību. Līdz ar to bez lietošanas vērtības, kura tai pieder kā naudai, tā iegūst papildu lietošanas vērtību, proti, to, ka tā funkcionē kā kapitāls. Tās lietošanas vērtība te ir tieši tā peļņa, kuru tā ražo, kad tā pārvērsta par kapitālu.

---

* — attiecīgi. — *Red.*

Ar šo potenciālā kapitāla — peļņas ražošanas līdzekļa īpašību nauda kļūst par preci, bet par sui generis* preci. Jeb, kas reducējams uz to pašu, kapitāls kā kapitāls kļūst par preci.[54]

Pieņemsim, ka gadskārtējā vidējā peļņas norma ir 20%. Tādā gadījumā mašīna 100 st. märc. vērtībā, lietota kā kapitāls vidējos darba prasmes un lietderības apstākļos, dotu peļņu 20 st. märc. apmērā. No tā izriet, ka cilvēks, kuram ir 100 st. märc., tur savās rokās varu pārvērst 100 st. märc. par 120 märciņām sterliņu jeb ražot peļņu 20 st. märc. apmērā. Viņš tur savās rokās potenciālu kapitālu 100 st. märc. lielumā. Ja šis cilvēks atdod šīs 100 st. märc. uz vienu gadu citam cilvēkam, kurš tiešām izlietos tās kā kapitālu, tad viņš dod tam varu ražot 20 st. märc. peļņas, ražot virsvērtību, kura viņam neko nemaksā, par kuru viņš nesamaksā nekādu ekvivalentu. Ja šī pēdējā persona samaksā šo 100 st. märc. īpašniekam gada beigās, pieņemsim, 5 st. märc., t. i., daļu no ražotās peļņas, tad tā samaksā šādā veidā par šo 100 st. märc. lietošanas vērtību, par lietošanas vērtību, kāda piemīt to funkcijai būt par kapitālu, to funkcijai ražot 20 st. märc. peļņas. To daļu peļņas, kas tiek samaksāta šīs naudas īpašniekam, sauc par procentu, kas tātad nav nekas cits kā tās peļņas daļas īpašs nosaukums, īpaša rubrika, kura funkcionējošam kapitālam jāizmaksā kapitāla īpašniekam un kuru tas nevar bāzt pats savā kabatā.

Ir skaidrs, ka šo 100 st. märc. piederība dod to īpašniekam spēku piesavināties procentu, zināmu daļu no viņa kapitāla ražotās peļņas. Ja viņš šīs 100 st. märc. neatdotu kādai citai personai, tad šī pēdējā nevarētu ražot peļņu, vispār nevarētu funkcionēt kā kapitālists attiecībā pret šīm 100 st. märc.[55]

Runāt šajā gadījumā līdz ar Gilbartu (sk. piezīmi) par «dabisko taisnību» ir nejēdzība. Ražošanas aģentu starpā notiekošo darījumu taisnīgums ir dibināts uz to, ka šie darījumi kā dabiskas sekas izriet no ražošanas attiecībām. Juridiskās formas, kurās šie ekonomiskie darījumi izpaužas kā dalībnieku gribas akti, kā viņu kopīgās gribas izpaudumi un kā saistības, kuras pildīt katru no pusēm piespiež valsts, — šīs juridiskās formas, būdamas tikai formas, nevar pašas noteikt šo darījumu saturu. Tās tikai izteic to. Šis saturs ir taisnīgs, ciktāl tas atbilst ražošanas veidam, ir adekvāts tam. Tas ir netaisnīgs, ciktāl ir pretrunā ar ražošanas veidu. Verdzība kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos ir netaisnīga; gluži tāpat ir netaisnīga arī krāpšana ar preces kvalitāti.

Šīs 100 st. märc. rada peļņu 20 st. märc. apmērā tāpēc, ka tās funkcionē kā kapitāls — rūpnieciskais kapitāls vai tirdznieciskais

---

* — īpaša veida. — *Red.*

[54] Te varētu citēt dažas vietas, kurās ekonomisti tā tieši arī saprot šo jautājumu. — «Vai jūs» (Anglijas banka) «ļoti lielos apmēros tirgojaties ar *preci-kapitālu*?» — šāds jautājums, nopratinot lieciniekus sakarā ar pārskatu par banku likumdošanu (apakšnams, 1857), tika uzdots kādam no šīs bankas direktoriem [«Report on Bank Acts», 1857, p. 104].

[55] «Tas apstāklis, ka cilvēkam, kas aizņemas naudu ar nolūku iegūt no tās peļņu, jāatdod daļa peļņas kreditoram, ir pats par sevi saprotams dabiskās taisnības princips» (*Gilbart*. «The History and Principles of Banking». London, 1834, p. 163).

kapitāls. Tomēr sine qua non*, lai tās varētu funkcionēt kā kapitāls, ir tas, lai tās tiktu izdotas kā kapitāls, tātad lai nauda tiktu izdota, pērkot ražošanas līdzekļus (rūpnieciskā kapitāla gadījumā) un pērkot preci (tirdznieciskā kapitāla gadījumā). Bet, lai naudu varētu izdot, tai ir jābūt. Ja *A*, šo 100 st. märc. īpašnieks, izdotu to savam personiskajam patēriņam vai paturētu to pie sevis kā dārgumu krājumu, tad *B*, funkcionējošais kapitālists, nevarētu izdot to kā kapitālu. Viņš izdod nevis savu kapitālu, bet kapitālu, kas pieder *A*, taču viņš nevar izdot kapitālu, kas pieder *A*, pretēji *A* gribai. Tādējādi patiesībā šīs 100 st. märc. kā kapitālu sākotnēji izdod kapitālists *A*, kaut gan viņa kā kapitālista visa funkcija izbeidzas ar šo 100 st. märc. kā kapitāla izdošanu. Ciktāl runa ir par šīm 100 st. märc., tad *B* tikai tāpēc funkcionē kā kapitālists, ka *A* nodod viņam šīs 100 st. märc. un tādējādi izdod tās kā kapitālu.

Aplūkosim vispirms procentus nesošā kapitāla īpatnējo apgrozību. Pēc tam otrām kārtām jāaplūko tas īpatnējais veids, kā tas tiek pārdots kā prece, proti, aizdots, nevis atdots uz visiem laikiem.

Izejas punkts ir nauda, kuru *A* aizdod *B*. Aizdevums ir izsniedzams pret ķīlu vai bez ķīlas, tomēr pirmā forma ir senāka, atskaitot aizdevumu uz precēm, vai pret parādu saistību rakstiem, piemēram, vekseļiem, akcijām utt. Šīs īpašās formas mūs te neinteresē. Mēs te runājam par procentus nesošo kapitālu tā parastajā formā.

B rokās nauda tiešām pārvēršas par kapitālu, veic kustību $N—P—N'$ un pēc tam no jauna atgriežas pie *A* kā N', kā $N+\Delta N$, kur ΔN ir procents. Vienkāršības labad mēs pagaidām neņemam vērā gadījumu, kad kapitāls paliek *B* rokās ilgāku laiku un procenti tiek izmaksāti noteiktos termiņos.

Tātad kustība ir šāda:

$$N—N—P—N'—N'.$$

Divreiz šeit parādās 1) naudas kā kapitāla izdošana, 2) tās kā realizēta kapitāla — kā N' jeb $N+\Delta N$ atpakaļatplūšana.

Tirdznieciskā kapitāla kustībā $N—P—N'$ viena un tā pati prece divreiz un gadījumos, kad tirgotājs pārdod tirgotājam, arī daudzreiz pāriet no vienām rokām otrās, bet katra tāda vienas un tās pašas preces pārvietošanās nozīmē metamorfozi, preces pirkšanu vai pārdošanu, lai arī cik reižu šis process atkārtotos, līdz tam laikam, kamēr prece galīgi nonāk patērēšanā.

No otras puses, aktā $P—N—P$ divreiz pārvietojas viena un tā pati nauda, bet šī divkārtējā pārvietošanās norāda uz preces pilnu metamorfozi, kurā prece vispirms pārvēršas par naudu un pēc tam no naudas atkal par citu preci.

---

* — nepieciešams nosacījums. — *Red.*

Turpretim procentus nesošajam kapitālam N pirmā pārvietošanās nebūt nav nedz preces metamorfozes, nedz kapitāla atražošanas moments. Par šādu momentu N pārvietošanās kļūst, tikai izdodot to otrreiz, funkcionējošā kapitālista rokās, kurš ar šo naudu tirgo vai pārvērš to par ražīgu kapitālu. N pirmā pārvietošanās izteic te tikai to, ka A atvēl jeb nodod to personai B — un šis atvēlējums parasti tiek izdarīts, ievērojot zināmas juridiskās formas un nosacījumus.

Šai divkārtējai naudas kā kapitāla izdošanai, pie tam pirmajā no tām persona A vienkārši nodod naudu personai B, atbilst arī divkārtēja tās atgriešanās. Kā N' jeb $N+\Delta N$ tā atgriežas no kustības atpakaļ pie funkcionējošā kapitālista B. Tad pēdējais to no jauna nodod A, bet jau kopā ar daļu peļņas, nodod kā realizētu kapitālu, kā $N+\Delta N$, kur ΔN nav vienlīdzīgs visai peļņai, bet ir tikai daļa no peļņas, procents. Pie B tā atgriežas atpakaļ tikai tāda, kādu viņš to bija izdevis, — kā funkcionējošs kapitāls, kas tomēr ir A īpašums. Tāpēc, lai tās atgriešanās process tiktu pabeigts, personai B tā ir jānodod A. Bet bez kapitāla summas B ir jānodod A par procentu nosauktā daļa no peļņas, ko viņš ražojis ar šīs kapitāla summas palīdzību, jo A deva naudu B tikai kā kapitālu, t. i., kā vērtību, kura ne tikai saglabājas kustībā, bet arī rada savam īpašniekam virsvērtību. Tā paliek B rokās vienīgi līdz tam laikam, kamēr tā ir funkcionējošs kapitāls. Un pēc savas atgriešanās — kad termiņš ir beidzies — tā beidz funkcionēt kā kapitāls. Bet arī kā vairs nefunkcionējošs kapitāls tā ir no jauna jāatdod atpakaļ A, kurš joprojām ir tās juridiskais īpašnieks.

Aizdevuma forma, kas piemīt šai precei, kapitālam kā precei, pārdevuma formas vietā, kas sastopama tomēr arī citos darījumos, izriet jau no tā apzīmējuma, ka kapitāls te parādās kā prece jeb ka nauda, būdama kapitāls, kļūst par preci.

Te jāievēro šāda atšķirība.

Mēs redzējām («Kapitāla» II grāmata, I nod.) un te īsi atgādinām, ka apgrozības procesā kapitāls funkcionē kā preču kapitāls un kā naudas kapitāls. Bet abās formās kapitāls kļūst par preci nevis kā kapitāls.

Tiklīdz ražīgais kapitāls pārvēršas par preču kapitālu, tas ir jālaiž tirgū, jāpārdod kā prece. Te tas funkcionē vienkārši kā prece. Šajā gadījumā kapitālists uzstājas tikai kā preces pārdevējs, tāpat kā pircējs — tikai kā preces pircējs. Produktam kā precei apgrozības procesā, to pārdodot, jārealizē sava vērtība, jāpieņem savs pārvērstais veids, naudas veids. Tāpēc ir arī gluži vienalga, vai nu šo preci pērk patērētājs kā dzīvei nepieciešamo līdzekli vai kapitālists kā ražošanas līdzekli, kā kapitāla sastāvdaļu. Apgrozības aktā preču kapitāls funkcionē tikai kā prece, nevis kā kapitāls. Tas ir preču *kapitāls* atšķirībā no vienkāršas preces 1) tāpēc ka tajā jau ietverta virsvērtība, tātad tā vērtības

realizācija ir tai pašā laikā arī virsvērtības realizācija, bet tas neko negroza tajā faktā, ka tas pastāv vienkārši kā prece, kā produkts ar noteiktu cenu; 2) tāpēc ka šī viņa kā preces funkcija ir viņa kā kapitāla atražošanas procesa moments, un tāpēc viņa kā preces kustība, būdama tikai atsevišķa kustība viņa veiktajā procesā, vienlaikus ir viņa kā kapitāla kustība, tomēr tā kļūst par tādu nevis paša pārdošanas akta rezultātā, bet gan tikai tās sakarības rezultātā, kura pastāv starp šo aktu un visu kustību, kas piemīt šai noteiktajai vērtības summai kā kapitālam.

Gluži tāpat naudas kapitāla veidā tas faktiski darbojas tikai vienkārši kā nauda, t. i., kā preču (ražošanas elementu) pirkšanas līdzeklis. Apstāklis, ka šī nauda te ir tai pašā laikā naudas kapitāls, kapitāla forma, izriet nevis no pirkšanas akta, no tās faktiskās funkcijas, kuru tas veic kā nauda, bet gan no šī akta sakarības ar kapitāla kopējo kustību, tāpēc ka šis akts, kuru veic kapitāls kā nauda, ir kapitālistiskā ražošanas procesa ievadījums.

Bet, ciktāl preču kapitāls un naudas kapitāls tiešām funkcionē, ciktāl tiem tiešām ir sava loma procesā, preču kapitāls te darbojas tikai kā prece, naudas kapitāls — tikai kā nauda. Nevienā no atsevišķajiem metamorfozes momentiem, ja aplūko tos pašus par sevi, kapitālists nepārdod pircējam preci kā *kapitālu* — kaut gan viņam prece pārstāv kapitālu — un neatsavina pārdevējam naudu kā kapitālu. Abos gadījumos viņš atsavina preci vienkārši kā preci un naudu vienkārši kā naudu, kā pirkšanas līdzekli attiecībā pret preci.

Kapitāls parādās apgrozības procesā kā kapitāls tikai visa procesa kopsakarā tajā momentā, kurā izejas punkts ir līdz ar to arī punkts, pie kura kustība atgriežas, aktā $N—N'$ vai $P—P'$ (kamēr ražošanas procesā tas parādās kā kapitāls, tāpēc ka strādnieks ir pakļauts kapitālistam un tāpēc ka tiek ražota virsvērtība). Bet šajā momentā, kad notiek atgriešanās pie izejas punkta, starpniecības process ir izzudis. Te ir N' jeb $N+\Delta N$, naudas summa, kas vienlīdzīga sākotnēji avansētajai naudas summai plus zināma uzvija virs tās, realizētā virsvērtība (pie tam ir vienalga, vai vērtības summa, kas pieaugusi par ΔN, tagad pastāv naudas vai preces, vai ražošanas elementu formā). Un tieši šajā atgriešanās punktā, kurā kapitāls eksistē kā realizēts kapitāls, kā pieaugusi vērtība, — ciktāl šis punkts tiek fiksēts kā miera stāvokļa punkts, iedomāts vai īstens, — šajā formā kapitāls nekad neieplūst apgrozībā, bet gan, gluži otrādi, parādās kā izņemts no apgrozības, kā visa procesa rezultāts. Ja tas tiek izdots no jauna, tas nekad netiek atsavināts trešajai personai *kā kapitāls*, bet tiek pārdots tai kā vienkārša prece vai tiek samaksāts tai par preci kā vienkārša nauda. Tas nekad neparādās savā apgrozības procesā kā kapitāls, bet tikai kā prece vai nauda, un tā šai gadījumā ir viņa vienīgā esamība *priekš citiem*. Prece un nauda te ir kapitāls nevis tāpēc, ka prece pārvēršas par naudu un nauda par preci, nevis to

īstenajās attiecībās pret pircēju vai pārdevēju, bet tikai to ideālajās attiecībās pret pašu kapitālistu (ja aplūkojam jautājumu subjektīvi) vai kā atražošanas procesa momentu (ja aplūkojam jautājumu objektīvi). Īstenajā kustībā kapitāls pastāv kā kapitāls nevis apgrozības procesā, bet tikai ražošanas procesā, darbaspēka ekspluatācijas procesā.

Bet citādi ir ar procentus nesošo kapitālu, un tieši tas ir šī kapitāla specifiskais raksturs. Naudas īpašnieks, kas vēlas izlietot savu naudu kā procentus nesošu kapitālu, atsavina to trešajai personai, laiž to apgrozībā, padara to par preci kā *kapitālu* — kā kapitālu ne tikai sev, bet arī citiem. Tā ir kapitāls ne tikai tam, kas naudu atsavina, bet arī trešajai personai tā no paša sākuma tiek nodota kā kapitāls, kā vērtība, kurai piemīt tāda lietošanas vērtība, ka tā rada virsvērtību, peļņu, kā vērtība, kas kustībā saglabājas un pēc savas funkcionēšanas atgriežas pie personas, kura to sākotnēji izdevusi, šai gadījumā pie naudas īpašnieka; tātad tikai uz laiku attālinās no tā un no piederības savam īpašniekam tikai uz laiku pāriet funkcionējošā kapitālista rīcībā, t. i., netiek izlietota kā samaksa un netiek pārdota, bet tiek tikai aizdota, tikai atsavināta ar noteikumu, ka pēc noteikta termiņa tā, pirmkārt, atgriezīsies pie sava izejas punkta un, otrkārt, atgriezīsies kā realizēts kapitāls, realizējusi savu lietošanas vērtību, savu spēju radīt virsvērtību.

Prece, kas tiek aizdota kā kapitāls, atkarībā no tās īpašībām tiek aizdota vai nu kā pamatkapitāls, vai kā apgrozāmais kapitāls. Naudu var aizdot abās formās — kā pamatkapitālu, piemēram, tajā gadījumā, kad tā tiek izmaksāta atpakaļ mūža rentes formā, tā ka kopā ar procentiem vienmēr atgriežas atpakaļ arī daļa kapitāla. Dažas preces pēc paša to lietošanas vērtības rakstura iespējams aizdot tikai kā pamatkapitālu, piemēram, mājas, kuģus, mašīnas utt. Bet katrs aizdotais kapitāls, lai arī kāda būtu tā forma un lai arī kā tā lietošanas vērtības raksturs modificētu atpakaļsamaksu, vienmēr ir tikai naudas kapitāla īpaša forma. Tāpēc ka tas, kas te tiek aizdots, vienmēr ir noteikta naudas summa un uz šo pašu summu tiek aprēķināti arī procenti. Ja tas, kas tiek aizdots, nav nedz nauda, nedz apgrozāmais kapitāls, tad arī atpakaļ tas tiek nomaksāts tādā pašā veidā, kādā atplūst atpakaļ pamatkapitāls. Kreditors periodiski saņem procentus un daļu no paša pamatkapitāla izlietotās vērtības, periodiskās nolietošanās ekvivalentu. Iestājoties termiņam, aizdotā pamatkapitāla neizlietotā daļa atgriežas atpakaļ in natura*. Ja aizdotais kapitāls ir apgrozāmais kapitāls, tad arī tas atgriežas pie kreditora gluži tāpat, kā atplūst atpakaļ apgrozāmais kapitāls.

Tātad atgriešanās veidu nosaka katrā atsevišķajā gadījumā atražošanas procesā esošā kapitāla un tā īpašo veidu īstenais riņ-

* — natūrā. — *Red.*

ķojums. Bet aizdotā kapitāla atgriešanās pieņem atpakaļsamaksas *formu*, tāpēc ka šī kapitāla avansēšanai, atsavināšanai ir aizdevuma forma.

Šajā nodaļā mēs nodarbojamies tikai ar īsto naudas kapitālu, no kura cēlušās visas citas aizdotā kapitāla formas.

Aizdotais kapitāls atplūst atpakaļ divas reizes; atražošanas procesā tas atgriežas pie funkcionējošā kapitālista, un pēc tam atgriešanās atkārtojas vēlreiz kā kapitāla nodošana kreditoram, naudas kapitālistam, kā kapitāla atpakaļsamaksa tā patiesajam īpašniekam, kapitāla juridiskajam izejas punktam.

Īstenajā apgrozības procesā kapitāls vienmēr parādās tikai kā prece vai nauda, un tā kustība ir reducējama uz pirkšanas un pārdošanas aktu rindu. Īsi sakot, apgrozības process ir reducējams uz preces metamorfozi. Tas ir citādi, ja mēs aplūkojam atražošanas procesu visumā. Ja par izejas punktu ņemsim naudu (un tas nozīmē to pašu, ko ņemt par izejas punktu preci, jo tad mūsu izejas punkts ir tās vērtība un tātad mēs preci aplūkojam naudas sub specie* veidā), tad redzēsim, ka zināma naudas summa ir izdota un pēc zināma perioda atgriežas atpakaļ ar zināmu pieaugumu. Atgriežas atpakaļ avansētās naudas summas kompensācija plus virsvērtība. Naudas summa ir saglabājusies un palielinājusies, veicot zināmu riņķojumu. Bet naudu, ciktāl to aizdod kā kapitālu, aizdod tieši kā šādu saglabājošos un pieaugošu naudas summu, kas pēc zināma perioda atgriežas ar zināmu pielikumu un vienmēr no jauna var sākt šo pašu procesu. Tā netiek izdota nedz kā nauda, nedz kā prece, t. i., tā netiek mainīta pret preci, ja ir avansēta kā nauda, un netiek pārdota par naudu, ja ir avansēta kā prece; tā tiek izdota kā kapitāls. Attiecība pret sevi pašu, attiecība, kurā parādās kapitāls, ja aplūkojam kapitālistisko ražošanas procesu visumā un kā vienību, attiecība, kurā kapitāls izpaužas kā nauda, kas perē naudu, šeit saaug ar naudu bez starpnieciskās starpkustības, vienkārši kā tās raksturs, tās noteiktība. Un šajā noteiktībā tā tiek atsavināta, kad tiek aizdota kā naudas kapitāls.

Dīvaini izprot naudas kapitāla lomu Prudons («Gratuité du Crédit». Discussion entre m. F. Bastiat et m. Proudhon. Paris, 1850). Aizdošana šķiet Prudonam ļaunums, tāpēc ka tā nav pārdošana. Aizdošana par procentiem — tā ir

> «iespēja aizvien no jauna pārdot vienu un to pašu priekšmetu un aizvien no jauna saņemt tā cenu, nekad neatsakoties no īpašuma uz to, kas tiek pārdots» (9. lpp.).[94]

Priekšmets, nauda, māja utt. nemaina īpašnieku, kā tas notiek pērkot un pārdodot. Bet Prudons neievēro, ka, izsniedzot naudu procentus nesoša kapitāla formā, par to netiek saņemts nekāds ekvivalents. Ikvienā pirkšanas un pārdošanas aktā, ciktāl vispār

---

* — viedokļa. — *Red.*

notiek maiņa, priekšmets tiešām tiek atdots. Katru reizi notiek atteikšanās no īpašuma uz pārdoto priekšmetu. Bet vērtība pie tam netiek atdota. Pārdodot tiek atdota prece, nevis tās vērtība, kura atgriežas naudas formā vai, kas te ir tikai cita naudas forma, parādu saistības zīmes vai maksāšanas titula formā. Pērkot tiek atdota nauda, nevis tās vērtība, kas tiek kompensēta preces formā. Visā atražošanas procesa laikā rūpniecības kapitālists saglabā savās rokās vienu un to pašu vērtību (nerunājot par virsvērtību), tikai dažādās formās.

Ciktāl notiek maiņa, t. i., priekšmetu maiņa, nekāda vērtības pārmaiņa nenotiek. Viens un tas pats kapitālists visu laiku patur savās rokās vienu un to pašu vērtību. Bet, ciktāl virsvērtību kapitālists vēl tikai ražo, maiņa nenotiek; kad notiek maiņa, virsvērtība jau atrodas precēs. Ja aplūkojam nevis atsevišķus maiņas aktus, bet gan visu kapitāla riņķojumu $N—P—N'$, tad noteikta vērtības summa tiek pastāvīgi avansēta un tā pati vērtības summa plus virsvērtība resp. peļņa tiek izņemta no apgrozības. Vienkāršos maiņas aktos šī procesa pastarpināšana, protams, paliek ārpus redzes loka. Tieši uz šo procesu, kuru veic N kā kapitāls, ir dibināts un no tā rodas procents kapitālistam, kurš aizdod naudu.

«Tiešām,» saka Prudons, «cepuru fabrikants, kas pārdod cepures... saņem to vietā vērtību, ne vairāk un ne mazāk. Bet kapitālists, kas aizdod naudu... ne tikai saņem atpakaļ savu kapitālu nesamazinātā veidā — viņš saņem vairāk nekā savu kapitālu, vairāk, nekā viņš ir metis maiņā, viņš saņem virs kapitāla arī vēl procentus» (69. lpp.).

Cepuru fabrikants te pārstāv ražīgo kapitālistu pretēji kapitālistam, kas aizdevis naudu. Prudons, acīm redzot, nav izpratis noslēpumu, kā ražīgais kapitālists var pārdot preci pēc tās vērtības (izlīdzināšanās par ražošanas cenām ir parādība, kurai te attiecībā uz viņa izpratni nav nozīmes) un tieši tāpēc var iegūt peļņu virs kapitāla, kuru tas met maiņā. Pieņemsim, ka 100 cepuru ražošanas cena = 115 st. märc. un ka šī ražošanas cena nejauši ir vienlīdzīga cepuru vērtībai, t. i., kapitāls, kas ražo cepures, ir sabiedriski vidēja sastāva kapitāls. Ja peļņa ir = 15%, tad cepuru fabrikants realizē peļņu 15 st. märc. apmērā, pārdodot savas preces pēc to vērtības — 115 st. märc. Viņam tās maksā tikai 100 st. märc. Ja viņš ir ražojis ar savu paša kapitālu, tad uzviju 15 st. märc. apmērā viņš visu iebāž savā kabatā; ja viņš ir ražojis ar aizņemta kapitāla palīdzību, tad no šīm 15 st. märc. viņam varbūt 5 st. märc. jāatdod kā procenti. Tas nemaz nemaina cepuru vērtību, bet maina tikai šajā vērtībā jau esošās virsvērtības sadalījumu starp dažādām personām. Tātad — tā kā procenta nomaksa neietekmē cepuru vērtību, tad nejēdzība ir arī šāds Prudona apgalvojums:

«Tā kā tirdzniecībā procents uz kapitālu tiek pievienots strādnieku darba algai, lai kopā ar šo pēdējo sastādītu preces cenu, tad strādnieks nevar iz-

pirkt sava paša darba produktu. «Dzīvot strādājot» ir princips, kurš procenta kundzības apstākļos ietver sevī pretrunu» (105. lpp.).[56]

Cik vāji Prudons sapratis kapitāla dabu, redzams no šādas frāzes, kurā viņš kapitāla kustību vispār attēlo kā kustību, kas raksturīga procentus nesošam kapitālam:

«Tā kā procentu uzkrāšanās rezultātā kapitāls-nauda, veicis virkni maiņas aktu, vienmēr atgriežas pie sava avota, tad no tā izriet, ka aizdevums, ko izsniegusi viena un tā pati persona, ienes peļņu vienmēr tai pašai personai» [154. lpp.].

Kas gan viņam paliek mīklains procentus nesoša kapitāla īpatnējā kustībā? Kategorijas: pirkšana, cena, priekšmetu atdošana un tā nepastarpinātā forma, kurā te izpaužas virsvērtība; īsi sakot, tā parādība, ka te kapitāls kā kapitāls ir kļuvis par preci un ka tāpēc pārdošana ir pārvērtusies par aizdošanu, cena — par daļu no peļņas.

Kapitāla atgriešanās pie sava izejas punkta ir vispār kapitālam raksturīga kustība, ciktāl tas izdara visu savu riņķojumu. Tā nebūt nav tikai procentus nesošā kapitāla raksturīga iezīme. Tam raksturīga ir tikai atgriešanās ārējā forma, kas nošķirta no starpnieciskā riņķojuma. Kapitālists aizdevējs izsniedz savu kapitālu, nodod to rūpniecības kapitālistam, nesaņemot ekvivalentu. Šī izsniegšana vispār nav kapitāla riņķojuma īstenā procesa akts, tā tikai sagatavo riņķojumu, kurš jāveic ar rūpniecības kapitālista palīdzību. Šī pirmā naudas pārvietošanās neizteic nevienu no metamorfozes aktiem — nedz pirkšanu, nedz pārdošanu. Atteikšanās no īpašuma nenotiek, jo nenotiek nekāda maiņa un netiek saņemts nekāds ekvivalents. Naudas atgriešanās no rūpniecības kapitālista rokām aizdevēja rokās vienkārši papildina pirmo aktu — kapitāla izsniegšanu. Naudas formā avansētais kapitāls caur riņķojuma procesu no jauna atgriežas atpakaļ pie rūpniecības kapitālista naudas formā. Bet, tā kā izdošanas momentā kapitāls viņam nav piederējis, tad arī atgriešanās momentā tas nevar viņam piederēt. Tas apstāklis, ka šis kapitāls ir izgājis cauri atražošanas procesam, nevar pārvērst to par rūpniecības kapitālista īpašumu. Tātad viņam šis kapitāls jāatdod atpakaļ tam, kas to ir aizdevis. Pirmā kapitāla izdošana, kas kapitālu pārvieto no kreditora rokām aizņēmēja rokās, ir juridisks darījums, kuram nav nekā kopīga ar īsteno kapitāla atražošanas procesu, šis darījums to tikai sagatavo. Atpakaļsamaksa, kas no jauna pārvieto atpakaļ atplūdušo kapitālu no aizņēmēja rokām kreditora rokās, ir otrais juridiskais darījums, pirmā darījuma papildinājums; pirmais sagatavo

[56] Tāpēc, ja spriežam kā Prudons, tad «māja», «nauda» utt. netiek aizdotas kā «kapitāls», bet tiek atsavinātas kā «prece ... pēc ražošanas izmaksām» (43. un 44. lpp.). Luters stāvēja nedaudz augstāk par Prudonu. Viņš jau zināja, ka peļņas iegūšana nav atkarīga no aizdevuma vai pirkšanas formas: «No tirdzniecības arī iztaisa augļošanu. Bet vienai reizei tas jau ir pārāk daudz. Tagad mēs runāsim tikai par vienu — par augļošanu aizdodot. Pēc tam kad ar to būsim izrēķinājušies, mēs atmaksāsim pēc nopelniem (tuvākajā laikā) arī tirdznieciskajai augļošanai» (*M. Luther.* «An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen, Vermanung». Wittemberg, 1540).

īsteno procesu, otrais ir nobeiguma akts, kas norit pēc šī procesa izbeigšanās. Tātad izejas punkts un atgriešanās punkts — aizdotā kapitāla izsniegšana un atgriešanās — ir patvaļīgas kustības, kas tiek veiktas ar juridisku darījumu palīdzību, kuri notiek pirms un pēc īstenās kapitāla kustības un kuriem nav nekāda sakara ar pašu šo kustību. Kapitāla īstenajai kustībai būtu vienalga, ja kapitāls no paša sākuma piederētu rūpniecības kapitālistam un pēc tam atgrieztos pie tā vienkārši kā tā īpašums.

Pirmajā — ievadījuma aktā kreditors izsniedz savu kapitālu aizņēmējam. Otrajā — papildu un nobeiguma aktā aizņēmējs atdod atpakaļ kapitālu kreditoram. Ciktāl ņemam vērā tikai darījumu starp abiem un — ja pagaidām nerunājam par procentu — ciktāl tātad runa ir tikai par paša aizdotā kapitāla kustību starp kreditoru un aizņēmēju, abi šie akti (vai nu tos vienu no otra atdala garāks, vai īsāks laika posms, kurā notiek kapitāla īstenā atražošanas kustība) aptver visu šo kustību. Un šī kustība — izsniegšana ar noteikumu, ka tiks atdots atpakaļ, — ir vispār aizdošanas un aizņemšanās, šīs specifiskās formas, kādā nauda vai prece tikai nosacīti tiek atsavināta, kustība.

Kustība, kas ir raksturīga kapitālam vispār, — naudas atgriešanās pie kapitālista, kapitāla atgriešanās pie tā izejas punkta, — attiecībā uz procentus nesošo kapitālu iegūst tīri ārēju veidu, kas nošķirts no tās īstenās kustības, kuras forma tas ir. *A* atdod savu naudu nevis kā naudu, bet gan kā kapitālu. Ar kapitālu te nenotiek nekāda pārmaiņa. Tas tikai pāriet no vienām rokām otrās. Tā īstenā pārvēršanās par kapitālu notiek tikai *B* rokās. Bet *A* tas jau ir kļuvis par kapitālu, izsniedzot to vienkārši *B*. Kapitāla īstenā atgriešanās no ražošanas un apgrozības procesa notiek tikai attiecībā pret *B*. Bet pret *A* atgriešanās notiek tajā pašā formā, kādā notiek atsavināšana. No *B* rokām kapitāls no jauna atgriežas *A* rokās. Naudas izsniegšana, aizdošana uz zināmu laiku un tās saņemšana atpakaļ ar procentiem (ar virsvērtību) ir visa kustības forma, kas piemīt procentus nesošam kapitālam kā tādam. Aizdotās naudas kā kapitāla īstenā kustība ir operācija, kas atrodas ārpus darījumiem starp kreditoriem un aizņēmējiem. Pašos šajos darījumos starpnieciskais process ir izdzisis, nav redzams, tieši nav ietverts. Kā īpaša veida precei kapitālam piemīt arī īpašs atsavināšanas veids. Tāpēc arī atpakaļatdošana te izpaužas nevis kā noteiktas virknes ekonomisku aktu sekas un rezultāts, bet gan kā sekas īpašam juridiskam darījumam starp pircēju un pārdevēju. Atgriešanās laiks ir atkarīgs no atražošanas procesa gaitas; attiecībā uz procentus nesošo kapitālu *šķiet*, it kā tas kā kapitāls varētu atgriezties atkarībā no vienkāršas vienošanās starp kreditoru un aizņēmēju. Tā kā attiecībā uz šo darījumu kapitāla atgriešanās vairs neparādās kā rezultāts, ko nosaka ražošanas process, bet gan tā, it kā aizdotais kapitāls nekad nebūtu zaudējis naudas formu. Protams, faktiski šos darījumus nosaka kapi-

tāla īstenā atgriešanās. Bet tas neizpaužas pašā darījumā. Arī praksē tas nebūt ne vienmēr tā notiek. Ja īstenā atgriešanās nav notikusi laikā, tad aizņēmējam jāmeklē cits palīgavots, lai izpildītu savas saistības attiecībā pret kreditoru. Kapitāla vienkāršā *forma* — nauda, kas tiek izdota kā summa A un pēc zināma laika posma atgriežas atpakaļ kā summa $A+\frac{1}{x}A$ bez jebkādas citas starpniecības, izņemot šo laika posmu, — ir tikai kapitāla īstenās kustības racionāla forma.

Kapitāla īstenajā kustībā tā atpakaļatgriešanās ir apgrozības procesa moments. Vispirms nauda pārvēršas par ražošanas līdzekļiem; ražošanas process to pārvērš par preci; preci pārdodot, tā no jauna pārvēršas par naudu un šajā formā atgriežas atpakaļ kapitālista rokās, kurš šo kapitālu pirmoreiz bija avansējis naudas formā. Bet attiecībā uz procentus nesošo kapitālu tā atgriešanās, tāpat kā izsniegšana, ir tikai kapitāla īpašnieka un kādas otras personas starpā notikuša juridiska darījuma rezultāts. Mēs redzam tikai izsniegšanu un atpakaļsamaksu. Viss, kas notiek starp tām, ir izdzisis.

Bet, tā kā naudai, kas avansēta kā kapitāls, ir īpašība atgriezties pie tā, kas to avansējis, izdevis kā kapitālu, tā kā $N—P—N'$ ir kapitāla kustības imanentā forma, tad tieši tāpēc naudas īpašnieks var aizdot to kā kapitālu, kā kaut ko tādu, kam ir īpašība atgriezties savā izejas punktā, saglabāties un, veicot savu kustību, pieaugt vērtībā. Viņš izsniedz naudu kā kapitālu, jo, pēc tam kad tā ir lietota kā kapitāls, tā atgriežas pie sava izejas punkta, un tātad pēc zināma termiņa aizņēmējs var atjaunot to tieši tāpēc, ka tā atplūst atpakaļ pie viņa paša.

Tātad priekšnoteikums naudas kā kapitāla aizdošanai — tās izsniegšanai ar noteikumu, ka tā pēc zināma laika tiks atdota atpakaļ, — ir tas, ka nauda tiešām tiek lietota kā kapitāls, tiešām atplūst atpakaļ savā izejas punktā. Tādējādi naudas kā kapitāla īstenais riņķojums ir priekšnoteikums juridiskam darījumam, pēc kura aizņēmēja pienākums ir atdot naudu atpakaļ kreditoram. Ja aizņēmējs netērēs naudu kā kapitālu — tā ir viņa darīšana. Aizdevējs aizdod naudu kā kapitālu, un kā tādai tai jāveic kapitāla funkcijas, kas ietver sevī naudas kapitāla riņķojumu līdz pat tam momentam, kad tas naudas formā atgriežas savā izejas punktā.

Apgrozības akti $N—P$ un $P—N'$, kuros attiecīgā vērtības summa funkcionē kā nauda vai kā prece, ir tikai starpnieciski procesi, atsevišķi momenti visā tās kustībā. Kā kapitāls tā veic visu kustību $N—N'$. Tā tiek avansēta kā nauda vai kā vērtības summa kaut kādā formā un atgriežas atpakaļ kā vērtības summa. Naudas aizdevējs neizdod to, lai nopirktu preci, vai, ja vērtības summa pastāv preču veidā, nepārdod tās par naudu, bet avansē tās kā kapitālu, kā $N—N'$, kā vērtību, kura noteiktā termiņā no jauna

atgriežas savā izejas punktā. Viņš nepērk vai nepārdod, bet gan aizdod. Šī aizdošana tādējādi ir atbilstošā forma, lai atsavinātu vērtību *kā kapitālu*, nevis kā naudu vai preci. Bet no tā nebūt neizriet, ka aizdošana nevarētu būt arī tādu darījumu forma, kuriem nav nekāda sakara ar kapitālistisko atražošanas procesu.

Līdz šim mēs aplūkojām tikai aizdotā *kapitāla* kustību starp tā īpašnieku un rūpniecības kapitālistu. Tagad mums jāizpētī *procents*.

Kreditors izdod savu naudu kā kapitālu; vērtības summa, kuru viņš atsavina citas personas labā, ir kapitāls un tāpēc atplūst pie viņa atpakaļ. Taču aizdotās vērtības summas vienkārša atgriešanās pie viņa nebūtu tās *kā kapitāla* atgriešanās, bet tikai aizdotās vērtības summas atgriešanās. Lai avansētā vērtības summa atgrieztos kā kapitāls, tai ne tikai jāsaglabājas kustībā, bet arī jāpieaug, jāpalielinās savos apmēros, t. i., jāatgriežas ar virsvērtību — kā $N+\Delta N$, un šis ΔN te ir procents jeb tā vidējās peļņas daļa, kas nepaliek funkcionējošā kapitālista rokās, bet ko saņem naudas kapitālists.

Tas apstāklis, ka naudu viņš atsavinājis kā kapitālu, nozīmē, ka tā ir jāatdod viņam atpakaļ kā $N+\Delta N$. Mums vēl īpaši jāaplūko tā forma, kad procenti tiek izmaksāti zināmos termiņos tā perioda laikā, uz kuru ir dots aizņēmums, bet kapitāla atmaksāšana notiek tikai šī perioda beigās.

Ko dod naudas kapitālists aizņēmējam, rūpniecības kapitālistam? Ko viņš atsavina tam par labu īstenībā? Tikai atsavināšanas akts taču pārvērš naudas aizdošanu naudas kā kapitāla atsavināšanā, t. i., kapitāla kā preces atsavināšanā.

Tikai ar šo atsavināšanas aktu naudas kreditora kapitāls tiek izsniegts citai personai kā prece vai arī prece, kas atrodas tā rīcībā, tiek izsniegta kā kapitāls citai personai.

Ko atsavina parastajā pārdevumā? Ne pārdotās preces vērtību, jo šī vērtība maina tikai savu formu. Tā pastāv ideāli precē kā cena, iekam tā reāli pāriet naudas formā pārdevēja rokās. Viena un tā pati vērtība un viens un tas pats vērtības lielums maina te tikai savu formu. Vienā gadījumā tie pastāv preces formā, otrā gadījumā — naudas formā. Tas, kas tiešām tiek atsavināts pārdevējam un tāpēc pāriet pircēja individuālā vai ražīgā patēriņa sfērā, — tā ir preces lietošanas vērtība, prece kā lietošanas vērtība.

Kas tā ir par lietošanas vērtību, kuru naudas kapitālists atsavina uz aizdevuma laiku un izsniedz rūpniecības kapitālistam, aizņēmējam? Tā ir lietošanas vērtība, kura ir naudai tāpēc, ka nauda ir pārvēršama par kapitālu, var funkcionēt kā kapitāls un

tāpēc ne tikai saglabā savu sākotnējo vērtības lielumu, bet arī rada savā kustībā noteiktu virsvērtību, vidējo peļņu (tas, kas šo normu pārsniedz vai ir zem tās, te parādās kā nejaušība). Pārējo preču lietošanas vērtība beigu beigās tiek patērēta, un līdz ar to zūd preces substance un ar to arī tās vērtība. Precei-kapitālam turpretim ir tā īpatnība, ka, patērējot tās lietošanas vērtību, tās vērtība un lietošanas vērtība ne tikai saglabājas, bet vēl arī palielinās.

Tieši šo naudas kā kapitāla lietošanas vērtību — spēju radīt vidējo peļņu — atsavina naudas kapitālists rūpniecības kapitālistam uz to laiku, uz kuru viņš piešķir šim pēdējam tiesību rīkoties ar aizdoto kapitālu.

Šajā ziņā ir zināma analoģija starp šādā veidā aizdoto naudu un darbaspēku tā attiecībā pret rūpniecības kapitālistu. Starpība tikai tā, ka darbaspēka vērtību kapitālists samaksā, turpretim aizņemtā kapitāla vērtību viņš vienkārši atmaksā atpakaļ. Darbaspēka lietošanas vērtība no rūpniecības kapitālista viedokļa ir šāda: savas lietošanas procesā tā spēj ražot vairāk vērtības (peļņas), nekā tai pašai ir, ražot vairāk, nekā tā maksā. Šī vērtības uzvija ir darbaspēka lietošanas vērtība no rūpniecības kapitālista viedokļa. Gluži tāpat aizdotā naudas kapitāla lietošanas vērtība ir tā spēja pievienot un pavairot vērtību.

Naudas kapitālists tiešām atsavina lietošanas vērtību, un tāpēc to, ko viņš atdod, viņš atdod kā preci. Un šajā ziņā analoģija ar preci kā tādu ir pilnīga. Pirmkārt, tā ir vērtība, kas pāriet no vienām rokām otrās. Kad mums darīšana ar vienkāršu preci, ar preci kā tādu, tad pircēja un pārdevēja rokās paliek viena un tā pati vērtība, bet dažādā formā; kā pirms tirdznieciskā darījuma, tā arī pēc tā viņu rokās atrodas tā pati vērtība, kuru viņi ir atsavinājuši, bet tikai vienam tā ir preces formā, otram — naudas formā. Bet aizdevuma gadījumā naudas kapitālists ir vienīgā persona, kas šajā darījumā atdod vērtību, bet viņš to arī saglabā, tāpēc ka vēlāk saņem to atpakaļ. Aizdevuma gadījumā tikai viena puse saņem vērtību, jo tikai viena puse to atdod. Otrkārt, viena puse atsavina īstenu lietošanas vērtību, bet otra puse to saņem un izlieto. Bet atšķirībā no parastās preces šī lietošanas vērtība pati ir vērtība, proti, vērtības lieluma uzvija salīdzinājumā ar tās sākotnējo lielumu, uzvija, kas rodas tāpēc, ka nauda tiek lietota kā kapitāls. Šī lietošanas vērtība ir peļņa.

Aizdotās naudas lietošanas vērtība ir tā, ka šī nauda var funkcionēt kā kapitāls un kā tāds var radīt vidējos apstākļos vidējo peļņu.[57]

Ko tad maksā rūpniecības kapitālists, un kas tādējādi ir aizdotā kapitāla cena?

---

[57] «Procentu ņemšanas taisnīgums ir atkarīgs nevis no tā, vai aizņēmējs no viņa aizņemtās naudas gūst peļņu vai ne, bet gan no tā, vai šī aizņemtā nauda var radīt peļņu, ja to pareizi izlieto» («An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest; wherein the Sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that Head, are considered». London, 1750. p. 49. Šī anonīmā sacerējuma autors ir Dž. Mesī).

«Tas, ko cilvēki maksā kā procentu par aizņemto naudu,» pēc Mesī vārdiem, «ir daļa no tās peļņas, ko aizņemtā nauda spēj dot.»[58]

Parastās preces pircējs pērk šīs preces lietošanas vērtību un samaksā tās vērtību. Naudas aizņēmējs arī pērk naudas kā kapitāla lietošanas vērtību, bet ko viņš samaksā? Protams, tā nav naudas cena resp. vērtība, kā tas ir, pērkot citas preces. Starp kreditoru un aizņēmēju nenotiek kā starp pircēju un pārdevēju vērtības formas maiņa, kur šī vērtība vienreiz pastāv naudas formā, otrreiz — preces formā. Atdotās un atpakaļ saņemtās vērtības identitāte te izpaužas gluži citādā veidā. Vērtības summa, nauda, tiek izsniegta bez ekvivalenta un pēc zināma laika tiek atdota atpakaļ. Kreditors visu laiku paliek šīs vērtības īpašnieks arī pēc tam, kad tā no viņa rokām pārgājusi aizņēmēja rokās. Vienkāršā preču maiņā nauda vienmēr atrodas pircēja pusē; aizdevuma gadījumā nauda atrodas pārdevēja pusē. Pārdevējs ir persona, kas atdod naudu uz zināmu laiku, un kapitāla pircējs ir persona, kas saņem to kā preci. Bet tas ir iespējams tikai tiktāl, ciktāl nauda funkcionē kā kapitāls un tāpēc tiek avansēta. Aizņēmējs aizņemas naudu kā kapitālu, kā pašpieaugošu vērtību. Bet sākumā tas ir kapitāls tikai par sevi — tāpat kā ikviens kapitāls tā izejas punktā tā avansēšanas momentā. Tikai to izlietojot, tas pieaug vērtībā, realizējas kā kapitāls. Bet aizņēmējam tas jāatdod atpakaļ kā *realizēts* kapitāls, t. i., kā vērtība plus virsvērtība (procents), un procents var būt tikai daļa no viņa realizētās peļņas. Daļa, bet nevis visa peļņa, jo aizņēmējam aizņemtā kapitāla lietošanas vērtība ir tā, ka šī vērtība viņam ražo peļņu. Citādi iznāktu, ka kreditora pusē nav notikusi nekāda lietošanas vērtības atsavināšana. No otras puses, visu peļņu nevar saņemt arī aizņēmējs, jo tas nozīmētu, ka viņš neko nav samaksājis par lietošanas vērtības atsavināšanu un ka viņš atdod atpakaļ kreditoram avansēto naudu tikai kā vienkāršu naudu, nevis kā kapitālu, nevis kā realizētu kapitālu, tāpēc ka realizēts kapitāls tā ir tikai kā $N+\Delta N$.

Abi, kā kreditors, tā aizņēmējs, izdod vienu un to pašu naudas summu kā kapitālu. Bet tikai pēdējā rokās tā funkcionē kā kapitāls. Apstāklis, ka viena un tā pati naudas summa divkārt pastāv kā kapitāls divām personām, peļņu nedubulto. Šī summa var funkcionēt kā kapitāls viņiem abiem tikai tāpēc, ka peļņa tiek dalīta. To daļu, ko saņem kreditors, sauc par procentu.

Mēs pieņemam, ka viss darījums notiek starp divu veidu kapitālistiem, starp naudas kapitālistu un rūpniecības vai tirdzniecības kapitālistu.

Nekad nav jāaizmirst, ka te kapitāls kā kapitāls ir prece jeb ka prece, par kuru te runa, ir kapitāls. Visas attiecības, kas te izpaužas, būtu tāpēc iracionālas, ja mūsu priekšā būtu vienkārša

[58] «Bagātnieki savu naudu nevis izlieto paši... bet aizdod to citiem, lai ar tās palīdzību tie ražotu peļņu un zināmu daļu šīs peļņas atdotu naudas īpašniekiem» (turpat, 23.—24. lpp.).

prece vai kapitāls, ciktāl tas funkcionē savas atražošanas procesā kā preču kapitāls. Aizdošana un aizņemšanās pārdošanas un pirkšanas vietā — tā ir atšķirība, kas izriet no preces-kapitāla specifiskās dabas. Gluži tāpat atšķirība ir tā, ka te tiek samaksāts procents, nevis preces cena. Ja procentu nosauktu par naudas kapitāla cenu, tad tā būtu iracionāla cenas forma, kas ir pilnīgā pretrunā ar preces cenas jēdzienu.[59] Te cena ir reducēta uz savu tīri abstrakto un bezsatura formu, uz tādu formu, ka tā ir noteikta naudas summa, kura tiek samaksāta par kaut ko tādu, kas kādā veidā figurē kā lietošanas vērtība, turpretim pēc sava jēdziena cena ir vienlīdzīga šīs lietošanas vērtības naudā izteiktajai vērtībai.

Procents kā kapitāla cena — tā no paša sākuma ir pilnīgi iracionāla izteiksme. Te precei ir divējāda vērtība: pirmkārt, vērtība un, otrkārt, cena, kas atšķiras no šīs vērtības, bet cena ir vērtības naudas izteiksme. Naudas kapitāls pirmām kārtām nav nekas cits kā naudas summa vai noteiktas preču masas vērtība, kas fiksēta kā naudas summa. Ja tiek aizdota prece kā kapitāls, tad tā ir tikai naudas summas nomaskota forma. Tāpēc ka tas, kas tiek aizdots kā kapitāls, ir nevis tik un tik daudz mārciņu kokvilnas, bet gan tāds un tāds daudzums naudas, kas pastāv kokvilnas formā kā tās vērtība. Tāpēc kapitāla cena attiecas pret to kā pret naudas summu, kaut arī ne kā pret «currency», kā domā Torrensa kgs (sk. iepriekš 59. piezīmi). Kādā veidā vērtības summai var būt cena bez viņas pašas cenas, bez cenas, kas izteikta viņas pašas naudas formā? Cena taču ir preces vērtība (tas vienlīdz attiecas arī uz tirgus cenu, kuras atšķirība no vērtības ir nevis kvalitatīva, bet tikai kvantitatīva, attiecas tikai uz vērtības lielumu) atšķirībā no tās lietošanas vērtības. Cena, kas kvalitatīvi atšķiras no vērtības, — tā ir absurda pretruna.[60]

Kapitāls izpaužas kā kapitāls, palielinot savu vērtību; šīs palielināšanas pakāpe izteic to kvantitatīvo pakāpi, kādā tas realizējas kā kapitāls. Viņa ražotā virsvērtība resp. peļņa — tās norma vai līmenis — ir mērījama, tikai salīdzinot ar avansētā kapitāla vērtību. Tāpēc procentus nesošā kapitāla lielāks vai mazāks pieaugums arī ir mērījams, tikai salīdzinot procenta summu, t. i., to kopējās peļņas daļu, kuru tas saņem ar avansētā kapitāla vērtību. Tāpēc, ja cena izteic preces vērtību, tad procents izteic naudas kapitāla vērtības pieaugumu un tāpēc parādās kā cena, kas tiek

---

[59]) «Izteicienam — vērtība (value), attiecinot to uz currency [apgrozības līdzekļiem], ir trīs nozīmes... 2) currency actually in hand [apgrozības līdzekļi, kas tiešām atrodas rokās] atšķirībā no tās pašas currency summas, kurai jāienāk kādā no turpmākajām dienām. Bez tam to vērtība mērījama ar procenta likmi, un procenta likmi nosaka attiecība starp visu aizdodamo kapitālu un pieprasījumu pēc tā» (Pulkvedis *R. Torrens*. «On the Operation of the Bank Charter Act of 1844 etc.». 2nd ed. [London], 1847, lp. 5—6]).

[60]) «Divējādā nozīme terminiem — naudas un apgrozības līdzekļu vērtība, kurus lieto nešķirojot, lai apzīmētu tiklab preču maiņas vērtību, kā arī kapitāla lietošanas vērtību, — ir pastāvīgs sajukuma avots» (*Tooke*. «Inquiry into the Currency Principle», p. 77). — Bet Tūks neredz galveno sajukumu (kas ir pašas lietas būtībā), proti, to, ka vērtība kā tāda (procents) kļūst par kapitāla lietošanas vērtību.

samaksāta par to kreditoram. No tā jāsecina, ka ļoti aplama jau no paša sākuma ir vēlēšanās tieši šeit piemērot, kā to dara Prudons, vienkāršās maiņas attiecības, kad šī maiņa notiek ar naudas starpniecību pirkšanas un pārdošanas aktos. Galvenais pieņēmums tieši ir tas, ka nauda funkcionē kā kapitāls un ka tāpēc to var nodot trešajai personai kā kapitālu par sevi, kā potenciālu kapitālu.

Bet kā prece pats kapitāls te parādās tiktāl, ciktāl tas tiek piedāvāts tirgū un ciktāl tiešām tiek atsavināta naudas lietošanas vērtība kā kapitāls. Bet kapitāla lietošanas vērtība ir spēja radīt peļņu. Naudas vai preču kā kapitāla vērtību nosaka nevis vērtība, kāda tām piemīt kā naudai vai precēm, bet gan virsvērtības daudzums, kuru tās rada savam īpašniekam. Kapitāla produkts ir peļņa. Vai nauda ir izdota kā nauda vai arī avansēta kā kapitāls — tas kapitālistiskās ražošanas apstākļos ir tikai naudas dažāds pielietojums. Nauda resp. prece par sevi, potenciāli, ir kapitāls gluži tāpat, kā darbaspēks potenciāli ir kapitāls. Tāpēc ka 1) ja naudu var pārvērst par ražošanas elementiem un ja tā ir, kā tas tiešām arī ir, tikai ražošanas elementu abstraktā izteiksme, ražošanas elementu kā vērtības esamība, 2) ja bagātības vieliskajiem elementiem ir īpašība jau potenciāli būt kapitālam, tad tas ir tāpēc, ka kapitālistiskās ražošanas apstākļos pastāv šos vieliskos elementus papildinošais pretstats, tas, kas tos padara par kapitālu, — algotais darbs.

Vieliskās bagātības antagonistiskais sabiedriskais raksturs — tās antagonisms attiecībā pret darbu kā algotu darbu — neatkarīgi no ražošanas procesa jau ir izteikts kapitāla īpašumā kā tādā. Jau šis moments vien, nošķirts no paša kapitālistiskās ražošanas procesa, būdams tā pastāvīgs rezultāts un līdz ar to būdams tā pastāvīgs priekšnoteikums, izpaužas tajā apstāklī, ka nauda un tāpat arī prece par sevi apslēpti, potenciāli, ir kapitāls, ka tās ir pārdodamas kā kapitāls un ka šajā formā tās komandē svešu darbu, pretendē uz sveša darba piesavināšanos un tāpēc ir pieaugoša vērtība. Te skaidri atklājas, ka tieši šī attiecība ir pamats un līdzeklis, lai piesavinātos svešu darbu, nevis kaut kāds kapitālista darbs, kas it kā būtu ekvivalents.

Tālāk, kapitāls parādās kā prece, ciktāl peļņas sadalīšanos procentā un pašā peļņā regulē pieprasījums un piedāvājums, tātad konkurence, gluži tāpat kā tie regulē preču tirgus cenas. Bet atšķirība te tāpat duras acīs kā analoģija. Ja pieprasījums un piedāvājums sedz viens otru, tad preces tirgus cena atbilst tās ražošanas cenai, t. i., šajā gadījumā izrādās, ka tās cenu regulē kapitālistiskās ražošanas iekšējie likumi neatkarīgi no konkurences, jo pieprasījuma un piedāvājuma svārstības neizskaidro neko citu kā tikai tirgus cenu novirzes no ražošanas cenām — novirzes, kas savstarpēji izlīdzinās, tā ka zināmos vairāk vai mazāk ilgstošos periodos vidējās tirgus cenas ir vienlīdzīgas ražošanas cenām.

Kad pieprasījums un piedāvājums viens otru sedz, šie spēki vairs nedarbojas, savstarpēji iznīcina viens otru, un vispārējais cenas noteikšanas likums tad parādās kā likums arī atsevišķam gadījumam; tad tirgus cena jau savā tiešajā esamībā un ne tikai kā vidējais lielums tirgus cenu kustībā atbilst ražošanas cenai, kuru regulē paša ražošanas veida imanentie likumi. Tas pats arī ar darba algu. Ja pieprasījums un piedāvājums viens otru sedz, tad to iedarbība tiek iznīcināta un darba alga ir vienlīdzīga darbaspēka vērtībai. Bet citādi tas ir ar procentu no naudas kapitāla. Konkurence te nosaka nevis novirzes no likuma: te vienkārši nav nekāda cita sadalīšanas likuma kā tikai tas, kuru diktē konkurence, tāpēc ka, kā to vēl turpmāk redzēsim, nepastāv nekādas «dabiskās» procenta normas. Tieši otrādi, ar procenta dabisko normu saprot tieši normu, ko nodibina brīvā konkurence. Procenta normas «dabiskās» robežas nepastāv. Tur, kur konkurence nosaka ne tikai novirzes un svārstības, kur tātad, savstarpēji pretdarbīgajiem spēkiem esot līdzsvarā, vispār izbeidzas jebkura noteikšana, tur noteicamais ir pats par sevi kaut kas likumam nepakļauts un patvaļīgs. Sīkāk par to nākošajā nodaļā.

Kad runa ir par procentus nesošu kapitālu, tad viss parādās kā kaut kas ārējs: kapitāla avansēšana — vienkārša tā nodošana no kreditora aizņēmējam; realizētā kapitāla atgriešanās — vienkārša nodošana atpakaļ, atmaksa ar procentiem no aizņēmēja uz kreditoru. Tas pats sakāms arī par kapitālistiskajam ražošanas veidam imanento definīciju, proti, ka peļņas normu nosaka ne tikai tās peļņas attiecība, kas ražota vienas aprites laikā, pret avansēto kapitālo vērtību, bet arī paša šīs aprites laika ilgums, t. i., nosaka kā peļņu, kuru dod rūpnieciskais kapitāls noteiktos laika posmos. Procentus nesošā kapitāla gadījumā arī tas parādās kā kaut kas pilnīgi ārējs: kreditoram vienkārši tiek samaksāts noteikts procents par noteiktu laika posmu.

Romantiskais Ādams Millers ar viņam parasto lietu iekšējās sakarības izpratni saka («Elemente der Staatskunst». Berlin, 1809 [Dritter Theil], S. 138):

> «Nosakot lietu cenu, nejautā par laiku; nosakot procentu, ņem vērā galvenokārt laiku.»

Viņš neredz, kādā veidā ražošanas laiks un apgrozības laiks piedalās preču cenas noteikšanā un kādā veidā tieši tas nosaka peļņas normu attiecīgajam kapitāla aprites laikam, bet procenta normu nosaka tieši ar peļņu attiecīgajam aprites laikam. Visa viņa dziļdomība te, tāpat kā vienmēr, ir tikai tā, ka viņš pamana putekļu mākoņus virspusē un pretenciozi prāto par šiem putekļiem kā par kaut ko noslēpumainu un nozīmīgu.

DIVDESMIT OTRĀ NODAĻA

PEĻŅAS IEDALĪJUMS. PROCENTA LIKME. PROCENTA «DABISKĀ» NORMA

Šīs nodaļas priekšmetu, tāpat kā vispār visas kredīta parādības, kuras iztirzāsim turpmāk, nevaram te izpētīt sīkumos. Konkurence starp kreditoriem un aizņēmējiem un tās rezultātā notiekošās samērā īslaicīgās naudas tirgus svārstības iziet ārpus mūsu iztirzājuma robežām. Lai attēlotu riņķojumu, ko veic procenta norma rūpnieciskā cikla laikā, iepriekš jāattēlo pats šis cikls, bet arī to šeit nav iespējams izdarīt. Tas pats attiecas uz procenta likmes lielāku vai mazāku aptuvenu izlīdzinājumu pasaules tirgū. Mūsu uzdevums te ir tikai noskaidrot procentus nesošā kapitāla patstāvīgo formu un procenta nodalīšanos no peļņas.

Tā kā procents ir vienkārši tā peļņas daļa, kura saskaņā ar mūsu līdzšinējo pieņēmumu rūpniecības kapitālistam jāmaksā naudas kapitālistam, tad procenta maksimālā robeža ir pati peļņa, pie tam daļa, ko saņem funkcionējošais kapitālists, tad būtu = 0. Izņemot atsevišķus gadījumus, kad procents faktiski var būt lielāks nekā peļņa — bet tad to nevar maksāt no peļņas —, varētu varbūt atzīt par procenta maksimālo robežu visu peļņu mīnus tā peļņas daļa, kas reducējama uz samaksu par uzraudzību (wages of superintendence) un kas mums jāaplūko vēlāk. Procenta minimālā robeža nemaz nav nosakāma. Tas var samazināties līdz jebkuram līmenim. Bet tad arvien no jauna parādās pretimdarbojošies apstākļi un paceļ to virs šī relatīvā minimuma.

«Attiecība starp summu, kas samaksāta par kapitāla lietošanu, un pašu šo kapitālu ir procenta norma, kas izteikta naudā.» — «Procenta norma ir atkarīga 1) no peļņas normas, 2) no tā, kādā attiecībā sadalās visa peļņa starp kreditoru un aizņēmēju» («Economist»[95] 1853. g. 22. janvārī). «Ja tas, ko aizņēmējs maksā kā procentu par aizņemto naudu, ir daļa no peļņas, kuru aizņemtā nauda spēj atnest, tad šai peļņai pastāvīgi ir jānosaka šis procents» (Massie. «An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest etc.». London, 1750, p. 49).

Pieņemsim vispirms, ka pastāv nemainīga savstarpēja attiecība starp visu peļņu un to peļņas daļu, kas naudas kapitālistam

ir nomaksājama kā procents. Tādā gadījumā ir skaidrs, ka procents pieaugs vai samazināsies kopā ar visu peļņu, un pēdējo nosaka vispārējā peļņas norma un tās svārstības. Ja, piemēram, vidējā peļņas norma būtu = 20% un procents būtu = $^1/_4$ no peļņas, tad procenta likme būtu = 5%; ja vidējā peļņas norma būtu = = 16%, tad procents būtu = 4%. Ja peļņas norma būtu 20%, tad procents varētu pieaugt uz 8%, un rūpniecības kapitālists tomēr iegūtu to pašu peļņu, ko tas ieguva, kad peļņas norma bija = 16% un procenta likme = 4%, un proti, 12%. Ja procents pieaugtu tikai līdz 6% vai 7%, tad rūpniecības kapitālists tomēr paturētu lielāko peļņas daļu. Ja procents būtu vienlīdzīgs pastāvīgai vidējās peļņas daļai, tad no tā izrietētu, ka, jo augstāka ir vispārējā peļņas norma, jo arī lielāka ir absolūtā starpība starp visu peļņu un procentu un tātad jo arī lielāka tā visas peļņas daļa, kuru saņem funkcionējošais kapitālists, un otrādi. Pieņemsim, ka procents = $^1/_5$ no vidējās peļņas. $^1/_5$ no 10 ir 2, starpība starp visu peļņu un procentu ir = 8; $^1/_5$ no 20=4, starpība = 20−4=16; $^1/_5$ no 25 ir = 5, starpība = 25−5=20; $^1/_5$ no 30=6, starpība = 30−6= 24; $^1/_5$ no 35=7, starpība = 35−7=28. Dažādas procenta normas — 4%, 5%, 6%, 7% visu laiku te izteiktu tikai $^1/_5$ jeb 20% no visas peļņas. Tātad, ja peļņas normas ir dažādas, tad dažādas procenta normas var izteikt vienu un to pašu daļu no visas peļņas jeb var izteikt vienu un to pašu procentuālo daļu no visas peļņas. Pastāvot šādai pastāvīgai procenta attiecībai, rūpnieciskā peļņa (starpība starp visu peļņu un procentu) būtu jo lielāka, jo augstāka vispārējā peļņas norma, un otrādi.

Pārējiem apstākļiem nemainoties, t. i., ja pieņemam vairāk vai mazāk pastāvīgu attiecību starp procentu un visu peļņu, funkcionējošais kapitālists spēs un būs ar mieru maksāt augstu vai zemu procentu tiešā atkarībā no peļņas normas līmeņa.[61] Tā kā mēs jau redzējām, ka peļņas normas augstums ir pretēji proporcionāls kapitālistiskās ražošanas attīstībai, tad no tā izriet, ka augsta vai zema procenta likme kādā zemē ir tāpat pretēji proporcionāla rūpnieciskās attīstības līmenim, ja tikai dažādās procenta likmes tiešām izteic peļņas normu dažādību. Vēlāk mēs redzēsim, ka tas tā nebūt nav vienmēr. Šajā nozīmē varam teikt, ka procentu regulē peļņa, precīzāk — vispārējā peļņas norma. Un šis procenta regulēšanās veids izplatās pat uz procenta vidējo līmeni.

Katrā ziņā vidējā peļņas norma ir jāuzskata kā procenta galējā maksimālā robeža.

To apstākli, ka procents ir jāaplūko savstarpējā attiecībā ar vidējo peļņas normu, mēs tūdaļ iztirzāsim sīkāk. Kad jādala zināma lieluma veselais, piemēram, peļņa, starp divām personām, tad, protams, iznākums ir atkarīgs pirmām kārtām no sadalāmā veselā lieluma un to, peļņas lielumu, nosaka vidējā peļņas norma.

[61] «Dabisko procenta normu nosaka atsevišķu uzņēmumu peļņa» (*Massie*, cit. darbs, 51. lpp.).

Pieņemsim, ka ir dota vispārējā peļņas norma, tātad peļņas lielums uz zināma lieluma kapitālu, teiksim, uz 100, tad procenta pārmaiņas būs, acīm redzot, pretēji proporcionālas tās peļņas daļas pārmaiņām, kura paliek funkcionējošā, bet ar aizņemtu kapitālu strādājošā kapitālista rokās. Un apstākļi, kas nosaka sadalāmās peļņas — nesamaksāta darba radītās jaunās vērtības lielumu, ļoti atšķiras no tiem, kuri nosaka tās sadalījumu starp šiem diviem kapitālistu veidiem, un bieži vien darbojas pilnīgi pretējos virzienos.[62]

Ja mēs aplūkosim aprites ciklus, kuros attīstās mūslaiku rūpniecība, — miera stāvokli, pieaugošu rosību, uzplaukumu, pārprodukciju, krahu, stagnāciju, miera stāvokli utt., — ciklus, kuru tālāka analīze iziet ārpus mūsu pētījuma robežām, tad redzēsim, ka zems procenta līmenis pa lielākajai daļai atbilst uzplaukuma vai virspeļņas periodiem, procenta celšanās — pārejai no uzplaukuma uz to nomainošo pagriezienu un procenta maksimums, kas sasniedz pašus galējos augļotāju apmērus, atbilst krīzei.[63] Kopš 1843. g. vasaras sākas noteikts uzplaukums; procenta likme, kas vēl 1842. g. pavasarī sasniedza $4^1/_2\%$, 1843. g. pavasarī un vasarā samazinājās uz 2%[64] un septembrī pat uz $1^1/_2\%$ (Gilbart, cit. darbs, I, 166. lpp.); vēlāk, 1847. g. krīzes laikā, tā pacēlās uz 8% un augstāk.

Protams, no otras puses, zems procents var sakrist ar stagnāciju un mēreni pieaugošs procents — ar pieaugošu rosību.

Visaugstāko līmeni procenta likme sasniedz krīžu laikā, kad jāizdara aizņēmumi maksājumu kārtošanai, lai ko tas arī maksātu. Līdz ar to — tā kā procenta pieaugšanai atbilst vērtspapīru cenu pazemināšanās — tas dod cilvēkiem ar brīvu naudas kapitālu lielisku izdevību iegūt par smiekla naudu tādus procentu papīrus, kuri normālos apstākļos no jauna sasniegs vismaz savu vidējo cenu, tiklīdz procenta likme no jauna pazemināsies.[65]

Bet pastāv procenta likmes pazemināšanās tendence pilnīgi neatkarīgi no peļņas normas svārstībām. Un tam ir divi galvenie cēloņi:

---

[62] Manuskriptā te ir šāda piezīme: «No šīs nodaļas izklāsta gaitas kļūst skaidrs, ka būtu tomēr labāk, iekam pētī peļņas sadalīšanās likumus, vispirms iztirzāt, kādā veidā kvantitatīvs sadalījums kļūst par kvalitatīvu. Lai pārietu pie tā no iepriekšējās nodaļas izklāsta, nav vajadzīgs nekas cits kā tikai iedomāties procentu no sākuma kā zināmu peļņas daļu, tuvāk nenosakot šo daļu.» — [*F. E.*]

[63] «Pirmajā periodā, tieši pēc nomāktības perioda, naudas ir pietiekami, spekulācijas nav; otrajā periodā naudas ir pietiekami un spekulācija zeļ; trešajā periodā spekulācija sāk mazināties un nauda tiek meklēta; ceturtajā periodā nauda ir reti sastopama un iestājas nomāktība» (*Gilbert.* «A Practical Treatise on Banking». 5nd ed., vol. I. London, 1849, p. 149).

[64] Tūks izskaidro to «ar papildu kapitāla uzkrāšanu, kas nepieciešami saistīta ar tā izdevīgas pielietošanas trūkumu iepriekšējos gados, ar naudas krājumu atbrīvošanos un ar atjaunotām cerībām uz tirdzniecības uzplaukumu» («History of Prices from 1839 to 1847». London, 1848, p. 54).

[65] «Kāds baņķieris atteicās izsniegt savam vecajam klientam aizdevumu pret vērtspapīru ķīlu 200 000 st. märc. vērtībā. Kad šis klients jau bija nodomājis aiziet un paziņot par maksājumu pārtraukšanu, baņķieris viņam teica, ka viņš var to nedarīt ar noteikumu, ja pārdos baņķierim savus papīrus par 150 000 st. märc.» ([*H. Ray*]. «The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844». London, 1864, p. 80).

I. «Ja mēs pat pieņemtu, ka kapitālu nekad neaizņemas citādi kā tikai rūpnieciskai pielietošanai, tad tomēr ir iespējams, ka procenta likme mainīsies, nemaz nemainoties bruto peļņas normai. Jo līdz ar to, ka zināma nācija progresē bagātības attīstībā, rodas un arvien vairāk pieaug tādu cilvēku šķira, kuriem viņu senču darba rezultātā pieder tādi fondi, kas ir pietiekami, lai dzīvotu tikai no to procentiem. Gluži tāpat daudzi no tiem, kas aktīvi piedalījušies uzņēmēju darbībā savā jaunībā un vīra gados, aiziet no tās, lai vecuma dienās mierīgi dzīvotu no procentiem par uzkrātajām summām. Abām šīm šķirām ir tendence palielināties līdz ar zemes bagātības pieaugšanu, jo tiem, kas sāk jau ar daudzmaz ievērojamu kapitālu, ir izredzes agrāk uzkrāt sev bagātību nekā tiem, kas sāk ar mazu kapitālu. Tāpēc vecās un bagātās zemēs attiecība starp to nacionālā kapitāla daļu, kuras īpašnieki negrib to pielietot paši, un visu sabiedrības ražīgo kapitālu ir lielāka nekā tā pati attiecība no jauna apgūstamās un nabadzīgās zemēs. Cik liela ir rantjē šķira Anglijā! Tādā pašā attiecībā, kādā pieaug rantjē šķira, pieaug arī kapitālu aizdevēju šķira, jo abas tās ir vieni un tie paši cilvēki» (Ramsay. «An Essay on the Distribution of Wealth». [Edinburgh, 1836], p. 201—202).

II. Spiediens uz procenta likmi jāizdara arī kredīta sistēmas attīstībai, līdz ar to pastāvīgi pieaugošajai iespējai rūpniekiem un tirgotājiem ar baņķieru starpniecību rīkoties ar visu sabiedrības šķiru naudas ietaupījumiem un šo ietaupījumu progresējošai koncentrācijai tādos apmēros, kuros tie var darboties kā naudas kapitāls. Sīkāk par to vēlāk.

Runājot par to, no kā ir atkarīga procenta norma, Ramzijs saka, ka tā

«ir atkarīga pa daļai no bruto peļņas normas, pa daļai no proporcijas, kādā šī pēdējā sadalās procentos un uzņēmēja ienākumā (profits of enterprise). Šī proporcija ir atkarīga no konkurences starp kapitāla aizdevējiem un aizņēmējiem; paredzamā bruto peļņas norma ietekmē šo konkurenci, bet nav vienīgā tās regulētāja.[66]) Tā nav vienīgā konkurences regulētāja, tāpēc ka, no vienas puses, daudzi aizņemas bez nolūka ražīgi ieguldīt aizņēmumu un, no otras puses, tāpēc ka visa aizdotā nacionālā kapitāla lielums mainās līdz ar visas zemes bagātības mainīšanos neatkarīgi no jebkādas pārmaiņas bruto peļņā» (Ramsay, turpat, 206.—207. lpp.).

Lai atrastu vidējo procenta normu 1) jāaprēķina vidējā procenta likme no tās pārmaiņām lielo rūpniecisko ciklu laikā un 2) jāaprēķina procenta likme tādās ieguldījumu sfērās, kur kapitāls tiek aizdots uz samērā ilgu laiku.

Vidējā procenta norma, kas valda attiecīgajā zemē, — atšķirībā no pastāvīgi svārstībā esošajām tirgus likmēm — nav noteicama ne ar kādu likumu. Šajā ziņā nepastāv nekāda dabiska procenta norma tai nozīmē, kādā ekonomisti runā par dabisko peļņas normu un dabisko darba algas normu. Jau Mesī šajā sakarībā pilnīgi pareizi piezīmē:

«Vienīgais, kas var radīt šaubas šajā gadījumā, — tas ir jautājums, kādai daļai no šīs peļņas likumīgi jāpieder aizņēmējam un kādai aizdevējam. To noteikt var tikai tie, kas aizņēmumus ņem, un tie, kas tos dod. Jo noteikt, kas

---

[66]) Tā kā procenta likmi visumā nosaka vidējā peļņas norma, tad ļoti bieži ar zemu procenta likmi var būt saistītas ārkārtīgas spekulatīvas mahinācijas, kā, piemēram, dzelzceļu spekulācijas 1844. g. vasarā. Anglijas bankas diskonta likme tika paaugstināta līdz 3% tikai 1944. g. 16. oktobrī.

šeit taisnīgs un kas netaisnīgs, var, tikai cilvēkiem vienojoties» (Massie, cit. darbs, 49. lpp.).

Pieprasījuma un piedāvājuma vienlīdzībai — pie tam vidējā peļņas norma tiek pieņemta par dotu — te nav gluži nekādas nozīmes. Tajos gadījumos, kad šo formulu vispār izmanto, to izmanto (un tādā gadījumā tas arī ir praktiski pareizi) kā formulu, lai atrastu galveno noteikumu, kas nav atkarīgs no konkurences un, tieši pretēji, kas nosaka to (kā formulu regulējošo robežu jeb robežlielumu atrašanai); tā noder par formulu tiem, kas iestiguši konkurences praksē, tās izpaudumos un no šejienes izrietošos priekšstatos; tā ir formula, kura palīdz viņiem nonākt kaut vai atkal pie pavirša priekšstata par ekonomisko attiecību iekšējo sakarību, kas izpaužas konkurencē. Tas ir paņēmiens, lai no pārmaiņām, kas saistītas ar konkurenci, nonāktu pie šo pārmaiņu robežām. Bet tas nav lietojams attiecībā uz vidējo procenta likmi. Nav gluži nekāda pamata, kāpēc vidējiem konkurences apstākļiem, līdzsvaram starp aizdevējiem un aizņēmējiem būtu jānodrošina aizdevējam procenta likme 3%, 4%, 5% utt. par viņa kapitālu vai arī bruto peļņas noteikta daļa — 20% vai 50%. Tajos gadījumos, kad te izšķiroša ir konkurence kā tāda, noteicošā loma pati par sevi ir nejauša, tīri empīriska, un jābūt pedantam vai fantastam, lai mēģinātu iztēlot šo nejaušību kā kaut ko nepieciešamu.[67] 1857. un 1858. g. parlamenta pārskatos par banku likumdošanu un tirdzniecības krīzi nav nekā amizantāka par Anglijas bankas direktoru, Londonas baņķieru, provinces baņķieru un profesionālo «real rate produced»* teorētiķu bezgalīgo pļāpāšanu, pie tam tie netiek tālāk par vispārīgām frāzēm, kā, piemēram, «Cenai, kas tiek samaksāta par aizdoto kapitālu, jāmainās līdz ar šī kapitāla piedāvājuma mainīšanos» vai «Augsta procenta norma un zema peļņas norma nevar pastāvēt līdzās ilgāku laiku» u. tml. seklībām.[68] Paradums, par likumu kļuvusi tradīcija, gluži tādā pašā mērā kā pati konkurence ietekmē vidējo procenta likmi, ciktāl tā pastāv ne

---

[67] Tā, piemēram, Dž. Opdaiks darbā «A Treatise on Political Economy», New York, 1851, augstākajā mērā neveiksmīgi mēģina izskaidrot 5% lielas procenta likmes vispārīgumu ar mūžīgu likumu iedarbību. Nesalīdzināmi naivāk spriež Kārlis Arnds darbā «Die Naturgemässe Volkswirthschaft, gegenüber dem Monopoljengeiste und dem Kommunismus etc.», Hanau, 1845. Te varam izlasīt šādus vārdus: «Dabiskajā materiālo labumu radīšanas gaitā vērojama tikai *viena* parādība, kas pilnīgi civilizētajās zemēs zināmā mērā ir it kā aicināta regulēt procenta likmi: tā ir attiecība, kādā palielinās Eiropas mežu koksnes masa gadskārtēja pieauguma rezultātā. Šis pieaugums notiek pilnīgi neatkarīgi no koksnes maiņas vērtības» (komiski, ka koki regulē savu pieaugumu neatkarīgi no savas maiņas vērtības!) «proporcijā 3—4 pret 100. Tāpēc» (t. i., tāpēc ka, ja koku pieaugums ir pilnīgi neatkarīgs no to maiņas vērtības, tad to maiņas vērtība vēl jo vairāk var būt atkarīga no to pieauguma) «nevarētu sagaidīt procenta likmes samazināšanos zem tā līmeņa, kuru tā sasniegusi pašlaik naudas ziņā visbagātākajās zemēs» (124.—125. lpp.). Šāda atziņa ir pelnījusi, lai to nosauktu par «mežā izaugušu procenta likmi», un tās izgudrotājs kā «suņu nodokļa filozofs»[96] izdarījis ar šo pašu darbu jaunus pakalpojumus «mūsu zinātnei».

* — reāli radītās normas. — *Red.*

[68] Anglijas banka paaugstina un pazemina savu diskonta likmi atkarībā no tā, vai zelts pieplūst vai aizplūst, kaut gan, protams, vienmēr ņemot vērā atklātajā tirgū valdošo normu. «Tāpēc spekulācija uz diskonta likmi, gaidot tās pārmaiņu, ir kļuvusi tagad par naudas centra» — t. i., Londonas naudas tirgus — «lielkapitālistu vienu no galvenajām nodarbībām» ([*H Roy*]. «The Theory of the Exchanges etc..», p. 113).

tikai kā vidējs skaitlis, bet arī kā faktisks lielums. Jau daudzās juridiskās prāvās, kuras atrisinot nepieciešams aprēķināt procentus, vidējā procenta likme jāpieņem par likumīgo. Bet, ja jautājam, kāpēc vidējās procenta likmes robežas nav atvasināmas no vispārējiem likumiem, tad atbildi varam rast vienkārši pašā procenta dabā. Procents ir tikai daļa no vidējās peļņas. Viens un tas pats kapitāls parādās divējādā apzīmējumā: kā aizdevu kapitāls — kreditora rokās, kā rūpnieciskais vai tirdznieciskais kapitāls — funkcionējošā kapitālista rokās. Bet tas funkcionē tikai vienu reizi un pats ražo peļņu tikai vienu reizi. Pašā ražošanas procesā kapitāla kā aizdevu kapitāla raksturam nav nekādas lomas. Kā abas personas sadalīs savā starpā peļņu, uz kuru tās pretendē, tas pats par sevi ir tāds pats tīri empīrisks, nejaušības sfērai piederošs fakts kā kādas kompānijas kopējās peļņas procentuāla sadalīšana starp dažādiem tās līdzdalībniekiem. Sadalījumā starp virsvērtību un darba algu, no kā būtiski ir atkarīga peļņas norma, noteicoši iedarbojas divi gluži dažādi elementi: darbaspēks un kapitāls; virsvērtība un darba alga ir divu neatkarīgu mainīgu lielumu funkcijas, kuri savstarpēji ierobežo viens otru, un no to *kvalitatīvās atšķirības* rodas ražotās vērtības *kvantitatīvs sadalījums*. Vēlāk redzēsim, ka tas pats notiek, virsvērtībai sadaloties rentē un peļņā. Attiecībā uz procentu nenotiek nekas tamlīdzīgs. Te *kvalitatīvā atšķirība*, gluži otrādi, rodas, kā tūdaļ redzēsim, no vienas un tās pašas virsvērtības daļas *tīri kvantitatīva sadalījuma*.

No visa līdz šim sacītā izriet, ka nav nekādas «dabiskas» procenta normas. Bet, ja, no vienas puses, vidējās procenta likmes robežas pretēji vispārējai peļņas normai vai vidējās procenta normas robežas atšķirībā no pastāvīgi svārstībā esošajām procenta tirgus normām nav nosakāmas ar kādu vispārēju likumu — jo te ir runa tikai par bruto peļņas sadalījumu, pamatojoties uz dažādiem tituliem, starp diviem kapitāla īpašniekiem —, tad, gluži otrādi, procenta likme, tiklab vidējā, kā arī tās lielums tirgū katrā konkrētajā gadījumā parādās kā vienmērīgs, noteikts un taustāms lielums — gluži citādi, nekā tas notiek ar vispārējo peļņas normu.[69]

Procenta likme attiecas pret peļņas normu tāpat kā preces tirgus cena pret preces vērtību. Ciktāl procenta likmi nosaka peļņas norma, to vienmēr nosaka vispārējā peļņas norma, nevis īpašās peļņas normas, kuras var būt valdošas atsevišķās rūpniecības nozarēs, un vēl mazāk — papildu peļņa, kuru atsevišķs kapitālists var dabūt kādā īpašā uzņēmumu sfērā.[70] Tāpēc vispārējā peļņas

[69] «Preču cenas svārstās pastāvīgi; visas preces ir domātas dažāda veida patēriņam, turpretim nauda tiek lietota visādiem nolūkiem. Pat viena un tā paša veida preces atšķiras pēc kvalitātes; skaidrai naudai vienmēr ir vienāda vērtība vai vismaz tai jābūt šādai vērtībai. No tā izriet, ka naudas cena, ko apzīmē ar vārdu «procents», ir pastāvīgāka un vienmērīgāka nekā jebkura cita priekšmeta cena» (*J. Steuart.* «Recherche des principes de l'économie politique». Paris, 1789, IV, p. 27).

[70] «Tomēr šis peļņas sadalīšanas likums nav attiecināms uz katru aizdevēju un aizņēmēju atsevišķi, bet tas ir attiecināms uz aizdevējiem un aizņēmējiem vispār...

norma īstenībā izpaužas kā empīrisks, dots fakts vidējā procenta likmē, kaut gan pēdējā nav tīrs un pietiekami drošs pirmās izpaudums.

Tiesa, pati procenta likme vienmēr mainās atkarībā no nodrošinājuma veida, ko dod dažādu kategoriju aizņēmēji, un no aizņēmuma ilguma, bet katrai šādai kategorijai tā ir viena katrā attiecīgajā momentā. Tātad šī atšķirība neizjauc procenta likmes pastāvīgo un vienveidīgo raksturu.[71])

Vidējā procenta likme katrā zemē vairāk vai mazāk ilgstošiem periodiem ir pastāvīgs lielums, jo vispārējā peļņas norma, kaut arī notiek atsevišķu peļņas normu pastāvīga pārmaiņa, mainās tikai samērā ilgstošos laika posmos, pie tam pārmaiņa vienā sfērā izlīdzinās ar pretēju pārmaiņu citā sfērā. Un vispārējās peļņas normas relatīvais pastāvīgums izpaužas tieši šajā vairāk vai mazāk pastāvīgajā vidējās procenta likmes raksturā (average rate or common rate of interest).

Kas attiecas uz pastāvīgi svārstīgo procenta tirgus likmi, tad katram momentam tā, tāpat kā preču tirgus cena, ir noteikts lielums, tāpēc ka naudas tirgū viss aizdevu kapitāls pastāvīgi stāv pretim funkcionējošam kapitālam kā vienota masa, un tātad attiecība starp aizdevu kapitāla piedāvājumu, no vienas puses, un pieprasījumu pēc tā, no otras puses, katru reizi nosaka procenta līmeni tirgū. Tas notiek jo lielākā mērā, jo vairāk kredīta attīstība un ar to saistītā koncentrācija piešķir aizdevu kapitālam vispārēju sabiedrisku raksturu un uzreiz, vienlaikus laiž to naudas tirgū. Turpretim vispārējā peļņas norma vienmēr pastāv tikai kā tendence, kā atsevišķu peļņas normu izlīdzināšanās kustība. Kapitālistu konkurence — kura tieši ir šī izlīdzināšanās kustība — te nozīmē to, ka tā pakāpeniski atvelk kapitālu no tām sfērām, kurās peļņa ilgu laiku ir zem vidējā līmeņa, un tikpat pakāpeniski pievelk to tām sfērām, kurās peļņa pārsniedz vidējo līmeni, vai arī

Sevišķi liela un sevišķi maza peļņa ir attiecīgi balva par uzņēmību vai sods par neapdomību, ar kuriem aizdevējiem nav gluži nekāda sakara, jo, tā kā viņi necieš zaudējumus no minētās neapdomības, tā viņiem nav arī jāiegūst labums no minētās uzņēmības. Un tas, kas šeit teikts par atsevišķiem cilvēkiem, kuri darbojas vienā un tai pašā tirdzniecības vai rūpniecības nozarē, ir pareizs arī attiecībā uz atsevišķām tirdzniecības vai rūpniecības nozarēm. Ja tirgotāji un rūpnieki, kas darbojas kādā rūpniecības nozarē, saņem ar aizņemtā kapitāla palīdzību vairāk nekā parasto peļņu, ko ražo citi tirgotāji un rūpnieki tajā pašā zemē, tad ekstraordinārā peļņa pieder viņiem, kaut arī tās iegūšanai būtu vajadzīga tikai parastā uzņēmība un apdomība, un nepieder aizdevējiem, kas aizdevuši naudu... aizdevēji nebūtu aizdevuši savu naudu kādam rūpniecības vai tirdzniecības uzņēmumam uz izdevīgākiem noteikumiem nekā parastā procenta norma, tāpēc viņiem nav jāsaņem vairāk par to, lai arī kāda būtu peļņa, kas iegūta ar viņu naudas palīdzību» (*Massie*, cit. darbs, 50.—51. lpp.).

[71]) Banku diskonta likme . . . . . 5%.
Diskonta tirgus likme divu mēnešu vekseļiem . . . . . $3^5/_8$%.
Diskonta tirgus likme trīs mēnešu vekseļiem . . . . . $3^1/_2$%.
Diskonta tirgus likme sešu mēnešu vekseļiem . . . . . $3^5/_{16}$%.
Aizdevumi vekseļu mākleriem uz vienu dienu . . . . . 1—2%.
Aizdevumi vekseļu mākleriem uz vienu nedēļu . . . . . 3%.
Pēdējais diskonta procents par divnedēļu aizdevumiem biržas mākleriem $4^3/_4$—5%.
Procenti par noguldījumiem (bankas) . . . . . $3^1/_2$%.
Procenti par noguldījumiem (diskonta iestādes) . . . . . 3—$3^1/_4$%.
Cik liela var būt šī starpība vienā un tajā pašā dienā, rāda jau minētās procenta likmes Londonas naudas tirgū 1889. g. 9. decembrī, kas ņemtas no raksta par stāvokli Sitijā «Daily News»[97] 10. decembra nr-ā. Minimums ir 1%, maksimums — 5%. — [*F. E.*]

to, ka papildu kapitāls pamazām dažādās proporcijās sadalās starp šīm sfērām. Attiecībā uz šīm dažādajām sfērām notiek pastāvīgas kapitāla pieplūduma un aizplūduma svārstības un nebūt ne vienlaicīga visas kapitāla masas iedarbība, kāda tā ir, nosakot procenta likmi.

Mēs redzējām, ka procentus nesošais kapitāls, kaut gan tas ir no preces absolūti atšķirīga kategorija, kļūst par sui generis* preci, un tāpēc procents kļūst par tā cenu, kuru, tāpat kā parasto preču tirgus cenu, katru reizi fiksē pieprasījums un piedāvājums. Tāpēc procenta tirgus likme, kaut gan tā pastāvīgi svārstās, ir katrā attiecīgajā momentā tikpat noteikta un vienveidīga kā preces tirgus cena katrā konkrētā gadījumā. Naudas kapitālisti piedāvā šo preci, un funkcionējošie kapitālisti pērk to, rada pieprasījumu pēc tās. Peļņai izlīdzinoties par vispārējo peļņas normu, šāda parādība nenotiek. Ja preču cenas kādā sfērā ir augstākas vai zemākas par ražošanas cenu (pie tam nav ņemtas vērā svārstības, kas piemīt katram komerciālās darbības veidam un ir sakarā ar dažādām rūpnieciskā cikla fāzēm), tad izlīdzināšanās notiek, paplašinoties vai sašaurinoties ražošanai, t. i., pieaugot vai samazinoties rūpnieciskā kapitāla tirgū laistajām preču masām, kas notiek kapitāla pieplūduma un aizplūduma dēļ atsevišķās ražošanas sfērās. Šādā veidā sasniegtā preču vidējo tirgus cenu izlīdzināšanās par ražošanas cenām ienes korektīvas atsevišķu peļņas normu novirzēs no vispārējās jeb vidējās peļņas normas. Šis process nekad neizpaužas un nekad nevar izpausties tā, ka rūpnieciskais vai tirdznieciskais kapitāls *kā tāds*, tāpat kā procentus nesošais kapitāls, nostātos kā prece attiecībā pret pircēju. Ciktāl šis process izpaužas, tas izpaužas, tikai preču tirgus cenām svārstoties un izlīdzinoties par ražošanas cenām, nevis tieši nodibinoties vidējai peļņai. Faktiski vispārējo peļņas normu nosaka 1) virsvērtība, kuru ražo viss kapitāls, 2) šīs virsvērtības attiecība pret visa kapitāla vērtību un 3) konkurence, bet tikai tiktāl, ciktāl tā ir kustība, ar kuras palīdzību atsevišķās ražošanas sfērās ieguldītie kapitāli cenšas iegūt no šīs virsvērtības vienādas dividendes salīdzinājumā ar šo kapitālu relatīvo lielumu. Tādējādi vispārējo peļņas normu tiešām nosaka pavisam citi — sarežģītāki cēloņi nekā procenta tirgus likme, ko tieši nosaka attiecība starp pieprasījumu un piedāvājumu, un tāpēc tas nav acīm redzams un tieši dots fakts, kāda ir procenta likme. Peļņas īpašās normas dažādās ražošanas sfērās pašas ir vairāk vai mazāk nenoteiktas, bet, ciktāl tās parādās, parādās to dažādība, nevis to vienveidība. Bet pati vispārējā peļņas norma parādās tikai kā peļņas minimālā robeža, nevis kā empīriska, tieši uztverama īstenās peļņas normas forma.

Atzīmējot šo atšķirību starp procenta likmi un peļņas normu,

* — īpaša veida. — *Red.*

mēs neņemam vērā vēl divus šādus apstākļus, kas veicina procenta likmes nostabilizēšanos: 1) ka vēsturiski jau iepriekš ir pastāvējis procentus nesošais kapitāls un pastāvējusi tradīcijas veidā pārņemtā vispārējā procenta likme; 2) ka pasaules tirgum neatkarīgi no attiecīgās zemes ražošanas apstākļiem ir daudz lielāka tiešā ietekme uz procenta likmes nodibināšanos nekā ietekme, kura tam ir uz peļņas normu.

Vidējā peļņa parādās nevis kā tieši dots fakts, bet gan kā pretēju svārstību izlīdzināšanās gala rezultāts, kas konstatējams tikai ar pētījumu palīdzību. Citādi tas ir ar procenta likmi. Būdama vispār atzīta, vismaz zināma apvidus robežās, procenta likme ir katru dienu fiksēts fakts, tāds fakts, kas rūpnieciskā un tirdznieciskā kapitāla operācijās ir pat priekšnoteikums un speciāls postenis, izdarot kalkulācijas. Tā kļūst par katras 100 st. märc. lielas naudas summas spēju ienest 2, 3, 4, 5 sterliņu märciņas. Meteoroloģiskajos biļetenos barometra un termometra stāvokli neatzīmē precīzāk kā biržas biļetenos — procenta likmes līmeni nevis atsevišķiem kapitāliem, bet gan katram naudas tirgū esošajam kapitālam, t. i., vispār aizdevu kapitālam.

Naudas tirgū stāv viens otram pretim tikai kreditors un aizņēmējs. Precei ir viena un tā pati forma — nauda. Te ir izzudušas visas īpašās kapitāla formas, kādas tam piemīt atkarībā no tā pielietojuma īpašajās ražošanas vai apgrozības sfērās. Kapitāls te eksistē kā patstāvīga vērtība, kurā nav atšķirību, kura ir vienlīdzīga pati sev, pastāv kā nauda. Te vairs nav konkurences starp dažādām sfērām; visas tās kopā parādās kā naudas aizņēmēji, un kapitāls nostājas pret tiem arī tādā formā, kurā tas vēl ir vienaldzīgs pret noteiktu savas pielietošanas veidu un paņēmienu. Rūpnieciskais kapitāls tikai kustībā un konkurencē starp dažādām sfērām izpaužas kā kapitāls, kas *pats ir kopīgs visai šķirai*, bet te kapitāls tiešām visā savā apjomā parādās kā visai šķirai kopīgs kapitāls kapitāla pieprasījumā un piedāvājumā. No otras puses, naudas kapitālam naudas tirgū tiešām ir tāda forma, kurā tas kā kopīgs elements, kas vienaldzīgs pret tā pielietošanas īpašo paņēmienu, sadalās starp dažādām sfērām, starp kapitālistu šķiru atbilstoši katras atsevišķās sfēras ražošanas vajadzībām. Turklāt līdz ar lielrūpniecības attīstību naudas kapitālu, ciktāl tas parādās tirgū, arvien lielākā mērā pārstāv nevis atsevišķs kapitālists, kaut kādas tirgū esošā kapitāla daļas īpašnieks, bet tas uzstājas kā koncentrēta, organizēta masa, kas gluži citādi nekā reālā ražošana atrodas baņķieru kontrolē, kuri ir sabiedriskā kapitāla pārstāvji. Tādējādi, ciktāl runa ir par pieprasījuma formu, aizdevu kapitālam stāv pretim šķira tās visumā, bet, kas attiecas uz piedāvājumu, tad tas pats parādās en masse* kā aizdevu kapitāls.

Tādi ir daži no tiem cēloņiem, kuru rezultātā vispārējā peļņas

---

* — visā savā masā. — *Red.*

norma šķiet esam neskaidra ilūzija salīdzinājumā ar noteikto procenta likmi, kuras lielums gan svārstās, bet, svārstīdamies vienmērīgi visiem aizņēmējiem, vienmēr stāv tiem pretim kā zināms fiksēts lielums. Tāpat kā naudas vērtības pārmaiņa netraucē tai paturēt attiecībā pret visām precēm vienādu vērtību, tāpat kā preču tirgus cenu ikdienas svārstības nekavē to, lai tās ik dienas kotē, gluži tāpat ir arī ar procenta likmi, kura tikpat regulāri tiek atzīmēta kotējumos kā «naudas cena». Tas ir tāpēc, ka šeit kā prece tiek piedāvāts pats kapitāls naudas formā; tāpēc tā cenas fiksācija ir tā tirgus cenas fiksācija, tāpat kā tas ir attiecībā uz visām citām precēm; tāpēc procenta likme vienmēr ir vispārēja procenta likme, kvantitatīvi noteikta, kā tāds un tāds naudas daudzums par tādu un tādu naudas daudzumu. Turpretim peļņas norma pat vienas un tās pašas sfēras robežās, pastāvot vienādām preču tirgus cenām, var būt dažāda atkarībā no dažādiem apstākļiem, kādos atsevišķi kapitāli ražo vienas un tās pašas preces, tāpēc ka atsevišķa kapitāla peļņas normu nosaka nevis preces tirgus cena, bet gan starpība starp tirgus cenu un ražošanas izmaksām. Un šīs dažādās peļņas normas var izlīdzināties vispirms vienas un tās pašas ražošanas sfēras robežās un pēc tam starp dažādām sfērām tikai ar pastāvīgu svārstību palīdzību.

(Piezīme vēlākajam iztirzājumam.) Īpaša kredīta forma. Ir zināms, ka, ja nauda funkcionē kā maksāšanas līdzeklis un nevis kā pirkšanas līdzeklis, tad prece tiek atsavināta, bet tās vērtība tiek realizēta tikai vēlāk. Ja maksājums notiek jau pēc tam, kad prece no jauna ir pārdota, tad šis pārdevums ir nevis pirkuma sekas, bet gan otrādi — pirkšana tiek realizēta pārdodot. Jeb pārdošana kļūst par pirkšanas līdzekli. Otrkārt, parādu saistību raksti, vekseļi utt. kļūst kreditoriem par maksāšanas līdzekļiem. Treškārt, parādu saistību kompensācija aizstāj naudu.

DIVDESMIT TREŠĀ NODAĻA

PROCENTS UN UZŅĒMĒJA IENĀKUMS

Procents, kā to redzējām divās iepriekšējās nodaļās, sākotnēji parādās, sākotnēji ir un īstenībā paliek tikai tā peļņas, t. i., virsvērtības daļa, kura funkcionējošam kapitālistam, rūpniekam vai tirgotājam, ciktāl tas lieto nevis savu, bet gan aizņemtu kapitālu, jāizmaksā šī kapitāla īpašniekam un kreditoram. Ja kapitālists pielieto tikai savu paša kapitālu, tad šāda peļņas sadalīšana nenotiek; visa peļņa pieder viņam. Tiešām, ja kapitāla īpašnieki paši lieto kapitālu atražošanas procesā, tie nepiedalās konkurencē, kura nosaka procenta normu, un jau te ir redzams, kādā mērā procenta kategorija, kas nav iespējama, ja nenosaka procenta likmi, ir sveša paša rūpnieciskā kapitāla kustībai.

«Procenta normu varam definēt kā to proporcionālo summu, ar kuru apmierinās kreditors un kuru maksā aizņēmējs par zināmas naudas kapitāla summas izmantošanu gada laikā vai citā ilgākā vai īsākā periodā... tajos gadījumos, kad kapitāla īpašnieks tiešām pielieto to atražošanai, viņš nepieder pie to kapitālistu skaita, kuru attiecība pret aizņēmēju skaitu nosaka procenta likmi» (Th. Tooke. «A History of Prices etc. from 1793 to 1837». Vol. II. London, 1838, p. 355—356).

Tiešām, tikai kapitālistu sadalījums naudas kapitālistos un rūpniecības kapitālistos pārvērš daļu peļņas par procentu, vispār rada procenta kategoriju, un tikai konkurence starp šiem diviem kapitālistu veidiem rada procenta likmi.

Kamēr kapitāls funkcionē atražošanas procesā — pat pieņemot, ka tas pieder pašam rūpniecības kapitālistam, kuram tas tāpēc nav jāatdod atpakaļ kreditoram, — līdz tam laikam kapitālista kā privātpersonas rīcībā atrodas nevis pats šis kapitāls, bet tikai peļņa, kuru viņš var izdot kā ienākumu. Kamēr viņa kapitāls funkcionē kā kapitāls, tas pieder atražošanas procesam, ir iesaistīts tajā. Kaut gan rūpniecības kapitālists ir tā īpašnieks, tomēr šis īpašums nedod tam iespēju līdz tam laikam, kamēr viņš izmanto kapitālu kā kapitālu darba ekspluatācijai, vienlaikus rīkoties ar to

arī vēl kādā citā veidā. Gluži tāpat tas ir arī ar naudas kapitālistu. Kamēr tā kapitāls ir aizdots un tāpēc funkcionē kā naudas kapitāls, tas ienes viņam procentus, daļu no peļņas, bet ar pamatsummu kapitālists nevar rīkoties. Tas izpaužas katru reizi, kad kapitālists savu kapitālu aizdod, piemēram, uz gadu vai uz vairākiem gadiem, un zināmos termiņos saņem procentus, nesaņemot atpakaļ kapitālu. Bet pat kapitāla atdošana neko negroza. Saņemot to atpakaļ, kapitālistam vienmēr no jauna tas jāaizdod, ja viņš grib saglabāt sev to iedarbību, kāda tam piemīt kā kapitālam, šai gadījumā kā naudas kapitālam. Kamēr kapitāls ir viņa rokās, tas nenes procentus un nedarbojas kā kapitāls, un, kamēr tas nes procentus un darbojas kā kapitāls, tas neatrodas viņa rokās. No tā izriet iespēja aizdot kapitālu uz mūžīgiem laikiem. Tāpēc gluži nepareizas ir šādas Tūka piezīmes pret Bozanketu. Viņš citē Bozanketu («Metallic, Paper, and Credit Currency». London, 1842, p. 73):

«Ja procenta likme tiktu pazemināta uz 1%, tad aizņemtais kapitāls būtu vērtības ziņā gandrīz vienāds (on a par) ar paša kapitālu.»

Pie tā Tūks piezīmē:

«Ka kapitāls, kas aizņemts par šādiem vai vēl mazākiem procentiem, var būt kaut vai aptuveni vērtībā vienāds ar paša kapitālu — tas ir tik dīvains apgalvojums, ka diezin vai tas pelnītu nopietnu uzmanību, ja to nebūtu izteicis tik gudrs un atsevišķos temata punktos tik labi orientēts autors. Vai tiešām viņš nav pamanījis vai atzinis par maznozīmīgu to apstākli, ka aizdevu kapitāla priekšnoteikums ir atpakaļsamaksa» (Th. Tooke. «An Inquiry into the Currency Principles». 2nd ed. London, 1844, p. 80)?

Ja procents būtu = 0, tad rūpniecības kapitālists, kas aizņēmies kapitālu, būtu vienādā stāvoklī ar kapitālistu, kas strādā ar paša kapitālu. Abi saņemtu vienādu vidējo peļņu, bet kapitāls funkcionē kā kapitāls, vienalga, vai tas ir aizņemts vai paša kapitāls, tikai tiktāl, ciktāl tas ražo peļņu. Tas apstāklis, ka kapitāls ir jāatdod atpakaļ, te neko negrozītu. Jo vairāk procenta likme tuvojas nullei, t. i., piemēram, pazeminās līdz 1%, jo vairāk aizņemtais kapitāls nonāk vienādā stāvoklī ar paša kapitālu. Kamēr naudas kapitālam jāeksistē kā naudas kapitālam, tam visu laiku arvien no jauna jātiek aizdotam un turklāt par pastāvošo procentu, teiksim, par 1%, un visu laiku vienai un tai pašai rūpniecības un tirdzniecības kapitālistu šķirai. Kamēr pēdējie funkcionē kā kapitālisti, atšķirība starp to, kas funkcionē ar aizņemtā kapitāla palīdzību, un to, kas funkcionē ar paša kapitālu, ir tikai tā, ka vienam jāmaksā procenti un otram — ne; viens bāž sev kabatā visu peļņu p otrs $p-z$, peļņu mīnus procents; jo vairāk z tuvojas nullei, jo vairāk $p-z$ tuvojas p un tātad jo vairāk abi kapitālisti nonāk vienādā stāvoklī. Vienam jāatmaksā kapitāls atpakaļ un no jauna jāaizņemas, bet otram, ciktāl viņa kapitālam ir jāfunkcionē, tāpat pastāvīgi no jauna tas jāavansē ražošanas procesam, un viņš nevar rīkoties ar to citādi kā vienīgi šī procesa labad. Paliek vēl

tikai viena pati par sevi saprotama atšķirība, proti, tā, ka viens no šiem kapitālistiem ir sava kapitāla īpašnieks, bet otrs nav.

Tagad rodas jautājums: kādā veidā šis tīri kvantitatīvais peļņas sadalījums tīrā peļņā un procentā pāriet kvalitatīvā sadalījumā? Citiem vārdiem sakot, kādā veidā kapitālists, kas pielieto tikai savu paša, nevis aizņemtu kapitālu, arī ieskaita daļu savas bruto peļņas īpašā procenta kategorijā un īpaši aprēķina to kā tādu? Un, tālāk, kādā veidā sakarā ar to katrs kapitāls — aizņemts vai neaizņemts — kā procentus nesošs kapitāls atšķiras no sevis paša kā tīru peļņu nesoša kapitāla?

Ir zināms, ka ne katrs nejaušs šāda veida peļņas kvantitatīvs sadalījums pārvēršas par kvalitatīvu. Tā, piemēram, daži rūpniecības kapitālisti apvienojas, lai uzsāktu uzņēmumu, un pēc tam sadala savā starpā peļņu saskaņā ar juridiski noslēgtu vienošanos. Citiem ir savi uzņēmumi katram pašam par sevi, bez kompanjoniem. Tie neaprēķina savu peļņu pēc divām kategorijām, vienu daļu kā individuālo peļņu, otru — kā kompānijas peļņu, kas domāta neesošiem kompanjoniem. Tātad šajā gadījumā kvantitatīvais dalījums nepārvēršas kvalitatīvajā. Šāds dalījums notiek tad, kad īpašnieks sastāv no vairākām juridiskām personām; tas nenotiek, kad tā nav.

Lai atbildētu uz jautājumu, mums būs mazliet ilgāk jāpakavējas pie procenta rašanās patiesā izejas punkta, t. i., jāiziet no pieņēmuma, ka naudas kapitālists un ražīgais kapitālists tiešām nostājas viens pret otru ne tikai kā juridiski atšķirīgas personas, bet arī kā personas, kurām ir pilnīgi dažādas lomas atražošanas procesā, jeb kā personas, kuru rokās viens un tas pats kapitāls tiešām veic divējādu un pilnīgi dažādu kustību. Viens tikai aizdod kapitālu, otrs to ražīgi pielieto.

Ražīgajam kapitālistam, kas strādā ar aizņemta kapitāla palīdzību, bruto peļņa sadalās divās daļās: procentā, kurš tam jāmaksā aizdevējam, un pārpalikumā virs procenta, kas ir viņa paša peļņas tiesa. Ja vispārējā peļņas norma ir dota, tad šo pēdējo daļu nosaka procenta likme; ja ir dota procenta likme, tad šo daļu nosaka vispārējā peļņas norma. Un tālāk: lai arī kā bruto peļņa, patiesais visas peļņas vērtības lielums, novirzītos katrā konkrētajā gadījumā no vidējās peļņas, to peļņas daļu, kura pieder funkcionējošam kapitālistam, nosaka procents, jo šo pēdējo fiksē vispārējā procenta likme (ja neņemam vērā īpašu juridisku līgumu gadījumus) un tā ir pieņemta kā dots lielums, iekam sākas ražošanas process, t. i., iekam saņemts tā rezultāts, bruto peļņa. Mēs redzējām, ka īstenais specifiskais kapitāla produkts ir virsvērtība jeb, precīzāk sakot, peļņa. Bet kapitālistam, kas strādā ar aizņemta kapitāla palīdzību, šis produkts ir nevis peļņa, bet gan peļņa mīnus procents, t. i., tā peļņas daļa, kas paliek viņam pāri pēc procenta nomaksas. Tādējādi šī peļņas daļa viņam nepieciešami parādās kā kapitāla produkts, ciktāl šis kapitāls funkcionē;

attiecībā uz viņu tā tas īstenībā arī ir, tāpēc ka viņš pārstāv kapitālu tikai kā funkcionējošu kapitālu. Viņš ir kapitāla personifikācija, ciktāl kapitāls funkcionē, un tas funkcionē tiktāl, ciktāl tas ir ieguldīts rūpniecībā vai tirdzniecībā tādā veidā, ka ienes peļņu, un ciktāl to pielietojošais kapitālists veic ar to operācijas, ko prasa attiecīgā uzņēmumu darbības nozare. Pretēji procentam, kas viņam jāmaksā no bruto peļņas kreditoram, pārējā peļņas daļa, kuru saņem viņš pats, tādējādi nepieciešami pieņem rūpnieciskās resp. tirdznieciskās peļņas formu jeb, lietojot izteicienu, kas aptver kā vienu, tā otru, pieņem uzņēmēja ienākuma formu. Ja bruto peļņa ir vienlīdzīga vidējai peļņai, tad šī uzņēmēja ienākuma lielumu nosaka vienīgi procenta likme. Ja bruto peļņa novirzās no vidējās peļņas, tad starpību starp to un vidējo peļņu (atskaitot no vienas un otras procentu) nosaka visi tie konjunktūras momenti, kas nosaka pagaidu novirzīšanos — vai nu peļņas normas novirzīšanos atsevišķā ražošanas sfērā no vispārējās peļņas normas, vai arī atsevišķa kapitālista noteiktā sfērā saņemtās peļņas novirzīšanos no šīs īpašās sfēras vidējās peļņas. Bet mēs redzējām, ka peļņas norma pašā ražošanas procesā ir atkarīga ne tikai no virsvērtības, bet arī no daudziem citiem apstākļiem: no ražošanas līdzekļu pirkšanas cenas, no ražošanas metodēm, kas ir ražīgākas par vidējām, no pastāvīgā kapitāla ekonomijas utt. Un, ja nerunā par ražošanas cenu, tad peļņas norma ir atkarīga no īpašiem konjunktūras momentiem, bet katrā konkrētā veikalnieciskā darījumā no kapitālista lielākas vai mazākas veiklības un uzņēmības, no tā, kādā mērā augstāk vai zemāk par ražošanas cenu viņš pērk un pārdod, un tātad no tā, vai viņš apgrozības procesā piesavinās lielāku vai mazāku kopējās virsvērtības daļu. Bet katrā ziņā bruto peļņas kvantitatīvais dalījums te pārvēršas par kvalitatīvo — jo vairāk tāpēc, ka pats kvantitatīvais dalījums ir atkarīgs no tā, *kas* ir jādala, *kā* saimnieko aktīvais kapitālists ar kapitālu un kādu bruto peļņu tas viņam ienes kā funkcionējošais kapitāls, t. i., ar kapitālista kā aktīva kapitālista funkcijām. Mēs te pieņemam, ka funkcionējošais kapitālists nav kapitāla īpašnieks. Īpašumu uz kapitālu attiecībā pret viņu pārstāv kreditors, naudas kapitālists. Tādējādi procents, kuru funkcionējošais kapitālists viņam maksā, ir daļa no bruto peļņas, kas pienākas kapitāla īpašumam kā tādam. Pretēji tam peļņas daļa, kas pienākas aktīvajam kapitālistam, parādās tagad kā uzņēmēja ienākums, kas izriet vienīgi no operācijām vai funkcijām, kuras tas veic atražošanas procesā ar kapitāla palīdzību, tātad speciāli no tām funkcijām, kuras tas veic kā uzņēmējs rūpniecībā vai tirdzniecībā. Tātad attiecībā pret viņu procents parādās vienkārši kā augļi, ko dod kapitāla īpašums, kapitāls pats par sevi, abstrahēts no kapitāla atražošanas procesa, kapitāls, ciktāl tas «nestrādā», nefunkcionē, bet uzņēmēja ienākums viņam parādās vienīgi kā augļi, ko dod tās funkcijas, kuras viņš veic ar kapitālu, ko dod kapitāla kus-

tība un kapitāla funkcionēšana, kas aktīvajam kapitālistam tagad parādās kā viņa paša darbība pretēji naudas kapitālista bezdarbībai, nelīdzdalībai ražošanas procesā. Šī bruto peļņas divu daļu kvalitatīvā norobežošanās, kas izpaužas tai apstāklī, ka procents ir auglis, ko dod kapitāls pats par sevi, kapitāla īpašums neatkarīgi no ražošanas procesa, bet uzņēmēja ienākums — auglis, ko dod funkcionējošais kapitāls, kurš darbojas ražošanas procesā, un tāpēc tās aktīvās lomas auglis, kāda ir kapitālu pielietojošai personai atražošanas procesā, — šī kvalitatīvā norobežošanās nebūt nav vienā gadījumā naudas kapitālista, otrā gadījumā rūpniecības kapitālista subjektīvs priekšstats. Tā ir dibināta uz objektīvu faktu, tāpēc ka procents ienāk naudas kapitālistam, kreditoram, kas ir tikai kapitāla īpašnieks, tātad pārstāv tikai kapitāla īpašumu pirms ražošanas procesa un ārpus ražošanas procesa, bet uzņēmēja ienākums pieplūst tikai kapitālistam, kas funkcionē, kas nav kapitāla īpašnieks.

Tiklab rūpniecības kapitālistam, ciktāl tas strādā ar aizņemtu kapitālu, kā arī naudas kapitālistam, ciktāl tas pats nepielieto savu kapitālu, bruto peļņas tīri kvantitatīvā sadalīšanās starp divām dažādām personām, kurām ir dažādi juridiskie tituli uz vienu un to pašu kapitālu un tāpēc arī uz tā ražoto peļņu, pārvēršas par kvalitatīvu dalīšanos. Viena peļņas daļa tagad parādās kā auglis, kas pats par sevi pienākas kapitālam *vienā* apzīmējumā, procenta veidā; otra daļa parādās kā specifisks auglis, ko dod kapitāls citā — pretējā apzīmējumā, un tāpēc parādās kā uzņēmēja ienākums; viena parādās kā produkts, ko dod tikai kapitāla īpašums, otra — kā produkts, ko dod tikai šī kapitāla funkcionēšana, kā tāda kapitāla produkts, kas veic procesu, vai to funkciju produkts, kuras veic aktīvais kapitālists. Un šai bruto peļņas abu daļu kristalizācijai un savstarpējai nošķirtībai, it kā tās abas būtu radušās no diviem būtiski dažādiem avotiem, tagad jānodibinās priekš visas kapitālistu šķiras un visa kapitāla. Pie tam vienalga, vai aktīvā kapitālista pielietotais kapitāls ir aizņemts vai nav aizņemts, vai naudas kapitālistam piederošo kapitālu pielieto viņš pats vai ne. Peļņa no jebkura kapitāla un tātad arī vidējā peļņa, kas ir dibināta uz kapitālu savstarpējo izlīdzināšanos, sadalās vai var tikt sadalīta divās kvalitatīvi dažādās, savstarpēji patstāvīgās un savstarpēji neatkarīgās daļās, procentā un uzņēmēja ienākumā, no kurām katru nosaka īpaši likumi. Kapitālists, kas strādā ar paša kapitālu, gluži tāpat kā tas, kas strādā ar aizņemtu kapitālu, dala savu bruto peļņu procentā, kas viņam pienākas kā īpašniekam, kā aizdevējam, kas aizdevis savu paša kapitālu pašam sev, un uzņēmēja ienākumā, kas pienākas viņam kā aktīvam, funkcionējošam kapitālistam. Tādējādi attiecībā uz šo dalījumu kā kvalitatīvu dalījumu nav nozīmes tam, vai kapitālistam tiešām ir jādalās ar citu kapitālistu vai ne. Tas, kas pielieto kapitālu, lai arī tas strādātu ar paša kapitālu, sadalās divās

personās: vienkāršā kapitāla īpašniekā un personā, kas kapitālu pielieto; pats viņa kapitāls attiecībā uz tā ienestās peļņas kategorijām sadalās kapitāla *īpašumā*, kapitālā *ārpus* ražošanas procesa, kas pats par sevi ienes procentu, un kapitālā, kas atrodas ražošanas procesā, kas, būdams procesā, dod uzņēmēja ienākumu.

Tātad procents nostiprinās tādējādi, ka parādās tagad nevis kā ražošanai vienaldzīgs bruto peļņas dalījums, kas notiek tikai tādā gadījumā, kad rūpnieks strādā ar aizņemta kapitāla palīdzību. Pat tad, kad viņš strādā ar paša kapitālu, viņa peļņa sadalās procentā un uzņēmēja ienākumā. Līdz ar to tīri kvantitatīvais dalījums kļūst par kvalitatīvu; tas notiek neatkarīgi no tā nejaušā apstākļa, vai rūpnieks ir sava kapitāla īpašnieks vai ne. Tās nav tikai peļņas daļas, kas tiek sadalītas starp dažādām personām, bet tās ir divas dažādas peļņas kategorijas, kuras ir dažādā attiecībā pret kapitālu, t. i., pieder pie dažādām noteiktām kapitāla formām.

Tagad kļūst ļoti skaidri cēloņi, kuru rezultātā šī bruto peļņas sadalīšanās procentā un uzņēmēja ienākumā, ja tā ir kļuvusi kvalitatīva, saglabā šo kvalitatīvā dalījuma raksturu priekš visa kapitāla un visas kapitālistu šķiras.

Pirmkārt, tas izriet jau no tā vienkāršā empīriskā apstākļa, ka vairums rūpniecības kapitālistu, kaut arī dažādā mērā, strādā tiklab ar savu paša, kā arī ar aizņemtā kapitāla palīdzību un ka attiecība starp paša un aizņemto kapitālu dažādos periodos mainās.

Otrkārt, bruto peļņas vienas daļas pārvēršanās procenta formā pārvērš tās otru daļu par uzņēmēja ienākumu. Tiešām, šis pēdējais ir tikai tā pretējā forma, kuru pieņem bruto peļņas pārpalikums virs procenta, kad procents pastāv kā īpaša kategorija. Viss jautājuma pētījums, kādā veidā bruto peļņa diferencējas procentā un uzņēmēja ienākumā, ir reducējams vienkārši uz pētījumu par to, kādā veidā daļa bruto peļņas vispār kristalizējas un sāk patstāvīgi eksistēt kā procents. Bet procentus nesošais kapitāls vēsturiski pastāv kā gatava sena forma, un tāpēc arī procents kā kapitāla ražotās virsvērtības gatava apakšforma ir pastāvējis jau ilgi pirms tam, kad parādījās kapitālistiskais ražošanas veids un tam atbilstošie priekšstati par kapitālu un peļņu. Tāpēc līdz pat šim laikam naudas kapitāls, procentus nesošais kapitāls tautas priekšstatā vēl arvien ir kapitāls vispār, kapitāls par excellence*. Ar to arī izskaidrojams, no otras puses, tas pirms Mesī laika valdījušais priekšstats, it kā ar procentu tiek samaksāta nauda kā tāda. Apstāklis, ka aizdotais kapitāls ienes procentu neatkarīgi no tā, vai tas faktiski tiek pielietots kā kapitāls vai ne, — ienes procentu arī gadījumā, ja tas ir aizņemts patēriņam, nostiprina priekšstatu par šīs kapitāla formas patstāvību. Vislabākais ap-

* — lielāko tiesu. — *Red.*

stiprinājums patstāvībai, kāda pirmajos kapitālistiskā ražošanas veida periodos piemīt procentam attiecībā pret peļņu un procentus nesošajam kapitālam — attiecībā pret rūpniecisko kapitālu, ir tas, ka tikai XVIII gadsimta vidū (Mesī un pēc tam Hjūms[98]) atklāja faktu, ka procents ir vienkārši daļa bruto peļņas un ka vispār vajadzēja izdarīt šādu atklājumu.

Treškārt, vai nu rūpniecības kapitālists strādā ar paša vai ar aizņemtu kapitālu, tas neko negroza apstāklī, ka viņam stāv pretim naudas kapitālistu kā īpaša veida kapitālistu šķira, naudas kapitāls kā patstāvīgs kapitāla veids un procents kā šim īpašajam kapitālam atbilstoša patstāvīga virsvērtības forma.

No *kvalitatīvās* puses procents ir virsvērtība, kuru dod vienkārši kapitāla īpašums, kuru kapitāls ienes pats par sevi, kaut gan tā īpašnieks paliek ārpus atražošanas procesa, kuru kapitāls tātad dod nošķirti no sava procesa.

No *kvantitatīvās* puses procentu veidojošā peļņas daļa parādās tā, it kā būtu saistīta nevis ar rūpniecisko un tirdzniecisko kapitālu kā tādiem, bet gan ar naudas kapitālu, un šīs virsvērtības daļas norma, procenta norma jeb procenta likme nostiprina šādu attiecību. Tāpēc ka, pirmkārt, procenta likme — lai gan ir atkarīga no vispārējās peļņas normas — tiek nosacīta patstāvīgi un, otrkārt, tā, tāpat kā preču tirgus cena, pretēji nenotveramajai peļņas normai parādās kā stabila, visās pārmaiņās vienveidīga, acīm redzama un vienmēr dota attiecība. Ja viss kapitāls atrastos rūpniecības kapitālistu rokās, tad nebūtu nedz procenta, nedz procenta likmes. Patstāvīgā forma, ko pieņem bruto peļņas kvantitatīvā sadalīšanās, rada kvalitatīvu sadalīšanos. Ja salīdzinām rūpniecības kapitālistu ar naudas kapitālistu, tad vienu no otra atšķir tikai uzņēmēja ienākums kā bruto peļņas pārpalikums virs vidējā procenta, kas parādās procenta likmes dēļ, kā empīriski dots lielums. No otras puses, ja salīdzinām šo pašu rūpniecības kapitālistu ar rūpniecības kapitālistu, kurš saimnieko ar paša, nevis aizņemta kapitāla palīdzību, tad šis pēdējais kapitālists atšķiras no tā tikai kā naudas kapitālists, jo iebāž procentu savā kabatā, nevis to izmaksā. Abos gadījumos bruto peļņas daļa, kas atšķiras no procenta, viņam parādās kā uzņēmēja ienākums un pats procents — kā virsvērtība, kuru kapitāls dod pats par sevi un kuru tas tāpēc dotu arī bez ražīgas pielietošanas.

Attiecībā uz atsevišķu kapitālistu tas ir praktiski pareizi. No viņa vēlēšanās ir atkarīgs, vai nu aizdot savu kapitālu kā procentus nesošu kapitālu, vai arī patstāvīgi palielināt tā vērtību, pielietojot kā ražīgu kapitālu, pie tam ir vienalga, vai zināmais kapitāls jau savā izejas punktā pastāv kā naudas kapitāls vai arī tas vēl ir jāpārvērš par naudas kapitālu. Bet vispārējā mērogā, t. i., attiecinot uz visu sabiedrisko kapitālu, — kā to dara daži vulgārie ekonomisti, uzdodot pašu kapitāla īpašumu pat par peļ-

ņas pamatu, — tā, protams, ir aplamība. Pārvērst visu kapitālu par naudas kapitālu bez cilvēkiem, kas pērk un izmanto, lai palielinātu ražošanas līdzekļu vērtību, kuru formā pastāv viss kapitāls, izņemot samērā nelielu tā daļu, kas pastāv kā nauda, — tā, protams, ir aplamība. Vēl lielāka aplamība ir iedomāties, ka, pamatojoties uz kapitālistisko ražošanas veidu, kapitāls ienestu procentu, nefunkcionējot kā ražīgs kapitāls, t. i., neradot virsvērtību, no kuras procents ir tikai viena daļa, ka kapitālistiskais ražošanas veids varētu iet savu ceļu bez kapitālistiskās ražošanas. Ja pārmērīgi liela daļa kapitālistu gribētu pārvērst savu kapitālu par naudas kapitālu, tad sekas būtu naudas kapitāla vērtības pārmērīga samazināšanās un procenta likmes ārkārtīga krišanās; daudzi tūdaļ nonāktu tādā stāvoklī, ka nespētu dzīvot no saviem procentiem un tādējādi no jauna būtu spiesti pārvērsties par rūpniecības kapitālistiem. Bet, kā jau teicām, katrs atsevišķais kapitālists domā tieši tā. Tāpēc, pat saimniekojot ar paša kapitālu, viņš nepieciešami uzskata to savas vidējās peļņas daļu, kas vienlīdzīga vidējam procentam, kā produktu, kuru dod viņa kapitāls kā tāds — neatkarīgi no ražošanas procesa, un pretēji šai daļai, kas nošķirusies kā procents, bruto peļņas pārpalikumu virs procenta viņš uzskata vienkārši par uzņēmēja ienākumu.

Ceturtkārt {izlaidums manuskriptā}.

Tādējādi, izrādās, tā peļņas daļa, kura funkcionējošajam kapitālistam ir jāmaksā aizņemtā kapitāla vienkāršajam īpašniekam, pārvēršas par tās peļņas daļas patstāvīgu formu, kuru — ar procenta nosaukumu — ienes ikviens kapitāls kā tāds neatkarīgi no tā, vai tas ir aizņemts vai ne. Šīs daļas lielums ir atkarīgs no vidējās procenta likmes līmeņa. Uz tās izcelšanos tagad norāda tikai tas, ka funkcionējošais kapitālists, ciktāl ir sava kapitāla īpašnieks, nekonkurē — vismaz aktīvi — procenta likmes noteikšanā. Tīri kvantitatīvais peļņas sadalījums starp divām personām, kurām ir dažādi juridiskie tituli uz to, ir pārvērties par kvalitatīvo sadalījumu, kas šķietami izriet no pašas kapitāla un peļņas dabas. Tāpēc ka, kā redzējām, tiklīdz daļa peļņas vispār pieņem procenta formu, starpība starp vidējo peļņu un procentu jeb peļņas pārpalikums virs procenta pārvēršas par procentam pretēju formu, par uzņēmēja ienākuma formu. Šīs divas formas, procents un uzņēmēja ienākums, pastāv tikai savā pretstatā. Tātad tās abas ir zināmā attiecībā nevis ar virsvērtību, no kuras tās ir tikai daļas, kas fiksētas dažādās kategorijās, rubrikās un ar dažādiem nosaukumiem, bet gan savstarpējā attiecībā. Tā kā viena daļa peļņas pārvēršas par procentu, tad otra parādās kā uzņēmēja ienākums.

Ar peļņu mēs te pastāvīgi saprotam vidējo peļņu, jo te mums ir pilnīgi vienaldzīgas novirzes tiklab no individuālās peļņas, kā arī no peļņas dažādās ražošanas sfērās, t. i., kaut kādas pārmaiņas vidējās peļņas resp. virsvērtības sadalījumā, kas saistī-

tas ar konkurences cīņu un citiem apstākļiem. Tas attiecas vispār uz visu šo pētījumu.

Bet procents, kā to dēvē Remzijs, ir tīrā peļņa, ko ienes kapitāla īpašums kā tāds vai nu tam, kas ir tikai kreditors un paliek ārpus atražošanas procesa, vai arī īpašniekam, kurš pats ražīgi pielieto savu kapitālu. Bet arī pēdējam kapitāls ienes šo tīro peļņu nevis kā funkcionējošam kapitālistam, bet gan kā naudas kapitālistam, kas aizdevis savu paša kapitālu kā procentus nesošu kapitālu sev pašam kā funkcionējošam kapitālistam. Tāpat kā naudas un vispār vērtības pārvēršanās par kapitālu ir kapitālistiskā ražošanas procesa pastāvīgs rezultāts, tāpat naudas pastāvēšana kapitāla veidā ir pastāvīgs kapitālistiskā ražošanas procesa priekšnoteikums. Tā kā nauda spēj pārvērsties par ražošanas līdzekļiem, tad tā pastāvīgi komandē nesamaksāto darbu un tāpēc pārvērš preču ražošanas un apgrozības procesu par virsvērtības ražošanu pašam īpašniekam. Tātad procents izteic tikai to, ka vērtība vispār — materializēts darbs tā vispārēji sabiedriskajā formā, — kā vērtība, kas īstenajā ražošanas procesā pieņem ražošanas līdzekļu veidu, stāv pretim dzīvajam darbaspēkam kā patstāvīga vara un ir līdzeklis, kā piesavināties nesamaksātu darbu, un ka šāda vara tā ir tāpēc, ka stāv pretim strādniekam kā svešs īpašums. Bet, no otras puses, procenta formā šis pretstats algotajam darbam nav vairs saredzams, tāpēc ka procentus nesošais kapitāls kā tāds atrod savu pretstatu nevis algotajā darbā, bet gan funkcionējošajā kapitālā; kapitālists-kreditors kā tāds stāv tieši pretim atražošanas procesā faktiski funkcionējošajam kapitālistam, nevis algotajam strādniekam, kuram tieši kapitālistiskās ražošanas apstākļos ir ekspropriēti ražošanas līdzekļi. Procentus nesošais kapitāls ir kapitāls *kā īpašums* pretstatā kapitālam *kā funkcijai*. Bet, kamēr kapitāls nefunkcionē, tas neekspluatē strādniekus un nenonāk antagonismā ar darbu.

No otras puses, uzņēmēja ienākums nav pretstats algotajam darbam, bet gan tikai procentam.

Pirmkārt, ja pieņemam vidējo peļņu kā dotu lielumu, tad uzņēmēja ienākuma normu nosaka nevis darba alga, bet gan procenta likme. Ienākuma norma ir augstāka vai zemāka pretējā proporcijā procenta likmei.[72]

Otrkārt, savu pretenziju uz uzņēmēja ienākumu un tātad arī pašu šo ienākumu funkcionējošais kapitālists atvasina nevis no sava īpašuma uz kapitālu, bet gan no kapitāla funkcijas pretēji tai kapitāla noteiktajai formai, kurā tas pastāv kā bezdarbīgs īpašums. Tas izpaužas kā tieši pastāvošs pretstats tajos gadījumos, kad viņš operē ar aizņemtu kapitālu, tā ka procentu un uzņēmēja ienākumu saņem divas dažādas personas. Uzņēmēja peļņa

[72] «Uzņēmuma peļņa ir atkarīga no kapitāla tīrās peļņas, bet ne pēdējā no pirmās» (*Ramsay*. «An Essay on the Distribution of Wealth», p. 214. Remzijam tīrā peļņa vienmēr nozīmē procentu).

rodas no kapitāla funkcijas atražošanas procesā, t. i., kā rezultāts operācijām, darbībai, ar kurām funkcionējošais kapitālists pastarpina šīs rūpnieciskā un tirdznieciskā kapitāla funkcijas. Bet būt par funkcionējošā kapitāla pārstāvi — tā nav sinekūra, kāda ir procentus nesošā kapitāla pārstāvība. Uz kapitālistiskās ražošanas bāzes kapitālists pārvalda tiklab ražošanas procesu, kā arī apgrozības procesu. Ražīgā darba ekspluatācija prasa pūles pašam kapitālistam vai citiem, kas rīkojas viņa vārdā. Tādējādi uzņēmēja ienākums pretstatā procentam parādās viņam kā kaut kas neatkarīgs no īpašuma uz kapitālu, drīzāk gan viņa kā neīpašnieka, kā *strādātāja* funkciju rezultāts.

Tāpēc viņa galvā nepieciešami rodas priekšstats, ka viņa uzņēmēja ienākums ne tikai nav kaut kādā pretstatā algotajam darbam, ne tikai nav vienkārši nesamaksāts cita darbs, bet, gluži otrādi, tas pats nav nekas cits kā *darba alga*, alga par uzraudzību, wages of superintendence of labour, augstāka alga nekā parastajam algotajam strādniekam: 1) tāpēc ka tas ir sarežģītāks darbs, 2) tāpēc ka viņš pats izmaksā sev darba algu. Ka viņa kā kapitālista funkcija ir ražot virsvērtību, t. i., nesamaksātu darbu, un turklāt visekonomiskākajos apstākļos, — šo apstākli viņa apziņā pilnīgi aizsedz pretstats, ka procentu saņem kapitālists, kaut arī viņš neveiktu nekādu funkciju kā kapitālists, bet būtu tikai kapitāla īpašnieks, un ka uzņēmēja ienākumu turpretim saņem funkcionējošais kapitālists, kaut arī viņš nebūtu tā kapitāla īpašnieks, ar kuru viņš funkcionē. Aiz abu daļu pretējām formām, kādās ir sadalīta peļņa, t. i., virsvērtība, aizmirstas, ka abas tās ir vienkārši virsvērtības daļas un ka tās sadalīšana neko nevar grozīt nedz tās dabā, nedz tās tapšanā un tās pastāvēšanas nosacījumos.

Atražošanas procesā funkcionējošais kapitālists pārstāv attiecībā pret algotajiem strādniekiem kapitālu kā svešu īpašumu, un naudas kapitālists, ko pārstāv funkcionējošais kapitālists, piedalās darba ekspluatācijā. Tas apstāklis, ka attiecībā pret strādniekiem aktīvais kapitālists tikai kā ražošanas līdzekļu pārstāvis var veikt savu funkciju, var likt strādniekiem strādāt viņa labā jeb likt ražošanas līdzekļiem funkcionēt kā kapitālam, — šis apstāklis tiek aizmirsts pretstata dēļ starp kapitāla funkciju atražošanas procesā un vienkāršu īpašumu uz kapitālu ārpus atražošanas procesa.

Tiešām, tā forma, kurā abas peļņas, t. i., virsvērtības daļas izpaužas kā procents un uzņēmēja ienākums, neizteic attiecību pret darbu, tāpēc ka šī attiecība pastāv tikai starp šo formu un peļņu vai, precīzāk, virsvērtību kā abu šo daļu summu, veselo, vienību. Attiecība, kādā sadalās peļņa, un dažādi juridiskie tituli, uz kuru pamata notiek šī dalīšana, prezumē jau gatavu peļņu, kas jau eksistē. Tāpēc, ja kapitālists ir tā kapitāla īpašnieks, ar kuru viņš funkcionē, tad viņš bāž sev kabatā visu peļņu resp. virsvērtību; strādniekam ir gluži vienalga, vai kapitālists paņem visu peļņu sev vai daļa no tās viņam ir jāizmaksā trešai personai kā juri-

diskam īpašniekam. Tādējādi cēloņi, kas noteic peļņas sadalīšanu starp diviem kapitālistu veidiem, nemanot pārvēršas par cēloņiem, kas noteic eksistenci sadalāmajai peļņai — virsvērtībai, kuru neatkarīgi no jebkādas vēlākas dalīšanas kapitāls kā tāds iegūst no atražošanas procesa. No tā, ka procents stāv pretim uzņēmēja ienākumam un uzņēmēja ienākums — procentam, ka tie abi stāv pretim viens otram, nevis darbam, izriet, ka uzņēmēja ienākums plus procents, t. i., peļņa, beigu beigās virsvērtība, ir dibināti — uz ko? Uz to, ka abām tās daļām ir pretējas formas! Bet peļņa tiek ražota, iekam tiek izdarīta šī dalīšana, iekam par to var būt runa.

Procentus nesošais kapitāls pastāv kā kapitāls tikai tiktāl, ciktāl aizdotā nauda tiešām pārvēršas par kapitālu un ciktāl tiek ražota uzvija, kuras daļa ir procents. Bet tas neizslēdz, ka ar šo kapitālu neatkarīgi no ražošanas procesa saaug īpašība ienest procentus. Darbaspēks taču arī parāda savu spēju ražot vērtību tikai tad, kad tas darbojas un realizējas darba procesā, bet tas neizslēdz, ka šis darbaspēks pats par sevi, potenciāli, kā spēja, ir darbība, kas rada vērtību, un kā tāds tas rodas nevis tikai no procesa, bet gan, gluži otrādi, ir šī procesa priekšnoteikums. Tas tiek pirkts kā spēja radīt vērtību. Bet to var pirkt ne tikai tādēļ, lai liktu tam ražīgi strādāt, bet arī, piemēram, tīri personiskiem mērķiem, apkalpošanai utt. Tāpat ir arī ar kapitālu. To jau nosaka aizņēmējs, vai viņš kapitālu izlietos kā kapitālu, t. i., faktiski iedarbinās kapitālam piemītošo īpašību radīt virsvērtību. Abos gadījumos viņš maksā par virsvērtību, kura pati par sevi, iespējamībā, ir ietverta precē-kapitālā.

Pakavēsimies tagad sīkāk pie uzņēmēja ienākuma.

Ciktāl tiek fiksēts kapitāla specifiskās sabiedriskās noteiktības moments kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos — kapitāla īpašums, kuram piemīt īpašība komandēt citu darbu, — un tāpēc procents parādās kā daļa no virsvērtības, kuru šinīs apstākļos ražo kapitāls, otra virsvērtības daļa — uzņēmēja ienākums — nepieciešami parādās tādā veidā, it kā tā rastos nevis no kapitāla kā kapitāla, bet gan no ražošanas procesa neatkarīgi no tā specifiskās sabiedriskās noteiktības, kura taču kapitāla procenta izteiksmē jau ir ieguvusi savu īpašo eksistences veidu. Bet ražošanas process, kas nošķirts no kapitāla, ir darba process vispār. Tāpēc rūpniecības kapitālists atšķirībā no kapitāla īpašnieka parādās nevis kā funkcionējošais kapitāls, bet gan kā persona, kas funkcionē pat neatkarīgi no kapitāla, kā vienkāršs darba procesa nesējs vispār, kā strādātājs un turklāt algots strādātājs.

Procents pats par sevi izteic tieši to, ka pastāv darba nosacījumi kā kapitāls to sabiedriskā pretstatā darbam, tiem pārveido-

joties personiskā varā attiecībā pret darbu un pār darbu. Īpašumu uz kapitālu kā tādu tie parāda kā līdzekli piesavināties sveša darba produktus. Bet šī kapitālam raksturīgā īpašība izpaužas procentā kā kaut kas tāds, kas pieder kapitālam neatkarīgi no ražošanas procesa un kas nebūt nav paša šī ražošanas procesa specifiski kapitālistiskās noteiktības rezultāts. Procentā šī kapitāla raksturīgā īpatnība izpaužas nevis tiešā pretstatā darbam, bet gan, gluži otrādi, ārpus attiecības pret darbu, tikai kā viena kapitālista attiecība pret otru, t. i., izpaužas kā apzīmējums, kas ir tīri ārējs un kam nav nozīmes kapitāla attiecībā pret pašu darbu. Tādējādi procentā, šajā īpašajā peļņas veidā, kurā kapitāla antagonistiskais raksturs iegūst patstāvīgu izteiksmi, tas ir izteikts tā, ka šis antagonisms te tiek gluži izdzēsts un notiek pilnīga abstrahēšanās no tā. Procents ir attiecība starp diviem kapitālistiem, nevis starp kapitālistu un strādnieku.

No otras puses, šī procenta forma piešķir otrai peļņas daļai kvalitatīvo uzņēmēja ienākuma formu, tālāk — uzraudzības maksas formu. Īpašās funkcijas, kas jāveic kapitālistam kā tādam un kas jāveic viņam tieši atšķirībā no strādniekiem un pretstatā strādniekiem, parādās kā tīrās darba funkcijas. Viņš rada virsvērtību nevis tāpēc, ka strādā kā kapitālists, bet gan tāpēc, ka, kaut viņš ir kapitālists, tomēr arī strādā. Tāpēc šī virsvērtības daļa vairs nav virsvērtība, bet gan tās pretstats — veiktā darba ekvivalents. Tā kā kapitāla atsavinātība, tā pretstats darbam tiek pārnests viņpus īstenā ekspluatācijas procesa, un proti, tiek pārnests uz procentus nesošo kapitālu, tad pats šis ekspluatācijas process parādās kā vienkāršs darba process, kurā funkcionējošais kapitālists veic tikai citādu darbu nekā strādnieks. Tādējādi ekspluatēšanas darbs un ekspluatētais darbs ir abi identiski kā darbs. Ekspluatēšanas darbs gluži tāpat ir darbs kā tas darbs, kas tiek ekspluatēts. Procents kļūst par kapitāla sabiedrisko formu, bet tā ir izteikta neitrālā un indiferentā formā; uzņēmēja ienākums kļūst par kapitāla ekonomisko funkciju, bet tā ir abstrahēta no šīs funkcijas noteiktā kapitālistiskā rakstura.

Pie tam kapitālista apziņā notiek gluži tas pats, kas notiek ar šīs grāmatas II daļā minētajiem kompensācijas pamatojumiem, peļņai izlīdzinoties par vidējo peļņu. Šie kompensācijas pamatojumi, kas noteicoši ietekmē virsvērtības sadalīšanu, kapitālistiskā veida priekšstata rezultātā pārvēršas par peļņas rašanās cēloņiem un (subjektīviem) pamatojumiem peļņas attaisnošanai.

Priekšstats par uzņēmēja ienākumu kā par uzraudzības darba atalgojumu, kas rodas no pretstata starp uzņēmēja ienākumu un procentu, atrod tālāku atbalsta punktu tai apstāklī, ka daļa peļņas tiešām var tikt nošķirta un tiešām tiek nošķirta kā darba alga vai, precīzāk, otrādi, ka daļa darba algas kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos parādās kā peļņas integrālā sastāvdaļa. Šī daļa, kā pareizi atklājis jau A. Smits, parādās tīrā veidā, patstāvīgi un

gluži nošķirti, no vienas puses, no peļņas (kā procenta un uzņēmēja ienākuma summas), no otras puses, no tās peļņas daļas, kas paliek, atskaitot procentu, kā tā saucamais uzņēmēja ienākums, — parādās kā pārvaldnieka atalgojums tādās veikalnieciskās darbības nozarēs, kuru apmēri utt. ļauj tik ievērojamu darba dalīšanu, ka iespējams noteikt īpašu darba algu pārvaldniekam.

Virsuzraudzības un vadīšanas darbs nepieciešami rodas visur tur, kur tiešajam ražošanas procesam ir sabiedriski kombinēta procesa veids, un tas nav nošķirts patstāvīgu ražotāju darbs.[73] Bet šim darbam ir divējāda daba.

No vienas puses, visos darbos, kuros sadarbojas daudzi indivīdi, procesa kopsakaru un vienību nepieciešami pārstāv viena pārvaldoša griba un funkcijas, kas attiecas nevis uz daļējiem darbiem, bet gan uz visas darbnīcas darbību, kā tas ir gadījumā ar orķestra diriģentu. Tas ir ražīgs darbs, kas jāveic jebkura kombinēta ražošanas veida apstākļos.

No otras puses, ja nemaz neņemam vērā tirdzniecības daļu, šis virsuzraudzības darbs nepieciešami rodas, pastāvot visiem ražošanas veidiem, kas dibināti uz pretstatu starp strādnieku kā tiešo ražotāju un ražošanas līdzekļu īpašnieku. Jo lielāks šis pretstats, jo lielāka loma ir šai augstākajai uzraudzībai pār strādniekiem. Tāpēc savu maksimumu tā sasniedz verdzības sistēmā.[74] Bet tas ir nepieciešams arī kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos, jo te ražošanas process ir tai pašā laikā arī process, kurā kapitālists patērē darbaspēku. Gluži tāpat kā despotiskās valstīs, virsuzraudzības darbs un valdības vispusīga iejaukšanās aptver divus momentus: tiklab kopīgo uzdevumu veikšanu, kuri izriet no ikvienas sabiedrības dabas, kā arī specifiskās funkcijas, kas izriet no pretstata starp valdību un tautas masām.

Antīkās pasaules rakstnieki, kas tieši vēroja verdzības sistēmu, abās uzraudzības darba puses nešķirami saistīja teorijā, kā tās bija saistītas arī praksē, — gluži tāpat kā tagadējie ekonomisti, kuri atzīst kapitālistisko ražošanas veidu par absolūtu ražošanas veidu. No otras puses, kā es tūdaļ parādīšu ar kādu piemēru, mūslaiku verdzības sistēmas apoloģēti gluži tāpat prot izmantot uzraudzības darbu, lai attaisnotu verdzību, kā citi ekonomisti to izmanto, lai attaisnotu algotā darba sistēmu.

Villicus Katona laikos:

«Vergtura muižas (familia rustica) priekšgalā bija ekonoms (villicus no villa*), kas pieņēma un izsniedza, pirka un pārdeva, saņēma no īpašnieka instrukcijas un tā prombūtnē rīkojās un sodīja... Ekonomam, protams, bija vairāk brīvības nekā pārējiem vergiem; Magona grāmatās tiek dots padoms

[73] «Uzraudzība te» (zemnieka-zemesīpašnieka saimniecībā) «ir pilnīgi lieka» (*J. E. Cairnes*. «The Slave Power». London, 1862, p. 48).

[74] «Ja darba raksturs prasa strādnieku» (tieši vergu) «sadalīšanu lielā platībā, tad uzraugu skaitam un tāpēc arī izdevumiem, lai atalgotu darbu, ko prasa šī uzraudzība, attiecīgi jāpieaug» (*J. E. Cairnes*, cit. darbs, 44. lpp.).

* — muiža. — *Red.*

atļaut tam stāties laulībā, radīt bērnus un rīkoties ar savu paša naudu, bet Katons ieteic to apprecināt ar ekonomi; viņš vienīgais varēja cerēt labas uzvešanās gadījumā saņemt brīvību no sava kunga rokām. Pārējie vergi visi bija viena muižas saime... Ikviens vergs, kā arī pats ekonoms, saņēma savu iztiku no saimnieka noteiktos termiņos un stingri noteiktā apmērā, pie tam viņam pašam vajadzēja zināt, kā ar to iztikt... Iztikas daudzums tika noteikts atkarībā no darba, tāpēc, piemēram, ekonoms, kas veica vieglāku darbu nekā vienkāršie vergi, saņēma arī mazāk iztikas» (Mommsen, «Römische Geschichte», 2 Auflage, Bd. I, 1856, S. 809—810).

Aristotelis:

«Ὁ γὰρ δεσπότης οὐκ ἐν τῷ κτᾶσθαι τοὺς δούλους, ἀλλ' ἐν τῷ χρῆσθαι δούλοις.» («Tāpēc ka kungs» — kapitālists — «parādās kā tāds nevis vergu iegūšanā» — kapitāla īpašuma iegūšanā, kurš dod varu, lai nopirktu darbu, — «bet gan vergu izlietošanā» — strādnieku izlietošanā, mūsu laikos algoto strādnieku izlietošanā ražošanas procesā.) «Ἔστι δὲ αὐτῆ ἡ ἐπιστήμη οὐδὲν μέγα ἔχουσα οὐδὲ σεμνόν» («Bet šajā zinātnē nav nekā liela vai cēla») «ἅ γὰρ τὸν δούλον ἐπίστασθαι δεῖ ποιεῖν, ἐκεῖνον δεῖ ταῦτα ἐπίστασθαι ἐπιτάττειν» («viņam jāprot pavēlēt to, ko vergam jāprot izpildīt»). «Διὸ ὅσοις ἐξουσία μὴ αὐτοὺς κακοπαθεῖν, ἐπίτροπος λαμβάνει ταυτὴν τὴν τιμήν, αὐτοὶ δὲ πολιτεύονται ἢ φιλοσοφοῦσιν.» («Kad paši kungi neuzskata par vajadzīgu apgrūtināt sevi ar to, *šo godu* uzņemas uzraugs, turpretim paši viņi nodarbojas ar valsts lietām vai ar filozofiju.») (Aristoteles. «De republica». Ed. Bekkeri, 1837, lib. I, 7.)

Aristotelis skaidri pasaka, ka kundzība tiklab politiskajā, kā arī ekonomiskajā laukā uzliek valdītājiem kundzības funkcijas; tas nozīmē, ka ekonomikas laukā tiem jāprot izlietot darbaspēku, un pie tā piemetina, ka uzraudzības darbam nav jāpiešķir liela nozīme, ka tāpēc kungs, ja tikai viņš ir pietiekami turīgs, nodod šo rūpju «godu» uzraugam.

Pārvaldīšanas un uzraudzības darbu, ciktāl tā nav īpaša funkcija, ko nosaka jebkura kombinēta sabiedriskā darba daba, bet gan izriet no pretstata starp ražošanas līdzekļu īpašnieku un tikai darbaspēka īpašnieku — pie tam ir vienalga, vai šis darbaspēks tiek pirkts kopā ar pašu strādnieku kā verdzības sistēmā vai pats strādnieks pārdod savu darbaspēku, un ražošanas process tāpēc tai pašā laikā ir arī process, kurā kapitāls izlieto viņa darbu, — šo funkciju, kas rodas no tiešā ražotāja pakļaušanas verdzībai, bieži vien izvirza kā pietiekamu pamatojumu, lai attaisnotu pašu šo attiecību, un ekspluatāciju, sveša nesamaksāta darba piesavināšanos, tikpat bieži attēlo kā darba algu, kas pienākas kapitāla īpašniekam. Bet vislabāk to dara verdzības aizstāvis Savienotajās Valstīs — kāds advokāts O'Konors savā runā 1859. g. 19. decembrī mītiņā Ņujorkā zem lozunga «Būsim taisnīgi pret Dienvidiem».

«Tātad, džentlmeņi,» viņš teica, skaļiem aplausiem skanot, «pati daba ir paredzējusi nēģeri verga stāvoklim. Viņš ir stiprs un spēcīgs darbā, bet daba, kas devusi viņam šo spēku, nav devusi viņam nedz prasmi pārvaldīt, nedz vēlēšanos strādāt. *(Piekrišana.)* Nav devusi nedz vienu, nedz otru! Un tā pati daba, kas nav viņam piešķīrusi gribu strādāt, ir devusi viņam kungu, lai tas piespiestu viņu strādāt un izveidotu no viņa tajos klimata apstākļos, kuriem viņš ir radīts, derīgu kalpu tiklab sev pašam, kā arī kungam, kas to pārvalda.

Es apgalvoju, ka nav nekā netaisnīga, ja mēs atstājam nēģeri tajā stāvoklī, kurā to nolikusi daba, ja dodam viņam kungu, kurš valda pār to; nēģerim netiek atņemtas nekādas tiesības, ja viņu piespiež strādāt un sagādāt taisnīgu atalgojumu viņa kungam par darbu un talantiem, kurus tas lieto, lai viņu pārvaldītu un padarītu to derīgu tiklab sev pašam, kā arī sabiedrībai» [New-York Daily Tribune»[99] 1859. g. 20. decembrī, 7.—8. lpp.].

Tā arī algotajam strādniekam, tāpat kā vergam, ir vajadzīgs kungs, kas liktu tam strādāt un valdītu pār to. Un, ja esam pieņēmuši šīs kundzības un pakļautības attiecības, tad ir pilnīgi saprotams, ka algoto strādnieku piespiež ražot savu paša darba algu un virs tās uzraudzības maksu, kompensāciju par tā pārvaldīšanas un uzraudzīšanas darbu, piespiež

«sagādāt taisnīgu atalgojumu viņa kungam par darbu un talantiem, kurus tas lieto, lai viņu pārvaldītu un padarītu to derīgu tiklab sev pašam, kā arī sabiedrībai».

Uzraudzības un pārvaldīšanas darbs, ciktāl tas rodas no sabiedrības antagonistiskā rakstura, it īpaši no kapitāla kundzības pār darbu un tāpēc ir kopīgs visiem ražošanas veidiem, kas dibināti, tāpat kā kapitālistiskais ražošanas veids, uz šķiru pretstatu, — šis darbs arī kapitālistiskajā sistēmā ir tieši un nešķirami saistīts ar ražīgajām funkcijām, kuras jebkurš kombinēts sabiedrisks darbs uzliek atsevišķiem indivīdiem kā īpašu darbu. Kaut kāda epitropos* vai régisseur — kā viņu dēvēja feodālajā Francijā — darba alga pilnīgi nodalās no peļņas un pieņem tādu formu, kāda ir darba algai par kvalificētu darbu, tiklīdz uzņēmums sasniedz pietiekami lielus apmērus, lai varētu atalgot šādu pārvaldnieku (manager), — kaut gan mūsu rūpniecības kapitālisti vēl ir tālu no tā, lai viņi «nodarbotos ar valsts lietām vai filozofiju».

Ka nevis rūpniecības kapitālisti, bet gan rūpniecības pārvaldnieki (manager) ir «mūsu rūpniecības sistēmas dvēsele», to ir pamanījis jau Jūra kgs[75]. Kas attiecas uz uzņēmuma tirdzniecības daļu, tad viss nepieciešamais par to jau ir teikts iepriekšējā daļā.**

Pati kapitālistiskā ražošana ir novedusi pie tā, ka uzraudzības darbs, pilnīgi šķirts no kapitāla īpašuma, vienmēr tiek piedāvāts vairāk, nekā vajadzīgs. Tāpēc ir zudusi vajadzība, lai šo uzraudzības darbu veiktu kapitālists. Nav nekādas vajadzības, lai kapelmeistars būtu orķestra instrumentu īpašnieks; viņa kā diriģenta funkcijā neietilpst arī pienākums nodarboties ar «algas» izmaksu pārējiem muzikantiem. Kooperatīvās fabrikas rāda, ka kapitālists kā ražošanas funkcionārs ir kļuvis tikpat lieks, par kādu viņš, pārstāvēdams augstāko attīstības pakāpi, uzskata par lieku muižnieku. Ciktāl kapitālista darbu nosaka ražošanas process ne tikai tāpēc, ka šis process ir kapitālistisks, un tātad ciktāl šis darbs pats

* — pārvaldnieka. — *Red.*

[75]) *A. Ure.* «Philosophie des manufactures». Tome I. Paris, 1836, p. 67—68, kur šis fabrikantu Pindars līdz ar to parāda tiem, ka vairumam no viņiem nav ne mazākā priekšstata par mašīnām, kuras tie lieto.

** Sk. šī sējuma 264.—265. lpp. — *Red.*

par sevi neizzūd līdz ar kapitālu, ciktāl tas neierobežojas ar sveša darba ekspluatēšanas funkciju, ciktāl tātad to nosaka darba kā sabiedriskā darba forma, daudzu strādnieku kombinācija un kooperācija, lai sasniegtu kopēju rezultātu, tiktāl šis darbs ir gluži tāpat neatkarīgs no kapitāla, kā neatkarīga no tā ir pati šī forma, ja tikai tā nometusi no sevis kapitālistisko čaulu. Apgalvot, ka šis darbs nepieciešams kā kapitālistisks darbs, kā kapitālista funkcija, nozīmē tikai, ka vulgārais ekonomists nevar iedomāties formas, kas attīstījušās kapitālistiskās ražošanas veida dzīlēs, atdalītas un atbrīvotas no to antagonistiskā kapitālistiskā rakstura. Attiecībā pret naudas kapitālistu rūpniecības kapitālists ir strādātājs, bet strādātājs kā kapitālists, t. i., citu darba ekspluatētājs. Alga, kuru viņš prasa un saņem par šo darbu, ir tieši vienlīdzīga piesavinātajam citu darba daudzumam un ir tieši atkarīga, ja kapitālists uzņemas nepieciešamās rūpes, lai ekspluatētu, no šī darba ekspluatācijas pakāpes, nevis no tā, cik liels ir sasprindzinājums, kuru no viņa prasa šī ekspluatācija un kuru viņš var par mērenu atalgojumu uzvelt pārvaldniekam. Anglijas fabriku rajonos pēc katras krīzes var sastapt pietiekami daudz eksfabrikantu, kuri par nelielu atalgojumu vada fabrikas, kas agrāk piederējušas viņiem pašiem, vada kā pārvaldnieki, kalpodami jaunajiem īpašniekiem, bieži vien saviem kreditoriem.[76])

Pārvaldīšanas maksa, ko saņem tiklab tirdzniecības, kā rūpniecības uzņēmumu pārvaldnieki, parādās gluži nošķirti no uzņēmēja ienākuma gan strādnieku kooperatīvajās fabrikās, gan kapitālistiskajos akciju uzņēmumos. Pārvaldīšanas maksas nodalīšanās no uzņēmēja ienākuma, kura citos gadījumos ir nejauša, te iegūst pastāvīgu raksturu. Kooperatīvajā fabrikā uzraudzības darbs zaudē savu antagonistisko raksturu, jo pārvaldnieku algo strādnieki un tas nav kapitāla pārstāvis attiecībā pret tiem. Akciju uzņēmumiem, kuri attīstās līdz ar kredīta attīstību, vispār ir tendence šo pārvaldīšanas darbu arvien vairāk nodalīt kā īpašu funkciju no kapitāla īpašuma, vai nu šis kapitāls būtu paša kapitāls, vai aizņemts kapitāls, gluži tāpat, kā līdz ar buržuāziskās sabiedrības attīstību tiesas un pārvaldīšanas funkcijas nodalās no zemesīpašuma, kura atribūti tās bija feodālisma laikos. Bet, kad, no vienas puses, vienkāršam kapitāla īpašniekam, naudas kapitālistam, stāv pretim funkcionējošais kapitālists un līdz ar kredīta attīstību šis naudas kapitāls pats pieņem sabiedrisku raksturu un tiek koncentrēts bankās, tā ka to aizdod bankas, nevis tā tiešie īpašnieki, kad, no otras puses, persona, kas ir tikai pārvaldnieks, kam nepieder kapitāls ne uz kāda titula pamata, nedz aizņemta kapitāla veidā, nedz kaut kā citādi, veic visas reālās funkcijas, kas veicamas funkcionējošam kapitālistam kā tādam, — tad pa-

[76]) Man zināms gadījums, kad bankrotējis fabrikants kļuva pēc 1868. g. krīzes par savu agrāko strādnieku algoto darbinieku. Pēc bankrota fabriku ņēma savās rokās strādnieku asociācija un agrākais īpašnieks kļuva par tās pārvaldnieku. — *F. E.*

liek tikai kalpotājs, bet kapitālists kā lieka persona pazūd no ražošanas procesa.

No Anglijas kooperatīvo fabriku publicētajiem pārskatiem[77] ir redzams, ka — atskaitot atalgojumu pārvaldniekam, kas ir daļa no izlietotā mainīgā kapitāla, gluži tāpat kā pārējo strādnieku alga — peļņa pārsniegusi vidējo peļņu, kaut gan šīs fabrikas dažreiz maksāja augstākus procentus nekā privātās fabrikas. Augstākas peļņas cēlonis visos šajos gadījumos ir lielāka ekonomija pastāvīgā kapitāla lietošanā. Bet mūs pie tam visvairāk interesē tas apstāklis, ka vidējā peļņa (= procentam + uzņēmēja ienākums) faktiski un taustāmi parādās te kā lielums, kas ir pilnīgi neatkarīgs no pārvaldīšanas maksas. Tā kā peļņa te bija lielāka par vidējo peļņu, tad arī uzņēmēja ienākums bija lielāks nekā parasti.

Tā pati parādība vērojama arī dažos kapitālistiskos akciju uzņēmumos, piemēram, akciju bankās (Joint Stock Banks). «London and Westminster Bank» 1863. g. izmaksāja 30% gadskārtējās dividendes, «Union Bank of London» un citas bankas — 15%. Bez atalgojuma pārvaldniekiem te no bruto peļņas tiek izmaksāti procenti, kas tiek maksāti par noguldījumiem. Lielā peļņa te izskaidrojama ar to, ka uzņēmumos ieguldītais kapitāls ir niecīgs lielums salīdzinājumā ar noguldījumiem. Piemēram, «London and Westminster Bank» 1863. g. — ieguldītais kapitāls 1 000 000 st. märc., noguldījumi 14 540 275 st. märc. «Union Bank of London» 1863. g. — ieguldītais kapitāls 600 000 st. märc., noguldījumi 12 384 173 st. märc.

Uzņēmēja ienākuma sajaukšana ar uzraudzības vai pārvaldīšanas maksu sākotnēji radās no tās īpašās formas, kādu peļņas uzvija virs procenta iegūst pretstatā procentam. Tas attīstījās vēl tālāk apoloģētiskās tieksmes dēļ parādīt peļņu nevis kā virsvērtību, t. i., nesamaksātu darbu, bet gan kā paša kapitālista algu par viņa veikto darbu. No sociālistu puses tam tika nostādīta pretim prasība, lai peļņa faktiski tiktu reducēta uz to, par ko to uzdod teorijā, un proti, uz vienkāršu uzraudzības maksu. Un šī prasība, kas tika pretstatīta teorētiskajam izpušķojumam, bija jo nepatīkamāka, jo vairāk šī uzraudzības maksa līdz ar plašas rūpniecības un tirdzniecības pārvaldnieku[78] šķiras rašanos atrada, no vienas puses, kā ikviena cita darba alga, savu noteikto līmeni un savu noteikto tirgus cenu un jo zemāk, no otras puses, tā noslīdēja kā ikviens kvalificēta darba atalgojums līdz ar vispārējo

---

[77] Šeit minētie pārskatu dati sniedzas, vislielākais, līdz 1864. g., jo teksts tika rakstīts 1865. gadā. — *F. E.*

[78] «Uzņēmēji ir tādi paši strādātāji kā viņu algotie strādnieki. Šai ziņā viņu intereses ir gluži tās pašas, kādas ir strādnieku intereses. Bet viņi līdz ar to ir arī vai nu kapitālisti, vai kapitālistu aģenti, un šai ziņā viņu intereses ir krasi pretējas strādnieku interesēm» (*Hodgskin.* «Labour defended against the Claims of Capital etc.». London, 1825, p. 27).

«Plašā izglītības izplatīšanās mūsu zemes mašīnstrādnieku vidū ar katru dienu samazina gandrīz visu uzņēmēju un saimnieku darba un prasmes nozīmi, jo tā palielina tādu cilvēku skaitu, kuriem ir viņu speciālās zināšanas» (30. lpp.).

attīstību, kas pazemināja īpaši apmācīta darbaspēka ražošanas izmaksas.[79] Līdz ar kooperācijas attīstību strādnieku vidū un akciju uzņēmumu attīstību buržuāzijas vidū tika iznīcināts arī pēdējais ieganstš, lai sajauktu uzņēmēja ienākumu ar pārvaldīšanas maksu, un peļņa praktiski parādījās kā tas, kas tā neapšaubāmi bija teorētiski: kā tīra virsvērtība, kā vērtība, par kuru netiek maksāts ekvivalents, kā realizēts nesamaksāts darbs, tā ka funkcionējošais kapitālists tiešām ekspluatē darbu un viņa ekspluatācijas augļi, ja viņš strādā ar aizņemtu kapitālu, sadalās procentā un uzņēmēja ienākumā — peļņas pārpalikumā virs procenta.

Uz kapitālistiskās ražošanas bāzes akciju uzņēmumos parādās jauna krāpšana ar pārvaldīšanas maksu, blakus īstajam pārvaldniekam un augstāk par to parādās ļoti daudzi valžu un uzraudzības padomju locekļi, kuriem pārvalde un kontrole faktiski ir tikai ieganstš, lai aplaupītu akcionārus un lai paši iedzīvotos. Par to ir daudz interesantu sīku datu izdevumā «The City; or, the Physiology of London Business; with Sketches on Change, and at the Coffee Houses», London, 1845.

«Ko iegūst baņķieri un tirgotāji, tāpēc ka piedalās astoņu vai deviņu dažādu kompāniju pārvaldīšanā, var redzēt no šāda piemēra: Timotija Abrahama Ķērtisa kga privātā bilance, kas tika iesniegta pēc viņa bankrota tiesā, uzrādīja rubrikā «direktora darbs» — 800—900 st. mārc. ienākuma gadā. Tā kā Ķērtisa kgs bija Anglijas bankas direktors un Austrumindijas kompānijas valdes loceklis, tad katra akciju sabiedrība uzskatīja par godu piesaistīt to kā direktoru» (81.—82. lpp.).

Šādu sabiedrību direktoru atalgojums par katru sēdi, kuras notiek katru nedēļu, ir vismaz viena gineja (21 marka). Bankrota lietas, ko izskata tiesās, atklāj, ka šī uzraudzības maksa parasti ir pretēji proporcionāla uzraudzības darbam, kuru īstenībā veic šie nominālie direktori.

---

[79] «Konvenciālo ierobežojumu vispārējā vājināšanās, arvien lielāka iespēja iegūt izglītību... rada tendenci pazemināt kvalificētā darba samaksu, nevis paaugstināt nekvalificētā darba samaksu» (*J. St. Mill.* «Principles of Political Economy», 2nd ed., vol. I. London, 1849, p. 479).

DIVDESMIT CETURTĀ NODAĻA

KAPITĀLISTISKĀS ATTIECĪBAS IZDALĪŠANĀS PROCENTUS NESOŠA KAPITĀLA FORMĀ

Kapitālistiskā attiecība procentus nesošā kapitālā sasniedz savu visvairāk ārīgo un fetišistisko formu. Mūsu priekšā te ir $N—N'$, nauda, kas rada lielāku daudzumu naudas, pašpieaugoša vērtība bez procesa, kas ir starpnieks diviem galējiem punktiem. Tirgotāju kapitālā, $N—P—N'$, ir vismaz kapitāla vispārējā kustības forma, kaut gan šī kustība neiziet ārpus apgrozības sfēras, tāpēc peļņa parādās vienkārši kā peļņa no atsavināšanas, bet tomēr tā parādās kā sabiedriskas *attiecības* produkts, nevis vienkārši kā *lietas* produkts. Tirgotāju kapitāla formā tomēr izpaužas process, pretēju fāžu vienība, kustība, kas sadalās divos pretējos aktos — preču pirkšanā un pārdošanā. Aktā $N—N'$, procentus nesoša kapitāla formā, šī kustība izdzisusi. Ja, piemēram, kapitālists aizdod 1000 st. märc. un procenta likme ir 5%, tad 1000 st. märc. kā kapitāla vērtība uz 1 gadu ir $= K+Kz'$, kur K ir kapitāls un z' — procenta likme; tātad te $5\% = \frac{5}{100} = \frac{1}{20}$, $1000+$ $+1000 \cdot \frac{1}{20} = 1050$ st. märc. 1000 st. märc. kā kapitāla vērtība ir = 1050 st. märc., t. i., kapitāls nav vienkāršs lielums. Tas ir lielumu *attiecība,* pamatsummas kā dotas vērtības attiecība pret sevi pašu kā pret pašpieaugošu vērtību, kā pret tādu pamatsummu, kas radījusi virsvērtību. Un mēs jau redzējām, ka kapitāls kā tāds parādās visiem aktīvajiem kapitālistiem — vai nu tie funkcionē ar savu paša, vai ar aizņemtu kapitālu — kā šāda tieši pašpieaugoša vērtība.

$N—N'$: te mums ir kapitāla sākotnējais izejas punkts, nauda formulā $N—P—N'$, kura reducēta uz diviem galējiem punktiem $N—N'$, kur $N'=N+\Delta N$, nauda, kas rada lielāku daudzumu naudas. Tā ir kapitāla sākotnējā un vispārīgā formula, kas saīsināta līdz bezjēdzīgam rezumējumam. Tas ir gatavs kapitāls, ražošanas

procesa un apgrozības procesa vienība, un tāpēc tas ir kapitāls, kas noteiktos laika periodos ienes noteiktu virsvērtību. Procentus nesoša kapitāla formā šī īpašība izpaužas tieši, bez ražošanas procesa un apgrozības procesa starpniecības. Kapitāls parādās kā noslēpumains un pašradošs procenta — sava paša pieauguma avots. *Lieta* (nauda, prece, vērtība) jau vienkārši kā lieta tagad ir kapitāls, un kapitāls parādās vienkārši kā lieta; visa atražošanas procesa rezultāts parādās kā īpašība, kas piemīt pašai lietai; no īpašnieka, kuram pieder nauda, t. i., prece tās vienmēr apmaināmajā formā, ir atkarīgs tas, vai viņš to izdod kā naudu vai aizdod kā kapitālu. Tāpēc procentus nesošajā kapitālā parādās tīrā, galīgi nodibinātā veidā šis automātiskais fetišs, pašpieaugošā vērtība, nauda, kas izperē naudu, un šajā formā viņam vairs nav nekādu tā izcelšanās pēdu. Sabiedriskā attiecība ieguvusi pabeigtu veidu kā kādas lietas — naudas attiecība pret sevi pašu. Te nav naudas īstenās pārvēršanās kapitālā, bet ir tikai šīs pārvēršanās bezsatura forma. Tāpat kā gadījumā ar darbaspēku, par naudas lietošanas vērtību te kļūst spēja radīt vērtību, lielāku vērtību nekā tā, kas ietverta pašā šajā naudā. Nauda kā tāda potenciāli jau ir pašpieaugoša vērtība, un kā tādu to aizdod, kas ir šīs savdabīgās preces pārdošanas forma. Radīt vērtību, ienest procentus kļūst par gluži tādu pašu naudas īpašību, kāda ir bumbierkoka īpašība izaudzēt bumbierus. Kā šādu procentus nesošu lietu aizdevējs tad arī pārdod savu naudu. Vēl vairāk. Kā redzējām, pat tiešām funkcionējošs kapitāls parādās tādējādi, it kā tas ienestu procentu nevis kā funkcionējošs kapitāls, bet gan kā kapitāls pats par sevi, kā naudas kapitāls.

Apgriežas otrādi arī šāda attiecība: procents, kas nav nekas cits kā tikai daļa peļņas, t. i., virsvērtības, kuru funkcionējošais kapitāls izspiež no strādnieka, tagad parādās, gluži otrādi, kā kapitāla paša produkts, kā kaut kas sākotnējs, un peļņa, kas tagad pārvērtusies uzņēmēja ienākuma formā, — vienkārši kā aksesuārs, piedēklis, kas ieiet atražošanas procesā no malas. Te kapitāla fetišistiskā forma un priekšstats par kapitālu-fetišu ir gatavi. Formulā $N—N'$ mums ir kapitāla iracionālā forma, augstākā pakāpe ražošanas attiecību sagrozīšanā un materializēšanā, procentus nesošā kapitāla forma, kapitāla vienkāršā forma, kurā tas ir sava paša atražošanas procesa priekšnoteikums; mūsu priekšā naudas resp. preces spēja palielināt savu pašas vērtību neatkarīgi no atražošanas, t. i., mūsu priekšā ir kapitāla mistifikācijas pati spilgtākā forma.

Vulgārajai politiskajai ekonomijai, kas cenšas parādīt kapitālu kā patstāvīgu vērtības avotu, vērtības radīšanas avotu, šī forma ir, protams, īsts atradums, tāda forma, kurā vairs nav iespējams pazīt peļņas avotu un kurā kapitālistiskā ražošanas procesa rezultāts, atdalīts no paša procesa, iegūst patstāvīgu eksistenci.

Tikai naudas kapitāla formā kapitāls kļūst par preci, kuras

īpašībai pašpieaugt vērtībā ir noteikta cena, ko katrā konkrētā gadījumā atzīmē procenta likme.

Kā procentus nesošs kapitāls un it sevišķi savā procentus nesošā naudas kapitāla tiešajā formā (procentus nesoša kapitāla citas formas, kuras mūs šeit neinteresē, ir atvasinātas no šīs formas, kas ir to priekšnoteikums) kapitāls iegūst savu tīro fetišistisko formu: formulā $N—N'$ mēs redzam subjektu, lietu, kuru var pārdot. *Pirmkārt*, tas ir tāpēc, ka tas pastāvīgi atrodas naudas formā, tādā formā, kurā izzudusi katra tā noteiktība un nav redzami tā reālie elementi. Nauda taču ir tieši tā forma, kurā izzūd atšķirība starp precēm kā lietošanas vērtībām un tāpēc arī atšķirība starp rūpnieciskiem kapitāliem, kuri sastāv no šīm precēm un no to ražošanas nosacījumiem; nauda ir forma, kurā vērtība — un te kapitāls — pastāv kā patstāvīga maiņas vērtība. Kapitāla atražošanas procesā naudas forma ir pārejoša forma, vienkāršs pārejas moments. Turpretim naudas tirgū kapitāls vienmēr pastāv šai formā. *Otrkārt*, kapitāla radītā virsvērtība, atkal jau naudas formā, šķiet piederam kapitālam kā tādam. Tāpat kā augšana ir raksturīga kokiem, tā arī naudas radīšana (τόκος*) šķiet raksturīga kapitālam tā naudas kapitāla formā.

Procentus nesošā kapitālā kapitāla kustība ir reducēta uz visīsāko formulu; starpnieciskais process ir atmests, un tādējādi kapitāls = 1000 tiek fiksēts kā lieta, kas pati par sevi ir = 1000 un zināmā laika periodā pārvēršas par 1100, tāpat kā savu lietošanas vērtību palielina vīns, kas zināmu laiku noturēts pagrabā. Kapitāls tagad ir lieta, bet kā lieta tas ir kapitāls. Naudu tagad ir pārņēmusi «mīlas kaisle»[100]. Ja tā ir aizdota vai ieguldīta atražošanas procesā (ciktāl tā ienes funkcionējošam kapitālistam kā savam īpašniekam procentu un ne tikai uzņēmēja ienākumu vien), tai dienu un nakti pieaug procents, lai arī kas ar to notiktu: vai nu tā guļ, vai ir nomodā, sēž mājā vai ceļo. Tādējādi procentus nesošais naudas kapitāls (un katrs kapitāls pēc savas vērtības izteiksmes ir naudas kapitāls vai skaitās tagad par naudas kapitāla izteiksmi) realizē dārgumu rausēju dievbijīgos sapņus.

Šī procenta saaugšana ar naudas kapitālu it kā par vienu lietu (tieši tā te parādās tas fakts, ka kapitāls rada virsvērtību) ir tā, kas tik stipri nodarbina Luteru viņa naivajā trokšņošanā, kas vērsta pret augļošanu. Pastāstījis, ka procentu varētu ņemt tajā gadījumā, ja parāda pagarināšana radītu zaudējumus aizdevējam, kuram savukārt būtu jāizdara maksājumi, vai atņemtu viņam peļņu, kuru viņš varētu iegūt, nopērkot, piemēram, dārzu, Luters turpina:

«Bet es tev tos» (100 guldeņus) «aizdevu, un tu sagādā man dubultu zaudējumu — te es nevaru nomaksāt un tur nevaru nopirkt, un tāpēc abos gadījumos es ciešu zaudējumu. To sauc par *duplex interesse, damni emergentis et*

* — dzemdības, radīšana; radītais; procents. — *Red.*

*lucri cessantis**... Izdzirduši, ka kāds Hanss, aizdevis simt guldeņu, ir cietis zaudējumu un prasa taisnīgi atlīdzināt šo zaudējumu, viņi** izmanto šo gadījumu un katriem simt guldeņiem pieliek summu, kas sedz šo dubulto zaudējumu, un proti, zaudējumu, kas radies no neizdarītās nomaksas un no neizdarītās dārza pirkšanas, it kā patiesi šie simt guldeņi būtu *dabiski saauguši ar šo dubulto zaudējumu*; tāpēc visos gadījumos, kad ir simt guldeņu un viņi tos aizdod, tie aprēķina pie tam šo dubulto zaudējumu, kuru šie aizdevēji tomēr nepavisam nav cietuši... Tāpēc tu esi augļotājs, jo tu kompensē ar sava tuvākā naudu pat tevis paša izdomāto zaudējumu, kuru tomēr neviens tev nav sagādājis un kuru tu nevari nedz pierādīt, nedz aprēķināt. Šādu zaudējumu juristi sauc par *non verum, sed phantasticum interesse****. Tas ir tāds zaudējums, ko cilvēks pats sev izdomājis...

Tātad nav jāsaka, ka varētu rasties zaudējumi no tā, ka es nevarētu nedz nomaksāt, nedz nopirkt. Ja tā sacītu, tad tas nozīmētu *ex contingente necessarium*****: iedomāties neesošo par tādu, kam nepieciešami jābūt; apšaubāmo padarīt par kaut ko pilnīgi ticamu. Vai šāda augļošana dažos gados neaprīs visu pasauli?...

Tā nelaime, no kuras aizdevējam būtu jāatveseļojas, ir notikusi nejauši, viņam negribot. Kaut kas pilnīgi citāds un pat pretējs ir augļošanas darījumos: tur meklē un izdomā zaudējumus, lai tos piedzītu no trūkumā esošā tuvākā, grib šādā veidā iedzīvoties un iegūt bagātību, lai slinkumā un dīkdienībā uzdzīvotu un greznotos no cita cilvēku darba, no viņu rūpēm, briesmām un zaudējuma. Bet es šai laikā sēžu aizkrāsnē, ļaujot saviem simt guldeņiem strādāt manis labā, un tomēr, tā kā tā ir aizdota nauda, tad varu būt pārliecināts, ka to bez kādām briesmām un rūpēm saglabāšu savā makā. Mans mīļais, kas gan to nevēlētos» (M. Luther. «An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen etc.». Wittemberg, 1540)?

Priekšstats par kapitālu kā par vērtību, kas pati atražojas un pieaug vērtības atražošanās procesā, kā par vērtību, kas mūžīgi saglabājas un pieaug tai iedzimtās īpašības rezultātā, t. i., slepenās īpašības rezultātā, par kuru runāja sholastiķi, — šis priekšstats novedis Dr. Praisu pie fantastiskiem izdomājumiem, kuri tālu pārspēj visas alķīmiķu fantāzijas, pie izdomājumiem, kam Pits tomēr nopietni noticējis un ko viņš savos likumos par parādu dzēšanas fondu[101] pārvērtis balstos, uz kuriem turas viņa finansu saimniecība.

«Nauda, kas nes procentu procentus, pieaug sākumā lēni, bet turpmāk pieaugšanas temps nemitīgi kļūst straujāks, un pēc zināma laika tas kļūst tik straujš, ka pārspēj katru iedomu. Viens penss, kas uz augļiem būtu aizdots Kristus dzimšanas gadā par 5%, tagad būtu izaudzis par summu, kas būtu lielāka nekā tā, ko saturētu 150 miljoni tīra zelta zemesložu. Bet tas pats penss, aizdots par vienkāršiem procentiem, tajā pašā laikā pieaugtu tikai uz 7 šiliņiem $4^1/_2$ pensa. Līdz šim laikam mūsu valdība ir atzinusi par labāku uzlabot savas finanses ar šo pēdējo paņēmienu, nevis izmantojot pirmo.»[80]

---

* — dubultu zaudējumu: radušos zaudējumu un izbeigušos iespēju izmantot. — *Red.*

** — naudaskāri cilvēki. — *Red.*

*** — nevis patiess, bet gan fantastisks zaudējums. — *Red.*

**** — nejaušo padarīt par nepieciešamo. — *Red.*

[80] *Richard Price.* «An Appeal to the Public, on the subject of the National Debt». London, 1772 [p. 19]. Praiss naivi joko: «Nauda jāaizņemas par vienkāršiem procentiem, lai to palielinātu, aizdodot par procentu procentiem» (sk. *R. Hamilton.* «An Inquiry concerning the Rise and Progress of the National Debt of Great Britain». 2nd ed. Edinburgh, 1814 [p. 133]). Ja tā, tad aizņemšanās vispār arī privātām personām būtu visdrošākais bagātības iegūšanas līdzeklis. Bet, ja es ņemu aizdevumu, piemēram, 100 st. märc. par 5% gadā, tad gada beigās man jānomaksā 5 st. märc., un, ja pieņemam, ka

Vēl augstāk viņš lidinās savos «Observations on reversionary payments etc.», London, 1772:

«1 šiliņš, kas aizdots, dzimstot mūsu Kristum» (t. i., droši vien Jeruzalemes templī), «par 6% uz procentu procentiem, izaugtu par lielāku summu, nekā varētu ietvert visa Saules sistēma, ja to pārvērstu par lodi, kuras diametrs būtu vienlīdzīgs ar Saturna orbītas diametru.» — «Valstij nekad nav jānonāk grūtā stāvoklī, jo ar vismazāko ietaupījumu palīdzību tā var nomaksāt vislielākās naudas summas tik īsā laikā, kā to prasa tās intereses» (XIII, XIV lpp.).

Kāds lielisks teorētisks ievads jautājumā par Anglijas valsts parādu!

Praisu vienkārši apžilbinājis drausmīgais cipars, kas rodas no ģeometriskās progresijas. Tā kā viņš aplūkoja kapitālu, neņemot vērā atražošanas un darba nosacījumus, aplūkojot to kā pašdarbīgu automātu, kā vienkāršu pašpieaugošu skaitli (gluži tāpat kā Maltuss domāja, ka ģeometriskajā progresijā aug iedzīvotāju skaits)[102], tad viņš iedomājās, ka atradis kapitāla pieaugšanas likumu formulā $s=c(1+z)^n$, kur s = kapitāla summai + procentu procenti, c = avansētajam kapitālam, z = procenta likmei (kas izteikta simta attiecīgajās daļās) un n ir gadu rinda, kuru laikā process notiek.

Pits uzņem Dr. Praisa mistifikāciju gluži nopietni. 1786. gadā apakšnams nolēma savākt, apliekot iedzīvotājus, 1 miljonu st. märc. valsts vajadzībām. Pēc Praisa, kuram ticēja Pits, protams, nevarēja būt nekā labāka kā aplikt ar nodokli tautu, lai «uzkrātu» šādā veidā iegūto summu un tā brīnišķīgā kārtā tiktu vaļā no valsts parāda ar procentu procentu mistērijas palīdzību. Šai apakšnama rezolūcijai drīz vien sekoja Pita ierosinātais likums, kas noteica 250 000 st. märc. atkārtotu uzkrāšanu līdz tam laikam,

«kamēr šādā veidā izveidotais fonds sāks dot kopā ar atbrīvotajām mūža rentēm 4 000 000 st. märc. gadā» (Act 26, Georg III, cap. 31[103]).

Pits savā runā 1792. gadā, kurā tas ierosināja palielināt parādu dzēšanas fondā ienākošo summu, starp Anglijas tirdzniecīskā pārākuma cēloņiem min mašīnas, kredītu utt., bet kā

«visplašāk darbojošos un vispastāvīgāko cēloni — uzkrāšanu. Šis princips ir pilnīgi attīstīts un pietiekami izskaidrots Smita — šī ģēnija darbā... Šī

šis aizņēmums ir noslēgts uz 100 miljoniem gadu, tad šajā laika posmā es varu aizdot katru gadu tās pašas 100 st. märc. un gluži tāpat man katru gadu jānomaksā 5 st. märc. Šādā veidā es nekad nespēšu, aizņemoties 100 st. märc., aizdot 105 st. märc. Bet no kāda avota man jānomaksā 5%? No jauniem aizņēmumiem vai, ja es esmu valsts, no nodokļiem. Bet, ja naudu aizņemas rūpnieciskais kapitālists, tad, peļņai esot, teiksim, 15%, viņam vajadzēs 5% nomaksāt kā procentu, 5% — patērēt (kaut gan viņa apetīte pieaug līdz ar viņa ienākumu) un 5% — kapitalizēt. Tādējādi jāpieņem peļņa 15% apmērā, lai varētu pastāvīgi nomaksāt 5% kā procentu. Ja process turpināsies, tad peļņas norma pazemināsies jau aplūkoto cēloņu rezultātā, teiksim, no 15% līdz 10%. Bet Praiss pilnīgi aizmirst, ka 5% procenta likmes priekšnoteikums ir 15% peļņas norma, un atstāj to tādu pašu arī kapitāla uzkrāšanas gadījumā. Viņš vispār nemaz nedomā par īsteno uzkrāšanas procesu, viņu interesē tikai naudas aizdošana, lai tā atplūstu atpakaļ ar procentu procentiem. Kā tas notiek, tas viņam ir vienalga, tāpēc ka tā taču ir procentus nesošā kapitāla iedzimta īpašība.

kapitālu uzkrāšana tiktu realizēta, ja atliktu kaut vai daļu no gadskārtējās peļņas, lai palielinātu pamatsummu, kura, ja to tāpat izlietotu arī nākošajā gadā, dotu pastāvīgu peļņu.»

Tādējādi Pits ar Dr. Praisa palīdzību pārvērš Smita uzkrāšanas teoriju teorijā par tautas bagātības vairošanu, uzkrājot parādus, un nonāk pie patīkamās perspektīvas: bezgalīgi aug aizņēmumi, lai atmaksātu aizņēmumus.

Jau Džozaja Čailds, moderno baņķieru tēvs, ir teicis, ka 100 st. märc. par 10% radītu pēc 70 gadiem ar procentu procentiem 102 400 st. märc. («Traités sur le commerce etc. par J. Child traduit etc.». Amsterdam et Berlin, 1754, p. 115). Sarakstīts 1669. gadā.

Kā Dr. Praisa uzskats neapzināti pavīd tagadējo ekonomistu uzskatos, to rāda šāda vieta no «Economist»:

«Kapitāls ar procentu procentiem uz katru ietaupītā kapitāla daļu ir tik visaptverošs, ka visa pasaules bagātība, no kuras rodas ienākums, jau sen ir pārvērtusies par procentiem no kapitāla... Ikviena rente tagad ir agrāk zemē ieguldītā kapitāla procentu nomaksa» («Economist» 1859. g. 19. jūlijā).

Citiem vārdiem sakot, kapitālam kā procentus nesošam kapitālam pieder visa bagātība, kas vispār var tikt ražota, un viss, ko viņš līdz šim ir saņēmis, ir tikai maksājumi uz nomaksu viņa visaptverošajai apetītei. Pēc likumiem, ar kuriem tas nāk pasaulē, viņam pieder viss virsdarbs, kuru cilvēku dzimums jebkad varētu sagādāt. Ar vārdu sakot, tas ir Molohs[104].

Noslēgumā vēl šāds «romantiskā» Millera penterējums:

«Lai notiktu Dr. Praisa aprakstītais drausmīgais procentu procentu pieaugums vai cilvēku pašpaātrinošo spēku pieaugums, ir vajadzīga kā priekšnoteikums nemainīga vai netraucēta vienveidīga kārtība, kas pastāv daudzus gadsimtus. Tiklīdz kapitāls sadrumstalojas, sadalās daudzās atsevišķās atvasēs, kas turpina augt, spēku kopējais uzkrāšanas process sākas no jauna. Daba ir sadalījusi spēku pieaugšanu vidēji 20—25 gadu ilgos periodos uz katru atsevišķu strādnieku(!). Kad šis laiks ir pagājis, strādniekam jāatstāj savs dzīves gājums un jānodod kapitāls, kas saņemts, gūstot procentu procentus no darba, jaunam strādniekam, pa lielākajai daļai jāsadala tas starp vairākiem strādniekiem vai bērniem. Šiem pēdējiem, iekam tie izņem paši savus procentu procentus no viņu saņemtā kapitāla, jāiemācās iedvest tajā dzīvību un pielietot to. Tālāk, milzīgā kapitāla masa, ko iegūst pilsoniskā sabiedrība pat visnemierīgākajos sabiedriskos organismos, pakāpeniski uzkrājas daudzu gadu laikā un netiek tieši izlietota darba paplašināšanai, bet, gluži otrādi, tiklīdz savākta kopā ievērojama summa, tā, nosaucot to par aizdevumu, tiek nodota citam indivīdam, strādniekam, bankai, valstij, pēc tam aizņēmējs, kapitālu tiešām iedarbinot, saņem no tā procentu procentus un viegli var uzņemties saistību nomaksāt aizdevējam vienkāršus procentus. Beidzot, ārkārtīgi ātrai cilvēku spēku un viņu produkta pieaugšanai, kas iespējama tad, ja darbojas tikai ražošanas vai taupības likums, darbojas pretim patērēšanas, iekāres, izšķērdēšanas likums» (A. Müller. «Elemente der Staatskunst», 1809, Theil III, S. 147—149).

Nav iespējams tik nedaudzās rindās sapļāpāt vairāk visnejēdzīgāko blēņu. Nerunājot jau nemaz par amizanto strādnieka sajaukšanu ar kapitālistu, darbaspēka vērtības sajaukšanu ar ka-

pitāla procentu utt., procentu procentu ņemšanu Millers izskaidro ar to, ka kapitālu aizdodot ar nolūku, lai tas nestu procentu procentus. Mūsu Millera metode ir raksturīga visādu profesiju romantikai. Tās saturs veidojas no ikdienas aizspriedumiem, kas cēlušies no lietu vispaviršākās ārējās šķietamības. Pēc tam šis aplamais un banālais saturs ir «jāpaceļ» un jāpoetizē ar mistificējoša izteiksmes veida palīdzību.

Kapitāla uzkrāšanas procesu var attēlot kā procentu procentu uzkrāšanu tikai tādā mērā, kādā var nosaukt par procentu to peļņas (virsvērtības) daļu, kas pārvēršas atpakaļ par kapitālu, t. i., kalpo jauna virsdarba izsūkšanai. Bet

1) ja neņemam vērā visus nejaušos traucējumus, lielākā daļa esošā kapitāla pastāvīgi vairāk vai mazāk zaudē savu vērtību atražošanas procesā, tāpēc ka preču vērtību nosaka nevis tas darba laiks, cik sākotnēji maksā to ražošana, bet gan tas darba laiks, cik maksā to atražošana, un tas pastāvīgi samazinās līdz ar darba sabiedriskā ražīgā spēka attīstību. Tāpēc sabiedriskā ražīguma augstākā attīstības pakāpē viss esošais kapitāls parādās nevis kā kapitāla uzkrāšanas ilgstoša procesa rezultāts, bet gan kā samērā ļoti īsa atražošanas perioda rezultāts;[81]

2) kā pierādīts šīs grāmatas III daļā, peļņas norma pazeminās, pieaugot kapitāla uzkrāšanai un attiecīgi tam pieaugot sabiedriskā darba ražīgajam spēkam, kas izpaužas tieši tai apstāklī, ka relatīvi aizvien vairāk samazinās kapitāla mainīgā daļa salīdzinājumā ar pastāvīgo daļu. Ja viena strādnieka iedarbinātais pastāvīgais kapitāls pieaug desmitkārt, tad, lai ienestu tādu pašu peļņas normu, virsdarba laikam vajadzētu desmitkāršoties, un drīz vien tam nepietiktu visa darba laika un visu 24 stundu diennaktī pat tad, ja kapitāls tās piesavinātos pilnīgi. Bet uz priekšstatu, ka peļņas norma nepazeminās, ir dibināta Praisa progresija un vispār «ar procentu procentiem visu sevī iekļaujošais kapitāls».[82]

Virsvērtības un virsdarba identitāte veido kvalitatīvu robežu kapitāla uzkrāšanai: šo robežu nosaka *visas darba dienas* ilgums, ražošanas spēku attiecīgā attīstības pakāpe un iedzīvotāju skaits, kas ierobežo darba dienu skaitu, kuras ekspluatējamas vienlaikus. Ja turpretim virsvērtība tiek aplūkota iracionālajā procenta formā, tad robeža kļūst vienīgi kvantitatīva un kapitāla uzkrāšana pārspēj katru iedomu.

Bet procentus nesošajā kapitālā kapitāla-fetiša priekšstats ir pabeigts, — tas priekšstats, kas uzkrātajam darba produktam, kurš turklāt ir fiksēts naudas formā, piedēvē spēku radīt virsvēr-

---

[81]) Sk. Millu un Kēriju, kā arī uz neizpratni dibināto Rošera komentāru pie tā.[105]

[82]) «Tomēr skaidrs, ka nekāds darbs, nekāds ražošanas spēks, nekāds talants un māka nevar apmierināt procentu procentu visaptverošās prasības. Bet ikviens ietaupījums sastādās no kapitālista ienākuma, un tāpēc īstenībā šīs prasības tiek uzstādītas pastāvīgi un tikpat pastāvīgi darba ražīgais spēks tās atsakās apmierināt. Tāpēc šeit pastāvīgi tiek noslēgta zināma veida bilance» («Labour Defended against the Claims of Capital». [London, 1825], p. 23 — Hodžskina grāmata).

tību ģeometriskā progresijā, radīt to ar iedzimtas slepenas īpašības palīdzību, tīri automātiski, tā ka šis uzkrātais darba produkts, pēc «Economist» ieskata, jau sen esot diskontējis visas pasaules bagātības visos laikos kā tādas, kuras viņam likumīgi pieder un kuras viņš saņem. Pagājušā darba produkts, pat pats pagājušais darbs te jau pats sevī ietver daļu no tagadējā vai nākošā dzīvā virsdarba. Bet mēs turpretim zinām, ka pagājušā darba produktu vērtības saglābšana un tiktāl arī atražošana ir *tikai* rezultāts no to kontakta ar dzīvo darbu un, otrkārt, ka pagājušā darba produktu kundzība pār dzīvo virsdarbu turpinās tieši līdz tam laikam, kamēr saglabājas kapitālistiskā attiecība — noteikta sociāla attiecība, kurai pastāvot pagājušais darbs patstāvīgi stāv pretim dzīvajam darbam un pakļauj to sev.

DIVDESMIT PIEKTĀ NODAĻA

KREDĪTS UN FIKTĪVAIS KAPITĀLS

Sīki analizēt kredītu un tos instrumentus, kurus tas sev rada (kredītnaudu u. tml.), neietilpst mūsu plānā. Te jāatzīmē tikai daži nedaudzi punkti, kas nepieciešami, lai raksturotu kapitālistisko ražošanas veidu vispār. Pie tam mēs runāsim tikai par komerciālo un baņķieru kredītu. Sakarība starp šī kredīta un sabiedriskā kredīta attīstību paliek ārpus mūsu iztirzājuma.

Es jau parādīju («Kapitāla» I grāmata, III nod., 3., b), kādā veidā no vienkāršās preču apgrozības attīstās naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija un līdz ar to kreditora un parādnieka attiecība starp preces ražotājiem un preces tirgotājiem. Attīstoties tirdzniecībai un kapitālistiskajam ražošanas veidam, kurā ražo tikai apgrozībai, šis dabiskais kredīta pamats paplašinās, iegūst vispārēju nozīmi, attīstās. Visumā nauda te funkcionē tikai kā maksāšanas līdzeklis, t. i., prece tiek pārdota nevis par naudu, bet gan par rakstveida saistību maksāt noteiktā termiņā. Visas šāda veida maksāšanas saistības varam īsuma labad apvienot vispārējā vekseļu kategorijā. Šādi vekseļi, kamēr nav notecējis to termiņš un nav pienākusi to maksāšanas diena, savukārt paši apgrozās kā maksāšanas līdzeklis; tie tad arī izveido tirdzniecības naudu vārda tiešajā nozīmē. Ciktāl tie beigu beigās dzēš cits citu, izlīdzinot prasījumu un parādu kontus, tie funkcionē absolūti kā nauda, jo šajā gadījumā tie nepārvēršas noslēgumā par naudu. Tāpat kā šie ražotāju un tirgotāju savstarpējie avansi izveido īsto kredīta pamatu, tā arī to apgrozības ierocis, vekselis, izveido īstās kredītnaudas, banknošu utt. pamatu. Banknotes ir dibinātas nevis uz naudas apgrozību, vai nu tā būtu metāla nauda, vai valsts papīra nauda, bet gan uz vekseļu apgrozību.

W. Leatham (baņķieris no Jorkšīras). «Letters on the Currency», 2nd ed. London, 1840:

«Es domāju, ka vekseļu kopsumma par visu 1839. g. bija 528 493 842 st. mārc.» (ārzemju vekseļu summu viņš nosaka apmēram uz $^1/_7$ no visa daudzuma), «bet vekseļu summa, kuri vienlaikus apgrozījās tai pašā gadā, —

132 123 460 st. märc.» (55.—56. lpp.). — «Vekseļi ir apgrozības līdzekļu sastāvdaļa, kas pārspēj ar saviem apmēriem visas citas daļas, kopā ņemot» (3.—4. lpp.). — «Šī kolosālā vekseļu virsbūve balstās (!) uz pamatu, ko veido banknošu un zelta summa, un, ja notikumu gaitā šis pamats pārāk sašaurinās, virsbūves stabilitātei un pat tās eksistencei draud briesmas» (8. lpp.). — «Ja novērtējam visus apgrozības līdzekļus» (viņš domā banknotes) «un visās bankās esošo saistību rakstu summu, par kuriem var tūdaļ prasīt samaksu skaidrā naudā, tad, pēc maniem aprēķiniem, iznāks summa 153 miljonu apmērā, kuras pārvēršanu zeltā var prasīt pēc likuma, bet zelta, lai segtu šīs prasības, ir tikai 14 miljonu» (11. lpp.). — «Vekseļus nav iespējams kontrolēt citādi, kā tikai radot šķēršļus, lai nerastos lieka nauda un zems procents vai diskonts, kas rada daļu vekseļu un dod tiem impulsu plaši un bīstami izplatīties. Nav iespējams noteikt, kāda daļa vekseļu ir radusies faktiskos darījumos, piemēram, no faktiskiem pirkumiem un pārdevumiem, un kāda to daļa ir radīta mākslīgi (fictitious) un sastāv tikai no bronzas vekseļiem, t. i., kad vekseli izdod, lai atvietotu esošo vekseli, iekam maksājums par to nav nokavēts, un tādējādi rada fiktīvu kapitālu no vienkāršajiem apgrozības līdzekļiem. Es zinu, ka liekas un lētas naudas laikos šī prakse sasniedz milzu apmērus» (43.—44. lpp.). — J. W. Bosanquet. «Metallic, Paper, and Credit Currency». London, 1842: «Maksājumu vidējā summa, kuri tiek izdarīti norēķinu palātā» (kur Londonas bankieri savstarpēji apmaina čekus un vekseļus, kuriem iestājies termiņš), «katru tirdzniecības dienu ir vidēji lielāka nekā 3 miljoni st. märc., un šim nolūkam nepieciešamais naudas krājums dienā nedaudz lielāks par 200 000 st. märc.» (86. lpp.). {1889. gadā norēķinu palātas kopējais apgrozījums bija 7618¾ miljona st. märc. jeb, rēķinot apaļos skaitļos, 300 dienu, caurmērā 25½ miljona dienā. — *F. E.*} «Vekseļi, bez šaubām, ir apgrozības (currency) līdzeklis neatkarīgi no naudas, ciktāl tie nodod īpašumu no rokas rokā ar indosamenta palīdzību» (92.—93. lpp.). — «Vidēji var pieņemt, ka uz katru apgrozībā esošo vekseli ir divi indosamenti un ka tātad katrs vekselis pirms sava termiņa iestāšanās dzēš vidēji divus maksājumus. Šādos apstākļos, tikai indosamentu dēļ vien, 1839. gadā ar vekseļu palīdzību tika pārvietots no rokas rokā īpašums par summu, kas divkārt pārsniedz 528 miljonus, t. i., par 1056 miljoniem st. märc., vairāk nekā par 3 miljoniem dienā. Tāpēc var droši apgalvot, ka vekseļi un noguldījumi, kopā ņemot, ar īpašuma pārvietošanos no rokas rokā un bez naudas palīdzības veic naudas funkcijas par summu vismaz 18 miljonu st. märc. dienā» (93. lpp.).

Par kredītu vispār Tūks saka:

«Savā vienkāršākajā izteiksmē kredīts ir vairāk vai mazāk pamatota uzticība, kuras rezultātā viena persona uztic otrai zināmu kapitāla summu naudā vai precēs, kas novērtētas zināmā naudas vērtībā; šī summa vienmēr ir jāatdod atpakaļ pēc noteikta termiņa notecēšanas. Ja kapitāls tiek aizdots naudas veidā, t. i., banknošu veidā, vai piešķirts kā kredīts skaidrā naudā, vai pārvests uz korespondentu, tad par kapitāla lietošanu papildus pieskaita tik un tik daudz procentu atpakaļ atdodamajai summai. Ja kredītu izsniedz precēs, kuru vērtību nosaka darījuma dalībnieki un kuru nodošana nozīmē pārdošanu, noteiktā summa, kura ir jānomaksā, ietver sevī atlīdzinājumu par kapitāla lietošanu un par risku, ko uzņemas kreditors līdz tam laikam, kad iestāsies maksājuma termiņš. Parasti par šādiem kredītiem izdod maksāšanas saistību rakstus ar noteiktu maksāšanas termiņu. Un šie saistību raksti jeb promeses rada līdzekli, ar kura palīdzību kreditori, ja viņiem rodas gadījums izlietot savu kapitālu naudas vai preču formā, pa lielākajai daļai spēj vēl pirms šo vekseļu termiņa iestāšanās lētāk aizņemties vai nopirkt, jo viņu pašu kredītu nostiprina otra vekseļa esošā paraksta kredīts» («An Inquiry into the Currency Principle», p. 87).

Ch. Coquelin. «Du Crédit et des Banques dans L'Industrie». «Revue des deux Mondes»[106], 1842, t. XXXI [p. 797]: «Katrā zemē vairums kredīta darījumu notiek pašā rūpniecisko attiecību sfērā... Izejvielas ražotājs to avansē

fabrikantam, kas to pārstrādā, un saņem no tā maksāšanas promeses. Veicis savu darba daļu, fabrikants savukārt uz līdzīgiem nosacījumiem avansē savu produktu citam fabrikantam, kuram tas jāapstrādā tālāk, un tādā veidā kredīts tiek dots arvien tālāk no personas uz personu, līdz pat patērētājam. Vairumtirgotājs avansē preci mazumtirgotājam, bet pats saņem preci uz kredīta no fabrikanta vai starpnieka. Katrs aizņemas ar vienu roku un aizdod ar otru roku reizēm naudu, bet daudz biežāk preces. Tā rūpnieciskajās attiecībās notiek nepārtraukta aizdevumu apmaiņa, kuri kombinējas un krustojas visos virzienos. Tieši šo savstarpējo aizdevumu vairošanās un pieaugums nozīmē kredīta attīstību, un šeit patiesi sakņojas tā varenība.»

Kredīta otra puse saistīta ar naudas tirdzniecības attīstību, kura kapitālistiskās ražošanas apstākļos, protams, notiek paralēli preču tirdzniecības attīstībai. Iepriekšējā daļā (XIX nod.) jau redzējām, kā naudas tirgotāju rokās koncentrējas komersantiem piederošo rezerves fondu glabāšana, tehniskās operācijas naudas pieņemšanā un maksāšanā, starptautisko maksājumu veikšanā un līdz ar to arī tirdzniecība ar stieņiem. Sakarā ar šo naudas tirdzniecību attīstās kredīta otra puse — procentus nesošā kapitāla jeb naudas kapitāla pārvaldīšana kā naudas tirgotāju īpaša funkcija. Naudas aizņemšanās un aizdošana kļūst par viņu īpašu nodarbošanos. Naudas tirgotāji darbojas kā starpnieki starp naudas kapitāla patieso kreditoru un aizņēmēju. Vispār runājot, baņķieru uzdevums no šīs puses ir koncentrēt savās rokās lielus daudzumus aizdevu naudas kapitāla, tā ka rūpniecības un tirdzniecības kapitālistiem nostājas pretim nevis atsevišķa kreditora persona, bet gan baņķieri kā visu naudas kreditoru pārstāvji. Viņi kļūst par naudas kapitāla vispārējiem rīkotājiem. No otras puses, attiecībā pret visiem kreditoriem viņi koncentrē aizņēmējus, jo viņi aizņemas visas tirdznieciskās pasaules vajadzībām. No vienas puses, banka pārstāv naudas kapitāla, kreditoru centralizāciju, no otras puses, aizņēmēju centralizāciju. Bankas peļņa, vispār runājot, ir tā, ka banka aizņemas par mazākiem procentiem, nekā aizdod.

Aizdevu kapitāls, kas ir bankām, pieplūst tām pa ļoti dažādiem ceļiem. Pirmām kārtām, tā kā bankas ir rūpniecības kapitālistu kasieres, to rokās koncentrējas naudas kapitāls, kuru katrs ražotājs un tirgotājs glabā kā rezerves fondu vai kurš ieplūst to rokās maksājumu veidā. Šie fondi tādējādi pārvēršas par aizdevu naudas kapitālu. Tāpēc tirdzniecības pasaules rezerves fonds tiek ierobežots līdz nepieciešamam minimumam, jo tas koncentrējas kā sabiedrisks fonds, un daļa naudas kapitāla, kas citādi atrastos bezdarbībā kā rezerves fonds, tiek aizdota, funkcionē kā procentus nesošs kapitāls. Otrkārt, banku aizdevu kapitāls rodas no naudas kapitālistu noguldījumiem, kuru aizdošanu kapitālisti uztic bankām. Līdz ar banku sistēmas attīstību, un proti, tiklīdz bankas sāk maksāt procentus par noguldījumiem, tajās tiek koncentrēti arī visu šķiru naudas ietaupījumi un pagaidām neizlietotā nauda. Sīkas summas, kas pašas par sevi nespēj funkcionēt kā naudas

kapitāls, tiek apvienotas lielās summās un tādējādi veido naudas spēku. Šī sīko summu savākšana kā īpašs banku sistēmas rezultāts jāatšķir no tās lomas, kuru tā veic kā starpniece starp tiešajiem naudas kapitālistiem un aizņēmējiem. Beidzot, bankās tiek deponēti arī ienākumi, kuri domāti tikai pakāpeniskai patērēšanai.

Kreditēšanu (te mēs runājam tikai par tirdzniecības kredītu šī vārda tiešajā nozīmē) izdara, diskontējot vekseļus — pārvēršot tos par naudu pirms to termiņa iestāšanās — un izsniedzot aizdevumus dažādās formās: tiešus aizdevumus uz personiskā kredīta, aizdevumus, ņemot par ķīlu procentus nesošus papīrus, valsts obligācijas, visāda veida akcijas, bet it sevišķi aizdevumus pret pavadzīmēm, doku varantiem un citiem apliecinātiem dokumentiem par īpašuma tiesību uz precēm, pret noguldījumiem u. tml.

Bet baņķiera dotais kredīts var tikt izsniegts dažādās formās, piemēram, ar vekseļiem uz citām bankām, ar čekiem uz tām, ar tieša kredīta atklāšanu, beidzot, — bankās, kurām ir banknošu emisijas tiesības, — ar pašas bankas banknotēm. Banknote nav nekas cits kā vekselis uz baņķieri, pēc kura uzrādītājs katrā laikā var saņemt naudu un ar kuru baņķieris aizstāj privātus vekseļus. Kredīta pēdējā forma nekompetentiem cilvēkiem šķiet sevišķi pārsteidzoša un svarīga, pirmkārt, tāpēc, ka šāda veida kredītnauda pāriet no vienkāršās tirdznieciskās apgrozības vispārējā apgrozībā un te funkcionē kā nauda, un arī tāpēc, ka vairumā zemju galvenās bankas, kuras izlaiž banknotes, ir nacionālās bankas un privātās bankas dīvains sajaukums; patiesībā galveno banku operāciju pamats ir valsts kredīts un to banknotes lielākā vai mazākā mērā ir likumīgs maksāšanas līdzeklis, tāpēc ka te kļūst acīm redzams, ka baņķieris tirgojas tieši ar kredītu, jo banknote ir tikai kredītzīme, kas atrodas apgrozībā. Bet baņķieris tirgojas ar kredītu arī visās citās formās — pat tad, kad aizdod skaidrā naudā viņam deponēto naudu. Īstenībā banknote ir tikai vairumtirdzniecības monēta — vissvarīgākā nozīme bankās vienmēr ir noguldījumiem. Vislabāko pierādījumu tam dod Skotijas bankas.

Mūsu nolūkiem nav vajadzīgs sīkāk aplūkot īpašos kredītiestāžu veidus, tāpat arī īpašās banku formas.

«Baņķiera darbību... var iedalīt divējādās operācijās:... 1) savākt kapitālu no tiem, kas nevar to tieši izlietot, un sadalīt to vai izsniegt tiem, kas to var izlietot; 2) pieņemt noguldījumus no savu klientu ienākumiem un izmaksāt viņiem summas, kas tiem vajadzīgas, lai izdotu par patēriņa priekšmetiem... Pirmā ir *kapitāla* apgrozība, pēdējā — *apgrozības līdzekļu* apgrozība (currency).» — «Pirmais operāciju veids ir kapitāla koncentrēšana, no vienas puses, un tā sadalīšana, no otras puses; otrais ir apgrozības regulēšana apvidus vietējām vajadzībām.» Tooke. «An Inquiry into the Currency Principle», p. 36—37. Pie šīs vietas mēs atgriezīsimies XXVIII nodaļā.*

«Reports of Committees», vol. VIII. «Commercial Distress», vol. II, part I, 1847—1848. Minutes of Evidence. — (Tālāk tiek

---

* Sk. šī sēj. 396. lpp. — *Red.*

citēti kā «Commercial Distress», 1847—1848.[107]) Četrdesmitajos gados, diskontējot vekseļus, Londonā neskaitāmos gadījumos pieņēma banknošu vietā vienas bankas vekseļus uz otru banku ar 21 dienas termiņu. (Dž. Pīza — provinces baņķiera liecība, 4636. un 4645. nr.) Pēc tā paša pārskata, baņķieriem bija paradums, kad trūka naudas, regulāri izdarīt maksājumus saviem klientiem ar šādiem vekseļiem. Ja saņēmējs gribēja banknotes, viņam vajadzēja no jauna diskontēt šo vekseli. Tādējādi bankas it kā ieguva privilēģiju taisīt naudu. Džonsa, Loida un K° kungi maksāja šādā veidā «kopš neatminamiem laikiem», ja bija naudas trūkums un procenta likme pārsniedza 5%. Klients labprāt pieņēma šādus bankas vekseļus, tāpēc ka Džonsa, Loida un K° firmas vekseļus bija vieglāk diskontēt nekā savus paša vekseļus; pie tam šie vekseļi bieži vien izgāja caur 20—30 rokām (turpat, 901.—904., 905., 992. nr.).

Visas šīs formas tiek lietotas, lai tiesību uz maksājuma saņemšanu varētu nodot tālāk.

«Diezin vai ir kaut viena kredīta forma, kurā tam dažkārt nebūtu jāveic naudas funkcijas; vai nu šī forma ir banknote, vekselis, vai čeks, process būtībā ir viens un tas pats un rezultāts būtībā ir viens un tas pats.» — Fullarton. «On the Regulation of Currencies», 2nd ed. London, 1845, p. 38. — «Banknotes ir kredīta sīknauda» (51. lpp.).

Turpmākie citāti ņemti no grāmatas — J. W. Gilbart. «The History and Principles of Banking», London, 1834:

«Bankas kapitāls sastāv no divām daļām — pamatkapitāla (invested capital) un banku kapitāla (banking capital), kas ir aizņemts» (117. lpp.). «Banku jeb aizņemtais kapitāls rodas trejādi: 1) pieņemot noguldījumus, 2) izlaižot savas pašu banknotes, 3) izsniedzot vekseļus. Ja kāds ir ar mieru man aizdot par velti 100 st. märc. un es aizdodu šīs 100 st. märc. citam par 4%, tad šis darījums man ienes gada beigās 4 st. märc. peļņas. Gluži tāpat, ja kāds ir ar mieru pieņemt manu samaksas solījumu» (I promise to pay — es apsolos samaksāt — parastā angļu banknošu formula), «atdot to gada beigās atpakaļ un samaksāt man par to 4%, it kā es viņam būtu aizdevis 100 st. märc., tad ar šo darījumu es iegūstu 4 st. märc. peļņas; un atkal, ja kāds mazā provinces pilsētiņā atnesīs man 100 st. märc. ar noteikumu, lai es samaksāju šo summu Londonā trešajai personai pēc 21 dienas, jebkuri procenti, kurus man izdosies iegūt no šīs naudas šai laikā, būs mana peļņa. Tādas pēc savas lietišķās būtības ir bankas operācijas, un tāds ir ceļš, kādā rodas banku kapitāls ar noguldījumu, banknošu un vekseļu palīdzību» (117. lpp.). «Baņķiera peļņa visumā ir proporcionāla viņa aizņemtā kapitāla jeb sava kapitāla summai. Lai noteiktu bankas patieso peļņu, jāatskaita no bruto peļņas procents uz pamatkapitālu. Atlikums tad arī būs bankas peļņa» (118. lpp.). *«Aizdevumi, kurus baņķieris izsniedz saviem klientiem, tiek izdarīti ar citu cilvēku naudu»* (146. lpp.). «Tieši baņķieri, kas neizlaiž banknotes, rada banku kapitālu, diskontējot vekseļus. Viņi palielina savus noguldījumus ar savu diskonta operāciju palīdzību. Londonas baņķieri diskontē tikai to firmu vekseļus, kurām ir pie viņiem tekošais konts» (119. lpp.). «Firmai, kas diskontē vekseļus savā bankā un maksā procentus par visu šo vekseļu summu, vismaz daļa šīs summas jāatstāj bankai, nesaņemot par to procentus. Šādā ceļā baņķieris saņem par viņa aizdoto naudu augstāku procentu nekā tekošais un rada sev banku kapitālu ar tā atlikuma palīdzību, kas paliek viņa rokās» (120. lpp.).

Par rezerves fondu, noguldījumu, čeku ekonomiju:

«Depozīta bankas, pārvedot parādus, sasniedz ekonomiju apgrozības līdzekļu lietošanā un ar nelielām īstenas naudas summām veic darījumus par lielām summām. Šādā veidā atbrīvojušos naudu baņķieris izlieto, lai aizdotu saviem klientiem ar diskonta palīdzību utt. Tāpēc parādu pārvešana ceļ depozīta sistēmas efektivitāti» (123.—124. lpp.). «Tas ir vienalga, vai abiem klientiem, kas tirgojas viens ar otru, ir konts pie viena un tā paša vai pie dažādiem baņķieriem. Tāpēc ka baņķieri apmaina savus čekus norēķinu palātā. Ar parādu pārvešanu depozīta sistēma varētu tādā mērā izplatīties, ka pilnīgi izstumtu no lietošanas metāla naudu. Ja katram būtu bankā tekošais konts un ja katrs izdarītu savus maksājumus ar čekiem, šie čeki kļūtu par vienīgo apgrozības līdzekli. Šajā gadījumā vajadzētu pieņemt, ka nauda atrodas baņķieru rokās, citādi čekiem nebūtu nekādas cenas» (124. lpp.).

Vietējās apgrozības centralizācija banku rokās notiek 1) ar banku nodaļu palīdzību. Provinces bankām ir nodaļas sava rajona mazpilsētās, Londonas bankām — dažādos Londonas pilsētas kvartālos. 2) Ar aģentūru palīdzību.

«Katrai provinces bankai ir savs aģents Londonā, lai tur izdarītu maksājumus par tās banknotēm vai vekseļiem un saņemtu naudu, ko iemaksā Londonas iedzīvotāji uz provincē dzīvojošo personu kontiem» (127. lpp.). «Katrs baņķieris savāc citas bankas banknotes un atpakaļ tās neizdod. Katrā lielākā pilsētā baņķieri sapulcējas vienu reizi vai divas reizes nedēļā un apmaina savas banknotes. Saldo tiek nomaksāts ar pārvedumu uz Londonu» (134. lpp.). «Banku uzdevums ir atvieglot komerciālas operācijas. Viss, kas atvieglo komerciju, atvieglo arī spekulāciju. Komercija un spekulācija daudzos gadījumos ir tik cieši saistītas viena ar otru, ka grūti pasacīt, kur beidzas komercija un kur sākas spekulācija... Visur, kur pastāv bankas, ir vieglāk un lētāk dabūjams kapitāls. Kapitāla lētums stimulē spekulāciju, tāpat kā gaļas un alus lētums stimulē rijību un žūpošanu» (137.—138. lpp.). «Tā kā bankas, kas pašas izlaiž savas banknotes, pastāvīgi maksā ar šīm banknotēm, tad var likties, it kā šo banku diskonta operācijas notiek vienīgi ar šādā ceļā iegūta kapitāla palīdzību, bet tas tā nav. Baņķieris, protams, var samaksāt par visiem viņa diskontētajiem vekseļiem ar savām paša banknotēm, un tomēr ne mazāk par $^{9}/_{10}$ no viņa portfelī esošajiem vekseļiem var pārstāvēt īstenu kapitālu. Tāpēc ka, kaut gan viņš pats ir izdevis par šiem vekseļiem tikai savu papīra naudu, tomēr nav nepieciešams, lai tā paliktu apgrozībā līdz tam laikam, kad iestāsies vekseļu termiņš. Līdz vekseļu termiņa notecēšanai var būt vēl trīs mēneši, bet banknotes var atgriezties pēc trim dienām» (172. lpp.). «Tas, ka klienti sedz rēķinus, ir normāla komerciāla operācija. Īstenībā šim nolūkam tiek garantēts kredīts skaidrā naudā... Kredītu skaidrā naudā nodrošina ne tikai personiska garantija, bet arī vērtspapīru deponēšana» (174.—175. lpp.). «Kapitāls, kas aizdots pret ieķīlātām precēm, darbojas tāpat kā kapitāls, kas aizdots, diskontējot vekseļus. Ja kāds aizņemas 100 st. märc., nodrošinot aizņēmumu ar savu preci, tad tas ir tas pats, it kā viņš būtu pārdevis preci par 100 st. märc. vekseli un pēc tam diskontējis to pie baņķiera. Bet aizdevums dod viņam iespēju saglabāt preci līdz labākām cenām un ar to izvairīties no zaudējumiem, kuri viņam citādi būtu jācieš, lai iegūtu naudu neatliekamiem darījumiem» (180.—181. lpp.).

«The Currency Theory Reviewed etc.». [Edinburgh, 1845], p. 62—63:

«Neapstrīdama patiesība ir tā, ka 1000 st. märc., kuras jūs šodien deponējat pie *A*, rīt tiks no jauna izsniegtas un būs noguldījums pie *B*. Parīt tās *B* atkal var izdot, deponējot pie *C*, un tā līdz bezgalībai. Tātad viena un tā pati 1000 st. märc. naudas summa, vairākkārt nododot to no vienām rokām

otrās, var pieaugt līdz absolūti neierobežotai noguldījumu summai. Tāpēc ir iespējams, ka *deviņas desmitdaļas no visiem noguldījumiem Anglijā pastāv tikai attiecīgos ierakstos baņķieru grāmatvedības grāmatās*... Tā, piemēram, Skotijā, kur apgrozībā esošā nauda» (starp citu, gandrīz vienīgi papīra nauda!) «nekad nepārsniedz 3 miljonus st. mārc., noguldījumi ir par divdesmit septiņiem miljoniem. Ķamēr nesāksies vispārējs negaidīts noguldījumu pieprasījums (a run on the banks), viens un tas pats tūkstotis st. mārc., ceļojot šurp un turp, var tikpat viegli segt tikpat nenosakāmu summu. Tā kā tas pats 1000 st. mārc., ar kuru es šodien samaksāju savu parādu komersantam, rīt segs viņa parādu citam tirgotājam un parīt — parādu bankai un tā līdz bezgalībai, tad viens un tas pats 1000 st. mārc. var pāriet no rokas rokā, no bankas uz banku, sedzot vislielāko noguldījumu summu.»

{Kā redzējām, Gilbarts jau 1834. gadā saprata, ka

«viss, kas atvieglo komerciju, atvieglo arī spekulāciju. Komercija un spekulācija daudzos gadījumos ir tik cieši saistītas viena ar otru, ka grūti pasacīt, kur beidzas komercija un kur sākas spekulācija.»

Jo vieglāk saņemt aizdevumu pret nepārdotām precēm, jo vairāk šādu aizdevumu ņem un jo spēcīgāks ir kārdinājums pastiprināt preču ražošanu vai laist tālos tirgos jau ražotās preces — lai tikai saņemtu pret tām naudas aizdevumu. Spilgtu piemēru tam, kā visu tirdzniecības pasauli kādā zemē var aptvert šāds drudzis un ar ko tas beidzas, dod mums Anglijas tirdzniecības 1845.—1847. gada vēsture. Te var redzēt, ko spēj izdarīt kredīts. Lai paskaidrotu turpmākos piemērus, jāizteic dažas iepriekšējas īsas piezīmes.

1842. g. beigās nomāktība, kas valdīja Anglijas rūpniecībā gandrīz nepārtraukti kopš 1837. g., kļuva vājāka. Divos turpmākajos gados pieprasījums no ārzemēm pēc Anglijas rūpniecības precēm vēl vairāk pieauga; 1845. un 1846. gads bija vislielākā uzplaukuma periods. 1843. gadā «opija» karš atklāja angļu tirdzniecībai Ķīnu.[108] Jaunais tirgus deva jaunu impulsu uzplaukumam, kas jau bija pilnā spēkā, it sevišķi kokvilnas rūpniecībā. «Kā gan mēs varam ražot pārāk daudz? Mums jāapģērbj 300 miljonu cilvēku,» sacīja toreiz šo rindu autoram kāds Mančestras fabrikants. Bet visu šo no jauna uzcelto fabriku ēku, tvaika un vērpjamo mašīnu un aužamo steļļu nepietika, lai absorbētu masveidīgi no Lenkašīras plūstošo virsvērtību. Tikpat kaislīgi, kā paplašināja ražošanu, metās uz dzelzceļu būvi; fabrikantus un tirgotājus aptvērusī spekulācijas kāre atrada sev apmierinājumu pirmām kārtām te, un proti, jau kopš 1844. gada vasaras. Parakstījās uz akcijām, cik vien bija jaudas, t. i., cik pietika naudas, lai segtu pirmās iemaksas; turpmākajām iemaksām gan jau līdzekļi atradīsies! Bet, kad iestājās termiņš turpmākajiem maksājumiem — pēc «Commercial Distress», 1848.—1857., ievietotā 1059. jautājuma, 1846. un 1847. gadā dzelzceļos ieguldīto kapitālu summa sasniedza 75 miljonus st. mārc. —, vajadzēja izmantot kredīta palīdzību, un no tā pa lielākajai daļai bija jācieš arī pašu firmu uzņēmumiem.

Bet pašu uzņēmumi bija pa lielākajai daļai jau pārslogoti.

Kārdinoši augstā peļņa mudināja izvērst operācijas plašāk, nekā to ļāva rīcībā esošie brīvie līdzekļi. Bet varēja izlietot kredītu, kas bija viegli pieejams un turklāt lēts. Banku diskonts bija zems: 1844. gadā $1^3/_4$—$2^3/_4$%, 1845. gadā līdz oktobrim zem 3%, pēc tam uz kādu laiku pacēlās līdz 5% (1846. gada februāris), lai no jauna nokristos uz $3^1/_4$% 1846. gada decembrī. Anglijas bankas noliktavās bija uzkrājusies nedzirdēta apmēra zelta rezerve. Visi pašu zemes biržas darījumu priekšmeti tika kotēti tik augstu kā nekad agrāk. Tātad kāpēc gan palaist garām lielisku gadījumu, kāpēc gan neķerties žigli pie lietas? Kāpēc gan nesūtīt uz ārzemju tirgiem, kuri alkst pēc angļu fabrikātiem, visas preces, kādas tikai iespējams ražot? Un kāpēc gan pašam fabrikantam neiegūt divkāršu peļņu — pārdodot dziju un audumus Tālajos Austrumos un pārdodot Anglijā par tiem saņemtās preces?

Tā radās sistēma — masveidīgi nosūtīt preces uz konsignāciju[109] pret aizdevumu uz Indiju un Ķīnu, kura drīz vien attīstījās par sistēmu, pēc kuras sūtījumus uz konsignāciju izdarīja vienīgi avansa dēļ, kā tas sīki attēlots turpmākajās piezīmēs, un kuras nenovēršams rezultāts bija tirgu masveidīga pārpildīšanās un krahs.

Šis krahs notika 1846. gada neražas rezultātā. Anglijai un it sevišķi Īrijai bija vajadzīgs milzīgs pārtikas produktu, it sevišķi maizes un kartupeļu pievedums. Bet zemēm, kas piegādāja šos produktus, tikai ļoti niecīgā mērā varēja samaksāt par tiem ar Anglijas rūpniecības produktiem; bija jāmaksā ar cēlmetālu: vismaz 9 miljoni [st. mārc.] zeltā aizplūda uz ārzemēm. No šīs summas veseli $7^1/_2$ miljoni tika ņemti no Anglijas bankas zelta rezervēm, un tas jūtami paralizēja bankas rīcības brīvību naudas tirgū; pārējām bankām, kuru rezerves atradās Anglijas bankā un faktiski bija identiskas ar šīs pēdējās rezervēm, gluži tāpat bija jāierobežo savas naudas operācijas; bankā ātri un viegli ieplūstošā maksājumu straume apstājās vispirms atsevišķās vietās, pēc tam viscaur. Bankas diskonta likme, kas vēl 1847. g. janvārī bija 3—$3^1/_2$% līmenī, pacēlās aprīlī, kad uzliesmoja pirmā panikas lēkme, uz 7%, pēc tam vasarā no jauna bija vājš pārejošs atvieglojums ($6^1/_2$%, 6%), bet, tiklīdz noskaidrojās, ka ir jauna neraža, sākās jauna — vēl stiprāka panika. Anglijas bankas oficiālā minimālā diskonta likme oktobrī pacēlās uz 7%, novembrī — uz 10%, citiem vārdiem sakot, visu lielo vairumu vekseļu varēja diskontēt tikai par kolosāliem augļotāju procentiem vai nemaz nevarēja diskontēt; maksājumu vispārējā apstāšanās noveda pie bankrota vairākas pirmšķirīgas firmas un ļoti daudzas vidējās un sīkās firmas; pašai Anglijas bankai draudēja nenovēršama kraha briesmas ierobežojumu dēļ, ko tai uzlika 1844. g. ākīgais Banku akts[110], — tad valdība, sekojot vispārējai prasībai, apturēja 25. oktobrī Banku akta darbību un tā novērsa absurdās važas, ko likums bija uzlicis bankai. Tagad banka jau varēja netraucēti laist ap-

grozībā savu banknošu krājumu; tā kā šim banknošu kredītam faktiski bija valsts garantija un tātad tas bija stabils, tad līdz ar to tūdaļ iestājās noteikts atvieglojums naudas grūtībās; protams, vēl bankrotēja daudz lielu un mazu bezcerīgi pārāk tālu aizgājušo firmu, bet krīzes augstākais sasprindzinājums jau bija pārvarēts, bankas diskonta likme pazeminājās decembrī no jauna uz 5%, un jau 1848. gadā tika sagatavota tā atjaunotā veikalu rosība, kas izjauca 1849. gadā revolucionāro kustību tālāko pieaugumu kontinentā un piecdesmitajos gados noveda vispirms pie vēl nedzirdēta rūpniecības uzplaukuma, bet pēc tā — pie 1857. g. kraha. — *F. E.*}

I. Par valsts vērtspapīru un akciju vērtības kolosālo samazināšanos 1847. g. krīzes laikā liecina dokuments, ko izdevis augšnams 1848. gadā. Pēc šīm ziņām, vērtspapīru vērtības pazemināšanās salīdzinājumā ar tā paša gada februāri 1847. g. 23. oktobrī bija šāda:

Uz Anglijas valsts vērtspapīriem	93 824 217	st. märc.
Uz doku un kanālu akcijām	1 358 288	„ „
Uz dzelzceļu akcijām	19 579 820	„ „
Kopā	114 762 325	st. märc.

II. «Manchester Guardian»[111] 1847. g. 24. novembrī ziņo sekojošo par krāpšanām Austrumindijas tirdzniecībā, kur vekseļus izrakstīja nevis tāpēc, ka bija nopirkta prece, bet gan pirka preci tādēļ, lai rastu iespēju izrakstīt vekseli, kuru varēja diskontēt, pārvērst par naudu.

A Londonā ar *B* starpniecību nopērk preci no Mančestras fabrikanta *C*, lai nosūtītu to kuģī uz Austrumindiju personai *D*. *B* norēķinās ar *C* ar sešu mēnešu vekseli, ko izrakstījis *C* uz *B*. *B* savukārt norēķinās ar 6 mēnešu vekseli uz *A*. Tiklīdz prece iekrauta kuģī, *A* savukārt izraksta pret pavadzīmi 6 mēnešu pārveduma vekseli uz *D*.

«Tādējādi abi — kā pircējs, tā nosūtītājs — var rīkoties ar fondiem daudzus mēnešus agrāk, nekā tie patiesībā samaksājuši par precēm, un ļoti bieži šos vekseļus pēc maksājuma termiņa notecēšanas atjaunoja ar ieganstu, ka šādā ilgstošā darījumā jādod laiks tā realizācijai. Bet diemžēl zaudējumi šāda veida darījumos noved nevis pie šādu darījumu ierobežošanas, bet gan, gluži otrādi, tieši pie to izplatīšanās. Jo nabagāki kļuva dalībnieki, jo vairāk pieauga viņu vajadzība pirkt, lai tādā veidā kompensētu ar jauniem aizņēmumiem agrākajās spekulācijās zaudēto kapitālu. Iepirkumus vairs neregulēja pieprasījums un piedāvājums, tie kļuva par kaut kādas noteiktas firmas galveno finansu operāciju. Bet tā ir tikai viena lietas puse. Kas te notika ar rūpniecības preču eksportu, tas notika arī tur ar produktu iepirkšanu un nosūtīšanu. Tirdzniecības firmas Indijā, kurām bija pietiekams kredīts, lai diskontētu savus vekseļus, iepirka cukuru, indigo, zīdu vai kokvilnu — nevis tāpēc, ka pirkšanas cenas solīja peļņu salīdzinājumā ar pēdējām Londonas cenām, bet gan tāpēc, ka agrākajām tratām uz Londonas firmu drīz izbeidzās termiņš un tās vajadzēja

segt. Kas bija vienkāršāk nekā nopirkt cukura kravu, samaksāt par to ar 10 mēnešu vekseli uz Londonas firmu un nosūtīt pavadzīmi pa pastu uz Londonu? Mazāk nekā pēc diviem mēnešiem šī tikko iekrauto preču pavadzīme un līdz ar to arī pašas preces tika ieķīlātas Lombardstrītā[112], un Londonas firma saņēma uz rokas naudu astoņus mēnešus pirms tam, kad notecēja par preci izdoto vekseļu termiņš. Un tas viss noritēja gludi, bez kādiem traucējumiem vai grūtībām, kamēr diskontējošās firmas pārpilnībā atrada naudu, lai aizdotu to pret pavadzīmēm un doku varantiem un diskontētu par neierobežotām summām Indijas tirdzniecības namu vekseļus «solīdās» firmās Minsingleinā.[113]»

{Šī krāpnieciskā procedūra tika praktizēta pilnā mērā līdz tam laikam, kamēr preces no Indijas un uz Indiju bija jāsūta buru kuģos, braucot ap Labās Cerības ragu. Kopš tā laika, kad preces tiek sūtītas caur Suecas kanālu un turklāt tvaikoņos, šis paņēmiens fabricēt fiktīvu kapitālu zaudējis tādu pamatu kā preču pārvešanas ilgums. Un kopš tā laika, kad telegrāfs tai pašā dienā ziņo angļu tirgotājam par Indijas tirgus stāvokli un indiešu tirgotājam — par Anglijas tirgus stāvokli, šī metode ir kļuvusi pilnīgi neiespējama. — *F. E.*}

III. Jau citētajā «Commercial Distress», 1847.—1848., pārskatā ir teikts:

«1847. g. aprīļa pēdējā nedēļā Anglijas banka paziņoja Liverpūles bankai, ka no šīs dienas tā samazina uz pusi diskonta operācijas ar pēdējo. Šis paziņojums iedarbojās ļoti slikti, tāpēc ka maksājumi Liverpūlē pēdējā laikā daudz biežāk tika izdarīti ar vekseļiem nekā skaidrā naudā un tāpēc ka tirgotāji, kas parasti deva bankai daudz skaidras naudas, lai samaksātu ar to par saviem akceptiem, pēdējā laikā varēja dot tikai vekseļus, kurus viņi paši bija saņēmuši par savu kokvilnu un citām precēm. Šī parādība bija plaši izplatījusies, un līdz ar to pieauga arī veikalu grūtības. Akcepti, kuri bankai bija jāapmaksā tirgotāju vietā, pa lielākajai daļai tika izdoti ārzemēs un līdz šim laikam parasti tika segti ar maksājumiem, ko saņēma par precēm. Vekseļi, ko tagad deva tirgotāji agrākās skaidrās naudas vietā, bija ar dažādiem termiņiem un dažāda veida; to ievērojama daļa bija banku vekseļi uz trim mēnešiem; daudzi vekseļi bija vekseļi pret kokvilnu. Šos vekseļus akceptēja Londonas baņķieri, ja tie bija banku vekseļi, pretējā gadījumā — visāda veida tirgotāji, Brazīlijas, Amerikas, Kanādas, Austrumindijas utt. firmas. Tirgotāji neizsniedza vekseļus cits citam, un klienti iekšzemē, kas pirka produktus Liverpūlē, samaksāja par tiem ar vekseļiem uz Londonas bankām vai ar vekseļiem uz citām firmām Londonā, vai arī ar vekseļiem uz kādu personu. Anglijas bankas paziņojums noveda pie tā, ka tika saīsināts termiņš vekseļiem pret pārdotajām ārzemju precēm, kurš parasti pārsniedza trīs mēnešus» (26.—27. lpp.).

1844.—1847. gada uzplaukuma periods Anglijā, kā iepriekš norādīts, bija saistīts ar pirmo lielo dzelzceļu drudzi. Par tā ietekmi uz tirdzniecību vispār minētajā pārskatā sacīts:

«1847. g. aprīlī gandrīz visas tirdzniecības firmas sāka vairāk vai mazāk sašaurināt savu darbību» (to starve their business), «ieguldot daļu sava tirdznieciskā kapitāla dzelzceļos» (42. lpp.). — «Pret dzelzceļu akcijām tika izdarīti arī aizņēmumi par augstiem procentiem, piemēram, par 8%, no privātām personām, baņķieriem un apdrošināšanas sabiedrībām» (66. lpp.). «Aizdodot šādas milzu summas dzelzceļiem, šīs tirdzniecības firmas savukārt bija spiestas ņemt no bankām ar vekseļu diskonta palīdzību ļoti daudz kapitāla, lai ar šo naudu turpinātu pašas savu uzņēmumu» (67. lpp.). — (Jautājums:) «Vai jūs varat apgalvot, ka maksājumi par dzelzceļu akcijām stipri veicināja no-

māktību, kas valdīja» (naudas tirgū) «aprīlī un oktobrī» (1847. g.)? (Atbilde:) «Es domāju, ka diezin vai tie kaut kādā veidā ietekmēja nomāktību aprīlī. Es domāju, ka maksājumi pirms aprīļa un, domājams, līdz pat vasarai drīzāk nostiprināja nekā vājināja baņķierus. Tāpēc ka īstenībā naudu nebūt neizlietoja tik ātri, cik ātri ienāca maksājumi; tāpēc vairums banku gada sākumā turēja savās rokās diezgan ievērojamu dzelzceļu fondu summu.» (To apstiprina daudzas baņķieru liecības un komisija. «C. D.», 1848.—1857.) «Šī summa vasarā pamazām izkusa un 31. decembrī bija ievērojami mazāka. Viens no nomāktības cēloņiem oktobrī bija banku rīcībā esošo dzelzceļu fonda pakāpeniska samazināšanās; starp 22. aprīli un 31. decembri dzelzceļu saldo mūsu rokās samazinājās par trešdaļu. Tā iedarbojās maksājumi par dzelzceļu akcijām visā Lielbritānijā, pamazām tie izsūca banku noguldījumus» (43.—44. lpp.).

To pašu saka arī Semjuels Gārnejs (slavenās firmas Overend, Gurney and K° vadītājs):

«1846. g. bija ievērojami lielāks pieprasījums pēc kapitāliem dzelzceļu vajadzībām, bet tas nepacēla procenta likmi. Sīkās summas saplūda lielās summās, un šīs lielās summas tika izlietotas mūsu tirgū, tā ka visumā rezultāts bija tāds, ka naudas tirgū Sitijā tika izlaists vairāk naudas, nekā uzsūkts atpakaļ» (159. lpp.).

A. Hodžsons, Liverpūles akciju bankas direktors, liecina, kādā mērā vekseļi var būt rezerve baņķieriem:

«Mums bija paradums vismaz $^9/_{10}$ no visiem mūsu noguldījumiem un visas naudas, ko mēs saņēmām no citām personām, glabāt mūsu portfelī vekseļos, kuru termiņš notecēja no dienas dienā... tādā mērā, ka krīzes laikā vekseļu summa, kuru termiņš notecēja katru dienu, gandrīz bija vienlīdzīga ar samaksas prasījumu summu, kuri tika iesniegti mums katru dienu» (53. lpp.).

Spekulatīvie vekseļi.

(№ 5092.) «Kas galvenokārt akceptēja vekseļus» (par pārdoto kokvilnu)? — (R. Gārdners, šajā darbā vairākkārt minētais kokvilnas fabrikants): «Preču mākleri; tirgotājs nopērk kokvilnu, nodod to māklerim, izraksta uz šo mākleri vekseli un diskontē to.» — (№ 5094.) «Un šie vekseļi tiek nosūtīti Liverpūles bankām un tur diskontēti?» — «Jā, un arī citās vietās... Ja nebūtu šo operāciju, pie kurām ķērās galvenokārt Liverpūles bankas, kokvilna pagājušajā gadā būtu, pēc manām domām, lētāka par $1^1/_2$ vai 2 pensiem mārciņā.» — (№ 600.) «Jūs teicāt, ka apgrozībā bijis milzīgs daudzums vekseļu, ko izrakstījuši spekulanti uz kokvilnas mākleriem Liverpūlē; vai tas pats attiecas uz jūsu aizdevumiem pret vekseļiem par citām koloniālām precēm, atskaitot kokvilnu?» — (A. Hodžsons, Liverpūles baņķieris): «Tas attiecas uz visiem koloniālo preču veidiem, it sevišķi uz kokvilnu.» — (№ 601.) «Vai jūs kā baņķieris cenšaties turēties saņus no šāda veida vekseļiem?» — «Nebūt ne, mēs atzīstam tos par pilnīgi likumīgiem vekseļiem, ja to ir mērens daudzums... Šādā veida vekseļiem bieži tiek dots pagarinājums.»

Krāpnieciskās mahinācijas Austrumindijas un Ķīnas tirgū 1847. gadā. — Čārlzs Terners (kādas pirmšķirīgas Austrumindijas firmas vadītājs Liverpūlē):

«Visi mēs zinām gadījumus, kas notika ar operācijām Maurīcija salā un tamlīdzīgos komerciālos darījumos. Mākleri bija paraduši aizņemties pret precēm ne tikai pēc to pienākšanas, lai segtu par šīm precēm izdotos vekseļus, kas ir pilnīgi parasta lieta, un aizņemties pret pavadzīmēm, bet viņi aizņēmās arī pret preci, iekam tā bija iekrauta un dažos gadījumos — iekam tā bija izgatavota. Tā, piemēram, kādā konkrētā gadījumā es nopirku Kalkutā vekseļus par 6000—7000 st. märc.; par šiem vekseļiem iegūtā nauda aizgāja uz

Maurīcija salu, lai veicinātu cukura ražošanu; vekseļi nonāca Anglijā, un vairāk nekā puse no šiem vekseļiem tur tika protestēta; kad beidzot pienāca cukura krava, ar kuru bija jānomaksā vekseļi, tad izrādījās, ka šis cukurs jau bija ieķīlāts trešajām personām, iekam tas bija iekrauts, patiesībā gandrīz pat agrāk, nekā tas bija ražots» (78. lpp.). «Par precēm Austrumindijas tirgum fabrikantam tagad jāmaksā skaidrā naudā, bet tas neko nenozīmē, jo, ja pircējam Londonā ir kaut kāds kredīts, viņš izraksta vekseli uz Londonu un diskontē to Londonā, kur diskonts tagad ir zems; ar šādā veidā iegūto naudu viņš samaksā fabrikantam... paiet vismaz 12 mēnešu, kamēr tirgotājs, kas nosūtījis preces uz Indiju, saņem no turienes savu iegūto naudu... cilvēks ar 10 000 vai 15 000 st. märc., kas sāk operācijas ar Indiju, dabūs par ievērojamu summu kredītu no Londonas firmas; šai firmai viņš maksās 1% un izsniegs tai vekseli ar noteikumu, ka nauda, kas tiks iegūta par Indijā pārdotajām precēm, tiks atsūtīta Londonas firmai, pie tam abas puses klusuciešot vienojas, ka Londonas firmai nav jāizsniedz reāls aizdevums skaidrā naudā, t. i., ka vekseļi tiks pagarināti, kamēr pienāks iegūtā nauda. Vekseļus diskontē Liverpūlē, Mančestrā, Londonā; daži no tiem pieder Skotijas bankām» (79. lpp.). — (№ 786.) «Lūk, firma, kas nesen bankrotējusi Londonā; pārbaudot grāmatvedības grāmatas, izrādījās sekojošais: pastāvēja viena firma Mančestrā un otra Kalkutā; tās atklāja kredītu Londonas firmā par 200 000 st. märc., t. i., šis Mančestras firmas klienti, kas sūtīja firmai Kalkutā no Glazgovas un Mančestras preces ar konsignāciju, trasēja Londonas firmai vekseļus par summu 200 000 st. märc. apmērā; tai pašā laikā notika vienošanās, ka Kalkutas firma izdos vekseļus Londonas firmai arī par 200 000 st. märc.; šie vekseļi tika pārdoti Kalkutā, par iegūto naudu nopirka citus vekseļus, un šos pēdējos nosūtīja uz Londonu, lai dotu iespēju Londonas firmai samaksāt par vekseļiem, kas bija izdoti Glazgovā vai Mančestrā. Tādējādi tikai ar šo operāciju vien tika izlaisti vekseļi par 600 000 st. märc.» — (№ 971.) «Pašlaik, ja firma Kalkutā pērk kuģa kravu» (Anglijai) «un samaksā par to ar savu pašas tratu uz savu Londonas korespondentu un pavadzīmes nosūta turp, tad šīs pavadzīmes viņš tūdaļ izlieto, lai saņemtu aizdevumu Lombardstrītā; tātad tirdzniecības firma var astoņus mēnešus izlietot naudu, iekam tās korespondentam vajadzēs samaksāt par vekseļiem.»

IV. 1848. gadā augšnama slepenā komisija noturēja sēdes, lai izpētītu 1847. g. krīzes cēloņus. Šīs komisijas priekšā izteiktās liecinieku liecības tomēr publicēja tikai 1857. gadā («Minutes of Evidence, taken before the Secret Committee of the H. of L. appointed to Inquire into the Causes of Distress etc.», 1857; mēs citējam: «C. D.», 1848./1857.[114]). Šajā komisijā Union Bank of Liverpool pārvaldnieks Listēra kgs starp citu teica:

(2444.) «1847. g. pavasarī kredīts nedzirdēti paplašinājās, tāpēc ka komersanti pārveda savu kapitālu no pašu uzņēmumiem uz dzelzceļiem un tomēr gribēja turpināt savu uzņēmumu iepriekšējos apmēros. Katrs droši vien no sākuma domāja, ka viņam izdosies ar peļņu pārdot dzelzceļu akcijas un pēc tam ieguldīt naudu atpakaļ uzņēmumā. Ieraudzījuši varbūt, ka tas nav iespējams, viņi sāka ņemt saviem uzņēmumiem kredītu tur, kur agrāk maksāja skaidrā naudā. No tā arī radās kredīta paplašināšanās.»

(2500.) «Vai šie vekseļi, uz kuriem bankas, kas tos pieņēma, cieta zaudējumus, bija galvenokārt vekseļi par labību vai kokvilnu?»... «Šie vekseļi bija par labību, kokvilnu, cukuru un visāda veida ražojumiem. Tolaik nebija nevienas preces — izņemot varbūt eļļu —, kura nebūtu kritusies cenā.» — (2506.) «Mākleris, kas akceptē vekseli, neakceptē to bez pietiekama seguma, ņemot vērā arī iespējamo tās preces cenu krišanos, kura tiek izlietota kā segums.»

(2512.) «Par precēm izsniedz divējāda veida vekseļus. Pie pirmā veida pieder sākotnējais vekselis, kas izdots no ārpuses uz importieri... Šādā veidā

izdoto vekseļu termiņi nereti notek pirms preču pienākšanas. Tāpēc tirgotājam, ja pienāk prece un viņam nav pietiekami kapitāla, jāieķīlā prece māklerim, kamēr to neizdosies pārdot. Tad Liverpūles tirgotājs tūdaļ izdod citāda veida vekseli uz mākleri, nodrošinot to ar preci... tad jau tas ir baņķiera uzdevums uzzināt no māklera, vai tam ir prece un cik lielu aizdevumu viņš pret to izsniedzis. Viņam jāpārliecinās, ka māklerim ir segums, lai uzlabotu stāvokli zaudējumu gadījumā.»

(2516.) «Mēs saņemam vekseļus arī no ārzemēm. Kāds nopērk vekseli uz Angliju ārzemēs un sūta to angļu firmai; mēs nevaram redzēt pēc vekseļa, vai tas ir izdots saprātīgi vai nesaprātīgi, vai tas pārstāv preci vai vēju.»

(2533.) «Jūs teicāt, ka gandrīz visu veidu ārzemju preces tika pārdotas ar lieliem zaudējumiem. Vai jūs domājat, ka tās bija sekas neattaisnojamai spekulācijai ar šīm precēm?» — «Zaudējumi radās no pārāk liela pieveduma, kad nebija attiecīgā patēriņa, lai to izlietotu. Kā redzams, patēriņš bija ļoti ievērojami pazemināj ies.» — (2534.) «Oktobrī... precēm gandrīz nemaz nebija pieprasījuma.»

Par to, ka katastrofas kulminācijas momentā atskan vispārējs sauciens sauve qui peut*, par to runā tajā pašā pārskatā pirmklasīgs lietpratējs — cienījamais piedzīvojušais kvākers Semjuels Gārnejs, firmas Overend, Gurney and K° vadītājs:

(1262.) «Kad valda panika, veikalnieks nejautā sev, par kādu cenu viņš var noguldīt savas banknotes, vai viņš zaudēs 1% vai 2%, pārdodot savus sertifikātus vai trīsprocentīgo renti. Ja viņš ir baiļu ietekmē, viņu neinteresē nedz peļņa, nedz zaudējums; viņš cenšas nodrošināt pats sevi; visi pārējie lai dara, ko grib.»

V. Par abu tirgu savstarpēju pārpildīšanos Aleksandera kgs, tirgotājs, kas piedalās tirdzniecībā ar Austrumindiju, liecināja apakšnama komisijā par 1857. g. banku aktiem (tiek citēts «B. C.», 1857.):

(4330.) «Pašreiz, ja es samaksāju Mančestrā 6 šiliņus, tad es saņemu Indijā 5 šiliņus; ja es samaksāju Indijā 6 šiliņus, tad es saņemu Londonā 5 šiliņus.»

Tādējādi Anglija pārpilda Indijas tirgu un tādā pašā mērā Indija pārpilda Anglijas tirgu. Un tieši šāds gadījums notika 1857. gadā, nepilnus desmit gadus pēc 1847. g. rūgtās pieredzes!

* — glābjas, kas var. — *Red.*

DIVDESMIT SESTĀ NODAĻA

NAUDAS KAPITĀLA UZKRĀŠANA; TĀS IETEKME UZ PROCENTA LIKMI

«Anglijā nemitīgi tiek uzkrāta bagātība, kam ir tendence iegūt beigu beigās naudas formu. Bet pēc vēlēšanās iegūt naudu visneatlaidīgākā ir vēlēšanās no jauna atbrīvoties no tās, izdarot kaut kādu ieguldījumu, kas dod procentus vai peļņu, tāpēc ka nauda kā nauda neko neienes. Tāpēc, ja vienlaikus ar šo pastāvīgo liekā kapitāla pieplūdumu pakāpeniski un pietiekami nepaplašinās tā darbības lauks, tad jānotiek ieguldījumu meklējošās naudas periodiskai uzkrāšanai, pie tam šie uzkrājumi atkarībā no apstākļiem var būt vairāk vai mazāk ievērojami. Ilgus gadus valsts aizņēmumi bija galvenais līdzeklis, lai uzsūktu Anglijas bagātības pārpalikumu. Kopš tā laika, kad valsts parāds sasniedza 1816. g. savu maksimumu un vairs neuzsūc bagātības pārpalikumu, katru gadu rodas summa vismaz 27 miljonu apmērā, kas meklē sev citu ieguldījumu. Turklāt notiek kapitālu atgriešanās dažādos veidos... Uzņēmumi, kuriem ir vajadzīgi lieli kapitāli un kuri laiku pa laikam uzņem nenodarbinātā kapitāla pārpalikumu... vismaz mūsu zemē ir absolūti nepieciešami, lai uzņemtu sabiedriskās bagātības pārpalikuma periodiskos uzkrājumus, kuri parastajās kapitāla ieguldīšanas nozarēs nevar atrast sev vietu» («The Currency Theory Reviewed». Edinburgh, 1845, p. 32—34).

Par situāciju 1845. g. turpat ir teikts:

«Ļoti īsā periodā cenas pacēlās salīdzinājumā ar viszemāko depresijas punktu... valsts trīsprocentu aizņēmumu kotē gandrīz al pari*... zelts Anglijas bankas noliktavās pārsniedz summas, kas jebkad tur ir uzkrājušās. Visāda veida akcijām ir gandrīz nekad nedzirdētas cenas, un procents ir tā nokrities, ka tas ir gandrīz nominmāls... Tas viss pierāda, ka tagad Anglijā atkal ir apgrūtinošs nenodarbinātas bagātības uzkrājums, ka tuvā nākotnē mūs atkal sagaida spekulatīva drudža periods» (turpat, 36. lpp.).

«Kaut gan zelta imports nerāda pareizi peļņu ārējā tirdzniecībā, tomēr, ja nav citu rādītāju, tas prima facie** reprezentē šādu peļņu» (J. G. Hubbard. «The Currency and the Country». London, 1843, p. 40—41). «Pieņemsim, ka stabila labvēlīga komercstāvokļa, ienesīgu cenu un pietiekamas naudas apgrozības periodā sakarā ar sliktu ražu nepieciešams 5 miljonus liels labības imports un zelta eksports. Apgrozība» {tas nozīmē, kā tas tūdaļ kļūs redzams, nevis apgrozības līdzekļus, bet gan nenodarbināto naudas kapitālu. — *F. E.*} «sašaurināsies par to pašu summu. Privātām personām var būt iepriekšējais apgrozības līdzekļu daudzums, bet tirgotāju noguldījumi viņu bankās, banku saldo banku naudas mākleru rokās un rezerves banku kasēs — visi tie sašau-

* — pēc paritātes. — *Red.*
** — pirmām kārtām. — *Red.*

rināsies, un šī nenodarbinātā kapitāla daudzuma samazināšanās tiešās sekas būs procenta celšanās, teiksim, no 4% uz 5%. Tā kā veikalu komercstāvoklis ir normāls, uzticība netiks satricināta, bet kredītu vērtēs augstāk» (turpat, 42. lpp.). «Ja visas preču cenas pazemināsies... liekā nauda ieplūdīs atpakaļ bankās pieaugušu noguldījumu veidā, nenodarbinātā kapitāla pārpalikums pazeminās procenta likmi līdz minimumam, un šāds stāvoklis turpināsies tik ilgi, kamēr augstākas cenas vai komerciālā rosme neiesaistīs darbā bezdarbībā esošo naudu vai kamēr šī nauda netiks izdota, pērkot ārzemju vērtspapīrus vai ārzemju preces» (68. lpp.).

Tālākie izvilkumi atkal ir ņemti no parlamenta pārskata par 1847.—1848. g. tirdzniecības krīzi. 1846.—1847. g. neražas un bada rezultātā bija vajadzīgs liels pārtikas produktu imports.

«No tā radās liels importa pārsvars pār eksportu... No tā radās ievērojams naudas atplūdums no bankām un pastiprināta griešanās pie diskonta mākleriem, lai diskontē vekseļus; mākleri sāk stingrāk pieņemt vekseļus. Līdz šim laikam atklātais kredīts tika ļoti nopietni ierobežots, un vājo firmu vidū sākās bankroti. Tās, kas balstījās vienīgi uz kredītu, bankrotēja. Tas pastiprināja jau agrāk jūtamo nemieru; baņķieri un citi redzēja, ka viņi nevar tikpat droši kā agrāk rēķināties ar to, ka pārvērtīs savus vekseļus un citus vērtspapīrus par banknotēm, lai izpildītu savas saistības; viņi vēl vairāk sašaurināja kredītu, bieži vien to pārtrauca pavisam; daudzos gadījumos viņi noglabāja savas banknotes, lai turpmāk segtu savas pašu saistības; viņi tās vislabāk nemaz neizdeva. Nemiers un apjukums pieauga ar katru dienu, un, ja nebūtu bijusi lorda Džona Rasela vēstule, vispārējs bankrots būtu klāt» (74.—75. lpp.).

Rasela vēstule apturēja banku akta darbību. Jau minētais Čārlzs Terners liecināja:

«Dažām firmām bija lieli līdzekļi, bet tie nebija brīvi. Viss to kapitāls bija cieši iestrēdzis pie zemesīpašniekiem Maurīcija salā vai indigo un cukura fabrikās. Uzņēmušās kādreiz saistības par 500 000 — 600 000 st. mārc., tās nevarēja maksāt par vekseļiem, jo tām nebija brīvu līdzekļu, un beigu beigās izrādījās, ka tās varēja maksāt par saviem vekseļiem tikai ar sava kredīta palīdzību un tikai tiktāl, ciktāl šī kredīta pietika» (81. lpp.).

Minētais S. Gārnejs liecināja:

[1664.] «Pašlaik» (1848. g.) «ir vērojama apgrozījumu sašaurināšanās un liela naudas pārpilnība.» (№ 1763.) «Es nedomāju, ka kapitāla trūkums būtu cēlonis, kas tik augstu sadzinis procenta likmi; tās bija bailes (the alarm), grūtības banknošu iegūšanā.»

1847. gadā Anglija nomaksāja ārzemēs vismaz 9 miljonus st. mārc. zeltā par importētajiem pārtikas produktiem. No tiem $7\frac{1}{2}$ miljona ņemts no Anglijas bankas un $1\frac{1}{2}$ no citiem avotiem (245. lpp.). — Moriss, Anglijas bankas pārvaldnieks, paziņoja:

[3800.] «1847. g. 23. oktobrī valsts fondi un kanālu un dzelzceļu akcijas jau bija zaudējušas vērtībā 114 752 225 st. mārc.» (312. lpp.)

Tas pats Moriss, atbildot uz lorda Dž. Bentinka jautājumu, liecināja:

[3846.] «Vai jums nav zināms, ka viss vērtspapīros un visāda veida precēs ieguldītais kapitāls tiktāl zaudējis savu vērtību, ka izejvielas — neapstrādāta kokvilna, neapstrādāts zīds, neapstrādāta vilna — nosūtīti uz kontinentu par tādām pašām ārkārtīgi zemām cenām un ka... cukurs, kafija un tēja pārdoti izsolēs?» — «Nācijai neizbēgami bija jānes ievērojami upuri, lai tiktu galā

ar zelta aizplūšanu, ko radīja kolosālais pārtikas produktu imports.» — [3848.] «Vai jūs nedomājat, ka būtu labāk skart 8 miljonus st. märc., kas atrodas bankas glabātavās, nekā mēģināt atdabūt zeltu atpakaļ ar tādiem upuriem?» — *«Nē, es tā nedomāju.»*

Un tagad komentāri pie šīs varonības. Disreilijs nopratina V. Kotona kgu, Anglijas bankas direktoru un bijušo pārvaldnieku:

«Cik lielas bija dividendes, ko Bankas akcionāri saņēma 1844. gadā?» — «7% gadā.» — «Un dividendes 1847. gadā?» — «9%.» — «Vai Banka šinī gadā maksā ienākuma nodokli par saviem akcionāriem?» — «Protams.» — «Vai Banka to darīja arī 1844. g.?» — «Nē.»[83] — «Tādā gadījumā šis banku akts» (1844. g.) «tātad bija ļoti lielā mērā akcionāru interesēs. Rezultāts tātad ir tāds, ka kopš tā laika, kad stājies spēkā jaunais likums, akcionāru dividendes ir cēlušās no 7% uz 9%, un turklāt ienākuma nodokli tagad maksā Banka, turpretim agrāk tas bija jāmaksā akcionāriem?» — *«Pilnīgi pareizi.»* — (№№ 4356.—4361.)

Pīza kgs, provinces baņķieris, ziņo par rezervju uzkrāšanos bankās 1847. g. krīzes laikā:

(4605.) «Tā kā banka bija spiesta arvien vairāk paaugstināt savu procentu, tad bažas kļuva vispārējas; provinces bankas palielināja savas zelta rezerves, kā arī banknošu summas, un daudzi no mums, kuri varbūt parasti turēja pie sevis tikai dažus simtus märciņu zeltā vai banknotēs, sāka tūdaļ uzkrāt tūkstošus märciņu naudas skapjos un pultīs, jo valdīja pilnīga nezināšana par diskontu un par vekseļu spēju apgrozīties tirgū, un tādā veidā sekoja vispārēja naudas rezervju uzkrāšanās.»

Kāds komisijas loceklis piezīmē:

(4691.) «Tātad, lai arī kāds būtu cēlonis pēdējos 12 gados, rezultāts katrā ziņā bija izdevīgāks augļotājam un naudas tirgotājam nekā ražīgajai šķirai vispār.»

Cik stipri naudas tirgotāji izmanto krīzes apstākļus, par to liecina Tūks:

«Vorikšīras un Stafordšīras metālizstrādājumu ražošanā daudzi preču pasūtījumi 1847. gadā tika anulēti, tāpēc ka procenta likme, kas būtu jāmaksā fabrikantam par viņa vekseļu diskontu, vairāk nekā aprītu visu viņa peļņu.» (№ 5451.)

Ņemsim tagad citu — jau agrāk citētu parlamenta pārskatu «Reports from Select Committee on Bank Acts, communicated from the Commons to the Lords, 1857» (turpmāk tiek citēts kā «B. C.», 1857). Lūk, ko liecināja nopratināšanā Normena kgs, Anglijas bankas direktors un galvenais spīdeklis «currency principle» piekritēju vidū[115]:

(3635.) «Jūs teicāt, ka paliekot pie tāda uzskata, ka procenta likme ir atkarīga nevis no banknošu daudzuma, bet gan no kapitāla pieprasījuma un piedāvājuma. Vai jūs nepaskaidrosit, ko jūs saprotat ar kapitālu, izņemot banknotes un metāla naudu?» — «Es domāju, ka kapitāla parastā definīcija ir šāda:

---

[83] T. i., agrāk vispirms noteica dividendi un jau pēc tam, izmaksājot dividendi, ieturēja no katra akcionāra ienākuma nodokli, bet pēc 1844. g. vispirms nomaksāja nodokli no visas Bankas peļņas un jau pēc tam sadalīja dividendi, kas bija «free of Income Tax» [«brīva no ienākuma nodokļa»]. Tātad nomināli viens un tas pats procents šai gadījumā bija par nodokļa summu lielāks. — *F. E.*

kapitāls ir preces vai pakalpojumi, kas tiek lietoti ražošanā.» — (3636.) «Vai jūs visas preces aptverat ar vārdu kapitāls, kad runājat par procenta likmi?» — «Visas preces, kas tiek lietotas ražošanā.» — (3637.) «Vai jūs visu to saprotat ar vārdu — kapitāls, kad runājat par procenta likmi?» — «Jā. Pieņemsim, ka kokvilnas fabrikantam ir vajadzīga kokvilna viņa fabrikai; viņš droši vien iegādāsies to tādā veidā, ka aizņemsies no sava baņķiera un dosies ar tādā veidā iegūtajām banknotēm uz Liverpūli un nopirks kokvilnu. Kas viņam tiešām ir vajadzīgs — tā ir kokvilna; banknotes vai zelts viņam ir vajadzīgi tikai kā līdzeklis, lai dabūtu kokvilnu. Vai, piemēram, viņam ir vajadzīgi līdzekļi, lai samaksātu strādniekiem; tad viņš no jauna aizņemas banknotes un samaksā ar tām darba algu saviem strādniekiem; strādniekiem savukārt ir vajadzīgs uzturs un dzīvoklis, un nauda ir maksāšanas līdzeklis, lai par tiem samaksātu.» — (3638.) «Bet procentu taču maksā par naudu?» — «Protams, vispirmām kārtām, bet ņemiet citu gadījumu. Pieņemsim, ka fabrikants pērk kokvilnu uz kredīta, neaizņemoties bankā; tad starpība starp cenu skaidrā naudā un cenu uz kredīta termiņa notecēšanas momentā būs procenta mērs. Procents pastāvētu pat tad, ja vispār pasaulē nebūtu naudas.»

Šīs pašapmierinātās blēņas ir šī «currency principle» pīlāra pilnīgi cienīgas. Pirmām kārtām ģeniālais atklājums, ka banknotes vai zelts ir līdzeklis, lai kaut ko nopirktu, ka tos aizņemas ne viņu pašu dēļ. Un no tā jāizriet, ka procenta likmi kaut kas regulē, — kas gan tas būtu? Preču pieprasījums un piedāvājums, kaut gan mēs līdz šim zinājām tikai to, ka tie regulē preču tirgus cenas. Bet ar vienādām preču tirgus cenām ir savienojamas gluži dažādas procentu likmes. Un tālāk šāda gudrība. Uz pareizo piezīmi «Bet procents taču tiek maksāts par naudu», kura, protams, ietver sevī jautājumu: kāda attiecība pret precēm ir procentam, ko saņem baņķieris, kurš nemaz netirgojas ar šīm precēm? Un vai tad fabrikanti, kas izdod šo naudu visdažādākajos tirgos, t. i., tirgos, kur valda pilnīgi dažāds ražošanā lietoto preču pieprasījuma un piedāvājuma samērs, nesaņem naudu par vienādu procenta likmi? Uz šo jautājumu mūsu spožais ģēnijs atbild: ja fabrikants pērk kokvilnu uz kredīta, «tad starpība starp cenu skaidrā naudā un cenu uz kredīta termiņa notecēšanas momentā būs procenta mērs». Gluži otrādi. Pastāvošā procenta norma, kuras regulēšanu mēģina izskaidrot Normena ģēnijs, nosaka starpību starp cenu skaidrā naudā un cenu uz kredīta līdz termiņa beigām. Pirmām kārtām kokvilna jāpārdod par tās cenu skaidrā naudā, un šo cenu nosaka tirgus cena, kuru savukārt regulē pieprasījuma un piedāvājuma stāvoklis. Pieņemsim, ka cena = 1000 st. mārc. Ar to beidzas darījums starp fabrikantu un kokvilnas mākleri, ciktāl runa ir par pirkšanu un pārdošanu. Bet te pievienojas otrs darījums. Darījums starp kreditoru un aizņēmēju. Vērtība 1000 st. mārc. apmērā tiek aizdota fabrikantam kokvilnas veidā, un viņam tā jāatdod atpakaļ naudā, teiksim, pēc trim mēnešiem. Tad procenti no summas 1000 st. mārc. apmērā par trim mēnešiem, kurus nosaka atbilstoši procenta tirgus likmei, būs pielikums pie cenas skaidrā naudā. Kokvilnas cenu nosaka pieprasījums un piedāvājums. Bet kokvilnas aizdotās vērtības cenu, 1000 st. mārc. uz trim mēnešiem, nosaka procenta likme. Un fakts, ka pati kokvilna tādē-

jādi pārvēršas par naudas kapitālu, ir Normena kga acīs pierādījums, ka procents pastāvētu pat tad, ja vispār pasaulē nebūtu naudas. Ja vispār nebūtu naudas, tad katrā ziņā nebūtu vispārējās procenta likmes.

Pirmām kārtām vulgārs ir priekšstats par kapitālu kā par «ražošanā lietotām precēm». Ciktāl šīs preces figurē kā kapitāls, šo preču kā *kapitāla* vērtība atšķirībā no viņu kā *preču* vērtības izpaužas peļņā, kas rodas no viņu ražīgās vai tirdznieciskās pielietošanas. Un peļņas normai katrā ziņā vienmēr ir zināma attiecība pret nopirkto preču tirgus cenu un pret šo preču pieprasījumu un piedāvājumu, bet to nosaka pavisam citi apstākļi. Un, ka procenta likmei visumā ir robeža peļņas normā, par to nav nekādu šaubu. Bet lai Normena kgs tieši mums pasaka, kas šo robežu nosaka. To taču nosaka naudas kapitāla pieprasījums un piedāvājums *atšķirībā* no visām citām kapitāla formām. Bet tālāk varētu jautāt: kā tiek noteikts naudas kapitāla pieprasījums un piedāvājums? Nav šaubu, ka pastāv apslēpts sakars starp vieliskā kapitāla piedāvājumu un naudas kapitāla piedāvājumu, kā arī tas, ka rūpniecības kapitālistu pieprasījumu pēc naudas kapitāla nosaka faktiskās ražošanas apstākļi. Normena kgs nevis izskaidro mums šo jautājumu, bet gan atklāj dziļo gudrību, ka pieprasījums pēc naudas kapitāla nav identisks ar pieprasījumu pēc naudas kā tādas, un tikai šo dziļo gudrību, jo dvēseles dziļumos viņam, Overstonam un citiem «currency principle» praviešiem slēpjas netīra sirdsapziņa, jo viņi ar mākslīgu likumdošanas iejaukšanos cenšas iztaisīt kapitālu no apgrozības līdzekļa kā tāda un cenšas pacelt procenta likmi.

Pievērsīsimies tagad lordam Overstonam, alias* Semjuelam Džonsam Loidam, un palūkosimies, kā viņam ir jāizskaidro, kāpēc viņš ņem 10% par savu «naudu», ja valstī «kapitāla» ir tik maz.

(3653.) «Procenta likmes svārstības rodas, tāpēc ka ir viens no diviem cēloņiem: kapitāla vērtības pārmaiņa»

(Lieliski! Kapitāla vērtība taču ir, vispār runājot, procenta likme! Tātad procenta likmes pārmaiņa te rodas no procenta likmes pārmaiņas! «Kapitāla vērtību», kā mēs agrāk parādījām, teorētiski nekad nesaprot citādi. Vai varbūt Overstona kgs saprot ar kapitāla vērtību peļņas normu, — tad dziļais domātājs atgriežas pie tā, ka procenta likmi regulē peļņas norma!)

«vai attiecīgajā valstī esošās naudas summas pārmaiņa. Visas lielās procenta likmes svārstības, lielās — vai nu pēc svārstību ilguma, vai amplitūdas, ir, acīm redzot, reducējamas uz pārmaiņām kapitāla vērtībā. Nav pārliecinošākas šī fakta praktiskās ilustrācijas par procenta likmes celšanos 1847. gadā un pēc tam pēdējos divos gados» (1855—1856); «procenta likmes mazākas svārstības, kas izriet no esošā naudas daudzuma pārmaiņas, nav lielas nedz pēc to amplitūdas, nedz pēc to ilguma. Tās notiek bieži, un, jo tās ir biežākas, jo drošāk tās noved pie sava mērķa.»

---

* — citādi sauktajam. — *Red.*

t. i., padara bagātus baņķierus à la Overstons. Labais Semjuels Gārnejs šajā sakarībā ļoti naivi izsakās augšnama komisijā, «C. D.», 1848/57:

(1324.) «Vai jūs paliekat pie ieskata, ka procenta likmes lielās svārstības, kas notika pagājušajā gadā, bija izdevīgas baņķieriem un naudas tirgotājiem vai ne?» — «Es domāju, ka tās bija izdevīgas naudas tirgotājiem. Visas svārstības saimnieciskajā dzīvē ir izdevīgas tiem, kas tās izprot (to the knowing men).» — (1325.) «Vai baņķieris beigu beigās nezaudē no augstas procenta likmes, tāpēc ka kļūst nabagi viņa labākie klienti?» — «Nē, es domāju, ka šāds rezultāts kaut cik manāmā mērā nepastāv.»

Voilà ce que parler veut dire.*

Mēs vēl atgriezīsimies pie jautājuma par kādā zemē esošās naudas summas ietekmi uz procenta likmi. Bet jau tagad ir jāpiezīmē, ka arī te Overstons izdara quid pro que.** Pieprasījums pēc naudas kapitāla 1847. gadā (līdz oktobrim nebija nekādu rūpju sakarā ar naudas trūkumu, sakarā ar «esošo naudas daudzumu», kā to iepriekš nosaucis Overstons) sāka pastiprināties dažādu cēloņu rezultātā: tie bija labības sadārdzināšanās, kokvilnas cenu celšanās, nespēja pārdot cukuru pārprodukcijas rezultātā, dzelzceļu spekulācija un krahs, ārējo tirgu pārpildīšanās ar kokvilnas precēm, iepriekš aprakstītais imports uz Indiju un eksports no Indijas*** tikai ar vienīgo mērķi — iegūt bronzas vekseļus. Visi šie apstākļi — pārprodukcija rūpniecībā, kā arī nepietiekama produkcija zemkopībā, tātad pavisam dažādi cēloņi, nosacīja naudas kapitāla, t. i., kredīta un naudas pieprasījuma celšanos. Naudas kapitāla augošā pieprasījuma cēloņi bija pašā ražošanas procesa gaitā. Bet, lai arī kāds būtu cēlonis, tieši pieprasījums pēc *naudas* kapitāla noveda pie procenta likmes, naudas kapitāla vērtības celšanās. Ja Overstons grib teikt, ka naudas kapitāla vērtība cēlās, *tāpēc ka* tā cēlās, tad tā ir tautoloģija. Bet, ja viņš te ar «kapitāla vērtību» saprot peļņas normas celšanos kā procenta likmes celšanās cēloni, tad šī atzinuma nepareizību tūdaļ pierādīsim. Pieprasījums pēc naudas kapitāla un tāpēc «kapitāla vērtība» var celties, kaut gan peļņa pazeminās; tiklīdz naudas kapitāla relatīvais piedāvājums pazeminās, ceļas tā «vērtība». Overstons ir gribējis pierādīt, ka 1847. g. krīze un tai sekojošā augstā procenta likme nebūt nav bijušas atkarīgas no «esošās naudas daudzuma», t. i., no viņa inspirētā 1844. g. banku akta noteikumiem, kaut gan patiesībā tās bija atkarīgas no tā, ciktāl bailes no banku rezerves — šī Overstona radījuma iespējamās izsīkšanas pievienoja 1847.—1848. g. krīzei naudas paniku. Bet pašlaik jautājums nav par to. Bija naudas kapitāla trūkums, ko noteic pārmērīgi lielas operācijas salīdzinājumā ar esošajiem līdzekļiem un kas noveda pie eksplozijas sakarā ar atražošanas procesa traucējumu, ko radīja neraža, pārmērīga dzelzceļu celtniecība, pārprodukcija, it sevišķi kokvilnas preču pārprodukcija,

* — Lūk, cik tas ir veikli pateikts. — *Red.*
** — jēdzienu sajaukšanu. — *Red.*
*** Sk. šī sējuma 369.—370. lpp. — *Red.*

mahinācijas tirdzniecībā ar Indiju un Ķīnu, spekulācija, pārmērīgs cukura imports utt. Personām, kas bija pirkušas labību tad, kad tā maksāja 120 šiliņu par kvarteru, trūka tagad, kad tās cena bija nokritusies uz 60 šiliņiem, tieši viņu pārmaksāto 60 šiliņu un par tādu pašu summu trūka kredīta, ieķīlājot šo labību. Tas nebūt nebija banknošu trūkums, kas neļāva viņiem pārvērst savu labību naudā par veco cenu — 120 šiliņiem, tāpat kā tas netraucēja arī tiem, kas bija ieveduši pārāk daudz cukura, kuru pēc tam gandrīz neizdevās pārdot. Tāds pats bija to kungu stāvoklis, kuri bija ieguldījuši savu naudas kapitālu (floating capital) dzelzceļos un, lai to kompensētu savā «likumīgajā» uzņēmumā, lūdza kredītu. Tas viss Overstonam izpaužas «morālā apziņā par viņa naudas pieaugušo vērtību (a moral sense of the enhanced value of his money)». Bet šai naudas kapitāla pieaugušajai vērtībai tieši atbilda otrā pusē reālā kapitāla (preču kapitāla un ražīgā kapitāla) pazeminājusies vērtība naudā. Kapitāla vērtība vienā formā bija cēlusies, tāpēc ka kapitāla vērtība otrā formā bija pazeminājusies. Bet Overstons mēģina identificēt abas šīs dažāda veida kapitālu vērtības vienā vienīgā kapitāla vērtībā vispār un turklāt tādējādi, ka nostāda tās abas pretim apgrozības līdzekļu — skaidras naudas trūkumam. Bet vienu un to pašu naudas kapitāla summu iespējams aizdot ar visdažādākā apgrozības līdzekļu daudzuma palīdzību.

Ņemsim viņa piemēru, kas attiecināms uz 1847. gadu. Oficiālā diskonta procenta likme bija janvārī 3—3½%, februārī 4—4½%, martā lielāko tiesu 4%, aprīlī (panika) 4—7½%, maijā 5—5½%, jūnijā visumā 5%, jūlijā 5%, augustā 5—5½%, septembrī 5% ar nelielām svārstībām līdz 5¼, 5½, 6%, oktobrī 5%, 5½%, 7%, novembrī 7—10%, decembrī 7—5%. Šajā gadījumā procents cēlās, tāpēc ka peļņa kritās un preču vērtības naudā nokritās pārmērīgi zemu. Tātad, ja Overstons te saka, ka procenta likme 1847. gadā cēlās tāpēc, ka cēlās kapitāla vērtība, tad ar kapitāla vērtību viņš te var saprast tikai naudas kapitāla vērtību un naudas kapitāla vērtība ir tieši procenta likme un nekas vairāk. Bet vēlāk kļūst redzama lapsas aste — kapitāla vērtība tiek identificēta ar peļņas normu.

Kas attiecas uz augsto procenta likmi 1856. gadā, tad Overstons tiešām nezināja, ka tā pa daļai bija simptoms tam, ka bija parādījusies kredīta bruņinieku kategorija, kuri maksāja procentus nevis no peļņas, bet gan no sveša kapitāla; tikai dažus mēnešus pirms 1857. g. krīzes viņš apgalvoja, ka «uzņēmuma stāvoklis, bez šaubām, ir veselīgs».

Tālāk viņš saka [«B. C.», 1857]:

(3722.) «Priekšstats, it kā uzņēmuma peļņa izbeigtos līdz ar procenta likmes celšanos, ir augstākajā mērā maldīgs. Pirmkārt, procenta likmes celšanās reti kad ir ilgstoša; otrkārt, ja tā kādreiz arī ir ilgstoša un nozīmīga, tad

būtībā tā ir kapitāla vērtības celšanās; un kāpēc ceļas kapitāla vērtība? Tāpēc, ka ir cēlusies peļņas norma.»

Tātad te mēs beidzot uzzinām, kāda jēga ir «kapitāla vērtībai». Jāsaka tomēr, ka peļņas norma var palikt ilgu laiku augstā līmenī, bet uzņēmēja ienākums var pazemināties un procenta likme celties, tā ka procents aprij lielāko daļu peļņas.

(3724.) «Mūsu zemes komerciālo darījumu kolosālās attīstības un peļņas normas lielās celšanās sekas bija procenta likmes celšanās, un, ja atskan sūdzības, ka paaugstinātā procenta likme sagrauj tās pašas divas lietas, kuras bija pašas likmes cēloņi, tad tas ir loģisks absurds, par kuru pat nezini, ko teikt.»

Bet tas ir tieši tikpat loģiski, it kā viņš teiktu: paaugstinātā peļņas norma bija spekulatīvi pacelto preču cenu sekas, un, ja rodas sūdzības, ka cenu celšanās iznīcina savu pašas cēloni, t. i., spekulāciju, tad tas ir loģisks absurds utt. Ka kāda parādība var beigu beigās iznīcināt savu pašas cēloni — tas ir loģisks absurds tikai augļotājam, kas iemīlējies augstā procenta likmē. Romiešu varenība bija viņu iekarojumu cēlonis, un šie iekarojumi iznīcināja viņu varenību. Bagātība ir greznības cēlonis, bet greznība iedarbojas graujoši uz bagātību. Kāds viltnieks! Tagadējās buržuāziskās pasaules idiotismu nav iespējams labāk raksturot, kā to raksturo tā godbijība, kādu iedvesa visai Anglijai miljonāra — šī dunghill aristocrat* «loģika». Bet, ja augsta peļņas norma un uzņēmumu paplašināšana var būt augstas procenta likmes cēloņi, tad no tā nebūt neizriet, ka augsta procenta likme ir augstas peļņas cēlonis. Jautājums ir tieši tas, vai šis augstais procents nenoturējās (kā to tiešām parādīja krīze) jeb vai tas nepacēlās līdz savam augstākajam punktam, pēc tam kad no augstās peļņas normas bija palikušas vienīgi atmiņas.

(3718.) «Kas attiecas uz diskonta procenta normas lielo celšanos, tad šis apstāklis rodas vienīgi no pieaugušās kapitāla vērtības, un pieaugušās kapitāla vērtības cēloņus, es domāju, pilnīgi skaidri var atklāt katrs. Es jau minēju par faktu, ka 13 gados, kamēr darbojas banku akts, Anglijas tirdzniecība ir pieaugusi no 45 uz 120 miljoniem st. mārc. Atjaunojiet savā atmiņā visus notikumus, kas ir ietverti šajos īsajos ciparu datos; atcerieties kolosālo pieprasījumu pēc kapitāla, kas atnesa sev līdzi tādu nedzirdētu tirdzniecības attīstību; atcerieties, beidzot, ka dabiskais piedāvājuma avots šim milzīgajam pieprasījumam, un proti, mūsu zemes ikgadējie ietaupījumi, tika pēdējos trijos vai četros gados izlietots izdevumiem kara vajadzībām, kuri peļņu neienes. Atzīstos, es biju pārsteigts, ka procents nav pacēlies vēl augstāk, vai, citiem vārdiem, es biju pārsteigts, ka kapitāla dabūšanas grūtības šādu kolosālu operāciju rezultātā nav kļuvušas vēl lielākas, nekā jūs to jau esat novērojuši.»

Kāda apbrīnojama žonglēšana ar vārdiem ir mūsu augļotājam loģiķim! Viņš jau atkal ir klāt ar savu pieaugušo kapitāla vērtību! Acīm redzot, viņš iedomājas, ka vienā pusē notikusi šī atražošanas procesa kolosālā paplašināšanās, īstenā kapitāla uzkrāšana, bet otrā pusē atradies «kapitāls», pēc kura ir radies «kolosāls pieprasījums», un tā cēlonis ir tieksme realizēt šo kolosālo

* — mēslu kaudzes aristokrāta. — *Red.*

tirdzniecības palielināšanos! Bet vai tad šis kolosālais ražošanas pieaugums nebija pats kapitāla pieaugums, un vai, radot pieprasījumu, tas reizē neradīja arī naudas kapitāla piedāvājumu un pat pieaugušu piedāvājumu? Ja procenta likme cēlās ļoti augstu, tad taču tikai tāpēc, ka pieprasījums pēc naudas kapitāla auga vēl ātrāk nekā piedāvājums, citiem vārdiem sakot, tāpēc ka līdz ar rūpnieciskās ražošanas paplašināšanos paplašinājās arī tās vadīšana, balstoties uz kredīta sistēmu. Citiem vārdiem sakot, rūpniecības faktiskā paplašināšanās radīja pastiprinātu pieprasījumu pēc «aizdevumiem», un šis pēdējais pieprasījums ir, acīm redzot, tas, ko mūsu baņķieris saprot ar «kolosālu pieprasījumu pēc kapitāla». Protams, tā nebija vienkārši kapitāla *pieprasījuma* paplašināšanās, kas pacēla eksporta tirdzniecību no 45 uz 120 miljoniem. Un ko saprot tālāk Overstons, kad viņš saka, ka Krimas kara aprītie mūsu zemes gadskārtējie ietaupījumi veido dabisku piedāvājuma avotu šim lielajam pieprasījumam? Pirmkārt, ar kā palīdzību uzkrāja Anglija laikā no 1792. līdz 1815. gadam, kad karš bija pavisam citāds nekā mazais Krimas karš? Otrkārt, ja dabiskais avots ir izsīcis, no kāda avota ieplūst kapitāls? Kā zināms, Anglija nav aizņēmusies no citām nācijām. Bet, ja līdzās dabiskajam avotam pastāv arī mākslīgais, tad taču nācijai vispatīkamākā metode būtu izlietot dabisko avotu karā un mākslīgo avotu — tirdzniecībā. Bet, ja bija tikai vecais naudas kapitāls, tad tas taču nevarēja divkāršot savu efektivitāti ar augstu procenta likmi? Overstona kgs, acīm redzot, domā, ka viņa zemes ikgadējie ietaupījumi (tomēr šajā gadījumā, acīm redzot, patērētie) pārvēršas tikai par naudas kapitālu. Bet, ja nenotiktu patiesa uzkrāšanās, t. i., ražošanas pacēlums un ražošanas līdzekļu daudzuma pieaugums, tad kāds labums būtu no tā, ka uzkrātos naudas formā tērpti parādu pieprasījumi pret šo ražošanu?

«Kapitāla vērtības» celšanos, kas izriet no augstas peļņas normas, Overstons sajauc ar celšanos, kura izriet no pastiprināta pieprasījuma pēc naudas kapitāla. Šis pieprasījums var pieaugt tādu cēloņu rezultātā, kuri ir pilnīgi neatkarīgi no peļņas normas. Pats Overstons taču min piemēru, ka 1847. gadā šis pieprasījums pastiprinājies tāpēc, ka reālais kapitāls pazeminājies savā vērtībā. Atkarībā no tā, kā viņam ir izdevīgāk, viņš kapitāla vērtību attiecina gan pret reālo kapitālu, gan pret naudas kapitālu.

Mūsu banku lorda negodīgums, tāpat kā viņa aprobežotais baņķiera viedoklis, kuru viņš didaktiski uzsver, parādās tālāk šādā veidā:

(3728. Jautājums:) «Jūs teicāt, ka, pēc jūsu domām, diskonta likmei attiecībā uz tirgotāju nav būtiskas nozīmes; vai jūs nebūsit tik laipns un nepateiksit, ko jūs uzskatāt par parasto peļņas normu?»

Dot atbildi uz šo jautājumu Overstona kgs atzīst par «neiespējamu».

(3729.) «Pieņemsim, ka vidējā peļņas norma ir 7—10%; tādā gadījumā diskonta likmes pārmaiņai no 2% uz 7% vai 8% stipri jāietekmē peļņas norma, — vai ne tā?»

(Pats jautātājs sajauc uzņēmēja ienākuma normu ar peļņas normu un neņem vērā, ka peļņas norma ir procenta un uzņēmēja ienākuma kopējs avots. Procenta norma var atstāt nemainītu peļņas normu, bet ne uzņēmēja ienākumu. Overstons atbild:)

«Pirmkārt, komersanti nemaksās tādu diskonta likmi, kas aprij ievērojamu daļu no viņu peļņas; šajā gadījumā viņi drīzāk apturēs savu uzņēmumu.»

(Protams, ja viņi to var izdarīt, neizputinot sevi. Kamēr viņu peļņa ir augsta, viņi maksās diskontu, tāpēc ka viņi to grib, un, ja tā ir zema, tad viņi maksā tāpēc, ka ir spiesti maksāt.)

«Ko nozīmē diskonts? Kāpēc kāds diskontē vekseli?... Tāpēc, ka viņš grib saņemt vairāk kapitāla.»

(Stop! Tāpēc, ka viņš jau iepriekš grib saņemt atpakaļ naudas formā savu droši ieguldīto kapitālu un izvairīties no sava uzņēmuma apstāšanās. Tāpēc, ka viņam jāsedz termiņā maksājumi. Kapitāla palielināšanu viņš prasa tikai tad, kad uzņēmums iet labi, vai arī — ja viņš spekulē ar svešiem kapitāliem — pat tad, kad tas iet slikti. Diskontēšana nebūt nav tikai līdzeklis, lai paplašinātu uzņēmumu.)

«Un kāpēc viņš grib iegūt savā rīcībā lielāku kapitālu? Tāpēc, ka viņš grib pielietot šo kapitālu; un kāpēc viņš grib pielietot kapitālu? Tāpēc, ka tas ir izdevīgi, bet viņam būtu neizdevīgi, ja diskonts aprītu viņa peļņu.»

Šis pašapmierinātais loģiķis domā, ka vekseļus diskontē tikai tādēļ, lai paplašinātu uzņēmumu, un ka uzņēmumu paplašina tāpēc, ka tas dod peļņu. Pirmais pieņēmums ir nepareizs. Parastais uzņēmējs diskontē, lai anticipētu sava kapitāla naudas formu un ar to saglabātu atražošanas procesa nepārtrauktību; viņš to dara nevis tādēļ, lai paplašinātu uzņēmumu vai iegūtu papildu kapitālu, bet gan lai kompensētu kredītu, kuru viņš dod, ar kredītu, kuru viņš saņem. Un, ja viņš sāks paplašināt savu uzņēmumu uz kredīta, vekseļu diskonts dos viņam maz labuma, jo diskonts nozīmē tikai to, ka viņa rokās jau esošais naudas kapitāls pārvēršas no vienas formas otrā; viņš labāk noslēgs drošu aizņēmumu uz ilgāku laiku. Bet kredīta bruņinieks diskontē savus bronzas vekseļus, lai paplašinātu savu uzņēmumu, lai segtu vienu nesolīdu uzņēmumu ar otru; nevis tādēļ viņš to dara, lai iegūtu peļņu, bet gan lai iegūtu svešu kapitālu.

Identificējis šādā veidā diskontēšanu ar papildu kapitāla aizņemšanos (nevis ar kapitālu pārstāvošo vekseļu pārvēršanu skaidrā naudā), Overstona kgs nekavējoties atkāpjas, tiklīdz viņu piespiež pie sienas.

(3730. Jautājums:) «Vai tirgotāji, ja tie ir uzsākuši veikalu, nav spiesti zināmu laiku turpināt savas operācijas, kaut arī procents uz laiku celtos?» — (Overstons:) «Nav šaubu, — ja kādā atsevišķā darījumā kāds var saņemt savā

rīcībā kapitālu par zemāku procenta likmi augstākas procenta likmes vietā, tad šāds gadījums, ņemot to no šī ierobežotā viedokļa, ir viņam patīkams.»

Toties cik neierobežots ir Overstona kga viedoklis, kad ar «kapitālu» viņš negaidīti saprot tikai savu baņķiera kapitālu un tāpēc cilvēku, kas diskontē pie viņa vekseli, atzīst par cilvēku bez kapitāla, tāpēc ka šī cilvēka kapitāls pastāv preču formā un tāpēc ka kapitāla naudas forma šajā gadījumā ir vekselis, kuru Overstona kgs pārvērš citā naudas formā!

(3732.) «Vai sakarā ar 1844. g. banku aktu jūs varat uzrādīt, kāda aptuveni bija procenta likmes attiecība pret bankas zelta rezervi, vai tas ir tiesa, ka tad, kad bankā bija zelts par 9 vai 10 miljoniem, procenta likme bija 6% vai 7% un, kad zelta bija par 16 miljoniem, procenta likme bija apmēram 3—4%?» (Jautātājs grib piespiest viņu izskaidrot procenta likmi, ciktāl to nosaka zelta daudzums bankā, ar procenta likmi, ciktāl to nosaka kapitāla vērtība.) — «Es neteikšu, ka tas tā ir... bet, ja tas tā būtu, tad, pēc manām domām, mums būtu jālieto vēl stingrāki līdzekļi nekā tie, kas tika lietoti 1844. gadā; tāpēc, ja būtu tiesa, ka procenta likme ir jo zemāka, jo lielāka ir zelta rezerve, tad saskaņā ar šo uzskatu mums būtu jāķeras pie darba, jāpalielina zelta rezerve līdz neierobežotai summai, un tad mēs novestu procentu līdz nullei.»

Ķeilijs, kas tā jautā, šīs asprātības nemaz nesamulsināts turpina:

(3733.) «Lai arī tā būtu, pieņemsim, ka bankai tiktu atdoti atpakaļ 5 miljoni zeltā, tādā gadījumā tuvākajos 6 mēnešos zelta rezerve būtu apmēram 16 miljonu st. märc., un pieņemsim, ka tā rezultātā procenta likme nokristos uz 3% vai 4%, — kā gan tad varētu apgalvot, ka procenta likme pazeminājusies lielas veikalu sašaurināšanās rezultātā?» — «Es teicu, ka nesen notikusī procenta likmes lielā celšanās, nevis tās krišanās ir cieši saistīta ar veikalu lielu paplašināšanos.»

Bet Ķeilijs teica ko citu: ja procenta likmes celšanās līdz ar zelta rezerves sašaurināšanos liecina par veikalu paplašināšanos, tādā gadījumā procenta likmes pazeminājumam līdz ar zelta rezerves paplašināšanos jāliecina par veikalu sašaurināšanos. Uz to Overstons nevar dot nekādu atbildi.

(3736. Jautājums:) «Es atceros, jūs» (tekstā vienmēr teikts Your Lordship*) «teicāt, ka nauda ir ierocis, lai iegūtu kapitālu.» (Kāda nejēdzība uzskatīt to par ieroci, lai iegūtu kapitālu; nauda ir kapitāla forma.) «Vai, sašaurinoties» (Anglijas bankas) «zelta rezervei, lielas grūtības nav, gluži otrādi, tās, ka *kapitālisti* nevar iegūt naudu?» — (Overstons:) «Nē, nevis kapitālisti, bet gan nekapitālisti meklē, kā varētu iegūt naudu. Un kāpēc?... Tāpēc, ka ar naudas palīdzību viņi iegūst savā rīcībā kapitālistu kapitālu, lai vadītu uzņēmumus kā tādi cilvēki, kuri nav kapitālisti.»

Te viņš tieši izskaidro, ka fabrikanti un tirgotāji nav kapitālisti un ka kapitālista kapitāls ir tikai naudas kapitāls.

(3737.) «Vai tad cilvēki, kas izraksta vekseļus, nav kapitālisti?» — «Cilvēki, kas izraksta vekseļus, var būt kapitālisti un var arī tādi nebūt.»

Te nu viņš ir pamatīgi iesēdies.

---

* — Jūsu gaišība. — *Red.*

Viņam jautā, vai tirgotāju vekseļi nepārstāv preces, kuras šie tirgotāji ir pārdevuši vai iekrāvuši. Overstons noliedz, ka šie vekseļi gluži tāpat pārstāvētu preču vērtību, kā banknotes pārstāv zeltu. (3740., 3741.) Tā nu gan ir nekaunība!

(3742.) «Vai tirgotāja mērķis nav iegūt naudu?» — «Nē, naudas iegūšana nav mērķis, izsniedzot vekseli; naudas iegūšana ir mērķis, vekseļus diskontējot.»

Vekseļu izsniegšana ir preces pārvēršana vienā no kredītnaudas formām, bet vekseļu diskonts ir tikai šīs kredītnaudas pārvēršana citā naudā, un proti, banknotēs. Vismaz Overstona kgs te piekrīt, ka vekseļu diskonta mērķis ir naudas iegūšana. Agrāk viņš pieļāva diskontu nevis tikai tādēļ, lai iegūtu papildu kapitālu, un nevis tādēļ, lai pārvērstu kapitālu no vienas formas otrā.

(3743.) «Kāda ir tirdznieciskās pasaules galvenā vēlēšanās tādas panikas ietekmē, kāda, pēc jūsu vārdiem, bija 1825., 1837. un 1839. gadā, vai veikalnieki cenšas iegūt savā rīcībā kapitālu vai likumīgu maksāšanas naudu?» — «Viņi cenšas iegūt savā rīcībā kapitālu, lai joprojām vadītu savus uzņēmumu.»

Viņu mērķis ir iegūt maksāšanas līdzekļus, ar ko nomaksāt, ievērojot radušos kredīta trūkumu, par vekseļiem, kuri izrakstīti uz viņiem pašiem un kuriem iestājies termiņš, lai viņi nebūtu spiesti pārdot savas preces zem [normālās] cenas. Ja viņiem pašiem vispār nav kapitāla, tad līdz ar maksāšanas līdzekļiem viņi, protams, saņem vienlaikus arī kapitālu, tāpēc ka viņi saņem vērtību bez ekvivalenta. Pieprasījums pēc naudas kā tādas vienmēr ir reducējams tikai uz vēlēšanos pārvērst vērtību no preces formas vai no parāda prasību formas naudas formā. Tāpēc, neņemot vērā pat krīzes, pastāv liela atšķirība starp kapitāla aizņemšanos un diskontu, kurš tikai realizē naudas prasību pārvēršanos no vienas formas otrā vai arī īstenā naudā.

{Es kā redaktors atļaušos te iespraust piezīmi.

Normens, tāpat kā Loids-Overstons, baņķieri vienmēr parāda kā personu, kas «aizdod kapitālu», un tā klientu — kā personu, kas prasa no viņa «kapitālu». Piemēram, pēc Overstona vārdiem, kaut kāda persona diskontē ar baņķiera palīdzību vekseli «tāpēc, ka tā grib iegūt *kapitālu*» (3729.), un tādam cilvēkam ir ļoti patīkami, ja viņš «var iegūt savā *rīcībā kapitālu* par zemiem procentiem» (3730.). «Nauda ir ierocis, lai iegūtu *kapitālu*» (3736.), un panikas gadījumā tirdznieciskās pasaules galvenā vēlēšanās ir «iegūt savā rīcībā *kapitālu*» (3743.). Lai arī kāds juceklis ir Loidam-Overstonam jautājumā par to, kas ir kapitāls, tomēr no viņa vārdiem ir pietiekami skaidri redzams, ka to, ko baņķieris dod veikala klientam, viņš sauc par kapitālu, kapitālu, kura klientam agrāk nebija un kurš klientam tiek dots kā aizdevums, papildinot to kapitālu, kas jau pirms tam bijis klienta rīcībā.

Baņķieris tādā mērā ir pieradis figurēt kā persona, kas sadala — aizdevuma veidā — naudas formā pastāvošo brīvo sabiedrisko kapitālu, ka ikviena funkcija, kad tas izsniedz naudu,

viņam liekas kā aizdevuma izsniegšana. Visa nauda, ko viņš izmaksā, viņam šķiet aizdevums, avanss. Ja baņķieris izdod naudu, tieši izsniegdams aizdevumu, tad tas ir pareizi burtiskā nozīmē. Ja viņš to izdod, diskontējot vekseļus, tad viņam pašam tā tiešām ir aizdevums, kas izsniegts līdz tam laikam, kad notecēs vekseļa termiņš. Tā baņķiera galvā nostiprinās priekšstats, ka viņš nevar izdarīt nevienu maksājumu, kurš nebūtu aizdevums. Un turklāt aizdevums ne tikai tajā nozīmē, ka katru naudas ieguldījumu ar nolūku iegūt procentu vai peļņu no ekonomiskā viedokļa uzskata par aizdevumu, ko attiecīgais naudas īpašnieks kā privātpersona izsniedz sev pašam kā uzņēmējam. Nē, aizdevums tajā noteiktajā nozīmē, ka baņķieris aizdevuma veidā izsniedz klientam summu, par kuru pieaug šī klienta rīcībā esošais kapitāls.

Tieši šis priekšstats, kas no baņķiera kantora pārnests politiskajā ekonomijā, ir radījis juceklīgo strīda jautājumu: vai tas, ko baņķieris skaidrā naudā nodod sava klienta rīcībā, ir kapitāls vai tikai nauda, apgrozības līdzeklis, currency? Lai atrisinātu šo būtībā vienkāršo strīda jautājumu, mums jāraugās no bankas klientu viedokļa. Viss ir atkarīgs no tā, ko viņi prasa un ko saņem.

Ja banka ir ar mieru dot savam klientam aizdevumu vienkārši uz viņa personiskā kredīta, bez nodrošinājuma no viņa puses, tad lieta ir skaidra. Klients, bez šaubām, saņem vērtības lieluma ziņā noteiktu aizdevumu kā papildinājumu pie sava kapitāla, ar kuru viņš rīkojies līdz šim. Viņš saņem aizdevumu naudas formā, t. i., saņem ne tikai naudu, bet arī naudas *kapitālu.*

Ja viņš saņem aizdevumu, kas izsniegts pret vērtspapīru u. tml. ieķīlājumu, tad tas ir aizdevums tajā nozīmē, ka viņam dod naudu ar noteikumu, ka to atmaksās atpakaļ. Bet tā nav kapitāla avansēšana. Tāpēc ka vērtspapīri arī pārstāv kapitālu un turklāt par lielāku summu nekā aizdevums. Tātad saņēmējs ņem mazāku kapitālo vērtību, nekā atdod par ķīlu; šāda operācija nebūt nav viņam papildu kapitāla iegūšana. Viņš veic darījumu nevis tāpēc, ka viņam vajadzīgs kapitāls — viņam tas jau ir viņa vērtspapīros —, bet gan tāpēc, ka viņam vajadzīga nauda. Tātad te mums ir *naudas,* nevis kapitāla aizdevums.

Ja aizdevums tiek izsniegts, diskontējot vekseļus, tad izzūd arī aizdevuma *forma.* Notiek vienkārša pirkšana un pārdošana. Ar indosamenta palīdzību vekselis pāriet bankas īpašumā un nauda — klienta īpašumā; nav nekādas runas par to, ka tā būtu jāatmaksā atpakaļ. Ja klients pērk skaidru naudu par vekseli vai par citu kredīta ieroci, tad tas ir tāds pats aizdevums — ne vairāk un ne mazāk —, it kā viņš būtu nopircis skaidru naudu par kādu citu preci: kokvilnu, dzelzi vai labību. Un vismazāk te var būt runa par *kapitāla* avansēšanu. Ikviens pirkums un pārdevums starp tirgotāju un tirgotāju ir kapitāla nodošana. Bet

aizdevums ir tikai tur, kur kapitāla izsniegšana nav savstarpēja, bet notiek vienpusīgi un uz laiku. Tāpēc kapitāla aizdošana ar vekseļu diskonta palīdzību var notikt tikai tur, kur vekselis ir bronzas vekselis, kas nebūt nepārstāv pārdoto preci un ko neņem neviens baņķieris, ja viņš zina, kas tas ir par vekseli. Tātad, izdarot normālu diskontu, bankas klients nesaņem nekādu aizdevumu nedz kapitāla, nedz naudas veidā; viņš saņem naudu par pārdoto preci.

Tādējādi gadījumi, kad klients prasa no bankas kapitālu un to saņem, ļoti skaidri atšķiras no tiem, kad viņš saņem kā aizdevumu naudu vai pērk naudu no bankas. Un, tā kā tieši Loida-Overstona kgm bija paradums aizdot bez seguma savus fondus tikai visretākajos gadījumos (viņš bija manas firmas[116] baņķieris Mančestrā), tad tikpat skaidrs ir arī tas, ka klaja nepatiesība ir viņa skaistie vārdi par tām kapitāla masām, kuras augstsirdīgie baņķieri avansē fabrikantiem, kam trūkst kapitāla.

Pēc būtības to pašu saka Markss XXXII nodaļā: «Pieprasījums pēc maksāšanas līdzekļiem ir vienkārši pieprasījums pēc *pārvēršanas naudā*, ciktāl tirgotāji un ražotāji var dot labu nodrošinājumu; tas ir pieprasījums pēc *naudas kapitāla*, ciktāl šī nodrošinājuma nav, ciktāl tātad maksāšanas līdzekļu aizdevums dod viņiem ne tikai *naudas formu*, bet gan viņiem trūkstošo *ekvivalentu* samaksai, lai arī kādā formā tas būtu.» Tad vēl XXXIII nodaļā: «Attīstīta kredīta apstākļos, kad nauda koncentrējas banku rokās, bankas aizdod naudu *vismaz nomināli*. Šī avansēšana attiecas tikai uz naudu, kas atrodas apgrozībā. Mūsu priekšā ir *apgrozības līdzekļu* aizdevums, nevis to kapitālu aizdevums, kuri apgrozās ar šo līdzekļu palīdzību.» Čepmena kgs, kam tas jāzina, arī apstiprina iepriekš minēto diskonta operācijas izpratni:

«B. C.», 1857: «Baņķierim ir vekselis, baņķieris ir *nopircis vekseli*.» Liecības. 5139. jautājums.

Starp citu, mēs vēl atgriezīsimies pie šī temata XXVIII nodaļā.* — *F. E.*}

(3744.) «Vai jūs nebūsit tik laipns un neaprakstīsit, ko jūs patiesībā saprotat ar vārdu kapitāls?» — (Overstona atbilde:) «Kapitāls sastāv no dažādām precēm, ar kuru palīdzību tiek uzturēta uzņēmuma darbība (capital consists of various commodities, by the means of which trade is carried on); ir pamatkapitāls, un ir apgrozāmais kapitāls. Jūsu kuģi, jūsu doki, jūsu kuģu būvētavas... ir pamatkapitāls; jūsu pārtikas produkti, jūsu apģērbi utt. ir apgrozāmais kapitāls.»

(3745.) «Vai zelta aizplūšanai uz ārzemēm ir kaitīgas sekas priekš Anglijas?» — «Nē, ciktāl saistām ar šo vārdu saprātīgu jēgu.» (Te parādās Rikārdo vecā naudas teorija...) «Dabiskā lietu stāvoklī pasaules nauda sadalās zināmās proporcijās starp dažādām zemēm; šīs proporcijas ir tādas, ka, pastāvot šādam» (naudas) «sadalījumam, attiecības starp kādu zemi, no vienas puses, un visām citām pasaules zemēm, no otras puses, ir vienkārša maiņa, bet mēdz būt perturbācijas, kas laiku pa laikam ietekmē šo sadalījumu; ja tās rodas,

* Sk. šī sējuma 406.—408. lpp. — *Red.*

tad daļa no zināmās zemes naudas aizplūst uz citām zemēm.» — (3746.) «Jūs tagad lietojat vārdu: nauda. Ja es jūs agrāk esmu pareizi sapratis, jūs to saucāt par kapitāla zaudējumu.» — «Ko es saucu par kapitāla zaudējumu?» — (3747.) «Zelta aizplūdumu.» — «Nē, es to netiku sacījis. Ja jūs zeltu izlietojat kā kapitālu, tad tas, bez šaubām, būs kapitāla zaudējums; tas nozīmēs atdot zināmu daļu cēlmetāla, no kura sastāv pasaules nauda.» — (3748.) «Vai tad agrāk jūs neteicāt, ka diskonta likmes pārmaiņa vienkārši norāda uz kapitāla vērtības pārmaiņu?» — «Jā.» (3749.) — «Un ka diskonta likme visumā mainās līdz ar Anglijas bankas zelta rezerves pārmaiņu?» — «Jā, bet es jau teicu, ka procenta likmes svārstības, kas izriet no naudas daudzuma pārmaiņām» (tātad ar to viņš te saprot īstenā zelta daudzumu), «zemē ir ļoti niecīgas...»

(3750.) «Tātad jūs gribat teikt, ka notikusi kapitāla samazināšanās, ja diskonta procents ilgstošāk, bet tomēr tikai uz laiku pacēlies virs parastās normas?» — «Samazināšanās vārda zināmā nozīmē. Ir mainījies samērs starp kapitālu un pieprasījumu pēc kapitāla, bet iespējams, ka pieprasījuma pieauguma, nevis kapitāla daudzuma samazināšanās rezultātā.»

(Bet vēl nupat taču kapitāls tika pielīdzināts naudai vai zeltam, un vēl drusku agrāk procenta likmes celšanās tika izskaidrota ar augstu peļņas normu, kas radusies no komerciālās darbības vai kapitāla paplašināšanās, nevis no sašaurināšanās.)

(3751.) «Par kādu kapitālu jūs te speciāli runājat?» — «Tas ir pilnīgi atkarīgs no uzskata, kāds kapitāls ir vajadzīgs katram atsevišķam cilvēkam. Tas ir kapitāls, kas atrodas nācijas rīcībā, lai tā veiktu savu veikalu darbību, un, ja šī darbība pieaugs divkārt, tad jārodas lielam pieprasījumam pēc kapitāla, kas nepieciešams šīs darbības tālākai veikšanai.»

(Šis viltīgais baņķieris vispirms palielina veikalu darbību divkārt un pēc tam — pieprasījumu pēc kapitāla, kas nepieciešams šādai divkāršošanai. Vienmēr viņš redz savā priekšā tikai savu klientu, kas prasa no Loida kunga lielāku kapitālu, lai divkārt paplašinātu savu uzņēmumu.)

«Kapitāls ir tāds pats kā ikviena cita prece» (bet kapitāls taču, pēc Loida kga domām, nav nekas cits kā preču kopums); «tas mainās savā cenā» (tātad preces divreiz mainās cenā — vienu reizi kā preces, otru reizi — kā kapitāls) «atkarībā no pieprasījuma un piedāvājuma.»

(3752.) «Diskonta normas svārstības visumā ir saistītas ar Bankas noliktavās esošās zelta rezerves svārstībām. Vai jūs runājat par šo kapitālu?» — «Nē.» — (3753.) «Vai jūs varat minēt piemēru, kad Anglijas bankā būtu uzkrātas lielas kapitāla rezerves un vienlaikus diskonta likme būtu augsta?» — «Anglijas bankā uzkrāj nevis kapitālus, bet gan naudu.» — (3754.) «Jūs liecinājāt, ka procenta likme ir atkarīga no kapitāla daudzuma; vai jūs nebūsit tik laipns un nepateiksit, par kādu kapitālu jūs runājat, un vai jūs nevarat minēt piemēru, kad Bankā ir bijušas lielas zelta rezerves un vienlaikus procenta likme bijusi augsta?» — «Ļoti iespējams» (aha!), «ka zelta uzkrāšana bankā varēja sakrist ar zemu procenta likmi, tāpēc ka periodā ar kapitāla vāju pieprasījumu» (tieši naudas kapitāla; laiks, par kuru te ir runa, 1844. un 1845. g., bija uzplaukuma laiks), «dabiski, ir iespējams uzkrāt šo līdzekli jeb ieroci, kuru izmanto, rīkojoties ar kapitālu.» — (3755.) «Tātad jūs domājat, ka starp diskonta likmi un zelta daudzumu Bankas noliktavās nav nekāda sakara?» — «Sāds sakars varbūt arī pastāv, taču tas nav principiāls sakars» (bet viņa 1844. g. banku akts padarīja tieši par Anglijas bankas principu procenta likmes regulēšanu atkarībā no tās rīcībā esošā zelta daudzuma); «šīs parādības var sakrist laika ziņā (there may be a coincidence of time).» — (3758.) «Tātad jūs

gribat teikt, ka tirgotāju grūtības šeit mūsu zemē periodos, kad trūkst naudas augstas diskonta likmes rezultātā, ir iegūt kapitālu, nevis iegūt naudu?» — «Jūs sajaucat divas dažādas lietas, kuras es šajā formā nesavienoju; grūti ir iegūt kapitālu, un gluži tikpat grūti ir iegūt naudu... Naudas iegūšanas un kapitāla iegūšanas grūtības ir vienas un tās pašas grūtības, kas aplūkotas divos dažādos izpausmes momentos.»

Te zivs atkal ir stingri uzķērusies. Pirmā grūtība ir diskontēt vekseli vai saņemt aizdevumu, ieķīlājot preci. Grūtība ir pārvērst kapitālu vai kapitāla tirdzniecisko vērtības zīmi naudā. Un šī grūtība izpaužas, starp citu, augstā procenta likmē. Bet, ja nauda jau saņemta, kāda tad ir otrā grūtība? Ja runa ir tikai par maksāšanu, vai tad kādam būs grūti atbrīvoties no savas naudas? Bet, ja ir runa par pirkšanu, vai tad kādam krīzes laikmetā kādreiz ir bijis grūti nopirkt preci? Un, pat ja pieņemam, ka tas attiecas uz īpašu gadījumu, kad sadārdzinās labība, kokvilna utt., tad šī grūtība taču varētu izpausties nevis naudas kapitāla vērtībā, t. i., procenta likmē, bet tikai preces cenā, un šī grūtība taču jau ir pārvarēta ar to, ka mūsu vīram tagad ir nauda, lai nopirktu vajadzīgo preci.

(3760.) «Bet vai tad paaugstinātā diskonta likme nepalielina naudas iegūšanas grūtības?» — «Tā palielina naudas iegūšanas grūtības, bet tā nav nauda, kas pieder, tā ir tikai forma» (un šī forma ienes peļņu baņķiera kabatās), «kurā izpaužas pieaugošā grūtība iegūt kapitālu sarežģītajos mūsdienu civilizācijas apstākļos.»

(3763.) (Overstona atbilde:) «Baņķieris ir starpnieks, kas, no vienas puses, pieņem noguldījumus, no otras puses, lieto šos noguldījumus, nododot tos *kapitāla formā* tādām personām, kuras,» — utt.

Te mēs beidzot uzzinām, ko viņš saprot ar kapitālu. Viņš pārvērš naudu par kapitālu, «aizdodot to» jeb — nerunājot tik delikāti — aizdodot to par procentiem.

Pateicis agrāk, ka diskonta likmes pārmaiņa pēc būtības nav saistīta ar Bankas zelta rezerves summas pārmaiņu vai ar esošās naudas daudzumu, bet, vislielākais, sakrīt laika ziņā, Overstona kgs atkārto:

(3805.) «Ja mūsu zemē naudas daudzums samazināsies aizplūduma rezultātā, tad tās vērtība celsies, un Anglijas bankai vajadzēja pielāgoties šai naudas vērtības pārmaiņai» (tātad naudas *kā kapitāla* vērtības pārmaiņai, citiem vārdiem, procenta likmes pārmaiņai, tāpēc ka naudas *kā naudas* vērtība, salīdzinot ar precēm, paliek agrākā). «Tehniski to izteic tā, ka banka paaugstina procenta likmi.»

(3819.) «Es nekad nesajaucu tos vienu ar otru.»

T. i., naudu un kapitālu. Viņš tos nesajauc aiz tā vienkāršā iemesla, ka viņš tos nekad neatšķir.

(3834.) «Ļoti liela ir summa, kuru vajadzēja samaksāt» (par labību 1847. gadā) «par mūsu zemei nepieciešamo pārtiku un kura *patiesībā bija kapitāls.*»

(3841.) «Diskonta likmes svārstības, bez šaubām, ir ļoti cieši saistītas ar» (Anglijas bankas) «zelta rezerves stāvokli, tāpēc ka rezerves stāvoklis liecina par mūsu zemē esošās naudas masas pieaugšanu vai samazināšanos; un tādā

pašā proporcijā, kādā pieaug vai samazinās naudas daudzums mūsu zemē, krītas vai ceļas naudas vērtība, un ar to tiek saskaņota arī bankas diskonta likme.»

Tādējādi Overstons te atzīst to, ko viņš kategoriski noliedzis savā liecībā № 3755.

(3842.) «Starp vienu un otru pastāv ciešs sakars.»

Un proti, starp zelta daudzumu emisijas nodaļā un banknošu rezervi bankas operāciju nodaļā. Te viņš izskaidro procenta likmes pārmaiņas ar naudas daudzuma pārmaiņu. Pie tam viņš runā nepatiesību. Rezerves var sašaurināties, tāpēc ka zināmā zemē pieaudzis apgrozībā esošās naudas daudzums. Tāds gadījums ir tad, kad publika ņem vairāk banknošu un metāla krājums nesamazinās. Bet tad ceļas procenta likme, tāpēc ka šajā gadījumā Anglijas bankas banku kapitāls pēc 1844. g. likuma[117] ir ierobežots. Bet par to viņš nedrīkst runāt, jo šī likuma dēļ abas bankas nodaļas ir patstāvīgas.

(3859.) «Augsta peļņas norma vienmēr izraisīs pastiprinātu pieprasījumu pēc kapitāla; pastiprināts pieprasījums pēc kapitāla cels tā vērtību.»

Tāds, beidzot, ir sakars starp augstu peļņas normu un pieprasījumu pēc kapitāla, kā to iedomājas Overstons. Bet 1844. un 1845. gadā, piemēram, kokvilnas rūpniecībā valdīja augsta peļņas norma, tāpēc ka, pastāvot lielam pieprasījumam pēc kokvilnas precēm, neapstrādātā kokvilna bija lēta un palika lēta. Kapitāla vērtība (un, pēc Overstona iepriekš dotās definīcijas, kapitāls ir tas, kas katram vajadzīgs savā uzņēmumā), tātad šajā gadījumā neapstrādātās kokvilnas vērtība fabrikantam nav cēlusies. Pieņemsim, ka augstā peļņas norma ir pamudinājusi kādu kokvilnas fabrikantu aizņemties naudu, lai paplašinātu savu uzņēmumu. Tādā gadījumā pieaugtu viņa pieprasījums pēc *naudas* kapitāla un ne pēc kā cita.

(3889.) «Zelts var būt un var nebūt nauda, tāpat kā papīrs var būt un var nebūt banknote.»

(3896.) «Ja es jūs pareizi saprotu, tad jūs atsakāties no atzinuma, ar kuru jūs argumentējāt 1840. gadā, — ka apgrozībā esošo Anglijas bankas banknošu daudzuma svārstībām ir jānotiek atkarībā no zelta rezerves summas svārstībām?» — «Es tiktāl atsakos no tā... ciktāl, ievērojot mūsu tagadējo zināšanu stāvokli, mums jāpievieno pie apgrozībā esošajām banknotēm vēl arī tās banknotes, kas atrodas banku rezervē Anglijas bankā.»

Tas ir lieliski. Patvaļīgais definējums, ka Banka varot iespiest tik daudz papīra banknošu, cik tai noliktavā ir zelta, un papildus vēl 14 miljonu st. märc., nosaka, protams, to, ka Bankas banknošu emisija svārstās līdz ar zelta rezerves svārstībām. Bet, tā kā «mūsu tagadējais zināšanu stāvoklis» ir skaidri parādījis, ka banknošu daudzums, ko Bankai saskaņā ar to ir tiesības fabricēt (un ko emisijas nodaļa nodod banku operāciju nodaļai), — ka šī apgrozība starp abām Anglijas bankas nodaļām, kura svārstās,

mainoties zelta rezervei, nenosaka banknošu apgrozības svārstības ārpus Anglijas bankas sienām, tad šī īstenā apgrozība tagad Bankas administrācijai kļūst vienaldzīga un izšķiroša kļūst tikai apgrozība starp abām Bankas nodaļām, un šis apgrozības atšķirība no īstenās apgrozības atspoguļojas rezervē. Ārējai pasaulei šī apgrozība ir svarīga tikai tiktāl, ciktāl rezerve rāda, kādā mērā banka ir tuvojusies likuma noteiktajam banknošu emisijas maksimumam un cik daudz vēl var saņemt Bankas klienti no banku operāciju nodaļas.

Par Overstona mala fides* liecina šāds spilgts piemērs:

(4243.) «Vai, pēc jūsu domām, kapitāla daudzums ik mēnesi svārstās tādā mērā, ka tā vērtība tāpēc varētu tā pārmainīties, kā mēs to redzējām diskonta likmes svārstībās pēdējos gados?» — «Samērs starp kapitāla pieprasījumu un piedāvājumu, bez šaubām, var mainīties pat ļoti īsos laika posmos... Ja Francija rīt paziņos, ka tā ir nodomājusi noslēgt lielu aizņēmumu, tad, bez šaubām, tas tūdaļ radīs Anglijā stipru pārmaiņu *naudas vērtībā, t. i., kapitāla vērtībā.*»

(4245.) «Ja Francija darīs zināmu, ka tai uzreiz kaut kādam nolūkam ir vajadzīgas par 30 miljoniem preces, tad radīsies, lietojot zinātniskāku un vienkāršāku izteicienu, liels pieprasījums pēc *kapitāla.*»

(4246.) «*Kapitāls*, kuru gribētu nopirkt Francija ar sava aizņēmuma palīdzību, — tā ir *viena* lieta; *nauda*, par kuru Francija to nopirks, — tā ir *cita* lieta; tad kas gan maina savu vērtību — vai tā ir *nauda* vai ne?» — «Mēs atkal atgriežamies pie vecā jautājuma, un es domāju, ka šis jautājums ir vairāk piemērots zinātnieka kabinetam nekā šai komitejas sēžu zālei.»

Ar šiem vārdiem viņš aiziet, tikai ne uz zinātnieka kabinetu.[84]

---

* — negodīgumu. — *Red.*

[84] Turpmākās piezīmes par Overstona jēdzienu sajukumu jautājumos par kapitālu — XXXII nodaļas beigās. — [*F. E.*]

DIVDESMIT SEPTĪTĀ NODAĻA

KREDĪTA LOMA KAPITĀLISTISKAJĀ RAŽOŠANĀ

Vispārīgās piezīmes, ko līdz šim esam izteikuši sakarā ar kredītu, ir šādas:

I. Kredīta izveidošanās nepieciešamība ir tā, lai būtu starpnieks peļņas normas izlīdzināšanā vai šīs izlīdzināšanās kustībā, uz ko ir dibināta visa kapitālistiskā ražošana.

II. Apgrozības izmaksu samazināšanās.

1) Viena no galvenajām apgrozības izmaksām ir pati nauda, ciktāl tai pašai ir vērtība. Nauda tiek ietaupīta ar kredīta palīdzību trejādi:

A. Lielā daļā darījumu nauda nemaz nav vajadzīga.

B. Apgrozības līdzekļu apgrozība paātrinās.[85] Pa daļai tas sakrīt ar to, kas būs jāsaka 2) punktā. No vienas puses, šī paātrināšanās ir tehniska, t. i., nemainoties preču īsteno apgrozījumu lielumam un daudzumam, kuri apkalpo patēriņu, mazāks daudzums naudas vai naudas zīmju veic to pašu darbu. Tas ir saistīts ar banku darbības tehniku. No otras puses, kredīts palielina preču metamorfozes ātrumu un līdz ar to naudas apgrozības ātrumu.

C. Zelta naudas aizstāšana ar papīra naudu.

2) Kredīts paātrina atsevišķas apgrozības fāzes jeb preču metamorfozi, pēc tam kapitāla metamorfozi un līdz ar to vispār

---

[85]) «Francijas bankas banknošu apgrozībā vidēji bija 1812. gadā 106 538 000 franku, 1818. g. 101 205 000 franku; naudas apgrozība, visu iemaksu un maksājumu kopsumma, bija 1812. gadā 2 837 712 000 franku, 1819. gadā 9 665 030 000 franku. Tātad naudas apgrozība Francijā 1818. gadā attiecās pret naudas apgrozību 1812. gadā kā 3 : 1. Lielais apgrozības ātruma regulētājs ir kredīts... Ar to izskaidrojams, kāpēc stiprs spiediens uz naudas tirgu parasti sakrīt ar apgrozības kanālu piepildīšanos» («The Currency Theory Reviewed etc.», p. 65). — «Starp 1833. g. septembri un 1843. g. septembri Lielbritānijā radās apmēram 300 banku, kas izlaida savas pašu banknotes; tā sekas bija banknošu daudzuma samazināšanās apgrozībā par 2½ miljona; 1833. g. septembra beigās tas bija 36 935 244 st. märc. un 1843. g. septembra beigās — 33 518 544 st. märc.» (turpat, 53. lpp.). — «Apbrīnojamais apgrozības ātrums, kāds ir Skotijā, ļauj ar 100 st. märc. palīdzību veikt tādu pašu naudas darījumu daudzumu, kāds Anglijā prasa 420 st. märc.» (turpat, 55. lpp. Pēdējais attiecas tikai uz operācijas tehnisko pusi).

atražošanas procesu. (No otras puses, kredīts ļauj uz lielāku laiku atšķirt vienu no otra pirkšanas un pārdošanas aktus un tāpēc dod pamatu spekulācijai.) Rezerves fondu sašaurināšanās, ko var aplūkot no divējāda viedokļa: no vienas puses, kā apgrozībā esošo apgrozības līdzekļu samazināšanos, no otras puses, kā tās kapitāla daļas samazināšanos, kurai vienmēr jāpastāv naudas formā.[86])

III. Akciju sabiedrību izveidošanās. Tās rezultātā:

1) kolosāla ražošanas apmēru paplašināšanās un tādu uzņēmumu rašanās, kādi nebija iespējami atsevišķam kapitālam. Līdz ar to tādi uzņēmumi, kas agrāk piederēja valdībai, kļūst sabiedriski;

2) kapitāls, kurš pats par sevi ir dibināts uz sabiedrisku ražošanas veidu un kura priekšnoteikums ir ražošanas līdzekļu un darbaspēka sabiedriskā koncentrācija, te iegūst tiešu sabiedriska kapitāla (tieši asociētu indivīdu kapitāla) formu pretstatā privātam kapitālam un viņa uzņēmumi parādās kā sabiedriski uzņēmumi pretstatā privātiem uzņēmumiem. Tā ir kapitāla kā privātīpašuma likvidācija paša kapitālistiskā ražošanas veida ietvaros;

3) patiesi funkcionējoša kapitālista pārvēršanās par vienkāršu pārvaldnieku, kas rīkojas ar svešiem kapitāliem, un kapitāla īpašnieku pārvēršanās par tīriem īpašniekiem, tīriem naudas kapitālistiem. Pat ja viņu saņemtās dividendes ietver sevī procentu un uzņēmēja ienākumu, t. i., visu peļņu (tāpēc ka pārvaldnieka atalgojums ir — un tādam tam jābūt — tikai darba alga par zināma veida kvalificētu darbu, kura cena tiek regulēta darba tirgū tāpat kā ikviena cita darba cena), tomēr visa šī peļņa tiek saņemta tikai procenta formā, t. i., vienkārši kā atalgojums par īpašumu uz kapitālu, kas tādējādi pilnīgi nodalās no funkcijas īstenajā atražošanas procesā, tāpat kā šī funkcija pārvaldnieka personā atdalās no īpašuma uz kapitālu. Tādējādi peļņa parādās (ne vairs tikai viena tās daļa, procents, kas iegūst savu attaisnojumu aizņēmēja peļņā) kā sveša virsdarba vienkārša piesavināšanās, kas rodas, pārvēršot ražošanas līdzekļus par kapitālu, t. i., atsavinot tos patiesajiem ražotājiem, no to kā sveša īpašuma pretstata visiem indivīdiem, no pārvaldnieka līdz pēdējam dienas strādniekam, kuri tiešām piedalās ražošanā. Akciju sabiedrībās funkcija ir atdalīta no īpašuma uz kapitālu, tātad arī darbs ir pilnīgi atdalīts no īpašuma uz ražošanas līdzekļiem un uz virsdarbu. Tas ir kapitālistiskās ražošanas augstākās attīstības rezultāts, nepieciešams pārejas punkts, lai kapitāls atkal pārvērstos par ražotāju īpašumu, tomēr vairs ne par izolētu ražotāju privātīpašumu, bet gan par asociētu ražotāju īpašumu, par tiešu sabiedrisku īpašumu. No otras puses, akciju sabiedrības ir pārejas punkts, lai visas funkcijas atražošanas procesā, kas līdz šim vēl bija saistītas ar kapitāla īpa-

[86]) «Pirms banku nodibināšanas kapitāla summa, kas bija nepieciešama apgrozības līdzekļu funkcionēšanai, vienmēr bija lielāka, nekā to prasīja patiesā preču apgrozība.» «Economist» 1845. g. [15. martā], 238. lpp.

šumu, pārvērstos vienkārši par asociētu ražotāju funkcijām, par sabiedriskām funkcijām.

Iekam ejam tālāk, atzīmēsim vēl šādu ekonomiski svarīgu faktu: tā kā peļņa te iegūst tīru procenta formu, tad šādi uzņēmumi ir iespējami pat tādā gadījumā, kad tie ienes tikai procentu; tas ir viens no cēloņiem, kas aiztur vispārējās peļņas normas krišanos, jo šiem uzņēmumiem, kur pastāvīgais kapitāls ir tādā kolosālā proporcijā pret mainīgo kapitālu, nav nepieciešami jāpiedalās vispārējās peļņas normas izlīdzināšanā.

{Kopš tā laika, kad Markss rakstīja šīs rindas, ir attīstījušās, kā zināms, jaunas rūpnieciskā uzņēmuma formas, kurās izpaužas akciju sabiedrības otrā un trešā pakāpe. Ar katru dienu pieaugošajam ātrumam, ar kādu tagad iespējams palielināt visās lielrūpniecības nozarēs ražošanu, stāv pretim pastāvīgi pieaugošais gausums, ar kādu paplašinās tirgus šim pieaugošajam produktu daudzumam. Ko rūpniecība rada dažos mēnešos, to tirgus tikko var patērēt dažos gados. Te pievienojas arī aizsargmuitu politika, ar kuras palīdzību katra rūpniecības zeme norobežo sevi no visām citām un it sevišķi no Anglijas un mākslīgi ceļ savu pašas ražošanu. Tā rezultāts ir vispārēja hroniska pārprodukcija, zemas cenas, krītoša vai pat gluži izzūdoša peļņa; īsi sakot, no seniem laikiem izslavētā konkurences brīvība ir tuvu savam galam, un tai pašai ir jāatzīst savs acīm redzamais skandalozais bankrots. Šis bankrots izpaužas tieši ar to, ka katrā zemē noteiktas nozares lielrūpnieki apvienojas kartelī, lai regulētu ražošanu. Karteļa komiteja nosaka to preču stingru kvotu, kāda jāražo katram uzņēmumam, un gala rezultātā sadala ienākošos pasūtījumus. Atsevišķos gadījumos ir radušies laiku pa laikam pat starptautiski karteļi, piemēram, karteļi, kuros apvienoti Anglijas un Vācijas melnās metalurģijas uzņēmumi. Bet izrādījies, ka arī šo sabiedriskošanas formu ir par maz. Atsevišķo uzņēmumu interešu pretstats pārāk bieži salauzis to savienību un atkal atjaunojis konkurenci. Tad nonāca pie tā, ka atsevišķās nozarēs, kur to ļauj ražošanas attīstības pakāpe, sāka koncentrēt šīs nozares uzņēmumu kopējo ražošanu vienā lielā akciju sabiedrībā ar vienu vadību. Amerikā tas noticis jau vairākkārt. Eiropā šāda veida visspilgtākais piemērs līdz šim joprojām ir «United Alkali Trust», kas koncentrējis visu Anglijas sārmmetālu ražošanu vienas vienīgas firmas rokās. Agrākie atsevišķo rūpnīcu īpašnieki — vairāk nekā trīsdesmit — saņēmuši par visām savām iekārtām akcijas saskaņā ar novērtējumu — kopsummā apmēram 5 miljoni st. märc., kas ir tresta pamatkapitāls. Tehniskā pārvalde paliek agrāko vadītāju rokās, komerciālā vadība turpretim koncentrēta ģenerālās direkcijas rokās. Apgrozāmo kapitālu (floating capital) — kopsummā apmēram vienu miljonu st. märc. — piedāvāja publikai, lai tā to parakstoties realizētu. Tādējādi viss tresta kapitāls ir 6 miljoni st. märc. Šajā nozarē, kas ir visas ķīmiskās rūpniecības pamats,

Anglijā konkurence tādējādi ir aizstāta ar monopolu un visapmierinošākajā veidā tiek sagatavota tās ekspropriācija, ko nākotnē veiks visa sabiedrība, nācija. — *F. E.*}

Tā ir kapitālistiskā ražošanas veida likvidācija paša kapitālistiskā ražošanas veida robežās un tāpēc pati sevi iznīcinoša pretruna, kas prima facie* ir vienkārši pārejas punkts uz jaunu ražošanas formu. Kā šāda pretruna tā parādās arī savā izpausmē. Zināmās sfērās tā noved pie monopola nodibināšanās un tāpēc prasa valsts iejaukšanos. Tā reproducē jaunu finansu aristokrātiju, jaunu parazītu paveidu — projektu gudrotājus, dibinātājus un tīri nominālus direktorus, veselu krāpšanas sistēmu attiecībā uz akciju sabiedrību dibināšanu, akciju izlaišanu un tirdzniecību ar akcijām. Tā ir privāta ražošana bez privātīpašuma kontroles.

IV. Ja nerunājam par akciju sabiedrībām — kas nozīmē kapitālistiskās privātās rūpniecības likvidēšanu pašas kapitālistiskās sistēmas ietvaros un kas, paplašinoties un sagrābjot jaunas ražošanas nozares, iznīcina privāto rūpniecību —, kredīts dod iespēju atsevišķam kapitālistam vai tam, kas tiek atzīts par kapitālistu, zināmās robežās absolūti rīkoties ar svešu kapitālu un svešu īpašumu un tā rezultātā ar svešu darbu.[87] Rīkošanās ar sabiedrisku, nevis paša kapitālu dod viņam iespēju rīkoties ar sabiedrisku darbu. Pats kapitāls, kas kādai personai pieder īstenībā vai pēc sabiedrības ieskatiem, kļūst par kredīta virsbūves pamatu. It sevišķi tas attiecas uz vairumtirdzniecību, caur kuru iziet sabiedriskā produkta lielumlielā daļa. Te izzūd jebkāds mērogs, jebkādi kapitālistiskā ražošanas veida ietvaros vairāk vai mazāk pamatoti attaisnojumi. Spekulējošais vairumtirgotājs riskē nevis ar *savu*, bet gan ar sabiedrisku īpašumu. Līdz ar to pliekana kļūst frāze par kapitāla izcelšanos no ietaupījumiem, jo spekulējošais, gluži otrādi, prasa, lai *citi* viņam ietaupītu. {Cik nesen vēl visa Francija ietaupīja pusotra miljarda franku Panamas blēžiem! Cik precīzi te ir attēlota visa Panamas blēžu afera veselus divdesmit gadus pirms tā laika, kad tā notika! — *F. E.*} Ar frāzēm par atturēšanos ir krasā pretrunā kapitālam piemītošā greznība, kura pati tagad kļūst par kredīta līdzekli. Priekšstati, kuriem vēl bija zināma jēga mazāk attīstītā kapitālistiskās ražošanas pakāpē, te kļūst pilnīgi bezjēdzīgi. Izdošanās un neizdošanās te vienādā mērā ir cēlonis kapitālu centralizācijai un tāpēc arī ekspropriācijai

---

* — pirmām kārtām. — *Red.*

[87] Aplūkojiet, piemēram, avīzē «Times»[118] bankrotu sarakstus par tādu krīzes gadu, kāds ir 1857. g., un salīdziniet pašu bankrotējušo personu īpašumu ar viņu parādu apmēriem. «Patiesi, to cilvēku pirkšanas spēja, kuri lieto kapitālu un kredītu, tālu pārsniedz visu, ko var iedomāties tie, kam praksē nav pazīstami spekulatīvie tirgi» (*Tooke.* «An Inquiry into the Currency Principle», p. 79). «Ja kādam cilvēkam ir reputācija, ka viņam ir pietiekams kapitāls savam pastāvīgajam uzņēmumam, un ja viņam savā nozarē ir labs kredīts un sangviniķa pārliecība, ka viņa ražotās preces konjunktūra celsies, ja spekulācijas sākumā un turpinājumā apstākļi viņam ir labvēlīgi, tad viņš var izdarīt kolosālu apmēru iepirkumus salīdzinājumā ar savu kapitālu» (turpat, 136. lpp.). — «Fabrikanti, tirgotāji utt. — visi izdara operācijas, kas tālu pārsniedz viņu kapitālus... Pašlaik kapitāls ir drīzāk pamats, uz kura tiek celts labs kredīts, nekā kāda komerciāla uzņēmuma apgrozījumu robeža» («Economist» 1847. g. [20. novembrī], 1333. lpp.).

viskolosālākajā mērogā. Ekspropriācija te izplatās no tiešajiem ražotājiem uz pašiem kapitālistiem, sīkiem un vidējiem. Ekspropriācija ir kapitālistiskā ražošanas veida izejas punkts; tās realizēšana ir tā uzdevums, un turklāt gala rezultātā tā ir visu individu ekspropriācija no ražošanas līdzekļiem, kuri līdz ar sabiedriskās ražošanas attīstību zaudē savu raksturu kā privātas ražošanas līdzekļi un privātas ražošanas produkti un var būt ražošanas līdzekļi tikai asociētu ražotāju rokās, t. i., viņu sabiedrisks īpašums, tāpat kā tie ir viņu sabiedrisks produkts. Bet šī ekspropriācija pašas kapitālistiskās sistēmas ietvaros izpaužas antagonistiskā formā, kurā sabiedrisko īpašumu piesavinās nedaudzi, un kredīts arvien vairāk piešķir šiem nedaudzajiem tīru iedzīvošanās bruņinieku raksturu. Tā kā īpašums te pastāv akciju formā, tad tā kustība un pāriešana no rokas rokā kļūst vienkārši par biržas spēles rezultātu, kur haizivis aprij sīkās zivis un biržas vilki — aitas. Akciju sabiedrībā jau pastāv pretstats vecajai formai, kurā sabiedriskie ražošanas līdzekļi parādās kā individuālais īpašums, bet pašu pārvēršanos akcijas formā vēl ierobežo kapitālistiskie ietvari; tāpēc tā nepārvar pretrunu starp bagātības raksturu, kas tai piemīt kā sabiedriskai bagātībai un kā privātai bagātībai, bet tikai attīsta šo pretrunu jaunā veidā.

Pašu strādnieku kooperatīvās fabrikas vecās formas ietvaros ir pirmais robs vecajā formā, kaut gan tās visur savā faktiskajā organizācijā, protams, reproducē visus pastāvošās sistēmas trūkumus un viņām tie ir jāreproducē. Bet antagonisms starp kapitālu un darbu šajās fabrikās tiek iznīcināts, kaut gan sākumā tikai tādā formā, ka strādnieki kā asociācija ir paši sev kapitālists, t. i., lieto ražošanas līdzekļus, lai ekspluatētu paši savu darbu. Šīs fabrikas rāda, ka materiālo ražošanas spēku un tiem atbilstošo sabiedrisko ražošanas formu zināmā attīstības pakāpē ar dabisku nepieciešamību no zināma ražošanas veida rodas un attīstās jauns ražošanas veids. Bez fabriku sistēmas, kas rodas no kapitālistiskā ražošanas veida, tāpat kā bez kredīta sistēmas, kas rodas no tā paša ražošanas veida, nevarētu attīstīties kooperatīvā fabrika. Kredīta sistēma, kas ir galvenais pamats tam, ka kapitālistiskie privātie uzņēmumi pakāpeniski pārvēršas par kapitālistiskām akciju sabiedrībām, gluži tāpat ir arī līdzeklis, lai pakāpeniski paplašinātu kooperatīvos uzņēmumus vairāk vai mazāk nacionālā mērogā. Kapitālistiskie akciju uzņēmumi, tāpat kā kooperatīvās fabrikas, ir uzskatāmi kā pārejas formas no kapitālistiskā ražošanas veida uz asociētu ražošanas veidu, tikai vienos pretruna ir novērsta negatīvi un otrās — pozitīvi.

Līdz šim mēs aplūkojām kredīta attīstību un tajā apslēpti ietverto kapitālistiskā īpašuma likvidāciju galvenokārt attiecībā uz rūpniecisko kapitālu. Turpmākajās nodaļās mēs aplūkosim kredītu attiecībā uz procentus nesošo kapitālu kā tādu, kredīta ietekmi uz šo kapitālu, formu, kādu šis kredīts te iegūst; pie tam mums

vajadzēs vēl izdarīt dažas specifiski ekonomiska rakstura piezīmes.

Pagaidām jāsaka tikai sekojošais.

Ja kredīts ir galvenā svira, kas rada pārprodukciju un pārmērīgu spekulāciju tirdzniecībā, tad tikai tāpēc, ka atražošanas process, kas pēc savas dabas ir elastīgs, te tiek paātrināts līdz galējām robežām un turklāt paātrināts tāpēc, ka ievērojamu daļu sabiedriskā kapitāla izlieto tie, kas nav tā īpašnieki, un tāpēc rīkojas gluži citādi nekā īpašnieks, kurš, ciktāl viņš funkcionē pats, bažīgi apsver sava privātā kapitāla ierobežotās iespējas. Tas tikai liecina, ka uz kapitālistiskās ražošanas pretrunīgo raksturu dibinātā kapitāla vērtības pieaugšana ļauj patiesu, brīvu attīstību tikai līdz zināmai robežai un tātad īstenībā rada ražošanai imanentas važas un robežas, ko pastāvīgi lauž kredīts.[88]) Tāpēc kredīts paātrina materiālo ražošanas spēku attīstību un pasaules tirgus izveidošanos un to kā jaunās ražošanas formas materiālo pamatu izveidošana līdz zināmai attīstības pakāpei ir kapitālistiskā ražošanas veida vēsturiskais uzdevums. Līdz ar to kredīts paātrina šīs pretrunas varmācīgu eksploziju, krīzes, un ar to pastiprina vecā ražošanas veida sairšanas elementus.

Kredīta sistēmai piemītošais divējādais raksturs — no vienas puses, attīstīt kapitālistiskās ražošanas dzinējspēku, bagātības iegūšanu ar sveša darba ekspluatāciju, līdz vistīrākajai un viskolosālākajai azarta un krāpšanas sistēmai un arvien vairāk sašaurināt to nedaudzo cilvēku skaitu, kuri ekspluatē sabiedrisko bagātību, bet, no otras puses, izveidot pārejas formu uz jaunu ražošanas veidu, — šī divējādība ir tā, ka galvenajiem kredīta pasludinātājiem, sākot ar Lo un beidzot ar Izaku Pereiru, piešķir tiem piemītošo patīkamo raksturu būt blēža un pravieša sajaukumam.

[88]) *Th. Chalmers.* [«On Political Economy etc.». Glasgow, 1832].

DIVDESMIT ASTOTĀ NODAĻA

APGROZĪBAS LĪDZEKĻI UN KAPITĀLS; TŪKA UN FULARTONA UZSKATI

Atšķirība starp apgrozības līdzekļiem un kapitālu, kā to attēlo Tūks[89], Vilsons un citi, pie tam galīgi sajaukdami atšķirības starp apgrozības līdzekļiem kā naudu, naudas kapitālu vispār un procentus nesošo kapitālu (moneyed capital angļu nozīmē), ir reducējama uz šādiem diviem punktiem.

Apgrozības līdzekļi apgrozās, no vienas puses, kā *monētas* (nauda), ciktāl tie pastarpina *ienākumu izdošanu*, tātad maiņu starp individuālajiem patērētājiem un mazumtirgotājiem, pie kuriem jāpieskaita visi tirgotāji, kas pārdod patērētājiem, — individuālajiem patērētājiem atšķirībā no ražīgajiem patērētājiem jeb

---

[89]) Citējam šeit oriģinālā attiecīgo vietu no Tūka, kura izvilkuma veidā citēta vācu valodā 390. lpp. [šī sējuma 362. lpp.]: «The business of bankers, setting aside the issue of promissory notes payable on demand, may be divided into two branches, corresponding with the distinction pointed out by Dr. (Adam) Smith of the transactions between dealers and dealers, and between dealers and consumers. One branch of the banker's business is to collect *capital* from those, who have not immediate employment for it, and to distribute or transfer it to those who have. The other branch is to receive deposits of the *incomes* of their customers, and to pay out the amount, as it is wanted for expenditure by the latter in the objects of their consumption ... the former being a circulation of *capital*, the latter of *currency*» [«Baņķiera darbību, ja nerunājam par parādzīmju izlaišanu, par kurām jāmaksā uzrādītājam, varam sadalīt divējādās operācijās, kas atbilst Dr. (Ādama) Smita darījumu iedalījumam darījumos starp pašiem tirgotājiem un starp tirgotājiem un patērētājiem. Viens baņķieru operāciju veids ir savākt *kapitālu* no tiem, kas nevar to tieši pielietot, un sadalīt to vai izsniegt to tiem, kas var to pielietot. Otrs baņķieru operāciju veids ir pieņemt noguldījumus no savu klientu *ienākumiem* un izmaksāt tiem summas, kas viņiem vajadzīgas, lai izdotu par patērēšanas priekšmetiem ... Pirmā ir *kapitāla* apgrozība, pēdējā — *apgrozības līdzekļu* apgrozība»]. — *Tooke*. «Inquiry into the Currency Principle». London, 1844, p. 36. Pirmais operāciju veids ir «the concentration of capital on the one hand and the distribution of it on the other» [«kapitāla koncentrēšana, no vienas puses, un tā sadalīšana, no otras puses»], otrā ir «administering the circulation for local purposes of the district» [«apgrozības regulēšana vietējām apvidus vajadzībām»]. (Turpat, 37. lpp.) — Daudz tuvāk pieiet jautājuma patiesajai izpratnei Kinnīrs šādā vietā: «Nauda tiek izlietota divām būtiski atšķirīgām operācijām. Kā maiņas līdzeklis starp tirgotājiem tā ir instruments, ar kura palīdzību tiek realizēta kapitāla nodošana no rokas rokā, t. i., maiņa, kurā noteikta kapitāla summa naudā tiek mainīta pret tādu pašu kapitāla summu precēs. Bet nauda, kas izdota darba algas samaksai un pirkšanai un pārdošanai starp tirgotāju un patērētāju, nav kapitāls, bet gan ienākums; tā ir daļa no visas sabiedrības ienākuma, kas tiek izlietota ik dienas patērēšanai. Šī nauda apgrozās nepārtraukti ik dienas lietošanā, un tikai šī nauda ir nosaucama vārda precīzā nozīmē par apgrozības līdzekļiem (currency). Kapitāla aizdevumi ir atkarīgi vienīgi no bankas un citu kapitāla īpašnieku gribas — aizņēmēji vienmēr atradīsies —, bet apgrozības līdzekļu summa ir atkarīga no tās sabiedrības vajadzībām, kuras robežās nauda apgrozās ik dienas patērēšanas vajadzībām» (*J. G. Kinnear*. «The Crisis and the Currency». London, 1847 [p. 3—4]).

ražotājiem. Te nauda apgrozās, veicot monētu funkciju, kaut gan nauda pastāvīgi *aizstāj kapitālu*. Zināma daļa naudas kādā zemē vienmēr ir paredzēta šai funkcijai, kaut gan šo daļu izveido atsevišķi naudas gabali, kas pastāvīgi mainās. Turpretim, ciktāl nauda pastarpina *kapitāla nodošanu* no rokas rokā vai nu kā pirkšanas līdzeklis (apgrozības līdzeklis), vai kā maksāšanas līdzeklis, tā ir *kapitāls*. Tātad nevis naudas kā pirkšanas līdzekļa funkcija, nevis naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija atšķir to no monētas, jo nauda var funkcionēt kā pirkšanas līdzeklis pat starp tirgotājiem, ciktāl pēdējie pērk cits no cita par skaidru naudu, un var funkcionēt kā maksāšanas līdzeklis arī starp tirgotāju un patērētāju, ciktāl tiek piešķirts kredīts un ienākumi vispirms tiek patērēti un pēc tam samaksāti. Tātad atšķirība ir tā, ka otrajā gadījumā šī nauda ne tikai aizstāj kapitālu vienai pusei, pārdevējam, bet to arī izdod, avansē kā kapitālu otrā puse, pircējs. Tātad īstenībā tā ir *ienākuma naudas formas* atšķirība *no kapitāla naudas formas*, nevis apgrozības līdzekļu atšķirība no kapitāla, jo pēc sava daudzuma noteikta naudas daļa *apgrozās* kā starpniece starp tirgotājiem un tāpat arī kā starpniece starp patērētāju un tirgotāju, un tāpēc te *abās* funkcijās vienlīdz ir *apgrozības līdzekļi*. Bet Tūka uzskatiem netrūkst dažāda veida juceklību:

1) tāpēc ka tiek sajaukti funkcionālie apzīmējumi;

2) tāpēc ka tiek iejaukts jautājums par naudas daudzumu, kas apgrozās abās funkcijās kopā;

3) tāpēc ka tiek iejaukts jautājums par relatīvo proporciju, kāda pastāv starp apgrozības līdzekļu daudzumiem, kuri apgrozās abās funkcijās un tādēļ abās atražošanas procesa sfērās.

Pie 1) punkta — par funkcionālo apzīmējumu sajaukšanu, t. i., par tā fakta neizpratni, ka nauda vienā formā ir apgrozības līdzeklis (currency) un otrā formā — kapitāls. Ciktāl nauda veic vienu vai otru funkciju, vai nu lai realizētu ienākumu, vai arī lai nodotu kapitālu no vienām rokām otrās, tā funkcionē pirkšanā un pārdošanā vai maksāšanā kā pirkšanas līdzeklis vai maksāšanas līdzeklis un plašākā vārda nozīmē kā apgrozības līdzeklis. Tālākais naudas apzīmējums, kāds tai ir tās izdevēja vai saņēmēja rēķinā, — apzīmējums, kas izpaužas tai apstāklī, ka tā viņam ir kapitāls vai ienākums, — gluži neko te negroza; tas arī izpaužas divējādi. Kaut gan naudas veidi, kas apgrozās abās sfērās, ir dažādi, tomēr viens un tas pats naudas gabals, piemēram, piecu mārciņu banknote, pāriet no vienas sfēras otrā un pārmaiņus veic abas funkcijas; tas ir nenovēršami jau tāpēc, ka mazumtirgotājs var piešķirt savam kapitālam naudas formu tikai tās monētas formā, kuru tas saņem no saviem pircējiem. Varam pieņemt, ka tieši sīknaudas apgrozība notiek galvenokārt mazumtirdzniecības sfērā; tā pastāvīgi ir vajadzīga mazumtirgotājam izmainīšanai, un viņš to pastāvīgi saņem atpakaļ ar savu klientu maksājumiem. Bet viņš saņem arī naudu, t. i., monētas tajā metālā, kas ir vēr-

tības mērs, tātad Anglijā — sterliņu mārciņas un pat banknotes, un proti, sīkas banknotes, piemēram, 5 un 10 mārciņu apmērā. Šīs zelta monētas un banknotes kopā ar lieko sīknaudu viņš katru dienu vai katru nedēļu deponē savā bankā un samaksā ar tām savus iepirkumus, izrakstot čekus uz savu noguldījumu bankā. Bet tās pašas zelta monētas un banknotes tikpat pastāvīgi — tieši vai netieši — izņem no bankām visa publika, būdama patērētāja, kā ienākuma naudas formu (piemēram, fabrikanti izņem sīknaudu, lai izmaksātu darba algu), un tās pastāvīgi atplūst atpakaļ mazumtirgotājiem, kuriem tās tādējādi no jauna realizē daļu no viņu kapitāla, bet līdz ar to arī daļu no viņu ienākuma. Šo pēdējo svarīgo apstākli Tūks nemaz neievēro. Tikai tad, kad nauda tiek izdota kā naudas kapitāls atražošanas procesa sākumā («Kapitāla» II grāmata, I daļa[119]), kapitālā vērtība pastāv kā tāda tās tīrajā veidā. Tāpēc ka ražotajā precē ir ietverts ne tikai izlietotais kapitāls, bet arī jau virsvērtība, prece ir ne tikai kapitāls potenciāli, bet arī jau realizējies kapitāls, kapitāls ar tam pievienoto ienākuma avotu. Tātad tas, ko mazumtirgotājs atdod par naudu, kura atplūst pie viņa atpakaļ, — viņa prece — ir viņam kapitāls plus peļņa, kapitāls plus ienākums.

Tālāk apgrozībā esošā nauda, atplūstot atpakaļ pie mazumtirgotāja, atkal atjauno viņa kapitāla naudas formu.

Tātad ir pilnīgi nepareizi pārvērst atšķirību starp apgrozību kā ienākuma apgrozību un apgrozību kā kapitāla apgrozību par atšķirību starp apgrozības līdzekli un kapitālu. Šāds domu gājiens rodas Tūkam tāpēc, ka viņam vienkārši ir baņķiera viedoklis, baņķiera, kurš izlaiž pats savas banknotes. Viņa banknošu summa, kas pastāvīgi ir publikas rokās (kaut gan šajā summā ietilpst arvien citas banknotes) un funkcionē kā apgrozības līdzeklis, viņam neko nemaksā, izņemot papīru un iespiešanu. Banknotes ir uz viņu pašu izrakstīti apgrozībā esoši parādu saistību raksti (vekseļi), kuri tomēr ienes viņam naudu un tādējādi ir viņa kapitāla vērtības palielināšanas līdzeklis. Bet tās atšķiras no viņa kapitāla, vienalga, vai tas būtu viņa paša kapitāls vai aizņemts kapitāls. No tā viņam izriet speciālā atšķirība starp apgrozību un kapitālu, kurai tomēr nav nekā kopīga ar nozīmi, kāda ir šiem jēdzieniem pašiem par sevi, un vismazāk ar nozīmi, kādu tiem piedēvējis Tūks.

Naudas dažādā noteiktība — vai nu tai funkcionējot ienākuma naudas formā, vai kapitāla naudas formā — pirmām kārtām neko negroza naudas kā apgrozības līdzekļa raksturā; nauda saglabā šo raksturu neatkarīgi no tā, vai veic vienu vai otru funkciju. Ja nauda parādās kā ienākuma naudas forma, tā funkcionē vairāk kā apgrozības līdzeklis vārda tiešajā nozīmē (monēta, pirkšanas līdzeklis) šo pirkumu un pārdevumu sadrumstalošanas rezultātā un tāpēc, ka vairums cilvēku, kas tērē ienākumus, — strādnieki — samērā maz var nopirkt uz kredīta, turpretim tirdznie-

ciskās pasaules apgrozījumos, kur apgrozības līdzeklis ir kapitāla naudas forma, nauda pa daļai [kapitāla] koncentrācijas dēļ, pa daļai kredīta sistēmas pārsvara dēļ funkcionē galvenokārt kā maksāšanas līdzeklis. Bet atšķirība starp naudu kā maksāšanas līdzekli un naudu kā pirkšanas līdzekli (apgrozības līdzekli) ir atšķirība, kas pieder pašai naudai; tā nav atšķirība starp naudu un kapitālu. Tā kā mazumtirdzniecībā apgrozās vairāk vara un sudraba monētas un vairumtirdzniecībā — vairāk zelta monētas, tad atšķirība starp sudraba un vara monētām, no vienas puses, un zelta monētām, no otras puses, nekļūst par atšķirību starp apgrozības līdzekli un kapitālu.

Pie 2) punkta — jautājuma iejaukšana par naudas daudzumu, kas apgrozās abās funkcijās kopā. Ciktāl nauda apgrozās vai nu kā pirkšanas līdzeklis, vai kā maksāšanas līdzeklis, — vienalga, kurā no divām sfērām, neatkarīgi no tās funkcijas realizēt ienākumu vai kapitālu, — likumi, kas iztirzāti agrāk, pētījot vienkāršo preču apgrozību («Kapitāla» I grāmata, III nod., 28., 2., c), joprojām ir spēkā attiecībā uz apgrozībā esošās naudas daudzumu. Apgrozībā esošās naudas masu, currency, abos gadījumos nosaka apgrozības ātrums, t. i., viena un tā paša naudas gabala vienas un tās pašas funkcijas — pirkšanas līdzekļa un maksāšanas līdzekļa funkcijas — atkārtojumu skaits zināmā laika posmā, vienlaicīgu pirkumu un pārdevumu resp. maksājumu daudzums, apgrozībā esošo preču cenu summa, beidzot, maksājumu bilances, kas jādzēš vienlaikus. Vai šādā veidā funkcionējošā nauda maksātājam vai saņēmējam ir kapitāls vai ienākums — tas ir vienalga, tas jautājumā it neko negroza. Naudas masu vienkārši nosaka tās kā pirkšanas līdzekļa un maksāšanas līdzekļa funkcijas.

Pie 3) punkta — jautājumā par samēru, kāds pastāv starp apgrozības līdzekļu daudzumiem, kuri apgrozās abās funkcijās un tāpēc abās atražošanas procesa sfērās. Abas apgrozības sfēras ir iekšēji saistītas, tāpēc ka, no vienas puses, izdodamo ienākumu daudzums izteic patēriņa apmērus un, no otras puses, kapitāla masu lielums, kuras apgrozās ražošanā un tirdzniecībā, izteic atražošanas procesa apmērus un ātrumu. Tomēr vieni un tie paši apstākļi iedarbojas dažādi un pat pretējā virzienā uz naudas masu daudzumu, kuras apgrozās abās funkcijās vai sfērās jeb, kā saka angļi savā banku valodā, uz apgrozības daudzumu. Un tas atkal dod Tūkam ieganstu vulgāri norobežot apgrozības līdzekļus un kapitālu. (Tas apstāklis, ka kungi, kas pārstāv «naudas skolu»[120], sajauc divas dažādas lietas, nebūt nedod pamatu attēlot tās kā dažādus jēdzienus.)

Uzplaukuma periodos, atražošanas procesa lielas paplašināšanās, paātrināšanās un enerģijas periodos strādnieki ir nodarbināti pilnīgi. Lielāko tiesu ceļas arī darba alga, kas nedaudz izlīdzina tās pazemināšanos zem vidējā līmeņa citos komerciālā cikla periodos. Līdz ar to ievērojami pieaug kapitālistu ienākumi. Pa-

tēriņš visur ceļas. Arī preču cenas regulāri ceļas, vismaz uzņēmēju darbības izšķirošajās nozarēs. Sakarā ar to pieaug apgrozībā esošās naudas daudzums, vismaz zināmās robežās, jo lielākais apgrozības ātrums savukārt nosprauž robežas apgrozības līdzekļu daudzuma pieaugumam. Tā kā daļu sabiedriskā ienākuma, kas sastāv no darba algas, rūpniecības kapitālists sākotnēji avansē mainīgā kapitāla formā un vienmēr naudas formā, tad uzplaukuma periodos tā prasa vairāk naudas savai apgrozībai. Bet mēs to nedrīkstam ieskaitīt divreiz: pirmo reizi kā naudu, kas nepieciešama mainīgā kapitāla apgrozībai, un otro reizi kā naudu, kas nepieciešama strādnieku ienākumu apgrozībai. Strādniekiem darba algas veidā izmaksātā nauda tiek izdota mazumtirdzniecībā un aptuveni reizi nedēļā atgriežas bankās kā mazumtirgotāju noguldījumi, iepriekš apkalpojuši sīkos riņķojumos dažāda veida starpdarījumus. Uzplaukuma periodos naudas atgriešanās pie rūpniecības kapitālistiem noris gludi, un tādējādi viņu vajadzība pēc naudas aizdevumiem aug nevis tāpēc, ka viņiem jāizmaksā vairāk darba algas, ka vajadzīgs vairāk naudas viņu mainīgā kapitāla apgrozībai.

Koprezultāts ir tas, ka uzplaukuma periodos to apgrozības līdzekļu masa, kuri tiek izlietoti ienākumu izdošanai, stipri pieaug.

Kas attiecas uz apgrozību, kura nepieciešama kapitāla nodošanai no rokas rokā, tātad uz apgrozību tikai starp pašiem kapitālistiem, tad komerciālās rosības laiks ir līdz ar to arī viselastīgākā un visvieglākā kredīta periods. Cik ātra ir apgrozība starp kapitālistu un kapitālistu, to tieši regulē kredīts, un apgrozības līdzekļu masa, kuri ir vajadzīgi maksājumu segšanai un pat pirkumiem par skaidru naudu, samērā sašaurinās. Absolūti tā var pieaugt, bet relatīvi, salīdzinājumā ar atražošanas procesa paplašināšanos, tā visos apstākļos sašaurinās. No vienas puses, lielie masu maksājumi tiek dzēsti bez jebkādas naudas starpniecības, no otras puses, tā kā atražošanas process ir ļoti rosīgs, pa-ātrinās viena un tā paša naudas daudzuma — tiklab kā pirkšanas līdzekļa, tā arī kā maksāšanas līdzekļa kustība. Tā pati naudas masa pastarpina lielāka daudzuma atsevišķu kapitālu atpakaļatplūšanu.

Visumā šādos periodos naudas apgrozība ir pilnīga (full), kaut gan tās II daļa (kapitāla nodošana no rokas rokā) sašaurinās vismaz relatīvi, turpretim I daļa (ienākumu izdošana) absolūti paplašinās.

Naudas atpakaļatplūšana izteic preču kapitāla atpakaļpārvēršanos par naudu, $N—P—N'$, kā to redzējām, pētījot atražošanas procesu («Kapitāla» II grāmata, I daļa). Atpakaļatplūšana naudas formā kredīta rezultātā kļūst neatkarīga no īstenās atgriešanās laika tiklab attiecībā uz rūpniecības kapitālistu, kā arī uz tirgotāju. Katrs no viņiem pārdod uz kredīta; tātad viņu prece tiek atsavināta, iekam tā viņiem pārvēršas par naudu, t. i., iekam

tā atgriežas atpakaļ pie viņiem pašiem naudas formā. No otras puses, katrs no viņiem pērk uz kredīta, un tādējādi viņu preces vērtība pārvēršas viņiem atpakaļ par ražīgo kapitālu vai preču kapitālu, iekam šī vērtība īstenībā pārvēršas par naudu, iekam preču cena tiek samaksāta. Šādos uzplaukuma periodos kapitāla atpakaļatgriešanās norit viegli un gludi. Mazumtirgotājs precīzi paredzētajā laikā nomaksā vairumtirgotājam, šis pēdējais — fabrikantam, fabrikants — izejvielu piegādātājam utt. Šķietamība, ka kapitāls ātri un droši atplūst atpakaļ, vienmēr saglabājas vēl ilgi pēc tam, kad īstenībā tā vairs nav, — saglabājas izveidotā kredīta rezultātā, tāpēc ka atgriešanās ar kredīta palīdzību aizstāj īsteno atgriešanos. Bankas sāk nojaust nelaimi, tiklīdz to klienti sāk maksāt vairāk ar vekseļiem nekā ar naudu. Sk. iepriekš minēto Liverpūles bankas direktora liecību, 398. lpp.*

Te vēl jāpiebilst tas, par ko es minēju agrāk: «Periodos, kad kredīts uzplaukst, naudas apgrozības ātrums palielinās straujāk, nekā pieaug preču cenas, turpretim, kredītam samazinoties, preču cenas krītas lēnāk nekā apgrozības ātrums» («Par politiskās ekonomijas kritiku». Berlīne, 1859, 83. un 84. lpp.)[121].

Krīžu periodos attiecība kļūst otrāda. Apgrozība № I sašaurinās, cenas krītas, pazeminās arī darba alga; nodarbināto strādnieku skaits un apgrozījumu masa samazinās. Turpretim apgrozībā № II līdz ar kredīta sašaurināšanos pieaug vajadzība pēc naudas aizdevumiem — apstāklis, pie kura tūdaļ pakavēsimies sīkāk.

Nav nekādu šaubu, ka līdz ar kredīta sašaurināšanos, kas sakrīt ar stagnāciju atražošanas procesā, sašaurinās apgrozības līdzekļu masa, kuri vajadzīgi apgrozībai № I, ienākumu izdošanai, turpretim apgrozībai № II, kapitālu nodošanai no rokas rokā, tā pieaug. Bet jāizpētī, kādā mērā šis atzinums ir identisks ar atzinumu, ko izvirzījis Fulartons u. c.:

«Pieprasījums pēc aizdevu kapitāla un pieprasījums pēc papildu apgrozības līdzekļiem ir pavisam dažādas lietas un nav bieži sastopamas kopā.»[90]

---

* Sk. šī sējuma 370.—371. lpp. — *Red.*

[90] A demand for capital on loan and a demand for additional circulation are quite distinct things, and not often found associated (*Fullarton.* «On the Regulation of Currencies». London, 1845, p. 82. Virsraksts 5. nodaļai). — «Tiešām, ir liela kļūda iedomāties, it kā pieprasījums pēc naudas aizdevuma» (t. i., pēc kapitāla aizņēmuma) «ir identisks ar pieprasījumu pēc papildu apgrozības līdzekļiem vai arī ka viens un otrs bieži parādās kopā. Katrs pieprasījums rodas no apstākļiem, kas raksturīgi tikai tam, un ļoti atšķiras no cita pieprasījuma. Kad visam ir uzplaukuma izskats, kad darba alga ir augsta, cenas ceļas un fabrikas noslogotas ar darbu, tad *apgrozības līdzekļu* papildu piedāvājums parasti ir vajadzīgs, lai veiktu papildu funkcijas, kas nav atdalāmas no nepieciešamības izdarīt lielākus maksājumus un lielāku daudzumu maksājumu, turpretim galvenokārt komerciālā cikla vēlākajā stadijā, kad sāk parādīties grūtības, kad tirgi ir pārpildīti un naudas atpakaļieņemšana novilcinās, ceļas procenti un bankas saņem galvenokārt pastiprinātus pieprasījumus pēc *kapitāla* aizdevumiem. Nevar būt šaubu, ka bankai bez banknošu izlaišanas nav cita līdzekļa, ar kura palīdzību tā parasti aizdod kapitālu, un tātad neizsniegt banknotes — nozīmē neizsniegt aizdevumus. Bet, ja aizdevums ir atļauts, viss saskaņojas ar tirgus vajadzībām: aizņēmums paliek, un apgrozības līdzeklis, ja tas nav vajadzīgs, atgriežas atpakaļ pie aizdevēja. Tāpēc jau paviršs ieskats parlamenta pārskatos var pārliecināt ikvienu, ka Anglijas bankas rīcībā esošo vērtspapīru daudzums parasti svārstās virzienā, kas ir pretējs tās banknošu apgrozībai, nevis vienā virzienā ar to un ka tātad šīs lielās iestādes piemērs apstiprina provinces

Pirmām kārtām ir skaidrs, ka pirmajā no diviem iepriekš minētajiem gadījumiem, uzplaukuma periodos, kad apgrozībā esošo apgrozības līdzekļu masai ir jāaug, pieprasījums pēc tiem pieaug. Bet ir taču tikpat skaidrs arī tas, ka, ja fabrikants ņem no sava noguldījuma bankā vairāk zelta vai banknošu, tāpēc ka viņam ir jāizdara lielāks kapitāla izlietojums naudas formā, tad no tā viņa pieprasījums pēc kapitāla nepieaug, bet pieaug tikai pieprasījums pēc tās īpašās formas, kādā viņš izdod savu kapitālu. Pieprasījums attiecas tikai uz tehnisko formu, kādā viņš laiž savu kapitālu apgrozībā. Gluži tāpat kā, piemēram, dažādā mērā attīstīta kredīta apstākļos viens un tas pats mainīgais kapitāls, viens un tas pats darba algas daudzums prasa vienā zemē lielāku daudzumu apgrozības līdzekļu nekā otrā — Anglijā, piemēram, vairāk nekā Skotijā, Vācijā vairāk nekā Anglijā. Tāpat lauksaimniecībā viens un tas pats kapitāls, kas darbojas atražošanas procesā, prasa savas funkcijas veikšanai dažādos gadalaikos dažādu naudas daudzumu.

Bet pretstatījums tādā nostādnē, kādā to dod Fulartons, ir nepareizs. Lielais pieprasījums pēc aizņēmumiem (kā viņš saka) nepavisam nav tas, kas atšķir stagnācijas periodus no uzplaukuma periodiem, bet gan vieglums, ar kādu šis pieprasījums tiek apmierināts uzplaukuma laikos, un grūtības, ar kādām tas tiek apmierināts, kad iestājusies stagnācija. Tieši milzīgā kredīta sistēmas attīstība uzplaukuma periodos, tātad arī kolosālais pieaugums pieprasījumam pēc aizdevu kapitāla un gatavība, ar kādu piedāvājums šādos periodos stājas tā rīcībā, rada kredīta grūtības stagnācijas periodā. Tātad nevis atšķirība aizdevuma pieprasījuma apmērā ir tā, kas raksturīga abiem periodiem.

---

banku pārbaudīto noteikumu, ka neviena banka nevar pavairot savu banknošu izlaidumu pāri vajadzību robežām, kuru apmierināšanai parasti funkcionē banknošu apgrozība; ja banka grib izsniegt aizdevumus virs šīs summas, tai jāizdara tie uz sava kapitāla rēķina, t. i., vai nu jālaiž apgrozībā nodrošinājumam iesniegtie vērtspapīri, vai arī jāizlieto šinī nolūkā naudas iemaksas, kuras citādi tā būtu ieguldījusi vērtspapīros. Tabula, kas sastādīta pēc parlamenta pārskatiem laika posmā no 1833. līdz 1840. g., uz kuru es atsaucos kādā no iepriekšējām lappusēm, pastāvīgi apstiprina šo patiesību, bet divi no tiem ir tik zīmīgi, ka es nevaru tos noklusēt. 1837. g. 3. janvārī, kad Bankas resursi bija sasprindzināti līdz augstākajai pakāpei, lai uzturētu kredītu un darbotos pretim naudas tirgus grūtībām, mēs atrodam, ka tās aizdevumi un diskonta operācijas ir pieauguši līdz milzīgai summai — 17 022 000 st. märc., līdz summai, kas diezin vai kādreiz bija sasniegta pēc kara un kas ir gandrīz vienlīdzīga visai izlaisto banknošu summai, kura šai pašā laikā palika nemainīga tādā zemā līmenī kā 17 076 000 st. märc.! No otras puses, 1833. g. 4. jūnijā mums ir apgrozības līdzekļi par 18 892 000 st. märc., kad privāto nodrošinājumu konts ir vēl zemākā, ja ne pašā zemākajā līmenī pēdējos 50 gados, nepārsniedzot 972 000 st. märc.!» (*Fullarton*, turpat, 97.—98. lpp.) — No sekojošām Vegelaina kga — Anglijas bankas pārvaldnieka liecībām ir redzams, ka nemaz nav vajadzīgs, lai «demand for pecuniary accomodation» [pieprasījums pēc naudas aizdevumiem] būtu identisks ar «demand for gold» [pieprasījumu pēc zelta] (ko Vilsons, Tūks u. c. sauc par kapitālu). «Vekseļu diskonts līdz šai summai» (līdz vienam miljonam dienā triju sekojošo dienu laikā) «nesašaurināts» (banknošu) «krājumu, ja publika neprasītu lielāku aktīvās apgrozības summu. Vekseļus diskontējot, izdotās banknotes atgrieztos atpakaļ ar banku palīdzību un noguldījumu veidā. Ja šādu darījumu mērķis nav zelta eksports vai arī ja šādā zemē nevalda tāda veida panika, ka publika cieši tur savas banknotes un neizdara ar tām maksājumus bankai, tad šādi grandiozi apgrozījumi neietekmētu krājumu.» — «Banka var diskontēt dienā par pusotru miljonu, un tas notiek pastāvīgi, nemaz neskarot tās krājumus. Banknotes atgriežas atpakaļ kā noguldījumi, un vienīgā pie tam notiekošā pārmaiņa ir tā, ka notiek vienkārša pārnešana no viena konta uz otru» («Report of Bank Acts», 1857. Evidence № 241, 500). Tātad banknotes te ir tikai līdzeklis, lai pārnestu kredītu.

Kā jau bija teikts agrāk, abi periodi atšķiras pirmām kārtām ar to, ka uzplaukuma periodā ir pārsvarā pieprasījums pēc līdzekļiem apgrozībai starp patērētājiem un tirgotājiem, stagnācijas periodā — pieprasījums pēc līdzekļiem apgrozībai starp kapitālistiem. Komerciālās stagnācijas periodā pirmais pieprasījums sašaurinās, otrais — pastiprinās.

Fulartonam un citiem šķiet izšķiroši svarīgs tas, ka tādos laikos, kad securities — pret aizdevumiem un vekseļiem iesniegto ķīlu apmēri Anglijas bankas rīcībā pieaug, tās banknošu apgrozība sašaurinās un otrādi. Bet securities apmēri atspoguļo naudas operāciju, diskontēto vekseļu un ar ejošiem vērtspapīriem nodrošināto aizdevumu apjomu. Tā, piemēram, Fulartons iepriekš minētajā vietā (90. piezīme, 435. lpp.)* saka, ka Anglijas bankas rīcībā esošo vērtspapīru (securities) daudzums parasti svārstās virzienā, kas ir pretējs tās banknošu apgrozībai, un tas apstiprina privāto banku pārbaudīto noteikumu, ka neviena banka nevar pavairot savu banknošu izlaidumu pāri zināmai summai, ko nosaka tās klientu vajadzība; ja banka grib izsniegt aizdevumus virs šīs summas, tai tie jāizsniedz uz sava kapitāla rēķina, t. i., vai nu jālaiž apgrozībā vērtspapīri, vai arī jāizlieto šim mērķim naudas iemaksas, kuras citādi tā būtu ieguldījusi vērtspapīros.

Bet te arī noskaidrojas, ko Fulartons saprot ar kapitālu. Ko te sauc par kapitālu? Ka banka nevar vairs izsniegt aizdevumus ar savām pašas banknotēm, maksājumu saistībām, kuras, protams, tai neko nemaksā. Bet tādā gadījumā — ar kā palīdzību tā izsniedz aizdevumus? Tā izsniedz tos no ieņēmumiem, kas gūti, pārdodot krājumā esošās securities, t. i., valsts papīrus, akcijas un citus vērtspapīrus. Bet par ko tā pārdod šos papīrus? Par naudu, par zeltu vai banknotēm, ciktāl pēdējās ir likumīgs maksāšanas līdzeklis, piemēram, par Anglijas bankas banknotēm. Tātad tas, ko tā izsniedz kā aizdevumu, ir katrā ziņā nauda. Bet tagad šī nauda ir daļa no tās kapitāla. Ja tā aizdod zeltu, tad tas ir acīm redzams. Ja aizdod banknotes, tad tagad šīs banknotes pārstāv kapitālu, tāpēc ka banka ir atdevusi apmaiņā pret tām īstenu vērtību, vērtspapīrus. Privātās bankās banknotes, kas ieplūst tajās, pārdodot vērtspapīrus, savā vairumā var būt tikai Anglijas bankas vai viņu pašu banknotes, jo citas diezin vai tiek pieņemtas kā samaksa par vērtspapīriem. Bet, ja šo operāciju izdara pati Anglijas banka, tad viņas pašas banknotes, kuras tā saņem atpakaļ, maksā tai kapitālu, t. i., vērtspapīrus. Turklāt tā šādā veidā izņem no apgrozības pati savas banknotes. Ja tā no jauna izlaiž šīs banknotes vai to vietā citas par tādu pašu summu, tad tās tagad pārstāv kapitālu. Un turklāt tās vienādā mērā pārstāv kapitālu tiklab tajā gadījumā, kad tās tiek aizdotas kapitālistiem, kā arī tajā gadījumā, ja vēlāk, sašaurinoties pieprasījumam

* Sk. šī sējuma 401.—402. lpp. — *Red.*

pēc šādiem naudas aizdevumiem, tās no jauna tiek izlietotas vērtspapīru iegūšanai. Visos šajos gadījumos vārds «kapitāls» te tiek lietots tikai baņķiera izpratnē, pie tam tas nozīmē, ka baņķieris ir spiests izsniegt aizdevumus par summu, kas pārsniedz viņa kredītu.

Kā zināms, Anglijas banka izsniedz visus savus aizdevumus ar savām banknotēm. Ja tomēr bankas banknošu apgrozība parasti sašaurinās tādā pašā mērā, kādā pieaug bankas rokās esošo diskontēto vekseļu un aizdevumu nodrošināšanai iesniegto ķīlu daudzums, tātad — kādā pieaug tās izsniegto aizdevumu daudzums, — tad kas notiek ar apgrozībā laistajām banknotēm, kādā veidā tās atplūst atpakaļ Bankā?

Pirmām kārtām, ja naudas aizdevumu pieprasījumu izraisa nelabvēlīga nacionālā maksājumu bilance un tātad pastarpina zelta aizplūdumus, tad lieta ir ļoti vienkārša. Vekseļi tiek diskontēti banknotēs. Banknotes pašā Bankā, tās emisijas nodaļā, tiek apmainītas pret zeltu, un zelts tiek eksportēts uz ārzemēm. Tas ir tas pats, kā ja Banka, diskontējot vekseļus, maksātu tieši ar zeltu, bez banknošu starpniecības. Šāda pieprasījuma pastiprināšanās, kas zināmos gadījumos sasniedz 7 līdz 10 miljonu st. märc., protams, nepieliek zemes iekšējai apgrozībai nevienu piecmārciņu banknoti. Bet, ja saka, ka Banka pie tam aizdod kapitālu, nevis apgrozības līdzekļus, tad tam ir divējāda jēga. Pirmkārt, ka tā aizdod nevis kredītu, bet gan īstenu vērtību, daļu no savas pašas vai tajā deponētā kapitāla. Otrkārt, ka tā aizdod naudu nevis iekšējai, bet gan starptautiskai apgrozībai, aizdod pasaules naudu; taču šinī nolūkā naudai vienmēr ir jāatrodas savā dārgumu krājumu formā, savā metāla ķermeniskumā, formā, kurā tā ne tikai ir vērtības forma, bet arī pati ir vienlīdzīga tai vērtībai, kuras naudas forma tā ir. Kaut gan šis zelts tiklab Bankai, kā arī zelta eksportierim pārstāv kapitālu — baņķieru kapitālu vai tirgotāju kapitālu —, tomēr pieprasījums pēc tā rodas nevis kā pieprasījums pēc kapitāla, bet gan kā pieprasījums pēc naudas kapitāla absolūtās formas. Tas rodas tieši tajā momentā, kad ārzemju tirgi ir pārpildīti ar nerealizējamo Anglijas preču kapitālu. Tātad šai gadījumā ir vajadzīgs kapitāls nevis kā *kapitāls,* bet gan kapitāls kā *nauda,* formā, kurā nauda ir pasaules tirgus vispārējā prece; un tā ir naudas sākotnējā forma, cēlmetāls. Tātad zelta atplūdums ir nevis «a mere question of capital»*, kā saka Fulartons, Tūks u. c., bet gan «a question of money»**, kaut gan tās specifiskajā funkcijā. Tas apstāklis, ka tas nav *iekšējās* apgrozības jautājums, kā apgalvo «naudas skolas» pārstāvji, protams, nepierāda to, ka tas ir vienkārši «question of capital», kā domā Fulartons u. c. Tas ir «a question of money» tajā formā, kurā nauda ir starptautisks maksāšanas līdzeklis.

---

* — «vienkārša kapitāla jautājums». — *Red.*
** — «naudas jautājums». — *Red.*

«Vai nu šis kapitāls» (miljonu kvarteru ārzemju kviešu pirkšanas cena pēc neražas iekšzemē) «tiek nodots no rokas rokā kā preces vai nauda — šis apstāklis nepavisam neietekmē darījuma raksturu» (Fullarton, cit. darbs, 131. lpp.).

Bet no tā ir ļoti atkarīgs, vai zelta aizplūdums notiek vai ne. Kapitāls tiek eksportēts cēlmetāla formā tāpēc, ka preču formā to vai nu nemaz nav iespējams eksportēt, vai tikai ar ļoti lieliem zaudējumiem. Mūslaiku banku sistēmas bailes no zelta aizplūšanas pārspēj visu, par ko kādreiz sapņojuši monetārās sistēmas pārstāvji, kuriem cēlmetāls ir vienīgā patiesā bagātība. Ņemsim, piemēram, šādu Anglijas bankas pārvaldnieka Morisa liecību parlamenta komisijā par 1847.—1848. g. krīzi.

(3846. Jautājums:) «Ja es runāju par rezervju (stocks) un pamatkapitāla vērtības samazināšanos, vai tad ar to es gribu teikt, ka viss visāda veida rezervēs un produktos ieguldītais kapitāls ir gluži tāpat pazeminājies vērtībā, ka neapstrādātā kokvilna, neapstrādātais zīds, neapstrādātā vilna tikuši sūtīti uz kontinentu par tādām pašām ārkārtīgi zemām cenām un ka cukurs, kafija un tēja ar lieliem zaudējumiem tikuši pārdoti izsolēs?» — «Mūsu zemei nenoveršami vajadzēs ciest *ievērojamus upurus*, lai tiktu galā ar *zelta aizplūšanu*, ko radījis kolosālais pārtikas produktu imports.» — (3848.) «Vai jūs nedomājat, ka būtu bijis labāk aiztikt 8 miljonus st. märc., kas atrodas Bankas noliktavās, nekā mēģināt atgūt atpakaļ zeltu ar tādiem upuriem?» — «Nē, *es to nedomāju.*»

Te vienīgās īstenās bagātības nozīme tiek piešķirta zeltam. Fulartona citētais Tūka atklājums, ka

«ar vienu vai diviem izņēmumiem, kuri turklāt ir apmierinoši izskaidrojami, ikviena manāma kursa pazemināšanās ar tai sekojošo naudas metāla aizplūšanu pēdējos piecdesmit gados ir sakritusi ar samērā zemu apgrozības līdzekļu līmeni un vice versa*» (Fullarton, 121. lpp.),

pierāda, ka šādi zelta aizplūdumi pa lielākajai daļai iestājas pēc rosības un spekulācijas perioda kā

«pazīme, ka jau sācies pagrimums, ka tirgi sāk pārpildīties, izbeidzas ārzemju pieprasījums pēc mūsu produktiem, palēninās apgrozība un kā nepieciešamas sekas no visa tā rodas komerciāla neuzticība, tiek slēgtas fabrikas, strādnieki cieš badu un rūpniecība un uzņēmēja darbība nonāk vispārējā stagnācijā» (129. lpp.).

Līdz ar to tas, protams, ir labākais iebildums pret «naudas skolas» pārstāvju apgalvojumu, it kā

«apgrozības kanālu pārpildīšanās radītu zelta aizplūšanu un vāja apgrozība zeltu pievilktu».

Gluži otrādi, kaut gan Anglijas bankā uzplaukuma laikos lielāko tiesu ir liela zelta rezerve, tomēr šī rezerve vienmēr izveidojas nekādu prieku nesagādājošā stagnācijas periodā, kas seko pēc uzplaukuma perioda.

Tātad visa gudrība attiecībā uz zelta aizplūšanu ir tā, ka pieprasījums pēc *starptautiskiem* apgrozības un maksāšanas līdzek-

* — otrādi. — *Red.*

ļiem atšķiras no pieprasījuma pēc *iekšējiem* apgrozības un maksāšanas līdzekļiem (no kā pats par sevi izriet arī tas, ka «aizplūdums nav nepieciešami saistīts ar samazinātu iekšējo pieprasījumu pēc apgrozības līdzekļiem», kā saka Fularton, 112. lpp.) un ka cēlmetālu eksports no kādas zemes, to laišana starptautiskajā apgrozībā nav identiska ar banknošu vai monētu laišanu iekšējā apgrozībā. Starp citu, es jau agrāk parādīju, ka starptautisko maksājumu rezerves fonda veidā koncentrētā dārgumu krājuma kustībai pašai par sevi nav nekā kopīga ar naudas kā apgrozības līdzekļa kustību.[122] Protams, pie tam lietu sarežģī tas, ka dažādās dārgumu krājuma funkcijas, kuras es atvasināju no naudas dabas, — dārgumu krājuma kā iekšzemes terminēto maksājumu maksāšanas līdzekļu rezerves fonda funkcija; kā apgrozības līdzekļu rezerves fonda funkcija; beidzot, kā pasaules naudas rezerves fonda funkcija —, visas šīs funkcijas ir uzliktas vienam vienīgam rezerves fondam, no kā izriet arī tas, ka zināmos apstākļos zelta atplūšana no bankas iekšzemē var būt savienota ar tā aizplūšanu uz ārzemēm. Vēl viens tālāks sarežģījums rodas kā sekas jaunai funkcijai, kas pilnīgi patvaļīgi tiek uzlikta šim dārgumu krājumam, — būt par fondu, lai nodrošinātu banknošu apmaiņu zemēs ar attīstītu kredītu sistēmu un kredītnaudu. Pēc tam pie visa tā beigu beigās pievienojas 1) nacionālā rezerves fonda koncentrācija vienā vienīgā galvenajā bankā, 2) tā reducēšana uz iespējamo minimumu. Ar to arī izskaidrojama Fulartona sūdzēšanās (143. lpp.):

«Redzot, cik mierīgi un viegli parasti notiek kursa pārmaiņas kontinenta zemēs salīdzinājumā ar drudžaino nemieru un troksni, kas katru reizi rodas Anglijā, kad liekas, it kā bankas krājumi tuvojas pilnīgam izsīkumam, nevaram neapbrīnot tās lielās priekšrocības, kādas ir šajā ziņā metāla naudas apgrozībai.»

Bet, ja neņemsim vērā zelta aizplūšanu, tad kā gan banka, kas izlaiž banknotes, tātad, piemēram, Anglijas banka, var palielināt tās izsniegto naudas aizdevumu summu, nepalielinot savu banknošu emisiju?

Ārpus bankas sienām visas banknotes, vai nu tās apgrozās, vai mierīgi guļ privātās glabātuvēs, no pašas bankas viedokļa atrodas apgrozībā, t. i., ārpus bankas īpašuma. Tātad, ja banka paplašina savas diskonta un lombarda operācijas, aizdevumus pret nodrošinājumu, tad šinī nolūkā izlaistajām banknotēm jāieplūst bankā atpakaļ, tāpēc ka citādi tās palielina apgrozības summu, kas tieši nedrīkst notikt. Šī atpakaļatplūšana var notikt divējādi.

Pirmkārt, banka maksā personai *A* ar banknotēm par vērtspapīriem; *A* maksā ar tām personai *B* par vekseli, iestājoties maksāšanas termiņam, un *B* no jauna deponē tās bankā. Tādējādi šo banknošu apgrozība ir pabeigta, bet aizņēmums paliek.

(«Aizņēmums paliek, bet apgrozības līdzeklis, ja tas nav vajadzīgs, atgriežas atpakaļ pie aizdevēja.» Fullarton, 97. lpp.)

Banknotes, ko banka aizdevusi personai *A*, tagad ir atgriezušās bankā atpakaļ, turpretim banka ir kreditore personai *A* vai tai personai, kura izdevusi *A* diskontēto vekseli, un parādniece personai *B* par vērtības summu, kas izteikta šajās banknotēs, un personas *B* rīcībā tādējādi ir atbilstoša daļa bankas kapitāla.

Otrkārt, *A* maksā personai *B*, un pats *B* vai arī *C*, kam *B* savukārt maksā ar banknotēm, iemaksā šīs pašas banknotes bankā, par vekseļiem, kuriem iestājies termiņš. Šajā gadījumā bankai maksā ar viņas pašas banknotēm. Un tādā gadījumā darījums ar to beidzas (līdz tam laikam, kad *A* atmaksā naudu bankai atpakaļ).

Kādā mērā bankas aizdevumu personai *A* var uzskatīt par kapitāla aizdevumu un kādā — vienkārši par maksāšanas līdzekļu aizdevumu?[91])

{Tas ir atkarīgs no paša aizdevuma dabas. Pie tam mums jāizpētī trīs gadījumi.

Pirmais gadījums. *A* saņem no bankas zināmu aizdevuma summu kā savu personisko kredītu, nedodot nekādu nodrošinājumu. Šajā gadījumā viņš ir saņēmis kā aizdevumu ne tikai maksāšanas līdzekli, bet katrā ziņā arī jaunu kapitālu, kuru viņš var izlietot savā uzņēmumā kā papildu kapitālu un palielināt tā vērtību līdz tam laikam, kad atmaksās to bankai atpakaļ.

Otrais gadījums. *A* ir ieķīlājis bankā vērtspapīrus, valsts aizņēmuma obligācijas vai akcijas, un saņēmis pret tiem aizdevumu skaidrā naudā, teiksim, līdz divām trešdaļām no to vērtības pēc kursa. Šajā gadījumā viņš ir saņēmis maksāšanas līdzekļus, kuri viņam ir vajadzīgi, bet nevis papildu kapitālu, tāpēc ka viņš ir atdevis bankai lielāku kapitālo vērtību nekā tā, kuru viņš no bankas saņēmis. Bet, no vienas puses, viņš nevarēja izmantot šo lielāko kapitālo vērtību savām pašreizējām vajadzībām — vajadzībām pēc maksāšanas līdzekļiem, tāpēc ka šī kapitālā vērtība atradās noteiktā formā, lai iegūtu procentu; no otras puses, personai *A* bija savs pamats nepārvērst šo vērtību tieši maksāšanas līdzekļos, to pārdodot. Starp citu, viņa vērtspapīru uzdevums bija funkcionēt kā rezerves kapitālam, un viņš lika tiem funkcionēt tieši kā rezerves kapitālam. Tātad starp *A* un banku notika pārejoša savstarpēja kapitālu nodošana, pie tam *A* nesaņēma nekādu papildu kapitālu (gluži otrādi!), bet, protams, saņēma sev nepieciešamos maksāšanas līdzekļus. Turpretim bankai šis darījums bija krietni liels naudas kapitāla ieguldījums uz laiku aizņēmuma formā, naudas kapitāla pārvēršana no vienas formas citā, un šāda pārvēršana tieši ir bankas būtiska funkcija.

Trešais gadījums. *A* ir diskontējis bankā vekseli un saņēmis pie tam, atskaitot diskontu, noteiktu summu skaidrā naudā. Šajā

---

[91]) Turpmākais teksts oriģinālā šajā sakarā nav saprotams, un līdz rindkopas beigām, kur noslēdzas iekava, redaktors to par jaunu pārstrādājis. Citā sakarībā šis jautājums jau ir skarts XXVI nodaļā [šī sējuma 383.—385. lpp.]. — *F. E.*

gadījumā viņš ir pārdevis bankai naudas kapitālu nelikvidā formā par vērtības summu likvidā formā; vekseli, kuram vēl nav notecējis termiņš, viņš ir pārdevis par skaidru naudu. Vekselis tagad ir bankas īpašums. Te neko negroza apstāklis, ka vekseļa neizpirkšanas gadījumā pēdējais indosents *A* atbild bankai par vekseļa summu; šī atbildība viņam ir kopīga ar citiem indosentiem un ar personu, kas vekseli izrakstījusi, pret kuriem viņš savā laikā var vērst piedziņu. Tātad te nav nekāda aizdevuma, bet gluži parasts pirkums un pārdevums. Tāpēc personai *A* nekas nav jānomaksā bankai: iestājoties maksāšanas termiņam, banka sedz savu izdevumu, saņemot par vekseli. Šajā gadījumā arī ir notikusi kapitāla savstarpēja nodošana starp *A* un banku, turklāt gluži tāda pati, kā pērkot un pārdodot ikvienu citu preci, un tieši tāpēc *A* nav saņēmis nekādu papildu kapitālu. Viņam bija vajadzīgi maksāšanas līdzekļi, un viņš tos saņēma, tāpēc ka banka viņam pārvērta viņa naudas kapitāla vienu formu, vekseli, citā formā, naudā.

Tātad par īstenu kapitāla aizdevumu var būt runa tikai pirmajā gadījumā. Otrajā un trešajā gadījumā var runāt par kapitāla aizdevumu, vislielākais, tikai tajā nozīmē, kā runā par «kapitāla aizdevumu» katrā kapitāla ieguldīšanas gadījumā. Šajā nozīmē banka aizdod personai *A* naudas kapitālu, bet personai *A* tas ir *naudas kapitāls*, vislielākais, tajā nozīmē, ka tas vispār ir šīs personas kapitāla daļa. Un *A* saņem un izlieto to nevis tieši kā kapitālu, bet gan kā maksāšanas līdzekli. Citādi katru parastu preces pārdevumu, ar kura palīdzību iegūst maksāšanas līdzekļus, arī vajadzētu atzīt par kapitāla aizņēmumu. — *F. E.*}

Kad banknotes izlaiž privāta banka, tad atšķirība ir tā, ka, gadījumā ja šīs bankas banknotes nepaliek vietējā apgrozībā un neatgriežas bankā kā noguldījumi vai kā vekseļu samaksa, kuriem iestājies termiņš, šīs banknotes nonāk tādu personu rokās, kurām bankai apmaiņā par tām jāmaksā zelts vai Anglijas bankas banknotes. Tādējādi šajā gadījumā tās banknošu aizdevums patiesībā ir Anglijas bankas banknošu aizdevums jeb — kas bankai ir viens un tas pats — zelta aizdevums, tātad tās banku kapitāla daļas aizdevums. Tas pats ir arī tajā gadījumā, kad pašai Anglijas bankai vai kādai citai bankai, kura pakļauta likumam par banknošu izlaiduma maksimumu, jāpārdod vērtspapīri, lai izņemtu no apgrozības savas pašas banknotes un pēc tam no jauna izdotu tās kā aizdevumu; šajā gadījumā bankas pašas banknotes ir daļa no tās mobilizētā banku kapitāla.

Pat ja apgrozībā būtu tikai metāla nauda, arī tad vienlaikus 1) zelta aizplūšana varētu iztukšot bankas noliktavas {te, acīm redzot, ir domāta tāda zelta aizplūšana, kad vismaz daļa no tā aiziet uz ārzemēm. — *F. E.*}, un 2) tā kā zelts būtu vajadzīgs bankai galvenokārt tikai tādēļ, lai nomaksātu starpību maksājumos (agrāko darījumu pabeigšanai), tad tās aizdevumi pret no-

drošinājumu ar vērtspapīriem varētu stipri pieaugt, bet atgrieztos pie tās kā noguldījumi vai kā maksājumi par vekseļiem, kuriem iestājies termiņš, tā ka, no vienas puses, vērtspapīru daudzumam bankas portfelī pieaugot, tās zelta rezerves kopsumma samazinātos un, no otras puses, to pašu summu, kuru agrāk banka turēja kā īpašniece, tā tagad turētu kā savu noguldītāju parādniece, un, beidzot, samazinātos kopējā apgrozības līdzekļu masa.

Līdz šim mēs pieņēmām, ka aizdevumi tiek izsniegti banknotēs, tātad tie vismaz pārejoši palielina banknošu emisiju, kaut gan šis palielinājums tūdaļ jau atkal izzūd. Bet tas nav nepieciešams. Papīra banknošu izsniegšanas vietā banka var atklāt personai *A* kredītu ar saviem kontiem, pie tam *A*, bankas parādnieks, kļūst par tās šķietamu noguldītāju. Viņš maksā saviem kreditoriem ar čekiem uz banku, un šo čeku saņēmējs savukārt maksā ar tiem savam baņķierim, kurš apmaina tos norēķinu palātā pret čekiem, kas izsniegti uz viņu. Šajā gadījumā viss notiek bez jebkādas banknošu piedalīšanās un viss darījums aprobežojas ar to, ka prasījumi, kuri bankai jāizpilda, tiek segti ar čekiem uz šo pašu banku, un tās īstenā rekompensācija ir kredīta prasījums pret *A*. Šajā gadījumā banka ir izsniegusi personai *A* kā aizdevumu daļu sava banku kapitāla, tāpēc ka tā ir izdevusi savus pašas parāda prasījumus.

Ciktāl šis pieprasījums pēc naudas aizdevumiem ir pieprasījums pēc kapitāla, tas ir pieprasījums tikai pēc naudas kapitāla, pēc kapitāla no baņķiera viedokļa, proti, pēc zelta — ja zelts aizplūst uz ārzemēm — vai pēc nacionālās bankas banknotēm, kuras privāta banka var iegūt, tikai pērkot par ekvivalentu; tās tai tātad ir kapitāls. Vai, beidzot, runa ir par vērtspapīriem, valsts obligācijām, akcijām utt., kuras jāpārdod, lai banka varētu iegūt zeltu vai banknotes. Bet, ja tie ir valsts papīri, tad tie ir kapitāls tikai tam, kas tos nopircis, kam tie tātad pārstāv cenu, par kuru viņš tos nopircis, pārstāv viņa kapitālu, kas ieguldīts šajos papīros; paši par sevi tie nav kapitāls, bet vienkārši parāda prasījuma raksti. Ja tās ir hipotēkas, tad tās ir vienkārši apliecības, kas dod tiesību saņemt nākošo zemes renti, un, ja akcijas, tad tās ir vienkārši īpašuma tituli, kas dod tiesības saņemt nākamo virsvērtību. Visas šīs lietas nav īstens kapitāls, nav nekāda kapitāla sastāvdaļa un pašas par sevi nav vērtības. Ar šādu darījumu palīdzību iespējams arī pārvērst bankai piederošu naudu par noguldījumiem, tā ka banka no šīs naudas īpašnieces kļūst par parādnieci attiecībā uz to, tur to savā īpašumā uz cita titula pamata. Lai arī cik svarīgi tas ir pašai bankai, tas nemaz nemaina kādā zemē esošā rezerves kapitāla un pat naudas kapitāla daudzumu. Tātad kapitāls te figurē tikai kā naudas kapitāls un, ja tas nepastāv īstenā naudas formā, tad — kā vienkāršs tituls uz kapitālu. Tas ir ļoti svarīgi, tāpēc ka *banku kapitāla* trūkumu un pastiprinātu pieprasījumu pēc tā sajauc ar *īstenā* kapitāla samazināšanos, kurš

ražošanas līdzekļu un produktu formā šādos gadījumos, gluži otrādi, ir sastopams pārpilnībā un izdara spiedienu uz tirgiem.

Tātad ļoti vienkārši ir izskaidrojams, kā pieaug vērtspapīru daudzums, kurus bankas patur kā nodrošinājumu, tātad ļoti vienkārši ir izskaidrojams arī tas, kā bankas var apmierināt augošo pieprasījumu pēc naudas aizdevumiem, kad kopējā apgrozības līdzekļu masa paliek līdzšinējā vai samazinās. Un proti, šādos naudas trūkuma periodos šī kopējā masa tiek noturēta zināmās robežās divējādā veidā: 1) ar zelta aizplūšanu; 2) ar pieprasījumu pēc naudas vienkārši kā pēc maksāšanas līdzekļa, pie tam izsniegtās banknotes tūdaļ plūst atpakaļ vai arī darījums tiek veikts ar kredīta palīdzību pēc bankas grāmatām, neizsniedzot banknotes, tātad vienkāršs kredīta darījums apkalpo maksājumus un norēķins par tiem ir vienīgais operācijas mērķis. Tāda ir naudas īpatnība, ka tad, kad nauda funkcionē, tikai lai izlīdzinātu maksājumu bilanci (bet krīžu laikos aizdevumu ņem tikai tādēļ, lai samaksātu, nevis tādēļ, lai pirktu; tādēļ, lai pabeigtu agrākos darījumus, nevis tādēļ, lai sāktu jaunus), tās apgrozībā esošais daudzums ir niecīgs, niecīgs pat tad, ja šī maksājuma bilances izlīdzināšana notiek ne tikai ar tīru kredīta operāciju, bet arī tad, ja ir naudas piedalīšanās; tātad, ja ir stiprs pieprasījums pēc naudas aizdevumiem, var notikt milzīgs daudzums šādu darījumu, nepalielinot apgrozību. Bet tas fakts vien, ka Anglijas bankas apgrozība nemainās vai pat samazinās tajā pašā laikā, kad stipri pieaug tās izsniegtie naudas aizdevumi, nebūt nepierāda prima facie*, kā to pieņem Fulartons, Tūks u. c. (sakarā ar viņu nepareizo ieskatu, ka naudas aizdevums esot identisks ar papildu kapitāla aizņēmumu, capital on loan), ka naudas (banknošu) apgrozība tās maksāšanas līdzekļa funkcijā nepieaug un nepaplašinās. Tā kā banknošu kā pirkšanas līdzekļa apgrozība sašaurinās darījumu stagnācijas laikā, kad ir vajadzīgi šādi lieli aizdevumi, tad to kā maksāšanas līdzekļa apgrozība var pieaugt un visa apgrozības kopsumma, visa banknošu summa, kas funkcionē kā pirkšanas līdzekļi un kā maksāšanas līdzekļi, tomēr var palikt nemainīga vai pat samazināties. Kad banknotes apgrozās kā maksāšanas līdzeklis un tūdaļ ieplūst atpakaļ bankā, kas tās izlaidusi, — šāda apgrozība minēto ekonomistu acīs nepavisam nav apgrozība.

Ja naudas kā maksāšanas līdzekļa apgrozība pieaugtu lielākā mērā, nekā tā samazinātos kā pirkšanas līdzekļa apgrozība, tad visa apgrozība pieaugtu, lai gan tās naudas daudzums, kura funkcionē kā pirkšanas līdzeklis, ievērojami samazinātos. Un tas tiešām notiek zināmos krīzes momentos, proti, tad, kad pilnīgi sabrūk kredīts, kad nav iespējams ne tikai pārdot preces un vērtspapīrus, bet nav iespējams diskontēt arī vekseļus un kad neatliek nekas cits kā maksāt skaidrā naudā jeb, kā saka tirgotāji, ar kasi.

---

* — pirmām kārtām. — *Red.*

Tā kā Fulartons un citi nesaprot, ka banknošu kā maksāšanas līdzekļa apgrozība ir raksturīga šiem naudas trūkuma periodiem, tad viņi arī aplūko šo parādību kā nejaušu.

«Kas attiecas uz piemēriem, kad notiek stipra konkurence, lai iegūtu banknotes, kura raksturīga panikas laikiem un kura dažreiz, kā tas bija 1825. gada beigās, var novest pie pēkšņa, kaut gan tikai pārejoša emisijas pieauguma pat tad, ja zelta aizplūšana turpinās, tad, man liekas, uz to nav jāraugās kā uz vienu no parādībām, kas dabiski vai nepieciešami pavada zemu kursu; pieprasījums tādos gadījumos ir pieprasījums nevis pēc apgrozības līdzekļiem» (vajadzētu sacīt: nevis pēc apgrozības līdzekļiem kā pirkšanas līdzekļiem), «bet gan pēc dārgumu krājuma, tas ir daļas satraukto baņķieru un kapitālistu pieprasījums, kas parasti rodas pēdējā krīzes aktā» (tātad pieprasījums pēc maksāšanas līdzekļu rezerves), «pēc ilgstošas aizplūšanas, un tāpēc liecina par tā drīzu izbeigšanos» (Fullarton, cit. darbs, 130. lpp.).

Jau pētīdami naudu kā maksāšanas līdzekli («Kapitāla» I grāmata, III nod., 3., b), mēs parādījām, kā tad, kad maksājumu ķēde pēkšņi pārtrūkst, nauda attiecībā pret precēm pārvēršas no tīri ideālas formas lietiskā un līdz ar to absolūtā vērtības formā. Turpat minējām dažus piemērus šādai parādībai, 100. un 101. piezīmē. Šis pārtraukums pats pa daļai ir sekas, pa daļai cēlonis kredīta satricinājumam un ar to saistītiem apstākļiem: tirgus pārpildījumam, preču vērtības krišanās parādībai, pārtraukumam ražošanā utt.

Tomēr ir skaidrs, ka Fulartons pārvērš atšķirību starp naudu kā pirkšanas līdzekli un naudu kā maksāšanas līdzekli maldīgā atšķirībā starp apgrozības līdzekli (currency) un kapitālu. Bet tā pamatā atkal ir šaurais, baņķierim raksturīgais priekšstats par apgrozību.

Varētu vēl jautāt: kā trūkst šādos grūtību laikos — kapitāla vai naudas tās noteiktajā maksāšanas līdzekļa formā? Kā zināms, tas ir jautājums, par kuru notiek strīds.

Pirmām kārtām, ciktāl grūtības izpaužas zelta aizplūšanā, ir skaidrs, ka ir vajadzīgi tieši starptautiski maksāšanas līdzekļi. Bet nauda savā noteiktajā starptautiskā maksāšanas līdzekļa formā ir zelts savā metāla realitātē kā pati vērtību nesošā substance, kā vērtības masa. Līdz ar to tā ir kapitāls, tomēr nevis kā preču kapitāls, bet kā naudas kapitāls, kapitāls nevis preces formā, bet gan naudas formā (un turklāt nauda jāsaprot tajā cildenajā nozīmē, kādā tā pastāv kā pasaules tirgus vispārējā prece). Te nav pretstata starp pieprasījumu pēc naudas kā maksāšanas līdzekļa un pieprasījumu pēc kapitāla. Pretstats pastāv starp kapitālu tā naudas formā un kapitālu tā preces formā, un tā forma, kurā šis kapitāls te ir vajadzīgs un kurā tas vienīgi var funkcionēt, ir viņa naudas forma.

Ja nerunājam par šo pieprasījumu pēc zelta (vai sudraba), tad nevaram teikt, ka šādos krīzes periodos kaut kādā veidā pastāvētu kapitāla trūkums. Tāds var rasties ārkārtējos apstākļos, piemēram, sadārdzinoties labībai, pietrūkstot kokvilnai utt., bet šādi apstākļi

nebūt nav nepieciešamas vai parastas šādu periodu parādības, un tāpēc šāda kapitāla trūkuma pastāvēšanu nevar tūdaļ secināt no tā, ka vērojams stiprs pieprasījums pēc naudas aizdevumiem. Gluži otrādi, tirgi ir preču kapitāla pārpildīti, pārplūdināti. Tātad grūtības nekādā ziņā nerada *preču* kapitāla trūkums. Pie šī jautājuma mēs atgriezīsimies vēlāk.

TREŠĀ GRĀMATA

KAPITĀLISTISKĀS RAŽOŠANAS PROCESS VISUMĀ

OTRAIS NODALIJUMS

PIEKTĀ DAĻA

PEĻŅAS SADALĪŠANĀS PROCENTĀ UN UZŅĒMĒJA IENĀKUMĀ. PROCENTUS NESOŠAIS KAPITĀLS

(Turpinājums)

DIVDESMIT DEVITĀ NODAĻA

BANKU KAPITĀLA SASTĀVDAĻAS

Tagad jāaplūko tuvāk, no kā sastāv banku kapitāls.

Mēs tikko redzējām, ka Fulartons un citi atšķirību starp naudu kā apgrozības līdzekli un naudu kā maksāšanas līdzekli (un arī pasaules naudu, ciktāl tiek ņemta vērā zelta aizplūšana) pārvērš par atšķirību starp apgrozības līdzekli (currency) un kapitālu.

Savdabīgā loma, kāda te ir kapitālam, noved pie tā, ka ar tādu pašu centību, ar kādu «izglītotā» politiskā ekonomija mēģināja iestāstīt, ka nauda nav kapitāls, — ar tādu pašu centību šī baņķieru politiskā ekonomija cenšas iestāstīt, ka nauda tiešām ir kapitāls par excellence*.

Turpmākajā pētījumā mēs parādīsim, ka naudas kapitāls te tiek sajaukts ar moneyed capital** procentus nesošā kapitāla nozīmē, turpretim pirmajā nozīmē naudas kapitāls vienmēr ir tikai kapitāla pārejas forma, kas tiek aplūkota atšķirībā no citām kapitāla formām — no preču kapitāla un ražīgā kapitāla.

Banku kapitāls sastāv 1) no skaidras naudas, zelta vai banknotēm, 2) no vērtspapīriem. Šos pēdējos mēs varam atkal sadalīt divās daļās — tirdzniecības papīros, t. i., tekošajos vekseļos, kuriem laiku pa laikam notek termiņš un kuru diskonts ir baņķieru darbības tiešais uzdevums, un sabiedriskajos vērtspapīros, piemēram, valsts obligācijās, valsts kases zīmēs, visāda veida akcijās, — īsi sakot, vērtspapīros, kuri ienes procentus, bet būtiski atšķiras no vekseļiem. Te var pieskaitīt arī hipotēkas. Kapitāls, ko veido šīs vieliskās sastāvdaļas, savukārt sadalās kapitālā, ko ieguldījis pats baņķieris, un depozītos, kas sastāda viņa banking capital jeb aizņemto kapitālu. Bankās, kas izlaiž banknotes, te vēl nāk klāt arī tās. Noguldījumus un banknotes mēs pagaidām neaplūkosim. Katrā ziņā ir skaidrs, ka baņķiera kapitāla īstenās sastāvdaļas — nauda, vekseļi, vērtspapīri — nemaz nemainās no tā,

---

* — galvenokārt. — *Red.*
** — naudas kapitālu. — *Red.*

vai šie dažādie elementi pārstāv baņķiera paša kapitālu vai arī noguldījumus, t. i., citu cilvēku kapitālu. Kapitāla sadalījums paliek bez pārmaiņām neatkarīgi no tā, vai baņķieris rīkojas savā uzņēmumā tikai ar paša kapitālu vai arī tikai ar kapitālu, kas viņam ir deponēts.

Procentus nesošā kapitāla forma noved pie tā, ka katrs noteikts un regulārs naudas ienākums parādās kā kapitāla procents neatkarīgi no tā, vai šis ienākums rodas no kapitāla vai ne. Vispirms naudas ienākums pārvēršas par procentu, un, pēc tam kad jau ir procents, tad atradīsies arī kapitāls, no kura naudas ienākums rodas. Gluži tāpat, kad jau ir procentus nesošs kapitāls, tad ikviena vērtības summa reprezentējas kā kapitāls, ja tā netiek izdota kā ienākums, proti, kā kapitālā summa (principal) pretēji procentam, kuru tā var ienest vai tiešām ienes.

Lietas būtība ir vienkārša: pieņemsim, ka vidējā procenta likme ir 5% gadā. Tātad summa 500 st. märc. apmērā, ja to pārvērstu procentus nesošā kapitālā, dotu 25 st. märc. katru gadu. Tāpēc katrs fiksēts gada ienākums 25 st. märc. apmērā tiek uzskatīts kā procents no kapitāla 500 st. märc. apmērā. Tomēr tas ir tīri iluzorisks priekšstats, izņemot gadījumu, kad 25 st. märc. ienākuma avots — vai nu tas ir vienkāršs īpašuma tituls, vai parāda prasījums, vai arī īstens ražošanas elements, piemēram, zemes gabals, — ir tieši nododams no rokas rokā vai arī iegūst formu, kurā to iespējams nodot no rokas rokā. Ņemsim par piemēru valsts parādu un darba algu.

Valstij katru gadu jāizmaksā saviem kreditoriem noteikts procents par aizņemto kapitālu. Te kreditors nevar prasīt no parādnieka parāda dzēšanu, viņš var tikai pārdot savu parāda prasījuma rakstu, savu īpašuma titulu. Pašu kapitālu ir patērējusi, izdevusi valsts. Tas vairs neeksistē. Kas attiecas uz valsts kreditoru, tad 1) viņam pieder valsts parādzīme, teiksim, par 100 st. märc.; 2) ar šo parādzīmi viņš iegūst tiesību uz zināmu daļu no valsts gadskārtējiem ienākumiem, t. i., uz zināmu daļu no gadskārtējiem nodokļiem, teiksim, 5 st. märc. jeb 5%; 3) viņš var pārdot šo parādzīmi par 100 st. märc. ikvienai citai personai. Ja procenta likme ir 5% un ja valsts maksātspēja nerada šaubas, tad īpašnieks *A*, vispār runājot, var pārdot parādzīmi personai *B* par 100 st. märc., tāpēc ka personai *B* ir gluži vienalga, vai tā aizdod 100 st. märc. par 5% gadā vai arī, nomaksājot 100 st. märc., nodrošina sev katru gadu meslus no valsts 5 st. märc. apmērā. Bet visos šajos gadījumos kapitāls, par kura atvasi (procentu) tiek atzīti valsts maksājumi, ir iluzorisks, fiktīvs kapitāls. Un ne tikai tāpēc, ka valstij aizdotā summa vispār vairs neeksistē. Šī summa vispār nekad nebija domāta, lai to izdotu, ieguldītu kā kapitālu, bet tikai tās izlietošana kapitāla veidā varētu to pārvērst par sevi saglabājošu vērtību. Sākotnējam kreditoram *A* viņa daļa no katra gada nodokļiem, kuru viņš saņem, pārstāv procentu no viņa kapi-

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Dritter Band, zweiter Theil.

Buch III:
Der Gesammtprocess der kapitalistischen Produktion.
Kapitel XXIX bis LII.

Herausgegeben von **Friedrich Engels.**

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1894.

«KAPITĀLA» III SĒJUMA II DAĻAS PIRMĀ VĀCU IZDEVUMA TITULLAPA

tāla — tāpat kā augļotājam šķiet, ka viņam pienācīgā daļa no izšķērdētāja īpašuma ir procents no kapitāla, kaut gan abos gadījumos aizdotā naudas summa nav izlietota kā kapitāls. Iespēja pārdot valsts parādzīmi dod iespēju personai *A* atgūt atpakaļ pamatsummu. Kas attiecas uz *B*, tad no viņa privātā viedokļa viņa kapitāls ir ieguldīts kā procentus nesošs kapitāls. Bet būtībā *B* ir tikai nostājies *A* vietā un nopircis *A* piederošo valsts parādzīmi. Lai arī cik daudz būtu šāda veida darījumu, valsts parāda kapitāls paliek tīri fiktīvs, un no tā momenta, kad parādzīmes neatrastu vairs sev pircējus, izzustu pat šī kapitāla šķietamība. Tomēr, kā tūdaļ redzēsim, šim fiktīvajam kapitālam ir sava paša kustība.

Tagad aplūkosim darbaspēku pretstatā valsts parāda kapitālam, kur kā kapitāls parādās negatīvs lielums, — kā vispār no procentus nesošā kapitāla rodas visas nejēdzīgi sagrozītās formas, tā ka arī parādi baņķiera priekšstatā var likties kā preces. Darba algu te uzskata par procentiem un tātad darbaspēku — par kapitālu, kas ienes šos procentus. Ja, piemēram, darba alga gadā ir = 50 st. märc. un procenta likme — 5%, tad gada laikā funkcionējošs darbaspēks tiek atzīts par vienlīdzīgu kapitālam 1000 st. märc. apmērā. Kapitālistiskā domāšanas veida nejēdzība te sasniedz savu kalngalu: tas nevis izskaidro kapitāla pieaugšanu ar darbaspēka ekspluatāciju, bet gan otrādi — izskaidro darbaspēka ražīgumu ar to, ka pats darbaspēks ir šī mistiskā lieta, kapitāls, kas ienes procentus. XVII gadsimta otrajā pusē (piemēram, Petija rakstos) tas bija iemīļots priekšstats, bet arī mūsu dienās to visā nopietnībā izmanto pa daļai vulgārie ekonomisti, pa daļai un galvenokārt vācu statistiķi[1]. Diemžēl ir divi apstākļi, kas nepatīkami atspēko šo nejēdzīgo priekšstatu: pirmkārt, strādniekam ir jāstrādā, lai saņemtu šos procentus, un, otrkārt, viņš nevar pārvērst skanošās monētās sava darbaspēka kapitālo vērtību, nododot to citai personai. Vēl vairāk, viņa darbaspēka patiesā vērtība gadā ir vienlīdzīga viņa vidējai darba algai gadā, un ar savu darbu viņam ir jākompensē viņa darbaspēka pircējam tieši šī vērtība plus virsvērtība, t. i., šīs vērtības pieaugums. Verdzības sistēmā strādnieks ir kapitālā vērtība, tieši pirkšanas cena. Un, ja tas tiek iznomāts, tad nomātājam, pirmkārt, jānomaksā procents no tā pirkšanas cenas un turklāt jākompensē katru gadu kapitāla nolietošanās.

Fiktīvā kapitāla izveidošanos sauc par kapitalizāciju. Kapitalizējas katrs ienākums, kas atkārtojas regulāri, pie tam to aprēķina pēc vidējās procenta likmes kā ienākumu, kuru ienestu kapi-

[1]) «Strādniekam ir kapitālā vērtība, kuras lielumu atrodam, ja aplūkojam viņa gadskārtējās izpeļņas naudas vērtību kā procentu ienākumu... Ja... vidējo dienas izpeļņu kapitalizējam, balstoties uz 4%, tad dabūjam viena vīriešu dzimuma laukstrādnieka vidējo vērtību: vācu Austrijai 1500 dālderu, Prūsijai — 1500, Anglijai — 3750, Francijai — 2000, Centrālajai Krievijai — 750 dālderu» (*Von Reden.* «Vergleichende Kultur-Statistik etc.». Berlin, 1848, S. 434.).

tāls, kas būtu aizdots par šo procentu; ja, piemēram, gada ienākums ir = 100 st. märc. un procenta likme = 5%, tad 100 st. märc. ir gada procents no 2000 st. märc., un šīs 2000 st. märc. tagad tiek uzskatītas par kapitālo vērtību, kāda piemīt juridiskam īpašuma titulam uz gada ienākumu 100 st. märc. apmērā. Kas nopircis šo īpašuma titulu, tam 100 st. märc. tiešām reprezentē procentu no kapitāla, kas ieguldīts par 5%. Tādējādi pilnīgi zūd pēdējais sakars, kas liecinātu par atkarību no īstenā kapitāla pieaugšanas procesa, un priekšstats par kapitālu kā par automātiski pašpieaugošu vērtību nostiprinās galīgi.

Pat tur, kur parādzīme — vērtspapīrs — nepārstāv tīri iluzorisku kapitālu, kā tas ir gadījumā ar valsts parādiem, šā papīra kapitālā vērtība ir tīri iluzoriska. Mēs jau redzējām,* kādā veidā kredīts rada asociētu kapitālu. Papīri ir īpašuma tituli, kas pārstāv šo kapitālu. Dzelzceļu, kalnrūpniecības, tvaikoņu satiksmes un citu sabiedrību akcijas pārstāv īsteno kapitālu, proti, kapitālu, kas ieguldīts un funkcionē šajos uzņēmumos, jeb naudas summu, ko dalībnieki avansējuši ar nolūku izdot to šajos uzņēmumos kā kapitālu. Pie tam nebūt nav izslēgta iespēja, ka akcijas pārstāv vienīgi tikai krāpšanu. Tomēr šis kapitāls nepastāv divkārt — vienreiz kā īpašuma titula, akciju kapitālā vērtība un otrreiz kā kapitāls, kas tiešām ieguldīts vai kas jāiegulda minētajos uzņēmumos. Kapitāls eksistē tikai šajā pēdējā formā, un akcija ir tikai īpašuma tituls pro rata** uz tā realizēto virsvērtību. Persona *A* var pārdot titulu personai *B*. Persona *B* var pārdot to personai *C*. Šādi darījumi neko negroza lietas būtībā. *A* vai *B* šādā gadījumā pārvērš savu titulu par kapitālu un *C* savu kapitālu — par vienkāršu īpašuma titulu uz virsvērtību, ko sagaida no akciju kapitāla.

Šo īpašuma titulu — ne tikai valsts vērtspapīru, bet arī akciju vērtības patstāvīgā kustība pastiprina ilūziju, it kā tie izveidotu īstenu kapitālu blakus tam kapitālam vai tai pretenzijai, kuru tituli tie varbūt ir. Un proti, tie kļūst par precēm, kuru cenai ir īpaša kustība un kuru cena īpašā veidā tiek nodibināta. To tirgus vērtība iegūst no to nominālās vērtības atšķirīgu apzīmējumu, kas nav saistīts ar īstenā kapitāla vērtības pārmaiņu (kaut gan ir saistīts ar pārmaiņām šīs vērtības pieaugšanā). No vienas puses, akciju tirgus vērtība svārstās līdz ar to ienākumu lielumu un drošību, uz kuriem tās dod tiesību. Ja akcijas nominālā vērtība, t. i., tiešām izdotā summa, kuru tā sākotnēji pārstāvējusi, ir 100 st. märc. un ja uzņēmums 5% vietā sāk ienest 10%, tad akcijas tirgus vērtība, pārējiem apstākļiem nemainoties un procenta likmei paliekot 5%, paceļas uz 200 st. märc., tāpēc ka, kapitalizēta, izejot no 5%, tā pārstāv tagad fiktīvu kapitālu 200 st. märc. apmērā. Kas pērk to par 200 st. märc., tas saņem 5% ienākuma no šī kapitāla ieguldījuma. Pretējais notiek, ja uzņēmuma ienākums sa-

* Sk. šī sējuma 391.—392. lpp. — *Red.*
** — proporcionāli. — *Red.*

mazinās. Šo papīru tirgus vērtība ir pa daļai spekulatīva, jo to nosaka ne tikai īstenais ienākums, bet arī ienākums, kuru sagaida, kurš ir iepriekš aprēķināts. Bet, ja īstenā kapitāla vērtības pieaugums ir pastāvīgs vai arī, kā, piemēram, valsts parāda gadījumā, kur vispār nekāda kapitāla nav, ja gada ienākums ir fiksēts ar likumu un vispār pietiekami nodrošināts, tad šo vērtspapīru cena ceļas un krītas procenta likmes kustībai pretējā virzienā. Ja procenta likme ceļas no 5% uz 10%, tad vērtspapīrs, kas nodrošina ienākumu 5 st. märc. apmērā, pārstāvēs kapitālu tikai 50 st. märc. apmērā. Ja procenta likme pazeminās uz $2^1/_2$%, tad tas pats vērtspapīrs pārstāv kapitālu 200 st. märc. apmērā. Tā vērtība vienmēr ir tikai kapitalizēts ienākums, t. i., ienākums, kas aprēķināts no iluzoriska kapitāla atbilstoši pastāvošajai procenta likmei. Tādējādi periodos, kad ir grūtības naudas tirgū, šie vērtspapīri krītas cenā divējādu cēloņu dēļ: pirmkārt, tāpēc ka ceļas procenta likme un, otrkārt, tāpēc ka tie masveidīgi tiek laisti tirgū, lai realizētu tos naudā. Šī cenu krišanās notiek arī tajā gadījumā, ja ienākums, kuru šie papīri nodrošina to īpašniekam, paliek pastāvīgs, kā tas ir valsts vērtspapīru gadījumā un arī tajā gadījumā, ja papīru pārstāvētā īstenā kapitāla pieaugšanu skar atražošanas procesa traucējumi — kā tas var notikt ar rūpniecības uzņēmumiem. Pēdējā gadījumā pie jau minētās vērtības samazināšanās pievienojas tikai vēl jauna vērtības samazināšanās. Pēc tam kad vētra ir garām, vērtspapīru kurss atkal sasniedz savu agrāko līmeni, ja tie nepārstāv sabrukušus vai krāpnieciskus uzņēmumus. To vērtības samazināšanās krīzes laikā iedarbojas kā spēcīgs naudas īpašuma centralizēšanās līdzeklis.[1])

Ciktāl šo papīru vērtības samazināšanās vai celšanās nav atkarīga no to pārstāvētā īstenā kapitāla vērtības kustības, nācijas bagātība pēc šādas vērtības samazināšanās vai celšanās paliek tā pati, kāda tā bijusi pirms tam.

«Uz 1847. g. 23. oktobri valsts fondu papīri un kanālu un dzelzceļu akcijas jau bija nokritušās vērtībā par 114 725 225 st. märc.» (Moriss, Anglijas bankas pārvaldnieks, liecība pārskatā «Commercial Distress», 1847—1848 [№ 3800]).

Ciktāl to vērtības samazināšanās neizteica patiesu stagnāciju ražošanā un kustībā pa dzelzceļiem un kanāliem vai jau uzsāktu uzņēmumu darbības izbeigšanos, vai veltīgu kapitāla izlietojumu uzņēmumiem, kuri īstenībā neko nav vērti, nācija nekļuva ne par grasi nabagāka no tā, ka pārplīsa šī nominālā naudas kapitāla ziepju burbuļi.

---

[1]) {Tieši pēc Februāra revolūcijas, kad Parīzē preces un vērtspapīri bija augstākajā mērā zaudējuši savu vērtību un nemaz neatrada pircējus, kāds Sveices tirgotājs Liverpūlē R. Cvilhenbarta kgs (kas izstāstīja šo gadījumu manam tēvam) pārvērta naudā visu, ko varēja, devās ar šo skaidro naudu uz Parīzi un griezās pie Rotšilda ar priekšlikumu kopīgi uzsākt aferu. Rotšilds viņu vērīgi uzlūkoja, tad, pienācis klāt, uzlika rokas uz viņa pleciem un teica: «Avez vous de l'argent sur vous?» — «Oui, M. le baron!» — «Alors vous êtes mon homme!» [«Vai jums nauda ir?» — «Jā, barona kgs!» — «Tad jūs esat tieši tas, kurš man vajadzīgs!»] — Un abi viņi veica spožu aferu. — *F. E.*}

Patiesībā visi šie papīri nav nekas cits kā uzkrātas pretenzijas, juridiski tituli uz nākamo produkciju, kuru naudas vai kapitāla vērtība vai nu nemaz nepārstāv nekādu kapitālu, kā tas ir gadījumā ar valsts parādiem, vai arī tiek regulēta neatkarīgi no to pārstāvētā īstenā kapitāla vērtības.

Visās kapitālistiskās ražošanas zemēs pastāv šajā formā milzīga masa tā saucamā procentus nesošā kapitāla jeb moneyed capital. Un ar naudas kapitāla uzkrāšanu pa lielākai daļai saprot tikai to, ka uzkrāj šīs pretenzijas uz produkciju, uzkrāj šo pretenziju tirgus cenu, to iluzorisko kapitālo vērtību.

Un, lūk, daļa no baņķieru kapitāla ir ieguldīta šajos tā saucamajos vērtspapīros. Tā patiesībā ir daļa no rezerves kapitāla, kas nefunkcionē pašās banku operācijās. Vislielākā šo papīru daļa sastāv no vekseļiem, t. i., no rūpniecības kapitālistu vai tirgotāju maksāšanas saistību rakstiem. Naudas kreditoram šie vekseļi ir vērtspapīri, t. i., pērkot šos papīrus, viņš atskaita procentus par laiku, kas palicis līdz maksāšanas termiņam. To tad arī sauc par diskontu. Tādējādi atskaitījums no vekseļa pārstāvētās summas ir atkarīgs no katrreizējās procenta likmes.

Beidzot, baņķieru kapitāla pēdējā daļa sastāv no viņu naudas rezerves zeltā vai banknotēs. Noguldījumi, ja tikai ar līgumu nav noteikts īsāks vai garāks termiņš, jebkurā momentā ir jāizsniedz uz noguldītāja pieprasījumu. Tie pastāvīgi ieplūst un aizplūst. Bet izņemto noguldījumu vietā nāk jauni, tā ka normāla komerciālā stāvokļa periodos to vidējais lielums svārstās maz.

Zemēs ar attīstītu kapitālistisku ražošanu banku rezerves fondi vienmēr vidēji izteic naudas daudzumu, kas pastāv kā dārgumu krājums, pie tam daļa no tā savukārt sastāv no papīriem, no vienkāršām zīmēm zelta saņemšanai, kurām pašām tomēr nav nekādas vērtības. Tāpēc lielākā daļa baņķieru kapitāla ir gluži fiktīva un sastāv no parāda prasījuma rakstiem (vekseļiem), valsts papīriem (kuri pārstāv bijušo kapitālu) un akcijām (zīmēm nākamā ienākuma saņemšanai). Pie tam nav jāaizmirst, ka šo baņķieru seifos esošo papīru pārstāvētā kapitāla naudas vērtība ir gluži fiktīva pat tad, ja šie papīri ir zīmes droša ienākuma saņemšanai (piemēram, valsts papīri) vai ir īpašuma tituli uz īstenu kapitālu (kā akcijas), un ka šī naudas vērtība tiek regulēta neatkarīgi no minēto papīru vismaz daļēji pārstāvētā īstenā kapitāla vērtības; taču, ja tie nepārstāv kapitālu, bet pārstāv vienkārši prasījumu uz ienākumiem, tad prasījums uz vienu un to pašu ienākumu izpaužas fiktīvā naudas kapitālā, kas pastāvīgi mainās. Te pievienojas vēl tas apstāklis, ka šis baņķiera fiktīvais kapitāls pa lielākajai daļai pārstāv nevis viņa paša kapitālu, bet gan publikas kapitālu, kura uz procentiem vai bez tiem nogulda to bankā.

Noguldījumus vienmēr izdara naudā, zeltā vai banknotēs, vai arī ar zīmēm to saņemšanai. Izņemot rezerves fondu, kurš atka-

rībā no patiesās apgrozības vajadzībām gan sašaurinās, gan paplašinās, šie noguldījumi patiesībā vienmēr atrodas, no vienas puses, rūpniecības kapitālistu un tirgotāju rokās, kuri ar šo noguldījumu palīdzību diskontē savus vekseļus un saņem aizdevumus, no otras puses, vērtspapīru tirgotāju (biržas mākleru) rokās vai savus vērtspapīrus pārdevušo privātpersonu rokās, vai valdības rokās (gadījumos ar valsts kases zīmēm un jauniem aizņēmumiem). Pašiem noguldījumiem ir divējāda loma. No vienas puses, tie, kā jau minēts, tiek aizdoti kā procentus nesošs kapitāls un tātad neatrodas banku kasēs, bet tikai figurē to grāmatās kā summa, kas pienākas noguldītājiem. No otras puses, tie funkcionē tikai kā šādi vienkārši ieraksti grāmatās, ciktāl noguldītāju savstarpējie prasījumi tiek izlīdzināti ar čekiem uz noguldījumiem un savstarpēji norakstīti no kontiem; pie tam ir gluži vienalga, vai noguldījumi atrodas pie viena un tā paša baņķiera, tā ka šis pēdējais realizē kontu savstarpējo izlīdzināšanu, vai arī to veic dažādas bankas, kas savstarpēji apmaina savus čekus, nomaksājot tikai starpību.

Līdz ar procentus nesošā kapitāla un kredīta sistēmas attīstību ikviens kapitāls parādās kā dubultots un dažos gadījumos pat kā trīskāršots kapitāls dažādu paņēmienu dēļ, kuru rezultātā viens un tas pats kapitāls vai pat viens un tas pats parāda prasījums parādās dažādās formās dažādās rokās.[3] Lielākā daļa no šī «naudas kapitāla» ir pilnīgi fiktīva. Visi noguldījumi, izņemot rezerves fondu, nav nekas cits kā baņķiera parāda saistības un nekad bankā neatrodas. Ciktāl tie tiek izlietoti žirēšanai, tie funkcionē kā kapitāls baņķieriem, pēc tam kad šie pēdējie tos aizdod. Baņķieri savstarpēji norēķinās ar neesošu noguldījumu zīmēm, norakstot no saviem kontiem šos parāda prasījumus.

Par lomu, kāda ir kapitālam naudas aizdevumos, Ā. Smits saka:

«Pat naudas aizdevumos nauda ir tikai it kā zīme, ar kuras palīdzību kapitāli, ko nevar izlietot to īpašnieks, tiek nodoti no rokas rokā. Šie kapitāli gandrīz neierobežoti var pārsniegt pēc sava lieluma naudas summu, kura ir to nodošanas instruments; tā pati nauda secīgi tiek izlietota daudzos dažādos aizņēmumos, gluži tāpat kā daudzos dažādos pirkumos. Piemēram, *A* aizdod

[3] {Šī kapitāla dubultošanās un trīskāršošanās pēdējos gados ir attīstījusies ievērojami plašāk, piemēram, līdz ar tiem finansu trestiem, kas Londonas biržu pārskatos aizņem jau īpašu aili. Nodibinās sabiedrība, lai iegūtu zināma veida procentus nesošus papīrus, teiksim, ārzemju valsts vērtspapīrus, Anglijas pilsētu vai Amerikas valsts obligācijas, dzelzceļu akcijas utt. Kapitālu, teiksim, 2 miljonu st. märc. apmērā, savāc ar parakstīšanos uz akcijām; direkcija iegūst attiecīgas vērtības vai arī vairāk vai mazāk enerģiski spekulē ar tām un sadala gada procentus, atskaitot izmaksas, starp akcionāriem kā dividendes. Tālāk, dažām akciju sabiedrībām kļuvis par paradumu iedalīt parastās akcijas divās šķirās: preferred un deferred [privileģētās un otrās kārtas akcijās]. Preferred akcijas ienes fiksētu procentu, teiksim, 5%, protams, ar nosacījumu, ka to pieļauj uzņēmuma kopējā peļņa; ja virs tā paliek kāds pārpalikums, tad to sadala starp deferred akcijām. Tādējādi «solīdie» kapitāla ieguldījumi preferred akcijās vairāk vai mazāk tiek izolēti no spekulācijas šī vārda tiešajā nozīmē, kura operē ar deferred akcijām. Bet, tā kā atsevišķi lieli uzņēmumi nevēlas pakļauties šai jaunajai modei, tad ir sākušas nodibināties sabiedrības, kuras, ieguldījušas vienu vai vairākus miljonus st. märc. šo uzņēmumu akcijās, izlaiž pēc tam par šo akciju nominālo vērtību jaunas akcijas, bet jau pa pusei preferred, pa pusei deferred. Tādos gadījumos sākotnēji izlaistās akcijas tiek divkāršotas, jo dod pamatu jaunam akciju izlaidumam. — *F. E.*}

personai *W* 1000 st. märc., par kurām *W* tūdaļ nopērk no *B* preces par 1000 st. märc. Tā kā *B* naudu pats nevar izlietot, viņš to pašu naudu aizdod personai *X*, un *X* ar tās palīdzību savukārt nekavējoties nopērk no *C* preces par 1000 st. märc. Tādā pašā veidā un aiz tiem pašiem iemesliem *C* aizdod savu naudu personai *Y*, kura no jauna nopērk par to preces no *D*. Tādējādi viena un tā pati nauda, zelta vai papīra, var nedaudzās dienās būt par starpnieci trim dažādiem aizņēmumiem un trim dažādiem pirkumiem, pie tam katrs no šiem darījumiem pēc savas vērtības ir vienlīdzīgs visai šīs naudas summai. Naudas īpašnieki *A*, *B* un *C* ir nodevuši trim aizņēmējiem *W*, *X* un *Y* tikai varu izdarīt šos pirkumus. Sajā varā pastāv kā šo aizņēmumu vērtība, tā arī to derīgums. Triju kapitālistu aizdotais kapitāls ir vienlīdzīgs to preču vērtībai, kuras par to ir nopērkamas, un ir trīsreiz lielāks nekā naudas vērtība, ar kuras palīdzību šie pirkumi tiek izdarīti. Tomēr visi šie aizdevumi var būt pilnīgi nodrošināti, jo preces, ko parādnieki pērk par aizņemto naudu, tiek izlietotas tādā veidā, ka savā laikā tās atdod atpakaļ savu vērtību ar peļņu zelta vai papīra naudā. Un, tāpat kā viena un tā pati nauda ir izlietojama kā līdzeklis dažādiem aizņēmumiem, kas kopsummā pārsniedz šīs naudas vērtību trīs vai pat trisdesmit reižu, gluži tāpat to ir iespējams secīgi izlietot kā līdzekli, lai šie aizņēmumi tiktu atdoti atpakaļ» ([A. Smith. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I. London, 1776.] Book II, ch. IV [p. 428—429]).

Tā kā viens un tas pats naudas gabals var veikt vairākus dažādus pirkumus atkarībā no tā apgrozības ātruma, tad tas var veikt arī vairākus dažādus aizņēmumus, tāpēc ka pirkšana nodod to no rokas rokā, bet aizņēmums nav nekas cits kā naudas nodošana no rokas rokā, kas notiek bez pirkšanas starpniecības. Katram no pārdevējiem nauda parādās kā viņa preces pārvērsta forma; mūsu laikos, kad ikviena vērtība pieņem kapitālas vērtības veidu, nauda dažādos aizņēmumos pārstāv pēc kārtas dažādus kapitālus, kur tikai citādi izpaužas tas jau iepriekš konstatētais atzinums, ka nauda var secīgi realizēt dažādas preču vērtības. Līdz ar to nauda ir apgrozības līdzeklis, lai pārvietotu lietisko kapitālu no rokām rokās. Izdarot aizņēmumu, nauda pāriet no rokām rokās ne kā apgrozības līdzeklis. Kamēr tā paliek kreditora rokās, tā nav viņa rokās apgrozības līdzeklis, bet gan viņa kapitāla vērtības eksistences forma. Un šajā formā viņš nodod to, izdarot aizdevumu, trešajai personai. Ja *A* aizdotu naudu personai *B* un *B* aizdotu to personai *C* bez pirkuma starpniecības, tad šī naudas summa pārstāvētu nevis trīs kapitālus, bet gan vienu, tikai vienu kapitālo vērtību. Cik kapitālus nauda īstenībā pārstāv, ir atkarīgs no tā, cik bieži tā funkcionē kā dažādu preču kapitālu vērtības forma.

Tas, ko Ā. Smits saka par aizdevumiem vispār, ir attiecināms arī uz noguldījumiem, kas ir tikai īpaši nosaukumi aizdevumiem, kurus publika izsniedz baņķieriem. Viena un tā pati naudas summa ir izlietojama kā instruments jebkuram skaitam noguldījumu.

«Bez šaubām, ir pareizi, ka 1000 st. märc., kuras jūs esat deponējis šodien pie *A*, rīt tiks no jauna izsniegtas un izveidos noguldījumu pie *B*. Parīt, personas *B* izmaksātas, tās var izveidot noguldījumu pie *C* utt. līdz bezgalībai. Tātad viena un tā pati naudas summa 1000 st. märc. apmērā, ja tā vairākkārt tiek nodota no vienām rokām otrās, var pieaugt, izveidojot absolūti neaprobežotu noguldījumu summu. Tāpēc ir iespējams, ka $^{9}/_{10}$ no visiem noguldījumiem

Anglijā pastāv tikai kā attiecīgi ieraksti baņķieru grāmatvedības grāmatās... Tā, piemēram, Skotijā, kur apgrozībā esošās naudas daudzums nekad nav pārsniedzis 3 miljonus st. märc., noguldījumi sasniedz 27 miljonus. Un, ja visi neprasa atpakaļ savus noguldījumus no bankām, tad tās pašas 1000 st. märc., veicot savu ceļu turp un atpakaļ, tikpat viegli var segt maksājumus par tikpat nenoteikti lielu summu. Tā kā tās pašas 1000 st. märc., ar kurām esmu šodien samaksājis savu parādu komersantam, rīt dzēsīs viņa parādu citam tirgotājam un parīt tirgotāja parādu bankai utt. līdz bezgalībai, tad vienas un tās pašas 1000 st. märc. var pāriet no vienām rokām otrās, no bankas bankā, sedzot vislielāko noguldījumu summu» («The Currency Theory Reviewed etc.». [Edinburgh, 1845], p. 62—63).

Un, tā kā šajā kredīta sistēmā viss dubultojas, trīskāršojas un pārvēršas par vienkāršu rēgu, tad tas ir pareizi arī attiecībā uz «rezerves fondu», kurā cer beidzot sataustīt kaut ko reālu. Paklausīsimies atkal Anglijas bankas pārvaldnieku Morisa kgu:

«Privāto banku rezerves fondi atrodas Anglijas bankas rokās noguldījumu formā. Zelta aizplūšana var, acīm redzot, vispirms skart tikai Anglijas banku; īstenībā tomēr zelta aizplūšana tādā pašā mērā skartu arī citu banku rezerves, jo tas nozīmētu, ka aizplūst daļa no rezervēm, kuras tām ir mūsu Bankā. Gluži tāpat tas iedarbotos uz visu provinces banku rezervēm» («Commercial Distress», 1847—1848 [№№ 3639—3642]).

Tātad beigu beigās šie rezerves fondi izkūst Anglijas bankas rezerves fondā.[4] Bet arī šis rezerves fonds savukārt pastāv divējādā formā. Bankas operāciju nodaļas rezerves fonds ir vienlīdzīgs banknošu daudzuma uzvijai, kuru Bankai ir tiesības izlaist virs tā banknošu daudzuma, kas atrodas apgrozībā. Likumā no-

[4] {Cik plaši kopš tā laika ir attīstījusies šī prakse, pierāda šādi no «Daily News»[123] 1892. g. 15. decembra nr-a aizgūtie oficiālie dati par rezervēm 15 lielākajās Londonas bankās 1892. g. novembrī.

Bankas nosaukums	Pasīvs	Bankā esošās rezerves	Esošās rezerves attiecībā pret pasīvu (procentos)
City	9 317 629 st. m.	746 551 st. m.	8,01
Capital and Counties . .	11 392 744 „ „	1 307 483 „ „	11,47
Imperial	3 987 400 „ „	447 157 „ „	11,22
Lloyds	23 800 937 „ „	2 966 806 „ „	12,46
London and Westminster	24 671 559 „ „	3 818 885 „ „	15,50
London and S. Western	5 570 268 „ „	812 353 „ „	14,58
London Joint Stock . .	12 127 993 „ „	1 288 977 „ „	10,62
London and Midland . .	8 814 499 „ „	1 127 280 „ „	12,79
London and County . .	37 111 035 „ „	3 600 374 „ „	9,70
National	11 163 829 „ „	1 426 225 „ „	12,77
National Provincial . .	41 907 384 „ „	4 614 780 „ „	11,01
Parrs and the Alliance	12 794 489 „ „	1 532 707 „ „	11,98
Prescott and C°	4 041 058 „ „	538 517 „ „	13,07
Union of London . . .	15 502 618 „ „	2 300 084 „ „	14,84
Williams, Deacon, and Manchester, and C° . .	10 452 381 „ „	1 317 628 „ „	12,60
Kopā . . .	232 655 823 st. m.	27 845 807 st. m.	11,97

No šiem gandrīz 28 miljoniem rezerves vismaz 25 miljoni ir deponēti Anglijas bankā un, vislielākais, 3 miljoni ir skaidrā naudā pašu 15 banku kasēs. Bet Anglijas bankas banku operāciju nodaļas rezerves fonds skaidrā naudā tajā pašā 1892. g. novembrī ne reizi nesasniedza pilnus 16 miljonus! — *F. E.*}

teiktais banknošu emisijas maksimums = 14 miljoniem (kuriem nav vajadzīgs metāla nodrošinājums; tas ir pēc lieluma apmēram tas pats, kas valsts parāds Bankai) plus Bankas cēlmetāla rezerves summa. Tādējādi, ja šī rezerve = 14 miljoniem st. mārc., tad Bankai ir tiesība izlaist par 28 miljoniem st. mārc. banknošu, un, ja no šīs summas 20 miljoni atrodas apgrozībā, tad bankas operāciju nodaļas rezerves fonds = 8 miljoniem. Tādā gadījumā šie 8 miljoni banknotēs ir likumīgs baņķieru kapitāls, ar kuru Banka var rīkoties, un līdz ar to rezerves fonds tās noguldījumiem. Ja tagad notiks zelta aizplūšana, kas samazinās metāla rezervi par 6 miljoniem — bet sakarā ar to par tādu pašu summu ir jāizņēmina arī banknotes —, tad bankas operāciju nodaļas rezerve samazināsies no 8 miljoniem uz 2 miljoniem. No vienas puses, Banka ievērojami paceltu savu diskonta likmi, no otras puses, ievērojami samazinātos rezerves fonds, kas nodrošina banku un citu noguldītāju noguldījumus. 1857. gadā četras lielākās akciju bankas Londonā draudēja, ka tās pieprasīšot atpakaļ savus noguldījumus, ja Anglijas banka nepanākšot valdības rīkojumu, ar kuru uz laiku tiktu apturēts 1844. g. banku akta likumīgais spēks[5]), bet tas novestu pie bankas operāciju nodaļas bankrota. Tādējādi bankas operāciju nodaļa var, kā tas bija 1847. gadā, bankrotēt, bet emisijas nodaļā guļ daudzi miljoni (piemēram, 1847. gadā — līdz 8 miljoni) kā nodrošinājums apgrozībā esošo banknošu apmaiņai. Bet arī šis nodrošinājums savukārt ir iluzorisks.

«Lielākā daļa noguldījumu, kuri tieši nav vajadzīgi pašiem baņķieriem, nonāk billbrokers» (burtiski, vekseļu mākleru, pēc būtības — pusbaņķieru) «rokās, un tie, lai nodrošinātu viņiem izsniegto aizdevumu, piedāvā baņķierim tirdzniecības vekseļus, kurus tie jau diskontējuši dažādām personām Londonā vai provincē. Billbroker ir atbildīgs baņķiera priekšā par šīs money at call» (uz pirmo pieprasījumu atmaksājamās summas) «nomaksu; un šāda veida operācijas notiek tik milzīgos apmēros, ka tagadējais {Anglijas} bankas pārvaldnieks Niva kgs savā liecībā saka: «Mums ir zināms, ka kādam māklerim bija 5 miljoni, un mums ir pamats domāt, ka kādam citam bija 8—10 miljoni; vienam bija 4, otram $3^1/_2$, trešajam vairāk nekā 8 miljoni. Es runāju par noguldījumiem, kas pārgājuši mākleru rokās.»» («Report of Committee on Bank Acts», 1858, p. V, № 8).

«Londonas billbrokers... veica savas kolosālās operācijas bez jebkādas rezerves skaidrā naudā; viņi paļāvās uz to, ko saņems par savā rīcībā esošajiem vekseļiem, kuru termiņi pakāpeniski notek, vai, vajadzības gadījumā, uz to, ka būs iespējams saņemt aizdevumu no Anglijas bankas, nodrošinot to ar viņu diskontētajiem vekseļiem» [turpat, VIII lpp., № 17]. — «Divas Londonas billbrokers firmas pārtrauca maksājumus 1847. gadā; abas vēlāk atjaunoja savu darbību. 1857. gadā tās no jauna pārtrauca maksājumus. Vienas firmas pasīvs 1847. gadā bija apaļos skaitļos 2 683 000 st. mārc., bet kapitāls bija 180 000 st. mārc.; tās pasīvs 1857. gadā bija 5 300 000 st. mārc., bet kapitāla droši vien bija ne vairāk kā $^1/_4$ no tā, kas tai bija 1847. gadā. Otras firmas pasīvs abos gadījumos svārstījās starp 3 un 4 miljoniem, bet kapitāls nepārsniedza 45 000 st. mārc.» (turpat, XXI lpp., № 52).

[5]) 1844. g. banku akta likumīgā spēka apturēšana ļauj Bankai izlaist jebkuru banknošu daudzumu, nerūpējoties par to nodrošināšanu ar Bankas rokās esošo zelta rezervi, tātad ļauj radīt jebkurus daudzumus fiktīva papīra naudas kapitāla un ar tā palīdzību izsniegt aizdevumus bankām un vekseļu mākleriem, un ar viņu starpniecību arī tirgotājiem. — [*F. E.*]

TRISDESMITĀ NODAĻA

NAUDAS KAPITĀLS UN ĪSTENAIS KAPITĀLS. — I

Vienīgie grūtie jautājumi kredīta pētīšanā, kurus mēs tagad sākam aplūkot, ir šādi.

Pirmkārt, tiešā naudas kapitāla uzkrāšana. Kādā mērā tā ir un kādā mērā tā nav kapitāla īstenās uzkrāšanas, t. i., paplašināta mēroga atražošanas pazīme? Vai tā saucamais plethora — kapitāla pārpalikums — apzīmējums, ko attiecina tikai uz procentus nesošo kapitālu, t. i., uz naudas kapitālu, — ir tikai īpašs veids, kā izpaužas rūpniecības pārprodukcija, vai arī tā ir īpaša parādība blakus šai pēdējai? Vai šis plethora, šis naudas kapitāla liekais piedāvājums, parādās tad, kad naudas masa (stieņi, zelta nauda un banknotes) guļ nekustīgi, un vai var uzskatīt šo īstenās naudas pārpalikumu kā minētā aizdevu kapitāla pārpalikuma izteiksmi un izpausmes formu?

Un, *otrkārt,* kādā mērā naudas grūtības, t. i., aizdevu kapitāla trūkums, izteic īstenā kapitāla (preču kapitāla un ražīgā kapitāla) trūkumu? No otras puses, kādā mērā tas sakrīt ar naudas kā tādas trūkumu, ar apgrozības līdzekļu trūkumu?

Ciktāl līdz šim esam aplūkojuši specifisko formu, kāda piemīt naudas kapitāla un vispār naudas īpašuma uzkrāšanai, mēs redzam, ka šī uzkrāšanas forma reducējama uz to, ka uzkrājas īpašuma pretenzijas uz darbu. Kapitāla uzkrāšana valsts parāda saistību veidā nozīmē, kā izrādījās, tikai valsts kreditoru šķiras pieaugumu, kuri gūst tiesību piesavināties zināmas summas no kopējās nodokļu masas.[6] Tajā faktā, ka pat parādu uzkrāšana var pieņemt kapitāla uzkrāšanas veidu, parādās kredīta sistēmā pastāvošo reālo attiecību vispilnīgākais sagrozījums. Šīs parādzīmes, kas izsniegtas par sākotnēji aizņemto un sen jau izdoto

[6] «Valsts vērtspapīri nav nekas cits kā iluzors kapitāls, kurš pārstāv gadskārtējā ienākuma daļu, kas paredzēta parāda nomaksai. Attiecīgais kapitāls ir iztērēts; šis kapitāls noteicis aizņēmuma summu, bet to nepārstāv valsts vērtspapīri, jo šis kapitāls nepavisam vairs neeksistē. Bet jaunas bagātības ir jārada ar rūpniecisko darbu; katru gadu daļa no šīm bagātībām jau iepriekš ir paredzēta tiem, kas aizdevuši vēlāk iznīcinātās bagātības; šī daļa ar nodokļu palīdzību tiek atņemta bagātības ražotājiem, lai to atdotu valsts kreditoriem, pie tam atbilstoši zināmajā zemē parastajai attiecībai starp kapitālu un procentu tiek pieņemts, ka pastāv iluzors kapitāls, kurš ir ekvivalents tam, kas varētu radīt gadskārtējo renti, kura pienākas kreditoriem» (*Sismondi.* «Nouveaux principes». [Seconde édition. Paris, 1827] II, p. 229—230).

kapitālu, šie iznīcinātā kapitāla papīra dublikāti, funkcionē to īpašniekiem kā kapitāls, ciktāl tie ir pārdošanai derīgas preces un tātad ir pārvēršami atpakaļ kapitālā.

Tiesa, mēs redzējām arī, ka īpašuma tituli uz sabiedriskiem uzņēmumiem, dzelzceļiem, raktuvēm utt. faktiski ir tituli uz īstenu kapitālu. Tomēr tie nedod iespēju rīkoties ar šo kapitālu. To nav iespējams izņemt. Šie tituli dod tikai juridiskas tiesības iegūt daļu no virsvērtības, kura šim kapitālam jāpiesavinās. Bet šie tituli kļūst arī par īstenā kapitāla papīra dublikātiem; tas notiek tā, it kā pavadzīme būtu ieguvusi vērtību līdz ar pašu kravu un vienlaikus ar to. Tie kļūst par neesoša kapitāla nomināliem pārstāvjiem. Jo īstenais kapitāls pastāv blakus tiem un, protams, nepāriet citās rokās tāpēc, ka šie dublikāti pāriet no vienām rokām otrās. Tie kļūst par procentus nesoša kapitāla formu ne tikai tāpēc, ka nodrošina zināmu ienākumu, bet arī tāpēc, ka, tos pārdodot, var saņemt atpakaļ naudu par tiem kā par kapitālām vērtībām. Ciktāl šo papīru uzkrāšana izteic dzelzceļu, raktuvju, tvaikoņu u. tml. uzkrāšanu, tā izteic īstenā atražošanas procesa paplašināšanos — gluži tāpat, kā, piemēram, nodokļu prasību pieaugums uz kustamo īpašumu liecina par šī kustamā īpašuma pieaugšanu. Bet kā dublikāti, kuri paši ir pārdodami kā preces un tāpēc apgrozās kā kapitālās vērtības, tie ir iluzoriski, un to vērtības lielums var celties un kristies pilnīgi neatkarīgi no īstenā kapitāla vērtības kustības, kura tituli tie ir. To vērtības lielumam, t. i., to kursam biržā, nenovēršami ir tendence celties līdz ar procenta likmes krišanos, ciktāl šī krišanās neatkarīgi no naudas kapitāla specifiskās kustības vienkārši ir peļņas normas pazemināšanās tendences sekas. Tādējādi jau aiz šī iemesla vien iedomātā bagātība līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību pieaug, tāpēc ka pieaug vērtība katrai no tās proporcionālajām daļām, kurām ir noteikta sākotnējā nominālā vērtība.[7])

Ieguvumi un zaudējumi šo īpašuma titulu cenu svārstību dēļ, kā arī to centralizācijas dēļ dzelzceļu karaļu u. tml. rokās pēc pašas lietas būtības arvien vairāk un vairāk kļūst par spēles rezultātu, kura tagad aizstāj darbu, kā arī tiešo varmācību kā sākotnējo kapitālistiskā īpašuma iegūšanas paņēmienu. Šis fiktīvā naudas īpašuma veids, kā jau minējām, sastāda ļoti ievērojamu daļu ne tikai privātpersonu naudas īpašumā, bet arī baņķieru kapitālā.

Varētu — mēs minam to tikai tādēļ, lai ātrāk tiktu galā ar šo jautājumu, — ar naudas kapitāla uzkrāšanu saprast arī bagātības uzkrāšanu baņķieru (profesionālu naudas aizdevēju) rokās, kuri rīkojas kā starpnieki starp privātiem naudas kapitālistiem,

---

[7]) Daļa no uzkrātā naudas kapitāla, kas paredzēts aizdevumiem, patiesībā izteic vienkārši rūpniecisko kapitālu. Tā, piemēram, kad Anglija 1857. gadā ieguldīja Amerikas dzelzceļos un citos uzņēmumos 80 miljonu st. märc., tad tas notika, gandrīz vienīgi eksportējot Anglijas preces, par kurām amerikāņiem nemaz nevajadzēja maksāt. Anglijas eksportieri izrakstīja par šīm precēm uz Ameriku vekseļus, kurus izpirka angļu akciju ieguvēji un nosūtīja uz Ameriku kā samaksu par akciju vērtību.

no vienas puses, un valsti, municipalitātēm un atražojošiem aizņēmējiem, no otras puses; turklāt visu kolosālo kredīta sistēmas paplašināšanos, visu kredīta kopumu vispār šie baņķieri ekspluatē kā savu privāto kapitālu. Šiem brašuļiem pieder kapitāli un ienākumi vienmēr naudas formā vai arī tiešu naudas prasījumu formā. Šo baņķieru mantas uzkrāšana var notikt virzienā, kas ļoti atšķiras no īstenās uzkrāšanas, bet katrā ziņā tā pierāda, ka viņi iebāž sev kabatā labu tiesu no tās.

Ierobežosim aplūkojamo jautājumu šaurākos ietvaros. Valsts vērtspapīri, tāpat kā akcijas un visādi citi vērtspapīri, ir ieguldījumu sfēras aizdevu kapitālam, kapitālam, kura uzdevums ir ienest procentus. Tās ir šī kapitāla aizdošanas formas. Bet pašas tās nav tas aizdevu kapitāls, ko tajās iegulda. No otras puses, ciktāl kredītam ir tieša loma atražošanas procesā, jāņem vērā sekojošais: kad rūpnieks vai tirgotājs grib diskontēt vekseli vai dabūt aizņēmumu, viņam nav vajadzīgas nedz akcijas, nedz valsts papīri. Viņam ir vajadzīga nauda. Tāpēc viņš ieķīlā vai pārdod šos vērtspapīrus, ja citādā veidā sev naudu viņš nevar iegūt. Tieši par *šī* aizdevu kapitāla uzkrāšanu mums te ir runa un turklāt speciāli par aizdevu naudas kapitāla uzkrāšanu. Mēs te nerunājam par namu, mašīnu un cita pamatkapitāla aizdošanu. Mēs nerunājam arī par tiem aizdevumiem, kurus rūpnieki un tirgotāji piešķir cits citam ar precēm un atražošanas procesa ietvaros, kaut gan arī šo punktu mums iepriekš vēl vajadzēs aplūkot sīkāk; mēs runājam vienīgi par naudas aizņēmumiem, ko saņem rūpnieki un tirgotāji no baņķieriem kā starpniekiem.

Tātad analizējam vispirms komerciālo kredītu, t. i., kredītu, ko atražošanas procesā nodarbinātie kapitālisti piešķir cits citam. Tas ir kredītsistēmas pamats. Tā pārstāvis ir vekselis, parādzīme ar noteiktu maksāšanas termiņu, document of deferred payment*. Katrs piešķir kredītu ar vienu roku un saņem kredītu ar otru roku. Nerunāsim pagaidām par baņķieru kredītu, kas rada gluži citu — būtiski atšķirīgu momentu. Ciktāl šie vekseļi savukārt apgrozās pašu tirgotāju vidū kā maksāšanas līdzeklis, izdarot indosamentus no viena uz otru bez diskonta palīdzības, tā ir tikai parāda prasījuma pārnešana no *A* uz *B*, kas nemaz nemaina attiecības visumā. Tā tikai nostāda vienu personu otras vietā. Bet arī šajā gadījumā parādu dzēšana var notikt bez naudas iejaukšanās. Piemēram, vērptuves īpašniekam *A* jāsamaksā vekselis kokvilnas māklerim *B*, bet šim pēdējam savukārt jāsamaksā vekselis importierim *C*. Ja *C* tai pašā laikā eksportē dziju, kas notiek diezgan bieži, tad viņš var, apmainot pret vekseli, nopirkt no *A* dziju, un vērptuves īpašnieks *A* dzēš savu parādu māklerim *B* ar pē-

* — dokuments par atliktu maksājumu. — *Red.*

dējā paša vekseli, ko *A* saņēmis kā maksājumu no *C*, pie tam naudā jāsamaksā, vislielākais, tikai saldo. Visa šī darījuma rezultāts ir tikai kokvilnas maiņa pret dziju. Eksportieris pārstāv tikai vērptuves īpašnieku, kokvilnas mākleris — kokvilnas audzētāju.

Attiecībā uz šī tīri komerciālā kredīta riņķojumu jāatzīmē divi momenti.

Pirmkārt, šo savstarpējo parāda prasījumu dzēšana ir atkarīga no kapitāla atpakaļatplūšanas, t. i., no akta *P—N*, kas ir tikai atlikts. Ja vērptuves īpašnieks ir saņēmis vekseli no katūna fabrikanta, tad pēdējais to var samaksāt, ja paspēs līdz samaksas termiņam pārdot savu tirgū esošo katūnu. Ja labības spekulants izdevis vekseli uz savu aģentu, tad aģents varēs samaksāt naudu, ja šajā laikā viņam izdosies pārdot labību par gaidāmo cenu. Tādējādi šīs samaksas ir atkarīgas no atražošanas nepārtrauktības, t. i., ražošanas un patērēšanas procesa nepārtrauktības. Bet, tā kā kredītam ir savstarpējs raksturs, tad viena maksātspēja ir atkarīga no otra maksātspējas, jo vekseļa izrakstītājs, izdodot savu vekseli, var cerēt vai nu uz kapitāla atgriešanos viņa paša uzņēmumā, vai arī uz kapitāla atgriešanos trešās personas uzņēmumā, no kuras tam zināmā laikā jāsaņem vekseļa samaksa. Ja nerunājam par izredzēm uz kapitāla atgriešanos, maksājumu iespējams izdarīt tikai no rezerves kapitāla, kurš ir vekseļa izrakstītāja rīcībā, lai izpildītu viņa saistības, ja kapitāla atgriešanās aizkavētos.

Otrkārt, šī kredīta sistēma nenovērš nepieciešamību maksāt skaidrā naudā. Pirmām kārtām ievērojama daļa izmaksu vienmēr ir jāizdara skaidrā naudā: darba alga, nodokļi utt. Tālāk, pieņemsim, piemēram, ka personai *B*, kas saņēmusi no *C* maksājuma vietā vekseli, pašai pirms šī vekseļa termiņa notecēšanas jāsamaksā personai *D* vekselis, kuram jau iestājies maksāšanas termiņš, un šinī nolūkā tai ir vajadzīga skaidra nauda. Tāds pilnīgs atražošanas riņķojums, kādu mēs iepriekš pieņēmām starp kokvilnas audzētāju un vērptuves īpašnieku, kā arī otrādi, var būt tikai izņēmums; riņķojums pastāvīgi pārtrūkst daudzās vietās. Aplūkojot atražošanas procesu («Kapitāla» II grāmata, III daļa[124]), mēs redzējām, ka pastāvīgā kapitāla ražotāji daļēji apmaina pastāvīgo kapitālu savā starpā. Tāpēc vekseļi var savstarpēji vairāk vai mazāk segties. Tas pats notiek ražošanas augšupejošā līnijā, kur, piemēram, kokvilnas tirgotājs izraksta vekseli uz vērptuves īpašnieku, vērptuves īpašnieks — uz katūna fabrikantu, katūna fabrikants — uz eksportieri, eksportieris — uz importieri (varbūt atkal uz kokvilnas importieri). Tomēr te nav darījumu riņķojuma un tātad nav arī noslēgta prasījumu loka. Piemēram, vērptuves īpašnieka prasījumu pret austuves īpašnieku nekompensē ogļu piegādātāja prasījums pret mašīnbūvētāju; vērptuves īpašnieks savā uzņēmumā nekad nevar radīt pretprasījumu mašīnbūvētājam, jo viņa pro-

dukts, dzija, nekad nav mašīnu atražošanas procesa elements. Tāpēc šādi prasījumi jādzēš ar naudu.

Šī komerciālā kredīta robežas, aplūkojot tās pašas par sevi, ir šādas: 1) rūpnieku un tirgotāju bagātība, t. i., rezerves kapitāls, kas ir viņu rīcībā gadījumam, ja aizkavējas kapitāla atpakaļatplūšana; 2) pati šī atpakaļatplūšana. Pēdējā var palēnināties uz zināmu laiku, vai preču cenas var šajā laika posmā kristies, vai arī pēkšņi var notikt tā, ka preci nav iespējams pārdot, tāpēc ka tirgū radies sastrēgums. Jo vekseļa termiņš ir garāks, jo arī lielākam, pirmkārt, jābūt rezerves kapitālam un jo lielāka ir iespēja, ka atpakaļatplūšana samazināsies un nokavēsies cenu krišanās vai tirgus pārpildīšanās rezultātā. Un tālāk, atgriešanās ir jo mazāk nodrošināta, jo vairāk sākotnējo darījumu ir nosacījusi spekulācija uz preču cenu celšanos vai krišanos. Ir tomēr skaidrs, ka līdz ar darba ražīgā spēka attīstību un tātad līdz ar liela mēroga ražošanas attīstību 1) tirgi paplašinās un attālinās no ražošanas vietas, 2) kredīta termiņiem tāpēc jākļūst arvien garākiem un tātad 3) darījumos arvien vairāk jāvalda spekulatīvajam elementam. Ražošana lielā mērogā un tāliem tirgiem met visu produktu tirdzniecības rokās, tomēr nav iespējams, ka nācijas kapitāls dubultotos tiktāl, ka tirgotāji paši par sevi spētu iepirkt par savu pašu kapitālu visu nacionālo produktu, lai pēc tam to atkal pārdotu. Tātad kredīts te ir nenovēršams — kredīts, kura apjoms pieaug līdz ar ražošanas vērtības pieaugšanu un kura termiņi pagarinās līdz ar preču pārdošanas tirgu attālināšanos. Te notiek mijiedarbība. Ražošanas procesa attīstība paplašina kredītu, un kredīts noved pie rūpniecisko un tirdzniecisko operāciju paplašināšanās.

Ja aplūkojam šo kredītu atsevišķi no baņķieru kredīta, tad ir skaidrs, ka tas aug līdz ar paša rūpnieciskā kapitāla apmēriem. Aizdevu kapitāls un rūpnieciskais kapitāls te ir identiski; aizdotie kapitāli ir preču kapitāli, kas domāti vai nu galīgajai individuālajai patērēšanai, vai arī ražīgā kapitāla pastāvīgo elementu kompensācijai. Tātad tas, kas te parādās kā aizdevu kapitāls, vienmēr ir kapitāls, kas atrodas noteiktā atražošanas procesa fāzē, bet pāriet ar pirkšanas un pārdošanas palīdzību no vienām rokām otrās, pie tam ekvivalentu par to pircējs samaksā tikai vēlāk, iepriekš noteiktā termiņā. Piemēram, kokvilna apmaiņā pret vekseli pāriet vērptuves īpašnieka rokās, dzija apmaiņā pret vekseli — katūna fabrikanta rokās, katūns apmaiņā pret vekseli — tirgotāja rokās, no kura tas apmaiņā pret vekseli nonāk pie eksportiera, pēdējais apmaiņā pret vekseli nodod to tirgotājam Indijā, kurš to pārdod, tā vietā nopērkot indigo, utt. Pārejot no vienām rokām otrās, kokvilna veic savu pārvēršanos par katūnu, katūns beigu beigās tiek aizvests uz Indiju, mainīts pret indigo, kas tiek atvests uz Eiropu un tur no jauna ieplūst atražošanas procesā. Dažādu atražošanas procesa fāžu starpnieks te ir kredīts, tā ka vērptuves īpašnieks

nesamaksā skaidrā naudā par kokvilnu, katūna fabrikants — par dziju, tirgotājs — par katūnu utt. Procesa pirmajos aktos prece kokvilna iziet dažādas ražošanas fāzes un šī pāreja tiek pastarpināta ar kredītu. Bet, tiklīdz kokvilna iegūst ražošanā savu galīgo formu kā prece, šis pats preču kapitāls iziet vēl tikai caur dažādu tirgotāju rokām, kuri transportē to uz tālu tirgu un no kuriem pēdējais to pārdod beigu beigās patērētājam, nopērkot tā vietā citu preci, kas ieplūst vai nu patērēšanas procesā, vai arī atražošanas procesā. Tātad te jāatšķir divi periodi: pirmajā periodā ar kredīta starpniecību tiek realizētas īstenas secīgas fāzes attiecīgā priekšmeta ražošanā, otrajā periodā — tikai pāreja no viena tirgotāja rokām otra tirgotāja rokās, ietverot šeit arī transportu, t. i., tiek realizēts akts *P—N*. Bet arī te prece tomēr atrodas vismaz apgrozības aktā, tātad vienā no atražošanas procesa fāzēm.

Tātad tas, kas te tiek aizdots, nebūt nav nenodarbināts kapitāls — tas ir kapitāls, kam sava īpašnieka rokās jāmaina sava forma, kas pastāv tādā formā, kurā tas savam īpašniekam ir vienkārši preču kapitāls, t. i., kapitāls, kam jāveic atpakaļpārvēršanās, un proti, pirmām kārtām vismaz jāpārvēršas par naudu. Tātad te ar kredīta starpniecību tiek realizēta preces metamorfoze: ne tikai *P—N*, bet arī *N—P* un īstenais ražošanas process. Ja nerunājam par baņķieru kredītu, tad kredīta pārpilnība atražošanas riņķojuma robežās nebūt nenozīmē daudz brīva kapitāla, kas tiek piedāvāts kā aizdevums un kas meklē izdevīgu ieguldījumu, — tā nozīmē, ka atražošanas procesā ir nodarbināts liels daudzums kapitāla. Tātad ar kredīta starpniecību te tiek realizēta 1) ciktāl runa ir par rūpniecības kapitālistiem, rūpnieciskā kapitāla pāreja no vienas fāzes otrā, sakarība starp ražošanas sfērām, kas savstarpēji saskaras un ielaužas viena otrā, 2) ciktāl runa ir par tirgotājiem, — preču transports un pāreja no vienām rokām otrās līdz to galīgai pārdošanai par naudu vai to mainīšanai pret citu preci.

Kredīta maksimums te nozīmē vispilnīgāko rūpnieciskā kapitāla iesaistīšanu ražošanā, t. i., šī kapitāla atražošanas spēka vislielāko sasprindzinājumu, neatkarīgi no patēriņa robežām. Šīs patēriņa robežas izplēš paša atražošanas procesa sasprindzinājums; no vienas puses, tas palielina strādnieku un kapitālistu ienākumu patērēšanu, un, no otras puses, šis sasprindzinājums ir identisks ar ražīgās patērēšanas sasprindzinājumu.

Kamēr atražošanas process noris netraucēti un tāpēc kapitāla atpakaļatplūšana paliek nodrošināta, šis kredīts turas stingri un paplašinās, pie tam tā paplašināšanās balstās uz paša atražošanas procesa paplašināšanos. Tiklīdz sakarā ar palēninājušos atpakaļatplūšanu, pārpildītajiem tirgiem, pazeminātajām cenām sākas stagnācija, parādās rūpnieciskā kapitāla pārpalikums, bet tādā formā, kādā tas nespēj veikt savas funkcijas. Ir daudz preču kapitāla, bet tas neatrod tirgu. Ir daudz pamatkapitāla, bet atra-

žošanas stagnācijas dēļ tas pa lielākajai daļai nav nodarbināts. Kredīts sašaurinās 1) tāpēc ka šis kapitāls nav nodarbināts, t. i., tas, nevarēdams veikt savu metamorfozi, ir apstājies vienā no savas atražošanas fāzēm, 2) tāpēc ka ir satricināta uzticība atražošanas procesa netraucētam plūdumam, 3) tāpēc ka ir samazinājies pieprasījums pēc šī komerciālā kredīta. Vērptuves īpašniekam, kas sašaurina savu ražošanu un kam noliktavā ir daudz nepārdotas dzijas, nav vajadzības pirkt kokvilnu uz kredīta. Tirgotājam nav vajadzības pirkt preces uz kredīta, tāpēc ka viņam jau bez tam to ir vairāk nekā pietiekami.

Tātad, ja šī atražošanas procesa paplašināšanās vai arī kaut tikai normālais sasprindzinājums tiek traucēti, līdz ar to rodas arī kredīta trūkums, ir grūtāk saņemt preces uz kredīta. Prasība maksāt skaidrā naudā un piesardzība, pārdodot uz kredīta, ir sevišķi raksturīga tai rūpnieciskā cikla fāzei, kura seko tieši pēc kraha. Bet pašas krīzes laikā, kad katram ir ko pārdot, bet kad neviens nevar pārdot un tai pašā laikā katram vajag pārdot, lai samaksātu, kapitāla masa — nevis brīvā un ieguldījumu meklējošā, bet savā atražošanas procesā traucētā kapitāla masa — ir vislielākā tieši tad, kad visvairāk trūkst arī kredīta (un tāpēc ir visaugstākā diskonta likme baņķieru kredītā). Jau ieguldītais kapitāls šajā laikā tiešām paliek masveidīgi nenodarbināts, jo atražošanas process uz laiku ir apstājies. Fabrikas nestrādā, izejmateriāli uzkrājas, gatavie produkti pārpilda preču tirgu. Tāpēc augstākajā mērā nepareizi piedēvēt šādu stāvokli ražīgā kapitāla trūkumam. Tieši šajā periodā ir ražīgā kapitāla pārāk daudz salīdzinājumā pa daļai ar normālo, bet šajā momentā sašaurināto atražošanas mērogu, pa daļai salīdzinājumā ar samazinājušos patēriņu.

Iedomāsimies, ka visa sabiedrība sastāv tikai no rūpniecības kapitālistiem un algotiem strādniekiem. Tālāk, neņemsim vērā cenu pārmaiņas, kuras neļauj lielām visa kapitāla daļām kompensēties saskaņā ar savām vidējām normām un kurām nenovēršami jārada vispārējas stagnācijas pārejošas parādības, tāpēc ka starp dažādām atražošanas procesa daļām ir kopsakars, kas attīstās it īpaši kredīta dēļ. Nerunāsim arī par fiktīviem uzņēmumiem un spekulatīviem apgrozījumiem, kurus veicina kredīts. Tad krīzi varētu izskaidrot tikai ar ražošanas nesamērību dažādās nozarēs un ar nesamērību starp pašu kapitālistu patērēšanu un uzkrāšanu. Bet pašreizējā stāvoklī ražošanā ieguldīto kapitālu kompensācija ir atkarīga galvenokārt no neražīgo šķiru patērēšanas spējas, jo strādnieku patērēšanas spēju ierobežo pa daļai darba algas likumi, pa daļai tas, ka strādnieki tikai līdz tam laikam atrod sev nodarbošanos, kamēr viņi ir ienesīgi izmantojami kapitālistu šķirai. Visu īsteno krīžu pēdējais cēlonis vienmēr paliek masu nabadzība un patērēšanas ierobežotība, kas darbojas pretim kapitālistiskās ražošanas tieksmei — attīstīt ražošanas spēkus tādējādi, it kā to

attīstības robeža būtu tikai sabiedrības patērēšanas absolūtā spēja.

Par patiesu ražīgā kapitāla trūkumu — vismaz kapitālistiski attīstītajām nācijām — runa var būt tikai tad, ja ir vai nu galveno pārtikas līdzekļu, vai svarīgāko rūpniecības izejvielu vispārēja neraža.

Bet šim komerciālajam kredītam pievienojas naudas kredīts šī vārda tiešajā nozīmē. Rūpnieku un tirgotāju savstarpējā kreditēšanās savijas ar naudas aizdevumiem, kurus tie saņem no baņķieriem un naudas kreditoriem. Diskontējot vekseli, aizdevums ir tikai nomināls. Fabrikants pārdod savu produktu pret vekseli un diskontē to pie billbroker*. Īstenībā pēdējais aizdod tikai sava baņķiera kredītu, baņķieris savukārt aizdod tam savu noguldītāju naudas kapitālu, un šādi noguldītāji ir paši rūpnieki un tirgotāji un arī strādnieki (ar krājkasu starpniecību), kā arī zemes rentes saņēmēji un pārējās neražīgās šķiras. Tādējādi tiek novērsta tiklab nepieciešamība, lai katram individuālajam fabrikantam vai tirgotājam būtu solīds rezerves kapitāls, kā arī atkarība no kapitāla faktiskās atpakaļatplūšanas. Bet, no otras puses, pa daļai uzpūsto vekseļu dēļ, pa daļai to tirdzniecības darījumu dēļ, kuru mērķis ir vienkārša vekseļu fabricēšana, viss process tik ļoti sarežģījas, ka uzņēmums pēc izskata var būt ļoti solīds, ar kapitālu nepārtrauktu atpakaļatplūšanu ilgu laiku pēc tam, kad patiesībā atpakaļatplūšana tiek sasniegta, tikai pa daļai izmantojot piekrāptos naudas kreditorus, pa daļai — piekrāptos ražotājus. Tāpēc tieši pirms kraha uzņēmumam vienmēr ir gandrīz pārspīlēti veselīgs izskats. Vislabāko pierādījumu tam dod, piemēram, «Reports on Bank Acts» 1857. un 1858. gadā, kur visi banku direktori, tirgotāji, vārdu sakot, visi tie, kas bija pieaicināti kā eksperti, ar lordu Overstonu priekšgalā apsveica cits citu ar plaukstošu un veselīgu uzņēmumu attīstību — tieši vienu mēnesi pirms krīzes, kas sākās 1857. g. augustā. Un Tūks savā darbā «History of Prices», rakstot katras atsevišķās krīzes vēsturi, pārsteidzošā veidā arvien atkal un atkal padodas šai ilūzijai. Uzņēmumi vienmēr vēl ir augstākajā mērā veselīgi un veikali visziedošākajā stāvoklī, kamēr pēkšņi nāk krahs.

Tagad atgriezīsimies pie naudas kapitāla uzkrāšanās.

Ne katrs aizdevu naudas kapitāla pieaugums norāda uz īstenu kapitāla uzkrāšanos vai atražošanas procesa paplašināšanos. Visskaidrāk tas parādās tajā rūpnieciskā cikla fāzē, kas tieši seko pārdzīvotajai krīzei, kad liels daudzums aizdevu kapitāla guļ nenodarbināts. Tajos momentos, kad ražošanas process sašaurinās (Anglijas rūpniecības rajonos pēc 1847. g. krīzes ražošana sašau-

---

* — vekseļu māklera. — *Red.*

rinājās par trešdaļu), kad preču cenas sasniedz savu zemāko punktu, kad uzņēmības gars ir paralizēts, — tādos momentos valda zema procenta likme, kas šajā gadījumā norāda tikai uz aizdevu kapitāla daudzuma pieaugumu, tieši tāpēc, ka sašaurinājies un paralizēts rūpnieciskais kapitāls. Krītoties preču cenām, samazinoties apgrozījumiem, sašaurinoties darba algā ieguldītajam kapitālam, vajadzīgs, protams, mazāk apgrozības līdzekļu; no otras puses, pēc tam kad likvidēti ārzemju parādi pa daļai ar zelta aizplūšanu, pa daļai ar bankrotiem, nav vairs vajadzīga papildu nauda pasaules naudas funkcijai; beidzot, vekseļu diskonta operāciju apjoms samazinās līdz ar pašu šo vekseļu skaita un kopsummas samazināšanos — tas viss ir acīm redzams. Pieprasījums pēc aizdevu naudas kapitāla gan kā apgrozības līdzekļa, gan kā maksāšanas līdzekļa tāpēc samazinās (par jauniem kapitāla ieguldījumiem vēl nav ne runas), un tādēļ aizdevu kapitāla kļūst relatīvi pārlieku daudz. Bet tai pašā laikā, kā parādīsim vēlāk, arī aizdevu naudas kapitāla piedāvājums šādos apstākļos pozitīvi pieaug.

Piemēram, pēc 1847. g. krīzes valdīja «apgrozījumu sašaurināšanās un liels naudas pārpalikums» («Comm. Distress», 1847—1848. Evidence № 1664), procenta likme bija ļoti zema, tāpēc ka «gandrīz pilnīgi bija iznīkusi tirdzniecība un nebija gandrīz nekādas iespējas ieguldīt naudu» (turpat, 45. lpp. [№ 231]. Hodžsona — Liverpūles karaliskās bankas direktora liecība). Kādas nejēdzības sacerē šie kungi (un Hodžsons ir vēl viens no labākajiem), lai to sev izskaidrotu, ir redzams no šādas frāzes:

«Nomāktība» (1847. g.) «radās tāpēc, ka mūsu zemē tiešām samazinājās naudas kapitāls, kā cēlonis bija pa daļai nepieciešamība samaksāt ar zeltu par importu no visām pasaules zemēm, pa daļai apgrozāmā kapitāla (floating capital) pārvēršanās par pamatkapitālu» [turpat, 63. lpp., № 446].

Gluži nesaprotams, kādā veidā apgrozāmā kapitāla pārvēršanās par pamatkapitālu var samazināt naudas kapitālu valstī, jo, piemēram, būvējot dzelzceļus, kur tajos laikos galvenokārt ieguldīja kapitālu, nedz zeltu, nedz papīra naudas zīmes nelietoja kā materiālu viaduktu ierīkošanai vai sliežu izgatavošanai un nauda, kas tika iegūta par dzelzceļa akcijām, ciktāl to deponēja, pērkot šīs akcijas, funkcionēja tāpat kā jebkura cita bankā deponēta nauda un, kā jau iepriekš parādījām*, pat uz zināmu laiku pavairoja aizdevu naudas kapitāla daudzumu; ciktāl nauda tiešām tika izdota būves vajadzībām, tā cirkulēja valstī kā pirkšanas un maksāšanas līdzeklis. Naudas kapitālu varētu skart apgrozāmā kapitāla pārvēršanās par pamatkapitālu tikai tiktāl, ciktāl pamatkapitāls nav priekšmets, kas derīgs eksportam, tā ka tādēļ, ka nav iespējams eksports, atkrīt arī brīvais kapitāls, kas rodas no ieņēmumiem par eksportētajiem priekšmetiem, un tātad atkrīt arī

* Sk. šī sējuma 420. lpp. — *Red.*

ieņēmumi skaidrā naudā vai stieņos. Bet aplūkojamā periodā arī Anglijas eksporta priekšmeti lielā daudzumā gulēja ārzemju tirgu noliktavās, nerodot pircējus. Mančestras un citu vietu tirgotājiem un fabrikantiem, kas daļu no sava uzņēmumu normālā kapitāla bija ieguldījuši dzelzceļu akcijās un tāpēc vien sava uzņēmuma turpmākajā darbībā nokļuvuši atkarībā no aizņemtā kapitāla, floating capital tiešām izrādījās iesaistīts, un sekas no tā gūlās uz viņiem. Bet rezultāts būtu tas pats, ja kapitālu, kas pieder viņu uzņēmumiem, bet ir izņemts no tiem, viņi būtu ieguldījuši nevis dzelzceļos, bet, piemēram, kalnrūpniecībā, kuras produkti — dzelzs, ogles, varš utt. — paši ir floating capital. Brīvā naudas kapitāla patiesa samazināšanās neražas, labības importa un zelta eksporta rezultātā, pats par sevi saprotams, bija fakts, kam nebija nekāda sakara ar dzelzceļu spekulācijām.

«Gandrīz visas tirdzniecības firmas sāka vairāk vai mazāk sašaurināt savu darbību, lai ieguldītu daļu sava tirdzniecības kapitāla dzelzceļos» [turpat, 42. lpp.]. — «Aizdodamas tādas milzu summas dzelzceļiem, šīs tirdzniecības firmas savukārt bija spiestas ņemt daudz kapitāla no bankām, diskontējot vekseļus, lai ar šo naudu turpinātu savus tirdznieciskos pasākumus» (tas pats Hodžsons, turpat, 67. lpp.). — «Mančestrā dzelzceļu spekulāciju rezultātā daudzi cieta milzīgus zaudējumus» (R. Gārdners, kas vairākkārt citēts «Kapitāla» I gr., XIII nod., 3., c[125] un citās vietās; liecība № 4884, turpat).

1847. g. krīzes galvenais cēlonis bija tirgus kolosāla pārpildīšanās un neierobežota spekulācija tirdzniecībā ar Austrumindijas precēm. Bet arī citi apstākļi noveda pie kraha šīs nozares ļoti bagātās firmas.

«Tām bija daudz līdzekļu, bet šie līdzekļi bija likvidi. Viss to kapitāls bija ieguldīts zemesīpašumā Maurīcija salā vai arī indigo un cukura fabrikās. Kad tās pēc tam uzņēmās saistības 500 000—600 000 st. mārc. apmērā, tām nebija nekādu brīvu līdzekļu, lai samaksātu savus vekseļus, un beigu beigās noskaidrojās, ka, lai samaksātu savus vekseļus, tām pilnīgi jāpaļaujas uz kredītu» (C. Terners, Austrumindijas lieltirgotājs Liverpūlē, № 730, turpat).

Tālāk mums ir Gārdnera liecības (№ 4872, turpat):

«Tūdaļ pēc tam, kad tika noslēgts līgums ar Ķīnu, mūsu zemē atklājās tik plašas perspektīvas kolosāli paplašināt mūsu tirdzniecību ar Ķīnu, ka papildus pie visām mūsu jau esošajām fabrikām tika uzceltas daudzas lielas fabrikas speciāli, lai izgatavotu Ķīnas tirgū visvairāk pieprasītos kokvilnas audumus. — 4874. Ar ko tad tas viss beidzās? — Ar vislielāko izputēšanu, tā ka to nemaz nav iespējams aprakstīt; es nedomāju, ka par visu 1844.—1845. g. eksportu uz Ķīnu tika iegūts atpakaļ vairāk nekā $^2/_3$ no visas summas; tā kā tēja ir galvenais Ķīnas eksporta priekšmets un tā kā mums deva lielas cerības, tad mēs, fabrikanti, droši paļāvāmies uz to, ka stipri tiks pazemināta muita uz tēju.»

Un te nu mūsu priekšā angļu fabrikantu naivi izteiktais raksturīgais kredo:

«Mūsu tirdzniecību ārzemju tirgū neierobežo šī tirgus spēja pirkt preces, bet to ierobežo te, mūsu zemē, mūsu spēja patērēt produktus, kurus mēs saņemam apmaiņā pret mūsu rūpniecības izstrādājumiem.»

(Samērā nabadzīgās zemes, ar kurām tirgojas Anglija, varētu, protams, samaksāt un patērēt jebkuru daudzumu angļu preču, tikai bagātā Anglija diemžēl nespēj patērēt produktus, ko tā saņem apmaiņā pret tās eksportu.)

«4876. Es vispirms eksportēju dažas savas preces, kas tika pārdotas ar 15% lielu zaudējumu; pie tam es biju pilnīgi pārliecināts, ka mani aģenti iepirks tēju par tādu cenu, ka tās pārdošana mūsu zemē dos peļņu, kas būs pietiekami liela, lai segtu šo zaudējumu, bet peļņas vietā es dažkārt cietu zaudējumu 25 un pat 50% apmērā. — 4877. Vai fabrikanti eksportē uz sava rēķina? — Galvenokārt; tirgotāji, kā redzams, ātri pārliecinājās, ka no šīs lietas nekas neiznāks, un vairāk pamudināja fabrikantus patstāvīgi sūtīt produktus nekā paši piedalījās šajā nosūtīšanā.»

Turpretim 1857. gadā zaudējumi un bankroti iznāca galvenokārt tirgotājiem, tāpēc ka šoreiz fabrikanti ļāva viņiem pārpildīt svešus tirgus «uz pašu rēķina».

Naudas kapitāls var pieaugt, tādēļ ka līdz ar banku operāciju paplašināšanos (sk. turpmāk piemēru par Ipsvičas rajonu, kur nedaudzos gados tieši pirms 1857. g. fermeru noguldījumi pieauga četrkārt*) tas, kas agrāk bija privātas personas dārgumu krājums vai monētu rezerve, pārvēršas uz noteiktu laiku par aizdevu kapitālu. Šāds naudas kapitāla pieaugums neizteic ražīgā kapitāla pieaugumu, gluži tāpat kā, piemēram, noguldījumu pieaugums Londonas akciju bankās, pēc tam kad šīs bankas sāka maksāt par noguldījumiem procentus, neizteic naudas kapitāla pieaugumu. Kamēr ražošanas mērogs nemainās, šis pieaugums rada tikai aizdevu naudas kapitāla pārpilnību salīdzinājumā ar ražīgo kapitālu. Ar to izskaidrojama zemā procenta likme.

Ja pēc tam atražošanas process no jauna sasniedz uzplaukuma stāvokli, kas notiek pirms pārmērīga sasprindzinājuma perioda, tad komerciālais kredīts ļoti lielā mērā paplašinās un šim paplašinājumam savukārt tiešām rodas «veselīga» bāze atvieglotai kapitālu atpakaļatplūšanai un ražošanas paplašināšanai. Šādā stāvoklī procenta likme vēl arvien ir zema, lai gan ir augstāka par savu minimumu. Faktiski tas ir *vienīgais* periods, kad tiešām var teikt, ka zema procenta likme un tātad aizdevu kapitāla relatīva pārpilnība sakrīt ar rūpnieciskā kapitāla reālu paplašināšanos. Kapitāla atpakaļatplūšanas vieglums un regularitāte, kas saistīta ar komerciālā kredīta paplašināšanos, nodrošina, kaut gan ir audzis pieprasījums, aizdevu kapitāla piedāvājumu un neļauj celties procenta likmes līmenim. No otras puses, tikai tagad sāk palielināties to iedzīvošanās bruņinieku loma, kuri rīkojas bez rezerves kapitāla un pat vispār bez jebkāda kapitāla un tāpēc operē vienīgi ar naudas kredīta palīdzību. Tam pievienojas vēl

* Sk. šī sējuma 444.—445. lpp. — *Red.*

lielais pamatkapitāla pieaugums visās tā formās un daudzu jaunu, plašu uzņēmumu atklāšana. Procents tagad ceļas līdz savam vidējam līmenim. Savu maksimumu tas sasniedz atkal tad, kad sākas jauna krīze, kredīts pēkšņi izsīkst, maksājumi uz laiku tiek pārtraukti, atražošanas process ir paralizēts un, atskaitot iepriekš minētos izņēmumus, blakus gandrīz absolūtam aizdevu kapitāla trūkumam rodas nenodarbināta rūpnieciskā kapitāla pārpalikums.

Tātad aizdevu kapitāla kustība, kā tā izpaužas procenta likmes svārstībās, visumā norit virzienā, kas ir pretējs rūpnieciskā kapitāla kustībai. Fāze, kurā zemā procenta likme, kas tomēr nepārsniedz savu minimumu, sakrīt ar «uzlabošanos» un ar uzticību, kas pieaug pēc krīzes beigšanās, un it sevišķi fāze, kad šī likme sasniedz savu vidējo lielumu — kas ir vienādā attālumā no minimuma un maksimuma —, tikai šie divi momenti izteic aizdevu kapitāla pārpilnības un rūpnieciskā kapitāla lielās paplašināšanās sakrišanu. Bet rūpnieciskā cikla sākumā zemā procenta likme sakrīt ar sašaurināšanos, un cikla beigās augstā likme sakrīt ar rūpnieciskā kapitāla pārpalikumu. Zemais procenta līmenis, kas pavada «uzlabošanos», liecina, ka komerciālajam kredītam tikai mazā mērā ir vajadzīgs banku kredīts, jo tas vēl arvien stāv pats uz savām kājām.

Ar šo rūpniecisko ciklu stāvoklis ir tāds, ka, ja dots pirmais grūdiens, tad vienam un tam pašam riņķojumam ir periodiski jāreproducējas.[8] Depresijas stāvoklī ražošana krītas zem pakāpes, kuru tā sasniegusi iepriekšējā ciklā un kurai tagad ir likta tehniskā bāze. Uzplaukuma laikā — vidējā periodā — ražošana attīstās tālāk uz šīs bāzes. Pārprodukcijas un krāpšanas periodā ražošanas spēki augstākajā mērā sasprindzinās, pat pāri ražošanas procesa kapitālistiskajām robežām.

Ir pats par sevi saprotams, ka krīzes periodā trūkst maksāšanas līdzekļu. Vekseļu apgrozāmība aizstāj pašu preču metamorfozi — un tieši tādā laikā jo vairāk, jo vairāk daļa tirdzniecības

---

[8]) {Kā jau esmu minējis citā vietā (Markss K. «Kapitāls», I sēj. R., «Liesma», 1973, 38.—39. lpp.), kopš pēdējās lielās vispārējās krīzes laikiem te ir iestājies zināms pagrieziens. Periodiskā procesa asā forma ar tās līdzšinējo desmit gadu ciklu, acīm redzot, ir devusi vietu hroniskākam, ilgstošākam posmam, kurš skar dažādas rūpniecības zemes dažādos laikos un kurā mijas samērā īsa, vāja uzlabošanās un samērā ilgstoša, neatslābstoša nomāktība. Tomēr iespējams, ka te ir tikai cikla ilguma pieaugums. Pasaules tirdzniecības bērnības periodā — 1815.—1847. gadā — bija vērojams apmēram piecu gadu cikls; laikā no 1847. līdz 1867. g. cikls noteikti bija desmit gadu ilgs. Vai mēs nedzīvojam periodā, kad gatavojas jauns — nedzirdēti spēcīgs vispasaules krahs? Tādai hipotēzei par labu liecina vairāki fakti. Kopš pēdējās vispārējās 1867. g. krīzes laikiem ir notikušas lielas pārmaiņas. Kolosālais satiksmes līdzekļu pieaugums — okeāna tvaikoņi, dzelzceļi, elektriskais telegrāfs, Suecas kanāls — pirmoreiz ir radījis īstu pasaules tirgu. Līdzās Anglijai, kas agrāk monopolizēja rūpniecību, ir parādījusies vesela rinda konkurējošu rūpniecības zemju; Eiropas kapitāla pārpalikuma ieguldīšanai ir kļuvuši pieejami bezgala plašāki un dažādāki novadi visās pasaules zemēs, tā ka kapitāls sadalās daudz plašāk un vietējā pārmērīgā spekulācija tiek pārvarēta vieglāk. Visa tā rezultātā vairums veco krīzes perēkļu vai krīzes iemeslu ir novērsts vai ļoti vājināts. Līdz ar to konkurence iekšējā tirgū atkāpjas karteļu un trestu priekšā, turpretim ārējā tirgū to ierobežo aizsargmuitas, ar kurām sevi aprobežojušas visas lielās rūpniecības zemes, izņemot Angliju. Bet pašas šīs aizsargmuitas nav nekas cits kā bruņojums nenovēršamajam vispārējam rūpniecības karam, kuram jāizšķir jautājums par kundzību pasaules tirgū. Tādējādi katrs no elementiem, kas iedarbojas pret vecā tipa krīžu atkārtošanos, nes sevī nākošās — daudz grandiozākās krīzes dīgli. — *F. E.*}

firmu operē tikai uz kredīta. Muļķīgā un nejēdzīgā banku likumdošana — tādi kā 1844.—1845. g. likumi — var pastiprināt šo naudas krīzi. Bet nekāda banku likumdošana nevar krīzi novērst.

Tādā ražošanas sistēmā, kur viss atražošanas procesa kopsakars balstās uz kredītu, ja kredīts pēkšņi izbeidzas un maksājumi var notikt tikai skaidrā naudā, acīm redzot, jāiestājas krīzei, ārkārtīgam pieprasījumam pēc maksāšanas līdzekļiem. Tāpēc pirmajā mirklī visa krīze parādās tikai kā kredīta krīze un naudas krīze. Un tiešām, jautājums ir tikai, kā pārvērst vekseļus par naudu. Bet šie vekseļi pa lielākajai daļai pārstāv reālus pirkumus un pārdevumus, kuru paplašināšanās tālu ārpus sabiedriskās vajadzības robežām ir beigu beigās visas krīzes pamatā. Tomēr blakus tam milzīgs šo vekseļu daudzums ir vienkārši blēdīgas operācijas, kas tagad parāda savu īsto raksturu un sabrūk; tālāk, spekulācijas, kas uzsāktas ar svešu kapitālu un cietušas neveiksmi; beidzot, preču kapitāli, kuri samazinājušies savā vērtībā vai pat nemaz nav pārdodami, vai arī kapitālu atpakaļatplūšana, kas nekad vairs nevar realizēties. Visu šo atražošanas procesa varmācīgās paplašināšanas mākslīgo sistēmu nevar, protams, padarīt veselīgu ar to, ka kāda banka, piemēram, Anglijas banka, ar savu papīru palīdzību apgādās visus spekulantus ar tiem trūkstošo kapitālu un nopirks visas vērtību zaudējušās preces pēc to agrākās nominālās vērtības. Te viss parādās sagrozītā veidā, jo šajā papīru pasaulē nekur neparādās reāla cena un tās reālie momenti, bet figurē tikai stieņi, metāla nauda, banknotes, vekseļi un vērtspapīri. Šis sagrozījums it sevišķi manāms centros, kur sablīvēti kādas zemes naudas uzņēmumi, piemēram, Londonā; viss process kļūst nesaprotams; jau mazākā mērā tas vērojams rūpniecības centros.

Starp citu, sakarā ar rūpnieciskā kapitāla lielo pārpilnību, kas rodas krīžu laikos, ir jāpiezīmē: preču kapitāls ir potenciāli tai pašā laikā arī naudas kapitāls, t. i., noteikta vērtības summa, kas izteikta preces cenā. Kā lietošanas vērtība tas ir noteikts daudzums noteiktu patēriņa priekšmetu, un pēdējie krīzes momentā ir pārpilnībā. Bet kā naudas kapitāls par sevi, kā potenciāls naudas kapitāls, tas ir pakļauts pastāvīgiem paplašinājumiem un sašaurinājumiem. Krīzes priekšvakarā un tās laikā preču kapitāls savā īpašībā kā potenciālais naudas kapitāls sašaurinās. Saviem īpašniekiem un to kreditoriem (arī kā vekseļu un aizņēmumu nodrošinājums) tas pārstāv mazāk naudas kapitāla nekā tajā periodā, kad tas tika nopirkts un kad notika uz to dibinātās diskonta un ķīlu operācijas. Ja tieši tāda jēga ir apgalvojumam, ka kādas zemes naudas kapitāls nomāktības periodā samazinās, tad tas ir identisks konstatējumam, ka preču cenas kritušās. Šāda cenu krišanās, starp citu, tikai līdzsvaro cenu agrāko uzpūsto kāpinājumu.

Ienākumi, ko saņem neražīgās šķiras un visi, kas dzīvo no

fiksētiem ienākumiem, paliek pa lielākajai daļai nemainīgi cenu pārmērīgas celšanās periodā, kas notiek roku rokā ar pārprodukciju un pārmērīgu spekulāciju. Tāpēc šo šķiru patērēšanas spēja relatīvi pazeminās, un līdz ar to pazeminās arī viņu spēja kompensēt to atražošanas kopsummas daļu, kurai normāli vajadzētu ietilpt viņu patērēšanā. Pat tajā gadījumā, ja nomināli viņu pieprasījums nemainās, īstenībā tas pazeminās.

Attiecībā uz importu un eksportu jāpiezīmē, ka visas zemes cita pēc citas tiek ierautas krīzē, un tad atklājas, ka visas tās — ar maziem izņēmumiem — ir pārāk daudz eksportējušas un importējušas un tātad *maksājumu bilance ir nelabvēlīga visiem* un ka krīzes cēlonis tādējādi patiesībā nemaz nav maksājumu bilance. Piemēram, Anglija cieš no zelta aizplūšanas. Tā ir pārāk daudz importējusi. Bet tai pašā laikā visas citas zemes ir pārpildītas ar angļu precēm. Tātad arī tās ir pārāk daudz importējušas vai tajās ir importēts pārāk daudz. (Protams, ir starpība starp zemi, kura eksportē uz kredīta, un zemēm, kuras maz vai nemaz neeksportē uz kredīta. Bet pēdējās toties importē uz kredīta; tas nenotiek tikai tajā gadījumā, ja preces tiek nosūtītas turp uz konsignāciju.[126]) Pirmām kārtām krīze var sākties Anglijā, zemē, kas visvairāk dod kredīta un vismazāk to lieto, jo maksājumu bilance, to maksājumu, kuriem iestājas termiņš un kuri tūdaļ ir likvidējami, ir tai *nelabvēlīga*, kaut gan vispārējā tirdzniecības bilance ir *labvēlīga*. Šis pēdējais apstāklis izskaidrojams pa daļai ar tās piešķirto kredītu, pa daļai ar to kapitāla daudzumu, ko tā aizdevusi ārzemēm, un tāpēc notiek liela atpakaļatplūšana precēs neatkarīgi no atpakaļatplūšanas, ko nosaka tirdznieciskās operācijas vārda tiešajā nozīmē. (Reizēm krīze ir sākusies arī Amerikā, zemē, kura vairāk nekā citas lieto angļu tirdzniecisko un kapitālo kredītu.) Krahs Anglijā, ko ievada un pavada zelta aizplūšana, izlīdzina Anglijas maksājumu bilanci pa daļai ar tās importieru bankrotu (par ko vēlāk), pa daļai ar to, ka uz ārzemēm par lētām cenām tiek laista daļa no Anglijas preču kapitāla, pa daļai, pārdodot ārzemju vērtspapīrus, pērkot angļu papīrus utt. Bet tad nāk kārta kādai citai zemei. Maksājumu bilance tai pašreizējā momentā bijusi labvēlīga, bet starpība termiņos, kas parasti pastāv starp maksājumu un tirdzniecības bilanci, tagad atkrīt vai vismaz samazinās krīzes rezultātā: visi maksājumi jāizdara uzreiz. Tas pats atkārtojas tagad šeit: Anglijā tagad ieplūst zelts, bet no citas zemes tas aizplūst. Tas, kas vienā zemē parādās kā pārmērīgs imports, citā zemē ir pārmērīgs eksports un otrādi. Bet pārmērīgs imports un pārmērīgs eksports ir bijis visās zemēs (mēs te nerunājam par neražām utt., bet runājam par vispārēju krīzi), t. i., ir bijusi pārprodukcija, ko veicinājis kredīts un līdz ar to vispārēja cenu uzpūšana.

1857. gadā krīze sākās Savienotajās Valstīs. Notika zelta aizplūšana no Anglijas uz Ameriku. Bet, tiklīdz cenu uzpūšanās

Amerikā izbeidzās, sākās krīze Anglijā un zelta aizplūšana no Amerikas uz Angliju. Tas pats notika starp Angliju un kontinentu. Maksājumu bilance vispārējās krīzes periodā ir nelabvēlīga katrai nācijai, vismaz katrai komerciāli attīstītai nācijai, bet tā atklājas vienmēr, tāpat kā pēc kārtas šaujot, nācijā pēc nācijas, kad tai pienāk maksāšanas kārta, un krīze, tiklīdz tā sākusies kādā zemē, piemēram, Anglijā, saīsina šos termiņus ļoti īsā laika periodā. Tad arī noskaidrojas, ka visas šīs nācijas vienlaikus un pārāk daudz ir eksportējušas (tātad pārproducējušas) un pārāk daudz importējušas (tātad pārtirgojušas), ka visās tajās cenas bijušas pārāk uzpūstas un kredīts pārāk sasprindzināts. Un visur notiek vienāds krahs. Zelta aizplūšanas parādība pēc tam atklājas visās zemēs pēc kārtas, un tieši tās vispārīgums pierāda 1) ka zelta aizplūšana ir tikai krīzes izpausme, nevis tās cēlonis, 2) ka kārtība, kādā tā uzbrūk dažādām nācijām, tikai parāda, kad katrai no tām pienākusi kārta noslēgt savus norēķinus ar debesīm, kad tām iestājies krīzes termiņš un krīzes apslēptie elementi nobrieduši eksplozijai.

Angļu ekonomistiem ir raksturīgs — un tā ekonomiskā literatūra kopš 1830. g., ko vērts pieminēt, ir galvenokārt literatūra par currency*, kredītu, krīzēm —, ka viņi aplūko cēlmetālu eksportu krīzes periodā, kaut gan notikusi vekseļu kursa pārmaiņa, vienīgi no Anglijas viedokļa kā tīri nacionālu parādību un nemaz neievēro faktu, ka tad, kad viņu banka krīzes periodā paaugstina procenta likmi, arī visas pārējās Eiropas bankas dara to pašu un ka, ja šodien Anglijā dzirdamas vaimanas sakarā ar zelta aizplūšanu, tad rīt tās būs dzirdamas Amerikā, parīt — Vācijā un Francijā.

1847. gadā «vajadzēja dzēst Anglijas kārtējās saistības» (galvenokārt par labību). «Par nelaimi, tās lielāko tiesu tika dzēstas ar bankrotu palīdzību.» (Bagātā Anglija atguva elpu, bankrotējot attiecībā pret kontinentu un Ameriku.) «Bet, ciktāl ar tām netika galā bankrotējot, tās dzēsa, eksportējot cēlmetālus» («Report of Committee on Bank Acts», 1857).

Tātad, ciktāl krīzi Anglijā saasina banku likumdošana, šī likumdošana ir līdzeklis, lai bada periodā piekrāptu labību eksportējošās nācijas vispirms ar labību un pēc tam ar naudu par labību. Tādējādi labības eksporta aizliegums šādā laikā zemēm, kuras pašas vairāk vai mazāk cieš no dārdzības, ir ļoti racionāls līdzeklis cīņai pret šo Anglijas bankas plānu «dzēst saistības», ko radījis labības imports, «ar bankrota palīdzību». Ir daudz labāk, ja labības ražotāji un spekulanti zaudē daļu no savas peļņas par labu savai zemei, nekā ja viņi zaudē savu kapitālu par labu Anglijai.

No teiktā redzams, ka preču kapitāls krīzes laikā un vispār rūpniecības stagnācijas laikā lielā mērā zaudē savu īpašību pārstāvēt potenciālo naudas kapitālu. Tas pats jāsaka arī par fiktīvo

* — naudas apgrozību. — *Red.*

kapitālu, vērtspapīriem, ciktāl tie paši apgrozās biržā kā naudas kapitāli. Ceļoties procentam, to cena krītas. Tā krītas, tālāk, sakarā ar vispārējo kredīta trūkumu, kurš liek šo vērtspapīru īpašniekiem lielos daudzumos laist tos tirgū, lai iegūtu sev naudu. Beidzot, akciju cena krītas pa daļai tāpēc, ka samazinās ienākumi, kuru saņemšanas apliecības tās ir, pa daļai tāpēc, ka to pārstāvētajiem uzņēmumiem diezgan bieži ir krāpniecisks raksturs. Krīzes laikā šis fiktīvais naudas kapitāls ārkārtīgi samazinās un līdz ar to tā īpašniekiem samazinās iespēja saņemt tirgū naudu par to. Tomēr šo vērtspapīru kursa pazemināšanās nepavisam neskar īsteno kapitālu, ko tie pārstāv, turpretim ļoti stipri skar vērtspapīru īpašnieku maksātspēju.

TRĪSDESMIT PIRMĀ NODAĻA

NAUDAS KAPITĀLS UN ĪSTENAIS KAPITĀLS. — II

(Turpinājums)

Mēs vēl arvien neesam galā ar jautājumu, kādā mērā kapitāla uzkrāšanās aizdevu naudas kapitāla formā sakrīt ar īsteno uzkrāšanu, ar paplašinātās atražošanas procesu.

Naudas pārvēršanās par aizdevu naudas kapitālu ir daudz vienkāršāks notikums nekā naudas pārvēršanās par ražīgo kapitālu. Bet te jāatšķir divas lietas:

1) vienkārša naudas pārvēršanās par aizdevu kapitālu;

2) kapitāla vai ienākuma pārvēršanās par naudu, kas pārvēršas par aizdevu kapitālu.

Tikai pēdējā punktā minētajos apstākļos var notikt aizdevu kapitāla pozitīva uzkrāšana, kas sakrīt ar rūpnieciskā kapitāla īstenu uzkrāšanu.

1) NAUDAS PĀRVĒRŠANĀS PAR AIZDEVU KAPITĀLU

Mēs jau redzējām, ka iespējama aizdevu kapitāla uzkrāšanās lielā pārpilnībā, kas tikai tiktāl ir saistīta ar ražīgo uzkrāšanu, ciktāl tā atrodas pret šo pēdējo pretējā proporcijā. Tas notiek divās rūpnieciskā cikla fāzēs, un proti, pirmkārt, tajā periodā, kad rūpnieciskais kapitāls abās formās — ražīgā un preču kapitāla formā — sašaurinās, tātad cikla sākumā pēc krīzes, un, otrkārt, periodā, kad sākusies uzlabošanās, bet komerciālais kredīts vēl maz izmanto banku kredītu. Pirmajā gadījumā naudas kapitāls, kas agrāk pielietots ražošanā un tirdzniecībā, parādās kā brīvs aizdevu kapitāls; otrajā gadījumā tas parādās kā kapitāls, kas tiek pielietots pieaugošos apmēros, bet par ļoti zemu procenta likmi, jo tagad rūpniecības un tirdzniecības kapitālists diktē noteikumus naudas kapitālistam. Aizdevu kapitāla pārpalikums pirmajā gadījumā izteic rūpnieciskā kapitāla stagnāciju, otrajā gadījumā — komerciālā kredīta relatīvu neatkarību no banku kredīta, kura balstās uz kapitāla netraucētu atpakaļatplūšanu, īsiem kredīta termiņiem un uz pašu kapitāla dominējošo lomu uzņēmumos. Spekulanti, kas domā izlietot svešu kredīta kapitālu, vēl nav sākuši dar-

boties; cilvēki, kuri rīkojas ar savu pašu kapitālu, vēl ir tālu no operācijām, kas veicamas gandrīz pilnīgi uz kredīta. Pirmajā fāzē aizdevu kapitāla pārpalikums izteic īstenās uzkrāšanas tiešu pretstatu. Otrajā fāzē tas sakrīt ar jaunu atražošanas procesa paplašināšanos, pavada to, tomēr nav tās cēlonis. Aizdevu kapitāla pārpalikums jau samazinās, tas ir tikai relatīvs salīdzinājumā ar pieprasījumu. Abos gadījumos īstenā uzkrāšanās procesa paplašināšanai ir labvēlīgs tas apstāklis, ka zemais procents, kas pirmajā gadījumā sakrīt ar zemām cenām, otrajā gadījumā — ar lēni augošām cenām, palielina to peļņas daļu, kura pārvēršas par uzņēmēja ienākumu. Vēl lielākā mērā tas notiek, procentam ceļoties līdz tā vidējam līmenim maksimālā uzplaukuma periodā, jo te procents gan pieaug, bet ne tādā mērā kā peļņa.

No otras puses, mēs redzējām, ka aizdevu kapitāla uzkrāšana ir sasniedzama bez jebkādas īstenas uzkrāšanas, ar tīri tehniskiem līdzekļiem, paplašinot un koncentrējot banku darbību, ekonomiski izlietojot apgrozības rezervi vai arī privātām personām piederošo maksāšanas līdzekļu rezerves fondus, kuri sakarā ar to tiek pastāvīgi pārvērsti uz īsiem termiņiem par aizdevu kapitālu. Kaut gan šis aizdevu kapitāls, kas tāpēc arī tiek saukts par plūstošo kapitālu (floating capital), patur vienmēr tikai uz īsiem laika periodiem aizdevu kapitāla formu (un gluži tāpat tikai uz īsiem laika periodiem ir izlietojams diskonta operācijām), toties tas pastāvīgi ieplūst un aizplūst. Ja viens to izņem, tad otrs to piegādā. Tādējādi aizdevu naudas kapitāla masa (mēs te vispār nerunājam par aizņēmumiem uz gadiem, bet runājam tikai par īstermiņa aizņēmumiem pret vekseļiem un ķīlām) patiesībā pieaug gluži neatkarīgi no īstenās uzkrāšanas.

«B. C.», 1857. 501. jautājums. «Ko jūs saprotat ar floating capital?» {Vegelina kgs, Anglijas bankas pārvaldnieks:} «Tas ir kapitāls, kas tiek izlietots naudas aizdevumiem uz īsu laiku... (502.) Anglijas bankas banknotes... provinces banku banknotes un naudas summa, kas atrodas valstī.» — {Jautājums:} [503.] «Ja jūs saprotat ar floating capital aktīvu apgrozību» {proti, Anglijas bankas banknošu apgrozību}, «tad, spriežot pēc liecībām, kādas šajā sakarībā ir komisijai, šajā aktīvajā apgrozībā, acīm redzot, nenotiek ļoti ievērojamas svārstības?» (Tomēr ir liela starpība — kas tieši ir avansējis šo aktīvo apgrozību, naudas kreditors vai pats rūpniecības kapitālists. — Vegelina atbilde:) «Es ietveru šajā floating capital baņķieru rezerves, kurās vērojamas lielas svārstības.»

Tātad tas nozīmē, ka notiek lielas svārstības tajā noguldījumu daļā, kuru baņķieri nav izlietojuši aizdevumiem, bet kura figurē kā viņu rezerve un pa lielākajai daļai kā Anglijas bankas rezerve, kur tie ir noguldīti. Beidzot, tas pats kungs saka, it kā floating capital esot bullion, t. i., stieņi un metāla nauda (503.[a]). Pārsteidzoši vispār ir tas, cik lielā mērā sagrozītu jēgu un formu iegūst visas politiskās ekonomijas kategorijas šajā naudas tirgus kredītpenterējumā. Ar floating capital te citādi izteic circulating capi-

tal*, kas, protams, ir gluži kaut kas cits, un money** ir capital, un bullion — arī capital, un banknotes ir circulation***, un kapitāls ir a commodity****, un parādi ir commodities*****, un fixed capital****** ir nauda, kas ieguldīta grūti realizējamos papīros!

«Londonas akciju bankas... ir palielinājušas savus noguldījumus no 8 850 774 st. märc. 1847. gadā uz 43 100 724 st. märc. 1857. gadā... Komisijas rīcībā esošie dati un liecības ļauj secināt, ka ievērojama daļa šīs milzu summas ņemta no avotiem, kuri agrāk nebija izmantojami šim mērķim, un ka paradums atklāt kontu pie baņķiera un noguldīt pie viņa noguldījumus ir izplatījies plašās šķirās, kuras agrāk savu kapitālu (!) šādā veidā nepielietoja. Rodvela kgs, provinces privāto banku» {atšķirībā no akciju bankām} «asociācijas prezidents, kuru tā deleģējusi, lai dotu liecības komisijai, ziņo, ka Ipsvičas rajonā šī rajona fermeru un sīktirgotāju vidū šī prakse pēdējā laikā pieaugusi četrkārt, ka gandrīz visiem fermeriem, pat tiem no viņiem, kas maksā tikai 50 st. märc. gada nomas, ir tagad noguldījumi bankās. Šo noguldījumu masa atrod, protams, sev ceļu, lai tiktu izlietota uzņēmumos, un it sevišķi tiecas uz Londonu, komerciālās darbības centru, kur tā vispirms atrod pielietojumu vekseļu diskontā un citos aizdevumos Londonas baņķieru klientiem. Liela daļa šo noguldījumu, kura pašiem baņķieriem tieši nav vajadzīga, nonāk billbrokers rokās, kuri izsniedz baņķieriem tās nodrošināšanai tirdzniecības vekseļus, ko tie jau diskontējuši dažādām personām Londonā un provincē» («B. C.», 1858, p. V).

Kad baņķieris izsniedz aizdevumu vekseļu mākleriem pret vekseļiem, kurus šis mākleris jau vienreiz ir diskontējis, tad faktiski viņš tos rediskontē, tomēr īstenībā daudzus no šiem vekseļiem jau ir rediskontējuši paši vekseļu mākleri, un par to pašu naudu, ar kuru baņķieris rediskontē māklera vekseli, pēdējais rediskontē jaunus vekseļus. Lūk, pie kā tas noved:

«Fiktīvā kredīta paplašināšanos radījis draudzības vekseļu diskonts un blanko kredīts, ko lielā mērā atvieglojusi provinces akciju banku rīcība, kuras diskontējušas šādus vekseļus un pēc tam rediskontējušas tos pie vekseļu mākleriem Londonas tirgū, pie tam paļāvušās vienīgi uz bankas kredītspēju un nemaz nav ņēmušas vērā visas pārējās vekseļu īpašības» (turpat, XXI lpp.).

Par šo rediskontēšanu un kredīta spekulāciju veicināšanu ar šādu tīri tehnisku aizdevu naudas kapitāla palielināšanu interesanta ir šāda vieta no «Economist»[127]:

«Daudzus gadus dažos mūsu zemes rajonos kapitāla» (proti, aizdevu naudas kapitāla) «uzkrāšana notika ātrāk, nekā tas varēja atrast pielietojumu, bet citos rajonos tā pielietošanas iespējas auga ātrāk nekā pats kapitāls. Zemkopības rajonos baņķieriem nebija iespējas izdevīgi un droši ieguldīt savus depozītus, turpretim rūpniecības rajonu un tirdzniecības pilsētu baņķieriem pieprasījums pēc viņu kapitāla bija lielāks, nekā viņi varēja piedāvāt. Šo dažādo apstākļu rezultātā dažādos rajonos pēdējos gados radies un ļoti strauji attīstījies jauns firmu veids, kuras nodarbojas ar kapitāla sadalīšanu, — firmu, kuras patiesībā ir vislielākā mēroga baņķieri, kaut gan parasti tiek sauktas par vekseļu mākleriem. Šīs firmas nodarbojas ar to, ka, paņēmušas uz noteiktu laiku un par noteiktiem procentiem lieko kapitālu no šādu rajonu baņķieriem, kur šis kapitāls neatrod sev pielietojumu, kā arī akciju sabiedrību un lielo tirdzniecības

* — kapitāla apgrozību. — *Red.*
** — nauda. — *Red.*
*** — apgrozības līdzekļi. — *Red.*
**** — prece. — *Red.*
***** — preces. — *Red.*
****** — pamatkapitāls. — *Red.*

namu līdzekļus, kas pagaidām guļ dīkā, aizdod šādā veidā iegūto naudu par augstāku procentu to rajonu bankām, kur pieprasījums pēc kapitāla ir lielāks, parasti rediskontējot šo banku klientu vekseļus... Tādējādi Lombardstrīta[128] ir kļuvusi par lielu centru, kurā dīkā stāvošais kapitāls tiek pārnests no valsts vienas daļas, kur tas nevar atrast izdevīgu pielietojumu, uz citu daļu, kur ir pieprasījums pēc tā; pie tam tas attiecas tiklab uz valsts dažādām daļām, kā arī uz atsevišķām personām, kas atrodas analoģiskā stāvoklī. Sākotnēji šie uzņēmumi aprobežojās gandrīz vienīgi ar aizdevumiem un aizņēmumiem pret parastajiem banku nodrošinājumiem. Bet līdz ar to, ka mūsu zemes kapitāls ātri pieauga un banku nodibināšanas rezultātā arvien vairāk un vairāk ekonomizējās, šo diskonta firmu rīcībā esošie fondi kļuva tik lieli, ka minētās firmas sāka izsniegt aizdevumus vispirms pret kvītīm par precēm, kas glabājas dokos, un pēc tam arī pret pavadzīmēm, kas pārstāv preces, kuras vēl nav saņemtas, bet pret kurām tomēr bieži vien, kaut gan ne vienmēr, jau tika izrakstīti vekseļi uz preču mākleriem. Šāda prakse drīz vien grozīja visu Anglijas komercijas raksturu. Atvieglojumi, kurus šādā veidā deva Lombardstrīta, ārkārtīgi pastiprināja Minsingleinas[129] preču mākleru stāvokli; preču mākleri savukārt deva visas priekšrocības tirgotājiem-importieriem; šie pēdējie izmantoja tās tik plaši, ka, ja pirms 25 gadiem aizņēmums pret pavadzīmi vai kaut pret kvīti par precēm, kas glabājas dokos, būtu gluži satricinājis attiecīgā tirgotāja kredītu, tagad šāda prakse pieņēmusi tik vispārēju raksturu, ka tā ir jau likums, nevis rets izņēmums, kā tas bija pirms 25 gadiem. Vēl vairāk, šī sistēma ir izplatījusies tik plaši, ka Lombardstrītā tiek izsniegtas lielas summas pret vekseļiem, kas nodrošināti ar vēl augošu ražu tālās kolonijās. Šāda kredīta atvieglojuma rezultāts ir tas, ka tirgotāji importieri paplašinājuši savas ārzemju operācijas un ieguldījuši savu plūstošo kapitālu, ar kura palīdzību viņi līdz šim saimniekoja, visnedrošākajos no visiem uzņēmumiem, koloniju plantācijās, kuras tie var tikai niecīgā mērā kontrolēt vai pat nemaz nevar kontrolēt. Mēs redzam tādējādi kredīta darījumu tiešu savīšanos. Kapitāls, kas uzkrāts mūsu zemes zemkopības rajonos, sīkās summās tiek noguldīts provinces bankās un centralizēts izlietošanai Lombardstrītas uzņēmumos. Bet šis kredīts tiek izlietots, pirmkārt, lai paplašinātu uzņēmumus mūsu kalnrūpniecības un rūpniecības rajonos, vietējām bankām rediskontējot vekseļus, otrkārt, lai nodrošinātu lielus atvieglojumus ārzemju produktu importieriem, izsniedzot aizdevumus pret kvītīm par precēm, kas glabājas dokos, un pavadzīmēm, sakarā ar ko tirdzniecības firmu «likumīgais» kapitāls ārzemju un koloniju uzņēmumos atbrīvojas, un tādējādi to iespējams visnevēlamākajā veidā pielietot aizjūras plantācijās» («Economist» 1847. g. [20. novembrī], 1334. lpp.).

Tāda ir šī «skaistā» kredīta darījumu savīšanās. Lauku noguldītājs iedomājas, ka viņš dod noguldījumu tikai savam baņķierim, iedomājas, tālāk, ka baņķieris, ja viņš izsniedz aizdevumu, tad tikai viņam zināmām privātām personām. Bet viņam nav ne mazākās nojautas par to, ka viņa baņķieris atdod viņa noguldījumus Londonas vekseļu māklera rīcībā, kura operācijas tie abi nevar ne mazākajā mērā kontrolēt.

Mēs jau redzējām, kā lieli sabiedriski uzņēmumi, piemēram, dzelzceļu būvē, var uz laiku palielināt aizdevu kapitālu, atstājot uz zināmu laiku baņķieru rīcībā akcionāru iemaksātās summas līdz to īstenajai pielietošanai.

Jāsaka, ka aizdevu kapitāla masa ir gluži kaut kas cits nekā apgrozības līdzekļu daudzums. Ar apgrozības līdzekļu daudzumu mēs te saprotam visu banknošu un metāla naudas summu, kas

atrodas un apgrozās kādā valstī, ieskaitot cēlmetālu stieņus. Daļa no šī daudzuma ir banku rezerve, kas vienmēr mainās pēc sava lieluma.

«1857. g. 12. novembrī» (diena, kad uz laiku tika apturēta 1844. g. banku akta darbība) «Anglijas bankas un visu tās filiāļu rezerve bija kopsummā tikai 580 751 st. märc.; noguldījumu summa tai pašā laikā bija 22½ miljona st. märc., no kurām apmēram 6½ milj. piederēja Londonas baņķieriem» («B. A.», 1858, p. LVII).

Procenta likmes svārstības (nerunājot par pārmaiņām, kas notiek ilgstošākos laika posmos, un par procenta likmes atšķirībām dažādās zemēs; pirmās noteicējas ir vispārējās peļņas normas pārmaiņas, otrās — atšķirības peļņas normās un kredīta attīstībā) ir atkarīgas no aizdevu kapitāla piedāvājuma (pieņemot, ka visi pārējie apstākļi, piemēram, uzticības pakāpe u. tml., nemainās), t. i., no tāda kapitāla piedāvājuma, kas tiek aizdots naudas, metāla naudas un banknošu formā, atšķirībā no rūpnieciskā kapitāla, kurš kā tāds, preču formā, tiek aizdots ar komerciālā kredīta palīdzību pašu atražošanas aģentu starpā.

Un tomēr šī aizdevu kapitāla masa atšķiras un nav atkarīga no apgrozībā esošās naudas masas.

Ja, piemēram, 20 st. märc. tiks aizdotas piecreiz dienā, tad tiks aizdots naudas kapitāls 100 st. märc. apmērā. Tas nozīmētu vienlaikus, ka šīs 20 st. märc. vismaz 4 reizes ir funkcionējušas kā pirkšanas vai maksāšanas līdzeklis, jo, ja nebūtu pirkšanas un maksāšanas starpnieciskās lomas, tā ka šīs 20 st. märc. nepārstāvētu vismaz četrreiz pārvērstu kapitāla (preces, ieskaitot te arī darbaspēku) formu, tad tās sastādītu nevis kapitālu 100 st. märc. apmērā, bet gan būtu tikai pieci prasījumi — par 20 st. märc. katrs.

Varam pieņemt, ka zemēs ar attīstītu kredītu viss naudas kapitāls, kas izlietojams aizdevumu operācijām, pastāv kā noguldījumi bankās un naudas kreditoru rokās. Vismaz tas ir pareizi attiecībā uz komerciālo darbību visumā. Turklāt komerciālās darbības laba stāvokļa periodos, iekam vēl nav sākusies spekulācija šī vārda tiešajā nozīmē, kad kredīts ir viegli pieejams un uzticība pieaug, lielākā daļa no apgrozības funkcijām tiek veikta vienkārši ar kredītu, bez metāla vai papīra naudas starpniecības.

Vienkāršā iespēja, ka pastāv lielas noguldījumu summas un samērā neliels apgrozības līdzekļu daudzums, ir atkarīga tikai

1) no pirkumu un maksājumu skaita, ko veic viens un tas pats naudas gabals;

2) no tā, cik reizes tas atgriežas atpakaļ bankā kā noguldījums, pie tam tā atkārtotā maksāšanas un pirkšanas līdzekļa funkcija pastarpinās, tam arvien no jauna pārvēršoties par bankas noguldījumu. Tā, piemēram, mazumtirgotājs katru nedēļu nogulda pie sava baņķiera 100 st. märc. naudā; baņķieris izmaksā ar šo naudu daļu no fabrikanta noguldījuma; pēdējais maksā ar to

saviem strādniekiem; strādnieki maksā ar to mazumtirgotājam, kurš to atkal iemaksā bankā. Tādējādi mazumtirgotāja noguldītās 100 st. märc. ir izlietotas, pirmkārt, lai izmaksātu noguldījumu fabrikantam, otrkārt, lai samaksātu strādniekiem, treškārt, lai samaksātu pašam mazumtirgotājam, ceturtkārt, lai noguldītu bankā jaunu tā paša mazumtirgotāja naudas kapitāla daļu; tādējādi, ja viņš pats neizlietos naudu, ko ieguldījis bankā, tad pēc 20 nedēļām viņa noguldījums ar vienu un to pašu 100 st. märc. palīdzību sasniegs 2000 st. märc. apmēru.

Kādā mērā šis naudas kapitāls paliek nenodarbināts, to rāda tikai banku rezerves fonda pieplūdums un aizplūdums. No tā Vegelina kgs, 1857. gadā Anglijas bankas pārvaldnieks, secina, ka zelts Anglijas bankā esot «vienīgais» rezerves kapitāls:

«1258. Pēc manām domām, diskonta likmi faktiski nosaka valstī esošā nenodarbinātā kapitāla daudzums. Nenodarbinātā kapitāla daudzumu pārstāv Anglijas bankas rezerve, kas faktiski ir zelta rezerve. Tāpēc tad, kad zelts aizplūst, samazinās nenodarbinātā kapitāla daudzums valstī, un tā rezultātā ceļas kapitāla pārējās daļas vērtība.» — [Ņūmārčs]. «1364. Anglijas bankas zelta rezerve patiesībā ir centrālā rezerve jeb skaidras naudas rezerve, uz kuras pamata noris visa veikalnieciskā darbība valstī... Šo rezervi jeb rezervuāru vienmēr ietekmē ārzemju vekseļu kurss» («Report on Bank Acts», 1857).

Mērogu īstenā, t. i., ražīgā un preču kapitāla uzkrāšanai rāda eksporta un importa statistika. Un te vienmēr atklājas, ka attiecībā uz Anglijas rūpniecības attīstības periodiem, kas norit desmit gadu ciklos (1815—1870), pēdējā — *pirms* krīzes notiekošā uzplaukuma perioda maksimums katru reizi parādās kā nākošā uzplaukuma perioda minimums un pēc tam paceļas līdz jaunam — daudz augstākam maksimumam.

Īstenā jeb deklarētā vērtība produktiem, kuri tika eksportēti no Lielbritānijas un Īrijas 1824. gadā, kas bija uzplaukuma gads, bija 40 396 300 st. märc. Līdz ar 1825. g. krīzes iestāšanos eksporta apmēri krītas zem šīs summas un svārstās starp 35 un 39 miljoniem gadā. Atjaunojoties uzplaukumam 1834. gadā, tas pārspēj iepriekšējo augstāko līmeni, paceļoties uz 41 649 191 st. märc., un 1836. gadā sasniedz jaunu maksimumu 53 368 571 st. märc. apmērā. 1837. gadā tas no jauna krītas uz 42 miljoniem, tā ka jaunais minimums jau ir augstāks par veco maksimumu un svārstās pēc tam starp 50 un 53 miljoniem. Uzplaukuma jauns periods paceļ pēc tam 1844. gadā eksporta apmērus uz 58½ miljona, kas atkal tālu pārsniedz 1836. g. maksimumu. 1845. gadā eksports sasniedz 60 111 082 st. märc., pēc tam krītas zemāk par 57 miljoniem 1846. gadā, veido gandrīz 59 miljonus 1847. gadā, 53 miljonus 1848. gadā, paceļas 1849. gadā uz 63½ miljona, 1853. gadā — gandrīz 99 miljoniem, 1854. gadā — 97 miljoniem, 1855. gadā — 94½ miljona, 1856. gadā — gandrīz 116 miljoniem un 1857. gadā sasniedz maksimumu 122 miljonu apmērā. 1858. gadā eksports

krītas līdz 116 miljoniem, bet jau 1859. gadā paceļas uz 130 miljoniem, 1860. gadā līdz 136 miljoniem, 1861. gadā — pavisam 125 miljoni (te jaunais minimums atkal ir augstāks par iepriekšējo maksimumu), 1863. gadā — $146^1/_2$ miljona.

To pašu varētu, protams, pierādīt arī attiecībā uz importu, kurš norāda uz tirgus paplašināšanos; te mēs runājam tikai par ražošanas mērogu. {Pats par sevi saprotams, ka tas ir pareizi attiecībā uz Angliju tikai faktiskā rūpniecības monopola laikmetā, bet tas ir pareizi arī attiecībā vispār uz visām zemēm kopā, kurās pastāv modernā lielrūpniecība, kamēr pasaules tirgus vēl paplašinās. — *F. E.*}

2) KAPITĀLA VAI IENĀKUMA PĀRVĒRŠANĀS PAR NAUDU, KAS TIEK PĀRVĒRSTA PAR AIZDEVU KAPITĀLU

Mēs te aplūkojam naudas kapitāla uzkrāšanu, ciktāl tajā neizpaužas komerciālā kredīta plūduma apstāšanās vai arī tiklab tiešām funkcionējošu apgrozības līdzekļu, kā arī atražošanā nodarbinātu aģentu rezerves kapitāla ekonomiska izlietošana.

Izņemot abus šos gadījumus, naudas kapitāla uzkrāšana var rasties zelta neparasta pieplūduma dēļ, kā tas notika 1852. un 1853. gadā sakarā ar jaunu zelta raktuvju atklāšanu Austrālijā un Kalifornijā. Šis zelts tika noguldīts Anglijas bankā. Noguldītāji ņēma tā vietā banknotes, kuras tie tieši pēc tam bankās nenoguldīja. Tādējādi ārkārtīgi pieauga apgrozības līdzekļu daudzums. (Vegelina liecības, «B. C.», 1857, № 1329.) Banka centās izmantot šos noguldījumus, pazeminot diskonta likmi uz 2%. Bankas uzkrātā zelta masa 1853. gada sešos mēnešos pieauga uz 22—23 miljoniem.

Uzkrāšana visiem kapitālistiem, kuri aizdod naudu, notiek, pats par sevi saprotams, tieši naudas formā, turpretim rūpnieciskā kapitāla īstenā uzkrāšana notiek parasti, kā jau redzējām, pieaugot paša atražojošā kapitāla elementiem. Tādējādi kredīta attīstībai un kolosālai naudas aizdevumu koncentrācijai lielo banku rokās jau pašām par sevi ir jāpaātrina aizdevu kapitāla uzkrāšana kā forma, kas atšķiras no īstenās uzkrāšanas. Šī aizdevu kapitāla straujā attīstība ir īstenās uzkrāšanas rezultāts, tāpēc ka tā ir atražošanas procesa attīstības sekas, un peļņa, kas ir uzkrāšanas avots šādiem naudas kapitālistiem, ir tikai daļa no virsvērtības, kuru izspiež kapitālisti, kas nodarbojas ar atražošanu (un līdz ar to tā nozīmē piesavināties daļu no procentiem, ko dod *sveši* ietaupījumi). Aizdevu kapitāls tiek uzkrāts vienlaikus uz rūpnieku un tirgotāju rēķina. Mēs redzējām, ka rūpnieciskā cikla nelabvēlīgajās fāzēs procenta likme var pacelties tik augstu, ka tā pilnīgi aprij dažu sevišķi neizdevīgos apstākļos nostādītu nozaru peļņu. Līdz ar to krītas valsts vērtspapīru un citu vērtspapīru cenas. Tas

ir moments, kad naudas kapitālisti lielos daudzumos uzpērk vērtībā pazeminājušos papīrus, kuri turpmākajās fāzēs atkal strauji ceļas cenā līdz savam normālajam līmenim un augstāk. Tad šie papīri no jauna tiek pārdoti, un tādējādi tiek piesavināta daļa no publikas naudas kapitāla. Tā papīru daļa, kas paliek šos papīrus uzpirkušo kapitālistu rokās, ienes tiem augstākus procentus, jo šie papīri ir pirkti par pazemināt cenu. Bet visu peļņu, ko saņem naudas kapitālisti un pārvērš atpakaļ par kapitālu, viņi pārvērš pirmām kārtām par aizdevu naudas kapitālu. Tātad šī kapitāla uzkrāšana, kas atšķiras no īstenās uzkrāšanas, kaut gan ir tās radīta, parādās jau, ja mēs aplūkojam tikai naudas kapitālistus, baņķierus utt., kā šīs īpašās kapitālistu šķiras uzkrāšana. Un tai jāpieaug vienmēr, kad paplašinās kredīts, kas seko īstenam atražošanas procesa paplašinājumam.

Ja procenta likme ir zema, tad šī naudas kapitāla vērtības samazināšanās skar galvenokārt noguldītājus, nevis bankas. Pirms akciju banku rašanās Anglijā $^3/_4$ no visiem noguldījumiem bija bezprocentu noguldījumi. Ja pašlaik par tiem arī maksā procentu, tad pēdējais ir vismaz 1 punktu zemāks par attiecīgās dienas procenta likmes līmeni.

Kas attiecas uz naudas uzkrāšanu, ko veic pārējie kapitālisti, tad nerunāsim par to daļu, kas tiek ieguldīta vērtspapīros un uzkrāta šajā formā. Mēs aplūkojam tikai to daļu, kas tiek laista tirgū kā aizdevu naudas kapitāls.

Te mums ir pirmām kārtām tā daļa peļņas, kura netiek izdota kā ienākums un domāta uzkrāšanai, bet kuru tomēr nav iespējams sākumā izlietot pašu rūpniecības kapitālistu uzņēmumā. Šī peļņa pastāv tieši preču kapitālā, kura vērtības daļa tā ir un līdz ar kuru tā realizējas naudā. Ja tā (tirgotāju mēs pagaidām neņemam vērā, par to mēs runāsim atsevišķi) nepārvēršas atpakaļ par preču kapitāla ražošanas elementiem, tad zināmu laiku tai jāpaliek naudas formā. Šī masa pieaug līdz ar paša kapitāla masu pat tad, ja samazinās peļņas norma. Daļa, kas jāizdod kā ienākums, pamazām tiek patērēta, bet starplaikā kā noguldījums veido aizdevu kapitālu baņķiera rokās. Tādējādi pat tās peļņas daļas pieaugums, kura tiek izdota kā ienākums, izpaužas pakāpeniskā, pastāvīgi notiekošā aizdevu kapitāla uzkrāšanā. Tas pats jāsaka arī par otru daļu, kas domāta uzkrāšanai. Tātad līdz ar kredīta attīstību un tā organizāciju pat ienākuma, t. i., rūpniecības un tirdzniecības kapitālistu patēriņa pieaugums izpaužas kā aizdevu kapitāla uzkrāšana. Un tas ir pareizi attiecībā uz visiem ienākumiem, ciktāl tie tiek patērēti pamazām, tātad attiecībā uz zemes renti, darba algu tās augstākajās formās, neražīgo šķiru ienākumu utt. Visi tie zināmā laikā pieņem naudas ienākuma formu un tātad ir pārvēršami par noguldījumiem un līdz ar to arī par aizdevu kapitālu. Attiecībā uz katru ienākumu, vai nu tas ir domāts patērēšanai, vai arī uzkrāšanai, ja tas pastāv kaut kādā naudas formā,

ir pareizs atzinums, ka ienākums ir preču kapitāla vērtības naudā pārvērstā daļa un tātad — īstenās uzkrāšanas izpausme un rezultāts, nevis pats ražīgais kapitāls. Ja vērptuves īpašnieks ir mainījis savu dziju pret kokvilnu un to daļu, kas veido ienākumu, — pret naudu, tad viņa rūpnieciskā kapitāla patiesā esamība ir dzija, kas tagad pārgājusi austuves īpašnieka rokās vai varbūt individuālā patērētāja rokās, un turklāt dzija — vai nu tā domāta atražošanai, vai patērēšanai — ir tiklab kapitālās vērtības, kā arī tajā ietvertās virsvērtības esamība. Par naudu pārvērstās virsvērtības lielums ir atkarīgs no dzijā ietvertās virsvērtības lieluma. Bet, ja virsvērtība ir pārvērtusies par naudu, pēdējā ir tikai šīs virsvērtības vērtības esamība. Un kā tāda tā kļūst par aizdevu kapitāla momentu. Ir vajadzīgs tikai, lai tā tiktu pārvērsta par noguldījumu, ja tikai to jau nav aizdevis pats tās īpašnieks. Turpretim, lai pārvērstos atpakaļ par ražīgo kapitālu, tās summai vispirms ir jāsasniedz zināms minimums.

TRISDESMIT OTRĀ NODAĻA

NAUDAS KAPITĀLS UN ĪSTENAIS KAPITĀLS. — III

(Nobeigums)

Tādējādi naudas masa, kura pārvēršas atpakaļ par kapitālu, ir masveida atražošanas procesa rezultāts, bet, aplūkota pati par sevi kā aizdevu naudas kapitāls, tā nav ražīgā kapitāla masa.

Vissvarīgākais no iepriekšējā pētījuma secinājumiem ir tas, ka patēriņam domātās ienākuma daļas paplašināšanās (pie tam mēs nerunājam par strādnieku, jo viņa ienākums = mainīgajam kapitālam) pirmām kārtām parādās kā naudas kapitāla uzkrāšana. Tātad naudas kapitāla uzkrāšanā ietilpst kāds moments, kas būtiski atšķiras no rūpnieciskā kapitāla īstenās uzkrāšanas, tāpēc ka patēriņam domātā gadskārtējā produkta daļa nebūt nekļūst par kapitālu. Gada produkta cita daļa *kompensē* kapitālu, un proti, patēriņa priekšmetu ražotāju pastāvīgo kapitālu. Bet, ciktāl tā tiešām pārvēršas par kapitālu, tā pastāv šī pastāvīgā kapitāla ražotāju ienākuma naturālajā formā. Tā pati nauda, kas pārstāv ienākumu, kas ir patērēšanas vienkārša starpniece, regulāri pārvēršas uz zināmu laiku par aizdevu naudas kapitālu. Ciktāl šī nauda pārstāv darba algu, tā ir līdz ar to mainīgā kapitāla naudas forma, un, ciktāl tā kompensē patērēšanas līdzekļu ražotāju pastāvīgo kapitālu, tā ir naudas forma, kuru uz laiku pieņem pastāvīgais kapitāls, un tiek izlietota, lai iepirktu šī kompensējamā pastāvīgā kapitāla elementus natūrā. Nedz vienā, nedz otrā formā tā pati par sevi neizteic uzkrāšanu, kaut gan tās masa pieaug līdz ar atražošanas procesa paplašināšanos. Tomēr pārejoši tā veic aizdotas naudas, t. i., naudas kapitāla funkcijas. Tātad no šīs puses naudas kapitāla uzkrāšanai vienmēr jāatspoguļo sevī lielāka kapitāla uzkrāšana nekā tā, kas notiek īstenībā, jo individuālās patērēšanas paplašināšanās, tādēļ ka tā realizējas ar naudas starpniecību, parādās kā naudas kapitāla uzkrāšana, piešķirdama naudas formu īstenajai uzkrāšanai, naudai, kas atklāj jaunas kapitāla ieguldīšanas sfēras.

Tātad aizdevu naudas kapitāla uzkrāšana pa daļai izteic tikai faktu, ka katra nauda, par kuru pārvēršas rūpnieciskais kapitāls sava riņķojuma procesā, pieņem nevis atražošanas aģentu *avansētās*, bet gan viņu *aizņemtās* naudas formu; tādējādi tā naudas

avansēšana, kura notiek atražošanas procesā, parādās kā aizņemtās naudas avansēšana. Īstenībā, pamatojoties uz komerciālo kredītu, viens aizdod otram naudu, kura tam vajadzīga atražošanas procesā. Bet tas pieņem tādu formu, ka baņķieris, kuram daļa atražošanas aģentu aizdod naudu, savukārt aizdod to otrai atražošanas aģentu daļai, pie tam šis baņķieris parādās kā labdaris; tai pašā laikā baņķieris kā starpnieks pilnīgi saņēmis savās rokās ricību ar šo kapitālu.

Mums atliek tikai norādīt uz dažām īpašām naudas kapitāla uzkrāšanas formām. Kapitāls atbrīvojas, piemēram, tāpēc, ka pazemināsražošanas elementu, izejvielu utt. cenas. Ja rūpnieks nevar tieši paplašināt savu atražošanas procesu, tad daļa no viņa naudas kapitāla tiek izstumta no riņķojuma kā lieka un pārvēršas par aizdevu naudas kapitālu. Bet bez tam kapitāls atbrīvojas naudas formā, it sevišķi tirgotāju rokās, kad rodas pārtraukumi veikala gaitā. Ja tirgotājs ir veicis virkni operāciju un šādu pārtraukumu rezultātā var sākt jaunu operāciju virkni tikai vēlāk, tad realizētā nauda pārstāv viņam tikai dārgumu krājumu, pārpalikušu kapitālu. Tomēr līdz ar to tā tieši pārstāv aizdevu naudas kapitāla uzkrājumu. Pirmajā gadījumā naudas kapitāla uzkrāšana izteic atražošanas procesa atkārtošanos labvēlīgākos apstākļos, agrāk saistītā kapitāla daļas patiesu atbrīvošanos, tātad iespēju paplašināt atražošanas procesu ar tiem pašiem naudas līdzekļiem. Otrajā gadījumā — darījumu plūduma vienkāršu pārtraukumu. Bet abos gadījumos nauda pārvēršas par aizdevu naudas kapitālu, pārstāv šī pēdējā uzkrāšanu, ietekmē vienādā mērā naudas tirgu un procenta līmeni, kaut gan pirmajā gadījumā te izpaužas īsteno uzkrāšanas procesu veicinoši apstākļi, otrajā gadījumā — tā šķēršļi. Beidzot, naudas kapitāla uzkrāšanu ietekmē to cilvēku daudzums, kuri, pamatīgi nostiprinājuši savu stāvokli, aiziet no atražošanas sfēras. Jo vairāk peļņas iegūts rūpnieciskā cikla laikā, jo lielāks ir tādu cilvēku skaits. Te aizdevu naudas kapitāla uzkrāšana izteic, no vienas puses, īsteno uzkrāšanu (pēc saviem relatīvajiem apmēriem), no otras puses, tā izteic tikai apmērus, kādos rūpniecības kapitālisti pārvēršas par tīriem naudas kapitālistiem.

Kas attiecas uz pārējo peļņas daļu, kas nav domāta patērēšanai ienākuma veidā, tad tā pārvēršas par naudas kapitālu tikai tajā gadījumā, ja to nav iespējams tieši izlietot uzņēmuma paplašināšanai tajā ražošanas sfērā, kurā tā radīta. Pēdējais var notikt divu cēloņu rezultātā. Vai nu tāpēc, ka attiecīgā ražošanas sfēra jau ir piesātināta ar kapitālu. Vai arī tāpēc, ka uzkrātajai summai, lai tā funkcionētu kā kapitāls, vispirms jāsasniedz zināmi apmēri, ko nosaka kvantitatīvās attiecības, kādās kapitāls ir no jauna ieguldāms kādā noteiktā uzņēmumā. Tāpēc uzkrātā summa pārvēršas vispirms par aizdevu naudas kapitālu un tiek izlietota, lai paplašinātu ražošanu citās sfērās. Pārējiem apstākļiem nemai-

noties, peļņas masa, kurai jāpārvēršas atpakaļ par kapitālu, ir atkarīga no visas iegūtās peļņas masas un tātad no paša atražošanas procesa paplašināšanās. Ja rodas grūtības šī jaunā uzkrājuma pielietošanā, ja trūkst ieguldīšanas sfēru, ja tātad notiek ražošanas nozaru pārpildīšanās un aizdevu kapitāla pārmērīgs piedāvājums, tad šāds aizdevu naudas kapitāla pārpalikums norāda tikai uz *kapitālistiskās* ražošanas aprobežotību. Kredīta ažiotāža, kas pēc tam iestājas, parāda, ka nav nekādu pozitīvu šķēršļu šī liekā kapitāla pielietošanai. Bet pastāv šķēršļi, kas rodas kapitāla pieaugšanas likumu rezultātā, to robežu dēļ, kurās kapitāls var pieaugt kā kapitāls. Naudas kapitāla kā tāda pārpalikums neizteic nepieciešami pārprodukciju vai arī tikai sfēru trūkumu kapitāla pielietošanai.

Aizdevu kapitāla uzkrāšanas būtība ir vienkārši tāda, ka nauda nogulsnējas kā nauda, kas domāta aizdevumiem. Šis process ļoti atšķiras no īstenās pārvēršanās par kapitālu; tā ir tikai naudas uzkrāšana tādā formā, kurā naudu var pārvērst par kapitālu. Bet šī uzkrāšana var, kā parādījām, izteikt momentus, kas ļoti atšķiras no īstenās uzkrāšanas. Īstenajai uzkrāšanai pastāvīgi paplašinoties, šī naudas kapitāla paplašinātā uzkrāšana var būt pa daļai īstenās uzkrāšanas rezultāts, pa daļai to pavadošo, bet no tās pilnīgi atšķirīgo momentu rezultāts, pa daļai, beidzot, pat īstenās uzkrāšanas apstāšanās rezultāts. Jau tāpēc vien, ka aizdevu kapitāla uzkrāšana paplašinās tādu no īstenās uzkrāšanas neatkarīgu, bet tomēr tai sekojošu momentu ietekmē, zināmās cikla fāzēs vienmēr jābūt naudas kapitāla pārpalikumam un šim pārpalikumam jāattīstās līdz ar kredīta attīstību. Līdz ar šo pārpalikumu jāpastiprinās arī nepieciešamībai paplašināt ražošanas procesu pāri tā kapitālistiskajiem ietvariem, t. i., rodas pārmērīga tirdzniecība, pārprodukcija, pārmērīgs kredīts. Līdz ar to tas nenovēršami noris formās, kas rada pretēju kustību.

Kas attiecas uz naudas kapitāla uzkrāšanu no zemes rentes, darba algas u. tml., tad te ir lieki pakavēties pie šī jautājuma. Jāuzsver tikai tas moments, ka darba dalīšanas dēļ kapitālistiskās ražošanas attīstības gaitā patiesa ietaupīšana un atturēšanās (dārgumu uzkrājēju atturēšanās), ciktāl tā dod uzkrāšanas elementus, ir jāveic tiem, kuri saņem šo elementu minimālu daudzumu un bieži vien vēl zaudē savus ietaupījumus, kā, piemēram, strādnieki banku kraha gadījumā. No vienas puses, rūpniecības kapitālists «ietaupa» savu kapitālu nevis pats, bet gan rīkojas ar svešiem ietaupījumiem tādos daudzumos, kas ir proporcionāli viņa kapitāla lielumam; no otras puses, naudas kapitālists padara svešus ietaupījumus par savu kapitālu, bet kredītu, kuru piešķir cits citam kapitālisti, kas nodarbojas ar atražošanu, un kuru viņiem dod publika, pārvērš par savas personiskās iedzīvošanās avotu. Līdz ar to brūk pēdējā kapitālistiskās sistēmas ilūzija, it kā kapitālu radītu paša darbs un ietaupījumi. Ne tikai peļņa ir sveša darba

piesavināšanās, bet arī kapitāls, ar kura palīdzību šo svešo darbu iedarbina un ekspluatē, sastāv no sveša īpašuma, kuru naudas kapitālists nodevis rūpniecības kapitālista rīcībā un ar kuru viņš šo pēdējo savukārt ekspluatē.

Mums atliek izdarīt vēl dažas piezīmes par kredītkapitālu.

Cik bieži viens un tas pats naudas gabals var figurēt kā aizdevu kapitāls, tas ir pilnīgi atkarīgs, kā tika parādīts iepriekš, no tā

1) cik bieži pārdošanas vai maksāšanas procesā tas realizē preču vērtības, pārnesot šādā veidā kapitālu, un no tā, tālāk, cik bieži tas realizē ienākumu. Cik bieži tas pāriet citās rokās kā realizēta vērtība, vienalga, vai tā ir kapitāla vai ienākuma vērtība, tas, acīm redzot, ir atkarīgs no īsteno apgrozījumu apmēra un apgrozību skaita;

2) tas atkarīgs no maksājumu ekonomijas un no kredīta attīstības un organizācijas;

3) beidzot, no kredīta darījumu savstarpējā savijuma un norises ātruma, kuru rezultātā nauda, nogulsnējusies kādā vietā noguldījuma veidā, tūdaļ no jauna uzpeld citā vietā — kā aizņēmums.

Ja mēs pat pieņemtu, ka aizdevu kapitāla eksistences forma ir vienīgi īstenās naudas forma, zelts vai sudrabs — preces, kuru viela ir vērtību mērs, — tad arī šajā gadījumā šā naudas kapitāla ievērojama daļa nenovēršami būs fiktīva, t. i., vienkāršs vērtību tituls, kaut kas līdzīgs vērtības zīmei. Ciktāl nauda funkcionē kapitāla riņķojumā, tā zināmā momentā gan izveido naudas kapitālu, tomēr nepārvēršas par aizdevu naudas kapitālu, bet vai nu tiek apmainīta pret ražīgā kapitāla elementiem, vai arī to izmaksā kā apgrozības līdzekli, realizējot ienākumu, un tātad tā nevar vairs pārvērsties par aizdevu kapitālu savam īpašniekam. Bet, ciktāl tā pārvēršas par aizdevu kapitālu un viena un tā pati naudas summa atkārtoti pārstāv aizdevu kapitālu, ir skaidrs, ka tā tikai vienā punktā pastāv kā metāla nauda, visos citos punktos tā pastāv tikai kā pretenzija uz kapitālu. Šo pretenziju uzkrāšana, kā pieņēmām, izriet no īstenās uzkrāšanas, t. i., no preču kapitāla utt. vērtības pārvēršanās naudā; un tomēr šo vērtības pretenziju jeb titulu uzkrāšana kā tāda atšķiras tiklab no īstenās uzkrāšanas, kas to rada, kā arī no turpmākās uzkrāšanas (jauna ražošanas procesa), kura tiek pastarpināta, aizdodot naudu.

Prima facie* aizdevu kapitāls vienmēr eksistē naudas formā[9],

---

* — sākotnēji. — *Red.*

[9] «B. A.», 1857. Baņķiera Tvelsa liecība: «4516. Vai jūs kā baņķieris izdarāt operācijas ar kapitālu vai ar naudu? — Mēs tirgojamies ar naudu. — 4517. Kā noguldījumi tiek iemaksāti jūsu bankā? — Naudā. — 4518. Kā tie tiek izmaksāti? — Naudā. — [4519.] Tātad vai var teikt, ka tie ir kaut kas cits nekā nauda? — Nē.»

Overstons (sk. XXVI nod.) pastāvīgi sajauc «kapitālu» un «naudu». «Naudas vērtība» nozīmē viņam arī procentu, bet tikai tiktāl, ciktāl to nosaka naudas masa; ar «kapitāla vērtību» būtu jāapzīmē procents, ciktāl to nosaka pieprasījums pēc ražīgā kapitāla, un tā ienestā peļņa. Viņš saka: «4140. Vārds «kapitāls» jālieto uzmanīgi. — 4148. Zelta eksports no Anglijas nozīmē naudas daudzuma samazināšanos valstī, un

bet vēlāk kā pretenzija uz naudu, jo nauda, kuras formā tas sākotnēji pastāv, tagad atrodas aizņēmēja rokās īstenā naudas formā. Kreditoram aizdevu kapitāls ir pārvērties par tiesību saņemt naudu, par īpašuma titulu. Tāpēc viena un tā pati īstenās naudas masa var pārstāvēt ļoti dažādas naudas kapitāla masas. Vienkārši nauda, vai nu tā pārstāv realizētu kapitālu, vai realizētu ienākumu, kļūst par aizdevu kapitālu tikai ar aizdošanas aktu, ar to, ka tā pārvēršas par depozītu, ja aplūkojam vispārējo formu attīstītā kredīta sistēmā. Noguldījums ir noguldītājam naudas kapitāls. Bet baņķiera rokās tas var būt tikai potenciāls naudas kapitāls, kas guļ nevis šī kapitāla īpašnieka kasē, bet gan guļ neizlietots baņķiera kasē.[10])

Līdz ar vieliskās bagātības augšanu aug naudas kapitālistu šķira; no vienas puses, aug to kapitālistu — rantjē skaits un bagātība, kuri aiziet no veikalnieciskās darbības, un, otrkārt, pastiprinās kredīta sistēmas attīstība, un sakarā ar to aug baņķieru, kreditoru, finansistu u. tml. skaits. Līdz ar brīva naudas kapitāla attīstību aug, kā iepriekš parādījām, vērtspapīru, valsts vērtspapīru, akciju utt. masa. Bet līdz ar to aug arī pieprasījums pēc brīva naudas kapitāla, pie tam biržas vīri, kas spekulē ar šiem papīriem, sāk iegūt galveno lomu naudas tirgū. Ja visi šo papīru

---

tam, vispār runājot, jārada, protams, palielināts pieprasījums naudas tirgū» {tātad, pēc viņa domām, ne kapitāla tirgū}. — «4112. Naudai aizplūstot no kādas valsts, tās daudzums valstī samazinās. Šī valstī paliekošā naudas daudzuma samazināšanās rada šās naudas vērtības celšanos» {sākotnēji, pēc viņa teorijas, tas nozīmēja, ka apgrozības līdzekļu samazināšanās rezultātā pieaug vērtība naudai kā naudai salīdzinājumā ar preču vērtību, pie tam šī naudas vērtības celšanās ir tātad vienlīdzīga preču vērtības pazeminājumam. Bet, tā kā turpmāk pat viņam kļuvis skaidrs, ka apgrozībā esošās naudas masa *ne*nosaka cenas, tad tagad naudas kā apgrozības līdzekļa daudzuma samazināšanās ir, pēc viņa domām, cēlonis tam, ka pieaug tās kā procentus nesoša kapitāla vērtība un tātad jāpieaug procenta likmei}. «Un šī vēl palikušās naudas vērtības pieaugšana aiztur tās turpmāko aizplūšanu un turpinās līdz tam laikam, kamēr tā pievilks atpakaļ tik daudz naudas, cik tās nepieciešams, lai atkal atjaunotu līdzsvaru.» Turpinājums par pretrunām, kādās nonāk Overstons, sekos vēlāk.

[10]) Te tad arī sākas juceklis, tāpēc ka «nauda» ir tiklab viens, kā otrs: tiklab noguldījums, kā maksājuma prasījums baņķierim, kā arī deponētā nauda baņķiera rokās. Baņķieris Tvelss, 1857. g. dodams liecību banku komisijā, min šādu piemēru: «Es sāku savu uzņēmumu ar 10 000 st. mārc. Par 5000 st. mārc. es pērku preces un sūtu tās uz savu noliktavu. Pārējās 5000 st. mārc. es novietoju kā noguldījumu pie baņķiera, lai izlietotu tās pēc vajadzības. Bet es tomēr uzskatu visu summu kā savu kapitālu, kaut gan 5000 st. mārc. no tās ir noguldījuma vai naudas formā (4528).» No tā rodas šādas amizantas debates: «4531. Tātad jūs nodevāt jūsu 5000 st. mārc. banknotēs kādam citam? — Jā. — 4532. Tad šim citam ir noguldījums 5000 st. mārc. apmērā? — Jā, protams. — 4533. Bet arī jums taču ir noguldījums 5000 st. mārc. apmērā? — Gluži pareizi. — 4534. Viņam ir 5000 st. mārc. naudā, un jums ir 5000 st. mārc. naudā? — Protams. — 4535. Bet vai tā beigu beigās ir tikai nauda? — Nē.» — Juceklis te notiek pa daļai aiz šāda iemesla: *A*, kas deponējis 5000 st. mārc., var izrakstīt uz tām prasījuma rakstus, rīkoties ar tām gluži tāpat, kā kad šī nauda vēl atrastos pie viņa. Sajā nozīmē tā viņam funkcionē kā potenciāla nauda. Bet katru reizi, kad viņš to lieto, viņš pro tanto [attiecīgi] samazina sava noguldījuma summu. Ja viņš ņem no bankas īstenu naudu, pie tam viņa nauda jau ir aizdota tālāk, tad viņam izmaksā nevis viņa naudu, bet gan naudu, ko bankā noguldījis kāds cits. Ja viņš samaksā personai *B* parādu ar čeku uz savu baņķieri, pie tam *B* nogulda šo čeku pie sava baņķiera un noguldītāja *A* baņķierim arī ir čeks uz noguldītāja *B* baņķieri, tā ka abi baņķieri tikai apmainās ar čekiem, tad *A* noguldītā nauda divreiz ir veikusi naudas funkciju: pirmkārt, tā rokās, kas saņēmis personas *A* noguldīto naudu, un, otrkārt, paša *A* rokās. Otra funkcija bija parādu prasījumu (*A* parāda prasījuma uz savu baņķieri un šī pēdējā parāda prasījuma uz *B* baņķieri) dzēšana bez naudas starpniecības. Te noguldījums funkcionē divreiz kā nauda, proti: vienu reizi kā īstenā nauda un otru reizi — kā tiesība saņemt naudu. Vienkārša tiesība saņemt naudu var aizstāt naudu, tikai savstarpēji izlīdzinot parādu prasījumus.

pirkumi un pārdevumi būtu tikai īstenu kapitāla ieguldījumu izpausmes, tad mums būtu tiesības teikt, ka tie nevar ietekmēt pieprasījumu pēc aizdevu kapitāla, tāpēc ka, ja *A* pārdod savus papīrus, tad viņš iegūst pie tam gluži tikpat daudz naudas, cik *B* iegulda papīros. Bet pat tur, kur papīrs gan vēl pastāv, bet vairs nepastāv tas kapitāls (vismaz kā naudas kapitāls), ko papīrs sākotnēji pārstāvējis, papīrs vienmēr rada pro tanto jaunu pieprasījumu pēc šāda naudas kapitāla. Bet katrā ziņā tas ir naudas kapitāls, ar kuru agrāk rīkojās *B* un tagad rīkojas *A*.

«B. A.», 1857. № 4886: «Vai tas, pēc jūsu domām, būs pareizs norādījums uz cēloņiem, kas nosaka diskonta normu, ja es teikšu, ka to regulē tirgū esošā kapitāla daudzums, kuru iespējams izmantot, lai diskontētu tirdzniecības vekseļus atšķirībā no citiem vērtspapīru veidiem?» — {Cepmens:} «Nē, es palieku pie ieskata, ka procenta likmi ietekmē visi par naudu viegli pārvēršamie vērtspapīri (all convertible securities of a current character); būtu nepareizi ierobežot jautājumu tikai ar vekseļu diskontu, tāpēc ka, ja pastāv liels pieprasījums pēc naudas pret konsoliem» {ķīlām} «vai pat pret valsts kases zīmēm, kā tas lielā mērā ir noticis pēdējā laikā, un turklāt par procentiem, kas ievērojami pārsniedz komerciālā procenta likmi, tad būtu absurdi teikt, ka tas neskar mūsu tirdzniecisko pasauli; tas ļoti būtiski skar šo pasauli. — 4890. Ja tirgū ir labi un ejoši vērtspapīri, kurus baņķieri atzīst par tādiem, un ja īpašnieki grib saņemt pret tiem naudu, tad tas, bez kādām šaubām, ietekmēs tirdzniecības vekseļus; es nevaru, piemēram, cerēt, ka man dos pret tirdzniecības vekseli naudu par 5%, ja šo naudu pašlaik var aizdot pret konsoliem u. tml. par 6%; tāpat tas ietekmē arī mūs; neviens nevar prasīt no manis, lai es diskontēju tā vekseli par 5½%, ja es varu aizdot savu naudu par 6%. — 4892. Par cilvēkiem, kuri par 2000 st. mārc., 5000 st. mārc. vai 10 000 st. mārc. pērk vērtspapīrus, uzskatot tos kā drošu kapitāla ieguldījumu, mēs neteiksim, ka viņi būtiski ietekmē naudas tirgu. Ja jūs man jautājat par procenta likmi aizdevumiem pret konsolu» {ķīlu}, «tad es te esmu domājis cilvēkus, kuri veic operācijas par simtiem tūkstošu tā saucamajiem džoberiem, kuri parakstās uz publiskiem aizņēmumiem par lielām summām vai pērk tos tirgū un pēc tam spiesti turēt šos papīrus, kamēr varēs tos realizēt ar peļņu; šiem cilvēkiem šinī nolūkā nauda jāaizņemas.»

Līdz ar kredīta attīstību rodas lieli, koncentrēti naudas tirgi, kā Londona, kuri tai pašā laikā ir galvenie punkti tirdzniecībai ar šiem papīriem. Baņķieri nodod šādu tirgotāju bandas rīcībā milzīgus publikas naudas kapitāla daudzumus, un tāpēc pieaug šo spēlmaņu odžu dzimums. «Fondu biržā nauda parasti ir lētāka nekā jebkur citur,» teica 1848. gadā [Džeimss Moriss] toreizējais Anglijas bankas pārvaldnieks, dodot liecību slepenās lordu komitejas priekšā sakarā ar 1847. g. tirdzniecības krīzi («C. D.», 1848/1857, № 219).

Aplūkojot procentus nesošo kapitālu, mēs jau parādījām, ka vidējo procenta likmi vairāk vai mazāk ilgstošam laika posmam, pārējiem apstākļiem nemainoties, nosaka vidējā peļņas norma, nevis uzņēmēja ienākuma vidējā norma, kurš pats nav nekas cits kā peļņa mīnus procents.*

Bija vēl norādīts, ka arī komerciālā procenta — ko aprēķina

* Sk. šī sējuma 329. lpp. — *Red.*

naudas kreditori diskonta un aizdevumu operācijām tirdznieciskās pasaules ietvaros — svārstībām rūpnieciskās krīzes gaitā pienāk fāze, kad procenta likme pārsniedz savu minimumu un sasniedz vidējo augstumu (kuru tā vēlāk pārsniedz), pie tam šī kustība ir peļņas pieaugšanas rezultāts, — un arī tas jau bija minēts un pamatīgāk tiks izpētīts vēlāk.

Tomēr te nepieciešamas divas piezīmes.

Pirmkārt, ja procenta likme ilgu laiku turas augstu (mēs runājam par procenta likmi noteiktā zemē, piemēram, Anglijā, kur ir dota vairāk vai mazāk ilgstošam periodam vidējā procenta likme, kura izpaužas arī tajā procentā, kas tiek maksāts par aizņēmumiem uz ilgāku laiku un ko var nosaukt par privātu procentu), tad tas prima facie pierāda, ka šajā periodā peļņas norma ir augsta, lai gan tas vēl nepavisam nepierāda, ka augsta ir arī uzņēmēja ienākuma norma. Šī pēdējā atšķirība vairāk vai mazāk atkrīt kapitālistiem, kuri strādā galvenokārt paši ar savu kapitālu; viņi realizē augstu peļņas normu, jo paši sev izmaksā procentu. Stabilas, augstas procenta likmes iespēju — mēs te nerunājam par nomāktības fāzi šī vārda tiešajā nozīmē — dod augsta peļņas norma. Iespējams tomēr, ka šī augstā peļņas norma, atskaitot augsto procenta likmi, dod tikai zemu uzņēmēja ienākuma normu. Pēdējā var samazināties, lai gan augsta peļņas norma joprojām pastāv. Tas ir iespējams tāpēc, ka uzņēmumi, kas laisti darbā, joprojām turpina funkcionēt. Šajā fāzē daudz kas tiek darīts ar kredītkapitāla (sveša kapitāla) palīdzību un augstā peļņas norma dažkārt var būt tīri spekulatīva, kas balstās uz nākotnes izredzēm. Augstu procenta likmi var izmaksāt, ja pastāv augsta peļņas norma, bet krītas uzņēmēja ienākums. To var izmaksāt — un tas pa daļai notiek spekulācijas periodos — nevis no peļņas, bet no paša aizņemtā svešā kapitāla, un tas var turpināties ilgi.

Otrkārt, atzinums, ka pieprasījums pēc naudas kapitāla un tātad arī procenta likme aug tāpēc, ka peļņas norma ir augsta, nav identisks ar to, ka procenta likme ir augsta tāpēc, ka aug pieprasījums pēc rūpnieciskā kapitāla.

Krīzes periodos pieprasījums pēc aizdevu kapitāla un līdz ar to arī procenta likme sasniedz savu maksimumu; peļņas norma un līdz ar to arī pieprasījums pēc rūpnieciskā kapitāla gandrīz pilnīgi izzūd. Šādā laikā katrs aizņemas tikai tādēļ, lai maksātu, lai pildītu jau uzņemtās saistības. Turpretim jaunas rosības periodos pēc krīzes aizdevu kapitāls ir vajadzīgs tādēļ, lai pirktu un lai pārvērstu naudas kapitālu par ražīgo vai tirdznieciskо kapitālu. Un tad tas ir vajadzīgs vai nu rūpniecības kapitālistam, vai tirgotājam. Rūpniecības kapitālists to izlieto ražošanas līdzekļiem un darbaspēkam.

Augošais pieprasījums pēc darbaspēka pats par sevi nepavisam vēl nav pamats, lai celtos procenta likme, ciktāl pēdējo nosaka peļņas norma. Augstāka darba alga nekad nav cēlonis aug-

stākai peļņai, kaut gan zināmās rūpnieciskā cikla fāzēs tā var būt viena no tā sekām.

Pieprasījums pēc darbaspēka var celties tāpēc, ka darba ekspluatācija tiek veikta sevišķi labvēlīgos apstākļos, tomēr pieaugošais pieprasījums pēc darbaspēka un tātad pēc mainīgā kapitāla pats par sevi nepalielina peļņu, bet pro tanto samazina to. Un tomēr tā rezultātā var augt pieprasījums pēc mainīgā kapitāla un tāpēc arī pieprasījums pēc naudas kapitāla, un tas spēj celt procenta likmi. Darbaspēka tirgus cena tad paceļas virs sava vidējā lieluma, darbu atrod vairāk nekā vidējais strādnieku skaits, un reizē ar to aug procenta likme, tāpēc ka šādos apstākļos ceļas pieprasījums pēc naudas kapitāla. Augošais pieprasījums pēc darbaspēka sadārdzina šo preci tāpat kā ikvienu citu, ceļ darbaspēka cenu, bet neceļ peļņu, kas dibināta galvenokārt tieši uz šīs preces relatīvo lētumu. Bet līdz ar to — pieņemtajos apstākļos — tas ceļ procenta likmi, tāpēc ka ceļ pieprasījumu pēc naudas kapitāla. Ja naudas kapitālists savu naudu neaizdotu, bet pārvērstos par rūpnieku, tad pats par sevi tas fakts, ka viņam tagad jāmaksā dārgāk par darbu, neceltu viņa peļņu, bet pro tanto to samazinātu. Vispārējā konjunktūra varētu izveidoties tā, ka viņa peļņa tomēr celtos, bet nepavisam ne tāpēc, ka viņš dārgāk samaksātu par darbu. Tomēr ar pēdējo apstākli, ciktāl tas ceļ pieprasījumu pēc naudas kapitāla, pietiek, lai celtu procenta likmi. Ja kaut kādu cēloņu rezultātā celtos darba alga konjunktūrā, kas citādā ziņā ir nelabvēlīga, tad darba algas pieaugšana pazeminātu peļņas normu, bet celtu procenta likmi tādā mērā, kādā tā palielinātu pieprasījumu pēc naudas kapitāla.

Tas, ko Overstons sauc par «pieprasījumu pēc kapitāla», ja nerunājam par darbu, ir tikai pieprasījums pēc precēm. Pieprasījums pēc precēm ceļ šo preču cenu tiklab tajā gadījumā, ja šis pieprasījums ceļas virs vidējā, kā arī tajā gadījumā, ja piedāvājums krītas zem vidējā. Ja, piemēram, rūpniecības kapitālistam vai tirgotājam jāmaksā tagad 150 st. märc. par to pašu preču masu, par kuru tas agrāk maksājis 100 st. märc., tad viņam vajadzēs aizņemties 150 st. märc., nevis parastās 100 st. märc. un tātad, izejot no 5%, vajadzēs maksāt $7^1/_2$ st. märc. procentu agrāko 5 st. märc. vietā. Summa, ko viņi maksās kā procentu, pieaugs, jo pieaugs nodarbinātā kapitāla masa.

Viss Overstona kga mēģinājuma mērķis ir aizdevu un rūpnieciskā kapitāla intereses parādīt kā identiskas, bet viņa banku akts ir domāts tieši tam, lai šo interešu atšķirību izmantotu naudas kapitāla labā.

Gadījumā, ja preču piedāvājums krītas zem vidējā līmeņa, pieprasījums pēc precēm var arī neuzsūkt vairāk naudas kapitāla nekā agrāk. Tā pati un varbūt pat mazāka summa ir jāmaksā par preču kopvērtību, bet par to pašu summu tagad saņem mazāku lietošanas vērtību daudzumu. Šajā gadījumā pieprasījums pēc

aizdevu naudas kapitāla nemainīsies un tātad procenta likme necelsies, kaut arī pieprasījums pēc precēm salīdzinājumā ar to piedāvājumu un tāpēc arī preces cena celtos. Procenta likmi tas var skart tikai tajā gadījumā, ja pieaug vispārējais pieprasījums pēc aizdevu kapitāla, bet saskaņā ar iepriekš minētajiem pieņēmumiem tas tā nav.

Tomēr iespējams arī tāds gadījums, ka zināmas preces piedāvājums krītas zem vidējā līmeņa, kā tas ir, piemēram, labības, kokvilnas u. tml. neražas gadījumā, bet pieprasījums pēc aizdevu kapitāla aug, tāpēc ka notiek spekulācija uz vēl lielāku cenu celšanos, un vienkāršākais līdzeklis celt cenas ir uz laiku likvidēt tirgū daļu piedāvājuma. Lai samaksātu par pirkto preci, to nepārdodot, nauda tiek iegūta ar komerciālu «vekseļu operāciju» palīdzību. Tādā gadījumā aug pieprasījums pēc aizdevu kapitāla un procenta likme var celties sakarā ar šādu mēģinājumu mākslīgi nelaist preci tirgū. Augstāka procenta likme tad izteic preču kapitāla piedāvājuma mākslīgu samazināšanos.

No otras puses, pieprasījums pēc zināma produkta var pieaugt sakarā ar to, ka pieaug šī produkta piedāvājums un preces cena nokritusies zem sava vidējā līmeņa.

Šajā gadījumā pieprasījums pēc aizdevu kapitāla var palikt nemainīgs vai var pat kristies, jo par to pašu naudas summu var iegūt lielāku daudzumu preču. Var tomēr notikt arī spekulatīva rezervju veidošana — pa daļai tāpēc, lai izmantotu labvēlīgu brīdi ražošanai, pa daļai — cerot uz cenu vēlāku celšanos. Šajā gadījumā pieprasījums pēc aizdevu kapitāla var augt un paaugstinātais procenta līmenis liecinātu par kapitāla ieguldījumiem, izveidojot ražīgā kapitāla elementu pārmērīgus krājumus. Mēs aplūkojam te tikai pieprasījumu pēc aizdevu kapitāla, ciktāl uz to iedarbojas preču kapitāla pieprasījums un piedāvājums. Jau agrāk bija parādīts, kādā veidā atražošanas procesa stāvoklis, kas mainās rūpnieciskā cikla fāzēs, ietekmē aizdevu kapitāla piedāvājumu. Triviālo atzinumu, ka procenta tirgus likmi nosaka (aizdevu) kapitāla piedāvājums un pieprasījums, Overstons viltīgi sajauc ar savu paša pieņēmumu, pēc kura aizdevu kapitāls ir identisks ar kapitālu vispār, un cenšas tādējādi pārvērst augļotāju par vienīgo kapitālistu un tā kapitālu — par vienīgo kapitāla veidu.

Nomāktības periodā pieprasījums pēc aizdevu kapitāla ir pieprasījums pēc maksāšanas līdzekļiem un nekas vairāk; tas nepavisam nav pieprasījums pēc naudas kā pirkšanas līdzekļa. Pie tam procenta likme var celties ļoti augstu neatkarīgi no tā, vai reālais kapitāls — ražīgais un preču kapitāls — ir pārpilnībā vai arī tā ir maz. Ciktāl tirgotāji un ražotāji var dot labu nodrošinājumu, pieprasījums pēc maksāšanas līdzekļiem ir vienkārši pieprasījums pēc tā, ko var pārvērst *naudā*; ciktāl šī nodrošinājuma nav, ciktāl tātad maksāšanas līdzekļu aizdevums dod kapitālistiem ne tikai

naudas formu, bet gan viņiem trūkstošo *ekvivalentu* samaksai, lai arī kādā formā tas būtu, tiktāl pieprasījums pēc maksāšanas līdzekļiem ir pieprasījums pēc *naudas kapitāla*. Tas ir punkts, kurā ir vienlīdz taisnība un nav taisnības abu izplatītās teorijas pretējo ieskatu piekritējiem jautājumā par krīzēm. Tie, kas apgalvo, ka pastāv tikai maksāšanas līdzekļu trūkums, vai nu domā tikai par personām, kurām pieder bona fide* nodrošinājums, vai arī ir tādi muļķi, ka piedēvē bankām spēku un pienākumu pārvērst, izlaižot papīra zīmes, visus bankrotējušos spekulantus par solīdiem, maksātspējīgiem kapitālistiem. Tie, kas saka, ka pastāv tikai kapitāla trūkums, vai nu nodarbojas ar vienkāršu vārdu spēli, jo patiesībā šādā laikā pārmērīga importa un pārprodukcijas dēļ vienmēr ir tāds kapitāla pārmērīgums, *kuram nav iespējams pārvērsties naudā*, vai arī viņi runā tikai par tiem kredīta bruņiniekiem, kuri tiešām nonāk apstākļos, kad tie vairs nesaņem svešu kapitālu, lai saimniekotu ar tā palīdzību, un tāpēc prasa, lai banka ne tikai palīdz tiem atgūt zaudēto kapitālu, bet arī dod iespēju turpināt spekulatīvos darījumus.

Kapitālistiskās ražošanas pamats ir tas, ka nauda kā patstāvīga vērtības forma stāv pretim precei; citiem vārdiem sakot, maiņas vērtībai jāiegūst patstāvīga forma naudā, un tas ir iespējams tikai tāpēc, ka noteikta prece kļūst par materiālu, ar kura vērtību tiek mērītas visas citas preces, ka tas tieši tāpēc kļūst par vispārēju preci, preci par excellence** pretstatā visām citām precēm. Tam jāizpaužas divējādā virzienā, it sevišķi kapitālistiski attīstītās nācijās, kuras plašos apmēros aizstāj naudu, no vienas puses, ar kredīta operācijām, no otras puses, ar kredītnaudu. Nomāktības periodos, kad kredīts sašaurinās vai pilnīgi izbeidzas, nauda pēkšņi kļūst par absolūtu pretstatu visām precēm kā vienīgais maksāšanas līdzeklis un vērtības patiesā esamība. Tā rezultāts — vispārēja preču vērtības krišanās, grūtības, pat neiespējamība pārvērst tās par naudu, t. i., par viņu pašu tīri fantastisku formu. Bet, no otras puses, pati kredītnauda ir nauda tikai tiktāl, ciktāl tā savas nominālās vērtības summā absolūti aizstāj īstenu naudu. Līdz ar zelta aizplūšanu kļūst problemātiska iespēja pārvērst to par naudu, t. i., tās identitāte ar īstenu zeltu. No tā izriet piespiedu pasākumi, procenta likmes celšana utt., lai nodrošinātu nosacījumus pārvēršanai par zeltu. To var novest līdz galējībai ar aplamu likumdošanu, kas balstās uz nepareizām naudas teorijām un ko nācijai uzspiež naudas tirgotāji, Overstoni un kompānija savās interesēs. Bet [kredītnaudas] pamats ir dots līdz ar paša ražošanas veida pamatu. Kredītnaudas vērtības zaudēšana (protams, ne jau šķietama tās vērtības zaudēšana) satricinātu visas pastāvošās attiecības. Tāpēc tiek upurēta preču vērtība, lai nodrošinātu šīs vērtības fantastisko un patstāvīgo esamību naudā.

* — nodrošinājums, par kura drošību nav pamata šaubīties. — *Red.*
** — galvenokārt. — *Red.*

Kā naudas vērtība tā ir nodrošināta vispār tikai tik ilgi, kamēr ir nodrošināta pati nauda. Dažu miljonu dēļ naudā tāpēc jāupurē daudzi miljoni precēs. Tas ir nenovēršams, pastāvot kapitālistiskajai ražošanai, un ir viens no tās jaukumiem. Agrāko ražošanas veidu apstākļos tas nav novērots, jo uz šaurās bāzes, uz kuras norisinās to attīstība, neattīstās nedz kredīts, nedz kredītnauda. Kamēr darba *sabiedriskais* raksturs parādās kā preču *eksistences naudas forma*, t. i., kā *lieta*, kas pastāv ārpus īstenās ražošanas, nav novēršamas naudas krīzes, kas ir neatkarīgas no īstenajām krīzēm vai ir to saasinājums. No otras puses, ir skaidrs, ka, iekam nav satricināts bankas kredīts, banka šādos gadījumos, palielinot kredītnaudas daudzumu, mazina paniku un, izņemot to no apgrozības, palielina paniku. Visa mūslaiku rūpniecības vēsture rāda, ka, ja ražošana iekšzemē būtu organizēta, tad metāls būtu vajadzīgs tikai tādēļ, lai izmaksātu starpību starptautiskās tirdzniecības bilancē, kad tās līdzsvars kādā momentā būtu traucēts. Ka iekšzemē jau tagad nav vajadzīga metāla nauda, par to liecina tas, ka tā saucamās nacionālās bankas pārtrauc banknošu apmaiņu un visos ārkārtējos gadījumos ķeras pie šī paņēmiena kā pie vienīgā glābiņa.

Attiecībā uz divām personām būtu smieklīgi teikt, ka to savstarpējās saistībās tām abām ir nelabvēlīga maksājumu bilance. Ja katra no tām ir tiklab parādniece, kā kreditore attiecībā pret otru un ja to prasījumi savstarpēji netiek dzēsti, tad ir skaidrs, ka beigu beigās tikai viena ir otras parādniece par starpības summu. Bet stāvoklis ir citāds, ja runa ir par nācijām. Un, ka tas ir citāds, to atzīst visi ekonomisti, izvirzīdami atzinumu, pēc kura attiecīgās nācijas maksājumu bilance var būt tai labvēlīga vai nelabvēlīga, lai gan tās tirdzniecības bilancei beigu beigās jālīdzsvarojas. Maksājumu bilance atšķiras no tirdzniecības bilances ar to, ka tā ir tirdzniecības bilance, pēc kuras maksājums jāizdara noteiktā laikā. Bet krīzes samazina atšķirību starp tirdzniecības un maksājumu bilanci uz īsu laika posmu, un zināmas parādības, kas attīstās nācijā, kuru aptvērusi krīze un kurai tātad tagad iestājas maksāšanas laiks, — šīs parādības jau pašas par sevi saīsina periodu, kurā jāizdara maksājumu dzēšana. Pirmkārt, cēlmetālu izvedums, pēc tam konsignēto preču izpārdošana, preču eksports, lai tās realizētu vai lai iegūtu pret tām naudas aizdevumu iekšzemē, procenta likmes celšanās, kredītu atprasīšana, vērtspapīru kursa krišanās, ārzemju vērtspapīru izpārdošana, ārzemju kapitāla piesaistīšana, lai to ieguldītu šajos vērtību zaudējušos papīros, beidzot, bankrots, kas dzēš ļoti daudz prasījumu. Pie tam bieži vien metāls tiek sūtīts uz zemi, kurā izcēlusies krīze, jo tās vekseļi ir nedroši un visdrošāk ir izdarīt maksājumu skaidrā naudā. Tam pievienojas vēl apstāklis, ka attiecībā uz Āziju visas kapitālistiskās nācijas parasti vienlaikus ir tās tiešas vai netiešas parādnieces. Tiklīdz šie dažādie apstākļi pilnīgi iedarbojas uz citu ieinteresēto

nāciju, tūdaļ arī pēdējā sākas zelta un sudraba eksports, īsi sakot, sākas maksāšanas periods, un tās pašas parādības atkārtojas.

Komerciālajā kredītā procents kā starpība starp cenu uz kredīta un cenu skaidrā naudā tikai tiktāl ietilpst preču cenā, ciktāl vekseļu termiņi ir garāki par parastajiem termiņiem. Pretējā gadījumā tas nenotiek. Tas izskaidrojams tādējādi, ka katrs ar vienu roku saņem šādu kredītu, ar otru roku to piešķir. {Tas nesaskan ar maniem novērojumiem. — *F. E.*} Bet, ciktāl preču cenā ietilpst diskonts, tad to regulē nevis šis komerciālais kredīts, bet gan naudas tirgus.

Ja naudas kapitāla pieprasījums un piedāvājums, kas nosaka procenta līmeni, būtu identiski ar īstenā kapitāla pieprasījumu un piedāvājumu, kā to apgalvo Overstons, tad procentam vajadzētu būt vienlaikus ir zemam, ir augstam atkarībā no tā, par kādu preci ir runa, vai arī attiecībā uz vienu un to pašu preci dažādās stadijās (izejviela, pusfabrikāts, gatavs produkts). 1844. gadā Anglijas bankas diskonta likme svārstījās starp 4% (no janvāra līdz septembrim) un $2^1/_2$—3% no novembra līdz gada beigām. 1845. gadā tā bija $2^1/_2$, $2^3/_4$, 3% no janvāra līdz oktobrim, starp 3% un 5% — pēdējos mēnešos. Kokvilnas fair Orleans* vidējā cena 1844. gadā bija $6^1/_4$ pensa un 1845. gadā — $4^7/_8$ pensa. 1844. g. 3. martā kokvilnas krājums Liverpūlē bija 627 042 saiņi, bet 1845. g. 3. martā — 773 800 saiņu. Spriežot pēc kokvilnas zemās cenas, 1845. gadā diskonta likmei vajadzēja būt zemai, kas faktiski arī bija vērojams šī perioda lielākajā daļā. Bet, spriežot pēc dzijas cenas, procentam vajadzētu būt augstam, jo cenas bija relatīvi augstas un peļņa absolūti augsta. No vienas mārciņas kokvilnas, kas maksāja 4 pensus, 1845. gadā varēja izvērpt ar 4 pensu lielām vērpšanas izmaksām dziju (№ 40 labu secunda mule twist**), kura vērpējam tādējādi izmaksāja 8 pensus un kuru viņš 1845. g. septembrī un oktobrī varēja pārdot par $10^1/_2$ vai $11^1/_2$ pensa mārciņā. (Sk. tālāk Vailija liecības.)

Viss jautājums ir atrisināms šādā veidā.

Aizdevu kapitāla pieprasījums un piedāvājums būtu identiski ar kapitāla pieprasījumu un piedāvājumu vispār (kaut gan pēdējā frāze ir absurda: rūpniekam vai tirgotājam prece ir viņa kapitāla forma, tomēr viņam nekad nav vajadzīgs kapitāls kā tāds, bet vienmēr tikai speciāla prece kā tāda, viņš pērk un samaksā to kā preci — labību vai kokvilnu — neatkarīgi no lomas, kāda precei būs viņa kapitāla riņķojumā) tikai tajā gadījumā, ja nemaz nebūtu naudas kreditoru, bet toties aizdevējiem kapitālistiem piederētu mašīnas, izejvielas u. tml. un tie aizdotu vai iznomātu šo savu īpašumu — tāpat kā tagad tiek izīrēti nami — rūpniecības kapitālistiem, kuriem pašiem pieder daļa no šiem priekšmetiem. Šādos apstākļos aizdevu kapitāla piedāvājums būtu

* — kokvilnas šķirne. — *Red.*
** — dzijas šķirne. — *Red.*

identisks ar ražošanas elementu piedāvājumu rūpniecības kapitālistiem vai ar preču piedāvājumu tirgotājiem. Bet ir pilnīgi skaidrs, ka šajā gadījumā peļņas sadalījumu starp kreditoru un aizņēmēju pilnīgi nosacītu pirmām kārtām attiecība starp aizdoto kapitālu un kapitālu, kas pieder tā pielietotājam.

Pēc Vegelina kga vārdiem («B. A.», 1857), procenta likmi nosaka «nenodarbinātā kapitāla masa» (252.); tā ir «tikai ieguldījumu meklējošā, nenodarbinātā kapitāla masas rādītājs» (271.); vēlāk šo nenodarbināto kapitālu viņš sauc par floating capital (485.), pie tam ar pēdējo viņš saprot «Anglijas bankas banknotes un citus apgrozības līdzekļus valstī, piemēram, provinces banku banknotes un apgrozībā esošās monētas... es saprotu ar floating capital arī banku rezerves» (502., 503.), un vēlāk viņš tepat pieskaita zelta stieņus (503.). Tas pats Vegelins apgalvo, ka Anglijas bankai ir liela ietekme uz procenta likmi tajos periodos, «kad mēs» (Anglijas banka) «faktiski turam savās rokās nenodarbinātā kapitāla lielāko daļu» (1198.), kamēr saskaņā ar iepriekš citētajām Overstona kga liecībām Anglijas banka «nav vieta priekš kapitāla». Tālāk Vegelins saka:

«Pēc manām domām, diskonta likmi nosaka nenodarbinātā kapitāla daudzums valstī. Nenodarbinātā kapitāla daudzumu pārstāv Anglijas bankas rezerve, kura faktiski ir metāla rezerve. Tādējādi, ja cēlmetāla krājums samazinās, tad tas samazina nenodarbinātā kapitāla daudzumu valstī un tātad ceļ vēl atlikušās kapitāla daļas vērtību» (1258.).

Dž. Stjuarts Mills saka (2102.):

«Lai uzturētu savas bankas operāciju nodaļas darbības spēju, Banka ir spiesta darīt visu iespējamo, lai papildinātu šīs nodaļas rezervi, tāpēc, tiklīdz tā pamana, ka sākas aizplūšana, tai jānodrošina sev rezerve un vai nu jāsašaurina diskonta operācijas, vai arī jāpārdod vērtspapīri.»

Rezerve, ciktāl runa ir tikai par bankas operāciju nodaļu, ir rezerve vienīgi noguldījumiem. Pēc Overstonu domām, bankas operāciju nodaļai vajag rīkoties vienkārši kā baņķierim, neņemot vērā banknošu «automātisko» emisiju. Bet īstas nomāktības periodos Anglijas banka neatkarīgi no bankas operāciju nodaļas rezerves, kas sastāv vienīgi no banknotēm, ļoti vērīgi seko metāla rezerves stāvoklim, un tai tas ir jādara, ja tā negrib piedzīvot krahu. Jo tādā pašā mērā, kādā zūd metāla rezerve, zūd arī banknošu rezerve, un Overstona kgm, kas tik gudri to ierīkojis ar savu 1844. g. banku aktu, tas ir jāzina labāk nekā jebkuram citam.

TRISDESMIT TRESĀ NODAĻA

APGROZĪBAS LĪDZEKĻI KREDĪTA SISTĒMAS APSTĀKĻOS

«Kredīts ir apgrozības ātruma lielais regulētājs. Ar to izskaidrojams, kāpēc asas depresijas periods naudas tirgū parasti sakrīt ar apgrozības kanālu pārpildījumu līdz pēdējai iespējai» («The Currency Theory Reviewed etc.», p. 65).

Tas jāsaprot divējādi. No vienas puses, visas apgrozības līdzekļu ekonomiskas izlietošanas metodes ir dibinātas uz kredītu. Bet, no otras puses, ņemsim, piemēram, banknoti 500 st. märc. apmērā. *A* atdod to šodien personai *B*, samaksājot vekseli; *B* iemaksā to tajā pašā dienā savam baņķierim kā noguldījumu; baņķieris tajā pašā dienā diskontē ar tās palīdzību vekseli personai *C*; *C* samaksā to savai bankai, banka to atdod vekseļu māklerim kā aizdevumu utt. Ātrumu, ar kādu banknote te apgrozās, kalpojot pirkumiem un maksājumiem, nosaka tas ātrums, ar kādu tā arvien no jauna atgriežas pie kāda noguldījuma formā un pēc tam atkal pāriet citās rokās aizdevuma formā. Apgrozības līdzekļu vienkārša ekonomēšana sasniedz savu augstāko attīstību Norēķinu palātā vienkāršā notecējušo vekseļu apmaiņā un naudas kā maksāšanas līdzekļa dominējošā funkcijā, lai dzēstu tikai pārpalikumus. Bet pati šo vekseļu pastāvēšana ir dibināta atkal uz kredītu, ko piešķir viens otram rūpnieki un tirgotāji. Ja šis kredīts samazinās, tad samazinās vekseļu, it īpaši ilgtermiņa vekseļu skaits un tātad arī šīs maksājumu izlīdzināšanas metodes iedarbīgums. Tikai divējādā veidā var realizēties šāda veida ekonomija, kas nozīmē naudas izņemšanu no apgrozības un ir pilnīgi dibināta uz naudas kā maksāšanas līdzekļa funkciju, kura savukārt ir dibināta uz kredītu (mēs te nerunājam par šo maksājumu koncentrācijas tehnikas lielāku vai mazāku attīstību): parādu pretprasījumus, ko pārstāv vekseļi un čeki, vai nu dzēš viens un tas pats baņķieris, kurš tikai pārraksta prasījumu no viena konta uz cita kontu, vai arī dažādi baņķieri dzēš tos savos norēķinos savstarpēji.[11] 8—10 miljonu vek-

[11]) Vidējais dienu skaits, kurās bija apgrozībā banknote:

Gadi	5 st. m. banknote	10 st. m. banknote	20—100 st. m. banknote	200—500 st. m. banknote	1000 st. m. banknote
1792	?	236	209	31	22
1818	148	137	121	18	13
1846	79	71	34	12	8
1856	70	58	27	9	7

(Anglijas bankas kasiera Maršala aprēķins ziņojumā «Report on Bank Acts», 1857, part II, Appendix, p. 300—301.)

seļu koncentrācija viena vekseļu mākleŗa, piemēram, firmas Overends, Gārnejs un K° rokās bija viens no galvenajiem līdzekļiem, kā lokāli paplašināt šādas maksājumu dzēšanas mērogu. Ar šādas ekonomēšanas palīdzību ceļas apgrozības līdzekļu efektivitāte, jo ir vajadzīgs mazāks to daudzums, tie vajadzīgi tikai, lai nomaksātu bilances starpību. No otras puses, kā apgrozības līdzeklis funkcionējošas naudas kustības ātrums (ar ko arī tiek sasniegta ekonomija) ir pilnīgi atkarīgs no pirkumu un pārdevumu plūsmas, kā arī no maksājumu savijuma, ciktāl šie pēdējie tiek izdarīti cits pēc cita ar naudas palīdzību. Bet kredīts pastarpina apgrozību un līdz ar to ceļ tās ātrumu. Tā, piemēram, atsevišķa monēta var apkalpot tikai piecus apgrozījumus un, funkcionējot kā vienkāršs apgrozības līdzeklis bez kredīta starpniecības, paliek ilgāk katrās atsevišķās rokās, ja *A*, tās sākotnējais īpašnieks, pērk no *B*, *B* no *C*, *C* no *D*, *D* no *E*, *E* no *F* un tātad tās pāreju no vienām rokām otrās rada tikai īsteni pirkumi un pārdevumi. Ja turpretim *B* iemaksā naudu, ko saņēmis no *A*, savam baņķierim kā noguldījumu un baņķieris izsniedz to *C*, diskontējot tā vekseli, *C* pērk no *D*, *D* no jauna iemaksā naudu kā noguldījumu savam baņķierim, pēdējais aizdod to *E*, kurš pērk no *F*, tad pašu šo naudas kā vienkārša apgrozības līdzekļa (pirkšanas līdzekļa) kustības ātrumu te nosaka vairākas kredīta operācijas: *B* izdarītā deponēšana viņa baņķierim, šī baņķiera diskonts personai *C*, *D* izdarītā deponēšana baņķierim un šī baņķiera diskonts personai *E* — tātad četras kredīta operācijas. Bez šīm kredīta operācijām viens un tas pats naudas gabals nespētu zināmajā laika posmā veikt citu pēc cita piecus atsevišķus pirkumus. Tā kā šis naudas gabals pārgāja no vienām rokām otrās — kā noguldījums un ar vekseļu diskontu — bez īstenu pirkumu un pārdevumu starpniecības, paātrinājās tā pāreja no vienām rokām otrās vairākos īstenos pirkumos un pārdevumos.

Mēs tikko redzējām, ka viena un tā pati banknote var izveidot noguldījumus pie dažādiem baņķieriem. Gluži tāpat tā var izveidot dažādus noguldījumus pie viena un tā paša baņķiera. Baņķieris diskontē *B* vekseli ar banknoti, ko noguldījis *A*. *B* samaksā personai *C*, *C* iemaksā kā noguldījumu to pašu banknoti tam pašam baņķierim, kurš to izdevis.

Aplūkojot vienkāršo naudas apgrozību («Kapitāls», I gr., III nod., 2.), mēs jau parādījām, ka tiešām apgrozībā esošās naudas masu — pieņemot, ka apgrozības ātrums un ekonomijas pakāpe maksājumos ir zināmi lielumi, — nosaka preču cenas un darījumu daudzums.[130] Tas pats likums ir spēkā arī attiecībā uz banknošu apgrozību.

Nākamajā tabulā («B. A.», 1858, p. XXVI) ir norādīta katram gadam apgrozībā esošo Anglijas bankas banknošu vidējā gadskārtējā summa, ciktāl tās atradās publikas rokās, pie tam parādītas 5 un 10 märc. banknošu, 20, 100 un lielāko — 200—1000 märc. banknošu summas; gluži tāpat minēta katras ailes procentuālā attiecība pret kopējo apgrozībā esošo banknošu daudzumu. Summas dotas noapaļoti tūkstošos sterliņu märciņu.

Gadi	5—10 st. m banknotes	Procentuālā attiecība	20—100 st. m. banknotes	Procentuālā attiecība	200—1000 st. m. banknotes	Procentuālā attiecība	Kopā st. m.
1844	9 263 st. m.	45,7	5 735 st. m.	28,3	5 253 st. m.	26,0	20 241 st. m.
1845	9 698 „ „	46,9	6 082 „ „	29,3	4 942 „ „	23,8	20 722 „ „
1846	9 918 „ „	48,9	5 778 „ „	28,5	4 590 „ „	22,6	20 286 „ „
1847	9 591 „ „	50,1	5 498 „ „	28,7	4 066 „ „	21,2	19 155 „ „
1848	8 732 „ „	48,3	5 046 „ „	27,9	4 307 „ „	23,8	18 085 „ „
1849	8 692 „ „	47,2	5 234 „ „	28,5	4 477 „ „	24,3	18 403 „ „
1850	9 164 „ „	47,2	5 587 „ „	28,8	4 646 „ „	24,0	19 398 „ „
1851	9 362 „ „	48,1	5 554 „ „	28,5	4 557 „ „	23,4	19 473 „ „
1852	9 839 „ „	45,0	6 161 „ „	28,2	5 856 „ „	26,8	21 856 „ „
1853	10 699 „ „	47,3	6 393 „ „	28,2	5 541 „ „	24,5	22 653 „ „
1854	10 565 „ „	51,0	5 910 „ „	28,5	4 234 „ „	20,5	20 709 „ „
1855	10 628 „ „	53,6	5 706 „ „	28,9	3 459 „ „	17,5	19 793 „ „
1856	10 680 „ „	54,4	5 645 „ „	28,7	3 323 „ „	16,9	19 648 „ „
1857	10 659 „ „	54,7	5 567 „ „	28,6	3 241 „ „	16,7	19 467 „ „

Tātad periodā no 1844. līdz 1857. g. apgrozībā esošo banknošu kopsumma pozitīvi ir samazinājusies, lai gan tirdznieciskā apgrozība, kā liecina importa un eksporta skaitļi, ir vairāk nekā divkāršojusies. Sīko — 5 st. märc. un 10 st. märc. banknošu summa ir pieaugusi, kā redzams pēc tabulas, no 9 263 000 st. märc. 1844. gadā uz 10 659 000 st. märc. 1857. gadā. Un tas noticis vienlaikus ar to lielo zelta apgrozības pieaugumu, kāds bija tieši toreiz. Turpretim lielāko banknošu (200—1000 st. märc. vērtībā) summa ir kritusies no 5 856 000 st. märc. 1852. gadā uz 3 241 000 st. märc. 1857. gadā. Tātad samazinājums ir vairāk nekā $2^1/_2$ miljona st. märc. Tas izskaidrojams šādi:

«1854. g. 8. jūnijā privātie Londonas baņķieri atļāva piedalīties Norēķinu palātas darbā akciju bankām, un drīz pēc tam noslēdzošās kontu izlīdzināšanas operācijas sāka kārtot Anglijas banka. Katras dienas norēķinu tagad izdara, pārrakstot kontos, kuri dažādām bankām ir Anglijas bankā. Šīs sistēmas ieviešanas rezultātā kļuvušas liekas lielāko kupīru banknotes, ko bankas agrāk lietoja, lai dzēstu savstarpējos rēķinus» («B. A.», 1858, p. V).

Līdz kādam minimumam tiek novesta naudas lietošana vairumtirdzniecībā, ir redzams no tabulas, kas iespiesta «Kapitāla» I grāmatā, III nod., 103. piezīmē[131], un ko iesniegusi 1857. g. apakšnama banku likumdošanas komisijai firma Morisons, Dilons un K°, viena no tām lielākajām Londonas firmām, kur mazumtirgotājs var iepirkt visu viņam vajadzīgo dažāda veida preču krājumu.

Pēc V. Ņūmārča liecības 1857. g. apakšnama banku likumdošanas komisijā («B. A.», 1857) № 1741, apgrozības līdzekļu ekonomiju veicinājuši arī citi apstākļi: pasta takse 1 pensa apmērā, dzelzceļi, telegrāfs, īsi sakot, satiksmes līdzekļu uzlabošana, tāpēc Anglija pašlaik var, pastāvot gandrīz tai pašai banknošu apgrozībai, veikt piecas un sešas reizes lielākus apgrozījumus nekā agrāk. Tie paši cēloņi stipri veicinājuši to, ka no apgrozības arvien vairāk tika izstumtas banknotes ar lielāku nekā 10 st. märc. vērtību. Šeit Ņūmārčs saskata dabisku izskaidrojumu tam, ka Skotijā un Īrijā, kur cirkulē pat 1 st. märc. banknotes, banknošu apgrozība pieaugusi gandrīz par 31% (1747.). Visu Apvienotajā karalistē apgrozībā esošo banknošu summa, ieskaitot arī 1 st. märc. banknotes, ir, pēc viņa vārdiem, 39 miljoni st. märc. (1749.). Apgrozībā esošā zelta vērtība = 70 miljonu st. märc. (1750.). Skotijā 1834. gadā bija apgrozībā banknotes par 3 120 000 st. märc., 1844. g. — par 3 020 000 st. märc., 1854. g. — par 4 050 000 st. märc. (1752.).

Jau no tā izriet, ka no emisijas banku patvaļas nebūt nav atkarīga apgrozībā esošo banknošu skaita palielināšana, lai tās varētu katrā laikā apmainīt pret naudu. {Par neapmaināmu papīra naudu te vispār nav runas; pret zeltu neapmaināmas banknotes var kļūt par vispārēju apgrozības līdzekli tikai tad, ja tās faktiski ir nodrošinātas ar valsts kredītu, kā, piemēram, pašlaik Krievijā. Tādējādi tās nonāk iepriekš minēto («Kapitāla» I gr., III nod., 2., c: Monēta. Vērtības zīme) likumu iedarbībā, kuri pārvalda pret zeltu neapmaināmās valsts papīra naudas kustību. — *F. E.*}

Apgrozībā esošo banknošu daudzums savā kustībā pakļauts apgrozības vajadzībām, un katra lieka banknote tūdaļ atgriežas pie tās iestādes, kas to izlaidusi. Tā kā Anglijā tikai Anglijas bankas banknotes apgrozās kā likumīgs maksāšanas līdzeklis, tad varam te neņemt vērā provinces banku banknošu niecīgo un vienīgi vietējo apgrozību.

Savās liecībās («B. A.», 1858) 1858. g. apakšnama banku likumdošanas komisijā Anglijas bankas pārvaldnieks Niva kgs saka:

«№ 947. (Jautājums:) Vai banknošu daudzums publikas rokās, lai arī ko jūs darītu, paliek, pēc jūsu vārdiem, tas pats, t. i., apmēram 20 miljonu st. märc.? — Parasti publikas vajadzībām ir vajadzīgs, acīm redzot, apmēram 20 miljonu. Zināmos, periodiski atkārtojošos gadalaikos šī summa paceļas par 1 vai $1^1/_2$ miljona. Ja publikai ir vajadzīgs vairāk, tad tā var, kā es jau saciju, katru reizi dabūt tās no Anglijas bankas. — 948. Jūs teicāt, ka panikas laikā publika nav ļāvusi jums samazināt banknošu summu; vai jūs nevarētu to paskaidrot? — Panikas periodos publikai, kā man šķiet, ir pilnīgi iespējams saņemt banknotes, un, protams, kamēr Bankai ir saistības, publika var pret šīm saistībām izņemt no Bankas banknotes. — 949. Tādējādi, acīm redzot, pastāvīgi ir vajadzīgi apmēram 20 miljoni st. märc. Anglijas bankas banknošu? — 20 miljonu st. märc. banknošu publikas rokās; šī summa mainās. Tā ir $18^1/_2$, 19, 20 miljonu utt., bet vidēji 19—20 miljonu.»

Tomasa Tūka liecība augšnama komisijā par 1847. g. tirdzniecības krīzi («C. D.», 1848/57):

№ 3094. «Bankai nav iespējas patvaļīgi palielināt publikas rokās esošo banknošu daudzumu; tai ir iespēja samazināt banknošu daudzumu publikas rokās, bet tikai ar ļoti varmācīgas operācijas palīdzību.»

Dž. Č. Raits, kas 30 gadus bija baņķieris Notingemā, pamatīgi noskaidrojis, ka provinces bankas nemaz nespēj uzturēt apgrozībā lielāku banknošu daudzumu nekā to, kurš vajadzīgs publikai un kuru grib publika, saka par Anglijas bankas banknotēm («C. D.», 1848/57):

№ 2844. «Man nav zināmas nekādas» (banknošu emisijas) «robežas Anglijas bankai, bet katrs apgrozības līdzekļu pārpalikums pārvēršas par noguldījumiem un tādējādi pieņem citu formu.»

Tas pats attiecas arī uz Skotiju, kur apgrozās gandrīz vienīgi papīra nauda, tāpēc ka te, tāpat kā Īrijā, ir atļautas banknotes vienas mārciņas vērtībā un tāpēc ka «the scotch hate gold»*. Kādas Skotijas bankas pārvaldnieks Kenedijs paskaidro, ka bankas nespēj sašaurināt savu banknošu apgrozību, un

«paliek pie uzskata, ka, kamēr darījumi iekšzemē prasa savai realizācijai banknotes vai zeltu, baņķieriem jāpiegādā tik daudz apgrozības līdzekļu, cik ir vajadzīgs šiem darījumiem, — vai nu uz pašu noguldītāju pieprasījumu, vai kaut kā citādi... Skotijas bankas var ierobežot savas operācijas, bet tās nespēj kontrolēt banknošu izlaidumu» (turpat, № 3446, 3448).

Tādā pašā garā izsakās Andersons, Union Bank of Scotland pārvaldnieks (turpat, № 3578).

«Vai banknošu savstarpējas apmaiņas sistēma» {Skotijas banku starpā} «ir šķērslis kādas atsevišķas bankas pārmērīgam banknošu izlaidumam? — Protams, bet mūsu rokās ir iedarbīgāks līdzeklis nekā banknošu apmaiņa» {šai apmaiņai īstenībā nav ar minēto mērķi nekāda sakara, kaut arī tā nodrošina katras atsevišķas bankas banknošu apgrozību visā Skotijā}, «un tā ir parastā prakse Skotijā — atvērt kontu bankā; katram, kam ir kaut kāda nauda, ir arī konts kādā bankā, un viņš katru dienu iemaksā tur visu naudu, kura viņam pašam attiecīgajā brīdī nav vajadzīga, tā ka katras veikalnieciskās dienas beigās bankās atrodas visa nauda, izņemot to, kas katram ir kabatā.»

Tāds pats stāvoklis ir arī Īrijā (sk. Īrijas bankas pārvaldnieka Makdonela un Īrijas provinces bankas direktora Marija liecības tajā pašā komisijā).

Banknošu apgrozība, kas ir neatkarīga no Anglijas bankas gribas, tādā pašā mērā ir arī neatkarīga no tā zelta rezerves stāvokļa Bankas noliktavā, kurš nodrošina šo banknošu apmaiņu.

«1846. g. 18. septembrī Anglijas bankas banknotes bija apgrozībā par summu 20 900 000 st. märc. un tās metāla rezerve bija 16 273 000 st. märc.; 1847. g. 5. aprīlī apgrozībā esošo banknošu summa bija 20 815 000 st. märc., metāla rezerve — 10 246 000 st. märc. ... Tātad, kaut gan bija noticis 6 miljonu st. märc. liels cēlmetāla eksports, tomēr banknošu apgrozība nemaz nebija sašaurinājusies» (J. G. Kinnear. «The Crisis and the Currency». London, 1847, p. 5).

Tomēr pats par sevi saprotams, ka tas ir pareizi tikai apstākļos, kuri pašlaik valda Anglijā, un arī tur tikai tiktāl, ciktāl likum-

* — «skoti ienīst zeltu». — *Red.*

došana nenosaka citu attiecību starp banknošu emisiju un metāla rezervi.

Tātad apgrozībā esošās naudas — banknošu un zelta daudzumu ietekmē tikai pašas veikalnieciskās darbības vajadzības. Te pirmām kārtām jāņem vērā periodiskās svārstības, kas atkārtojas katru gadu, lai arī kāds būtu veikalnieciskās darbības vispārējais stāvoklis, tā ka pēdējos 20 gados

«vienā mēnesī apgrozība sasniedz augstu līmeni, otrā mēnesī šis līmenis ir zems, bet trešajā mēnesī tas ir vidējs» (Ņūmārčs, «B. A.», 1857, № 1650).

Tā katru gadu augustā daži miljoni st. märc. — pa lielākajai daļai zeltā — aiziet no Anglijas bankas iekšējā apgrozībā, lai samaksātu ar ražas novākšanu saistītās izmaksas, tā kā te runa ir galvenokārt par darba algas izmaksu, tad Anglijā banknotes šajā gadījumā ir maz pielietojamas. Ap gada beigām šī nauda no jauna ieplūst Bankā. Skotijā sovrinu vietā ir gandrīz vienīgi banknotes vienas märciņas vērtībā; tāpēc te attiecīgajos gadījumos banknošu apgrozība paplašinās par 3—4 miljoniem st. märc., proti, divas reizes gadā, maijā un novembrī; pēc 14 dienām sākas jau atpakaļatplūšana, un mēneša laikā tā gandrīz ir beigusies (Andersons, «C. D.», 1848/57, № 3595—3600).

Ar Anglijas bankas banknotēm notiek turklāt četras reizes gadā pārejošas svārstības sakarā ar to, ka katru gada ceturksni tiek maksātas «dividendes», t. i., procenti par valsts parādu, un šai nolūkā banknotes vispirms tiek izņemtas no apgrozības un pēc tam no jauna laistas publikā, bet ļoti ātri tās atkal atplūst atpakaļ. Vegelins («B. A.», 1857, № 38) noteicis tādējādi radīto banknošu apgrozības svārstību apmērus uz $2^1/_2$ miljona. Turpretim Čepmena kgs, pazīstamās firmas Overends, Gārnejs un K° pārstāvis, novērtē tā radīto traucējumu naudas tirgū ievērojami augstāk.

«Ja jūs izņemat no apgrozības 6 vai 7 miljonus valsts ienākumu veidā, lai ar tiem izmaksātu dividendes, tad taču ir jābūt kādam, kas piegādātu uz šo laika posmu attiecīgo summu» («B. A.», 1857, № 5196).

Daudz nozīmīgākas un ilgākas ir tās svārstības apgrozībā esošo līdzekļu apmēros, kuras atbilst dažādām rūpnieciskā cikla fāzēm. Paklausīsimies, ko saka par to kāds cits tās pašas firmas dalībnieks — cienītais kvakers Semjuels Gārnejs («C. D.», 1848/57, № 2645).

«Oktobra beigās (1847. g.) publikas rokās bija banknotes par 20 800 000 st. märc. Tai pašā laikā tikai ar lielām grūtībām varēja iegūt banknotes naudas tirgū. Tā cēlonis bija vispārējās bažas, ka 1844. g. banku akta ierobežojumu rezultātā nebūs iespējams iegūt banknotes pietiekamā daudzumā. Pašlaik» (1848. g. martā) «publikas rokās ir banknotes... par 17 700 000 st. märc., bet, tā kā tagad nav nekādas komerciālas panikas, tas ir daudz vairāk, nekā vajadzīgs. Londonā nav neviena baņķiera vai naudas tirgotāja, kuram nebūtu banknošu vairāk, nekā viņš var izlietot. — 2650. Banknošu summa... ārpus Anglijas bankas ir gluži nepietiekams aktīvā apgrozības stāvokļa rādītājs, ja blakus tam neņemam vērā... tirdzniecības un kredīta stāvokli. — 2651. Ja

pašlaik ir jūtams, ka, pastāvot zināmiem apgrozības apmēriem, publikas rokās ir pārāk daudz banknošu, tad tas lielā mērā ir izskaidrojams ar tagadējo lielās stagnācijas stāvokli. Pastāvot augstām cenām un atdzīvojoties komerciālajai darbībai, šīs pašas 17 700 000 st. märc. radītu mūsos sajūtu, ka apgrozībā naudas nav pietiekami.»

{Pagaidām stāvoklis ir tāds, ka izdarīto avansējumu atpakaļatplūšana notiek regulāri un tātad kredīts nav satricināts, apgrozības paplašināšanos un sašaurināšanos regulē vienkārši rūpnieku un tirgotāju vajadzības. Tā kā zeltam, vismaz Anglijā, nav nekādas lomas vairumtirdzniecībā un tā kā zelta apgrozība, ja neņemam vērā sezonas svārstības, ir aplūkojama kā ļoti pastāvīgs lielums vairāk vai mazāk ilgā laika posmā, tad Anglijas bankas banknošu apgrozība diezgan precīzi izteic šo pārmaiņu mērogu. Klusuma periodā pēc krīzes apgrozības apmēri ir vismazākie; līdz ar jaunu pieprasījuma atdzīvošanos pieaug arī vajadzība pēc apgrozības līdzekļiem, kura palielinās līdz ar uzplaukuma pieaugšanu; augstāko punktu apgrozības līdzekļu masa sasniedz pārmērīga sasprindzinājuma un pārmērīgas spekulācijas periodā — tad sākas krīze un no tirgus pēkšņi pazūd vēl nesen tādā pārpilnībā bijušās banknotes un līdz ar tām vekseļu diskontētāji, kreditori pret vērtspapīru ieķīlājumu, preču pircēji. Sauc palīgā Anglijas banku, bet tās spēki drīz vien izsīkst, 1844. g. banku akts spiež to ierobežot savu banknošu apgrozību tieši tādā momentā, kad visi brēc pēc banknotēm, kad preču īpašnieki nevar pārdot un tomēr ir spiesti maksāt, un tāpēc ir gatavi uz visādiem upuriem, lai tikai dabūtu banknotes.

«Panikas laikā,» saka iepriekš minētais baņķieris Raits (turpat, № 2930), «valstij ir vajadzīgs divreiz vairāk apgrozības līdzekļu nekā parasti, jo baņķieri un citas personas rada sev apgrozības līdzekļu rezerves.»

Tikko sākas krīze, runa ir tikai par maksāšanas līdzekļiem. Bet, tā kā šo maksāšanas līdzekļu ienākšanā katrs ir atkarīgs no citiem un neviens nezina, vai citi spēs nomaksāt noteiktajā termiņā, tad sākas vispārēja dzīšanās pēc tirgū esošajiem maksāšanas līdzekļiem, t. i., pēc banknotēm. Katrs noslēpj tik daudz banknošu, cik viņam izdodas iegūt, un tādējādi banknotes pazūd no apgrozības tieši tad, kad vajadzība pēc tām ir visasākā. 1847. g. oktobrim Semjuels Gārnejs («C. D.», 1848/57, № 1116) vērtē šādu banknošu daudzumu, kuras panikas momentā atradās aiz atslēgas, uz 4—5 miljoniem st. märc. — *F. E.*}

Šajā ziņā sevišķi interesantas ir Gārneja kompanjona — iepriekš minētā Čepmena liecības apakšnama 1857. g. banku likumdošanas komisijā («B. A.», 1857). Es atstāstu šo liecību galveno saturu tā kopsakarībā, kaut gan dažus tur skartos punktus pētīsim tikai vēlāk.

Čepmena kgs liecina sekojošo:

«4963. Es bez kādas šaubīšanās paskaidroju arī to, ka neatzīstu par pareizu, ja naudas tirgus būtu kaut kāda atsevišķa kapitālista varā (tādu Londonā nav

mazums), kuram ir iespēja radīt kolosālu naudas trūkumu un grūtības tieši tad, kad apgrozības apmēri ir ļoti nelieli... Ir iespējams... nav viens kapitālists vien, kas savos nolūkos var izņemt no apgrozības sfēras 1 vai 2 miljonus st. märc. banknotēs, ja tas viņam ir izdevīgi.»

4965. Liels spekulants var pārdot par vienu vai diviem miljoniem konsolus un tādējādi izņemt naudu no tirgus. Kaut kas līdzīgs notika nesen, un tā rezultātā radās «ārkārtīgi smags stāvoklis».

4967. Tādā gadījumā banknotes, protams, ir neražīgas.

«Bet tās nav svarīgi, ja tiek sasniegts lielais mērķis — radīt fondu papīru cenu krišanos, naudas trūkumu, un lielspekulantam ir pilnīga iespēja to sasniegt.»

Piemērs: kādreiz fondu biržā radās stiprs pieprasījums pēc naudas; neviens nezināja cēloni; kāds griezās pie Čepmena ar lūgumu aizdot 50 000 st. märc. par 7% gadā. Čepmens bija pārsteigts: viņa procenta likme bija daudz zemāka; viņš piekrita. Tūdaļ pēc tam šis pats cilvēks ieradās no jauna, paņēma vēl 50 000 st. märc. par $7^1/_2$%, pēc tam 100 000 st. märc par 8% un izteica vēlēšanos aizņemties vēl lielāku summu par $8^1/_2$%. Tad pat Čepmenu pārņēma bažas. Vēlāk atklājās, ka no tirgus pēkšņi tikusi izņemta ievērojama naudas summa. Bet, stāsta Čepmens,

«es tomēr aizdevu ievērojamu summu par 8%; iet tālāk es baidījos; es nezināju, kas no tā var iznākt».

Kaut gan no 19 līdz 20 miljonu st. märc. banknošu vairāk vai mazāk pastāvīgi it kā atrodas publikas rokās, tomēr nevajag aizmirst, ka pastāvīgi un ievērojami mainās attiecība starp to banknošu daļu, kas tiešām apgrozās, un to daļu, kura kā rezerve nekustīgi guļ bankās. Ja šī rezerve ir liela un tātad īstenās apgrozības līmenis zems, tad no naudas tirgus viedokļa tas nozīmē, ka apgrozības kanāli ir piepildīti līdz malām (the circulation is full, money is plentiful); ja rezerve ir maza, tātad īstenās apgrozības kanāli ir piepildīti, tad no naudas tirgus viedokļa šādu stāvokli sauc par zemu apgrozības līmeni (the circulation is low, money is scarce), t. i., nelieli apmēri ir tai daļai, kura pārstāv nenodarbināto aizdevu kapitālu. Īstenā, no rūpnieciskā cikla fāzēm neatkarīgā apgrozības paplašināšanās vai sašaurināšanās — pie tam tomēr publikai vajadzīgā summa nemainās — notiek tikai aiz tīri tehniskiem cēloņiem, piemēram, termiņos, kad maksājami nodokļi vai valsts parāda procenti. Kad maksā nodokļus, banknotes un zelts ieplūst Anglijas bankā vairāk par parasto mēru un faktiski sašaurina apgrozību neatkarīgi no tās vajadzībām. Pretējais notiek, kad izmaksā dividendes par valsts parādu. Pirmajā gadījumā aizņemas bankā, lai iegūtu apgrozības līdzekļus. Otrajā gadījumā procenta likme privātajās bankās krītas, jo uz laiku pieaugusi to rezerve. Tās nekādi neskar apgrozības līdzekļu absolūto summu; runa ir tikai par baņķieru firmu, kura faktiski laiž šos līdzekļus

apgrozībā; tai šis process ir aizdevu kapitāla atsavināšana, un tā tātad iebāž kabatā peļņu no šīs operācijas.

Vienā gadījumā notiek vienkārši apgrozībā esošo līdzekļu pagaidu pārvietošana, un Anglijas banka līdzsvaro to tādējādi, ka neilgi pirms nodokļu maksāšanas termiņa par ceturtdaļgadu vai pirms dividenžu izmaksāšanas par tādu pašu laiku izsniedz īstermiņa aizdevumus par pazemināt procentu; šīs tādējādi virs parastā līmeņa izlaistās banknotes no sākuma aizpilda to trūkumu, kāds rodas, nomaksājot nodokļus, bet minēto aizdevumu dzēšana tūdaļ atdod bankai atpakaļ banknošu pārāk lielo daudzumu, kas nonācis publikas rokās ar dividenžu izmaksu.

Citā gadījumā zems vai augsts apgrozības līmenis nozīmē vienmēr tikai vienas un tās pašas apgrozības līdzekļu masas citādu sadalījumu starp aktīvu apgrozību un noguldījumiem, t. i., aizņēmumu instrumentu.

No otras puses, ja, piemēram, zelta ieplūšanas dēļ Anglijas bankā attiecīgi pieaug izlaisto banknošu skaits, tad šīs pēdējās atvieglo diskontu ārpus bankas un atplūst atpakaļ kā maksājumi par aizņēmumiem, tā ka apgrozībā esošo banknošu absolūtā masa pieaug tikai uz īsu laiku.

Ja apgrozības līmenis ir augsts veikalnieciskās darbības paplašināšanās rezultātā (kas arī iespējams, pastāvot samērā zemām cenām), tad procenta likme var būt samērā augsta, tāpēc ka ir pieprasījums pēc aizdevu kapitāla, kuru nosaka pieaugošā peļņa un arvien biežāki jauni kapitālieguldījumi. Ja apgrozības līmenis ir zems veikalnieciskās darbības sašaurināšanās rezultātā vai vieglākas kredīta iegūšanas rezultātā, tad procenta likme var būt zema, arī pastāvot augstām cenām. (Sk. Hebarda liecību.)*

Apgrozības absolūtais lielums noteicoši ietekmē procenta likmi tikai stagnācijas periodos. Pie tam pieprasījumā pēc augsta apgrozības līmeņa (nerunājot par samazināto ātrumu, ar kādu apgrozās nauda un ar kādu vieni un tie paši naudas gabali arvien no jauna pārvēršas par aizdevu kapitālu) izpaužas vai nu tikai pieprasījums pēc dārgumu krāšanas līdzekļiem, tāpēc ka nav kredīta, kā tas bija 1847. gadā, kad banku akta atcelšana neradīja apgrozības paplašināšanos, bet bija pietiekama, lai no jauna izvilktu dienas gaismā noslēptās banknotes un laistu tās apgrozībā. Vai arī zināmos apstākļos tiešām var rasties vajadzība pēc lielāka daudzuma apgrozības līdzekļu, kā tas bija 1857. gadā, kad pēc banku akta atcelšanas apgrozība uz zināmu laiku tiešām pieauga.

Bet citos gadījumos apgrozības absolūtais lielums neietekmē procenta likmi, jo to, pieņemot, ka apgrozības ekonomija un ātrums ir pastāvīgi, pirmkārt, nosaka preču cena, darījumu daudzums (pie tam parasti viens no šiem momentiem paralizē otra

* Sk. šī sējuma 489.—490. lpp. — *Red.*

momenta darbību) un, beidzot, kredīta stāvoklis, bet nekādā ziņā nenoteic pēdējo, jo, otrkārt, preču cenas un procenta likme viena no otras nav atkarīgas.

Kad darbojās banku restrikcijas akts (1797—1820),[132] tad bija apgrozības līdzekļu pārāk daudz un procenta līmenis vienmēr bija krietni vien augstāks nekā tai laikā, kad tika atjaunota banknošu apmaiņa. Vēlāk līdz ar banknošu emisijas sašaurināšanu un vekseļu kursa celšanos tas strauji nokritās. 1822., 1823., 1832. gadā vispārējais apgrozības līmenis bija zems, procenta likme arī bija zema. 1824., 1825., 1836. gadā apgrozības līmenis bija augsts, procenta likme arī cēlās. 1830. g. vasarā apgrozība sasniedza augstu līmeni un procenta likme bija zema. Pēc tam kad tika atklātas jaunas zelta atradnes, zelta apgrozība paplašinājās visā Eiropā, procenta likme cēlās. Tādējādi procenta likme nav atkarīga no apgrozībā esošās naudas daudzuma.

Atšķirība starp apgrozības līdzekļu izlaidumu un kapitāla aizdevumu vislabāk parādās īstenajā atražošanas procesā. Mēs redzējām («Kapitāla» II grām., III daļa), kādā veidā apmainās dažādās ražošanas sastāvdaļas. Piemēram, mainīgais kapitāls vieliski sastāv no strādnieku dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, t. i., no viņu pašu produkta daļas. Bet tas tiek izmaksāts viņiem pa daļām naudas formā. Kapitālistam šī nauda jāavansē, un no kredīta organizācijas ir stipri vien atkarīgs tas, vai viņš tuvākajā nedēļā spēs izmaksāt jaunu mainīgo kapitālu ar to pašu naudu, ar kuru viņš izmaksājis iepriekšējā nedēļā. Tas pats attiecas arī uz maiņas aktiem starp visa sabiedriskā kapitāla dažādajām sastāvdaļām, piemēram, starp patēriņa priekšmetiem un patēriņa priekšmetu ražošanas līdzekļiem. Nauda, lai tā apgrozītos, kā redzējām, ir jāavansē vienai vai abām maiņu izdarošajām pusēm. Nauda paliek pēc tam apgrozības sfērā, bet pēc maiņas beigām vienmēr no jauna atgriežas pie tā, kas to ir avansējis, jo tā tikusi avansēta virs viņa rūpnieciskā kapitāla, kas tiešām ir nodarbināts (sk. «Kapitāla» II grām., XX nod.[133]). Attīstīta kredīta apstākļos, kad nauda koncentrējas banku rokās, bankas ir tās, kas aizdod naudu vismaz nomināli. Šāds aizdevums attiecas tikai uz apgrozībā esošo naudu. Tas ir apgrozības līdzekļu aizdevums, nevis kapitālu aizdevums, kuri apgrozās ar šo līdzekļu palīdzību.

Cepmens: «5062. Var pienākt laiks, kad banknotes lielā daudzumā atrodas publikas rokās un tomēr tās nav iespējams iegūt.»

Nauda ir arī panikas laikos, bet tad katrs sargās pārvērst to par aizdevu kapitālu, aizdodamu naudu, katrs patur to gadījumam, kad tiešām būs vajadzība maksāt.

«5099. Vai lauku rajonu bankas sūta jums un citām Londonas firmām savus brīvos atlikumus? — Jā. — 5100. No otras puses, vai savos komerciālajos norēķinos pie jums diskontē vekseļus Lenkašīras un Jorkšīras fabriku rajoni? — Jā. — 5101. Tā, ka tāpēc liekā nauda no vienas valsts daļas ir izlietojama otras valsts daļas vajadzībām? — Gluži pareizi.»

Čepmens apgalvo, ka banku paradums izlietot lieko naudas kapitālu uz īsiem termiņiem, lai pirktu konsolus un valsts kases zīmes, ne tik bieži tiek praktizēts pēdējā laikā, kad kļuvis par paradumu aizdot šo naudu at call (uz pieprasījumu jebkurā laikā). Pats viņš atzīst šāda veida papīru pirkšanu savam uzņēmumam par augstākajā mērā nelietderīgu. Tāpēc viņš iegulda naudu drošos vekseļos, no kuriem daļai katru dienu iestājas termiņš, tā ka viņš vienmēr zina, uz kādu daudzumu brīvas naudas viņš var katrā noteiktā dienā cerēt {5001.—5005.}.

Pat eksporta pieaugums izpaužas — vairāk vai mazāk katrā zemē, bet it sevišķi zemē, kas piešķir kredītu, — kā augošs pieprasījums iekšējā naudas tirgū, pie tam tomēr šo pieprasījumu sāk just kā tādu tikai stagnācijas laikos. Laika posmos, kad eksports aug, britu fabrikanti pret Anglijas gatavajiem izstrādājumiem, kas sūtīti uz ārzemēm konsignācijai, parasti izraksta ilgtermiņa vekseļus uz eksporta tirgotājiem (5126.).

«5127. Vai nav tā, ka pastāv noruna laiku pa laikam atjaunot šāda veida vekseļus?» — {Čepmens.} «To viņi no mums slēpj; mēs šādu vekseli nepieņemtu... Protams, tas var notikt, bet es par kaut ko tamlīdzīgu neko nevaru teikt.» (Nevainīgais Čepmens.) — «5129. Ja eksports stipri pieaug, kā, piemēram, tagad, kad tikai pagājušajā gadā vien tas ir pieaudzis par 20 miljoniem st. märc., vai tas pats par sevi nenoved pie lielāka pieprasījuma pēc kapitāla, lai diskontētu vekseļus, kuri pārstāv šo eksportu? — Bez šaubām. — 5130. Tā kā Anglija parasti piešķir kredītu ārzemēm par visu sava eksporta summu, vai tas nevar radīt attiecīga papildkapitāla uzsūkšanu visu laiku, kamēr pastāv šis kredīts? — Anglija piešķir milzīgu kredītu, bet tā vietā saņem uz kredītu tai vajadzīgās izejvielas. Amerika izraksta uz mums vekseļus vienmēr uz 60 dienām, citas zemes — uz 90 dienām. No otras puses, mēs piešķiram kredītu; kad mēs sūtām preces uz Vāciju, šis kredīts ilgst 2 vai 3 mēnešus.»

Vilsons jautā Čepmenam (5131.): vai netiek izrakstīti vekseļi uz Angliju pret šīm importētajām izejvielām un koloniālajām precēm jau vienlaikus ar to iekraušanu, un vai tie nepienāk vienlaikus ar pavadzīmēm? Čepmens domā, ka tas tā ir, bet neko nezina par šīm «tirdznieciskajām» lietām un ieteic pajautāt labāk informētiem cilvēkiem. Eksportējot uz Ameriku, saka Čepmens, «preces simbolizējas tranzītā»; šim penterējumam jānozīmē tas, ka angļu eksportieris-tirgotājs izraksta pret precēm četru mēnešu vekseli uz kādu no lielajām amerikāņu baņķieru firmām Londonā un baņķieru firma saņem segumu no Amerikas (5133.).

«5136. Vai darījumi ar tālām zemēm parasti nenotiek ar tirgotāju palīdzību, kuri gaida sava kapitāla atgriešanos, kamēr būs pārdotas preces? — Var jau būt, ka pastāv tik bagātas firmas, ka tās var ieguldīt precēs pašas savu kapitālu, neizlietojot pret precēm izsniegtus aizdevumus, tomēr pa lielākajai daļai šīs preces tiek pārvērstas par aizdevumiem ar pazīstamu firmu akcepta palīdzību. — 5137. Šādas firmas atrodas Londonā, Liverpūlē un citās vietās. — 5138. Vai tātad nav vienalga, vai fabrikantam jāizdod pašam sava nauda vai arī viņš atrod Londonā vai Liverpūlē tirgotāju, kurš aizdod viņam naudu; katrā ziņā tas ir avanss, kas izsniegts Anglijā? — Pilnīgi pareizi. Fabrikantam tikai nedaudzos gadījumos ir ar to kaut kāds sakars» (turpretim 1847. g. tā bija gandrīz visos gadījumos). «Fabrikātu tirgotājs, piemēram, Mančestrā, iepērk preces un nosūta tās uz ārzemēm ar solīdas Londonas firmas palīdzību; tiklīdz

Londonas firma ir pārliecinājusies, ka viss ir iekrauts saskaņā ar norunu, tirgotājs izraksta uz Londonas firmu sešu mēnešu vekseli pret šīm precēm, kas tiek sūtītas uz Indiju, Ķīnu vai kādu citu zemi; tad šajā lietā ieslēdzas banku pasaule un diskontē viņam šo vekseli, tā ka uz to laiku, kad tirgotājam jāmaksā par nopirktajām precēm, viņam jau ir nauda, ko viņš saņēmis, diskontējot šo vekseli. — 5139. Bet, ja viņam arī ir šī nauda, tad baņķierim tomēr tā bija jāaizdod? — *Baņķierim ir vekselis; baņķieris ir nopircis vekseli*; viņš pielieto savu banku kapitālu šajā formā, tirdzniecības vekseļu diskonta formā.» {Tātad arī Čepmens uzskata vekseļu diskontu nevis par aizdevumu, bet par preces pirkšanu. — *F. E.*} — «5140. Vai tas tomēr nerada daļu no pieprasījuma Londonas naudas tirgū? — Bez šaubām, tā ir naudas tirgus un Anglijas bankas galvenā nodarbošanās. Anglijas banka tikpat labprāt pieņem šādus vekseļus kā mēs, jo tā zina, ka tas ir labs naudas ieguldījums. — 5141. Vai, pieaugot eksportam, pieaug arī pieprasījums naudas tirgū? — Pieaugot valsts uzplaukumam, arī mēs» {Čepmens} «tajā piedalāmies. — 5142. Tādējādi, ja šis dažādās kapitāla ieguldījuma sfēras pēkšņi paplašinās, tad dabiskās sekas ir procenta likmes celšanās? — Bez šaubām.»

5143. Čepmenam «nav gluži saprotams, kādā veidā, pastāvot tik lielam mūsu eksportam, mēs atradām tik plašu pielietošanu zeltam».

Cienījamais Vilsons jautā:

«5144. Vai nevar gadīties, ka mēs dodam lielākus kredītus ar mūsu eksportu, nekā saņemam ar mūsu importu? — Es, personiski, šaubos. Ja kāds dod akceptam vekseli par Mančestras preci, kas nosūtīta uz Indiju, tad nevar akceptēt uz termiņu, kas ir mazāks par 10 mēnešiem. Mums vajag vismaz maksāt Amerikai par tās kokvilnu nedaudz agrāk, nekā mēs saņemam maksājumus no Indijas, bet noskaidrot, kā tas iedarbojas, nav tik viegli. — 5145. Ja mums ir, kā tas bija pagājušajā gadā, rūpniecības preču eksporta pieaugums par 20 miljoniem st. märc., tad agrāk mums vajadzēja būt ievērojamam izejvielu importa pieaugumam» (un jau te parādās pārmērīga eksporta un pārmērīga importa, pārprodukcijas un liekas tirdzniecības identitāte), «lai ražotu šo palielināto preču daudzumu? — Bez šaubām. [5146.] Mums vajadzēja iepriekš izmaksāt ļoti ievērojamu saldo, t. i., bija nenovēršams, ka šajā laikā bilance bija nelabvēlīga, bet visumā vekseļu kurss darījumos ar Ameriku bija mums labvēlīgs, un mēs diezgan ilgu laiku saņēmām no Amerikas ievērojamu daudzumu zelta.»

5148. Vilsons jautā lielajam augļotājam Čepmenam, vai viņš neuzskatot savu augsto procentu par liela uzplaukuma un augsta peļņas līmeņa pazīmi. Čepmens, kuru, acīm redzot, pārsteidz šī sikofanta naivums, atbild, protams, apstiprinoši, bet tomēr viņš ir pietiekami patiess, lai izdarītu šādu atrunu:

«Dažiem nav citas izejas; viņiem ir saistības, kuras viņiem jāpilda neatkarīgi no tā, vai tas ienes peļņu vai ne, bet, ja tā» {augstā procenta likme} «būtu stabila, tad tas liecinātu par uzplaukumu.»

Abi aizmirst, ka tas arī var liecināt, ka kādas zemes ekonomisko stāvokli, tāpat kā 1857. gadā, padara nestabilu ceļojošie kredīta bruņinieki, kuri var maksāt augstos procentus, jo maksā tos no cita kabatas (tomēr līdz ar to viņi veicina vispārējās procenta likmes nodibināšanos) un pagaidām dzīvo plaši uz gaidāmās peļņas rēķina. Tieši tas var sagādāt fabrikantiem utt. tiešām ļoti ienesīgu veikalu. Kapitālu atpakaļatplūšana aizdevumu sistēmas rezultātā kļūst pilnīgi iluzoriska. Ar to izskaidrojamas šādas parādības, kurām, ciktāl tas attiecas uz Anglijas banku, nav

vajadzīgs nekāds izskaidrojums, jo Anglijas banka, pastāvot augstai procenta likmei, diskontē par zemāku likmi nekā citas bankas.

«5156. Es varu droši teikt,» saka Čepmens, «ka pašlaik, kad mums tik ilgu laiku bijusi augsta procenta likme, mūsu diskonta summa sasniedz savu maksimumu.» (To Čepmens sacīja 1857. g. 21. jūlijā, dažus mēnešus pirms kraha.) — «5157. 1852. gadā» (kad procents bija zems) «tā nebūt nebija tik liela.»

Jo tolaik veikalu stāvoklis tiešām bija vēl daudz normālāks.

«5159. Ja tirgū būtu pārāk daudz naudas... un diskonta likme būtu zema, mums samazinātos vekseļu skaits... 1852. gadā mēs atradāmies gluži citā fāzē: mūsu zemes eksports un imports toreiz nemaz nebija salīdzināms ar tagadējo. — 5161. Pastāvot šai augstajai diskonta likmei, mēs diskontējām par tādu pašu summu kā 1854. gadā.» (Kad procents bija 5—5$^1/_2$.)

Čepmena liecībās ir augstākajā mērā uzjautrinošs tas, ka šādi cilvēki tiešām atzīst publikas naudu par savu īpašumu un ir pārliecināti, ka viņiem ir tiesība jebkurā laikā apmainīt savus diskontētos vekseļus pret naudu. Jautājumu un atbilžu naivitāte ir pārsteidzoša. Likumdošanai uzliek par pienākumu nodrošināt pastāvīgu naudas apmaiņu pret vekseļiem, ko akceptējušas lielas firmas, parūpēties par to, lai Anglijas banka visos apstākļos diskontētu tos tālāk vekseļu mākleriem. Bet 1857. gadā trīs šādi mākleri bankrotēja apmēram par 8 miljoniem, pie tam viņu pašu kapitāls salīdzinājumā ar šo parādu bija gluži niecīgs lielums.

«5177. Vai jūs ar to gribat teikt, ka, pēc jūsu domām, tie» (Beringu vai Loidu akcepti) «obligāti jādiskontē, tāpat kā tagad Anglijas bankas banknotes ir obligāti apmaināmas pret zeltu? — Es domāju, ka būtu ļoti bēdīgi, ja tos nevarētu diskontēt; būtu augstākajā mērā dīvaini, ja kāds būtu spiests pārtraukt maksājumus tikai tāpēc, ka viņam ir firmas Smits, Peins un K° vai Džonss, Loids un K° akcepti un ka viņš nespēj tos diskontēt. — 5178. Bet vai Beringa akcepts nav saistība samaksāt zināmu naudas summu, kad būs notecējis vekseļa termiņš? — Tas ir pilnīgi pareizi, bet Beringu kungi, kad viņi uzņemas šādu saistību, tāpat kā katrs tirgotājs, kas uzņemas šāda veida saistības, nemaz nedomā par to, ka viņiem vajadzēs to samaksāt ar sovriniem; viņi paredz, ka samaksa notiks Norēķinu palātā. — 5180. Kā jūs domājat, vai jāizgudro īpaša veida mehānisms, ar kura palīdzību publikai būtu tiesības saņemt naudu pirms vekseļa termiņa notecēšanas, tāpēc ka kādam citam tas būtu jādiskontē? — Nē, ne akceptantam; bet, ja jūs gribat ar to sacīt, ka mums nav jābūt iespējai izdarīt šo tirdzniecības vekseļu diskontu, tad mums jāgroza visa lietu kārtība. — 5182. Tātad jūs domājat, ka tam» {tirdzniecības vekselim} «jānodrošina pārvēršanās naudā gluži tāpat, kā Anglijas bankas banknotei jānodrošina apmaiņa pret zeltu? — Tieši tā, zināmos apstākļos. — 5184. Jūs tātad domājat, ka naudas apgrozībai jābūt tā organizētai, ka neapšaubāmi solīdi tirdzniecības vekseļi katrā laikā ir jāapmaina pret naudu tikpat viegli kā banknotes? — Jā, es tā domāju. — 5185. Vai jūs tomēr nedomājat, ka Anglijas bankai vai jebkuram citam ar likumu jāuzliek pienākums apmainīt tos? — Es tomēr uzskatu, ka, ja mēs sastādīsim likumu, kas regulē naudas apgrozību, mums jāveic pasākumi, kuri novērstu iespēju rasties tādam stāvoklim, kad absolūti solīdi un pareizi mūsu zemes tirdzniecības vekseļi nevar tikt pārvērsti par naudu.»

Tas nozīmē: tirdzniecības vekseļa apmaiņa pēc banknotes apmaiņas parauga.

«5190. Naudas tirgotāji faktiski pārstāv tikai publiku,» — tā arī vēlāk sacīja Čepmena kgs augstākajai tiesai Deividsona lietas izskatīšanas laikā. Sk. «Great City Frauds»[134].

«5196. Katru gada ceturksni» (kad tiek izmaksātas dividendes) «absolūti nepieciešams izlietot Anglijas bankas palīdzību. Ja jūs izņemat no apgrozības 6 vai 7 miljonus valsts ieņēmumu, lai ar tiem izmaksātu dividendes, tad jābūt taču kādam, kas starplaikā attiecīgo summu sagādātu.» (Tātad šajā gadījumā runa ir par naudas, nevis kapitāla vai aizdevu kapitāla piedāvājumu.)

«5169. Katram, kas pazīst mūsu tirdzniecības pasauli, jāzina, ka tādā stāvoklī, kad valsts kases saistību raksti neatrod pircējus, kad Austrumindijas kompānijas obligācijas kļūst gluži nederīgas, kad vislabākos tirdzniecības vekseļus nav iespējams diskontēt, — šādā periodā ļoti jāraizējas tiem, kuru uzņēmumi nekavējoties, uz vienkāršu pieprasījumu liek maksāt ar parastajiem apgrozības līdzekļiem, — un šādā stāvoklī ir visi baņķieri. Rezultāts ir tāds, ka katrs dubulto savas rezerves. Iedomājieties tagad, kā tas atsauksies uz visu mūsu zemi, ja katram provinces baņķierim — un to ir apmēram 500 — vajadzēs uzdot savam Londonas korespondentam pārskaitīt tam 5000 st. märc. banknotēs. Pat ja ņemam par vidējo šo mazo summu — kas jau pats par sevi ir absurds —, tad arī šādā gadījumā mēs dabūsim $2^1/_2$ miljona st. märc., kuras ir jāizņem no apgrozības. Kādā veidā tās kompensēt?»

No otras puses, privātie kapitālisti u. tml., kuriem ir nauda, neatdod to ne par kādiem procentiem, tāpēc ka, pēc Čepmena parauga, viņi sprież:

«5194. Mums ir labāk nesaņemt nekādus procentus nekā šaubīties, vai mēs saņemsim naudu, ja tā mums būs vajadzīga.»

«5173. Mūsu sistēma ir šāda: mums ir par 300 miljonu st. märc. saistību raksti, kuru samaksa monētās, kas apgrozās mūsu zemē, ir pieprasāma kaut kurā noteiktā momentā. Bet visu šo monētu summa, pat ja mēs to izlietotu visu, ir 23 miljoni st. märc. vai kaut kas tamlīdzīgs; vai šāds stāvoklis nedraud mums katru brīdi ar satricinājumiem?»

Tāpēc krīžu laikā kredīta sistēma pēkšņi pārvēršas par monetāro sistēmu.

Nerunājot par paniku iekšzemē krīzes periodā, par naudas daudzumu var būt runa tikai tiktāl, ciktāl ir domāts metāls, pasaules nauda. Bet tieši to izslēdz Čepmens, viņš runā tikai par 23 miljoniem *banknošu.*

Tas pats Čepmens:

«5218. Sākotnējais cēlonis traucējumiem naudas tirgū» {1847. g. aprīlī un vēlāk oktobrī} «bija, bez šaubām, tas, ka ļoti daudz naudas bija vajadzīgs, lai regulētu vekseļu kursu sakarā ar šī gada importa ārkārtīgajiem apmēriem.»

Pirmkārt, šī pasaules tirgus naudas rezerve tika toreiz novesta līdz savam minimumam. Otrkārt, tā bija toreiz nodrošinājums kredītnaudas, banknošu apmaiņai. Tādējādi tā veica uzreiz divas gluži dažādas funkcijas, kuras tomēr abas izriet no naudas dabas, jo īstenā nauda vienmēr ir pasaules tirgus nauda un kredīta nauda vienmēr balstās uz pasaules tirgus naudu.

Ja 1847. gadā netiktu apturēta 1844. g. banku akta darbība,

«Norēķinu palāta nespētu tikt galā ar savu uzdevumu (5221.)».

Čepmenam tomēr bija zināma priekšnojauta attiecībā uz nākamo krīzi.

«5236. Mēdz būt zināms stāvoklis naudas tirgū» (un tagadējais stāvoklis nav sevišķi tālu no tā), «ka naudu ļoti grūti dabūt un jāizmanto bankas palīdzība.»

«5239. Kas attiecas uz summām, ko mēs ņēmām no bankas piektdien, sestdien un pirmdien, 1847. g. 19., 20. un 22. oktobrī... tad mēs būtu tikai augstākajā mērā pateicīgi, ja tuvākajā trešdienā varētu saņemt atpakaļ vekseļus; nauda tūdaļ ieplūda pie mums atpakaļ, tiklīdz izbeidzās panika.»

Otrdien, 23. oktobrī, banku akts tika uz laiku atcelts, un līdz ar to krīze bija salauzta.

Čepmens domā (5274.), ka tekošo vekseļu summa uz Londonu ikvienā momentā ir 100—120 miljonu st. märc. Te nav ietverti vietējie vekseļi uz provinces punktiem.

«5287. Kaut gan 1856. g. oktobrī to banknošu summa, kuras atrodas publikas rokās, pieauga uz 21 155 000 st. märc., tomēr bija ļoti grūti dabūt naudu; kaut gan publikas rokās tās bija ļoti daudz, mēs nevarējām to iegūt.»

Tieši sakarā ar trauksmi, kuras cēlonis bija depresijas stāvoklis, kurā zināmu laiku (1856. g. martā) atradās Austrumu banka.

5290. Tiklīdz panika bija beigusies,

«visi baņķieri, kas gūst savu peļņu no procenta, sāk likt lietā savu naudu».

5302. Čepmens izskaidro nemieru, ko rada banku rezerves samazināšanās, nevis ar bailēm par noguldījumiem, bet ar to, ka visi tie, kuriem pēkšņi var rasties nepieciešamība maksāt lielas naudas summas, ļoti labi zina, ka, pastāvot grūtībām naudas tirgū, viņi varbūt būs spiesti griezties pie bankas kā pie pēdējā glābiņa un,

«ja bankai ir ļoti maza rezerve, tā nebūt nepriecāsies par šo mūsu rīcību, gluži otrādi».

Interesanti, starp citu, tas, ka bankas rezerve pazūd kā faktisks lielums. Baņķieri tur pa daļai pie sevis, pa daļai Anglijas bankā minimālas summas, kas nepieciešamas viņu kārtējiem darījumiem. Vekseļu mākleri tur «zemes brīvo banku naudu» bez rezerves. Un Anglijas bankai kā nodrošinājums noguldījumu saistībām ir tikai baņķieru un citu rezerve līdz ar sabiedriskajiem noguldījumiem utt.; šī rezerve samazinās līdz minimumam, piemēram, līdz 2 milj. st. märc. Tādējādi, izņemot šos 2 miljonus st. märc. papīros, depresijas laikos (un tā samazina rezervi, jo banknotes, kas ienāk aizplūstošā metāla vietā, ir jāanulē) visa šī mahinācija nav nodrošināta ne ar kādu citu rezervi kā tikai metāla rezervi un katra šīs rezerves samazināšanās zelta aizplūšanas rezultātā krīzi pastiprina.

«5306. Ja nebūtu naudas, ar ko samaksāt starpību, izdarot norēķinus Norēķinu palātā, tad, pēc mana ieskata, mums neatliktu nekas cits kā sapulcēties kopā un izdarīt mūsu maksājumus ar pirmšķirīgiem vekseļiem, vekseļiem uz valsts kasi, uz firmu Smits, Peins un K° utt. — 5307. Tātad tajā gadījumā, ja valdība nespētu apgādāt jūs ar apgrozības līdzekļiem, vai jūs paši radītu tos sev? — Ko tad mēs varam izdarīt? Nāk publika un izņem mums no rokām

apgrozības līdzekli; tas vairs nepastāv. — 5308. Tātad jūs izdarītu Londonā tikai to, kas katru dienu tiek darīts Mančestrā? — Tieši tā.»

Ļoti laba ir Čepmena atbilde uz jautājumu, kuru viņam uzdeva Keilijs (Atvuda piekritējs no Birmingemas skolas[135]), lietodams vārdu «kapitāls» Overstona izpratnē:

«5315. Komisijas priekšā ir izteikta doma, ka depresijas laikā, tādā, kāds bija 1847. gadā, cilvēki meklē nevis naudu, bet kapitālu; ko jūs par to domājat? — Es jautājumu nesaprotu; mēs tirgojam tikai ar naudu; es nesaprotu, ko jūs gribat teikt. — 5316. Ja jūs ar to» (ar komerciālo kapitālu) «saprotat paša uzņēmēja naudas summu, kas ieguldīta uzņēmumā, ja jūs to saucat par kapitālu, tad man jāpiezīmē, ka tā pa lielākajai daļai ir tikai niecīga daļa no tās naudas, ar kuru savos komerciālajos pasākumos rīkojas uzņēmējs, izmantodams kredītu, ko tam piešķir publika,» — t. i., ar Čepmenu kungu starpniecību.

«5339. Vai tas liecina, ka trūkst bagātības, ja mēs apturam banknošu apmaiņu? — Nebūt ne... mums netrūkst bagātības, bet mēs darbojamies augstākajā mērā mākslīgas sistēmas ietvaros, un, ja mums ir draudošs (superincumbent) kolosāls pieprasījums pēc mūsu apgrozības līdzekļiem, tad var rasties apstākļi, kuru rezultātā mums zudīs iespēja saņemt šos apgrozības līdzekļus. Vai tad tiešām tāpēc jātiek paralizētai visai mūsu zemes komerciālajai darbībai? Vai tiešām mums jāpārtrauc katra ražošana? — 5338. Ja rastos jautājums, kas mums jāsaglabā — banknošu apmaiņa vai mūsu zemes rūpniecība, tad es gan zinātu, kura jāupurē.»

Par banknošu uzkrāšanu «ar nolūku saasināt grūtības un iegūt no tā sekām sev labumu» {5358.} viņš saka, ka šāda parādība var notikt ļoti viegli. Šim nolūkam pietiktu triju lielu banku.

«5383. Vai jums kā cilvēkam, kas labi pazīst mūsu galvaspilsētas lielos apgrozījumus, nav zināms, ka kapitālisti izmanto šīs krīzes, lai iegūtu milzīgu peļņu, izputinot tos, kuri krīt par upuri krīzei? — Tur nevar būt nekādu šaubu.»

Un Čepmena kgm šajā gadījumā mēs varam pilnīgi noticēt, kaut gan beigu beigās viņš lauza sev kaklu — šī vārda komerciālajā nozīmē —, mēģinādams «iegūt milzīgu peļņu, izputinot krīzes upurus». Jo, ja viņa kompanjons Gārnejs saka: katra pārmaiņa veikalu stāvokļa gaitā ir izdevīga zinošam cilvēkam, tad Čepmens saka:

«Viena sabiedrības daļa neko nezina par otru; piemēram, fabrikants, kas eksportē uz kontinentu vai importē savu izejvielu, — viņš neko nezina par to, kurš operē ar zelta stieņiem» (5046.).

Tā arī notika, ka kādā jaukā dienā Gārnejs un Čepmens paši «nezināja» un apkaunojošā kārtā bankrotēja.

Mēs jau iepriekš redzējām, ka banknošu emisija ne vienmēr nozīmē kapitāla aizdevumu. Tūka turpmākā liecība augšnama komisijā 1847. g. krīzes pētīšanai («C. D.», 1848/57) pierāda tikai to, ka kapitāla aizdevums pat tajā gadījumā, ja to izdara banka, izlaižot jaunas banknotes, vēl nenozīmē obligāti apgrozībā esošo banknošu daudzuma pieaugumu.

«3099. Kā jūs domājat, vai, piemēram, Anglijas banka varētu ievērojami paplašināt savus aizdevumus tā, lai tam nesekotu banknošu emisijas pieau-

gums? — Fakti, kas to pierāda, ir pārpilnībā. Viens no visspilgtākajiem piemēriem bija 1835. gadā, kad banka izmantoja Rietumindijas noguldījumus un aizņēmumu no Austrumindijas kompānijas,[136] lai palielinātu aizdevumus publikai; publikas rokās esošo banknošu summa tai pašā laikā faktiski nedaudz samazinājās. Kaut kas analoģisks bija vērojams arī 1846. gadā, tajā laikā, kad bankā tika iemaksāti dzelzceļu noguldījumi; vērtspapīri — «diskontētie un nodrošinājumā pieņemtie» — cēlās apmēram uz 30 miljoniem, un tas necik manāmi neietekmēja banknošu summu publikas rokās.»

Bet līdz ar banknotēm vairumtirdzniecībai ir cits — tai daudz svarīgāks apgrozības līdzeklis: vekseļi. Čepmena kgs parādīja mums, cik tas ir svarīgi pareizai veikalnieciskai darbībai, lai droši vekseļi tiktu pieņemti kā samaksa vienmēr un visos apstākļos:

«Ja «Tausves Jontofam» nav spēka,
Kam tad ir spēks? Jel glābiet, glābiet!»[137]

Kā attiecas viens pret otru abi šie apgrozības līdzekļi? Gilbarts par to saka:

«Banknošu apgrozības apmēru sašaurināšanās regulāri palielina vekseļu apgrozības apmērus. Šie vekseļi ir divējādi: tirdzniecības vekseļi un baņķieru vekseļi... ja ir jūtams naudas trūkums, personas, kas aizdod naudu, saka... «Rakstiet uz mums vekseli, un mēs akceptēsim to,» — un, ja kāds provinces baņķieris diskontē vekseli kādam no saviem klientiem, viņš neizmaksā tam skaidru naudu, bet izsniedz uz 21 dienu pats savu tratu uz savu Londonas aģentu. Šie vekseļi kalpo kā apgrozības līdzekļi» (J. W. Gilbart. «An Inquiry into the Causes of the Pressure etc.». [London, 1840], p. 31).

Nedaudz pārveidotā formā to apstiprina arī Ņūmārčs («B. A.», 1857, № 1426):

«Nav nekādas atkarības starp apgrozībā esošo vekseļu un banknošu daudzuma pārmaiņām... vienīgais vairāk vai mazāk pastāvīgais rezultāts ir tas, ka, tiklīdz naudas tirgū rodas kaut vai niecīgas grūtības, ko parāda diskonta procenta celšanās, vekseļu apgrozības apmēri ievērojami palielinās un otrādi.»

Tomēr šādos periodos izrakstītie vekseļi nebūt nav vienīgi banku īstermiņa vekseļi, par kuriem min Gilbarts. Otrādi: tie pa lielākajai daļai ir «draudzības» vekseļi, kuri nepārstāv nekādu īstenu operāciju vai pārstāv operācijas, kas izdarītas tikai tādēļ, lai varētu izrakstīt sakarā ar tām vekseli; mēs esam devuši pietiekami daudz viena un otra veida vekseļu piemēru. Tāpēc «Economist» (Vilsons), salīdzinot šādu vekseļu un banknošu nodrošinājumu, raksta:

«Banknotes, kas tiek apmaksātas, tās uzrādot, nekad nevar palikt pārāk lielā daudzumā ārpus bankas, jo pārmērīgais daudzums nenovēršami ieplūstu atpakaļ bankā apmaiņai; turpretim divu mēnešu vekseļus iespējams izlaist ar ievērojamu uzviju, jo nav līdzekļa, kā kontrolēt to izlaidumu, iekam nav pienācis maksāšanas termiņš, bet līdz šim momentam tos atkal ir iespējams aizstāt ar citiem vekseļiem. Mums ir pilnīgi nesaprotams, kāpēc nācijai jāatzīst vekseļu apgrozības nodrošinājums, kuri maksājami kādā nākamā termiņā, un vienlaikus jāapšauba papīra naudas apgrozība, kad šī nauda tiek apmainīta, to uzrādot» («Economist» 1847. g. [22. maijā], 575. lpp.).

Tātad apgrozībā esošo vekseļu daudzumu, gluži tāpat kā banknošu daudzumu, nosaka vienīgi apgrozības vajadzības; 50 gados

Apvienotajā karalistē parasti bija apgrozībā reizē ar 39 miljoniem banknotēs apmēram 300 miljoni vekseļos, pie tam 100—120 miljonu tikai Londonā vien. Vekseļu apgrozības apmēri nekādi neietekmē banknošu apgrozības apmērus un pakļaujas pēdējās ietekmei tikai naudas trūkuma periodos, kad pieaug vekseļu daudzums un pasliktinās to kvalitāte. Beidzot, krīzes momentā vekseļu apgrozība pilnīgi izbeidzas; nevienam nav vajadzīgi maksāšanas solījumi, katrs prasa maksājumu skaidrā naudā; tikai banknote patur, vismaz līdz šim laikam Anglijā, spēju apgrozīties, jo aiz Anglijas bankas stāv nācija ar visu savu bagātību.

Mēs redzējām, ka pat Čepmena kgs, kurš 1857. gadā pats bija magnāts naudas tirgū, gauži sūdzas par to, ka Londonā esot daudzi naudas lielkapitālisti pietiekami spēcīgi, lai zināmā momentā dezorganizētu visu naudas tirgu un šādā visnegodīgākajā veidā nolaistu asinis mazākiem naudas tirgotājiem. Esot, piemēram, dažas tādas lielas haizivis, kas spējot ievērojami saasināt depresiju, pārdodot par 1—2 miljoniem konsolus un izņemot tādējādi no tirgus attiecīgu daudzumu banknošu (un līdz ar to arī brīvo aizdevu kapitālu). Lai ar šāda manevra palīdzību depresiju pārvērstu panikā, būtu pietiekama triju lielu banku kopīga rīcība.

Kapitāla lielākais spēks Londonā ir, protams, Anglijas banka, bet ar savu pa pusei valsts iestādes stāvokli tai nav iespējas parādīt savu kundzību tik rupjā veidā. Tomēr arī tā — it sevišķi kopš 1844. g. banku akta laikiem — zina pietiekami daudz līdzekļu un paņēmienu, lai panāktu savu labumu.

Anglijas bankai ir kapitāls 14 553 000 st. märc. apmērā, un tās rīcībā bez tam ir apmēram 3 miljoni st. märc. «atlikumu», t. i., nesadalītas peļņas, kā arī visa nauda, kas ienāk valdībai nodokļu utt. veidā un kas tiek deponēta Anglijas bankā, kamēr radīsies vajadzība pēc tās. Ja te pieskaita vēl arī pārējo noguldījumu summu (parasti apmēram 30 miljonu st. märc.) un banknotes, kas tiek izlaistas bez seguma, tad jāatzīst, ka Ņūmārčs dod vēl samērā mērenu vērtējumu, kad viņš apgalvo sekojošo («B. A.», 1857, № 1889):

«Esmu pārliecinājies, ka» {Londonas} «naudas tirgū pastāvīgi apgrozībā esošo fondu kopsumma ir jānosaka aptuveni uz 120 miljonu st. märc.; un no šiem 120 miljoniem Anglijas bankas rīcībā ir ļoti ievērojama daļa, apmēram 15—20%.»

Ciktāl Banka izlaiž banknotes, kas nav nodrošinātas ar tās pagrabos esošo metāla krājumu, tā rada vērtības zīmes, kuras izveido ne tikai apgrozības līdzekļus, bet arī zināmu papildu kapitālu bankai — kaut arī fiktīvu — šo nesegto banknošu nominālās vērtības summas apmērā. Un šis papildu kapitāls ienes Bankai papildu peļņu. Vilsons jautā Ņūmārčam («B. A.», 1857):

«1563. Vai ir taisnība, ka kaut kādas bankas pašas izlaisto banknošu apgrozība, t. i., to vidējā, publikas rokās paliekošā summa ir papildinājums šīs bankas efektīvajam kapitālam? — Gluži pareizi. — 1564. Tātad visa peļņa, ko iegūst banka no šīs apgrozības, ir peļņa, kas rodas no kredīta, nevis no kapitāla, kurš bankai tiešām pieder? — Pilnīgi pareizi.»

Tas pats attiecas, protams, uz tām privātajām bankām, kas izlaiž banknotes. Savās atbildēs № 1866—1868 Ņūmārčs uzskata $^2/_3$ no visām šīm privāto banku izlaistajām banknotēm (vienai trešdaļai šajās bankās jābūt nodrošinātai ar metālu) par «tāda paša lieluma kapitāla radīšanu», jo par tādu pašu summu tiek ietaupīta metāla nauda. Tā rezultātā baņķiera peļņa var arī nebūt lielāka par citu kapitālistu peļņu. Bet fakts ir tas, ka baņķieris iegūst peļņu no šī nacionālā metāla naudas ietaupījuma. Buržuāzisko ekonomistu nepavisam nemulsina tas, ka nacionālais ietaupījums ir privātpersonas peļņa, jo peļņa vispār ir nacionālā darba piesavināšanās. Vai var būt kaut kas nejēdzīgāks kā, piemēram, Anglijas banka 1797.—1817. gadā, kad tās banknotes varēja būt kredītlīdzeklis tikai valsts dēļ un kad tā līdz ar to lika valstij, tātad publikai, samaksāt ar valsts aizņēmumu procentiem par savu no valsts piešķirto tiesību pārvērst šīs banknotes no papīra par naudu un pēc tam tās valstij aizdot?

Bankām ir tomēr arī citi līdzekļi, kā radīt kapitālu. Pēc tā paša Ņūmārča vārdiem, provinces bankām, kā jau iepriekš minēts, ir paradums sūtīt savus uzvijas fondus (t. i., Anglijas bankas banknotes) Londonas vekseļu mākleriem, kuri to vietā atsūta viņiem diskontētus vekseļus. Ar šiem vekseļiem Banka apkalpo savus klientus, jo tā ievēro noteikumu — neizlaist no savām rokām vekseļus, kas saņemti no tās vietējiem klientiem, lai šo klientu veikalnieciskās operācijas nekļūtu zināmas viņu rajonā. Šie no Londonas saņemtie vekseļi kalpo ne tikai tam, lai izsniegtu tos klientiem, kuriem jāizdara tieši maksājumi Londonā, ja viņi neatzīst par labāku pieprasīt no Bankas paši savu pārvedumu uz Londonu; vekseļus izlieto arī tādēļ, lai izdarītu maksājumus provincē, jo baņķiera indosaments nodrošina tiem vietējo kredītu. Tādējādi tie, piemēram, Lenkašīrā izstūma no apgrozības visas pašu vietējo banku izlaistās banknotes un lielā mērā Anglijas bankas banknotes (turpat, 1568.—1574.).

Tādējādi redzam, kā bankas rada kredītu un kapitālu: 1) izlaižot savas pašu banknotes; 2) izsniedzot maksājuma pavēles uz Londonu ar termiņu līdz 21 dienai, pie tam tomēr viņas pašas, izdodot šīs pavēles, saņem tūdaļ skaidru naudu; 3) izdarot maksājumus ar diskontētiem vekseļiem, kuru kredītspēju vispirms un galvenokārt — vismaz attiecīgajam vietējam rajonam — rada bankas indosaments.

Anglijas bankas varenība parādās tajā apstāklī, ka šī banka regulē procenta tirgus likmi. Normālas veikalnieciskās darbības periodos var gadīties, ka Anglijas banka nespēj novērst mērenu

zelta aizplūšanu no savas metāla rezerves, ceļot diskonta likmi[12], jo vajadzību pēc maksāšanas līdzekļiem apmierina privātās un akciju bankas un vekseļu mākleri, kuru kapitāls un spēks pēdējos 30 gados ir pieauguši. Tad tai jāizlieto citi līdzekļi. Bet attiecībā uz kritiskajiem momentiem vēl arvien ir pareizi tas, ko baņķieris Glīns (no firmas Glīns, Mills, Kērijs un K°) liecināja augšpalātas komisijai 1847. g. tirdzniecības krīzes pētīšanai («C. D.», 1848/57):

«1709. Periodos, kad mūsu zemē ir lielas grūtības, Anglijas banka diktē procenta likmi. — 1710. Ārkārtīgas depresijas laikos... kad privāto banku vai mākleru diskonti relatīvi sašaurinās, šīs operācijas gulstas uz Anglijas banku, un tad tās varā ir noteikt procenta tirgus likmi.»

Vismaz šī banka kā sabiedriska iestāde, kuru aizsargā valsts un kurai ir valsts privilēģijas, nevar izlietot šo savu spēku tik nesaudzīgi, kā to atļaujas privātie uzņēmumi. Tāpēc Hebards arī saka apakšnama 1857. g. komisijā banku likumdošanas jautājumos («B. A.», 1857):

«2844. (Jautājums:) Vai nav tā, ka tad, kad diskonta procents sasniedz maksimālo līmeni, Anglijas banka apkalpo vislētāk, bet, kad diskonta procents noslīd līdz minimumam, vislētāk ņem mākleri? — (Hebards:) Tas tiešām vienmēr ir tā, tāpēc ka Anglijas banka nekad nepazemina diskonta likmi tādā mērā kā tās konkurenti un, kad likme ir augstākajā līmenī, nekad nepaceļ to tik augstu kā viņi.»

Tomēr veikalnieciskajā pasaulē ir ļoti nopietns notikums, kad Anglijas banka depresijas laikos sāk, lietojot parasto izteicienu, piegriezt skrūvi, t. i., paceļ vēl augstāk procenta likmi, kas jau pārsniegusi vidējo.

«Tiklīdz Anglijas banka sāk piegriezt skrūvi, izbeidzas jebkuri iepirkumi eksportam uz ārzemēm, eksportieri gaida, kamēr cenas sasniegs zemāko punktu, un tikai tad viņi pērk, ne agrāk. Bet, kad šis punkts ir sasniegts, kurss jau atkal noregulēts, — zelta aizplūšana uz ārzemēm izbeidzas agrāk, nekā ir sasniegts šis zemākais cenu krišanās punkts. Preču iepirkumi eksportam varbūt var atgriezt atpakaļ daļu no zelta, kas aizsūtīts uz ārzemēm, bet tie notiek pārāk vēlu, lai aizkavētu aizplūšanu» (J. W. Gilbart. «An Inquiry into the Causes of the Pressure etc.». London, 1840, p. 35). «Otrs rezultāts apgrozības līdzekļu regulēšanai ar vekseļu kursa palīdzību ir tas, ka depresijas laikos tās sekas ir milzīga procenta likmes celšanās» (turpat, 40. lpp.). «Izmaksas, kuras prasa vekseļu kursa atjaunošana, gulstas uz mūsu zemes ražojošo rūpniecību, bet Anglijas bankas peļņa šī procesa laikā patiešām pieaug sakarā ar to, ka tā turpina savas operācijas ar mazāku daudzumu cēlmetāla» (turpat, 52. lpp.).

Bet, saka mūsu draugs Semjuels Gārnejs,

«šīs lielās procenta likmes svārstības ir izdevīgas baņķieriem un naudas tirgotājiem — visas svārstības veikalu gaitā ir izdevīgas zinošiem cilvēkiem».

[12] Union Bank of London akcionāru kopsapulcē 1894. g. 17. janvārī priekšsēdētājs Ričija kgs paziņoja, ka Anglijas banka pacēlusi 1893. gadā diskonta likmi no 2½% (jūlijā) uz 3% un 4% (augustā) un pēc tam — tāpēc ka tā tomēr bija zaudējusi četrās nedēļās veselus 4½ miljonus st. mārc. zeltā — uz 5%, pēc tam zelts sācis plūst atpakaļ, un bankas diskonta likme septembrī tikusi pazemināta uz 4%, bet oktobrī uz 3%. Bet šī bankas diskonta likme tirgū netika atzīta. «Kad bankas diskonta likme bija 5%, tirgus likme bija 3½% un naudas likme — 2½%; kad bankas likme nokritās uz 4%, diskonta procents bija 2⅜% un naudas likme 1¾%; kad bankas diskonta likme kļuva 3%, diskonta likme bija 1½; naudas likme mazliet zemāka» («Daily News» 1894. g. 18. janvārī). — *F. E.*

Un, kaut gan Gārneju kungi nosmeļ krējumu, nekautrīgi ekspluatējot veikalnieciskās grūtības, bet Anglijas banka nevar atļauties šādu brīvību, tomēr arī tā saņem ļoti labu peļņu, nerunājot jau par to privāto peļņu, kas pati ieplūst direktoru kungu rokās, izcili labvēlīgo iespēju dēļ, kādas tiem ir, lai iegūtu informāciju par veikalu vispārējo stāvokli. Pēc augšpalātas komisijas datiem, 1819. gadā, atjaunojot banknošu apmaiņu, šī Anglijas bankas peļņa par visu periodu no 1797. līdz 1817. gadam bija šāda:

Tantjēmas un pieaugušās dividendes	7 451 136
Jaunās — starp akcionāriem sadalītās akcijas . .	7 276 500
Kapitāla pieaugusī vērtība	14 553 000
Kopā	29 280 636

uz kapitālu 11 642 100 st. märc. apmērā par 19 gadiem (D. Hardcastle. «Banks and Bankers». 2nd ed. London, 1843, p. 120).

Ja mēs pēc tā paša principa noteiksim Īrijas bankas kopējo peļņu — šī banka arī pārtrauca maksājumus skaidrā naudā 1797. gadā —, tad dabūsim šādu rezultātu:

Gadskārtējās dividendes pēc pārskatiem līdz 1821. g.	4 736 085
Deklarētās tantjēmas	1 225 000
Pieaugušie aktīvi	1 214 800
Kapitāla pieaugusī vērtība	4 185 000
Kopā	11 360 885

uz kapitālu 3 miljonu st. märc. apmērā (turpat, 363.—364. lpp.).

Tāda ir centralizācija! Kredītsistēma, kuras centrālais punkts ir tā saucamās nacionālās bankas un lielie naudas tirgotāji un augļotāji, kas ap tām grupējas, ir gigantiska centralizācija, un tā dod šai parazītu šķirai pasakainu spēku ne tikai periodiski ārdīt rūpniecības kapitālistu rindas, bet arī visbīstamākajā veidā iejaukties īstenajā ražošanā — un šī banda neko nezina par ražošanu, un tai ar to nav nekā kopīga. 1844. un 1845. gada akti ir pierādījums šo bandītu pieaugošajam spēkam, kuriem pieslejas finansisti un biržas mākleri.

Bet, ja kāds šaubās par to, ka šie cienījamie bandīti ekspluatē nacionālo un internacionālo ražošanu vienīgi pašas ražošanas un pašu ekspluatēto interesēs, tad viņš var iegūt patiesu priekšstatu par to no šāda ekskursa baņķieru augsto tikumisko īpašību sfērā.

«Bankas ir reliģiski tikumiskas iestādes. Cik bieži jaunais tirgotājs novēršas no trokšņaino un izlaidīgo draugu sabiedrības, baidīdamies no baņķiera modrā un nosodošā skatiena! Kā viņš cenšas uzturēt baņķiera labās domas par sevi, kā cenšas būt vienmēr respektabls! Baņķiera sarauktā piere ietekmē viņu vairāk nekā visi viņa draugu morāles spredikļi; viņu pārņem trīsas, iedomājoties, ka pret viņu sāks izturēties aizdomīgi, ja izrādīsies, ka viņš ir vainīgs krāpšanā vai kaut vismazākā mērā novērsies no patiesības; viņš baidās radīt šādas aizdomas, jo tā rezultātā viņa kredītu bankā var ierobežot vai pat pilnīgi iznīcināt! Baņķiera padoms viņam svarīgāks nekā garīdznieka padoms» (Dž. M. Bells, bankas pārvaldnieks Skotijā. «The Philosophy of Joint Stock Banking». London, 1840, p. 46—47).

TRĪSDESMIT CETURTĀ NODAĻA

«NAUDAS APGROZĪBAS PRINCIPS» UN ANGLIJAS BANKU LIKUMDOŠANA 1844. GADĀ

{Kādā no agrākajiem darbiem[13]) ir izpētīta Rikārdo teorija par naudas vērtību attiecībā pret preču cenām, tāpēc te varam aprobežoties tikai ar visnepieciešamāko. Pēc Rikārdo domām, metāla naudas vērtību nosaka tajā materializētais darba laiks, tomēr tikai tik ilgi, kamēr naudas daudzums ir normālā attiecībā pret apgrozībā esošo preču masu un cenu. Ja naudas daudzums ceļas virs šīs attiecības, tad krītas tās vērtība, preču cenas ceļas; ja tas noslīd zem pareizās attiecības, tad tās vērtība ceļas, bet preču cenas krītas — pārējiem apstākļiem nemainoties. Pirmajā gadījumā valsts, kur ir šāds zelta pārpalikums, eksportēs zeltu, kas nokrities zem savas vērtības, un importēs preces; otrajā gadījumā zelts ieplūdīs valstīs, kurās to vērtē augstāk par tā vērtību, turpretim pietiekami nenovērtētās preces plūdīs no turienes uz citiem tirgiem, kur tās iespējams pārdot par normālām cenām. Tā kā, pastāvot šādiem priekšnoteikumiem, «pats zelts — monētās vai stieņos — var kļūt par vērtības zīmi metālam ar lielāku vai mazāku vērtību nekā viņa paša vērtība, tad, protams, šāds liktenis ir arī apgrozībā esošajām apmaināmajām banknotēm. Kaut gan banknotes ir apmaināmas un tātad to reālā vērtība atbilst nominālajai vērtībai, tomēr visa apgrozībā esošās naudas, zelta un banknošu masa (the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes) var celties cenā vai kristies zemāk par savu vērtību atkarībā no tā, vai iepriekš minēto cēloņu rezultātā tās kopējais daudzums ceļas augstāk vai krītas zemāk par to līmeni, ko nosaka apgrozībā esošo preču maiņas vērtība un zelta kā metāla vērtība... Šī vērtības zaudēšana — nevis papīra naudas vērtības zaudēšana attiecībā pret zeltu, bet gan zelta un papīra naudas kopā, citiem vārdiem, vērtības zaudēšana visai apgrozības līdzekļu masai attiecīgajā zemē, — tas ir viens no galvenajiem Rikārdo atklājumiem, kuru lords Overstons un K° izmantoja savā labā un padarīja par pamatprincipu sera Roberta Pīla banku likumdošanai 1844. un 1845. gadā» (cit. darbs, 115. lpp.).

[13]) *K. Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie». Berlin, 1859, 150. lpp. un tālāk [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 165. lpp. un tālāk].

Mums nav vajadzības te atkārtot turpat ievietoto pierādījumu par šīs Rikārdo teorijas nepareizību. Mūs interesē tikai paņēmiens, kā šos Rikārdo atzinumus pārstrādāja banku teorētiķu skola, kas nodiktēja minētos Pīla banku aktus.

«XIX gadsimta tirdzniecības krīzes, it sevišķi lielās krīzes 1825. un 1836. gadā, neizraisīja Rikārdo naudas teorijas tālāku attīstību, bet bija cēlonis tās jaunam pielietojumam. Tagad tās vairs nebija tādas atsevišķas ekonomiskas parādības — kā Hjūmam cēlmetālu vērtības krišanās XVI un XVII gadsimtā vai kā Dāvidam Rikārdo papīra naudas vērtības krišanās XVIII gadsimtā un XIX gadsimta sākumā —, bet gan pasaules tirgus lielās vētras, kurās izlādējas visu buržuāziskā ražošanas procesa elementu konflikts; šo vētru izcelšanos un paņēmienus cīņā pret tām meklēja šī procesa pašā virspusē esošajā un visabstraktākajā sfērā, naudas apgrozības sfērā. Īstais teorētiskais priekšnoteikums, uz kuru pamatojas šī ekonomisko vētru burvju vārdu skaitītāju skola, patiesībā ir vienīgi tā dogma, it kā Rikārdo būtu atklājis metāla naudas tīrās apgrozības likumus. Viņiem atlika tikai pakļaut šiem likumiem kredīta un banknošu apgrozību.

Tirdzniecības krīžu pati vispārējākā parādība, kas visvairāk duras acīs, ir preču cenu pēkšņa vispārēja krišanās, kas seko pēc to diezgan ilgas vispārējas celšanās. Preču cenu vispārējo krišanos var izteikt kā naudas relatīvās vērtības celšanos salīdzinājumā ar visām precēm un cenu vispārējo celšanos — turpretim kā naudas relatīvās vērtības krišanos. Abos izteiksmes veidos parādība ir tikai nosaukta, bet nav izskaidrota... dažādā frazeoloģija atstāj uzdevumu neatrisinātu gluži tāpat, kā tas būtu, pārtulkojot to no vācu valodas angļu valodā. Tāpēc Rikārdo naudas teorija ārkārtīgi labi noderēja, jo tā piešķir tautoloģijai cēloniskas attiecības šķietamību. Kāpēc preču cenas periodiski krītas? Tāpēc, ka naudas relatīvā vērtība periodiski ceļas. Kāpēc, otrādi, preču cenas periodiski vispārēji ceļas? Tāpēc, ka naudas relatīvā vērtība periodiski krītas. Ar tādu pašu tiesību varētu teikt, ka cenas periodiski ceļas un krītas tāpēc, ka tās periodiski ceļas un krītas... Ja vien esam pieņēmuši, ka tautoloģija pārvēršas cēloniskā attiecībā, tad viss pārējais atvasināms ļoti viegli. Preču cenas ceļas tāpēc, ka naudas vērtība krītas, bet naudas vērtība krītas, kā mēs zinām no Rikārdo, tāpēc, ka naudas apgrozība pārpildīta, t. i., tāpēc, ka apgrozībā esošās naudas masa pārsniedz līmeni, kuru noteic viņas pašas imanentā vērtība un preču imanentā vērtība. Gluži tāpat arī otrādi: preču cenas vispārēji krītas tāpēc, ka nepietiekami daudz ir apgrozībā naudas un naudas vērtība ceļas augstāk par savu imanento vērtību. Tātad cenas periodiski ceļas un krītas tāpēc, ka periodiski apgrozībā atrodas pārāk daudz vai pārāk maz naudas. Ja arī tiktu pierādīts, ka cenu celšanās sakritusi ar samazinātu naudas apgrozību, bet cenu krišanās — ar palielinātu naudas apgrozību, tad tomēr varētu apgal-

vot, ka zināma, kaut arī statistiski nepavisam nepierādāma apgrozībā esošā preču daudzuma samazināšanās vai palielināšanās rezultātā apgrozībā esošais naudas daudzums kaut arī ne absolūti, tomēr relatīvi ir pieaudzis vai krities. Mēs jau redzējām, ka, pēc Rikārdo domām, šīm vispārējām cenu svārstībām jānotiek, arī pastāvot tīrai metāla naudas apgrozībai, bet te tās izlīdzinās, tāpēc ka norisinās cita pēc citas; tā, piemēram, nepietiekami pilnīga naudas apgrozība rada preču cenu krišanos, šī preču cenu krišanās rada preču eksportu uz ārzemēm, šis eksports izraisa savukārt zelta importu valstī, bet tāds naudas pieplūdums savukārt izraisa preču cenu celšanos. Pretējais notiek, ja naudas apgrozība ir pārpildīta, kad preces tiek importētas un nauda eksportēta. Kaut gan šīs vispārējās cenu svārstības, kas Rikārdo izpratnē izriet no pašas metāla naudas apgrozības dabas, to brāzmainā un varmācīgā forma, krīžu forma, piemīt attīstītas kredīta sistēmas periodiem; tāpēc kļūst pilnīgi skaidrs, ka banknošu emisiju ne pilnā mērā regulē metāla naudas apgrozības likumi. Metāla naudas apgrozībai ir savs ārstniecības līdzeklis cēlmetālu importa un eksporta veidā, kuri tūdaļ kā monētas nonāk apgrozībā un tādējādi pieplūstot vai aizplūstot liek preču cenām kristies vai celties. Tāda pati iedarbība uz preču cenām tagad mākslīgi jāpanāk bankām, atdarinot metāla naudas apgrozības likumus. Ja zelts pieplūst no ārzemēm, tad tas pierāda, ka apgrozībā nav pietiekami naudas, ka naudas vērtība pārāk augsta un preču cenas — pārāk zemas; tātad banknotes jālaiž apgrozībā proporcionāli no jauna importētajam zeltam. Otrādi, tās jāizņem no apgrozības proporcionāli zelta daudzumam, kas no valsts aizplūst. Citiem vārdiem sakot, banknošu emisija jāregulē saskaņā ar cēlmetālu importu un eksportu vai ar vekseļu kursu. Rikārdo aplamā premisa, it kā zelts ir tikai monēta un tāpēc viss importētais zelts palielina apgrozībā esošās naudas daudzumu un līdz ar to ceļ cenas, bet eksportētais zelts samazina monētu daudzumu un līdz ar to pazemina cenas, — šī teorētiskā premisa šeit pārvēršas *par praktisku eksperimentu, saskaņā ar kuru liek turēt apgrozībā tik daudz monētu, cik attiecīgajā momentā ir zelta.* Lords *Overstons* (baņķieris Džonss Loids), pulkvedis Torrenss, Normens, Klejs, Ārbatnots un daudzi citi literāti, kuri Anglijā pazīstami ar «currency principle»* skolas nosaukumu, ne tikai sludināja šo doktrīnu, bet ar sera Roberta Pīla 1844. un 1845. g. banku aktu palīdzību arī padarīja to par Anglijas un Skotijas banku likumdošanas pamatu. Šīs doktrīnas apkaunojošais — kā teorētiskais, tā arī praktiskais fiasko pēc eksperimentiem visgrandiozākajā nacionālajā mērogā ir iztirzājams tikai mācībā par kredītu» (cit. darbs, 165.—168. lpp.).

Šo skolu kritizēja Tomass Tūks, Džeimss Vilsons («Economist» 1844.—1847. g.) un Džons Fulartons. Cik nepietiekami arī

* — «naudas apgrozības princips». — *Red.*

šie literāti izprata zelta dabu, cik neskaidri iedomājās attiecību starp naudu un kapitālu, mēs redzējām jau vairākkārt, it sevišķi šīs grāmatas XXVIII nodaļā. Te mēs minēsim vēl dažus datus no apakšnama 1857. g. komisijas materiāliem par Pīla banku aktiem («B. C.», 1857). — *F. E.*}

Dž. G. Hebards, bijušais Anglijas bankas pārvaldnieks, liecina:

«2400. Zelta eksportam... nav absolūti nekādas ietekmes uz preču cenām. Bet zelta eksports ļoti stipri iedarbojas uz vērtspapīru kursu, jo tādā pašā mērā, kādā mainās procents, nenovēršami tiek skarta arī preču vērtība, kuras iemieso šo procentu.»

Viņš ievieto divas tabulas par 1834.—1843. un 1844.—1853. g., kuras rāda, ka piecpadsmit vissvarīgāko tirdzniecības priekšmetu cenu kustība ir notikusi pilnīgi neatkarīgi no zelta aizplūšanas un pieplūšanas un no procenta likmes. Bet toties tās liecina par ciešo sakaru starp zelta — īstenā «pārstāvja mūsu ieguldījumu meklējošajam kapitālam» aizplūšanas un pieplūšanas un procenta likmi.

«1847. gadā ļoti liela amerikāņu vērtspapīru summa tika izvesta atpakaļ uz Ameriku, gluži tāpat krievu vērtspapīri tika izvesti atpakaļ uz Krieviju un citu kontinenta zemju vērtspapīri — uz zemēm, no kurām mēs saņemam savu labību» [2402.]

Piecpadsmit galvenie tirdzniecības priekšmeti, kas likti turpmāk sekojošo Hebarda tabulu pamatā, ir šādi: kokvilna, kokvilnas dzija, kokvilnas audumi, vilna, vadmala, lini, audums, indigo, čuguns, skārds, varš, tauki, cukurs, kafija, zīds.

I. No 1834. līdz 1843. g.

Laiks	Bankas metāla naudas rezerve	Tirgus diskonta likme	No 15 galvenajiem tirdzniecības priekšmetiem		
			cēlušies cenā	kritušies cenā	cenā nav mainījušies
1834. 1. marts	9 104 000 st. m.	2¾%	—	—	—
1835. 1. „	6 274 000 „ „	3¾%	7	7	1
1836. 1. „	7 918 000 „ „	3¼%	11	3	1
1837. 1. „	4 079 000 „ „	5%	5	9	1
1838. 1. „	10 471 000 „ „	2¾%	4	11	—
1839. 1. septembris	2 684 000 „ „	6%	8	5	2
1840. 1. jūnijs	4 571 000 „ „	4¾%	5	9	1
1840. 1. decembris	3 642 000 „ „	5¾%	7	6	2
1841. 1. „	4 873 000 „ „	5%	3	12	—
1842. 1. „	10 603 000 „ „	2½%	2	13	—
1843. 1. jūnijs	11 566 000 „ „	2¼%	1	14	—

II. No 1844. līdz 1853. g.

Laiks	Bankas metāla naudas rezerve	Tirgus diskonta likme	No 15 galvenajiem tirdzniecības priekšmetiem		
			cēlušies cenā	kritušies cenā	cenā nav mainījušies
1844. 1. marts	16 162 000 st. m.	2¼%	—	—	—
1845. 1. decembris	13 237 000 „ „	4½%	11	4	—
1846. 1. septembris	16 366 000 „ „	3%	7	8	—
1847. 1. „	9 140 000 „ „	6%	6	6	3
1850. 1. marts	17 126 000 „ „	2½%	5	9	1
1851. 1. jūnijs	13 705 000 „ „	3%	2	11	2
1852. 1. septembris	21 853 000 „ „	1¾%	9	5	1
1853. 1. decembris	15 093 000 „ „	5%	14	—	1

Hebards pie tabulām piezīmē:

«Tiklab gadu desmitā no 1834. līdz 1843. g., kā arī no 1844. līdz 1853. g. Bankas zelta rezerves svārstības katru reizi pavadīja vekseļu diskonta veidā izsniedzamās naudas aizdevu vērtības pieaugšanu vai samazināšanos, un, no otras puses, preču cenu pārmaiņas iekšzemē liecina par pilnīgu neatkarību no apgrozības līdzekļu apmēriem, kā tas redzams no Anglijas bankas zelta rezerves svārstībām» («Bank Acts Report», 1857, II, p. 290—291).

Tā kā preču pieprasījums un piedāvājums regulē šo preču tirgus cenas, tad te kļūst skaidrs, cik nepareizi Overstons identificē pieprasījumu pēc aizdevu naudas kapitāla (vai drīzāk piedāvājuma novirzes no pieprasījuma), kā tas parādās diskonta likmē, un pieprasījumu pēc īstenā «kapitāla». Apgalvojums, ka preču cenas regulē svārstības apgrozības līdzekļu apmēros, tagad slēpjas aiz frāzes, ka diskonta likmes svārstības izteic svārstības pieprasījumā pēc īstena vieliska kapitāla atšķirībā no naudas kapitāla. Mēs redzējām, ka tiklab Normens, kā Overstons tiešām apgalvoja to tajā pašā komisijā; mēs redzējām arī, pie kādas nožēlojamas izlocīšanās viņiem bija jāķeras, it sevišķi Overstonam, kamēr viņš neiekrita galīgi (XXVI nod.). Tiešām, tās ir vecas blēņas, ka pārmaiņām esošajā zelta daudzumā, palielinot vai samazinot apgrozības līdzekļu masu kādā zemē, līdz ar to nenovēršami vajadzētu celt vai pazemināt preču cenas šajā zemē. Ja zeltu eksportē, tad saskaņā ar šo teoriju preču cenām jāpieaug tajā zemē, kurp dodas zelts, un līdz ar to jāpieaug zeltu eksportējošās zemes eksporta vērtībai zeltu importējošās zemes tirgū, turpretim pēdējās zemes eksporta vērtībai pirmās zemes tirgū jākrītas, bet eksportēto preču vērtība pieaug šo preču dzimtenē, kur zelts ieplūst. Patiesībā zelta daudzuma samazināšanās ceļ tikai procenta likmi, turpretim tā pieaugums pēdējo pazemina, un, ja šīm procenta svārstībām nebūtu nozīmes, nosakot ražošanas izmaksas vai nodibinoties pieprasījumam un piedāvājumam, tad preču cenas tās nemaz neskartu.

Tajā pašā pārskatā N. Aleksanders, kādas lielas firmas vadītājs Indijā, šādā veidā izsakās par stipro sudraba aizplūšanu uz Indiju un Ķīnu, kura notika 50. gadu vidū pa daļai sakarā ar Ķīnas pilsoņu karu[138], kas apgrūtināja angļu audumu realizāciju Ķīnā, pa daļai sakarā ar zīdtārpiņu slimību Eiropā, kura stipri sašaurināja Itālijas un Francijas zīda rūpniecību.

«4337. Vai notiek aizplūšana uz Ķīnu vai uz Indiju? — Jūs sūtāt sudrabu uz Indiju un par labu daļu no tā pērkat opiju, kas viss iet uz Ķīnu, lai radītu fondu zīda iepirkšanai; un tirgu stāvoklis Indijā» (lai gan tur tiek uzkrāts sudrabs) «ir tāds, ka tirgotājiem ir izdevīgāk turp sūtīt sudrabu nekā audumus un citus angļu fabrikātus. — 4338. Vai nenotika liela aizplūšana no Francijas, kuras rezultātā mēs saņēmām sudrabu? — Protams, tā bija ļoti liela. — 4344. Mēs no Francijas un Itālijas zīdu nevis izvedam, bet gan sūtām to turp lielos daudzumos — tiklab Bengālijas, kā arī Ķīnas zīdu.»

Tātad uz Āziju sūtīja sudrabu — šīs pasaules daļas naudas metālu — preču vietā nevis tāpēc, ka šo preču cenas būtu cēlušās zemē, kura tās ražo (Anglija), bet gan tāpēc, ka tās bija kritušās — kritušās pārmērīga importa dēļ — zemē, kur preces tika importētas, un tas notika, lai gan sudrabu Anglija bija saņēmusi no Francijas un tas daļēji bija jāsamaksā ar zeltu. Pēc «naudas teorijas», pastāvot tādam importam, cenām Anglijā vajadzētu kristies, bet Indijā un Ķīnā — celties.

Kāds cits piemērs. Augšnama komisijā 1847. g. tirdzniecības krīzes pētīšanai («C. D.», 1848/1857) Veilijs, kāds no pirmajiem Liverpūles tirgotājiem, liecina:

«1994. 1845. g. beigās nebija izdevīgākas rūpniecības nozares, kas dotu tikpat lielu peļņu» {kā kokvilnas vērpšana}. «Kokvilnas krājumi bija lieli, un labu, izstrādāšanai derīgu kokvilnu varēja dabūt par 4 pensiem mārciņā, pie tam no šādas kokvilnas varēja izvērpt labu № 40 secunda mule twist*, izdodot tikai 4 pensus, tātad vērptuves īpašnieka kopējie izdevumi bija apmēram 8 pensi. 1845. g. septembrī un oktobrī šo dziju pārdeva lielos daudzumos un slēdza tikpat lielus kontraktus par $10^1/_2$ un $11^1/_2$ pensa mārciņā un dažos gadījumos vērptuvju īpašnieki realizēja peļņu, kas bija vienlīdzīga kokvilnas pirkšanas cenai. — 1996. Vērpšana deva peļņu līdz 1846. g. sākumam. — 2000. 1843. g. 3. martā kokvilnas krājumi» {627 042 saiņi} «bija divreiz lielāki nekā tagad» {1848. g. 7. martā, kad krājumi bija 301 070 saiņu} «un tomēr mārciņas cena bija par $1^1/_4$ pensa lielāka» {$6^1/_4$ pret 5 pensiem}.

Līdz ar to cena dzijai — labai № 40 secunda mule twist — nokritās no $10^1/_2$ pensa mārciņā 1847. g. janvārī uz $9^1/_2$ pensa mārciņā oktobrī un uz $7^3/_4$ pensa decembra beigās; dziju pārdeva par to pašu cenu, kāda bija kokvilnai, no kuras tā bija vērpta (turpat, № 2021, 2022). Tas parāda patiesā gaismā Overstona savtīgo gudrību, pēc kuras nauda ir «dārga» tāpēc, ka kapitāla ir «maz». 1844. g. 3. martā diskonta likme bija 3%; 1847. g. oktobrī un novembrī tā sasniedza 8% un 9% un 1848. g. 7. martā vēl bija 4%. Kokvilnas cenas sakarā ar to, ka pilnīgi apstājās realizācija, un sakarā ar paniku un tai atbilstošo augsto procenta

* — dzijas šķirne. — *Red.*

likmi nokritās daudz zemāk par cenu, kas atbilda pieprasījuma apmēriem. Tā rezultāts bija, no vienas puses, importa nepieredzēta samazināšanās 1848. gadā un, no otras puses, ražošanas samazināšanās Amerikā; sekas bija jauna kokvilnas cenu celšanās 1849. gadā. Pēc Overstona domām, preces bija pārāk dārgas tāpēc, ka valstī bija pārāk daudz naudas.

«2002. Kokvilnas rūpniecības stāvokļa nesenās pasliktināšanās cēlonis nav izejvielas trūkums, jo cena ir pazeminājusies, lai gan neapstrādātās kokvilnas krājumi ir ievērojami samazinājušies.»

Cik jauki Overstons sajauc preces cenu resp. vērtību un naudas vērtību, t. i., procenta likmi! Atbildot uz 2026. jautājumu, Veilijs izsaka savu vispārīgo ieskatu par «naudas skolas» teoriju, kurai atbilstoši Kārdvels un sers Čārlzs Vudss 1847. g. maijā

«aizstāvēja nepieciešamību realizēt 1844. g. banku aktu visā tā apjomā. Sie principi, pēc manām domām, ir tādi, ka tiem vajag piešķirt naudai mākslīgi augstu vērtību un visām precēm mākslīgu, izputinoši zemu vērtību.»

Viņš runā tālāk par šī banku akta ietekmi uz vispārējo veikalu stāvokli:

«Tā kā tikai ar lieliem upuriem varēja diskontēt četru mēnešu vekseļus, kādi ir parastās fabriku pilsētu tratas uz tirgotājiem un baņķieriem par nopirktām precēm, kas domātas Savienotajām Valstīm, tad pasūtījumu izpildīšana bija lielā mērā apgrūtināta līdz pat valdības 25. oktobra rīkojumam» (banku akta atcelšana uz laiku), «kad atkal kļuva iespējams diskontēt šos četru mēnešu vekseļus» (2097.).

Tātad arī provincē sajuta kā glābiņu banku akta atcelšanu uz laiku.

«2102. Pagājušajā» {1847. g.} «oktobrī gandrīz visi amerikāņu pircēji, kuri te iepērk preces, tūdaļ pēc iespējas samazināja savus pasūtījumus, un, kad Amerikā pienāca ziņa par naudas sadārdzināšanos, visi jaunie pasūtījumi izbeidzās. — 2134. Labība un cukurs bija īpašs gadījums. Labības tirgu ietekmēja izredzes uz ražu, cukuru lielā mērā ietekmēja milzīgie krājumi un imports. — 2163. No mūsu maksāšanas saistībām attiecībā pret Ameriku... daudzas tika likvidētas, piespiedu kārtā pārdodot konsignētās preces, un es baidos, ka daudzas anulēja šejienes bankrotu rezultātā. — 2196. Ja atmiņa mani neviļ, tad mūsu fondu biržā *1847. g. oktobrī procenta likme sasniedza 70%*.»

{1837. g. krīze ar tās ilgstošajām sāpīgajām sekām, kurām 1842. gadā vēl pievienojās plaša papildu krīze [vollständige Nachkrise], un rūpnieku un tirgotāju savtīgais aklums, kuri neparko negribēja atzīt pārprodukciju — tā taču saskaņā ar vulgāro politisko ekonomiju ir nejēdzība un neiespējamība! — radīja beidzot to jucekli prātos, kas ļāva «naudas skolai» pielietot savu dogmu praksē nacionālajā mērogā. 1844. un 1845. g. banku likumus parlaments pieņēma.

Ar 1844. g. banku aktu Anglijas banka sadalīta emisijas nodaļā un banku operāciju nodaļā. Pirmā saņem nodrošinājumus — galvenokārt valsts parādu zīmes — 14 miljonu st. märc. apmērā un visu metāla naudas rezervi, kura var sastāvēt no sudraba ne

vairāk kā par $^1/_4$, un izlaiž par viena un otra kopsummu banknotes. Ciktāl šīs pēdējās neatrodas publikas rokās, tās guļ bankas nodaļā un izveido kopā ar ikdienas vajadzībām nepieciešamo monētu nelielo daudzumu (apmēram vienu miljonu) vienmēr gatavu bankas operāciju nodaļas rezervi. Emisijas nodaļa izsniedz publikai banknotes par zeltu un zeltu par banknotēm; pārējos darījumus ar publiku veic bankas operāciju nodaļa. Privātās bankas, kurām 1844. g. bija tiesība izlaist pašām savas banknotes Anglijā un Velsā, paturēja šo tiesību, tikai šo banku banknošu izlaidums tika limitēts; ja šāda banka izbeidz savu pašas banknošu izlaišanu, Anglijas bankai ir tiesība palielināt savu nesegto banknošu summu par $^2/_3$ no atbrīvotā limita; šādā veidā šī summa līdz 1892. g. cēlās no 14 uz $16^1/_2$ miljona st. märc., precīzāk, uz 16 450 000 st. märc.

Tātad, atvietojot katras piecas märciņas zeltā, kuras aizplūst no bankas rezerves, emisijas nodaļā ienāk piecu märciņu banknote un tiek tur iznīcināta; katru rezervē nokļuvušo piecu sovrinu vietā tiek izlaista apgrozībā jauna piecu märciņu banknote. Ar to praktiski tiek realizēta Overstona ideālā papīra naudas apgrozība, kas gluži precīzi ir pakļauta metāla naudas apgrozības likumiem, un rezultātā, pēc «naudas skolas» piekritēju apgalvojuma, krīzes uz visiem laikiem kļūst neiespējamas.

Patiesībā Bankas sadalīšana divās neatkarīgās nodaļās atņēma direkcijai iespēju izšķirošos momentos brīvi rīkoties ar visiem tai pieejamiem līdzekļiem, tā ka varēja gadīties, ka banku operāciju nodaļa bija bankrota priekšvakarā, bet emisijas nodaļa saglabāja neskartus miljonus zelta, neieskaitot 14 miljonu lielo nodrošinājumu. Un turklāt šāds stāvoklis varēja rasties jo vieglāk tāpēc, ka gandrīz katrā krīzē ir periods, kad notiek spēcīga zelta aizplūšana uz ārzemēm un tā ir jāsedz galvenokārt no Bankas metāla rezerves. Bet katru piecu märciņu vietā, kuras tad aiziet uz ārzemēm, no iekšējās apgrozības tiek izņemta piecu märciņu banknote, tātad apgrozības līdzekļu daudzums samazinās tieši tajā momentā, kad tie ir visvairāk un visnepieciešamāk vajadzīgi. Tādējādi 1844. g. banku akts tieši provocē visu tirdzniecības pasauli uz to, lai, izceļoties krīzei, kamēr vēl ir laiks, uzkrātu banknošu rezerves un tātad paātrinātu un saasinātu krīzi; ar šo izšķirošajā momentā mākslīgi pieaugošo pieprasījumu pēc naudas aizdevumiem, t. i., pēc maksāšanas līdzekļiem, vienlaikus ierobežojot to piedāvājumu, šis akts uzpūš krīzes laikā procenta līmeni līdz tam nedzirdētos augstumos; tādējādi tas krīzes nevis novērš, bet gan pastiprina tās tādā mērā, ka jācieš krahs vai nu visai rūpniecības pasaulei, vai arī banku aktam. Divas reizes, 1847. g. 25. oktobrī un [1857. g.] 12. novembrī, krīze sasniedza šo augstumu; tad valdība atbrīvoja Banku no ierobežojumiem banknošu emisijā, apturot uz laiku 1844. g. akta darbību, un abās reizēs ar to pilnīgi pietika, lai apturētu krīzi. 1847. gadā pietika ar pār-

liecību, ka atkal iespējams saņemt banknotes pret pirmšķirīgu nodrošinājumu, lai izvilktu dienas gaismā un atkal atdotu apgrozībai uzkrātās banknošu rezerves 4—5 miljonu apmērā; 1857. gadā tika izlaists gandrīz 1 miljons banknošu virs likumā noteiktās normas, bet tikai uz ļoti īsu laiku.

Turklāt ir jāpiemin, ka 1844. g. likumdošanā saskatāmas vēl atliekas no atmiņām par pirmajiem divdesmit gadiem šajā gadsimtā — par laiku, kad banknošu apmaiņa bija apturēta un to vērtība kritās. Bažas, ka varētu zust uzticība banknotēm, te vēl izpaužas ļoti manāmi; gluži veltīgas bažas, tāpēc ka jau 1825. gadā, izlaižot esošo veco — no apgrozības izņemto vienas mārciņas banknošu rezervi, krīze tika apturēta un līdz ar to tika pierādīts, ka pat tajos vispārējās un ļoti stiprās neuzticības laikos uzticība banknotēm netika satricināta. Un tas ir pilnīgi saprotams: faktiski taču aiz šīm vērtības zīmēm stāv visa nācija ar visu savu kredītu. — *F. E.*}

Paklausīsimies tagad dažas liecības par banku akta ietekmi. Dž. St. Mills domā, ka 1844. g. banku akts iegrožojis spekulāciju. Šis gudrais vīrs laimīgā kārtā runāja 1857. g. 12. jūnijā. Četrus mēnešus vēlāk izcēlās krīze. Mills vārda pilnā nozīmē apsveic «banku direktorus un komerciālo publiku vispār» ar to, ka viņi

«tagad daudz labāk nekā agrāk saprot tirdznieciskā kapitāla dabu un to ļoti lielo kaitīgumu, ko tie nodara paši sev un publikai, uzturot pārmērīgu spekulāciju» («B. C.», 1857, № 2031).

Gudrais Mills domā, ka, izlaižot vienas mārciņas banknotes

«kā aizdevumus fabrikantiem u. c., kas izmaksā darba algu... šīs banknotes var nokļūt citu personu rokās, kuras izdos tās patērēšanas nolūkos, un šajā gadījumā banknotes pašas par sevi rada pieprasījumu pēc precēm, un tām var uz laiku būt tendence veicināt cenu celšanos» [2066.].

Tātad Milla kgs pieņem, ka fabrikanti izmaksās lielāku darba algu, ja viņi maksās ar papīru zelta vietā? Vai arī viņš domā, ka, ja fabrikants saņem savu aizdevumu simt mārciņu banknotēs un pēc tam izmaina tās pret zeltu, tad darba alga izveidos mazāku pieprasījumu nekā tajā gadījumā, ja to izmaksātu tieši vienas mārciņas banknotēs? Un vai tad viņš nezina, ka, piemēram, dažos kalnrūpniecības rajonos darba algu izsniedza vietējo banku banknotēs, tā ka daži strādnieki saņēma kopīgi vienu piecu mārciņu banknoti? Vai tas palielina viņu pieprasījumu? Vai varbūt ar sīkām banknotēm baņķieri vieglāk izsniedz kapitālistiem aizdevumu un par lielāku summu nekā lielās banknotēs?

{Šīs Milla savādās bailes no vienas mārciņas banknotēm būtu pilnīgi neizskaidrojamas, ja viss viņa darbs politiskajā ekonomijā neliecinātu par eklektismu, kas nebaidās ne no kādām pretrunām. No vienas puses, viņš daudzējādā ziņā ir vienis prātis ar Tūku pret Overstonu, no otras puses, viņš tic, ka preču cenas nosaka esošās naudas daudzums. Tātad viņš nepavisam nav pārliecināts,

ka katras izlaistās banknotes vietā — pārējiem apstākļiem nemainoties — bankas rezervē ienāk viens sovrins; viņš baidās, ka apgrozības līdzekļu masa var pieaugt un tāpēc zaudēt savu vērtību, t. i., pacelt preču cenas. Tikai tas slēpjas aiz iepriekš minētajām bažām un nekas vairāk. — *F. E.*}

Par Bankas sadalīšanu divās nodaļās un pārmērīgo rūpēšanos, lai nodrošinātu banknošu apmaiņu, Tūks izsakās šādā veidā augšnama komisijai 1847. g. tirdzniecības krīzes pētīšanai («C. D.», 1848/57):

«Procenta likmes lielākas svārstības 1847. gadā salīdzinājumā ar 1837. un 1839. g. ir radījusi tikai Bankas sadalīšana divās nodaļās (3010.). — Banknošu nodrošinājums netika skarts ne 1825., ne 1837., ne 1839. g. (3015.). — Pieprasījumam pēc zelta 1825. g. bija tikai mērķis aizpildīt tukšo vietu, kas bija radusies tāpēc, ka bija pilnīgi diskreditētas provinces banku vienas mārciņas banknotes; šo tukšo vietu varēja aizpildīt tikai ar zeltu, kamēr Anglijas banka nebija izlaidusi savukārt vienas mārciņas banknotes (3022.). — 1825. g. novembrī un decembrī nebija vērojams ne mazākais pieprasījums pēc zelta, lai to eksportētu (3023.).»

«Kas attiecas uz Bankas diskreditēšanu iekšzemē un ārzemēs, tad dividenžu un noguldījumu izmaksas apturēšanai būtu daudz smagākas sekas nekā banknošu apmaiņas apturēšanai (3028.).

3035. Vai jūs nedomājat, ka katrs apstāklis, kas beigu beigās apdraud banknošu apmaiņu, varētu komerciālās nomāktības momentā radīt jaunas un nopietnas grūtības? — Nebūt ne.

1847. gadā pieaugušais banknošu izlaidums varbūt būtu veicinājis to, ka Bankas zelta rezerve atkal piepildās, kā tas notika 1825. gadā (3058.).»

Ņūmārčs liecina («B. A.», 1857) apakšnama 1857. g. komisijai banku likumdošanas jautājumos:

«1357. Pirmās jaunās sekas... šai divu (Bankas) nodaļu atdalīšanai un no tās nepieciešami izrietošajai zelta rezerves sadalīšanai bija tās, ka Anglijas bankas banku operācijas, t. i., visa tā operāciju sfēra, kas to tieši saista ar mūsu zemes tirdzniecību, bija veicama tikai ar pusi no agrākās rezerves. Šīs rezerves sadalīšanas rezultātā radās tāds stāvoklis, ka bankas nodaļas rezerves visniecīgākās samazināšanās gadījumā Banka bija spiesta pacelt savu diskonta likmi. Tāpēc šāda rezerves samazināšanās radīja daudz lēcienveidīgu diskonta likmes pārmaiņu. — 1358. Šādu pārmaiņu no 1844. g.» {līdz 1857. g. jūnijam} «bija apmēram 60, turpretim pirms 1844. g. tādā pašā periodā to diezin vai bija ducis.»

Sevišķi interesantas ir liecības augšnama komisijā 1847. g. tirdzniecības krīzes pētīšanai («C. D.», 1848/57), kuras devis Pālmers, kurš kopš 1811. g. bija Anglija bankas direktors un kādu laiku tās pārvaldnieks:

«828. 1825. g. decembrī Bankā palika zelta aptuveni par 1 100 000 st. märc. Banka, bez šaubām, pilnīgi bankrotētu, ja šis» (1844. g.) «akts pastāvētu tolaik. Decembrī Banka izlaida, man šķiet, par 5 vai 6 miljoniem banknotes vienā nedēļā, un tas ievērojami mīkstināja toreizējo paniku.

825. Pirmais moments» (kopš 1825. g. 1. jūlija), «kad mūsdienu banku likumdošana sabruktu, ja Banka mēģinātu novest līdz galam reiz sāktās operācijas, bija 1837. g. 28. februāris; Bankai tolaik bija no 3 900 000 līdz 4 miljoni st. märc., un tā paturētu savā rezervē pavisam 650 000 st. märc. Otrs šim momentam līdzīgs periods bija 1839. gadā un turpinājās no 9. jūlija līdz 5. decembrim. — 826. Kādi bija rezerves apmēri šajā gadījumā? 5. septembrī rezervi

veidoja deficīts 200 000 st. märc. kopsummā (the reserve was minus altogether 200 000 £). 5. novembrī tas pieauga apmēram uz 1—1½ miljona. — 830. 1844. g. akts neļautu Bankai 1837. gadā atbalstīt tirdzniecību ar Ameriku. — 831. Trīs galvenās amerikāņu firmas bankrotēja... Gandrīz visas firmas, kas bija veikalnieciskās attiecībās ar Ameriku, zaudēja kredītu, un, ja toreiz Banka nebūtu nākusi palīgā, tad es nedomāju, ka noturētos vairāk nekā viena vai divas firmas. — 836. 1837. g. depresiju nevar salīdzināt ar 1847. gada depresiju. Pirmās iedarbība aprobežojās gandrīz vienīgi ar Amerikas operācijām. — 838» (1837. g. jūnija sākumā Bankas direkcijā tika diskutēts jautājums, ar kādiem pasākumiem mazināt depresiju). «Daži aizstāvēja ieskatu... ka vispareizākais princips būtu pacelt procenta likmi, kā rezultātā preču cenas krīstos, vienu vārdu sakot, sadārdzināt naudu un palētināt preces, tas tad arī dotu iespēju izdarīt ārzemju maksājumus (by which the foreign payment would be accomplished). — 906. Tas apstāklis, ka 1844. g. banku akts mākslīgi ierobežoja Bankas pilnvaras, atceļot veco un dabisko pilnvaru robežu, tās metāla rezerves faktisko apmēru, rada mākslīgas grūtības veikalnieciskajā darbībā, un tam uz preču cenām ir tāda ietekme, no kuras būtu iespējams izvairīties bez šī akta. — 968. 1844. g. aktam spēkā esot, nav iespējams parastos apstākļos pazemināt Bankas metāla rezervi ievērojami zemāk par 9½ miljona. Ar to tiktu izdarīts spiediens uz cenām un kredītu, un šī spiediena rezultātā rastos tāda pārmaiņa vekseļu kursos, ka zelta imports pieaugtu un palielinātu zelta summu emisijas nodaļā. — 996. Pastāvot tagadējam ierobežojumam, jums» {Bankai} «nav tās iespējas pārvaldīt sudraba kustību, kura nepieciešama momentos, kad sudrabs vajadzīgs, lai iedarbotos uz ārzemju kursu. — 999. Kāds mērķis bija rīkojumam, kas ierobežoja Bankas sudraba rezervi ar ⅕ no tās metāla rezerves kopsummas? — Uz šo jautājumu es nevaru atbildēt.»

Mērķis bija sadārdzināt naudu; tas pats mērķis, kuru neatkarīgi no «naudas skolas» teorijas gribēja sasniegt, sadalot Banku divās nodaļās un uzliekot Skotijas un Īrijas bankām saistības turēt rezervē zeltu, lai segtu banknotes, kas tiek izlaistas virs zināmas normas. Tādējādi radās nacionālās metāla rezerves decentralizācija, kas vājināja tās spēju izlabot vekseļu nelabvēlīgu kursu. Procenta likmes celšanas virzienā iedarbojas visi sekojošie lēmumi: Anglijas bankai ir tiesība izlaist banknotes par summu, kas lielāka par 14 miljoniem st. märc., ne citādi, kā sedzot tās ar zelta rezervi; banku operāciju nodaļa jāvada kā parastā banka, pazeminot procenta likmi naudas pārpilnības laikos, paceļot to depresijas periodos; jāierobežo sudraba rezerve, kas ir galvenais līdzeklis, lai regulētu vekseļu kursu ar Eiropas kontinentu un Āziju; rīkojumi par Skotijas un Īrijas bankām, kurām nekad nav vajadzīgs zelts* eksportam un kurām tagad tas jāglabā rezervē aiz tā iegansta, ka jānodrošina patiesībā pilnīgi iluzoriskā banknošu apmaiņa. Fakts ir tas, ka 1844. g. akts pirmoreiz radīja 1857. gadā Skotijas banku sturmēšanu ar prasību pēc zelta. Jaunā banku likumdošana nemaz arī neievēro atšķirību starp zelta aizplūšanu uz ārzemēm un uz iekšzemi, kaut gan, pats par sevi saprotams, vienas un otras parādības sekas ir gluži dažādas. No tā rodas tirgus procentlikmes pastāvīgas stipras svārstības. Divas reizes, atbildot uz 992. un 994. jautājumu, Pālmers saka, ka Anglijas banka var pirkt par banknotēm sudrabu tikai tad, ja vekseļu

* Oriģinālā teikts: «nauda»; izlabots, balstoties uz Marksa manuskriptu. — *Red.*

kurss ir labvēlīgs Anglijai un tātad ir sudraba pārpalikums, tāpēc ka:

«1003. Vienīgais mērķis, kura dēļ var turēt ievērojamu daļu metāla rezerves sudrabā, ir cenšanās atvieglot ārzemju maksājumus periodos, kad vekseļu kurss ir Anglijai nelabvēlīgs. — 1004. Sudrabs ir prece, kas, būdama nauda visai pārējai pasaulei, ir visizdevīgākā prece... šim nolūkam» {ārzemju maksājumiem}. «Tikai Savienotās Valstis pēdējā laikā maksājumos ir ņēmušas vienīgi zeltu.»

Pēc viņa domām, depresijas periodos Anglijas bankai nebija vajadzības celt diskonta likmi virs vecā līmeņa — 5%, kamēr nelabvēlīgais vekseļu kurss neliek aizplūst zeltam uz ārzemēm. Ja nebūtu 1844. g. akta, tad Banka varētu bez kādām grūtībām diskontēt visus pirmšķirīgos vekseļus (first class bills), kurus tai piedāvāja {1018.—1020.}.

«Bet, pastāvot 1844. g. aktam un tādam stāvoklim, kādā Banka atradās 1847. g. oktobrī, nebija tāda procenta, kuru Banka būtu prasījusi no kredītspējīgām firmām un kuru tās nebūtu gatavas maksāt, lai nepārtrauktu maksājumus» [1022.].

Un augstā diskonta likme tieši bija šī akta mērķis.

«1029. Es atzīstu par nepieciešamu stingri šķirot diskonta likmes ietekmi uz ārzemju pieprasījumu» {pēc cēlmetāliem} «un procenta celšanu, lai novērstu masveida spiedienu uz Banku periodos, kad trūkst kredīta iekšzemē. — 1023. Pirms 1844. g. akta, kad kurss bija labvēlīgs Anglijai un šai zemē valdīja nemiers un pat īsta panika, nepastāvēja nekāda banknošu emisijas robeža, kura vienīgā varēja atvieglot šo depresijas stāvokli.»

Tā saka cilvēks, kas veselus 39 gadus ir sēdējis Anglijas bankas direkcijā. Paklausīsimies tagad privāto baņķieri Tvelsu, kurš kopš 1801. g. ir firmas Spūners, brāļi Atvudi un K° dalībnieks. Tas ir vienīgais no visiem 1857. gadā apakšnama 1857. g. banku likumdošanas komisijas iztaujātajiem lieciniekiem («B. C.», 1857), kurš dod iespēju ielūkoties valsts patiesajā stāvoklī un kurš redz tuvojošos krīzi. Citādi viņš ir Birmingemas «little shilling men» skolas[139] piekritēja paveids, tāpat kā viņa kompanjoni brāļi Atvudi, kuri ir šīs skolas dibinātāji (sk. K. Markss. «Zur Kritik der Pol. Oek.» Berlin [1859], S. 59[140]). Viņš saka:

«4488. Kāda ietekme, pēc jūsu domām, bija 1844. g. aktam? — Ja man jāatbild kā baņķierim, tad es teikšu, ka akts iedarbojās ļoti labi, jo baņķieriem un visāda veida» {naudas} «kapitālistiem tas sagādāja bagātīgu plauju. Bet tam bija ļoti slikti rezultāti attiecībā uz godīgiem, strādīgiem veikalu pasaules pārstāvjiem, kuriem ir vajadzīga stabila procenta likme, lai droši varētu vadīt savu uzņēmumu... likums padarīja naudas aizdošanu par augstākajā mērā ienesīgu nodarbošanos. — 4489. Vai tas» {banku akts} «ļauj Londonas akciju bankām izmaksāt akcionāriem 20—22%? — Viena no tām izmaksāja nesen 18% un cita, cik man ir zināms, 20%; tām ir pilnīgs pamats visnoteiktākajā veidā aizstāvēt 1844. g. aktu. — 4490. Sīkos uzņēmējus un cienījamus tirgotājus, kuriem nav liela kapitāla... tos tas stipri ierobežo... Lai par to pārliecinātos, man pietiek, ja redzu pārsteidzoši lielu daudzumu viņu akceptu, kas paliek nesamaksāti. Šie akcepti vienmēr ir mazi, apmēram 20—100 st. mārc., daudzi no tiem netiek samaksāti un tāpēc atgriežas atpakaļ visās valsts daļās, un tā vienmēr ir sīktirgotāju... nomāktības pazīme.»

4494. Viņš paskaidro, ka pašlaik komercija neienes pietiekamu peļņu. Turpmākās viņa piezīmes ir svarīgas tāpēc, ka viņš saskatīja krīzi apslēptā stāvoklī, kad pārējie neviens vēl to nenojauta.

«4494. Cenas Minsingleinas ielā vēl daudzmaz turas, bet nekas vairs netiek pārdots, nav pārdodams ne par kādu cenu; turas nominālās cenas.»

4495. Viņš stāsta par kādu gadījumu: kāds francūzis sūta mākleriem uz Minsingleinu preces par summu 3000 st. märc. apmērā pārdošanai par noteiktu cenu. Mākleris nevar dabūt noteikto cenu, francūzis nevar pārdot lētāk. Prece paliek bez kustības, bet francūzim vajadzīga nauda. Mākleris viņam aizdod 1000 st. märc. tādā veidā, ka francūzis pret preču nodrošinājumu izraksta uz mākleri vekseli par 1000 st. märc. ar termiņu uz 3 mēnešiem. Pēc 3 mēnešiem iestājas maksāšanas termiņš, bet preces vēl arvien nav iespējams pārdot. Tad mākleriem vekselis jāsamaksā, un, kaut gan viņam bija segums 3000 st. märc. apmērā, viņš nespēja to realizēt un tāpēc nonāca grūtībās. Tādējādi viens velk sev līdzi uz leju otru.

«4496. Kas attiecas uz lielo eksportu... ja veikalnieciskā darbība iekšzemē ir depresijas stāvoklī, tad tas nenovēršami rada pastiprinātu eksportu. — 4497. Kā jūs domājat, vai patēriņš iekšzemē ir samazinājies? — *Ļoti ievērojami... ārkārtīgi...* sīktirgotāji šajā ziņā ir visdrošākā autoritāte. — 4498. Un tomēr imports ir ļoti liels; vai tas nenorāda uz stipru patērēšanu? — Protams, *ja tikai jūs varat pārdot*, bet daudzas preču noliktavas ir pārpildītas ar šiem priekšmetiem; tajā piemērā, kuru es tikko minēju, tika importētas preces par 3000 st. märc. un palika nepārdotas.

4514. Ja nauda ir dārga, vai tad jūs teiksiet, ka kapitāls ir lēts? — Jā.»

Tātad šis cilvēks nepavisam nepiekrīt Overstona ieskatam, ka augsta procenta likme ir tas pats, kas dārgs kapitāls.

Kā tagad tiek veikta komercija:

«4616. Citi stipri aizraujas, veic ar eksportu un importu milzīgus pasākumus, daudz lielākus, nekā ļauj viņu kapitāls, — par to nevar būt ne mazāko šaubu. Tas var izdoties; ar kādu laimīgu gadījumu viņi var iedzīvoties lielā bagātībā un visiem samaksāt. Tāda daudzos gadījumos ir sistēma, pēc kuras pašlaik tiek veikta ievērojama daļa komercijas. Šādi cilvēki labprāt zaudē 20%, 30% un 40% uz vienu preču sūtījumu; nākamā operācija var atdot viņiem visu zaudēto. Bet, ja tie cieš neveiksmi divas reizes no vietas, tad viņiem ir beigas; un tieši pēdējā laikā mēs ļoti bieži esam novērojuši šādus gadījumus; tirdzniecības firmas ir bankrotējušas, neatstājot nevienu šiliņu aktīvā.

4791. Pazemināta procenta likme» {pēdējos desmit gados} «katrā ziņā ir nelabvēlīga baņķieriem, bet, neuzrādot jums tirdzniecības grāmatas, man būtu ļoti grūti izskaidrot, kādā mērā tagadējā» {viņa paša} «peļņa ir augstāka salīdzinājumā ar agrāko laiku. Kad procenta likme sakarā ar pārmērīgu banknošu emisiju ir zema, mums ir ievērojama noguldījumu summa; ja procenta likme ir augsta, tas nes mums tieši peļņu. — 4794. Ja naudu iespējams dabūt par mērenu procenta likmi, mums ir liels pieprasījums pēc tās; mēs vairāk aizdodam; tāds ir rezultāts» {mums, baņķieriem} «šajā gadījumā. Ja procenta likme ceļas, mēs saņemam par aizdevumiem vairāk, nekā pienākas pēc taisnības; mēs saņemam vairāk, nekā mums būtu jāsaņem.»

Mēs jau redzējām, ka visi kompetentie cilvēki atzīst Anglijas bankas banknošu kredītu par nesatricināmu. Tomēr banku akts šo

banknošu apmaiņas nodrošināšanai absolūti nostiprina 9 līdz 10 miljonus zeltā. Šī dārgumu krājuma svētums un neaizskaramība tiek sargāta pavisam citādi, nekā to darīja agrāko laiku dārgumu krājēji. V. Brauns (Liverpūle) liecina augšnama komisijai 1847. g. tirdzniecības krīzes pētīšanai («C. D.», 1847/58):

«2311. Kas attiecas uz to labumu, kādu šī nauda» {emisijas nodaļas metāla rezerve} «tolaik deva, tad to tikpat labi varētu iemest jūrā; pat visniecīgāko daļu no tās taču nevarēja izlietot, nepārkāpjot parlamenta aktu.»

Būvuzņēmējs E. Kepss, kuru mēs jau iepriekš citējām, tas pats, no kura liecībām ņemts Londonas modernās būvniecības sistēmas apraksts («Kapitāla» II grām., XII nod.[141]), šādā veidā rezumē savas domas par 1844. g. banku aktu («B. A.», 1857):

«5508. Tātad visumā jūs domājat, ka tagadējā» {banku likumdošanas} «sistēma ir ļoti veikla ierīce, lai periodiski ieliktu rūpniecības peļņu augļotāju makā? — Jā, tādas ir manas domas. Es zinu, ka būvniecībā šīs sistēmas ietekme bija tāda.»

Kā jau minēts, 1845. g. banku akts piespieda Skotijas bankas pieņemt sistēmu, kas tuva angļu sistēmai. Tām uzlika par pienākumu turēt zelta segumu banknošu emisijai virs summas, kas noteikta katrai bankai. Kādas tam bija sekas, tas redzams no turpmāk minētajām liecībām augšnama komisijai 1847. g. krīzes pētīšanai («C. D.», 1848/57).

Kenedijs, kādas Skotijas bankas pārvaldnieks, liecina:

«3375. Vai pirms 1845. g. akta spēkā stāšanās Skotijā bija kaut kas, kas pelnītu zelta apgrozības nosaukumu? — Nekā tamlīdzīga. — 3376. Bet vai kopš tā laika zelta daudzums apgrozībā ir pieaudzis? — Nemaz, publika nemīl zeltu (the people dislike gold).»

3450. Apmēram 900 000 st. märc. zeltā, kuras Skotijas bankām jātur rezervē kopš 1845. g., pēc viņa domām, ir tikai kaitīgas, tāpēc ka

«neienesīgi absorbē ievērojamu Skotijas kapitāla daļu».

Tālāk seko Andersona — Union Bank of Scotland pārvaldnieka liecība:

«3588. Vai vienīgais gadījums, kad Skotijas bankas uzrādīja Anglijas bankai stipru pieprasījumu pēc zelta, notika ārzemju vekseļu kursa ietekmē? — Gluži pareizi, un šo pieprasījumu nav samazinājis tas, ka mēs turam zeltu Edinburgā. — 3590. Kamēr mums ir tā pati vērtspapīru summa Anglijas bankā (vai Anglijas privātajās bankās), mums paliek, tāpat kā agrāk, tā pati iespēja izraisīt zelta aizplūšanu no Anglijas bankas.»

Noslēgumā citēsim vēl vienu rakstu (Vilsona) no žurnāla «Economist».

«Skotijas bankas tur savu brīvo naudu pie saviem Londonas aģentiem; pēdējie to tur Anglijas bankā. Tas dod Skotijas bankām iespēju rīkoties šo summu robežās ar Anglijas bankā esošo metāla naudu, un te tā vienmēr ir gatava pakalpot, kad jāizdara ārzemju maksājumi.» Šo sistēmu traucēja 1845. g. akts. «1845. g. Skotijas akta rezultātā pēdējā laikā zelta monētas ir lielos dau-

dzumos aizplūdušas no Anglijas bankas, lai apmierinātu Skotijas pieprasījumu, kas bija tikai potenciāls un varbūt nekad faktiski nebūtu radies... Kopš tā laika ievērojama summa nemainīgi ir nostiprināta Skotijā un otra ievērojama summa pastāvīgi ceļo starp Londonu un Skotiju turp un atpakaļ. Ja pienāk laiks, kad Skotijas baņķieri sagaida pastiprinātu pieprasījumu pēc savām banknotēm, tad no Londonas aizsūta kasti ar zeltu; ja šis laiks ir garām, tā pati kaste, bieži vien pat neatvērta, tiek nosūtīta atpakaļ uz Londonu» («Economist» 1847. g. 23. oktobrī [1214.—1215. lpp.]).

{Ko tad visā šajā sakarībā saka banku akta tēvs, baņķieris Semjuels Džons Loids, alias* lords Overstons?

Viņš jau 1848. gadā atkārtoja augšnama komisijā 1847. g. tirdzniecības krīzes pētīšanai («C. D.», 1848/57), ka

«naudas grūtības un augsto procenta likmi, ko radījis kapitāla trūkums, nav iespējams mazināt, pastiprināti izlaižot banknotes» (1514.),

kaut gan jau *atļauja* vien, ko deva valdības 1847. g. 25. oktobra rīkojums, palielināt banknošu emisiju bija pietiekama, lai atņemtu krīzei asumu.

Viņš uzskata, ka

«augstā procenta likme un fabriku rūpniecības nomāktais stāvoklis ir rūpniecības un tirdzniecības mērķu sasniegšanai pielietotā vieliskā kapitāla samazināšanās neizbēgams rezultāts» (1604.).

Bet fabriku rūpniecības depresijas stāvoklis vairākus mēnešus ilgi izpaudās tieši tā, ka vieliskais preču kapitāls, neatrodot noietu, bagātīgi piepildīja noliktavas un ka tieši tāpēc vieliskais ražīgais kapitāls bija pilnīgi vai pa pusei bezdarbīgs, lai neražotu vēl vairāk preču kapitāla, kas neatrod pircējus.

Bet apakšnama 1857. g. banku likumdošanas komisijā viņš sacīja:

«Stingri un ātri izpildot 1844. g. akta principus, viss notika regulāri un viegli, naudas sistēma ir stabila un nesatricināma, valsts uzplaukums nav apstrīdams, sabiedrības uzticība 1844. g. aktam ar katru dienu pastiprinās. Ja komisija vēlas tālākus praktiskus pierādījumus par to principu stabilitāti, uz kuriem šis akts dibināts, un par tām labvēlīgajām sekām, kuras tas nodrošina, tad pareiza un pietiekama atbilde ir šāda: palūkojieties ap sevi, aplūkojiet tagadējo stāvokli mūsu zemē, aplūkojiet tautas apmierinātību, aplūkojiet visu sabiedrības šķiru bagātību un uzplaukumu! Paklausīdama šim padomam, komisija spēs izšķirt, vai tai ir jāliek šķēršļi šī akta turpmākai pastāvēšanai, kura laikā gūti šādi panākumi» («B. C.,» 1857, № 4189).

Uz šo ditirambu, ko Overstons nodziedāja komisijas priekšā 14. jūlijā, kā atbilde nāca tā paša gada 12. novembrī bankas direkcijai adresētā vēstule, ar kuru valdība uz laiku atcēla 1844. g. brīnumdarītāju likumu, lai glābtu to, kas vēl bija glābjams. — *F. E.*}

---

* — citādi. — *Red.*

TRĪSDESMIT PIEKTĀ NODAĻA

CĒLMETĀLS UN VEKSEĻU KURSS

I. ZELTA REZERVES KUSTĪBA

Par banknošu uzkrāšanu depresijas laikos jāpiezīmē, ka te atkārtojas dārgumu uzkrāšana cēlmetāla veidā, kura bija vērojama nemierīgajos laikos sabiedrības pastāvēšanas visagrākajās stadijās. 1844. g. akta iedarbība ir interesanta tāpēc, ka šis akts tiecas visu valstī esošo cēlmetālu pārvērst par apgrozības līdzekli; tas grib identificēt zelta aizplūšanu ar apgrozības līdzekļu daudzuma sašaurināšanos, zelta pieplūšanu ar apgrozības līdzekļu daudzuma palielināšanos. Akta pielietošana eksperimentāli pierādīja pretējo. Ar vienu vienīgo izņēmumu, ko mēs tūdaļ minēsim, apgrozībā esošo Anglijas bankas banknošu daudzums pēc 1844. g. nekad nesasniedza to maksimumu, kādu Bankai bija tiesība izlaist. Un 1857. g. krīze parādīja, no otras puses, ka zināmos apstākļos ar šo maksimumu nepietiek. No 1857. g. 13. līdz 30. novembrim apgrozībā bija banknotes katru dienu vidēji par 488 830 st. märc. vairāk nekā šis maksimums («B. A.», 1858, XI lpp.). Likumīgais maksimums toreiz bija 14 475 000 st. märc. plus metāla rezerves summa Bankas pagrabos.

Par cēlmetāla pieplūšanu un aizplūšanu jāpiezīmē sekojošais.

Pirmkārt, jāatšķir, no vienas puses, metāla kustība uz priekšu un atpakaļ zeltu un sudrabu neražojoša apgabala robežās un, no otras puses, zelta un sudraba straume no to ražošanas avotiem uz dažādām citām zemēm un šī papildu metāla sadalīšana šo zemju starpā.

Kopš tagadējā gadsimta sākuma — līdz tam laikam, kad sāka iedarboties Krievijas, Kalifornijas un Austrālijas zelta raktuvju ietekme, — zelta un sudraba importa pietika, tikai lai aizstātu nolietotās monētas, lai izlietotu tos kā parasto materiālu greznuma priekšmetu izgatavošanai un lai eksportētu sudrabu uz Āziju.

Tomēr kopš tā laika līdz ar to, ka pieauga Amerikas un Eiropas tirdzniecība Āzijā, ārkārtīgi pieauga, pirmkārt, sudraba eksports uz Āziju. No Eiropas eksportēto sudrabu pa lielākajai daļai aizstāja papildu zelts. Tālāk, daļu jaunpiegādātā zelta uzsūca iekšējā naudas apgrozība. Uzskata, ka līdz 1857. g. Anglijas iekšējā

apgrozībā ieplūda aptuveni 30 miljoni papildu zelta.[14] Tālāk, pēc 1844. g. vidējais metāla rezervju līmenis visās Eiropas un Ziemeļamerikas centrālajās bankās cēlās. Vienlaikus iekšējās naudas apgrozības pieaugums noveda pie tā, ka pēc panikas izbeigšanās, tai sekojošajā klusuma periodā, banku rezerve sāka pieaugt ātrāk, jo bija pieaugusi zelta monētu masa, ko izstūma iekšējā apgrozība un kas bija imobilizēta. Beidzot, pēc tam kad bija atklātas jaunas zelta atradnes, pieauga sakarā ar augušo bagātību cēlmetāla patēriņš greznuma priekšmetu izgatavošanai.

Otrkārt, starp zemēm, kas neražo zeltu un sudrabu, cēlmetāls nemitīgi cirkulē turp un atpakaļ; viena un tā pati valsts nepārtraukti importē zeltu un tikpat nepārtraukti eksportē to. Un tikai pārsvars kustībā uz vienu vai otru pusi beigu beigās izšķir, vai notiek pieplūšana vai aizplūšana, jo tīras svārstību un biežas paralēlas kustības pa lielākajai daļai savstarpēji neitralizējas. Bet tieši tāpēc, ka pievērš uzmanību gala rezultātam, nesaskata abu kustību nepārtrauktību un visumā paralēlo gaitu. Lietu iedomājas tādā veidā, it kā cēlmetāla importa uzvija vai eksporta uzvija būtu tikai rezultāts un izteiktu attiecību starp preču importu un eksportu, bet patiesībā tas vienlaikus izteic arī attiecību starp paša cēlmetāla importu un eksportu, kuri nav atkarīgi no preču tirdzniecības.

Treškārt, importa pārsvars pār eksportu — un otrādi — ir izmērījams visumā ar centrālo banku metāla rezerves pieaugšanu vai samazināšanos. Šī mērīšanas līdzekļa lielāka vai mazāka precizitāte ir atkarīga, protams, vispirms no tā, ciktāl bankas vispār ir centralizētas. Jo no tā ir atkarīgs, kādā mērā cēlmetāls, kas uzkrāts tā saucamajā nacionālajā bankā, vispār ir metāla nacionālā rezerve. Bet, ja tas pat būtu tā, tad minētais mērs tomēr nav precīzs, tāpēc ka zināmos apstākļos papildu importu uzsūc iekšējā apgrozība un zelta vai sudraba pieaugošā pielietošana greznuma priekšmetu izgatavošanai; tālāk, arī tāpēc, ka bez papildu importa zeltu var uzsūkt iekšējā apgrozība un tātad metāla rezerve var samazināties, eksportam vienlaikus nepieaugot.

Ceturtkārt, metāla eksports pieņem aizplūšanas (drain) formu, ja kustība samazināšanās virzienā turpinās ilgu laiku, tā ka samazināšanās kļūst par vispārēju kustības tendenci un bankas metāla rezerve krītas daudz zemāk par vidējo līmeni, kamēr sasniedz savu vidējo minimumu. Šo pēdējo nosaka vairāk vai mazāk patva-

[14] Kā tas iedarbojās uz naudas tirgu, ir redzams no šādas Ņūmārča liecības: «1509. 1853. g. beigās publiku pārņēma nopietnas bažas; septembrī Anglijas banka trīs reizes pēc kārtas pacēla diskonta likmi... oktobra pirmajās dienās radās ievērojams nemiers un panika publikā. Šīs bažas un šis nemiers pa lielākajai daļai tika novērsti novembra beigās un gandrīz pilnīgi izzuda līdz ar 5 miljonu st. märc. cēlmetāla pienākšanu no Austrālijas. Tas pats atkārtojās 1854. g. rudenī, kad — oktobrī un novembrī — pienāca gandrīz 6 miljonu st. märc. cēlmetāla. Tas pats atkārtojās 1855. g. rudenī — tas, kā zināms, bija satraukuma un nemiera periods —, tāpēc ka septembrī, oktobrī un novembrī pienāca 8 miljoni st. märc. cēlmetāla; 1856. g. beigās mēs atkal redzam to pašu. Īsi sakot, es pilnīgi varētu atsaukties gandrīz uz katra komisijas locekļa pieredzi, lai apstiprinātu to, ka mēs esam pieraduši visās finansiālajās grūtībās redzēt dabisko un izšķirošo glābiņu zelta kuģa pienākšanā» [«B. A.», 1857].

ļīgi, ciktāl likumdošana, kas nosaka, cik lielam jābūt segumam banknošu apmaiņai u. tml., dažādos gadījumos ir dažāda. Par kvantitatīvajām robežām, kādas šis aizplūdums var sasniegt Anglijā, Ņūmārčs saka apakšnama 1857. g. banku likumdošanas komisijai («B. A.», 1857, № 1494):

«Ja spriežam, dibinoties uz pieredzi, tad šķiet augstākajā mērā neticami, ka metāla aizplūdums sakarā ar kaut kādām svārstībām tirdzniecībā ar ārzemēm varētu pārsniegt 3 vai 4 miljonus st. märc.»

1847. gadā viszemākais zelta krājuma līmenis Anglijas bankā, kurš bija 23. oktobrī, rāda salīdzinājumā ar 1846. g. 26. decembri samazināšanos par 5 198 156 st. märc. un salīdzinājumā ar visaugstāko līmeni 1846. gadā (29. augustā) — samazināšanos par 6 453 748 st. märc.

Piektkārt, tā saucamās nacionālās bankas metāla rezervei ir trejāds uzdevums, pie tam rezerves uzdevums nepavisam nav vienīgais tās lieluma regulētājs, jo tā var pieaugt vienkārši tāpēc, ka rodas traucējumi iekšējā vai ārējā komercijā. Šis trejādais uzdevums ir šāds: 1) būt rezerves fondam starptautiskiem maksājumiem, īsi sakot, pasaules naudas rezerves fondam; 2) būt rezerves fondam iekšējai metāla apgrozībai, kas pārmaiņus paplašinās un sašaurinās; 3) būt rezerves fondam noguldījumu izmaksai un banknošu apmaiņai, kas saistīts ar bankas funkciju un kam nav nekāda sakara ar naudas kā tādas funkcijām. Tāpēc metāla rezervi var ietekmēt tie apstākļi, kuri skar katru no šīm trim funkcijām; tātad kā starptautisku fondu to var ietekmēt maksājumu bilance, lai arī kādi cēloņi nosacītu šo pēdējo un lai arī kāda būtu tās attiecība pret tirdzniecības bilanci; kā iekšējās metāla apgrozības rezerves fondu to var ietekmēt šīs apgrozības paplašināšanās vai sašaurināšanās. Trešā funkcija, nodrošinājuma fonda funkcija, tiesa gan, nenosaka patstāvīgu metāla rezerves kustību, bet tomēr to ietekmē divējādi. Ja tiek izlaistas banknotes, kas aizstāj iekšējā apgrozībā metāla naudu (tātad arī sudraba monētas zemēs, kur sudrabs ir vērtības mērs), tad atkrīt rezerves fonda funkcija, kas atzīmēta 2. punktā. Un daļa cēlmetāla, kas kalpojusi šim mērķim, ilgstoši aizplūdīs uz ārzemēm. Šajā gadījumā metāla nauda netiek izņemta no bankas iekšējās apgrozības vajadzībām un līdz ar to atkrīt nepieciešamība periodiski pastiprināt metāla krājumu, imobilizējot daļu apgrozībā esošās metāla naudas. Tālāk, ja nepieciešams visos apstākļos paturēt krājumā zināmu metāla minimumu, lai izmaksātu noguldījumus un apmainītu banknotes, tad tas īpatnējā veidā ietekmē zelta pieplūšanas un aizplūšanas sekas; tas ietekmē to krājuma daļu, kura bankai jāpatur visos apstākļos, vai to krājuma daļu, no kuras tā citā laikā censtos atbrīvoties kā no nevajadzīgas. Pastāvot tīrai metāla apgrozībai un banku koncentrācijai, bankai tāpat vajadzētu uzskatīt savas metāla rezerves kā garantiju izmaksai pēc saviem

noguldījumiem, un, zeltam aizplūstot, varētu izcelties tāda pati panika, kāda bija 1857. gadā Hamburgā.

Sestkārt, izņemot varbūt tikai 1837. g., īstā krīze vienmēr izcēlās jau pēc vekseļu kursa maiņas, t. i., tajā momentā, kad cēlmetāla imports atkal ieguva pārsvaru pār eksportu.

1825. gadā īsts krahs iestājās pēc tam, kad izbeidzās zelta aizplūšana. 1839. gadā zelts aizplūda, nenovedot pie kraha. 1847. gadā zelta aizplūšana izbeidzās aprīlī, bet krahs iestājās oktobrī. 1857. gadā zelta aizplūšana uz ārzemēm izbeidzās ar novembra sākumu un tikai vēlāk novembrī notika krahs.

Sevišķi skaidri tas parādījās 1847. g. krīzē, kad zelta aizplūšana izbeidzās jau aprīlī, izraisot samērā vieglu iepriekšēju krīzi, un pēc tam tikai oktobrī izcēlās pati tirdzniecības krīze.

Turpmāk citētās liecības dotas augšnama slepenajā komisijā jautājumā par 1847. g. tirdzniecības krīzi; liecinieku liecības (evidence) tika iespiestas tikai 1857. gadā (mēs tās agrāk esam citējuši ar apzīmējumu: «C. D.», 1848/57).

Tūka liecības:

«1847. g. aprīlī radās nomāktība, kas, stingri ņemot, bija līdzīga panikai, bet turpinājās samērā īsu laiku, un to nepavadīja kaut cik ievērojami komerciāli bankroti. Oktobrī depresija bija daudz asāka nekā jebkurā momentā aprīlī, pie tam notika gandrīz nepieredzēti daudz bankrotu (2996.). — Aprīlī vekseļu kurss — it sevišķi ar Ameriku — piespieda mūs eksportēt ievērojamu daudzumu zelta, lai samaksātu ārkārtīgi lielo importu; tikai ar ārkārtīgi lielu piepūli Banka apturēja zelta aizplūšanu un panāca kursa celšanos (2997.). — Oktobrī vekseļu kurss bija Anglijai labvēlīgs (2998.). — Vekseļu kursa maiņa sākās aprīļa trešajā nedēļā (3000.). — Tas svārstījās jūlijā un augustā; kopš augusta sākuma tas visu laiku bija Anglijai labvēlīgs (3001.). — Zelta aizplūšana augustā notika sakarā ar pieprasījumu iekšējās apgrozības vajadzībām (3003.).»

Dž. Moriss, Anglijas bankas pārvaldnieks, liecina:

kaut gan kopš 1847. g. augusta vekseļu kurss kļuva Anglijai labvēlīgs un tāpēc notika zelta imports, tomēr Bankas metāla rezerves samazinājās.

«2 200 000 st. mārc. zeltā aizgāja no Bankas un ieplūda valstī iekšējā pieprasījuma rezultātā» (137.). — Tas izskaidrojams, «no vienas puses, ar nodarbināto strādnieku skaita pieaugumu dzelzceļu būvēs... no otras puses, ar baņķieru vēlēšanos, lai krīzes periodā tiem būtu pašiem sava zelta rezerve» (147.).

Pālmers, Anglijas bankas bijušais pārvaldnieks un kopš 1811. g. direktors, liecina:

«684. Visu laiku no 1847. g. aprīļa vidus līdz 1844. g. banku akta apturēšanai vekseļu kursi bija Anglijai labvēlīgi.»

Tātad metāla aizplūšana 1847. g. aprīlī, kura radīja patstāvīgu naudas paniku, bija te, tāpat kā visur, tikai krīzes priekštece un pretējā kustība sākās agrāk, nekā izcēlās šī krīze. 1839. gadā, pastāvot stiprai veikalnieciskai nomāktībai, metāls ievērojamā mērā aizplūda samaksai par labību u. tml. — tomēr bez krīzes un naudas panikas.

Septītkārt, tiklīdz vispārējā krīze beidzas, zelts un sudrabs —

nerunājot jau par jauna cēlmetāla daudzuma pieplūšanu no zemēm, kur tas tiek ražots, — no jauna sadalās tajās proporcijās, kādās tie pastāvēja kā dažādu zemju īpašs dārgumu krājums to līdzsvara stāvoklī. Pārējiem apstākļiem nemainoties, katras zemes dārgumu krājuma relatīvo lielumu nosaka tās loma pasaules tirgū. No zemes, kurai bijis cēlmetālu daudzums, kas lielāks par normālo, tie aizplūst uz citām zemēm; šī pieplūšanas un aizplūšanas kustība tikai atjauno sākotnējo sadalījumu starp dažādu nāciju dārgumu krājumiem. Tomēr šāda pārdalīšana realizējas dažādu apstākļu ietekmē, kurus minēsim, aplūkojot vekseļu kursus. Tiklīdz normālais sadalījums ir atkal atjaunots, tad, sākot ar šo momentu, iestājas vispirms pieaugums, pēc tam jauna aizplūšana. {Šis pēdējais atzinums, pats par sevi saprotams, attiecas tikai uz Angliju kā uz pasaules naudas tirgus centru. — *F. E.*}

Astotkārt, metāla aizplūšana pa lielākajai daļai ir simptoms, kas liecina par pārmaiņu ārējās tirdzniecības stāvoklī, un šī pārmaiņa savukārt ir vēstnese tam, ka atkal nobriest krīze.[15]

Devītkārt, maksāšanas bilance var būt labvēlīga Āzijai un nelabvēlīga Eiropai un Amerikai.[16]

Cēlmetāla imports notiek galvenokārt divos periodos. No vienas puses, pirmajā zemas procenta likmes fāzē, kura seko pēc krīzes un kurā izpaužas ražošanas sašaurināšanās, un pēc tam otrajā fāzē, kad procenta likme ceļas, bet vēl nesasniedz savu vidējo līmeni. Tā ir fāze, kad kapitālu atpakaļatplūšana noris viegli, komerciālais kredīts sasniedz plašu vērienu un tāpēc pieprasījums pēc aizdevu kapitāla pieaug lēnāk, nekā paplašinās ražošana. Ābās fāzēs, kur aizdevu kapitāls ir dabūjams samērā bagātīgi, kapitāla pārmērīgajam pieplūdumam zelta un sudraba formā, t. i., tādā formā, kurā tas var tieši funkcionēt tikai kā aizdevu kapitāls, stipri jāietekmē procenta likme un līdz ar to arī visas veikalnieciskās darbības tonuss.

No otras puses, cēlmetāla aizplūšana, tā nepārtraukts stiprs eksports sākas tad, kad jaunu ieņēmumu jau vairs nav, tirgi pārpildīti un šķietamo uzplaukumu uztur tikai kredīts, kad jau pastāv tātad ļoti pastiprināts pieprasījums pēc aizdevu kapitāla un tāpēc procenta likme sasniedz vismaz savu vidējo augstumu. Šādos ap-

---

[15] Pēc Ņūmārča domām, zelta aizplūšanu uz ārzemēm var izraisīt trejāda veida cēloņi, un proti: 1) tīri komerciāla rakstura cēloņi, t. i., importam pārsniedzot eksportu, kā tas bija starp 1836. un 1844. gadu un pēc tam atkal 1847. gadā, galvenokārt sakarā ar lielo labības importu; 2) nepieciešamība radīt līdzekļus angļu kapitāla ieguldīšanai ārzemēs, kā, piemēram, 1857. gadā, un Indijas dzelzceļbūvei; 3) kapitāla galīga iztērēšana ārzemēs, kā, piemēram, 1853. un 1854. gadā kara vajadzībām Austrumos.

[16] 1918. Ņūmārčs: «Ja jūs ņemsit Indiju un Ķīnu kopā, ja jūs ņemsit vērā apgrozījumus starp Indiju un Austrāliju un vēl svarīgākos apgrozījumus starp Ķīnu un Savienotajām Valstīm — un šajos gadījumos darījumi ir trīspusīgi un galīgie aprēķini tiek izdarīti ar mūsu starpniecību ... —, tad būs pareizi, ka tirdzniecības bilance bija nelabvēlīga ne tikai Anglijai, bet arī Francijai un Savienotajām Valstīm» («B. A.», 1857).

stākļos, kas atspoguļojas tieši cēlmetāla aizplūšanā, ievērojami pastiprinās tā apstākļa ietekme, ka kapitāls aizplūst tādā formā, kādā tas tieši pastāv kā aizdevu naudas kapitāls. Šim apstāklim tieši jāietekmē procenta likme. Tomēr procenta likmes celšanās kredīta operācijas nevis ierobežo, bet gan paplašina un pārmērīgi sasprindzina visus to palīglīdzekļus. Tādēļ pēc šāda perioda nāk krahs.

Ņūmārčam uzdod jautājumu («B. A.», 1857):

«1520. Vai apgrozībā esošo vekseļu daudzums tādējādi ceļas līdz ar procenta likmi? — Tā šķiet. — 1522. Mierīgos, parastos laikos galvenā grāmata ir īstais maiņas instruments, bet, kad rodas grūtības, kad, piemēram, manis norādītajos apstākļos ceļas banku diskonta likme... tad operācijas pašas par sevi reducējas uz vekseļu izrakstīšanu; šie vekseļi ir ne tikai derīgāki kā noslēgtā darījuma likumīgs pierādījums, bet tie ir ērtāki arī, lai veiktu turpmākos iepirkumus, un pirmām kārtām tie ir pielietojami kā kredīta instruments, lai dabūtu kapitālu.»

Tam pievienojas vēl tas apstāklis, ka, ja banka kaut cik draudošos apstākļos ceļ savu diskonta likmi — un tāpēc līdz ar to kļūst iespējams, ka banka ierobežos tās diskontēto vekseļu termiņus, — rodas vispārējas bažas, ka tas norisināsies crescendo*. Tāpēc katrs un pirmām kārtām kredīta bruņinieks cenšas it kā diskontēt nākotni un dabūt zināmajā momentā savā rīcībā maksimāli daudz kredīta līdzekļu. Tādējādi no iepriekš minētajiem cēloņiem izriet, ka tiklab importētā, kā eksportētā cēlmetāla daudzums vien ietekmē nevis pats no sevis, bet gan, no vienas puses, tas ietekmē specifiskā rakstura dēļ, kas piemīt cēlmetālam kā kapitālam naudas formā, un, no otras puses, tas ietekmē kā spalviņa, ar kuru, ja to pieliek uz svariem esošajam smagumam, pietiek, lai to galīgi nosvērtu uz noteiktu pusi; tas ietekmē tāpēc, ka notiek apstākļos, kad ikvienam pielikumam vienā vai otrā pusē ir izšķiroša nozīme. Bez šiem cēloņiem būtu gluži nesaprotams, kādā veidā kaut cik manāmi var ietekmēt zelta aizplūšana, teiksim, par summu 5—8 miljoni st. märc., un, kā rāda pieredze, šī robeža līdz šim nav pārkāpta; tāds kapitāla niecīgs pieaugums vai samazinājums, kurš ir gluži niecīgs pat salīdzinājumā ar 70 miljoniem zelta, kas vidēji cirkulē Anglijā, ir, protams, izzūdoši mazs lielums salīdzinājumā ar tādas ražošanas apmēriem, kāda ir Anglijas ražošana.[17] Bet tieši kredīta un banku sistēmas attīstība, kas, no vienas puses, tiecas nodot visu naudas kapitālu ražošanas kalpībā (vai arī, kas beigu beigās ir tas pats, tiecas pārvērst katru naudas ienākumu par kapitālu) un, no otras puses, cikla zināmā

* — ar augošu spēku. — *Red.*

[17]) Sk., piemēram, Vegelina komisko atbildi [«B. A.», 1857], kurš saka, ka 5 miljonu zelta aizplūšana nozīmējot kapitāla samazināšanos par to pašu summu, un cenšas izskaidrot ar to tādas parādības, kas bezgala lielākas cenu celšanās vai krišanās gadījumos, īstenā rūpnieciskā kapitāla paplašināšanās vai sašaurināšanās gadījumos, *ne*notiek. Ne mazāk komisks ir, no otras puses, mēģinājums izskaidrot šīs parādības kā tiešus simptomus, kas liecinot par reālā kapitāla (aplūkojot no tā vielisko elementu puses) masas paplašināšanos vai sašaurināšanos.

fāzē reducē metāla krājumus uz tādu minimumu, ka tas vairs nespēj veikt savas funkcijas, — tieši šī attīstītā kredīta un banku sistēma tad arī rada visa organisma pārmērīgo jutīgumu. Zemākā ražošanas attīstības pakāpē metāla rezerves pieaugšana vai samazināšanās salīdzinājumā ar tās vidējo lielumu ražošanu ietekmē visai niecīgā mērā. Gluži tāpat pat ļoti ievērojamas zelta aizplūšanas ietekme ir samērā niecīga, ja tas nenotiek rūpnieciskā cikla kritiskajā periodā.

Sniedzot šo izskaidrojumu, mēs neņēmām vērā tos gadījumus, kad metāls aizplūst neražas utt. rezultātā. Te lielais un pēkšņais ražošanas līdzsvara traucējums, kura izpausme ir zelta aizplūšana, neprasa tuvāku paskaidrojumu par tā sekām. Šīs sekas ir jo ievērojamākas, jo vairāk šāds traucējums sakrīt ar periodu, kad ražošana pārdzīvo augstu konjunktūru.

Mēs neņēmām turklāt vērā metāla rezerves funkciju būt par banknošu apmaiņas garantiju un visas kredīta sistēmas asi. Centrālā banka ir kredīta sistēmas ass. Un metāla rezerve ir savukārt bankas ass.[18] Kredīta sistēmas pārvēršana par monetāro sistēmu ir nenovēršama, kā tas jau norādīts «Kapitāla» I grāmatā, III nod., pētījot naudas kā maksāšanas līdzekļa funkciju.[142] Kā Tūks, tā Loids-Overstons vienlīdz atzīst, ka nepieciešami vislielākie reālās bagātības upuri, lai kritiskā momentā noturētu metāla bāzi. Strīds starp viņiem attiecas tikai uz jautājumu par zināmu plusu vai mīnusu, uz jautājumu par vairāk vai mazāk racionālu rīcības veidu attiecībā uz šo nenovēršamību.[19] Zināmu — salīdzinājumā ar visu ražošanu — nenozīmīgu metāla daudzumu atzīst par visas sistēmas stūrakmeni. Nerunājot jau par šī viņa «ass» rakstura drausmīgo izpausmi krīžu laikos, no tā izriet ļoti jauks teorētisks duālisms. Kamēr «apgaismotā» politiskā ekonomija ex professo* traktē «par kapitālu», tā noraugās ar vislielāko nicinājumu uz zeltu un sudrabu kā uz kapitāla formu, kas faktiski itin nemaz nav interesanta un ir gluži nederīga. Tiklīdz tā sāk runāt par bankām, tā tūdaļ, pilnīgi otrādi, gan zelts, gan sudrabs kļūst par kapitālu par excellence**, kura paturēšanai jāupurē visi citi kapitāla veidi un darbs. Ar ko gan atšķiras zelts un sudrabs no citiem bagātības veidiem? Tie neatšķiras ar vērtības lielumu, jo šo pēdējo nosaka tajos materializētā darba daudzums. Tie atšķiras tikai kā

---

[18]) Ņūmārčs («B. A.», 1857): «1364. Anglijas bankas metāla rezerve ir patiesībā centrālā rezerve jeb centrālais metāla dārgumu krājums, uz kuru ir dibināti visi Anglijas uzņēmumi. Tā ir, tā sakot, ass, ap kuru griežas visa šīs zemes veikalnieciskā darbība; visas pārējās bankas uzskata Anglijas banku kā centrālo dārgumu krājumu jeb rezervuāru, no kura tām jāsmelj savas metāla naudas rezerves, un ārzemju vekseļu kursa ietekme vienmēr atspoguļojas tieši uz šo dārgumu krājumu un uz šo rezervuāru.»

[19]) «Tādējādi praktiski viņi abi, kā Tūks, tā Loids, lai novērstu pārmērīgo pieprasījumu pēc zelta... stātos pie kredīta savlaicīgas ierobežošanas, paceļot procenta likmi un samazinot kapitāla aizdevumus... Tikai Loids rada ar savām ilūzijām smagus un pat bīstamus» (likumdošanas) «ierobežojumus un rīkojumus» («Economist» 1847. g. [11. decembrī], 1418. lpp.).

* — speciāli. — *Red.*

** — galvenokārt. — *Red.*

bagātības *sabiedriskā* rakstura patstāvīgs iemiesojums, kā tā izpaudums. {Sabiedrības bagātība pastāv tikai kā atsevišķu personu bagātība, kuras ir šās bagātības privātīpašnieki. Tā izpaužas kā sabiedriska bagātība tikai tāpēc, ka šīs atsevišķās personas savu vajadzību apmierināšanai maina savā starpā kvalitatīvi dažādas lietošanas vērtības. Kapitālistiskās ražošanas apstākļos viņas var to darīt tikai ar naudas starpniecību. Tādējādi tikai ar naudas starpniecību atsevišķas personas bagātība realizējas kā sabiedriska bagātība; naudā, šajā lietā, iemiesota šīs bagātības sabiedriskā daba. — *F. E.*} Tātad šī naudas sabiedriskā esamība izpaužas kā kaut kas viņpusējs, kā lieta, priekšmets, prece, kas pastāv līdzās īsteniem sabiedriskās bagātības elementiem un ārpus tiem. Kamēr ražošana notiek nepārtraukti, to aizmirst. Kredīts, kas arī ir bagātības sabiedriskā forma, izstumj naudu un uzurpē tās vietu. Tieši uzticība ražošanas sabiedriskajam raksturam ir cēlonis tam, ka produktu naudas forma šķiet esam kaut kas pārejošs un ideāls, vienkāršs priekšstats. Bet, tiklīdz kredīts tiek satricināts — un šī fāze nenovēršami pienāk mūsdienu rūpniecības ciklā —, visa reālā bagātība pēkšņi ir tiešām un nekavējoties jāpārvērš par naudu, zeltu un sudrabu. Tā ir neprātīga prasība, kas tomēr nenovēršami izaug no pašas sistēmas. Bet viss zelts un sudrabs, kuram jāapmierina šīs necilvēciskās pretenzijas, ir summa tikai dažu miljonu apmērā, kas glabājas bankas pagrabos.[20] Tādējādi zelta aizplūšanas ietekmē tas fakts, ka ražošana kā sabiedriska ražošana patiesībā nav pakļauta sabiedriskai kontrolei, it sevišķi krasi izpaužas ar to, ka bagātības sabiedriskā forma eksistē kā *lieta* ārpus tās. Kapitālistiskajai sistēmai šis apstāklis īstenībā ir kaut kas kopīgs ar agrākajām ražošanas sistēmām, ciktāl pēdējās bija dibinātas uz preču tirdzniecību un privāto maiņu. Tomēr tikai kapitālistiskajā sistēmā tas izpaužas viskrasāk un turklāt viskroplākajā absurdas pretrunas un bezjēdzības formā, tāpēc ka 1) kapitālistiskajā sistēmā ražošana vismazāk ir tāda ražošana, kuras mērķis ir tiešā lietošanas vērtība, ražošana paša ražotāja patēriņam, un bagātība tātad pastāv tikai kā sabiedrisks process, kas izpaužas kā ražošanas un apgrozības savijums; 2) tā ka līdz ar kredīta sistēmas attīstību kapitālistiskā ražošana nepārtraukti tiecas iznīcināt šo metālisko robežu — šo vienlaikus ir vielisko, ir fantastisko bagātības un tās kustības robežu —, bet arvien no jauna atduras pret šo robežu.

Krīzes laikā rodas prasība, lai visi vekseļi, vērtspapīri, preces uzreiz tiktu pārvērsti par banku naudu un visa banku nauda savukārt pārvērsta par zeltu.

---

[20]) «Vai jūs pilnīgi piekrītat tam, ka nav cita ceļa, lai grozītu pieprasījumu pēc zelta, kā tikai procenta likmes celšanā? — Cepmens» {lielās mākleru firmas Overends, Gārnejs un K° dalībnieks}: «Jā, tāds ir mans ieskats. Ja mūsu zelta rezerves samazināsies līdz zināmam punktam, tad mēs izdarīsim vislabāk, ja tūdaļ sacelsim trauksmi un teiksim: mēs ripojam uz leju, un, ja kāds grib sūtīt zeltu uz ārzemēm, lai viņš to dara pats uz savu risku» («B. A.», 1857, № 5057).

II. VEKSEĻU KURSS

{Naudas metāla internacionālās kustības barometrs, kā zināms, ir vekseļu kurss. Ja Anglijai ir jāizdara lielāki maksājumi uz Vāciju nekā Vācijai uz Angliju, tad Londonā ceļas sterliņos izteiktā markas cena un Hamburgā un Berlīnē krītas markās izteiktā sterliņu mārciņas cena. Ja šis pārsvars Anglijas maksājumu saistībām uz Vāciju netiek no jauna izlīdzināts, piemēram, ar to, ka iegūst pārsvaru Vācijas iepirkumi Anglijā pār Anglijas iepirkumiem Vācijā, tad sterliņos izteiktajai vekseļu cenai, kuri izrakstīti markās uz Vāciju, ir jāceļas līdz tam laikam, kamēr, izdarot maksājumus, būs izdevīgi sūtīt no Anglijas uz Vāciju vekseļu vietā metālu — zelta naudu vai stieņus. Tāda ir tipiskā lietas gaita.

Ja šis cēlmetāla eksports pieņems ievērojamākus apmērus un turpināsies ilgi, tad tas ietekmēs Anglijas bankas rezervi un angļu naudas tirgum, pirmām kārtām Anglijas bankai, vajadzēs ķerties pie aizsardzības pasākumiem. Pēdējie, kā jau redzējām, pastāv galvenokārt procenta likmes paaugstināšanā. Zeltam ievērojamā mērā aizplūstot, naudas tirgū parasti rodas grūtības, t. i., pieprasījums pēc aizdevu kapitāla naudas formā ievērojami pārsniedz piedāvājumu, un no tā pati par sevi izriet augsta procenta likme; tādējādi Anglijas bankas dekretētā diskonta likme atbilst lietu stāvoklim un tiek realizēta tirgū. Ir tomēr gadījumi, kad metāla aizplūšanu rada citas, nevis parastās darījumu kombinācijas (piemēram, ārvalstu aizņēmumi, kapitāla ieguldīšana ārzemēs utt.) un kad stāvoklis Londonas naudas tirgū kā tādā nepavisam neattaisno būtisku procenta likmes paaugstināšanu; tādā gadījumā Anglijas bankai nākas vispirms ar pastiprinātiem aizņēmumiem «atklātā tirgū» «padarīt naudu par retumu», kā pieņemts izteikties, un tādējādi mākslīgi radīt stāvokli, kurā procenta paaugstināšana ir attaisnojama vai kļūst nepieciešama; tas ir manevrs, kas kļūst šai Bankai ar katru gadu arvien grūtāks. — *F. E.*}

Kā procenta likmes celšana ietekmē vekseļu kursu, tas redzams no šādām liecībām apakšnama 1857. g. komisijā par banku likumdošanu (citēts kā «B. A.» vai «B. C.», 1857).

Džons Stjuarts Mills liecina:

«2176. Kad veikala lietās rodas grūtības .., ievērojami krītas vērtspapīru kurss ... ārzemnieki uzdod pirkt dzelzceļu akcijas te, Anglijā, vai arī ārzemju dzelzceļu akciju īpašnieki Anglijā pārdod tās uz ārzemēm ... attiecīgos apmēros tiek pārtraukta zelta aizsūtīšana. — 2182. Plašā un bagātā baņķieru un vērtspapīru tirgotāju šķira, ar kuru palīdzību tiek sasniegta procenta likmes un komerciālā barometra spiediena rādītāju (pressure) izlīdzināšanās starp dažādām zemēm ... vienmēr meklē gadījumu iepirkt vērtspapīrus, kuri sola cenas celšanos ... Piemērota vieta to iepirkšanai vienmēr ir zeme, kas sūta zeltu uz ārzemēm. — 2184. Šādi kapitāla ieguldījumi 1847. gadā tika veikti ievērojamā mērogā, kas bija pietiekams, lai samazinātu zelta aizplūšanu.»

Dž. G. Hebards, bijušais Anglijas bankas pārvaldnieks un kopš 1838. g. direkcijas loceklis, liecina:

«2545. Ir ievērojami daudzumi Eiropas vērtspapīru... kas apgrozās visdažādākajos Eiropas naudas tirgos, un, ja vienā tirgū šo papīru vērtība ir kritusies par 1 vai 2%, tie tūdaļ tiek uzpirkti, lai nosūtītu uz citiem tirgiem, kur to vērtība vēl turas. — 2565. Vai ārzemes nav Anglijas tirgotājiem lielas parādnieces? — Ļoti ievērojamas. — 2566. Tātad tikai šo parādu iekasēšana vien varētu pietiekamā mērā izskaidrot ļoti lielo kapitāla uzkrājumu Anglijā? — 1847. gadā mēs beigu beigās atjaunojām savu stāvokli ar to, ka likvidējām tik un tik daudz miljonu agrāko Amerikas un Krievijas parādu mūsu zemei.»

Anglija tolaik arī bija parādā šīm zemēm «tik un tik daudz miljonu» par labību un nekavējās savukārt lielāko daļu no šiem parādiem «likvidēt» ar to, ka bankrotēja angļu parādnieki. Sk. iepriekš 1857. g. pārskatu par banku aktu, XXX nodaļā, 31. lpp.*

«2572. 1847. gadā kurss starp Angliju un Pēterburgu bija ļoti augsts. Kad tika izdots valdības rīkojums, kas piešķīra Bankai tiesību izlaist banknotes» {nesedzot tās ar zelta rezervi} «virs likumīgās 14 miljonu robežas, tad tika izvirzīts nosacījums, lai diskonta likme tiktu noturēta 8% līmenī. Šādā momentā, pastāvot šādai diskonta likmei, bija izdevīgi pieprasīt zeltu no Pēterburgas uz Londonu un pēc tā pienākšanas aizdot to par 8% līdz tam laikam, kad izbeidzās trīs mēnešu vekseļu termiņš, kuri tika izrakstīti pret pārdoto zeltu. — 2573. Izdarot visādas operācijas ar zeltu, jāņem vērā dažādi momenti; runa ir par vekseļu kursu un procenta likmi, par kādu var ieguldīt naudu līdz vekseļa» {kas izrakstīts pret naudu} «termiņam.»

Vekseļu kurss ar Āziju

Šādi momenti ir svarīgi, tāpēc ka, no vienas puses, tie rāda, kādā veidā Anglijai, pastāvot nelabvēlīgam vekseļu kursam ar Āziju, ir jākompensē sevi uz citu zemju rēķina, kuru imports no Āzijas tiek samaksāts ar Anglijas starpniecību. No otras puses, tāpēc ka Vilsona kgs te atkal izdara muļķīgu mēģinājumu identificēt cēlmetāla eksporta ietekmi uz vekseļu kursu ar to, kā ietekmē vekseļu kursu kapitāla eksports vispār, — pie tam abos gadījumos runa ir nevis par eksportu kā maksāšanas vai pirkšanas līdzekli, bet gan par eksportu ar nolūku ieguldīt kapitālu. Pirmām kārtām pats par sevi saprotams, ka, ja uz Indiju ieguldīšanai dzelzceļu būvniecībā tiek nosūtīts tik un tik daudz miljonu st. märc. vai nu cēlmetāla veidā, vai dzelzs sliežu veidā, kā viens, tā otrs ir tikai dažādas formas vienas un tās pašas kapitāla summas pārvietošanai no vienas zemes uz otru, un proti, mums te ir tāda kapitāla pārvietošana, kura neietilpst parastajos tirdznieciskajos darījumos un par kuru eksportējošā zeme nevar sagaidīt nekādu citu kompensāciju kā tikai nākotnē paredzamo gadskārtējo ienākumu no šo dzelzceļu ieņēmumiem. Ja šāds eksports notiek cēlmetāla formā, tad tieši tāpēc, ka tas ir cēlmetāls, tātad tieši aizdevumam derīgs naudas kapitāls un visas naudas sistēmas bāze; šāds eksports — tas nav obligāti visos apstākļos, bet tikai iepriekš norādītajos apstākļos — tieši ietekmēs naudas tirgu un tātad arī procenta likmi

* Sk. šī sējuma 441. lpp. — *Red.*

zemē, kas eksportē cēlmetālu. Tikpat tieši tas ietekmēs arī vekseļu kursu. Cēlmetāls tiek pārsūtīts tikai tieši tad un tiktāl, kad un ciktāl nepietiek ar Londonas naudas tirgū piedāvātajiem vekseļiem, piemēram, uz Indiju, lai realizētu šādus ekstraordinārus naudas pārvedumus. Tātad pastāv pieprasījums pēc vekseļiem uz Indiju, kas pārsniedz piedāvājumu, un tādējādi šajā momentā kurss kļūst nelabvēlīgs Anglijai nevis tāpēc, ka tā ir parādā Indijai, bet tāpēc, ka tai jāsūta uz Indiju ekstraordināras summas. Ja šāds cēlmetāla eksports uz Indiju turpinās ilgu laiku, tad rezultāts var būt tāds, ka pieaug Indijas pieprasījums pēc angļu precēm, jo netieši ceļ Indijas spēju patērēt Eiropas preces. Turpretim, ja kapitālu eksportē sliežu utt. formā, tad tas nepavisam nevar ietekmēt vekseļu kursu, jo šajā gadījumā Indijai nav jāizdara nekādi pretmaksājumi. Aiz tā paša iemesla tam nav nekādi jāietekmē naudas tirgus. Vilsons mēģina pierādīt šādu ietekmi ar to, ka tādi ekstraordināri izdevumi radot papildu pieprasījumu pēc naudas aizdevumiem un tādējādi iedarbojoties uz procenta likmi. Tas var gadīties, bet apgalvot, ka tam jānotiek visos apstākļos, būtu pilnīgi nepareizi. Lai arī kur būtu nosūtītas sliedes un lai arī kur tās tiktu iebūvētas, vai nu tā būtu Anglijas, vai Indijas zeme, tajās katrā ziņā izpaužas tikai zināma Anglijas ražošanas paplašināšanās zināmā sfērā. Apgalvot, ka ražošanas pieaugums, pat ļoti plašās robežās, nevar notikt, neceļoties procenta likmei, būtu aplamība. Iespējams, ka pieaugs naudas aizdevumi, t. i., to darījumu summa, kuros ietilpst kredīta operācijas, bet šīs operācijas var pieaugt, nemainoties procenta likmei. Tā tas īstenībā arī bija Anglijā 40. gados dzelzceļu drudža laikā. Procenta likme necēlās. Un ir pilnīgi acīm redzams, ka, ciktāl runa ir par īsteno kapitālu, t. i., šajā gadījumā par precēm, ietekme uz naudas tirgu būs gluži viena un tā pati, vai nu šīs preces ir domātas ārzemēm, vai iekšējam patēriņam. Starpība būtu tikai tajā gadījumā, ja kapitāli, ko Anglija iegulda ārzemēs, sašaurinātu tās komerciālo eksportu — par kuru ir jāsamaksā un kurš tātad rada naudas atpakaļatplūšanu — vai arī ja šie kapitāla ieguldījumi jau vispār būtu pārmērīgi sasprindzināta kredīta un spekulatīvu operāciju sākuma simptoms.

Turpmāk jautājumus uzdod Vilsons, atbild Ņūmārčs:

«1786. Agrāk jūs teicāt par pieprasījumu pēc sudraba Austrumāzijai, ka, pēc jūsu domām, vekseļu kurss ar Indiju esot labvēlīgs Anglijai, lai gan uz Austrumāziju nepārtraukti tiek nosūtītas ievērojamas metāla rezerves masas; vai jums ir pamats šādam apgalvojumam? — Protams... Es domāju, ka patiesā vērtība Apvienotās karalistes eksportam uz Indiju 1851. gadā sasniedza 7 420 000 st. märc. Te jāpievieno India House vekseļu summa, t. i., fondi, kurus Austrumindijas kompānija pārved no Indijas, lai segtu savas pašas izmaksas. Šīs tratas bija šajā gadā 3 200 000 st. märc., tā ka viss Apvienotās karalistes eksports uz Indiju bija vienlīdzīgs 10 620 000 st. märc. 1855. gadā... preču eksporta patiesā vērtība pieauga uz 10 350 000 st. märc., India House tratas bija 3 700 000 st. märc., tātad viss eksports bija 14 050 000 st. märc. Attiecībā uz 1851. g. mums, kā man šķiet, nav iespējams konstatēt patieso vērtību preču

ievedumam no Indijas Anglijā, bet mums ir šādi dati par 1854. un 1855. gadu. 1855. gadā visa patiesā vērtība preču ievedumam no Indijas Anglijā bija 12 670 000 st. märc., un šī summa salīdzinājumā ar 14 050 000 st. märc. izdevuma dod par labu Anglijai saldo no tiešās tirdzniecības starp abām zemēm 1 380 000 st. märc. apmērā» [«B. A.», 1857].

Attiecībā uz to Vilsons piebilst, ka vekseļu kursus ietekmē arī netiešā tirdzniecība. Tā, piemēram, eksportu no Indijas uz Austrāliju un Ziemeļameriku sedz tratas uz Londonu un tāpēc ietekmē vekseļu kursu gluži tādā pašā veidā, it kā preces plūstu tieši no Indijas uz Angliju. Tālāk, ja ņemam Indiju un Ķīnu kopā, tad bilance būs nelabvēlīga Anglijai, jo Ķīnai pastāvīgi jāizdara ievērojami maksājumi Indijai par opiju un Anglijai jāizdara maksājumi Ķīnai, tā ka šajā apkārtceļā summas plūst no Anglijas uz Indiju (1787., 1788.).

1791. Vilsons jautā, vai ietekme uz vekseļu kursu nebūs vienāda tiklab tajā gadījumā, ja kapitāls

«tiek eksportēts dzelzs sliežu un lokomotīvju formā, kā arī tajā gadījumā, ja tas tiek eksportēts metāla naudas formā».

Ņūmārčs atbild uz to pilnīgi pareizi:

12 miljoni st. märc., kas pēdējos gados nosūtīti uz Indiju dzelzceļu būvei, tika izlietoti gadskārtējās rentes segšanai, kura Indijai noteiktos termiņos jānomaksā Anglijai.

«Kas attiecas uz cēlmetāla tiešo ietekmi uz tirgu, tad šo 12 miljonu st. märc. ieguldīšana var iedarboties uz tirgu tikai tiktāl, ciktāl metāls ir bijis jāeksportē īsteniem ieguldījumiem naudas veidā» [1792.].

1797. (Vegelins jautā:) «Ja par šo dzelzi (sliedēm) netiek saņemtas nekādas atpakaļiemaksas, tad kā gan var runāt, ka tā ietekmē vekseļu kursu? — Es nedomāju, ka tā ieguldījumu daļa, kas tiek izdarīta preču eksporta formā, ietekmē vekseļu kursa stāvokli... vekseļu kursu starp divām zemēm ietekmē — var teikt, vienīgi — obligāciju vai vekseļu daudzums, kas tiek piedāvāts vienā zemē, salīdzinājumā ar to daudzumu, kas tajā pašā laikā tiek piedāvāts citā zemē; tāda ir vekseļu kursa racionālā teorija. Kas attiecas uz 12 miljonu pārsūtīšanu, tad uz šiem 12 miljoniem vispirms ir notikusi pierakstīšanās šeit; ja darījumam būtu tāds veids, ka visi šie 12 miljoni būtu ieguldīti metāla monētās Kalkutā, Bombejā vai Madrasā... tad šāds pēkšņs pieprasījums satricinoši iedarbotos tiklab uz sudraba cenu, kā arī uz vekseļu kursu — gluži tāpat, it kā Austrumindijas kompānija rīt pasludinātu, ka tā palielina savas tratas no 3 uz 12 miljoniem. Bet puse no šiem 12 miljoniem ieguldīta... lai nopirktu preces Anglijā... dzelzs sliedes, kokus un citus materiālus... tas ir Anglijas kapitāla izdevums pašā Anglijā par zināmu preču šķirni, kas tiek nosūtīta uz Indiju, un ar to lieta ir izbeigta.» — 1798. (Vegelins:) «Bet šo dzelzceļiem nepieciešamo preču — dzelzs un koka ražošana rada lielu ārzemju preču patēriņu, un vai šis patēriņš varētu ietekmēt vekseļu kursu? — Protams.»

Vilsons izsaka domu, ka dzelzs pārstāv galvenokārt darbu un ka par šo darbu samaksātā darba alga pārstāv galvenokārt importētās preces (1799.), un pēc tam jautā:

«1801. Bet, runājot vispār: ja preces, kas ražotas, patērējot šīs importētās preces, tiek eksportētas tā, ka mēs nesaņemam par tām nekādu kompensāciju — ne produktos, ne kaut kā citādi —, vai tā sekas nebūs mums nelabvēlīgs

kurss? — Šis vispārīgais atzinums tieši atbilst tam, kas notika Anglijā pastiprinātas dzelzceļu būvniecības laikā» {1845.}. «Trīs, četrus vai piecus gadus no vietas jūs ieguldījāt dzelzceļos 30 miljonu st. märc., un gandrīz visa šī summa tika izdota par darba algu. Trīs gadus jūs turējāt dzelzceļu, lokomotīvju, vagonu un staciju būvniecībā vairāk cilvēku nekā visos fabriku rajonos, kopā ņemot. Šie cilvēki... izdeva savu darba algu par tēju, cukuru, alkoholiskiem dzērieniem un citām ārzemju precēm; šīs preces bija jāimportē, un tomēr nav šaubu, ka visu šo laiku, kad tika izdarīti šie milzīgie ieguldījumi, vekseļu kurss starp Angliju un citām zemēm netika ievērojami mainījies. Cēlmetālu aizplūdums nebija vērojams, gluži pretēji, drīzāk gan to pieplūdums.»

1802. Vilsons apgalvo, ka, pastāvot tirdzniecības bilances līdzsvaram un al pari* kursam starp Angliju un Indiju, ekstraordināram dzelzs un lokomotīvju eksportam «jāietekmē vekseļu kurss ar Indiju». Ņūmārčs neredz, kāpēc tam tā jābūt, jo eksportētās sliedes ir kapitāla ieguldījums un Indijai nav par tām jāsamaksā vienā vai otrā formā; pie tā viņš piemetina:

«Es piekrītu atzinumam, ka nevienai zemei nevar būt ilgu laiku nelabvēlīgs vekseļu kurss ar visām zemēm, ar kurām tai ir tirdznieciskie sakari; nelabvēlīgs vekseļu kurss ar vienu zemi nenovēršami rada labvēlīgu kursu ar citu zemi.»

Tam Vilsons izvirza pretim šādu trivialitāti:

«1803. Bet vai tad kapitāla pārvietošanās ir atkarīga no tā, kādā formā tā notiek? — Jā, protams, ciktāl runa ir par parādu saistībām. — 1804. Tātad Indijas dzelzceļu būvniecības ietekme uz šejienes kapitālu tirgu neatkarīgi no tā, vai jūs sūtāt cēlmetālu vai preces, būtu viena un tā pati un celtu kapitāla vērtību gluži tāpat, it kā visa summa būtu eksportēta cēlmetāla veidā?»

Ja dzelzs cenas nepieauga, tad tas vismaz pierāda, ka sliedēs ietvertā «kapitāla» «vērtība» nekļuva lielāka. Par ko te ir runa, tā ir naudas kapitāla vērtība, procenta likme. Vilsons gribētu identificēt naudas kapitālu un kapitālu vispār. Fakts ir vienkārši tas, ka Anglijā tika savākti ar parakstīšanos uz Indijas dzelzceļu akcijām 12 miljoni. Šim apstāklim nemaz nav tiešas attiecības pret vekseļu kursu, un naudas tirgu šie 12 miljoni atkal nekādi nevar ietekmēt. Ja naudas tirgū stāvoklis ir labvēlīgs, tad šis apstāklis to vispār var neietekmēt, tāpat kā to neskāra parakstīšanās uz Anglijas dzelzceļu akcijām 1844. un 1845. gadā. Bet, ja naudas tirgus jau zināmā mērā ir saspīlēts, tad tas, protams, varētu ietekmēt procenta līmeni, bet tikai tā celšanās virzienā, turpretim, pēc Vilsona teorijas, tam vajadzētu padarīt kursu labvēlīgāku Anglijai, t. i., iedarboties pret tendenci eksportēt cēlmetālu — ja ne uz Indiju, tad uz citām zemēm. Vilsona kgs pārlec no viena pie otra. Atbildēdams uz 1802. jautājumu, viņš apgalvo, ka jātiekot skartam vekseļu kursam, uz 1804. jautājumu — ka jātiekot skartai «kapitāla vērtībai», bet tās ir divas pilnīgi dažādas lietas. Procenta likme var ietekmēt vekseļu kursu un vekseļu kurss procenta likmi, un tomēr, mainoties kursam, procenta likme un, mainoties procenta likmei, kurss var palikt pastāvīgi. Vilsona galvā nav vietas domai,

* — paritātes. — *Red.*

ka, izvedot kapitālu uz ārzemēm, pati forma, kādā tas tiek izvests, rada šādu ietekmes dažādību, t. i., ka tik svarīga nozīme ir kapitāla formu atšķirībai un turklāt tieši tā naudas formai, un tas ir ļoti lielā pretrunā ar «apgaismoto» ekonomistu uzskatiem. Ņūmārčs atbild Vilsonam vienpusīgi, ciktāl nemaz nepievērš tā uzmanību viņa pēkšņajam un ne ar ko nemotivētajam lēcienam no vekseļu kursa uz procenta likmi. Ņūmārčs dod uz minēto 1804. jautājumu nedrošu un nenoteiktu atbildi:

«Ja ir jāatrod 12 miljoni, tad, ciktāl runa ir par vispārējo procenta likmi, tad, bez šaubām, nav svarīgi, vai šie 12 miljoni tiek pārsūtīti cēlmetāla veidā vai materiālu veidā. Es tomēr domāju» (šis «tomēr» ir skaista pāreja uz tieši pretēju apgalvojumu), «ka tas nav gluži nesvarīgi» (tas ir nesvarīgi, bet tomēr ne nesvarīgi), «tāpēc ka vienā gadījumā 6 miljoni st. märc. tūdaļ atplūstu atpakaļ, otrā gadījumā tie neatplūstu tik ātri. Tāpēc zināmā mērā» (kāda noteiktība!) «nav vienalga, vai šie 6 miljoni tiks ieguldīti te pašu zemē vai arī tie visi tiks eksportēti.»

Ko varētu nozīmēt apgalvojums, ka 6 miljoni tūdaļ atplūstu atpakaļ? Ciktāl 6 miljoni st. märc. ir ieguldīti Anglijā, tie pastāv sliežu, lokomotīvju u. tml. veidā, kas jāsūta uz Indiju, no kurienes tās atpakaļ neatgriezīsies un to vērtība atgriezīsies tikai amortizācijas ceļā, t. i., ļoti lēni, turpretim 6 miljoni cēlmetāla varbūt daudz ātrāk atgriezīsies in natura*. Tā kā 6 miljoni ir ieguldīti darba algā, tie ir apēsti, bet nauda, kuras veidā tie avansēti, kā agrāk, apgrozās valstī vai izveido rezervi. Tas pats attiecas uz sliežu ražotāju peļņu un uz to daļu no 6 miljoniem, kura kompensē viņu pastāvīgo kapitālu. Tātad divdomīgo frāzi par kapitālu atgriešanos Ņūmārčs lieto tikai tāpēc, lai neteiktu tieši: nauda ir palikusi pašu zemē, un, ciktāl tā funkcionē kā aizdevu naudas kapitāls, starpība no naudas tirgus viedokļa (nerunājot par to, ka apgrozība varētu varbūt uzsūkt lielāku daudzumu metāla naudas) ir tikai tāda, ka tā tiek izdota uz *A*, nevis uz *B* rēķina. Šāda veida ieguldījums, kad kapitāls tiek pārvietots uz citām zemēm preču veidā, nevis cēlmetāla veidā, tikai tiktāl var ietekmēt vekseļu kursu (un turklāt nevis vekseļu kursu ar to zemi, kurā tiek ieguldīts kapitāls), ciktāl šādu eksportējamo preču ražošana prasa citu ārzemju preču papildu importu. Tādā gadījumā šī ražošana nevar novērst šo papildu importu. Bet tas pats notiek vienmēr, kad eksportē uz kredīta, vienalga, vai runa ir par jauniem kapitāla ieguldījumiem vai par parastiem tirdznieciskiem mērķiem. Turklāt šis papildu imports, atpakaļ iedarbojoties, var radīt papildu pieprasījumu pēc angļu precēm, piemēram, kolonijās vai Savienotajās Valstīs.

Agrāk (1786.) Ņūmārčs teica, ka Austrumindijas kompānijas tratu rezultātā eksports no Anglijas uz Indiju ir lielāks nekā imports. Sers Čārlzs Vuds šajā punktā pakļauj viņu nopratināšanai

* — naturālā formā. — *Red.*

krustugunīs. Tā parādība, ka Anglijas eksports uz Indiju ir lielāks nekā imports no Indijas, patiesībā realizējas ar tādu importu no Indijas, par kuru Anglija nemaksā nekādu ekvivalentu: Austrumindijas kompānijas (patlaban Austrumindijas valdības) tratas ir mesli, ko ievāc no Indijas. Ņemsim piemēra pēc 1855. g.: Anglijas imports no Indijas ir 12 670 000 st. märc., Anglijas eksports uz Indiju ir 10 350 000 st. märc. Bilance par labu Indijai ir 2 250 000 st. märc.

«Ja tas būtu viss, tad šīs 2 250 000 st. märc. vajadzētu šādā vai tādā veidā nosūtīt uz Indiju. Bet te nu nāk prasījumi, ko izvirza India House. India House deklarē, ka tā spēj izsniegt tratas uz dažādām Indijas prezidentistēm 3 250 000 st. märc. apmērā.» (Šī summa tika ievākta, lai dzēstu Austrumindijas kompānijas izmaksas Londonā un lai samaksātu dividendes akcionāriem.) «Un tas ne tikai dzēš 2 250 000 st. märc. tirdzniecības bilanci, bet arī dod vienu miljonu pārpalikuma» (1917.). [«B. A.», 1857.]

1922. {Vuds:} «Tātad šo India House tratu ietekmes rezultātā eksports uz Indiju nevis pieaug, bet gan pro tanto* samazinās?»

{Tam ir jānozīmē, ka samazinās nepieciešamība segt importu no Indijas ar tikpat lielu eksportu uz turieni.} Ņūmārča kgs izskaidro to tā, ka angļi par šīm 3 700 000 st. märc. importē uz Indiju «labu pārvaldīšanu» (1925.). Vuds, kurš, būdams Indijas lietu ministrs, ļoti labi pazīst šo «labo pārvaldīšanu», ko angļi ieveda Indijā, pareizi un ironiski piezīmē (1926.):

«Šinī gadījumā tas eksports, kas, pēc jūsu vārdiem, ir India House tratu rezultāts, ir labas pārvaldīšanas, nevis preču eksports.»

Tā kā Anglija daudz eksportē «šādā veidā» «labai pārvaldīšanai» un kapitālu ieguldīšanai citās zemēs, saņemot tādējādi importu, kas ir pilnīgi neatkarīgs no parastās tirdzniecības, saņemot meslus pa daļai par eksportēto «labo pārvaldīšanu», pa daļai kā ienākumu no kapitāliem, kas ieguldīti kolonijās un citās zemēs, meslus, par kuriem tai nav jāmaksā nekāds ekvivalents, tad ir skaidrs, ka vekseļu kurss nereaģē, ja Anglija vienkārši apēd šos meslus bez preteksporta; ir skaidrs arī tas, ka kursi netiek skarti arī tajā gadījumā, ja Anglija atkal iegulda šos meslus nevis pie sevis, bet gan — ražīgi vai neražīgi — ārzemēs, ja, piemēram, tā uz šo meslu rēķina sūta kara materiālus uz Krimu. Turklāt, tā kā imports no ārzemēm ietilpst Anglijas ienākumā (samaksājams tas ir, protams, vai nu meslu veidā, kuri neprasa ekvivalentu, vai maiņas ceļā pret šiem nesamaksātajiem mesliem, vai arī tirdzniecībā parastajā ceļā), Anglija var to vai nu patērēt, vai no jauna ieguldīt uzņēmumos kā kapitālu. Lai būtu kā būdams, vekseļu kurss katrā ziņā netiek skarts un to neredz gudrais Vilsons. Vai zināmu daļu ienākuma sastāda pašu zemes vai ārzemju produkts — pie tam pēdējā gadījumā priekšnoteikums ir tikai pašu zemes produktu maiņa pret ārzemju produktiem —, šī ienākuma patēriņš — ražīgs vai neražīgs — nekādā mērā nemaina vekseļu

* — attiecīgi. — *Red.*

kursu, kaut gan ietekmē vispārējo ražošanas mērogu. Tas jāņem vērā, novērtējot sekojošo.

1934. Vuds jautā, kādā veidā kara materiālu sūtīšana uz Krimu varētu skart vekseļu kursu ar Turciju. Ņūmārčs atbild:

«Es nesaprotu, kāpēc vienkāršai kara materiālu sūtīšanai katrā ziņā vajadzētu atsaukties uz vekseļu kursu, bet cēlmetāla nosūtīšana, bez šaubām, to skartu.»

Tātad te viņš atšķir kapitālu naudas formā no citām kapitāla formām. Bet tad Vilsons uzdod šādu jautājumu:

«1935. Ja jūs plašos apmēros eksportējat kādu preci, nesaņemot pretim atbilstošu importu»

{Vilsona kgs aizmirst, ka attiecībā uz Angliju notiek ļoti ievērojams imports, kura vietā nekad nav bijis atbilstoša eksporta, izņemot eksportu «labas pārvaldīšanas» formā vai agrāk eksportētā kapitāla formā investīcijai; vismaz tas nav tāds imports, kas ietilpst regulārajā tirdzniecības apritē. Bet šī importa priekšmeti no jauna tiek mainīti, piemēram, pret amerikāņu produktiem, un, ja amerikāņu produkti tiek eksportēti bez atbilstoša importa, tas nemaz negroza to apstākli, ka šī importa vērtību iespējams patērēt bez ekvivalenta eksporta uz ārzemēm; tas ir saņemts bez atbilstoša eksporta, un tātad to iespējams patērēt, neievedot tirdzniecības bilancē},

«tad jūs nesamaksājat ārzemju parādu, kuru jūs esat radījuši ar jūsu importu»

{bet, ja jūs jau agrāk esat samaksājuši šo importu, piemēram, izsniedzot kredītu uz ārzemēm, tad šai gadījumā netiks ietaisīts nekāds parāds un šim jautājumam nav nekā kopīga ar starptautisko bilanci — tas ir ražīgs vai neražīgs ieguldījums, pie tam ir gluži vienalga, vai patērētie produkti ir ražoti pašu zemē vai ārzemēs},

«un tāpēc ar šādu darījumu jūs ietekmēsit vekseļu kursu, jo ārzemju parāds netiek nomaksāts tāpēc, ka jūsu eksportam nav atbilstoša importa. — Tas ir pareizi vispār attiecībā uz dažādām zemēm.»

Vilsona lekcijas būtība ir tā, ka katrs eksports bez atbilstoša importa ir vienlaikus imports bez atbilstoša eksporta, tāpēc ka eksportēto preču ražošanā ieiet ārzemju — tātad importētās preces. Tiek pieņemts, ka katrs šāds eksports ir dibināts uz nesamaksātu importu vai arī rada to — tātad paredz vai rada parādu ārzemēm. Tas ir nepareizi pat tad, ja neņemam vērā šādus divus apstākļus: 1) Anglijai ir imports par velti, par kuru tā nesamaksā nekādu ekvivalentu, piemēram, tāda ir daļa tās importa no Indijas. Tā var mainīt šī importa priekšmetus pret priekšmetiem, kas ievesti no Amerikas, un pēdējos eksportēt bez atbilstoša importa; kas attiecas uz vērtību, tad Anglija katrā ziņā eksportē tikai to, kas tai neko nav maksājis, un 2) Anglija varbūt jau ir samaksā-

jusi importu, piemēram, no Amerikas, kurš izveido papildu kapitālu; ja viņa pēc tam to patērē neražīgi, piemēram, kara materiālu veidā, tad no tā nerodas parāds Amerikai un netiek skarts vekseļu kurss ar Ameriku. Ņūmārčs pats runā sev pretim 1934. un 1935. liecībās, uz ko viņam arī norāda Vuds 1938. jautājumā:

«Ja neviena daļa no tām precēm, kas tiek izlietotas to priekšmetu izgatavošanai, kurus mēs eksportējam bez atbilstoša importa (kara izmaksas), netiek saņemta no valsts, uz kuru šie priekšmeti tiek eksportēti, — tad kādā gan veidā tas var skart vekseļu kursu ar šo valsti? Ja pieņemam, ka tirdzniecība ar Turciju atrodas parastā līdzsvara stāvoklī, — tad kādā gan veidā vekseļu kursu starp Angliju un Turciju var skart kara materiālu eksports uz Krimu?»

Te Ņūmārčs zaudē dvēseles līdzsvaru; viņš aizmirst, ka liecībā № 1934 ir jau pareizi atbildējis uz šo vienkāršo jautājumu, un saka:

«Man liekas, ka mēs esam jau iztirzājuši praktisko jautājumu un tagad ieejam ļoti augstā metafiziskas diskusijas sfērā.»

{Vilsons arī citādi izteic savu apgalvojumu, it kā vekseļu kursu skartu katrs kapitāla pārvietojums no vienas zemes uz otru, vai nu tas notiktu cēlmetāla formā, vai preču formā. Vilsons, protams, zina, ka vekseļu kursus skar procenta likme, un proti, attiecība starp to divu valstu procenta likmēm, par kuru savstarpējo vekseļu kursu ir runa. Ja viņam izdodas parādīt, ka kapitāla pārpalikums vispār, t. i., pirmām kārtām visāda veida preču — ieskaitot te arī cēlmetālus — pārpalikums, līdz ar citiem apstākļiem noteicoši ietekmē procenta likmi, tad tas jau būtu solis tuvāk savam mērķim; tiešām, ja tas ir tā, tad šī kapitāla ievērojamas daļas pārvietošanai no vienas valsts otrā jāmaina procenta likme abās valstīs, proti, pretējā virzienā, un tādējādi otrkārt jāiedarbojas uz vekseļu kursu starp abām valstīm. — *F. E.*}

Viņš raksta žurnālā «Economist», kura redaktors viņš tolaik bija (1847. g. [22. maijā], 574. lpp.):

«Ir skaidrs, ka šādam kapitāla pārpalikumam, uz kuru norāda visāda veida lielas rezerves, ieskaitot te arī cēlmetālu, nenovēršami jānoved ne tikai pie zemām preču cenām vispār, bet arī pie zemākas procenta likmes par kapitāla lietošanu (1). Ja mūsu rokās ir preču rezerve, ar kuru valstij pietiek tuvākos divus gadus, tad dabūt šīs preces uz zināmu laiku savā rīcībā ir iespējams par daudz zemāku likmi nekā tajā gadījumā, ja šīs rezerves tikko pietiktu diviem mēnešiem (2). Visādi naudas aizņēmumi, lai arī kādā formā tie tiktu izdarīti, nozīmē tikai to, ka preces pāriet no vienas personas rīcības otras personas rīcībā. Tāpēc, ja ir preču pārāk daudz, tad naudas procentam jābūt zemam, ja preču ir maz, tam jābūt augstam (3). Ja preces pieplūst bagātīgāk, nekā tās pārdod, tad pārdevēju skaits salīdzinājumā ar pircēju skaitu pieaugs, un tādā mērā, kādā preču daudzums pārsniedz tiešās patēriņa vajadzības, arvien lielāka un lielāka to daļa ir jāuzglabā vēlākai patērēšanai (4). Šādos apstākļos preču īpašnieks būs ar mieru tās pārdot, atliekot maksājumu vai uz kredīta, uz viņam mazāk izdevīgiem noteikumiem nekā tajā gadījumā, ja viņš būtu pārliecināts, ka visa viņa rezerve tiks pārdota dažās nedēļās.»

Sakarā ar 1. tēzi jāpiezīmē, ka liela cēlmetāla *pieplūšana* var notikt vienlaikus ar ražošanas *sašaurināšanos*, kā tas arī vienmēr vērojams tieši pēc krīzes. Nākošajā fāzē cēlmetāls var pieplūst no zemēm, kuras galvenokārt ražo cēlmetālu, citu preču imports šajā periodā parasti tiek izlīdzināts ar eksportu. Šajās divās fāzēs procenta likme ir zema un tikai gausi ceļas; kāpēc tas ir tā, to jau redzējām. Šī zemā procenta likme visos gadījumos izskaidrojama, neņemot vērā «visāda veida lielu rezervju» ietekmi. Un kā gan varētu notikt šāda ietekme? Piemēram, zema kokvilnas cena dod iespēju vērptuvju īpašniekiem utt. saņemt lielu peļņu. Bet kāpēc ir zema procenta likme? Protams, nevis tāpēc, ka augsta ir peļņa, ko gūst ar aizņemtā kapitāla palīdzību. Bet tikai un vienīgi tāpēc, ka pastāvošajos apstākļos pieprasījums pēc aizdevu kapitāla nepieaug proporcionāli šīs peļņas pieaugumam; tātad aizdevu kapitāla kustība atšķiras no rūpnieciskā kapitāla kustības. Bet žurnāls «Economist» cenšas pierādīt tieši pretējo — ka tā kustība ir identiska ar rūpnieciskā kapitāla kustību.

2. tēzes nosacījums ir preču tirgus pārpildīšanās — pat tad, ja aplamo priekšnoteikumu, ka pastāv rezerve, kas nodrošina patēriņu divus gadus uz priekšu, mēs mīkstinām tādā mērā, ka tas iegūst zināmu jēgu. Pie tam notiek cenu pazemināšanās. Par ķīpu kokvilnas tagad būtu jāmaksā mazāk nekā agrāk. Bet no tā nekādā ziņā neizriet, ka naudu kokvilnas ķīpas pirkšanai varētu iegūt lētāk. Procenta likme ir atkarīga no stāvokļa naudas tirgū. Ja naudu var dabūt lētāk, tad tikai tāpēc, ka komerciālais kredīts ir tādā stāvoklī, ka banku kredītu izmanto mazāk nekā parasti. Preces, kas pārpilda tirgu, ir dzīvei nepieciešamie līdzekļi vai ražošanas līdzekļi. Vienu un otru zemā cena ceļ rūpniecības kapitālista peļņu. Kāpēc gan viņam jāpazemina procents, ja ne tāpēc, ka pastāv pretstats — un nebūt ne identitāte — starp rūpnieciskā kapitāla pārpilnību un pieprasījumu pēc naudas aizdevumiem? Apstākļi izveidojas tādējādi, ka tirgotājam un rūpniekam ir vieglāk kreditēt vienam otru; tā kā komerciālais kredīts šādā veidā kļūst vieglāk pieejams, tad rūpniekam un tirgotājam ir mazāk vajadzīgs banku kredīts, tāpēc procenta likme var būt zema. Šai zemajai procenta likmei nav nekā kopīga ar cēlmetāla pieplūšanu, kaut gan kā vienu, tā otru var vērot reizē un tie paši cēloņi, kas rada importa priekšmetu cenu pazemināšanos, var radīt arī importētā cēlmetāla pārmērīgumu. Ja importa tirgus būtu tiešām pārpildīts, tad tas norādītu, ka samazinājies pieprasījums pēc importa precēm, ko, pastāvot zemām cenām, varētu izskaidrot tikai ar to, ka sašaurinājusies pašu zemes rūpnieciskā ražošana, un tas savukārt nebūtu izskaidrojams, pastāvot pārmērīgam importam par zemām cenām. Tās visas ir nejēdzības, kuru nolūks ir parādīt, ka cenu krišanās = ar procenta likmes krišanos. Abas parādības var notikt blakus viena otrai vienā un tai pašā laikā. Bet tādā gadījumā te izpaužas tas, ka virzieni, kuros notiek rūpnieciskā kapi-

tāla kustība un aizdevu naudas kapitāla kustība, ir pretēji, nevis identiski.

Kāpēc naudas procentam, kā tas apgalvots 3. tēzē, jābūt zemam, ja ir preču pārpilnība, atkal nav izprotams arī pēc šiem prātojumiem. Ja jau preces ir lētas, tad, lai nopirktu noteiktu daudzumu šo preču, man ir vajadzīgs, teiksim, 1000 st. märc. agrāko 2000 vietā. Bet varbūt arī tagad es izdošu 2000 st. märc., nopirkšu par tām divkāršu daudzumu preču salīdzinājumā ar līdzšinējo un paplašināšu savu uzņēmumu, avansējot to pašu kapitālu, kuru man, pieņemsim, vajadzēja aizņemties. Es pērku tagad, tāpat kā agrāk, par 2000 st. märc. Tātad mans pieprasījums naudas tirgū nemainās, kaut gan mans pieprasījums preču tirgū līdz ar cenu pazemināšanos ceļas. Bet, ja šis pieprasījums samazinās, t. i., ja ražošana — pretrunā ar visiem žurnāla «Economist» likumiem — nepaplašinās līdz ar preču cenu krišanos, tad arī pieprasījumam pēc aizdevu naudas kapitāla būtu jāsamazinās, kaut arī peļņa pieaugtu; tomēr šī pieaugošā peļņa radītu pieprasījumu pēc aizdevu kapitāla. Jāsaka, ka zems preču cenu līmenis var būt triju cēloņu rezultātā. Pirmkārt, tāds cēlonis var būt nepietiekams pieprasījums. Tad procenta likme ir zema tāpēc, ka vāja ir ražošana, nevis tāpēc, ka preces lētas, jo šis lētums tikai atspoguļo minēto novājināšanos. Vai arī tāds cēlonis var būt pārāk liels piedāvājums salīdzinājumā ar pieprasījumu. Tas var notikt tāpēc, ka pārpildīti tirgi utt., kas noved pie krīzes un pašas krīzes laikā var sakrist ar augstu procenta likmi, vai arī tas var notikt tāpēc, ka krītusies preču vērtība un tātad to pašu pieprasījumu iespējams apmierināt par zemākām cenām. Kāpēc šajā pēdējā gadījumā jākrītas procenta likmei? Vai tāpēc, ka pieaug peļņa? Ja tāpēc, ka tagad ir vajadzīgs mazāk naudas kapitāla, lai dabūtu to pašu ražīgo vai preču kapitālu, tad tas tikai pierādītu, ka peļņa un procents ir pretējā proporcijā viens pret otru. Vismaz žurnāla «Economist» vispārīgā tēze ir nepareiza. Nav obligāti, ka zemas preču cenas naudā un zema procenta likme sakrīt. Pretējā gadījumā visnabadzīgākajās zemēs, kur produktu cenas naudā ir viszemākās, arī procenta likmei vajadzētu būt viszemākajai un visbagātākajās zemēs, kur zemkopības produktu cenas naudā ir visaugstākās, arī procenta likmei vajadzētu būt visaugstākajai. Visumā arī žurnāls «Economist» piekrīt, ka, ja krītas naudas vērtība, tad tas nepavisam neietekmē procenta likmi. 100 st. märc. kā agrāk dos 105 st. märc.; ja 100 st. märc. tagad maksā mazāk, tad mazāk maksā arī procenta 5 st. märc. Attiecība nemainās, ceļoties vai samazinoties sākotnējās summas vērtībai. Noteikts daudzums preču, ja aplūko to kā vērtību, ir vienlīdzīgs zināmai naudas summai. Ja tā vērtība ceļas, tad tas ir vienlīdzīgs lielākai naudas summai; gluži otrādi ir, ja vērtība pazeminās. Ja vērtība = 2000, tad 5% = 100; ja vērtība = 1000, tad 5% = 50. Bet tas nemaz nemaina procenta likmi. Pareizi ir tikai tas, ka vajadzīgi lielāki naudas aizdevumi, kad

nepieciešamas 2000 st. märc. 1000 st. märc. vietā, lai būtu iespējams pārdot to pašu preču daudzumu. Bet tas līecina šajā gadījumā tikai par pretēju attiecību starp peļņu un procentu. Jo peļņa līdz ar pastāvīgā un mainīgā kapitāla elementu palētināšanos pieaug, bet procents krītas. Tomēr var notikt arī pretējais, un bieži vien arī tiešām notiek. Piemēram, kokvilna var būt lēta tāpēc, ka nav pieprasījuma pēc dzijas un auduma; tā var būt samērā dārga tāpēc, ka liela peļņa kokvilnas rūpniecībā izraisa lielu pieprasījumu pēc tās. No otras puses, rūpnieku peļņa var būt augsta tieši tāpēc, ka kokvilnas cena ir zema. Hebarda tabula rāda, ka procenta likmes kustība un preču cenu kustība noris pilnīgi neatkarīgi viena no otras, bet procenta likmes kustība precīzi pielāgojas metāla rezerves un vekseļu kursa kustībām.*

«Tātad, ja ir preču pārāk daudz, tad naudas procentam jābūt zemam,» sacīts žurnālā «Economist».

Tieši pretējais vērojams krīžu laikā: preču ir pārāk daudz, tās nav iespējams pārvērst par naudu, un tāpēc procenta likme ir augsta; citā cikla fāzē ir pastiprināts pieprasījums pēc precēm, tāpēc atvieglota kapitāla atpakaļatplūšana, bet tai pašā laikā preču cenas ceļas un, tā kā viegla ir naudas atpakaļatplūšana, procenta likme ir zema.

«Ja to» {preču} «ir maz, tad tam jābūt augstam.»

Atkal gluži pretējais notiek depresijas [Abspannung] periodos, kas seko krīzei. Preču ir maz — absolūti, nevis attiecībā pret pieprasījumu —, un procenta likme ir zema.

Par 4. tēzi. Ir pietiekami skaidrs, ka pārpildīta tirgus apstākļos preču īpašnieks atdos tās lētāk — ja viņš vispār spēs tās pārdot — nekā tajā gadījumā, kad ir paredzama ātra esošo preču krājumu izsīkšana. Mazāk skaidrs ir tas, kāpēc šādā gadījumā jāpazemināsprocenta likmei.

Ja tirgus ir pārpildīts ar importētām precēm, tad procenta likme var celties tāpēc, ka īpašnieki, kas negrib laist tirgū savas preces par katru cenu, arvien vairāk pieprasa aizdevu kapitālu. Tā var pazemināties tāpēc, ka viegli pieejamais komerckredīts notur samērā zemā līmenī pieprasījumu pēc banku kredīta.

Žurnāls «Economist» piemin to, cik ātri iedarbojās uz 1847. g. [vekseļu] kursu procenta likmes celšanās un citāda veida spiediens uz naudas tirgu. Nav tomēr jāaizmirst, ka, lai gan notika kursa maiņa, zelts līdz aprīļa beigām joprojām aizplūda; pagrieziens te iestājās tikai maija sākumā.

«1847. g. 1. janvārī metāla rezerves Bankā bija 15 066 691 st. märc., procenta likme — 3½%, triju mēnešu kurss uz Parīzi 25,75%, uz Hamburgu

* Sk. šī sējuma 489.—490. lpp. — *Red.*

13,10%, uz Amsterdamu 12,3¼%. 5. martā metāla rezerve samazinājās uz 11 595 535 st. mārc., diskonta likme cēlās uz 4%, vekseļu kurss uz Parīzi nokritās uz 25,67½%, uz Hamburgu — uz 13,9¼%, uz Amsterdamu — uz 12,2½%. Zelta aizplūšana turpinājās.»

Sk. šādu tabulu [no tā paša raksta žurnālā «Economist»]:

1847. g.	Cēlmetālu rezerve Anglijas bankā	Naudas tirgus stāvoklis	Triju mēnešu vekseļu augstākais kotējums		
			Parīze	Hamburga	Amsterdama
20. marts	11 236 630 st. m.	Diskonta likme 4%	25,67½	13,9¾	12,2½
3. aprīlis	10 246 410 „ „	Diskonta likme 5%	25,80	13,10	12,3½
10. „	9 867 053 „ „	Liels naudas trūkums	25,90	13,10⅓	12,4½
17. „	9 329 941 „ „	Diskonta likme 5½%	26,02½	13,10¾	12,5½
24. „	9 213 890 „ „	Nomāktība	26,05	13,12	12,6
1. maijs	9 337 716 „ „	Pieaugoša nomāktība	26,15	13,12¾	12,6½
8. „	9 588 759 „ „	Vislielākā nomāktība	26,27½	13,15½	12,7¾

1847. gadā viss cēlmetāla eksports no Anglijas bija 8 602 597 st. mārc.

No šīs summas eksportēts uz Savienotajām

Valstīm . . . 3 226 411 st. mārc.
„ „ „ „ „ Franciju . . . 2 479 892 „ „
„ „ „ „ „ Hanzas pilsētām 958 781 „ „
„ „ „ „ „ Holandi . . . 247 743 „ „

Lai gan kursa maiņa notika marta beigās, tomēr vēl veselu mēnesi turpinājās zelta aizplūšana, jādomā, uz Savienotajām Valstīm.

«Te mēs redzam» (teikts žurnālā «Economist» 1847. g. 21. augustā, 954. lpp.), «cik ātri un noteikti procenta likmes celšanās un tai sekojošās naudas grūtības izlaboja nelabvēlīgo kursu un mainīja zelta kustību, tā ka zelts atkal sāka ieplūst Anglijā. Šī iedarbība radās gluži neatkarīgi no maksājumu bilances. Paaugstinātā procenta likme pazemināja Anglijas un ārzemju vērtspapīru kursus un deva ieganstu to lieliem iepirkumiem uz ārzemju rēķina. Tas palielināja Anglijas izrakstīto vekseļu summu, bet, no otras puses, pastāvot augstai procenta likmei, naudas dabūšanas grūtības bija tik lielas, ka pieprasījums pēc šiem vekseļiem samazinājās, turpretim to summa pieauga. Aiz tā paša iemesla ārzemju preču pasūtījumi tika anulēti, ārzemju vērtspapīros ieguldītie Anglijas kapitāli realizēti un nauda nosūtīta ieguldīšanai uz Angliju. Piemēram, mēs lasām «Rio de Janeiro Price Current» 10. maija nr-ā: «Vekseļu kurss» {uz Angliju} «no jauna pazeminājies, tā cēlonis ir galvenokārt spiediens uz tirgu, ko izdara pieprasījums pēc rimesām par ieņēmumiem no» {Brazīlijas} «valsts vērtspapīru ievērojamiem pārdevumiem uz Anglijas rēķina.»

Anglijas kapitāls, kas tika ieguldīts ārzemēs dažādos vērtspapīros, kad procenta likme te bija ļoti zema, atgriezās tādējādi atpakaļ, kad procenta likme pacēlās.

Anglijas tirdzniecības bilance

Vienai pašai Indijai jāsamaksā apmēram 5 miljoni meslu par «labu pārvaldīšanu», procenti un dividendes par britu kapitālu u. tml., pie tam te vēl nav ņemtas vērā tās summas, kas katru gadu tiek nosūtītas uz Angliju, lai tur tās ieguldītu, ko nosūta pa daļai ierēdņi kā ietaupījumus no viņu algas, pa daļai angļu tirgotāji kā daļu no viņu peļņas. Šo pašu cēloņu rezultātā no katras britu kolonijas nepārtraukti pienāk ievērojami naudas pārvedumi. Vairums banku Austrālijā, Rietumindijā, Kanādā ir dibinātas ar britu kapitālu, dividendes ir jānomaksā Anglijā. Turklāt Anglijai pieder ievērojams daudzums ārzemju — Eiropas, Dienvidamerikas un Ziemeļamerikas valsts papīru, par kuriem tā saņem procentus. Tam pievienojas vēl arī tās līdzdalība ārzemju dzelzceļu, kanālu, raktuvju utt. ekspluatācijā ar attiecīgajām dividendēm. Maksājumi visos šajos posteņos tiek izdarīti gandrīz vienīgi produktos virs angļu eksporta summas. No otras puses, summas, kas aizplūst no Anglijas uz ārzemēm Anglijas vērtspapīru īpašniekiem, un summas, ko angļi patērē ārzemēs, salīdzinājumā ar to ir niecīgs lielums.

Šis jautājums, ciktāl tas skar tirdzniecības bilanci un vekseļu kursu, ir

«katrā attiecīgajā momentā laika jautājums. Parasti... Anglija piešķir ilgtermiņa kredītu par savu eksportu, bet importu tā samaksā skaidrā naudā. Zināmā momentā šī atšķirība maksājumu termiņos stipri ietekmē kursu. Periodos, kad mūsu eksports ievērojami pieaug, kā, piemēram, 1850. gadā, nepārtraukti pieaug arī angļu kapitāla ieguldījumi... tādējādi tas, kas jāsaņem par precēm, kuras eksportētas 1849. gadā, var ienākt tikai 1850. gadā. Bet, ja 1850. gadā eksports pārsniedza 1849. g. eksportu par 6 miljoniem, tad praktiskais rezultāts bija tas, ka ārpus mūsu zemes robežām izsūtīts par šo summu vairāk naudas, nekā tā atgriezusies atpakaļ šajā gadā; un šādā veidā tiek ietekmēts vekseļu kurss un procenta līmenis. Bet, tiklīdz mūsu veikalus ir nomākusi krīze un mūsu eksports stipri sašaurinās, tas, kas jāsaņem par iepriekšējo gadu lielāko eksportu, sāk ievērojami pārsniegt mūsu importa vērtību; kurss tam atbilstoši kļūst mums labvēlīgs, kapitāls ātri uzkrājas mūsu pašu zemē, un procenta likme krītas» («Economist» 1851. g. 11. janvārī [30. lpp.]).

Ārzemju vekseļu kurss var mainīties

1) pašreizējās maksājumu bilances ietekmē, lai arī kādi cēloņi noteiktu šo bilanci — vai nu tīri tirdznieciski cēloņi, vai kapitāla ieguldījumi ārzemēs, vai arī valsts izdevumi karu vešanai utt., ciktāl līdz ar to tiek izdarīti maksājumi skaidrā naudā uz ārzemēm;

2) tāpēc, ka attiecīgajā zemē nauda zaudē savu vērtību, vai nu tā būtu metāla vai papīra nauda. Šajā gadījumā kursa pārmaiņa ir tīri nomināla. Ja 1 st. märc. pārstāv pašreiz pusi no tās naudas, kuru tā pārstāvējusi agrāk, tad, pats par sevi saprotams, to pieņems par $12^1/_2$ franka 25 franku vietā;

3) ja runa ir par vekseļu kursu starp divām zemēm, no kurām viena lieto kā naudu sudrabu, otra — zeltu, tad vekseļu kurss ir

atkarīgs no abu šo metālu relatīvās vērtības svārstībām, jo šādas svārstības, acīm redzot, maina paritāti starp abiem metāliem. Pēdējā piemērs var būt 1850. g. kursi; tie bija nelabvēlīgi Anglijai, kaut gan tās eksports ārkārtīgi pieauga, tomēr zelta aizplūduma nebija. Tā cēlonis bija sudraba vērtības pēkšņa celšanās salīdzinājumā ar zelta vērtību. (Sk. «Economist» 1857. g. 30. novembrī [1319.—1320. lpp.]).

Vekseļu kursa paritāte par 1 st. mārc.: uz Parīzi 25 fr. 20 sant., uz Hamburgu 13 banko marku $10^1/_2$ šiliņa, uz Amsterdamu 11 florīnu 97 centi. Vekseļu kursam uz Parīzi ceļoties virs 25,20, tas kļūst arvien labvēlīgāks Francijas parādniekam Anglijā vai franču preču pircējam. Kā vienam, tā otram tagad ir vajadzīgs mazāks daudzums sterliņu mārciņu, lai sasniegtu savu mērķi. Attālākajās zemēs, kur nav viegli iegūt cēlmetālu, kad trūkst vekseļu un to nepietiek, lai izdarītu maksājumus Anglijai, dabiskas sekas ir to produktu cenu celšanās, kuri parasti tiek eksportēti uz Angliju, jo pēc šiem produktiem rodas palielināts pieprasījums, lai tos sūtītu uz Angliju vekseļu vietā; tas bieži vien notiek Indijā.

Nelabvēlīgs vekseļu kurss un pat zelta aizplūšana var rasties, kad Anglijā ir pārāk daudz naudas, zema procenta likme un augsti vērtspapīru kursi.

1848. gadā Anglija saņēma daudz sudraba no Indijas, jo trūka labu vekseļu un viduvējus 1847. g. krīzes un kredīta stipra panīkuma dēļ operācijās ar Indiju labprāt neņēma. Viss šis sudrabs tūdaļ pēc pienākšanas atrada sev ceļu uz kontinentu, kur revolūcija viscaur izraisīja pastiprinātu dārgumu uzkrāšanu. 1850. gadā šis pats sudrabs veica pa lielākajai daļai atpakaļceļu uz Indiju, jo sakarā ar vekseļu kursa stāvokli tas bija izdevīgi.

Monetārā sistēma ir galvenokārt katoļu sistēma, kredīta sistēma — galvenokārt protestantu sistēma. «The Scotch hate gold.»* Papīra naudā izteiktā preču esamība ir tikai sabiedriska esamība. Tikai *ticība* dod pestīšanu.[143] Ticība naudas vērtībai kā preču imanentajam garam, ticība ražošanas veidam un tā iepriekš noteiktajai kārtībai, ticība atsevišķiem ražošanas aģentiem kā savā vērtībā pašpieaugošā kapitāla vienkāršām personifikācijām. Bet kredīta sistēma tikpat maz ir atbrīvojusies no monetārās sistēmas bāzes, cik maz protestantisms ir atbrīvojies no katolicisma pamatiem.

---

* «Skoti zeltu neieredz.» — *Red.*

TRĪSDESMIT SESTĀ NODAĻA

PIRMSKAPITĀLISTISKĀS ATTIECĪBAS

Procentus nesošais kapitāls jeb — kā varam to nosaukt tā senlaicīgajā formā — augļotāju kapitāls līdz ar savu dvīņubrāli, tirgotāju kapitālu, pieder pie aizvēsturiskām kapitāla formām, kas pastāvējušas jau ilgi pirms kapitālistiskā ražošanas veida un vērojamas visdažādākajās sabiedriski ekonomiskajās formācijās.

Lai augļotāju kapitāls varētu pastāvēt, nepieciešams, lai vismaz daļa produktu pārvērstos par precēm un lai līdz ar preču tirdzniecību nauda attīstītos tās dažādajās funkcijās.

Augļotāju kapitāla attīstība ir saistīta ar tirgotāju kapitāla un speciāli ar naudas tirdzniecības kapitāla attīstību. Senajā Romā, sākot ar republikas pastāvēšanas pēdējiem gadiem, kad manufaktūra atradās daudz zemāk par tās vidējo attīstības līmeni antīkajā pasaulē, tirgotāju kapitāls, naudas tirdzniecības kapitāls un augļotāju kapitāls sasniedza — antīko formu robežās — visaugstāko attīstības punktu.

Mēs redzējām, kādā veidā nauda nenovēršami noved pie dārgumu uzkrāšanas.[144] Tomēr profesionālais dārgumu uzkrājējs iegūst svarīgu nozīmi tikai tad, kad viņš pārvēršas par augļotāju.

Tirgotājs aizņemas naudu tādēļ, lai ar tās palīdzību taisītu peļņu, pielietotu to kā kapitālu, t. i., izdotu. Tātad arī agrākajās formās naudas kreditors stāv viņam pretim gluži tāpat kā mūsdienu kapitālistam. Šīs attiecības specifisko raksturu sajuta jau katoļu universitātes.

«Alkalas, Salamankas, Ingolštates, Freiburgas Breisgavā, Maincas, Kelnes un Trīres universitātes cita pēc citas atzina, ka ņemt procentus par tirdznieciskiem aizdevumiem ir likumīgi. Šīs pirmo piecu universitāšu sankcijas tika ierakstītas Lionas pilsētas konsulāta arhīvos un iespiestas pielikumā pie «Traité de l'usure et des intérêts». Lyon, Bruyset-Ponthus» (M. Augier. «Le Crédit public etc.». Paris, 1842, p. 206).

Visās tajās formās, kurās saimniecība, kam pamatā ir vergu darbs (nevis patriarhālā, bet gan tāda, kāda tā izveidojās vēlākajā grieķu un romiešu laikmetā), pastāv kā līdzeklis iedzīvoties bagātībā, kur tātad nauda ir līdzeklis, lai piesavinātos svešu darbu, uzpērkot vergus, zemi utt., — tieši tāpēc, ka naudu iespējams

ieguldīt šādā veidā, tā ir izlietojama kā kapitāls un sāk ienest procentus.

Tomēr raksturīgās formas, kādās augļotāju kapitāls pastāvēja laikā pirms kapitālistiskā ražošanas veida, bija divas. Es saku — raksturīgās formas. Šīs pašas formas atkārtojas pēc tam arī uz kapitālistiskās ražošanas bāzes, bet tikai kā pakārtotas formas. Te tās vairs nav formas, kas nosaka procentus nesošā kapitāla raksturu. Šīs divas formas ir šādas: *pirmkārt*, augļošana, aizdodot naudu izšķērdīgiem augstmaņiem, galvenokārt zemes īpašniekiem; *otrkārt*, augļošana, aizdodot naudu sīkražotājiem, kuriem pieder sava darba nosacījumi un pie kuriem pieder arī amatnieks, bet it sevišķi zemnieks, jo, pastāvot pirmskapitālistiskajām attiecībām, ciktāl tās vispār pieļauj sīku patstāvīgu, individuālu ražotāju eksistenci, lielais vairums pēdējo veido zemnieku šķiru.

Kā viens, tā otrs — tiklab bagāto zemesīpašnieku izputināšana ar augļošanas palīdzību, kā arī sīkražotāju izsūkšana — noved pie tā, ka izveidojas un koncentrējas lieli naudas kapitāli. Cik tālu sakarā ar to aiziet vecā ražošanas veida sairšana, kā tas notika, piemēram, mūsdienu Eiropā, un vai tā vietā izveidojas kapitālistiskais ražošanas veids — tas ir pilnīgi atkarīgs no vēsturiskās attīstības pakāpes un tās nosacītajiem apstākļiem.

Augļotāju kapitāls kā procentus nesošā kapitāla raksturīga forma atbilst stāvoklim, kad dominē no sava darba dzīvojošo zemnieku un sīko amata meistaru sīkražošana. Tur, kur darba nosacījumi un darba produkts stāv pretim strādniekam kā kapitāls, attīstīta kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos, — tur strādniekam kā ražotājam nauda nav jāaizņemas. Ja viņš aizņemas naudu, tad savām personiskajām vajadzībām, piemēram, aizdevu kasē. Bet tur, kur strādnieks ir īpašnieks — īstens vai nomināls —, kuram pieder viņa darba nosacījumi un viņa produkts, viņš kā ražotājs ir noteiktā attiecībā pret naudas kreditora kapitālu, kas stāv tam pretim kā augļotāju kapitāls. Ņūmens izteic šo faktu vulgārā formā, apgalvodams, ka baņķieri cienī, bet augļotāju nīst un nicina, tāpēc ka pirmais aizdod naudu bagātajiem, otrais — nabagajiem (F. W. Newman. «Lectures on Political Economy». London, 1851, p. 44). Viņš neievēro, ka starp baņķieri un augļotāju ir divu sabiedrisko ražošanas veidu un tiem atbilstošo sabiedriskās iekārtas formu atšķirība, tā ka jautājums nav izsmelts ar nabagā un bagātā pretstatu. Vēl vairāk — īstenībā augļošana, kas izsūc sīkražotāju, parasti iet roku rokā ar augļošanu, kas izsūc bagāto zemes lielīpašnieku. Kad Romas patriciešu augļošana galīgi izputināja Romas plebejus, sīkzemniekus, pienāca šīs ekspluatācijas formas gals un sīkzemnieku saimniecības vietu ieņēma tīra vergturu saimniecība.

Visu pārpalikumu virs ražotāja nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem (virs summas, kas vēlāk veido darba algu) procenta formā šeit var uzsūkt augļotājs (kas vēlāk parādās kā peļņa un

zemes rente), un tāpēc ir augstākajā mērā aplami salīdzināt *šī* procenta augstumu, kas atņem *visu* virsvērtību, izņemot to, kas pienākas valstij, ar mūsdienu procenta likmes augstumu, kad procents — vismaz normālais — veido tikai daļu no šīs virsvērtības. Pie tam aizmirst, ka algotais strādnieks ražo un atdod kapitālistam, kuram viņš strādā, peļņu, procentu un zemes renti, īsi sakot, visu virsvērtību. Kērijs izdara šo bezjēdzīgo salīdzinājumu, lai parādītu, cik izdevīga strādniekam kapitāla attīstība un ar to saistītā procenta likmes krišanās. Tālāk, ja augļotājs, neapmierinādamies ar virsvērtības izspiešanu no sava upura, pamazām iegūst īpašuma titulu uz pašiem tā darba nosacījumiem — uz zemi, māju utt. — un pastāvīgi cenšas viņu tādējādi ekspropriēt, tad nav jāaizmirst, ka strādnieka darba nosacījumu pilnīga ekspropriācija ir nevis rezultāts, uz kuru tiecas kapitālistiskais ražošanas veids, bet gan gatavs priekšnoteikums, no kura tas sākas. Algotā darba vergs, gluži tāpat kā īsts vergs, pēc sava stāvokļa ir nolikts apstākļos, kas izslēdz viņam — vismaz kā ražotājam — iespēju kļūt par kreditora vergu; viņš var kļūt par tādu varbūt tikai kā patērētājs. Augļotāja kapitāls tajā formā, kurā tas tiešām piesavinās tiešo ražotāju visu virsdarbu, negrozot pašu ražošanas veidu, kurā būtisks priekšnoteikums ir ražotāja īpašuma vai valdīšanas tiesība uz viņa darba nosacījumiem un tam atbilstoša sadrumstalota sīkražošana, kurā kapitāls tātad nepakļauj sev darbu tieši un tāpēc nestāv tam pretim kā rūpnieciskais kapitāls, — šāds augļotāju kapitāls noved šo ražošanas veidu posta stāvoklī, paralizē ražošanas spēkus, nevis attīsta tos un līdz ar to padara mūžīgus šos nožēlojamos sabiedriskos nosacījumus, kad darba sabiedriskais ražīgums neattīstās, kā tas notiek kapitālistiskajā ražošanā, uz paša darba rēķina.

Tātad, no vienas puses, augļošana dragā un grauj antīko un feodālo bagātību un antīko un feodālo īpašumu. No otras puses, tā dragā un izputina sīkzemniecisko un sīkburžuāzisko ražošanu, īsi sakot, visas formas, kurās ražotājs vēl parādās kā savu ražošanas līdzekļu īpašnieks. Attīstīta kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos strādnieks nav ražošanas nosacījumu — viņa kultivētā lauka, viņa apstrādātās izejvielas utt. īpašnieks. Bet šai ražošanas nosacījumu atsavināšanai no ražotāja šajā gadījumā atbilst īstens apvērsums pašā ražošanas veidā. Izkaisītie strādnieki tiek apvienoti lielā darbnīcā, lai veiktu atsevišķas savā starpā cieši saistītas funkcijas; darba instruments kļūst par mašīnu. Pats ražošanas veids vairs nepieļauj ražošanas rīku sadrumstalotību, kas saistīta ar sīkīpašumu, kā arī pašu strādnieku izolētību. Kapitālistiskās ražošanas apstākļos augļošana vairs nevar atdalīt ražošanas nosacījumus no ražotāja, jo tie jau ir nošķirti.

Augļošana centralizē naudas īpašumu tur, kur ražošanas līdzekļi ir sadrumstaloti. Augļošana negroza ražošanas veidu, bet piesūcas tam kā parazīts un noved to nožēlojamā stāvoklī. Tā

izsūc, novājina ražošanas veidu un liek atražošanai norisināties arvien sliktākos apstākļos. Tādējādi rodas tautas naids pret augļotājiem, kas ir sevišķi spēcīgs antīkajā pasaulē, kur ražotāja īpašums uz viņa ražošanas nosacījumiem līdz ar to bija pilsoņu politisko attiecību, pilsoņu patstāvības pamats.

Kamēr valda verdzība vai kamēr virsproduktu apēd feodālis un viņa saimes ļaudis un augļotāja varā nonāk vergturis vai feodālis, ražošanas veids paliek viens un tas pats; tas tikai sāk smagāk spiest strādnieku. Parādu spiestais vergturis vai feodālis izsūc vairāk, tāpēc ka no viņa paša izsūc vairāk. Vai arī beigu beigās tas atdod savu vietu augļotājam, kurš pats kļūst par zemesīpašnieku vai vergturi kā senās Romas jātnieki. Vecā ekspluatatora vietā, kura ekspluatācijai bija vairāk vai mazāk patriarhāls raksturs, jo tā bija galvenokārt politiskās varas ierocis, stājas brutāls, naudas kārs iznirelis. Bet pats ražošanas veids nemainās.

Visos pirmskapitālistiskajos ražošanas veidos augļošana iedarbojas revolucionizējoši tikai ar to, ka tā grauj un iznīcina tās īpašuma formas, uz kuru stabilās bāzes un nepārtrauktās atražošanas vienā un tai pašā formā ir dibināta politiskā iekārta. Aziātiskās formās augļošana var pastāvēt ļoti ilgi, neradot neko citu kā tikai ekonomisku pagrimumu un politisku korupciju. Tikai tur un tad, kur un kad ir pārējie kapitālistiskā ražošanas veida nosacījumi, augļošana parādās kā viens no līdzekļiem, kas rada jaunu ražošanas veidu, izputinot, no vienas puses, feodāļus un sīkražotājus, centralizējot, no otras puses, darba nosacījumus un pārvēršot tos par kapitālu.

«Viduslaikos nevienā zemē nebija vispārējas procentu likmes. Baznīca vispār aizliedza visus darījumus, kas nes procentus. Likumi un tiesas tikai niecīgā mērā nodrošināja parādu atmaksu. Toties jo augstāka bija procenta likme atsevišķos gadījumos. Niecīgā naudas apgrozība, nepieciešamība izdarīt lielāko daļu maksājumu skaidrā naudā piespieda aizņemties naudu — un turklāt jo vairāk, jo vājāk bija attīstītas vekseļu operācijas. Valdīja liela dažādība tiklab procenta apmērā, kā arī pašā augļošanas jēdzienā. Kārļa Lielā laikos atzina par augļošanu, ja kāds ņēma 100%. Lindavā pie Bodenezera vietējie pilsoņi 1344. gadā ņēma 216⅔%. Cīrihē Padome noteica 43⅓% kā likumīgu procentu. Itālijā dažreiz vajadzēja maksāt 40%, kaut gan XII—XIV gadsimtā parastā likme nepārsniedza 20%. Veronā bija noteikts 12½% kā likumīgs procents. Ķeizars Frīdrihs II noteica 10%, bet tikai ebrejiem, kristīgos viņš negribēja skart. 10% bija parastā likme jau XIII gadsimtā vācu zemēs pie Reinas» (Hüllmann. «Städtewesen des Mittelalters». Zweiter Theil. Bonn, 1827, S. 55—57).

Augļotāju kapitālam piemīt kapitālam raksturīgais ekspluatācijas veids bez tam raksturīgā ražošanas veida. Šī attiecība atkārtojas arī buržuāziskās ekonomikas robežās atpalikušajās rūpniecības nozarēs vai tādās, kas pretojas pārejai uz mūsdienu ražošanas veidu. Ja mēs gribētu, piemēram, salīdzināt Anglijas procenta likmi ar Indijas procenta likmi, tad mums vajadzētu ņemt šinī nolūkā nevis Anglijas bankas procenta likmi, bet, piemēram, to procentu, kādu ņem no mājrūpniecības sīkražotājiem tie, kas aizdod tiem sīkās mašīnas.

Pretstatā patērējošai bagātībai augļošana ir vēsturiski svarīga ar to, ka tā pati ir kapitāla rašanās process. Augļotāju kapitāls un tirgotāju bagātība izveido naudas līdzekļus, kas nav atkarīgi no zemesīpašuma. Jo mazāk attīstīts produkta kā preces raksturs, jo mazāk maiņas vērtība pakļāvusi sev ražošanu visā tās plašumā un dziļumā, jo arī lielākā mērā nauda ir bagātība šī vārda tiešajā nozīmē, bagātība kā tāda, vispārējā bagātība pretstatā tās aprobežotajam izpausmes veidam lietošanas vērtībās. Uz to ir dibināta dārgumu uzkrāšana. Nerunājot par naudu kā pasaules naudu un kā dārgumu krājumu, jāsaka, ka nauda tieši maksāšanas līdzekļa formā parādās kā preces absolūtā forma. Un tieši naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija ir tā funkcija, kas attīsta procentu un līdz ar to arī naudas kapitālu. Ko grib izšķērdīgā un koruptīvā bagātība, tā ir nauda kā nauda, nauda kā līdzeklis, ar ko visu var nopirkt. (Un arī lai samaksātu parādus.) Turpretim sīkražotājam nauda pirmām kārtām ir vajadzīga, lai samaksātu. (Te liela loma ir tam apstāklim, ka naturālās nodevas un klaušas zemesīpašnieka un valsts labā pārvēršas par naudas renti un naudas nodokļiem.) Abos gadījumos ir vajadzīga nauda kā tāda. No otras puses — dārgumu uzkrāšana kļūst reāla, realizē savas ilgas tikai augļošanā. No dārgumu krājuma īpašnieka prasa nevis kapitālu, bet gan naudu kā naudu, tomēr procenta rezultātā viņš pārvērš sev šo naudas dārgumu krājumu par kapitālu — līdzekli, ar kura palīdzību viņš iegūst pilnīgi vai pa daļai virsdarbu, kā arī zināmu daļu no pašiem ražošanas nosacījumiem, kaut gan nomināli tie joprojām stāv viņam pretim kā svešs īpašums. Augļošana eksistē it kā ražošanas porās, tāpat kā Epikūra dievi eksistēja starppasauļu telpā.[145] Naudu iegūt ir jo grūtāk, jo mazāk preču forma ir produkta vispārējā forma. Tāpēc augļotājs nepazīst nekādas citas robežas kā tikai to personu darbības spēju vai pretošanās spēju, kurām vajadzīga nauda. Sīkzemnieciskajā un sīkburžuāziskajā ražošanā nauda ir vajadzīga kā pirkšanas līdzeklis galvenokārt tajos gadījumos, kad nejaušības vai kādu ārkārtēju satricinājumu rezultātā strādnieks (kas šajos ražošanas veidos parasti vēl ir ražošanas nosacījumu īpašnieks) zaudē nepieciešamos ražošanas nosacījumus vai vismaz nevar aizstāt tos parastajā atražošanas gaitā. Dzīvei nepieciešamie līdzekļi un izejvielas ir šo ražošanas nosacījumu galvenā daļa. To sadārdzināšanās var novest pie tā, ka nav iespējams aizstāt tos no ieņēmuma par produktu, vienkārša neraža var atņemt zemniekam iespēju aizstāt sēklas in natura*. Tie paši kari, ar kuriem Romas patricieši izputināja plebejus, piespiežot tos pildīt kara klaušas, kuri neļāva tiem atražot viņu darba nosacījumus un tāpēc pārvērta tos par ubagiem (pie tam atražošanas nosacījumu samazināšanās, izsīkšana vai zaudēšana ir dominējošā forma), piepildīja patriciešu klētis un noliktavas ar gūto laupījumu

* — naturālajā formā. — *Red.*

vara — toreizējās naudas veidā. Viņi nedeva plebejiem tieši tiem nepieciešamās preces, labību, zirgus, liellopus, viņi aizdeva tiem šo viņiem pašiem nederīgo varu un izmantoja savu stāvokli, lai izspiestu milzīgus augļotāju procentus, ar kuru palīdzību viņi pārvērta plebejus par saviem parādniekiem — vergiem. Kārļa Lielā laikā franku zemnieki arī bija karu izputināti, tā ka viņiem neatlika nekas cits kā pārvērsties no parādniekiem par dzimtļaudīm. Romas impērijā, kā zināms, nereti gadījās, ka bads piespieda brīvus cilvēkus pārdot savus bērnus un sevi pašus verdzībā bagātajiem. Tādi ir vispārējie pagrieziena punkti. Kas attiecas uz atsevišķiem gadījumiem, tad sīkražotājiem ražošanas nosacījumu saglabāšana vai zaudēšana ir atkarīga no tūkstoš nejaušībām, un katra šāda nejaušība vai zaudējums nozīmē grimšanu nabadzībā un ir moments, kad var piesūkties parazīts-augļotājs. Pietiek, ja sīkzemniekam nobeidzas govs, un viņš vairs nespēj atsākt atražošanu savā saimniecībā vecajos apmēros. Tātad viņš nokļūst augļotāja rokās un, vienreiz nokļuvis tajās, nekad vairs nevar atbrīvoties.

Tomēr īstā, plašā un īpatnējā augļošanas arēna ir naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija. Visādas naudas nomaksas, kas izdarāmas noteiktā termiņā, — noma, nodevas, nodokļi u. tml. — ir saistības ar nepieciešamību izdarīt naudas maksājumus. Tāpēc augļošana kopš senās Romas laikiem līdz mūsu dienām plašā mērogā pievienojās nodokļu atpircēju, fermiers généraux, receveurs généraux* funkcijai. Pēc tam līdz ar tirdzniecības un preču ražošanas vispārējā rakstura attīstību attīstās pirkšanas un pārdošanas nodalīšanās laika ziņā. Nauda jāsagādā noteiktā termiņā. Mūsdienu naudas krīzes pierāda, ka tas var radīt tādus apstākļus, kuros vēl mūsu laikā naudas kapitālists un augļotājs saplūst kopā. Bet tā pati augļošana kļūst par galveno līdzekli, lai vajadzība pēc naudas kā maksāšanas līdzekļa attīstītos tālāk; arvien vairāk palielinot ražotāja parādu, augļotājs atņem ražotājam parastos maksāšanas līdzekļus, jo viņam jau procentu smagums vien padara neiespējamu regulāru atražošanu. Te augļošana izaug no naudas kā maksāšanas līdzekļa un paplašina šo funkciju, kas ir augļošanas sensenā arēna.

Kredīta attīstība norisinās kā reakcija pret augļošanu. Tomēr tas nebūt nav jāsaprot tajā nozīmē, kā to sapratuši antīkie rakstnieki, baznīcas tēvi, Luters vai agrīnie sociālisti. Tas nozīmē ne vairāk un ne mazāk kā procentus nesošā kapitāla pakļaušanu kapitālistiskā ražošanas veida nosacījumiem un vajadzībām.

Visumā procentus nesošais kapitāls, pastāvot mūsdienu kredīta sistēmai, pielāgojas kapitālistiskās ražošanas nosacījumiem. Augļošana kā tāda ne tikai turpina pastāvēt, bet tautās ar attīstītu kapitālistisko ražošanu arī atbrīvojas no tām robežām, kuras tai

* — ģenerālatpircēju, nodevu galveno ievācēju. — *Red.*

allaž nospraudusi agrākā likumdošana. Procentus nesošais kapitāls patur augļotāju kapitāla formu, kad runa ir par tādām personām, šķirām vai attiecībām, kuras izslēdz aizņēmuma iespēju tajā nozīmē, kas atbilst kapitālistiskajam ražošanas veidam, kad aizņemas personiskai vajadzībai, piemēram, lombardā, kad bagātības tērētāju pārstāvji saņem aizņēmumus, lai tos izšķiestu, vai kad ražotājs ir nekapitālistisks ražotājs, piemēram, sīkzemnieks, amatnieks utt., tātad kā tiešs ražotājs ir vēl pats savu ražošanas nosacījumu īpašnieks, beidzot, kad pats kapitālistiskais ražotājs darbojas tik niecīgā mērogā, ka ir tuvu iepriekš minētajiem ražotājiem, kuri strādā paši.

Procentus nesošā kapitāla atšķirība, ciktāl tas ir kapitālistiskā ražošanas veida būtisks elements, no augļotāju kapitāla nepavisam nav pašā šī kapitāla dabā vai raksturā. So atšķirību rada tikai tas, ka pārmainījušies tā funkcionēšanas nosacījumi un ka tie piešķīruši gluži citu veidu aizņēmējam, kas stāv pretim naudas aizdevējam. Pat cilvēkam bez līdzekļiem piešķir kredītu kā rūpniekam vai tirgotājam, tomēr to dara tikai tad, ja ir pārliecība, ka viņš funkcionēs kā kapitālists, piesavināsies ar aizņemtā kapitāla palīdzību nesamaksātu darbu. Kredīts viņam tiek piešķirts kā potenciālam kapitālistam. Un šis apstāklis, kas tik ļoti sajūsmina ekonomistus-apoloģētus, proti, ka cilvēks bez bagātības, bet ar enerģiju, solīdu reputāciju, spējām un komerciālām zināšanām var šādā veidā pārvērsties par kapitālistu — jo kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos katra cilvēka kā uzņēmēja vērtība taču tiek noteikta vairāk vai mazāk pareizi, — šis apstāklis, lai arī cik stipri tas veicina arvien jaunu un jaunu laimes lutekļu parādīšanos, kuri ir ļoti nevēlami jau esošajiem kapitāla pārstāvjiem, nostiprina paša kapitāla kundzību, paplašina tā bāzi un ļauj tam rekrutēt arvien jaunus un jaunus spēkus no sabiedrības zemākajiem slāņiem. Gluži tāpat kā viduslaikos, tas fakts, ka katoļu baznīca izveidoja savu hierarhiju no tautas labākajiem prātiem, neņemot vērā kārtu, izcelšanos un bagātību, bija galvenais līdzeklis, lai nostiprinātu priesteru kundzību un laju apspiestību. Jo vairāk valdošā šķira spēj uzņemt savā vidū visizcilākos cilvēkus no apspiestajām šķirām, jo stabilāka un bīstamāka ir tās kundzība.

Mūsdienu kredīta sistēmas iniciatori nebūt nenolād procentus nesošo kapitālu vispār, bet gan, gluži otrādi, noteikti to atzīst.

Mēs te nerunājam par rīcību pret augļošanu, cenšoties aizstāvēt no tās trūcīgos, kā to darīja, piemēram, Monts de piété (1350. gadā Sarlenā Franškontē, vēlāk, 1400. un 1479. gadā, Perudžā un Savonā Itālijā).[146] Šīs iestādes ir ievērojamas tikai tāpēc, ka tajās atklājas tā vēstures ironija, kas pārvērš labus nodomus, tos realizējot, par tiešu pretstatu. Angļu strādnieku šķira maksā, mēreni vērtējot, 100% lombardiem, šiem Monts de piété pēctečiem.[21] Mēs

[21] «Lombardu ņemtie procenti kļūst tik pārmērīgi tāpēc, ka notiek biežī ieķīlājumi un izpirkumi vienā un tai pašā mēnesī vai viena priekšmeta ieķīlāšana, lai izpirktu otru,

gluži tāpat nerunājam par kāda Dr. Hjū Čemberlena vai Džona Brisko kredīta fantāzijām, kuri XVII gadsimta pēdējos gadu desmitos gribēja atbrīvot angļu aristokrātiju no augļotājiem, organizējot zemes banku ar papīra naudu, kuras nodrošinājums būtu zemesīpašums.[22]

Kredīta asociācijas, kas izveidojās XII un XIV gadsimtā Venēcijā un Dženovā, radās tāpēc, ka jūras tirdzniecībai un uz tās dibinātajai vairumtirdzniecībai vajadzēja atbrīvoties no vecmodīgo augļotāju un naudas tirdzniecības monopolizētāju kundzības. Ja šajās pilsētās-republikās nodibinātās īstās bankas bija vienlaikus publiska kredīta iestādes, no kurām valsts saņēma aizdevumus pret nodokļiem, kuriem bija jāienāk, tad nevajag aizmirst, ka tirgotāji, kas radīja šīs asociācijas, paši bija pirmie vīri šajās valstīs un bija tādā pašā mērā ieinteresēti, lai atbrīvotu no augļotājiem savu valdību, kā arī lai atbrīvotos no tiem paši;[23] ar šiem pasākumiem viņi cerēja vēl vairāk un drošāk pakļaut sev valsti. Tāpēc, kad tika projektēta Anglijas bankas dibināšana, toriji iebilda:

«Bankas ir republikāniskas iestādes. Plaukstošas bankas pastāv Venēcijā, Dženovā, Amsterdamā un Hamburgā. Bet kas ir dzirdējis kādreiz par Francijas vai Spānijas banku?»

Banka Amsterdamā, kas dibināta 1609. gadā, tikpat maz kā banka Hamburgā (1619. g.) iezīmē jaunu laikmetu mūsdienu kredīta attīstībā. Tā bija tīra depozītu banka. Bonas, ko izlaida banka, bija īstenībā tikai kvītis par bankā ieguldītā cēlmetāla saņemšanu monētās vai stieņos, un tās apgrozījās tikai ar to īpašnieka indosamentu. Tomēr Holandē līdz ar tirdzniecību un manufaktūru attīstījās komerciālais kredīts un naudas tirdzniecība un procentus nesošais kapitāls šī procesa gaitā tika pakļauts rūpnieciskajam un tirdznieciskajam kapitālam. Tas parādījās jau zemajā procenta likmē. Bet Holandi XVII gadsimtā, tāpat kā tagadējo Angliju, uzskatīja par visprogresīvāko zemi ekonomiskās attīstības ziņā. Vec-

---

saņemot pie tam nelielu starpību naudā. Londonā ir 240 reģistrētu lombardu un provincē aptuveni 1450... Tajos ieguldīto kapitālu vērtē apmēram uz 1 miljonu. Tas apgrozās vismaz trīs reizes gadā, ienesot vidēji katru reizi 33½%; tādējādi Anglijas zemākās šķiras gadā samaksā 1 miljonu par aizdevumu uz zināmu laiku 1 miljona apmērā, neieskaitot termiņā neizpirkto lietu zaudēšanu» (*J. D. Tuckett.* «A History of the Past and Present State of the Labouring Population». Vol. I. London, 1846, p. 114).

[22] Pat savu darbu virsrakstos[147] viņi norāda kā uz savu galveno mērķi «uz zemesīpašnieku vispārējo labklājību, zemesīpašumu vērtības lielu celšanos, aristokrātijas, sīkās muižniecības u. tml. atbrīvošanu no nodokļiem, to gadskārtējā ienākuma palielināšanu» utt. Pēc viņu vārdiem, ciestu tikai augļotāji, šie jaunākie nācijas ienaidnieki, kas sagādājuši muižniecībai un jomeniem[148] vairāk jaunuma, nekā varētu izdarīt franču armijas uzbrukums.

[23] «Tā, piemēram, jau Anglijas Kārlim II vajadzēja samaksāt «zeltkaļiem»» (baņķieru priekštečiem) «milzīgus augļotāju procentus un ažio 20—30%. Tik izdevīgs veikals mudināja «zeltkaļus» izsniegt karalim arvien jaunus un jaunus aizdevumus, anticipēt visus ieņēmumus no nodokļiem, pievākt kā nodrošinājumu katru parlamenta atļauto subsīdiju, tiklīdz tā tiks realizēta, kā arī sacensties savā starpā, iepērkot un pieņemot par ķīlu vekseļus, čekus un nodokļu dokumentus, tā ka faktiski visi valsts ieņēmumi gāja caur viņu rokām» (*John Francis.* «History of the Bank of England». Third edition, vol. I. London [1848], p. 31). «Bankas dibināšana jau agrāk tika paredzēta vairākkārt. Beidzot tā kļuva nepieciešama» (turpat, 38. lpp.). «Banka bija vajadzīga jau tādēļ vien, lai dotu iespēju augļotāju ekspluatētajai valdībai saņemt naudu par ciešamiem procentiem, nodrošinot to ar parlamenta subsīdijām» (turpat, 59.—60. lpp.).

modīgās augļošanas monopols, kas dibinājās uz nabadzību, bija tur izzudis pats no sevis.

Visa XVIII gadsimta laikā skaļi atskan balsis — un likumdošana darbojas tajā pašā virzienā —, kas prasa, norādot uz Holandes piemēru, procenta likmes piespiedu pazemināšanu, lai procentus nesošo kapitālu pakļautu tirdznieciskajam un rūpnieciskajam kapitālam, nevis otrādi. Galvenais runasvīrs bija sers Džozaja Čailds, Anglijas mūsdienu privātbanku sistēmas tēvs. Viņš deklamē pret augļotāju monopolu gluži tādā pašā garā, kādā lielā gatavo apģērbu šūšanas firma Mozess un dēls reklamē sevi kā cīnītāju pret «privāto drēbnieku» monopolu. Šis pats Džozaja Čailds ir vienlaikus angļu stock jobber* tēvs. Gluži tāpat viņš, Austrumindijas kompānijas pārvaldnieks, aizstāv tās monopolu tirdzniecības brīvības vārdā. Pret Tomasu Menliju («Interest of Maney mistaken»)[149] viņš raksta:

«Kā aktīvs cīnītājs par bailīgās augļotāju bandas interesēm viņš vērš savas galvenās baterijas uguni tieši pret to punktu, kuru es pats esmu atzinis par visvājāko... Viņš tieši noliedz, ka zems procenta līmenis ir bagātības cēlonis, un apgalvo, ka tas ir tikai bagātības sekas» («Traités sur le Commerce etc.», 1669. Traduits de l'anglois, Amsterdam et Berlin, 1754, p. 120). «Ja tirdzniecība ir līdzeklis, kas valsti padara bagātu, un ja procenta pazemināšana palielina tirdzniecību, tad procenta pazemināšana vai augļošanas ierobežošana, bez šaubām, ir nācijas bagātības galvenais auglīgais cēlonis. Nav vispār nekā aplama apgalvojumā, ka vienā un tai pašā laikā viena un tā pati lieta var zināmos apstākļos būt cēlonis, citos apstākļos — sekas» (turpat, 155. lpp.). «Ola ir vistas cēlonis, un vista ir olas cēlonis. Procenta pazemināšana var izraisīt bagātības pieaugšanu, un bagātības pieaugšana var būt cēlonis vēl lielākai procenta pazemināšanai» (turpat, 156. lpp.). «Es esmu darbīguma aizstāvis, bet mans pretinieks aizstāv slinkumu un bezdarbību» (179. lpp.).

Šī niknā cīņa pret augļošanu, šīs prasības pakļaut procentus nesošo kapitālu rūpnieciskajam kapitālam ir tikai priekšvēstneši organiskiem veidojumiem, kas realizēja šos kapitālistiskās ražošanas nosacījumus moderno banku formā, kuras, no vienas puses, atņem augļotāju kapitālam tā monopolu, koncentrējot un laižot naudas tirgū visas bezdarbībā esošās naudas rezerves, no otras puses, ierobežo pašu cēlmetālu monopolu, radot kredītnaudu.

XVII gadsimta pēdējā trešdaļā un XVIII gadsimta sākumā visos angļu rakstos par bankām mēs atradīsim tādus pašus uzbrukumus augļošanai, kādus izsaka Čailds, prasību emancipēt no augļošanas tirdzniecību, rūpniecību un valsti. Līdz ar to — kolosālas ilūzijas par kredīta brīnumdarītāja ietekmi, cēlmetālu demonopolizāciju, to aizstāšanu ar papīra naudu u. tml. Skotam Viljamam Petersonam, Anglijas bankas un Skotijas bankas dibinātājam, ir neapšaubāma tiesība uz titulu Lo Pirmais.[150]

Pret Anglijas banku «visi «zeltkaļi» un ieķīlātāji sacēla niknu brēku» (Macaulay. «The History of England». Vol. IV. London, 1855, p. 499).

«Pirmos desmit gadus bankai vajadzēja cīnīties ar lielām grūtībām; stiprs ienaids no ārienes; viņas izlaistās banknotes pieņēma ievērojami zem to nomi-

* — vērtspapīru tirgotāju. — *Red.*

nālās vērtības... «zeltkaļi» (kuru rokās cēlmetālu tirdzniecība bija banku primitīvo operāciju bāze) stipri intriģēja pret banku, jo pēdējās dēļ viņu operācijas sašaurinājās, viņu diskonta procents pazeminājās un viņu operācijas ar valdību pārgāja šīs viņu pretinieces rokās» (John Francis, cit. darbs, 73. lpp.).

Jau pirms Anglijas bankas nodibināšanas, 1683. gadā, radās Nacionālas kredītbankas plāns, kuras mērķis, starp citu, bija tas,

«lai veikalnieki, ja viņiem ir ievērojamas preču masas, varētu ar šīs bankas atbalstu nodot savas preces glabāšanā un saņemt kredītu pret savām nekustīgi guļošajām rezervēm, varētu nodarbināt savus kalpotājus un paplašināt savus uzņēmumus, kamēr atradīs izdevīgu tirgu, un lai viņiem nebūtu jāpārdod ar zaudējumiem».[151]

Pēc ilgām pūlēm šī kredītbanka tika beidzot atklāta Bišopsgeitas ielā, Devonšīras namā. Tā izsniedza rūpniekiem un tirgotājiem aizdevumus vekseļos pret ieķīlāto preču nodrošinājumu līdz $^3/_4$ no preču vērtības. Lai nodrošinātu šādiem vekseļiem apgrozību, katrā uzņēmumu nozarē zināms personu skaits apvienojās sabiedrībā, kurā katrs vekseļu īpašnieks varēja saņemt pret tiem preces tikpat viegli, it kā viņš maksātu skaidrā naudā. Bankas panākumi nebija nekādi spīdošie. Mehānisms bija pārāk sarežģīts, risks preču vērtības samazināšanās gadījumā pārāk liels.

Iedziļinoties šo sacerējumu patiesajā raksturā, kuri teorētiski pavadīja un mudināja modernā kredīta veidošanos Anglijā, mēs neatradīsim tur neko citu kā tikai prasību pakļaut kapitālistiskajam ražošanas veidam kā vienu no tā nosacījumiem procentus nesošo kapitālu un visādus aizdodamus ražošanas līdzekļus vispār. Ja pievēršam uzmanību tikai frāzei, tad līdzība — līdz pat atsevišķiem izteicieniem — ar sensimonistu ilūzijām banku un kredīta lietās bieži vien ir pārsteidzoša.

Gluži tāpat kā fiziokrātiem cultivateur nozīmē nevis īsto zemkopi, bet gan lielnomnieku, Sensimonam un dažos gadījumos viņa skolniekiem travailleur nozīmē nevis strādnieku, bet gan rūpniecības un tirdzniecības kapitālistu.

«Travailleur ir vajadzīgi palīgi, līdzstrādnieki, *strādnieki*; viņš meklē saprātīgus, prasmīgus, uzticamus palīgus, viņš liek tos pie darba, un to darbs ir ražīgs» («Religion saint-simonienne. Économie politique et Politique». Paris, 1831, p. 104).

Vispār nav jāaizmirst, ka tikai savā pēdējā darbā «Nouveau Christianisme» Sensimons tieši uzstājās kā strādnieku šķiras interešu paudējs un pasludināja tās emancipāciju par savu centienu galamērķi. Visi viņa agrākie darbi faktiski ir tikai modernās buržuāziskās sabiedrības slavināšana pretstatā feodālajai sabiedrībai vai rūpnieku un baņķieru slavināšana pretstatā maršaliem un Napoleona laikmetā likumus fabricējušiem juristiem. Kāda liela starpība starp šiem darbiem un Ouena darbiem, kuri attiecas uz to pašu laiku![24] Un arī Sensimona sekotājiem, kā rāda tikko citētā

[24] Pārstrādājot manuskriptu, Markss, bez šaubām, būtu stipri grozījis šo vietu. To ir ietekmējusi ekssensimonistu loma Otrās impērijas laikā Francijā, kur — tieši tad, kad

vieta, rūpniecības kapitālists joprojām ir travailleur par excellence*. Kritiski izlasot viņu rakstus, mēs nebrīnīsimies par to, ka viņu kredīta un banku sapņojumus realizēja ekssensimonista Emīla Pereiras dibinātā Crédit Mobilier[152] — forma, kas tomēr varēja kļūt valdošā tikai tādā zemē kā Francija, kurā nebija attīstījusies līdz mūsdienu līmenim nedz kredīta sistēma, nedz lielrūpniecība. Anglijā vai Amerikā nekas tamlīdzīgs nebūtu iespējams. Sekojošās vietās no «Doctrine de Saint-Simon. Exposition. Première année. 1828—1829», 3me éd., Paris, 1831, jau atrodams Crédit Mobilier dīglis. Ir acīm redzams, ka baņķieris var piešķirt lētāku kredītu nekā kapitālists vai privāts augļotājs. Tātad šie baņķieri

«var piegādāt rūpniekiem ražošanas rīkus ievērojami lētāk, t. i., par *zemākiem procentiem,* nekā to varētu izdarīt zemesīpašnieki un kapitālisti, kuriem vieglāk kļūdīties aizņēmēju izvēlē» (202. lpp.).

Bet paši autori piemetina piezīmē:

«Labumu, kādam jārodas baņķiera starpniecības dēļ starp bezdarbīgajiem un travailleurs, bieži vien līdzsvaro un pat iznīcina tas, ka mūsu dezorganizētā sabiedrība ļauj egoismam parādīties visdažādākajās krāpšanas un šarlatānisma lomās; baņķieri bieži vien iespiežas starp bezdarbīgajiem un travailleurs, lai ekspluatētu vienus un otrus par ļaunu sabiedrībai.»

«Travailleur» te tiek lietots «rūpniecības kapitālista» vietā. Tomēr pilnīgi nepareizi ir aplūkot tos līdzekļus, kuri ir moderno banku rīcībā, vienīgi kā bezdarbīgu cilvēku līdzekļus. Pirmkārt, te ir daļa kapitāla, kura pašreiz brīva un atrodas rūpnieku un tirgotāju rokās naudas formā kā naudas rezerve vai kapitāls, kas vēl tikai gaida ieguldījumu, — tas tātad ir bezdarbīgs kapitāls, bet nevis bezdarbīgo kapitāls. Otrkārt, te ir arī visa tā ienākumu un ietaupījumu daļa, kas galīgi vai uz laiku ir paredzēta uzkrāšanai. Un abas šīs daļas ir svarīgas, lai noteiktu banku sistēmas raksturu.

Tomēr nebūt nav jāaizmirst, pirmkārt, tas, ka nauda — cēlmetāla formā — joprojām ir pamats, no kura kredīts pēc savas dabas *nekad* nevar atbrīvoties. Un, otrkārt, tas, ka kredīta sistēmas priekšnoteikums ir privātpersonu monopols uz sabiedriskiem ražošanas līdzekļiem (kapitāla un zemesīpašuma formā), ka pati kredīta sistēma, no vienas puses, ir kapitālistiskā ražošanas veida imanenta forma, no otras puses, dzinējspēks, kas virza tā attīstību uz augstāko un pēdējo no tam iespējamām formām.

Markss rakstīja šīs rindas, — šīs skolas fantāzijas par kredītu, kurām vajadzēja glābt pasauli, tika realizētas — kāda vēstures ironija! — kā līdz šim nedzirdēta vēriena spekulācija. Vēlāk Markss tikai ar apbrīnu runāja par Sensimona ģēniju un enciklopēdisko prātu. Ja Sensimons savos agrīnajos darbos ignorēja pretstatu starp buržuāziju un toreiz Francijā tikko topošo proletariātu, ja viņš pieskaitīja ražošanā nodarbināto buržuāzijas daļu pie travailleurs, tad tas atbilst Furjē uzskatam, kurš centās samierināt kapitālu un darbu, un ir izskaidrojams ar toreizējās Francijas ekonomisko un politisko stāvokli. Ja Ouens šajā ziņā redzēja dziļāk, tad tikai tāpēc, ka viņš dzīvoja citos apstākļos, rūpnieciskās revolūcijas un jau stipri saasinājušos šķiru pretstatu apstākļos. — *F. E.*

* — galvenokārt strādnieks. — *Red.*

Banku sistēma pēc savas formālās organizācijas un centralizācijas, kā atzīmēts jau 1697. gadā rakstā «Some Thoughts of the Interest of England», ir visveiksmīgākais un pilnīgākais veidojums, pie kāda vispār noved kapitālistiskais ražošanas veids. Ar to izskaidrojama tādas iestādes kā Anglijas bankas kolosālā vara pār tirdzniecību un rūpniecību, kaut gan pēdējo īstenā kustība notiek pilnīgi ārpus tās iedarbības loka un tā izturas pasīvi pret šo kustību. Banku sistēmā, protams, ir dota sabiedriskās rēķinvedības un ražošanas līdzekļu sadalīšanas forma sabiedriskā mērogā, bet tikai forma. Kā jau redzējām, katra atsevišķā kapitālista vai katra atsevišķā kapitāla vidējo peļņu nosaka nevis tas virsdarbs, kuru tieši piesavinās šis kapitāls, bet visa kapitāla piesavinātā virsdarba kopējais daudzums, no kura katrs atsevišķais kapitāls saņem savu dividendi proporcionāli tai visa kapitāla daļai, kuru tas pārstāv. Šo kapitāla sabiedrisko raksturu pilnā mērā apkalpo un realizē tikai pilnīgi attīstīta kredīta un banku sistēma. No otras puses, pēdējā iet tālāk. Tā dod rūpniecības un tirdzniecības kapitālistu rīcībā visu brīvo un pat tikai vēl potenciālo, vēl aktīvi nefunkcionējošo sabiedrības kapitālu, tā ka nedz kreditors, nedz persona, kas šo kapitālu izlieto, nav tā īpašnieki vai ražotāji. Tādējādi tā atceļ kapitāla privāto raksturu un ietver sevī, bet tieši tikai sevī paša kapitāla iznīcināšanu. Bankas izņem no privāto kapitālistu un augļotāju rokām kapitāla sadalīšanu kā īpašu nodarbošanos, kā sabiedrisku funkciju. Bet tādēļ banka un kredīts kļūst vienā un tai pašā laikā tiklab par visvarenāko līdzekli, kas izved kapitālistisko ražošanu ārpus tās robežām, kā arī par vienu no visspēcīgākajiem krīžu un krāpšanas līdzekļiem.

Tālāk, banku sistēma, aizstājot naudu ar dažādām kredīta apgrozības formām, rāda, ka nauda īstenībā nav nekas cits kā īpaša izteiksme darba un tā produktu sabiedriskajam raksturam, pie tam tomēr šim raksturam kā tādam, kas ir pretrunā ar privātās ražošanas bāzi, beigu beigās vienmēr jāizpaužas kā lietai, kā īpašai precei blakus citām precēm.

Nav, beidzot, nekādu šaubu, ka kredīta sistēma būs spēcīga svira pārejas periodā no kapitālistiskā ražošanas veida uz asociēta darba ražošanas veidu — tomēr tikai kā elements sakarā ar citiem lieliem organiskiem apvērsumiem pašā ražošanas veidā. Turpretim ilūzija par kredīta un banku brīnumdarītāju spēku — sociālistiskā nozīmē — izriet no tā, ka nepavisam nav saprasts kapitālistiskais ražošanas veids un kredīts kā viena no tā formām. Ja ražošanas līdzekļi vairs nepārvēršas par kapitālu (kas nozīmē arī to, ka iznīcināts privātais zemesīpašums), tad kredītam kā tādam vairs nav nekādas jēgas — to, jāsaka, saprata pat sensimonisti. No otras puses, kamēr pastāv kapitālistiskais ražošanas veids, pastāv kā viena no tā formām arī procentus nesošais kapitāls, izveidojot īstenībā tā kredīta sistēmas bāzi. Tikai tāds sensacionāls rakstnieks kā Prudons, kurš, iznīcinādams naudu, gribēja saglabāt

preču ražošanu[25], spēja radīt bezjēdzīgo fantāziju par «bezmaksas kredītu»[153], šīs sīkburžuāziskās vēlēšanās šķietamo realizāciju.

Grāmatas «Religion saint-simonienne. Économie politique et Politique», Paris, 1831, 45. lpp. lasām:

«Sabiedrībā, kur vieniem pieder rūpniecības rīki, bet nav nedz spēju, nedz vēlēšanās tos pielietot un citiem, strādīgajiem cilvēkiem, nepieder darba rīki, kredīta mērķis ir pārnest pēc iespējas vieglākā veidā šos rīkus no pirmo — to īpašnieku rokām otro rokās, kuri prot tos pielietot. Piezīmēsim, ka saskaņā ar šo definīciju kredīts ir tā paņēmiena sekas, pēc kura ir konstituēts *īpašums*.»

Tātad kredīts atkrīt līdz ar šo īpašuma konstituējumu. Tālāk, 98. lpp. ir teikts:

tagadējās bankas «atzīst par savu uzdevumu sekot tai kustībai, ko rada uzņēmumi, kuri funkcionē neatkarīgi no tām, bet nepavisam necenšas pašas dot impulsu šai kustībai, citiem vārdiem, bankas veic kapitālistu lomu attiecībā pret tiem travailleurs, kuriem tās aizdod kapitālus».

Doma, ka bankām jāuzņemas uzņēmumu vadība un ka tām jābūt raksturīgām

«ar to, ka tās pārvalda daudzus un derīgus uzņēmumus un ka pēc to iniciatīvas tiek veikti darbi» (101. lpp.),

jau ietver sevī apslēptā veidā Crédit Mobilier. Konstantēns Pekers arī prasa, lai bankas (tas, ko sensimonisti sauc par Système général des banques*) «pārvaldītu ražošanu». Vispār Pekers būtībā ir sensimonists, kaut gan daudz radikālāks. Viņš grib, lai

«kredītiestāde... pārvaldītu visu nacionālās ražošanas kustību». — «Mēģiniet radīt nacionālu kredītiestādi, kas aizdotu līdzekļus nemantīgiem cilvēkiem, kuriem ir talanti un nopelni, nesaistot tomēr piespiedu kārtā šos aizņēmējus ar stingru solidaritāti ražošanā un patērēšanā, bet, gluži otrādi, atļaujot tiem pašiem noteikt savu maiņu un savu ražošanu. Tādējādi jūs sasniegsit tikai to, ko jau tagad ir sasniegušas privātās bankas: anarhiju, disproporciju starp ražošanu un patērēšanu, dažu cilvēku pēkšņu izputēšanu un citu cilvēku pēkšņu iedzīvošanos bagātībā; tādējādi jūsu iestāde nekad neies tālāk par to, lai radītu dažiem labklājības summu, kura vienlīdzīga posta summai, kas jānes citiem... jūs tikai dosit algotajiem strādniekiem, kurus atbalstīs jūsu aizdevumi, iespēju gluži tādā pašā veidā konkurēt savā starpā, kā to tagad dara viņu kapitālistiskie saimnieki» (C. Pecqueur. «Théorie nouvelle d'Économie sociale et Politique etc.». Paris, 1842, p. 433—434).

Mēs jau redzējām, ka tirgotāju kapitāls un procentus nesošais kapitāls ir visvecākās kapitāla formas. No pašas lietas būtības izriet tomēr tas, ka tautas priekšstatā procentus nesošais kapitāls parādās kā kapitāls par excellence**. Tirgotāju kapitāla ietvaros atrod sev vietu starpniecības darbība, lai arī kā to izskaidrotu — kā krāpšanu, kā darbu vai kaut kā citādi. Turpretim procentus nesošajā kapitālā tīrā veidā pārstāvēts kapitāla pašatražojošais raksturs, pašpieaugošā vērtība, virsvērtības radīšana, kā apslēpta

---

[25] *Karl Marx.* «Misère de la Philosophie». Bruxelles et Paris, 1847. [*Markss K.* Filozofijas nabadzība. R., «Liesma», 1968.] — *Karl Marx.* «Zur Kritik der Polit. Oekonomie», S. 64. [*Markss K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. R., LVI, 1952, 76. lpp.]

* — vispārējā banku sistēma. — *Red.*

** — lielāko tiesu. — *Red.*

īpašība. Tādējādi tad arī rodas tas, ka pat daži politiskās ekonomijas pārstāvji, it īpaši zemēs, kur, kā tas ir Francijā, rūpnieciskais kapitāls nav vēl sasniedzis pilnīgu attīstību, atzīst procentus nesošo kapitālu par kapitāla pamatformu, aplūko, piemēram, zemes renti tikai kā tā paveidu, jo arī te ir pārsvarā aizdevuma forma. Tā rezultātā kapitālistiskā ražošanas veida iekšējā struktūra tiek saprasta pavisam nepareizi, nemaz neievēro to, ka zemi, tāpat kā kapitālu, aizdod tikai kapitālistiem. Naudas vietā, protams, var aizdot ražošanas līdzekļus in natura, piemēram, mašīnas, rūpniecības ēkas utt. Bet tie tad pārstāv noteiktu naudas summu, un, ja bez procenta tiek maksāta zināma summa, lai kompensētu nolietošanos, tad tas izriet no šo kapitāla elementu lietošanas vērtības, no to specifiskās naturālās formas. Izšķirošais te atkal ir jautājums, vai šie ražošanas līdzekļi tiek aizdoti tiešajam ražotājam, kas nozīmē, ka nav kapitālistiskā ražošanas veida vismaz tajā sfērā, kurā šī aizdošana notiek, vai arī tie tiek aizdoti rūpniecības kapitālistam, kas tieši ir priekšnoteikums kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos. Vēl vairāk nevietā un vēl aplamāk ir pievienot te māju u. tml. aizdošanu individuālai lietošanai. Ka strādnieku šķiru krāpj arī šajā formā un turklāt visnekaunīgākajā kārtā, tas ir vispārzināms fakts, bet to pašu dara arī sīktirgotājs, kas apgādā strādnieku ar dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem. Tā ir sekundāra ekspluatācija, kas seko sākotnējai, kura tiek realizēta tieši pašā ražošanas procesā. Atšķirībai starp pārdošanu un aizdošanu te nav nekādas nozīmes, tā ir tīri formāla un, kā jau tas bija parādīts,* var likties būtiska, tikai nepavisam neizprotot parādību īsteno sakarību.

Augļošana, tāpat kā tirdzniecība, ekspluatē zināmu ražošanas veidu, bet nerada to, izturas pret to ārēji. Augļošana tikai tiecas to saglabāt, lai būtu iespēja to atkal un atkal ekspluatēt; tā ir konservatīva un tikai noved pastāvošo ražošanas veidu līdz nožēlojamākam stāvoklim. Jo mazāk ražošanas elementi ieplūst ražošanas procesā kā preces un iznāk no tā kā preces, jo vairāk to izcelšanās no naudas parādās kā nošķirts akts. Jo niecīgāka tā loma, kāda sabiedriskajā atražošanā ir apgrozībai, — jo kuplāk uzplaukst augļošana.

Tas fakts, ka naudas līdzekļi attīstās kā sevišķi līdzekļi, nozīmē attiecībā uz augļotāju kapitālu to, ka pēdējam pieder visas tā prasības naudas prasību formā. Augļotāju kapitāls attīstās kādā zemē jo spēcīgāk, jo vairāk ražošana savā masā paliek naturāla, tātad aprobežojas ar lietošanas vērtību.

---

* Sk. šī sējuma 312.—317. lpp. — *Red.*

Ciktāl augļošana veic divējādu lomu: pirmkārt, rada vispār blakus tirgotāju kapitālam patstāvīgus naudas līdzekļus, otrkārt, piesavinās darba nosacījumus, t. i., izputina veco darba nosacījumu īpašniekus, — tiktāl tā ir spēcīga svira rūpnieciskā kapitāla priekšnoteikumu izveidošanā.

Procents viduslaikos

«Viduslaikos visi iedzīvotāji nodarbojās ar zemkopību. Apstākļos, kad ir tādi iedzīvotāji un pastāv feodālais režīms, tirdzniecība var būt tikai neliela un tātad neliela var būt arī peļņa. Tāpēc viduslaikos likumi par augļošanu bija attaisnojami. Turklāt zemkopības zemē cilvēks reti cenšas aizņemties naudu, izņemot tikai tos gadījumus, ja viņš nonāca nabadzībā un trūkumā kāda nelaimes gadījuma dēļ... Indriķis VIII ierobežo procentus ar 10%, Jēkabs I — ar 8%, Kārlis II — ar 6%, Anna — ar 5%... Tajos laikos aizdevēji ja ne juridiski, tad faktiski bija monopolisti, un tāpēc bija nepieciešams tos ierobežot tāpat kā citus monopolistus... Mūsu laikos procenta likmi regulē peļņas norma; toreiz procenta likme regulēja peļņas normu. Ja kreditors apgrūtināja tirgotāju ar augstu procenta likmi, tirgotājam vajadzēja uzlikt savām precēm augstāku peļņas normu. Tādējādi no pircēju kabatām tika izņemts daudz naudas, lai tā pārietu kreditora kabatā» (Gilbart. «The History and Principles of Banking». London, 1834, p. 163, 164, 165).

«Man saka, ka tagad katru gadu Leipcigas tirgū ņem 10 guldeņus, t. i., 30 uz simtu[154]; daži te pieliek vēl Naumburgas gadatirgu, tā ka iznāk 40 uz simtu; es nezinu, vai vēl kaut kur ņem vairāk par to. Kauna lieta, pie kā tas, velns lai parauj, galu galā novedīs!... Kam tagad Leipcigā ir 100 florīnu, tas katru gadu saņem 40 — tas nozīmē aprīt vienā gadā zemnieku vai pilsētnieku. Ja viņam ir 1000 florīnu, tad viņš saņem katru gadu 400 — tas nozīmē aprīt vienā gadā bruņinieku vai bagātu muižnieku. Ja viņam ir 10 000, tad viņš saņem katru gadu 4000 — tas nozīmē aprīt vienā gadā bagātu grāfu. Ja viņam ir 100 000, kā tas mēdz būt lieltirgotājiem, viņš ievāc katru gadu 40 000 — tas nozīmē aprīt vienā gadā lielu, bagātu firstu. Ja viņam ir 1 000 000, tad viņš saņem katru gadu 400 000 — tas nozīmē aprīt vienā gadā lielu karali. Un par to viņam nedraud nekādas briesmas ne viņa dzīvībai, ne mantai; viņš neko nedara, sēž aizkrāsnē un cep ābolus, un šis rāmais laupītājs, sēdēdams mājās, var desmit gados aprīt veselu pasauli» («An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen», 1540. In: Der sechste Theil der Bücher des ehrnwirdigen Herrn Doctoris Martini Lutheri. Wittemberg, 1589 [S. 312]).

«Pirms 15 gadiem es rakstīju pret augļošanu, jo tā jau toreiz bija kļuvusi tik spēcīga, ka man nebija cerības uz uzlabošanos. Kopš tā laika tā ir tā cēlusies, ka to nekur vairs negrib uzlūkot par netikumu, grēku un kaunu, bet cildina kā tīru tikumu un godu, it kā tā rādītu cilvēkiem lielu mīlestību un izdarītu kristīgu pakalpojumu. Kur gan meklēt glābiņu, ja kauns ir kļuvis par godu un netikums par tikumu» («An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen. Vermanung». Wittemberg, 1540)?

«Ebreji, lombardnieki, augļotāji un asinssūcēji bija mūsu pirmie baņķieri, mūsu sākotnējie banku blēži, viņu amats ir jānosauc par apkaunojošu... Pēc tam tiem pievienojās Londonas zeltkaļi. Visumā... mūsu sākotnējie baņķieri bija... ļoti slikta kompānija, viņi bija alkatīgi augļotāji, nežēlīgi asinssūcēji» (D. Hardcastle. «Banks and Bankers», 2nd ed. London, 1843, p. 19—20).

«Tādējādi Venēcijas rādītais piemērs» (bankas radīšanā) «ātri atrada atdarinātājus; visas piejūras pilsētas un vispār visas pilsētas, kas bija kļuvušas pazīstamas ar savu neatkarību un ar savu tirdzniecību, nodibināja savas pirmās bankas. Tā kā viņu kuģu atgriešanos bieži vien vajadzēja gaidīt ļoti ilgi, tad tas nepieciešami noveda pie paraduma kreditēt, un Amerikas atklāšana un

tirdzniecība ar to vēl vairāk pastiprināja šo paradumu.» (Tas ir galvenais punkts.) «Nosūtot kuģus ar precēm, vajadzēja izdarīt lielus aizņēmumus, kas notika jau senatnē Atēnās un vispār Grieķijā. 1308. gadā Hanzas pilsētā Brigē jau bija apdrošināšanas palāta» (M. Augier. «Du Crédit public etc.». Paris, 1842, p. 202—203).

Cik stipri XVII gadsimta pēdējā trešdaļā, kad vēl nebija attīstījusies modernā kredīta sistēma, pat Anglijā bija pārsvarā aizdevumi zemesīpašniekiem, tātad vispār patērējošās bagātības pārstāvjiem, tas redzams, starp citu, sera Dedlija Norta darbā. Viņš bija ne tikai viens no pirmajiem angļu tirgotājiem, bet arī viens no visievērojamākajiem sava laika teorētiķiem ekonomistiem:

«No tās naudas, ko mūsu zemē izsniedz pret procentiem, diezin vai desmitā daļa ir izvietota tirgotāju vidū, kuri izmanto šos aizdevumus savos uzņēmumos; naudu aizdod galvenokārt greznības uzturēšanai, to cilvēku izdevumu segšanai, kuriem gan ir lielas muižas, tomēr tērē šo muižu dotos ienākumus ātrāk, nekā tos saņem, un, tā kā viņi nevēlas pārdot kaut ko no savas mantas, tad viņi savas muižas labāk ieķīlā» («Discourses upon Trade». London, 1691, p. 6—7).

XVIII gadsimtā Polijā:

«Varšava veica lielas operācijas ar vekseļiem, kuru galvenais pamats un uzdevums tomēr bija kalpot Varšavas baņķieru augļošanas interesēm. Lai iegūtu sev naudu, kuru tie varētu aizdot izšķērdīgajai aristokrātijai par 8 un vairāk procentiem, viņi meklēja un atrada ārzemēs vekseļu kredītu in Blanco, t. i., kredītu, kura pamatā nebija nekādas preču tirdzniecības, tomēr ārzemju trasāti pacietīgi akceptēja šos vekseļus līdz tam laikam, kamēr vēl ienāca maksājumi, ko bija radījušas šīs vekseļu mahinācijas. Par to viņi dārgi samaksāja, kad bankrotēja tāds baņķieris kā Tepers un citi Varšavas baņķieri, kuri baudīja lielu uzticību» (J. G. Büsch. «Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung etc.». 3. Aufl., Band II. Hamburg, 1808, S. 233).

Kāds labums ir baznīcai no procenta aizliegšanas

«Ņemt procentus baznīca aizliedza, bet tā neaizliedza pārdot īpašumu, lai palīdzētu sev trūkumā, tā neaizliedza pat atdot šo īpašumu aizdevējam uz noteiktu laiku līdz parāda samaksai, lai šis īpašums viņam būtu nodrošinājums un lai, izmantojot to, viņš varētu, kamēr tas ir viņa rokās, saņemt atlīdzību par aizdoto naudu... Pati baznīca vai pie tās piederošās komūnas un pia corpora* ieguva no tā lielu labumu, it sevišķi krusta karu laikos. Tāpēc tik liela nacionālās bagātības daļa nokļuva tā saucamās «nedzīvās rokas» īpašumā, it sevišķi tāpēc, ka ebreji nevarēja piekopt augļošanu šādā veidā, jo tik drošas ķīlas piesavināšanos nevarēja noslēpt... Nenoliedzot procentu, baznīcas un klosteri nekad nebūtu koncentrējuši savās rokās tādas bagātības» (turpat, 55. lpp.).

---

* — dievbijīgās korporācijas. — *Red.*

SESTĀ DAĻA

PAPILDU PEĻŅAS PĀRVĒRŠANĀS PAR ZEMES RENTI

TRISDESMIT SEPTĪTĀ NODAĻA

IEVADA PIEZĪMES

Zemesīpašuma analīze tā dažādās vēsturiskās formās neietilpst šī darba ietvaros. Mēs nodarbojamies ar to tikai tiktāl, ciktāl daļa virsvērtības, kas radīta ar kapitāla palīdzību, nonāk zemesīpašnieka rokās. Tādējādi mēs pamatojamies uz pieņēmumu, ka zemkopība — gluži tāpat kā manufaktūra — ir pakļauta kapitālistiskajam ražošanas veidam, t. i., ka ar lauksaimniecību nodarbojas kapitālisti, kas no citiem kapitālistiem atšķiras pirmām kārtām tikai ar to elementu, pie kura tiek pielietots viņu kapitāls un šī kapitāla iedarbinātais algotais darbs. No mūsu viedokļa fermeris ražo kviešus utt. gluži tāpat kā fabrikants — dziju vai mašīnas. Pieņēmums, ka kapitālistiskais ražošanas veids iekarojis lauksaimniecību, nozīmē, ka tas valda visās buržuāziskās sabiedrības ražošanas sfērās, ka tātad pastāv arī tādi tā nosacījumi kā kapitālu brīva konkurence, iespēja tiem pārplūst no vienas ražošanas sfēras citā, vienāds vidējās peļņas līmenis utt. Mūsu aplūkotā zemesīpašuma forma ir tā specifiski vēsturiskā forma, ko kapitāla un kapitālistiskā ražošanas veida iedarbība *pārvērtusi* vai nu no feodālā zemesīpašuma vai no sīkzemnieka paša iztikas vajadzībām piekoptās zemkopības, kur zemes *turēšana* ir viens no ražošanas nosacījumiem tiešajam ražotājam un viņa *īpašums* uz zemi ir visizdevīgākais nosacījums, *viņa* ražošanas veida uzplaukšanas nosacījums. Ja vispār kapitālistiskā ražošanas veida priekšnoteikums ir strādnieka ekspropriācija no darba nosacījumiem, tad zemkopībā tā priekšnoteikums ir laukstrādnieku ekspropriācija no zemes un viņu pakļaušana kapitālistam, kas nodarbojas ar zemkopību peļņas nolūkā. Tātad attiecībā uz mūsu pētījumu nav svarīgi, ja, mums iebilstot, atgādinās, ka ir pastāvējušas vai pat vēl pastāv citas zemesīpašuma un zemkopības formas. Tam var būt nozīme tikai attiecībā uz tiem ekonomistiem, kuri kapitālistisko ražošanas veidu lauksaimniecībā un tam atbilstošo zemesīpašuma formu aplūko nevis kā vēsturiskas, bet gan kā mūžīgas kategorijas.

Mums jāpētī mūsdienu zemesīpašuma forma tāpēc, ka uzdevums vispār ir izpētīt noteiktas ražošanas un apgrozības attiecības, kuras rodas, pielietojot kapitālu lauksaimniecībā. Bez tā kapi-

tāla analīze nebūtu pilnīga. Tātad mēs aprobežojamies vienīgi ar kapitāla pielietošanu tieši zemkopībā, t. i., lai ražotu galveno augu produktu, no kura pārtiek iedzīvotāji. Mēs varētu sacīt: kviešus, tāpēc ka tie ir galvenais uztura līdzeklis mūsdienu kapitālistiski attīstītajām tautām. (Vai arī zemkopības vietā varētu ņemt raktuves, tāpēc ka likumi ir tie paši.)

Viens no lielajiem Ā. Smita nopelniem ir tas, ka viņš ir parādījis, kādā veidā citu lauksaimniecības produktu, piemēram, linu, krāsojošo zāļu ražošanā, patstāvīgā lopkopībā utt., ieguldītā kapitāla zemes renti nosaka tā zemes rente, kuru ienes kapitāls, kas ieguldīts galvenā pārtikas produkta ražošanā.[155] Tiešām, pēc viņa šajā ziņā nav sperts ne solis uz priekšu. Viss, ko mēs varētu atgādināt, lai ierobežotu vai papildinātu, nepieder šeit, bet ietilpst patstāvīgā pētījumā par zemesīpašumu. Attiecībā uz to zemesīpašumu, kam nav sakara ar zemi, kas domāta kviešu ražošanai, nerunāsim ex professo*, bet vietām izmantosim to tikai ilustrēšanai.

Pilnības labad jāpiezīmē, ka te ar zemi jāsaprot arī ūdens, ciktāl tam ir īpašnieks un ciktāl tas ir zemes piederums.

Zemesīpašuma priekšnoteikums ir zināmu personu monopoltiesība rīkoties ar noteiktiem zemes gabaliem kā sevišķām, tikai viņu personiskajai gribai pakļautām sfērām.[26] To pieņemot, ir jānoskaidro šī monopola ekonomiskā vērtība, t. i., tā izmantošana uz kapitālistiskās ražošanas pamatiem. Šo personu juridiskā vara, viņu vara lietot zemes gabalus un lietot arī ļaunprātīgi, vēl neko neizšķir. To lietošana ir pilnīgi atkarīga no ekonomiskajiem apstākļiem, kas nav atkarīgi no šo personu gribas. Pats juridiskais priekšstats nozīmē tikai to, ka zemesīpašnieks var rīkoties ar zemi

---

* — speciāli. — *Red.*

[26] Nekas nevar būt komiskāks kā Hēgeļa apsvērumi par privāto zemesīpašumu. Cilvēkam kā personībai jāpadara reāla sava griba kā ārējās dabas dvēsele, un tāpēc viņam jāiegūst šī daba kā savs privātīpašums. Ja tāda ir *«personības»* — cilvēka kā personības definīcija, tad no tā izrietētu, ka katram cilvēkam jābūt zemesīpašniekam, lai realizētu sevi kā personību. Brīvais privātīpašums uz zemi — jaunākā laika fakts — ir, pēc Hēgeļa domām, nevis noteikta sabiedriska attiecība, bet cilvēka kā personības attiecība pret «dabu», cilvēka absolūtā tiesība piesavināties visas lietas (*Hegel.* «Grundlinien der Philosophie des Rechts». Berlin, 1840, S. 79). Skaidrs ir katrā ziņā tas, ka atsevišķa persona vienīgi tikai ar savas «gribas» palīdzību nevar nostiprināt sevi kā īpašnieku pretēji svešai gribai, kura arī grib iemiesoties tajā pašā zemes gabaliņā. Te nepieciešamas gluži citāda veida lietas nekā laba griba. Tālāk, absolūti nav iespējams izprast, kur «personība» sprauž robežu savas gribas realizēšanai, vai nu šīs gribas esamība realizējas veselā valstī, vai arī tai vajadzīga vesela grupa valstu, lai, tās piesavinoties, «manifestētu manas gribas virskundzību attiecībā uz lietām». Te Hēgelis nonāk pilnīgā strupceļā. «Iegūšana ir kaut kas sporādisks. Es nevaru iegūt neko vairāk par to, pie kā es pieskaros ar savu ķermeni. Bet no tā rodas otras sekas, un proti, ārējie priekšmeti atrodas tālāk par to, ko es spēju aptvert. Kad man pieder kāds priekšmets, es atrodu, ka ar to sakarā ir arī kaut kas cits. Es realizēju apgūšanu ar rokas palīdzību, bet robežas, kas sasniedzamas ar roku, ir iespējams paplašināt» (90.—91. lpp.). Bet ar šo «citu» vienmēr ir saistīts vēl kaut kas cits, un tādējādi izzūd robežas, kurās manai gribai kā dvēselei ir jāizplūst zemē. «Ja man kaut kas pieder, tad saprāts tūdaļ secina tālāk, ka ne tikai tieši man piederošais, bet arī viss ar to saistītais ir mans. Te savi noteikumi jādod pozitīvajām tiesībām, jo no jēdziena nav iespējams neko vairāk secināt» (91. lpp.). Tā ir «jēdziena» augstākajā mērā naiva atzīšanās; tā pierāda, ka jēdziens, kas jau no paša sākuma maldās, atzīdams par absolūtu pilnīgi noteiktu un buržuāziskajai sabiedrībai piederošu juridisku priekšstatu par zemesīpašumu vispār, «neko» nesaprot no šī zemesīpašuma patiesā rakstura. Līdz ar to te tiek atzīts, ka, mainoties sabiedriskās, t. i., ekonomiskās attīstības vajadzībām, «pozitīvās tiesības» var mainīt savus noteikumus un viņām tie jāmaina.

tāpat kā ikviens preču īpašnieks ar savām precēm, un šis priekšstats — juridiskais priekšstats par brīvo privāto zemesīpašumu — parādās senajā pasaulē tikai organiskās sabiedriskās iekārtas sairšanas laikmetā un mūsdienu pasaulē tikai līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību. Āzijā to tikai dažās vietās importējuši eiropieši. Nodaļā par sākotnējo uzkrāšanu («Kapitāla» I grām., XXIV nod.) mēs redzējām, ka šī ražošanas veida priekšnoteikumi, no vienas puses, ir tiešā ražotāja atbrīvošana no lomas, kurā tas ir vienkāršs zemes piedēklis (vasaļa, dzimtcilvēka, verga utt. formā), no otras puses, tautas masu zemes ekspropriācija. Šai ziņā zemesīpašuma monopols ir vēsturisks priekšnoteikums un paliek pastāvīgs pamats kapitālistiskajam ražošanas veidam, kā arī visiem agrākajiem ražošanas veidiem, kas vienā vai otrā formā dibināti uz masu ekspluatāciju. Bet tā forma, kādā dzimstošais kapitālistiskais ražošanas veids sastop zemesīpašumu, neatbilst šim veidam. Šis ražošanas veids pats pirmoreiz rada sev atbilstošu formu, pakļaudams zemkopību kapitālam; tādējādi tiklab feodālais zemesīpašums, kā arī klanu īpašums un zemnieku sīkīpašums ar zemes kopienu [Markgemeinschaft] pārvēršas par ekonomisko formu, kas atbilst šim ražošanas veidam, lai cik dažādas būtu šo īpašumu juridiskās formas. Viens no kapitālistiskā ražošanas veida lielajiem rezultātiem ir tas, ka šis ražošanas veids, no vienas puses, zemkopību — vismazāk attīstītās sabiedrības daļas nodarbošanos — no empīriskas, mehāniski mantotas nodarbošanās pārvērš par apzinātu, zinātnisku agronomijas pielietošanu, ciktāl tas vispār iespējams, pastāvot privātajam zemesīpašumam,[27] ka šis veids, no vienas puses, pilnīgi šķir zemesīpašumu no kundzības un verdzības attiecībām, no otras puses, pilnīgi šķir zemi kā ražošanas nosacījumu no zemesīpašuma un zemesīpašnieka, kuram zeme nenozīmē neko citu kā tikai noteiktu naudas nodokli, ko viņš ievāc sava monopola dēļ no rūpniecības kapitālista un fermera; kapitālistiskais ražošanas veids tādā mērā sarauj zemesīpašnieka sakaru ar zemi, ka tas var pavadīt visu savu mūžu Konstantinopolē,

---

[27]) Gluži konservatīvi agroķīmiķi, kā, piemēram, Džonstons, atzīst, ka patiesi racionāla zemkopība visur atduras pret nepārvaramiem šķēršļiem, kurus rada privātīpašums.[158] To pašu atzīst arī autori, kuri ex professo aizstāv zemes privātīpašuma monopolu, kā, piemēram, Šarls Konta kgs divsējumu darbā [«Traité de la propriété». Tome I. Paris, 1834, p. 228], kura speciālais nolūks ir aizstāvēt privātīpašumu. «Neviena tauta,» viņš saka, «nevar sasniegt to labklājības un spēka pakāpi, kas atbilst tās dabai, ja vien katra daļa no zemes, kura to uztur, nedabū uzdevumu, kas visvairāk saskan ar vispārējām interesēm. Lai nodrošinātu šīs tautas bagātību plašu attīstību, nepieciešams, lai pēc iespējas vienota un, pats galvenais, izglītota griba varētu rīkoties ar katru atsevišķo tās teritorijas daļu un panāktu to, ka katra daļa tiktu izlietota visu pārējo uzplaukumam. Bet šādas gribas pastāvēšana... nebūtu savienojama ar zemes sadalīšanu privātos zemes gabalos... un ar katram īpašniekam doto iespēju gandrīz absolūti pēc sava ieskata rīkoties ar savu īpašumu.» Džonstons, Konts u. c., sadurdamies ar īpašuma un agronomijas racionālas pielietošanas pretrunu, pievērš uzmanību tikai nepieciešamībai apstrādāt zināmas valsts zemi kā vienu veselu vienību. Bet arī īpašu zemkopības produktu kultūru atkarība no tirgus cenu svārstībām un pastāvīgās pārmaiņas šajās kultūrās, pastāvot šādām cenu svārstībām, un viss kapitālistiskās ražošanas gars, kas tiek virzīts, lai iegūtu tiešu, pēc iespējas ātru naudas ieņēmumu, ir pretrunā ar agrikultūru, kurai jānodrošina citai aiz citas sekojošām cilvēku paaudzēm pastāvīgs dzīves nosacījumu kopums. Spilgts piemērs tam ir mežsaimniecība, kas tikai tajos gadījumos tiek piekopta zināmā mērā atbilstoši sabiedrības interesēm, kad meži nav privātīpašums, bet tos pārvalda valsts.

kad viņa zemesīpašums atrodas Skotijā. Tā zemes īpašums iegūst savu tīri ekonomisko formu, atbrīvojoties no visiem saviem agrākajiem politiskajiem un sociālajiem aizsegiem un piemaisījumiem, īsi sakot, no visiem tiem tradicionālajiem piedēkļiem, kuriem paši rūpniecības kapitālisti, kā arī viņu teorētiskie aizstāvji, kā redzēsim vēlāk, karstā cīņā pret zemesīpašumu uzbrukuši kā nederīgai un aplamai pārmērībai. No vienas puses, zemkopības racionalizācija, kas pirmoreiz rada iespēju sabiedriski saimniekot zemkopībā, no otras puses, zemesīpašuma novešana līdz absurdam — tādi ir kapitālistiskā ražošanas veida lielie nopelni. Tāpat kā visus citus savus vēsturiskos nopelnus, tā arī šo kapitālistiskais ražošanas veids pērk par to, ka tiešie ražotāji grimst pilnīgā nabadzībā.

Iekam pārejam uz pašu priekšmetu, jāizsaka vēl dažas iepriekšējas piezīmes, lai izvairītos no pārpratumiem.

Tātad kapitālistiskā ražošanas veida priekšnoteikums ir šāds: patiesie zemkopji ir algotie strādnieki, ko nodarbina kapitālists, nomnieks, kurš nodarbojas ar lauksaimniecību tikai kā ar īpašu ekspluatācijas nozari kapitālam, pielietojot savu kapitālu īpašā ražošanas sfērā. Noteiktos termiņos, piemēram, katru gadu, šis kapitālists-fermeris samaksā zemesīpašniekam — viņa ekspluatētās zemes īpašniekam līgumā noteikto naudas summu (gluži tāpat kā naudas kapitāla aizņēmējs — noteiktu procentu) par atļauju pielietot savu kapitālu šajā īpašajā ražošanas sfērā. Šo naudas summu sauc par zemes renti neatkarīgi no tā, vai to maksā par aramzemi, būvlaukumu, kalnraktuvēm, zvejas vietām, mežiem utt. Tā tiek maksāta par visu laiku, uz kuru zemesīpašnieks pēc līguma ir aizdevis, iznomājis zemi nomniekam. Tātad zemes rente te ir tā forma, kurā zemesīpašums ekonomiski realizējas, dod ienākumu [verwertet]. Tālāk, te mūsu priekšā ir visas trīs šķiras, kuras kopā un pretī cita citai sastāda mūsdienu sabiedrības skeletu: algotais strādnieks, rūpniecības kapitālists, zemesīpašnieks.

Kapitāls var tikt fiksēts zemē, pievienots tai, vai nu uz samērā īsu laiku, piemēram, izdarot ķīmiska rakstura uzlabojumus, mēslojot utt., vai arī uz ilgāku laiku, piemēram, ierīkojot nosusināšanas kanālus, apūdeņošanas ierīces, izdarot nivelēšanu, ceļot saimniecības ēkas utt. Citā vietā es esmu nosaucis kapitālu, kas šādā veidā tiek pievienots zemei, par la terre-capital[28]. Tas pieder pie pamatkapitāla kategorijas. Procents no zemē ieguldītā kapitāla un no uzlabojumiem, kas šādā veidā izdarīti tajā kā ražošanas līdzeklī, var būt daļa no tās rentes, ko fermeris maksā zemes-

[28]) *K. Marx.* «Misère de la Philosophie», p. 165. [*Marksa K.* Filozofijas nabadzība. R., «Liesma», 1968, 140.—141. lpp.] Tur es atšķiru terre-matière [zemi-matēriju] un terre-capital [zemi-kapitālu]. «Izdarot vienīgi tikai kapitālu jaunu ieguldījumu zemes gabalos, kas jau pārvērsti par ražošanas līdzekļiem, palielina zemi-kapitālu, nemaz nepalielinot zemi-matēriju, t. i., zemes platību... Bet zeme-kapitāls nav mūžīgāka kā jebkurš cits kapitāls... Zeme-kapitāls ir pamatkapitāls, bet pamatkapitāls tāpat nolietojas kā apgrozāmie kapitāli.»

īpašniekam,[29] bet tas neveido pašu zemes renti, kas tiek maksāta par zemes kā tādas lietošanu neatkarīgi no tā, vai šī zeme ir dabiskā stāvoklī vai kultivēta. Sistemātiski pētījot zemesīpašumu, kas ir ārpus mūsu plāna, šo zemesīpašnieka ienākuma daļu vajadzētu aplūkot sīki. Te pietiek ar dažiem vārdiem par šo jautājumu. Īslaicīgākus kapitāla ieguldījumus, kas saistīti ar parastajiem ražošanas procesiem zemkopībā, visus bez izņēmuma izdara fermeris. Šie ieguldījumi, tāpat kā vienkāršā zemes kultivēšana vispār, ja tikai tā tiek veikta zināmā mērā racionāli, t. i., ja tā nav rupja augsnes noplicināšana, kādu piekopa, piemēram, agrākie Amerikas vergturi — pret ko tomēr zemesīpašnieku kungi nodrošina sevi ar līgumu, — šie ieguldījumi uzlabo augsni,[30] palielina tās produkta daudzumu un pārvērš zemi no vienkāršas matērijas par zemikapitālu. Kultivēta zeme ir vērtīgāka nekā nekultivēta, kurai tādas pašas dabiskās īpašības. Arī pamatkapitālu, kas tiek pievienots zemei uz ilgāku laiku un tiek izmantots samērā ilgstoši, iegulda pa lielākajai daļai un dažās sfērās reizēm vienīgi fermeris. Bet, kad izbeidzas līgumā noteiktais nomas termiņš — un tas ir viens no cēloņiem, kāpēc līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību zemesīpašnieks cenšas pēc iespējas saīsināt nomas termiņu, — tad zemē izdarītie uzlabojumi nonāk zemesīpašnieka rokās kā viņa īpašums, kā akcidences, kas nav šķiramas no substances, no zemes. Noslēdzot jaunu nomas līgumu, zemesīpašnieks pievieno zemes rentei vārda tiešā nozīmē procentu par zemei pievienoto kapitālu, vienalga, vai viņš iznomā tagad zemi tam pašam fermerim, kas izdarījis uzlabojumus, vai kādam citam. Tādējādi viņa rente pieaug, vai, ja viņš grib zemi pārdot — mēs tūdaļ redzēsim, kā tiek noteikta tās cena, — tagad ir cēlusies tās vērtība. Viņš pārdod nevis vienkārši zemi, bet gan uzlabotu zemi, zemei pievienoto kapitālu, kas viņam neko nav maksājis. Tas ir viens no noslēpumiem — nemaz nerunājot par pašas zemes rentes kustību —, kāpēc līdz ar ekonomiskās attīstības gaitu zemesīpašnieki iedzīvojas bagātībā, pastāvīgi kļūst lielākas viņu rentes un pieaug viņu zemes vērtība naudā. Tā viņi iebāž savā privātajā kabatā to, kas ir sabiedriskās attīstības rezultāts un tiek iegūts bez viņu palīdzības, — viņi ir it kā «fruges consumere nati»[158]. Bet līdz ar to tas ir viens no vislielākajiem šķēršļiem racionālai zemkopībai, tāpēc ka fermeris izvairās no jebkādiem uzlabojumiem un ieguldījumiem, ja jau nevar cerēt, ka tie pilnīgi netiks izmantoti līdz viņa nomas termiņa notecēšanai; un mēs redzam, ka uz šo apstākli, šo šķērsli pagājušajā gadsimtā norādījis gan Džeimss Andersons, īstais modernās rentes teorijas radītājs un vienlaikus fermeris praktiķis un ievērojams sava laika agronoms,[159] gan arī

---

[29] Es saku «var», tāpēc ka zināmos apstākļos šo procentu regulē zemes rentes likums, un tāpēc, piemēram, konkurējot jaunām zemēm, kam lielāka dabiskā auglība, tas var izzust.

[30] Sk. Džeimsu Andersonu un Keriju.[157]

mūsu dienās uz to norāda mūsdienu zemesīpašuma iekārtas pretinieki Anglijā.

A. A. Voltons grāmatā «History of the Landed Tenures of Great Britain and Ireland», London, 1865, tā izsakās par šo jautājumu (96.—97. lpp.):

«Visas daudzo lauksaimniecības iestāžu pūles mūsu zemē nevar novest pie ievērojama vai tieši manāma progresa zemes uzlabotas apstrādāšanas sfērā, kamēr šādi uzlabojumi daudz lielākā mērā palielina zemesīpašuma vērtību un zemesīpašnieka rentes apmērus nekā uzlabo fermera vai laukstrādnieka stāvokli. Visumā fermeri nebūt ne sliktāk par zemesīpašnieku, viņa pārvaldnieku vai pat lauksaimniecības biedrības prezidentu zina, ka laba drenāža, bagātīgs mēslojums un laba saimniekošana līdz ar palielinātu darba pielietojumu zemes rūpīgai iztīrīšanai un apstrādāšanai dos brīnišķīgus rezultātus tiklab augsnes uzlabošanās ziņā, kā arī ražošanas palielināšanās ziņā. Bet tas viss prasa ievērojamas izmaksas, un fermeri, lai arī kā viņi uzlabotu zemi un celtu tās vērtību, tikpat labi zina to, ka ar laiku zemesīpašnieki iegūs no tā galveno labumu ar paaugstinātu renti un pieaugušu zemes cenu... Fermeri ir diezgan saprātīgi, lai ievērotu, ka šie oratori» {zemesīpašnieki un to pārvaldnieki lauksaimnieciskās svinībās} «dīvainā veidā vienmēr aizmirst pateikt viņiem, ka lauvastiesa no visiem fermera izdarītajiem uzlabojumiem vienmēr beigu beigās nokļūst zemesīpašnieka kabatā... lai arī kā iepriekšējais nomnieks uzlabojis nomāto zemi, viņa pēctecis katru reizi atklās, ka zemesīpašnieks paaugstina renti atbilstoši tam zemes vērtības pieaugumam, ko devuši agrākie uzlabojumi.»

Pašā zemkopībā šis process vēl neizpaužas tik skaidri kā tad, kad zemi izmanto kā būvlaukumu. Anglijā lielāko daļu no zemes apbūvei nepārdod freehold*, bet zemesīpašnieki to iznomā uz 99 gadiem vai, ja iespējams, uz īsāku laiku. Šim termiņam izbeidzoties, ēkas līdz ar pašu zemi nonāk zemesīpašnieka rokās.

«Viņi» {nomnieki} «apņemas, pēc tam kad viņi visu laiku ir maksājuši uzpūstu zemes renti, pēc līguma termiņa izbeigšanās nodot lielajam zemesīpašniekam māju labā, dzīvošanai piemērotā stāvoklī. Tikko izbeidzas nomas līguma termiņš, ierodas zemesīpašnieka aģents vai inspektors, aplūko jūsu māju, rūpējas par to, lai jūs to turētu labā stāvoklī, pēc tam pārņem to savā īpašumā un pievieno to sava lendlorda īpašumiem... Fakts ir tāds — ja šai sistēmai ļaus pilnīgi darboties vēl ilgu laiku, tad visi namīpašumi karalistē, gluži tāpat kā zeme lauku rajonos, nonāks lielo zemesīpašnieku rokās. Gandrīz visa Londonas Vestenda[160] uz ziemeļiem un dienvidiem no Temple Bar[161] pieder apmēram pusducim lielo lendlordu, tiek iznomāta, ienesot milzīgu zemes renti, un tur, kur līguma termiņi vēl nav pilnīgi notecējuši, tie ātri notek cits pēc cita. Lielākā vai mazākā mērā tas attiecas arī uz visām karalistes pilsētām. Bet arī te neapstājas šī alkatīgā privilēģiju un monopola sistēma. Gandrīz visas mūsu piejūras pilsētu doku izbūves šāda paša uzurpācijas procesa rezultātā atrodas zemes lielīpašnieku-leviatānu[162] rokās» (turpat, 93. lpp.).

Šādos apstākļos ir skaidrs: ja 1861. g. skaitīšana Anglijā un Velsā, kur iedzīvotāju kopskaits bija 20 066 224, fiksē namīpašnieku skaitu uz 36 032, tad īpašnieku skaita attiecība pret namu skaitu un iedzīvotāju skaitu iegūtu pavisam citu veidu, ja lielīpašnieki būtu norādīti atsevišķi no sīkīpašniekiem.

Šis piemērs par ēku īpašumu ir svarīgs 1) tāpēc ka tas skaidri rāda atšķirību starp zemes renti vārda tiešajā nozīmē un procentu

* — īpašumā. — *Red.*

par zemei pievienoto pamatkapitālu, procentu, kas var būt piedēklis zemes rentei. Kamēr turpinās nomas līguma termiņš, procentu par ēkām, tāpat kā kapitālu, ko nomnieks iegulda zemē, to apstrādājot, saņem rūpniecības kapitālists — būvniecības spekulants vai fermeris —, un tam pašam par sevi nav nekā kopīga ar zemes renti, kura maksājama katru gadu noteiktos termiņos par zemes lietošanu; 2) tāpēc ka tas rāda, kā kopā ar zemi zemesīpašnieks beigu beigās saņem arī tai pievienoto svešo kapitālu un sakarā ar to viņa rente pieaug procenta lieluma apmērā.

Daži autori, pa daļai kā zemesīpašuma aizstāvji pret buržuāzisko ekonomistu uzbrukumiem, pa daļai cenzdamies pārvērst kapitālistisko ražošanas sistēmu no pretrunu sistēmas par «harmonijas» sistēmu, kā, piemēram, Kērijs, centušies iztēlot, it kā zemes rente, zemesīpašuma specifiskā ekonomiskā izteiksme, būtu identiska ar procentu. Līdz ar to būtu izdzēsts pretstats starp zemesīpašniekiem un kapitālistiem. Pretēju metodi lietoja kapitālistiskās ražošanas sākumā. Tolaik parastajam priekšstatam zemesīpašums vēl bija sākotnējā un cienījamā privātīpašuma forma, turpretim procentam no kapitāla uzbruka kā augļošanai. Tāpēc Dedlijs Norts, Loks u. c. attēloja procentu no kapitāla kā formu, kas analoģiska zemes rentei, — gluži tāpat kā Tirgo no zemes rentes pastāvēšanas secināja procenta attaisnošanu. Minētie jaunāko laiku autori, nemaz neņemot vērā to faktu, ka zemes rente var pastāvēt un pastāv tīrā veidā bez jebkāda procenta piemaisījuma par zemei pievienoto kapitālu, aizmirst, ka zemesīpašnieks šādā veidā saņem ne tikai procentu par svešu kapitālu, kurš viņam neko nav maksājis, bet virs tā saņem vēl piedevām par velti arī svešu kapitālu. Zemesīpašuma attaisnojums — tāpat kā jebkuru citu noteiktam ražošanas veidam atbilstošu īpašuma formu attaisnojums — ir tas, ka pats ražošanas veids un tātad arī no tā izrietošās ražošanas un maiņas attiecības ir vēsturiski pārejoša nepieciešamība. Bet, kā redzēsim vēlāk, zemesīpašums atšķiras no pārējiem īpašuma veidiem ar to, ka zināmā attīstības līmenī tas kļūst lieks un kaitīgs pat no kapitālistiskā ražošanas veida viedokļa.*

Zemes renti iespējams sajaukt ar procentu vēl vienā formā, un tāpēc tās specifiskais raksturs var palikt nesaprasts. Zemes rente izpaužas noteiktā naudas summā, kuru zemesīpašnieks katru gadu ieņem, iznomājot zināmu zemes gabalu. Mēs redzējām, ka katru noteiktu naudas ienākumu var kapitalizēt, t. i., var uzskatīt par procentu no iedomāta kapitāla. Ja, piemēram, vidējā procenta likme ir 5%, tad gada zemes renti 200 st. märc. apmērā var uzskatīt kā procentu no kapitāla 4000 st. märc. apmērā. Šādā veidā kapitalizētā zemes rente tad arī ir zemes pirkšanas cena jeb zemes vērtība, kategorija, kas prima facie**, tāpat kā darba cena, ir iracionāla, tāpēc ka zeme nav darba produkts, tātad tai nav vērtības.

* Sk. šī sējuma 707.—708. lpp — *Red.*
** — pirmajā mirklī. — *Red.*

Bet, no otras puses, aiz šīs racionālās formas slēpjas īstena ražošanas attiecība. Ja kapitālists pērk par 4000 st. märc. zemi, kas ienes gada renti 200 st. märc. apmērā, tad viņš saņem vidējo gada procentu 5% apmērā — gluži tāpat, it kā viņš būtu ieguldījis šo kapitālu vērtspapīros vai tieši aizdevis to par 5%. Tas ir 4000 st. märc. liela kapitāla vērtības pieaugums par 5%. To pieņemot, viņš 20 gados kompensētu savas muižas pirkšanas cenu ar ienākumiem no tās. Tāpēc Anglijā zemes pirkšanas cenu aprēķina pēc zināma skaita years' purchase*, kas ir tikai cita izteiksme zemes rentes kapitalizācijai. Patiesībā tā ir nevis zemes pirkšanas cena, bet gan tās zemes rentes pirkšanas cena, kuru zeme ienes, aprēķināta atbilstoši parastajai procenta likmei. Bet šīs rentes kapitalizācijas priekšnoteikums ir rente, bet renti nav iespējams atvasināt un izskaidrot pretējā kārtībā, no rentes pašas kapitalizācijas. Gluži otrādi, tās pastāvēšana neatkarīgi no pārdošanas te ir priekšnoteikums, izejas punkts.

No tā izriet, ka, pieņemot zemes renti par pastāvīgu lielumu, zemes cena var celties un pazemināties pretējā virzienā līdz ar procenta likmes celšanos un pazemināšanos. Ja parastā procenta likme pazeminātos no 5% uz 4%, tad gadskārtējā zemes rente 200 st. märc. apmērā nebūtu vairs gadskārtējais pieaugums no 4000 st. märc., bet gan no 5000 st. märc. kapitāla vērtības, un tādējādi viena un tā paša zemes gabala cena celtos no 4000 uz 5000 st. märc. vai no 20 years' purchase uz 25. Pretējā gadījumā notiktu otrādi. Tā ir zemes cenas kustība, kas nav atkarīga no pašas zemes rentes kustības un ko regulē tikai procenta likme. Bet, tā kā mēs redzējām, ka sabiedriskās attīstības gaitā peļņas normai un līdz ar to arī procenta likmei, ciktāl to regulē peļņas norma, ir tendence pazemināties, ka, tālāk pat nerunājot par peļņas normu, procenta likmei ir tendence pazemināties, tāpēc ka pieaug aizdevu naudas kapitāls, tad no tā izriet, ka zemes cenai ir tendence celties arī neatkarīgi no tā, kā mainās zemes rente un zemes produktu cena, kuras daļa ir rente.

Pašas zemes rentes sajaukšana ar to procenta formu, kādā tā parādās zemes pircējam, — sajaukšana, kas dibināta uz pilnīgu zemes rentes būtības neizpratni, — nepieciešami noved pie visdīvainākajiem aplamiem slēdzieniem. Tā kā zemesīpašumu visās vecajās valstīs uzskata par sevišķi cienījamu īpašuma formu un zemesīpašuma pirkšanu par sevišķi drošu kapitāla ieguldījumu, tad procenta likme, uz kuras pamata tiek pirkta zemes rente, parasti turas zemāk nekā citos uz relatīvi ilgāku laiku paredzētos kapitāla ieguldīšanas veidos, tā ka, piemēram, zemes pircējs saņem no pirkšanas cenas tikai 4%, turpretim, citādi ieguldot šo pašu kapitālu, viņš saņemtu 5% vai, kas ir tas pats, samaksā par zemes renti vairāk kapitāla, nekā viņam vajadzētu samaksāt par tādu

* — gada ienākumiem, ar kuriem atmaksājas zeme. — *Red.*

pašu gadskārtēju naudas ienākumu citās kapitāla ieguldīšanas sfērās. Tjēra kgs savā vispār galīgi sliktajā darbā par īpašumu (novilkums runai pret Prudonu, kas teikta 1849. gadā Francijas Nacionālajā sapulcē)[163] no tā secina, ka zemes rente esot zema, bet tas tikai pierāda, ka tās pirkšanas cena ir augsta.

Tas apstāklis, ka kapitalizētā zemes rente parādās kā zemes cena jeb zemes vērtība un ka zeme tādējādi tiek pārdota un pirkta tāpat kā ikviena cita prece, dod dažiem apoloģētiem pamatu zemesīpašuma attaisnošanai, tāpēc ka pircējs, tāpat kā par ikvienu citu preci, esot maksājis par to ekvivalentu un lielākā daļa zemesīpašuma šādā veidā esot pārgājusi no rokas rokā. Bet tādā gadījumā šāds apsvērums derētu arī verdzības attaisnošanai, tāpēc ka vergu īpašniekam, kas samaksājis par vergu skaidrā naudā, ieņēmums no verga darba ir tikai procenti par tā pirkšanai ieguldīto kapitālu. Vispār zemes rentes pirkšanā un pārdošanā atrast tās eksistences attaisnojumu — tas nozīmē attaisnot tās eksistenci ar tās eksistenci.

Lai arī cik svarīgi ir, zinātniski analizējot zemes renti, t. i., zemesīpašuma patstāvīgo specifisko ekonomisko formu uz kapitālistiskā ražošanas veida bāzes, izpētīt to tīrā veidā, brīvu no visiem piejaukumiem, kuri padara to nepareizu un neskaidru, ne mazāk svarīgi ir, no otras puses, lai izprastu zemesīpašuma praktiskās sekas un pat lai teorētiski izzinātu lielo daudzumu faktu, kuri ir pretrunā ar zemes rentes jēdzienu un dabu un tomēr parādās kā zemes rentes eksistences formas, — ne mazāk svarīgi ir iepazīties ar elementiem, no kuriem rodas šī teorijas neskaidrība.

Viss, ko fermeris maksā zemesīpašniekam nomas formā par atļauju apstrādāt zemi, praktiski parādās, protams, kā zemes rente. Lai arī no kādām sastāvdaļām summētos šie mesli, lai arī no kādiem avotiem tie būtu radušies, ar zemes renti vārda tiešajā nozīmē tiem ir kopīgs tas, ka monopols uz daļu no zemes teritorijas dod tā saucamajam zemesīpašniekam spēku ievākt meslus, uzlikt kontribūciju. Ar zemes renti vārda tiešajā nozīmē tiem kopīgs ir tas, ka tie nosaka zemes cenu, kura, kā iepriekš parādīts, nav nekas cits kā kapitalizēts ienākums, ko dod zemes iznomāšana.

Mēs jau redzējām, ka procents no zemei pievienotā kapitāla var izveidot šādu zemes rentes citāda veida sastāvdaļu, kura ekonomiskās attīstības gaitā nepieciešami izveido pastāvīgi pieaugošu papildinājumu rentes kopsummai attiecīgajā valstī. Bet, nerunājot pat par šo procentu, iespējams, ka nomas naudā daļēji un zināmos gadījumos pilnīgi — kad tātad zemes rentes šī vārda tiešā nozīmē nemaz nav, kad zemei tātad patiesībā nav nekādas vērtības — slēpjas atskaitījums vai nu no vidējās peļņas, vai normālās darba algas, vai arī no vienas un no otras vienlaikus. Šī peļņas vai darba algas daļa parādās te kā zemes rente, tāpēc ka to nesaņem rūpniecības kapitālists vai algotais strādnieks, kā tas ir normālos gadījumos, bet tā tiek samaksāta nomas naudas formā ze-

mesīpašniekam. Ne viena, ne otra daļa nav zemes rente šī vārda ekonomiskajā nozīmē, bet praktiski tā ir zemesīpašnieka ienākums, viņa monopola ekonomiska realizācija, gluži tāpat kā īstenā zemes rente, un šis ienākums, gluži tāpat kā šī pēdējā, noteicoši ietekmē zemes cenu.

Mēs te nerunājam par tādām attiecībām, kad formāli pastāv zemes rente, šī kapitālistiskajam ražošanas veidam atbilstošā zemesīpašuma izteiksme, bet kad nav paša kapitālistiskā ražošanas veida, kad pats fermeris nav uzņēmējs kapitālists un viņa saimniekošanas raksturs nav kapitālistisks. Tāds, piemēram, ir stāvoklis *Irijā*. Fermeris te visumā ir sīkzemnieks. Tas, ko viņš maksā kā nomu zemesīpašniekam, bieži vien aprij ne tikai daļu no viņa peļņas, t. i., no viņa paša virsdarba, uz kuru tam ir tiesības kā savu paša darba rīku īpašniekam, bet arī daļu no normālās darba algas, kuru viņš saņemtu citos apstākļos par tādu pašu daudzumu darba. Turklāt zemesīpašnieks, kurš te gluži neko nedara, lai uzlabotu augsni, ekspropriē nomniekam arī viņa mazo kapitālu, ko tas pievienojis zemei pa lielākajai daļai ar paša darbu, — gluži tāpat, kā būtu darījis augļotājs analoģiskos apstākļos. Bet augļotājs šādās operācijās riskē vismaz ar savu paša kapitālu. Par šo pastāvīgo aplaupīšanu notiek strīds sakarā ar Īrijas agrāro likumdošanu, kuras būtība galvenokārt ir tā, lai piespiestu zemesīpašnieku, kurš uzteic nomniekam, kompensēt pēdējam par izdarītajiem augsnes uzlabojumiem vai par zemei pievienoto kapitālu.[164] Pālmerstons parasti uz to ciniski atbildēja:

«Apakšnams ir zemesīpašnieku nams.»

Mēs nerunājam arī par tām izņēmuma veidā sastopamajām attiecībām, kad pat kapitālistiskās ražošanas valstīs zemesīpašnieks var izspiest augstu nomu, kurai nav nekāda samēra ar zemes produktu, kā, piemēram, sīku zemes gabaliņu iznomāšana Anglijas rūpniecības rajonos fabriku strādniekiem mazu dārziņu ierīkošanai vai amatieru zemkopībai atpūtas brīžiem (sk. «Reports of Inspectors of Factories»).

Mēs runājam par zemkopības renti attīstītas kapitālistiskas ražošanas zemēs. Piemēram, starp angļu fermeriem ir zināms daudzums sīku kapitālistu, kuri audzināšanas, izglītības, tradīcijas, konkurences un citu apstākļu rezultātā ir gatavi un spiesti pielietot savu kapitālu kā fermeri zemkopībā. Viņi ir spiesti apmierināties ar mazāku peļņu nekā vidējā un atdot daļu no tās rentes formā zemesīpašniekam. Tikai ar šo noteikumu viņiem ir atļauts ieguldīt savu kapitālu augsnē, zemkopībā. Tā kā zemesīpašniekiem viscaur ir ievērojama, Anglijā pat dominējoša ietekme uz likumdošanu, tad šo ietekmi var izmantot, lai aplaupītu veselu fermeru šķiru. Tiesa, piemēram, 1815. g. labības likumi,[165] nodoklis uz labību, kas atklāti tika uzlikts angļu tautai, lai nodrošinātu dīkajiem zemesīpašniekiem antijakobīņu kara laikā[166] pārmērīgi pie-

augušās rentes tālāku pastāvēšanu, iedarbojās tādējādi — ja neskaitām atsevišķus sevišķi ražīgus gadus —, ka uzturēja lauksaimniecības produktu cenas pāri tam līmenim, līdz kuram tās nokristos, ja būtu brīvs labības imports. Tomēr šie likumi nesasniedza tādu rezultātu, lai noturētu augstās cenas, ko bija dekretējuši zemesīpašnieki-likumdevēji kā normālas tādējādi, ka tās bija par likumīgo robežu ārzemju labības importam. Bet nomas līgumi tika slēgti šo normālo cenu iespaidā. Kad ilūzijas izgaisa, tika sastādīts jauns likums ar jaunām normālām cenām, kuras tomēr bija tikpat bezspēcīgs alkatīgās zemesīpašnieku fantāzijas izpaudums kā vecās. Šādā veidā fermerus krāpa no 1815. līdz 30. gadiem. Ar to izskaidrojams agricultural distress* kā pastāvīgs temats visu šo laiku. Ar to izskaidrojama veselas fermeru paaudzes ekspropriācija un izputināšana šajā periodā un to aizstāšana ar jaunu kapitālistu šķiru.[31])

Bet nesalīdzināmi vispārējāks un svarīgāks fakts ir tiešo laukstrādnieku darba algas pazemināšana zem normālā vidējā līmeņa, tā ka daļa darba algas tiek atņemta strādniekam, izveido nomas maksas sastāvdaļu un tādējādi zem zemes rentes maskas nokļūst nevis strādnieka, bet gan zemesīpašnieka rokās. Piemēram, Anglijā un Skotijā, izņemot nedaudzas grāfistes, kas atrodas labvēlīgā stāvoklī, šī parādība ir vispārēja. Darbi, ko pirms labības likumu ieviešanas Anglijā veica parlamenta izmeklēšanas komisijas jautājumā par darba algas līmeni,[168] — līdz šim laikam tie ir visvērtīgākie un gandrīz nemaz neizmantotie materiāli par darba algas vēsturi XIX gadsimtā un tai pašā laikā apkaunojošs piemineklis, ko pašas sev uzcēlušas Anglijas aristokrātija un buržuāzija, — pilnīgi skaidri un neapšaubāmi pierāda, ka augstās rentes likmes un tām atbilstošais zemes cenu pieaugums antijakobīņu kara laikā ir pa daļai rezultāts vienkārši atskaitījumam no darba algas un tās pazemināšanai pat zem fiziskā minimuma līmeņa, t. i., no tā, ka zināma daļa normālās darba algas tika atdota zemesīpašniekam. Dažādi apstākļi, starp citu, naudas vērtības samazināšanās, paņēmiens, ar kādu tika pielietots likums par trūcīgajiem zemkopības rajonos[169] utt., padarīja šo operāciju iespējamu tai pašā laikā, kad fermeru ienākumi kolosāli pieauga un zemesīpašnieki iedzīvojās pasakainā bagātībā. Viens no galvenajiem tiklab fermeru, kā arī zemesīpašnieku argumentiem par labu labības muitu ieviešanai bija taču tas, ka fiziski nav iespējams vēl vairāk pazemināt laukstrādnieku darba algu. Šis stāvoklis būtiski nemainījās, un Anglijā, tāpat kā visās Eiropas zemēs, daļa no normālās darba algas joprojām ietilpst zemes rentes sastāvā. Kad grāfu Šāftsberiju, tolaik lordu Ešliju, vienu no filantropiem-aristokrātiem, bija

---

* — lauksaimniecības posta stāvoklis. — *Red.*

31) Sk. Anti-Corn-Law Prize-Essays.[167] Un tomēr labības likumi uzturēja cenas mākslīgi paaugstinātā līmenī. Tas bija labvēlīgs apstāklis labākajām fermeru saimniecībām. Tās ieguva no stagnācijas, kādā aizsargmuitas turēja fermeru lielum lielo vairumu, kuri cerēja — dibināti vai nedibināti, tas ir cits jautājums — uz izcilu vidējo cenu.

ārkārtīgi satraucis angļu fabriku strādnieku stāvoklis un aģitācijas laikā par desmitstundu darba dienu viņš uzstājās par strādnieku aizstāvi parlamentā, tad, atriebjoties par to, rūpnieku aizstāvji publicēja statistiskus datus par laukstrādnieku darba algu viņam piederošajos ciemos (sk. «Kapitāla» I grām., XXIII nod., 5., e: «Britānijas lauku proletariāts»)[170]; šie dati skaidri parādīja, ka daļa no šī filantropa zemes rentes rodas vienkārši no laupīšanas, kuru viņa vietā izdara viņa nomnieki attiecībā uz laukstrādnieku darba algu. Šī publikācija ir interesanta vēl arī tāpēc, ka tajā minētos faktus var droši nostādīt līdzās vissliktākajiem faktiem, ko atklāja 1814. un 1815. gada komisijas.[171] Tiklīdz apstākļi piespiež pacelt uz laiku laukstrādnieku darba algu, tūdaļ atskan fermeru gaudas, ka darba algas pacelšana līdz normālam līmenim, kāds ir citās rūpniecības nozarēs, ir neiespējama lieta, ka tā viņus nenovēršami izputinās, ja vienlaikus netiks samazināta zemes rente. Te tādējādi ir ietverta atzīšanās, ka, slēpdamies aiz zemes rentes nosaukuma, nomnieki izdara atskaitījumu no darba algas un izmaksā to zemesīpašniekam. Piemēram, laikā no 1849. līdz 1859. g. laukstrādnieku darba alga Anglijā pieauga sakarā ar to, ka reizē iedarbojās vairāki izšķiroši apstākļi: masveida emigrācija no Īrijas, kas pārtrauca laukstrādnieku pieplūdumu no turienes, ārkārtīgie apmēri, kādos fabriku rūpniecība uzsūca lauku iedzīvotājus, vajadzība pēc zaldātiem karam, neparasti lielā izceļošana uz Austrāliju un Savienotajām Valstīm (uz Kaliforniju) un citi cēloņi, pie kuriem te nav sīkāk jāpakavējas. Līdz ar to šajā periodā, izņemot neražīgos 1854.—1856. gadus, labības vidējās cenas pazemināja vairāk nekā par 16%. Nomnieki vaimanāja, prasīdami rentes pazemināšanu. Atsevišķos gadījumos viņi to sasniedza. Bet vispār viņi ar šo prasību piedzīvoja fiasko. Viņi meklēja izeju, pazeminot ražošanas izmaksas, starp citu, masveidīgi ieviešot tvaika lokomobiles un jaunās mašīnas, kuras pa daļai aizstāja un izstūma no saimniecības zirgus, pa daļai, atbrīvojot laukstrādniekus, radīja mākslīgu pārapdzīvotību un tāpēc arī jaunu darba algas pazemināšanos. Un tas notika, lai gan bija zemkopībā nodarbināto iedzīvotāju skaita vispārēja relatīva samazināšanās šajos desmit gados salīdzinājumā ar visu iedzīvotāju skaita pieaugumu un lai gan bija šo iedzīvotāju skaita absolūta samazināšanās dažos tīras zemkopības rajonos.[32)] Gluži to pašu teica Fosets, tolaik politiskās ekonomijas profesors Kembridžā (miris 1884. gadā, būdams ģenerālpastmeistars), sociālo zinātņu kongresā[173] 1865. g. 12. oktobrī:

«Laukstrādnieki sāk emigrēt, un nomnieki sāk sūdzēties, ka viņi nespēšot maksāt tik augstu renti, kādu parasti maksājuši, tāpēc ka sakarā ar emigrāciju darbs kļūstot dārgāks.»

[32)] *John Ch. Morton.* «On the Forces used in Agriculture». Referāts, kas nolasīts Londonas Mākslu un amatu biedrībā[172] 1859. gadā, pamatots uz oriģinālmaterijiem, kuri saņemti apmēram no 100 nomniekiem 12 Skotijas un 35 Anglijas grāfistēs.

Tātad te augsta zemes rente tiek tieši identificēta ar zemu darba algu. Un, ciktāl zemes cenas līmeni nosaka šis apstāklis, kas ceļ renti, tiktāl zemes vērtības celšanās ir identiska ar zemu darba cenas līmeni, bet augsts zemes cenas līmenis ir identisks ar zemu darba cenas līmeni.

Tas pats ir arī Francijā.

«Nomas maksa ceļas, tāpēc ka vienā pusē ceļas labības, vīna, gaļas, dārzeņu un augļu cenas un otrā pusē darba cena paliek nemainīga. Ja vecie cilvēki salīdzinātu savu tēvu rēķinus — kas atvirza mūs atpakaļ gandrīz par 100 gadiem —, viņi atrastu, ka toreiz darba dienas cena lauku rajonos Francijā ir bijusi gluži tāda pati kā tagad. Bet gaļas cena kopš tā laika ir trīskāršojusies... Kas ir šī apvērsuma upuris? Vai bagātais iznomātās zemes īpašnieks vai arī tās trūcīgais apstrādātājs?... Nomas maksas celšanās liecina par sabiedrisku postu» («Du Mécanisme de la Société en France et en Angleterre». Par M. Rubichon. Nouvelle édit. Paris, 1837, p. 101).

Rentes piemēri, kur tā ir kā sekas atskaitījumam no vidējās peļņas, no vienas puses, un no vidējās darba algas, no otras puses.

Iepriekš citētais Mortons[174], zemes aģents un lauksaimniecības inženieris, stāsta, ka, pēc viņa daudzās vietās izdarītajiem novērojumiem, rentes par lieliem nomas objektiem ir zemākas nekā par sīkākiem, tāpēc ka

«konkurence pēdējo dēļ ir parasti lielāka nekā pirmo dēļ un tāpēc ka sīkie nomnieki, kuriem reti kad ir iespēja nodarboties ar kaut ko citu kā tikai lauksaimniecību un kurus nepieciešamība spiež atrast piemērotu saimniecību, bieži vien ir ar mieru maksāt tādu renti, par kuru viņi paši zina, ka tā ir pārāk augsta» (John Ch. Morton. «The Resources of Estates etc.». London, 1858, p. 116).

Tomēr, pēc viņa domām, Anglijā šī atšķirība pakāpeniski izlīdzinās, un šo izlīdzināšanos, kā viņš domā, stipri veicina tas, ka tieši no sīko nomnieku šķiras daudzi emigrē. Tas pats Mortons min piemēru, kad zemes rentē neapšaubāmi ietilpst atskaitījums no paša fermera darba algas un tātad vēl neapšaubāmāk — no viņa salīgto strādnieku darba algas. Proti, nomas objektos, kuri ir mazāki par 70—80 akriem (30—34 hektāriem), kur nav iespējams turēt divzirgu arklu.

«Ja nomnieks nestrādā pats tikpat cītīgi kā jebkurš strādnieks, tad viņš nevar eksistēt no sava nomas objekta. Ja viņš uzdos veikt darbu saviem strādniekiem un pats aprobežosies vienīgi ar uzraudzību pār tiem, tad viņš droši vien ļoti drīz pārliecināsies, ka nespēj samaksāt savu renti» (turpat, 118. lpp.).

No tā Mortons secina, ka, ja nomnieki kādā apvidū nav ļoti trūcīgi, nomas objektiem jābūt ne mazākiem par 70 akriem, lai fermeris varētu turēt 2—3 zirgus.

Leons de Laverna kgs — Institūta[175] un Lauksaimniecības nacionālās centrālās biedrības biedrs — parāda ārkārtīgu gudrību. Savā darbā «Économie Rurale de l'Angleterre» (citēts pēc angļu tulkojuma [«The Rural Economy of England etc.»]. London, 1855) viņš šādi salīdzina gadskārtējos ieguvumus no liellopiem, kuri

Francijā tiek izmantoti lauksaimniecības darbos, bet Anglijā netiek izmantoti, jo tur šos darbus veic ar zirgiem (42. lpp.):

Francija:	piens	4 milj. st. mārc.	Anglija:	piens	16 milj. st. mārc.
	gaļa	16 „ „ „		gaļa	20 „ „ „
	darbs	8 „ „ „		darbs	—
		28 milj. st. mārc.			36 milj. st. mārc.

Lielāks rezultāts iznāk tāpēc, ka, pēc viņa paša datiem, piens Anglijā maksā divreiz dārgāk nekā Francijā, bet gaļai viņš pieņem vienādas cenas abās zemēs (35. lpp.); tātad Anglijā piena produkta vērtība samazinās uz 8 miljoniem st. mārc. un visa produkta vērtība — uz 28 miljoniem st. mārc. tāpat kā Francijā. Tiešām, tas ir drusku par stipru, kad Laverna kgs ietilpina savā aprēķinā vienlaikus tiklab produkta daudzumus, kā arī cenu starpības, tā ka, ja Anglija ražo zināmus produktus dārgāk nekā Francija — kas var nozīmēt tikai lielāku peļņu nomniekiem un zemesīpašniekiem —, tad tas tiek iztēlots kā Anglijas lauksaimniecības priekšrocība.

Ka Laverna kgs zina ne tikai Anglijas lauksaimniecības ekonomiskos rezultātus, bet piekrīt arī Anglijas fermeru un zemesīpašnieku aizspriedumiem, to viņš parāda 48. lpp.:

«Ļoti neizdevīgi parasti ir graudaugi... tie noplicina augsni, kurā aug.»

Laverna kgs ne tikai domā, ka citi augi to nedara, — viņš domā arī, ka lopbarības augi un sakņaugi padara zemi bagātāku:

«Lopbarības kultūras iegūst galvenos elementus savai augšanai no atmosfēras un atdod augsnei vairāk, nekā ņem no tās; tādā veidā tie divējādi — tiklab tieši, kā arī tāpēc, ka tie pārvēršas no lopiem iegūtajā mēslojumā, — palīdz kompensēt ļaunumu, ko nodarījuši graudaugi un citas novājinošas kultūras; no tā secināms noteikums, lai tie vismaz mainītos ar šīm kultūrām; tāda ir Norfolkas augu seka» (50.—51. lpp.).

Nav brīnums, ka Laverna kgs, ticēdams šīm angļu lauksaimnieka pasakām,[176] tic arī tā apgalvojumiem, it kā pēc labības likumu atcelšanas angļu laukstrādnieku darba alga esot zaudējusi savu agrāko nenormālo raksturu. Sk., ko esam par to teikuši agrāk, «Kapitāla» I grām., XXIII nod., 5., 701.—729. lpp.[177] Tomēr paklausīsimies vēl Džona Braita kga runu, kas teikta Birmingemā 1865. g. 13. decembrī. Pateicis par 5 milj. ģimeņu, kas nepavisam nav pārstāvētas parlamentā, viņš turpina:

«No tām Apvienotajā karalistē ir 1 miljons vai, pareizāk, vairāk nekā 1 miljons tādu, kas ierakstītas nelaimīgajos pauperu sarakstos. Pēc tam vēl 1 miljons, kuras gan vēl turas virs pauperisma līmeņa, bet kurām pastāvīgi draud briesmas arī kļūt par pauperiem. Viņu stāvoklis un viņu perspektīvas nav labākas. Palūkojieties beidzot uz šīs sabiedrības daļas neizglītotajiem zemākajiem slāņiem! Pievērsiet uzmanību viņu kā izstumto stāvoklim, viņu nabadzībai, viņu ciešanām, viņu pilnīgai bezcerībai! Pat Savienotajās Valstīs, pat dienvidu štatos, kad tur valdīja verdzība, katram nēģerim palika cerība, ka arī viņš kādreiz var iegūt brīvību. Bet šiem cilvēkiem, šai zemāko slāņu masai, mūsu zemē nav — man tas te atklāti jāpasaka — nedz cerības uz kādu

uzlabošanos, nedz pat cenšanās pēc tās. Vai jūs lasījāt nesen avīzēs piezīmi par Džonu Krosu, laukstrādnieku Dorsetširā? Viņš strādāja 6 dienas nedēļā, viņam bija ļoti labas atsauksmes no viņa saimnieka, kuram viņš bija nostrādājis 24 gadus, saņemot nedēļā 8 šiliņus. Par šo darba algu Džonam Krosam vajadzēja uzturēt savā būdā ģimeni, kurā bija septiņi bērni. Lai sasildītu savu slimo sievu un zīdaini, viņš paņēma — runājot likuma valodā, varētu teikt — nozaga — koka žogu 6 pensu vērtībā. Miertiesneši piesprieda viņam par šo pārkāpumu 14 vai 20 dienas cietuma... Es varu jums teikt, ka visā zemē varam atrast daudzus tūkstošus tādu gadījumu, kāds notika ar Džonu Krosu, it īpaši dienvidos, un šo cilvēku stāvoklis ir tāds, ka līdz šim laikam visuzmanīgākais novērotājs nav varējis atklāt noslēpumu, kā viņu miesā vēl turas dvēsele. Un tagad paraugieties uz visu zemi un palūkojieties uz šiem 5 miljoniem ģimeņu un uz izmisuma stāvokli, kādā atrodas šis iedzīvotāju slānis! Vai pēc sirdsapziņas nav jāsaka, ka šī nācijas daļa, kurai nav vēlēšanu tiesības, mokās, mūžīgi mokās darbā un gandrīz nemaz nepazīst atpūtu? Salīdziniet tās stāvokli ar valdošās šķiras stāvokli — tomēr, ja es tā runāšu, mani apsūdzēs komunismā... Bet salīdziniet šo milzīgo, darbā novārgušo cilvēku masu, kurai nav vēlēšanu tiesības, ar to iedzīvotāju daļu, kuru varam uzskatīt par valdošajām šķirām. Palūkojieties uz viņu bagātību, viņu spožumu, viņu greznību! Palūkojieties uz viņu nogurumu — tāpēc ka arī viņu starpā ir nogurums, bet tas ir pārsātinājuma radīts nogurums —, palūkojieties, kā viņi steidzas no vienas vietas uz citu, it kā viss dzīves uzdevums būtu meklēt jaunas izpriecas» («Morning Star»[178] 1865. g. 14. decembrī).

Tālāk tiks parādīts, kā virsdarbu un tāpēc arī virsproduktu vispār sajauc ar zemes renti, šo virsprodukta daļu, kas specifiski noteikta — vismaz uz kapitālistiskā ražošanas veida bāzes — no kvantitatīvās un kvalitatīvās puses. Vispār virsdarba dabiskā bāze, t. i., dabiskais nosacījums, bez kura virsdarbs nav iespējams, ir tas, ka, izlietojot darba laiku, kas neaptver visu darba dienu, no dabas iegūst nepieciešamos eksistences līdzekļus vai nu zemes, augu un dzīvnieku produktos, vai zvejniecības produktos utt. Šis dabiskais zemkopības darba ražīgums (kurā ieskaitīts arī vienkāršas savākšanas, medniecības, zvejniecības, lopkopības darbs) ir katra virsdarba pamats, jo sākotnēji katrs darbs pirmām kārtām ir virzīts uz to, lai piesavinātos un ražotu pārtikas produktus. (Bet dzīvnieki dod līdz ar to kažokādas aizsardzībai no aukstuma aukstā klimatā; turklāt alas izmanto mājokļiem utt.)

Tāds pats virsprodukta un zemes rentes sajaukums, tikai citos izteicienos, ir Dovza kgm[179]. Sākotnēji zemkopības darbs un rūpniecības darbs nav atdalīti viens no otra: otrais pieslejas pirmajam. Zemkopības cilts, mājas kopienas vai ģimenes virsdarbs un virsprodukts ietver sevī tiklab zemkopības, kā arī rūpniecības darbu. Viens un otrs iet roku rokā. Medniecība, zvejniecība, lopkopība nav iespējama bez attiecīgajiem rīkiem. Aušanu, vērpšanu utt. no sākuma veic kā zemkopības palīgdarbus.

Iepriekš mēs parādījām, ka, tāpat kā atsevišķa strādnieka darbs sadalās nepieciešamajā darbā un virsdarbā, tā arī strādnieku šķiras kopīgo darbu iespējams sadalīt tādējādi, ka tā strādnieku šķiras daļa, kas ražo dzīvei nepieciešamos līdzekļus visai strādnieku šķirai (ieskaitot te arī šim nolūkam nepieciešamos ražošanas līdzekļus), veic nepieciešamo darbu visai sabiedrībai. Darbu, ko

veic visa pārējā strādnieku šķiras daļa, varam aplūkot kā virsdarbu. Bet nepieciešamais darbs ietver sevī ne tikai zemkopības darbu, bet arī to darbu, kas ražo visus pārējos produktus, kuri nepieciešami ietilpst strādnieka vidējā patēriņā. Turklāt no sabiedriskā viedokļa vieni veic tikai nepieciešamo darbu tāpēc, ka otri veic tikai virsdarbu, un otrādi. Tā ir tikai darba dalīšana starp tiem. Tāds pats stāvoklis ir arī ar darba dalīšanu starp zemkopības un rūpniecības strādniekiem vispār. Darba tīri rūpnieciskajam raksturam vienā pusē atbilst tīri lauksaimnieciskais otrā pusē. Šis tīri lauksaimnieciskais darbs nebūt nav dabas dots, tas pats ir sabiedriskās attīstības produkts, turklāt ļoti jauns produkts, kas vēl nebūt nav visur sasniegts, un atbilst pilnīgi noteiktai ražošanas attīstības pakāpei. Tāpat kā daļa zemkopības darba materializējas produktos, kuri noder vai nu tikai kā greznuma priekšmeti, vai kā izejmateriāls rūpniecībai, bet nepavisam neietilpst pārtikā, nemaz jau nerunājot par tautas masu pārtiku, — gluži tāpat, no otras puses, daļa rūpnieciskā darba materializējas produktos, kuri ir nepieciešami patēriņa priekšmeti kā zemkopības, tā arī nezemkopības strādniekiem. Būtu nepareizi aplūkot šo rūpniecisko darbu — no sabiedriskā viedokļa — kā virsdarbu. Tas zināmā daļā ir tāds pats nepieciešams darbs, kāda ir zemkopības darba nepieciešamā daļa. Tas patiesībā ir tikai agrāk ar lauksaimniecisko darbu dabiski savienotā rūpnieciskā darba zināmas daļas nodalījusies forma, nepieciešams savstarpējs papildinājums tagad no tā atdalītajam tīri lauksaimnieciskajam darbam. (Aplūkojot jautājumu no tīri materiālās puses, varam teikt, ka, piemēram, 500 audēju ar mehāniskajām stellēm ražo daudz vairāk auduma, nekā vajadzīgs viņu pašu apģērbam.)

Beidzot, aplūkojot formas, kādās izpaužas zemes rente, t. i., aplūkojot nomas maksu, kas ar zemes rentes titulu tiek samaksāta zemesīpašniekam par augsnes izmantošanu ražošanai vai patērēšanai, jāatceras, ka cenu tādām lietām, kurām pašām par sevi nav vērtības, t. i., kuras nav darba produkti, kā, piemēram, zemei, vai kuras vismaz nav atražojamas ar darba palīdzību, piemēram, senatnes pieminekļiem, zināmu meistaru mākslas darbiem utt., var noteikt ļoti nejauši apstākļi. Lai pārdotu lietu, nav vajadzīgs nekas cits kā tikai tas, lai tā būtu spējīga kļūt par monopola un atsavināšanas objektu.

Aplūkojot zemes renti, jāizvairās no trim galvenajām kļūdām, kas analīzi padara neskaidru.

1) Sajaukt dažādas rentes formas, kuras atbilst dažādām sabiedriskā ražošanas procesa attīstības pakāpēm.

Lai arī kāda būtu rentes specifiskā forma, visiem tās tipiem ir kopīgs tas apstāklis, ka rentes piesavināšanās ir ekonomiska forma, kurā realizējas zemesīpašums, un ka zemes rentes priekš-

noteikums savukārt ir zemesīpašums, noteiktu indivīdu īpašums uz noteiktiem zemes gabaliem neatkarīgi no tā, vai nu īpašnieks ir persona, kas pārstāv kopienu [Gemeinwesen], kā Āzijā, Ēģiptē utt., vai arī šis zemesīpašums ir tikai blakusmoments noteiktu personu īpašumā uz tiešo ražotāju personībām, kā tas ir verdzības vai dzimtbūšanas sistēmā, vai arī tas ir tīri privāts neražotāju īpašums uz dabu, vienkāršs zemesīpašuma tituls, vai, beidzot, tā ir tāda attiecība pret zemi, kas šķiet tieši ietverta procesā, kurā tiešie ražotāji, veicot izolētu un sociāli neattīstītu darbu noteiktos zemes gabalos, piesavinās un ražo produktus, kā to dara kolonisti un sīkzemnieki — savas zemes īpašnieki.

Šī dažādo rentes formu *kopība* — tas, ka rentē ekonomiski realizējas zemesīpašums, juridiska fikcija, kuras rezultātā dažādiem indivīdiem pieder to vienīgajā īpašumā noteikta zemes platība, — šī *kopība* ir cēlonis tam, ka atšķirības neievēro.

2) Katra zemes rente ir virsvērtība, virsdarba produkts. Savā neattīstītajā formā, naturālās rentes formā, tā vēl ir tieši virsprodukts. No tā rodas maldīgais ieskats, it kā rente, kas atbilst kapitālistiskajam ražošanas veidam un ir uzvija virs peļņas, t. i., virs tās preces vērtības daļas, kura pati sastāv no virsvērtības (virsdarba), — it kā šī īpašā un specifiskā virsvērtības sastāvdaļa gūs vajadzīgo izskaidrojumu, ja būs izskaidroti vispārējie virsvērtības un vispār peļņas pastāvēšanas nosacījumi. Šie nosacījumi ir šādi: tiešajiem ražotājiem jāstrādā vairāk par to laiku, kas vajadzīgs, lai atražotu viņu pašu darbaspēku, lai atražotu viņus pašus. Viņiem vispār jāveic virsdarbs. Tas ir subjektīvais nosacījums. Bet objektīvais nosacījums ir tas, lai viņi *varētu* veikt virsdarbu; dabiskajiem nosacījumiem jābūt tādiem, lai ar *daļu* viņu rīcībā esošā darba laika pietiktu viņu kā ražotāju atražošanai un pašsaglabāšanai, lai viņiem nepieciešamo dzīves līdzekļu ražošana neuzsūktu visu viņu darbaspēku. Viena robeža, viens izejas punkts, viens pamats te ir dabas auglība. Bet otru dod darba sabiedriskā ražīgā spēka attīstība. Aplūkojot šo jautājumu vēl sīkāk — tā kā pārtikas produktu ražošana ir pats pirmais tiešo ražotāju dzīves un vispār katras ražošanas nosacījums —, šajā ražošanā pielietotajam darbam, tātad zemkopības darbam šī vārda visplašākajā nozīmē, ir jābūt tik auglīgam, lai pārtikas produktu ražošana tiešajiem ražotājiem neprasītu visu iespējamo darba laiku, t. i., lai būtu iespējams virsdarbs zemkopībā un tāpēc arī zemkopības virsprodukts. Tālāk, nepieciešams, lai viss zināmas sabiedrības daļas zemkopības darbs — nepieciešamais darbs un virsdarbs — pietiktu nepieciešamo pārtikas līdzekļu ražošanai visai sabiedrībai, t. i., arī nezemkopības strādniekiem; tātad lai būtu iespējama šī lielā darba dalīšana starp zemkopības un rūpniecības strādniekiem, kā arī starp tiem zemkopības strādniekiem, kuri ražo pārtikas produktus, un tiem, kuri ražo izejvielas. Kaut gan tiešo pārtikas produktu ražotāju darbs viņiem pašiem sadalās nepieciešamajā darbā un

virsdarbā, tomēr attiecībā uz sabiedrību tas ir tikai nepieciešamais darbs, kas ir vajadzīgs pārtikas produktu ražošanai. Starp citu, tas pats notiek, pastāvot jebkurai darba dalīšanai visas sabiedrības iekšienē atšķirībā no darba dalīšanas atsevišķā darbnīcā. Tas ir darbs, kas nepieciešams īpaša veida priekšmetu ražošanai, lai apmierinātu sabiedrības īpašo vajadzību pēc šiem īpašajiem priekšmetiem. Ja šis dalījums ir proporcionāls, tad dažādu grupu produkti tiek pārdoti pēc to vērtībām (turpmākajā attīstībā pēc to ražošanas cenām) vai arī pēc cenām, kuras ir šo vērtību resp. ražošanas cenu modifikācijas, ko nosaka vispārēji likumi. Vērtības likums patiesībā izpaužas nevis attiecībā uz atsevišķām precēm vai priekšmetiem, bet gan katru reizi attiecībā uz visu produktu kopumu, ko dod atsevišķās darba dalīšanas rezultātā nošķirtās sabiedriskās ražošanas sfēras, tā ka ne tikai katrai atsevišķajai precei patērēts tikai nepieciešamais darba laiks, bet arī no visa sabiedriskā darba laika dažādām grupām patērēts tikai nepieciešamais proporcionālais daudzums. Jo paliek nosacījums, lai prece būtu lietošanas vērtība. Taču, ja atsevišķas preces lietošanas vērtība ir atkarīga no tā, vai prece pati par sevi apmierina kādu vajadzību, tad zināmas masas sabiedrisko produktu lietošanas vērtība ir atkarīga no tā, vai tā ir adekvāta kvantitatīvi noteiktai sabiedriskai vajadzībai pēc katra īpašā veida produkta, un tātad no tā, vai darbs starp dažādām ražošanas sfērām ir sadalīts proporcionāli, atbilstoši šai sabiedriskajai kvantitatīvi noteiktajai vajadzībai. (Būtu jāpakavējas pie šī punkta sakarā ar kapitāla sadalīšanu starp dažādām ražošanas sfērām.) Sabiedriskā vajadzība, t. i., lietošanas vērtība sabiedriskā mērogā, — lūk, kas te nosaka visa sabiedriskā darba laika daļu, kas tiek izlietota dažādām īpašām ražošanas sfērām. Bet tas ir tikai tas pats likums, kas parādās jau attiecībā uz atsevišķu preci, un proti, ka preces lietošanas vērtība ir tās maiņas vērtības un tāpēc arī tās vērtības priekšnoteikums. Šim punktam ir sakars ar attiecību starp nepieciešamo darbu un virsdarbu vienīgi tiktāl, ciktāl, pārkāpjot šo proporciju, nav realizējama preces vērtība un tāpēc arī tajā ietvertā virsvērtība. Pieņemsim, piemēram, ka kokvilnas audumu ir saražots neproporcionāli daudz, kaut gan visā šajā produktā, šajos audumos, ir realizēts tikai zināmos apstākļos šim nolūkam nepieciešamais darba laiks. Bet vispār šai īpašajai nozarei ir izlietots pārāk daudz sabiedriskā darba, t. i., daļa produkta ir nederīga. Tāpēc visu produktu izdosies pārdot tikai tā, it kā tas būtu ražots nepieciešamajā proporcijā. Šī kvantitatīvā robeža tām sabiedriskā darba laika daļām, kuras var lietderīgi izlietot dažādām īpašām ražošanas sfērām, tikai vairāk attīstītā veidā pauž vērtības likumu vispār, kaut gan nepieciešamais darba laiks te iegūst citu jēgu. Sabiedriskās vajadzības apmierināšanai ir nepieciešams tik un tik daudz darba laika. Ierobežojums parādās te ar lietošanas vērtības palīdzību. Sabiedrība zināmos ražošanas apstākļos tādam un tādam noteikta

veida produktam var izlietot tikai tik un tik daudz sava kopējā darba laika. Bet subjektīvajiem un objektīvajiem virsdarba un virsvērtības nosacījumiem vispār nav nekāda sakara nedz ar peļņas, nedz ar rentes konkrēto noteikto formu. Tiem ir nozīme attiecībā uz virsvērtību kā tādu, lai arī kādas īpašas formas tā pieņemtu. Tāpēc ar tiem nav izskaidrojama zemes rente.

3) Tieši zemesīpašuma ekonomiskā realizācijā, zemes rentes attīstībā ir sevišķi raksturīgs tas apstāklis, ka rentes lielumu nepavisam nenosaka tās saņēmējs, bet gan sabiedriskā darba attīstība, kas nav atkarīga no saņēmēja un kas notiek neatkarīgi no viņa. Tāpēc viegli pieņemt par rentes (un vispār zemkopības produkta) savdabīgu īpatnību to, kas preču ražošanas apstākļos — un, precīzāk, kapitālistiskās ražošanas apstākļos, kura visā savā apjomā ir preču ražošana, — ir kopīgs visām ražošanas nozarēm un visiem to produktiem.

Sabiedriskās attīstības gaitā zemes rentes lielums (un līdz ar to arī zemes vērtība) attīstās kā kopīgā sabiedriskā darba rezultāts. No vienas puses, līdz ar sabiedrisko attīstību pieaug tirgus un pieprasījums pēc zemes produktiem, no otras puses, pieaug pieprasījums tieši pēc pašas zemes kā ražošanas nosacījuma visādās saimniecības, pat nezemkopības nozarēs. Precīzāk, ja runājam tikai par pašu zemkopības renti, rente un līdz ar to arī zemes vērtība attīstās kopā ar zemes produkta tirgu un tātad ar zemkopībā nenodarbināto iedzīvotāju skaita pieaugumu, ar viņu vajadzību un pieprasījumu pa daļai pēc pārtikas produktiem, pa daļai pēc izejvielām. Kapitālistiskais ražošanas veids pēc pašas savas dabas pastāvīgi samazina zemkopības iedzīvotāju skaitu salīdzinājumā ar nezemkopības iedzīvotājiem, jo rūpniecībā (šaurā nozīmē) pastāvīgā kapitāla augšana uz mainīgā kapitāla rēķina saistīta ar mainīgā kapitāla absolūtu augšanu, lai gan relatīvi tas samazinās. Turpretim zemkopībā mainīgais kapitāls, kas vajadzīgs zināma zemes gabala apstrādāšanai, samazinās absolūti; tātad mainīgā kapitāla augšana iespējama vienīgi tad, kad sāk apstrādāt jaunu zemi, un tas atkal nozīmē vēl lielāku nezemkopības iedzīvotāju skaita pieaugumu.

Patiesībā šī parādība nav zemkopības un tās produktu specifiska īpatnība. Gluži otrādi, preču ražošanas un tās absolūtās formas — kapitālistiskās ražošanas apstākļos tas pats ir raksturīgs arī attiecībā uz visām citām ražošanas nozarēm un produktiem.

Šie produkti vienīgi tiktāl ir preces, t. i., lietošanas vērtības, kam ir maiņas vērtība, kura jārealizē — jāpārvērš par naudu —, ciktāl citas preces ir tiem ekvivalents, ciktāl citus produktus nostāda tiem pretim kā preces un kā vērtības, citiem vārdiem, tiktāl, ciktāl šos produktus ražo nevis kā tiešus eksistences līdzekļus tiem, kas tos ražojuši, bet gan kā preces, kā produktus, kas par lietošanas vērtībām kļūst, vienīgi pārvēršoties par maiņas vērtību (par

naudu) ar atsavināšanas palīdzību. Tirgus šīm precēm attīstās sabiedriskās darba dalīšanas rezultātā; ražīgo darbu dalīšana to produktus savstarpēji pārvērš par precēm, par ekvivalentiem citu citam, piespiezdama tos kļūt citu citam par tirgu. Te nav gluži nekā, kas būtu specifiski raksturīgs zemkopības produktiem.

Rente var attīstīties kā naudas rente tikai preču ražošanas, precīzāk, kapitālistiskās ražošanas apstākļos, un tā attīstās tādā pašā mērā, kādā zemkopības ražošana kļūst par preču ražošanu, tātad tādā pašā mērā, kādā nezemkopības ražošana attīstās kā patstāvīga ražošana attiecībā pret zemkopības ražošanu, tāpēc ka tādā pašā mērā zemkopības produkts kļūst par preci, maiņas vērtību un vērtību. Tādā pašā mērā, kādā līdz ar kapitālistisko ražošanu attīstās preču ražošana un tāpēc vērtības ražošana, attīstās virsvērtības un virsprodukta ražošana. Bet tādā pašā mērā, kādā attīstās pēdējā, attīstās arī zemesīpašuma spēja, izmantojot savu monopolu uz zemi, sagrābt arvien pieaugošu daļu no šīs virsvērtības un ar to celt savas rentes vērtību un pašas zemes cenu. Šīs virsvērtības un virsprodukta attīstībā kapitālists tomēr vēl ir pašdarbīgs aģents. Turpretim zemes īpašniekam tikai jāsagrābj virsprodukta un virsvērtības daļa, kas šādā veidā bez viņa līdzdalības arvien pieaug. Tā ir viņa stāvokļa raksturīgā īpatnība, nevis tā, ka zemes produktu un tāpēc arī pašas zemes vērtība arvien vairāk pieaug tādā mērā, kādā paplašinās to tirgus, pieaug pieprasījums un līdz ar to preču pasaule, kas stāv pretim zemes produktam, t. i., citiem vārdiem runājot, tādā mērā, kādā pieaug nezemkopības preču ražotāju masa un nezemkopības preču ražošana. Bet, tā kā tas notiek bez zemesīpašnieka līdzdalības, tad kaut kāda viņa specifiskā īpatnība šķiet tā parādība, ka vērtības masa, virsvērtības masa un šīs virsvērtības daļas pārvēršanās par zemes rentī ir atkarīgas no sabiedriskā ražošanas procesa, no preču ražošanas attīstības vispār. Tāpēc, piemēram, Dovzs grib atvasināt rentī no šejienes. Viņš apgalvo, ka rente ir atkarīga nevis no zemkopības produkta masas, bet gan no tā vērtības[180]; tomēr pēdējā ir atkarīga no zemkopībā nenodarbināto iedzīvotāju masas un ražīguma. Bet arī attiecībā uz ikvienu citu produktu taču ir pareizi, ka tas attīstās kā prece tikai tādā mērā, kādā pieaug pa daļai savā masā, pa daļai daudzveidībā vairākas citas preces, kas attiecībā pret to ir ekvivalenti. Tas tika jau parādīts, dodot vispārīgo vērtības iztirzājumu.[181] No vienas puses, zināma produkta spēja tikt mainītam ir atkarīga vispār no tā, cik dažādas ir preces, kas eksistē bez šī produkta. No otras puses, no tā paša ir atkarīgs it īpaši daudzums, kādā šo produktu iespējams ražot kā preci.

Neviens ražotājs — nedz rūpniecībā, nedz zemkopībā —, aplūkots izolēti, neražo vērtību vai preci. Viņa produkts kļūst par vērtību un preci, tikai pastāvot noteiktai sabiedrisko attiecību kombinācijai. Pirmkārt, ciktāl tas parādās kā sabiedriskā darba izpaudums, tātad ciktāl paša attiecīgā ražotāja darba laiks ir sabied-

riskā darba laika daļa vispār; otrkārt, šis ražotāja darba sabiedriskais raksturs izpaužas viņa produkta naudas raksturā un tā vispārējā, ar cenu noteiktā apmaināmībā kā sabiedrisks raksturs, kas piemīt viņa produktam.

Tātad, ja, no vienas puses, rentes izskaidrošanas vietā izskaidro virsvērtību vai, vēl aprobežotākas izpratnes gadījumā, izskaidro virsproduktu vispār, tad, no otras puses, šeit izdara to kļūdu, ka visiem produktiem piemītošo preču un vērtību raksturu piedēvē vienīgi zemkopības produktiem. Izskaidrojums kļūst vēl paviršāks, kad no vispārējās vērtības noteikšanas pāriet uz noteiktas preču vērtības *realizāciju*. Ikviena prece var realizēt savu vērtību tikai apgrozības procesā, un tas, vai viņa to realizē un kādā mērā realizē, ir katru reizi atkarīgs no tirgus apstākļiem.

Tātad zemes rentes savdabīgā īpatnība ir nevis tā, ka zemkopības produkti attīstās par vērtībām un kā vērtības, t. i., ir nevis tā, ka tie kā preces stāv pretim citām precēm un nezemkopības produkti stāv tiem pretim kā preces jeb ka tie attīstās kā īpašas sabiedriskā darba izpausmes. Savdabīgi ir tas, ka līdz ar apstākļiem, kuros zemkopības produkti attīstās par vērtībām (precēm), un līdz ar šo vērtību realizācijas apstākļiem attīstās arī zemesīpašuma spēks piesavināties arvien pieaugošu daļu no šīm vērtībām, kas tiek radītas bez tā līdzdalības, arvien pieaugoša virsvērtības daļa pārvēršas par zemes renti.

TRĪSDESMIT ASTOTĀ NODAĻA

DIFERENCIĀLĀ RENTE. VISPĀRĪGAS PIEZĪMES

Analizējot zemes renti, pirmām kārtām pieņemsim, ka produkti, no kuriem šāda rente tiek samaksāta, kuros daļa virsvērtības un tāpēc arī daļa visas cenas pārvēršas par renti, — mūsu analīzes nolūkam pietiek, ja ņemam vērā zemkopības produktus vai arī kalnraktuvju produktus, — tātad ka augsnes vai kalnraktuvju produkti, tāpat kā visas citas preces, tiek pārdoti par to ražošanas cenām. T. i., to pārdošanas cenas ir vienlīdzīgas to ražošanas izmaksām (patērētā pastāvīgā un mainīgā kapitāla vērtībai) plus peļņa, kuru nosaka vispārējā peļņas norma, kas aprēķināta uz visu avansēto kapitālu — patērēto un nepatērēto. Tātad mēs pieņemam, ka šo produktu vidējās pārdošanas cenas ir vienlīdzīgas to ražošanas cenām. Un tad jājautā, kādā veidā, ja to pieņemam, var attīstīties zemes rente, t. i., kādā veidā daļa peļņas var pārvērsties par zemes renti un tāpēc daļa preces cenas var nonākt zemesīpašnieka rokās.

Lai parādītu šīs zemes rentes formas vispārīgo raksturu, pieņemsim, ka lielum lielo vairumu fabriku zināmā zemē darbina tvaika mašīnas, bet noteiktu mazākumu — dabiskie ūdenskritumi. Pieņemsim, ka attiecīgajās rūpniecības nozarēs ražošanas cena ir 115 vienību par tādu preču masu, kurā ir patērēts kapitāls 100 vienību. Šie 15% peļņas tiek aprēķināti ne tikai uz patērēto kapitālu 100, bet uz visu kapitālu, kas pielietots šīs preču vērtības ražošanā. Šo ražošanas cenu, kā iepriekš parādīts,* nosaka nevis katra atsevišķā rūpnieciskā ražotāja individuālās ražošanas izmaksas, bet gan tās ražošanas izmaksas, kādas precei ir vidēji visa attiecīgajā ražošanas sfērā ieguldītā kapitāla vidējos apstākļos. Tā ir īstenā ražošanas tirgus cena — vidējā tirgus cena atšķirībā no tās lieluma svārstībām. Preču vērtības daba, tas apstāklis, ka vērtību nosaka nevis tas darba laiks, kas individuāli nepieciešams noteikta preču daudzuma vai atsevišķu preču ražošanai noteiktam atsevišķam ražotājam, bet gan sabiedriski nepieciešamais darba laiks, tas darba laiks, kas zināmos vidējos sabiedriskos ražošanas apstākļos ir nepieciešams, lai ražotu visu sabiedriski nepieciešamo tirgū esošo dažādo preču daudzumu, — šī vērtības daba, šīs

* Sk. šī sējuma 164.—186. lpp. — *Red.*

vērtības noteikšanas veids vispār izpaužas tirgus cenas formā un, tālāk, regulējošās tirgus cenas jeb ražošanas tirgus cenas formā.

Tā kā šajā sakarībā nav nekādas nozīmes noteiktām skaitliskām attiecībām, tad pieņemsim, tālāk, ka ražošanas izmaksas fabrikās, ko darbina ūdens spēks, ir tikai 90, nevis 100 vienības. Tā kā šo preču masas ražošanas cena, kas regulē tirgu, kopā ar peļņu 15% apmērā = 115, tad fabrikanti, kas darbina savas mašīnas ar ūdens spēku, arī pārdos par 115, t. i., par vidējo cenu, kura regulē tirgus cenu. Tāpēc viņu peļņa būs 25 vienības, nevis 15; regulējošā ražošanas cena ļaus viņiem saņemt papildu peļņu $12^{7}/_{9}$% apmērā — ne tāpēc, ka viņi pārdod savas preces dārgāk par ražošanas cenu, bet tāpēc, ka viņi pārdod tās par ražošanas cenu, tāpēc, ka viņu preces tiek ražotas, viņu kapitāls funkcionē sevišķi labvēlīgos apstākļos, apstākļos, kas ir virs šajā sfērā dominējošā vidējā līmeņa.

Tūdaļ kļūst redzami divējāda veida apstākļi.

Pirmkārt, to ražotāju papildu peļņai, kuri izmanto dabisko ūdenskritumu kā dzinējspēku, no sākuma ir tāds pats raksturs, kāds ir katrai papildu peļņai (un mēs jau izpētījām šo kategoriju, kad runājām par ražošanas cenām)*, kas nav apgrozības procesa darījumu, nejaušu tirgus cenu svārstību nejaušs rezultāts. Tātad šī papildu peļņa ir vienlīdzīga starpībai starp šo labvēlīgākos apstākļos nostādīto ražotāju individuālo ražošanas cenu un vispārējo, sabiedrisko ražošanas cenu, kura regulē visas šīs ražošanas sfēras tirgu. Šī starpība ir vienlīdzīga preces vispārējās ražošanas cenas pārsniegumam pār šīs preces individuālo ražošanas cenu. Divas robežas, kas regulē šo pārsniegumu, ir, no vienas puses, individuālās ražošanas izmaksas un tāpēc individuālā ražošanas cena un, no otras puses, vispārējā ražošanas cena. Ar ūdenskrituma palīdzību ražotās preces vērtība ir mazāka tāpēc, ka tās ražošanai vajadzīgs mazāks kopējais darba daudzums, un proti, mazāk tā darba, kas materializētā formā ieplūst ražošanā kā daļa no pastāvīgā kapitāla. Šādos apstākļos pielietotais darbs ir ražīgāks, tā individuālais ražīgais spēks ir lielāks nekā tā darba ražīgais spēks, kas tiek pielietots lielajā vairumā šāda veida fabriku. Šī darba lielākais ražīgais spēks parādās tajā apstāklī, ka vienas un tās pašas preču masas ražošanai ir vajadzīgs mazāks daudzums pastāvīgā kapitāla, mazāks daudzums materializētā darba nekā citās fabrikās un turklāt arī mazāks daudzums dzīvā darba, jo ūdensratam nav vajadzīga kurināšana. Šis pielietotā darba lielākais individuālais ražīgais spēks samazina preces vērtību, kā arī tās ražošanas izmaksas un tātad ražošanas cenu. No rūpnieka viedokļa tas parādās tā, ka viņam preces ražošanas izmaksas ir mazākas. Viņam ir mazāk jāizdod par materializēto darbu un mazāk jāizmaksā arī darba algā, tāpēc ka dzīvo darbaspēku viņš pielieto mazāk. Tā kā viņa preces ražošanas

* Sk. šī sējuma 185.—186. lpp. — *Red.*

izmaksas ir mazākas, tad arī viņa individuālā ražošanas cena ir mazāka. Ražošanas izmaksu viņam ir 90 vienības, nevis 100. Tātad arī viņa individuālā ražošanas cena ir nevis 115, bet gan tikai $103^1/_2$ ($100 : 115 = 90 : 103^1/_2$). Starpību starp viņa individuālo ražošanas cenu un vispārējo ražošanas cenu ierobežo starpība starp viņa individuālajām ražošanas izmaksām un vispārējām ražošanas izmaksām. Tas ir viens no lielumiem, kas nosprauž robežas viņa papildu peļņai. Otrs šāds lielums ir vispārējās ražošanas cenas lielums, kuras veidošanā piedalās vispārējā peļņas norma kā viens no regulējošiem faktoriem. Ja ogles kļūtu lētākas, tad starpība starp viņa individuālajām ražošanas izmaksām un vispārējām ražošanas izmaksām samazinātos un tāpēc samazinātos arī viņa papildu peļņa. Ja viņam vajadzētu pārdot preci par tās individuālo vērtību vai par ražošanas cenu, ko nosaka tās individuālā vērtība, tad starpības nebūtu. Tā rodas, no vienas puses, tāpēc, ka prece tiek pārdota par tās vispārējo tirgus cenu, par cenu, kurā konkurence izlīdzina individuālās cenas, un, no otras puses, tāpēc, ka viņa iedarbinātā darba lielākais individuālais ražīgais spēks nāk par labu nevis strādniekiem, bet gan, kā tas vispār ir ar darba ražīgo spēku, tam, kas to pielieto, t. i., tā parādās kā kapitāla ražīgais spēks.

Tā kā šīs papildu peļņas viena robeža ir vispārējās ražošanas cenas līmenis, kura viens faktors ir vispārējās peļņas normas līmenis, tad šī papildu peļņa var rasties tikai no starpības starp vispārējo un individuālo ražošanas cenu, tātad no starpības starp individuālo un vispārējo peļņas normu. Lai rastos uzvija virs šīs starpības, produkts jāpārdod nevis par ražošanas cenu, ko regulē tirgus, bet dārgāk.

Otrkārt, līdz šim papildu peļņa, kuru iegūst fabrikants, kas pielieto kā dzinējspēku dabisko ūdenskritumu tvaika vietā, ne ar ko neatšķiras no jebkuras citas papildu peļņas. Katru normālu papildu peļņu, t. i., tādu, kas nerodas no nejaušām pārdošanas operācijām vai no tirgus cenas svārstībām, nosaka starpība starp šī īpašā kapitāla preču individuālo ražošanas cenu un to vispārējo ražošanas cenu, kura regulē vispār šīs ražošanas nozares kapitāla ražoto preču tirgus cenas jeb, citādi sakot, šajā ražošanas sfērā ieguldītā kopējā kapitāla preču tirgus cenas.

Bet te sākas atšķirība.

Kāds apstāklis šajā gadījumā dod fabrikantam viņa papildu peļņu, to uzviju, ko viņam personiski dod vispārējās peļņas normas regulētā ražošanas cena?

Pirmām kārtām — dabas spēks, ūdenskrituma dzinējspēks, kas ir dabas dots un ar to atšķiras no oglēm, kuras pārvērš ūdeni par tvaiku un kuras pašas ir darba produkts, kurām tāpēc ir vērtība, kuras ir jāsamaksā ar ekvivalentu, prasa izmaksas. Ūdenskritums ir tāds dabisks ražošanas faktors, kura radīšanai nav vajadzīgs darbs.

Bet tas nav viss. Fabrikants, kas strādā ar tvaika mašīnas palīdzību, arī izlieto dabas spēkus, kuri viņam neko nemaksā, bet kuri padara darbu ražīgāku un, ciktāl tie tāpēc palētina strādniekiem nepieciešamo eksistences līdzekļu ražošanu, palielina virsvērtību un tāpēc arī peļņu, kurus tātad gluži tāpat monopolizē kapitāls kā darba sabiedriskos dabas spēkus, kas rodas no kooperācijas, darba dalīšanas utt. Fabrikants samaksā par oglēm, bet ne par ūdens spēju mainīt savu fizikālo stāvokli, pārvērsties par tvaiku, ne par tvaika elastīgumu utt. Šī dabas spēku, t. i., to radītā darbaspēka pieauguma monopolizācija piemīt katram kapitālam, kas pielieto tvaika mašīnas. Tā var palielināt to darba produkta daļu, kura pārstāv virsvērtību, salīdzinājumā ar to daļu, kas pārvēršas par darba algu. Ciktāl tā iedarbojas šādā veidā, tā ceļ vispārējo peļņas normu, bet nerada papildu peļņu, kura ir tieši individuālās peļņas pārsniegums pār vidējo peļņu. Tātad, ja dabas spēka — ūdenskrituma pielietošana te rada papildu peļņu, tas nevar būt tikai tā fakta rezultāts, ka darba ražīgā spēka celšanos te izraisījusi dabas spēka pielietošana. Te vajadzīgi vēl tālāki modificējoši apstākļi.

Un otrādi. Vienkārša dabas spēku pielietošana rūpniecībā var ietekmēt vispārējās peļņas normas līmeni, ietekmējot darba masu, kurš vajadzīgs nepieciešamo dzīves līdzekļu ražošanai. Bet tā pati par sevi nerada nekādu novirzīšanos no vispārējās peļņas normas, un tieši par to ir runa šajā gadījumā. Tālāk, papildu peļņa, kuru citos gadījumos realizē individuālais kapitāls kādā īpašā ražošanas nozarē — ievērojot, ka peļņas normas novirzes īpašās ražošanas sfērās nepārtraukti izlīdzinās par vidējo peļņas normu, — rodas, ja nerunājam par tīri nejaušām novirzēm, samazinoties ražošanas izmaksām, ražošanas izdevumiem. Samazināšanās cēlonis savukārt ir vai nu tas apstāklis, ka kapitāls tiek pielietots daudzumos, kas ir lielāki nekā vidējie, un tāpēc ražošanas faux frais* samazinās, bet darba ražīgā spēka celšanās vispārējie cēloņi (kooperācija, darba dalīšana utt.) var iedarboties lielākā mērā, ar lielāku intensitāti, jo tie iedarbojas uz plašāku darbalauku, vai arī ražošanas izmaksu samazināšanās cēlonis ir tas apstāklis, ka, nerunājot jau par funkcionējošā kapitāla apmēriem, tiek pielietotas labākas darba metodes, jauni izgudrojumi, uzlabotas mašīnas, ķīmiskie līdzekļi utt., īsi sakot, jauni, uzlaboti ražošanas līdzekļi un ražošanas metodes, kas paceļas virs vidējā līmeņa. Ražošanas izmaksu samazināšanās un no tā izrietošā papildu peļņa te rodas no veida, kādā tiek pielietots funkcionējošais kapitāls. Tās rodas vai nu tāpēc, ka kapitāls ārkārtīgi lielos daudzumos tiek koncentrēts vienās rokās — apstāklis, kas atkrīt, ja vidēji tiek pielietotas vienāda lieluma kapitāla masas, — vai arī tāpēc, ka noteikta lieluma kapitāls funkcionē sevišķi ražīgā veidā — apstāklis, kas at-

* — neražīgās izmaksas. — *Red.*

krīt, ja izņēmuma veidā lietotais ražošanas paņēmiens kļūst vispārizplatīts vai ja to pārspēj vēl vairāk attīstīts paņēmiens.

Tātad papildu peļņas cēlonis te ir pašā kapitālā (ieskaitot arī tā iedarbināto darbu) — vai nu pielietotā kapitāla lieluma dažādībās, vai arī lietderīgākā tā pielietošanas paņēmienā —, un, ja aplūkojam jautājumu pašu par sevi, nav nekādu šķēršļu, lai viss kapitāls zināmā ražošanas sfērā tiktu pielietots tādā pašā veidā. Gluži otrādi, konkurence starp kapitāliem tiecas arvien vairāk izlīdzināt šīs atšķirības; tas apstāklis, ka vērtību nosaka sabiedriski nepieciešamais darba laiks, izpaužas tādējādi, ka palētinās preces un pastāv spiediens, kas liek ražot preces vienādi labvēlīgos apstākļos. Bet ar papildu peļņu, kuru iegūst fabrikants, kas izmanto ūdenskritumu, ir citāds stāvoklis. Viņa pielietotā darba pieaugušais ražīgais spēks izriet nevis no paša kapitāla un darba un izriet nevis no vienkāršā fakta, ka tiek pielietots no kapitāla un darba atšķirīgs, bet kapitālam pievienots dabas spēks. To rada lielāks dabisks darba ražīgais spēks sakarā ar to, ka tiek izmantots dabas spēks, bet ne tāds dabas spēks, ar kuru, kā, piemēram, ar tvaika elastību, var rīkoties ikviens kapitāls zināmā ražošanas sfērā, t. i., ne tāds dabas spēks, kura pielietošana ir saprotama pati par sevi, ja kapitāls vispār tiek pielietots šajā sfērā, bet gan monopolizējams dabas spēks, ar kuru, tāpat kā ar ūdenskritumu, var rīkoties tikai tie, kuru rīcībā var būt īpaši zemes gabali kopā ar visu, kas atrodas uz to teritorijas. Šī darba lielākā ražīgā spēka dabiskā nosacījuma realizēšana nav atkarīga no kapitāla līdzīgi tam, kā katrs kapitāls var pārvērst ūdeni par tvaiku. Šis dabiskais nosacījums ir sastopams dabā tikai atsevišķās vietās, un tur, kur tā nav, to nav iespējams radīt, ieguldot zināmu daudzumu kapitāla. Tas nav saistīts ar darba radītiem produktiem, piemēram, mašīnām, oglēm utt., bet gan ar noteiktas zemes daļas noteiktiem dabiskiem apstākļiem. Fabrikanti, kuriem pieder ūdenskritumi, nepieļauj fabrikantiem, kuriem ūdenskritumu nav, izmantot šo dabas spēku, tāpēc ka zeme — un jo vairāk tāda zeme, kurai ir ūdens spēks, — ir ierobežota. Tas neizslēdz, ka, lai gan dabisko ūdenskritumu daudzums zināmā zemē ir ierobežots, tomēr rūpniecībā izmantojamo ūdens spēka daudzumu iespējams palielināt. Ūdenskritumu iespējams mākslīgi novirzīt sāņus, lai pilnīgi izmantotu tā dzinējspēku; ūdensratu var uzlabot, lai iespējami vairāk izmantotu ūdens spēku; tur, kur atkarībā no straumes rakstura neder parastais rats, iespējams pielietot turbīnas utt. Īpašums uz šo dabas spēku ir monopols tā īpašnieka rokās, t. i., tāds ieguldītā kapitāla liela ražīgā spēka nosacījums, ko nevar radīt paša kapitāla ražošanas process;[33] šis dabas spēks, kas šādā veidā monopolizējams, vienmēr ir saistīts ar zemi. Šāds dabas spēks nepieder nedz

[33] Sk. par papildu peļņu «An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus». London, 1821 (pret Maltusu).

pie attiecīgās ražošanas sfēras vispārējiem nosacījumiem, nedz pie tādiem tās nosacījumiem, kurus iespējams radīt kā vispārējus nosacījumus.

Tagad, ja iedomāsimies, ka zeme līdz ar ūdenskritumiem atrodas tādu personu rokās, kuras skaitās par šo zemes gabalu īpašniekiem, par zemesīpašniekiem, tad redzēsim, ka tie neatļauj pielietot kapitālu ūdenskritumā, izmantot pēdējo ar kapitāla palīdzību. Viņi var atļaut un var neatļaut šādu izmantošanu. Bet kapitāls nevar radīt ūdenskritumu no sevis. Tāpēc papildu peļņa, kas rodas no šī ūdenskrituma izmantošanas, rodas nevis no kapitāla, bet no tā, ka kapitāls pielieto šo monopolizējamo un monopolizēto dabas spēku. Šādos apstākļos papildu peļņa pārvēršas par zemes renti, t. i., to saņem ūdenskrituma īpašnieks. Ja fabrikants samaksā pēdējam par viņa ūdenskritumu 10 st. märc. gadā, tad viņa peļņa ir 15 st. märc., 15% no tām 100 st. märc., kuras tagad ir viņa ražošanas izmaksu summa, un viņš tagad ir gluži tādā pašā stāvoklī, varbūt labākā, nekā visi pārējie viņa ražošanas sfēras kapitālisti, kuri strādā ar tvaika palīdzību. Stāvoklis nepavisam negrozītos, ja kapitālists pats būtu ūdenskrituma īpašnieks. Viņš kā agrāk saņemtu papildu peļņu 10 st. märc. apmērā nevis kā kapitālists, bet kā ūdenskrituma īpašnieks, un tieši tāpēc, ka šis pārpalikums rodas nevis no viņa kapitāla kā tāda, bet gan izmantojot dabas spēku, kas ir atdalāms no viņa kapitāla, monopolizējams, ierobežots savos apmēros, — tieši tāpēc šis pārpalikums pārvēršas par zemes renti.

Pirmkārt, ir skaidrs, ka šī rente vienmēr ir diferenciālā rente, tāpēc ka tā nepiedalās preces vispārējās ražošanas cenas izveidošanā, bet gan, otrādi, šī vispārējā ražošanas cena ir tās priekšnoteikums. Tā vienmēr rodas no diferences starp individuālo ražošanas cenu, kāda ir atsevišķam kapitālam, kura rīcībā ir monopolizēts dabas spēks, un vispārējo ražošanas cenu, kāda ir vispār attiecīgajā ražošanas sfērā ieguldītajam kapitālam.

Otrkārt, šī zemes rente rodas nevis tāpēc, ka absolūti pieaudzis pielietotā kapitāla vai tā piesavinātā darba ražīgais spēks — kas vispār varētu tikai samazināt preču vērtību —, bet gan tāpēc, ka zināmā ražošanas sfērā ieguldītie noteiktie atsevišķie kapitāli ir relatīvi ražīgāki salīdzinājumā ar tiem kapitāliem, kuri nevar izmantot šos ārkārtējos, dabas dotos, labvēlīgos ražīgā spēka kāpināšanas nosacījumus. Ja, piemēram, lai gan oglēm ir vērtība un ūdens spēkam nav vērtības, tvaika lietošana tomēr dotu izšķirošas priekšrocības, kas nebūtu sasniedzamas, izmantojot ūdens spēku, un ja šīs priekšrocības krietni vien pārsniegtu ūdens spēka izmantošanas priekšrocības, tad ūdens spēks netiktu izmantots un nevarētu radīt papildu peļņu un tātad arī renti.

Treškārt, dabas spēks nav papildu peļņas avots, bet tikai tās dabiskā bāze, jo tas ir izņēmuma veidā paaugstināta darba ražīgā spēka dabiskā bāze. Tā arī vispār lietošanas vērtība ir maiņas

vērtības nesēja, nevis tās cēlonis. Ja to pašu lietošanas vērtību varētu iegūt bez darba, tad tai nebūtu nekādas maiņas vērtības, tomēr tā joprojām paturētu savu dabisko derīgumu kā lietošanas vērtība. Bet, no otras puses, bez lietošanas vērtības, t. i., bez šīs darba dabiskās nesējas, lietai nav nekādas maiņas vērtības. Ja dažādās vērtības neizlīdzinātos par ražošanas cenām un dažādās individuālās ražošanas cenas neizlīdzinātos par vispārējo ražošanas cenu, kura regulē tirgu, tad vienkāršs darba ražīgā spēka pieaugums ūdenskrituma izmantošanas rezultātā tikai pazeminātu ar ūdenskrituma palīdzību ražoto preču cenu, bet nepalielinātu šajās precēs ietverto peļņu — gluži tāpat kā, no otras puses, šis palielinātais darba ražīgais spēks vispār nepārvērstos par virsvērtību, ja kapitāls nepiesavinātos viņa pielietotā darba ražīgo spēku — kā dabisko, tā arī sabiedrisko.

Ceturtkārt, zemesīpašumam uz ūdenskritumu pašam par sevi nav nekāda sakara ar virsvērtības (peļņas) un tāpēc arī vispār ar preces cenas radīšanu, kura tiek ražota ar ūdenskrituma palīdzību. Šī papildu peļņa pastāvētu arī tajā gadījumā, ja nebūtu nekāda zemesīpašuma, ja, piemēram, zemi, kuras piederums ir ūdenskritums, fabrikants izmantotu kā zemi, kurai nav saimnieka. Tātad zemesīpašums nerada to vērtības daļu, kas pārvēršas par papildu peļņu, bet tikai dod zemesīpašniekam, ūdenskrituma īpašniekam, iespēju pārcelt šo papildu peļņu no fabrikanta kabatas savā kabatā. Zemesīpašums ir nevis cēlonis tam, ka šī papildu peļņa rodas, bet gan tam, ka tā pārvēršas zemes rentes formā, ka tātad šo peļņas resp. preces cenas daļu piesavinās zemes vai ūdenskrituma īpašnieks.

Piektkārt, ir skaidrs, ka ūdenskrituma cena, t. i., cena, ko saņemtu zemesīpašnieks, ja viņš pārdotu to trešajai personai vai pašam fabrikantam, pirmām kārtām neietilpst preču ražošanas cenā, kaut gan ietilpst šī fabrikanta individuālajās ražošanas izmaksās, tāpēc ka renti te rada no ūdenskrituma neatkarīgi regulētā ražošanas cena, kāda ir tam pašam preču veidam, ražotam ar tvaika mašīnām. Bet, tālāk, šī ūdenskrituma cena ir vispār iracionāla izteiksme, aiz kuras slēpjas reāla ekonomiskā attiecība. Ūdenskritumam, tāpat kā zemei vispār, kā visiem dabas spēkiem, nav nekādas vērtības, jo tajā nav materializēts nekāds darbs, un tāpēc tam nav arī cenas, kas normāli nav nekas cits kā naudā izteikta vērtība. Tur, kur nav vērtības, nekas eo ipso* nav izsakāms naudā. Ūdenskrituma cena nav nekas cits kā kapitalizēta rente. Zemesīpašums dod īpašniekam iespēju piesavināties starpību starp individuālo peļņu un vidējo peļņu; šādā veidā piesavināto peļņu, kas katru gadu atkārtojas, iespējams kapitalizēt, un tad tā parādās kā paša dabas spēka cena. Ja papildu peļņa, ko dod fabrikantam ūdenskrituma izmantošana, ir 10 st.

---

* — līdz ar to. — *Red.*

märc. gadā un vidējā procenta likme ir 5%, tad šīs 10 st. märc. gadā pārstāv procentus no kapitāla 200 st. märc. apmērā, un šo 10 st. märc. — kuras ūdenskritums ļauj tā īpašniekam saņemt no fabrikanta — kapitalizācija tad parādās kā paša ūdenskrituma kapitālā vērtība. Ka vērtība piemīt nevis pašam ūdenskritumam, bet gan ka tā cena ir vienkāršs saņemtās kapitālistiski aprēķinātās papildu peļņas atspoguļojums, uzreiz redzams no tā, ka cena 200 st. märc. ir tikai papildu peļņas — 10 st. märc. reizinājums ar 20 gadiem, kaut gan šis pats ūdenskritums, pārējiem apstākļiem nemainoties, dod īpašniekam iespēju katru gadu piesavināties šīs 10 st. märc. nenoteikti ilgu laiku, 30, 100, x gadu, un kaut gan, no otras puses, ja jauna ražošanas metode, kas nebūtu pielietojama ar ūdens spēku, pazeminātu ar tvaika mašīnu ražoto preču ražošanas izmaksas no 100 st. märc. uz 90 st. märc., pazustu papildu peļņa un līdz ar to arī rente, un līdz ar to arī ūdenskrituma cena.

Šādā veidā nodibinājuši vispārīgo diferenciālās rentes jēdzienu, tagad aplūkosim to zemkopībā šī vārda tiešajā nozīmē. Ko teiksim par zemkopību, tas visumā attiecas arī uz kalnraktuvēm.

TRISDESMIT DEVITĀ NODAĻA

DIFERENCIĀLĀS RENTES PIRMĀ FORMA (DIFERENCIĀLĀ RENTE I)

Rikārdo ir pilnīgi taisnība, kad viņš izvirza šādu atzinumu:

«Rente» (t. i., diferenciālā rente; viņš pieņem, ka vispār nepastāv nekāda cita rente kā tikai diferenciālā) «vienmēr ir starpība starp produkciju, kas iegūta, lietojot divus vienādi lielus kapitāla un darba ieguldījumus» («On the Principles of Political Economy, and Taxation». London, 1851, p. 59).

«Vienāda lieluma zemes gabalos», viņam vajadzēja piemetināt, ciktāl runa ir par zemes renti, nevis par papildu peļņu vispār. Citiem vārdiem, papildu peļņa, ja tā rodas normāli, nevis nejaušu apstākļu dēļ, kādi radušies apgrozības procesā, vienmēr tiek ražota kā diference starp produktu, ko devuši divi vienādi kapitāla un darba daudzumi, un šī papildu peļņa pārvēršas par zemes renti, ja vienādi kapitāla un darba daudzumi ir nodarbināti vienāda lieluma zemes gabalos un dod nevienādus rezultātus. Starp citu, nav tomēr absolūti nepieciešams, lai šī papildu peļņa rastos no vienādu kapitāla daudzumu ieguldījumu nevienādiem rezultātiem. Dažādos uzņēmumos var būt nodarbināti arī dažāda lieluma kapitāli; lielāko tiesu tā arī mēdz būt, bet vienādas proporcionālas daļas, piemēram, 100 st. märc. no katra kapitāla, dod nevienādus rezultātus, t. i., peļņas norma ir dažāda. Tas ir vispārējs priekšnoteikums papildu peļņas pastāvēšanai jebkurā kapitāla pielietošanas nozarē vispār. Otrs priekšnoteikums ir šīs papildu peļņas pārvēršanās par zemes rentes formu (vispār rentes kā formas, kas atšķiras no peļņas); arvien jāizpētī, kad, kā un kādos apstākļos notiek šī pārvēršanās.

Tālāk, Rikārdo ir taisnība, kad viņš izvirza šādu atzinumu, ciktāl tas aprobežojas ar diferenciālo renti:

«Visam, kas samazina starpību produktā, kurš iegūts no tās pašas vai no jaunas zemes, ir tendence samazināt renti, un viss, kas palielina šo starpību, nepieciešami iedarbojas pretējā virzienā, un visam tam ir tendence renti palielināt» (turpat, 74. lpp.).

Pie šiem cēloņiem pieder tomēr ne tikai vispārējie cēloņi (auglība un atrašanās vieta), bet arī 1) nodokļu sadalījums atkarībā no tā, vai tas ietekmē vienmērīgi vai ne; pēdējais ir vienmēr, kad

nodokļi nav centralizēti, kā, piemēram, Anglijā, un kad nodokļus neievāc no rentes, bet gan no zemes, 2) atšķirības, kas izriet no zemkopības nevienādas attīstības dažādos zemes rajonos, jo šī ražošanas nozare sava tradicionālā rakstura dēļ grūtāk nivelējama nekā rūpniecība, un 3) kapitāla nevienmērīgais sadalījums starp nomniekiem. Tā kā kapitālistiskā ražošanas veida iespiešanās zemkopībā un zemnieka pārvēršanās no patstāvīga saimnieka par algotu strādnieku patiesībā ir pēdējais šī ražošanas veida iekarojums vispār, tad šīs atšķirības te ir lielākas nekā jebkurā citā ražošanas nozarē.

Pēc šīm iepriekšējām piezīmēm es gribu īsos vilcienos paskaidrot manas jautājuma izpratnes īpatnības atšķirībā no Rikārdo u. c.

Vispirms aplūkosim nevienādos rezultātus, kas gūti, pielietojot vienādus daudzumus kapitāla dažādos vienāda lieluma zemes gabalos vai arī nevienāda lieluma zemes gabalos, rezultātus, kas aprēķināti attiecībā uz vienādu zemes platību.

Divi no kapitāla neatkarīgie, vispārējie šīs rezultātu nevienādības cēloņi ir 1) *auglība* (sakarā ar šo jautājumu jānoskaidro, kas vispār un kādi atšķirīgi momenti jāsaprot ar zemes dabisko auglību); 2) zemes gabalu *atrašanās vieta*. Pēdējais apstāklis ir izšķirošs kolonijām un vispār tai secībai, kādā zemes gabali var nonākt apstrādāšanā cits pēc cita. Tālāk, ir skaidrs, ka šie divi dažādie diferenciālās rentes pamati, auglība un atrašanās vieta, var darboties pretējā virzienā. Zemes gabals var atrasties ļoti labā vietā un būt visai maz auglīgs — un otrādi. Šis apstāklis ir svarīgs, jo tas mums noskaidro, kāpēc, apstrādājot zemi zināmā valstī, pāreja var norisināties gluži tāpat no labākās zemes uz sliktāko, kā arī otrādi. Beidzot, ir skaidrs, ka sabiedriskās ražošanas progress vispār iedarbojas, no vienas puses, nivelējoši uz [zemes gabalu] atrašanās vietu kā uz diferenciālās rentes pamatu, radot vietējos tirgus, uzlabojot stāvokli ar satiksmes ceļu izbūvi, bet, no otras puses, pastiprina atšķirības zemes gabalu novietojumā, tiklab atdalot zemkopību no rūpniecības, kā arī izveidojot lielus ražošanas centrus līdz ar šīs parādības otru pusi — pastiprinot lauku relatīvo nošķirtību [relative Vereinsamung des Landes].

Bet sākumā šo punktu, zemes gabala atrašanās vietu, neņemsim vērā un aplūkosim tikai dabisko auglību. Nerunājot jau par klimatiskajiem un tamlīdzīgiem momentiem, atšķirību dabiskajā auglībā noteic augsnes kārtas ķīmiskā sastāva atšķirība, t. i., dažāds augiem nepieciešamo barības vielu sastāvs. Tomēr divi zemes gabali ar vienādu augsnes ķīmisko sastāvu un ar šajā ziņā vienādu dabisko auglību var būt dažādi pēc savas patiesās, efektīvās auglības atkarībā no tā, vai šīs barības vielas ir formā, kurā tās labāk vai sliktāk izmantojamas, vairāk vai mazāk tieši derīgas kā augu barība. Tādējādi pa daļai no agroķīmijas attīstības,

pa daļai no zemkopības mehanizācijas attīstības ir atkarīgs, kādā mērā zemes gabalos ar vienādu dabisko auglību šo pēdējo ir tiešām iespējams izmantot. Tāpēc, kaut gan auglība ir augsnes objektīva īpašība, ekonomiski tā vienmēr ietver sevī zināmu attiecību — attiecību pret zināmu agroķīmijas un mehānikas attīstības līmeni, un tāpēc tā arī mainās kopā ar šo attīstības līmeni. Tiklab ar ķīmisko līdzekļu palīdzību (piemēram, pielietojot zināmus šķidrus mēslošanas līdzekļus blīvā māla augsnē vai arī kaļķojot smagu māla augsni), kā arī ar mehānisko līdzekļu palīdzību (piemēram, pielietojot īpašus arklus smagu augšņu apstrādāšanai) iespējams novērst šķēršļus, kas padarījuši tikpat auglīgas augsnes faktiski par mazāk auglīgām (te pieskaitāma arī augšņu drenēšana). Tas var mainīt pat secību dažādu zemes veidu apstrādāšanā, kā tas tika novērots, piemēram, attiecībā uz vieglo smilts augsni un smago māla augsni kādā no Anglijas zemkopības attīstības periodiem. Tas atkal parāda, kā vēsturiski — ar progresu zemes kultivēšanā — pāreja var vienlīdz notikt tiklab no auglīgākām zemēm uz mazāk auglīgām, kā arī otrādi. Vienādus rezultātus iespējams arī sasniegt, izdarot mākslīgus uzlabojumus augsnes sastāvā vai vienkārši mainot zemkopības metodes. Beidzot, tas pats rezultāts var rasties, mainot dažādu augsnes veidu tipu atkarībā no dažādiem augsnes apakškārtas apstākļiem, ja to sāk apstrādāt un pievieno aramkārtai. Tas notiek, pielietojot pa daļai jaunas zemkopības metodes (piemēram, lopbarības zāļu audzēšanu), pa daļai mehāniskus paņēmienus, ar kuru palīdzību augsnes apakškārta tiek pārvērsta par augšējo kārtu vai samaisīta ar to vai arī tiek apstrādāta, nepārvietojot virspusē.

Visas šīs ietekmes uz dažādu zemju diferenciālo auglību nozīmē, ka no ekonomiskās auglības viedokļa darba ražīguma pakāpe, šai gadījumā zemkopības spēja tieši izmantot augsnes dabisko auglību — spēja, kas ir dažāda dažādās attīstības pakāpēs, ir tāds pats augsnes tā saucamās dabiskās auglības moments kā tās ķīmiskais sastāvs un citas dabiskās īpašības.

Tātad mēs pieņemam, ka pastāv noteikta zemkopības attīstības pakāpe. Tālāk, mēs pieņemam, ka kārtība, kādā dažāda veida zemes gabali sakārtojas pēc savas vērtības, ir saskaņota ar šo attīstības pakāpi, kā tas, bez šaubām, vienmēr ir attiecībā uz kapitāla ieguldījumiem, kas tiek izdarīti dažādos zemes gabalos vienā un tai pašā laikā. Tādā gadījumā diferenciālo renti iespējams attēlot augšupejošā vai lejupslīdošā kārtībā, tāpēc ka, kaut gan pārejas kārtība ir dota visam tiešām apstrādājamās zemes kopumam, tomēr vienmēr ir pastāvējusi secīgā kustība, kurā izveidojusies šī kārtība.

Iedomāsimies četras zemes kategorijas: *A*, *B*, *C*, *D*. Pieņemsim, tālāk, ka viena kvartera kviešu cena = 3 st. märc. jeb 60 šil. Tā kā rente ir tikai diferenciālā rente, tad šī cena — 60 šiliņu par kvarteru — vissliktākās zemes apstākļos ir vienlīdzīga ražošanas

cenai [Produktionskosten][182], t. i., vienlīdzīga [izlietotajam] kapitālam plus vidējā peļņa.

Pieņemsim, ka *A* ir šī vissliktākā zeme, kura ar 50 šil. izmaksu dod 1 kvarteru = 60 šil., t. i., 10 šil. jeb 20% peļņas.

Pieņemsim, ka zeme *B* ar tām pašām izmaksām dod 2 kvarterus = 120 šil. Tas dotu 70 šil. peļņas vai 60 šil. papildu peļņas.

Pieņemsim, ka zeme *C* ar tām pašām izmaksām dod 3 kvarterus = 180 šil.; kopējā peļņa = 130 šil. Papildu peļņa = 120 šil.

Pieņemsim, ka zeme *D* dod 4 kvarterus = 240 šil., papildu peļņa = 180 šil.

Tādā gadījumā mums būtu šāda secība.

I TABULA

Zemes kategorija	Produkts		Avansētais kapitāls	Peļņa		Rente	
	kvarteri	šiliņi		kvarteri	šiliņi	kvarteri	šiliņi
A	1	60	50	1/6	10	—	—
B	2	120	50	1 1/6	70	1	60
C	3	180	50	2 1/6	130	2	120
D	4	240	50	3 1/6	190	3	180
Kopā	10 kvart.	600 šil.	—	—	—	6 kvart.	360 šil.

Attiecīgi rente būtu zemei *D* = 190 šil. — 10 šil. jeb starpība starp *D* un *A*, zemei *C* = 130 šil. — 10 šil. jeb starpība starp *C* un *A*, zemei *B* = 70 šil. — 10 šil. jeb starpība starp *B* un *A* un kopējā rente zemēm *B*, *C*, *D* = 6 kvarteriem = 360 šil., vienlīdzīga *D* un *A*, *C* un *A*, *B* un *A* starpību summai.

Šī secība, kura pārstāv attiecīgo produktu attiecīgos apstākļos, var rasties, ja lietu aplūkojam abstrakti (un mēs jau minējām cēloņus, kuru dēļ tas var notikt arī īstenībā), gan lejupslīdošā kārtībā (samazinoties no *D* uz *A*, no auglīgas zemes uz arvien mazāk auglīgu zemi), gan augšupejošā kārtībā (pieaugot no *A* uz *D*, no samērā neauglīgas zemes uz arvien auglīgāku zemi), gan, beidzot, pārmaiņus, te lejupslīdošā, te augšupejošā kārtībā, piemēram, no *D* uz *C*, no *C* uz *A*, no *A* uz *B*.

Process, kas noritēja lejupslīdošā secībā, bija šāds: viena kvartera cena pakāpeniski pieaug, teiksim, no 15 šil. uz 60 šil. Tiklīdz izrādījās, ka četru kvarteru (ar tiem var saprast arī miljonus), ko ražo zeme *D*, vairs nepietiek, kviešu cena sāka celties tikmēr, kamēr zeme *C* guva iespēju aizpildīt piedāvājuma trūkumu. T. i., cenai bija jāpaceļas uz 20 šil. par kvarteru. Kad kviešu cena pacēlās uz 30 šil. par kvarteru, tad apstrādājamo zemju skaitā varētu ieiet zeme *B*, un, kad tā paceltos uz 60 šil., tad apstrādājamo

zemju skaitā varētu ieiet arī zeme *A*, pie tam tā rezultāts būtu nevis tas, ka šinī nolūkā izlietotajam kapitālam vajadzētu apmierināties ar peļņas normu, kas būtu zemāka par 20%. Tādējādi zemei *D* rastos rente sākumā 5 šil. apmērā no kvartera, kas būtu 20 šil. uz 4 kvarteriem, kurus šī zeme ražo, pēc tam 15 šil. no kvartera = 60 šil., bet vēlāk 45 šil. no kvartera = 180 šil. par 4 kvarteriem.

Ja peļņas norma no *D* sākotnēji tāpat būtu 20%, tad arī visa peļņa no 4 kvarteriem būtu tikai 10 šil., kas tomēr, pastāvot labības cenai 15 šil., pārstāvētu lielāku daudzumu labības, nekā pastāvot cenai 60 šil. Bet, tā kā labība ietilpst darbaspēka atražošanā un vienai kvartera daļai ir jākompensē darba alga, bet otrai daļai — pastāvīgais kapitāls, tad, izdarot šādu pieņēmumu, virsvērtība būtu lielāka un tātad, pārējiem apstākļiem nemainoties, lielāka būtu arī peļņas norma. (Jautājums par peļņas normu ir vēl īpaši un sīkāk izpētījams.)

Ja turpretim secība ir bijusi pretēja, ja process sācies ar *A*, tad jaunas aramzemes apstrādāšanas gadījumā kvartera cena vispirms paceltos augstāk par 60 šil., bet, tā kā nepieciešamo piedāvājumu 2 kvarteru apmērā izdarītu zeme *B*, tad cena atkal pazeminātos uz 60 šil.; kaut gan zeme *B* ražo kvarteru par 30 šil., tomēr to pārdod par 60 šil., jo tās piedāvājuma pietiktu tieši tam, lai segtu pieprasījumu. Tādējādi rastos rente vispirms 60 šil. apmērā zemei *B* un tādā pašā ceļā zemei *C* un zemei *D*, paturot spēkā to pašu agrāko pieņēmumu, ka, lai gan to abu ražotā kviešu kvartera patiesā vērtība ir attiecīgi 20 un 15 šil., tirgus cena tomēr paliek 60 šil., jo zemes *A* ražotā viena kvartera piedāvājums joprojām ir nepieciešams, lai apmierinātu visu vajadzību. Šajā gadījumā pieprasījuma pieaugums virs tās vajadzības, kuru no sākuma apmierināja zeme *A* un pēc tam zeme *A* un *B*, varētu novest nevis pie tā, ka secīgi apstrādātu zemes *B*, *C* un *D*, bet gan pie tā, ka paplašinātos apstrādājamā platība vispār, pie tam varētu gadīties, ka auglīgākās zemes sāktu apstrādāt tikai vēlāk.

Pirmajā gadījumā [lejupslīdošā secībā] līdz ar cenas pieaugumu rente sāktu celties un peļņas norma samazināties. Šo samazināšanos varētu pilnīgi vai pa daļai paralizēt pretdarbīgi apstākļi; pie šī punkta mums vēlāk vajadzēs pakavēties sīkāk. Nav jāaizmirst, ka vispārējo peļņas normu virsvērtība *visās* ražošanas nozarēs nenosaka vienmērīgi. Nevis lauksaimnieciskā peļņa nosaka rūpniecisko, bet gan otrādi. Bet par to turpmāk.

Otrajā gadījumā [augšupejošā secībā] peļņas norma uz patērēto kapitālu paliktu tā pati; peļņas masa izpaustos mazākā labības daudzumā, bet šīs pēdējās relatīvā cena salīdzinājumā ar citām precēm būtu cēlusies. Tomēr peļņas pieaugums, kur tas notiek, nokļūst nevis rūpniecisko nomnieku kabatās un parādās nevis kā peļņas pieaugums, bet gan rentes formā nošķiras no peļņas. Turpretim labības cena pēc šī pieņēmuma paliktu nemainīga.

Diferenciālās rentes attīstība un augšana ir vienādas tiklab tad, kad cenas nemainās, kā arī tad, kad tās ceļas, un tiklab tad, kad notiek nepārtraukts progress no sliktākām zemēm uz labākām, kā arī tad, kad notiek nepārtraukts regress no labākām zemēm uz sliktākām.

Līdz šim mēs esam pieņēmuši 1) ka cena vienas secības gadījumā ceļas, otras secības gadījumā — paliek nemainīga un 2) ka pastāvīgi notiek pāreja no labākām zemēm uz sliktākām vai otrādi — no sliktākām uz labākām.

Bet pieņemsim, ka vajadzība pēc labības pieaugusi no sākotnējiem 10 kvarteriem uz 17 kvarteriem, tālāk, ka vissliktāko zemi *A* izstūmusi cita zeme *A*, kura, pastāvot ražošanas cenai 60 šil. apmērā (50 šil. izmaksas + 10 šil., t. i., 20% peļņas), dod $1^1/_3$ kvartera, tā ka 1 kvartera ražošanas cena = 45 šil., vai arī pieņemsim, ka agrākā zeme *A* uzlabojusies sakarā ar pastāvīgu racionālu apstrādāšanu vai ka to, izmaksām nemainoties, sākuši rūpīgāk apstrādāt, piemēram, ieviešot augu sekā āboliņu utt., tā ka ar to pašu avansēto kapitālu tās produkts pieaudzis uz $1^1/_3$ kvartera. Tālāk, pieņemsim, ka zemes *B*, *C*, *D* joprojām ražo vienu un to pašu daudzumu produkta, bet apstrādāšanā nonākušas jaunas zemes *A'*, kuras pēc savas auglības ir starp *A* un *B*, un tālāk *B'* un *B''*, kuras pēc savas auglības ir starp *B* un *C*; šajā gadījumā notiktu šādas parādības.

Pirmkārt, kvartera kviešu ražošanas cena resp. tās regulējošā tirgus cena nokristos no 60 uz 45 šil. jeb par 25%.

Otrkārt, notiktu vienlaicīga pāreja no auglīgākas zemes uz mazāk auglīgu un no mazāk auglīgas zemes uz auglīgāku. Zeme *A'* ir auglīgāka nekā *A*, bet mazāk auglīga nekā līdz šim apstrādātās zemes *B*, *C*, *D*; un *B'*, *B''* ir auglīgākas nekā *A*, *A'* un *B*, bet mazāk auglīgas nekā *C* un *D*. Tātad pāreja no vienas zemes uz otru notiktu dažādos — krustojošos virzienos; apstrādāšanā nonāktu nevis absolūti neauglīga zeme salīdzinājumā ar *A* utt., bet relatīvi neauglīga zeme salīdzinājumā ar zemēm *C* un *D*, kuras līdz šim bija visauglīgākās; no otras puses, pāreja notiktu nevis uz absolūti auglīgāku zemi, bet uz relatīvi auglīgāku salīdzinājumā ar zemēm *A* — vai *A* un *B* —, kuras līdz šim bija visneauglīgākās.

Treškārt, pazemināto rente no zemes *B*, kā arī no zemēm *C* un *D*, bet kopējā rentes summa, izteikta labībā, celtos no 6 uz $7^2/_3$ kvartera, apstrādātās un renti ienesošās zemes masa pieaugtu, un tāpat pieaugtu arī produkta masa no 10 uz 17 kvarteriem. Kaut gan peļņa no zemes *A* nemainītos, tomēr, izteikta labībā, tā celtos, iespējams pat, ka peļņas norma celtos, jo celtos relatīvā virsvērtība. Šajā gadījumā, palētinoties dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, samazinātos darba alga, tātad mainīgā kapitāla izmaksas un tātad arī kopējās izmaksas. Visa rentes summa, izteikta naudā, pazemināto no 360 uz 345 šil.

Iedomāsimies šo jauno pārejas secību.

II TABULA

Zemes kategorija	Produkts		kapitāla ieguldījums	Peļņa		Rente		Kvartera ražošanas cena
	kvarteri	šiliņi		kvarteri	šiliņi	kvarteri	šiliņi	
A . . .	$1^1/_3$	60	50	$^2/_9$	10	—	—	45 šil.
A′ . . .	$1^2/_3$	75	50	$^5/_9$	25	$^1/_3$	15	36 „
B . . .	2	90	50	$^8/_9$	40	$^2/_3$	30	30 „
B′ . . .	$2^1/_3$	105	50	$1^2/_9$	55	1	45	$25^5/_7$ „
B″ . . .	$2^2/_3$	120	50	$1^5/_9$	70	$1^1/_3$	60	$22^1/_2$ „
C . . .	3	135	50	$1^8/_9$	85	$1^2/_3$	75	20 „
D . . .	4	180	50	$2^8/_9$	130	$2^2/_3$	120	15 „
Kopā	17	—	—	—	—	$7^2/_3$	345	—

Beidzot, ja joprojām tiktu apstrādātas tikai zemes *A*, *B*, *C*, *D*, bet to ražība pieaugtu tiktāl, ka zeme *A* 1 kvartera vietā dotu 2, *B* 2 kvarteru vietā — 4, *C* 3 kvarteru vietā — 7 un *D* 4 kvarteru vietā — 10, tātad, ja vieni un tie paši cēloņi dažādi ietekmētu dažādus zemes veidus, tad visa produkcija celtos no 10 uz 23 kvarteriem. Ja pieņemam, ka pieprasījums sakarā ar iedzīvotāju skaita pieaugumu un cenas pazemināšanos uzsūktu šos 23 kvarterus, iznāktu šāds rezultāts:

III TABULA

Zemes kategorija	Produkts		Kapitāla ieguldījums	Kvartera ražošanas cena	Peļņa		Rente	
	kvarteri	šiliņi			kvarteri	šiliņi	kvarteri	šiliņi
A . . .	2	60	50	30	$^1/_3$	10	0	0
B . . .	4	120	50	15	$2^1/_3$	70	2	60
C . . .	7	210	50	$8^4/_7$	$5^1/_3$	160	5	150
D . . .	10	300	50	6	$8^1/_3$	250	8	240
Kopā	23	—	—	—	—	—	15	450

Skaitļi šeit, tāpat kā pārējās tabulās, ir patvaļīgi, bet pieņēmumi ir pilnīgi racionāli.

Pirmais un galvenais pieņēmums ir tas, ka uzlabojumi zemkopībā nevienmērīgi iedarbojas uz dažādiem augsnes veidiem un šajā gadījumā vairāk iedarbojas uz labākajām zemēm *C* un *D* nekā uz *A* un *B*. Pieredze rāda, ka parasti tā arī notiek, kaut gan

var notikt arī pretējais. Ja uzlabojums vairāk ietekmētu sliktākās zemes nekā labākās, tad rente, ko saņemtu no pēdējām, nevis celtos, bet pazeminātos. Bet līdz ar visu augsnes kategoriju auglības absolūtu pieaugumu mēs III tabulā pieņemam, ka relatīvi vairāk pieaug labāko augsnes kategoriju *C* un *D* auglība un tāpēc pieaug starpība produktā, ieguldot to pašu kapitālu, kā arī pieaug diferenciālā rente.

Otrais pieņēmums ir tas, ka līdz ar visa produkta pieaugšanu attiecīgi pieaug arī kopīgā vajadzība pēc tā. *Pirmkārt,* nevajag iedomāties, ka šis pieaugums notiek pēkšņi; tas notiek pakāpeniski līdz tam laikam, kamēr nav nodibinājusies III secība [III tabula]. *Otrkārt,* nav pareizi, it kā nepieciešamo eksistences līdzekļu patērēšana nepieaugtu līdz ar palētināšanos. Labības likumu[183] atcelšana Anglijā (sk. Ņūmenu[184]) pierādīja pretējo, un pretējais priekšstats radās tikai tāpēc, ka prāvas un pēkšņas atšķirības ražu lielumā, kuras izskaidrojamas tikai ar meteoroloģiskajiem cēloņiem, rada gan nesamērīgu labības cenu pazemināšanos, gan nesamērīgu celšanos. Ja šajā gadījumā palētināšanās ir tik pēkšņa un ātri pārejoša, ka nespēj pilnīgi ietekmēt patēriņa paplašināšanos, tad pretēja parādība vērojama tajā gadījumā, kad palētināšanās izriet no tā, ka samazinās pati regulējošā ražošanas cena, tātad kad tai ir ilgstošs raksturs. *Treškārt,* daļu labības iespējams patērēt degvīna vai alus veidā. Bet abu šo produktu pieaugoša patērēšana nepavisam nav ierobežota šauros ietvaros. *Ceturtkārt,* tas viss ir atkarīgs pa daļai no iedzīvotāju skaita pieauguma, pa daļai no tā, vai zeme var būt par labības eksporta zemi, kāda Anglija bija vēl līdz XVIII gadsimta vidum un vēlāk, tā ka vajadzību regulē ne tikai nacionālās patēriņa robežas vien. *Beidzot,* kviešu ražošanas pieaugšanas un palētināšanās sekas var būt tās, ka rudzu vai auzu vietā par galveno tautas masas pārtikas līdzekli kļūst kvieši, tā ka jau tāpēc vien tirgus tiem pieaug, tāpat kā, samazinoties produkta daudzumam un pieaugot tā cenai, var notikt pretēja parādība. Paliekot pie šiem pieņēmumiem, tātad arī pie mūsu pieņemtajām skaitļu attiecībām, III secība dod to rezultātu, ka cena pazeminās no 60 uz 30 šil. par kvarteru, t. i., par 50%, ražošana salīdzinājumā ar I secību [I tabula] pieaug no 10 uz 23 kvarteriem, t. i., par 130%, rente, ko gūst no zemes *B*, paliek bez pārmaiņas, rente no zemes *C* pieaug par 25%, bet no zemes *D* — par $33^1/_3$%, kopējā rentes summa ceļas no 18 uz $22^1/_2$ st. märc., t. i., par 25%.

Salīdzināsim trīs tabulas (pie tam I secība jāņem divējādi: augšupejošā virzienā no *A* uz *D* un lejupslīdošā virzienā no *D* uz *A*), kuras var uzskatīt vai nu kā zināmas pakāpes, kas pastāv zināmā sabiedrības stāvoklī — piemēram, blakus cita citai trijās dažādās zemēs, — vai arī kā pakāpes, kas seko cita citai vienas un tās pašas zemes dažādos attīstības periodos; no šāda salīdzinājuma izriet:

1) secība savā pabeigtajā veidā — lai arī kāda būtu tās izveidošanās procesa gaita — vienmēr parādās lejupslīdošā veidā, jo, aplūkojot renti, vienmēr iesāk ar zemi, kas ienes rentes maksimumu, un tikai beigās pāriet pie tās zemes, kura neienes renti;

2) ražošanas cena vissliktākajā zemē, kura renti neienes, vienmēr ir regulējošā tirgus cena, kaut gan šī cena I tabulā, ja tā izveidojusies augšupejošā kārtībā, tikai tāpēc paliek nemainīga, ka visu laiku nāk apstrādāšanā labākā zeme. Šajā gadījumā labākajā zemē ražotās labības cena kļūst par regulējošo tiktāl, ciktāl no tajā ražotā produkta daudzuma ir atkarīgs, kādā mērā zeme *A* paliek par regulējošo zemi. Ja ražošana zemēs *B*, *C*, *D* pārsniegtu vajadzību, tad zemei *A* vairs nebūtu regulējošā loma. To arī bija domājis Štorhs, kad viņš atzina par regulējošām labākās zemes.[185] Šajā ziņā Amerikas labības cena regulē Anglijas labības cenu;

3) diferenciālā rente rodas no atšķirības dabiskajā zemes auglībā (te vēl neņemam vērā zemes gabala novietojumu), kas ir attiecīga katrai noteiktai zemkopības attīstības pakāpei, tātad no labāko zemju ierobežotajiem apmēriem un no tā apstākļa, ka jāiegulda vienādi kapitāli, lai apstrādātu nevienādas zemes, kuras tātad ar vienādu kapitālu dod nevienādu produkta daudzumu;

4) diferenciālā rente un diferenciālās rentes gradācija var tikpat labi rasties kā lejupslīdošā kārtībā, pārejot no labākās zemes uz sliktāko, tā arī otrādi — pārejot no sliktākās zemes uz labāko, vai arī mainīgos, krustojošos virzienos (I secība var izveidoties, pārejot tiklab no *D* uz *A*, kā arī no *A* uz *D*. II secība [II tabula] aptver abus kustības veidus);

5) atkarībā no savas izcelšanās veida diferenciālā rente var rasties, pastāvot nemainīgai lauksaimnieciskā produkta cenai, tai ceļoties un pazeminoties. Cenai pazeminoties, visa ražošana un kopējā rentes summa var pieaugt, bet zemes gabalos, kas līdz šim neienesa renti, tā var rasties, kaut gan sliktāko zemi *A* izstūmusi labākā zeme vai arī tā pati ir uzlabojusies un rente no citiem labākiem un pat vislabākajiem zemes veidiem pazeminās (II tabula); šis process var būt saistīts arī ar rentes kopsummas pazemināšanos (naudas izteiksmē). Beidzot, pazeminoties cenām vispārējās zemkopības kultūras uzlabošanās rezultātā, kad produkta daudzums un cena no vissliktākās zemes samazinās, rente no daļas labāko zemju var palikt bez pārmaiņas vai samazināties, bet rente no vislabākajām zemēm var pieaugt. Lai kā arī būtu, ja produkta masu starpība ir zināma, diferenciālā rente no jebkuras zemes salīdzinājumā ar vissliktāko zemi ir atkarīga, piemēram, no kviešu kvartera cenas. Bet, ja ir zināma cena, tad diferenciālā rente ir atkarīga no starpības lieluma starp produkta masām, un, ja, ceļoties visas zemes absolūtajai auglībai, zemes labāko veidu auglība ceļas relatīvi vairāk nekā sliktāko zemju auglība, tad līdz ar to pieaug arī šīs starpības lielums. Tā, piemēram (I tabula), ja cena ir 60 šil., renti no zemes *D* nosaka starpība produktā salīdzi-

nājumā ar zemes *A* produktu, t. i., pārpalikumu 3 kvarteru apmērā, tāpēc rente = 3×60=180 šil. Bet III tabulā, kur cena = 30 šil., to nosaka zemes *D* produkta pārpalikums salīdzinājumā ar zemes *A* produktu, kas = 8 kvarteriem, kas jau dos renti 8×30=240 šil. apmērā.

Tādējādi atkrīt tā pirmā nepareizā diferenciālās rentes premisa, kas vēl valda Vesta, Maltusa, Rikārdo uzskatos, proti, ka diferenciālās rentes nepieciešamais priekšnoteikums ir pāreja uz sliktāku un sliktāku augsni vai arī zemkopības nemitīgi krītošs ražīgums.[186] Diferenciālā rente, kā redzējām, var rasties, pārejot uz labāku un labāku zemi; diferenciālā rente var rasties tad, kad zemāko pakāpi ieņem labāka augsne agrākās — sliktākās vietā; tā var būt saistīta ar zemkopības augošu progresu. Tās nosacījums ir vienīgi zemes kategoriju nevienādība. Ciktāl jautājums skar ražīguma attīstību, tiktāl diferenciālās rentes priekšnoteikums ir tas, ka absolūtās auglības pacelšanās visā lauksaimniecības platībā neiznīcina šo nevienādību, bet vai nu pastiprina to, vai atstāj nemainīgu, vai arī tikai samazina.

No XVIII gadsimta sākuma līdz tā vidum Anglijā, lai gan zelta un sudraba cena pazeminājās, nepārtraukti kritās labības cenas, vienlaikus (ja aplūkojam visu periodu) pieaugot rentei, kopējai rentes summai, apstrādātās zemes platības apmēriem, lauksaimnieciskajai ražošanai un iedzīvotāju skaitam. Tas atbilst I tabulai, kombinējot to ar II tabulu augšupejošā virzienā, pie tam tomēr sliktākā zeme *A* vai nu tiek uzlabota, vai arī tiek izslēgta no to zemju skaita, kurās kultivē labību; tas, protams, nenozīmē, ka tā netiek izmantota citiem lauksaimnieciskiem vai rūpnieciskiem mērķiem.

No XIX gadsimta sākuma (laiks būtu jāapzīmē precīzāk) līdz 1815. g. nepārtraukti cēlās labības cenas, vienlaikus pastāvīgi pieaugot rentei, kopējai rentes summai, apstrādātās zemes platības apmēriem, lauksaimnieciskajai ražošanai un iedzīvotāju skaitam. Tas atbilst I tabulai lejupslīdošā virzienā. (Te jāievieto citāts par sliktāko zemju apstrādāšanu šai laikā.)

Petija un Devenanta laikā lauku iedzīvotāji un zemesīpašnieki sūdzas sakarā ar uzlabojumiem un jaunu lauku iekopšanu, notiek rentes pazemināšanās no labākajām zemēm, kopējās rentes summas celšanās, paplašinoties renti ienesošās zemes platībai.

(Pie šiem trim punktiem dot vēlāk tālākus citātus, kā arī par starpību valstī apstrādātās zemes dažādo daļu auglībā.)

Kad runājam par diferenciālo renti, tad vispār ir jāpiezīmē, ka produktu masas tirgus vērtība vienmēr pārsniedz kopējo ražošanas cenu. Ņemsim, piemēram, I tabulu. Visa produkta 10 kvarterus pārdod par 600 šil., jo tirgus cenu nosaka zemes *A* ražošanas cena, kas ir 60 šil. par kvarteru. Bet īstenā ražošanas cena ir šāda:

A.....	1 kvarters = 60 šil.	1 kvarters = 60 šil.
B.....	2 kvarteri = 60 šil.	1 kvarters = 30 šil.
C.....	3 kvarteri = 60 šil.	1 kvarters = 20 šil.
D.....	4 kvarteri = 60 šil.	1 kvarters = 15 šil.
	10 kvarteru = 240 šil.	1 kvartera vidējā cena = 24 šil.

10 kvarteru īstenā ražošanas cena = 240 šil.; tos pārdod par 600, t. i., $2^1/_2$ reizes dārgāk. 1 kvartera īstenā vidējā cena = 24 šil., tirgus cena = 60 šil., t. i., arī $2^1/_2$ reizes dārgāk.

Mēs redzam, ka tirgus vērtība noteic [tirgus cenu] tajā veidā, kādā tā uz kapitālistiskās ražošanas bāzes izpaužas ar konkurences starpniecību; šī pēdējā rada fiktīvu sociālu vērtību. Tas izriet no tirgus vērtības likuma, kam pakļauti zemkopības produkti. Produktu un tātad arī lauksaimniecības produktu tirgus vērtības noteikšana ir sabiedrisks akts, kaut gan sabiedriski neapzināts un bez iepriekšēja nolūka, akts, kas nepieciešami dibināts uz produkta maiņas vērtību, nevis uz zemes kvalitāti un starpību tās auglībā. Ja iedomājamies, ka kapitālistiskā sabiedrības forma ir iznīcināta un sabiedrība organizēta kā apzinīga un plānveidīga asociācija, tad šie 10 kvarteri pārstāvēs patstāvīga darba laika daudzumu, kas vienlīdzīgs tam, kāds ietverts 240 šiliņos. Tātad sabiedrība neiegādātos šo lauksaimniecības produktu apmaiņā pret tādu darba laika daudzumu, kas $2^1/_2$ reizes pārsniedz šajā produktā tiešām ietverto laiku, tāpēc atkristu pamats zemesīpašnieku šķiras pastāvēšanai. Tas iedarbotos gluži tāpat kā produkta palētināšanās par tādu pašu summu sakarā ar importu no ārzemēm. Tāpēc, cik pareizi ir apgalvot, ka — saglabājoties tagadējam ražošanas veidam, bet pieņemot, ka diferenciālo renti ievāc valsts, — zemkopības produktu cenas, pārējiem apstākļiem nemainoties, paliktu tās pašas, tikpat nepareizs ir apgalvojums, ka produktu vērtība, nomainot kapitālistisko ražošanu ar asociāciju, paliktu iepriekšējā. Vienveidīgu preču tirgus cenas identitāte ir veids, kādā kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos un vispār ražošanā, kas dibināta uz preču maiņu starp atsevišķām personām, parādās vērtības sabiedriskais raksturs. Tas, ko sabiedrība, aplūkota kā patērētāja, pārmaksā par zemkopības produktiem, tas, kas ir mīnuss, realizējot viņas darba laiku lauksaimniecības produktā, ir tagad pluss vienai sabiedrības daļai — zemesīpašniekiem.

Otrs apstāklis, kas ir svarīgs, lai saprastu, par ko būs runa nākamajā nodaļā, kurā aplūkota diferenciālā rente II, ir šāds.

Runa nav tikai par renti no akra vai hektāra, vispār ne tikai par atšķirību starp ražošanas cenu un tirgus cenu jeb par individuālo un vispārējo ražošanas cenu uz akru, bet arī par to, cik akru no katra zemes veida tiek apstrādāts. Te tieši svarīgs ir tikai kopējās rentes summas, t. i., no visas apstrādātās platības iegūtās

rentes lielums; bet mums tā vienlaikus ir pāreja pie pētījuma, kā ceļas *rentes norma*, kad nepieaug ne cenas, ne atšķirības dažādu zemes veidu relatīvajā auglībā apstākļos, kad cenas krītas. Iepriekš mums bija:

I TABULA

Zemes kategorija	Akri	Ražošanas cena	Produkts	Rente labībā	Rente naudā
A	1	3 st. mārc.	1 kvart.	0	0
B	1	3 „ „	2 „	1 kvart.	3 st. mārc.
C	1	3 „ „	3 „	2 „	6 „ „
D	1	3 „ „	4 „	3 „	9 „ „
Summa	4 akri	—	10 kvart.	6 kvart.	18 st. mārc.

Tagad pieņemsim, ka apstrādāto akru skaits katrā zemes kategorijā divkāršojas; tādā gadījumā mums būs:

Ia TABULA

Zemes kategorija	Akri	Ražošanas cena	Produkts	Rente labībā	Rente naudā
A	2	6 st. mārc.	2 kvart.	0	0
B	2	6 „ „	4 „	2 kvart.	6 st. mārc.
C	2	6 „ „	6 „	4 „	12 „ „
D	2	6 „ „	8 „	6 „	18 „ „
Summa	8 akri	—	20 kvart.	12 kvart.	36 st. mārc.

Pieņemsim vēl divus gadījumus — pirmo, kad ražošana paplašinās abos sliktākajos zemes veidos šādi:

Ib TABULA

Zemes kategorija	Akri	Ražošanas cena		Produkts	Rente labībā	Rente naudā
		uz akru	kopā			
A . . .	4	3 st. mārc.	12 st. mārc.	4 kvart.	0	0
B . . .	4	3 „ „	12 „ „	8 „	4 kvart.	12 st. mārc.
C . . .	2	3 „ „	6 „ „	6 „	4 „	12 „ „
D . . .	2	3 „ „	6 „ „	8 „	6 „	18 „ „
Summa	12 akru	—	36 st. mārc.	26 kvart.	14 kvart.	42 st. mārc.

un, beidzot, gadījumu, kad apstrādātās platības un ražošanas paplašināšanās četrās zemes kategorijās notiek nevienmērīgi:

Ic TABULA

Zemes kategorija	Akri	Ražošanas cena		Produkts	Rente labībā	Rente naudā
		uz akru	kopā			
A . . .	1	3 st. märc.	3 st. märc.	1 kvart.	0	0
B . . .	2	3 „ „	6 „ „	4 „	2 kvart.	6 st. märc.
C . . .	5	3 „ „	15 „ „	15 „	10 „	30 „ „
D . . .	4	3 „ „	12 „ „	16 „	12 „	36 „ „
Summa	12 akru	—	36 st. märc.	36 kvart.	24 kvart.	72 st. märc.

Pirmām kārtām visos šajos gadījumos — I, Ia, Ib, Ic — rente no 1 akra paliek viena un tā pati, tāpēc ka faktiski vienādas kapitāla masas produkts no 1 akra vienā un tai pašā zemes veidā ir palicis nemainīgs; esam pieņēmuši tikai — un tas katru brīdi notiek jebkurā valstī —, ka dažādi zemes veidi ir noteiktā attiecībā pret visu apstrādāto zemi; un esam pieņēmuši — un tas pastāvīgi notiek divās valstīs, salīdzinot tās vienu ar otru, vai vienā un tai pašā valstī tās attīstības dažādos periodos —, ka mainās attiecība, kādā visa apstrādātā zemes platība ir sadalīta starp dažādām zemes kategorijām.

Salīdzinot tabulu Ia ar tabulu I, mēs redzam, ka, ja visu četru zemes kategoriju apstrādājamā platība pieaug vienādā proporcijā, tad, apstrādāto akru skaitam divkāršojoties, divkāršojas visa ražošana un tāpat rente labībā un naudā.

Bet, ja salīdzināsim vienu pēc otra gadījumus Ib un Ic ar I, mēs atradīsim, ka abos gadījumos apstrādātās zemes platība ir pieaugusi trīskārt. Abos gadījumos tā ir pieaugusi no 4 uz 12 akriem, bet Ib gadījumā vislielākais pieaugums ir zemes kategorijās *A* un *B*, no kurām zeme *A* neienes nekādu renti un *B* — vismazāko diferenciālo renti; no 8 jaunapstrādātiem akriem uz *A* un *B* iznāk pa 3, kopā 6 akri, bet uz zemi *C* un zemi *D* iznāk tikai pa 1 akram, kopā 2 akri. Citiem vārdiem, $^3/_4$ no pieauguma iznāk uz zemēm *A* un *B* un tikai $^1/_4$ uz zemēm *C* un *D*. Ar šādiem datiem Ib gadījumā salīdzinājumā ar I gadījumu apstrādātās zemes platības trīskārtējam pieaugumam neatbilst tāds pats produkta pieaugums, jo tā daudzums pieaudzis no 10 nevis uz 30, bet tikai uz 26. No otras puses, tā kā ievērojama daļa pieauguma iznāk zemei *A*, kura neienes renti, un lielākā daļa pieauguma, kas radies vislabākajās zemēs, iznāk zemei *B*, tad rente labībā pieaugusi tikai no 6 uz 14 kvarteriem, bet rente naudā — no 18 uz 42 st. märc.

Ja turpretim salīdzināsim Ic ar I, t. i., gadījums, kad zeme, kas neienes renti, nepavisam nepieaug savos apmēros, minimālo

renti ienesošā zeme pieaug platībā tikai niecīgā mērā, turpretim vislielākais pieaugums ir zemēm *C* un *D*, tad redzēsim, ka, apstrādātās zemes platībai pieaugot trīskārt, ražošana ir pieaugusi no 10 uz 36 kvarteriem, t. i., vairāk nekā trīskārt, rente labībā pieaugusi no 6 uz 24 kvarteriem jeb četrkārt un tikpat reižu pieaugusi rente naudā — no 18 uz 72 st. märc.

Visos šajos gadījumos pēc pašas lietas būtības lauksaimniecības produkta cena paliek nemainīga; visos gadījumos rentes kopsumma pieaug līdz ar apstrādājamās zemes paplašināšanos, ciktāl tā nenotiek vienīgi sliktākajā zemē, kas neienes nekādu renti. Bet šis pieaugums ir dažāds. Tādā pašā mērā, kādā notiek paplašināšanās labākajās zemes kategorijās un tātad produkta masa aug ne tikai proporcionāli zemes platības pieaugumam, bet straujāk, — tādā pašā mērā pieaug arī rente labībā un naudā. Tādā mērā, kādā paplašināšanās notiek galvenokārt vissliktākajā zemē un tai tuvajās zemes kategorijās (pie tam mēs pieņemam, ka vissliktākās zemes kategorija paliek viena un tā pati), rentes kopsumma nepieaug tādā pašā proporcijā, kādā paplašinās apstrādājamā platība. Tātad, ja dotas divas valstis, kurās renti neienesošā zeme *A* ir vienāda pēc kvalitātes, tad rentes summa būs pretēji proporcionāla tai attiecīgajai daļai, kuru apstrādātās zemes kopplatībā ieņem vissliktākās un mazāk labās zemes kategorijas, un tāpēc arī pretēji proporcionāla produkta masai, kas rodas, ieguldot tikpat daudz kapitāla uz tādu pašu zemes kopplatību. Tādējādi attiecība starp vissliktākās kvalitātes apstrādātās zemes daudzumu un vislabākās kvalitātes zemes daudzumu visas valsts zemes platības robežās ietekmē rentes kopsummu pretēji tam, kā attiecība starp vissliktākās apstrādātās zemes kvalitāti un labākās un vislabākās zemes kvalitāti ietekmē renti no akra un tātad, pārējiem apstākļiem nemainoties, arī rentes summu. Šo divu momentu sajaukšana ir devusi iemeslu visdažādākajiem aplamiem iebildumiem pret diferenciālās rentes teoriju.

Tātad rentes kopsumma pieaug jau tāpēc vien, ka paplašinās apstrādātās zemes platība un sakarā ar to pieaug kapitāla un darba ieguldījumi zemē.

Bet vissvarīgākais punkts ir šāds — kaut gan saskaņā ar pieņēmumu attiecība starp rentēm no dažādām zemes kategorijām, rēķinot uz vienu akru, nemainās un tāpēc nemainās arī rentes norma attiecībā uz kapitālu, kas ieguldīts katrā akrā, tomēr izrādās: ja salīdzināsim Ia ar I — kad apstrādāto akru skaits un kapitāla ieguldījums tajos pieauguši proporcionāli —, tad atradīsim, ka, tāpat kā kopējā ražošana ir pieaugusi proporcionāli apstrādātās zemes platības pieaugumam — abas ir divkāršojušās —, ir pieaugusi arī rentes kopsumma. Tā ir pieaugusi no 18 uz 36 st. märc., gluži tāpat kā akru skaits, kas pieaudzis no 4 uz 8.

Ja ņemsim kopplatību 4 akru apmērā, tad rentes kopsumma no tiem būs 18 st. märc., tātad vidējā rente, ņemot vērā zemi, kura

renti neienes, būs $4^1/_2$ st. märc. Tā varētu aprēķināt, piemēram, kāds zemes īpašnieks, kam piederētu visi 4 akri; un tādā pašā veidā statistika aprēķina visas zemes vidējo renti. Rentes kopsumma 18 st. märc. apmērā rodas, pielietojot kapitālu 10 st. märc. apmērā. Attiecību starp šiem abiem skaitļiem mēs saucam par rentes normu; šai gadījumā tātad tā ir 180%.

Tā pati rentes norma iznāk Ia gadījumā, kad 4 akru vietā tiek apstrādāti 8, bet visas zemes kategorijas vienādā mērā piedalījušās pieaugumā. Rentes kopsumma 36 st. märc. apmērā dod, ja zemes platība ir 8 akri un ieguldītais kapitāls 20 st. märc., vidējo renti $4^1/_2$ st. märc. apmērā no akra un rentes normu 180% apmērā.

Turpretim, ja aplūkosim Ib gadījumu, kur pieaugums noticis galvenokārt abās sliktākajās zemes kategorijās, tad dabūsim renti 42 st. märc. apmērā no 12 akriem, t. i., vidējo renti $3^1/_2$ st. märc. apmērā no akra. Viss ieguldītais kapitāls = 30 st. märc., tātad rentes norma = 140%. Tādējādi vidējā rente no akra samazinājusies par 1 st. märc. un rentes norma pazeminājusies no 180 uz 140%. Tātad, rentes kopsummai pieaugot no 18 uz 42 st. märc., vidējā rente te pazeminās, rēķinot tiklab uz akru, kā arī uz kapitālu; pazemināšanās ir paralēla, bet ne proporcionāla ražošanas pieaugumam. Tas notiek, kaut arī rente visās zemes kategorijās, rēķinot tiklab uz akru, kā arī uz ieguldīto kapitālu, paliek tā pati. Cēlonis ir tas, ka $^3/_4$ pieauguma iznāk uz zemi *A*, kas neienes renti, un uz zemi *B*, kas ienes tikai minimālu renti.

Ja Ib gadījumā visa paplašināšanās ierobežotos tikai ar zemi *A*, tad mums būtu 9 akri zemes *A*, 1 akrs zemes *B*, 1 akrs zemes *C* un 1 akrs zemes *D*. Rentes kopsumma joprojām būtu 18 st. märc., un tātad vidējā rente no akra šajos 12 akros būtu $1^1/_2$ st. märc.; 18 st. märc. rentes uz 30 st. märc. ieguldītā kapitāla dotu rentes normu 60% apmērā. Vidējā rente, rēķinot tiklab uz akru, kā arī uz ieguldīto kapitālu, stipri samazinātos, turpretim rentes kopsumma nepieaugtu.

Salīdzināsim, beidzot, Ic ar I un Ib. Salīdzinājumā ar I zemes platība palielinājusies trīskārt un tāpat pieaudzis ieguldītais kapitāls. Rentes kopsumma = 72 st. märc. no 12 akriem, t. i., 6 st. märc. no akra, nevis $4^1/_2$ st. märc., kā tas ir I gadījumā. Rentes norma uz ieguldīto kapitālu (72 st. märc. : 30 st. märc.) ir 240%, nevis 180%. Viss produkts pieaudzis no 10 uz 36 kvarteriem.

Salīdzinājumā ar Ib zemes platība, ieguldītais kapitāls un starpība starp apstrādātajām zemes kategorijām paliek tie paši, bet to sadalījums ir citāds. Šeit produkts = 36 kvarteriem 26 kvarteru vietā, vidējā rente no akra = 6 st. märc. $3^1/_2$ st. märc. vietā un rentes norma attiecībā pret visu avansēto tāda paša lieluma kapitālu = 240%, nevis 140%.

Lai arī kā mēs aplūkotu dažādos apstākļus, kas attēloti Ia, Ib, Ic tabulās, — vai nu kā apstākļus, kas vienā un tai pašā laikā

pastāv viens blakus otram dažādās valstīs, vai arī kā secīgus apstākļus vienā un tai pašā valstī —, mēs nonākam pie šādiem secinājumiem: ja labības cena ir nemainīga — nemainīga tāpēc, ka produkts no vissliktākās, renti neienesošās zemes paliek tas pats; ja atšķirība dažādu apstrādājamās zemes kategoriju auglībā nemainās; tātad ja produkts no vienāda lieluma kapitāla ieguldījuma attiecīgi vienādās katrā kategorijā apstrādātās zemes platības daļās ir vienāds; ja tāpēc attiecība starp rentēm no katras zemes kategorijas akra ir pastāvīga un ja rentes norma uz kapitālu, kas ieguldīts katrā vienas un tās pašas kategorijas zemes gabalā, ir vienāda: *pirmkārt*, rentes summa vienmēr pieaug līdz ar apstrādātās platības paplašināšanos un tātad līdz ar kapitāla ieguldījuma pieaugumu, izņemot gadījumu, kad visu pieaugumu dod zeme, kas renti neienes. *Otrkārt*, tiklab vidējā rente no akra (rentes kopsumma, dalīta ar visu apstrādāto akru skaitu), kā arī vidējā rentes norma (rentes kopsumma, dalīta ar visu ieguldīto kapitālu) var ļoti ievērojami mainīties un turklāt abas vienā virzienā, bet dažādās pakāpēs viena pret otru. Ja neņemam vērā gadījumu, kad paplašināšanās notiek tikai uz zemes *A*, kura renti neienes, tad izrādās, ka vidējā rente no akra un vidējā rentes norma uz kapitālu, kas ieguldīts zemkopībā, ir atkarīgas no tā, kādu daļu no visas apstrādātās zemes ieņem dažādu kategoriju zemes, vai arī, kas reducējams uz to pašu, no visa ieguldītā kapitāla sadalījuma starp dažādas auglības zemēm. Vai daudz vai maz zemes tiek apstrādāts kādā valstī un vai atkarībā no tā (izņemot to gadījumu, kad paplašināšanās notiek tikai uz zemes *A*) kopējā rentes summa ir lielāka vai mazāka, vidējā rente no akra un vidējā rentes norma uz pielietoto kapitālu nemainās līdz tam laikam, kamēr nemainās dažādu zemes kategoriju proporcijas visā apstrādājamā platībā. Lai gan notiek rentes kopsummas celšanās un pat ievērojama celšanās līdz ar apstrādājamās platības paplašināšanos un kapitāla ieguldījumu pieaugšanu, tomēr vidējā rente no akra un vidējā rentes norma uz kapitālu pazeminās, ja zemes gabali, kas neienes renti vai ienes tikai niecīgu diferenciālo renti, pieaug ātrāk nekā labākie — lielāku renti ienesošie zemes gabali. Un otrādi, vidējā rente no akra un vidējā rentes norma uz kapitālu ceļas tādā pašā mērā, kādā labākās zemes sāk ieņemt relatīvi lielāku daļu no visas platības, un tāpēc uz tām iznāk relatīvi lielāks kapitāla ieguldījums.

Tātad, ja aplūkojam vidējo renti no visas apstrādātās zemes akra vai hektāra, kā to parasti mēdz darīt statistikas darbos, salīdzinot dažādas valstis vienā un tai pašā laikmetā vai dažādus laikmetus vienā un tai pašā valstī, tad izrādās, ka vidējā rente no akra un tāpēc arī kopējā rentes summa zināmā (kaut gan nepavisam ne tādā pašā, bet gan krietni vien lielākā) mērā atbilst nevis relatīvajai, bet gan absolūtajai zemkopības auglībai attiecīgajā valstī, t. i., atbilst produktu masai, ko iegūst vidēji no vienādas

zemes platības. Tāpēc ka, jo lielāku vietu kopējā platībā ieņem labākās zemes kategorijas, jo lielāka ir produktu masa no vienāda lieluma zemes platības ar vienādu kapitāla ieguldījumu un jo lielāka ir vidējā rente no akra. Un otrādi, ja pieņemam pretējo. Tāpēc liekas, it kā renti nosacītu nevis diferenciālās auglības attiecība, bet gan absolūtā auglība un ka šādā veidā diferenciālās rentes likums tiktu iznīcināts. Tāpēc dažas parādības mēdz noliegt vai tās mēģina izskaidrot ar neesošām atšķirībām vidējās labības cenās un apstrādāto zemes gabalu diferenciālā auglībā — parādības, kas dibinātas vienkārši uz to, ka rentes kopsummas attiecību tiklab pret visu apstrādātās zemes platību, kā arī pret visu zemē ieguldīto kapitālu, ja renti neienesošās zemes auglība ir vienāda un tāpēc vienādas ražošanas cenas un vienāda starpība starp dažādiem zemes veidiem, nosaka ne tikai rente, kas tiek saņemta no akra, vai rentes norma uz kapitālu, bet tāpat arī katras zemes kategorijas akru skaita attiecība pret apstrādāto kopplatību vai, kas reducējams uz to pašu, visa ieguldītā kapitāla sadalījums starp dažādām zemes kategorijām. Līdz šim laikam šim apstāklim dīvainā kārtā nemaz nav pievērsta uzmanība. Katrā ziņā izrādās — un tas ir svarīgi mūsu pētījumu turpmākajai gaitai —, ka no akra saņemamās vidējās rentes relatīvais līmenis un vidējā rentes norma jeb rentes kopsummas attiecība pret visu zemē ieguldīto kapitālu var pieaugt vai samazināties vienkārši tāpēc, ka apstrādājamā platība tiek ekstensīvi paplašināta, nemainoties cenām, nemainoties starpībai apstrādāto zemes gabalu auglībā un nemainoties rentei no akra vai rentes normai uz kapitālu, kas ieguldīts uz akru katrā tiešām renti ienesošā zemes kategorijā, t. i., uz visu kapitālu, kas tiešām ienes renti.

Jāizdara vēl šādi papildinājumi attiecībā uz to diferenciālās rentes formu, ko esam izpētījuši I rubrikā; tiem pa daļai ir nozīme arī attiecībā uz diferenciālo renti II.

Pirmkārt, mēs redzējām, kā vidējā rente no akra vai vidējā rentes norma uz kapitālu var celties, paplašinoties apstrādājamās zemes platībai, nemainoties cenām un nemainoties starpībai apstrādājamo zemes gabalu auglībā. Tiklīdz visa zeme kādā valstī jau ir piesavināta, kapitāla ieguldījums zemē, kultūra un iedzīvotāju skaits sasniedzis noteiktu līmeni — apstākļi, kuru esamību pieņem, ja kapitālistiskās ražošanas veids, pakļaudams sev arī zemkopību, ir kļuvis par valdošo, — dažādas kvalitātes neapstrādātās zemes cenu (pieņemot, ka pastāv tikai diferenciālā rente) nosaka tādas pašas kvalitātes un tikpat ērti izvietotu apstrādāto zemes gabalu cena. Šīs zemes cena ir tāda pati — atskaitot klāt nākošās izmaksas par zemes sastrādāšanu —, kaut gan tā neienes renti. Protams, zemes cena nav nekas cits kā kapitalizēta rente. Bet arī

apstrādāto zemes gabalu cenā tiek samaksātas tikai nākotnes rentes, piemēram, uzreiz tiek izmaksātas rentes par divdesmit gadiem uz priekšu, ja noteicošā procenta likme = 5%. Ja zeme tiek pārdota, tad tā tiek pārdota kā tāda, kas ienes renti, un rentes perspektīvais raksturs (rente te tiek uzskatīta kā zemes ražojums, kas tā ir tikai šķietami) nešķiro neapstrādāto zemi no apstrādātās. Neapstrādāto zemes gabalu cena, tāpat kā rente no tiem, kuras koncentrēta izteiksme ir zemes cena, ir tīri iluzoriska, kamēr šie gabali tiešām netiek izmantoti. Bet tā ir šādā veidā noteikta a priori* un realizējas, kad rodas pircēji. Tāpēc, ja īsteno vidējo renti kādā valstī nosaka īstenā vidējā gada rentes summa un šīs pēdējās attiecība pret visu apstrādājamo platību, tad zemes platības neapstrādātās daļas cenu nosaka apstrādātās daļas cena, un tāpēc tā atspoguļo tikai kapitāla ieguldījumu un tā rezultātus apstrādātos zemes gabalos. Tā kā, izņemot vissliktāko zemi, visas zemes kategorijas ienes renti (un šī rente, kā redzēsim, aplūkojot diferenciālo renti II, pieaug līdz ar kapitāla masu un šai masai atbilstošo apstrādāšanas intensitāti), tad sakarā ar to izveidojas nomināla cena neapstrādātām zemēm, kuras tādējādi kļūst par preci, par bagātības avotu saviem īpašniekiem. Ar to izskaidrojams, kāpēc pieaug visa apgabala zemes cena, ieskaitot te arī neapstrādāto zemi (Opdaiks[187]). Spekulācija ar zemi, piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs, ir dibināta tikai uz šo atspulgu, ko kapitāls un darbs met uz neapstrādāto zemi.

Otrkārt, apstrādājamās zemes paplašināšanas process vispār notiek, vai nu pārejot uz sliktāku zemi, vai arī uz dažādām esošajām zemes kategorijām dažādās proporcijās atkarībā no tā, kas ir atrodams. Pāreja uz sliktāku zemi, protams, nekad nenotiek labprātīgi un var būt tikai — pieņemot, ka pastāv kapitālistiskais ražošanas veids, — cenu pieaugšanas sekas, bet jebkurā ražošanas veidā — tikai nepieciešamības sekas. Bet tas nav obligāti. Sliktākai zemei dod priekšroku salīdzinājumā ar relatīvi labāku zemi tās novietojuma dēļ, kuram ir izšķiroša nozīme vienmēr, kad tiek paplašināta apstrādājamā platība jaunās valstīs; tālāk, tā iemesla dēļ, ka, kaut gan zināmas joslas augsne visumā pēc savas struktūras pieder pie auglīgākajām augsnēm, tomēr vietām labākas un sliktākas kvalitātes zeme var būt pamīšus un sliktākā zeme ir jāapstrādā jau tāpēc vien, ka tā atrodas tiešā tuvumā ar labāko zemi. Ja sliktākā zeme atsevišķiem gabaliem iekļāvusies labākajā zemē, tad pēdējā dod tai novietojuma priekšrocību salīdzinājumā ar auglīgāku zemi, kas nav blakus apstrādātajai vai no jauna apstrādājamai zemei.

Tā, piemēram, Mičiganas štats bija viens no pirmajiem starp rietumu štatiem, kas sāka eksportēt labību. Tā augsne visumā ir nabadzīga. Bet tuvums Ņujorkas štatam un ūdens satiksme pa

---

* — jau iepriekš. — *Red.*

ezeriem un Eri kanālu vispirms deva tam priekšroku salīdzinājumā ar vairāk rietumos esošajiem štatiem, kas no dabas ir auglīgāki. Šī štata piemērs salīdzinājumā ar Ņujorkas štatu var ilustrēt arī to, kā notiek pāreja no labākas zemes uz sliktāku. Ņujorkas štata zemes, it sevišķi rietumdaļā, ir nesalīdzināmi auglīgākas, it sevišķi kviešu audzēšanai. Nesaudzīgas noplicināšanas rezultātā šī auglīgā zeme tika pārvērsta par neauglīgu, un tagad izrādījās, ka Mičiganas augsne ir auglīgāka.

«1838. gadā caur Bufalo kviešu milti tika transportēti pa ūdensceļu uz rietumiem, galvenokārt no Ņujorkas uz Augškanādas kviešu apvidiem. Pašlaik, kad pagājuši tikai 12 gadi, milzīgi krājumi kviešu un miltu no rietumiem tiek transportēti pa ezeru un Eri kanālu uz Bufalo un kaimiņos esošo Blekrokas ostu nosūtīšanai pa ūdensceļu uz austrumiem. Kviešu un miltu eksportu sevišķi stimulēja bads Eiropā 1847. gadā. Tāpēc kvieši Ņujorkas štata rietumos kļuva lētāki un to audzēšana — mazāk izdevīga; tas pamudināja Ņujorkas fermerus vairāk nodarboties ar lopkopību, piensaimniecību, augļkopību utt., t. i., ar tādām nozarēm, kurās, pēc viņu domām, ziemeļrietumi nespēs ar viņiem tieši konkurēt» (J. W. Johnston. «Notes of North America». Vol. I. London, 1851, p. 222—223).

Treškārt, būtu nepareizi pieņemt, ka koloniju un vispār jaunu zemju augsnei, kuras var eksportēt labību par lētāku cenu, katrā ziņā piemīt lielāka dabiskā auglība. Labība šai gadījumā tiek pārdota ne tikai zemāk par tās vērtību, bet arī zemāk par tās ražošanas cenu, proti, zemāk par ražošanas cenu, ko nosaka vidējā peļņas norma vecākajās valstīs.

Ja mēs, kā saka Džonstons (turpat, 223. lpp.),

«ar šiem jaunajiem štatiem, no kuriem ik gadus Bufalo pilsētā tiek ievesti tādi lieli daudzumi kviešu, esam paraduši savienot priekšstatu par lielu dabisko auglību un neierobežotām bagātas zemes platībām»,

tad tas pirmām kārtām ir atkarīgs no ekonomiskajiem apstākļiem. Visi iedzīvotāji tādā štatā kā, piemēram, Mičigana nodarbojās sākumā gandrīz vienīgi ar lauksaimniecību un speciāli ar tās masveida produktiem, jo tikai tos bija iespējams mainīt pret rūpniecības precēm un tropu produktiem. Tāpēc viss šī štata uzvijas produkts ir tikai labība. Tas jau pirmām kārtām atšķir kolonijas, kas dibinātas uz mūsdienu pasaules tirgus bāzes, no agrākajām un it sevišķi no antīkās pasaules kolonijām. Modernās kolonijas ar pasaules tirgus palīdzību dabū gatavā veidā tos produktus, kas citos apstākļos tām būtu jāizgatavo pašām, piemēram, apģērbu, darba rīkus utt. Tikai pamatojoties uz to, Savienības dienvidu štati varēja pārvērst kokvilnu par savu galveno produktu. Darba dalīšana pasaules tirgū dod viņiem šo iespēju. Ja tāpēc *liekas*, ka viņi, ņemot vērā viņu jaunību un samērā nelielo iedzīvotāju skaitu, ražo ļoti lielu uzvijas produktu, tad tas ir nevis viņu zemes auglības un nevis viņos mītošo iedzīvotāju darba ražīguma dēļ, bet gan viņu darba un tātad arī tā uzvijas produkta vienpusīgās formas dēļ, kurā pārstāvēts šis darbs.

Tālāk, relatīvi mazāk auglīgā aramzemē, kura tikai nesen sākta apstrādāt un kura vēl nav pietiekami apgūta, vairāk vai mazāk

labvēlīgos klimata apstākļos ir uzkrājies, vismaz augšējās kārtās, tik daudz viegli šķīstošu vielu, kas nepieciešamas augu barībai, ka tā ilgu laiku dod ražu bez mēslošanas, pat pavirši apstrādājot. Kas attiecas uz rietumu prērijām, tad te pievienojas vēl arī tas, ka tās neprasa gandrīz nekādas sevišķas izmaksas iekopšanai, jo jau no dabas ir derīgas apstrādāšanai.[33a)] Mazāk auglīgos šāda veida apgabalos uzvija rodas nevis augsnes augstas auglības rezultātā, t. i., nevis tāpēc, ka ir daudz produkta no akra, bet tāpēc, ka ir lielas platības, kuras iespējams pavirši apstrādāt, jo pati šī zeme vai nu neko nemaksā apstrādātājam, vai salīdzinājumā ar vecajām zemēm maksā ārkārtīgi lēti. Piemēram, tur, kur pastāv izgraudošanas noma, kā dažās vietās Ņujorkas, Mičiganas štatos un Kanādā utt. Viena ģimene pavirši apstrādā, teiksim, 100 akru, un, kaut gan no viena akra iegūtā produkta daudzums nav liels, no 100 akriem iznāk ievērojama uzvija pārdošanai. Pie tā vēl jāpieskaita gandrīz neko nemaksājošā lopu uzturēšana dabiskās ganībās, bez mākslīgām pļavām. Izšķiroša nozīme te ir nevis zemes kvalitātei, bet gan kvantitātei. Šādas paviršas apstrādāšanas iespēja, dabiski, ar laiku izbeidzas; tas notiek lēnāk, jo auglīgāka ir jaunā zeme, un jo ātrāk, jo lielāks ir tās produkta eksports.

«Un tomēr šāda zeme dod lieliskas pirmās ražas, pat kviešu ražas; tas, kas pirmais izmanto zemes auglību, var nosūtīt uz tirgu lielu kviešu uzviju» (turpat, 224. lpp.).

Vecākajās kultūras zemēs īpašuma attiecības, neapstrādātās zemes cena, ko nosaka apstrādātās zemes cena utt., padara neiespējamu šāda veida ekstensīvu saimniecību.

Sekojošie dati rāda, ka pretēji Rikārdo domām šai zemei nav jābūt katrā ziņā ļoti auglīgai un gluži tāpat nav nepieciešams tas, lai tiktu apstrādāti auglības ziņā vienādi augsnes veidi: Mičiganas štatā 1848. gadā ar kviešiem bija apsēti 465 900 akru un tika ražoti 4 739 300 bušeļi jeb vidēji $10^{1}/_{5}$ bušeļa no akra; atskaitot sēklu, tas dod mazāk nekā 9 bušeļus no akra. No štata 29 rajoniem 2 rajoni ražoja vidēji 7 bušeļus, 3—8, 2—9, 7—10, 6—11, 3—12, 4—13 bušeļu un tikai 1 rajons — 16 bušeļu un vēl 1—18 bušeļu no akra (turpat, 225. lpp.).

Zemkopības praksei lielāka augsnes auglība sakrīt ar iespēju nekavējoties intensīvi izmantot šo auglību. Šāda iespēja var būt lielāka no dabas nabadzīgā augsnē nekā no dabas bagātā augsnē, bet kolonists taču pirmām kārtām ķersies pie tādas zemes, kas dod šāda veida iespēju, un, trūkstot kapitālam, viņš būs spiests tā rīkoties.

[33a)] {Tieši šādu prēriju un stepes apvidu strauji augošā apstrādāšana padarījusi pēdējā laikā slaveno Maltusa tēzi — «iedzīvotāji izdara spiedienu uz eksistences līdzekļiem»[188] — par izsmieklu bērniem un pretēji tam izraisījusi agrāriešu sūdzības par to, ka zemkopība un līdz ar to arī Vācija ies bojā, ja varmācīgā ceļā netiks iznīcināti dzīvei nepieciešamie līdzekļi, kas izdara spiedienu uz iedzīvotājiem. Bet šo stepju, prēriju, pampu, ļanu utt. apstrādāšana vēl tikko sākas, tāpēc tās revolucionizējošā ietekme uz Eiropas lauksaimniecību ar laiku kļūs nesalīdzināmi jūtamāka, nekā tā bijusi līdz šim. — *F. E.*}

Beidzot, arvien lielāku jaunu zemes platību apgūšana — nerunājot par tikko aplūkoto gadījumu, kad jāķeras pie sliktākas kvalitātes zemes nekā tā, kas apstrādāta līdz šim, — dažādu kategoriju zemes apgūšana, no *A* līdz *D*, t. i., piemēram, lielu platību apstrādāšana no zemēm *B* un *C*, nebūt nenozīmē, ka iepriekš katrā ziņā jāceļas labības cenām, tāpat kā ikgadējā kokvilnas vērpšanas paplašināšanās neprasa pastāvīgu dzijas cenu celšanos. Kaut gan tirgus cenu ievērojama celšanās vai pazemināšanās ietekmē ražošanas apmērus, tomēr, par to nerunājot, arī tad, ja pastāv vidējās cenas, kuru līmenis neietekmē ražošanu, nedz aizturot, nedz sevišķi atdzīvinot to, zemkopībā (tāpat kā arī visās citās kapitālistiski vadītās ražošanas nozarēs) pastāvīgi pastāv tā relatīvā pārprodukcija, kura pati par sevi ir identiska ar uzkrāšanu un kuru, pastāvot citiem ražošanas veidiem, tieši rada iedzīvotāju skaita pieaugums un kolonijās — pastāvīgā imigrācija. Vajadzības nemitīgi pieaug, un, to paredzot, arvien jauni un jauni kapitāli pastāvīgi tiek ieguldīti jaunās zemēs, kaut vai — atkarībā no apstākļiem — dažādu zemkopības produktu ražošanai. Pie tā pati par sevi noved jaunu kapitālu rašanās. Kas attiecas uz atsevišķu kapitālistu, tad viņš savas ražošanas apmērus pieskaņo viņa rīcībā esošajam kapitālam, ciktāl viņš pats vēl ir noteicējs par savu kapitālu. Viņš tiecas tikai uz to, lai ieņemtu pēc iespējas vairāk vietas tirgū. Ja saražots pārāk daudz, tad viņš nevainos sevi, bet savus konkurentus. Atsevišķs kapitālists var paplašināt savu ražošanu, tiklab iekarojot samērā lielu pastāvošā tirgus daļu, kā arī pašu šo tirgu paplašinot.

ČETRDESMITĀ NODAĻA

DIFERENCIĀLĀS RENTES OTRĀ FORMA (DIFERENCIĀLĀ RENTE II). VISPĀRĪGAS PIEZĪMES

Līdz šim mēs aplūkojām diferenciālo renti tikai kā kapitāla vienādu ieguldījumu dažāda ražīguma rezultātu vienādās zemes platībās ar dažādu auglību, tā ka diferenciālo renti noteica starpība starp vissliktākajā, renti neienesošā zemē ieguldītā kapitāla produktu un labākā zemē ieguldītā kapitāla produktu. Pie tam mēs pieņēmām, ka kapitāli tiek ieguldīti vienā laikā dažādos zemes gabalos, tā ka katram jaunam kapitāla ieguldījumam atbilda ekstensīva zemes apstrādāšana, apstrādātās platības paplašināšanās. Bet būtībā diferenciālā rente bija beigu beigās tikai zemē ieguldīto vienādo kapitālu dažādā ražīguma rezultāts. Aplūkosim tagad, vai būs kaut kāda starpība, ja dažāda ražīguma kapitālus ieguldīs vienu pēc otra vienā un tajā pašā zemes gabalā un ja tos ieguldīs vienā laikā dažādos zemes gabalos — tikai ar to nosacījumu, ka rezultāti ir vieni un tie paši.

Pirmām kārtām nevar noliegt, ka, ciktāl runa ir par papildu peļņas rašanos, ir gluži vienalga, vai 3 st. märc. liela ražošanas cena zemes *A* vienā akrā dos produktu 1 kvartera apmērā, tā ka 3 st. märc. būs viena kvartera ražošanas cena un regulējošā tirgus cena, bet 3 st. märc. liela ražošanas cena zemes *B* vienā akrā dos 2 kvarterus un tādējādi papildu peļņu 3 st. märc. apmērā, bet 3 st. märc. liela ražošanas cena zemes *C* vienā akrā dos 3 kvarterus un 6 st. märc. papildu peļņas un, beidzot, 3 st. märc. liela ražošanas cena zemes *D* vienā akrā dos 4 kvarterus un 9 st. märc. papildu peļņas, vai arī tāds pats rezultāts iznāks no tā, ka šīs 12 st. märc. ražošanas cenas resp. 10 st. märc. kapitāla tiks ieguldītas tikpat sekmīgi, tādā pašā secībā vienā un tai pašā akrā. Kā vienā, tā otrā gadījumā kapitāls = 10 st. märc., no kurām pakāpeniski tiek ieguldītas vērtības daļas — $2^1/_2$ st. märc. apmērā —, vienalga, vai nu tās tiek ieguldītas vienlaikus 4 akros dažādas auglības zemē, vai arī cita pēc citas vienā un tai pašā akrā, un no šīm daļām, tāpēc ka produkts ir dažāds, viena nedod papildu peļņu, turpretim citas dod papildu peļņu, kas atbilst starpībai starp šo daļu produktu un renti neienesošā ieguldījuma produktu.

Papildu peļņa un dažādas papildu peļņas normas no dažādām kapitāla vērtības daļām izveidojas abos gadījumos vienādi. Un rente nav nekas cits kā šīs papildu peļņas forma, papildu peļņa ir rentes substance. Bet katrā ziņā otrajā [papildu peļņas veidošanās] metodē rodas grūtības momentā, kad papildu peļņa pārvēršas par renti, kad notiek šī formas pārmaiņa, kuras priekšnoteikums ir tas, ka kapitālistiskais nomnieks nodod papildu peļņu zemesīpašniekam. Lūk, kāpēc angļu nomnieki tik neatlaidīgi pretojas oficiālajai zemkopības statistikai. No tā izriet arī viņu cīņa pret zemesīpašniekiem sakarā ar viņu kapitāla ieguldījumu patieso rezultātu konstatēšanu (Mortons). Proti, iznomājot zemi, tiek noteikts rentes lielums, un pēc tam papildu peļņa, kas tiek iegūta no secīgiem kapitāla ieguldījumiem, nonāk nomnieka kabatā visu laiku, kamēr ir spēkā nomas līgums. Ar to izskaidrojama nomnieku cīņa par ilgstošiem nomas līgumiem un, otrādi, — kā rezultāts spēku pārsvaram lendlordu pusē — to līgumu skaita pieaugums, ko katru gadu var uzteikt (tenancies at will).

Tāpēc ir skaidrs no paša sākuma: kaut gan attiecībā uz likumu par papildu peļņas rašanos ir gluži vienalga, vai vienādi kapitāli ar dažādiem rezultātiem tiek ieguldīti reizē vienāda lieluma zemes gabalos vai arī secīgi cits pēc cita vienā un tai pašā zemes gabalā, tomēr te ir novērojama starpība attiecībā uz papildu peļņas pārvēršanos par zemes renti. Pēdējā metode ieslēdz šo pārvēršanos, no vienas puses, šaurākās, no otras puses, nestabilākās robežās. Tāpēc intensīvas kultūras zemēs (un ekonomiskajā nozīmē ar intensīvu kultūru mēs saprotam tikai to, ka kapitāls tiek koncentrēts vienā un tai pašā zemes platībā, nevis sadalīts starp zemes gabaliem, kas atrodas viens otram blakus) taksatora darbs, kā parāda Mortons savā darbā «Resources of Estates», kļūst par ļoti svarīgu, sarežģītu un grūtu profesiju. Pēc tam kad izdarīti stabilāki zemes uzlabojumi un kad izbeidzas nomas līguma termiņš, mākslīgi palielinātā zemes diferenciālā auglība sakrīt ar dabisko auglību un tāpēc arī rentes apmēra novērtējums sakrīt vispār ar rentes noteikšanu atkarībā no zemju dažādās auglības. Turpretim, ciktāl papildu peļņas rašanos nosaka ieguldītā kapitāla lielums, rente, kas iegūta, šim kapitālam sasniedzot zināmus apmērus, tiks pievienota vidējai rentei, kāda ir valstī, tāpēc zemesīpašnieki rūpējas, lai jaunā nomnieka rīcībā būtu pietiekams daudzums kapitāla, lai turpinātu apstrādāt zemi ar tādu pašu intensitāti.

Aplūkojot diferenciālo renti II, jāatzīmē vēl šādi punkti.

Pirmkārt, tās pamats un izejas punkts — ne tikai vēsturiski, bet arī tiktāl, ciktāl runa ir par tās kustību katrā zināmajā momentā, — ir diferenciālā rente I, t. i., tiklab auglības, kā arī novietojuma ziņā dažādu zemes gabalu vienlaicīga apstrādāšana,

t. i., visa zemkopības kapitāla dažādo sastāvdaļu vienlaicīga pielietošana dažādas kvalitātes zemē.

Vēsturiski tas ir pats par sevi saprotams. Kolonijās kolonistiem jāiegulda tikai niecīgs kapitāls; galvenie ražošanas aģenti ir darbs un zeme. Katrs atsevišķs ģimenes galva cenšas radīt sev un savējiem darbības lauku, kas nav atkarīgs no tā līdzbiedru kolonistu darbības lauka. Pašā zemkopībā jau pirmskapitālisma ražošanas veidu apstākļos vispār vajadzēja būt šādam stāvoklim. Aitkopībā un vispār lopkopībā, kad tās ir patstāvīgas ražošanas nozares, zeme tiek izmantota vairāk vai mazāk kopīgi, pie tam izmantošanai no paša sākuma ir ekstensīvs raksturs. Kapitālistiskais ražošanas veids izaug no agrākajiem ražošanas veidiem, kad ražošanas līdzekļi faktiski vai juridiski ir paša ražotāja īpašums, vārdu sakot, no amatnieciskās ražošanas lauksaimniecībā. Pēc lietas būtības no tā tikai pakāpeniski attīstās ražošanas līdzekļu koncentrācija un to pārvēršanās par kapitālu, kas stāv pretim tiešajiem ražotājiem, kuri pārvērsti par algotiem strādniekiem. Ciktāl kapitālistiskais ražošanas veids te parādās ar savām raksturīgajām pazīmēm, tas notiek vispirms sevišķi aitkopībā un lopkopībā, tomēr tas izpaužas nevis kapitāla koncentrācijā relatīvi nelielā zemes platībā, bet gan liela mēroga ražošanā, ar ko tiek sasniegta ekonomija zirgu skaitā un citās ražošanas izmaksās; īstenībā te netiek pielietots lielāks kapitāls vienā un tai pašā zemes gabalā. Tālāk, no zemkopības dabiskajiem likumiem izriet, ka, sasniedzot zināmu kultūras līmeni un tam atbilstošu augsnes noplicināšanu, kapitāls, kuru te arī saprotam kā jau izgatavotus ražošanas līdzekļus, kļūst par izšķirošu zemkopības elementu. Kamēr apstrādātā zeme aizņem samērā nelielu platību salīdzinājumā ar neapstrādāto zemi un nav vēl noplicināta (un šāds stāvoklis ir periodā, kad dominē lopkopība un gaļas uzturs, kad vēl nav iestājies periods, kurā dominē zemkopība un augu uzturs), topošais jaunais ražošanas veids nostājas pretim zemnieku ražošanai tieši ar viena kapitālista apstrādātās zemes platības apmēriem, t. i., atkal ar kapitāla ekstensīvu ieguldīšanu lielā zemes platībā. Tādējādi no paša sākuma jāņem vērā, ka diferenciālā rente I ir vēsturiskais pamats, kas dod izejas punktu. No otras puses, diferenciālās rentes II kustība katrā attiecīgajā momentā sākas tikai tādā novadā, kurš pats savukārt ir raibs pamats diferenciālajai rentei I.

Otrkārt, pastāvot diferenciālajai rentei II formā, auglības dažādībai pievienojas atšķirības kapitāla (un kredītspējas) sadalījumā starp fermeriem. Pašā rūpniecībā katrai ražošanas nozarei drīz vien izveidojas īpašs uzņēmuma apmēra minimums un atbilstoši tam kapitāla minimums, bez kura nav iespējams sekmīgi vadīt atsevišķu uzņēmumu. Gluži tāpat katrā ražošanas nozarē izveidojas normāls vidējs kapitāla lielums, kas pārsniedz šo minimumu; tam jābūt ražotāju vairākuma rīcībā, un tas ir to rīcībā. Lielāka apmēra kapitāls var dot papildu peļņu; mazāka apmēra

kapitāls nedod pat vidējo peļņu. Kapitālistiskais ražošanas veids tikai lēni un nevienmērīgi iekaro lauksaimniecību, kā to var novērot Anglijā, kas ir klasiska zeme attiecībā uz kapitālistisko ražošanas veidu zemkopībā. Ciktāl nepastāv brīvs labības imports vai tā ietekme ir tikai ierobežota, tāpēc ka importa apmērs ir ierobežots, tirgus cenu nosaka ražotāji, kas strādā sliktākajā zemē, t. i., ražošanas apstākļos, kuri ir nelabvēlīgāki par vidējiem. Lielākā daļa no visas lauksaimniecībā pielietotā un vispār tās rīcībā esošā kapitāla masas atrodas viņu rokās.

Ir taisnība, ka zemnieks, piemēram, patērē daudz darba savā mazajā zemes gabaliņā, bet šis darbs ir izolēts, un tam nav objektīvo — tiklab sabiedrisko, kā arī materiālo ražīguma nosacījumu, zemniekiem tie ir laupīti.

Šī apstākļa sekas ir tās, ka īstie kapitālistiskie fermeri var piesavināties daļu papildu peļņas, kas nenotiktu — vismaz ciktāl runa ir par minēto cēloni —, ja kapitālistiskais ražošanas veids būtu tikpat vienmērīgi attīstīts kā lauksaimniecībā, tā rūpniecībā.

Aplūkosim vispirms tikai papildu peļņas rašanos diferenciālās rentes II gadījumā, neskarot nosacījumus, kādos var notikt šīs papildu peļņas pārvēršanās par zemes renti.

Tādā gadījumā ir skaidrs, ka diferenciālā rente II ir tikai cita izteiksme diferenciālajai rentei I, bet pēc būtības sakrīt ar to. Atšķirībai dažādu zemju auglībā diferenciālās rentes I gadījumā ir ietekme tikai tiktāl, ciktāl tās rezultātā zemē ieguldītie kapitāli dod nevienādus rezultātus, nevienādu daudzumu produktu ar vienāda lieluma kapitāliem vai samērīgi ar šo kapitālu relatīvo lielumu. Vai šī nevienlīdzība rodas dažādiem kapitāliem, kas tiek ieguldīti cits pēc cita vienā un tai pašā zemes gabalā, vai arī kapitāliem, kas tiek ieguldīti vairākos zemes gabalos ar dažādas kvalitātes augsni, — tas neko nevar grozīt zemes auglības vai produkta atšķirībā un tāpēc arī diferenciālās rentes tapšanā no tām kapitāla daļām, kas ieguldītas produktīvāk. Tāpat kā agrāk, izdarot vienādus kapitāla ieguldījumus, zeme parāda dažādu auglību, bet tikai šajā gadījumā viena un tā pati zeme, ja secīgi ieguldītas tajā dažādas kapitāla daļas, dod tādus pašus rezultātus, kādus diferenciālās rentes I gadījumā dod dažādu kategoriju zeme, kurā ieguldītas sabiedriskā kapitāla vienāda lieluma daļas.

Pieņemsim, ka tas pats kapitāls 10 st. märc. apmērā, ko, pēc I tabulas [sk. 572. lpp.], iegulda dažādi fermeri kā patstāvīgus kapitālus $2^1/_2$ st. märc. apmērā uz četru zemes veidu — *A*, *B*, *C* un *D* katru akru, tā vietā tiktu ieguldīts pakāpeniski vienā un tai pašā zemes *D* akrā tā, ka pirmais ieguldījums dotu 4 kvarterus, otrais — 3, trešais — 2 un pēdējais — 1 kvarteru (vai arī pretējā secībā). Tādā gadījumā 1 kvartera cena, kurš iegūts no vismazāk ienesīgās kapitāla daļas 3 st. märc. apmērā, nedotu diferenciālo renti, bet noteiktu ražošanas cenu līdz tam laikam, kamēr būtu vēl

nepieciešamība pēc kviešiem, kuru ražošanas cena = 3 st. märc. Un, tā kā pēc mūsu pieņēmuma ražošana notiek kapitālistiski un tātad cena 3 st. märc. apmērā ietver sevī vidējo peļņu, ko vispār ienes kapitāls $2^1/_2$ st. märc. apmērā, tad trīs pārējās daļas, katra $2^1/_2$ st. märc. apmērā, ienesīs atkarībā no atšķirības produkta daudzumā papildu peļņu, jo šis produkts netiek pārdots par tā ražošanas cenu, bet gan par ražošanas cenu, kas atbilst vismazāk ienesīgajam kapitāla ieguldījumam $2^1/_2$ st. märc. apmērā, ieguldījumam, kurš neienes renti un kura produkta cenu regulē vispārējais ražošanas cenu likums. Papildu peļņas rašanās būtu tāda pati, kā parādīts I tabulā.

Te atkal izrādās, ka diferenciālās rentes II priekšnoteikums ir diferenciālā rente I. Produkta minimumu, ko dod kapitāls $2^1/_2$ st. märc. apmērā, t. i., vissliktākajā zemē ieguldītais kapitāls, mēs te pieņēmām par 1 kvarteru. Tātad mēs pieņemam, ka zemes *D* nomnieks bez tām $2^1/_2$ st. märc., kuras viņam ienes 4 kvarterus, par ko viņš samaksā 3 kvarterus diferenciālās rentes, iegulda tajā pašā zemē $2^1/_2$ st. märc., kuras ienes viņam pavisam tikai 1 kvarteru, t. i., tikpat, cik ienes kapitāls, kas ieguldīts vissliktākajā zemē *A*. Tādā gadījumā tas būtu kapitāla ieguldījums, kas nedod renti, jo tas dotu fermerim tikai vidējo peļņu. Te nebūtu nekādas papildu peļņas, nebūtu kam pārvērsties rentē. Bet, no otras puses, šī produkta samazināšanās, izdarot otro kapitāla ieguldījumu zemē *D*, nekādi neietekmētu peļņas normu. Tas būtu tas pats, it kā $2^1/_2$ st. märc. tiktu no jauna ieguldītas kādā jaunā zemes *A* akrā, — apstāklis, kas nekādi neietekmētu papildu peļņu un tātad arī diferenciālo renti no zemēm *A*, *B*, *C*, *D*. Bet fermerim šis papildu ieguldījums $2^1/_2$ st. märc. apmērā zemē *D* būtu izdevīgs tieši tādā pašā mērā kā saskaņā ar mūsu pieņēmumu sākotnējo $2^1/_2$ st. märc. ieguldījums zemes *D* 1 akrā, kaut gan tas ienes 4 kvarterus. Tālāk, ja turpmākie divi kapitāla ieguldījumi, $2^1/_2$ st. märc. apmērā katrs, dos viņam — pirmais 3 un otrais 2 kvarterus papildu produkta, tad produkts samazinātos no jauna salīdzinājumā ar produktu, kas tika saņemts no pirmā ieguldījuma $2^1/_2$ st. märc. apmērā zemē *D*, kas deva 4 kvarterus un tāpēc 3 kvarterus papildu peļņas. Bet tā būtu tikai papildu peļņas lieluma samazināšanās un nekādi neietekmētu nedz vidējo peļņu, nedz regulējošo ražošanas cenu. Tāda ietekme varētu būt tikai tajā gadījumā, ja papildu ražošana, kas ienes pazeminātu papildu peļņu, padarītu lieku ražošanu zemē *A* un tādējādi izslēgtu zemi *A* no apstrādāto zemju skaita. Tādā gadījumā ar produktivitātes pazemināšanos, ieguldot papildu kapitālu zemes *D* vienā akrā, būtu saistīta ražošanas cenas pazemināšanās, piemēram, no 3 uz $1^1/_2$ st. märc., ja par zemi, kas neienes renti un regulē tirgus cenu, kļūtu zemes *B* akrs.

Produkts no zemes *D* tagad būtu = 4+1+3+2=10 kvarteriem, turpretim agrāk tas bija vienlīdzīgs 4 kvarteriem. Bet kvartera cena, ko regulētu ražošanas cena no zemes *B*, samazinātos uz

$1^1/_2$ st. märc. Starpība starp [produktiem no zemēm] *D* un *B* būtu = 10−2=8 kvarteriem, kas, rēķinot $1^1/_2$ st. märc. par kvarteru, būtu 12 st. märc., bet rente naudā no zemes *D* agrāk bija = 9 st. märc. Tas ir jāatzīmē. Ja izdarām aprēķinu uz akru, tad rente ir cēlusies par $33^1/_3$%, lai gan samazinājusies papildu peļņas norma no diviem papildu kapitāliem, kuri katrs ir $2^1/_2$ st. märc.*

No tā redzams, uz kādām neparasti sarežģītām kombinācijām mudina diferenciālā rente vispār un it sevišķi tās II forma kopā ar I formu, bet Rikārdo, piemēram, to iztirzā ļoti vienpusīgi, kā vienkāršu lietu. Mēdz būt tādi gadījumi kā iepriekš minētais, kad regulējošā tirgus cena pazeminās un līdz ar to pieaug rente auglīgās zemēs, tā ka pieaug tiklab absolūtais produkts, kā arī absolūtais papildu produkts. (Diferenciālās rentes I gadījumā lejupslīdošā līnijā var pieaugt relatīvais papildu produkts un tāpēc arī rente no akra, kaut gan absolūtais papildu produkts no akra paliek tas pats vai pat samazinās.) Bet līdz ar to samazinās kapitāla ieguldījumu ražīgums, kuri tiek izdarīti cits pēc cita vienā un tai pašā zemē, kaut gan to liela daļa tiek ieguldīta auglīgākās zemēs. Ja raugāmies no viena viedokļa — no produkta daudzuma un ražošanas cenu viedokļa, darba ražīgums ir pieaudzis. Bet no cita viedokļa tas ir samazinājies, jo papildu peļņas norma un papildu produkts uz akru dažādiem kapitāla ieguldījumiem tajā pašā zemē ir samazinājušies.

Diferenciālā rente II, secīgu kapitāla ieguldījumu ražīgumam samazinoties, tikai tad būtu katrā ziņā saistīta ar ražošanas cenas celšanos un ražīguma absolūtu samazināšanos, ja šos kapitāla ieguldījumus būtu iespējams izdarīt vienīgi sliktākajā zemē *A*. Ja zemes *A* akrs, kas deva uz kapitāla ieguldījumu $2^1/_2$ st. märc. apmērā 1 kvarteru par ražošanas cenu 3 st. märc. apmērā, dod, papildus ieguldot $2^1/_2$ st. märc., t. i., kopā ieguldot 5 st. märc., pavisam tikai $1^1/_2$ kvartera, tad šo $1^1/_2$ kvarteru ražošanas cena = 6 st. märc., un tāpēc viena kvartera ražošanas cena = 4 st. märc. Katra ražīguma pazemināšanās, pieaugot kapitāla ieguldījumam, nozīmētu te produkta relatīvu samazināšanos no akra, bet tāda pati ražīguma pazemināšanās labāko kategoriju zemēs nozīmē tikai papildu uzvijas produkta samazināšanos.

Bet pēc lietas būtības intensīva zemkopības kultūra, t. i., secīgi kapitāla ieguldījumi vienā un tai pašā zemē, attīstās galvenokārt vai lielākā mērā labākajās zemes kategorijās. (Mēs nerunājam te par tiem stabilajiem uzlabojumiem, ar kuru palīdzību līdz tam laikam nederīgas zemes tiek pārvērstas par derīgām.) Tāpēc secīgu kapitāla ieguldījumu krītošam ražīgumam jāiedarbojas galvenokārt iepriekš minētajā veidā. Pie tam labākā zeme tiek izraudzīta tāpēc, ka tā dod visvairāk cerības iegūt peļņu no tajā iegul-

* Šeit aprēķinos pieļautas dažas kļūdas. — *Red.*

dītā kapitāla, jo tajā ir visvairāk dabisko auglības elementu, kurus atliek tikai izmantot.

Kad pēc labības likumu atcelšanas zemkopības kultūra Anglijā kļuva vēl intensīvāka, lielas zemes platības, kurās agrāk tika kultivēti kvieši, sāka izmantot citiem nolūkiem, it sevišķi ganībām, turpretim kviešu audzēšanai visvairāk noderīgos auglīgos laukus drenēja un citādā veidā uzlaboja, kviešu audzēšanai pielietotais kapitāls tika koncentrēts samērā mazākā zemes platībā.

Šajā gadījumā — un visas iespējamās papildu peļņas normas, kas atrodas starp labākās zemes vislielāko papildu produkta daudzumu un renti neienesošās zemes *A* produktu daudzumu, atbilst te nevis relatīvam, bet gan absolūtam papildu produkta pieaugumam no akra — no jauna radusies papildu peļņa (potenciālā rente) pārstāv nevis par renti pārvērtušos agrākās vidējās peļņas daļu (produkta daļu, kurā agrāk tika pārstāvēta vidējā peļņa), bet gan klāt nākušo papildu peļņu, kura no šīs formas pārvēršas par renti.

Turpretim tikai tajā gadījumā, ja pieprasījums pēc labības pieaugtu tādā mērā, ka tirgus cena pārsniegtu ražošanas cenu zemē *A* un tāpēc papildu produktu no zemēm *A*, *B* vai kādas citas kategorijas zemes varētu iegūt tikai par augstāku cenu nekā 3 st. märc., — tikai šajā gadījumā produkta samazināšanās, papildus ieguldot kapitālu kādā no zemēm *A*, *B*, *C*, *D*, būtu saistīta ar ražošanas cenas un regulējošās tirgus cenas celšanos. Ciktāl šāds stāvoklis nodibinātos uz samērā ilgstošu laiku un neizraisītu papildu zemes *A* (vismaz zemes ar tādu kvalitāti, kāda ir zemei *A*) apstrādāšanu un vispār nekāda cita ietekme neradītu labības piedāvājumu par lētākām cenām, darba alga, pārējiem apstākļiem nemainoties, celtos labības sadārdzināšanās rezultātā un atbilstoši tam pazeminātos peļņas norma. Šajā gadījumā būtu vienalga, vai pieaugušo pieprasījumu apmierinātu, apstrādājot sliktākas kvalitātes zemi nekā *A* vai arī papildus ieguldot kapitālu vienalga kurā no četrām zemes kategorijām. Diferenciālā rente sāktu celties sakarā ar peļņas normas pazemināšanos.

Šo vienu gadījumu, kad jau apgūtās zemēs papildus ieguldīto kapitālu krītošais ražīgums var novest pie ražošanas cenas celšanās, peļņas normas pazemināšanās un augstākas diferenciālās rentes izveidošanās, — jo šī pēdējā šādos apstākļos celtos visos zemes veidos gluži tāpat, it kā tirgus cenu tagad sāktu regulēt zeme, kas ir sliktāka nekā *A*, — šo gadījumu Rikārdo pārvērš par vienīgo gadījumu, par normālu gadījumu, uz kuru viņš reducē visu diferenciālās rentes II rašanos.

Tā tas arī tiešām būtu, ja tiktu apstrādāta tikai zeme *A* un ja tajā izdarītie secīgie kapitāla ieguldījumi nebūtu saistīti ar produkta proporcionālu pieaugumu.

Tādējādi te diferenciālās rentes II gadījumā pilnīgi aizmirst diferenciālo renti I.

Izņemot šo gadījumu, kad vai nu nepietiek piedāvājuma no jau apstrādātajām zemēm un tāpēc tirgus cena ilgu laiku pārsniedz ražošanas cenu, kamēr nesākas jaunas — sliktākas papildu zemes apstrādāšana vai kamēr visu dažādu kategoriju zemēs ieguldītā papildu kapitāla produktu ir iespējams realizēt par augstāku ražošanas cenu nekā tā, kas pastāvēja līdz šim, — izņemot šo gadījumu, papildu kapitālu ražīguma relatīva samazināšanās neskar regulējošo ražošanas cenu un peļņas normas. Vispār runājot, ir iespējami vēl trīs šādi gadījumi:

a) ja papildu kapitāls, kas ieguldīts jebkura veida — *A, B, C, D* zemē, dod tikai peļņas normu, ko nosaka ražošanas cena zemē *A*, tad tā rezultātā nerodas papildu peļņa un tātad arī nekāda rente — nerodas, gluži tāpat kā tad, ja sāktu apstrādāt papildu zemi *A*;

b) ja papildu kapitāls dod lielāku daudzumu produkta, tad, pats par sevi saprotams, rodas jauna papildu peļņa (potenciālā rente), ja regulējošā cena paliek tā pati. Pēdējais ne vienmēr notiek, proti, nenotiek tad, ja šī papildu ražošana izslēdz zemi *A* no apstrādājamo zemju skaita un līdz ar to arī no konkurējošo zemes kategoriju skaita. Tad ražošanas regulējošā cena pazeminās. Peļņas norma celtos, ja ar to būtu saistīta darba algas pazemināšanās vai ja lētākais produkts ieietu kā elements pastāvīgajā kapitālā. Ja papildu kapitālu pieaugošais ražīgums realizētos labākajās zemes kategorijās — *C* un *D*, tad tikai no ražīguma pieauguma pakāpes un no jaunieguldīto kapitālu masas būtu atkarīgs tas, kādā mērā pieaugušas papildu peļņas (un tātad arī pieaugušas rentes) rašanās būtu saistīta ar cenas pazemināšanos un peļņas normas celšanos. Peļņas norma var celties arī bez darba algas pazemināšanās, palētinoties pastāvīgā kapitāla elementiem;

c) ja kapitāla papildu ieguldījums dod papildu peļņu dilstošā apmērā, bet tomēr tā, ka šī ieguldījuma produkts dod uzviju salīdzinājumā ar tāda paša zemē *A* ieguldītā kapitāla produktu, tad, ja tikai pieaugušais piedāvājums neizslēdz zemi *A* no apstrādājamo zemju skaita, visos apstākļos rodas jauna papildu peļņa, pie tam tā var rasties vienā laikā zemēs *D, C, B, A*. Ja turpretim tiks izbeigta sliktākās zemes *A* apstrādāšana, tad regulējošā ražošanas cena pazemināsies un no attiecības starp samazināto 1 kvartera cenu un pieaugušo kvarteru skaitu, no kuriem rodas papildu peļņa, ir atkarīgs, vai naudā izteiktā papildu peļņa un tātad arī diferenciālā rente ceļas vai pazeminās. Bet katrā ziņā te atklājas tas interesantais apstāklis, ka, samazinoties papildu peļņai secīgu kapitāla ieguldījumu rezultātā, ražošanas cena var samazināties, nevis obligāti celties, kā tas liekas pirmajā acumirklī.

Šie kapitāla papildu ieguldījumi ar dilstošiem papildu produktiem tieši atbilst tam gadījumam, kad zemēs, kuras pēc savas auglības ir starp *A* un *B*, *B* un *C*, *C* un *D*, būtu, piemēram, ieguldīti 4 jauni patstāvīgi kapitāli, $2^1/_2$ st. mārc. apmērā katrs, kuri dotu

attiecīgi $1^1/_2$ kvartera, $2^1/_3$, $2^2/_3$ un 3 kvarterus. Visās šajās zemēs visiem četriem papildu kapitāliem rastos papildu peļņas, potenciālās rentes, kaut gan papildu peļņas norma salīdzinājumā ar to, kuru ienes tāds pats kapitāla ieguldījums atbilstoši labākajā zemē, samazinātos. Pie tam būtu pilnīgi vienalga, vai šie četri kapitāli ir ieguldīti zemē *D* utt. vai arī sadalīti starp zemēm *D* un *A*.

Mēs tagad tuvojamies būtiskajai atšķirībai starp abām diferenciālās rentes formām.

Kad runa ir par diferenciālo renti I, te, nemainoties ražošanas cenai un nemainoties atšķirībām [starp dažādu zemju produktiem], līdz ar rentes kopsummu var celties vidējā rente no akra vai vidējā rentes norma uz kapitālu. Bet vidējais ir tikai abstrakcija. Patiesais rentes līmenis, rēķinot no akra vai uz kapitālu, te paliek agrākais.

Turpretim rentes līmenis, rēķinot uz akru, tajos pašos apstākļos var celties, kaut gan rentes norma, rēķinot uz ieguldīto kapitālu, paliek agrākā.

Pieņemsim, ka ražošana dubultojas sakarā ar to, ka katrā no zemes kategorijām *A, B, C, D* tiek ieguldīts kapitāls nevis $2^1/_2$, bet 5 st. märc. apmērā, t. i., pavisam 20 st. märc., nevis 10 st. märc., pie tam relatīvā auglība paliek līdzšinējā. Tas būtu gluži tas pats, it kā 1 akra vietā katrā no šīm zemes kategorijām tiktu apstrādāti 2 akri, pie tam izmaksas paliktu tās pašas. Peļņas norma nemainītos tāpat kā tās attiecība pret papildu peļņu resp. renti. Bet, ja zeme *A* tagad sāktu ienest 2 kvarterus, zeme *B* — 4, zeme *C* — 6, zeme *D* — 8, tad ražošanas cena joprojām būtu 3 st. märc. par kvarteru, jo šī pieauguma cēlonis būtu nevis divkārša auglība, ieguldot to pašu kapitālu, bet gan tā pati auglība, divkāršojot kapitālu. Šie 2 kvarteri no zemes *A* maksātu tagad 6 st. märc., tāpat kā agrāk 1 kvarters maksāja 3 st. märc. Peļņa visās četrās zemes kategorijās būtu divkāršojusies, bet tikai tāpēc, ka divkāršojies ieguldītais kapitāls. Un rente būtu divkāršojusies, būtu pieaugusi tādā pašā attiecībā; tā būtu vienlīdzīga 2 kvarteriem zemē *B* 1 kvartera vietā, 4 kvarteriem zemē *C* 2 kvarteru vietā un 6 kvarteriem zemē *D* 3 kvarteru vietā, un atbilstoši tam rente naudā zemēs *B, C, D* būtu vienlīdzīga 6 st. märc., 12 st. märc., 18 st. märc. Tāpat kā produkts no akra, būtu divkāršojusies arī naudas rente, rēķinot uz akru, un tātad zemes cena, kurā kapitalizējas šī naudas rente. Pēc šāda aprēķina, ceļas rente labībā un naudā un tātad arī zemes cena, jo mērogs, ar kuru tiek mērīta zeme, akrs, ir pastāvīga lieluma zemes platība. Turpretim rentes normā, t. i., rentes attiecībā pret ieguldīto kapitālu, nav notikusi nekāda pārmaiņa. Rentes kopsumma 36 st. märc. attiecas pret ieguldīto kapitālu 20 st. märc. tāpat kā rentes kopsumma 18 st. märc. pret ieguldīto kapitālu 10 st. märc. Tas pats ir pareizi par katrā zemes kategorijā iegūtās naudas rentes attiecību pret tajā ieguldīto kapitālu, piemēram, 12 st. märc. rentes no zemes *C* attiecas pret 5 st. märc.

kapitāla, tāpat kā agrāk 6 st. märc. rentes attiecās pret $2^1/_2$ st. märc. kapitāla. Pie tam nerodas jaunas atšķirības starp ieguldītajiem kapitāliem, bet rodas jauna papildu peļņa tikai tāpēc, ka kādā no renti ienesošajām zemēm vai arī visās zemēs tiek ieguldīts papildu kapitāls, ienesot pie tam proporcionāli savam lielumam agrāko produktu. Ja divkāršs kapitāla ieguldījums tiktu izdarīts, piemēram, tikai zemē *C*, tad diferenciālā rente starp *C*, *B* un *D* attiecībā pret kapitālu paliktu tā pati, tāpēc ka no *C* iegūtā rentes masa gan būtu divkāršojusies, bet būtu divkāršojies arī ieguldītais kapitāls.

No tā redzams, ka, nemainoties ražošanas cenai, nemainoties peļņas normai un nemainoties [dažādu zemju produktu] atšķirībām (un tāpēc nemainoties papildu peļņas resp. rentes normai attiecībā pret kapitālu), rentes apmēri produktā un naudā no akra un tātad arī zemes cena var celties.

Tas pats var notikt, papildu peļņas normām un tātad arī rentei samazinoties, t. i., samazinoties vēl arvien renti nesošo kapitāla papildu ieguldījumu ražīgumam. Ja otrreizēji kapitāla ieguldījumi $2^1/_2$ st. märc. apmērā nedotu divkāršu produktu, bet zemē *B* dotu tikai $3^1/_2$ kvartera, zemē *C* — 5 un zemē *D* — 7 kvarterus, tad diferenciālā rente zemē *B* kapitāla otrajam ieguldījumam $2^1/_2$ st. märc. apmērā būtu tikai $^1/_2$ kvartera, nevis 1 kvarters, zemē *C* — 1 kvarters, nevis 2 un zemē *D* — 2 kvarteri, nevis 3. Attiecība starp renti un kapitālu abu secīgo ieguldījumu gadījumā būtu šāda:

	PIRMAIS IEGULDĪJUMS				OTRAIS IEGULDĪJUMS			
B:	rente 3 st. m.,	kapitāls	$2^1/_2$ st. m.		Rente	$1^1/_2$ st. m.,	kapitāls	$2^1/_2$ st. m.
C:	„ 6 „ „	„	$2^1/_2$ „ „		„	3 „ „	„	$2^1/_2$ „ „
D:	„ 9 „ „	„	$2^1/_2$ „ „		„	6 „ „	„	$2^1/_2$ „ „

Lai gan kapitāla relatīvā ražīguma norma un tātad arī papildu peļņa, ņemot to attiecībā pret kapitālu, ir tā pazemināj ušās, rente labībā un naudā būtu cēlusies zemei *B* no 1 uz $1^1/_2$ kvartera (no 3 uz $4^1/_2$ st. märc.), zemei *C* — no 2 uz 3 kvarteriem (no 6 uz 9 st. märc.) un zemei *D* — no 3 uz 5 kvarteriem (no 9 uz 15 st. märc.). Šajā gadījumā atšķirības papildu kapitāliem salīdzinājumā ar zemē *A* ieguldīto kapitālu būtu samazinājušās, ražošanas cena būtu palikusi tā pati, bet rente no akra un tātad arī zemes cena par akru būtu pieaugusi.

Kas attiecas uz diferenciālās rentes II kombinācijām, kuras nepieciešamais pamats ir diferenciālā rente I, tad tās ir šādas

CETRDESMIT PIRMĀ NODAĻA

DIFERENCIĀLĀ RENTE II. — PIRMAIS GADĪJUMS: PASTĀVĪGA RAŽOŠANAS CENA

Ar šo priekšnoteikumu paredzēts, ka tirgus cenu joprojām regulē kapitāls, kas ieguldīts vissliktākajā zemē *A*.

I. Ja papildu kapitāls, kas ieguldīts kādā renti ienesošā zemē *B*, *C*, *D*, ražo tikai tik daudz, cik ražo tāds pats kapitāls, kas ieguldīts zemē *A*, t. i., ja, pastāvot attiecīgai regulējošai ražošanas cenai, tas ienes tikai vidējo peļņu, nedodot tādējādi nekādu papildu peļņu, tad tā ietekme uz renti ir vienlīdzīga nullei. Viss paliek pa vecam. Tas ir tas pats, it kā zemes *A* — vissliktākās zemes jebkurš daudzums akru tiktu pievienots jau apstrādātas zemes platībai.

II. Papildu kapitāli ražo visu kategoriju zemēs papildu produktus proporcionāli šo kapitālu lielumam, t. i., ražošana pieaug atkarībā no katras kategorijas zemes specifiskās auglības, proporcionāli papildu kapitāla lielumam. XXXIX nodaļā mūsu izejas punkts bija šāda I tabula:

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
A . . .	1	2½	½	3	1	3	3	0	0	0
B . . .	1	2½	½	3	2	3	6	1	3	120%
C . . .	1	2½	½	3	3	3	9	2	6	240%
D . . .	1	2½	½	3	4	3	12	3	9	360%
Kopā	4	10	—	12	10	—	30	6	18	—

Tagad no tā iznāk:

II TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
A . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	2	3	6	0	0	**0**
B . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	4	3	12	2	6	120%
C . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	6	3	18	4	12	240%
D . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	8	3	24	6	18	360%
	4	20	—	—	20	—	60	12	36	—

Šinī gadījumā nav nepieciešams, lai kapitāls tiktu ieguldīts katrā no zemes kategorijām dubulti, kā tas ir tabulā. Likums paliek tas pats, ja tikai kādā vienā vai vairākās renti ienesošās zemes kategorijās ir ieguldīts papildu kapitāls jebkurā proporcijā. Nepieciešams tikai tas, lai ražošana visās šajās zemēs pieaugtu tādā pašā attiecībā, kādā pieaug kapitāls. Rente te pieaug, vienīgi ar zemē ieguldītā kapitāla pieaugumu un proporcionāli šim kapitāla pieaugumam. Šāds produkta un rentes pieaugums, kas ir ieguldītā kapitāla pieauguma rezultāts un proporcionāls tam, ne ar ko neatšķiras nedz pēc produkta daudzuma, nedz pēc rentes lieluma no tā gadījuma, kad pieaug renti ienesošo kvalitatīvi vienādo zemes gabalu apstrādātā platība un kad šo platību sāk apstrādāt, ieguldot tādu pašu kapitālu, kāds tika ieguldīts agrāk, apstrādājot tās pašas kvalitātes zemes gabalus. Piemēram, gadījumā, kas attēlots II tabulā, rezultāts būtu tas pats, ja papildu kapitāls $2^1/_2$ st. märc. apmērā uz akru tiktu ieguldīts zemju *B, C* un *D* otrajos akros.

Šinī piemērā nav paredzēta tālāk kaut kāda produktīvāka kapitāla pielietošana, bet tikai lielāka kapitāla pielietošana tajā pašā platībā un ar tiem pašiem rezultātiem kā līdz šim.

Visi relatīvie lielumi te paliek agrākie. **Protams, ja aplūkojam** nevis relatīvās atšķirības, bet tīri aritmētiskās, tad redzam, ka no dažādām zemes kategorijām iegūtā diferenciālā rente var mainīties. Pieņemsim, piemēram, ka papildu kapitāls ieguldīts tikai zemēs *B* un *D*. Tad zemju *D* un *A* produkta starpība = 7 kvarteriem, agrāk šī starpība bija = 3, zemju *B* un *A* produkta starpība = 3 kvarteriem, agrāk bija = 1, zemju *C* un *B* produkta starpība = — 1, agrāk bija = + 1 utt. Bet šai aritmētiskajai starpībai, kurai ir izšķiroša nozīme diferenciālās rentes I gadījumā, ciktāl tajā ir izteikta atšķirība ražīgumā, kad ieguldītā kapitāla apmērs ir vienāds, šajā gadījumā nav nekādas nozīmes, jo tā ir tikai sekas tam, vai dažādi papildu kapitāli ir ieguldīti vai nav, pie tam star-

pība katrai vienlīdzīgai kapitāla daļai dažādos zemes gabalos nemainās.

III. Papildu kapitāli ienes papildu produktu un tāpēc rada papildu peļņu, bet, normai pazeminoties, tā nav proporcionāla papildu kapitālu pieaugumam.

III TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
A . .	1	$2^1/_2$	$^1/_2$	3	1	3	3	0	0	0
B . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$2+1^1/_2=3^1/_2$	3	$10^1/_2$	$1^1/_2$	$4^1/_2$	90%
C . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$3+2=5$	3	15	3	9	180%
D . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$4+3^1/_2=7^1/_2$	3	$22^1/_2$	$5^1/_2$	$16^1/_2$	330%
	—	$17^1/_2$	$3^1/_2$	21	17	—	51	10	30	—

Izdarot šo trešo pieņēmumu, atkal ir vienalga, vai kapitāla otrreizējie papildu ieguldījumi iznāk vienmērīgi vai nevienmērīgi uz dažādām zemes kategorijām, vienādās vai nevienādās attiecībās samazinās papildu peļņas ražošana, papildu kapitāls tiek ieguldīts vienā un tai pašā renti ienesošā zemes kategorijā vai arī tiek sadalīts — vienmērīgi vai nevienmērīgi — starp renti ienesošām dažādas kvalitātes zemēm. Visi šie apstākļi nav necik svarīgi mūsu iztirzājamam likumam. Vienīgais mūsu pieņēmums ir tas, ka papildu kapitāls, kas ieguldīts renti ienesošā jebkuras kategorijas zemē, dod papildu peļņu, bet dilstošā proporcijā salīdzinājumā ar kapitāla pieauguma pakāpi. Šīs samazināšanās robežas svārstās mūsu priekšā esošās tabulas piemēros starp 4 kvarteriem = 12 st. mārc., produktu, ko devis kapitāla pirmais ieguldījums vislabākajā zemē *D*, un 1 kvarteru = 3 st. mārc., produktu, ko devis tāds pats kapitāla ieguldījums vissliktākajā zemē *A*. Produkts, ko ražo vislabākajā zemē, ieguldot I kapitālu, ir maksimālā robeža, un produkts, ko ražo renti neienesošā vissliktākajā zemē *A*, kura nedod nekādu papildu peļņu, ieguldot tādu pašu kapitālu, ir minimālā robeža produktam, kas tiek iegūts no secīgiem kapitāla ieguldījumiem renti ienesošās jebkura veida zemēs, kapitāla secīgo ieguldījumu ražīgumam samazinoties. Ja II pieņēmums atbilst gadījumam, kad apstrādātai zemes platībai tiek pievienoti jauni — kvalitātes ziņā vienādi labāko kategoriju zemes gabali, kad pieaug kaut kādas kategorijas apstrādātās zemes daudzums, tad III pieņēmums atbilst gadījumam, kad tiek apstrādāti papildu zemes gabali, kuru dažādās auglības pakāpes sadalās starp *D* un

A, starp labākās un sliktākās zemes auglību. Ja kapitāla secīgie ieguldījumi tiek izdarīti vienīgi zemē *D*, tad tie var ietvert sevī atšķirības, kas pastāv starp zemēm *D* un *A*, tālāk — atšķirības starp zemēm *D* un *C*, tāpat kā arī starp zemēm *D* un *B*. Ja visi tie tiek izdarīti zemē *C*, tad tikai atšķirības starp zemēm *C* un *A* vai *B*, ja zemē *B*, tad tikai atšķirības starp zemēm *B* un *A*.

Bet likums ir tāds: rente visu šo kategoriju zemēs absolūti pieaug, kaut arī ne proporcionāli papildus ieguldītajam kapitālam.

Papildu peļņas norma samazinās tiklab attiecībā pret papildu kapitālu, kā arī attiecībā pret visu zemē ieguldīto kapitālu, bet papildu peļņas absolūtais lielums pieaug gluži tāpat, kā kapitāla peļņas normas samazināšanās vispār pa lielākajai daļai ir saistīta ar peļņas absolūtās masas pieaugumu. Piemēram, papildu peļņas vidējā norma no kapitāla, kas ieguldīts zemē *B*, = 90% no kapitāla, bet, izdarot pirmo kapitāla ieguldījumu, tā bija = 120%. Bet kopējā papildu peļņa pieaug no 1 kvartera uz $1^1/_2$ un no 3 st. mārc. uz $4^1/_2$. Visa rente pati par sevi — nevis attiecībā pret divkārt pieaugušo avansēto kapitālu — ir absolūti pieaugusi. Atšķirība starp dažādu zemes veidu rentēm un to savstarpējā attiecība tevar mainīties, taču šī atšķirību pārmaiņa ir nevis cēlonis, bet gan sekas tam, ka pieaug viena zemes rente attiecībā pret otru zemes renti.

IV. Gadījums, kad kapitāla papildu ieguldījumi labākajās zemēs ražo lielāku produkta daudzumu nekā sākotnējie ieguldījumi, neprasa tālāku analīzi. Pats par sevi saprotams, ka, izdarot šādu pieņēmumu, rentes no akra pieaug un turklāt lielākā proporcijā nekā papildu kapitāls, lai arī kādas kategorijas zemē tas būtu ieguldīts. Šajā gadījumā kapitāla papildu ieguldījums ir savienots ar zemes uzlabojumu. Tepat iederas arī gadījumi, kad mazāka kapitāla papildu ieguldījums iedarbojas tāpat vai vēl vairāk nekā iepriekšējais — lielāka kapitāla papildu ieguldījums. Šis gadījums nav pilnīgi identisks ar iepriekšējo, pie tam starp tiem pastāvošajai atšķirībai ir svarīga nozīme visos kapitāla ieguldījumos. Ja, piemēram, 100 vienības dod peļņu 10 vienības, bet 200 vienības, ja tās noteiktā formā pielieto, dod peļņu 40 vienības, tad peļņa ir pieaugusi no 10% uz 20%, un tiktāl tas ir tas pats, kā ja 50 vienības, pielietojot tās lietderīgākā formā, būtu devušas peļņu 10 vienības agrāko 5 vienību vietā. Mēs te pieņemam, ka peļņas pieaugums ir saistīts ar attiecīgu produkta pieaugumu. Bet atšķirība ir tā, ka vienā gadījumā man ir jādivkāršo kapitāls, turpretim otrā gadījumā es iegūstu divkāršu efektu ar agrāko kapitālu. Nepavisam nav vienalga, vai es ražoju 1) agrāko produktu, izlietojot pusi no agrākā daudzuma dzīvā un materializētā darba, vai 2) divkāršotu produktu, izlietojot agrāko darba daudzumu, vai 3) četrkāršotu produktu, izlietojot divkāršu darba daudzumu. Pirmajā gadījumā darbs — dzīvajā vai materializētajā formā — atbrīvojas un ir izlietojams kaut kā citādi; iespēja rīkoties ar darbu

un kapitālu pieaug. Kapitāla (un darba) atbrīvošanās pati par sevi ir bagātības pieaugums; tā iedarbojas gluži tāpat, it kā šis papildu kapitāls būtu iegūts ar uzkrāšanas palīdzību, bet tā ietaupa uzkrāšanas darbu.

Pieņemsim, ka kapitāls [radīdams ražošanas cenu] 100 vienībās ir ražojis 10 metru produkta. 100 vienības ietver sevī tiklab pastāvīgo kapitālu, kā arī dzīvo darbu un peļņu. Tādējādi metrs maksā 10 vienības. Ja tagad ar tā paša kapitāla 100 vienību palīdzību es varu ražot 20 metru, tad metrs maksās 5 vienības. Ja turpretim es varu ar kapitālu 50 vienībās ražot 10 metru, tad metrs tāpat maksās 5 vienības, pie tam atbrīvojas kapitāls 50 vienībās, ja tikai agrākais preces piedāvājums ir pietiekams. Ja man ir jāiegulda kapitāls 200 vienībās, lai ražotu 40 metru, tad metrs tāpat maksās 5 vienības. Vērtības, tāpat kā cenas noteikšana tikpat maz ļauj saskatīt te kaut kādu atšķirību kā produktu masa, kas proporcionāla avansētajam kapitālam. Bet vienā gadījumā atbrīvojas kapitāls; otrajā gadījumā tiek ietaupīts papildu kapitāls, kad vajag dubultot produkciju; trešajā gadījumā palielinātu produkta daudzumu iespējams iegūt tikai ar nosacījumu, ja pieaugs avansētais kapitāls, lai arī ne tādā proporcijā, kāda būtu vajadzīga, ja lielāku daudzumu produkta vajadzētu izgatavot, pastāvot agrākajam ražīgajam spēkam. (Pieder pie I daļas.)

No kapitālistiskās ražošanas viedokļa attiecībā nevis uz virsvērtības pieaugšanu, bet uz ražošanas izmaksu samazināšanos — un ražošanas izmaksu samazināšanās pat uz elementu, kas rada virsvērtību, uz darbu, izdara kapitālistam tādu pašu pakalpojumu un rada viņam peļņu, turpretim regulējošā ražošanas cena paliek tā pati — pastāvīgā kapitāla pielietošana vienmēr ir lētāka nekā mainīgā kapitāla pielietošana. Tiešām, tā priekšnoteikums ir kapitālistiskajam ražošanas veidam atbilstošā kredīta attīstība un aizdevu kapitāla pārpilnība. No vienas puses, es pielietoju 100 st. märc. papildu pastāvīgā kapitāla, ja 100 st. märc. ir 5 strādnieku produkts gada laikā, no otras puses, 100 st. märc. kā mainīgo kapitālu. Ja virsvērtības norma = 100%, tad 5 strādnieku ražotā vērtība = 200 st. märc., turpretim 100 st. märc. pastāvīgā kapitāla vērtība = 100 st. märc., un kā kapitālam tā varbūt ir = 105 st. märc., ja procenta likme = 5%. Vienas un tās pašas naudas summas atkarībā no tā, vai tās avansētas ražošanai kā pastāvīgā kapitāla vērtība vai kā mainīgā kapitāla vērtība, izteic, ja aplūkojam to produktu, ļoti dažādas vērtības. Kas attiecas, tālāk, uz preču ražošanas izmaksām no kapitālista viedokļa, tad starpība vēl ir tā, ka no šīm 100 st. märc. pastāvīgā kapitāla, ciktāl tās ir ieguldītas kā pamatkapitāls, preces vērtībā ieiet tikai nolietošanās, bet 100 st. märc., kas iztērētas darba algai, ir pilnīgi jāatražo.

Kolonistiem un vispār patstāvīgiem sīkražotājiem, kuru rīcībā nemaz nav kapitāla vai kuru rīcībā tas var būt tikai tad, ja viņi maksā augstus procentus, tā produkta daļa, kas atbilst darba

algai, ir viņu ienākums, turpretim kapitālistiem tā ir kapitāla avansējums. Tāpēc pirmais uzskata šo darba izlietojumu kā nepieciešamu nosacījumu, lai ražotu darba produktu, kas pirmām kārtām tad arī ir domāts. Bet, kas attiecas uz virsdarbu, ko viņš izlieto virs nepieciešamā darba, tad tas, protams, realizējas virsproduktā, un, ciktāl viņš var to pārdot vai personiski patērēt, viņš uzskata šo produktu kā kaut ko tādu, kas viņam neko nav maksājis, jo tas nav maksājis materializētu darbu. Tikai šī pēdējā izlietojums nozīmē viņam bagātības atsavināšanu. Viņš, dabiski, cenšas pārdot pēc iespējas dārgāk, bet arī pārdošana zem vērtības un zem kapitālistiskās ražošanas cenas vēl arvien nozīmē viņam peļņu, ja tikai šo peļņu neanticipē parādi, hipotēkas utt. Turpretim kapitālistiem tiklab mainīgā kapitāla, kā arī pastāvīgā kapitāla ieguldījums ir vienlīdz kapitāla avansējums. Relatīvi lielāks pastāvīgā kapitāla avansējums samazina, pārējiem apstākļiem nemainoties, ražošanas izmaksas, tāpat kā īstenībā arī preču vērtību. Tāpēc, lai gan peļņa rodas tikai no virsdarba, tātad tikai no mainīgā kapitāla pielietošanas, tomēr atsevišķam kapitālistam var likties, ka dzīvais darbs ir visdārgākais ražošanas cenas elements, kas visvairāk jāsamazina līdz minimumam. Tā ir tikai tās patiesības kapitālistiski sagrozīta forma, ka relatīvi lielāka pagājušā darba pielietošana salīdzinājumā ar dzīvo darbu iezīmē sabiedriskā darba ražīguma celšanos un sabiedriskās bagātības pieaugšanu. Tik nepareizā, tik ačgārnā veidā viss izliekas no konkurences viedokļa.

Pieņemot, ka ražošanas cenas nemainās, kapitāla papildu ieguldījumus iespējams izdarīt ar pastāvīgu, pieaugošu vai krītošu ražīgumu labākajās zemēs, t. i., visās zemēs, sākot ar *B* un augstāk. Ja paliekam pie mūsu pieņēmuma, tad zemē *A* tas būtu iespējams, tikai vai nu strādājot ar agrāko ražīgumu, pie tam zeme joprojām neienes renti, vai arī ražīgumam pieaugot; tādā gadījumā viena daļa zemē *A* ieguldītā kapitāla ienestu renti, otra daļa — ne. Bet tas nebūtu iespējams, ja paliekam pie pieņēmuma, ka zemē *A* ražīgais spēks samazinās, tāpēc ka šādā gadījumā ražošanas cena nepaliktu tā pati, bet celtos. Bet visos šajos apstākļos, t. i., vai nu papildu ieguldījumu rezultātā iegūtais papildu produkts būs proporcionāls to lielumam, vai arī tā daudzums pārsniegs vai nesasniegs šo proporciju — vai tāpēc kapitāla papildu peļņas norma, pieaugot kapitālam, paliks tā pati, celsies vai pazemināsies —, papildu produkts un tam atbilstošā papildu peļņa no akra pieaug un tātad var pieaugt arī rente kā labībā, tā arī naudā. Vienkārša papildu peļņas resp. rentes masas pieaugšana, rēķinot uz akru, t. i., papildu peļņas masas pieaugšana no kaut kādas pastāvīgas vienības, šai gadījumā tātad no kaut kāda noteikta zemes daudzuma — akra vai hektāra, te izpaužas kā pieaugoša proporcija. Tāpēc rente no akra pieaug šādos apstākļos vienkārši tādēļ, ka pieaug zemē ieguldītais kapitāls. Un turklāt tas notiek, ražošanas

cenām nemainoties, un tāpēc, gluži otrādi, ir vienalga, vai papildu kapitāla ražīgums paliek agrākais vai tas samazinās vai arī pieaug. Šie pēdējie apstākļi maina apmērus, kādos pieaug rente no akra, bet ne pašu šīs pieaugšanas faktu. Tā ir parādība, kas piemīt diferenciālajai rentei II un atšķir to no diferenciālās rentes I. Ja kapitāla papildu ieguldījumi netiktu izdarīti viens pēc otra, secīgi laikā, vienā un tai pašā zemē, bet tiktu izdarīti secīgi telpā, viens blakus otram, jaunos atbilstošas kvalitātes papildu zemes gabalos, tad pieaugtu kopējā rentes masa, kā arī, kā tas iepriekš parādīts, vidējā rente no visas apstrādātās platības, bet nevis rentes apmēri no akra. Nemainoties rezultātam, tāpēc ka tiek ņemta vērā visa ražošanas un papildu produkta masa un vērtība, kapitāla koncentrācija mazāka apmēra zemes platībā ceļ rentes apmēru no akra, turpretim tā paša kapitāla izkliedēšana lielāka apmēra zemes platībā, pārējiem apstākļiem nemainoties, tā neiedarbojas. Bet, jo vairāk attīstās kapitālistiskais ražošanas veids, jo arī vairāk koncentrējas kapitāls vienā un tai pašā zemes platībā, jo vairāk tātad ceļas rente, rēķinot uz akru. Tādējādi, ja ņemsim divas valstis, kurās ražošanas cenas būtu vienādas, atšķirības starp dažādām zemes kategorijām vienādas un vienādas arī ieguldītā kapitāla masas, bet vienā valstī galvenokārt kā secīgi ieguldījumi ierobežotā zemes platībā, otrā — galvenokārt kā koordinēti ieguldījumi lielākā platībā, tad rente no akra un tāpēc arī zemes cena būtu augstāka pirmajā un zemāka otrajā valstī, kaut gan rentes masa abās valstīs būtu vienāda. Tātad rentes līmeņa atšķirību te varētu izskaidrot nevis ar kvalitatīvi dažādo zemju dabiskās auglības atšķirību un nevis ar izlietotā darba daudzumu, bet vienīgi ar kapitāla ieguldījumu dažādo veidu.

Kad te runājam par papildu produktu, tad ar to vienmēr saprotam atbilstošu daļu produkta, kurā pārstāvēta papildu peļņa. Bet vispār ar virsproduktu jeb papildu produktu mēs saprotam to produkta daļu, kurā pārstāvēta visa virsvērtība, bet atsevišķos gadījumos saprotam to produkta daļu, kurā pārstāvēta vidējā peļņa. Specifiskā nozīme, ko piešķir šim vārdam tajos gadījumos, kad runa ir par renti nesošo kapitālu, dod, kā iepriekš norādīts, iemeslu pārpratumiem.

ČETRDESMIT OTRĀ NODAĻA

DIFERENCIĀLĀ RENTE II. — OTRAIS GADĪJUMS: KRĪTOŠA RAŽOŠANAS CENA

Ražošanas cena var pazemināties, ja kapitāla papildu ieguldījumi notiek, ražīguma normai nemainoties, pazeminoties vai ceļoties.

I. Kapitāla papildu ieguldījumu ražīgumam nemainoties.

Tātad šī gadījuma priekšnoteikums ir tas, ka produkta daudzums dažādos zemes gabalos pieaug atbilstoši katra gabala kvalitātei tādā pašā mērā, kādā pieaug tajos ieguldītais kapitāls. Tādējādi, nemainoties atšķirībām starp zemes gabaliem, papildu produkts pieaug proporcionāli ieguldītā kapitāla pieaugumam. Tātad šis gadījums izslēdz jebkurus diferenciālo renti ietekmējošos kapitāla papildu ieguldījumus zemē *A*. Tajā papildu peļņas norma = 0, tātad tā arī paliek = 0, jo mēs pieņēmām, ka papildu kapitāla ražīgais spēks un tāpēc arī papildu peļņas norma nemainās.

Bet regulējošā ražošanas cena var šādos apstākļos pazemināties tikai tāpēc, ka par regulējošo kļūst nevis zemes *A* ražošanas cena, bet ražošanas cena pēc kvalitātes tuvākajā zemē *B* vai vispār kaut kādā zemē, kas ir labāka nekā *A*; ja par regulējošo kļūtu ražošanas cena zemē *C*, tad kapitāls tiktu izņemts no zemes *A* un pat no zemēm *A* un *B* un tādējādi visa tā zeme, kas sliktāka nekā *C*, vairs nekonkurētu ar zemēm, kurās tiek audzēti kvieši. Nosacījums, kas nepieciešams šādam stāvoklim, paliekot pie minētajiem pieņēmumiem, ir tas, lai papildu produkts, ko iegūst ar kapitāla papildu ieguldījumiem, apmierinātu vajadzības un tādējādi ražošana sliktākajā zemē *A* utt. piedāvājuma nodrošināšanai kļūtu lieka.

Tātad ņemsim, piemēram, II tabulu, bet pārgrozīsim to tā, lai nevis 20, bet gan 18 kvarteri apmierinātu vajadzības. Tādā gadījumā zeme *A* atkristu, zeme *B* un līdz ar to ražošanas cena 30 šil. apmērā par kvarteri kļūtu regulējoša. Diferenciālā rente tad pieņemtu šādu formu:

IV TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena par kvart. st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
B . .	1	5	1	6	4	$1^1/_2$	6	0	0	0
C . .	1	5	1	6	6	$1^1/_2$	9	2	3	60%
D . .	1	5	1	6	8	$1^1/_2$	12	4	6	120%
Kopā	3	15	3	18	18	—	27	6	9	—

Tādējādi visa rente salīdzinājumā ar II tabulu pazemināto no 36 st. märc. uz 9 un labībā — no 12 kvarteriem uz 6; visa ražošana samazinātos tikai par diviem kvarteriem, no 20 uz 18. Papildu peļņas norma, aprēķināta attiecībā pret kapitālu, pazemināto trīskārt, no 180% uz 60%. Tātad ražošanas cenas pazeminājumam te atbilst rentes samazināšanās kā labībā, tā naudā.

Salīdzinājumā ar I tabulu samazinās tikai rente naudā; rente labībā abos gadījumos ir vienlīdzīga 6 kvarteriem, bet rente naudā vienā gadījumā ir = 18 st. märc., otrā gadījumā = 9 st. märc. Zemei *C* rente labībā salīdzinājumā ar I tabulu paliek tā pati. Tā kā papildu ražošana, kas sasniegta, pielietojot vienāda ražīguma papildu kapitālu, izstūmusi no tirgus zemes *A* produktu un līdz ar to izslēgusi zemi *A* no konkurējošo ražošanas elementu skaita — tā rezultātā patiesībā izveidojusies jauna diferenciālā rente I, kurā labākajai zemei *B* ir tā pati loma, kāda agrāk bija sliktākajai zemei *A*. Tāpēc, no vienas puses, atkrīt rente no zemes *B*, no otras puses, pēc mūsu pieņēmuma, papildu kapitāla ieguldījums neko nav mainījis atšķirībās starp zemēm *B*, *C* un *D*. Tāpēc tā produkta daļa, kas pārvēršas par renti, samazinās.

Ja rezultāts, par kuru teikts iepriekš, — pieprasījuma apmierināšana, izslēdzot zemi *A*, — būtu sasniegts, vairāk nekā divkāršojot kapitāla ieguldījumu zemē *C* vai *D* vai arī abās kopā, tad rastos citāds stāvoklis. Piemēram, ja kapitāla trešais ieguldījums būtu izdarīts zemē *C*:

IVa TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
B . .	1	5	1	6	4	$1^1/_2$	6	0	0	0
C . .	1	$7^1/_2$	$1^1/_2$	9	9	$1^1/_2$	$13^1/_2$	3	$4^1/_2$	60%
D . .	1	5	1	6	8	$1^1/_2$	12	4	6	120%
Kopā	3	$17^1/_2$	$3^1/_2$	21	21	—	$31^1/_2$	7	$10^1/_2$	—

Produkta daudzums no *C* te pieaudzis salīdzinājumā ar IV tabulu no 6 kvarteriem uz 9, papildu produkta daudzums — no 2 kvarteriem uz 3, rente naudā pieaugusi no 3 uz $4^1/_2$ st. märc. Bet salīdzinājumā ar II tabulu, kur rente naudā = 12 st. märc., un ar I tabulu, kur tā ir = 6 st. märc., tā, gluži otrādi, ir samazinājusies. Rentes kopsumma, izteikta labībā = 7 kvarteriem, ir samazinājusies salīdzinājumā ar II tabulu (12 kvarteru), pieaugusi salīdzinājumā ar I tabulu (6 kvarteri); izteikta naudā ($10^1/_2$ st. märc.), rente samazinājusies salīdzinājumā ar abām (18 st. märc. un 36 st. märc.).

Ja trešais kapitāls $2^1/_2$ st. märc. apmērā tiktu ieguldīts zemē *B*, tad tas gan mainītu ražojuma masu, bet neskartu renti, jo, pēc mūsu pieņēmuma, secīgi kapitāla ieguldījumi nerada nekādas atšķirības tā paša veida zemē un zeme *B* renti neienes.

Turpretim, ja trešais kapitāla ieguldījums tiktu izdarīts zemē *D*, nevis *C*, tad mums rastos šāda aina:

IVb TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
B . .	1	5	1	6	4	$1^1/_2$	6	0	0	0
C . .	1	5	1	6	6	$1^1/_2$	9	2	3	60%
D . .	1	$7^1/_2$	$1^1/_2$	9	12	$1^1/_2$	18	6	9	120%
Kopā	3	$17^1/_2$	$3^1/_2$	21	22	—	33	8	12	—

Te kopējais produkta daudzums = 22 kvarteriem, vairāk nekā divkārtīgs salīdzinājumā ar I tabulu, kaut gan avansētais kapitāls = tikai $17^1/_2$ st. märc. salīdzinājumā ar 10 st. märc., t. i., nav divkāršojies salīdzinājumā ar 10 st. märc. Tālāk, kopējais produkta daudzums par 2 kvarteriem pārsniedz kopējo produkta daudzumu II tabulā, kaut gan pēdējā avansētais kapitāls ir lielāks, un proti, 20 st. märc.

Zemē *D* rente labībā salīdzinājumā ar I tabulu ir pieaugusi no 3 kvarteriem uz 6, bet rente naudā palikusi joprojām 9 st. märc. Salīdzinājumā ar II tabulu rente labībā no zemes *D* palikusi tā pati, 6 kvarteri, bet rente naudā pazeminājusies no 18 st. märc. uz 9 st. märc.

Ja aplūkojam rentes kopsummas, tad redzam, ka rente labībā IVb tabulā = 8 kvarteriem, lielāka nekā rente labībā I tabulā, kur tā ir vienlīdzīga 6 kvarteriem, un IVa tabulā, kur tā ir vienlīdzīga 7 kvarteriem, turpretim mazāka nekā rentes kopsumma

II tabulā = 12 kvarteriem. Rente naudā IVb tabulā = 12 st. märc. ir lielāka nekā rente naudā IVa tabulā = $10^1/_2$ st. märc. un mazāka nekā rente naudā I tabulā = 18 st. märc. un II tabulā = 36 st. märc.

Lai pēc tam, kad atkritusi rente no zemes *B*, ievērojot IVb tabulas nosacījumus, rentes kopsumma būtu tāda pati kā I tabulā, mums jāgūst vēl par 6 st. märc. papildu produkts, t. i., 4 kvarteri par $1^1/_2$ st. märc. kvarterā, kas ir jaunā ražošanas cena. Tad mums atkal ir rentes kopsumma 18 st. märc. apmērā tāpat kā I tabulā. Tā sasniegšanai vajadzīgā papildu kapitāla lielums būs dažāds atkarībā no tā, vai mēs to ieguldīsim zemē *C* vai zemē *D* vai arī sadalīsim starp abām zemes kategorijām.

Zemē *C* kapitāls 5 st. märc. apmērā ienes 2 kvarterus papildu produkta, tātad 10 st. märc. papildu kapitāla dos 4 kvarterus papildu produkta. Zemē *D* pietiktu ar papildu ieguldījumu 5 st. märc. apmērā, lai ražotu 4 kvarterus papildu rentes labībā, paliekot pie pieņēmuma, kas te ir pamatā, ka kapitāla papildu ieguldījumu ražīgums nemainās. Tādējādi dabūjam šādus rezultātus.

IVc TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
B . .	1	5	1	6	4	$1^1/_2$	6	0	0	0
C . .	1	15	3	18	18	$1^1/_2$	27	6	9	60%
D . .	1	$7^1/_2$	$1^1/_2$	9	12	$1^1/_2$	18	6	9	120%
Kopā	3	$27^1/_2$	$5^1/_2$	33	34	—	51	12	18	—

IVd TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
B . .	1	5	1	6	4	$1^1/_2$	6	0	0	0
C . .	1	5	1	6	6	$1^1/_2$	9	2	3	60%
D . .	1	$12^1/_2$	$2^1/_2$	15	20	$1^1/_2$	30	10	15	120%
Kopā	3	$22^1/_2$	$4^1/_2$	27	30	—	45	12	18	—

Rentes kopsumma naudā būtu tieši puse no rentes naudā, kāda bija II tabulā, kur papildu kapitāli tika ieguldīti, saglabājoties agrākajām ražošanas cenām.

Vissvarīgākais ir salīdzināt šīs tabulas ar I tabulu.

Mēs redzam, ka, ražošanas cenai pazeminoties uz pusi, no 60 uz 30 šil. par kvarteru, rentes kopsumma naudā ir palikusi tā pati = 18 st. märc. un atbilstoši tam rente labībā ir divkāršojusies, pieaugusi no 6 uz 12 kvarteriem. Rente no zemes *B* ir zudusi; no zemes *C* rente naudā IVc tabulā pieaugusi par pusi, bet divkārt samazinājusies IVd tabulā; rente no zemes *D* palikusi iepriekšējā = 9 st. märc. IVc tabulā un cēlusies no 9 uz 15 st. märc. IVd tabulā. Produkcija pieaugusi no 10 kvarteriem uz 34 IVc tabulā un uz 30 kvarteriem IVd tabulā; peļņa cēlusies no 2 uz $5^1/_2$ st. märc. IVc tabulā un uz $4^1/_2$ st. märc. IVd tabulā. Kopējais kapitāla ieguldījums vienā gadījumā pieaudzis no 10 uz $27^1/_2$ st. märc., otrā gadījumā — no 10 uz $22^1/_2$ st. märc., tātad abās reizēs vairāk nekā divreiz. Rentes norma, rente, aprēķināta attiecībā pret avansēto kapitālu, visās tabulās — no IV līdz IVd — katrai zemes kategorijai visur ir viena un tā pati, kas izriet jau no pieņēmuma, ka abiem secīgajiem kapitāla ieguldījumiem katrā zemes kategorijā ražīguma norma nemainās. Tomēr salīdzinājumā ar I tabulu tā ir pazeminājusies — pazeminājusies vidēji tiklab visām zemes kategorijām, kā arī katrai atsevišķajai kategorijai. I tabulā tā bija vienlīdzīga vidēji 180%, IVc tabulā tā ir $= \frac{18}{27^1/_2} \times 100 =$ $= 65^5/_{11}\%$ un IVd tabulā $= \frac{18}{22^1/_2} \times 100 = 80\%$. Vidējā rente naudā no akra ir cēlusies. Tās vidējais lielums agrāk, I tabulā, bija vienlīdzīgs $4^1/_2$ st. märc. no akra visiem 4 akriem, bet tagad IVc tabulā un IVd tabulā tas ir vienlīdzīgs 6 st. märc. no akra visiem 3 akriem. Tās vidējais lielums renti ienesošajai zemei agrāk bija vienlīdzīgs 6 st. märc., bet tagad ir vienlīdzīgs 9 st. märc. no akra. Tādējādi naudas rentes summa no akra ir cēlusies un pārstāv tagad divreiz vairāk produkta nekā agrāk, bet 12 kvarteru rente labībā tagad ir mazāk nekā puse no visa produkta — no 34 un 30 kvarteriem, bet I tabulā 6 kvarteri ir $^3/_5$ no visa produkta — no 10 kvarteriem. Tātad, kaut gan rente, ja aplūkojam to kā visa produkta attiecīgu daļu, kā arī ja ņemam to attiecībā pret ieguldīto kapitālu, ir pazeminājusies, tomēr tās summa naudā, rēķinot uz akru, ir pieaugusi un tās vērtība, izteikta produktos, pieaugusi vēl vairāk. Ja ņemsim zemi *D* IVd tabulā, tad visa faktiskā ražošanas cena = 15 st. märc., no kurām $12^1/_2$ st. märc. ir ieguldītais kapitāls. Rente naudā = 15 st. märc. I tabulā ražošanas cena tajā pašā zemē *D* bija = 3 st. märc., ieguldītais kapitāls = $2^1/_2$ st. märc., rente naudā = 9 st. märc., tātad pēdējā trīsreiz lielāka nekā ražošanas cena un gandrīz četrreiz lielāka nekā ieguldītais kapitāls.

IVd tabulā zemei *D* rente naudā 15 st. märc. apmērā ir tieši vienlīdzīga ražošanas cenai un tikai par $^1/_5$ pārsniedz ieguldīto kapitālu. Ar visu to rente naudā no akra ir par $^2/_3$ lielāka, 15 st. märc. 9 st. märc. vietā. I tabulā rente labībā 3 kvarteru apmērā = $^3/_4$ no visa produkta, kas ir 4 kvarteri; IVd tabulā tā ir = 10 kvarteriem, t. i., pusei no visa produkta (20 kvarteriem), kas gūts no zemes *D* viena akra. Tas rāda, ka rente no akra naudā un labībā var pieaugt, kaut gan tās ieņem samērā mazāku daļu no visa produkta un ir pazemināj ušās salīdzinājumā ar avansēto kapitālu.

Visa produkta vērtība I tabulā = 30 st. märc., rente = 18 st. märc., t. i., vairāk nekā puse no šīs vērtības. Visa produkta vērtība IVd tabulā = 45 st. märc., no kurām 18 st. märc., t. i., mazāk nekā puse, ir rente.

Cēlonis tam, ka, lai gan cena pazeminājusies par $1^1/_2$ st. märc. kvarterā, t. i., par 50%, un lai gan konkurējošās zemes platība samazinājusies no 4 uz 3 akriem, tomēr rentes kopsumma naudā nemainās, bet rente labībā divkāršojas, pie tam rente labībā un rente naudā no akra pieaug, — cēlonis tam ir apstāklis, ka ražots vairāk kvarteru papildu produkta. Labības cena pazeminās par 50%, papildu produkts pieaug par 100%. Bet, lai sasniegtu šādu rezultātu, visai ražošanai saskaņā ar mūsu nosacījumiem jāpieaug trīskārt un kapitālam, kas ieguldīts labākajās zemēs, vairāk nekā jādivkāršojas. Kādā samērā tam jāpieaug, ir atkarīgs pirmām kārtām no tā, kā sadalās kapitāla papildu ieguldījumi starp labākajām un vislabākajām zemēm, pie tam mēs vienmēr pieņemam, ka kapitāla ražīgums katrā zemes kategorijā pieaug proporcionāli tā lielumam.

Ja ražošanas cenas pazemināšanās būtu mazāka, tad vajadzētu mazāk papildu kapitāla, lai radītu to pašu renti naudā. Ja labības piedāvājums, kas nepieciešams, lai izslēgtu zemi *A* no apstrādāto zemju skaita, — un tas ir atkarīgs ne tikai no produkta daudzuma, ko iegūst no zemes *A* 1 akra, bet arī no tā, kādu daļu visā apstrādātajā zemes platībā ieņem zeme *A*, — tātad ja tā sasniegšanai nepieciešamais piedāvājums būtu lielāks, tātad ja būtu vajadzīga arī lielāka kapitāla masa, kurš papildus ieguldāms labākā zemē nekā *A*, tad rente naudā un labībā, pārējiem apstākļiem nemainoties, pieaugtu vēl vairāk, kaut arī zeme *B* vairs neienestu renti ne naudā, ne labībā.

Ja kapitāls, kas beidzis funkcionēt zemē *A*, būtu = 5 st. märc., tad šim gadījumam vajadzētu ņemt salīdzināšanai II un IVd tabulu. Viss produkts pieaugtu no 20 uz 30 kvarteriem. Rente naudā samazinātos divkārt, tā būtu tikai 18 st. märc. agrāko 36 st. märc. vietā; rente labībā paliktu tā pati = 12 kvarteriem.

Ja zemē *D* varētu ražot 44 kvarterus produkta = 66 st. märc., ieguldot kapitālu $27^1/_2$ st. märc. apmērā, atbilstoši zemes *D* agrākai normai — 4 kvarteriem uz $2^1/_2$ st. märc. kapitāla, tad rentes

[naudā] kopsumma atkal celtos līdz tam līmenim, kuru tā sasniedza II tabulā, un tabula pieņemtu šādu veidu:

Zemes kategorija	Kapitāls st. m.	Produkts kvart.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.
B	5	4	0	0
C	5	6	2	3
D	27½	44	22	33
Kopā	37½	54	24	36

Visa produkcija būtu 54 kvarteri 20 kvarteru vietā, kā tas ir II tabulā, un rente naudā paliktu agrākā = 36 st. märc. Bet viss kapitāls būtu 37½ st. märc., turpretim II tabulā tas bija = 20 st. märc. Viss avansētais kapitāls gandrīz divkāršotos, bet ražošana gandrīz trīskāršotos; rente labībā pieaugtu divkārt, rente naudā nemainītos. Tātad, ja cena, nemainoties ražīgumam, pazeminās, tāpēc ka papildu naudas kapitāls tiek ieguldīts labākajās — renti ienesošajās zemēs, t. i., visās zemēs, kas ir labākas nekā zeme *A*, tad visam kapitālam ir tendence nepieaugt tādā proporcijā, kādā pieaug ražošana un rente labībā; tādējādi labības rentes pieaugums var līdzsvarot naudas rentes samazināšanos, kas izriet no cenas pazemināšanās. Tas pats likums izpaužas arī tai apstāklī, ka avansētajam kapitālam jābūt lielākam tādā pašā mērā, kādā tas vairāk tiek ieguldīts zemē *C* nekā *D* — zemē, kas ienes mazāk rentes, nekā tādā, kura ienes vairāk rentes. Tas nozīmē tikai sekojošo: lai rente naudā nemainītos vai lai tā celtos, jāražo noteikts papildu produkta daudzums, un tāpēc ir vajadzīgs jo mazāk kapitāla, jo auglīgāka zeme, kas ienes papildu produktu. Ja starpība starp zemēm *B* un *C*, *C* un *D* būtu vēl lielāka, tad vajadzētu vēl mazāk papildu kapitāla. Noteikta attiecība ir atkarīga 1) no attiecības, kādā pazeminās cena, t. i., no starpības starp zemi *B*, kura tagad neienes renti, un zemi *A*, kura agrāk neienesa renti, 2) no atšķirību attiecības, kuras pastāv starp zemēm, kas ir labākas nekā *B*, 3) no jaunieguldītā papildu kapitāla masas un 4) no šī kapitāla sadalījuma starp dažādas kvalitātes zemēm.

Mēs redzam, ka likums īstenībā neizteic neko citu kā tikai to, kas jau tika iztirzāts, pētījot pirmo gadījumu, proti, ka, pastāvot zināmai ražošanai cenai, lai arī kāds būtu tās lielums, rente var celties sakarā ar kapitāla papildu ieguldījumu. Jo, izslēdzot zemi *A*, tagad iznāk jauna diferenciālā rente I, pie tam tagad jau zeme *B* ir vissliktākā zeme un 1½ st. märc. par kvarteru kļūst par jaunu ražošanas cenu. Tas vienlīdz attiecas tiklab uz IV tabulu, kā arī uz II tabulu. Likums ir tas pats, tikai par izejas punktu tiek ņemta zeme *B*, nevis zeme *A* un ražošanas cena 1½ st. märc. apmērā, nevis 3 st. märc.

Tas viss te ir svarīgs tikai vienā ziņā: ja tāds un tāds daudzums papildu kapitāla ir nepieciešams, lai atvilktu no zemes *A* kapitālu un radītu pietiekamu piedāvājumu bez tā palīdzības, tad izrādās, ka tas var būt saistīts ar nemainīgu, augošu vai krītošu renti no akra ja ne visās zemēs, tad vismaz dažās un vidēji visās apstrādātajās zemēs. Mēs redzējām, ka rente labībā un rente naudā mainās nevienādi. Tā vairs ir tikai tradīcija, ka rentei labībā vēl vispār ir kāda loma ekonomikā. Ar panākumiem varētu pierādīt, ka, piemēram, fabrikants par savu peļņu 5 st. märc. apmērā var nopirkt daudz vairāk savas paša dzijas nekā agrāk par peļņu 10 st. märc. apmērā. Bet katrā ziņā tas pierāda, ka zemesīpašnieku kungi, ja viņi vienlaikus ir tekstiluzņēmumu, cukura fabriku, spirta dedzinātavu utt. īpašnieki vai paju turētāji, tomēr var, pazeminoties rentei naudā, ļoti daudz iegūt kā izejvielu ražotāji saviem pašu uzņēmumiem.[34])

II. Papildu kapitālu ražīguma normai pazeminoties.

Tas nerada neko jaunu tiktāl, ciktāl ražošanas cena te, tāpat kā tikko aplūkotajā gadījumā, var tikai pazemināties, ja sakarā ar kapitāla papildu ieguldījumiem zemēs, kas ir labākas nekā zeme *A*, produkts no zemes *A* kļūst lieks un tāpēc kapitāls tiks atvilkts no zemes *A* vai arī zeme *A* tiks izlietota cita produkta ražošanai. Šo gadījumu jau esam pilnīgi izpētījuši. Mēs parādījām, ka rente labībā un naudā, rēķināta uz akru, var pie tam pieaugt, samazināties vai palikt nemainīga.

Lai būtu ērtāk salīdzināt, reproducēsim vispirms I tabulu.

I TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
A . .	1	2½	½	3	1	0	0	0
B . .	1	2½	½	3	2	1	3	120%
C . .	1	2½	½	3	3	2	6	240%
D . .	1	2½	½	3	4	3	9	360%
Kopā	4	10	—	—	10	6	18	180% vidēji

[34]) Iepriekš ievietotajās tabulās — no IVa līdz IVd — nācās izlabot viscaur aprēķinu kļūdu. Tiesa, šī kļūda nemainīja teorētiskos atzinumus, kuri secināti no šīm tabulām, bet dažkārt noveda pie neticamiem skaitliskiem rādītājiem attiecībā uz produkciju no akra. Bet arī tam pēc būtības nav nozīmes. Visās topogrāfiskajās kartēs ņem ievērojami lielāku mērogu vertikālēm nekā horizontālēm. Kas tomēr jūtas aizskarts savās agrārajās jūtās, tam ir atļauts pareizināt akru skaitu ar jebkuru skaitli. Var arī I tabulā aizstāt 1, 2, 3, 4 kvarterus no akra ar 10, 12, 14, 16 bušeļiem (8 buš.=1 kvart.), pie tam no šiem skaitļiem atvasinātie citu tabulu skaitļi paliks iespējamības robežās; tas dos iespēju pārliecināties, ka rezultāts — rentes celšanās attiecībā pret kapitāla pieaugumu — būs galu galā viens un tas pats. Tas tiek darīts tajās tabulās, kuras redaktors devis nākamajā nodaļā. — *F. E.*

Ja tagad pieņemsim, ka skaitlis 16, kas apzīmē [III tabulā] kvarteru daudzumu, kuri iegūti no *B*, *C*, *D*, pastāvot krītošai ražīguma normai, ir pietiekams, lai izslēgtu zemi *A* no apstrādāto zemju skaita, tad III tabula pārvēršas par šādu V tabulu.

V TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāla ieguldījumi st. m.	Peļņa st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
B . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	$2+1^1/_2=3^1/_2$	$1^5/_7$	6	0	0	0
C . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	$3+2=5$	$1^5/_7$	$8^4/_7$	$1^1/_2$	$2^4/_7$	$51^3/_7$%
D . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	$4+3^1/_2=7^1/_2$	$1^5/_7$	$12^6/_7$	4	$6^6/_7$	$137^1/_7$%
Kopā	3	15	—	16	—	$27^3/_7$	$5^1/_2$	$9^3/_7$	$94^2/_7$%* vidēji

Te, samazinoties papildu kapitālu ražīguma normai un samazinoties dažādos zemes veidos dažādā mērā, regulējošā ražošanas cena ir pazeminājusies no 3 uz $1^5/_7$ st. märc. Kapitāla ieguldījums ir pieaudzis uz pusi [salīdzinājumā ar I tabulu] — no 10 uz 15 st. märc. Rente naudā ir samazinājusies gandrīz divkārt — no 18 uz $9^3/_7$ st. märc., bet rente labībā — tikai par $^1/_{12}$, no 6 kvarteriem uz $5^1/_2$. Viss produkts ir pieaudzis no 10 uz 16 kvarteriem jeb uz 160%. Rente labībā ir nedaudz vairāk par $^1/_3$ no visa produkta. Avansētais kapitāls attiecas pret renti naudā kā $15 : 9^3/_7$, turpretim agrāk šī attiecība bija 10 : 18.

III. Papildu kapitālu ražīguma normai ceļoties.

Šis gadījums tikai ar to atšķiras no I varianta, kas ievietots šīs nodaļas sākumā, kad ražošanas cena, ražīguma normai nemainoties, pazeminās, ka, ja nepieciešams zināms papildu produkts, lai izslēgtu zemi *A* no lauksaimnieciskās aprites, tad te tas notiek ātrāk.

Kapitāla papildu ieguldījumu ražīgumam tiklab pazeminoties, kā ceļoties, šiem ieguldījumiem var būt dažāda ietekme atkarībā no tā, kā tie ir sadalīti starp dažādām zemes kategorijām. Tādā pašā mērā, kādā izlīdzinās šī dažādā ietekme vai saasinās atšķirības, diferenciālā rente no labākajām zemēm un līdz ar to arī

* Zeme, kas renti neienes, šeit, kā arī turpmākajās tabulās — VI, VII, VIII, IX un X — netiek ņemta vērā. — *Red.*

rentes kopsumma pazeminās vai celsies, kā tas jau bija gadījumā ar diferenciālo renti I. Citādi viss ir atkarīgs no zemes platības un kapitāla lieluma, kuri iznāk uz zemi *A*, un no tā, kāds relatīvais lielums ir avansētajam kapitālam, kas nepieciešams, ražīgumam ceļoties, lai piegādātu papildu produktu pieprasījuma segšanai.

Vienīgais jautājums, kuru te ir vērts izpētīt un kurš vispār noved mūs atpakaļ pie pētījuma par to, kā šī diferenciālā peļņa pārvēršas par diferenciālo renti, ir šāds.

Pirmajā gadījumā, kad ražošanas cena nemainās, zemē *A* ieguldītais papildu kapitāls neietekmē diferenciālo renti kā tādu, tāpēc ka zeme *A* joprojām nedod renti, tās produkta cena nemainās un joprojām regulē tirgu.

Otrajā gadījumā, I variantā, kad ražošanas cena, ražīguma normai nemainoties, pazeminās, zeme *A* nepieciešami atkrīt, un vēl jo vairāk tā atkrīt II variantā (ražošanas cena pazeminās, pazeminoties ražīguma normai), jo pretējā gadījumā zemē *A* ieguldītajam papildu kapitālam vajadzētu celt ražošanas cenu. Bet te, otrā gadījuma III variantā, kad ražošanas cena pazeminās tāpēc, ka papildu kapitāla ražīgums ceļas, šis papildu kapitāls zināmos apstākļos ir ieguldāms tiklab zemē *A*, kā arī labākas kvalitātes zemēs.

Pieņemsim, ka zemē *A* ieguldītais papildu kapitāls $2^1/_2$ st. märc. apmērā ražo $1^1/_5$ kvartera 1 kvartera vietā.

VI TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
A . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$1+1^1/_5=2^1/_5$	$2^8/_{11}$	6	0	0	0
B . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$2+2^2/_5=4^2/_5$	$2^8/_{11}$	12	$2^1/_5$	6	120%
C . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$3+3^3/_5=6^3/_5$	$2^8/_{11}$	18	$4^2/_5$	12	240%
D . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$4+4^4/_5=8^4/_5$	$2^8/_{11}$	24	$6^3/_5$	18	360%
	4	20	4	24	22	—	60	$13^1/_5$	36	240%

Šī tabula ir jāsalīdzina ne tikai ar galveno I tabulu, bet arī ar II tabulu, kurā divkāršs kapitāla ieguldījums ir saistīts ar nemainīgu ražīgumu, kas proporcionāls kapitāla ieguldījumam.

Pēc mūsu pieņēmuma, regulējošā ražošanas cena pazeminās. Ja tā nemainītos, t. i., paliktu = 3 st. märc., tad vissliktākā zeme *A*, kas agrāk, ieguldot kapitālu tikai $2^1/_2$ st. märc. apmērā, nedeva nekādu renti, tagad sāktu dot renti — pat tad, ja nekāda jauna —

vēl sliktāka zeme apstrādāšanā nenonāktu; tas notiktu tāpēc, ka ražīgums šajā zemē būtu pieaudzis, bet tikai daļai kapitāla, nevis sākotnēji ieguldītajam kapitālam. Ražošanas cenas pirmās 3 st. märc. dod 1 kvarteru, otrās — $1^1/_5$ kvartera, bet viss produkts $2^1/_5$ kvartera apmērā tagad tiek pārdots par tā vidējo cenu. Tā kā ražīguma norma pieaug līdz ar kapitāla papildu ieguldījumu, tad ar šo gadījumu paredzēts zemes uzlabojums. Tas var būt tāds, ka uz akru vispār tiek ieguldīts vairāk kapitāla (vairāk mēslojuma, izmanto vairāk mehānisko darbu utt.), vai arī tāds, ka vispār tikai šis papildu kapitāls dod iespēju izdarīt kvalitatīvi atšķirīgu, ražīgāku kapitāla ieguldījumu. Abos gadījumos, ieguldot 5 st. märc. uz akru, tiek iegūts produkts $2^1/_5$ kvartera apmērā, bet, ieguldot pusi no šī kapitāla, $2^1/_2$ st. märc., tiek iegūts produkts tikai 1 kvartera apmērā. Zemes *A* produktu, neņemot vērā pārejošas tirgus attiecības, varētu joprojām pārdot par augstāku ražošanas cenu nekā jaunā vidējā cena tikai ar to nosacījumu, ja ievērojama *A* kategorijas zemju platība joprojām tiktu apstrādāta ar kapitālu pavisam $2^1/_2$ st. märc. apmērā uz akru. Bet, tiklīdz jaunais ieguldījums — 5 st. märc. kapitāla uz akru — un līdz ar to uzlabotā saimniekošanas metode kļūtu vispār izplatīta, regulējošā ražošanas cena pazeminātos uz $2^8/_{11}$ st. märc. Starpība starp abām kapitāla daļām izzustu, un tad zemes *A* akrs, kas apstrādājams, izmantojot kapitālu $2^1/_2$ st. märc. apmērā, īstenībā tiktu apstrādāts nenormāli, neatbilstoši jaunajiem ražošanas apstākļiem. Tā vairs nebūtu atšķirība ieņēmumā no dažādām kapitāla daļām, kas ieguldītas vienā un tai pašā akrā, bet gan starp pietiekamu un nepietiekamu kapitāla kopējo ieguldījumu uz akru. No tā redzams, *pirmkārt*, ka nepietiekams kapitāls daudzu nomnieku rokās (tiem jābūt daudziem, tāpēc ka, ja to būtu maz, tad šiem nomniekiem vajadzētu pārdot savu produktu lētāk par ražošanas cenu) iedarbojas gluži tāpat kā pašu zemju diferencēšanās lejupslīdošā kārtībā. Sliktāks apstrādāšanas veids, kas lietots sliktākā zemē, palielina renti no labākās zemes; tas var pat radīt renti no tādas pašas sliktas kvalitātes labāk apstrādātas zemes, kura vispār renti nedod. No tā redzams, *otrkārt*, ka diferenciālā rente, kas rodas, secīgi ieguldot kapitālu vienā un tai pašā zemes platībā, īstenībā pārvēršas par kaut kādu vidēju lielumu, kurā kapitāla dažādu ieguldījumu iedarbība vairs nav saskatāma un atšķirama un kuri tāpēc nerada renti vissliktākajā zemē, bet gan 1) teiksim, no zemes *A* viena akra iegūtā visa produkta vidējo cenu pārvērš par jaunu regulējošo cenu un 2) izpaužas kā pārmaiņa vienā akrā ieguldītā kapitāla kopējā daudzumā, kurš jaunajos apstākļos ir vajadzīgs apmierinošai zemes apstrādāšanai un kurā atsevišķi secīgi kapitāla ieguldījumi un tiem atbilstošās ietekmes ir tā sakausētas, ka tās nav iespējams atšķirt. Gluži tāds pats stāvoklis ir arī ar atsevišķām labāko zemju diferenciālajām rentēm. Katrā atsevišķā gadījumā tās no-

saka atšķirība attiecīgā zemes veida vidējā produktā salīdzinājumā ar vissliktākās zemes produktu, kur palielināts kapitāla ieguldījums, kas tagad kļuvis normāls.

Nav zemes, kas ienestu kaut kādu produktu bez kapitāla ieguldīšanas. Tā, piemēram, pat vienkāršās diferenciālās rentes — diferenciālās rentes I gadījumā, kad saka, ka 1 akrs zemes *A*, t. i., ražošanas cenu regulējošās zemes, dod tik un tik daudz produkta par tādu un tādu cenu un ka labākās zemes *B*, *C*, *D* dod tik un tik daudz diferenciālā produkta un tāpēc, pastāvot pašreizējai regulējošai cenai, tik un tik daudz rentes naudā, tad vienmēr pieņem, ka ir ieguldīts noteikts kapitāls, ko attiecīgajos ražošanas apstākļos uzskata par normālu kapitālu. Gluži tāpat kā rūpniecībā katrai uzņēmumu nozarei vajadzīgs noteikts kapitāla minimums, lai būtu iespējams ražot preces pēc to ražošanas cenas.

Ja šis minimums mainās, izdarot vienā un tai pašā zemē secīgus kapitāla ieguldījumus, kuri saistīti ar uzlabojumiem, tad tas notiek pakāpeniski. Kamēr šādu papildu ražīgu kapitālu nebūs dabūjis zināms daudzums akru, piemēram, zemē *A*, tik ilgi apstāklis, ka ražošanas cena nemainās, radīs renti tajos zemes *A* akros, kuri tiek apstrādāti labāk, un paaugstinās renti visās labākajās zemēs — *B*, *C*, *D*. Tomēr, tiklīdz jaunais saimniekošanas veids izplatīsies tādā mērā, ka kļūs par normu, ražošanas cena pazemināsies, labāko zemes gabalu dotā rente no jauna pazemināsies, un tā zemes *A* daļa, kurai nav kapitāla tādā apmērā, kas tagad kļuvis par vidējo, būs spiesta pārdot produktus zem to individuālās ražošanas cenas, tātad zemāk par līmeni, kas nodrošina vidējo peļņu.

Tas pats notiek arī, pazeminoties ražošanas cenai, pat krītoties papildu kapitāla ražīgumam, ja, pieaugot kapitāla ieguldījumam, visu nepieciešamo produktu sāk dot labākās zemes kategorijas un tādējādi ražošanā nodarbinātais kapitāls tiek izņemts, piemēram, no zemes *A*, tā ka zeme *A* vairs nekonkurē šī noteiktā produkta, piemēram, kviešu ražošanā. Tas kapitāla daudzums, kas tagad vidēji tiek ieguldīts relatīvi labākajā zemē *B*, kura kļuvusi par regulējošo zemi, kļūst tagad par normālu, un, kad runā par zemes gabalu dažādu auglību, tad pieņem, ka uz vienu akru iegulda kapitālu šajā jaunajā normālajā apmērā.

No otras puses, ir skaidrs, ka šis vidējais kapitāla ieguldījums, piemēram, Anglijā 8 st. märc. uz akru pirms 1848. g. un 12. st. märc. pēc 1848. g.,* dod mērogu, noslēdzot nomas līgumus. Nomniekam, kas iegulda vairāk, papildu peļņa, kamēr ir spēkā nomas līgums, par renti nepārvēršas. Vai tas notiks pēc nomas līguma izbeigšanās, tas būs atkarīgs no nomnieku kon-

* Sk. šī sējuma 634. lpp. — *Red.*

kurences, kuri spēj izdarīt tādu pašu ārkārtīgu avansējumu. Pie tam runa nav par stabiliem augsnes uzlabojumiem, kuri vienāda vai pat samazināta kapitāla ieguldījuma gadījumā joprojām nodrošina lielāku daudzumu produkta. Kaut gan šie uzlabojumi ir kapitāla produkts, tomēr to ietekme ir gluži tāda pati kā atšķirība zemes dabiskajās īpašībās.

Tādējādi redzam, ka, pastāvot diferenciālajai rentei II, tiek ņemts vērā tāds moments, kurš, pastāvot diferenciālajai rentei I, kā tāds neiedarbojas, tāpēc ka diferenciālā rente I var joprojām pastāvēt neatkarīgi no jebkādas pārmaiņas kapitāla normālajā ieguldījumā uz akru. Te atzīmējams, no vienas puses, tas, ka dažādi kapitāla ieguldījumi regulējošā zemē *A* savu rezultātu ziņā izlīdzinās un no šīs zemes iegūtais produkts parādās tagad vienkārši kā normālais vidējais produkts no akra. No otras puses, atzīmējams tas, ka mainās kapitāla ieguldījuma normālais minimums jeb vidējais lielums uz akru, pie tam šī pārmaiņa parādās kā zemes īpašība. Beidzot, atšķirība ir tajā veidā, kā papildu peļņa pārvēršas par rentes formu.

Tālāk, VI tabulas salīdzinājums ar I un II tabulu rāda, ka rente labībā salīdzinājumā ar tās apmēriem I tabulā ir vairāk nekā divkāršojusies un salīdzinājumā ar tās apmēriem II tabulā pieaugusi par $1^1/_5$ kvartera, turpretim rente naudā salīdzinājumā ar tās apmēriem I tabulā ir divkāršojusies un salīdzinājumā ar tās apmēriem II tabulā nav mainījusies. Tā būtu ievērojami pieaugusi, ja (pārējiem apstākļiem nemainoties) lielākā daļa papildu kapitāla iznāktu uz labākajām zemes kategorijām un ja, no otras puses, papildu kapitāla iedarbība uz zemi *A* būtu mazāk nozīmīga un tādējādi zemē *A* iegūtā kvartera regulējošā vidējā cena būtu augstāka.

Ja auglības pieaugums, kas notiek kapitāla papildu ieguldījuma rezultātā, dažādos zemes veidos būtu dažāds, tas novestu pie diferenciālās rentes pārmaiņas no šīm zemēm.

Katrā ziņā ir pierādīts, ka, ražošanas cenai pazeminoties, tā rezultātā, ka ceļas kapitāla papildu ieguldījuma ražīguma norma, t. i., kad šis ražīgums pieaug lielākā proporcijā nekā avansētais kapitāls, rente no akra, piemēram, kapitāla ieguldījumam divkāršojoties, var ne tikai divkāršoties, bet arī vairāk nekā divkāršoties. Bet tā var arī pazemināties, ja zemes *A* ražīguma straujākas pieaugšanas rezultātā ražošanas cena nokristos vēl lielākā mērā.

Ja mēs pieņemtu, ka kapitāla papildu ieguldījumi ir palielinājuši ražīgumu, piemēram, zemēs *B* un *C* mazākā mērā nekā ražīgumu zemē *A*, tā ka zemēm *B* un *C* proporcionālā starpība būtu samazinājusies un pieaugušais produkta daudzums nekompensētu cenas pazemināšanos, tad salīdzinājumā ar II tabulu rente [naudā] no zemes *D* nemainītos, no zemēm *B* un *C* — pazeminātos.

VIa TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Produkts no akra kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.
A . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	$1+3=4$	$1^1/_2$	6	0	0
B . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	$2+2^1/_2=4^1/_2$	$1^1/_2$	$6^3/_4$	$^1/_2$	$^3/_4$
C . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	$3+5=8$	$1^1/_2$	12	4	6
D . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	$4+12=16$	$1^1/_2$	24	12	18
Kopā	4	20	—	$32^1/_2$	—	—	$16^1/_2$	$24^3/_4$

Beidzot, rente naudā celtos tad, ja, tāpat proporcionāli ceļoties auglībai, labākajos zemes gabalos tiktu ieguldīts vairāk papildu kapitāla nekā zemē *A* vai ja kapitāla papildu ieguldījumi labākajos zemes gabalos celtu ražīguma normu. Abos gadījumos starpība sāktu pieaugt.

Rente naudā pazeminās, ja kapitāla papildu ieguldījuma rezultātā notiekošais uzlabojums, samazinot visas starpības vai daļu no tām, vairāk ietekmē zemi *A* nekā zemes *B* un *C*. Tā pazeminās jo vairāk, jo mazāk ceļas labāko zemes gabalu ražīgums. No tā, cik liela ir starpība ietekmē, ir atkarīgs tas, vai rente labībā celsies, pazemināsies vai paliks nemainīga.

Rente naudā un tāpat arī rente labībā ceļas vai nu tajā gadījumā, ja, nemainoties relatīvajai starpībai dažādu zemju papildu auglībā zemē, kas dod renti, tiks ieguldīts vairāk papildu kapitāla nekā zemē *A*, kas neienes renti, un vairāk kapitāla tiks ieguldīts zemē, kas dod augstāku renti, nekā zemē, kas dod zemāku renti, vai arī tajā gadījumā, ja, ieguldot vienādu papildu kapitālu, auglība vairāk pieaug labākajā un vislabākajā zemē nekā zemē *A*, un proti, rente naudā un rente labībā ceļas atbilstoši tam, kādā mērā šis augstāko zemes kategoriju auglības pieaugums ir spēcīgāks nekā zemāko kategoriju auglības pieaugums.

Bet visos apstākļos rente relatīvi ceļas tad, kad ražīgā spēka pieaugums ir kapitāla papildu ieguldījuma sekas, nevis vienkārši pieaugošas auglības sekas, kapitāla ieguldījumam nemainoties. Tas ir absolūtais viedoklis, kas rāda, ka šajā gadījumā, tāpat kā arī visos iepriekšējos, rente un pieaugusī rente no akra (tāpat kā, pastāvot diferenciālajai rentei I, visas apstrādātās platības vidējās rentes līmenis) ir sekas pieaugušam kapitāla ieguldījumam zemē, pie tam ir vienalga, vai šis papildu ieguldījums funkcionē ar nemainīgu ražīguma normu, cenām nemainoties vai pazeminoties, vai ar krītošu ražīguma normu, cenām nemainoties vai pazeminoties, vai ar kāpjošu ražīguma normu, cenām pazemino-

ties. Jo mūsu pieņēmums ir tāds: pastāvīga cena, kad papildu kapitāla ražīguma norma nav mainījusies, ir pazeminājusies vai cēlusies, un krītusies cena, kad ražīguma norma nav mainījusies, ir pazeminājusies vai cēlusies, un tas ir reducējams uz sekojošo: papildu kapitāla nemainīgā ražīguma norma, cenai nemainoties vai pazeminoties, krītoša ražīguma norma, cenai nemainoties vai pazeminoties, kāpjoša ražīguma norma, cenai nemainoties vai pazeminoties. Kaut gan visos šajos gadījumos rente var palikt nemainīga un var pazemināties, tā pazemināto vēl vairāk, ja, pārējiem apstākļiem nemainoties, auglības celšanās nosacījums nebūtu kapitāla papildu ieguldījums. Tādā gadījumā kapitāla papildu ieguldījums vienmēr ir rentes relatīva augstuma cēlonis, kaut arī absolūti tā pazemināto.

CETRDESMIT TRESĀ NODAĻA

DIFERENCIĀLĀ RENTE II. — TREŠAIS GADĪJUMS: KĀPJOŠA RAŽOŠANAS CENA. SECINĀJUMI

{Ražošanas cenas celšanās priekšnoteikums ir tas, ka ražīgums vissliktākās kvalitātes zemei, kura nedod renti, pazeminās. Ražošanas cena, ko esam pieņēmuši par regulējošo, var celties virs 3 st. märc. par kvarteru tikai tad, ja zemē *A* ieguldītās $2^1/_2$ st. märc. ražotu mazāk nekā 1 kvarteru vai ja 5 st. märc. ražotu mazāk nekā 2 kvarterus, vai ja vajadzētu apstrādāt vēl sliktākas kvalitātes zemi nekā zeme *A*.

Kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam nemainoties vai pat ceļoties, tas būtu iespējams tikai tad, ja pirmā $2^1/_2$ st. märc. ieguldījuma ražīgums samazinātos. Šis gadījums sastopams diezgan bieži. Piemēram, ja seklas aršanas rezultātā noplicinātais augsnes virsslānis, apstrādājot to pēc vecās sistēmas, dod arvien mazākas ražas un pēc tam ar dziļākas aršanas palīdzību virspusē izceltais apakšslānis, racionāli to apstrādājot, sāk dot augstākas ražas nekā agrāk. Bet šis speciālais gadījums, stingri ņemot, te nepiederas. Kapitāla *pirmā* $2^1/_2$ st. märc. ieguldījuma ražīgumam samazinoties, labākajās zemēs, pat ja pieņemam tajās analoģiskas attiecības, diferenciālā rente I pazeminās, bet mēs te aplūkojam tikai diferenciālo renti II. Tomēr, tā kā dotais speciālais gadījums nevar notikt, ja nepieņemam diferenciālās rentes II pastāvēšanu, un tā kā tas patiesībā ir diferenciālās rentes I modifikācijas atspoguļojums diferenciālajā rentē II, tad mēs dodam piemēru, kas ilustrē šo gadījumu.

Rente naudā, tāpat kā produkts naudā, paliek tie paši, kas II tabulā. Pieaugusī regulējošā ražošanas cena precīzi kompensē to, kas zaudēts produkta daudzuma ziņā; tā kā šī cena un produkta daudzums ir mainījušies pretējā proporcijā, tad pats par sevi saprotams, ka to reizinājums paliek agrākais.

Iepriekš minētajā gadījumā mēs pieņēmām, ka kapitāla otrā ieguldījuma ražīgais spēks ir augstāks nekā pirmā ieguldījuma sākotnējais ražīgums. Nekas nemainīsies, ja kapitāla otrajam ieguldījumam pieņemsim, kā parādīts aiznākamajā tabulā, tikai tādu pašu ražīgumu, kāds sākotnēji bija pirmajam ieguldījumam.

VII TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāla ieguldījums st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Rentes norma
A . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$^1/_2+1^1/_4=1^3/_4$	$3^3/_7$	6	0	0	0
B . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$1 \quad +2^1/_2=3^1/_2$	$3^3/_7$	12	$1^3/_4$	6	120%
C . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$1^1/_2+3^3/_4=5^1/_4$	$3^3/_7$	18	$3^1/_2$	12	240%
D . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$2 \quad +5 \quad =7$	$3^3/_7$	24	$5^1/_4$	18	360%
	—	20	—	—	$17^1/_2$	—	60	$10^1/_2$	36	240%

VIII TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāla ieguldījums st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Papildu peļņas norma
A . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$^1/_2+1=1^1/_2$	4	6	0	0	0
B . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$1+2=3$	4	12	$1^1/_2$	6	120%
C . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$1^1/_2+3=4^1/_2$	4	18	3	12	240%
D . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$2+4=6$	4	24	$4^1/_2$	18	360%
	—	20	—	—	15	—	60	9	36	240%

Arī te vienādā attiecībā pieaugošā ražošanas cena ir cēlonis tam, ka ražīguma samazināšanās pilnīgi tiek līdzsvarota tiklab attiecībā uz produkta vērtību, kā arī uz renti naudā.

Tīrā veidā trešais gadījums parādās tikai tad, ja kapitāla otrajam ieguldījumam ir krītošs ražīgums, bet pirmā ieguldījuma ražīgums nemainās, kā tas visur pieņemts pirmajā un otrajā gadījumā. Diferenciālā rente I te nemainās, pārmaiņa notiek tikai ar to rentes daļu, kas veido diferenciālo renti II. Minēsim divus piemērus: pieņemam, ka pirmajā kapitāla otrā ieguldījuma ražīgums ir samazinājies uz $^1/_2$, otrajā — uz $^3/_4$.

IX tabula ir tāda pati kā VIII tabula, tikai VIII tabulā ražīguma samazināšanās iznāk uz kapitāla pirmo ieguldījumu, IX tabulā — uz otro.

IX TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāla ieguldījums st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Rentes norma
A . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$1+\ ^1/_2=1^1/_2$	4	6	0	0	0
B . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$2+1\ \ =3$	4	12	$1^1/_2$	6	120%
C . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$3+1^1/_2=4^1/_2$	4	18	3	12	240%
D . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$4+2\ \ =6$	4	24	$4^1/_2$	18	360%
	—	20	—	—	15	—	60	9	36	240%

X TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāla ieguldījums st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Rentes norma
A . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$1+^1/_4=1^1/_4$	$4^4/_5$	6	0	0	0
B . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$2+^1/_2=2^1/_2$	$4^4/_5$	12	$1^1/_4$	6	120%
C . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$3+^3/_4=3^3/_4$	$4^4/_5$	18	$2^1/_2$	12	240%
D . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2=5$	1	6	$4+\ 1=5$	$4^4/_5$	24	$3^3/_4$	18	360%
	—	20	—	24	$12^1/_2$	—	60	$7^1/_2$	36	240%

Arī šajā tabulā produkts naudā, naudas rente un rentes norma paliek tādas pašas kā II, VII un VIII tabulā, tāpēc ka produkts [st. m.] un pārdošanas cena atkal ir pārmainījušies pretējā proporcijā, bet kapitāla ieguldījums palicis tas pats.

Bet kāds stāvoklis ir citā gadījumā, kas iespējams, ražošanas cenai ceļoties, un proti, tajā gadījumā, kad sāk apstrādāt sliktāko zemi, kuru līdz šim laikam nebija vērts apstrādāt?

Pieņemsim, ka šāda zeme, kuru apzīmēsim ar *a*, nonāk konkurējošo zemju skaitā. Tādā gadījumā zeme *A*, kas līdz šim renti nav devusi, sāktu dot renti un iepriekš ievietotās tabulas VII, VIII un X pieņemtu šādu veidu:

VIIa TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Pieaugums
a . . .	1	5	1	6	$1^1/_2$	4	6	0	0	0
A . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$^1/_2+1^1/_4=1^3/_4$	4	7	$^1/_4$	1	1
B . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$1\ \ +2^1/_2=3^1/_2$	4	14	2	8	1+7
C . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$1^1/_2+3^3/_4=5^1/_4$	4	21	$3^3/_4$	15	1+2×7
D . . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$2\ \ +5\ \ =7$	4	28	$5^1/_2$	22	1+3×7
	—	—	—	30	19	—	76	$11^1/_2$	46	—

VIIIa TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Pieaugums
a . .	1	5	1	6	$1^1/_4$	$4^4/_5$	6	0	0	0
A . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$^1/_2+1=1^1/_2$	$4^4/_5$	$7^1/_5$	$^1/_4$	$1^1/_5$	$1^1/_5$
B . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$1+2=3$	$4^4/_5$	$14^2/_5$	$1^3/_4$	$8^2/_5$	$1^1/_5+7^1/_5$
C . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$1^1/_2+3=4^1/_2$	$4^4/_5$	$21^3/_5$	$3^1/_4$	$15^3/_5$	$1^1/_5+2\times7^1/_5$
D . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$2+4=6$	$4^4/_5$	$28^4/_5$	$4^3/_4$	$22^4/_5$	$1^1/_5+3\times7^1/_5$
	5	—	—	30	$16^1/_4$	—	78	10	48	—

Xa TABULA

Zemes kategorija	Akri	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.	Pieaugums
a . .	1	5	1	6	$1^1/_8$	$5^1/_3$	6	0	0	0
A . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$1+^1/_4=1^1/_4$	$5^1/_3$	$6^2/_3$	$^1/_8$	$^2/_3$	$^2/_3$
B . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$2+^1/_2=2^1/_2$	$5^1/_3$	$13^1/_3$	$1^3/_8$	$7^1/_3$	$^2/_3+6^2/_3$
C . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$3+^3/_4=3^3/_4$	$5^1/_3$	20	$2^5/_8$	14	$^2/_3+2\times6^2/_3$
D . .	1	$2^1/_2+2^1/_2$	1	6	$4+1=5$	$5^1/_3$	$26^2/_3$	$3^7/_8$	$20^2/_3$	$^2/_3+3\times6^2/_3$
	—	—	—	30	$13^5/_8$	—	$72^2/_3$	8	$42^2/_3$	—

Pievienojot zemi *a*, rodas jauna diferenciālā rente I, uz šī jaunā pamata pēc tam rodas diferenciālā rente II, tāpat pārgrozītā veidā. Katrā no trijām iepriekš dotajām tabulām zemei *a* piemīt dažāda auglība: proporcionāli pieaugošu auglības pakāpju rindas sākas tikai ar zemi *A*. Atbilstoši tam sakārtojas arī pie-

augošo rentu rinda. Rente, ko iegūst no vissliktākās zemes, kura dod renti un agrāk to nedeva, ir pastāvīgs lielums, kas vienkārši pievienojas visām augstākajām rentēm; tikai atskaitot šo pastāvīgo lielumu, skaidri parādās augstākajās rentēs starpību rinda un tās paralēlisms ar rindām, kuras apzīmē dažādas kvalitātes zemju auglību. Visās tabulās dažādas auglības pakāpes, no zemes *A* līdz zemei *D*, attiecas viena pret otru kā 1 : 2 : 3 : 4 un atbilstoši tam attiecas viena pret otru rentes:
VIIa tabulā kā 1 : (1+7) : (1+2×7) : (1+3×7),
VIIIa tabulā kā $1^1/_5$: ($1^1/_5$+$7^1/_5$) : ($1^1/_5$+2×$7^1/_5$) : ($1^1/_5$+3×$7^1/_5$),
Xa tabulā kā $^2/_3$: ($^2/_3$+$6^2/_3$) : ($^2/_3$+2×$6^2/_3$) : ($^2/_3$+3×$6^2/_3$).
Īsi sakot: ja rente no zemes $A = n$ un rente no zemes ar nākamo augstāko auglību = $n+m$, tad rinda būs šāda: n : ($n+m$) : ($n+2m$) : ($n+3m$) utt. — *F. E.*}

{Tā kā iepriekš aplūkotais trešais gadījums manuskriptā nebija izstrādāts — tur ir tikai tā virsraksts —, tad redaktora uzdevums bija to pēc iespējas papildināt, kā tas iepriekš izdarīts. Bet viņam vēl atliek izdarīt secinājumus, kas izriet no visa iepriekšējā pētījuma par diferenciālo renti II ar tās trim galvenajiem gadījumiem un deviņiem atvasinātajiem gadījumiem. Bet šim mērķim manuskriptā dotie piemēri ir maz derīgi. Pirmkārt, tajos tiek salīdzināti zemes gabali, kuru produkts [st. m.] no vienāda lieluma platībām attiecas kā 1 : 2 : 3 : 4; tātad tiek ņemta atšķirība, kura jau no paša sākuma ir stipri pārspīlēta un kura, ja attīstām tālāk uz šī pamata izdarītos pieņēmumus un aprēķinus, noved pie pilnīgi nesamērīgām skaitliskām attiecībām. Otrkārt, tie dod ieganstu pilnīgi nepareizam priekšstatam. Ja, pastāvot auglības pakāpēm, kas attiecas cita pret citu kā 1 : 2 : 3 : 4 utt., iznāk rente saskaņā ar rindu 0 : 1 : 2 : 3 utt., tad tūdaļ rodas kārdinājums atvasināt otro rindu no pirmās un izskaidrot rentes divkāršošanos, trīskāršošanos utt. ar visa produkta divkāršošanos, trīskāršošanos utt. Bet tas būtu pilnīgi nepareizi. Rentes attiecas kā 0 : 1 : 2 : 3 : 4 pat tad, kad auglības pakāpes attiecas kā n : ($n+1$) : ($n+2$) : ($n+3$) : ($n+4$); rentes attiecas cita pret citu nevis kā auglības *pakāpes*, bet gan kā auglības *atšķirības*; pie tam zeme, kas neienes renti, tiek pieņemta par nulli.

Manuskripta tabulas vajadzēja dot, lai izskaidrotu tekstu. Bet, lai iegūtu uzskatāmu pamatu tālāk dotajiem pētījuma rezultātiem, es turpmāk dodu jaunu rindu tabulu, kurās produkts parādīts bušeļos ($^1/_8$ kvartera jeb 36,35 litri) un šiliņos (=markai).

Pirmā (XI) tabula atbilst iepriekšējai I tabulai. Tā dod produktu [st. m.] un renti piecu dažādu kategoriju *A* — *E* zemēm, izdarot *pirmo* kapitāla ieguldījumu 50 šil. apmērā, kas kopā ar

10 šil. peļņas dod 60 šil. visas ražošanas cenas uz akru. Iegūtās labības daudzums ir pieņemts mazs: 10, 12, 14, 16, 18 bušeļu no akra. Iegūtā regulējošā ražošanas cena = 6 šil. par bušeli.

Sekojošās 13 tabulas atbilst trijiem diferenciālās rentes II gadījumiem, kas aplūkoti šajā un divās iepriekšējās nodaļās, pie tam kapitāla *papildu* ieguldījums tajā pašā zemē tiek pieņemts par vienlīdzīgu 50 šil. uz akru, ražošanas cenai nemainoties, pazeminoties vai ceļoties. Katrs no šiem gadījumiem savukārt tiek attēlots tā, kā tas izveidojas, kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam salīdzinājumā ar pirmo ieguldījumu 1) nemainoties, 2) pazeminoties, 3) ceļoties. Pie tam iznāk vēl daži varianti, kas ainu padara vēl uzskatāmāku.

I gadījumā — pastāvīga ražošanas cena — mums ir

1. variants: kapitāla otrā ieguldījuma nemainīgs ražīgums (XII tabula).
2. „ : krītošs ražīgums. Tas var notikt tikai ar to nosacījumu, ja zemē *A* netiek izdarīts otrs ieguldījums. Pie tam ir vai nu
   a) tā, ka zeme *B* arī neienes renti (XIII tabula), vai arī
   b) tā, ka zeme *B* nekļūst par zemi, kas nemaz neienes renti (XIV tabula).
3. „ : kāpjošs ražīgums (XV tabula). Arī šis gadījums izslēdz kapitāla otro ieguldījumu zemē *A*.

II gadījumā — krītoša ražošanas cena — mums ir

1. variants: otrā ieguldījuma nemainīgs ražīgums (XVI tabula).
2. „ : krītošs ražīgums (XVII tabula). Abi šie varianti noved pie tā, ka zeme *A* vairs neieiet konkurējošo zemju skaitā, zeme *B* vairs neienes renti un regulē ražošanas cenu.
3. „ : kāpjošs ražīgums (XVIII tabula).

Te zeme *A* paliek regulējoša zeme.

III gadījumā — kāpjoša ražošanas cena — iespējamas divas modifikācijas: zeme *A* var palikt zeme, kas neienes renti un regulē cenu, vai arī konkurencē iestājas sliktākas kvalitātes zeme nekā zeme *A* un sāk regulēt cenu, tā ka zeme *A* tādā gadījumā jau ienes renti.

Pirmā modifikācija: zeme *A* paliek regulējoša zeme.

1. variants: otrā ieguldījuma nemainīgs ražīgums (XIX tabula). Tas ir pieļaujams tikai ar to pieņēmumu, ka pirmā ieguldījuma ražīgums samazinās.
2. „ : otrā ieguldījuma krītošs ražīgums (XX tabula). Tas neizslēdz iespēju, ka pirmā ieguldījuma ražīgums nemainās.
3. „ : otrā ieguldījuma kāpjošs ražīgums (XXI tabula). Tā rezultāts atkal ir pirmā ieguldījuma krītošs ražīgums.

Otrā modifikācija: sāk konkurēt sliktākas kvalitātes zeme (kas apzīmēta ar *a*); zeme *A* ienes renti.

1. variants: otrā ieguldījuma nemainīgs ražīgums (XXII tabula).
2. „ : krītošs ražīgums (XXIII tabula).
3. „ : kāpjošs ražīgums (XXIV tabula).

Šie trīs varianti atbilst problēmas vispārējiem nosacījumiem un nedod iemeslu nekādām piezīmēm.

Tagad mēs ievietojam tabulas.

XI TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
A	60	10	6	60	0	0
B	60	12	6	72	12	12
C	60	14	6	84	24	2×12
D	60	16	6	96	36	3×12
E	60	18	6	108	48	4×12
	—	—	—	—	120	10×12

Izdarot kapitāla otro ieguldījumu tajā pašā zemē.

Pirmais gadījums: ražošanas cenai nemainoties.

1. variants: kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam nemainoties.

XII TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
A	60+60=120	10+10=20	6	120	0	0
B	60+60=120	12+12=24	6	144	24	24
C	60+60=120	14+14=28	6	168	48	2×24
D	60+60=120	16+16=32	6	192	72	3×24
E	60+60=120	18+18=36	6	216	96	4×24
	—	—	—	—	240	10×24

2. variants: kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam pazeminoties; zemē *A* nav izdarīts otrais ieguldījums.

1) Kad zeme *B* vairs neienes renti.

XIII TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
A . . .	60	10	6	60	0	0
B . . .	60+60=120	12+ 8 =20	6	120	0	0
C . . .	60+60=120	14+ $9^1/_3=23^1/_3$	6	140	20	20
D . . .	60+60=120	$16+10^2/_3=26^2/_3$	6	160	40	2×20
E . . .	60+60=120	18+12 =30	6	180	60	3×20
	—	—	—	—	120	6×20

2) Kad zeme *B* pilnīgi neizbeidz ienest renti.

XIV TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
A . . .	60	10	6	60	0	0
B . . .	60+60=120	12+ 9 =21	6	126	6	6
C . . .	60+60=120	$14+10^1/_2=24^1/_2$	6	147	27	6+21
D . . .	60+60=120	16+12 =28	6	168	48	6+2×21
E . . .	60+60=120	$18+13^1/_2=31^1/_2$	6	189	69	6+3×21
	—	—	—	—	150	4×6+6×21

3. variants: kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam ceļoties; zemē *A* arī te netiek izdarīts otrais ieguldījums.

XV TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
A . .	60	10	6	60	0	0
B . .	60+60=120	12+15 =27	6	162	42	42
C . .	60+60=120	$14+17^1/_2=31^1/_2$	6	189	69	42+27
D . .	60+60=120	16+20 =36	6	216	96	42+2×27
E . .	60+60=120	$18+22^1/_2=40^1/_2$	6	243	123	42+3×27
	—	—	—	—	330	4×42+6×27

Otrais gadījums: ražošanas cenai samazinoties.

1. variants: kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam nemainoties; zeme *A* izkrīt no konkurējošo zemju skaita, zeme *B* vairs neienes renti.

XVI TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
B . . .	60+60=120	12+12=24	5	120	0	0
C . . .	60+60=120	14+14=28	5	140	20	20
D . . .	60+60=120	16+16=32	5	160	40	2×20
E . . .	60+60=120	18+18=36	5	180	60	3×20
	—	—	—	—	120	6×20

2. variants: kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam pazeminoties; zeme *A* tiek izslēgta no konkurējošo zemju skaita, zeme *B* vairs neienes renti.

XVII TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
B . . .	60+60=120	12+ 9 =21	$5^5/_7$	120	0	0
C . . .	60+60=120	$14+10^1/_2=24^1/_2$	$5^5/_7$	140	20	20
D . . .	60+60=120	16+12 =28	$5^5/_7$	160	40	2×20
E . . .	60+60=120	$18+13^1/_2=31^1/_2$	$5^5/_7$	180	60	3×20
	—	—	—	—	120	6×20

3. variants: kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam ceļoties; zeme *A* turpina konkurēt. Zeme *B* ienes renti.

XVIII TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
A	60+60=120	10+15=25	$4^4/_5$	120	0	0
B	60+60=120	12+18=30	$4^4/_5$	144	24	24
C	60+60=120	14+21=35	$4^4/_5$	168	48	2×24
D	60+60=120	16+24=40	$4^4/_5$	192	72	3×24
E	60+60=120	18+27=45	$4^4/_5$	216	96	4×24
	—	—	—	—	240	10×24

Trešais gadījums: ražošanas cenai ceļoties.

A. Kad zeme *A* joprojām neienes renti un regulē cenu.

1. variants: kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam nemainoties, kā rezultātā pirmā ieguldījuma ražīgums samazinās.

XIX TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
A . . .	60+60=120	$7^1/_2+10=17^1/_2$	$6^6/_7$	120	0	0
B . . .	60+60=120	9 +12=21	$6^6/_7$	144	24	24
C . . .	60+60=120	$10^1/_2+14=24^1/_2$	$6^6/_7$	168	48	2×24
D . . .	60+60=120	12 +16=28	$6^6/_7$	192	72	3×24
E . . .	60+60=120	$13^1/_2+18=31^1/_2$	$6^6/_7$	216	96	4×24
	—	—	—	—	240	10×24

2. variants: kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam pazeminoties, kas neizslēdz to, ka pirmā ieguldījuma ražīgums joprojām nemainās.

XX TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
A	60+60=120	10+5=15	8	120	0	0
B	60+60=120	12+6=18	8	144	24	24
C	60+60=120	14+7=21	8	168	48	2×24
D	60+60=120	16+8=24	8	192	72	3×24
E	60+60=120	18+9=27	8	216	96	4×24
	—	—	—	—	240	10×24

3. variants: kapitāla otrā ieguldījuma ražīgumam ceļoties, kā rezultātā, pastāvot dotajiem pieņēmumiem, pirmā ieguldījuma ražīgums pazeminās.

XXI TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
A . . .	60+60=120	$5+12^1/_2=17^1/_2$	$6^6/_7$	120	0	0
B . . .	60+60=120	6+15 =21	$6^6/_7$	144	24	24
C . . .	60+60=120	$7+17^1/_2=24^1/_2$	$6^6/_7$	168	48	2×24
D . . .	60+60=120	8+20 =28	$6^6/_7$	192	72	3×24
E . . .	60+60=120	$9+22^1/_2=31^1/_2$	$6^6/_7$	216	96	4×24
	—	—	—	—	240	10×24

B. Kad sliktākā zeme (kas apzīmēta ar burtu *a*) sāk regulēt cenu un tāpēc zeme *A* sāk ienest renti. Tas neizslēdz, ka visos variantos otrā ieguldījuma ražīgums nemainās.

1. variants: kapitāla otrā ieguldījuma nemainīgs ražīgums.

XXII TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
a	120	16	$7\frac{1}{2}$	120	0	0
A	60+60=120	10+10=20	$7\frac{1}{2}$	150	30	30
B	60+60=120	12+12=24	$7\frac{1}{2}$	180	60	2×30
C	60+60=120	14+14=28	$7\frac{1}{2}$	210	90	3×30
D	60+60=120	16+16=32	$7\frac{1}{2}$	240	120	4×30
E	60+60=120	18+18=36	$7\frac{1}{2}$	270	150	5×30
	—	—	—	—	450	15×30

2. variants: kapitāla otrā ieguldījuma krītošs ražīgums.

XXIII TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
a . . .	120	15	8	120	0	0
A . . .	60+60=120	10+ $7\frac{1}{2}$=$17\frac{1}{2}$	8	140	20	20
B . . .	60+60=120	12+ 9 =21	8	168	48	20+28
C . . .	60+60=120	14+$10\frac{1}{2}$=$24\frac{1}{2}$	8	196	76	20+2×28
D . . .	60+60=120	16+12 =28	8	224	104	20+3×28
E . . .	60+60=120	18+$13\frac{1}{2}$=$31\frac{1}{2}$	8	252	132	20+4×28
	—	—	—	—	380	5×20+10×28

3. variants: kapitāla otrā ieguldījuma kāpjošs ražīgums.

XXIV TABULA

Zemes kategorija	Ražošanas cena šil.	Produkts bušeļos	Pārdošanas cena šil.	Produkts šil.	Rente šil.	Rentes pieaugums
a . .	120	16	$7\frac{1}{2}$	120	0	0
A . .	60+60=120	10+$12\frac{1}{2}$=$22\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$168\frac{3}{4}$	$48\frac{3}{4}$	15+$33\frac{3}{4}$
B . .	60+60=120	12+15 =27	$7\frac{1}{2}$	$202\frac{1}{2}$	$82\frac{1}{2}$	15+2×$33\frac{3}{4}$
C . .	60+60=120	14+$17\frac{1}{2}$=$31\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$236\frac{1}{4}$	$116\frac{1}{4}$	15+3×$33\frac{3}{4}$
D . .	60+60=120	16+20 =36	$7\frac{1}{2}$	270	150	15+4×$33\frac{3}{4}$
E . .	60+60=120	18+$22\frac{1}{2}$=$40\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$303\frac{3}{4}$	$183\frac{3}{4}$	15+5×$33\frac{3}{4}$
	—	—	—	—	$581\frac{1}{4}$	5×15+15×$33\frac{3}{4}$

No šīm tabulām izriet sekojošais:

pirmām kārtām tas, ka vairākas rentes ir gluži tādā pašā attiecībā cita pret citu kā vairākas atšķirības auglībā, pieņemot par nulles punktu regulējošo zemi, kas neienes renti. Renti nosaka nevis produkta absolūtais apmērs, bet tikai atšķirības produkta apmērā. Vai nu dažādi zemes veidi ienesīs 1, 2, 3, 4, 5 bušeļus vai 11, 12, 13, 14,15 bušeļus produkta no akra, rentes abos gadījumos izveidos rindu: 0, 1, 2, 3, 4 bušeļi vai attiecīgas naudas summas.

Bet daudz svarīgāks ir rezultāts attiecībā uz visu renti, otrreiz ieguldot kapitālu vienā un tai pašā zemē.

Piecos gadījumos no izpētītajiem 13 gadījumiem līdz ar kapitāla ieguldījumu *divkāršojas* arī rentes kopsumma: 12 šil. × 10 vietā tā kļūst vienlīdzīga 24 šil. × 10 = 240 šil. Šie gadījumi ir šādi:

I gadījums, pastāvīga cena, 1. variants: ieguldījumiem atbilstošs ražošanas pieaugums (XII tabula);

II gadījums, krītoša cena, 3. variants: kāpjošs ražošanas pieaugums (XVIII tabula);

III gadījums, kāpjoša cena, pirmā modifikācija, kad zeme *A* ir regulējošā zeme, visos trijos variantos (XIX, XX, XXI tabula).

Četros gadījumos rente ceļas *vairāk nekā divkārt,* un proti:

I gadījums, 3. variants, pastāvīga cena, bet kāpjošs ražošanas pieaugums (XV tabula). Rentu summa ceļas līdz 330 šil.;

III gadījums, otrā modifikācija, kad zeme *A* ienes renti, visos trijos variantos. (XXII tabula, rente = 30×15=450 šil.; XXIII tabula, rente = 20×5+28×10=380 šil.; XXIV tabula, rente = =15×5+33¾×15=581¼ šil.)

Vienā gadījumā tā *ceļas*, bet ne līdz divkāršai summai, salīdzinājumā ar renti, kas iegūta, izdarot pirmo kapitāla ieguldījumu:

I gadījums, pastāvīga cena, 2. variants: otrā ieguldījuma krītošs ražīgums apstākļos, kad zeme *B* vēl joprojām ienes renti. (XIV tabula, rente = 6×4+21×6=150 šil.)

Beidzot, tikai trijos gadījumos kopējā rente, izdarot kapitāla otro ieguldījumu, visiem zemes veidiem paliek tai pašā līmenī, kādā tā bija, izdarot pirmo ieguldījumu (XI tabula); tie ir tie gadījumi, kad zeme *A* vairs nepiedalās konkurencē un zeme *B* kļūst par regulējošo zemi un tātad renti neienes. Tādējādi ne tikai atkrīt rente no zemes *B*, bet tā samazinās katrā nākamajā rentu rindas loceklī; tas nosaka rezultātu. Šie gadījumi ir šādi:

I gadījums, 2. variants, kad apstākļi ir tādi, ka zeme *A* tiek izslēgta no konkurences (XIII tabula). Rentu summa ir vienlīdzīga 20×6, tātad 12×10=120, tāpat kā XI tabulā;

II gadījums, 1. un 2. variants. Te, pēc mūsu pieņēmumiem, nepieciešami jāizslēdz no konkurences zeme *A* (XVI un XVII tabula) un rentu summa atkal ir vienlīdzīga 20×6=12×10= =120 šil.

Tādējādi tas nozīmē: visu iespējamo gadījumu lielum lielā vairākumā, pieaugot kapitāla ieguldījumiem zemē, rente ceļas tiklab uz akru zemes, kas ienes renti, kā arī it sevišķi tās kopsummā. Tikai trijos gadījumos no izpētītajiem trīspadsmit gadījumiem rentes kopsumma paliek nemainīga. Tie ir tie gadījumi, kad vissliktākās kvalitātes zeme, kura līdz šim neienesa renti un bija regulējošā zeme, vairs nepiedalās konkurencē un kvalitātes ziņā tai tieši sekojošā labākā zeme ieņem tās vietu, t. i., vairs neienes renti. Bet šajos gadījumos rentes no labākas kvalitātes zemēm ceļas salīdzinājumā ar tām rentēm, kuras radušās ar kapitāla pirmo ieguldījumu, ja rente no zemes *C* pazeminās no 24 uz 20, tad zemēm *D* un *E* tā ceļas no 36 un 48 uz 40 un 60 šil.

Rentu kopsummas pazemināšanās zem tā līmeņa, kuru rente sasniedza, izdarot kapitāla pirmo ieguldījumu (XI tabula), būtu iespējama tikai tad, ja konkurencē vairs nepiedalītos ne tikai zeme *A*, bet arī zeme *B*, tā ka par regulējošo zemi, kas neienes renti, kļūtu zeme *C*.

Tādējādi, jo vairāk kapitāla iegulda zemē un jo augstāka ir zemkopības un vispār civilizācijas attīstība zināmā valstī, jo augstāk ceļas rente — kā no akra, tā arī rentu kopsumma — un jo kolosālāka ir tā nodeva, ko sabiedrība maksā lielajiem zemesīpašniekiem papildu peļņas formā, kamēr visas jau apgūtās zemes kategorijas ir konkurences spējīgas.

Ar šo likumu izskaidrojama lielo zemesīpašnieku šķiras apbrīnojami sīkstā dzīvība. Neviena cita sabiedrības šķira nedzīvo tik izšķērdīgi kā šī, neviena cita tādā mērā nepretendē uz tradicionālo, «kārtai piedienīgo» greznību, lai arī no kurienes nāktu nauda šim nolūkam, neviena cita šķira ar tik vieglu sirdi neuzkrāj parādu pēc parāda. Un tomēr tā vienmēr nostājas uz kājām kapitāla dēļ, kuru citi cilvēki ieguldījuši zemē un kurš tai ienes renti ārpus katra sakara ar peļņu, ko no zemes iegūst kapitālists.

Bet ar to pašu likumu izskaidrojams tas, kāpēc šis lielā zemesīpašnieka dzīvības sīkstums pamazām izzūd.

Kad angļu labības muitas 1846. g. tika atceltas, angļu fabrikanti domāja, ka viņi ar to padarījuši zemesīpašnieku aristokrātiju par pauperiem. Bet patiesībā tā kļuva vēl bagātāka, nekā tā bija jebkad agrāk. Kā tas notika? Ļoti vienkārši. Pirmkārt, no fermeriem sāka prasīt pēc līguma, lai viņi ieguldītu [kapitālu] 12 st. märc. 8 st. märc. vietā uz akru gadā, un, otrkārt, zemesīpašnieki, kam bija ļoti daudz pārstāvju deputātu palātā, panāca to, ka viņiem izsniedza lielu valsts subsīdiju savu zemju drenēšanai un citiem stabiliem uzlabojumiem. Tā kā nekur pilnīgi neizņēma no apgrozības pat sliktāko zemi, bet notika tā, ka to — augstākais — vienīgi izmantoja citiem mērķiem un arī tad lielāko tiesu tikai pagaidām, tad rentes pacēlās proporcionāli palielinātajiem kapitāla ieguldījumiem zemē un izrādījās, ka zemesīpašnieku aristokrātija ir vēl labākos apstākļos nekā agrāk.

Bet nekas nav mūžīgs. Okeāna tvaikoņi, Ziemeļamerikas un Dienvidamerikas, kā arī Indijas dzelzceļi deva iespēju konkurēt Eiropas labības tirgos gluži īpatnējām zemēm. Tās bija, no vienas puses, Ziemeļamerikas prērijas, Argentīnas pampas, stepes, kas jau no dabas bija derīgas aramzemei, neskarta augsne, kas, pat primitīvi apstrādāta, bez mēslošanas ilgus gadus deva bagātīgas ražas. No otras puses, tās bija krievu un indiešu komunistiskās kopienas, kam vajadzēja pārdot daļu no sava produkta, turklāt arvien pieaugošu daļu, lai ieņemtu naudu, ar ko samaksāt nodokļus, kurus no tām izspieda, diezgan bieži ar eksekūciju palīdzību, nesaudzīgais valsts despotisms. Šie produkti tika pārdoti, lai arī kādas bija to ražošanas cenas, — tika pārdoti par cenu, ko piedāvāja tirgotājs, jo zemniekam līdz maksāšanas termiņam katrā ziņā bija jāsagādā nauda. Un pret šo konkurenci — neskartās stepju augsnes un pārmērīgām nodevām nospiesto krievu un indiešu zemnieku konkurenci — Eiropas fermeris un zemnieks, pastāvot agrākajām rentēm, vairs nespēja noturēties. Izrādījās, ka Eiropā daļa zemes galīgi nav spējīga konkurēt, ja tā ražo graudu labību, rentes viscaur kritās un Eiropai par vispārēju likumu kļuva mūsu II gadījums, 2. variants, proti: pazeminās labības cena, un pazeminās kapitāla papildieguldījumu produktivitāte. Tāpēc agrārieši vaimanā — no Skotijas līdz Itālijai un no Dienvidfrancijas līdz Austrumprūsijai. Par laimi, visa stepju zeme nebūt vēl nav uzarta; tās vēl pietiekami atlicis, lai izputinātu visus Eiropas lielos zemesīpašumus un mazos piedevām. — *F. E.*}

Jautājumi, pēc kādiem pētījama rente, ir šādi:

A. Diferenciālā rente:

1) diferenciālās rentes jēdziens. Ilustrācija ar datiem par ūdens spēku. Pāreja uz zemkopības renti vārda tiešajā nozīmē;

2) diferenciālā rente I, kas rodas no atšķirības dažādu zemes gabalu auglībā;

3) diferenciālā rente II, kas rodas no secīgiem kapitāla ieguldījumiem vienā un tai pašā zemē. Diferenciālā rente II ir jāpēta

a) ražošanas cenai nemainoties,

b) pazeminoties,

c) ceļoties,

un tālāk

d) papildu peļņas pārvēršanās par renti;

4) šīs rentes ietekme uz peļņas normu.

B. Absolūtā rente.

C. Zemes cena.

D. Noslēguma piezīmes par zemes renti.

Vispārējais rezultāts, aplūkojot diferenciālo renti, visumā iznāk šāds.

Pirmkārt, papildu peļņas rašanās var notikt dažādā veidā. No vienas puses, pamatojoties uz diferenciālo renti I, t. i., visa lauksaimnieciskā kapitāla ieguldījumu zemes platībā, kas sastāv no auglības ziņā dažādas zemes. Tālāk, diferenciālās rentes II veidā, pamatojoties uz dažādu diferenciālu ražīgumu, kāds ir kapitāla secīgiem ieguldījumiem vienā un tai pašā zemē, t. i., pamatojoties uz lielāku ražīgumu, kas izteikts, piemēram, kvarteros kviešu, nekā tas ražīgums, kas tiek sasniegts ar to pašu kapitāla ieguldījumu vissliktākajā zemē, kura neienes renti, bet regulē ražošanas cenu. Bet, lai arī kādā veidā rastos šī papildu peļņa, iepriekšējs nosacījums tam, lai tā pārvērstos par renti, tātad lai tā pārietu no fermera rokām zemesīpašnieka rokās, vienmēr ir tas, ka dažādām faktiskām individuālām ražošanas cenām (t. i., neatkarīgi no vispārējās ražošanas cenas, kas regulē tirgu), kādas ir atsevišķu secīgu kapitāla ieguldījumu atsevišķiem produktiem, iepriekš jāizlīdzinās par individuālu vidēju ražošanas cenu. Viena akra produkta vispārējās regulējošās ražošanas cenas uzvija virs šīs individuālās vidējās cenas izveido renti no akra un noteic tās lielumu. Pastāvot diferenciālajai rentei I, rezultātu atšķirība ir saskatāma pati par sevi, jo tā parādās dažādos zemes gabalos, kas atrodas viens ārpus otra un blakus otram, — parādās, izdarot tādu kapitāla ieguldījumu uz akru, kas tiek pieņemts par normālu, un normāli, atbilstoši šim ieguldījumam šo akru apstrādājot. Pastāvot diferenciālajai rentei II, rezultātu atšķirība pirmām kārtām ir jāpadara saskatāma; tiešām, tā vispirms jāpārvērš atpakaļ par diferenciālo renti I, un to iespējams izdarīt tikai ar minēto paņēmienu. Ņemsim, piemēram, III tabulu 602. lpp.

Zeme *B* dod, izdarot kapitāla pirmo ieguldījumu $2^1/_2$ märc. st. apmērā, divus kvarterus no akra un, izdarot otru tikpat lielu ieguldījumu, — $1^1/_2$ kvartera, kopā — $3^1/_2$ kvartera no viena un tā paša akra. Šajos $3^1/_2$ kvarteros, kas novākti no vienas un tās pašas zemes, nevar atšķirt, kāda daļa no tiem ir I kapitāla ieguldījuma un kāda — II kapitāla ieguldījuma produkts. Īstenībā $3^1/_2$ kvarterus ir ražojis viss kapitāls 5 st. märc. apmērā; un faktiski lieta ir tikai tā, ka kapitāls $2^1/_2$ st. märc. apmērā ir ienesis 2 kvarterus un kapitāls 5 st. märc. apmērā nevis 4, bet gan $3^1/_2$ kvartera. Nekas nemainītos, ja šīs 5 st. märc. dotu 4 kvarterus, tā ka abu kapitāla ieguldījumu produkti būtu vienādi, vai pat 5 kvarterus, tā ka kapitāla II ieguldījums būtu devis 1 kvarteru uzvijas. Pirmo 2 kvarteru ražošanas cena ir $1^1/_2$ st. märc. par kvarteru un otro $1^1/_2$ kvarteru cena — 2 st. märc. par kvarteru. Tāpēc visi šie $3^1/_2$ kvarteri kopā maksā 6 st. märc. Tā ir visa produkta individuālā ražošanas cena — vidēji 1 st. märc. $14^2/_7$ šil. par kvarteru, apaļos skaitļos, teiksim, $1^3/_4$ st. märc. Ja vispārējā ražošanas cena, ko nosaka zeme *A*, ir 3 st. märc., tas dod papildu

peļņu $1^1/_4$ st. märc. uz kvarteru un tātad uz visiem $3^1/_2$ kvarteriem — $4^3/_8$ st. märc. Saskaņā ar vidējo ražošanas cenu zemē *B* tas būtu apaļos skaitļos $1^1/_2$ kvartera. Tātad no zemes *B* iegūtā papildu peļņa izpaužas attiecīgajā zemes *B* produkta daļā, šajos $1^1/_2$ kvarteros, kuri veido renti, kas izteikta labībā, un kuri tiek pārdoti par vispārējo ražošanas cenu, par $4^1/_2$ st. märc. Turpretim uzvijas produkts, kas tiek iegūts no zemes *B* viena akra, salīdzinājumā ar to, kas tiek iegūts no zemes *A* viena akra, nav uzskatāms bez tālāka iztirzājuma par papildu peļņu un tāpēc arī par papildu produktu. Pēc mūsu pieņēmuma, zemes *B* akrs ražo $3^1/_2$ kvartera, zemes *A* akrs — tikai 1 kvarteru. Zemē *B* ražotais uzvijas produkts tātad ir $2^1/_2$ kvartera, bet papildu produkts — tikai $1^1/_2$ kvartera, tāpēc ka zemē *B* ir ieguldīts divreiz lielāks kapitāls nekā zemē *A*, un tāpēc visa ražošanas cena šajā zemē ir divreiz lielāka. Ja zemē *A* tāpat būtu ieguldītas 5 st. märc. un ražīguma norma paliktu tā pati, tad produkts būtu vienlīdzīgs 2 kvarteriem 1 kvartera vietā un tādējādi kļūtu skaidrs, ka īsteno papildu produktu iespējams atrast, salīdzinot nevis $3^1/_2$ un 1, bet gan $3^1/_2$ un 2, ka tas tātad ir vienlīdzīgs nevis $2^1/_2$, bet gan $1^1/_2$ kvarteriem. Bet, tālāk, ja zemē *B* tiktu izdarīts kapitāla trešais ieguldījums $2^1/_2$ st. märc. apmērā, kas dotu tikai 1 kvarteru, tā ka šis kvarters maksātu 3 st. märc., tāpat kā zemē *A* ražotais kvarters, tad tā pārdošanas cena — 3 st. märc. — segtu tikai visu ražošanas cenu, dotu tikai vidējo peļņu, bet nekādu papildu peļņu un tātad arī neko, kas varētu pārvērsties par renti. Produkts no jebkuras zemes kategorijas viena akra salīdzinājumā ar produktu no zemes *A* viena akra nerāda nedz to, vai tas ir vienāda vai lielāka kapitāla ieguldījuma produkts, nedz to, vai uzvijas produkts sedz tikai ražošanas cenu vai arī tā rašanās cēlonis ir papildu kapitāla augstāks ražīgums.

Otrkārt, kapitāla papildu ieguldījumu ražīguma normai pazeminoties — un šo ieguldījumu robeža, ciktāl runa ir par jaunas papildu peļņas rašanos, ir tāds kapitāla ieguldījums, kas sedz tikai ražošanas cenu, t. i., ražo vienu kvarteru tikpat dārgi, kā tāds pats kapitāla ieguldījums to ražo zemes *A* vienā akrā, t. i., pēc mūsu pieņēmuma, par 3 st. märc., — robeža, kur viss kapitāla ieguldījums zemes *B* vienā akrā beidz dot renti, būtu sasniegta, kā izriet no iepriekš teiktā, tad, kad zemes *B* viena akra produkta individuālā vidējā ražošanas cena paceltos līdz zemes *A* viena akra produkta ražošanas cenas līmenim.

Ja zemē *B* tiek izdarīti tikai tādi kapitāla papildu ieguldījumi, kas atmaksā ražošanas cenu un tātad nerada papildu peļņu un tāpēc arī jaunu renti, tad tas gan ceļ kvartera individuālo vidējo ražošanas cenu, bet tomēr neskar papildu peļņu, kas radusies no kapitāla agrākajiem ieguldījumiem, tātad neskar renti, kas agrāk varēja rasties. Jo vidējā ražošanas cena vienmēr paliek zemāka nekā zemes *A* ražošanas cena, un, ja šo cenu star-

pība uz vienu kvarteru arī samazinās, tad kvarteru daudzums pieaug tādā pašā attiecībā, tā ka kopējā cenas uzvija paliek nemainīga.

Minētajā gadījumā kapitāla divi pirmie ieguldījumi 5 st. märc. apmērā zemē *B* ražo $3^1/_2$ kvartera, tātad, pēc mūsu pieņēmuma, $1^1/_2$ kvartera rentes = $4^1/_2$ st. märc. Ja te pievienosies kapitāla trešais ieguldījums $2^1/_2$ st. märc. apmērā, kas ražo tikai vienu papildu kvarteru, tad visa $4^1/_4$ kvartera ražošanas cena (ieskaitot 20% peļņas) = 9 st. märc.; tātad kvartera vidējā cena uz akru = = 2 st. märc. Tādējādi kvartera vidējā ražošanas cena zemē *B* ir cēlusies no $1^5/_7$ uz 2 st. märc., papildu peļņa no kvartera salīdzinājumā ar regulējošo cenu zemei *A* ir tādējādi nokritusies no $1^2/_7$ uz 1 st. märc. Bet $1 \times 4^1/_2 = 4^1/_2$ st. märc., gluži tāpat kā agrāk $1^2/_7 \times 3^1/_2 = 4^1/_2$ st. märc.

Ja mēs pieņemtu, ka zemē *B* ir izdarīts vēl ceturtais un piektais kapitāla papildu ieguldījums, $2^1/_2$ st. märc. apmērā katrs, kuri ražo vienu kvarteru tikai par tā vispārējo ražošanas cenu, tad viss produkts no akra tagad būtu $6^1/_2$ kvartera un visa tā ražošanas cena būtu 15 st. märc. Kvartera vidējā ražošanas cena zemē *B* atkal būtu cēlusies no 2 uz $2^4/_{13}$ st. märc., un papildu peļņa no kvartera salīdzinājumā ar regulējošo ražošanas cenu zemē *A* atkal nokristos no 1 uz $^9/_{13}$ st. märc. Bet arī šīs $^9/_{13}$ st. märc. vajadzētu tagad rēķināt uz $6^1/_2$ kvartera, nevis uz $4^1/_2$ kā agrāk. Un $^9/_{13} \times 6^1/_2 = 1 \times 4^1/_2 = 4^1/_2$ st. märc.

No tā pirmām kārtām izriet, ka šādos apstākļos nav vajadzīga nekāda regulējošās ražošanas cenas celšanās, lai dotu iespēju izdarīt kapitāla papildu ieguldījumus zemē, kas ienes renti, dotu iespēju pat tādā apmērā, ka papildu kapitāls vairs nemaz nedotu papildu peļņu un dotu tikai vidējo peļņu. No tā, tālāk, izriet, ka te papildu peļņas summa no akra paliek nemainīga, lai arī kā samazinātos papildu peļņa no kvartera; šo samazināšanos vienmēr līdzsvaro atbilstošs uz viena akra ražoto kvarteru skaita pieaugums. Lai vidējā ražošanas cena celtos līdz vispārējās ražošanas cenas līmenim (tātad sasniegtu 3 st. märc. zemē *B*), ir jāizdara tādi kapitāla papildu ieguldījumi, kuru produktam būtu augstāka ražošanas cena nekā regulējošā cena 3 st. märc. apmērā. Bet mēs redzēsim, ka ar to vien vēl nepietiek, lai celtu zemē *B* ražotā kvartera vidējo ražošanas cenu līdz vispārējās ražošanas cenas — 3 st. märc. līmenim.

Pieņemsim, ka zemē *B* tiktu ražoti

1) $3^1/_2$ kvarteri, kuru ražošanas cena, tāpat kā agrāk, = 6 st. märc., tātad divi kapitāla ieguldījumi, $2^1/_2$ st. märc. apmērā katrs, pie tam abi rada papildu peļņu, bet arvien vairāk pamazinātā apmērā;

2) 1 kvarters par 3 st. märc., kapitāla ieguldījums, kur individuālā ražošanas cena būtu vienlīdzīga regulējošai ražošanas cenai;

3) 1 kvarters par 4 st. märc., kapitāla ieguldījums, kur individuālā ražošanas cena par 33% augstāka nekā regulējošā cena. Tad mums būtu $5^1/_2$ kvartera no akra par 13 st. märc. un kapitāla ieguldījums $10^7/_{10}$ st. märc. apmērā; kapitāla sākotnējais ieguldījums pieaugtu četrkārt, bet kapitāla pirmā ieguldījuma produkts nepieaugtu pat trīskārt.

$5^1/_2$ kvartera par 13 st. märc. dod kvartera vidējo ražošanas cenu — $2^4/_{11}$ st. märc., tātad, ja regulējošā ražošanas cena ir 3 st. märc., uzvija ir $^7/_{11}$ st. märc. apmērā uz kvarteru; šī uzvija var pārvērsties par renti. $5^1/_2$ kvarteri, pārdodot tos par regulējošo cenu — 3 st. märc., dod $16^1/_2$ st. märc. Atskaitot visu ražošanas cenu — 13 st. märc., paliek $3^1/_2$ st. märc. papildu peļņas resp. rentes; šīs $3^1/_2$ st. märc., rēķinot pēc zemei *B* ražotā kvartera tagadējās vidējās ražošanas cenas, t. i., $2^4/_{11}$ st. märc. par kvarteru, pārstāv tagad $1^{25}/_{52}$ kvartera. Rente naudā būtu pazeminājusies par 1 st. märc., rente labībā — apmēram par $^1/_2$ kvartera, tomēr, lai gan kapitāla ceturtais papildu ieguldījums zemē *B* ne tikai neražo papildu peļņu, bet arī dod mazāk nekā vidējo peļņu, joprojām tiek iegūta papildu peļņa un rente. Ja pieņemsim, ka kapitāla otrais ieguldījums, tāpat kā trešais ieguldījums, ražo par cenu, kas pārsniedz regulējošo ražošanas cenu, tad visa produkcija būs $3^1/_2$ kvartera par 6 st. märc. + 2 kvarteri par 8 st. märc., kopā $5^1/_2$ kvart. par ražošanas cenu 14 st. märc. Kvartera vidējā ražošanas cena būtu = $2^6/_{11}$ st. märc., kas dotu uzviju $^5/_{11}$ st. märc. apmērā. Šie $5^1/_2$ kvart., pārdoti par 3 st. märc. kvarterā, dod $16^1/_2$ st. märc.; atskaitot visu ražošanas cenu — 14 st. märc., paliek $2^1/_2$ st. märc. rentei. Pastāvot tagadējai vidējai ražošanas cenai zemē *B*, tas būtu $^{55}/_{56}$ kvartera. Tātad rente vēl arvien tiek iegūta, kaut gan mazākā apmērā nekā agrāk.

Katrā ziņā tas rāda, ka labākajos zemes gabalos, izdarot kapitāla papildu ieguldījumus, kuru produkts izmaksā dārgāk par regulējošo ražošanas cenu, rentei — vismaz praksē pieļaujamās robežās — nav vis jāizzūd, bet tikai jāsamazinās atbilstoši tam, no vienas puses, kādu daļu visā ieguldītajā kapitālā ieņem šis mazāk ražīgais kapitāls, un, no otras puses, atbilstoši tā ražīguma samazinājumam. Tā produkta vidējā ražošanas cena tomēr būtu zemāka nekā regulējošā cena, un tāpēc arvien vēl paliktu papildu peļņa, kas varētu pārvērsties par renti.

Pieņemsim tagad, ka zemē *B* ražotā kvartera vidējā ražošanas cena sakrīt ar vispārējo ražošanas cenu, kas būtu sekas kapitāla četriem secīgiem ieguldījumiem ($2^1/_2$, $2^1/_2$, 5 un 5 st. märc.) ar krītošu ražīgumu.

Te nomnieks pārdod katru kvarteru par tā individuālo ražošanas cenu un tāpēc visu kvarteru skaitu pārdod par šo kvarteru vidējo ražošanas cenu, kas sakrīt ar regulējošo cenu — 3 st. märc. Tāpēc viņš saņem no sava kapitāla 15 st. märc. apmērā, tāpat kā agrāk, 20% peļņas = 3 st. märc. Bet rente ir izzudusi. Kur

tad palika šī uzvija, katra kvartera individuālām ražošanas cenām izlīdzinoties ar vispārējo ražošanas cenu?

	Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Produkts kvart.	Ražošanas cena		Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Uzvija rentei	
				par kvart. st. m.	kopā st. m.			kvart.	st. m.
1)	$2^1/_2$	$^1/_2$	2	$1^1/_2$	3	3	6	1	3
2)	$2^1/_2$	$^1/_2$	$1^1/_2$	2	3	3	$4^1/_2$	$^1/_2$	$1^1/_2$
3)	5	1	$1^1/_2$	4	6	3	$4^1/_2$	$-^1/_2$	$-1^1/_2$
4)	5	1	1	6	6	3	3	−1	−3
	15	3	6	—	18	—	18	0	0

Papildu peļņa no pirmā kapitāla ieguldījuma $2^1/_2$ st. märc. apmērā bija 3 st. märc.; no otrajām $2^1/_2$ st. märc. tā bija $1^1/_2$ st. märc.; kopsummā papildu peļņa no $^1/_3$ avansētā kapitāla, t. i., no 5 st. märc., bija = $4^1/_2$ st. märc. = 90%.

Izdarot kapitāla trešo ieguldījumu, 5 st. märc. ne tikai neienes papildu peļņu, bet to produkts $1^1/_2$ kvartera apmērā, pārdodot to par vispārējo ražošanas cenu, dod mīnusu $1^1/_2$ st. märc. apmērā. Beidzot, izdarot kapitāla ceturto ieguldījumu tāpat 5 st. märc. apmērā, tā produkts 1 kvartera apmērā, pārdodot to par vispārējo ražošanas cenu, dod mīnusu 3 st. märc. apmērā. Tātad abi kapitāla ieguldījumi, kopā ņemot, dod mīnusu $4^1/_2$ st. märc. apmērā, kurš ir vienlīdzīgs papildu peļņai $4^1/_2$ st. märc. apmērā, kas tika iegūta no kapitāla pirmā un otrā ieguldījuma.

Papildu peļņa un šis kopējais peļņas mīnuss savstarpēji iznīcina viens otru. Tāpēc rente izzūd. Bet īstenībā tas ir iespējams tikai tāpēc, ka tie virsvērtības elementi, kas izveidojuši papildu peļņu resp. renti, tagad piedalās vidējās peļņas izveidošanā. Fermeris iegūst šo vidējo peļņu — 3 st. märc. uz 15 st. märc. jeb 20% apmērā — uz rentes rēķina.

Priekšnoteikums tam, ka zemes *B* individuālā vidējā ražošanas cena izlīdzinās ar zemes *A* vispārējo ražošanas cenu, kas regulē tirgus cenu, ir tas, ka starpību starp kapitāla pirmo ieguldījumu produkta individuālo cenu un regulējošo cenu, kura to pārsniedz, arvien vairāk līdzsvaro un beigu beigās iznīcina starpība, par kādu kapitāla vēlāko ieguldījumu produkts sāk pārsniegt regulējošo cenu. Tādējādi tas, kas parādās kā papildu peļņa, kamēr kapitāla pirmo ieguldījumu produkts tiek pārdots atsevišķi, pakāpeniski kļūst par vidējās ražošanas cenas daļu un līdz ar to piedalās vidējās peļņas izveidošanā, kamēr beidzot pēdējā to pilnīgi absorbē.

Ja zemē *B* 15 st. märc. vietā tiktu ieguldītas tikai 5 st. märc. kapitāla un pēdējā tabulā parādītie papildu $2^1/_2$ kvartera tiktu ražoti tādējādi, ka no jauna tiktu apstrādāti zemes *A* $2^1/_2$ akri, ieguldot kapitālu $2^1/_2$ st. märc. apmērā uz akru, tad ieguldītais papildu kapitāls būtu pavisam $6^1/_4$ st. märc. un viss ieguldījums zemēs *A* un *B*, kas būtu izdarīts šo 6 kvarteru ražošanai, būtu tikai $11^1/_4$ st. märc. 15 st. märc. vietā, un visa to ražošanas cena, ieskaitot arī peļņu, būtu $13^1/_2$ st. märc. Šie 6 kvarteri, tāpat kā agrāk, tiktu pārdoti par 18 st. märc., bet kapitāla ieguldījums būtu samazinājies par $3^3/_4$ st. märc., un rente no zemes *A* būtu, tāpat kā agrāk, $4^1/_2$ st. märc. no akra. Citādi tas būtu, ja $2^1/_2$ papildu kvarteru ražošanai vajadzētu izmantot sliktāku zemi nekā *A*, zemi A_1, A_2, tā ka kvartera ražošanas cena $1^1/_2$ kvarteriem zemē A_1 būtu = 4 st. märc. un pēdējam kvarteram zemē A_2 būtu = = 6 st. märc. Tādā gadījumā 6 st. märc. kļūtu par kvartera regulējošo ražošanas cenu. Šie $3^1/_2$ kvarteri no zemes *B* tiktu pārdoti par 21 st. märc. $10^1/_2$ st. märc. vietā, kas dotu renti 15 st. märc. apmērā $4^1/_2$ st. märc. vietā, bet labībā — renti $2^1/_2$ kvartera apmērā $1^1/_2$ kvartera vietā. Gluži tāpat viens kvarters no zemes *A* tagad dotu renti 3 st. märc. = $^1/_2$ kvartera apmērā.

Iekam pētījam šo jautājumu tālāk, izdarīsim vienu piezīmi.

Zemē *B* ražotā kvartera vidējā cena izlīdzinās, sakrīt ar zemes *A* regulēto kvartera vispārējo ražošanas cenu — 3 st. märc., tiklīdz daļu visa kapitāla, kurš ražo $1^1/_2$ kvartera uzviju, līdzsvaro visa kapitāla tā daļa, kas ražo mazāk par $1^1/_2$ kvartera. Kad tieši tas būs sasniegts vai cik daudz kapitāla ar nepietiekamu ražīgo spēku ir jāiegulda šai nolūkā zemē *B* — tas, ja ir dots kapitāla pirmo ieguldījumu papildu ražīgums, ir atkarīgs no kapitāla turpmāko ieguldījumu relatīvi nepietiekamā ražīguma — kas ir nepietiekams salīdzinājumā ar kapitāla tāda paša lieluma ieguldījuma ražīgumu vissliktākajā regulējošā zemē *A* — jeb no šo turpmāko ieguldījumu produkta individuālās ražošanas cenas salīdzinājumā ar regulējošo cenu.

No iepriekšējā vispirms izriet:

pirmkārt, līdz tam laikam, kamēr papildu kapitāli tiek ieguldīti vienā un tai pašā zemē ar papildu, kaut arī krītošu ražīgumu, rente no akra — kā labībā, tā arī naudā — absolūti pieaug, kaut gan tā relatīvi salīdzinājumā ar avansēto kapitālu (tātad papildu peļņas resp. rentes norma) samazinās. Robeža te ir tas papildu kapitāls, kurš nes tikai vidējo peļņu jeb kura produktam individuālā ražošanas cena sakrīt ar vispārējo ražošanas cenu. Ražošanas cena šādos apstākļos nemainās, ja tikai ražošana sliktākajās zemēs nekļūst lieka sakarā ar pieaugušo piedāvājumu. Pat cenām samazinoties, šie papildu kapitāli zināmās robežās vēl arvien var ražot papildu peļņu, kaut arī mazāku;

otrkārt, papildu kapitāla ieguldījums, kurš dod tikai vidējo peļņu un kura papildu ražīgums tātad = 0, neko nemaina radušās papildu peļņas un tāpēc arī rentes lielumā. Tāpēc labākajās zemēs ražotā kvartera individuālā vidējā cena pieaug, no kvartera iegūtā uzvija samazinās, bet kvarteru skaits, kuri dod šādu samazinātu uzviju, pieaug, tā ka kopējais rezultāts nemainās;

treškārt, kapitāla papildu ieguldījumi, kuri dod produktu ar individuālo ražošanas cenu, kas pārsniedz regulējošo cenu, tātad, kuru papildu ražīgums ir ne tikai = 0, bet mazāks par nulli, ar mīnusu, t. i., zemāks nekā kapitāla tāda paša lieluma ieguldījuma ražīgums regulējošā zemē *A*, — šāds papildu ieguldījums arvien vairāk tuvina labākajās zemēs ražotā visa produkta individuālo vidējo cenu vispārējai ražošanas cenai, tātad arvien vairāk samazina starp tām starpību, kura izveido papildu peļņu resp. renti. Arvien lielāka un lielāka daļa no tā, kas agrāk izveidoja papildu peļņu resp. renti, piedalās vidējās peļņas izveidošanā. Un tomēr viss kapitāls, kas ieguldīts zemes *B* vienā akrā, joprojām ienes papildu peļņu, kaut gan tā samazinās līdz ar nepietiekama ražīguma kapitāla masas pieaugšanu un līdz ar šī nepietiekamā ražīguma pakāpes pieaugšanu. Pieaugot kapitālam un palielinoties ražošanai, rente, kas tiek iegūta no akra, te samazinās absolūti un ne tikai relatīvi salīdzinājumā ar ieguldītā kapitāla pieaugošo apmēru, kā tas ir otrajā gadījumā.

Rente var izzust tikai tad, ja visa labākajā zemē *B* ražotā produkta individuālā vidējā ražošanas cena sakrīt ar regulējošo cenu, tātad ja visa pirmo — ražīgāko kapitāla ieguldījumu papildu peļņa piedalās vidējās peļņas izveidošanā.

Galējā robeža, līdz kurai var samazināties rente no akra, ir punkts, kurā tā pavisam izzūd. Taču šī robeža nav sasniegta tūdaļ pēc tam, kad kapitāla papildu ieguldījumi sāk ražot ar nepietiekamu ražīgumu, bet pēc tam, kad kapitāla papildu ieguldījums ar nepietiekamu ražīgumu iegūst tādus apmērus, ka tā ietekme iznīcina kapitāla pirmo ieguldījumu uzvijas ražīgumu un visa ieguldītā kapitāla ražīgums kļūst vienlīdzīgs zemē *A* ieguldītā kapitāla ražīgumam, un tāpēc zemē *B* ražotā kvartera individuālā vidējā cena kļūst vienlīdzīga zemē *A* ražotā kvartera individuālajai vidējai cenai.

Bet arī šai gadījumā regulējošā ražošanas cena — 3 st. märc. par kvarteru — nemainītos, kaut arī rente izzustu. Tikai aiz šīs robežas ražošanas cenai būtu jāceļas, pieaugot vai nu papildu kapitāla nepietiekamā ražīguma pakāpei, vai arī paša papildu kapitāla lielumam, ja paliktu tā pati nepietiekamā ražīguma pakāpe. Ja, piemēram, pēc iepriekšējās tabulas 640. lappusē, tajā pašā zemē tiktu ražots $2^1/_2$ kvartera, par 4 st. märc. katrs, $1^1/_2$ kvartera vietā, tad mums būtu kopsummā 7 kvarteri, kuru visa ražošanas cena būtu 22 st. märc., kvarters maksātu $3^1/_7$ st.

märc., t. i., tas maksātu $^1/_7$ st. märc. vairāk par vispārējo ražošanas cenu, un pēdējai vajadzētu celties.

Tādējādi vēl ilgu laiku varētu ieguldīt papildu kapitālu ar nepietiekamu ražīgumu un pat ar tādu, kurš kļūst arvien nepietiekamāks, kamēr labākajos zemes gabalos ražotā kvartera individuālā vidējā cena kļūtu vienlīdzīga vispārējai ražošanas cenai, kamēr pilnīgi izzustu pēdējās uzvija virs pirmās un līdz ar to izzustu arī papildu peļņa un rente.

Pat šajā gadījumā, izzūdot rentei no labākajām zemēm, to produkta individuālā vidējā cena tikai sakristu ar vispārējo ražošanas cenu, tātad vēl arvien nebūtu vajadzīga šīs pēdējās celšanās.

Iepriekš minētajā piemērā labākajā zemē *B*, kas tomēr ieņem pēdējo vietu labāko jeb renti ienesošo zemju rindā, $3^1/_2$ kvartera tiek ražots ar kapitālu 5 st. märc. apmērā, kuram ir papildu ražīgums, un $2^1/_2$ kvartera tiek ražots ar kapitālu 10 st. märc. apmērā, kuram ir nepietiekams ražīgums, kopsummā iznāk 6 kvarteri, tātad $^5/_{12}$ šī daudzuma tiek ražotas ar šīm pēdējām kapitāla daļām, kas ieguldītas nepietiekami ražīgi. Un tikai šajā punktā 6 kvarteru individuālā vidējā ražošanas cena ceļas līdz 3 st. märc. par kvarteru, tātad sakrīt ar vispārējo ražošanas cenu.

Bet apstākļos, kad pastāv īpašums uz zemi, pēdējos $2^1/_2$ kvarterus nebūtu iespējams ražot šādā veidā — par 3 st. märc. kvarterā, izņemot gadījumu, kad tos būtu iespējams ražot *A* kategorijas zemes jaunos $2^1/_2$ akros. Gadījums, kad papildu kapitāls ražo vairs tikai par vispārējo ražošanas cenu, būtu robeža. Aiz tās izbeidzas kapitāla papildu ieguldījumi vienā un tai pašā zemē.

Tiešām, ja nomniekam par diviem pirmajiem kapitāla ieguldījumiem vajadzēja maksāt $4^1/_2$ st. märc. rentes, tad viņam tā joprojām jāmaksā arī turpmāk, un katrs kapitāla ieguldījums, kas ražotu kvarteru dārgāk nekā par 3 st. märc., samazinātu viņa peļņu. Tas neļauj izlīdzināties individuālajai vidējai cenai, pastāvot nepietiekamam ražīgumam.

Ņemsim šo gadījumu iepriekšējā piemērā, kad ražošanas cena zemē *A* — 3 st. märc. par kvarteru — regulē cenu zemē *B*.

Kapitāls st. m.	Peļņa st. m.	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Ražošanas cena par kvart. st. m.	Pārdošanas cena		Papildu peļņa st. m.	Zaudējums st. m.
					par kvart. st. m.	kopā st. m.		
$2^1/_2$	$^1/_2$	3	2	$1^1/_2$	3	6	3	—
$2^1/_2$	$^1/_2$	3	$1^1/_2$	2	3	$4^1/_2$	$1^1/_2$	—
5	1	6	$1^1/_2$	4	3	$4^1/_2$	—	$1^1/_2$
5	1	6	1	6	3	3	—	3
15	3	18	—	—	—	18	$4^1/_2$	$4^1/_2$

$3^1/_2$ kvartera ražošanas cena, izdarot pirmos divus kapitāla ieguldījumus, nomniekam arī ir 3 st. märc. par kvarteru, jo viņam jānomaksā rente $4^1/_2$ st. märc. apmērā, pie tam starpība starp viņa individuālo ražošanas cenu un vispārējo ražošanas cenu tādējādi nenonāk viņa kabatā. Tātad pirmo divu kapitāla ieguldījumu produkta cenas uzvija nevar viņam kompensēt deficītu kapitāla trešā un ceturtā ieguldījuma produktos.

Kapitāla trešā ieguldījuma ražotie $1^1/_2$ kvarteri izmaksā fermerim, ieskaitot arī peļņu, 6 st. märc., bet, tā kā regulējošā cena ir 3 st. märc. par kvarteru, tad viņš var pārdot tos tikai par $4^1/_2$ st. märc. Tātad viņš zaudētu ne tikai visu peļņu, bet virs tās $^1/_2$ st. märc. jeb 10% no ieguldītā kapitāla 5 st. märc. apmērā. Viņa zaudējums uz peļņu un kapitālu kapitāla trešā ieguldījuma gadījumā būtu $1^1/_2$ st. märc. un kapitāla ceturtā ieguldījuma gadījumā — 3 st. märc., kopā $4^1/_2$ st. märc., tieši tik daudz, kāda ir rente no kapitāla ražīgākiem ieguldījumiem; individuālā ražošanas cena, kas iznāk šo ražīgāko ieguldījumu gadījumos, tieši tāpēc nevar izlīdzinoši ietekmēt visa zemes *B* produkta individuālo vidējo ražošanas cenu, ka tās uzvija kā rente jāizmaksā trešajai personai.

Ja pieprasījuma apmierināšanai vajadzētu ražot papildus $1^1/_2$ kvartera ar kapitāla trešā ieguldījuma palīdzību, tad regulējošajai tirgus cenai būtu jāceļas uz 4 st. märc. par kvarteru. Šādas regulējošās tirgus cenas celšanās rezultātā rente no zemes *B* kapitāla pirmā un otrā ieguldījuma gadījumā celtos un zeme *A* sāktu dot renti.

Tātad, kaut gan diferenciālā rente nozīmē tikai papildu peļņas formālu pārvēršanos par renti un kaut gan īpašums uz zemi dod te īpašniekam tikai iespēju pārvietot papildu peļņu no nomnieka rokām savās rokās, tomēr izrādās, ka kapitāla secīga ieguldīšana vienā un tai pašā zemes platībā jeb, kas ir tas pats, vienā un tai pašā zemes platībā ieguldītā kapitāla pieaugšana, kapitāla ražīguma normai pazeminoties un regulējošajai cenai nemainoties, daudz ātrāk nonāk līdz iespējamai robežai, tātad tiešām sasniedz vairāk vai mazāk mākslīgo robežu tieši tāpēc, ka notiek šī papildu peļņas formālā pārvēršanās par zemes renti, kas ir zemesīpašuma sekas. Tādējādi vispārējās ražošanas cenas celšanās, kas kļūst nepieciešama šaurākās robežās, nekā tas būtu citos apstākļos, ne tikai ir te diferenciālās rentes celšanās cēlonis, bet pati diferenciālās rentes kā tādas pastāvēšana ir tai pašā laikā cēlonis tam, ka vispārējā ražošanas cena ceļas agrāk un ātrāk, lai tādējādi nodrošinātu produkta pieaugošu piedāvājumu, kas kļuvis nepieciešams.

Tālāk jāpiezīmē:

kapitāla papildu ieguldījums zemē *B* nevarētu celt regulējošo cenu uz 4 st. märc., kā tas bija iepriekš minētajā piemērā, ja zeme *A* kapitāla otrā ieguldījuma rezultātā dotu papildu produktu

lētāk nekā par 4 st. märc. vai ja konkurencē sāktu piedalīties jauna — sliktāka zeme nekā *A*, kuras ražošanas cena gan būtu augstāka nekā 3, bet zemāka nekā 4 st. märc. Tādējādi mēs redzam, ka diferenciālā rente I un diferenciālā rente II, lai gan pirmā ir otrās pamats, tomēr ierobežo viena otru un tā rezultātā tiek izdarīti gan kapitāla secīgi ieguldījumi vienā un tai pašā zemes gabalā, gan kapitāla ieguldījumi blakus viens otram jaunā papildu zemē. Gluži tāpat tās ierobežo viena otru arī citos gadījumos, kad, piemēram, rinda nonāk līdz labākajām zemēm.

CETRDESMIT CETURTĀ NODAĻA

DIFERENCIĀLĀ RENTE ARĪ NO VISSLIKTĀKĀS APSTRĀDĀJAMĀS ZEMES

Pieņemsim, ka pieprasījums pēc labības ceļas un ka piedāvājumu iespējams nodrošināt, tikai izdarot kapitāla secīgus ieguldījumus ar nepietiekamu ražīgumu renti ienesošās zemēs vai izdarot kapitāla papildu ieguldījumus — arī ar krītošu ražīgumu — zemē *A*, vai arī izdarot kapitāla ieguldījumus jaunās — sliktākas kvalitātes zemēs nekā *A*.

Ņemsim zemi *B* kā renti ienesošo zemju piemēru.

Kapitāla papildu ieguldījums prasa tirgus cenas celšanos virs līdzšinējās regulējošās cenas — 3 st. märc. par kvarteru, lai zemē *B* būtu iespējams papildus ražot 1 kvarteru (kurš te var pārstāvēt 1 miljonu kvarteru, tāpat kā katrs akrs — 1 miljonu akru). Zemēs *C* un *D* utt., zemēs ar visaugstāko renti, arī iespējams iegūt papildu produktu, bet tikai ar krītošu papildu ražīgo spēku, tomēr mēs pieņemam, ka 1 kvarters no zemes *B* ir nepieciešams, lai apmierinātu pieprasījumu. Ja šo vienu kvarteru iespējams lētāk ražot ar papildu kapitālu zemē *B*, nekā ieguldot tāda paša lieluma papildu kapitālu zemē *A* vai arī vēl zemākas kategorijas zemē A_1, kura, piemēram, var ražot kvarteru tikai par 4 st. märc., bet papildu kapitāls zemē *A* varētu ražot kvarteru jau par $3^3/_4$ st. märc., tad zemē *B* ieguldītais papildu kapitāls sāktu regulēt tirgus cenas.

Zeme *A*, tāpat kā agrāk, ražotu 1 kvarteru par 3 st. märc. Zeme *B*, arī tāpat kā agrāk, ražotu kopsummā $3^1/_2$ kvarteru, kuru individuālā ražošanas cena gala rezultātā būtu 6 st. märc. Tagad, ja zemē *B* būtu vajadzīgs ražošanas cenas (ieskaitot arī peļņu) papildu pielikums 4 st. märc. apmērā, lai ražotu vienu jaunu kvarteru, kaut gan zemē *A* to iespējams ražot ar šādu pielikumu par $3^3/_4$ st. märc., tad, pats par sevi saprotams, tas tiktu ražots zemē *A*, nevis zemē *B*. Bet pieņemsim, ka to iespējams ražot zemē *B* ar papildinājumu ražošanas cenai $3^1/_2$ st. märc. apmērā. Tādā gadījumā $3^1/_2$ st. märc. kļūtu par regulējošo cenu visai ražošanai. Tad no zemes *B* tiktu pārdots produkts $4^1/_2$ kvartera apmērā par $15^3/_4$ st. märc. No šīs summas pirmo $3^1/_2$ kvarteru ražošanas cena ir 6 st. märc. un pēdējā kvartera ražošanas cena —

$3^1/_2$ st. mārc., kopā $9^1/_2$ st. mārc. Paliek papildu peļņa rentei = = $6^1/_4$ st. mārc., turpretim agrāk tā bija tikai $4^1/_2$ st. mārc. Tādā gadījumā zemes *A* akrs arī ienestu renti $^1/_2$ st. mārc. apmērā, bet ražošanas cenu $3^1/_2$ st. mārc. apmērā jau regulētu nevis vissliktākā zeme *A*, bet samērā labākā zeme *B*. Pie tam, protams, pieņemam, ka jaunā *A* kategorijas zeme, kas būtu tikpat izdevīgi novietota kā līdz šim apstrādātā, nav pieejama un ka vajadzētu izdarīt kapitāla otru ieguldījumu jau apstrādājamā zemes *A* gabalā, bet ar lielāku ražošanas cenu vai arī vajadzētu ķerties pie vēl sliktākas zemes A_1. Tiklīdz kapitāla secīgie ieguldījumi sāk dot diferenciālo renti II, kāpjošās ražošanas cenas robežas var regulēt labākā zeme, un tad sliktākā zeme, diferenciālās rentes I bāze, arī var ienest renti. Tādējādi, ievērojot vienīgi diferenciālo renti, visas apstrādātās zemes tad sāktu ienest renti. Tādā gadījumā mums būtu divas šādas tabulas, kurās ar ražošanas cenu jāsaprot avansētā kapitāla summa plus 20% peļņas, tātad uz katrām $2^1/_2$ st. mārc. kapitāla $^1/_2$ st. mārc. peļņas, kopā 3 st. mārc.

Zemes kategorija	Akri	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts naudā st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.
A	1	3	1	3	3	0	0
B	1	6	$3^1/_2$	3	$10^1/_2$	$1^1/_2$	$4^1/_2$
C	1	6	$5^1/_2$	3	$16^1/_2$	$3^1/_2$	$10^1/_2$
D	1	6	$7^1/_2$	3	$22^1/_2$	$5^1/_2$	$16^1/_2$
Kopā	4	21	$17^1/_2$	—	$52^1/_2$	$10^1/_2$	$31^1/_2$

Tāds ir stāvoklis pirms kapitāla jaunā ieguldījuma [kas atbilst ražošanas cenai] $3^1/_2$ st. mārc. apmērā zemē *B*, kura dod tikai 1 kvarteru. Pēc šī kapitāla ieguldījuma stāvoklis ir šāds:

Zemes kategorija	Akri	Ražošanas cena st. m.	Produkts kvart.	Pārdošanas cena st. m.	Produkts st. m.	Rente labībā kvart.	Rente naudā st. m.
A	1	3	1	$3^1/_2$	$3^1/_2$	$^1/_7$	$^1/_2$
B	1	$9^1/_2$	$4^1/_2$	$3^1/_2$	$15^3/_4$	$1^{11}/_{14}$	$6^1/_4$
C	1	6	$5^1/_2$	$3^1/_2$	$19^1/_4$	$3^{11}/_{14}$	$13^1/_4$
D	1	6	$7^1/_2$	$3^1/_2$	$26^1/_4$	$5^{11}/_{14}$	$20^1/_4$
Kopā	4	$24^1/_2$	$18^1/_2$	—	$64^3/_4$	$11^1/_2$	$40^1/_4$

{Tas atkal nav gluži pareizi aprēķināts. Nomniekam *B* šo $4^1/_2$ kvarteru ražošana prasa, pirmkārt, ražošanas cenu $9^1/_2$ st. mārc. apmērā un, otrkārt, renti $4^1/_2$ st. mārc. apmērā, kopā 14 st.

märc., vidēji par kvarteru = $3^1/_9$ st. märc. Tādējādi šī visas viņa produkcijas vidējā cena kļūst par regulējošo tirgus cenu. Tāpēc rente no zemes *A* būtu $^1/_9$ st. märc. $^1/_2$ st. märc. vietā un rente no zemes *B*, tāpat kā agrāk, būtu $4^1/_2$ st. märc.; $4^1/_2$ kvartera par $3^1/_9$ st. märc. = 14 st. märc.; atskaitot no tā visu ražošanas cenu — $9^1/_2$ st. märc., paliktu papildu peļņa $4^1/_2$ st. märc. Tātad, lai gan skaitļi ir jāmaina, piemērs rāda, ka ar diferenciālās rentes II starpniecību relatīvi labākā zeme, kas jau ienes renti, var kļūt par zemi, kas regulē cenu, un tāpēc *visa* zeme, arī tā, kas līdz šim renti neienesa, var pārvērsties par tādu, kas renti ienes. — *F. E.*}

Rentei labībā jāceļas, ja ceļas labības regulējošā ražošanas cena, t. i., ja ceļas labības kvartera ražošanas cena regulējošā zemē jeb regulējošais kapitāla ieguldījums kādā no zemes veidiem. Tas ir tas pats, it kā visi zemes veidi būtu kļuvuši neauglīgāki un ražotu, piemēram, ar katrām $2^1/_2$ st. märc. jaunu kapitāla ieguldījumu tikai $^5/_7$ kvartera 1 kvartera vietā. Visa tā labības uzvija, kuru tie ražo, izdarot to pašu kapitāla ieguldījumu, pārvēršas par papildu produktu, kas pārstāv papildu peļņu un tāpēc arī renti. Ja pieņemam, ka peļņas norma paliek tā pati, tad fermeris varētu nopirkt par savu peļņu mazāku daudzumu labības. Peļņas norma var palikt tā pati, ja darba alga neceļas — vai nu tāpēc, ka tā ir pazemināta līdz fiziskam minimumam, t. i., zem darbaspēka normālās vērtības, vai tāpēc, ka samērā lētāki kļuvuši citi strādnieku patēriņa priekšmeti, kurus piegādā rūpniecība, vai tāpēc, ka darba diena ir pagarināta vai kļuvusi intensīvāka un tā rezultātā peļņas norma nezemkopības ražošanas nozarēs, kura tomēr regulē zemkopības peļņu, palikusi iepriekšējā, ja nav cēlusies, vai arī tāpēc, ka zemkopībā salīdzinājumā ar rūpniecību tiek ieguldīts vairāk pastāvīgā un mazāk mainīgā kapitāla.

Tātad esam aplūkojuši pirmo veidu, kā rodas rente zemē *A* — kura līdz šim bija vissliktākā —, nesākot apstrādāt vēl sliktāku zemi, proti, kā rodas rente starpības dēļ starp individuālo ražošanas cenu šajā zemē, kura līdz šim bija regulējošā, salīdzinājumā ar to jauno — augstāko ražošanas cenu, par kuru pēdējais papildu kapitāls, kas ieguldīts ar nepietiekamu ražīgo spēku samērā labākā zemē, dod nepieciešamo papildu produktu.

Ja papildu produktu vajadzētu ražot zemē A_1, kura var dot kvarteru tikai par 4 st. märc., tad rente no akra zemē *A* celtos uz 1 st. märc. Bet šai gadījumā zeme A_1 ieņemtu zemes *A* vietu kā vissliktākā no apstrādājamām zemēm un zeme *A* kļūtu par zemāko locekli renti ienesošo zemju rindā. Diferenciālā rente I mainītos. Tādējādi šis gadījums ir ārpus šeit aplūkotās diferenciālās rentes II robežām, kura rodas no kapitāla secīgo ieguldījumu dažādā ražīguma vienā un tai pašā zemē.

Bet bez tam diferenciālā rente zemē *A* var rasties vēl divējādi. Gadījumā, kad, cenai nemainoties — lai arī kāda tā būtu, kaut

arī tā būtu zemāka salīdzinājumā ar agrāko cenu —, kapitāla papildu ieguldījums rada papildu ražīgumu, kam prima facie* līdz zināmai robežai vienmēr jānotiek tieši vissliktākajā zemē.

Otrkārt, gadījumā, kad zemē *A* izdarīto kapitāla secīgo ieguldījumu ražīgums, gluži otrādi, samazinās.

Abos gadījumos pieņemam, ka ražošanas palielināšanu diktē pieprasījuma stāvoklis.

Bet te no diferenciālās rentes viedokļa rodas īpašas grūtības sakarā ar iepriekš izsecināto likumu, pēc kura vispārējo ražošanas cenu visai produkcijai (vai visam kapitāla ieguldījumam) vienmēr nosaka viena kvartera individuālā vidējā ražošanas cena. Zemei *A* pretēji labākām zemēm ražošanas cena, kas ierobežo jauniem kapitāla ieguldījumiem individuālās un vispārējās ražošanas cenas izlīdzināšanos, nav taču dota no ārienes. Jo tieši individuālā ražošanas cena zemē *A* ir tā pati vispārējā ražošanas cena, kas regulē tirgus cenu.

Pieņemsim:

1) *kapitāla secīgu ieguldījumu ražīgajam spēkam ceļoties,* zemes *A* 1 akrā, avansējot kapitālu 5 st. mārc. apmērā, kas atbilst 6 st. mārc. ražošanas cenai, iespējams ražot 3 kvarterus 2 kvarteru vietā. Pirmais kapitāla ieguldījums $2^1/_2$ st. mārc. apmērā dod 1 kvarteru, otrais — 2 kvarterus. Šai gadījumā visa ražošanas cena — 6 st. mārc. — dod 3 kvarterus, tātad kvarters maksās vidēji 2 st. mārc.; tādējādi, ja 3 kvarteri tiks pārdoti par 2 st. mārc. katrs, tad zeme *A* joprojām neienesīs renti, bet mainīsies tikai diferenciālās rentes II pamats; par regulējošo ražošanas cenu ir kļuvušas 2 st. mārc. 3 st. mārc. vietā; vissliktākajā zemē kapitāls $2^1/_2$ st. mārc. apmērā tagad ražo vidēji $1^1/_2$ kvartera 1 kvartera vietā, un tā tagad ir oficiālā auglība visām augstākās kvalitātes zemēm, ieguldot $2^1/_2$ st. mārc. No šī laika daļa šo zemju agrākā papildu produkta piedalās to nepieciešamā produkta veidošanā, tāpat kā daļa to agrākās papildu peļņas — vidējās peļņas veidošanā.

Ja turpretim aprēķinu izdarām tādā pašā veidā, kā tas izdarīts attiecībā uz labākajām zemēm, kur vidējais aprēķins neko negroza papildu daļas absolūtajā lielumā, tāpēc ka tām vispārējā ražošanas cena ir dota kā kapitāla ieguldīšanas robeža, tad kvarters no kapitāla pirmā ieguldījuma maksā 3 st. mārc., bet 2 kvarteri no otrā ieguldījuma — tikai $1^1/_2$ st. mārc. katrs. Tādējādi zemē *A* rastos rente labībā 1 kvartera apmērā vai rente naudā 3 st. mārc. apmērā, bet šie 3 kvarteri tiktu pārdoti par veco cenu — par 9 st. mārc. Ja tiktu izdarīts trešais kapitāla ieguldījums $2^1/_2$ st. mārc. apmērā ar tādu pašu ražīgumu kā otrais, tad kopsummā tagad tiktu ražoti 5 kvarteri par ražošanas cenu 9 st. mārc. apmērā. Ja

---

* — pirmām kārtām. — *Red.*

individuālā vidējā ražošanas cena zemē *A* joprojām būtu regulējošā, tad kvarteru tagad vajadzētu pārdot par $1^4/_5$ st. märc. Vidējā cena atkal būtu pazeminājusies nevis tāpēc, ka būtu no jauna cēlies kapitāla trešā ieguldījuma ražīgums, bet tikai tāpēc, ka būtu nācis klāt jauns kapitāla ieguldījums ar tādu pašu papildu ražīgumu, kāds bija otrajam ieguldījumam. Kapitāla secīgi ieguldījumi zemē *A* ar samērā augstāku, bet nemainīgu ražīgumu nevis paceltu renti, kā tas būtu renti ienesošās zemēs, bet gan attiecīgi pazeminātu ražošanas cenu un līdz ar to, pārējiem apstākļiem nemainoties, arī diferenciālo renti visās citās zemes kategorijās. Turpretim, ja kapitāla pirmais ieguldījums, kas ražo 1 kvarteru par ražošanas cenu 3 st. märc., joprojām pats par sevi būtu regulējošais, tad 5 kvarteri tiktu pārdoti par 15 st. märc. un diferenciālā rente no kapitāla vēlākiem ieguldījumiem zemē *A* būtu 6 st. märc. Papildu kapitāla pievienošana zemes *A* akram, lai arī kādā formā tā notiktu, būtu šajā gadījumā uzlabojums, un papildu kapitāls padarītu ražīgāku arī sākotnējo kapitāla daļu. Būtu nejēdzība teikt, ka $^1/_3$ kapitāla ražojusi 1 kvarteru un pārējās $^2/_3$ ražojušas 4 kvarterus. 9 st. märc. uz akru tomēr ražotu 5 kvarterus, turpretim 3 st. märc. ražo tikai 1 kvarteru. Vai te rastos rente, papildu peļņa, vai ne — tas būtu pilnīgi atkarīgs no konkrētiem apstākļiem. Normāli regulējošajai ražošanas cenai būtu jāpazeminās. Tas ir ar nosacījumu, ja šī uzlabotā un tāpēc ar lielākām izmaksām saistītā apstrādāšana notiek zemē *A* tikai tāpēc, ka tā notiek arī samērā labākajās zemēs, — tātad ja notiek vispārēja revolūcija zemkopībā; un, ja tagad ir runa par zemes *A* dabisko auglību, tad jau tiek pieņemts, ka tajā ir ieguldītas 6 vai 9 st. märc. 3 st. märc. vietā. Tas ir īpaši tad, kad pēc jaunās metodes tiek apstrādāta zemes *A* lielākā daļa, kas zināmā valstī piegādā galveno produktu masu. Bet, ja uzlabojums aptvertu no sākuma tikai nelielu daļu no *A* platības, tad šī labāk apstrādātā daļa dotu papildu peļņu, kuru zemesīpašnieks nekavējoties censtos pārvērst pilnīgi vai daļēji par renti un fiksēt kā renti. Tādējādi, ja pieprasījums pieaugtu līdz ar augošo piedāvājumu, tad pakāpeniski, līdz ar to, ka zemi *A* visā tās platībā pamazām sāktu apstrādāt pēc jaunās metodes, varētu rasties rente uz visas zemes *A* un papildu ražīguma rezultāti — visi vai to daļa — atkarībā no tirgus apstākļiem būtu konfiscēti. Tātad zemē *A* pastāvošās ražošanas cenas izlīdzināšanos par produkta vidējo cenu, kurš tiktu ražots zemē *A* ar palielinātiem kapitāla ieguldījumiem, varētu aizturēt tas, ka tiktu fiksēta rentes formā tā papildu peļņa, kura tiek iegūta no šī palielinātā kapitāla ieguldījuma. Šajā gadījumā atkal, kā to jau redzējām iepriekš labākajās zemēs, apstākļos, kad papildu kapitālu ražīgais spēks pazeminās, papildu peļņas pārvēršanās par zemes renti, t. i., zemesīpašuma iejaukšanās, celtu ražošanas cenu, tā ka diferenciālā rente nebūtu tikai sekas atšķirībām starp individuālo un vispārējo ražošanas cenu. Tas

kavētu abu cenu sakrišanu zemē *A*, jo kavētu vidējai ražošanas cenai zemē *A* regulēt ražošanas cenu; tātad tas noturētu ražošanas cenu augstākā līmenī, nekā tas nepieciešams, un tādējādi radītu renti. Šāds rezultāts varētu rasties vai noturēties, pat pastāvot brīvam labības importam no ārzemēm, tāpēc ka tai zemei, kura, neienesot renti, varētu izturēt konkurenci labības audzēšanā arī tai gadījumā, ja ražošanas cena tiek noteikta no ārienes, fermeri tagad būtu spiesti dot citu uzdevumu, piemēram, izmantot to kā lopu ganības, un tādējādi labības audzēšanā būtu aizņemtas tikai renti ienesošās zemes, t. i., tikai tādas, kurās individuālā vidējā ražošanas cena par kvarteru ir zemāka nekā no ārienes nosacītā ražošanas cena. Visumā varam pieņemt, ka šajā gadījumā ražošanas cena pazemināsies, tomēr ne līdz vidējās cenas līmenim un būs augstāka par to, bet zemāka nekā ražošanas cena sliktāk apstrādātajā zemē *A*, tā ka jaunās zemes *A* konkurencei tiek nosprausta robeža;

2) *papildu kapitālu ražīgajam spēkam pazeminoties.*

Pieņemsim, ka zeme A_1 varētu ražot papildu kvarteru tikai par 4 st. märc. un zeme *A* — par $3^3/_4$ st. märc., t. i., lētāk nekā A_1, bet par $^3/_4$ st. märc. dārgāk, nekā kvarteru ražo kapitāla pirmais ieguldījums zemē *A*. Šajā gadījumā divu zemē *A* ražoto kvarteru kopējā cena būtu = $6^3/_4$ st. märc.; tātad vidējā cena par kvarteru = $3^3/_8$ st. märc. Ražošanas cena būtu cēlusies, bet tikai par $^3/_8$ st. märc., tomēr tad, ja papildu kapitāls būtu ieguldīts jaunā zemē, kura ražo kvarteru par $3^3/_4$ st. märc., tā celtos vēl par $^3/_8$ st. märc. — uz $3^3/_4$ st. märc., un sakarā ar to attiecīgi celtos visas pārējās diferenciālās rentes.

Tādējādi ražošanas cena $3^3/_8$ st. märc. apmērā par kvarteru zemē *A* izlīdzinātos par šīs zemes vidējo ražošanas cenu, pieaugot kapitāla ieguldījumam, un kļūtu par regulējošo cenu; tātad te nerastos rente, tāpēc ka nebūtu papildu peļņas.

Bet, ja šis kvarters, ko ražojis kapitāla otrais ieguldījums, tiktu pārdots par $3^3/_4$ st. märc., tad zeme *A* tagad dotu renti $^3/_4$ st. märc. apmērā un turklāt no visiem zemes *A* akriem, kuros nebūtu izdarīts kapitāla papildu ieguldījums un kuri tātad joprojām ražotu kvarteru par 3 st. märc. Kamēr pastāv vēl neapstrādātas zemes *A* platības, cena varētu tikai uz laiku pacelties līdz $3^3/_4$ st. märc. Zemes *A* jauno gabalu konkurence noturētu ražošanas cenu uz 3 st. märc., kamēr nebūtu izmantota visa tā zeme *A*, kuras labvēlīgais novietojums ļauj ražot kvarteru lētāk nekā par $3^3/_4$ st. märc. Tātad tas būtu jāpieņem, kaut gan, ja viens akrs zemes ienes renti, zemesīpašnieks neatdos fermerim otru akru bez rentes.

Un atkal no tā, vai kapitāla otrais ieguldījums ir vairāk vai mazāk izplatīts esošajā zemē *A*, ir atkarīgs tas, vai ražošanas cena izlīdzināsies pēc vidējās cenas vai arī par regulējošo cenu kļūs individuālā ražošanas cena, izdarot otro kapitāla ieguldījumu $3^3/_4$ st. märc. apmērā. $3^3/_4$ st. märc. kļūst par regulējošo cenu tikai

tad, ja zemesīpašnieks pagūst, kamēr nav apmierināts pieprasījums, fiksēt kā renti to papildu peļņu, kas tiktu iegūta, ja cena būtu $3^3/_4$ st. märc. par kvarteru.

Par augsnes krītošo ražīgumu, izdarot secīgus kapitāla ieguldījumus, sk. Lībiga darbos[189]. Mēs redzējām, ka kapitāla ieguldījumu papildu ražīgā spēka pakāpeniska samazināšanās pastāvīgi palielina renti no akra, ražošanas cenai nemainoties, un ka tādējādi to var panākt pat gadījumā, ja ražošanas cena pazeminātos.

Bet vispār jāpiezīmē sekojošais.

No kapitālistiskā ražošanas veida viedokļa vienmēr notiek relatīva produktu sadārdzināšanās, ja tā paša produkta iegūšanai tiek izdarīts ieguldījums, ja par kaut ko ir jāmaksā, par ko agrāk netika maksāts. Jo ar ražošanā patērētā kapitāla kompensāciju ir jāsaprot tikai to vērtību kompensācija, kuras pārstāv noteikti ražošanas līdzekļi. Dabas elementi, kas piedalās ražošanā kā tās aģenti, neko nemaksādami, — šie elementi, lai arī kāda loma tiem būtu ražošanā, piedalās tajā nevis kā kapitāla sastāvdaļas, bet gan kā kapitāla dabisks bezmaksas spēks, t. i., dabisks bezmaksas darba ražīgais spēks, kas kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos tomēr parādās, tāpat kā jebkurš ražīgais spēks, kā kapitāla ražīgais spēks. Tātad, ja ražošanā piedalās tāds dabisks spēks, kas sākotnēji neko nemaksā, tad, nosakot cenu, tas netiek ierēķināts, kamēr ar tā palīdzību izgatavotais produkts ir pietiekams, lai apmierinātu vajadzību. Bet, ja ar laiku būs vajadzīgs vairāk produkta, nekā iespējams izgatavot ar šī dabiskā spēka palīdzību, t. i., ja vajadzēs ražot papildu produktu bez šī dabiskā spēka palīdzības vai ar cilvēka līdzdalību, cilvēka darba palīdzību, tad kapitālā ieies jauns papildu elements. Tātad agrākā produkta iegūšanai tiks ieguldīts relatīvi vairāk kapitāla. Pārējiem apstākļiem nemainoties, ražošana sadārdzināsies.

(No burtnīcas ar atzīmi — «Sākta 1876. gada februāra vidū». — [*F. E.*])

Diferenciālā rente un rente vienkārši kā procents no zemē ieguldītā kapitāla.

Tā saucamie ilgstošas iedarbības melioratīvie darbi, kas maina augsnes fiziskās, pa daļai arī ķīmiskās īpašības ar tādu operāciju palīdzību, kuras prasa kapitāla ieguldījumus un kuras varam uzskatīt par kapitāla pievienošanu zemei, gandrīz visas ir reducējamas uz to, lai noteiktam zemes gabalam, zemei noteiktā ierobežotā vietā, tiktu piešķirtas tādas īpašības, kādas citai augsnei citā vietā, bieži vien pavisam tuvu, piemīt no dabas. Viena zemes

masīva virsma ir līdzena no dabas, otra ir jānolīdzina; vienai ir dabiskas ūdens notekas, otra prasa mākslīgu drenāžu; vienai zemei no dabas ir dziļa aramkārta, otrai tā ir mākslīgi jāpadziļina; viena māla augsne ir no dabas sajaukta ar vajadzīgo daudzumu smilts, otrai vēl mākslīgi jārada vajadzīgā proporcija; viena pļava tiek dabiski apūdeņota vai pārklāta ar dūņām, citā tas jāpanāk ar darba palīdzību jeb, runājot buržuāziskās politiskās ekonomijas valodā, ar kapitāla palīdzību.

Patiešām uzjautrinoša ir teorija, pēc kuras šai gadījumā vienā zemē, kuras relatīvās priekšrocības ir mākslīgi iegūtas, rente ir procents, bet otrā zemē, kurai šīs priekšrocības ir no dabas, tā nav procents.* (Īstenībā jautājumu sagroza tādējādi, ka, ja vienā gadījumā rente tiešām sakrīt ar procentu, tad tā arī citos gadījumos, kad tas faktiski tā nav, ir jānosauc par procentu, nepareizi jāiztēlo kā procents.) Bet, pēc tam kad kapitāls ir ieguldīts, zeme ienes renti nevis tāpēc, ka tajā ieguldīts kapitāls, bet gan tāpēc, ka kapitāla ieguldījums ir pārvērtis zemi par ražīgāku ieguldīšanas sfēru nekā pirms tam. Pieņemsim, ka visa zeme zināmā valstī prasa šādu kapitāla ieguldīšanu; tādā gadījumā katram zemes gabalam, kurā šis ieguldījums vēl nav izdarīts, jāiziet šī stadija, un rente (procents, kuru šai gadījumā zemes gabals ienes), ko dod zeme, kura jau šādu kapitāla ieguldījumu dabūjusi, gluži tāpat ir diferenciālā rente, it kā šai zemei no dabas būtu šī priekšrocība un pārējai zemei vajadzētu to iegūt tikai mākslīgā ceļā. Un šī uz procentu reducējamā rente kļūst par tīru diferenciālo renti, tiklīdz ieguldītais kapitāls ir amortizēts. Citādi izrādītos, ka viens un tas pats kapitāls kā kapitāls pastāv dubulti.

Viena no visvairāk uzjautrinošajām parādībām ir tā, ka visi Rikārdo pretinieki, kuri apstrīd atzinumu, ka vērtību nosaka vienīgi darbs, izvirza pret diferenciālās rentes izskaidrošanu ar atšķirību starp zemēm to apstākli, ka te vērtību nosakot daba, nevis darbs; un tai pašā laikā viņi piedēvē šo noteicošo lomu novietojumam vai — un vēl lielākā mērā — pat procentam no zemes apstrādāšanā ieguldītā kapitāla. Viens un tas pats darbs dod vienādu vērtību produktam, kas ir izgatavots zināmā laikā, bet šī produkta apjoms vai daudzums un tāpēc arī tā vērtības daļa, kas iznāk uz šī produkta attiecīgo daļu, ir atkarīga, ja darba daudzums ir dots, vienīgi no produkta daudzuma, un pēdējais savukārt ir atkarīgs no zināmā darba daudzuma ražīguma, nevis no šī daudzuma absolūtā lieluma. Vai šī ražīguma cēlonis ir daba vai sabiedrība, tas ir pilnīgi vienalga. Tikai tai gadījumā, kad tas pats prasa darbu, tātad kapitālu, tas vairāk vai mazāk palielina ražošanas cenu, bet daba to nedara.

---

* Sk. šī sējuma 546. lpp. — *Red.*

CETRDESMIT PIEKTĀ NODAĻA

ABSOLŪTĀ ZEMES RENTE

Analizējot diferenciālo renti, mēs pamatojāmies uz pieņēmumu, ka vissliktākā zeme neienes zemes renti vai, izsakoties vispārīgāk, ka zemes renti ienes tikai tāda zeme, kurā individuālā ražošanas cena ir zemāka nekā tirgu regulējošā ražošanas cena, sakarā ar ko rodas papildu peļņa, kas pārvēršas par renti. Pirmām kārtām jāpiezīmē, ka diferenciālās rentes kā diferenciālās rentes likums nemaz nav atkarīgs no šī pieņēmuma pareizības vai nepareizības.

Ja vispārējo, tirgu regulējošo ražošanas cenu apzīmējam ar P, tad produktam no vissliktākās zemes A šis P sakrīt ar individuālo ražošanas cenu šajā zemē, t. i., cena samaksā ražošanā patērēto pastāvīgo un mainīgo kapitālu plus vidējā peļņa (= uzņēmēja ienākumam plus procents).

Rente šai gadījumā ir vienlīdzīga nullei. Individuālā ražošanas cena kvalitātes ziņā tuvākajā labākajā zemes kategorijā $B = P'$ un $P > P'$, t. i., P samaksā vairāk nekā patieso produkta ražošanas cenu B kategorijas zemē. Pieņemsim tagad, ka $P - P' = d$, tāpēc d, P uzvija virs P', ir tā papildu peļņa, kuru iegūst B kategorijas zemes nomnieks. Šis d pārvēršas par renti, kuru maksā zemesīpašniekam. Pieņemsim, ka trešās kategorijas C zemei patiesā ražošanas cena ir P'' un ka $P - P'' = 2d$; tātad šie $2d$ pārvēršas par renti; gluži tāpat ceturtajai kategorijai D individuālā ražošanas cena, pieņemsim, ir P''' un $P - P''' = 3d$, kuri pārvēršas par zemes renti, utt. Tagad uzskatīsim, ka pieņēmums, it kā kategorijai A zemes rente = 0 un tāpēc tās produkta cena = $= P + 0$, ir nepareizs. Pieņemsim, otrādi, ka arī tā dod renti = r. Tādā gadījumā mums būtu divējāds rezultāts.

Pirmkārt, kategorijas A zemes produkta cenu neregulētu ražošanas cena šajā zemē, bet tā saturētu zināmu uzviju virs šīs cenas, tā būtu vienlīdzīga $P + r$. Jo, ja pieņemam normālu kapitālistiskās ražošanas gaitu, t. i., ja pieņemam, ka uzvija r, ko fermeris maksā zemesīpašniekam, nav atvilkums nedz no darba algas, nedz no kapitāla vidējās peļņas, tad fermeris var to izmaksāt tikai tāpēc, ka viņa produkts tiek pārdots dārgāk par ražošanas cenu, ka šī uzvija tātad dotu viņam papildu peļņu, ja viņam tā nebūtu rentes formā jāatdod zemesīpašniekam. Tādā gadījumā

visa tirgū esošā visu zemes kategoriju ražotā produkta regulējošā tirgus cena būtu nevis tā ražošanas cena, kuru dod kapitāls vispār visās ražošanas sfērās, t. i., tā būtu nevis vienlīdzīga izmaksām plus vidējā peļņa, bet gan būtu ražošanas cena plus rente, $P+r$, nevis P. Jo A kategorijas zemes produkta cena vispār izteic regulējošās vispārējās tirgus cenas robežu, tās cenas robežu, par kuru iespējams piegādāt visu produktu, un tiktāl tā regulē šī kopējā produkta cenu.

Tomēr, *otrkārt*, kaut gan zemes produkta vispārējā cena šādā gadījumā tiktu būtiski modificēta, ar to nepavisam nebūtu atcelts diferenciālās rentes likums. Jo, ja zemes A produkta cena un līdz ar to arī vispārējā tirgus cena $= P+r$, tad zemju B, C, D utt. produktu cena arī būtu $= P+r$. Bet, tā kā zemei B $P-P'=d$, tad $(P+r)-(P'+r)$ tāpat būtu $= d$ un zemei C savukārt $P-P''=$ $=(P+r)-(P''+r)$ būtu $= 2d$, tāpat kā, beidzot, zemei D $P-P'''=$ $=(P+r)-(P'''+r)=3d$ utt. Tātad diferenciālā rente joprojām paliktu tā pati un to regulētu tas pats likums, kaut gan rente tagad ietvertu sevī elementu, kas nav atkarīgs no šī likuma, un vispār pieaugtu vienlaikus ar zemes produkta cenu. No tā izriet, ka, lai arī kāds būtu stāvoklis ar renti no visneauglīgākajām zemes kategorijām, no tā ne tikai nav atkarīgs diferenciālās rentes likums, bet arī vienīgais līdzeklis, kā saprast pašu diferenciālo renti atbilstoši tās raksturam, ir tas, ka kategorijas A zemes rente jāpielīdzina nullei. Vai tā tiešām $= 0$ vai > 0, tas ir vienalga, ciktāl runa ir par diferenciālo renti, un tas tiešām netiek ņemts vērā.

Tādējādi diferenciālās rentes likums nav atkarīgs no turpmākā pētījuma rezultāta.

Tagad, ja jautājam tālāk, uz ko patiesībā ir dibināts pieņēmums, ka vissliktākās — kategorijas A zemes produkts nedod renti, tad atbilde nepieciešami ir šāda: ja zemes produkta, teiksim, labības tirgus cena sasniedz tādu līmeni, ka papildus avansētajam kapitālam, kas ieguldīts kategorijas A zemē, tā samaksā parasto ražošanas cenu, t. i., dod kapitālam parasto vidējo peļņu, tad ar šo nosacījumu pietiek, lai zemē A būtu iespējams ieguldīt papildu kapitālu. T. i., kapitālistam pietiek ar šo nosacījumu, lai jaunu kapitālu ieguldītu normālā veidā un gūtu parasto peļņu.

Te jāpiezīmē, ka arī šajā gadījumā tirgus cenai jābūt augstākai nekā ražošanas cenai zemē A. Jo, tiklīdz rodas papildu piedāvājums, pieprasījuma un piedāvājuma attiecība, acīm redzot, mainīsies. Agrāk piedāvājums nebija pietiekams, tagad tas ir pietiekams. Tātad cenai jāpazeminās. Bet, lai tā varētu pazemināties, ir vajadzīgs, lai tā agrāk būtu bijusi augstāka nekā ražošanas cena zemē A. Bet jaunapstrādājamās zemes A mazākā auglība noved pie tā, ka cena vairs nenokritīsies tik zemu kā tolaik, kad tirgu regulēja kategorijas B zemes ražošanas cena. Ražošanas cena zemē A nosprauž robežu nevis pagaidu, bet relatīvi palieko-

šam tirgus cenas pacēlumam. Turpretim, ja jaunapstrādājamā zeme ir auglīgāka nekā zeme *A*, kura līdz šim bija regulējošā, un tomēr ar to pietiek tikai papildu pieprasījuma apmierināšanai, tad tirgus cena paliek nemainīga. Jautājuma pētījums — vai zemākā zemes kategorija ienes renti — arī šajā gadījumā sakrīt ar to, ar ko mēs tagad nodarbojamies: arī te pieņēmums, ka zeme *A* neienes renti, būtu izskaidrojams ar to, ka tirgus cena ir pietiekama tieši tam, lai kapitālistiskais fermeris varētu kompensēt ar to pielietoto kapitālu plus vidējā peļņa; īsi sakot, šāds pieņēmums būtu izskaidrojams ar to, ka tirgus cena dod viņam viņa preces ražošanas cenu.

Katrā ziņā kapitālistiskais fermeris, ciktāl viņam jārīkojas kā kapitālistam, var šādos apstākļos apstrādāt zemi *A*. Tātad nosacījums kapitāla normālai izmantošanai zemē *A* tiešām pastāv. Bet no premisas, ka fermeris varētu ieguldīt kapitālu zemē *A* atbilstoši kapitāla vērtības palielināšanas vidējiem nosacījumiem, kaut gan viņš nevarētu maksāt renti, nepavisam neizriet secinājums, ka šī pie kategorijas *A* piederošā zeme tūdaļ tiks nodota nomnieka rīcībā. Tas apstāklis, ka nomnieks varētu izlietot savu kapitālu ar parasto peļņu, ja viņam nebūtu jāmaksā rente, no zemesīpašnieka viedokļa nepavisam nav pamats tam, lai par velti nodotu savu zemi nomniekam un tik filantropiski izturētos pret savu partneri, ka dotu viņam crédit gratuit*. Šāds pieņēmums nozīmē abstrahēties no zemesīpašuma, iznīcināt zemesīpašumu, kura pastāvēšana tieši nosprauž robežu kapitāla ieguldīšanai un tā brīvai pielietošanai zemē — robežu, ko nemaz nesagrauj nomnieka vienkāršais apsvērums, ka tad, ja viņam nebūtu jāmaksā rente, t. i., ja viņš praktiski varētu uzskatīt zemesīpašumu par neesošu, labības cenu stāvoklis viņam ļautu iegūt no sava kapitāla, ekspluatējot zemi *A*, parasto peļņu. Bet zemesīpašuma monopols, zemesīpašums kā kapitāla robeža ir jau diferenciālās rentes priekšnoteikums, jo bez tā papildu peļņa nepārvērstos par zemes renti un to nesaņemtu zemesīpašnieks nomnieka vietā. Un zemesīpašums kā robeža joprojām pastāv arī tur, kur rente kā diferenciālā rente nepastāv, t. i., zemē *A*. Ja aplūkosim gadījumus, kad valstī ar kapitālistisku ražošanu kapitālu iespējams ieguldīt zemē, nemaksājot renti, tad atradīsim, ka visu to priekšnoteikums ir ja ne juridiska, tad faktiska zemesīpašuma iznīcināšana, kura tomēr var notikt tikai pavisam noteiktos un pēc sava rakstura nejaušos apstākļos.

Pirmkārt, kad pats zemesīpašnieks ir kapitālists vai pats kapitālists ir zemesīpašnieks. Ja tirgus cena ir pietiekami cēlusies, lai tajā zemē, kura tagad ir zeme *A*, varētu ieņemt ražošanas cenu, t. i., kompensēt kapitālu plus vidējā peļņa, tad viņš var šai gadījumā *pats saimniekot* savā zemes gabalā. Bet kāpēc? Tāpēc,

* — bezmaksas kredītu. — *Red.*

ka attiecībā uz viņu zemesīpašums nerada kaut kādu robežu viņa kapitāla pielietošanai. Viņš ar zemi var rīkoties vienkārši kā ar dabas elementu un tāpēc var vadīties vienīgi pēc apsvērumiem par sava kapitāla izlietošanu, pēc kapitālistiskiem apsvērumiem. Šādi gadījumi ir praksē sastopami, bet tikai kā izņēmumi. Gluži tāpat kā zemes kapitālistiskās apstrādāšanas priekšnoteikums ir funkcionējošā kapitāla un zemesīpašuma nodalīšanās, gluži tāpat tā parasti izslēdz paša zemesīpašnieka saimniekošanu. Pēdējais saimnieko pats tikai retos gadījumos. Ja pieaugušais pieprasījums pēc labības prasa lielāka daudzuma zemes *A* apstrādāšanu, nekā tās ir īpašniekiem, kuri paši saimnieko, t. i., ja daļa zemes *A* ir jānomā, lai to vispār varētu apstrādāt, tad tūdaļ atkrīt tās robežas hipotētiskais trūkums*, kuru zemesīpašums nosprauž kapitāla pielietošanai. Iznāk absurda pretruna, kad pamatojas uz kapitālistiskajam ražošanas veidam atbilstošo kapitāla un zemes, nomnieka un zemesīpašnieka nošķiršanos un pēc tam, gluži otrādi, pieņem, ka parasti paši zemesīpašnieki saimnieko visā savā zemē visos tajos gadījumos, kad kapitāls, ja neatkarīgi no tā un pretstatā tam nepastāvētu nekāds zemesīpašums, neiegūtu no zemes apstrādāšanas nekādu renti. (Sk. citātu no A. Smita kāda darba par renti no raktuvēm; šis citāts ievietots daudz tālāk.**) Šai zemesīpašuma likvidācijai ir nejaušs raksturs. Tā var notikt un var nenotikt.

Otrkārt, starp iznomātām zemēm var būt tādi atsevišķi zemes gabali, kuri, pastāvot attiecīgajam tirgus cenu līmenim, neienes renti, tātad faktiski tiek iznomāti bez maksas, bet kurus zemesīpašnieks par tādiem neatzīst, tāpēc ka viņš redz iznomātās zemes rentes kopsummu, nevis šīs zemes atsevišķu gabalu īpašās rentes. Šajā gadījumā fermerim, ciktāl runa ir par tiem iznomātajā zemē ietilpstošajiem zemes gabaliem, kuri neienes renti, zemesīpašums kā kapitāla pielietošanas robeža atkrīt un pie tam atkrīt tāpēc, ka to nosaka pats līgums ar zemesīpašnieku. Bet viņš nemaksā renti par šiem gabaliem tikai tāpēc, ka viņš maksā renti par zemi, kurai tie ir tikai piedēklis. Šai gadījumā jāpieņem tieši tāda kombinācija, kad vajag ķerties pie sliktākās zemes kategorijas *A* nevis kā pie jauna — patstāvīga ražošanas lauka, lai likvidētu piedāvājuma nepietiekamību, bet kad, gluži otrādi, tas ir tikai neatdalāma josla labākajā zemē. Bet gadījums, kas mums ir jāizpētī, ir tieši tas, kad vajag patstāvīgi saimniekot atsevišķos zemes *A* gabalos, tātad kad, pastāvot vispārējiem kapitālistiskā ražošanas veida priekšnoteikumiem, tie patstāvīgi jāiznomā.

Treškārt, nomnieks var ieguldīt papildu kapitālu savā līdzšinējā nomas objektā, kaut gan, pastāvot zināmām tirgus cenām, šādā veidā iegūtais papildu produkts sagādā viņam tikai ražo-

* Oriģinālā teikts: «izpratne»; izlabots, pamatojoties uz Marksa manuskriptu. — *Red.*
** Sk. šī sējuma 677. lpp. — *Red.*

šanas cenu, ienes parasto peļņu, bet nedod iespēju maksāt papildu renti. Tādējādi ar vienu zemē ieguldītā kapitāla daļu viņš samaksā zemes renti, ar otru — ne. Bet, cik maz šis pieņēmums atrisina problēmu, tas redzams no sekojošā: ja tirgus cena (kā arī zemes auglība) dod viņam iespēju no papildu kapitāla iegūt papildu produktu, kas, tāpat kā vecais kapitāls, ienes viņam ne tikai ražošanas cenu, bet arī zināmu papildu peļņu, tad līdz nomas līguma termiņa notecēšanai viņš ņem šo papildu peļņu sev. Bet kāpēc? Tāpēc, ka, kamēr ir spēkā nomas līgums, atkrīt zemesīpašuma radītā robeža viņa kapitāla ieguldīšanai zemē. Tomēr tas vienkāršais apstāklis, ka, lai viņam nodrošinātu šo papildu peļņu, ir nepieciešams, ka sliktākas kvalitātes papildu zeme tiktu patstāvīgi apstrādāta un patstāvīgi iznomāta, neatspēkojami pierāda, ka kapitāla papildu ieguldījumi vecajā zemē nav pietiekami, lai radītu nepieciešamo palielināto piedāvājumu. Viens pieņēmums izslēdz otru. Tiesa, tagad varētu sacīt: pati rente no vissliktākās zemes *A* ir diferenciālā rente salīdzinājumā vai nu ar zemi, ko apstrādā pats īpašnieks (tas tomēr mēdz būt tikai kā nejaušs izņēmums), vai ar kapitāla papildu ieguldījumu tajos vecajos nomātajos zemes gabalos, kuri neienes renti. Bet tā, pirmkārt, būtu tāda diferenciālā rente, kura nebūtu radusies no dažādu zemes veidu auglības atšķirības un kuras priekšnoteikums tāpēc *nebūtu* tas, ka zeme *A* neienes renti un ka tās produkts tiek pārdots par ražošanas cenu. Un, otrkārt, tas apstāklis, ka kapitāla papildu ieguldījumi tajā pašā nomas objektā ienes vai neienes renti, tāpat ir pilnīgi vienaldzīgs tam apstāklim, ka jaunapstrādātā kategorijas *A* zeme dod vai nedod renti, kā, piemēram, jaunas patstāvīgas fabrikas dibināšanai ir vienalga, vai cits tās pašas nozares fabrikants daļu sava kapitāla, kuru viņš nevar pilnīgi izlietot savā uzņēmumā, iegulda vērtspapīros vai arī viņš izdara vairākus tādus atsevišķus paplašinājumus, kas viņam neienes pilnu peļņu, bet tomēr dod vairāk nekā procentu. Tas viņam ir mazsvarīgi. Turpretim jauniem papildu uzņēmumiem jāienes vidējā peļņa, un tos ierīko cerībā uz vidējo peļņu. Protams, kapitāla papildu ieguldījumi vecajos nomas objektos un jaunas — *A* kategorijas zemes papildu apstrādāšana ierobežo viens otru. Robežu, līdz kurai vecajā nomas objektā iespējams ieguldīt papildu kapitālu nelabvēlīgākos ražošanas apstākļos, nosprauž konkurējošie jaunie ieguldījumi zemē *A*; no otras puses, renti, ko var ienest šīs kategorijas zeme, ierobežo konkurējošie kapitāla papildu ieguldījumi vecajos nomas objektos.

Tomēr visa šī viltīgā izlocīšanās neatrisina problēmu, kura, vienkārši izsakot, ir šāda: pieņemsim, ka tirgus cena labībai (kura šajā pētījumā mums pārstāv zemes produktu vispār) ir pietiekama, lai sāktu apstrādāt zemes *A* daļas un lai kapitāls, kas ieguldīts šajos jaunajos laukos, dotu produkta ražošanas cenu, t. i., kompensētu kapitālu plus vidējā peļņa. Tātad pieņem-

sim, ka pastāv normāli apstākļi kapitāla normālai pieaugšanai kategorijas *A* zemē. Vai ar to pietiek? Vai tiešām šādā gadījumā var ieguldīt šo kapitālu? Vai arī tirgus cenai jāpaceļas tiktāl, lai renti ienestu arī vissliktākā zeme *A*? T. i., vai zemesīpašnieka monopols nosprauž kapitāla ieguldīšanai tādu robežu, kuras nebūtu no tīri kapitālistiskā viedokļa, ja nebūtu šī monopola? Jau no izvirzītā jautājuma nosacījumiem izriet, ka, ja, piemēram, vecajos nomas objektos pastāv papildu kapitāla ieguldījumi, kuri pašreizējās tirgus cenas apstākļos neienes nekādu renti, bet dod tikai vidējo peļņu, šis apstāklis nemaz neatrisina jautājumu, vai tiešām iespējams ieguldīt kapitālu zemē *A*, kura arī sāktu ienest vidējo peļņu, bet neienestu renti. Bet tas tieši ir jautājuma kodols. Ka kapitāla papildu ieguldījumi, kuri neienes renti, nespēj apmierināt pieprasījumu, to pierāda nepieciešamība izmantot jauno zemi *A*. Ja zemes *A* papildu apstrādāšana notiek tikai tiktāl, ciktāl tā ienes renti, tātad pārpalikumu virs ražošanas cenas, tad iespējami tikai divi gadījumi. Vai nu tirgus cenai jābūt tādā līmenī, ka pat pēdējie kapitāla papildu ieguldījumi vecajos nomas objektos ienestu papildu peļņu, lai arī kas to piesavinātos — fermeris vai zemesīpašnieks. Šī cenas celšanās un šī papildu peļņa no kapitāla pēdējā papildu ieguldījuma būtu sekas tam, ka zemi *A* nav iespējams apstrādāt, ja tā nedod renti. Jo, ja apstrādāšanai pietiktu tikai ar ražošanas cenu, vienīgi tikai ar vidējo peļņu, tad cena neceltos tādā mērā un jauno zemes gabalu konkurence sāktos jau tad, tiklīdz tie sāktu ienest tikai šīs ražošanas cenas vien. Tādā gadījumā ar kapitāla papildu ieguldījumiem vecajos nomas objektos, kas neienes renti, sāktu konkurēt kapitāla ieguldījumi zemē *A*, kuri arī neienestu renti. — Vai arī kapitāla pēdējie ieguldījumi vecajos nomas objektos neienes renti, tomēr tirgus cena ir pacēlusies pietiekami augstu, lai zemi *A* sāktu apstrādāt un lai tā sāktu ienest renti. Šajā gadījumā kapitāla papildu ieguldījums, kas neienes renti, ir iespējams tikai tāpēc, ka zemi *A* nav iespējams apstrādāt, iekam tirgus cena neļauj tai ienest renti. Bez pēdējā nosacījuma tās apstrādāšana tiktu uzsākta, jau pastāvot zemākam cenu līmenim, un tie vēlākie kapitāla ieguldījumi vecajos nomātajos zemes gabalos, kuri prasa augstu tirgus cenu, lai tie ienestu parasto peļņu bez rentes, nevarētu notikt. Arī augstai tirgus cenai pastāvot, tie taču ienes tikai vidējo peļņu. Tātad, pastāvot zemākai cenai, kura, apstrādājot zemi *A*, kļūtu par tās regulējošo ražošanas cenu, tie neienestu šo peļņu, tātad šādā gadījumā vispār tos nevarētu realizēt. Protams, rente no zemes *A* izveidotu tādējādi diferenciālo renti salīdzinājumā ar šiem kapitāla ieguldījumiem vecajos nomas objektos, kas neienes renti. Bet tas, ka zemes *A* gabali rada šādu diferenciālu renti, ir tāpēc, ka tie vispār nav apstrādājami, ja tikai nesāks ienest renti, t. i., sakarā ar to, ka rodas šīs rentes nepieciešamība, kuru pašu par sevi nenosaka zemju atšķirības un

kura rada robežu papildu kapitāla iespējamiem pielietojumiem vecajos nomas objektos. Abos gadījumos rente no zemes *A* nebūtu labības cenas pieauguma vienkāršas sekas, bet, otrādi, tas apstāklis, ka vissliktākajai zemei jāienes rente, lai to vispār apstrādātu, būtu cēlonis labības cenas pieaugšanai līdz tādam punktam, kurā būtu iespējams realizēt šo nosacījumu.

Diferenciālajai rentei ir tā īpatnība, ka zemesīpašums te tikai vienkārši uztver to papildu peļņu, kuru citādi piesavinātos un zināmos apstākļos, kamēr nav notecējis nomas līguma termiņš, tiešām piesavinās nomnieks. Zemesīpašums šajā gadījumā ir cēlonis tikai tam, ka zināma daļa preces cenas, daļa, kas rodas bez šī īpašuma līdzdalības (bet drīzāk gan tāpēc, ka ražošanas cenu, kas regulē tirgus cenu, nosaka konkurence) un ir reducējama uz papildu peļņu, tiek pārnesta no vienas personas uz otru — no kapitālista uz zemesīpašnieku. Bet zemesīpašums šajā gadījumā nav cēlonis, kas *rada* šo cenas sastāvdaļu vai to cenas pacelšanos, kas ir šīs cenas daļas priekšnoteikums. Gluži otrādi, ja vissliktākās — *A* kategorijas zeme nav apstrādājama — kaut gan šī apstrādāšana ienestu ražošanas cenu —, kamēr tā neienes zināmu uzviju virs šīs ražošanas cenas, zināmu renti, tad zemesīpašums ir *šīs* cenas paaugstināšanās radošais cēlonis. *Īpašums uz zemi pats ir radījis renti.* Neko nemaina tas, ka rente, tāpat kā otrajā iztirzātajā gadījumā, kura tagad tiek maksāta no zemes *A*, izveido diferenciālo renti salīdzinājumā ar tiem pēdējiem kapitāla papildu ieguldījumiem vecajos nomas objektos, kuri dod tikai ražošanas cenu. Jo tikai tas apstāklis, ka zemi *A* nav iespējams apstrādāt, iekam regulējošā tirgus cena nepaceļas tik augstu, ka zeme *A* spēj ienest renti, — tikai šis apstāklis te ir cēlonis tam, kāpēc tirgus cena ceļas līdz punktam, kurā kapitāla pēdējie ieguldījumi vecajos nomas objektos ienes, tiesa, tikai savu ražošanas cenu, tomēr tādu ražošanas cenu, kas tai pašā laikā ienes renti zemei *A*. Tas apstāklis, ka no pēdējās vispār ir jāmaksā rente, te ir cēlonis tam, ka izveidojas diferenciālā rente starp zemi *A* un kapitāla pēdējiem ieguldījumiem vecajos nomas objektos.

Ja mēs vispār sakām — pieņemot, ka labības cenu regulē ražošanas cena —, ka kategorijas *A* zeme nedod renti, tad mēs te domājam renti šī vārda kategoriskajā nozīmē. Ja fermeris maksā nomas maksu, kas ir atskaitījums vai nu no viņa strādnieku normālās darba algas, vai no viņa paša normālās vidējās peļņas, tad viņš nemaksā nekādu renti, nekādu patstāvīgu preces cenas sastāvdaļu, kas atšķirtos no darba algas un peļņas. Jau agrāk atzīmējām, ka praksē tas gadās pastāvīgi. Ja laukstrādnieku darba alga zināmā zemē vispār ir zemāka salīdzinājumā ar normālo vidējo darba algas līmeni un tāpēc atvilkums no darba algas — zināma daļa no darba algas parasti ieplūst rentes sastāvā, tad šai ziņā nav nekāda izņēmuma arī attiecībā uz vis-

sliktākās zemes nomnieku. Tajā pašā ražošanas cenā, kas ļauj apstrādāt vissliktāko zemi, šī zemā darba alga jau ir viens no veidojošiem posteņiem, un tāpēc produkta pārdošana par ražošanas cenu nedod iespēju šīs zemes nomniekam maksāt renti. Zemesīpašnieks var iznomāt savu zemi arī kādam strādniekam, kas gatavs visu to vai lielāko daļu no tā, ko viņam ienes pārdošanas cena virs darba algas, samaksāt rentes formā. Tomēr visos šajos gadījumos nepavisam netiek maksāta īstenā rente, kaut gan tiek maksāta nomas maksa. Bet tur, kur pastāv kapitālistiskajam ražošanas veidam atbilstošas attiecības, rentei un nomas maksai jāsakrīt. Un tieši šī normālā attiecība mums te jāpētī.

Ja pat iepriekš aplūkotie gadījumi, kad kapitālistiskā ražošanas veida ietvaros var tiešām notikt kapitāla ieguldījumi zemēs, kas neienes renti, — ja pat šie gadījumi neko nedod mūsu problēmas atrisināšanai, tad vēl mazāk dod atsaukšanās uz koloniālām attiecībām. Kas kolonijai piešķir kolonijas raksturu — mēs runājam te tikai par lauksaimnieciskām kolonijām vārda tiešajā nozīmē —, tā nav tikai auglīgu zemju masa, kas atrodas dabiskā stāvoklī. Par kolonijām tās drīzāk gan padara tas apstāklis, ka šīs zemes nav piesavinātas, nav pakļautas zemesīpašumam. Tieši tas tad arī nosaka kolosālo atšķirību starp vecajām zemēm un kolonijām, ciktāl runa ir par zemi, un proti: juridisks vai faktisks zemesīpašuma trūkums, kā pareizi atzīmējis Veikfīlds[35] un jau ilgi pirms viņa atklājis Mirabo-tēvs, fiziokrāts, un citi vecie ekonomisti. Pie tam ir gluži vienalga, vai kolonisti vienkārši piesavinās zemi vai arī zemes nominālās cenas veidā patiesībā samaksā valstij tikai nodevu par to, ka iegūst juridisku titulu uz zemi. Nav nozīmes arī tam apstāklim, ka kolonisti, kas jau apmetušies uz dzīvi, ir juridiski zemesīpašnieki. Zemesīpašums faktiski te nerada robežu kapitāla pielietošanai, kā arī darbam bez kapitāla; tas apstāklis, ka kolonisti, kas jau apmetušies uz dzīvi, ir piesavinājušies daļu zemes, neizslēdz iespēju jauniem ieceļotājiem pārvērst jaunu zemi par viņu kapitāla vai viņu darba pielietošanas sfēru. Tāpēc, kad jāpētī, kādā veidā zemesīpašums iedarbojas uz zemes produktu cenām un uz renti tajos gadījumos, kad šis īpašums ierobežo zemi kā kapitāla pielietošanas sfēru, būtu augstākajā mērā banāli atsaukties uz brīvām buržuāziskām kolonijām, kur nav nedz kapitālistiskā ražošanas veida zemkopībā, nedz tam atbilstošās zemesīpašuma formas, kurš faktiski te vispār vēl nepastāv. Tā dara, piemēram, Rikārdo nodaļā par zemes renti.[190] Sākumā viņš saka, ka viņa nolūks ir pētīt zemes piesavināšanās ietekmi uz zemes produktu vērtību, un tieši pēc tam izmanto kā ilustrāciju kolonijas, pie tam pieņem, ka zeme tur pastāv samērā pirmatnējos apstākļos un tās ekspluatāciju neierobežo zemesīpašuma monopols.

---

[35]) *Wakefield.* «England and America». London, 1833. Sal. arī «Kapitāls», I gr., XXV nod.

Juridisks īpašums uz zemi viens pats nerada zemes renti īpašniekam. Bet toties tas dod viņam varu nepieļaut savas zemes ekspluatāciju līdz tam laikam, kamēr ekonomiskās attiecības nedos viņam iespēju izmantot to tā, ka tā ienesīs viņam zināmu pārpalikumu neatkarīgi no tā, vai zeme tiks izlietota tieši zemkopībai vai citiem ražošanas mērķiem, piemēram, būvēm utt. Viņš nevar palielināt vai samazināt šī darbības lauka absolūtos apmērus, bet var grozīt to zemes daudzumu, kas atrodas tirgū. Ar to izskaidrojams, kā atzīmējis jau Furjē, tas raksturīgais fakts, ka visās civilizētajās zemēs samērā ievērojama daļa zemes vienmēr paliek neapstrādāta.

Tātad, pieņemot tādu gadījumu, kad pieprasījums liek uzplēst jaunas zemes, teiksim, mazāk auglīgas nekā līdz šim laikam apstrādātās, vai tad zemesīpašnieks iznomās šo zemi bez maksas, tāpēc ka zemes produkta tirgus cena pacēlusies pietiekami augstu, lai kapitāla ieguldījums šajā zemē ienestu nomniekam ražošanas cenu un līdz ar to parasto peļņu? Nepavisam ne. Viņam vajag, lai kapitāla ieguldījums ienestu renti. Viņš iznomā tikai ar nosacījumu, ka viņam tiks maksāta nomas maksa. Tātad tirgus cenai jāceļas virs ražošanas cenas, līdz $P+r$, lai varētu samaksāt zemesīpašniekam renti. Tā kā, pēc mūsu pieņēmuma, zemesīpašums, to neiznomājot, neko neienes un ekonomiskajā ziņā tam nav nekādas vērtības, tad neliela tirgus cenas celšanās virs ražošanas cenas ir pietiekama, lai tiktu pārdota jauna vissliktākās kategorijas zeme.

Tagad jājautā: vai no tā, ka vissliktākā zeme ienes zemes renti, ko nevar izskaidrot ar atšķirību auglībā, izriet, ka zemes produkta cena nepieciešami ir monopolcena šī vārda parastajā nozīmē vai cena, kuras sastāvā ietilpst rente tādā pašā formā kā nodoklis, tikai ar to starpību, ka šo nodokli ievāc zemesīpašnieks, nevis valsts? Ka šim nodoklim ir savas noteiktas ekonomiskas robežas, tas pats par sevi saprotams. To ierobežo kapitāla papildu ieguldījumi vecajos nomas objektos, ārzemju zemkopības produktu konkurence — pieņemot, ka šie produkti tiek brīvi importēti, — zemesīpašnieku konkurence savā starpā, beidzot, patērētāju vajadzības un maksātspēja. Bet te nav runa par to. Runa ir par to, vai rente, kas tiek maksāta no vissliktākās zemes, ietilpst šīs zemes produkta cenā, kura, pēc mūsu pieņēmuma, regulē vispārējo tirgus cenu, — vai tā ietilpst tādā pašā veidā kā nodoklis ar to apliktās preces cenā, t. i., kā elements, kas nav atkarīgs no šīs preces vērtības.

Tas nepavisam nav nepieciešams secinājums un ir pieņemts tikai tāpēc, ka līdz šim vēl nebija saprasta atšķirība starp preču vērtību un preču ražošanas cenu. Mēs redzējām, ka zināmas preces ražošanas cena nepavisam nav identiska ar tās vērtību, kaut gan preču ražošanas cenas, aplūkojot visumā, regulē tikai viņu kopējā vērtība un kaut gan atsevišķu preču ražošanas cenu kus-

tību, pieņemot, ka visi pārējie apstākļi nemainās, nosaka vienīgi šo preču vērtību kustība. Mēs parādījām, ka zināmas preces ražošanas cena var būt augstāka vai zemāka nekā tās vērtība un tikai izņēmuma veidā sakrīt ar tās vērtību. Tāpēc tas fakts, ka zemes produkti tiek pārdoti virs to ražošanas cenas, nepavisam vēl nepierāda, ka tie tiek pārdoti virs to vērtības, tāpat kā tas fakts, ka rūpniecības produkti tiek pārdoti vidēji par to ražošanas cenu, nepavisam nepierāda, ka tie tiek pārdoti pēc savas vērtības. Ir iespējams, ka zemkopības produkti tiek pārdoti virs to ražošanas cenas un zem to vērtības, tāpat kā, no otras puses, daudzi rūpniecības produkti ienes ražošanas cenu tikai tāpēc, ka tiek pārdoti virs to vērtības.

Zināmas preces ražošanas cenas attiecību pret tās vērtību nosaka vienīgi tā attiecība, kāda pastāv starp preci ražojušā kapitāla mainīgo daļu un tā pastāvīgo daļu, jeb preci ražojušā kapitāla organiskais sastāvs. Ja kapitāla sastāvs zināmā ražošanas sfērā ir zemāks nekā sabiedriski vidējā kapitāla sastāvs, t. i., ja tā darba algai izdotās mainīgās sastāvdaļas attiecība pret tā pastāvīgo sastāvdaļu, kas izdota vielisko darba nosacījumu iepirkšanai, ir augstāka nekā sabiedriski vidējā kapitālā, tad šī kapitāla produkta vērtībai jābūt augstākai nekā tā ražošanas cenai. T. i., tāds kapitāls, pielietojot relatīvi vairāk dzīvā darba, ražo, pastāvot vienādai darba ekspluatācijas pakāpei, vairāk virsvērtības un tāpēc vairāk peļņas nekā sabiedriski vidējā kapitāla tāda paša lieluma attiecīgā daļa. Tāpēc šī produkta vērtība ir augstāka nekā tā ražošanas cena, jo šī ražošanas cena ir vienlīdzīga kapitāla izmaksām plus vidējā peļņa, un vidējā peļņa ir zemāka nekā peļņa, kas radīta šajā precē. Sabiedriski vidējā kapitāla ražotā virsvērtība ir mazāka nekā virsvērtība, ko ražojis šī zemā sastāva kapitāls. Pretējais ir tajā gadījumā, kad kādā noteiktā ražošanas sfērā ieguldītajam kapitālam ir augstāks sastāvs nekā sabiedriski vidējam kapitālam. Tā ražoto preču vērtība ir zemāka nekā šo preču ražošanas cena, kas ir parasti raksturīgi attiecībā uz visvairāk attīstīto rūpniecības nozaru produktiem.

Ja kapitālam noteiktā ražošanas sfērā ir zemāks sastāvs nekā sabiedriski vidējam kapitālam, tad te vispirms tikai citādi izpaužas tas fakts, ka sabiedriskā darba ražīgais spēks šajā īpašajā ražošanas sfērā ir zem vidējā līmeņa, tāpēc ka ražīgā spēka sasniegtā pakāpe izpaužas kapitāla pastāvīgās daļas relatīvā pārsvarā pār mainīgo daļu jeb tai apstāklī, ka pastāvīgi samazinās tā zināmā kapitāla sastāvdaļa, kas tiek izdota darba algai. Ja turpretim kapitālam noteiktā ražošanas sfērā ir augstāks sastāvs, tad tas nozīmē, ka ražīgā spēka attīstība pārsniedz vidējo līmeni.

Nerunājot par mākslas darbiem vārda tiešajā nozīmē, kuru aplūkošana pēc būtības neattiecas uz mūsu tematu, pats par sevi ir saprotams, ka dažādas ražošanas sfēras pēc savām tehniska-

jām īpatnībām prasa dažādu attiecību starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu un ka dzīvajam darbam dažās sfērās jāieņem lielāka vieta, citās — mazāka. Piemēram, iegūstošajā rūpniecībā, kas skaidri jāatšķir no zemkopības, pilnīgi atkrīt izejmateriāls kā pastāvīgā kapitāla elements un arī palīgmateriālam ir ievērojama loma tikai paretam. Kalnrūpniecībā tomēr ievērojama loma ir otrai pastāvīgā kapitāla daļai — pamatkapitālam. Tomēr arī te ražošanas progresu varam mērīt ar pastāvīgā kapitāla relatīvu pieaugšanu salīdzinājumā ar mainīgo kapitālu.

Ja kapitāla sastāvs pašā zemkopībā ir zemāks nekā sabiedriski vidējā kapitāla sastāvs, tad te prima facie* izpaustos tas, ka attīstītas ražošanas valstīs zemkopība nav tādā mērā progresējusi kā apstrādājošā rūpniecība. Šāds fakts, nerunājot par visiem citiem, turklāt pa daļai izšķirošiem ekonomiskiem apstākļiem, būtu izskaidrojams jau ar to, ka mehānika un it īpaši tās pielietošana ir agrāk un straujāk attīstījušās salīdzinājumā ar vēlāko un daļēji pavisam neseno ķīmijas, ģeoloģijas un fizioloģijas attīstību un it īpaši salīdzinājumā ar to pielietošanu zemkopībā. Tomēr neapšaubāms un sen zināms[36] fakts ir tas, ka pašas zemkopības progress nemitīgi izpaužas kapitāla pastāvīgās daļas relatīvā pieaugumā salīdzinājumā ar mainīgo daļu. Vai lauksaimnieciskā kapitāla sastāvs noteiktā kapitālistiskās ražošanas zemē, piemēram, Anglijā, salīdzinājumā ar sabiedriski vidējo kapitālu ir zemāks — tas ir jautājums, kuru iespējams atrisināt tikai statistiski un pie kura sīki pakavēties būtu lieki no mūsu uzdevuma viedokļa. Lai arī kā tas būtu, teorētiski ir konstatēts, ka, tikai izdarot šādu pieņēmumu, zemkopības produktu vērtība var būt augstāka nekā to ražošanas cena, t. i., ka virsvērtība, ko zemkopībā ražo noteikta lieluma kapitāls, jeb, kas ir tas pats, virsdarbs (un tātad arī pielietotais dzīvais darbs vispār), ko tas iedarbinājis un kas tam ir pakļauts, ir lielāks nekā tāda paša lieluma kapitālam ar sabiedriski vidēju sastāvu.

Tātad tai rentes formai, ko mēs te pētījām un kas var rasties tikai šāda pieņēmuma gadījumā, pietiek, ja mēs šo pieņēmumu izdarām. Kur šis pieņēmums atkrīt, tur atkrīt arī tam atbilstošā rentes forma.

Tomēr ar to faktu vien, ka zemkopības produktu vērtība ir lielāka nekā to ražošanas cena, nekādā ziņā nepietiek, lai izskaidrotu tādas zemes rentes pastāvēšanu, kas nav atkarīga no atšķirības dažādu zemes kategoriju auglībā vai kapitāla secīgajos ieguldījumos vienā un tai pašā zemē, īsi sakot, tādas rentes pastāvēšanu, kura savā būtībā atšķiras no diferenciālās rentes un kuru tāpēc varam nosaukt par *absolūto renti*. Ļoti daudziem rūpniecības produktiem piemīt īpašība, ka to vērtība ir augstāka nekā ražošanas cena, un tomēr tie neienes šādu uzviju virs vidē-

* — pirmām kārtām. — *Red.*

36) Sk. Dombalu[191] un R. Džonsu[192].

jās peļņas jeb šādu uzvijas peļņu, kas varētu pārvērsties par renti. Gluži otrādi. Ražošanas cenas un tās priekšnoteikuma — vispārējās peļņas normas pastāvēšana un jēdziens ir dibināti uz to, ka atsevišķas preces tiek pārdotas nevis pēc to vērtības. Ražošanas cenas rodas no preču vērtību izlīdzināšanās, kas, pēc tam kad kompensētas dažādās ražošanas sfērās patērētās attiecīgās kapitālās vērtības, sadala visu virsvērtību nevis proporcionāli tam, cik daudz tās saražots atsevišķās ražošanas sfērās un cik daudz tās tāpēc ietver sevī šo ražošanas sfēru produkti, bet gan proporcionāli avansēto kapitālu lielumam. Tikai šādā veidā rodas vidējā peļņa un preču ražošanas cena, kuras raksturīgs elements ir vidējā peļņa. Pastāvīga kapitālu tendence ir veikt ar konkurences palīdzību šo izlīdzināšanu visa kapitāla radītās virsvērtības sadalīšanā un pārvarēt visus šādas izlīdzināšanas traucējumus. Ar to izskaidrojama arī to tendence pieļaut tikai tādu papildu peļņu, kas visos apstākļos rodas nevis no atšķirības starp preču vērtībām un ražošanas cenām, bet gan, gluži otrādi, no atšķirības starp vispārējo ražošanas cenu, kas regulē tirgu, un no tās atšķirīgajām individuālajām ražošanas cenām, — tādu papildu peļņu, kura tāpēc rodas nevis no atšķirības starp divām dažādām ražošanas sfērām, bet gan katras ražošanas sfēras robežās, kura tātad neskar vispārējās ražošanas cenas, kas izveidojas dažādās sfērās, t. i., vispārējo peļņas normu, bet gan, gluži otrādi, ar kuru paredzēta vērtību pārvēršanās par ražošanas cenām un paredzēta vispārējā peļņas norma. Tomēr, kā iepriekš parādīts,* šis pieņēmums ir dibināts uz pastāvīgu pārmaiņu visa sabiedriskā kapitāla proporcionālajā sadalījumā starp dažādām ražošanas sfērām, uz kapitālu pastāvīgu imigrāciju un emigrāciju, uz iespēju tiem pārplūst no vienas sfēras otrā, īsi sakot, uz šo kapitālu brīvu pārvietošanos starp šīm dažādajām ražošanas sfērām, kas brīvi pieejamas sabiedriskā kopkapitāla patstāvīgo daļu pielietošanai. Pie tam mēs pieņemam, ka nekādas barjeras, izņemot nejaušas un pārejošas, nekavē kapitāla konkurenci reducēt vērtību uz ražošanas cenu tādā, piemēram, ražošanas sfērā, kurā preču vērtība ir augstāka nekā to ražošanas cena vai kurā tiek ražota virsvērtība, kas ir lielāka nekā vidējā peļņa, un līdz ar to sadalīt šīs ražošanas sfēras uzvijas virsvērtību proporcionāli starp visām kapitāla ekspluatētajām sfērām. Bet, ja notiek pretējais, ja kapitāls atduras pret svešu spēku, kuru tas var pārvarēt tikai pa daļai vai nevar pārvarēt nemaz un kurš ierobežo viņa ieguldīšanu īpašās ražošanas sfērās, pieļauj to tikai ar nosacījumiem, kas pilnīgi vai pa daļai izslēdz minēto vispārējo virsvērtības izlīdzināšanos par vidējo peļņu, tad, acīm redzot, šādās ražošanas sfērās preču vērtības uzvijas dēļ virs preču ražošanas cenas rodas papildu peļņa, kura var pārvērsties par renti un kā

* Sk. šī sējuma 183.—184. lpp. — *Red.*

tāda nošķirties no peļņas. Un tad nu kā šāds svešs spēks un šķērslis kapitālam, ko iegulda zemē, stājas pretim zemesīpašums vai kapitālistam — zemesīpašnieks.

Zemesīpašums te ir barjera, kura tādā gadījumā, ja netiek nomaksāta nodeva, t. i., netiek ievākta rente, nepieļauj nekādu jaunu kapitāla ieguldīšanu līdz šim neapstrādātā vai neiznomātā zemē, kaut gan jaunapstrādājamā zeme pieder pie tās zemes kategorijas, kas neienes diferenciālo renti un ko būtu iespējams apstrādāt, ja nepastāvētu zemesīpašums, tikai nedaudz paaugstinot tirgus cenu, tā ka regulējošā tirgus cena dotu šīs vissliktākās zemes apstrādātājam tikai viņa ražošanas cenu. Tomēr robežas dēļ, ko nosprauž zemesīpašums, tirgus cenai jāceļas līdz tādam punktam, kad zeme var dot pārpalikumu virs ražošanas cenas, t. i., renti. Bet, tā kā, pēc mūsu pieņēmuma, lauksaimnieciskā kapitāla ražoto preču vērtība ir augstāka nekā to ražošanas cena, tad šī rente (izņemot gadījumu, ko tūdaļ izpētīsim) veido vērtības pārpalikumu virs ražošanas cenas vai daļu no šī pārpalikuma. Vai rente ir vienlīdzīga visai starpībai starp vērtību un ražošanas cenu vai tikai lielākai vai mazākai daļai no šīs starpības, tas būtu pilnīgi atkarīgs no samēra starp pieprasījumu un piedāvājumu un no jaunapstrādājamās platības apmēriem. Līdz tam laikam, kamēr rente nebūtu vienlīdzīga zemkopības produktu vērtības pārpalikumam virs to ražošanas cenas, daļa no šī pārpalikuma katrā ziņā piedalītos visas virsvērtības vispārējā izlīdzināšanā un proporcionālā sadalīšanā starp dažādiem individuāliem kapitāliem. Ja rente būtu vienlīdzīga vērtības pārpalikumam virs ražošanas cenas, tad visa šī daļa, viss šis virsvērtības pārpalikums virs vidējās peļņas nepiedalītos šajā izlīdzināšanas procesā. Bet, vai nu šī absolūtā rente ir vienlīdzīga visam vērtības pārpalikumam virs ražošanas cenas, vai tikai tā daļai, kā vienā, tā otrā gadījumā zemkopības produkti tiktu pārdoti par monopolcenu nevis tāpēc, ka to cena ir augstāka nekā to vērtība, bet gan tāpēc, ka tā ir vienlīdzīga to vērtībai, vai tāpēc, ka tā ir zemāka nekā to vērtība, bet augstāka nekā to ražošanas cena. Šo produktu monopolstāvoklis būtu tas, ka tie atšķirībā no rūpniecības produktiem, kuru vērtība ir augstāka nekā vispārējā ražošanas cena, netiktu pārdoti pēc ražošanas cenas. Tā kā tiklab vērtības, kā arī ražošanas cenas viena daļa faktiski ir zināms pastāvīgs lielums — proti, ražošanas izmaksas, ražošanā patērētais kapitāls = k, — tad atšķirība starp tām ir ietverta otrajā — mainīgajā daļā, virsvērtībā, kura ražošanas cenā = p, peļņai, t. i., vienlīdzīga kopējai virsvērtībai, kas šinī gadījumā tiek aprēķināta attiecībā uz sabiedrisko kapitālu un uz katru atsevišķo kapitālu kā tā atbilstošu daļu, bet kas preces vērtībā ir vienlīdzīga īstenajai virsvērtībai, kuru radījis šis atsevišķais kapitāls, un ir tā ražoto preču vērtību sastāvdaļa. Ja preces vērtība ir augstāka nekā tās ražošanas cena, tad ražošanas cena = $k+p$, vēr-

tība = $k+p+d$, tā ka $p+d$ = tajā ietvertajai virsvērtībai. Tātad starpība starp vērtību un ražošanas cenu = d, šī kapitāla ražotās virsvērtības pārpalikumam virs tās virsvērtības, kura viņam pienākas atbilstoši vispārējai peļņas normai. No tā izriet, ka zemkopības produktu cena var būt augstāka nekā to ražošanas cena, nesasniedzot to vērtības apmērus. Tāpēc jāsecina, tālāk, ka līdz zināmam punktam zemkopības produktu cena var ilgstoši celties, iekam tā sasniegs šo produktu vērtības līmeni. Tādējādi arī jāatzīst, ka tikai zemesīpašuma monopola rezultātā zemkopības produktu vērtības pārpalikums virs to ražošanas cenas var kļūt par momentu, kas nosaka šo produktu vispārējo tirgus cenu. No tā, beidzot, izriet, ka šai gadījumā nevis produkta sadārdzināšanās ir rentes cēlonis, bet gan rente ir produkta sadārdzināšanās cēlonis. Ja vissliktākās zemes vienā platības vienībā ražotā produkta cena = $P+r$, tad visas diferenciālās rentes pieaug par attiecīgiem saskaitāmiem lielumiem r, tāpēc ka saskaņā ar mūsu pieņēmumu par regulējošo tirgus cenu kļūst $P+r$.

Ja nezemkopības sabiedriskā kapitāla vidējais sastāvs būtu = $=85_c+15_v$ un virsvērtības norma = 100%, tad ražošanas cena būtu = 115 vienībām. Ja zemkopības kapitāla sastāvs būtu = $=75_c+25_v$, tad produkta vērtība, paliekot tai pašai virsvērtības normai, un regulējošā tirgus cena būtu = 125 vienībām. Ja zemkopības produkts izlīdzinātos ar nezemkopības produktu pēc vidējās cenas (īsuma labad mēs pieņemam, ka viss kapitāls abās ražošanas nozarēs lieluma ziņā ir vienāds), tad visa virsvērtība būtu = 40, t. i., 20% no kapitāla 200 vienībām. Kā viena, tā otra kapitāla produkts tiktu pārdots par 120 vienībām. Tātad, izlīdzinoties pēc ražošanas cenām, nezemkopības produkta vidējās tirgus cenas būtu augstākas un zemkopības produkta vidējās tirgus cenas būtu zemākas nekā to vērtība. Ja zemkopības produkti tiktu pārdoti pēc to vērtības, tie būtu par 5 vienībām dārgāki un rūpniecības produkti par 5 lētāki nekā pēc izlīdzināšanās. Ja tirgus apstākļi neļauj pārdot zemkopības produktus pēc to vērtības, iegūt visu uzviju virs ražošanas cenas, tad rezultāts ieņems vidēju vietu starp diviem galējiem punktiem; rūpniecības produkti tiks pārdoti nedaudz virs to vērtības un zemkopības produkti nedaudz virs to ražošanas cenas.

Kaut gan zemesīpašums var uzskrūvēt zemkopības produktu cenu virs to ražošanas cenas, tomēr ne no tās, bet gan no vispārējā tirgus stāvokļa ir atkarīgs, kādā mērā tirgus cena, pārsniegusi ražošanas cenu, tuvojas vērtībai un tātad kādā mērā virsvērtība, kas ražota zemkopībā virs attiecīgās vidējās peļņas, vai nu pārvērtīsies par renti, vai arī piedalīsies virsvērtības vispārējā izlīdzināšanā par vidējo peļņu. Katrā ziņā šī absolūtā rente, kas rodas no vērtības pārpalikuma virs ražošanas cenas, ir vienkārši daļa no zemkopībā iegūtās virsvērtības, šīs virsvērtības pārvēršanās par renti, kuru iebāž sev kabatā zemesīpaš-

nieks, gluži tāpat kā diferenciālā rente rodas no papildu peļņas pārvēršanās par renti, no tā, ka zemesīpašums, pastāvot vispārējai regulējošai ražošanas cenai, piesavinās papildu peļņu. Šīs divas rentes formas ir vienīgās normālās formas. Bez šīm formām rente var būt dibināta tikai uz monopolcenu vārda tiešajā nozīmē, kuru nosaka nevis ražošanas cena un nevis preču vērtība, bet gan pircēju vajadzība un maksātspēja un kuras iztirzāšana attiecas uz mācību par konkurenci, kur tiek pētīta tirgus cenu īstenā kustība.

Ja visa zemkopībai noderīgā zeme zināmā valstī jau būtu iznomāta — pie tam mēs pieņemam kā vispārēju parādību kapitālistisko ražošanas veidu un normālas attiecības —, tad nebūtu tādas zemes, kas neienes renti, bet varētu pastāvēt tādi kapitāla ieguldījumi, atsevišķas zemē ieguldītā kapitāla daļas, kas neienes renti tāpēc, ka, ja zeme ir iznomāta, tad zemesīpašums vairs neiedarbojas kā absolūta robeža nepieciešamajiem kapitāla ieguldījumiem. Kā relatīva robeža tas joprojām vēl iedarbojas arī pēc tam tiktāl, ciktāl zemei pievienotā kapitāla pāreja zemesīpašnieka rokās iezīmē nomniekam ļoti noteiktas robežas. Tikai šajā gadījumā visa rente pārvērstos par diferenciālo renti — nevis par tādu diferenciālo renti, ko nosaka atšķirība zemes kvalitātē, bet gan par tādu, ko nosaka atšķirība starp papildu peļņu, kuru dod kapitāla pēdējie ieguldījumi noteiktā zemē, un renti, kas tiktu samaksāta kā nomas maksa par vissliktākās šķiras zemi. Kā absolūtā robeža zemesīpašums darbojas tikai tiktāl, ciktāl nosacījums, lai piekļūtu zemei vispār kā kapitāla ieguldīšanas sfērai, ir nodeva zemesīpašniekam. Ja šī piekļūšana ir notikusi, tad zemesīpašnieks vairs nevar nospraust nekādas absolūtas robežas kapitāla ieguldījuma kvantitatīvajam apjomam attiecīgajā zemes gabalā. Māju celšanu vispār ierobežo trešās personas īpašums uz to zemes gabalu, uz kura māja jāuzceļ. Bet, ja šī zeme ir iznomāta māju celšanai, tad jau no nomnieka ir atkarīgs tas, vai viņš uzcels uz tās augstu vai zemu māju.

Ja zemkopības kapitāla vidējais sastāvs būtu tāds, kāds ir sabiedriski vidējā kapitāla sastāvs, vai augstāks par to, tad absolūtā rente — atkal tikai jau izpētītajā nozīmē — atkristu, t. i., atkristu rente, kas atšķiras tiklab no diferenciālās rentes, kā arī no rentes, kas dibināta uz monopolcenu vārda tiešajā nozīmē. Tad zemkopības produkta vērtība nebūtu augstāka kā tā ražošanas cena un zemkopības kapitāls neiedarbinātu vairāk darba un tātad nerealizētu vairāk virsdarba kā nezemkopības kapitāls. Tas pats notiktu tajā gadījumā, ja zemkopības kapitāla sastāvs kultūras progresa rezultātā kļūtu vienāds ar sabiedriski vidējā kapitāla sastāvu.

Pirmajā mirklī šķiet pretruna pieņemt, ka, no vienas puses, zemkopības kapitāla sastāvs ceļas, tātad ceļas tā pastāvīgā daļa

salīdzinājumā ar mainīgo daļu, un, no otras puses, zemkopības produkta cenai jāceļas tik augstu, lai jaunā un par iepriekšējo sliktākā zeme varētu dot renti, kura šai gadījumā var rasties tikai no tirgus cenas uzvijas virs vērtības un ražošanas cenas, īsi sakot, tikai no produkta monopolcenas.

Te ir jāievēro šāda atšķirība.

Aplūkojot peļņas normas rašanos, mēs pirmām kārtām redzējām, ka kapitāliem, kas tehniskā sastāva ziņā ir vienādi, t. i., vienādu mašīnu un izejmateriālu daudzumu iedarbina vienāds daudzums darba, tomēr var būt dažāds sastāvs sakarā ar to, ka šo kapitālu pastāvīgajām daļām ir dažāda vērtība. Izejviela un mašīnas var būt vienā gadījumā dārgākas nekā otrā. Lai iedarbinātu vienādu darba masu (un tas, pēc mūsu pieņēmuma, būtu nepieciešams, lai pārstrādātu vienādu izejmateriālu masu), vienā gadījumā vajadzētu avansēt lielāku kapitālu nekā otrā, tāpēc ka, piemēram, ar kapitālu 100 vienības es nevaru iedarbināt vienādu daudzumu darba, ja izejmateriāls, par kuru ir jāmaksā no šī paša 100, vienā gadījumā maksā 40, otrā gadījumā 20 vienības. Bet, ka tehniskā sastāva ziņā šie kapitāli ir izveidoti vienādi, tas tūdaļ atklātos, tikko dārgākā izejmateriāla cena nokristos līdz lētākā līmenim. Mainīgā un pastāvīgā kapitāla vērtību attiecība kļūtu vienāda, kaut gan tehniskajā ziņā starp izlietoto dzīvo darbu un pielietoto darba nosacījumu masu un raksturu nebūtu nekādas pārmaiņas. No otras puses, ja aplūkojam jautājumu vienīgi no vērtības sastāva viedokļa, zemāka organiskā sastāva kapitāls, ceļoties vienīgi tā pastāvīgo daļu vērtībai, var šķietami pacelties vienādā pakāpē ar augstāka organiskā sastāva kapitālu. Pieņemsim, ka mums ir kapitāls = 60_c+40_v — tāpēc ka tas pielieto daudz mašīnu un izejmateriāla salīdzinājumā ar dzīvo darbu — un otrs kapitāls = 40_c+60_v — tāpēc ka tas pielieto daudz dzīvā darba (60%), maz mašīnu (teiksim 10%) un attiecībā pret darbaspēku nelielu daudzumu izejmateriāla, turklāt lēta (teiksim 30%); jau tāpēc vien, ka celtos izejvielas un palīgmateriālu vērtība no 30 uz 80 vienībām, sastāvs varētu izlīdzināties tādā veidā, ka otrajā kapitālā uz 10 vienībām, ko reprezentē mašīnas, iznāktu 80 vienības izejvielā un 60 vienības darbaspēkā, t. i., 90_c+60_v, kas, izsakot procentos, tāpat būtu = 60_c+40_v, pie tam nekas nemainītos tehniskajā sastāvā. Tātad vienāda organiskā sastāva kapitāliem var būt dažāds vērtības sastāvs un procentuāli vienāda vērtības sastāva kapitāli var ieņemt dažādas pakāpes organiskajā sastāvā un tāpēc izteikt dažādas pakāpes darba sabiedriskā ražīgā spēka attīstībā. Tātad jau tas apstāklis vien, ka vērtības sastāva ziņā zemkopības kapitāls atrastos vispārējā līmenī, vēl nepierādītu to, ka darba sabiedriskais ražīgais spēks ir sasniedzis tā sfērā tikpat augstu vispārējo līmeni. Tas varētu tikai liecināt, ka šī kapitāla paša produkts, kas atkal izveido daļu no tā ražošanas nosacījumiem, ir kļuvis dārgāks vai ka tagad

vajag ievest no tālienes palīgmateriālus, piemēram, mēslošanas līdzekļus, kuri agrāk bija tiešā tuvumā, u. tml.

Bet, nerunājot par to, jāņem vērā zemkopības savdabīgais raksturs.

Pieņemsim, ka mašīnas, kas ietaupa darbu, ķīmiskie palīglīdzekļi utt. atrod sev zemkopībā plašāku pielietojumu, ka pastāvīgais kapitāls tātad pieaug tehniski, t. i., pieaug ne tikai pēc vērtības, bet arī pēc masas attiecībā pret pielietotā darbaspēka masu; arī tādā gadījumā zemkopībā (tāpat kā kalnrūpniecībā) ir nozīme ne tikai sabiedriskajam, bet arī dabiskajam darba ražīgumam, kas ir atkarīgs no dabiskajiem darba nosacījumiem. Iespējams, ka sabiedriskā ražīgā spēka pieaugums zemkopībā tikai kompensē vai pat ne pilnīgi kompensē dabas spēka samazināšanos — šī kompensācija katrā ziņā var iedarboties tikai zināmu laiku —, tā ka, lai gan ir tehnikas progress, produkts nepalētinās, bet tikai tiek novērsta vēl lielāka tā sadārdzināšanās. Iespējams arī, ka, ceļoties labības cenai, produkta absolūtā masa samazinās, turpretim relatīvais papildu produkts pieaug; proti, tas ir iespējams, relatīvi pieaugot pastāvīgajam kapitālam, kurš sastāv galvenokārt no mašīnām vai lopiem, pie tam jākompensē tikai nolietošanās, un attiecīgi samazinoties kapitāla mainīgajai daļai, kas tiek izdota darba algai un kas pastāvīgi pilnīgi jākompensē no produkta.

Bet iespējams arī, ka zemkopības progresa dēļ vajadzēs tikai mēreni paaugstināt tirgus cenu virs vidējās, lai kļūtu apstrādājama un vienlaikus ienestu renti tāda sliktākas kvalitātes zeme, kas tehnisko palīglīdzekļu zemāka līmeņa gadījumā prasītu lielāku tirgus cenas celšanos.

Tas apstāklis, ka, piemēram, lopkopībā, kad tā tiek piekopta lielos apmēros, pielietotā darbaspēka masa ir ļoti maza salīdzinājumā ar pastāvīgo kapitālu, ko pārstāv paši mājlopi, varētu likties par izšķirošu argumentu pret atzinumu, ka zemkopības kapitāls tā procentuālajā attiecībā iedarbina vairāk darbaspēka nekā nezemkopības sabiedriski vidējais kapitāls. Bet te jāatzīmē, ka, aplūkojot renti, mēs kā uz noteicošo pamatojamies uz to zemkopības kapitāla daļu, kas ražo galvenos veģetāros pārtikas līdzekļus, t. i., civilizētajām tautām vispār galvenos dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Jau Ā. Smits ir parādījis — un tas ir viens no viņa nopelniem —, ka lopkopībā un vidēji vispār visos kapitālos, kas ieguldīti zemē nevis galveno dzīvei nepieciešamo līdzekļu, piemēram, labības ražošanai, cena tiek noteikta gluži citādi. Proti, to šeit nosaka tā, ka produkta cenai, kas ražots zemē, kura — kā, piemēram, mākslīga pļava — tiek izmantota lopkopībai, bet kuru tikpat labi varētu pārvērst par zināma labuma aramzemi, — ka šāda produkta cenai jāceļas tiktāl, lai būtu tāda pati rente, kāda rodas no tāda paša labuma aramzemes; tātad rente no zemes, kurā audzē labību, te piedalās māj-

lopu cenas noteikšanā, un tāpēc Remzijs ir pareizi atzīmējis, ka mājlopu cenu šādā veidā mākslīgi ceļ rente, kurā ekonomiski izpaužas zemesīpašums, — tātad ceļ zemesīpašums[193].

«Zemkopības kultūrai attīstoties, dabisko ganību platība vairs nav pietiekama lopkopībai, lai apmierinātu pieprasījumu pēc gaļas. Ievērojama daļa apstrādātās zemes jāizmanto mājlopu audzēšanai un uzbarošanai, kuru cenai tāpēc jābūt pietiekamai, lai ne tikai samaksātu par lopkopībā izlietoto darbu, bet arī lai samaksātu renti un gūtu peļņu, ko zemesīpašnieks un nomnieks varētu saņemt, ja šī zeme tiktu izmantota kā aramzeme. Lopi, kas izaudzēti pavisam neapstrādātos purvos, tiek pārdoti attiecīgajā tirgū par to pašu cenu, ja to svars un kvalitāte ir vienādi, kā lopi, kas izaudzēti vislabāk kultivētajās zemēs. Šādu pārpurvojušos zemes gabalu īpašnieki to izmanto un ceļ renti par savu zemi atbilstoši lopu cenai» (A. Smith. [«An Inquiry into the Nature and Couses of the Wealth of Nations».] Vol. I. [London, 1776], book I, ch. XI [p. 185]).

Tātad arī te atšķirībā no rentes labībā arī diferenciālā rente liecina par labu samērā sliktākai zemei.

Ar absolūto renti izskaidrojamas dažas parādības, kuras pirmajā mirklī ļauj domāt, ka rentes cēlonis ir monopolcena. Lai labāk izprastu Ā. Smita minēto piemēru, iedomāsimies, piemēram, tādu īpašnieku, kuram pieder meži, kas aug bez kādas cilvēku palīdzības, tātad nav mežkopības produkts, teiksim, Norvēģijā. Ja kapitālists, kas nodarbojas ar meža ciršanu tāpēc, piemēram, ka pēc kokiem ir pieprasījums Anglijā, maksā meža īpašniekam renti vai arī ja pats īpašnieks kā kapitālists veic šo ciršanu, tad ar kokiem viņš saņem ne tikai peļņu par avansēto kapitālu, bet arī lielāku vai mazāku renti. Attiecībā uz šo tīro dabas produktu tas šķiet tīri monopolveida pielikums. Bet īstenībā kapitāls te sastāv gandrīz vienīgi no mainīgā kapitāla, kas tiek izdots par darbu, un tāpēc tas iedarbina lielāku daudzumu virsdarba nekā cits tāda paša lieluma kapitāls. Tātad nocirsto koku vērtībā ir ietverta lielāka nesamaksātā darba uzvija jeb virsvērtība nekā augstāka sastāva kapitālu produktā. Tāpēc par kokmateriāliem iespējams iegūt vidējo peļņu un ievērojama uzvija rentes formā var nonākt meža īpašnieka rokās. Turpretim, ievērojot to, cik viegli ir paplašināma meža izciršana, t. i., cik ātri šī ražošana ir kāpināma, jāpieņem, ka nepieciešams ļoti ievērojams pieprasījuma pieaugums, lai kokmateriālu cena kļūtu tāda pati kā to vērtība un tādējādi īpašnieks saņemtu rentes formā visu nesamaksātā darba uzviju (virs šī darba tās daļas, ko saņem kapitālists kā vidējo peļņu).

Mēs pieņēmām, ka jaunapstrādājamā zeme kvalitātes ziņā ir vēl sliktāka nekā tā, kas pēdējā laikā tika apstrādāta kā vissliktākā. Ja tā ir labāka, tad tā ienes diferenciālo renti. Bet te mēs pētījam tieši to gadījumu, kad rente neparādās kā diferenciālā rente. Te iespējami tikai divi gadījumi. Vai nu jaunapstrādājamā zeme ir sliktāka par pēdējo no apstrādātajām zemēm, vai arī tikpat laba. Ja tā ir sliktāka, tad šo gadījumu mēs jau izpētījām. Tādējādi atliek vēl izpētīt to gadījumu, kad tā ir tikpat laba.

Līdz ar zemkopības progresu, kā to noskaidrojām, jau pētījot diferenciālo renti, no jauna iespējams apstrādāt tiklab tādas pašas un pat labākas kvalitātes zemi, kā arī sliktākas kvalitātes zemi.

Pirmkārt, tāpēc, ka, pastāvot diferenciālajai rentei (un vispār pastāvot rentei, jo pat tad, kad pastāv nediferenciālā rente, vienmēr izvirzās jautājums, vai, no vienas puses, zemes auglība vispār un, no otras puses, zemes novietojums ļauj apstrādāt zemi tā, lai, pastāvot regulējošai tirgus cenai, iznāktu peļņa un rente), darbojas pretējos virzienos divējāda veida nosacījumi, kas savstarpēji gan paralizē viens otru, gan iegūst pārsvaru viens pār otru. Tirgus cenas celšanās — pieņemot, ka apstrādāšanai nepieciešamās ražošanas izmaksas nav pazeminājušās, citiem vārdiem, ka tehniska rakstura sasniegumi nerada jaunu momentu, kas būtu cēlonis jaunu zemju apstrādāšanai, — var novest pie auglīgākas zemes apstrādāšanas, kuru agrāk tās novietojums izslēdza no konkurējošo zemju skaita. Vai arī neaulīgākai zemei tā var tādā mērā pacelt novietojuma priekšrocības, ka tās atsver mazāko ražīgumu. Vai arī, tirgus cenām nepaaugstinoties, novietojums satiksmes līdzekļu uzlabošanās rezultātā dod labākām zemēm iespēju piedalīties konkurencē, ko novērojam milzu apmēros Ziemeļamerikā — štatos, kuru teritorijā ir prērijas. Un arī vecās civilizācijas valstīs tas notiek pastāvīgi, kaut gan ne tādā mērogā kā kolonijās, kur, kā to pareizi ir norādījis Veikfīlds, novietojumam pieder izšķirošā loma.[194] Tātad, pirmkārt, novietojuma un auglības pretējā iedarbība un, otrkārt, mainīgums novietojuma faktorā, kas pastāvīgi tiek izlīdzināts, pastāvīgi progresējoši mainās virzienā uz izlīdzināšanos, arvien no jauna liek konkurēt ar jau apstrādātajām zemēm pārmaiņus vienādas, labākas un sliktākas kvalitātes zemes gabaliem.

Otrkārt, līdz ar dabaszinātņu un agronomijas attīstību mainās arī zemes auglība, jo mainās līdzekļi, ar kuru palīdzību augsnes elementi kļūst derīgi tūlītējai izmantošanai. Tā, piemēram, Francijā un Anglijas austrumu grāfistēs vieglās augsnes, kuras agrāk atzina par sliktām, gluži nesen paaugstinājās līdz pirmšķirīgu zemju pakāpei (sk. Pasī[195]). No otras puses, augsne, kuru atzina par sliktu nevis tās ķīmiskā sastāva dēļ, bet kuru apstrādāt neļāva zināmi mehāniski un fizikāli šķēršļi, pārvēršas par labu augsni, tiklīdz tiek atklāti līdzekļi šo šķēršļu pārvarēšanai.

Treškārt, visās vecās civilizācijas valstīs senas vēsturiskas un tradicionālas attiecības, kas parādās, piemēram, valsts zemju, kopienu zemju utt. formā, pilnīgi nejauši neļauj apstrādāt lielus zemes gabalus un tāpēc to apstrādāšana sākas tikai pakāpeniski. Secība, kādā tos sāk apstrādāt, nav atkarīga nedz no to kvalitātes, nedz no to novietojuma, bet tikai no pilnīgi ārējiem apstākļiem. Ja mēs izsekotu Anglijas kopienu zemju vēsturi, kā tās

cita pēc citas ar iežogošanas likuma[196] palīdzību tika pārvērstas par privātīpašumu un uzartas, tad izrādītos, ka nevar būt nekā smieklīgāka par fantastisko priekšstatu, it kā šīs secības izvēli vadītu kāds mūsdienu agroķīmiķis, piemēram, Lībigs, kultivēšanai izraugot zināmus laukus to ķīmisko īpašību dēļ un izslēdzot citus. Īstenībā te izšķirošā loma bija drīzāk izdevīgam gadījumam, kas mudināja uz zagšanu: vairāk vai mazāk pārliecinošie juridiskie ieganstī, kas radās lielajiem lendlordiem, lai piesavinātos kādu zemi.

Ceturtkārt, nerunājot jau par to, ka katrā noteiktā momentā sasniegtā attīstības pakāpe iedzīvotāju skaita un kapitāla pieaugšanā nosprauž zemkopībai zināmu, kaut arī elastīgu robežu, nerunājot par tādu nejaušību ietekmi, kuras pārejoši iedarbojas uz tirgus cenu, piemēram, virkni labvēlīgu un nelabvēlīgu gadalaiku, — zemkopības paplašināšanās ir atkarīga no vispārējā kapitālu tirgus stāvokļa un no veikalnieciskās darbības stāvokļa attiecīgajā valstī. Lai papildu kapitāls pievērstos zemkopībai kapitālu trūkuma periodos, nepietiek ar nosacījumu, ka neapstrādātā zeme — vai nu tā renti ienes vai ne — var ienest nomniekam vidējo peļņu. Kapitāla pārpilnības periodos viņš ķeras pie zemes apstrādāšanas pat tad, ja tirgus cena neceļas — ja tikai citādā ziņā būtu realizēti normāli nosacījumi. Labākas kvalitātes zemi nekā līdz tam laikam apstrādātā zeme tiešām varētu izslēgt no konkurences tikai vai nu neizdevīgs novietojums, vai līdz šim laikam nepārvaramas robežas, kas padara to nepieejamu nomniekam, vai arī pilnīgi nejauši faktori. Tāpēc mums jānodarbojas tikai ar tām zemes kategorijām, kuras kvalitātes ziņā ir vienādas ar pēdējo no apstrādātajām zemēm. Bet starp jauno zemi un pēdējo no apstrādātajām zemēm vēl arvien paliek starpība izmaksu ziņā — tās ir jaunās zemes iekopšanas izmaksas —, un no tirgus cenu un kredīta attiecību stāvokļa ir atkarīgs tas, vai šīs izmaksas tiks izdarītas vai ne. Kad šī zeme tiešām sāks piedalīties konkurencē, tirgus cena, pārējiem apstākļiem nemainoties, atkal pazemināsies līdz savam agrākajam līmenim, pēc tam jaunapstrādājamā zeme ienesīs tādu pašu renti kā tai atbilstošā vecā zeme. Pieņēmumu, it kā tā neienesīs renti, tā piekritēji cenšas pierādīt tādā veidā, ka viņi vienkārši pieņem to, kas ir jāpierāda, un proti, ka pēdējā zeme neienes renti. Šādā veidā varētu pierādīt, ka pēdējās no uzceltajām mājām ienes tikai īres maksu vārda tiešajā nozīmē, kas ir procents no ēkām, bet neienes nekādu renti, kaut gan tiek izīrētas. Bet fakts ir tāds, ka tās ienes renti, vēl neienesot īres maksu, kad tās bieži vien ilgu laiku paliek neaizņemtas. Tāpat kā kapitāla secīgi ieguldījumi zināmā zemes gabalā var ienest proporcionālu papildu produktu un tāpēc arī tādu pašu renti kā pirmie ieguldījumi, gluži tāpat tādas pašas kvalitātes lauki kā pēdējie apstrādātie var vienādu izmaksu gadījumā dot vienādu produktu. Citādi vispār nebūtu sa-

protams, kādā veidā varētu sākt citu pēc cita apstrādāt vienādas kvalitātes laukus, nevis tos apstrādāt uzreiz, vai arī, pareizāk, neapstrādāt nevienu pašu, lai neradītu pret sevi vispārēju konkurenci. Zemesīpašnieks vienmēr ir gatavs iegūt renti, t. i., saņemt kaut ko par velti, bet, lai viņa vēlēšanos apmierinātu, kapitālam ir vajadzīgi zināmi nosacījumi. Tāpēc zemes gabalu savstarpējā konkurence nav atkarīga no tā, ka zemesīpašnieks grib, lai tie konkurētu, bet gan no tā, vai atradīsies kapitāls, kas gribēs jaunajos laukos konkurēt ar citiem.

Ciktāl zemkopības rente vārda tiešā nozīmē ir tikai monopolcena, pēdējā var būt ļoti niecīga, tāpat kā arī absolūtā rente te normālos apstākļos var būt ļoti niecīga, lai arī kāda būtu produkta vērtības uzvija virs tā ražošanas cenas. Tātad absolūtās rentes būtība ir šāda: vienāda lieluma kapitāli dažādās ražošanas sfērās, pastāvot vienādai virsvērtības normai jeb vienādai darba ekspluatācijai, ražo atkarībā no vidējā sastāva atšķirībām dažādas virsvērtības masas. Rūpniecībā šīs dažādās virsvērtības masas izlīdzinās par vidējo peļņu un vienmērīgi sadalās starp atsevišķiem kapitāliem kā starp sabiedriskā kapitāla attiecīgām daļām. Zemesīpašums, kad ražošanai ir vajadzīga zeme vai nu zemkopībai, vai izejvielu iegūšanai, bremzē šo zemē ieguldīto kapitālu izlīdzināšanos un piesavinās zināmu virsvērtības daļu, kas citādi piedalītos procesā, kurā notiek izlīdzināšanās vispārējā peļņas normā. Tādos gadījumos rente ir daļa no preču vērtības, precīzāk, virsvērtības, bet šo daļu saņem nevis kapitālistu šķira, kas to izspiedusi no strādniekiem, bet gan zemesīpašnieki, kas to iegūst no kapitālistiem. Pie tam mēs pieņemam, ka zemkopības kapitāls iedarbina vairāk darba nekā tikpat liela daļa nezemkopības kapitāla. Cik liela ir šī novirze un vai tā vispār pastāv — tas ir atkarīgs no zemkopības relatīvās attīstības salīdzinājumā ar rūpniecību. Pēc lietas būtības šai starpībai līdz ar zemkopības progresu jāsamazinās, ja proporcija, kādā samazinās kapitāla mainīgā daļa salīdzinājumā ar pastāvīgo daļu, neizrādīsies rūpnieciskajam kapitālam vēl lielāka kā zemkopības kapitālam.

Šai absolūtajai rentei ir vēl lielāka loma pašā iegūstošajā rūpniecībā, kur viens pastāvīgā kapitāla elements, izejmateriāls, pilnīgi atkrīt un kur — izņemot nozares, kurās tā daļa, kas sastāv no mašīnām un pārējā pamatkapitāla, ir ļoti ievērojama, — katrā ziņā ir pārsvarā viszemākais kapitāla sastāvs. Un tieši te, kur šķiet, it kā rente būtu radusies vienīgi no monopolcenas, ir vajadzīgas ārkārtīgi labvēlīgas tirgus attiecības, lai preces tiktu pārdotas pēc to vērtībām vai lai rente kļūtu vienlīdzīga visai preces virsvērtības uzvijai virs tās ražošanas cenas. Tāds stāvoklis, piemēram, ir ar renti no zvejas vietām, akmeņlauztuvēm, nekultivētiem mežiem utt.[37]

[37] Rikārdo tiek galā ar to ļoti pavirši. Sk. vietu, kas vērsta pret A. Smitu, par mežu renti Norvēģijā, «Principles», II nod., pašā sākumā [*D. Ricardo.* «On the Principles of Political Economy, and Taxation». London, 1821, p. 34—35].

ČETRDESMIT SESTĀ NODAĻA

RENTE NO APBŪVES GABALIEM. RENTE NO KALNRAKTUVĒM. ZEMES CENA

Visur, kur vispār pastāv rente, parādās diferenciālā rente un pakļaujas tiem pašiem likumiem, kādiem pakļaujas zemkopības diferenciālā rente. Visur, kur dabas spēki ir monopolizējami un nodrošina tos pielietojošam rūpniekam papildu peļņu, — vai nu tas būtu ūdenskritums, vai bagāta kalnraktuve, vai zivīm bagāti ūdeņi, vai labā vietā apbūves laukums — persona, kurai ir tituls uz daļu zemes un kuru tāpēc atzīst par šo dabas priekšmetu īpašnieku, piesavinās no funkcionējošā kapitāla šo papildu peļņu rentes formā. Kas attiecas uz zemi, kura domāta apbūvei, tad A. Smits ir parādījis, kādā veidā renti no šīs zemes, tāpat kā no citiem nezemkopības zemes gabaliem, pēc būtības regulē zemkopības rente vārda tiešajā nozīmē (A. Smith. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». London, 1776, book I, ch. XI, 2 and 3). Šo renti raksturo, pirmkārt, tā dominējošā ietekme, kāda te uz diferenciālo renti ir novietojumam (tas ļoti svarīgi, piemēram, audzējot vīnogas, kā arī apbūves gabaliem lielpilsētās), otrkārt, īpašnieka acīm redzama pilnīga pasivitāte, jo viņa aktivitāte (it sevišķi attiecībā uz kalnraktuvēm) ir tikai tā, ka viņš izmanto sabiedriskās attīstības progresu, neko šajā progresā neienesot un ne ar ko neriskējot, — kaut vai tādā mērā kā rūpniecības kapitālists, un, beidzot, monopolcenas dominēšana daudzos gadījumos, it sevišķi nabadzības visnekaunīgākās ekspluatācijas gadījumos (tāpēc ka nabadzība ir bagātīgāks māju rentes avots, nekā jebkad bijušas Potosi[197] kalnraktuves Spānijai[38]), un drausmīgā vara, kuru dod šis zemesīpašums, kad tas ir savienots vienās rokās ar rūpniecisko kapitālu, dod tai iespēju praktiski padzīt no zemes kā dzīves vietas tos strādniekus, kuri uzsāk cīņu par darba algu.[39] Viena sabiedrības daļa šajā gadījumā prasa no otras daļas nodevu par tiesību dzīvot uz zemes, tāpat kā vispār zemesīpašums ietver sevī īpašnieku tiesību ekspluatēt zemi — zemes dzīles, gaisu un līdz ar to visu

[38]) Lengs, Ņūmens.[198]

[39]) Krovlingtonas streiks. Engels. «Die Lage der arbeitenden Klasse in England», S. 307 [*Marksa K., Engelss F.* Par Angliju. R., LVI, 1954, 236.—237. lpp.].

dzīvības saglabāšanai un attīstībai nepieciešamo. Apbūves renti nepieciešami ceļ ne tikai iedzīvotāju skaita pieaugums un līdz ar to pieaugošā vajadzība pēc dzīvokļiem, bet arī pamatkapitāla attīstība, kurš vai nu tiek pievienots zemei, vai sakņojas tajā, balstās uz tās, kā visas rūpniecības ēkas, dzelzceļi, preču noliktavas, fabriku ēkas, doki utt. Sajaukt nomas maksu, ciktāl tā pārstāv namā ieguldītā kapitāla procentu un amortizāciju, ar renti par zemi vienu pašu te nav iespējams pat pie vislabākās gribas, kāda ir Kērijam, it sevišķi tajos gadījumos, kad, kā tas ir Anglijā, zemesīpašnieks un būvju spekulants ir pilnīgi dažādas personas. Te jāievēro divi momenti: no vienas puses, zemes ekspluatācija ražošanas nolūkā vai iegūstošās rūpniecības nolūkiem, no otras puses, zeme ir telpa, kas nepieciešama kā jebkuras ražošanas un jebkuras cilvēku darbības nosacījums. Kā vienā, tā otrā gadījumā zemesīpašums prasa savus meslus. Pieprasījums pēc apbūves gabaliem ceļ vērtību zemei kā platībai un kā pamatam, un tajā pašā laikā tā rezultātā pieaug pieprasījums pēc zemes elementiem, kas tiek lietoti kā būvmateriāls.[40]

«Kapitāla» II grāmatas XII nodaļā, Eduarda Kepsa — liela Londonas būvju spekulanta liecībā 1857. g. banku komisijā mēs redzējām piemēru tam, kādā veidā ātri augošās pilsētās, it sevišķi kad būvdarbus veic, kā tas ir Londonā, rūpnieciskā veidā, par galveno būvju spekulācijas priekšmetu kļūst nevis pats nams, bet gan zemes rente.[199] Kepss saka tur [«B. A.», 1857], 5435. nr.:

«Es domāju, ka cilvēks, kas dzīvē grib tikt uz priekšu, diezin vai var cerēt, ka viņš tiks uz priekšu, piekopjot tikai solīdus veikalus (fair trade)... bez tam viņam nepieciešams būvēt spekulācijas nolūkos un turklāt lielā mērogā, tāpēc ka uzņēmējs gūst ļoti maz peļņas no pašām ēkām, savu galveno peļņu viņš gūst no zemes rentes celšanās. Pieņemsim, piemēram, ka viņš nomā zemes gabalu un maksā par to 300 st. märc. gadā; ja viņš, rūpīgi izstrādājis būvdarbu projektu, uzcels šajā laukumā vajadzīgās kategorijas namus, tad viņam varbūt izdosies saņemt par to 400 vai 450 st. märc. gadā un viņa peļņa nesalīdzināmi lielākā mērā būtu atkarīga no zemes rentes pieaugšanas par 100 vai 150 st. märc. gadā nekā no peļņas, ko dod ēkas un ko viņš daudzos gadījumos diezin vai pat ņem vērā.»

Turklāt nav jāaizmirst, ka pēc nomas līguma notecēšanas, vislielākais, pēc 99 gadiem, zeme ar visām uz tās esošajām ēkām un ar zemes renti, kura šai laikā parasti ceļas vairāk nekā divas un trīs reizes, atgriežas no būvju spekulanta vai no tā juridiskā mantinieka atpakaļ pie sākotnējā zemesīpašnieka pēdējā mantinieka.

Kalnraktuvju rente vārda tiešā nozīmē tiek nosacīta gluži tāpat kā zemkopības rente.

---

[40] «Londonas ielu bruģēšana deva iespēju dažiem kailu klinšu īpašniekiem Skotijas krastos ņemt renti no akmeņainās augsnes, kas līdz tam laikam bija absolūti nederīga» (*A. Smith.* «An Inquiry the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I. London, 1776, book I, ch. XI, p. 204—205).

«Pastāv tādas kalnraktuves, kuru produkts var segt tikai darba algu un kompensēt to ekspluatācijai patērēto kapitālu kopā ar parasto peļņu. Tās ienes zināmu peļņu uzņēmējam, bet neienes renti zemesīpašniekam. Tās var izdevīgi ekspluatēt vienīgi tikai zemesīpašnieks, kurš, pats būdams uzņēmējs, saņem parasto peļņu no ieguldītā kapitāla. Daudzas Skotijas akmeņogļu raktuves tiek ekspluatētas tieši šādā veidā un nekādā citā veidā nav ekspluatējamas. Zemesīpašnieks nevienu neļaidīs pie ekspluatācijas, nepieprasījis rentes samaksu, un neviens nespēs maksāt to» (A. Smith. [«An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I. London, 1776], book III, ch. XI [p. 207]).

Jāatšķir, vai rente izriet no monopolcenas tāpēc, ka neatkarīgi no tās pastāv produktu vai pašas zemes monopolcena, vai arī produkti tiek pārdoti par monopolcenu, tāpēc ka pastāv rente. Runājot par monopolcenu, mēs vispār runājam par cenu, kuru nosaka tikai pircēju tieksme nopirkt un to maksātspēja neatkarīgi no cenas, ko nosaka tiklab vispārējā ražošanas cena, kā arī produktu vērtība. Vīnogu dārzs, no kura vīnogām ražo pavisam ārkārtējas kvalitātes vīnu — vīnu, ko vispār iespējams ražot tikai samērā nelielā daudzumā, dod monopolcenu. Šīs monopolcenas rezultātā, kuras uzviju virs produkta vērtības nosaka vienīgi dižciltīgo vīna patērētāju bagātība un gaume, vīna darītājs varētu realizēt ievērojamu papildu peļņu. Šī papildu peļņa, kas šajā gadījumā izriet no monopolcenas, pārvēršas par renti, un to šajā formā saņem zemesīpašnieks sava titula dēļ uz šo sevišķām īpašībām apveltīto zemes gabalu. Tātad te renti rada monopolcena. Turpretim rente radītu monopolcenu, ja labība tiktu pārdota ne tikai virs ražošanas cenas, bet arī virs tās vērtības, tāpēc ka zemesīpašums nosprauž robežu kapitāla bezrentes ieguldījumam neapstrādātā zemē. Ka tikai zināma skaita personu īpašuma tituls uz zemi dod tām iespēju piesavināties kā meslus daļu no sabiedrības virsdarba, turklāt, ražošanai attīstoties, piesavināties to pastāvīgi pieaugošā mērā, — to nomaskē tas apstāklis, ka kapitalizētā rente, tātad tieši šie kapitalizētie mesli, parādās kā zemes cena, un tāpēc zemi iespējams pārdot tāpat kā ikvienu citu tirdzniecības priekšmetu. Tāpēc pircējam liekas, ka viņš ir saņēmis savas tiesības uz renti ne par velti, ne bez darba, riska un kapitāla uzņēmības gara, bet ir samaksājis par to attiecīgu ekvivalentu. Rente, kā jau iepriekš atzīmēts, viņam šķiet esam vienkārši procents no kapitāla, par kuru viņš ir nopircis zemi un līdz ar to tiesības uz renti. Gluži tāpat vergu īpašniekam, kas nopircis nēģeri, liekas, ka viņš ir ieguvis savu īpašumu uz nēģeri nevis tāpēc, ka pastāv verdzības institūts kā tāds, bet gan tāpēc, ka noticis preces pirkums un pārdevums. Bet pārdošanas akts taču nerada pašu titulu, tas tikai to pārnes. Titulam jāpastāv pirms tam, kad kļūst iespējams to pārdot, un tikpat maz kā viens pārdevums, tāpat arī vairāki šādi pārdevumi un to pastāvīga atkārtošanās nevar radīt šo titulu. Kas vispār to ir radījis — tās ir ražošanas attiecības. Kad pēdējās sasniedz tādu punktu, kur tām jāmaina sava čaula, tad atkrīt titula materiālais avots, kam

bija ekonomisks un vēsturisks attaisnojums, kurš bija radies no dzīves sabiedriskās ražošanas procesa, un atkrīt arī visi uz šo materiālo avotu dibinātie darījumi. No sabiedrības augstākas ekonomiskās formācijas viedokļa atsevišķu indivīdu privātīpašums uz zemi izliksies tikpat bezjēdzīgs kā viena cilvēka privātīpašums uz otru cilvēku. Pat vesela sabiedrība, nācija un pat visas vienā laikā pastāvošās sabiedrības kopā nav zemes īpašnieki. Tās tikai pārvalda to, tikai izmanto to, un kā boni patres familias* tām jāatstāj zeme uzlabotā stāvoklī nākamajām paaudzēm.

Turpmākajā pētījumā par zemes cenu atstājam neaplūkotas visas konkurences svārstības, jebkuru spekulāciju ar zemi, kā arī sīko zemesīpašumu, kur zeme ir galvenais ražotāju darba rīks, tā ka viņi ir spiesti pirkt to par jebkuru cenu.

I. Zemes cena var celties, kaut gan rente neceļas, proti:

1) vienkārši tāpēc, ka pazemināsprocenta likme, sakarā ar to rente tiek pārdota dārgāk, un tāpēc kapitalizētā rente, zemes cena, pieaug;

2) tāpēc, ka pieaug procenta likme no zemei pievienotā kapitāla.

II. Zemes cena var celties tāpēc, ka pieaug rente.

Rente var pieaugt tāpēc, ka ceļas zemes produktu cena, tādā gadījumā vienmēr ceļas diferenciālās rentes norma neatkarīgi no tā, vai rente no vissliktākās apstrādātās zemes ir liela, maza vai tās nav nemaz. Ar normu mēs saprotam attiecību, kāda ir tai virsvērtības daļai, kas pārvēršas par renti, pret avansēto kapitālu, kas ražo zemes produktu. Šī attiecība atšķiras no papildu produkta attiecības pret visu produktu, tāpēc ka pēdējais neietver sevī visu avansēto kapitālu, proti, neietver sevī pamatkapitālu, kurš joprojām pastāv blakus produktam. Toties te tiek pieņemts, ka tajās zemes šķirās, kuras ienes diferenciālo renti, produkta pieaugošā daļa pārvēršas par papildu produkta uzviju. Vissliktākajā zemē zemkopības produkta cenas celšanās rada vispirms renti un sakarā ar to zemes cenu.

Bet rente var pieaugt arī tajā gadījumā, ja zemkopības produkta cena neceļas. Pēdējā var palikt nemainīga vai pat var pazemināties.

Ja tā paliek nemainīga, tad rente var pieaugt vai nu tikai tāpēc (nerunājot par monopolcenām), ka, paliekot tiem pašiem kapitāla ieguldījumiem vecajās zemēs, sāk apstrādāt jaunas —

---

* — labiem ģimenes tēviem. — *Red.*

labākas kvalitātes zemes, pie tam to pietiek, tikai lai segtu pieaugušo pieprasījumu, tā ka regulējošā tirgus cena paliek bez pārmaiņas. Šajā gadījumā veco zemju cena neceļas, bet jaunapstrādājamai zemei cena ceļas virs vecās zemes cenas līmeņa.

Vai arī rente ceļas tāpēc, ka, pastāvot agrākajai relatīvajai ražībai un agrākajai tirgus cenai, pieaug zemi ekspluatējošā kapitāla masa. Tāpēc, kaut gan rente attiecībā pret avansēto kapitālu paliek agrākā, tās masa, piemēram, divkāršojas, jo pats kapitāls ir divkāršojies. Tā kā cena nav pazeminājusies, tad kapitāla otrais ieguldījums, tāpat kā pirmais, ienes papildu peļņu, kas pēc nomas termiņa notecēšanas arī pārvēršas par renti. Rentes masa te pieaug tāpēc, ka pieaug kapitāla masa, kurš renti rada. Apgalvojums, it kā dažādi secīgi kapitāla ieguldījumi vienā un tai pašā zemes gabalā var radīt renti tikai tad, ja to produkts ir nevienāds, un tāpēc rodas diferenciālā rente, ir vienlīdzīgs apgalvojumam, it kā, ja divi kapitāli, 1000 st. märc. apmērā katrs, ir ieguldīti divos vienādas ražības laukos, tad tikai viens no tiem var ienest renti, kaut gan abi šie lauki pieder pie tās labākās zemes kategorijas, kura ienes diferenciālo renti. (Tātad kopējā rentes masa, visa rente zināmā valstī, pieaug līdz ar ieguldītā kapitāla masu neatkarīgi no tā, vai atsevišķa zemes gabala cena vai rentes norma, vai pat rentes masa no atsevišķa zemes gabala nepieciešami pieaug; šajā gadījumā visas rentes masa pieaug līdz ar apstrādājamās platības paplašināšanos. Tas var būt saistīts pat ar rentes pazemināšanos atsevišķos īpašumos.) Citādi šis apgalvojums būtu vienlīdzīgs citam apgalvojumam, proti, ka kapitāla ieguldīšana divos dažādos zemes gabalos, kas atrodas blakus, pakļaujas citiem likumiem nekā kapitāla secīga ieguldīšana vienā un tai pašā zemes gabalā, turpretim diferenciālo renti taču izskaidro tieši no likuma identitātes abos gadījumos, no kapitāla ieguldījumu produktivitātes pieauguma tiklab vienā un tai pašā laukā, kā arī dažādos laukos. Vienīgā modifikācija, kas te pastāv un ko nesaskata, ir tā, ka kapitāla secīgie ieguldījumi, pielietojot tos telpiski dažādām zemēm, atduras pret zemes īpašuma robežu, kas nenotiek, secīgi ieguldot kapitālu vienā un tai pašā zemē. Ar to izskaidrojama arī tā pretējā iedarbība, kuras rezultātā šīs dažādās ieguldījuma formas praksē savstarpēji ierobežo viena otru. Pie tam nekad neizpaužas kapitāla atšķirības. Ja kapitāla sastāvs paliek tas pats, tāpat kā virsvērtības norma, tad peļņas norma paliek nemainīga, tā ka, kapitālam divkāršojoties, peļņas masa divkāršojas. Gluži tāpat, pastāvot pieņemtajām attiecībām, rentes norma paliek agrākā. Ja kapitāls 1000 st. märc. apmērā ienes renti x, tad kapitāls 2000 st. märc. apmērā pieņemtajos apstākļos ienes renti $2x$. Bet, ja ņemam renti attiecībā pret zemes platību, kas palikusi nemainīga, jo, pēc mūsu pieņēmuma, divkāršots kapitāls strādā agrākajā laukā, tad izrādīsies, ka, pieaugot rentes masai, ir cēlies arī tās līmenis. Tas

pats akrs, kas ienesa 2 st. mārc. rentes, tagad ienes 4 st. mārc.[41])

Virsvērtības daļas, naudas rentes — jo nauda ir patstāvīga vērtības izteiksme — attiecība pret zemi pati par sevi ir aplama un iracionāla, tāpēc ka te tiek mērīti viens ar otru nesalīdzināmi lielumi: no vienas puses, noteikta lietošanas vērtība, tik un tik kvadrātpēdu liels zemes gabals, un, no otras puses, vērtība, precīzāk, virsvērtība. Īstenībā te izpaužas tikai tas, ka, pastāvot zināmām attiecībām, īpašums uz kvadrātpēdām zemes dod zemesīpašniekam iespēju piesavināties noteiktu daudzumu nesamaksāta darba, kuru realizējis kapitāls, kas rokas šajās kvadrātpēdās kā cūka kartupeļos {te manuskriptā ielikts iekavās, bet pēc tam izsvītrots: Lībigs}. Bet prima facie* šis izteiciens nozīmē to pašu, it kā mēs sāktu runāt par piecu mārciņu banknotes attiecību pret zemes diametru. Tomēr par šo starpniecisko lomu, kāda ir tām iracionālajām formām, kurās parādās un praktiski rezumējas noteiktas ekonomiskās attiecības, šo attiecību praktiskie nesēji savā ikdienas dzīvē it nemaz neinteresējas, un, tā kā viņi ir pieraduši darboties šajās attiecībās, tad viņu prāts nemaz neklūp uz tām. Apstāklī, kas viscaur ir pretrunīgs, viņi nesaskata it neko noslēpumainu. Izpausmes formās, kas atrautas no iekšējās sakarības un ir aplamas, ja ņem tās izolēti, viņi jūtas tikpat labi kā zivs ūdenī. Šajā gadījumā ir pareizi tas, ko Hēgelis ir teicis par zināmām matemātiskām formulām: tas, ko parastais cilvēka saprāts atzīst par iracionālu, ir racionālais, bet racionālais tam ir pati iracionalitāte.[202]

Tādējādi rentes masas celšanās, aplūkojot renti attiecībā pret pašu zemes platību, izpaužas gluži tāpat kā rentes normas celšanās; no tā rodas grūtība, kad nosacījumu, ar kuriem būtu izskaidrojams viens gadījums, otrā gadījumā nav.

Bet zemes cena var celties pat tad, kad zemes produkta cena samazinās.

Šajā gadījumā diferenciālā rente un tāpēc arī labāko zemju cena var tālākas diferencēšanās rezultātā pieaugt. Vai arī, ja tas nenotiek, tad, pieaugot darba ražīgajam spēkam, zemkopības produkta cena var pazemināties, bet tādā veidā, ka to vairāk nekā kompensēs ražošanas pieaugums. Pieņemsim, ka kvarters maksā 60 šil. Ja tajā pašā akrā ar to pašu kapitālu tiks ražoti 2 kvarteri viena kvartera vietā un kvartera cena pazemināsies uz 40

---

[41]) Viens no Rodbertusa nopelniem, pie kura ievērojamā darba par renti[200] mēs atgriezīsimies IV grāmatā[201], ir tas, ka viņš ir šo jautājumu izpētījis. Viņš tikai maldās, pirmkārt, domādams, it kā kapitālam peļņas pieaugums vienmēr izpaužas arī kā kapitāla pieaugums, tā ka, pieaugot peļņas masai, attiecība paliek tā pati. Tas tomēr nav pareizi, tāpēc ka, mainoties kapitāla sastāvam, peļņas norma, lai gan darba ekspluatācija ir nemainīga, var celties tieši tāpēc, ka kapitāla pastāvīgās daļas relatīvā vērtība salīdzinājumā ar mainīgo daļu ir pazeminājusies. Viņš maldās, otrkārt, traktējot šo naudas rentes attiecību pret kvantitatīvi noteiktu zemes gabalu, piemēram, pret vienu akru, kā kaut ko tādu, ko vispār būtu pieņēmusi klasiskā politiskā ekonomija savos pētījumos par rentes celšanos vai pazemināšanos. Tas atkal nav pareizi. Tā vienmēr runā par rentes normu, ciktāl aplūko renti naturālajā formā, attiecībā pret produktu un, ciktāl aplūko renti kā naudas renti, — attiecībā pret avansēto kapitālu, jo tās ir tiešām racionālas izteiksmes.

* — pirmām kārtām. — *Red.*

šil., tad 2 kvarteri dos 80 šil., tā ka agrākā kapitāla tajā pašā akrā ražotā produkta vērtība celsies par vienu trešdaļu, kaut gan kvartera cena ir pazeminājusies par vienu trešdaļu. Pētījot diferenciālo renti, tika parādīts, ka tas ir iespējams, nepārdodot produktu virs tā ražošanas cenas vai vērtības. Īstenībā tas tiek realizēts tikai ar diviem paņēmieniem. Vai nu sliktā zeme vairs nevar konkurēt, bet labākās zemes cena ceļas, kad diferenciālā rente pieaug, tātad kad vispārējais uzlabojums iedarbojas nevienādi uz dažādiem zemes veidiem. Vai arī vissliktākajā zemē tā pati ražošanas cena (un tā pati vērtība, ja tiek maksāta absolūtā rente), ceļoties darba ražīgumam, izpaužas pieaugušā produkta masā. Produkts tagad pārstāv to pašu vērtību, ko agrāk, bet tā sastāvdaļu cena ir pazeminājusies, turpretim šo daļu skaits ir palielinājies. Tas nav iespējams, ja tiek pielietots tas pats kapitāls, tāpēc ka tādā gadījumā jebkurā produkta masā izpaužas vienmēr viena un tā pati vērtība. Bet tas ir iespējams, ja ir ieguldīts papildu kapitāls, iepērkot ģipsi, guāno utt., īsi sakot, izdarot tādus uzlabojumus, kuru darbība turpinās daudzus gadus. Šāda rezultāta nosacījums ir tas, ka 1 kvartera cena gan pazeminās, tomēr ne tādā attiecībā, kādā pieaug kvarteru skaits.

III. Šie dažādie rentes un tāpēc arī zemes cenas celšanās nosacījumi var tiklab vispār, kā arī attiecībā uz atsevišķām zemes kategorijām pa daļai konkurēt savā starpā, pa daļai izslēgt viens otru un var darboties tikai pārmaiņus. Bet no teiktā izriet, ka no zemes cenas celšanās nevar tūdaļ secināt, ka cēlusies rente, un no rentes celšanās, kuras rezultātā vienmēr ceļas zemes cena, nevar tūdaļ secināt, ka pieaudzis zemes produkts.[42]

Tā vietā, lai izskatītu zemes noplicināšanas īstenos, dabiskos cēloņus — šie cēloņi, starp citu, nebija zināmi ekonomistiem, kas rakstīja par diferenciālo renti, sakarā ar agroķīmijas stāvokli viņu laikā, — tā vietā ķērās pie vulgārā apsvēruma, ka nevarot ieguldīt jebkuru daudzumu kapitāla telpiski ierobežotā zemes gabalā. Tā, piemēram, žurnāls «Edinburgh Review» iebilda Ričardam Džonsam, ka nevarot paēdināt visu Angliju, apstrādājot Soho skvēru[203]. Ja to uzskata par zemkopības sevišķu neizdevīgumu, tad pareiza ir tieši pretējā tēze. Zemkopībā secīgus kapitāla ieguldījumus var izlietot produktīvi, jo zeme pati darbojas kā ražošanas rīks, bet fabrikā, kur zeme ir tikai pamats, novietošanās vieta, teritoriālā operāciju bāze, — fabrikā tas tā nav vai arī tas tā ir tikai ļoti šaurās robežās. Tiesa, lielu apmēru ražošanu var koncentrēt uz mazas — salīdzinājumā ar sadrumstaloto amatniecību — platības, un lielrūpniecība tieši tā arī dara. Bet, ja ir dota zināma ražošanas spēka attīstības pakāpe, tad

---

[42]) Par zemes cenu krišanos, ceļoties rentei, kā par faktu sk. Pasiju.

vienmēr vajadzīga arī noteikta platība, un būvēšanai augstumā arī ir savas noteiktas praktiskas robežas. Paplašinot ražošanu pāri šīm robežām, jāpaplašina arī zemes platība. Mašīnās u. tml. ieguldītais pamatkapitāls sakarā ar lietošanu neuzlabojas, bet, gluži otrādi, nolietojas. Jauni izgudrojumi arī šeit var izdarīt atsevišķus uzlabojumus, bet, ja ņem zināmo ražošanas spēka attīstības pakāpi, tad mašīna var vienīgi pasliktināties. Strauji attīstoties ražošanas spēkam, visas vecās mašīnas jāaizstāj ar izdevīgākām, t. i., tās pilnīgi jāizmet. Zeme turpretim pastāvīgi uzlabojas, ja ar to pareizi rīkojas. Tā zemes priekšrocība, ka secīgie kapitāla ieguldījumi var dot peļņu, nemaz nezaudējot iepriekšējos ieguldījumus, — šī priekšrocība ietver arī secīgo kapitāla ieguldījumu dažāda ražīguma iespēju.

ČETRDESMIT SEPTITĀ NODAĻA

KAPITĀLISTISKĀS ZEMES RENTES ĢENĒZE

I. IEVADA PIEZĪMES

Jābūt skaidrībā par to, kur tieši ir grūtības, traktējot zemes renti no mūsdienu politiskās ekonomijas kā kapitālistiskā ražošanas veida teorētiskās izteiksmes viedokļa. To vēl nesaprot pat ļoti daudzi jaunākie autori, ko pierāda katrs jauns mēģinājums izskaidrot zemes renti «pa jaunam». Jaunais šajos gadījumos gandrīz vienmēr ir tas, ka noslīd atpakaļ pie viedokļa, kas jau sen ir pārvarēts. Grūtība ir nevis tā, ka vispār jāizskaidro zemkopības kapitāla ražotais virsprodukts un tam atbilstošā virsvērtība. Nē, šis jautājums ir atrisināts, analizējot virsvērtību, ko rada katrs ražīgs kapitāls, lai arī kādā sfērā tas būtu ieguldīts. Grūtība ir tā, ka jāparāda, no kurienes rodas, pēc tam kad virsvērtība ir izlīdzinājusies starp dažādiem kapitāliem par vidējo peļņu, par to relatīviem lielumiem atbilstošu proporcionālu daļu no visas virsvērtības, ko ražojis viss sabiedriskais kapitāls visās ražošanas sfērās, — no kurienes rodas pēc šīs izlīdzināšanās, pēc jau, acīm redzot, notikušās visas sadalāmās virsvērtības sadalīšanas, — no kurienes gan rodas vēl tā virsvērtības uzvijas daļa, kuru zemē ieguldītais kapitāls samaksā zemes rentes formā zemesīpašniekam. Nemaz nerunājot par praktiskajiem motīviem, kas pamudinājuši mūsdienu ekonomistus kā rūpnieciskā kapitāla aizstāvjus pret zemesīpašumu pētīt šo jautājumu, — motīviem, kurus mēs sīkāk iztirzāsim nodaļā par zemes rentes vēsturi, šai jautājumā viņiem kā teorētiķiem bija izšķiroša interese. Atzīt, ka rente no zemkopībā ieguldītā kapitāla ir radusies pašas pielietošanas sfēras sevišķas iedarbības dēļ, īpašības dēļ, kas piemīt zemes garozai kā tādai, — nozīmētu atteikties no paša vērtības jēdziena, tātad atteikties no katras iespējas gūt zinātniskas atziņas šajā laukā. Jau tas vienkāršais novērojums, ka rente tiek maksāta no zemes produkta cenas — tas notiek pat tad, kad to maksā naturālā formā, ja nomnieks atgūst savu ražošanas cenu, — rādīja, cik aplam ir šo cenas uzviju virs parastās ražošanas cenas, tātad zemkopības produkta relatīvo dārgumu, izskaidrot ar lauksaimnieciskās ražošanas dabiskā ražīguma uzviju

virs citu ražošanas nozaru ražīguma, tāpēc ka, gluži otrādi, jo ražīgāks ir darbs, jo arī lētāka ir katra šī darba produkta sastāvdaļa, tāpēc ka jo lielāka ir lietošanas vērtību masa, kurā pārstāvēts tas pats darba daudzums, tātad tā pati vērtība.

Tātad visas grūtības rentes analīzē ir tās, kā izskaidrot zemkopības peļņas pārpalikumu virs vidējās peļņas, kā izskaidrot nevis virsvērtību, bet šai ražošanas sfērai piemītošo uzvijas virsvērtību, tātad atkal nevis «tīro produktu», bet gan šī tīrā produkta pārpalikumu virs citu ražošanas nozaru tīrā produkta. Pati vidējā peļņa ir produkts, pilnīgi noteiktās vēsturiskās ražošanas attiecībās notiekošā sociālās dzīves procesa veidojums, rezultāts; tas ir produkts, kura priekšnoteikums, kā redzējām, ir ļoti sarežģīti starpnieciski posmi. Lai vispār varētu runāt par uzviju virs vidējās peļņas, nepieciešams, lai šī vidējā peļņa parādītos kā ražošanas mērogs un — kā tas notiek kapitālistiskajā ražošanas veidā — kā ražošanas regulētāja vispār. Tātad tādās sabiedriskās formās, kur vēl nav kapitāla, kas veic to funkciju, ka piespiež veikt virsdarbu un piesavinās pirmām kārtām visu virsvērtību, kur kapitāls tātad vēl nav pakļāvis sev sabiedrisko darbu vai pakļauj to tikai sporādiski, vispār nevar būt runas par renti vārda tagadējā nozīmē, par renti kā par pārpalikumu virs vidējās peļņas, t. i., virs katra individuālā kapitāla proporcionālās daļas virsvērtībā, ko ražojis viss sabiedriskais kapitāls. Un, ja, piemēram, Pasī kgs (sk. turpmāk) jau attiecībā uz pirmatnējo iekārtu runā par renti kā par pārpalikumu virs peļņas, kā par pārpalikumu virs virsvērtības vēsturiski noteiktās sabiedriskās formas, tā ka, pēc Pasī kga, šī forma varētu varbūt pastāvēt arī bez sabiedrības, — tad tas liecina tikai par viņa naivitāti.[204]

Agrākajiem ekonomistiem, kuri vispār tikai sāka analizēt kapitālistisko ražošanas veidu, kas viņu laikā vēl nebija attīstīts, rentes analīze vai nu vispār neradīja nekādu grūtību, vai arī radīja pavisam cita rakstura grūtības. Petijs, Kantiljons, vispār autori, kas stāv tuvāk feodālisma laikmetam, aplūko zemes renti kā virsvērtības normālo formu vispār,[205] bet peļņa viņiem vēl nenoteikti saplūst ar darba algu vai, vislielākais, parādās kā šīs virsvērtības tā daļa, ko kapitālists ir atņēmis zemesīpašniekam. Tātad viņi pamatojas uz to stāvokli, kad, pirmkārt, lauku iedzīvotāji vēl noteikti sastāda nācijas dominējošo daļu un kad, otrkārt, zemesīpašnieks vēl ir tā persona, kura, izmantojot zemesīpašuma monopolu, piesavinās tiešo ražotāju uzvijas darbu pirmām kārtām, kad zemesīpašums tātad vēl arvien ir galvenais ražošanas nosacījums. Viņiem vēl nevarēja būt tādas jautājuma nostādnes, kuras mērķis no kapitālistiskā ražošanas veida viedokļa ir, gluži otrādi, izpētīt, kādā veidā zemesīpašums panāk to, ka atņem kapitālam daļu no tā ražotās (t. i., no tiešajiem ražotājiem izspiestās) un sākotnēji jau viņa piesavinātās virsvērtības.

Fiziokrātiem jau ir citāda rakstura grūtības. Kā tiešām pirmie sistemātiskie kapitāla izskaidrotāji viņi centās analizēt virsvērtības dabu vispār. Viņiem šī analīze sakrīt ar rentes analīzi, ar tās vienīgās formas analīzi, kurā viņi redz virsvērtības esamību. Tāpēc kapitāls, kas ienes renti, jeb zemkopības kapitāls viņiem ir vienīgais kapitāls, kas ražo virsvērtību, un tā iedarbinātais lauksaimnieciskais darbs ir vienīgais darbs, kas dod virsvērtību, un tāpēc, kas pilnīgi pareizi no kapitālistiskā viedokļa, vienīgais ražīgais darbs. Par noteicošo viņi gluži pareizi atzīst virsvērtības ražošanu. Nerunājot par citiem nopelniem, par kuriem būs runa IV grāmatā[206], viņiem pieder vispirms tas lielais nopelns, ka no tirdznieciskā kapitāla, kas funkcionē tikai apgrozības sfērā, viņi pievērsās ražīgajam kapitālam pretēji merkantilisma sistēmai, kura ar savu rupjo reālismu bija īsta tā laikmeta vulgārā politiskā ekonomija, kuras praktiskās intereses pilnīgi nostūma otrajā vietā Petija un tā sekotāju zinātniskās analīzes dīgļus. Starp citu, te, kritizējot merkantilisma sistēmu, runa ir tikai par tās uzskatiem attiecībā uz kapitālu un virsvērtību. Jau iepriekš mēs atzīmējām, ka ražošanu pasaules tirgum un produkta pārvēršanos par preci un tāpēc par naudu monetārā sistēma pareizi pasludināja par kapitālistiskās ražošanas priekšnoteikumu un nosacījumu.[207] Tās turpinājumā, merkantilisma sistēmā, izšķirošā loma jau pieder nevis preču vērtības pārvēršanai par naudu, bet gan virsvērtības ražošanai, tikai no iracionālā [begriffslos] apgrozības sfēras viedokļa, pie tam tādā veidā, ka šī virsvērtība parādīta papildu naudas formā, tirdzniecības bilances pozitīvā saldo. Līdz ar to patiesi raksturīgs tā laika tirgotāju un fabrikantu mantkārībai un adekvāts viņu pārstāvētajam kapitālistiskās attīstības periodam ir tas apstāklis, ka, zemkopības feodālajām sabiedrībām pārvēršoties par rūpnieciskajām un risinoties nāciju atbilstošai rūpnieciskai cīņai pasaules tirgū, viss ir atkarīgs no kapitāla paātrinātas attīstības, kuru sasniedz nevis tā saucamajā dabiskajā ceļā, bet gan ar piespiedu līdzekļu palīdzību. Nebūt nav vienalga, vai nacionālais kapitāls pārvēršas par rūpniecisko kapitālu pakāpeniski un lēni vai arī šī pārvēršanās tiek paātrināta ar nodokļu palīdzību, kurus viņi aizsargmuitu formā uzlika galvenokārt zemesīpašniekiem, vidējiem un sīkajiem zemniekiem un amatniekiem, paātrināti ekspropriējot patstāvīgos, tiešos ražotājus, varmācīgi paātrināti uzkrājot un koncentrējot kapitālus, īsi sakot, paātrināti radot kapitālistiskā ražošanas veida nosacījumus. Gluži tāpat ar to tiek nosacīta milzīgā starpība dabiskā nacionālā ražīgā spēka kapitālistiskā un rūpnieciskā ekspluatācijā. Tāpēc merkantilisma sistēmas nacionālais raksturs tās aizstāvju mutēs nav tikai frāze vien. Ar ieganstu, it kā viņus interesējot tikai nācijas bagātība un valsts resursi, viņi īstenībā pasludina kapitālistu šķiras intereses un iedzīvošanos bagātībā vispār par valsts galamērķi un proklamē buržuāzisko sabiedrību

pretstatā vecajai viņpasaules valstij. Bet līdz ar to viņi arī apzinās, ka kapitāla un kapitālistu šķiras, kapitālistiskās ražošanas interešu attīstība ir kļuvusi par nacionālā spēka un nacionālā pārākuma bāzi mūsdienu sabiedrībā.

Tālāk, fiziokrātiem ir taisnība, ka visa virsvērtības ražošana un tātad arī visa kapitāla attīstība, aplūkojot to no dabiskā pamata puses, tiešām ir dibināta uz zemkopības darba ražīgumu. Ja cilvēki vispār nespēj ražot vienā darba dienā vairāk dzīvei nepieciešamo līdzekļu, tātad vārda šaurā nozīmē vairāk zemkopības produktu, nekā vajadzīgs katram strādniekam, lai viņš pats sevi atražotu, ja viss viņa darbaspēka vienas dienas izlietojums ir pietiekams, tikai lai ražotu dzīvei nepieciešamos līdzekļus viņa personiskajam patēriņam, tad vispār nevar būt pat runas ne par virsproduktu, ne par virsvērtību. Zemkopības darba ražīgums, kas pārsniedz strādnieka individuālo vajadzību, ir katras sabiedrības bāze un vispirms bāze kapitālistiskajai ražošanai, kura arvien pieaugošu sabiedrības daļu atrauj no tieši dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanas un pārvērš to, pēc Stjuarta izteiciena, par «free hands»*, dod iespēju ekspluatēt to citās sfērās.[208]

Bet ko lai sakām par jaunākajiem ekonomistiem, piemēram, par Dēru, Pasī u. c., kuri visas klasiskās politiskās ekonomijas norieta laikmetā, kad tā jau ir pie miršanas, atkārto sākotnējos priekšstatus par virsdarba un tātad vispār par virsvērtības dabiskajiem nosacījumiem un iedomājas, it kā viņi ar to dotu kaut ko jaunu un būtisku par zemes renti,[209] pēc tam kad šī zemes rente jau sen jo sen ir izpētīta kā virsvērtības īpaša forma un specifiska daļa? Vulgārajai politiskajai ekonomijai ir tieši raksturīgs tas, ka to, kas noteiktā pārdzīvotā attīstības pakāpē bijis jauns, oriģināls, dziļš un pamatots, tā atkārto tādā laikā, kad tas ir pliekans, atpalicis un nepareizs. Ar to tā atklāj, ka tai ir svešs pat priekšstats par problēmām, ar kurām nodarbojās klasiskā politiskā ekonomija. Tā sajauc šīs problēmas ar jautājumiem, kurus varēja izvirzīt tikai zemākā buržuāziskās sabiedrības attīstības pakāpē. Gluži tādā pašā veidā tā nemitīgi un pašapmierināti atgremo fiziokrātu tēzes par brīvtirdzniecību. Lai kā par šīm tēzēm praktiski interesētos kāda valsts, tās jau sen zaudējušas katru teorētisko interesi.

Īstās naturālās saimniecības apstākļos, kad zemkopības produkts nemaz nenonāk apgrozības procesā vai tajā nonāk tikai ļoti niecīga šī produkta daļa un tikai samērā niecīga daļa pat no tā produkta daļas, kas izveido zemesīpašnieka ienākumu, — piemēram, daudzās seno romiešu latifundijās, tāpat kā Kārļa Lielā muižās, kā arī (sk. Vinçard. «Histoire du travail») lielākā vai mazākā mērā cauri visiem viduslaikiem, — lielo muižu produkts un virsprodukts nebūt nesastāv tikai no zemkopības darba pro-

* — brīvām rokām. — *Red.*

duktiem. Tas aptver arī rūpnieciskā darba produktus. Mājamatniecības un manufaktūras darbs kā palīgražošana blakus zemkopībai, kas izveido pamatu, ir nosacījums tam ražošanas veidam, uz kuru balstās šī naturālā saimniecība tiklab senajā un viduslaiku Eiropā, kā arī — vēl līdz šim laikam — Indijas kopienā, tur, kur tās tradicionālā organizācija vēl nav sagrauta. Kapitālistiskais ražošanas veids pilnīgi iznīcina šo sakaru; tas ir process, kurš lielā mērogā bija vērojams it sevišķi Anglijā XVIII gadsimta pēdējā trešdaļā. Domātāji, kas uzauguši vairāk vai mazāk pusfeodālās sabiedrībās, piemēram, Hērenšvands, vēl XVIII gadsimta beigās uzskata šo zemkopības un rūpniecības nošķiršanos par neprātīgi pārdrošu sabiedrisku avantūru, par neaptverami riskantu eksistences veidu. Un pat tās senatnes zemkopības saimniecības, kurās saskatāma vislielākā analoģija ar kapitālistisko lauksaimniecību, Kartāgā un Romā ir vairāk līdzīgas plantāciju saimniecībai nekā formai, kas atbilst īstam kapitālistiskajam ekspluatācijas veidam.[42a)] Mēs vispār neatradīsim senajos laikos kontinentālajā Itālijā formālu analoģiju, kura turklāt visos būtiskajos punktos ir viscaur maldinoša katram, kas sapratis kapitālistisko ražošanas veidu un kas neatklāj, līdzīgi Momzena kgm[43)], arī jau katrā naudas saimniecībā kapitālistisko ražošanas veidu, — mēs atradīsim to varbūt tikai Sicīlijā, tāpēc ka tā pastāvēja kā zemkopības zeme, kas maksāja meslus Romai, un tāpēc zemkopības mērķis lielā mērā bija eksports. Šeit sastopami nomnieki šī vārda tagadējā nozīmē.

Rentes dabas nepareizā izpratne ir dibināta uz to apstākli, ka rente naturālajā formā no viduslaiku naturālās saimniecības un pilnīgā pretrunā ar kapitālistiskā ražošanas veida apstākļiem ir pārnākusi uz jaunākajiem laikiem pa daļai kā baznīcas desmitā tiesa, pa daļai kā kuriozs, ko padarījuši mūžīgu seni līgumi. Tāpēc liekas, it kā rente rastos nevis no zemkopības produkta cenas, bet no produkta masas, tātad nevis no sabiedriskajām attiecībām, bet no zemes. Jau iepriekš mēs parādījām, ka, kaut gan virsvērtība parādās virsproduktā, tomēr virsprodukts kā vienkāršs produkta masas pieaugums, gluži otrādi, ne [vienmēr] pārstāv virsvērtību. Tas var pārstāvēt vērtības mīnusu. Citādi 1860. g. kokvilnas rūpniecībai salīdzinājumā ar 1840. g. vajadzētu pārstāvēt milzīgu virsvērtību, lai gan dzijas cena, gluži otrādi, bija pazeminājusies. Vairāku neražas gadu rezultātā rente var milzīgi pieaugt, tāpēc ka labības cena ceļas, kaut gan šī virsvērtība izpaužas absolūti

---

[42a)] Ā. Smits parāda, kādā mērā viņa laikā (un arī mūsu laikā tas paliek spēkā attiecībā uz plantāciju saimniecību tropu un subtropu zemēs) rente un peļņa vēl nebija nošķīrušās,[210] tāpēc ka zemesīpašnieks ir reizē arī kapitālists, kāds bija, piemēram, Katons savās muižās. Bet šī nošķiršanās tieši ir priekšnoteikums kapitālistiskajam ražošanas veidam, ar kura pašu būtību vispār ir pretrunā tāda bāze kā verdzība.

[43)] Savā darbā «Römische Geschichte» Momzena kungs lieto vārdu «kapitālists» pavisam ne mūsdienu politiskās ekonomijas un mūsdienu sabiedrības nozīmē, bet populārā priekšstata garā, kurš arvien vēl izplatīts nevis Anglijā vai Amerikā, bet kontinentā kā izzudušu attiecību veca palieka.

samazinātā sadārdzinājušos kviešu masā. Turpretim vairāku labas ražas gadu rezultātā rente var pazemināties, tāpēc ka cena krītas, kaut gan samazināto renti pārstāvēs samērā lētu kviešu lielāka masa. Tagad par renti produktos pirmām kārtām jāpiezīmē, ka tā ir tradīcija, kas pārnākusi no savu laiku nodzīvojuša ražošanas veida un izzūd; tās pretruna ar kapitālistisko ražošanas veidu atklājas tai apstāklī, ka tā pati no sevis ir izzudusi no privātiem līgumiem un ka tur, kur varēja iejaukties likumdošana, kā tas bija gadījumā ar baznīcas desmito tiesu Anglijā, tā tika ar varas līdzekļiem iznīcināta kā nejēdzība.[211] Bet, otrkārt, tur, kur tā joprojām pastāv uz kapitālistiskā ražošanas veida bāzes, tā ir bijusi un var būt tikai viduslaicīgi nomaskēta izteiksme rentei naudā. Pieņemsim, piemēram, ka kviešu kvartera cena ir 40 šil. Daļai no šī kvartera jākompensē tajā ietvertā darba alga, tā ir jāpārdod, lai to varētu avansēt no jauna; otra daļa jāpārdod, lai samaksātu uz kvarteru attiecošos nodokļu daļu. Tur, kur ir attīstīts kapitālistiskais ražošanas veids un līdz ar to sabiedriskā darba dalīšana, sēkla un pat daļa mēslošanas līdzekļu ieplūst atražošanā kā prece, tātad ir jānopērk, lai kompensētu; lai iegūtu naudu šim nolūkam, atkal jāpārdod daļa kvartera. Tomēr, ciktāl tie tiešām nav jāpērk kā preces, bet, otrādi, tos var paņemt no paša produkta in natura*, lai no jauna ieplūstu tā atražošanā kā ražošanas nosacījumi, kā tas ir ne tikai zemkopībā, bet arī daudzās ražošanas nozarēs, kas ražo pastāvīgo kapitālu, tad tās tiek ietvertas aprēķinā, izteicot aprēķina naudā, un atskaitītas kā ražošanas izmaksu sastāvdaļas. Mašīnu un vispār pamatkapitāla nolietošanās jākompensē ar naudu. Beidzot peļņa tiek aprēķināta uz šīm izmaksām, kas izteiktas īstenā vai aprēķina naudā. Šo peļņu pārstāv bruto produkta zināma daļa, kuru nosaka tā cena. Un pārējā daļa veido renti. Ja rente produktos, ko nosaka līgums, ir lielāka par šo atlikumu, ko nosaka cena, tad tā vairs nav rente, bet atskaitījums no peļņas. Jau šīs vienas iespējas rezultātā rente produktos, kura neatbilst produkta cenai, tātad var būt lielāka vai mazāka par īsteno renti un tāpēc var radīt atskaitījumu ne tikai no peļņas, bet arī no tām sastāvdaļām, kuras kompensē kapitālu, — jau šī cēloņa rezultātā vien šāda rente ir novecojusi forma. Īstenībā šo renti produktos, ciktāl tā ir rente ne tikai pēc nosaukuma, bet arī faktiski, nosaka vienīgi produkta cenas uzvija virs tā ražošanas cenas. Tā tikai pieņem šo mainīgo lielumu par pastāvīgu lielumu. Bet tas ir vecos labos laikus atgādinošs priekšstats, ka produktam in natura jābūt pietiekamam, lai pirmām kārtām uzturētu strādniekus un tad atstātu kapitālistiskajam nomniekam vairāk uztura, nekā viņam ir vajadzīgs, un ka uzvija virs tā izveido naturālo renti. Gluži tāpat, kā kad fabrikants ražo 200 000 olekšu katūna. Šī katūna pietiek, lai ne vien apģērbtu viņa

* — naturālā formā. — *Red.*

strādniekus un vairāk nekā apģērbtu viņa sievu un visus viņa pēcnācējus, un viņu pašu, bet lai turklāt paliktu katūns, ko pārdot un, beidzot, ko samaksāt ar katūnu milzīgu renti. Lieta ir tik vienkārša! Vajag tikai no 200 000 olektīm katūna atskaitīt to ražošanas cenu — un katrā ziņā paliks katūna pārpalikums rentes veidā. Piemēram, no 200 000 olektīm katūna atskaitīt to ražošanas cenu 10 000 st. mārc. apmērā, nezinot katūna pārdošanas cenu, no katūna atskaitīt naudu, no lietošanas vērtības kā tādas atskaitīt maiņas vērtību, un pēc tam noteikt katūna olekšu pārpalikumu virs sterliņu mārciņām — tas tiešām ir naivs priekšstats. Tas ir sliktāk nekā riņķa kvadratūra, kuras pamatā tomēr ir priekšstats par robežu, aiz kuras saplūst taisne un līkne. Bet tieši tāda ir Pasī kga recepte. Atskaitiet naudu no katūna, iekam galvā vai īstenībā katūns pārvērties par naudu! Uzvija ir rente, kura it kā kļūstot naturaliter* taustāma (sk., piemēram, Kārli Arndu[212]), nevis ar «sofistiskas» ekvilibristikas palīdzību! Uz šo muļķību, uz ražošanas cenas atskaitīšanu no tik un tik daudziem šefeļiem kviešu, uz naudas summas atskaitīšanu no tilpuma mēra, ir reducējama visa šī naturālās rentes restaurācija.

II. ATSTRĀDĀŠANAS RENTE

Ja aplūkosim zemes renti tās visvienkāršākajā formā — *atstrādāšanas rentes* formā, kad tiešais ražotājs vienu daļu nedēļas strādā uz zemes, kas viņam faktiski pieder, ar ražošanas rīkiem (arklu, lopiem u. t. jpr.), kuri viņam pieder faktiski vai juridiski, bet pārējās nedēļas dienas bez atlīdzības strādā zemesīpašnieka muižā, strādā zemesīpašnieka labā, tad te viss vēl ir pilnīgi skaidrs, rente un virsvērtība te ir identiskas. Rente, nevis peļņa, — lūk, tā forma, kādā te izpaužas nesamaksātais virsdarbs. Kādā mērā strādnieks (self-sustaining serf) te var saņemt uzviju virs nepieciešamajiem savas eksistences līdzekļiem, t. i., uzviju virs tā, ko kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos mēs nosauktu par darba algu, tas ir atkarīgs, pārējiem apstākļiem nemainoties, no tās attiecības, kādā viņa darba laiks sadalās darba laikā, ko viņš strādā pats sev, un klaušu darba laikā, ko viņš strādā zemesīpašniekam. Tātad šī uzvija virs visnepieciešamākajiem eksistences līdzekļiem, dīglis tam, kas kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos ir peļņa, te ir pilnīgi atkarīga no zemes rentes līmeņa, kura šajā gadījumā ne tikai ir tieši nesamaksāts virsdarbs, bet arī parādās kā tāds — nesamaksāts virsdarbs ražošanas nosacījumu «īpašniekam», kas te ir identiski ar zemi, un, ciktāl tie atšķiras no tās, tie skaitās tikai par tās piederumu. Ka klaušu zemnieka produktam te jābūt pietiekamam, lai kompensētu ne tikai tā eksis-

* — naturāli. — *Red.*

tences līdzekļus, bet arī tā darba nosacījumus, — šis apstāklis paliek tas pats visiem ražošanas veidiem, jo tas nav to specifiskās formas rezultāts, bet gan dabisks nosacījums vispār katram nepārtrauktam un ražīgam darbam, katrai ilgstošai ražošanai, kura vienmēr ir vienlaikus arī atražošana un tātad arī savas funkcionēšanas nosacījumu atražošana. Tālāk, ir skaidrs, ka visās formās, kurās tiešais strādnieks ir viņa paša eksistences līdzekļu ražošanai nepieciešamo ražošanas līdzekļu un darba nosacījumu «valdītājs», īpašuma attiecībai tai pašā laikā jāparādās kā tiešai kundzības un apspiestības attiecībai, tātad tiešajam ražotājam jābūt nebrīvam; tā ir nebrīvība, kas no dzimtbūšanas ar klaušu darbu var mazināties līdz vienkāršam pienākumam maksāt gruntsnomu. Pēc mūsu pieņēmuma, tiešajam ražotājam te pieder viņa paša ražošanas līdzekļi, darba lietiskie nosacījumi, kas nepieciešami viņa darba realizēšanai un viņa eksistences līdzekļu ražošanai; viņš patstāvīgi veic savu zemkopību, tāpat kā arī ar to saistīto lauku mājrūpniecību. Šī patstāvība nav likvidēta ar to, ka, piemēram, kā Indijā, šie sīkie zemnieki ir apvienoti vairāk vai mazāk dabiski izaugušā ražošanas kopienā, jo te ir runa par patstāvību tikai attiecībā pret nominālo zemesīpašnieku. Šādos apstākļos virsdarbu nominālais zemesīpašnieks var izspiest no tiem tikai ar neekonomisku piespiešanu, lai arī kādu formu tā pieņemtu.[44] Šī forma ar to tad arī atšķiras no verdzības vai plantāciju saimniecības, ka vergs strādā ar svešu ražošanas nosacījumu palīdzību un nestrādā patstāvīgi. Tātad nepieciešamas personiskas atkarības attiecības, personiska nebrīvība, lai arī kādā mērā tā izpaustos, un strādniekam jābūt piesaistītam zemei kā tās piedēklim, nepieciešama dzimtbūtnieciska atkarība šī vārda tiešajā nozīmē. Ja tiešajiem ražotājiem stāv tieši pretim nevis privātie zemesīpašnieki, bet valsts kā zemesīpašnieks un līdz ar to suverēns, kā tas ir Āzijā, tad rente un nodoklis sakrīt jeb, pareizāk, tad nepastāv nekāds nodoklis, kas atšķirtos no šīs zemes rentes formas. Šādos apstākļos atkarības attiecībām nevar būt politiski un ekonomiski bargāka forma par to, kas raksturo visu pavalstnieku stāvokli attiecībā pret šo valsti. Valsts te ir augstākais zemesīpašnieks. Suverenitāte te ir zemesīpašums, kas koncentrēts nacionālā mērogā. Bet toties šajā gadījumā nepastāv nekāds privāts zemesīpašums, kaut gan zemi pārvalda un izmanto tiklab privātas personas, kā arī kopiena.

Tā specifiskā ekonomiskā forma, kādā nesamaksātais virsdarbs tiek izsūknēts no tiešajiem ražotājiem, nosaka kundzības un apspiestības attiecību, kāda tā izaug tieši no pašas ražošanas un savukārt noteicoši iedarbojas uz to atpakaļ. Uz to ir dibināta visa no pašām ražošanas attiecībām izaugošā ekonomiskās iekārtas [Gemeinwesen] struktūra un līdz ar to tās specifiskā politiskā struktūra. Ražošanas nosacījumu īpašnieku tiešā attiecība pret tiešajiem ražo-

[44] Pēc kādas zemes iekarošanas tuvākais iekarotāju uzdevums vienmēr ir bijis piesavināties arī cilvēkus. Sk. Lengē[213]. Sk. arī Mēzeru[214].

tājiem — attiecība, kuras katra zināma forma katru reizi dabiski atbilst darba veida un tāpēc arī darba sabiedriskā ražīgā spēka noteiktai attīstības pakāpei, — lūk, kur mēs vienmēr atrodam visas sabiedriskās iekārtas un tātad arī suverenitātes un atkarības attiecību politiskās formas, īsi sakot, katras dotās specifiskās valsts formas visdziļāko noslēpumu un apslēpto pamatu. Tas nav šķērslis parādībai, ka viena un tā pati ekonomiskā bāze — viena un tā pati no galveno nosacījumu puses — bezgala dažādu empīrisku apstākļu, dabisku nosacījumu, rasu attiecību, vēsturisku ietekmju rezultātā, kas iedarbojas no ārienes, utt. var dot savā izpausmē bezgalīgas variācijas un gradācijas, kuras iespējams saprast, tikai analizējot šos empīriski dotos apstākļus.

Kas attiecas uz atstrādāšanas renti — visvienkāršāko un vispirmatnējāko rentes formu, tad skaidrs ir viens: rente te ir virsvērtības sākotnējā forma un sakrīt ar to. Bet virsvērtības sakrišana ar nesamaksātu svešu darbu neprasa te analīzi, tāpēc ka šī sakrišana te pastāv vēl savā acīm redzamā, taustāmā formā, jo tiešā ražotāja darbs sevis paša labā te vēl ir atdalīts telpā un laikā no viņa darba zemesīpašnieka labā un šis darbs tieši parādās savā rupjajā formā kā piespiedu darbs cita labā. Gluži tāpat zemes «īpašība» ienest renti te parādās kā taustāmi atklāts noslēpums, tāpēc ka pie dabas, kas ienes renti, pieder tiklab zemei piekaltais cilvēka darbaspēks, kā arī īpašuma attiecība, kas piespiež darbaspēka īpašnieku sasprindzināt un izlietot to vairāk, nekā būtu vajadzīgs viņa paša nepieciešamo vajadzību apmierināšanai. Rentes būtība ir tieši tā, ka zemesīpašnieks piesavinās šo darbaspēka izlietošanas uzviju, tāpēc ka tiešais ražotājs zemesīpašniekam nekādu citu renti vairāk nemaksā. Te, kur virsvērtība un rente ir ne tikai identiskas, bet arī virsvērtībai vēl ir taustāma virsdarba forma, gluži skaidri parādās arī rentes dabiskie nosacījumi jeb robežas, tāpēc ka tie ir virsdarba vispār dabiskie nosacījumi un robežas. Vajadzīgs, lai tiešajam ražotājam 1) piederētu pietiekams darbaspēks un 2) lai viņa darba dabiskie nosacījumi, t. i., pirmām kārtām apstrādājamā zeme, būtu pietiekami labvēlīgi, vārdu sakot, lai viņa darba dabiskais ražīgums būtu pietiekami liels un tātad viņam būtu iespēja izlietot uzvijas darbu virs tā darba, kas nepieciešams viņa paša nepieciešamo vajadzību apmierināšanai. Šī iespēja nerada renti, to rada tikai piespiešana, kas iespēju pārvērš par īstenību. Bet pati iespēja ir saistīta ar subjektīviem un objektīviem dabiskiem nosacījumiem. Arī te nav it nekā noslēpumaina. Ja darbaspēks ir niecīgs un darba dabiskie nosacījumi trūcīgi, tad arī virsdarbs ir niecīgs, bet tādā gadījumā niecīgas, no vienas puses, ir ražotāju vajadzības, no otras puses, niecīgs ir virsdarba ekspluatatoru relatīvais skaits un, beidzot, niecīgs ir virsprodukts, kurā realizējas šis mazražīgais virsdarbs, kas nāk par labu šim relatīvi niecīgajam ekspluatējošo īpašnieku skaitam.

Beidzot, atstrādāšanas rentes gadījumā ir skaidrs pats par sevi, ka, pārējiem apstākļiem nemainoties, no papildu vai klaušu darba relatīvajiem apmēriem ir pilnīgi atkarīgs tas, kādā mērā tiešajam ražotājam būs iespēja uzlabot savu stāvokli, iedzīvoties bagātībā, ražot zināmu uzviju virs nepieciešamajiem eksistences līdzekļiem jeb, ja mēs jau iepriekš lietojam kapitālistisko izteiksmes veidu, vai viņam būs iespēja un kādā mērā būs iespēja ražot kaut jel kādu peļņu sev pašam, t. i., uzviju virs viņa darba algas, ko ražojis viņš pats. Rente te ir normāla, visu sevī ietveroša, tā sakot, likumīga virsdarba forma; tā nekādā ziņā nav uzvija virs peļņas, t. i., šai gadījumā virs kādas citas uzvijas virs darba algas; gluži otrādi, te ne tikai šādas peļņas apmēri, bet arī pati tās pastāvēšana ir atkarīga, pārējiem apstākļiem nemainoties, no rentes apmēra, t. i., no virsdarba, kas piespiedu kārtā tiek veikts īpašnieka labā.

Daži vēsturnieki ir izteikuši savu izbrīnu par to, kā šajos apstākļos, kad tiešais ražotājs nav īpašnieks, bet tikai valda pār saviem ražošanas līdzekļiem un viss viņa virsdarbs de jure* tiešām pieder zemesīpašniekam, vispār var notikt klaušu zemnieku vai dzimtcilvēku īpašuma patstāvīga attīstība un, izsakoties relatīvi, turības attīstība. Bet ir skaidrs, ka tajā primitīvajā un neattīstītajā stāvoklī, uz kuru ir dibināta šī sabiedriskā ražošanas attiecība un tai atbilstošais ražošanas veids, tradīcijai ir dominējoša loma. Ir skaidrs, tālāk, ka te, tāpat kā visur, valdošā sabiedrības daļa ir ieinteresēta, lai pastāvošo sankcionētu kā likumu un ierobežojumus, ko rada paradums un tradīcija, fiksētu kā likumīgus ierobežojumus. Nerunājot par visu citu, tas notiek pats no sevis, kad pašreizējā stāvokļa bāzes, tā pamatā esošās attiecības pastāvīgā atražošana iegūst ar laiku noregulētu un nokārtotu formu, un šī regularitāte un kārtība pašas ir ikviena ražošanas veida nepieciešams moments, ja šim veidam jāiegūst sabiedriska stabilitāte un neatkarība no vienkāršas nejaušības vai patvaļas. Regularitāte un kārtība ir tieši zināma ražošanas veida sabiedriskas nostiprināšanās forma, kurā tas tāpēc atrod relatīvu emancipāciju no vienkāršas nejaušības un vienkāršas patvaļas. Tas sasniedz šo formu, tiklab ražošanas procesam, kā arī tam atbilstošajām sabiedriskajām attiecībām atrodoties stagnantā stāvoklī, jau ar to vien, ka tikai atkārto šo attiecību atražošanu. Ja forma pastāvējusi zināmu laiku, tā nostiprinās kā paradums un tradīcija un beidzot tiek sankcionēta kā pozitīvs likums. Tā kā šī virsdarba forma, klaušu darbs, ir dibināta uz visu darba sabiedrisko ražīgo spēku neattīstību, uz paša darba veida primitivitāti, tad ir dabiski, ka klaušu darbs atņem tiešajam ražotājam nesalīdzināmi mazāku visa darba daļu, nekā tas tiek atņemts attīstītu ražošanas veidu un it sevišķi kapitālistiskās ražošanas apstākļos. Pieņemsim, pie-

* — juridiski. — *Red.*

mēram, ka klaušu darbs zemesīpašnieka labā sākotnēji ir bijis divas dienas nedēļā. Līdz ar to šīs divas dienas klaušu darba vienā nedēļā ir nostiprinājušās, ir kļuvušas par pastāvīgu lielumu, ko likuma veidā nosaka paražu vai rakstītās tiesības. Bet pārējo nedēļas dienu ražīgums, kuras ir paša tiešā ražotāja rīcībā, ir mainīgs lielums, kas nepieciešami attīstās viņa pieredzes procesā, — gluži tāpat kā jaunās vajadzības, ar kurām viņš iepazīstas, gluži tāpat kā tirgus paplašināšanās viņa produktam, viņa darbaspēka šīs daļas izlietošanas pieaugoša nodrošinātība pamudinās viņu pastiprināti sasprindzināt savu darbaspēku, pie tam nav jāaizmirst, ka šī darbaspēka pielietošana nebūt nav ierobežota ar zemkopību, bet ietver sevī arī lauku mājrūpniecību. Te ir dota zināmas ekonomiskās attīstības iespēja, protams, atkarībā no vairāk vai mazāk labvēlīgiem apstākļiem, no iedzimtā rases rakstura utt.

III. RENTE PRODUKTOS

Atstrādāšanas rentes pārvēršanās par renti produktos, aplūkojot jautājumu no ekonomiskā viedokļa, neko nemaina zemes rentes būtībā. Šī būtība tajās formās, kuras te aplūkojam, ir tā, ka zemes rente ir vienīgā valdošā un normālā virsvērtības resp. virsdarba forma; un tas savukārt izpaužas tai apstāklī, ka tā pārstāv vienīgo virsdarbu resp. vienīgo virsproduktu, ko tiešais ražotājs, kam *ir* viņa paša atražošanai nepieciešamie darba nosacījumi, atdod šajā stāvoklī visu aptverošā darba nosacījuma īpašniekam, t. i., zemesīpašniekam, un ka, no otras puses, tikai zeme ir tā, kas stāv viņam pretim kā cita īpašumā esošs darba nosacījums, kas nošķīries no viņa un personificēts zemesīpašniekā. Lai arī kādā mērā rente produktos pārstāvētu dominējošo un visvairāk attīstīto zemes rentes formu, to tomēr vienmēr lielākā vai mazākā mērā pavada iepriekšējās formas, t. i., tieši darba veidā, tātad ar klaušu darbu piegādājamās rentes atliekas, un tas ir neatkarīgi no tā, vai zemesīpašnieks ir privātpersona vai valsts. Rente produktos paredz tiešā ražotāja augstāku kultūras līmeni, tātad viņa darba un vispār sabiedrības augstāku attīstības pakāpi; un no iepriekšējās formas šī rente atšķiras ar to, ka virsdarbs vairs nav jāveic tā naturālajā veidā un tāpēc ne vairs zemesīpašnieka vai tā pārstāvja tiešā uzraudzībā un ne vairs kā piespiedu darbs, gluži otrādi, tiešajam ražotājam tas jāveic pašam uz savu atbildību, un to pamudina attiecību spēks, nevis tieša piespiešana, nevis likuma noteikums un pātaga. Virsražošana, saprotot ar to ražošanu virs tiešajam ražotājam nepieciešamajām vajadzībām, un ražošana faktiski viņam pašam piederošā ražošanas laukā, viņa paša ekspluatētā zemē, nevis kunga muižā — blakus viņa saimniecībai un ārpus tās, kā tas bija agrāk, — te ir kļuvušas jau par noteikumu,

kas saprotams pats par sevi. Pastāvot šādai attiecībai, tiešais ražotājs, pielietojot savu darbu, vairāk vai mazāk brīvi rīkojas ar visu savu darba laiku, kaut gan daļa no šī darba laika, sākotnēji gandrīz visa tā uzvijas daļa, joprojām bez maksas pieder zemesīpašniekam — tikai ar to starpību, ka pēdējais to saņem ne vairs tieši paša šī laika naturālajā formā, bet gan tā produkta naturālajā formā, kurā šis laiks realizējies. Apgrūtinošie un atkarībā no klaušu darba regulēšanas vairāk vai mazāk traucējošie pārtraukumi, kuri rodas, strādājot zemesīpašnieka labā (sal. «Kapitāla» I gr., VIII nod., 2., «Neapmierināmā kāre pēc virsdarba. Fabrikants un bajārs»), atkrīt tur, kur rente produktos pastāv tīrā veidā, vai tiek reducēti, vislielākais, uz dažiem īsiem pārtraukumiem gada laikā, ja līdz ar renti produktos saglabājas zināmas klaušas. Ražotāja darbs sev pašam un viņa darbs zemesīpašnieka labā vairs taustāmi nav atdalīts laikā un telpā. Šī rente produktos savā tīrajā veidā, kaut gan tās paliekas var noturēties līdz vairāk attīstītiem ražošanas veidiem un ražošanas attiecībām, joprojām paredz naturālu saimniecību, t. i., paredz, lai saimniecības nosacījumi pilnīgi vai pa lielākajai daļai tiktu ražoti pašā saimniecībā, tiktu aizstāti un atražoti tieši no šīs saimniecības bruto produkta. Tā prasa, tālāk, lauku mājrūpniecības savienošanu ar zemkopību; virsprodukts, kas izveido renti, ir šī apvienotā lauksaimnieciski rūpnieciskā ģimenes darba produkts, pie tam, kā tas bieži vien bija vērojams viduslaikos, rente produktos varēja ietvert sevī lielākā vai mazākā mērā rūpniecības produktus vai arī to varēja piegādāt tikai tieši zemkopības produkta formā. Pastāvot šai rentes formai, rente produktos, kuros pārstāvēts virsdarbs, var arī neizsmelt visu lauku ģimenes uzvijas darbu. Gluži otrādi, ražotājam te tiek dota salīdzinājumā ar atstrādāšanas renti lielāka iespēja, lai atrastu laiku uzvijas darbam, kura produkts pieder viņam pašam gluži tāpat kā viņa darba produkts, kas apmierina viņa visnepieciešamākās vajadzības. Reizē ar šo formu rodas lielākas atšķirības atsevišķu tiešo ražotāju saimnieciskajā stāvoklī. Vismaz minētais kļūst iespējams, un pat iespējams tas, ka šis tiešais ražotājs iegūst līdzekļus, lai savukārt tieši ekspluatētu svešu darbu. Tomēr tas, tā kā mēs renti produktos pētījam tīrā formā, uz mums neattiecas; kā jau vispār, mēs nevaram iztirzāt bezgalīgi dažādās kombinācijas, kurās dažādās rentes formas var savienoties, falsificēties un saplūst. Tāpēc ka rente produktos ir saistīta ar noteiktu produkta un pašas ražošanas raksturu un ir šādos apstākļos nepieciešamais lauksaimniecības un mājrūpniecības savienojums, tādēļ ka šādos apstākļos zemnieka ģimene iegūst gandrīz pilnīgi sevī noslēgtu raksturu, jo tā nav atkarīga no tirgus, no ražošanas pārmaiņām un no ārpus tās esošās sabiedrības daļas vēsturiskās kustības, īsi sakot, vispār naturālās saimniecības rakstura rezultātā šī forma ir pilnīgi piemērota, lai kļūtu par bāzi stagnantiem sabiedrības stāvokļiem, kā to redzam, piemēram, Āzijā. Te, tāpat kā pastāvot

agrākajai atstrādāšanas rentes formai, zemes rente ir normālā forma, kuru iegūst virsvērtība un tāpēc arī virsdarbs, t. i., visa darba uzvija, kuru tiešais ražotājs ir spiests par velti — tātad faktiski piespiedu kārtā — veikt sava darba svarīgākā nosacījuma īpašnieka, t. i., zemes īpašnieka labā, kaut gan šī piespiešana vairs nestāv tam pretim savā vecajā brutālajā formā. Peļņa — ja, nepareizi anticipējot, tā nosauksim to viņa darba uzvijas daļiņu virs nepieciešamā darba, kuru viņš piesavinās pats sev, — tik mazā mērā ietekmē renti produktos, ka drīzāk parādās aiz tās muguras un atrod savu dabisko robežu šīs rentes apmērā. Pēdējā var sasniegt tādus apmērus, ka nopietni apdraud darba nosacījumu, pašu darba līdzekļu atražošanu, padara par vairāk vai mazāk neiespējamu ražošanas paplašināšanos un nospiež tiešo ražotāju līdz dzīvei nepieciešamo līdzekļu fiziskajam minimumam. Tā tas mēdz būt it īpaši tajā gadījumā, kad šo formu atrod gatavu un sāk ekspluatēt tirdznieciskā nācija-iekarotāja, kā to darīja, piemēram, angļi Indijā.

IV. RENTE NAUDĀ

Ar renti naudā mēs te saprotam — atšķirībā no rūpnieciskās jeb komerciālās zemes rentes, kas dibināta uz kapitālistisko ražošanas veidu un ir tikai uzvija virs vidējās peļņas, — zemes renti, kas rodas, kad rente produktos vienkārši pārveido savu formu, tāpat kā tā pati savukārt bijusi tikai pārveidota atstrādāšanas rente. Tiešajam ražotājam te jāmaksā savam zemesīpašniekam (vai nu tas ir valsts, vai privāta persona) ne vairs produkts, bet gan produkta cena. Tātad nepietiek vairs ar to, ka ir iegūta produkta uzvija tā naturālajā formā, uzvija jāpārvērš no šīs naturālās formas naudas formā. Kaut gan tiešais ražotājs joprojām turpina ražot pats, vismaz lielāko daļu no saviem eksistences līdzekļiem, tomēr daļa no viņa produkta tagad jāpārvērš precē, jāražo kā prece. Tātad visa ražošanas veida raksturs vairāk vai mazāk mainās. Tas zaudē savu neatkarību, savu izolētību no sabiedrības. Ražošanas izmaksu attiecība, kuru sastāvā tagad ietilpst lielākā vai mazākā mērā naudas izmaksas, iegūst izšķirošu nozīmi; katrā ziņā izšķirošu nozīmi iegūst naudā pārvēršamās bruto produkta daļas pārpalikums virs tās daļas, kurai jākļūst, no vienas puses, atkal par atražošanas līdzekli, no otras puses, par tiešu eksistences līdzekli. Tomēr šāda veida rentes bāze, kaut gan tā iet pretim savam sairumam, paliek tā pati, kāda tā bija, pastāvot rentei produktos, kura ir izejas punkts. Tiešais ražotājs joprojām mantošanas kārtībā vai vispār tradicionālā kārtībā ir zemes turētājs, kurš spiests atdot zemesīpašniekam kā šī savas ražošanas būtiskākā nosacījuma īpašniekam uzvijas piespiedu darbu, t. i., nesamaksātu, bez ekvivalenta veiktu darbu naudā pārvērsta virsprodukta formā. Īpašums uz pārējiem darba nosacījumiem, kas at-

šķiras no zemes, uz zemkopības rīkiem un pārējo kustamo mantu, sākumā faktiski un pēc tam arī juridiski pārvēršas par tiešo ražotāju īpašumu, jau pastāvot iepriekšējām formām, un jo vairāk tas jāsaka par tādu formu, kāda ir rente naudā. No sākuma sporādiskā, pēc tam arvien vairāk nacionālā mērogā notiekošā produktu rentes pārvēršanās par renti naudā jau paredz ievērojamāku tirdzniecības, pilsētu rūpniecības, vispār preču ražošanas un reizē ar to arī naudas apgrozības attīstību. Tā paredz, tālāk, produktu tirgus cenu un to, lai tie tiktu pārdoti vairāk vai mazāk tuvu savai vērtībai, kas var arī nebūt, pastāvot agrākajām formām. Eiropas austrumos mēs vēl pa daļai ar pašu acīm varam novērot šīs pārvēršanās procesu. Kādā mērā tas nav realizējams bez zināmas sabiedriskā ražīgā darbaspēka attīstības, to liecina Romas ķeizaru laikā notikušie neveiksmīgie šādas pārvēršanas mēģinājumi un atgriešanās pie naturālās rentes, pēc tam kad gribēja pārvērst par renti naudā kaut vai to naturālās rentes daļu, kas tika ievākta valsts nodokļu veidā. Par šo pašu pārejas grūtību liecina, piemēram, pirms revolūcijas Francijā notikusī naudas rentes falsifikācija un sakušana ar tās agrāko formu paliekām.

Rente naudā kā produktu rentes pārvērsta forma un pretstatā tai ir tā zemes rentes veida pēdējā forma un līdz ar to sairuma forma, kuru esam aplūkojuši līdz šim, proti, zemes rente kā normālā forma, kādā parādās virsvērtība un nesamaksātais virsdarbs, kas jāatdod ražošanas nosacījumu īpašniekam. Savā tīrajā formā šī rente, tāpat kā atstrādāšanas rente un rente produktos, nav nekāda uzvija virs peļņas. Pēc sava jēdziena tā iekļauj sevī pēdējo. Ciktāl peļņa rodas faktiski tikai kā īpaša daļa no uzvijas darba blakus rentei, rente naudā, tāpat kā rente tās agrākajās formās, vēl arvien ir normālā robeža šai embrionālajai peļņai, kura var attīstīties tikai līdz ar iespēju ekspluatēt vai nu savu paša uzvijas darbu, vai cita darbu, kas rodas kā pārpalikums, kad veikts virsdarbs, kurš iemiesots naudas rentē. Ja peļņa tiešām rodas blakus šai rentei, tad nevis peļņa ir rentes robeža, bet, gluži otrādi, rente ir peļņas robeža. Bet, kā jau teikts, rente naudā ir līdz ar to sairšanas forma, kuru iegūst līdz šim aplūkotā zemes rente, kas prima facie* sakrīt ar virsvērtību un virsdarbu, zemes rente kā normālā un dominējošā virsvērtības forma.

Savā tālākajā attīstībā rente naudā nepieciešami noved — nerunājot par visām starpformām, piemēram, par sīkzemniekiem-nomniekiem, — vai nu pie zemes pārvēršanās par brīvu zemnieku īpašumu, vai arī pie kapitālistiskā ražošanas veida formas, pie rentes, ko maksā kapitālistiskais nomnieks.

Pastāvot rentei naudā, tradicionālā, paražu tiesību noteiktā attiecība starp atkarīgo tiešo ražotāju, kas pārvalda daļu zemes un apstrādā to, un zemesīpašnieku nepieciešami pārvēršas par līgumā

---

* — pirmām kārtām. — *Red.*

nostiprinātu, pozitīva likuma precīzu normu nosacītu tīru naudas attiecību. Tāpēc zemturis-apstrādātājs faktiski kļūst par vienkāršu nomnieku. Šī pārvēršanās, pastāvot citādi labvēlīgām vispārējām ražošanas attiecībām, no vienas puses, tiek izmantota, lai pakāpeniski ekspropriētu vecos zemniekus-zemturus un aizstātu tos ar kapitālistisko nomnieku; no otras puses, tā noved pie tāda stāvokļa, ka agrākais zemturis izpērk savu gruntsnomas saistību un pārvēršas par neatkarīgu zemnieku, kura apstrādātā zeme ir viņa pilnīgā īpašumā. Tālāk, naturālajai rentei pārvēršoties par naudas renti, notiek katrā ziņā ne tikai līdztekus, bet pat straujāk nemantīgo dienas strādnieku šķiras izveidošanās, kuri līgst par naudu. Viņu rašanās periodā, kad šī jaunā šķira parādās tikai sporādiski, labāk nostādītajiem zemniekiem, kuriem ir gruntsnomas saistības [rentepflichtigen], nepieciešamības dēļ attīstās paraža uz sava rēķina ekspluatēt algotos laukstrādniekus — gluži tāpat kā jau feodālisma laikmetā turīgākie atkarīgie zemnieki savukārt turēja dzimtcilvēkus. Tādējādi viņiem pamazām izveidojas iespēja iekrāt zināmu īpašumu un pašiem pārvērsties par nākamajiem kapitālistiem. Pašu agrāko zemesīpašnieku vidū, kuri apstrādāja zemi paši, tādējādi rodas kapitālistisko nomnieku audzētava, kuru attīstība ir atkarīga no kapitālistiskās ražošanas vispārējās attīstības ārpus lauksaimniecības robežām un kuri uzplaukst sevišķi ātri, ja viņiem palīdz, kā tas bija XVI gadsimtā Anglijā, sevišķi labvēlīgi apstākļi, tādi kā toreizējā pieaugošā naudas vērtības samazināšanās, kas, pastāvot tradicionāliem ilgtermiņa nomas līgumiem, padarīja viņus bagātus uz zemesīpašnieku rēķina.

Tālāk, kad rente pieņem naudas rentes formu un līdz ar to attiecība starp zemnieku, kas maksā renti, un zemesīpašnieku iegūst līguma attiecības formu — pārvērtība, kas vispār iespējama tikai tad, kad pasaules tirgus, tirdzniecība un manufaktūra ir sasnieguši samērā augstu attīstības līmeni, — nepieciešami sākas arī zemes iznomāšana kapitālistiem, kuri līdz tam laikam bija tālu no zemkopības un kuri tagad pārvieto uz laukiem un lauksaimniecību ar pilsētas metodēm iegūto kapitālu un pilsētās jau attīstīto kapitālistisko saimniekošanas veidu, paņēmienu ražot produktu tikai kā preci un tikai kā virsvērtības piesavināšanās līdzekli. Par vispārēju likumu šī forma var kļūt tikai zemēs, kuras laikmetā, kad notika pāreja no feodālā uz kapitālistisko ražošanas veidu, valdīja pasaules tirgū. Līdz ar to, ka kapitālistiskais nomnieks rodas starp zemesīpašnieku un tiešām strādājošo zemkopi, tiek sarautas visas attiecības, kas radušās no agrākā ražošanas veida uz laukiem. Nomnieks kļūst par šo laukstrādnieku īsteno rīkotāju un viņu virsdarba īsteno ekspluatatoru, bet zemesīpašniekam ir tieša attiecība, proti, vienkārši naudas un līguma attiecība, tikai ar šo kapitālistisko nomnieku. Līdz ar to pārvēršas arī rentes daba — ne tikai faktiski un nejauši, kā tas pa daļai bija vērojams jau agrākajās formās, bet normāli, tās atzītajā un valdo-

šajā formā. No virsvērtības un virsdarba normālās formas tā noslīd līdz šī virsdarba uzvijai virs tās šī virsdarba daļas, ko peļņas formā piesavinās ekspluatējošais kapitālists; tāpat šis ekspluatējošais kapitālists tagad tieši saņem visu virsdarbu — peļņu un uzviju virs peļņas —, pievāc to visa virsprodukta formā un pārvērš naudā. Kā renti viņš tagad atdod zemesīpašniekam tikai daļu no šīs virsvērtības pārpalikuma, ko viņš ar savu kapitālu ir guvis, tieši ekspluatējot laukstrādniekus. Daudz vai maz viņš atdod zemesīpašniekam — to vidēji nosaka kā robežu tā vidējā peļņa, ko kapitāls ienes nelauksaimnieciskās ražošanas sfērās, un tās regulētās nelauksaimnieciskās ražošanas cenas. Tātad no virsvērtības un virsdarba normālās formas rente tagad ir pārvērtusies par šai īpašajai ražošanas sfērai, zemkopības sfērai, raksturīgo uzviju virs tās virsdarba daļas, uz kuru kapitāls pretendē kā uz daļu, kas no paša sākuma un dabiski viņam pienākas. Rentes vietā tagad peļņa kļuvusi par normālu virsvērtības formu, un rentei tagad ir nozīme tikai kā formai, kas īpašos apstākļos nošķirusies nevis kā virsvērtības forma vispār, bet gan kā virsvērtības noteikta atzarojuma — papildu peļņas forma. Nav vajadzības tālāk pakavēties pie tā, kā šai pārvērtībai atbilst pakāpeniska pārvērtība pašā ražošanas veidā. Tas redzams jau no apstākļa, ka šim kapitālistiskajam nomniekam normāls stāvoklis ir ražot zemkopības produktu kā preci un ka tagad tikai samērā niecīga daļa no šīm precēm tieši pārvēršas par viņa eksistences līdzekļiem, turpretim senāk par preci pārvērtās tikai uzvija virs viņa eksistences līdzekļiem. Ne vairs zeme, bet gan kapitāls tagad tieši pakļauj sev un savam ražīgumam zemkopības darbu.

Vidējā peļņa un tās regulētā ražošanas cena izveidojas ārpus zemkopības kā tādas, pilsētu tirdzniecības un rūpniecības sfērā. Renti maksājošā zemnieka peļņa nepiedalās peļņas izlīdzināšanā, tāpēc ka viņa attiecība pret zemesīpašnieku nav kapitālistiska attiecība. Ciktāl viņš saņem peļņu, t. i., realizē — vai nu ar savu paša darbu, vai ar cita darba ekspluatāciju — uzviju virs savas eksistences nepieciešamajiem līdzekļiem, tas notiek ārpus normālās attiecības, un, pārējiem apstākļiem nemainoties, šīs peļņas līmenis nenosaka renti, bet gan, otrādi, pašu šo peļņu nosaka rente kā tās robeža. Augstā peļņas norma viduslaikos pastāvēja nevis tikai tāpēc, ka bija zems kapitāla sastāvs, kurā bija pārsvarā mainīgais elements, ko izlietoja darba algai. Tā bija augsta tāpēc, ka uz laukiem tika praktizēta krāpšana, piesavinoties daļu no zemesīpašnieka rentes un tam pakļauto iedzīvotāju ienākuma. Viduslaikos lauki ekspluatē pilsētu politiskā ziņā visur, kur feodālismu nav salauzusi pilsētu izcila attīstība, kā tas bija Itālijā, turpretim pilsēta visur un bez izņēmumiem ekspluatē laukus ekonomiskā ziņā ar savām monopolcenām, ar savu nodokļu sistēmu, ar savu cunftu iekārtu, ar savu tiešo tirdzniecisko krāpšanu un savu augļošanu.

Varētu iedomāties, ka vienkāršais fakts — kapitālistiskā nomnieka iesaistīšanās lauksaimnieciskajā ražošanā — ir pierādījums, ka zemkopības produktu cenai, no kuriem zināmā formā no sākta gala maksāta rente, jābūt augstākai nekā ražošanas cenām rūpniecībā vismaz šīs iesaistīšanās laikmetā — vai nu tāpēc, ka tā ir sasniegusi monopolcenas līmeni, vai arī tāpēc, ka tā ir cēlusies līdz zemkopības produktu vērtības līmenim, un to vērtība ir tiešām augstāka nekā vidējās peļņas regulētā ražošanas cena. Tāpēc ka pretējā gadījumā kapitālistiskais nomnieks, pastāvot tām zemkopības produktu cenām, kādas bija pirms viņa, nevarētu vispirms realizēt no šo produktu cenas vidējo peļņu un pēc tam no tās pašas cenas samaksāt vēl arī rentes formā uzviju virs šīs peļņas. No tā varētu secināt, ka vispārējā peļņas norma, kuru ņēmis vērā kapitālistiskais nomnieks, slēdzot savu līgumu ar zemesīpašnieku, ir izveidojusies, neietverot sevī renti, un tāpēc, sākot regulējošo lomu lauksaimniecībā, atrod šo uzviju gatavu un maksā to zemesīpašniekam. Šādā tradicionālā veidā izprot jautājumu, piemēram, Rodbertusa kgs[215]. Bet,

pirmkārt, kapitāls kā patstāvīgs un vadošs spēks iesaistās zemkopībā ne uzreiz un ne visur, bet pakāpeniski un īpašās ražošanas nozarēs. Tas sagrābj vispirms nevis pašu zemkopību, bet tādas ražošanas nozares kā lopkopība, it sevišķi aitkopība, kuras galvenais produkts, vilna, rūpniecībai attīstoties, pirmajā laikā dod pastāvīgu tirgus cenas uzviju virs ražošanas cenas, kas izlīdzinās tikai vēlāk. Tā bija Anglijā XVI gadsimtā.

Otrkārt. Tā kā šī kapitālistiskā ražošana sākumā parādās tikai sporādiski, tad nekas nav iebilstams pret pieņēmumu, ka tā vispirms apgūst tikai tādus zemju kompleksus, kuri savas sevišķās auglības vai sevišķi labvēlīgā novietojuma dēļ var visumā ienest diferenciālo renti.

Treškārt. Pat ja pieņem, ka, rodoties šim ražošanas veidam, kura priekšnoteikums īstenībā ir pilsētu pieprasījuma īpatsvara pieaugums, zemkopības produktu cenas bija augstākas nekā ražošanas cena, kā tas, bez šaubām, bija, piemēram, XVII gadsimta pēdējā trešdaļā Anglijā, — pat tad, ja šis ražošanas veids zināmā mērā atbrīvosies no zemkopības vienkāršas pakļautības kapitālam un ja notiks ar tā attīstību nepieciešami saistītā zemkopības uzlabošanās un ražošanas izmaksu pazeminā šanās, tas līdzsvarosies, jo notiks zināma reakcija, zemkopības produktu cenas pazeminā sies, kā tas bija XVIII gadsimta pirmajā pusē Anglijā.

Tātad ar šo tradicionālo paņēmienu nav iespējams izskaidrot renti kā uzviju virs vidējās peļņas. Lai arī kādos vēsturiski dotos apstākļos rente parādītos pirmoreiz, — ja tā ir iesakņojusies, tā var pastāvēt tikai iepriekš minētajos mūsdienu apstākļos.

Noslēgumā, runājot par to, ka rente produktos pārvēršas par renti naudā, vēl jāpiezīmē, ka, pastāvot pēdējai, par būtisku momentu kļūst kapitalizētā rente, zemes cena, un tātad zemes atsavi-

nāmība un atsavināšana un ka tāpēc ne tikai agrākie klaušu zemnieki var pārvērsties par neatkarīgiem zemniekiem-īpašniekiem, bet arī pilsētās dzīvojošie un pārējie naudas īpašnieki var pirkt zemes gabalus, lai tos iznomātu vai nu zemniekiem, vai kapitālistiem un izlietotu renti procenta formā no sava šādā veidā ieguldītā kapitāla, ka tātad arī šis apstāklis palīdz pārveidoties agrākajam ekspluatācijas veidam, attiecībai starp īpašnieku un patieso zemkopi, kā arī pašai rentei.

V. GRAUDNIEKU SAIMNIECĪBA UN ZEMNIEKU PARCEĻU ĪPAŠUMS

Te mēs esam nonākuši pie zemes rentes attīstības pakāpju rindas beigām.

Visām šīm zemes rentes formām — atstrādāšanas rentei, rentei produktos, rentei naudā (kas ir vienkārši produktu rentes pārvērsta forma) — priekšnoteikums ir tas, ka rentes maksātājs vienmēr ir īstais zemes apstrādātājs un zemturis, kura nesamaksāto virsdarbu tieši saņem zemesīpašnieks. Pat pastāvot pēdējai formai, rentei naudā, ciktāl tā parādās tīrā veidā, t. i., vienkārši kā produktu rentes pārvērsta forma, tas ne tikai ir iespējams, bet arī īstenībā tā ir.

Kā pārejas formu no sākotnējās rentes formas uz kapitālistisko renti var uzskatīt Metairie-System jeb graudnieku saimniecības sistēmu, kad zemkopis (nomnieks) saimniecības vadīšanai dod ne tikai darbu (savu vai svešu darbu), bet arī daļu no kapitāla un zemesīpašnieks — ne tikai zemi, bet arī pārējo šī kapitāla daļu (piemēram, lopus) un produkts tiek sadalīts noteiktās, dažādās valstīs dažādās proporcijās starp graudnieku un zemesīpašnieku. No vienas puses, nomniekam te nav pietiekami kapitāla pilnīgi kapitālistiskai saimniekošanai. No otras puses, tai daļai, kuru te saņem zemesīpašnieks, nepiemīt tīra rentes forma. Faktiski tajā var būt ietverts procents no zemesīpašnieka avansētā kapitāla un uzvijas rente. Tā faktiski var iekļaut sevī arī visu nomnieka virsdarbu vai arī atstāt tam lielāku vai mazāku šī virsdarba daļu. Bet būtiskais ir tas, ka te rente neparādās vairs kā virsvērtības normālā forma vispār. No vienas puses, graudnieks, vai nu viņš izlieto tikai savu paša vai arī cita darbu, pieprasa zināmu daļu no produkta nevis tāpēc, ka viņš ir strādnieks, bet tāpēc, ka viņam pieder daļa no darba rīkiem, ka viņš pats sev ir kapitālists. No otras puses, zemesīpašnieks pieprasa savu daļu, pamatojoties nevis vienīgi uz savu zemesīpašumu, bet arī kā persona, kas aizdevusi kapitālu.[44a)]

Senā kopienas zemesīpašuma paliekas, kas saglabājušās pēc pārejas uz patstāvīgu zemnieku saimniecību, piemēram, Polijā un Rumānijā, kļuva tur par iemeslu tam, ka notika pāreja uz zemā-

---

[44a)] Sal. Birē, Tokvilu, Sismondi.[216]

kām zemes rentes formām. Daļa zemes pieder atsevišķiem zemniekiem, un viņi to apstrādā patstāvīgi. Otra daļa tiek apstrādāta kopīgi un dod virsproduktu, kas tiek izlietots, pa daļai lai segtu kopienas izdevumus, pa daļai kā rezerve neražas utt. gadījumos. Šīs pēdējās divas virsprodukta daļas un beigu beigās arī visu virsproduktu līdz ar zemi, kurā tas izaug, pamazām uzurpē valsts ierēdņi un privātpersonas, un sākotnēji brīvie zemnieki — zemesīpašnieki, kuriem saglabājas pienākums kopīgi apstrādāt šo zemi, šādā veidā pārvēršas par klaušu zemniekiem vai tādiem, kuriem jāmaksā rente produktos, bet kopienas zemes uzurpatori pārvēršas ne tikai par uzurpētās kopienas zemes, bet arī par pašu zemnieku zemes gabalu īpašniekiem.

Te mums nav vajadzības tuvāk pakavēties pie vergturu saimniecības vārda tiešajā nozīmē (kas arī iziet vairākas pakāpes no patriarhālās sistēmas, kurā tiek ražots galvenokārt pašu patērēšanai, līdz īstajai plantāciju sistēmai, kas strādā pasaules tirgum) un pie muižnieku saimniecības, kurā zemesīpašnieks apstrādā zemi uz sava rēķina, ir visu ražošanas rīku īpašnieks un ekspluatē kalpu darbu — kuri ir nebrīvi vai brīvi, kuriem maksā natūrā vai naudā. Zemesīpašnieks un ražošanas rīku īpašnieks, un tāpēc arī pie šiem ražošanas elementiem piederošo strādnieku tiešais ekspluatators te sakrīt. Gluži tāpat sakrīt rente un peļņa, virsvērtība nesadalās savās dažādajās formās. Visu ražošanas rīku īpašnieks, pie kuriem pieder zeme un sākotnējā verdzības formā arī paši tiešie ražotāji, tieši iegūst no strādniekiem visu virsdarbu, kas te pārstāvēts virsproduktā. Kur valda kapitālistiski priekšstati, kā tas ir amerikāņu plantācijās, tur visa šī virsvērtība tiek uzskatīta par peļņu; kur nav paša kapitālistiskā ražošanas veida un kur vēl nav pārnests no kapitālistiskajām zemēm tam atbilstošais domāšanas veids, tur tā parādās kā rente. Katrā ziņā šī forma nerada nekādas grūtības. Zemesīpašnieka ienākums, lai arī kā mēs to nosauktu, viņa piesavinātais virsprodukts te ir tā normālā un valdošā forma, kādā tiek tieši piesavināts viss nesamaksātais virsdarbs, un zemesīpašums ir šīs piesavināšanās bāze.

Tālāk, *parceļu īpašums.* Zemnieks te vienlaikus ir arī brīvs savas zemes īpašnieks, kura ir viņa galvenais ražošanas rīks, viņa darba un kapitāla nepieciešamā arēna. Pastāvot šai formai, netiek maksāta nekāda nomas maksa, tātad rente neparādās kā atsevišķa virsvērtības forma, kaut gan zemēs, kur vispār ir attīstījies kapitālistiskais ražošanas veids, tā salīdzinājumā ar citām ražošanas nozarēm parādās kā papildu peļņa, bet kā tāda papildu peļņa, kuru, tāpat kā visu ieņēmumu no darba vispār, saņem zemnieks.

Šai zemesīpašuma formai pastāvot, tāpat kā zemesīpašuma agrākajās, senākajās formās, lauku iedzīvotāji ir krietni lielā skaitliskā pārsvarā pār pilsētu iedzīvotājiem, un tātad, kaut gan vispār kapitālistiskais ražošanas veids valda, tomēr relatīvi tas ir tikai vāji attīstīts un tāpēc arī citās ražošanas nozarēs kapitālu

koncentrācija notiek šaurās robežās, pārsvarā ir kapitālu sadrumstalotība. Pēc būtības pašiem ražotājiem, zemniekiem, te jāpatērē lauksaimniecības produkta galvenā daļa kā tiešs eksistences līdzeklis un tikai uzvija virs tā var ieplūst kā prece tirdzniecībā ar pilsētām. Lai arī kā te tiktu regulēta zemkopības produkta vidējā tirgus cena, diferenciālajai rentei, labāko un labāk izvietoto zemju preču cenas uzvijas daļai, acīm redzot, jāeksistē te gluži tāpat kā kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos. Pat tajos gadījumos, kad šī forma eksistē tādās sabiedrības attīstības pakāpēs, kad vēl vispār nav attīstījusies vispārējā tirgus cena, šī diferenciālā rente pastāv; tad tā parādās uzvijas produkta veidā. Bet diferenciālā rente nokļūst tā zemnieka kabatā, kura darbs notiek labvēlīgākos dabas apstākļos. Tieši pastāvot šai formai, kur zemes cena ir zemniekam faktisko ražošanas izmaksu elements, vai nu tāpēc, ka līdz ar šīs formas tālāku attīstību zeme tiek saņemta, sadalot mantojumu, zināmas naudas vērtības vietā, vai arī tāpēc, ka, visam īpašumam vai tā sastāvelementiem pastāvīgi pārejot, pats zemes apstrādātājs pērk zemi, pie tam naudu viņš iegūst pa lielākajai daļai pret hipotēku, kur tātad zemes cena, kas nav nekas cits kā kapitalizēta rente, ir iepriekš pieņemts elements un kur tāpēc liekas, ka rente pastāv neatkarīgi no jebkādām atšķirībām zemes auglībā un novietojumā, — tieši pastāvot šai formai, visumā jāpieņem, ka absolūtā rente nepastāv un ka tātad vissliktākā zeme neienes nekādu renti; tāpēc absolūtā rente vai nu paredz, ka realizējas produkta vērtības uzvija virs tā ražošanas cenas, vai arī paredz, ka pastāv monopolcena, kas pārsniedz produkta vērtību. Bet, tā kā lauksaimniecību te piekopj, galvenokārt lai iegūtu tiešos eksistences līdzekļus, un tā kā zeme vairumam iedzīvotāju ir nepieciešams viņu darba un kapitāla pielietošanas lauks, tad produkta regulējošā tirgus cena tikai ārkārtējos apstākļos sasniegs tā vērtības apmērus, bet šī vērtība dzīvā darba elementu pārsvara dēļ parasti būs augstāka nekā ražošanas cena, kaut gan šo vērtības uzviju virs ražošanas cenas savukārt ierobežo tas, ka valstīs, kur pārsvarā ir parceļu saimniecība, arī nezemkopības kapitālam ir zems sastāvs. Ekspluatācijas robeža parceļu zemniekam nav nedz vidējā peļņa no kapitāla, no vienas puses, ciktāl viņš pats ir sīks kapitālists, nedz rentes nepieciešamība, no otras puses, ciktāl viņš pats ir zemesīpašnieks. Absolūtā robeža viņam kā sīkam kapitālistam ir tikai darba alga, kuru viņš, atskaitījis tiešās izmaksas, samaksā pats sev. Kamēr produkta cena sedz viņam darba algu, viņš apstrādās savu zemi — bieži vien tik ilgi, kamēr tā sedz tikai darba algas fizisko minimumu. Kas attiecas uz viņu kā zemesīpašnieku, tad viņam atkrīt īpašuma nospraustā robeža, kura var parādīties tikai attiecībā pret kapitālu, kas no tās nošķirts (ieskaitot arī darbu), nepieļaujot to pielietot. Protams, procents par zemes cenu, kurš pie tam parasti jāmaksā trešajai personai, hipotēkas kreditoram, ir robeža. Bet šo procentu var maksāt tieši

no tās virsdarba daļas, kura kapitālistisko attiecību apstākļos izveidotu peļņu. Tātad rente, kas anticipēta zemes cenā un par zemi samaksātajā procentā, nevar būt nekas cits kā tikai daļa no zemnieka kapitalizētā virsdarba, no uzvijas virs darba, kas nepieciešams viņa uzturam, kaut gan šis virsdarbs nerealizējas preces vērtības daļā, kura vienlīdzīga visai vidējai peļņai, un jo mazāk realizējas uzvijā virs vidējā peļņā realizētā virsdarba, papildu peļņā. Rente var būt atskaitījums no vidējās peļņas vai pat tās vienīgā daļa, kas arī realizējas. Tātad, lai parceļu zemnieks apstrādātu savu zemi vai nopirktu zemi apstrādāšanai, nav nepieciešams, kā tas ir normālā kapitālistiskā ražošanas veidā, lai zemkopības produkta tirgus cena celtos tik augstu, ka ienestu tam vidējo peļņu un vēl jo mazāk uzviju virs šīs vidējās peļņas, kas fiksēta rentes formā. Tātad nav nepieciešams, lai tirgus cena celtos vai nu līdz parceļu zemnieka produkta vērtības līmenim, vai arī līdz tā ražošanas cenas līmenim. Te ir viens no cēloņiem tam apstāklim, ka valstīs ar dominējošu parceļu zemesīpašumu labības cena ir zemāka nekā valstīs ar kapitālistisku ražošanas veidu. Daļu no virsdarba, ko veic visnelabvēlīgākajos apstākļos strādājošie zemnieki, sabiedrība saņem par velti, un tā nepiedalās ražošanas cenu regulēšanā vai vispār vērtības radīšanā. Tātad šāda zema cena ir ražotāju nabadzības sekas un nekādā ziņā nav viņu darba ražīguma rezultāts.

Šī patstāvīgi saimniekojošo zemnieku brīvā parceļu īpašuma forma kā dominējošā normālā forma, no vienas puses, ir sabiedrības ekonomiskais pamats labākajos klasiskās senatnes laikos, no otras puses, mēs sastopam to mūslaiku tautās kā vienu no formām, kas rodas, sairstot feodālajam zemesīpašumam. Tāda ir angļu jomeni, zemnieku kārta Zviedrijā, Francijas un Rietumvācijas zemniecība. Par kolonijām mēs te nerunājam, jo neatkarīgais zemnieks tur attīstās citos apstākļos.

Patstāvīgi saimniekojošo zemnieku brīvais īpašums, acīm redzot, ir zemesīpašuma visnormālākā forma sīkražošanai, t. i., tādam ražošanas veidam, kurā zemes piederība ir nosacījums, lai strādātājam piederētu savs darba produkts, un kurā zemkopis, brīvs īpašnieks vai atkarīga persona vienmēr pats sev ražo dzīvei nepieciešamos līdzekļus — neatkarīgi, kā atsevišķs strādātājs ar savu ģimeni. Zemesīpašums ir tikpat nepieciešams šī ražošanas veida pilnīgai attīstībai kā darba rīku īpašums amatnieciskās ražošanas brīvai attīstībai. Te tas ir bāze personiskas patstāvības attīstībai. Tā ir nepieciešama pārejas pakāpe no pašas zemkopības attīstības viedokļa. Cēloņi, kuru rezultātā šis īpašums iet bojā, rāda tā robežas. Tie ir šādi: lielrūpniecības attīstības rezultātā iznīkst lauku mājrūpniecība, kas ir tā normāls papildinājums; pakāpeniski tiek novājināta un noplicināta augsne sīkražošanas apstākļos; lielie zemesīpašnieki uzurpē kopienas īpašumu, kas visur ir otrais parceļu saimniecības papildinājums un kas vienīgais dod

tai iespēju turēt lopus; iedarbojas lauku lielsaimniecības konkurence, vai nu šī lielsaimniecība ir plantāciju saimniecība, vai kapitālistiska saimniecība. Parceļu saimniecības bojā eju veicina arī uzlabojumi zemkopībā, kuru rezultātā, no vienas puses, pazeminās zemkopības produktu cenas un, no otras puses, rodas vajadzība palielināt ieguldījumus un vajadzība pēc bagātīgākiem vieliskiem ražošanas nosacījumiem; tā tas bija, piemēram, XVIII gadsimta pirmajā pusē Anglijā.

Sīkais zemesīpašums jau pēc savas dabas nepieļauj darba sabiedrisko ražošanas spēku attīstību, darba sabiedriskās formas, kapitālu sabiedrisko koncentrāciju, plaša apmēra lopkopību, progresīvu zinātnes izmantošanu.

Augļošanai un nodokļu sistēmai sīkais zemesīpašums visur ir jāved uz bojā eju. Kapitāla izlietošana zemes pirkšanai atņem šo kapitālu agrikultūrai. Ražošanas līdzekļu bezgalīga sadrumstalošana un pašu ražotāju savrupība. Cilvēka spēka izšķiešana bez mēra. Progresējoša ražošanas apstākļu pasliktināšanās un ražošanas līdzekļu sadārdzināšanās — sīkīpašuma nepieciešams likums. Šim ražošanas veidam labas ražas gadi ir nelaime.[45])

Viens no sīkās zemkopības specifiskajiem trūkumiem tur, kur tā saistīta ar brīvo zemesīpašumu, rodas no tā, ka zemkopis iegulda kapitālu zemes pirkšanā. (Tas pats attiecas arī uz pārejas formu, kur lielais zemesīpašnieks izdod kapitālu, pirmkārt, lai nopirktu zemi un, otrkārt, lai tajā saimniekotu kā savs paša nomnieks.) Ievērojot to kustīgumu, kādu te iegūst zeme kā vienkārša prece, pieaug tās mainošos īpašnieku skaits,[46]) tā ka katrai jaunajai paaudzei līdz ar katru mantojuma sadalīšanu zeme — no zemnieka viedokļa — no jauna parādās kā kapitālais ieguldījums, t. i., kļūst par tā nopirktu zemi. Zemes cena te izveido dominējošu elementu individuālās neražīgās ražošanas izmaksās vai individuālo ražotāju ražotā produkta ražošanas izmaksās.

Zemes cena nav nekas cits kā kapitalizēta un tāpēc anticipēta rente. Ja zemkopība ir kapitālistiska, tā ka zemesīpašnieks saņem tikai renti un nomnieks neko citu nemaksā par zemi kā tikai šo gadskārtējo renti, tad ir skaidrs, ka, kaut gan paša zemesīpašnieka zemes pirkšanai ieguldītais kapitāls ir viņam procentus nesošs kapitāls, tam tomēr nav nekā kopīga ar kapitālu, kas ieguldīts pašā zemkopībā. Tas nav ne zemkopībā funkcionējošā pamatkapitāla, ne apgrozāmā kapitāla[47]) elements, gluži otrādi,

[45]) Sk. Francijas karaļa troņa runu Tūka grāmatā.[217]

[46]) Sk. Munjē un Ribišonu.[218]

[47]) Dr. H. Marona kgs («Extensiv oder Intensiv?» {citas ziņas par šo brošūru Markss nav devis}) pamatojas uz to cilvēku nepareizo pieņēmumu, pret kuriem viņš cīnās. Viņš pieņem, ka zemes pirkšanā ieguldītais kapitāls ir «Anlagekapital», un pēc tam sāk strīdēties, kā attiecīgi definēt jēdzienus Anlagekapital un Betriebskapital, t. i., pamatkapitālu un apgrozāmo kapitālu. Viņa pilnīgi skolnieciskie priekšstati par kapitālu vispār — kas tomēr ir piedodami viņam kā neekonomistam, ievērojot to, kādā stāvoklī ir vācu «zinātne par tautas saimniecību», — noslēpj viņam, ka šis kapitāls nav ne pamatkapitāls, ne apgrozāmais kapitāls, gluži tāpat kā kapitāls, kuru kāds iztērē biržā, lai nopirktu akcijas vai valsts vērtspapīrus, un kurš viņam personiski nozīmē kapitāla ieguldījumu, īstenībā netiek «ieguldīts» nekādā ražošanas nozarē.

tas tikai dod pircējam titulu gadskārtējas rentes saņemšanai, bet tam nav gluži nekāda sakara ar šīs rentes ražošanu. Zemes pircējs taču atdod kapitālu tieši tam, kas zemi pārdod, un pārdevējs par to atsakās no sava īpašuma uz zemi. Tātad kā pircēja kapitāls šis kapitāls vairs neeksistē, pircējam tā vairs nav; tātad tas nepieder pie tā kapitāla, kuru kaut kādā veidā varētu ieguldīt pašā zemē. Vai pircējs ir nopircis zemi dārgi vai lēti vai arī dabūjis to par velti — tas neko negroza ne tajā kapitālā, kuru nomnieks izlieto saimniekošanai, ne rentē, bet ietekmē tikai to, vai rente viņam parādās kā procents vai ne, resp., vai tā parādās kā augsts vai zems procents.

Ņemsim, piemēram, vergtura saimniecību. Par vergu samaksātā cena te nav nekas cits kā anticipēta un kapitalizēta virsvērtība resp. peļņa, kura ar laiku tiks izspiesta no tā. Bet, vergu pērkot, samaksātais kapitāls neietilpst tā kapitāla sastāvā, ar kura palīdzību no verga tiek iegūta peļņa, virsdarbs. Gluži otrādi. Tas ir kapitāls, ko vergturis ir atsavinājis, atskaitījums no tā kapitāla, ar kuru tas rīkojas īstenajā ražošanā. Tas vairs neeksistē vergturim — gluži tāpat kā kapitāls, kas izlietots zemes pirkšanai, vairs neeksistē zemkopībai. To vislabāk pierāda tas, ka šis kapitāls no jauna sāks eksistēt vergturim vai zemesīpašniekam tikai tad, ja viņš pārdos vergu vai zemi. Bet tad šis kapitāls vairs neeksistēs šim pircējam. Tas apstāklis, ka viņš ir nopircis vergu, vēl nedod viņam tūlītēju iespēju ekspluatēt vergu. Šo iespēju viņam dos tikai turpmākais kapitāls, ko viņš ieguldīs pašā vergtura saimniecībā.

Viens un tas pats kapitāls neeksistē divkārši: zemes pārdevēja rokās un zemes pircēja rokās. No pircēja rokām tas pāriet pārdevēja rokās, un ar to lieta ir pabeigta. Pircējam tagad nav kapitāla, bet toties viņam ir zemes gabals. Tas apstāklis, ka renti, kas tiek iegūta, tiešām ieguldot kapitālu šajā zemes gabalā, jaunais zemesīpašnieks tagad atzīst par procentu no kapitāla, kuru tas nav ieguldījis zemē, bet ir izlietojis zemes iegūšanai, gluži neko nemaina zemes faktora ekonomiskajā dabā, — tāpat kā tam apstāklim, ka kāds ir samaksājis 1000 st. märc. par trīsprocentīgām konsolēm, nav nekāda sakara ar to kapitālu, no kura ienākuma tiek izmaksāti procenti par valsts aizņēmumu.

Nauda, kas izdota zemes pirkšanai, tāpat kā nauda, kas iztērēta valsts vērtspapīru pirkšanai, īstenībā ir kapitāls tikai *par sevi*, tāpat kā ikviena vērtības summa kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos ir kapitāls par sevi, potenciāls kapitāls. Ko maksā par zemi, tāpat kā par valsts vērtspapīriem, tāpat kā par citām nopirktām precēm, tā ir tikai zināma naudas summa. Tā ir kapitāls par sevi, tāpēc ka to ir iespējams pārvērst par kapitālu. No tā, kā pārdevējs izlietos saņemto naudu, ir atkarīgs, vai šī nauda tiešām pārvērtīsies par kapitālu vai ne. Pircējam tā vairs nevar funkcionēt kā kapitāls — gluži tāpat kā ikviena cita nauda,

kuru tas ir galīgi iztērējis. Viņa aprēķinos tā figurē viņam kā procentus nesošs kapitāls, tāpēc ka ienākumu, kas tiek saņemts kā rente par zemi vai procents par valsts aizņēmumu, viņš aprēķina kā procentu no naudas, kas viņam bija jāizdod, lai nopirktu tiesības uz šo ienākumu. Viņš tās var realizēt kā kapitālu, tikai atkal pārdodot nopirkto zemi. Bet tad cits — jauns pircējs nonāk tādā pašā stāvoklī, kādā bija pirmais, un ne ar kādiem pārvietojumiem no vienām rokām otrās nav iespējams pārvērst šādā veidā izdoto naudu par īstenu kapitālu tam, kas to ir izdevis.

Pastāvot sīkajam zemesīpašumam, vēl vairāk nostiprinās ilūzija, it kā pašai zemei būtu vērtība un tāpēc tā piedalītos kā kapitāls produkta ražošanas cenā, tāpat kā mašīna vai izejviela. Bet mēs redzējām, ka rente un tāpēc arī kapitalizētā rente, zemes cena, tikai divos gadījumos var piedalīties zemkopības produkta cenas noteikšanā. Pirmkārt, kad sakarā ar zemkopības kapitāla — kuram nav nekā kopīga ar kapitālu, kas izlietots zemes pirkšanai, — sastāvu zemkopības produkta vērtība ir augstāka nekā tā ražošanas cena un tirgus attiecības dod zemesīpašniekam iespēju izmantot šo starpību. Otrkārt, kad pastāv monopolcena. Kā viens, tā otrs visretāk ir sastopams, pastāvot parceļu saimniecībai un sīkajam zemesīpašumam, tāpēc ka tieši te ražošana ļoti lielā mērā apmierina paša zemkopja vajadzības un notiek neatkarīgi no regulēšanas ar vispārējo peļņas normu. Pat tajos gadījumos, kad parceļu saimniecību apsaimnieko uz nomātas zemes, nomas maksa te nesalīdzināmi lielākā mērā nekā jebkuros citos apstākļos ietver sevī daļu no peļņas un pat atskaitījumu no darba algas; tādā gadījumā tā ir rente tikai nomināli, tā nav rente kā patstāvīga kategorija pretstatā darba algai un peļņai.

Tātad naudas kapitāla izlietojums zemes pirkšanai nepavisam nav zemkopības kapitāla ieguldījums. Gluži otrādi, tas nozīmē, ka attiecīgi tiek samazināts tas kapitāls, kāds varētu būt sīkzemniekiem viņu ražošanas sfērā. Tas attiecīgā veidā samazina viņu ražošanas līdzekļu daudzumu un tādēļ sašaurina atražošanas ekonomisko bāzi. Tas pakļauj sīkzemnieku augļošanai, jo šajā nozarē vispār īstas kredīta attiecības sastopamas retāk. Tas ir traucēklis zemkopībai arī tai gadījumā, kad notiek lielu saimniecību pirkšana. Tas tiešām ir pretrunā ar kapitālistisko ražošanas veidu, kam visumā zemesīpašnieka parāds ir vienaldzīgs, vienalga, vai īpašnieks savu zemes gabalu ir mantojis vai pircis. Vai viņš pats saņem renti, vai viņam tā savukārt jāatdod hipotekārajam kreditoram — tas pats par sevi neko negroza nomātās muižas apsaimniekošanā.

Mēs redzējām, ka, ja zemes rente ir zināma, tad zemes cenu regulē procenta likme. Ja procenta likme ir zema, tad zemes cena ir augsta un otrādi. Tātad normālos apstākļos augstai zemes cenai un zemai procentu likmei būtu jāiet roku rokā, tā ka, ja zem-

nieks sakarā ar zemu procenta likmi ir dārgi samaksājis par zemi, tad šai pašai zemajai procenta likmei būtu viņam jāpiegādā saimniekošanai uz labvēlīgiem noteikumiem kapitāls uz kredīta. Īstenībā, valdot parceļu īpašumam, notiek citādi. Pirmām kārtām uz zemniekiem neattiecas vispārējie kredīta likumi, jo to priekšnoteikums ir tas, ka ražotājs ir kapitālists. Otrkārt, kur pārsvarā ir parceļu īpašums — te nav runa par kolonijām — un kur parceļu zemnieks ir nācijas pamats, tur kapitāla uzkrāšana, t. i., sabiedriskā atražošana, ir samērā vāja un vēl vājāka ir aizdevu kapitāla uzkrāšana iepriekš iztirzātajā nozīmē. Tā paredz koncentrāciju un bagātu dīkdieņu kapitālistu šķiras pastāvēšanu (Mesī). Treškārt, tajā gadījumā, kur īpašums uz zemi ir dzīves nosacījums lielākajai daļai ražotāju un nepieciešamā sfēra viņu kapitāla pielietošanai, zemes cena ceļas neatkarīgi no procenta likmes un bieži vien kopā ar to, tāpēc ka pieprasījums pēc zemes īpašuma ir pārsvarā pār piedāvājumu. Par zemi, kas tiek pārdota parceļu veidā, bieži vien te saņem daudz augstāku cenu, nekā pārdodot lieliem masīviem, jo sīko pircēju skaits te ir milzīgs, bet lielo pircēju ir maz («melnās bandas»[220], Ribišons[221]; Ņūmens[222]). Visu šo cēloņu rezultātā zemes cena te ceļas, pastāvot samērā augstai procenta likmei. Samērā zemajam procentam, kuru zemnieks te iegūst no kapitāla, kas izdots zemes pirkšanai (Munjē[223]), pretējā pusē te atbilst augsta augļotāju procenta likme, kuru pašam zemniekam vajag maksāt hipotekārajam kreditoram. Īrijas sistēmā redzams tas pats, tikai citā formā.

Tāpēc zemes cena, šis elements, kas pats par sevi ir svešs ražošanai, var sasniegt te tādu augstumu, ka ražošana kļūst neiespējama (Dombals).

Ka zemes cenai ir tāda loma, ka zemes pirkšana un pārdošana, zemes kā preces apgrozība, attīstās līdz tādam apmēram, tas praktiski ir kapitālistiskā ražošanas veida attīstības rezultāts, kad prece kļūst par visu produktu un visu ražošanas rīku vispārēju formu. No otras puses, šīs parādības attīstās vienīgi tur, kur kapitālistiskais ražošanas veids ir tikai ierobežoti attīstījies un nav izvērsis visas savas īpatnības, tā ka šīs parādības ir dibinātas tieši uz to, ka zemkopība jau vairs nav pakļauta — vai vēl nav pakļauta — kapitālistiskajam ražošanas veidam, bet ir pakļauta ražošanas veidam, kas saglabājies no bojā gājušām sabiedrības formām. Tātad kapitālistiskā ražošanas veida kaitīgās puses, kur ražotājs atkarīgs no sava produkta cenas naudā, te sakrīt ar kaitīgumu, kas izriet no kapitālistiskā ražošanas veida nepietiekamas attīstības. Zemnieks kļūst par tirgoni un rūpnieku bez tiem nosacījumiem, kādi nepieciešami, lai viņš varētu ražot savu produktu preces veidā.

Konflikts starp zemes cenu kā ražotāja ražošanas izmaksu elementu un produkta ražošanas cenas neelementu (pat tad, ja

rente noteicoši piedalās zemkopības produkta cenas veidošanā, tāda ietekme nepavisam nav kapitalizētai rentei, kura tiek avansēta uz 20 un vairāk gadiem) ir tikai viena no formām, kurās vispār izpaužas pretruna starp privātīpašumu uz zemi un racionālu zemkopību, normālu sabiedrisku zemes izmantošanu. Bet, no otras puses, zemes privātīpašums, tātad zemes ekspropriācija tiešajiem ražotājiem, — zemes privātīpašums vieniem, kas nozīmē, ka citiem šāda zemesīpašuma nav, — ir kapitālistiskā ražošanas veida pamats.

Šeit, sīkās zemkopības apstākļos, zemes cena, šī privātā zemesīpašuma forma un šāda īpašuma rezultāts, jau pati izpaužas kā ražošanas ierobežojums. Lielās zemkopības apstākļos un pastāvot lieliem zemesīpašumiem, kas pamatojas uz kapitālistisko saimniecības veidu, īpašums arī ir ierobežojums, jo tas kavē fermeri produktīvi izlietot kapitālu, kas gala rezultātā dod labumu nevis viņam, bet zemesīpašniekam. Abās formās zeme tiek nevis apzināti racionāli apstrādāta kā cita citai sekojošo cilvēku paaudžu vispārējs mūžīgs īpašums, neatsavināms eksistences un atražošanas nosacījums, bet gan notiek zemes spēku ekspluatācija un izšķiešana (nerunājot jau par to, ka ekspluatācija ir atkarīga nevis no sabiedrības sasniegtā attīstības līmeņa, bet gan no atsevišķo ražotāju nejaušajiem nevienādajiem apstākļiem). Pastāvot sīkajam īpašumam, tas notiek tāpēc, ka trūkst līdzekļu un zināšanu, kas nepieciešami darba sabiedriskā ražīgā spēka pielietošanai. Pastāvot lielajam īpašumam — tāpēc, ka šie līdzekļi tiek ekspluatēti, lai nomnieki un īpašnieki pēc iespējas ātrāk iedzīvotos bagātībā. Kā vienā, tā otrā gadījumā — sakarā ar atkarību no tirgus cenas.

Sīkā zemesīpašuma kritika gala rezultātā ir reducējama uz privātīpašuma kā zemkopības robežas un traucējuma kritiku. Uz to pašu ir reducējama arī pretējā, lielā zemesīpašuma kritika. Protams, mēs te abos gadījumos neņemam vērā politiskos blakus apsvērumus. Šī robeža un šis traucējums, kuru jebkurš zemes privātīpašums sagādā lauksaimnieciskajai ražošanai un racionālai pašas augsnes apstrādāšanai, saglabāšanai un uzlabošanai, attīstās kā te, tā tur, tikai dažādās formās, un strīdos par šīm specifiskajām ļaunuma formām aizmirst šī ļaunuma pamatcēloni.

Sīkais zemesīpašums saistīts ar pieņēmumu, ka lielum lielā iedzīvotāju daļa dzīvo uz laukiem, ka pārsvarā ir nevis sabiedriskais, bet gan izolētais darbs, ka tātad šeit nav iespējama dažādība un attīstība atražošanā, t. i., tiklab tās materiālajos, kā arī garīgajos apstākļos nav iespējami racionālas kultūras nosacījumi. No otras puses, lielais zemesīpašums samazina lauku iedzīvotāju skaitu līdz pastāvīgi krītošam minimumam un nostāda tam pretim arvien pieaugošu skaitu rūpniecībā nodarbinātu iedzīvotāju, kuri koncentrējas pilsētās; līdz ar to rodas nosacījumi, kas izrauj nelabojamu robu sabiedriskajā vielu maiņas procesā,

kuru diktē dzīves dabiskie likumi, un tāpēc augsnes spēks tiek izšķiests un tirdzniecība aiznes šīs izšķiešanas produktu tālu aiz pašu zemes robežām (Lībigs)[224].

Sīkais zemesīpašums rada barbaru šķiru, kura pa pusei stāv ārpus sabiedrības, kura apvieno sevī visu pirmatnējo sabiedrisko formu primitīvismu ar visām civilizēto zemju ciešanām un nabadzību, bet lielais zemesīpašums iedragā darbaspēku tajā pēdējā sfērā, kurā atrod patvērumu darbaspēka no dabas smeltā enerģija un kurā tas saglabājas kā rezerves fonds nāciju dzīves spēka atdzimšanai — pašos laukos. Lielrūpniecība un rūpnieciskā lielražošana zemkopībā darbojas roku rokā. Ja sākotnēji tās atšķiras ar to, ka pirmā vairāk novājina un sagrauj darbaspēku un tātad cilvēka dabisko spēku, bet otrā tiešāk izposta un sagrauj zemes dabisko spēku, tad vēlāk, attīstības gaitā, tās sniedz viena otrai roku: rūpnieciskā sistēma arī uz laukiem novājina strādnieku, un rūpniecība un tirdzniecība savukārt rada zemkopībai augsnes noplicināšanas līdzekli.

SEPTITĀ DAĻA

IENĀKUMI UN TO AVOTI

ČETRDESMIT ASTOTĀ NODAĻA

TRĪSVIENĪBAS FORMULA

I[48]

Kapitāls — peļņa (uzņēmēja ienākums plus procents), zeme — zemes rente, darbs — darba alga: tā ir trīsvienības formula, kas aptver visus sabiedriskā ražošanas procesa noslēpumus.

Tālāk, ievērojot to, ka procents, kā tas minēts iepriekš,* parādās kā specifisks, raksturīgs kapitāla produkts, bet uzņēmēja ienākums pretēji procentam — kā darba alga, kas nav atkarīga no kapitāla, minētā trīsvienības formula ir reducējama precīzāk uz sekojošo:

kapitāls — procents, zeme — zemes rente, darbs — darba alga; šinī formulā peļņa, virsvērtības forma, kas specifiski raksturo kapitālistisko ražošanas veidu, ir laimīgi nobīdīta pie malas.

Tuvāk aplūkojot šo ekonomisko trīsvienību, mēs atklājam:

pirmkārt, šķietamie katru gadu izmantojamie bagātības avoti pieder pie pilnīgi dažādām sfērām, un starp tiem nav ne mazākās analoģijas. Tie attiecas cits pret citu apmēram tā kā notariālās nodevas, biete un mūzika.

Kapitāls, zeme, darbs! Tomēr kapitāls nav lieta, bet gan noteikta sabiedriska, noteiktai sabiedrības vēsturiskai formācijai piederoša ražošanas attiecība, kas pārstāvēta lietā un piešķir šai lietai specifisku sabiedrisku raksturu. Kapitāls nav materiālu un saražotu ražošanas līdzekļu vienkārša summa. Kapitāls ir par kapitālu pārvērsti ražošanas līdzekļi, kuri paši par sevi tikpat maz ir kapitāls, cik zelts vai sudrabs paši par sevi — nauda. Noteiktas sabiedrības daļas monopolizēti ražošanas līdzekļi, no dzīvā darbaspēka nošķīrušies šī paša darbaspēka produkti un iedarbināšanas nosacījumi, — lūk, kas šī pretstata rezultātā ir personificēts kapitālā. Ne tikai strādnieku produkti, kas pārvērtušies par patstāvīgiem spēkiem, produkti kā savu ražotāju apspiedēji un pircēji, bet tāpat arī sabiedriskie spēki un nākošā...

---

[48]) Sekojošie trīs fragmenti atrodas VI daļas manuskripta dažādās vietās. — *F. E.*

* Sk. šī sējuma I daļu, XXIII nodaļu. — *Red.*

{? nav salasāms}* šī darba forma nostājas tiem pretim kā to produkta īpašības. Tātad mums te ir noteikta, pēc pirmā skatiena ļoti mistiska sabiedriska forma, kas piemīt vienam no vēsturiski tapušā sabiedriskā ražošanas procesa faktoriem.

Un tagad blakus tam zeme, neorganiskā daba kā tāda, «rudis indigestaque moles»[225], t. i., visā tās pirmatnējībā. Vērtība ir darbs. Tāpēc zeme nevar radīt virsvērtību. Augsnes absolūtā auglība nenoved ne pie kā cita kā tikai pie tā, ka zināms daudzums darba dod zināmu augsnes dabiskās auglības nosacītu produktu. Atšķirība augsnes auglībā noved pie tā, ka vieni un tie paši darba un kapitāla daudzumi, tātad viena un tā pati vērtība, izpaužas dažādos zemkopības produktu daudzumos; tātad šiem produktiem ir dažādas individuālās vērtības. Šo individuālo vērtību izlīdzināšanās par tirgus vērtībām noved pie tā, ka

«auglīgākās zemes priekšrocības salīdzinājumā ar mazāk auglīgu... tiek pārnestas no zemkopja vai patērētāja uz zemesīpašnieku» (D. Ricardo. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». [London, 1821, p. 62]).

Un, beidzot, kā «trešais šajā savienībā»[226] figurē vienkāršs rēgs — darbs [«die» Arbeit], kas nav nekas cits kā abstrakcija un kā tāds vispār nepastāv vai, ja ņemsim... {nav salasāms}** — cilvēka ražīgā darbība vispār, ar kuras palīdzību viņš veic vielu maiņu ar dabu, darbība, kam ne tikai trūkst jebkuras sabiedriskās formas un rakstura noteiktības, bet kas arī funkcionē pat vienkārši tās dabiskajā esamībā, neatkarīgi no sabiedrības, šķirti no jebkurām sabiedrībām, un kā dzīves izpausme un dzīves apliecinājums kopīga vēl nesabiedriskam cilvēkam ar cilvēku, kas ieguvis kaut kādu sabiedrisku apzīmējumu.

II

Kapitāls — procents; zemesīpašums, zemes privātīpašums un tieši moderns, atbilstošs kapitālistiskajam ražošanas veidam, — rente; algots darbs — darba alga. Tātad šajā formā jābūt ietvertai sakarībai starp ienākuma avotiem. Kā kapitāls, tāpat arī algotais darbs un zemesīpašums ir vēsturiski noteiktas sabiedrības formas, viena — darbam, otra — monopolizētai zemei, un turklāt abas ir formas, kas atbilst kapitālam un pieder vienai un tai pašai ekonomiskai sabiedriskai formācijai.

Pirmais, kas duras acīs šajā formulā, ir tas, ka blakus kapitālam, blakus šai viena ražošanas elementa formai, kas pieder noteiktam ražošanas veidam, noteiktai vēsturiskai sabiedriskā

---

* Vēlāks manuskripta atšifrējums šai vietā ir lasāms šādi — «viņu darba sabiedriskie spēki un šī darba sabiedriskotā forma» («die gesellschaftlichen Kräfte und zusammenhängende Form dieser Arbeit»). — *Red.*

** Vēlāks manuskripta atšifrējums šai vietā ir lasāms šādi — «ja ņemsim to, kas aiz tā slēpjas» («wenn wir das Gemeinte nehmen»). — *Red.*

ražošanas procesa struktūrai, blakus ražošanas elementam, kas saplūdis ar noteiktu sociālu formu un pārstāvēts tajā, tieši tiek likti: zeme — no vienas puses, darbs — no otras puses, divi reālā darba procesa elementi, kas šajā vieliskajā formā ir kopīgi visiem ražošanas veidiem, ir jebkura ražošanas procesa vieliskie elementi, kam nav nekāda sakara ar tā sabiedrisko formu.

Otrkārt. Formulā «kapitāls — procents, zeme — zemes rente, darbs — darba alga» kapitāls, zeme, darbs parādās kā attiecīgi avoti procentam (peļņas vietā), zemes rentei un darba algai kā to produktiem, augļiem; pirmie ir pamats, otrie — sekas, pirmie — cēlonis, otrie — rezultāts; pie tam katrs atsevišķais avots attiecas pret savu produktu kā pret kaut ko tādu, ko tas izdalījis vai radījis. Visi trīs ienākumu veidi — procents (peļņas vietā), rente, darba alga — ir produkta vērtības trīs daļas, tātad vispār vērtības daļas jeb naudas izteiksmē zināmas naudas daļas, cenas daļas. Kaut gan formula «kapitāls — procents» ir visiracionālākā kapitāla formula, tomēr tā ir kapitāla formula. Bet kādā veidā zeme var radīt vērtību, t. i., sabiedriski noteiktu darba daudzumu, turklāt vēl tieši to īpašo viņas pašas produktu vērtības daļu, kas veido renti? Zeme darbojas kā ražošanas faktors, radot lietošanas vērtību, materiālu produktu, piemēram, kviešus. Bet tai nav nekāda sakara ar *kviešu vērtības* radīšanu. Ciktāl kviešos pārstāvēta vērtība, kvieši uzskatāmi tikai kā noteikts daudzums materializēta sabiedriskā darba pilnīgi neatkarīgi no īpašās vielas, kurā šis darbs pārstāvēts, jeb šīs vielas īpašās lietošanas vērtības. Tas nav pretrunā ar to, ka 1) pārējiem apstākļiem nemainoties, kviešu lētums vai dārgums ir atkarīgs no zemes ražības. Zemkopības darba ražīgums ir saistīts ar dabas apstākļiem, un atkarībā no to ražības viens un tas pats darba daudzums mēdz būt pārstāvēts lielākā vai mazākā produktu — lietošanas vērtību daudzumā. Cik liels ir darba daudzums, kas pārstāvēts vienā šefelī, ir atkarīgs no tā, kādu daudzumu šefeļu dod noteikts darba daudzums. No zemes ražības te atkarīgs tas, kādos produkta daudzumos ir pārstāvēta vērtība, bet šī vērtība ir dota neatkarīgi no šāda sadalījuma. Vērtība pārstāvēta lietošanas vērtībā, un lietošanas vērtība ir vērtības radīšanas nosacījums, bet muļķīgi radīt pretstatījumu tur, kur vienā pusē ir lietošanas vērtība, zeme, un otrā pusē — vērtība un turklāt vēl īpaša vērtības daļa. 2) {Te manuskripts izbeidzas.}

III

Vulgārā politiskā ekonomija īstenībā nedara neko citu kā tikai doktrināri iztulko, sistematizē un attaisno buržuāziskās ražošanas attiecību sagūstīto šīs ražošanas aģentu priekšstatus. Tāpēc mūs nevar pārsteigt tas apstāklis, ka tieši ekonomisko attiecību

izpausmes formā, kura atsvešināta no tām un kurā tās prima facie* iegūst banālu raksturu un ir pilnas pretrunu — un katra zinātne būtu lieka, ja lietu izpausmes forma un to būtība tieši sakristu, — ka tieši te vulgārā politiskā ekonomija jūtas pilnīgi kā mājās un ka šīs attiecības viņai šķiet jo pašsaprotamākas, jo vairāk tajās apslēpta iekšējā sakarība, kaut gan ikdienišķam priekšstatam tās šķiet parastas.

Tāpēc tā it nemaz nesaprot, ka trīsvienība, uz kuru tā pamatojas: zeme — rente, kapitāls — procents, darbs — darba alga jeb darba cena, ir trīs prima facie neiespējami komponenti. Pirmām kārtām mūsu priekšā ir lietošanas vērtība, *zeme*, kurai nav vērtības, un maiņas vērtība, *rente*: tādējādi sabiedriska attiecība, kas ņemta kā lieta, ir nostādīta proporcionalitātes attiecībā pret dabu, t. i., iznāk, ka zināmā attiecībā viens pret otru ir divi nesamērojami lielumi. Tālāk, *kapitāls — procents*. Ja ar kapitālu saprot zināmu vērtības summu, kas patstāvīgi pārstāvēta naudā, tad prima facie tā ir aplamība, ka vērtībai būtu vairāk vērtības, nekā tā ir vērta. Tieši formulā «kapitāls — procents» atkrīt katrs pastarpinājums un kapitāls ir reducēts uz savu vispārīgāko, bet tāpēc arī no sevis pašas neizskaidrojamo un absurdo formulu. Tieši tāpēc vulgārais ekonomists dod priekšroku formulai «kapitāls — procents» ar mistisko vērtības īpašību būt nevienlīdzīgai pašai ar sevi, nevis formulai «kapitāls — peļņa», ka pēdējā jau vairāk tuvojas īstenajai kapitālistiskajai attiecībai. Bet pēc tam, juzdams, ka 4 nav 5 un tāpēc 100 dālderu nevar būt 110 dālderu, vulgārais ekonomists meklē glābiņu no kapitāla kā vērtības vieliskajā kapitāla substancē, tā lietošanas vērtībā kā darba ražošanas nosacījumā, mašīnās, izejvielā utt. Tādējādi atkal izdodas pirmās nesaprotamās attiecības vietā, kad 4=5, atvasināt gluži absurdu attiecību starp lietošanas vērtību, lietu, no vienas puses, un noteiktu sabiedrisku ražošanas attiecību, virsvērtību, no otras puses, tāpat kā gadījumā ar zemesīpašumu. Tiklīdz vulgārais ekonomists nonāk pie šīm nesamērojamībām, viņam viss kļūst skaidrs, viņš vairs nejūt vajadzību domāt tālāk. Jo viņš ir nonācis tieši pie «racionālā» buržuāziskajā izpratnē. Beidzot, *darbs — darba alga*, darba cena, kā parādīts «Kapitāla» I grāmatā, ir izteiksme, kas prima facie ir pretrunā ar vērtības jēdzienu, tāpat kā ar cenas jēdzienu, kura vispār pati ir tikai noteikta vērtības izteiksme[227]; «darba cena» ir tikpat iracionāla kā dzeltens logaritms. Bet tieši te vulgārais ekonomists gūst vislielāko apmierinājumu, tāpēc ka te viņš ir nonācis pie buržuja dziļā uzskata, ka viņš maksājot naudu par darbu, un tāpēc ka tieši šīs formulas pretruna ar vērtības jēdzienu atbrīvo viņu no pienākuma saprast pēdējo.

---

* — pirmām kārtām. — *Red.*

Mēs[49] redzējām, ka kapitālistiskais ražošanas process ir sabiedriskā ražošanas procesa vispār vēsturiski noteikta forma. Sabiedriskais ražošanas process vispār ir reizē tiklab cilvēka dzīves materiālo eksistences nosacījumu ražošanas process, kā arī specifiskās vēsturiski ekonomiskās ražošanas attiecībās notiekošs pašu ražošanas attiecību un līdz ar to arī šī procesa nesēju, to eksistences un savstarpējo attiecību materiālo nosacījumu, t. i., to noteiktas sabiedriski ekonomiskās formas, ražošanas un atražošanas process. Jo šo attiecību kopums, kurās šīs ražošanas nesēji nostājas pret dabu un cits pret citu un kurās viņi ražo, — šis kopums tieši ir sabiedrība, aplūkojot to no tās ekonomiskās struktūras viedokļa. Kapitālistiskais ražošanas process, tāpat kā visi tā priekšgājēji, noris, pastāvot noteiktiem materiāliem nosacījumiem, kuri tomēr tai pašā laikā ir noteiktu sabiedrisko attiecību nesēji, kādās nostājas indivīdi savas dzīves atražošanas procesā. Tiklab šie nosacījumi, kā arī šīs attiecības ir, no vienas puses, kapitālistiskā ražošanas procesa priekšnoteikumi, no otras puses, tā rezultāti un produkti; kapitālistiskais ražošanas process tos ražo un atražo. Tālāk, mēs redzējām: kapitāls — un kapitālists ir tikai personificēts kapitāls, kas funkcionē ražošanas procesā tikai kā kapitāla nesējs, — tātad kapitāls izsūknē viņam atbilstošajā sabiedriskajā ražošanas procesā no tiešajiem ražotājiem jeb strādniekiem noteiktu daudzumu virsdarba, kuru viņš gūst bez ekvivalenta un kurš pēc savas būtības vienmēr ir piespiedu darbs, kaut arī liktos, ka tas ir brīva līguma rezultāts. Šis virsdarbs izpaužas virsvērtībā, un šī virsvērtība eksistē virsproduktā. Virsdarbam vispār kā darbam virs doto vajadzību mēra ir jāpastāv vienmēr. Bet kapitālistiskajā, tāpat kā verdzības sistēmā utt. tam ir tikai antagonistiska forma un to papildina zināmas sabiedrības daļas pilnīga dīkdienība. Noteikts daudzums virsdarba ir vajadzīgs apdrošinājuma fondā, lai nodrošinātos pret visādām nejaušībām un lai atbilstoši iedzīvotāju vajadzību attīstībai un progresam progresējoši paplašinātu atražošanas procesu, ko no kapitālistiskā viedokļa sauc par uzkrāšanu. Viena no kapitāla civilizatoriskajām pusēm ir tā, ka tas piespiež veikt šo virsdarbu tādā veidā un tādos apstākļos, kuri ražošanas spēku, sabiedrisko attiecību attīstībai un augstākas jaunas formas elementu radīšanai [höhere Neubildung] ir izdevīgāka nekā agrākajās verdzības, dzimtbūšanas utt. formās. Tas noved tādējādi, no vienas puses, pie pakāpes, kurā atkrīt piespiešana un sabiedriskās attīstības monopolizācija (ieskaitot te arī kapitāla materiālās un intelektuālās priekšrocības), ko izdara viena sabiedrības daļa uz otras daļas rēķina; no otras puses, šī pakāpe rada materiālos līdzekļus un dīgli attiecībām, kuras augstākā sabiedrības formā dos iespēju savienot šo virsdarbu ar ievērojamāku laika ierobežošanu,

[49] XLVIII nodaļas sākums pēc manuskripta. — [*F. E.*]

kas veltīts materiālam darbam vispār. Tāpēc ka atkarībā no darba ražīgā spēka attīstības virsdarbs var būt liels, pastāvot īsai kopējai darba dienai, un samērā mazs, pastāvot garai kopējai darba dienai. Ja nepieciešamais darba laiks = 3 stundām un virsdarbs = 3 stundām, tad visa darba diena = 6 stundām un virsdarba norma = 100%. Ja nepieciešamais darbs = 9 stundas un virsdarbs = 3 stundas, tad visa darba diena = 12 stundas un virsdarba norma = tikai $33^1/_3$%. Tādējādi no darba ražīguma ir atkarīgs tas, cik daudz lietošanas vērtības tiek ražots noteiktā laikā un tātad arī noteiktā virsdarba laikā. Tātad patiesa sabiedrības bagātība un iespēja pastāvīgi paplašināt tās atražošanas procesu ir atkarīga nevis no virsdarba ilguma, bet gan no tā ražīguma un lielākas vai mazākas ražošanas nosacījumu pārpilnības, kādos tas noris. Brīvības valstība sākas īstenībā tikai tur, kur beidzas darbs, ko diktē vajadzība un ārēja lietderība, tātad pēc lietu būtības tā atrodas viņpus tiešās materiālās ražošanas sfēras. Tāpat kā pirmatnējam cilvēkam, lai apmierinātu savas vajadzības, lai saglabātu un atražotu savu dzīvi, ir jācīnās ar dabu, tāpat jācīnās civilizētam cilvēkam, jācīnās visās sabiedriskajās formās un visos iespējamos ražošanas veidos. Līdz ar viņa attīstību šī dabiskās nepieciešamības valstība paplašinās, tāpēc ka paplašinās viņa vajadzības, bet līdz ar to paplašinās arī ražošanas spēki, kurus viņš lieto to apmierināšanai. Brīvība šajā sfērā var būt tikai tā, ka kolektīvais cilvēks, asociētie ražotāji racionāli regulē šo savu vielu maiņu ar dabu, liek to savā vispārējā kontrolē, neļaujot tai kā aklam spēkam valdīt pār tiem, veic to ar vismazāko spēka patēriņu un tādos apstākļos, kas visvairāk atbilst viņu cilvēciskajai dabai un ir adekvāti tai. Bet tā tomēr vēl joprojām ir nepieciešamības valstība. Šīs valstības viņā pusē sākas cilvēka spēka attīstība, kas ir pašmērķis, patiesā brīvības valstība, kura tomēr var uzplaukt, tikai pamatojoties uz šo nepieciešamības valstību kā uz savu bāzi. Darba dienas saīsināšana ir galvenais nosacījums.

Šī virsvērtība resp. šis virsprodukts kapitālistiskajā sabiedrībā tiek sadalīts starp kapitālistiem — ja neņemam vērā nejaušas svārstības sadalīšanā un aplūkojam tās regulējošo likumu, tās normējošās robežas, — kā dividende proporcionāli tai daļai, kāda katram pieder sabiedriskajā kapitālā. Šajā veidā virsvērtība parādās kā vidējā peļņa, ko saņem kapitāls, kā vidējā peļņa, kas savukārt sadalās uzņēmēja ienākumā un procentā un ko šo abu kategoriju veidā var saņemt dažāda veida kapitālisti. Šo virsvērtības resp. virsprodukta piesavināšanos un sadalīšanu, ko veic kapitāls, tomēr ierobežo zemesīpašums. Tāpat kā funkcionējošais kapitālists izsūknē no strādnieka virsdarba un līdz ar to peļņas formā virsvērtību un virsproduktu, tā zemesīpašnieks savukārt izsūknē no kapitālista daļu no šīs virsvērtības resp. virsprodukta rentes formā saskaņā ar iepriekš iztirzātajiem likumiem.

Tātad, kad mēs te runājam par peļņu kā par to virsvērtības daļu, ko saņem kapitāls, tad mēs domājam vidējo peļņu (kas ir vienlīdzīga uzņēmēja ienākumam plus procents), kura jau ir samazināta, atskaitot renti no visas peļņas (kas pēc savas masas ir identiska ar visu virsvērtību), t. i., mēs paredzam rentes atvilkumu. Tātad kapitāla peļņa (uzņēmēja ienākums plus procents) un zemes rente nav nekas cits kā virsvērtības īpašas sastāvdaļas, kategorijas, kurās pēdējā kļūst dažāda atkarībā no tā, vai to saņem kapitāls vai zemesīpašums, kas tomēr neko negroza tās būtībā. Saliktas kopā, peļņa no kapitāla un zemes rente izveido sabiedriskās virsvērtības summu. Kapitāls izsūknē virsdarbu, kas pārstāvēts virsvērtībā un virsproduktā, tieši no strādniekiem. Tātad šajā nozīmē viņu varam uzskatīt kā virsvērtības ražotāju. Zemesīpašumam nav nekāda sakara ar īsteno ražošanas procesu. Zemesīpašuma loma ir vienīgi tā, ka tas pārvieto daļu ražotās virsvērtības no kapitāla kabatas sava paša kabatā. Tomēr zemesīpašniekam ir loma kapitālistiskajā ražošanas procesā ne tikai tāpēc, ka tas izdara spiedienu uz kapitālu, un arī ne tikai tāpēc, ka lielais zemesīpašums ir kapitālistiskā ražošanas veida priekšnoteikums un nosacījums, jo tas ir priekšnoteikums un nosacījums darba nosacījumu ekspropriācijai strādniekiem, bet it īpaši tāpēc, ka zemesīpašnieks parādās kā viena būtiskākā ražošanas nosacījuma personifikācija.

Beidzot, strādnieks kā sava personiskā darbaspēka īpašnieks un pārdevējs ar darba algu saņem daļu no produkta, kurā pārstāvēta daļa viņa darba, kuru saucam par nepieciešamo darbu, t. i., par darbu, kas nepieciešams šī darbaspēka saglabāšanai un atražošanai, lai arī kādi būtu šīs saglabāšanas un atražošanas apstākļi — trūcīgāki vai bagātāki, labvēlīgāki vai nelabvēlīgāki.

Lai arī cik nesalīdzināmas izliktos šīs attiecības vispār, viens visās tajās ir kopīgs: kapitāls gadu no gada ienes kapitālistam peļņu, zeme zemesīpašniekam — zemes renti un darbaspēks — normālos apstākļos, kā arī kamēr tas tiek izmantots, — strādniekam darba algu. Šīs katru gadu ražotās kopējās vērtības summas trīs daļas un tām atbilstošās visa katru gadu ražotā produkta daļas — par uzkrāšanu mēs pagaidām nerunājam — attiecīgie īpašnieki var katru gadu patērēt, un no tā neizsīkst to atražošanas avots. Tās ir it kā gadskārtējam patēriņam paredzēti daudzgadīga koka augļi vai, pareizāk, triju koku augļi, tās izveido gadskārtēju ienākumu trijām šķirām: kapitālistam, zemesīpašniekam un strādniekam, ienākumus, kurus sadala funkcionējošais kapitālists, jo viņš tieši izsūknē virsdarbu un pielieto darbu vispār. Tādējādi kapitālistam viņa kapitāls, zemesīpašniekam viņa zeme un strādniekam viņa darbaspēks vai, pareizāk, pats viņa darbs (jo viņš īstenībā pārdod darbaspēku tikai tā ārējā izpausmē un darbaspēka cena, kā iepriekš parādīts, kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos nepieciešami parādās viņam kā darba

cena) parādās kā trīs dažādi avoti viņu specifiskajiem ienākumiem — peļņai, zemes rentei un darba algai. Tādi tie tiešām arī ir tajā nozīmē, ka kapitāls kapitālistam ir pastāvīgi funkcionējošs sūknis, lai izsūknētu virsdarbu, zeme zemesīpašniekam — pastāvīgi funkcionējošs magnēts, lai pievilktu daļu no tās virsvērtības, ko izsūknējis kapitāls, un, beidzot, darbs — nosacījums, kas pastāvīgi atjaunojas, un līdzeklis, kas vienmēr atjaunojas, — lai darba algas formā iegūtu daļu strādnieka radītās vērtības un tātad ar šo vērtības daļu mērīto sabiedriskā produkta daļu — dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Tālāk, tie ir tādi tajā nozīmē, ka kapitāls fiksē daļu vērtības un tāpēc arī gada darba produkta peļņas formā, zemesīpašums — otru daļu rentes formā un algotais darbs — trešo daļu darba algas formā un tieši ar šīs pārvēršanas palīdzību padara šīs daļas par kapitālista, zemesīpašnieka un strādnieka ienākumiem, neradot tomēr pašu substanci, kas pārvēršas par šīm dažādajām kategorijām. Gluži otrādi, sadalīšana paredz, ka pastāv šī substance, t. i., visa gadskārtējā produkta vērtība, kura nav nekas cits kā materializēts sabiedrisks darbs. Tomēr ražošanas aģentiem, ražošanas procesa dažādu funkciju nesējiem, lieta parādās ne šajā, bet, gluži otrādi, sagrozītā formā. Kāpēc tā notiek, to redzēsim pētījuma turpmākajā gaitā. Šiem ražošanas aģentiem kapitāls, zemesīpašums un darbs parādās kā trīs dažādi, neatkarīgi avoti, no kuriem kā tādiem rodas trīs dažādas sastāvdaļas katru gadu ražotai vērtībai un tātad arī produktam, kur tā pastāv, un no kuriem tātad rodas ne tikai šīs vērtības dažādās formas, ko ienākumu veidā saņem sabiedriskā ražošanas procesa atsevišķie faktori, bet arī pati šī vērtība un līdz ar to arī šo ienākumu formu substance.

{Te manuskriptā trūkst vienas lapas in folio*.}

... Diferenciālā rente ir saistīta ar zemes relatīvo auglību, tātad ar īpašībām, kas rodas no augsnes kā tādas. Bet, ciktāl tā, pirmkārt, ir dibināta uz atšķirību dažādu kategoriju zemes produktu individuālajās vērtībās, tas ir tikai apzīmējums, kuru mēs tikko minējām; ciktāl tā, otrkārt, ir dibināta uz regulējošo vispārējo tirgus vērtību, kas atšķiras no šīm individuālajām vērtībām, tas ir sabiedrisks likums, kas realizējas ar konkurences palīdzību, kam nav nekāda sakara ne ar zemi, ne ar tās auglības dažādajām pakāpēm.

Varētu likties, ka vismaz formulā «darbs — darba alga» ir izteikta racionāla attiecība. Bet te tās nav, tāpat kā nav formulā «zeme — zemes rente». Ciktāl darbs rada vērtību un ir pārstāvēts preču vērtībā, tam nav nekāda sakara ar šīs vērtības sadalīšanu starp dažādām kategorijām. Bet, ciktāl tam ir specifiski sabiedriskais algotā darba raksturs, tas vērtību nerada. Vispār jau iepriekš bija parādīts, ka darba alga jeb darba cena ir tikai

* — pusiespiedloksnes formātā. — *Red.*

iracionāla izteiksme darbaspēka vērtībai resp. cenai un noteiktiem sabiedriskiem apstākļiem, kādos šis darbaspēks tiek pārdots, nav nekāda sakara ar darbu kā ar vispārēju ražošanas faktoru. Darbs materializējas arī tajā preces vērtības sastāvdaļā, kura kā darba alga izveido darbaspēka cenu; tas rada šo daļu gluži tāpat kā citas produkta daļas, bet tas materializējas šajā daļā ne vairāk un ne citādi kā daļās, kas izveido renti vai peļņu. Un vispār, ja darbu mēs fiksējam kā vērtības radītāju, mēs aplūkojam to nevis tā konkrētajā formā kā ražošanas nosacījumu, bet tā sabiedriskajā noteiktībā, kas atšķiras no algotā darba sabiedriskās noteiktības.

Pat izteiksme «kapitāls — peļņa» te nav pareiza. Ja kapitālu ņem tajā vienīgajā attiecībā, kurā tas ražo virsvērtību, proti, tajā viņa attiecībā pret strādnieku, kurā viņš izspiež virsdarbu, lietodams spaidu līdzekļus pret darbaspēku, t. i., pret algoto strādnieku, tad šī virsvērtība taču ietver sevī ne tikai peļņu (uzņēmēja ienākumu plus procents), bet arī renti, īsi sakot, visu nesadalīto virsvērtību. Te turpretim kapitāls kā ienākuma avots tiek attiecināts tikai uz to daļu, ko saņem kapitālists. Bet tā nav virsvērtība, kuru tas vispār iegūst, bet gan tikai tā šīs virsvērtības daļa, kuru tas iegūst kapitālistam. Katra sakarība atkrīt vēl vairāk, ja šī formula pārvēršas par formulu «kapitāls — procents».

Ja mēs sākumā aplūkojām to, kas atšķir trīs avotus, tad tagad mēs redzam, ka to produkti, to radījumi, gluži otrādi, visi pieder pie vienas un tās pašas sfēras, pie vērtības sfēras. Tomēr šo atšķirību izlīdzina tas (šī attiecība ne tikai starp nesamērojamiem lielumiem, bet arī starp gluži dažādām, nekādā savstarpējā attiecībā neesošām un nesalīdzināmām lietām), ka kapitāls, tāpat kā zeme un darbs, tiek īstenībā ņemts vienkārši tā vieliskajā substancē, tātad vienkārši kā ražots ražošanas līdzeklis, pie tam abstrahējas no tā kā no attiecības pret strādnieku un no tā kā no vērtības.

Treškārt. Tātad šajā nozīmē formula «kapitāls — procents (peļņa), zeme — rente, darbs — darba alga» ir visās daļās vienāda un simetriska nesamērojamība. Tiešām, ja algotais darbs neparādās kā sabiedriski noteikta darba forma, bet katrs darbs pēc savas dabas parādās kā algots darbs (tā iedomājas tas, kas atrodas kapitālistisko ražošanas attiecību gūstā), tad arī noteiktās, specifiskās sabiedriskās formas, kuras pieņem darba vieliskie nosacījumi — ražotie ražošanas līdzekļi un zeme attiecībā pret algoto darbu (tāpat kā, otrādi, tie no savas puses paredz algoto darbu) —, tieši sakrīt ar šo darba nosacījumu vielisko esamību jeb ar to veidu, kas tiem vispār piemīt īstenajā darba procesā neatkarīgi no jebkuras tā konkrētās, vēsturiski noteiktās sabiedriskās formas un pat neatkarīgi no *jebkuras* sabiedriskas formas. No darba atsavināta, ieguvusi patstāvību attiecībā pret to, līdz ar to pārvērstā darba nosacījumu forma, kurā tādējādi ra-

žotie ražošanas līdzekļi pārvēršas par kapitālu un zeme — par monopolizētu zemi, par zemesīpašumu, — šī noteiktam vēsturiskam periodam piederošā forma tāpēc tiek identificēta ar ražoto ražošanas līdzekļu un zemes esamību un funkciju ražošanas procesā vispār. Izrādās, ka šie ražošanas līdzekļi paši par sevi, no dabas, ir kapitāls, ka kapitāls ir tikai «ekonomisks termins» šo ražošanas līdzekļu apzīmēšanai; arī zeme pati par sevi, no dabas, ir zeme, ko monopolizējis zināms daudzums zemesīpašnieku. Tāpat kā kapitālā un kapitālistā — kurš faktiski nav nekas cits kā personificēts kapitāls — produkti kļūst par patstāvīgu spēku attiecībā pret ražotājiem, tā arī zemesīpašniekā personificējas zeme, kura arī saslienas un kā patstāvīgs spēks prasa savu tiesu no produkta, kas ražots ar tās palīdzību, tā ka nevis zeme saņem tai piederošo produkta daļu, lai atjaunotu un celtu tās ražību, bet gan zemesīpašnieks tās vietā saņem šī produkta daļu, lai to izšķiestu un izšķērdētu. Ir skaidrs, ka kapitāla priekšnoteikums ir darbs kā algots darbs. Bet ne mazāk skaidrs ir arī tas, ka, saprotot darbu kā algotu darbu, tā ka darba kā tāda sakrišana ar algotu darbu šķiet acīm redzama, tad kapitālam un monopolizētajai zemei arī jāparādās kā darba nosacījumu dabiskajai formai attiecībā pret darbu vispār. Kapitāls tagad parādās kā darba līdzekļu dabiskā forma un tāpēc kā tīri vieliska īpašība, kas rodas no to funkcijām darba procesā vispār. Tādējādi kapitāls un izgatavotais ražošanas līdzeklis kļūst par identiskiem izteicieniem. Gluži tāpat par identiskiem izteicieniem kļūst zeme vispār un privātīpašuma monopolizētā zeme. Tāpēc darba līdzekļi kā tādi, būdami kapitāls no dabas, kļūst par peļņas avotu, tāpat kā zeme kā tāda — par rentes avotu.

Darbu kā tādu tā vienkāršajā noteiktībā kā lietderīgu, ražīgu darbību attiecina pret ražošanas līdzekļiem, ņemot tos nevis to formas sabiedriskajā noteiktībā, bet to vieliskajā substancē pret ražošanas līdzekļiem kā darba materiālu un līdzekli, kuri atšķiras savā starpā arī tikai vieliski kā lietošanas vērtības: zeme — kā neražots darba līdzeklis, pārējie — kā ražoti darba līdzekļi. Tātad, ja darbs sakrīt ar algotu darbu, tad šī noteiktā sabiedriskā forma, kurā darba nosacījumi tagad stāv pretim darbam, savukārt sakrīt ar to vielisko esamību. Tādā gadījumā darba līdzekļi kā tādi ir kapitāls un zeme kā tāda ir zemesīpašums. Tad formālā patstāvība, kāda ir šiem darba nosacījumiem attiecībā pret darbu, un tā īpašā šīs patstāvības forma, kura tiem piemīt attiecībā pret algoto darbu, ir īpašība, kas nav šķirama no tiem kā no lietām, kā no ražošanas materiālajiem nosacījumiem, ir šo darba nosacījumu raksturs, kas nepieciešami tiem pieder, kas imanenti tiem piemīt vienkārši kā ražošanas elementiem. Noteikta vēsturiska laikmeta nosacītais to sociālais raksturs kapitālistiskajā ražošanas procesā parādās kā to lietiskais raksturs, kas dabiski, tā sakot, no laika gala ir iedzimts tiem kā ražošanas

procesa elementiem. Tādā gadījumā vajag likties, ka attiecīgā līdzdalība, kāda ir zemei kā sākotnējai darba pielietošanas sfērai, kā dabas spēku valstībai, kā atrastam gatavam visu darba priekšmetu arsenālam, un otra attiecīgā līdzdalība, kāda ir ražotiem ražošanas līdzekļiem (darba rīkiem, izejvielām utt.) ražošanas procesā vispār, izpaužas attiecīgās daļās, kuras tie saņem kā kapitāls un zemesīpašums, t. i., to sociālie pārstāvji peļņas (procenta) un rentes formā, tāpat kā strādniekam tā līdzdalība, kāda viņa darbam ir ražošanas procesā, izpaužas darba algā. Tādējādi šķiet, it kā renti, peļņu, darba algu radītu tā loma, kura zemei, ražotiem ražošanas līdzekļiem un darbam ir vienkāršajā darba procesā, pat ja mēs aplūkotu šo darba procesu kā procesu, kas notiek vienkārši starp cilvēku un dabu, un abstrahētos no jebkuras vēsturiskas noteiktības. Tas atkal ir tas pats, tikai citādā formā, kad saka: produkts, kurā pārstāvēts algota strādnieka darbs sev pašam, pārstāvēts viņa ieņēmums, viņa ienākums, tā ir tikai darba alga, tā vērtības (un tāpēc arī sabiedriskā produkta, kas tiek mērīts ar šo vērtību) daļa, kas pārstāv viņa darba algu. Tātad, ja algotais darbs sakrīt ar darbu vispār, tad arī darba alga sakrīt ar darba produktu un tā vērtības daļa, kas pārstāvēta darba algā, sakrīt ar vērtību, kuru darbs vispār ir radījis. Bet tāpēc arī citas vērtības daļas, peļņa un rente, tikpat patstāvīgi nostājas pretim darba algai, un tām savukārt jārodas no saviem pašu avotiem, kas specifiski atšķiras un ir neatkarīgi no darba; tām jārodas no elementiem, kuri piedalās ražošanā, kuru īpašnieki tās saņem, tātad peļņai — no ražošanas līdzekļiem, no kapitāla vieliskajiem elementiem, bet rentei — no zemes vai dabas, ko pārstāv zemesīpašnieks (Rošers)[228].

Tāpēc no ienākuma avotiem tajā nozīmē, ka kapitāls pievelk peļņas formā kapitālistam daļu no tās virsvērtības, kuru tas iegūst no darba, ka zemes monopols pievelk zemesīpašniekam otro daļu rentes formā un darbs atdod darba algas formā pēdējo vēl palikušo vērtības daļu strādniekam, — no avotiem, ar kuru palīdzību viena vērtības daļa pārvēršas peļņas formā, otra rentes formā un trešā darba algas formā, — zemesīpašums, kapitāls un algotais darbs pārvēršas par īstenajiem avotiem, no kuriem rodas pašas šīs vērtības daļas un tās attiecīgās produkta daļas, kurās pastāv vai pret kurām ir maināmas šīs vērtības daļas, par avotiem, no kuriem gala rezultātā rodas pati produkta vērtība.[50]

Jau aplūkojot visvienkāršākās kapitālistiskā ražošanas veida un pat preču ražošanas kategorijas, preci un naudu, mēs norādījām uz mistificējošo raksturu, kas pārvērš sabiedriskās attiecības, kurām bagātības vieliskie elementi ražošanā ir tikai to nesēji, par pašu šo lietu īpašībām (prece) un, kas ir vēl spilgtāk, pašu ražo-

[50] «Darba alga, peļņa un rente ir jebkura ienākuma, tāpat arī katras maiņas vērtības trīs sākotnējie avoti» (A. Smits)[229]. «Tādējādi materiālās ražošanas cēloņi tai pašā laikā ir arī visu sākotnējo ienākumu avoti» (*Storch.* [«Cours d'Économie Politique etc.». St.-Pétersbourg, 1815], t. I, p. 259).

šanas attiecību — par lietu (nauda). Visas sabiedrības formas, ciktāl tās nonāk līdz preču ražošanai un naudas apgrozībai, piedalās šajā sagrozīšanā. Bet, pastāvot kapitālistiskajam ražošanas veidam un kapitālam, kas veido šī ražošanas veida valdošo kategoriju, tā noteicošo ražošanas attiecību, šī apburtā un sagrozītā pasaule attīstās nesalīdzināmi plašāk. Ja aplūkosim kapitālu pirmām kārtām tiešajā ražošanas procesā — kā spēku, kas izsūknē virsdarbu, — tad šī attiecība ir vēl ļoti vienkārša un īstenā sakarība vēl tieši tiek uzspiesta šī procesa nesējiem, kapitālistiem, un viņi to vēl apzinās. To pārliecinoši pierāda neatlaidīgā cīņa par darba dienas robežām. Bet pat šajā sfērā bez starplocekļiem — kurā noris tiešais process starp darbu un kapitālu — lieta nav tik vienkārša. Attīstoties relatīvajai virsvērtībai pašā specifiski kapitālistiskajā ražošanas veidā, kas attīsta darba sabiedriskos ražīgos spēkus, šie darba ražīgie spēki un sabiedriskie sakari šķiet pārnesti no darba uz kapitālu. Sakarā ar to kapitāls jau kļūst par ļoti noslēpumainu būtni, jo visi darba sabiedriskie ražīgie spēki parādās kā tādi, kas pieder kapitālam, nevis darbam kā tādam, un rodas no kapitāla paša dzīlēm. Tad te iejaucas apgrozības process, kura vielu un formu maiņā tiek iesaistītas visas kapitāla, pat zemkopības kapitāla daļas tādā pašā mērā, kādā attīstās specifiskais kapitālistiskais ražošanas veids. Tā ir sfēra, kurā vērtības sākotnējās ražošanas attiecības pilnīgi atkāpjas uz pēdējo vietu. Jau tiešajā ražošanas procesā kapitālists darbojas vienlaikus arī kā preču ražotājs, kā preču ražošanas vadītājs. Tāpēc šis ražošanas process nepavisam neparādās viņam kā tikai virsvērtības ražošanas process. Bet, lai arī kāda būtu tā virsvērtība, kuru kapitāls tiešajā ražošanas procesā izsūknē un iemieso precēs, precēs ietvertajai vērtībai un virsvērtībai jārealizējas tikai apgrozības procesā. Un lieta parādās tādā veidā, it kā vērtība, kas kompensē ražošanai avansētās vērtības, un it sevišķi precēs ietvertā virsvērtība ne tikai vienkārši tiek realizētas apgrozībā, bet rodas no tās; šo ilūziju it sevišķi nostiprina divi apstākļi: pirmkārt, peļņa, preces atsavinot, kura ir atkarīga no krāpšanas, viltības, lietpratības, veiklības un tūkstošiem tirgus konjunktūru; tad arī tas apstāklis, ka te līdz ar darba laiku parādās otrs noteicošais elements, apgrozības laiks. Kaut gan tas funkcionē tikai kā vērtības un virsvērtības rašanās negatīvā robeža, tomēr rodas tāda ārēja šķietamība, it kā tas būtu tikpat pozitīvs to rašanās cēlonis kā pats darbs un it kā tas radītu apzīmējumu, kas ceļas no kapitāla dabas un kas nav atkarīgs no darba. «Kapitāla» II grāmatā mums, protams, vajadzēja attēlot šo apgrozības sfēru tikai tās attiecībā pret tās radītajām formas noteiktībām, vajadzēja norādīt uz kapitāla formu tālāko attīstību, kāda notiek šajā sfērā. Bet īstenībā šī sfēra ir konkurences sfēra, kurā, ja aplūkojam katru atsevišķu gadījumu, valda nejaušība, kurā tātad iekšējais likums, kas šajās nejaušībās lauž sev ceļu un regulē

tās, kļūst redzams tikai tad, kad tās tiek aptvertas lielās masās, un kurā tas tāpēc paliek neredzams un neizprotams pašiem atsevišķajiem ražošanas aģentiem. Bet, tālāk, īstenais ražošanas process kā tiešā ražošanas procesa un apgrozības procesa vienība rada arvien jaunas formas, kurās arvien vairāk zūd iekšējās sakarības pavediens, ražošanas attiecības arvien vairāk iegūst savstarpēji patstāvīgu eksistenci un vērtības sastāvdaļas sastingst savstarpēji patstāvīgās formās.

Kā redzējām, virsvērtības pārvēršanos par peļņu nosaka tiklab apgrozības process, kā arī ražošanas process. Virsvērtība peļņas formā vairs neattiecas pret darbam iztērēto kapitāla daļu, no kuras tā rodas, bet gan pret visu kapitālu. Peļņas normu regulē īpaši likumi, kuri pieļauj un pat nosaka tās pārmaiņu, virsvērtības normai nemainoties. Tas viss arvien vairāk noslēpj virsvērtības patieso dabu un tāpēc arī kapitāla īsto mehānismu. Vēl lielākā mērā tas notiek tāpēc, ka peļņa pārvēršas par vidējo peļņu un vērtības — par ražošanas cenām, par tirgus cenu regulējošu caurmēru. Te iejaucas sarežģīts sabiedrisks process — kapitālu izlīdzināšanās process, kas atrauj preču relatīvās vidējās cenas no preču vērtībām un vidējo peļņu dažādās ražošanas sfērās (nemaz nerunājot par kapitāla individuālajiem ieguldījumiem katrā atsevišķā ražošanas sfērā) no īstenās darba ekspluatācijas, ko veic atsevišķi kapitāli. Te ne tikai tā liekas, bet preču vidējā cena arī tiešām atšķiras no preču vērtības, tātad no tajās realizētā darba, un atsevišķa kapitāla vidējā peļņa atšķiras no virsvērtības, kuru šis kapitāls ir ieguvis no tā nodarbinātajiem strādniekiem. Preču vērtība parādās tieši tikai tajā ietekmē, kāda darba ražīgā spēka pārmaiņām ir uz ražošanas cenu pazemināšanos un celšanos, uz šo cenu kustību, nevis uz to galējām robežām. Liekas, it kā peļņu nosacītu darba tiešā ekspluatācija tikai kā blakus faktors tieši tiktāl, ciktāl tā dod kapitālistam iespēju, pastāvot regulējošām tirgus cenām, kuras, acīm redzot, pastāv neatkarīgi no šīs ekspluatācijas, realizēt peļņu, kas novirzās no vidējās peļņas. Kas attiecas uz normālo vidējo peļņu, tā šķiet imanenta kapitālam, neatkarīga no ekspluatācijas; šķiet, ka nenormāla ekspluatācija, kā arī vidēja ekspluatācija ārkārtīgi labvēlīgos apstākļos nosaka tikai novirzes no vidējās peļņas, nevis pašu šo vidējo peļņu. Peļņas sadalīšanās uzņēmēja ienākumā un procentā (nerunājot jau par tirdznieciskās un naudas tirdznieciskās peļņas iejaukšanos — šī peļņa dibināta uz apgrozību, un šķiet, ka tā rodas pilnīgi no apgrozības, nevis no paša ražošanas procesa) pabeidz virsvērtības formas nošķiršanos, virsvērtības formas sastingšanu attiecībā pret tās substanci, tās būtību. Viena peļņas daļa pretstatā otrai tiek pilnīgi atrauta no kapitālistiskās attiecības kā tādas un šķiet rodamies nevis no algotā darba ekspluatēšanas funkcijas, bet gan no paša kapitālista algotā darba. Pretstatā tam procents šķiet rodamies no kapitāla kā no sava

paša neatkarīgā avota neatkarīgi no strādnieka algotā darba un no paša kapitālista darba. Ja sākotnēji, apgrozības virspusē, kapitāls likās esam kapitāls — fetišs, vērtība, kas rada vērtību, tad tagad procentus nesošā kapitāla veidā tas parādās visvairāk atsvešinātajā un vissavdabīgākajā formā. Un tāpēc formula «kapitāls — procents» kā trešais loceklis pie formulām «zeme — rente» un «darbs — darba alga» ir daudz konsekventāka nekā formula «kapitāls — peļņa», tāpēc ka peļņā vēl arvien saglabājas atmiņa par tās izcelšanos, kura procentā ne tikai ir izzudusi, bet jau fiksēta formā, kas ir pretstatā ar šo izcelšanos.

Beidzot, blakus kapitālam kā patstāvīgam virsvērtības avotam parādās zemesīpašums kā robeža vidējai peļņai un kā faktors, kas nodod daļu virsvērtības tādai šķirai, kura pati nestrādā, strādniekus tieši neekspluatē un nevar nodoties, sekojot procentu nesošā kapitāla piemēram, morāli pamācošiem prātojumiem, piemēram, par risku un upuriem, aizdodot kapitālu. Tā kā te daļa virsvērtības šķiet esam saistīta nevis tieši ar sabiedriskajām attiecībām, bet gan ar dabas elementu, zemi, tad virsvērtības dažādu daļu savstarpējās nošķiršanās un sastingšanas forma pabeidz savu veidošanos, iekšējā sakarība tiek galīgi sarauta un tās avotus pilnīgi nosedz tieši tas, ka ražošanas attiecības, kas saistītas ar dažādiem ražošanas procesa vieliskiem elementiem, savstarpēji nošķiras.

Formulā «kapitāls — peļņa» vai vēl labāk formulā «kapitāls — procents, zeme — zemes rente, darbs — darba alga», šajā ekonomiskajā trīsvienībā, kas attēlo vērtības un vispār bagātības sastāvdaļu sakarību ar tās avotiem, ir pabeigta kapitālistiskā ražošanas veida mistifikācija, sabiedrisko attiecību materializēšana, ražošanas vielisko attiecību tieša sakausēšana ar šo attiecību vēsturiski sabiedrisko noteiktību: radusies apburta, sagrozīta un ačgārni nostādīta pasaule, kurā monsieur le Capital* un madame la Terre** kā sociāli raksturi un tai pašā laikā tieši tikai kā lietas svin savu sabatu. Klasiskās politiskās ekonomijas lielais nopelns ir tas, ka tā sagrāvusi šo maldinošo ārējo šķietamību un ilūziju, šo bagātības dažādo sabiedrisko elementu savstarpējo nošķiršanos un sastingšanu, šo lietu personifikāciju un ražošanas attiecību materializāciju, šo ikdienas dzīves reliģiju — ar to, ka tā reducējusi procentu uz daļu no peļņas un renti uz uzviju virs vidējās peļņas, tā ka tie abi — procents un rente — saplūst kopā virsvērtībā, ar to, ka tā parādījusi apgrozības procesu kā vienkāršu formu metamorfozi un, beidzot, reducējusi tiešajā ražošanas procesā preču vērtību un virsvērtību uz darbu. Tomēr pat paši labākie no tās pārstāvjiem — un citādi tas arī nemaz nevar būt, turoties pie buržuāziskā viedokļa, — lielākā vai mazākā mērā paliek sagūstīti tajā šķietamības pasaulē, kuru viņi kritiski sa-

* — kapitāla kungs. — *Red.*
** — zemes kundze. — *Red.*

grāva, un tāpēc lielākā vai mazākā mērā kļūst nekonsekventi, svārstīgi un nonāk neatrisināmās pretrunās. No otras puses, tikpat dabiski ir tas, ka īstenie ražošanas aģenti jūtas pilnīgi kā mājās šajās atsvešinātajās un iracionālajās formās: kapitāls — procents, zeme — rente, darbs — darba alga, jo tie kustas šajās ārējās šķietamības formās un ar tām katru dienu saskaras. Tāpēc ne mazāk dabiski ir tas, ka vulgārā politiskā ekonomija, kas nav nekas cits kā īsteno ražošanas aģentu parasto priekšstatu didaktisks, vairāk vai mazāk doktrinārs tulkojums un kas tikai ienes zināmu racionālu kārtību šajos priekšstatos, ka tā tieši šajā trīsvienībā, kurā izdzisusi jebkura iekšējā sakarība, atrod dabisku, pāri jebkādām šaubām stāvošu pamatu savai tukšajai pašapmierinātībai. Līdz ar to šī formula atbilst valdošo šķiru interesēm, jo tā proklamē un padara par dogmu viņu ienākuma avotu dabisko nepieciešamību un mūžīgo attaisnojumu.

Aprakstot, kā ražošanas attiecības materializējas un iegūst patstāvību attiecībā pret ražošanas aģentiem, mēs nepakavējamies pie tā, kā šie sakari pasaules tirgus dēļ, ar tā konjunktūrām, tirgus cenu kustību, kredītu, rūpniecības un tirdzniecības cikliem, uzplaukuma un krīzes fāžu mijām parādās ražošanas aģentiem kā nepārvarami, pār tiem stihiski valdoši dabas likumi un izpaužas attiecībā pret tiem kā akla nepieciešamība. Nepakavējamies tāpēc, ka īstenā konkurences kustība ir ārpus mūsu plāna, un tāpēc, ka mūsu mērķis ir parādīt kapitālistiskā ražošanas veida iekšējo organizāciju tikai viņa, tā sakot, ideāli vidējā tipā.

Agrākajās sabiedriskajās formās šī ekonomiskā mistifikācija parādās galvenokārt attiecībā uz naudu un procentus nesošo kapitālu. Pēc pašas lietu būtības tā ir izslēgta, pirmkārt, tur, kur ir pārsvarā ražošana, lai iegūtu lietošanas vērtību, ražošana tieši pašu patēriņam, otrkārt, tur, kur, kā tas bija antīkajā laikmetā un viduslaikos, verdzība vai dzimtbūšana izveido plašu pamatu sabiedriskajai ražošanai: ražošanas nosacījumu kundzību pār ražotājiem te nomaskē kundzības un kalpības attiecības, kas parādās un ir redzamas kā ražošanas procesa tiešie dzinējspēki. Pirmatnējās kopienās, kur valda pirmatnējais komunisms, un pat antīkajās pilsētu kopienās pašas šīs kopienas ar savām attiecībām parādās kā ražošanas bāze, bet kopienas atražošana — kā ražošanas galamērķis. Pat viduslaiku cunftēs ne kapitāls, ne darbs nav nesaistīti, gluži otrādi, to attiecības nosaka korporatīvā iekārta, attiecības, kas ar šo iekārtu saistītas, un priekšstati par amata pienākumu, meistarības līmeni utt., kuri atbilst šīm attiecībām. Tikai kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos...*

* Šeit manuskripts ir pārtraukts. — *Red.*

CETRDESMIT DEVITĀ NODAĻA

PAR RAŽOŠANAS PROCESA ANALĪZI

Turpmākajā pētījumā mēs varam neņemt vērā atšķirību starp ražošanas cenu un vērtību, jo šī atšķirība vispār atkrīt, ja, kā to darām šajā gadījumā, aplūkojam visa darba gadskārtējā produkta, t. i., visa sabiedriskā kapitāla produkta vērtību.

Peļņa (uzņēmēja ienākums plus procents) un rente nav nekas cits kā īpatnējas formas, ko iegūst preču virsvērtības atsevišķas daļas. Virsvērtības lielums ir robeža to daļu kopējam lielumam, kādā tā var sadalīties. Tāpēc vidējā peļņa plus rente ir vienlīdzīga virsvērtībai. Iespējams, ka daļa precēs ietvertā virsdarba un tāpēc arī virsvērtības nepiedalās tieši vidējās peļņas izlīdzināšanās procesā, tā ka daļa preču vērtības vispār neizpaužas attiecīgās preces cenā. Bet, pirmkārt, tas kompensējas vai nu ar to, ka peļņas norma pieaug, ja prece, kas pārdota zem tās vērtības, ir pastāvīgā kapitāla elements, vai arī ar to, ka peļņa un rente pārstāvētas lielākā produkta daudzumā, ja prece, kas pārdota zem tās vērtības, ieiet kā personiskā patēriņa priekšmets tajā vērtības daļā, kura tiek patērēta kā ienākums. Un, otrkārt, šīs cenas novirzīšanās no vērtības vidēji savstarpēji iznīcinās. Katrā ziņā, ja pat daļa virsvērtības, kas nav izpaudusies preces cenā, ir zaudēta cenu veidošanai, vidējās peļņas un rentes summa savā normālajā formā nekad nevar būt lielāka par visu virsvērtību, kaut gan var būt mazāka par to. Tās normālā forma paredz darba algu, kas atbilst darbaspēka vērtībai. Pat monopolrente, ciktāl tā nav atskaitījums no darba algas, tātad neizveido īpašu kategoriju, netieši vienmēr nenovēršami izveido daļu virsvērtības; ja tā arī neizveido daļu no cenas uzvijas virs tās pašas preces ražošanas cenas, kuras sastāvdaļa tā ir (kā diferenciālās rentes gadījumā), vai ja tā arī neizveido tās pašas preces virsvērtības uzvijas daļu, kuras sastāvdaļa tā ir, virs tās pašas virsvērtības daļas, kas mērījama ar vidējo peļņu (kā absolūtās rentes gadījumā), tad tomēr tā izveido daļu no citu preču virsvērtības, t. i., preču, kas tiek mainītas pret šo preci, kurai ir monopolcena. Vidējās peļņas un zemes rentes summa nekad nevar pārsniegt lielumu, kura daļas ir šī peļņa un rente un kurš jau ir dots pirms šī sadalījuma. Tāpēc mūsu pētījumā nav svarīgi, vai preču cenā realizējas visa

preču virsvērtība, t. i., viss precēs ietvertais virsdarbs, vai ne. Virsdarbs jau tāpēc vien nerealizējas pilnīgi, ka, norisot pastāvīgām pārmaiņām darba daudzumā, kas sabiedriski nepieciešams attiecīgās preces ražošanai, pārmaiņām, kas izriet no darba ražīguma pastāvīgās pārmaiņas, daļa preču vienmēr tiek ražota nenormālos apstākļos, un tāpēc tās jāpārdod zem to individuālās vērtības. Katrā ziņā peļņa plus rente ir vienlīdzīga visai realizētajai virsvērtībai (virsdarbam), un pētījumā, par kuru te ir runa, realizēto virsvērtību varam uzskatīt par vienlīdzīgu visai virsvērtībai, jo peļņa un rente ir realizēta virsvērtība, tātad tā virsvērtība, kas vispār ieiet preču cenā, tātad praktiski visa tā virsvērtība, kas ir šīs cenas sastāvdaļa.

No otras puses, darba alga, kas veido trešo īpatnējo ienākuma formu, vienmēr ir vienlīdzīga kapitāla mainīgajai sastāvdaļai, t. i., tai sastāvdaļai, kas tiek izdota nevis par darba līdzekļiem, bet gan dzīvā darbaspēka pirkšanai, kā samaksa strādniekiem. (Darbs, par kuru samaksā, izdodot ienākumu, tiek samaksāts no darba algas, peļņas vai rentes un tāpēc nav daļa no to preču vērtības, ar kurām tas tiek samaksāts. Tātad tas netiek ņemts vērā, analizējot preču vērtību un to sastāvdaļu vērtību, kādās tā sadalās.) Mainīgā kapitāla vērtība un tātad arī darba cena tiek atražota strādnieku materializētās darba dienas daļā, tajā preču vērtības daļā, kurā strādnieks atražo sava paša darbaspēka vērtību resp. sava darba cenu. Visa strādnieka darba diena sadalās divās daļās. Viena daļa ir tā, kurā tas veic darba daudzumu, kas vajadzīgs viņa paša dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtības atražošanai, visa viņa darba samaksātā daļa, t. i., tā daļa, kas nepieciešama, lai viņš varētu sevi saglabāt un atražot. Pārējā darba dienas daļa, viss uzvijas darba daudzums, kuru tas veic virs darba, kas realizēts viņa darba algas vērtībā, ir virsdarbs, nesamaksāts darbs, kas izpaužas visas viņa preču produkcijas virsvērtībā (un tāpēc preču uzvijas daudzumā), virsvērtībā, kura savukārt sadalās dažādi nosauktās daļās, peļņā (uzņēmēja ienākums plus procents) un rentē.

Tātad tā preču vērtības daļa, kurā realizējas viss strādnieku darbs, kas tiek pievienots vienas dienas vai viena gada laikā, visa gada produkta vērtība, ko rada šis darbs, sadalās darba algas vērtībā, peļņā un rentē. Jo viss šis darbs sadalās nepieciešamajā darbā, ar kura palīdzību strādnieks rada to produkta vērtības daļu, ar ko tiek samaksāts viņam pašam, t. i., darba algu, un nesamaksātā virsdarbā, ar kura palīdzību viņš rada to produkta vērtības daļu, kas pārstāv virsvērtību un kas vēlāk sadalās peļņā un rentē. Virs šī darba strādnieks neveic nekādu citu darbu, un virs produkta visas vērtības, kas pieņem darba algas, peļņas, rentes formu, viņš nerada nekādu citu vērtību. Gadskārtējā produkta vērtība, kurā izpaužas gada laikā strādnieka no jauna pievienotais darbs, ir vienlīdzīga darba algai jeb mainīgā kapitāla

vērtībai plus virsvērtība, kura savukārt sadalās peļņas un rentes formās.

Tātad gadskārtējā produkta vērtības daļa, ko rada strādnieks gada laikā, izpaužas triju ienākumu — darba algas, peļņas un rentes vērtības gada summā. Tāpēc ir acīm redzams, ka gada laikā radītā produkta vērtībā kapitāla pastāvīgās daļas vērtība netiek atražota, jo darba alga ir vienlīdzīga tikai kapitāla ražošanai avansētās mainīgās daļas vērtībai un rente un peļņa ir vienlīdzīgas tikai virsvērtībai, ražotajam vērtības pārpalikumam virs visas avansētā kapitāla vērtības, kura vienlīdzīga pastāvīgā kapitāla vērtībai plus mainīgā kapitāla vērtība.

Attiecībā uz to grūtību, kas te ir jāatrisina, nav nekādas nozīmes tam apstāklim, ka daļa no virsvērtības, kas pārvērsta par peļņas un rentes formu, netiek patērēta kā ienākums, bet tiek izlietota uzkrāšanai. Tā šīs virsvērtības daļa, ko ietaupa kā uzkrāšanas fondu, tiek izlietota, lai izveidotu jaunu kapitālu, papildu kapitālu, bet nevis lai kompensētu veco kapitālu, — ne to sastāvdaļu, kas izlietota par darbaspēku, ne arī to sastāvdaļu, kas izlietota par darba līdzekļiem. Tātad vienkāršības labad te varam pieņemt, ka ienākumi pilnībā ir izlietoti personiskajam patēriņam. Šī grūtība ir divējāda. No vienas puses, gadskārtējā produkta vērtība, kura veidā tiek patērēti šie ienākumi — darba alga, peļņa, rente —, ietver sevī zināmu daļu vērtības, kas vienlīdzīga tajā ieejošā kapitāla pastāvīgās daļas vērtībai. Gadskārtējā produkta vērtība ietver sevī šo vērtības daļu virs tās vērtības daļas, kuru dod darba alga, un tās daļas, kas sadalās peļņā un rentē. Tātad gadskārtējā produkta vērtība = darba algai + + peļņa + rente + C, pie tam C pārstāv tā vērtības pastāvīgo daļu. Kādā veidā gada laikā ražotā vērtība, kas ir vienlīdzīga tikai darba algai + peļņa + rente, var nopirkt produktu, kura vērtība = = (darba algai + peļņa + rente) + C? Kādā veidā gada laikā ražotā vērtība var nopirkt produktu, kuram ir lielāka vērtība nekā šai vērtībai pašai?

No otras puses, ja neņemam vērā to pastāvīgā kapitāla daļu, kura nav iegājusi produktā un kura tāpēc, kaut arī ar samazinātu vērtību, joprojām pastāv pēc preču ražošanas gada laikā, ja mēs tādējādi uz laiku abstrahējamies no pielietotā, bet ne patērētā pamatkapitāla, tad izrādīsies, ka avansētā kapitāla pastāvīgā daļa izejvielu un palīgmateriālu formā ir pilnīgi iegājusi jaunajā produktā, turpretim daļa darba līdzekļu ir patērēta pilnīgi, bet otra daļa — tikai daļēji, t. i., tikai daļa tās vērtības ir patērēta ražošanā. Visa šī ražošanā patērētā pastāvīgā kapitāla daļa ir jākompensē in natura*. Pieņemot, ka visi pārējie apstākļi, it sevišķi darba ražīgais spēks, nav mainījušies, tās kompensēšanai ir vajadzīgs tāds pats darba daudzums kā agrāk, t. i., tā ir jā-

* — naturālā veidā. — *Red*

kompensē ar tāda paša lieluma vērtību. Pretējā gadījumā pati atražošana nevar notikt agrākajā mērogā. Bet kam šie darbi ir jāveic, un kas tos veic?

Kas attiecas uz pirmo grūtību — kam jāsamaksā produktā ietvertā vērtības pastāvīgā daļa un ar ko jāsamaksā? — tad jāpieņem, ka ražošanā patērētā pastāvīgā kapitāla vērtība no jauna parādās kā produkta vērtības daļa. Tas nav pretrunā ar otrās grūtības priekšnoteikumiem, jo jau «Kapitāla» I grāmatā, V nod. «Darba process un vērtības pieaugšanas process», bija parādīts, kādā veidā, vienkārši pievienojot jaunu darbu, kaut gan tas neatražo veco vērtību, bet rada tikai papildinājumu pie tās, rada tikai papildu vērtību, tomēr vienlaikus tiek saglabāta produktā vecā vērtība, bet līdz ar to tika parādīts, ka darbs to veic nevis tāpēc, ka tas ražo vērtību, t. i., nevis tāpēc, ka tas ir darbs vispār, bet gan tāpēc, ka tas funkcionē kā noteikts ražīgs darbs. Tādējādi nav vajadzīgs papildu darbs, lai saglabātu pastāvīgās daļas vērtību tajā produktā, par kuru tiek izdots ienākums, t. i., visa gada laikā radītā vērtība. Bet, protams, ir vajadzīgs jauns papildu darbs, lai kompensētu pastāvīgo kapitālu, kura vērtība un lietošanas vērtība patērēta pagājušajā gadā; bez tādas kompensācijas atražošana vispār nav iespējama.

Viss no jauna pievienotais darbs pārstāvēts gada laikā no jauna radītajā vērtībā, kura savukārt visa pārvēršas trijos ienākuma veidos: darba algā, peļņā un rentē. Tātad, no vienas puses, nepaliek uzvijas sabiedriskais darbs, lai kompensētu patērēto pastāvīgo kapitālu, kas jāatjauno pa daļai in natura un tā vērtībā, pa daļai tikai tā vērtībā (ciktāl runa ir vienkārši par pamatkapitāla nolietošanos). No otras puses, vērtība, ko radījis gadskārtējais darbs un kas sadalās darba algā, peļņā un rentē un šajās formās ir izlietojama, šķiet nepietiekama, lai samaksātu vai nopirktu kapitāla pastāvīgo daļu, kurai jābūt ietvertai gadskārtējā produktā virs jaunradītās vērtības.

Mēs redzam, ka šeit izvirzītā problēma jau ir atrisināta, pētījot visa sabiedriskā kapitāla atražošanu («Kapitāla» II grāmatā, III daļā). Te mēs atgriežamies pie šī jautājuma pirmām kārtām tāpēc, ka tur virsvērtība vēl nebija atklāta tās ienākuma formās — peļņā (uzņēmēja ienākums plus procents) un rentē — un tāpēc to nebija iespējams aplūkot šajās formās, tālāk, arī tāpēc, ka tieši ar darba algas, peļņas un rentes formu ir saistīta neticama kļūda visā politiskajā ekonomijā, sākot ar Ā. Smitu.

Mēs sadalījām tur visu kapitālu divos lielos nodalījumos: I nodalījumā, kas ražo ražošanas līdzekļus, un II nodalījumā, kas ražo individuālā patēriņa priekšmetus. Tas apstāklis, ka dažus produktus var gluži tāpat izmantot individuālajam patēriņam, kā arī kā ražošanas līdzekļus (zirgu, labību utt.), nepavisam neatspēko šī sadalījuma absolūto pareizību. Tā tiešām nav nekāda hipotēze, bet tikai fakta izteiksme. Aplūkosim kādas zemes gads-

kārtējo produktu. Daļa šī produkta, lai arī kāda ir tā spēja būt par ražošanas līdzekli, ietilpst individuālajā patēriņā. Tas ir produkts, par kuru tiek izdota darba alga, peļņa un rente. Šis produkts ir sabiedriskā kapitāla noteikta nodalījuma produkts. Iespējams, ka šis pats kapitāls ražo arī produktus, kuri pieder pie I nodalījuma. Ciktāl tas ir tā, tad ražīgi patērējamos produktus, kuri pieder pie I nodalījuma, dod nevis tā kapitāla daļa, kas patērēta II nodalījuma produktam, kuru tiešām saņem individuālajā patēriņā. Viss II nodalījuma produkts, kas ietilpst individuālajā patēriņā un par ko tāpēc tiek izdots ienākums, pārstāv tā ražošanai patērēto kapitālu plus ražotais pārpalikums. Tādējādi tas ir tikai patēriņa priekšmetu ražošanā ieguldītā kapitāla produkts. Un gluži tāpat gadskārtējā produkta I nodalījums, kas tiek izlietots kā atražošanas līdzekļi — izejmateriāls un darba rīki —, lai arī kāda vispār būtu šī produkta spēja naturaliter* būt par patēriņa priekšmetu, ir vienīgi ražošanas līdzekļu ražošanā ieguldītā kapitāla produkts. Nesalīdzināmi lielāka daļa produktu, kuri izveido pastāvīgo kapitālu, arī vieliski ir tādā formā, kurā tie nevar ietilpt individuālajā patēriņā. Ciktāl tomēr daļa produktu varētu ietilpt individuālajā patēriņā, ciktāl, piemēram, zemnieks var apēst savu sēklas labību vai nokaut savam individuālajam patēriņam savus darba lopus, tad jau pašas ekonomiskās nepieciešamības dēļ vien zemnieks ir spiests ar šo produktu daļu rīkoties tā, it kā šī daļa pastāvētu formā, kas nav derīga patēriņam.

Kā jau teikts, aplūkojot abus nodalījumus, mēs abstrahējamies no pastāvīgā kapitāla pamatdaļas, kura joprojām pastāv in natura un pēc savas vērtības, neatkarīgi no abu šķiru gadskārtējā produkta.

II nodalījumā, par kura produktiem tiek izdota darba alga, peļņa un rente, īsi sakot, tiek patērēti ienākumi, produkts pēc savas vērtības savukārt sastāv no trim sastāvdaļām. Viena sastāvdaļa ir vienlīdzīga ražošanā patērētās kapitāla pastāvīgās daļas vērtībai; otra sastāvdaļa ir vienlīdzīga ražošanai avansētā kapitāla mainīgajai daļai, kas izdota darba algai; beidzot, trešā sastāvdaļa ir vienlīdzīga ražotajai virsvērtībai, t. i., = peļņai + rente. II nodalījuma produkta pirmo sastāvdaļu, kapitāla pastāvīgās daļas vērtību, nevar patērēt nedz II nodalījuma kapitālisti, nedz strādnieki, nedz arī zemesīpašnieki. Tā neizveido nekādu daļu no viņu ienākuma, bet tā ir jāaizstāj in natura, un, lai tas varētu notikt, tā ir jāpārdod. Turpretim pārējās divas šī produkta sastāvdaļas ir vienlīdzīgas šajā nodalījumā ražoto ienākumu vērtībai = darba algai + peļņa + rente.

I nodalījumā produkts pēc formas sastāv no tādām pašām sastāvdaļām. Bet tā daļa, kura te izveido ienākumu, darba alga + + peļņa + rente, īsi sakot, kapitāla mainīgā daļa + virsvērtība,

* — naturāli. — *Red.*

te netiek patērēta šī I nodalījuma produkta naturālajā formā, bet gan II nodalījuma produktos. Tātad I nodalījuma ienākumu vērtība ir jāpatērē kā tā II nodalījuma produkta daļa, kura izveido šī nodalījuma kompensējamo pastāvīgo kapitālu. II nodalījuma produkta daļu, kurai jākompensē šī nodalījuma pastāvīgais kapitāls, patērē tās naturālajā formā I nodalījuma strādnieki, kapitālisti un zemesīpašnieki. Viņi izdod savus ienākumus par šo II nodalījuma produktu. No otras puses, I nodalījuma produktu, ciktāl tas pārstāv I nodalījuma ienākumu, ražīgi patērē tā naturālajā formā II nodalījums, kura pastāvīgo kapitālu tas kompensē in natura. Beidzot, I nodalījuma kapitāla patērēto pastāvīgo daļu kompensē šī nodalījuma paša produkti, kuri sastāv tieši no darba līdzekļiem, izejvielām un palīgmateriāliem utt., pa daļai tā, ka I nodalījuma kapitālisti apmainās savā starpā, pa daļai kompensē tā, ka daži no šiem kapitālistiem var tieši izlietot savu pašu produktu no jauna kā ražošanas līdzekli.

Aplūkosim agrāko vienkāršās atražošanas shēmu[230] («Kapitāla» II grāmata, XX nod., II):

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000 \\ \text{II. } 2000_c + 500_v + 500_m = 3000 \end{array}\right\} = 9000.$$

Saskaņā ar to II nodalījumā ražotāji un zemesīpašnieki patērē kā ienākumu $500_v + 500_m = 1000$; paliek 2000_c, kas jākompensē. Šos 2000_c patērē I nodalījuma strādnieki, kapitālisti un rentes saņēmēji, kuru ienākums = $1000_v + 1000_m = 2000$. II nodalījuma produktu patērē kā ienākumu I nodalījums, un I nodalījuma ienākums, kas izpaužas [individuāli] nepatērējamā produktā, tiek patērēts kā otrā nodalījuma pastāvīgais kapitāls. Tātad jākļūst skaidrībā par I nodalījuma 4000_c. Tas tiek kompensēts no I nodalījuma paša produkta = 6000 vai, pareizāk, = 6000—2000, jo šie 2000 jau ir pārvērsti par II nodalījuma pastāvīgo kapitālu. Jāpiezīmē, ka skaitļi, protams, ir ņemti patvaļīgi un tāpēc arī attiecība starp pirmā nodalījuma ienākuma vērtību un II nodalījuma pastāvīgā kapitāla vērtību šķiet patvaļīga. Tomēr ir taču skaidrs, ka, ja atražošanas process notiek normāli, pārējiem apstākļiem nemainoties, tātad, neņemot vērā uzkrāšanu, I nodalījuma darba algas, peļņas un rentes vērtības summai jābūt vienlīdzīgai II nodalījuma kapitāla pastāvīgās daļas vērtībai. Pretējā gadījumā vai nu II nodalījums nevarēs kompensēt savu pastāvīgo kapitālu, vai arī I nodalījumam nebūs iespējas pārvērst savu ienākumu no nepatērējamas formas patērējamā formā.

Tātad gadskārtējā preču produkta vērtība, gluži tāpat kā atsevišķa kapitāla ieguldījuma preču produkta vērtība un katras atsevišķās preces vērtība, sadalās divās sastāvdaļās: vienā sastāvdaļā *A*, kas kompensē avansētā pastāvīgā kapitāla vērtību, un otrā sastāvdaļā *B*, kas parādās ienākuma formā kā darba alga, peļņa un rente. Pēdējā vērtības sastāvdaļa, *B*, tajā ziņā ir pretstats pirmajai, *A*, ka *A*, pārējiem apstākļiem nemainoties

1) nekad nepieņem ienākuma formu, 2) pastāvīgi atgriežas atpakaļ kapitāla formā, un proti, pastāvīgā kapitāla formā. Tomēr arī otrā sastāvdaļa *B* savukārt ietver pati sevī pretstatu. Peļņai un rentei ir kopīgs ar darba algu tas, ka visas trīs ir ienākuma formas. Tomēr tās būtiski atšķiras ar to, ka peļņā un rentē pārstāvēta virsvērtība, t. i., nesamaksātais darbs, bet darba algā — samaksātais darbs. Daļa produkta vērtības, kas pārstāv izdoto darba algu, t. i., kas kompensē darba algu un kas, pieņemot, ka atražošana notiek tajā pašā mērogā un tajos pašos apstākļos, no jauna pārvēršas par darba algu, — šī daļa atplūst atpakaļ pirmām kārtām kā mainīgais kapitāls, kā kapitāla sastāvdaļa, kura ir no jauna jāavansē atražošanai. Šī sastāvdaļa funkcionē divējādi. Tā pastāv vispirms kapitāla formā un kā tāda tiek apmainīta pret darbaspēku. Strādnieka rokās tā pārvēršas par ienākumu, kuru viņš iegūst, pārdodot savu darbaspēku, tiek apmainīta kā ienākums pret dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem un tiek patērēta. Šis divkāršais process izpaužas ar naudas apgrozības starpniecību. Mainīgais kapitāls tiek avansēts naudā, tiek izmaksāts kā darba alga. Tā ir viņa kā kapitāla pirmā funkcija. Tas tiek apmainīts pret darbaspēku un pārvēršas par šī darbaspēka izpausmi, par darbu. Tāds šis process ir kapitālistam. Bet, otrkārt, par šo naudu strādnieki pērk sava preču produkta daļu, kuras lielumu nosaka šī nauda, un patērē to kā ienākumu. Ja neņemsim vērā naudas apgrozību, tad daļa strādnieka produkta atrodas kapitālista rokās klātesoša kapitāla formā. Šo daļu viņš avansē kā kapitālu, dod to strādniekam par jaunu darbaspēku, bet strādnieks patērē to kā ienākumu — tieši, kā arī mainot to pret citām precēm. Tādējādi produkta vērtības daļa, kuras uzdevums atražošanā ir pārvērsties par darba algu, par ienākumu strādniekiem, pirmām kārtām ieplūst atpakaļ kapitālista rokās kapitāla, precīzāk, mainīgā kapitāla formā. Tas apstāklis, ka tā atplūst atpakaļ šajā formā, ir būtisks nosacījums, lai pastāvīgi atjaunotos darba kā algota darba, ražošanas līdzekļu kā kapitāla un paša ražošanas procesa kā kapitālistiskā ražošanas procesa atražošana.

Lai lietu nesarežģītu ar nelietderīgu grūtību radīšanu, nepieciešams bruto ieņēmumu un tīro ieņēmumu atšķirt no bruto ienākuma un tīrā ienākuma.

Bruto ieņēmums jeb bruto produkts ir viss atražotais produkts. Neņemot vērā pielietoto, bet nepatērēto pamatkapitāla daļu, bruto ieņēmuma jeb bruto produkta vērtība ir vienlīdzīga ražošanā avansētā un patērētā pastāvīgā un mainīgā kapitāla vērtībai plus virsvērtība, kas sadalās peļņā un rentē. Jeb, ja aplūkojam nevis atsevišķa kapitāla, bet gan visa sabiedriskā kapitāla produktu, tad bruto ieņēmums ir vienlīdzīgs vieliskajiem elementiem, kuri izveido pastāvīgo un mainīgo kapitālu, plus virsprodukta vieliskie elementi, kuros pārstāvēta peļņa un rente.

Bruto ienākums ir tā vērtības daļa un ar to mērījamā bruto produkta [Bruttoprodukts oder Rohprodukts] daļa, kas paliek pāri, kad no visa ražotā produkta atskaita vērtības daļu un ar to mērījamo produkta daļu, kas kompensē ražošanā ieguldīto un tanī izlietoto pastāvīgo kapitālu. Bruto ienākums ir tātad vienlīdzīgs darba algai (vai tai produkta daļai, kas paredzēta pārvēršanai no jauna par strādnieka ienākumu) + peļņa + rente. Turpretim tīrais ienākums ir virsvērtība, tātad — virsprodukts, kas paliek pāri pēc darba algas atskaitīšanas un kas ir kapitāla realizētā un kopā ar zemesīpašnieku sadalāmā virsvērtība un virsprodukts, kuru mērī ar virsvērtību.

Mēs redzējām, ka katras atsevišķās preces vērtība un katra atsevišķā kapitāla visu preču produkta vērtība sadalās divās daļās: vienā, kura vienkārši kompensē pastāvīgo kapitālu, un otrā, kuras uzdevums — kaut gan zināma tās daļa atplūst atpakaļ kā mainīgais kapitāls, tātad atplūst atpakaļ arī kapitāla *formā* — tomēr ir tas, kas paredzēts, lai pilnīgi pārvērstos par bruto ienākumu un pieņemtu darba algas, peļņas un rentes formu, kuru summa ir bruto ienākums. Mēs redzējām, tālāk, ka tas pats ir vērojams arī attiecībā uz visa sabiedrības gadskārtējā produkta vērtību. Atšķirība starp atsevišķa kapitālista produktu un sabiedrības produktu ir tikai šāda: no atsevišķa kapitālista viedokļa tīrais ienākums atšķiras no bruto ienākuma, jo pēdējais ietver sevī darba algu, bet pirmais to izslēdz. Bet, ja aplūkojam visas sabiedrības ienākumu, tad nacionālais ienākums sastāv no darba algas plus peļņa, plus rente, t. i., no bruto ienākuma. Tomēr arī tā ir tikai abstrakcija, jo visa sabiedrība, pastāvot kapitālistiskajai ražošanai, pieņem kapitālistisko viedokli un uzskata par tīro ienākumu tikai ienākumu, kas sadalās peļņā un rentē.

Turpretim fantāzija, kā to, piemēram, izsaka Seja kgs, it kā nācijai viss ieņēmums, viss bruto produkts pārvēršoties par tīro ieņēmumu vai neatšķiroties no tā, tātad it kā šī atšķirība no nacionālā viedokļa vairs nepastāvētu, — šī fantāzija tikai nepieciešamā un galējā veidā izteic absurdo dogmu, kas vijas cauri visai politiskajai ekonomijai kopš A. Smita laikiem, it kā visa preču vērtība gala rezultātā pilnīgi sadalītos ienākumos — darba algā, peļņā un rentē.[51])

Protams, viegli saprast, kad runa ir par katru atsevišķo

---

[51]) Rikārdo izteic šādu ļoti veiksmīgu piezīmi par aplamo Seju: «Par tīro produktu un bruto produktu Seja kgs saka: «Visa ražotā vērtība ir bruto produkts; šī pati vērtība, atskaitot no tās ražošanas izmaksas, ir tīrais produkts» (II sēj., 491. lpp.)[251]. Tātad tīrais produkts nevar pastāvēt, tāpēc ka ražošanas izmaksas, pēc Seja kga, sastāv no rentes, darba algas un peļņas. 508. lappusē viņš saka: «Tātad produkta vērtība, ražīgo pakalpojumu vērtība, ražošanas izmaksu vērtība — visas tās ir vienādas vērtības, ja tikai lietas atstājam to dabiskajam plūdumam.» Ja no visa atskaitām visu, tad rezultātā nepaliks nekas» (*Ricardo*. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». London, 1821, ch. XXXII, p. 512, note). Starp citu, kā mēs redzēsim tālāk, Rikārdo arī nekur nav atspēkojis Smita preču cenas nepareizo analīzi, proti, šīs cenas sadalīšanos ienākumu vērtību summā. Rikārdo nedomā par šīs analīzes nepareizību un savā analīzē pieņem to kā pareizu tiktāl, ciktāl viņš «abstrahējas» no preču vērtības pastāvīgās daļas. Laiku pa laikam viņš atgriežas atpakaļ pie tā paša priekšstata.

kapitālistu, ka daļai viņa produkta no jauna jāpārvēršas par kapitālu (pat neņemot vērā atražošanas paplašināšanos jeb uzkrāšanu) un turklāt ne tikai par mainīgo kapitālu, kura uzdevums savukārt atkal pārvērsties par ienākumu strādniekam, t. i., par ienākuma formu, bet arī par pastāvīgo kapitālu, kurš nekad nevar pārvērsties par ienākumu. Visvienkāršākais ražošanas procesa novērojums to skaidri parāda. Grūtības sākas tikai tad, kad ražošanas procesu aplūkojam visā visumā. Visai tai produkta daļai, kas tiek patērēta kā ienākums darba algas, peļņas un rentes formā (pie tam ir gluži vienalga, vai tas ir personisks vai ražīgs patēriņš), piemītošo vērtību tiešām pilnīgi, kā to rāda analīze, sedz vērtības summa, kas sastāv no darba algas plus peļņa, plus rente, t. i., visa triju ienākumu vērtība, kaut gan šī produkta daļas vērtība, gluži tāpat kā tās daļas vērtība, kura neietilpst ienākumā, ietver sevī vērtības daļu = *C*, kas ir vienlīdzīga šajās daļās ietvertā pastāvīgā kapitāla vērtībai, tātad prima facie* nevar tikt izsmelta ar ienākuma vērtību. Šis apstāklis, kas ir, no vienas puses, praktiski neapstrīdams fakts, no otras puses, tikpat neapstrīdama teorētiska pretruna, rada grūtību, no kuras visvieglāk izvairās, apgalvojot, ka preču vērtība tikai šķietami, no atsevišķa kapitālista viedokļa ietver sevī kādu citu vērtības daļu, kas atšķiras no ienākuma formā pastāvošās. Frāze «kas vienam ir ienākums, otram kļūst kapitāls» atbrīvo no katras tālākas pētīšanas. Kādā veidā, ja visa produkta vērtību iespējams patērēt kā ienākumu, ir pie tam iespējama vecā kapitāla kompensācija; kādā veidā katra individuālā kapitāla produkta vērtība var būt vienlīdzīga triju ienākumu vērtības summai plus *C*, pastāvīgais kapitāls, bet visu kapitālu produktu vērtības summa vienlīdzīga triju ienākumu vērtības summai plus 0 — tas viss, protams, šādā gadījumā šķiet neatrisināma mīkla un visu to vajag tādā gadījumā izskaidrot tādējādi, ka šāda analīze vispār nespēj izzināt vienkāršos cenas elementus; vēl vairāk, tā riņķo burvju lokā un apmierinās ar to, ka uzdevuma atrisināšanu atliek līdz bezgalībai. Tādējādi to, kas parādās kā pastāvīgais kapitāls, iespējams sadalīt darba algā, peļņā un rentē, bet preču vērtības, kurās pārstāvēta darba alga, peļņa un rente, savukārt nosaka darba alga, peļņa un rente, un tā tālāk — līdz bezgalībai.[52]

* — acīm redzot. — *Red.*

[52] «Katrā sabiedrībā katras preces cena gala rezultātā ir reducējama uz vienu vai otru vai uz visām šīm trim daļām» (t. i., uz darba algu, peļņu un renti). «... Pie šīm trim daļām varētu varbūt pievienot kādu ceturto daļu, kas ir nepieciešama, lai kompensētu nomnieka kapitālu, t. i., viņa darba lopu un citu zemkopības darba līdzekļu nolietošanos. Bet ņemsim vērā, ka jebkura zemkopības darba rīka, piemēram, darba zirga cena savukārt sastāv no tām pašām trim daļām — rentes no zemes, uz kuras tas izaudzēts, darba, kas izlietots, to kopjot un izaudzējot, un nomnieka peļņas, kura avansē tiklab renti par zemi, kā arī darba algu par šo darbu. Tāpēc, kaut gan labības cena var segt tiklab zirga cenu, kā arī tā uzturēšanu, tomēr *pilna* cena sadalās tieši vai gala rezultātā tajās pašās trijās daļās: rentē, darbā (jāsaka: darba algā) un peļņā» (*A. Smith.* [«An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I. London, 1776, p. 60—61]). Mēs vēlāk parādīsim, ka A. Smits pats jūt šīs izvairīšanās pretrunīgumu un nepietiekamību, jo tā ir tikai izvairīšanās, kad viņš mūs sūta no Poncija pie Pilāta, nekur neparādīdams to īsteno kapitāla ieguldījumu, kurā produkta cena galīgi, bez atlikuma sadalītos šajās trijās daļās.

Pašos pamatos aplamā dogma, it kā preču vērtību gala rezultātā varot sadalīt darba algā + peļņa + rente, iegūst vēl arī tādu izteiksmi, it kā patērētājam gala rezultātā jāsamaksājot visa produkta visa vērtība vai arī — it kā naudas apgrozībai starp ražotājiem un patērētājiem gala rezultātā vajadzētu būt vienlīdzīgai ar naudas apgrozību starp pašiem ražotājiem (Tūks[232]); tās ir tēzes, kas ir tikpat nepareizas kā tā pamattēze, uz kuru tās balstās.

Grūtības, kas noved pie šīs nepareizās un prima facie absurdās analīzes, īsumā ir šādas:

1) tas, ka nav saprasta galvenā attiecība starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu un tāpēc arī virsvērtības daba, un līdz ar to arī visas kapitālistiskā ražošanas veida bāzes daba. Kapitāla katra atsevišķā produkta, katras atsevišķās preces vērtība ietver sevī vērtības daļu = pastāvīgajam kapitālam, vērtības daļu = mainīgajam kapitālam (kas pārvērsts par darba algu strādniekiem) un vērtības daļu = virsvērtībai (kas vēlāk sadalās peļņā un rentē). Kā tad ir iespējams, ka strādnieks par savu darba algu, kapitālists par savu peļņu, zemesīpašnieks par savu renti var nopirkt preces, no kurām katra ietver sevī ne tikai vienu no šīm sastāvdaļām, bet visas trīs, un kā ir iespējams, ka darba algas, peļņas un rentes vērtības summa, tātad triju ienākuma avotu kopsumma, var nopirkt preces, no kurām sastāv viss šo ienākumu saņēmēju patēriņš, preces, kuras ietver sevī ne tikai šīs trīs vērtības sastāvdaļas, bet vēl vienu lieku vērtības sastāvdaļu, proti, pastāvīgo kapitālu? Kā iespējams par triju daļu vērtību nopirkt četru daļu vērtību?[53]

Analīzi tam esam devuši «Kapitāla» II grāmatā, III daļā;

---

[53]) Prudons savu nespēju to saprast izsaka ar šādu aprobežotu formulu: strādnieks nevar atkal nopirkt pats savu produktu, tāpēc ka tanī ietilpst procents, kas pievienojies produkta ražošanas pašizmaksai.[233] Bet, lūk, kā viņu pamāca Ežēns Forkada kgs: «Ja Prudona iebildums būtu pareizs, tas attiektos ne tikai uz peļņu no kapitāla, bet iznīcinātu arī pašu rūpniecības pastāvēšanas iespēju. Ja strādnieks ir spiests maksāt 100 par lietu, par kuru viņš ir saņēmis tikai 80, ja darba alga spēj izpirkt produktā tikai vērtību, ko tā pati tajā ieguldījusi, tad tas nozīmē to pašu, ko apgalvojums, ka strādnieks nevar neko izpirkt, ka darba alga neko nevar samaksāt. Istenībā ražošanas izmaksās vienmēr ir ietverts kaut kas vairāk nekā strādnieka darba alga un pārdošanas cenā kaut kas vairāk nekā uzņēmēja peļņa, piemēram, izejmateriāla cena, kas bieži vien ir samaksāta ārzemēs ... Prudons ir aizmirsis par nacionālā kapitāla nepārtraukto augšanu; viņš ir aizmirsis, ka šī augšana nāk par labu visiem strādātājiem, tiklab uzņēmējiem, kā arī strādniekiem» («Revue des deux Mondes», 1848, t. XXIV, p. 998—999). Mums te ir buržuāziskās plānprātības optimisma paraugs tam visvairāk atbilstošajā dziļdomības formā. Pirmkārt, Forkada kgs domā, ka strādnieks nevarētu dzīvot, ja viņš nesaņemtu virs tās vērtības, kuru viņš ražo, augstāku vērtību, turpretim istenībā kapitālistiskais ražošanas veids nebūtu iespējams, ja strādnieks tiešām saņemtu vērtību, kuru tas ražo. Otrkārt, viņš pilnīgi pareizi vispārina to grūtību, kuru Prudons ir izvirzījis šādā aprobežotā formā. Preču cena ietver sevī pārpalikumu ne tikai virs darba algas, bet arī virs peļņas, un proti, vērtības pastāvīgo daļu. Tādējādi arī kapitālists saskaņā ar Prudona prātojumu nevarētu izpirkt preces par savu peļņu. Kā Forkads atrisina šo mīklu? Ar bezjēgas frāzi par kapitāla augšanu. Tātad kapitāla pastāvīgai augšanai jāizpaužas, starp citu, arī tajā apstāklī, ka preču cenas analīze, kas ekonomistam nav iespējama, ja kapitāls ir 100, kļūst lieka, ja kapitāls ir 10 000. Ko teiktu par ķīmiķi, kas uz jautājumu — ar ko izskaidrojams, ka zemkopības produktā ir vairāk oglekļa nekā pašā augsnē? — atbildētu: tas ir izskaidrojams ar lauksaimnieciskās ražošanas pastāvīgu augšanu. Labi domātā vēlēšanās atklāt buržuāziskajā pasaulē labāko no visām iespējamām pasaulēm aizstāj vulgārajā politiskajā ekonomijā jebkuru nepieciešamību mīlēt patiesību un tiekties uz zinātnisku pētīšanu.

2) tas, ka nav saprasts, kā un kāpēc darbs, pievienojot jaunu vērtību, saglabā veco vērtību jaunā formā, neradot šo pēdējo vērtību no jauna;

3) tas, ka nav saprasts atražošanas procesa kopsakars, kā atražošana izpaužas nevis attiecībā pret atsevišķu kapitālu, bet attiecībā pret visu kapitālu; nav saprasta grūtība, kādā veidā produkts, kurā realizējas darba alga un virsvērtība, t. i., visa vērtība, ko radījis viss gada laikā no jauna pievienotais darbs, var kompensēt savu vērtības pastāvīgo daļu un līdz ar to var tikt reducēts uz vērtību, ko ierobežo ienākumi; kādā veidā, tālāk, ražošanā patērēto pastāvīgo kapitālu iespējams vieliski un pēc vērtības kompensēt ar jaunu kapitālu, lai gan visa no jauna pievienotā darba summa realizējas tikai darba algā un virsvērtībā un pilnīgi pārstāvēta abu vērtību summā. Tieši tā ir galvenā grūtība — analizēt atražošanu un tās dažādo sastāvdaļu attiecības tiklab no to vieliskā rakstura puses, kā arī no to vērtības attiecību puses;

4) bet te pievienojas tālāka grūtība, kura vēl pastiprinās, tiklīdz virsvērtības dažādās sastāvdaļas parādās kā savstarpēji patstāvīgi ienākumi. Šī grūtība ir tā, ka ienākuma un kapitāla stingrās definīcijas savstarpēji mainās, maina savu vietu, tā ka no atsevišķa kapitālista viedokļa šķiet esam tikai relatīvas definīcijas, kuras tomēr izzūd, aplūkojot visu ražošanas procesu. Piemēram, pastāvīgo kapitālu ražojošā I nodalījuma strādnieku un kapitālistu ienākums kompensē kā vieliski, tā pēc vērtības patērēšanas līdzekļus ražojošā II nodalījuma kapitālistu pastāvīgo kapitālu. Tādējādi var apiet grūtību ar šāda priekšstata palīdzību: tas, kas vienam ir ienākums, otram ir kapitāls, un tāpēc šīm definīcijām nav nekāda sakara ar preces vērtības sastāvdaļu īsteno nošķiršanos. Tālāk, preces, kuru uzdevums galu galā ir izveidot vieliskos elementus, par kuriem tiek izdots ienākums, t. i., patēriņa priekšmeti, piemēram, vilnas dzija, vadmala, gada laikā pārvietojas dažādās pakāpēs. Vienā pakāpē tās izveido pastāvīgā kapitāla daļu, otrā — tās tiek patērētas individuāli, tātad pilnīgi ietilpst ienākuma sastāvā. Tātad var iedomāties kopā ar A. Smitu, ka pastāvīgais kapitāls ir tikai šķietams preču vērtības elements, kas izzūd visā kopsakarā. Tāpat notiek, tālāk, mainīgā kapitāla apmaiņa pret ienākumu. Strādnieks pērk par savu darba algu daļu preču, kas sastāda viņa ienākumu. Ar to viņš vienlaikus kompensē kapitālistam mainīgā kapitāla naudas formu. Beidzot, produktu daļa, kas izveido pastāvīgo kapitālu, tiek kompensēta vai nu in natura, vai arī pašiem pastāvīgā kapitāla ražotājiem izdarot maiņu, — tas ir process, ar kuru patērētājiem nav nekāda sakara. Neņemot to vērā, var rasties nepareizs priekšstats, it kā patērētāju ienākums kompensētu visu produktu, tātad arī vērtības pastāvīgo daļu;

5) nerunājot jau par jucekli, ko rada vērtību pārvēršanās par ražošanas cenām, rodas arī otrs juceklis, virsvērtībai pārvēršoties

par dažādām īpatnējām ienākuma formām, kas ir patstāvīgas attiecībā cita pret citu un pieder pie dažādiem ražošanas elementiem, tāpēc ka virsvērtība pārvēršas par peļņu un renti. Aizmirst, ka preču vērtības ir pamats un ka šīs preču vērtības sadalīšanās atsevišķās sastāvdaļās un šo vērtības sastāvdaļu tālāka attīstība par ienākuma formām, to pārvēršanās par dažādu ražošanas faktoru dažādu īpašnieku attiecībām pret šīm atsevišķajām vērtības sastāvdaļām, to sadalījums starp šiem īpašniekiem atbilstoši noteiktām kategorijām un tituliem gluži neko negroza pašā vērtības definīcijā un tās likumā. Tikpat maz groza vērtības likumu tas apstāklis, ka peļņas izlīdzināšanās, t. i., visas virsvērtības sadalīšana starp dažādiem kapitāliem, un šķēršļi, kurus pa daļai (ar absolūto renti) liek zemesīpašums šīs izlīdzināšanās ceļā, ir cēlonis tam, ka preču regulējošās vidējās cenas novirzās no preču individuālajām vērtībām. Tas atkal ietekmē tikai virsvērtības pievienošanu dažādu preču cenām, bet neatceļ pašu virsvērtību un preču kopējo vērtību kā šo cenas dažādo sastāvdaļu avotu.

Te mūsu priekšā ir quid pro quo*, ko aplūkojam nākamajā nodaļā un kas nenovēršami ir saistīts ar ilūziju, it kā vērtība rodas no savām pašas sastāvdaļām. Konkrētāk sakot, preces vērtības dažādās sastāvdaļas iegūst ienākumos patstāvīgas formas, un kā šādi ienākumi tās tiek saistītas ar ražošanas atsevišķiem vieliskiem elementiem kā to avotiem, nevis ar preces vērtību kā to avotu. Tās tiešām ir saistāmas ar minētajiem īpašajiem avotiem, tomēr nevis kā vērtības sastāvdaļas, bet gan kā ienākumi, kā vērtības sastāvdaļas, ko saņem šīs noteiktās ražošanas aģentu kategorijas: strādnieks, kapitālists, zemesīpašnieks. Tomēr var iedomāties, ka šīs vērtības sastāvdaļas nerodas, sadaloties preču vērtībai, bet gan, otrādi, izveido to tikai savienojoties; tad veidojas skaistais burvju loks: preču vērtība rodas no darba algas, peļņas un rentes vērtības summas, un darba algas, peļņas, rentes vērtību savukārt nosaka preču vērtība utt.[54]

---

* — jēdzienu sajaukšana (burtiski, viena uzskatīšana par otru). — *Red.*

[54]) «Par materiāliem, izejvielām un gataviem ražojumiem iztērētais apgrozāmais kapitāls pats sastāv no precēm, kuru nepieciešamo cenu sastāda tie paši elementi, tā ka pieskaitīt šo apgrozāmā kapitāla daļu pie nepieciešamās cenas elementiem, aplūkojot kādas zemes preču kopumu, nozīmētu ierēķināt tos divreiz» (*Storch.* «Cours d'Économie Politique etc.». T. II. [St. Pétersbourg, 1815], p. 140). Ar šiem apgrozāmā kapitāla elementiem Storhs saprot (pamatkapitāls ir tikai apgrozāmā kapitāla pārgrozīta forma) vērtības pastāvīgo daļu. «Ir taisnība, ka strādnieka darba alga, tāpat kā tā daļa uzņēmēja peļņas, kas sastāv no darba algām, ja aplūkojam tās kā eksistences līdzekļu daļu, savukārt sastāv no precēm, kas pirktas par tirgus cenu un arī ietver sevī darba algu, rentes no kapitāla, zemes rentes un uzņēmēju peļņu... šis apsvērums kalpo tikai tam, lai pierādītu, ka nav iespējams sadalīt nepieciešamo cenu tās visvienkāršākajos elementos» (turpat, piezīme). Savā darbā «Considérations sur la nature du revenu national» (Paris, 1824) Storhs polemikā ar Seju, tiesa, saprot visu nejēdzību, pie kuras noved nepareizā preču vērtības analīze, kas sadala to tikai ienākumos, un pareizi novērtē visu šo secinājumu aplamību — nevis no atsevišķu kapitālistu, bet gan no nācijas viedokļa —, tomēr pats viņš neiet ne soli uz priekšu nepieciešamās cenas analīzē, par kuru viņš savā darbā «Cours...» paskaidro, ka nepieciešamo cenu nav iespējams sadalīt tās īstenajos elementos, neatliekot šķietamajā kustībā uz priekšu uzdevuma atrisināšanu līdz bezgalībai. «Skaidrs, ka gadskārtējā produkta vērtība sadalās pa daļai kapitālos, pa daļai peļņā un ka katra no šīm gadskārtējā produkta vērtības daļām regulāri pērk produktus, kas nepieciešami nācijai tiklab tādēļ, lai saglabātos tās kapitāls, kā arī tādēļ, lai atjaunotos tās patērēšanas fonds» ([«Considérations sur la nature du

Pastāvot normālam atražošanas stāvoklim, tikai daļa jaunpievienotā darba tiek izlietota pastāvīgā kapitāla ražošanai un tātad kompensēšanai, proti, tieši tā daļa, kas kompensē patēriņa priekšmetu, ienākuma vielisko elementu ražošanā patērēto pastāvīgo kapitālu. Tas izlīdzinās tādējādi, ka minētā pastāvīgā kapitāla daļa neprasa no II nodalījuma papildu darbu. Bet pastāvīgais kapitāls, kas (ja aplūkojam visu atražošanas procesu, kurā tātad ir ietverta arī iepriekš minētā I un II nodalījuma izlīdzināšanās) nav jaunpievienotā darba produkts, kaut gan šo produktu nebūtu iespējams ražot bez tā, — šis pastāvīgais kapitāls ir pakļauts atražošanas procesa laikā vieliskā ziņā nejaušībām un briesmām, kuras var to samazināt. (Tālāk, ja aplūkojam to no vērtības puses, tad arī šajā ziņā tā vērtība var samazināties, mainoties darba ražīgajam spēkam; tas tomēr attiecas tikai uz atsevišķiem kapitālistiem.) Atbilstoši tam daļa peļņas, tātad virsvērtības un tāpēc arī virsprodukta, kurā pārstāvēts (ja aplūkojam to no vērtības viedokļa) tikai jaunpievienotais darbs, tiek izlietota kā apdrošināšanas fonds. Pie tam neko nemaina tas, vai šo apdrošināšanas fondu vada apdrošināšanas sabiedrība kā atsevišķu uzņēmumu vai ne. Tā ir vienīgā ienākuma daļa, kas netiek patērēta kā ienākums un netiek obligāti izlietota kā uzkrāšanas fonds. Vai tā faktiski ir uzkrāšanas fonds vai tikai sedz atražošanas trūkumus, tas ir atkarīgs no nejaušības. Tā ir arī vienīgā virsvērtības un virsprodukta un tātad arī virsdarba daļa, kurai, tāpat kā daļai, kas tiek izlietota uzkrāšanai, tātad atražošanas procesa paplašināšanai, jāsaglabājas arī pēc kapitālistiskā ražošanas veida iznīcināšanas. Protams, tas paredz, ka daļu, ko regulāri patērē tiešie ražotāji, neierobežos tās tagadējais minimālais līmenis. Atskaitot virsdarbu par labu tiem, kuri sava vecuma dēļ vēl nevar vai vairs nevar piedalīties ražošanā, atkrīt jebkāds darbs, lai uzturētu tos, kas nestrādā. Ja pievērsīsimies cilvēku sabiedrības sākuma periodam, tad redzēsim, ka te vēl nav ražotu ražošanas līdzekļu, tātad nav pastāvīgā kapitāla, kura vērtība ieiet produktā un kurš tāda paša mēroga atražošanas procesā ir jākompensē in natura no produkta apmēros, kurus nosaka tā vērtība. Bet daba te tieši dod dzīvei nepieciešamos līdzekļus, kuri nav jāražo. Tāpēc tā atstāj mežonim, kuram jāapmierina tikai ļoti mazas vajadzības, laiku nevis tam, lai izmantotu vēl neeksistējošus ražošanas līdzekļus jaunai ražošanai, bet gan tam, lai virs darba, ko prasa dabā eksistējošo dzīvei nepieciešamo līdzekļu piesavināšanās, tiktu izlietots darbs citu dabas produktu pārvēršanai par ražošanas līdzek-

revenu national». Paris, 1824], p. 134—135) ... «Vai tā (no sava darba dzīvojošā zemnieka ģimene) var dzīvot savos šķūņos un zirgu staļļos, pārtikt no sava sēklas fonda un lopbarības, ģērbties savu darba lopu ādās, izklaidēties ar saviem zemkopības rīkiem? Saskaņā ar Seja kga tēzēm uz visiem šiem jautājumiem vajadzētu atbildēt pozitīvi» (135.—136. lpp.) ... «Ja atzīstam, ka nācijas ienākums ir vienlīdzīgs tās bruto produktam, t. i., ka no šī produkta nav jāatskaita nekāds kapitāls, tad būs arī jāatzīst, ka nācija var neražīgi patērēt visu sava gadskārtējā produkta vērtību, ne mazākajā mērā nekaitējot savam nākamajam ienākumam» (147. lpp.). «Produkti, kas izveido nācijas kapitālu, nav patērējami» (150. lpp.).

ļiem — stopu, akmens nazi, laivu utt. Šis process, ja aplūkojam to tikai no vieliskās puses, pilnīgi atbilst mežoņu sabiedrībā procesam, kurā virsvērtība pārvēršas atpakaļ par jaunu kapitālu. Uzkrāšanas procesā pastāvīgi notiek šāda uzvijas darba produkta pārvēršanās par kapitālu; un tas apstāklis, ka katrs jauns kapitāls rodas no peļņas, rentes un citām ienākuma formām, t. i., no virsdarba, rada nepareizo priekšstatu, it kā visa preču vērtība rastos no ienākuma. Šī peļņas atpakaļpārvēršanās par kapitālu, izdarot tuvāku analīzi, rāda, ka papildu darbs — kas vienmēr parādās ienākuma formā — nesaglabā vai neatražo agrāko kapitālo vērtību, bet gan, ciktāl tā netiek patērēta kā ienākums, rada jaunu papildu kapitālu.

Visa grūtība rodas no tā, ka viss jaunpievienotais darbs, ciktāl tā radītā vērtība nav reducējama uz darba algu, parādās kā peļņa, ko te saprotam kā virsvērtības formu vispār, t. i., kā vērtību, kura neko nav maksājusi kapitālistam un kurai tāpēc, protams, nav viņam jākompensē nekas avansēts, nekāds kapitāls. Tāpēc šāda vērtība pastāv brīvas papildu bagātības formā, īsi sakot, no atsevišķa kapitālista viedokļa viņa ienākuma formā. Bet šo jaunradīto vērtību vienādi var patērēt tiklab ražīgi, kā arī individuāli, vienādi kā kapitālu un kā ienākumu. Daļēji tā jau pēc savas naturālās formas ir jāpatērē ražīgi. Tādējādi ir skaidrs, ka ik gadus pievienotais darbs rada kā kapitālu, tā arī ienākumu, un tas arī atklājas uzkrāšanas procesā. Bet daļa darbaspēka, kas tiek izlietota, lai radītu jaunu kapitālu (tātad, pēc analoģijas, tā darba dienas daļa, kuru mežonis izlieto nevis tādēļ, lai piesavinātos pārtikas produktus, bet gan tādēļ, lai izgatavotu darba rīku, ar kura palīdzību tas piesavinās pārtikas produktus), kļūst tāpēc nesaskatāma, ka viss virsdarba produkts pirmām kārtām parādās peļņas formā, — apzīmējums, kam īstenībā nav nekā kopīga ar pašu šo virsproduktu, bet kas skar tikai kapitālista privāto attiecību pret tā iekasēto virsvērtību. Īstenībā strādnieku radītā virsvērtība sadalās ienākumā un kapitālā, t. i., patērēšanas līdzekļos un papildu ražošanas līdzekļos. Bet agrākais, no pagājušā gada atlikušais pastāvīgais kapitāls (atskaitot to daļu, kas ir bojāta un tātad pro tanto* iznīcināta, tātad ciktāl agrākais kapitāls nav jāatražo, — un šādi atražošanas procesa traucējumi pieder pie apdrošināšanas sfēras), aplūkojot to no vērtības puses, netiek atražots ar jaunpievienotā darba palīdzību.

Tālāk, mēs redzam, ka daļa jaunpievienotā darba pastāvīgi tiek uzsūkta atražošanas un patērētā pastāvīgā kapitāla kompensēšanas procesā, kaut gan šis jaunpievienotais darbs sadalās tikai ienākumos — darba algā, peļņā un rentē. Bet pie tam neņem vērā 1) ka daļa no šī darba produkta vērtības *nav* šī jaunpievienotā darba produkts, bet jau eksistējušais un patērētais pastāvīgais

---

* — attiecīgi. — *Red.*

kapitāls, ka tāpēc tā produkta daļa, kura pārstāv šo vērtības daļu, arī nepārvēršas par ienākumu, bet kompensē in natura šī pastāvīgā kapitāla ražošanas līdzekļus, 2) ka vērtības daļa, kas tiešām pārstāv šo jaunpievienoto darbu, netiek patērēta in natura kā ienākums, bet kompensē pastāvīgo kapitālu citā sfērā, kur tā pārvēršas tādā naturālā formā, kurā tā ir patērējama kā ienākums, bet kura savukārt atkal nav vienīgi jaunpievienotā darba produkts.

Ķamēr atražošana notiek nemainīgā mērogā, katrs patērētais pastāvīgā kapitāla elements ir jākompensē in natura ar atbilstoša veida jauna eksemplāra palīdzību, kurš būtu tāds pats — ja ne daudzuma un formas ziņā, tad iedarbīguma ziņā. Ja darba ražīgais spēks paliek agrākais, tad šī naturālā kompensēšana ietver sevī tās pašas vērtības kompensēšanu, kāda pastāvīgajam kapitālam bijusi tā agrākajā formā. Bet, ja darba ražīgais spēks pieaug tā, ka tos pašus vieliskos elementus iespējams atražot ar mazāk darba, tad produkta mazākā vērtības daļa var pilnīgi kompensēt in natura pastāvīgo daļu. Uzvija šādā gadījumā var vai nu dot pamatu jauna papildu kapitāla izveidošanai, vai dot iespēju lielākai daļai produkta piešķirt patēriņa priekšmetu formu, vai arī dot iespēju samazināt virsdarbu. Turpretim, ja darba ražīgais spēks samazināsies, tad agrākā kapitāla kompensēšanai būs vajadzīga lielāka daļa produkta, virsprodukts samazināsies.

Peļņas vai vispār jebkuras virsvērtības formas atpakaļpārvēršanās par kapitālu rāda — ja neņemam vērā vēsturiski noteiktu ekonomisku formu un aplūkojam šo pārvēršanos vienkārši kā jaunu ražošanas līdzekļu izveidošanu —, ka vēl arvien ir spēkā tas stāvoklis, kad strādnieks izlieto darbu ne tikai tiešo dzīvei nepieciešamo līdzekļu iegūšanai, bet arī ražošanas līdzekļu ražošanai. Peļņas pārvēršanās par kapitālu nozīmē tikai to, ka daļa uzvijas darba tiek izlietota, lai radītu jaunus papildu ražošanas līdzekļus. Ķa tas notiek formā, kur peļņa pārvēršas par kapitālu, tas tikai nozīmē, ka nevis strādnieks, bet gan kapitālists rīkojas ar uzvijas darbu. Ķa šim uzvijas darbam vispirms jāiziet stadija, kurā tas parādās kā ienākums (bet, piemēram, mežoņu sabiedrībā parādās kā uzvijas darbs, kas tieši vērsts uz ražošanas līdzekļu ražošanu), tas tikai nozīmē, ka šo darbu vai tā produktu piesavinās tas, kas nestrādā. Bet, kas īstenībā pārvēršas par kapitālu, tā nav peļņa kā tāda. Virsvērtības pārvēršanās par kapitālu nozīmē tikai to, ka virsvērtību un virsproduktu kapitālists nepatērē kā ienākumu, individuāli. Īstenībā šāda pārvēršanās notiek ar vērtību, ar materializētu darbu resp. ar produktu, kurā tieši pārstāvēta šī vērtība vai pret kuru tā tiek mainīta, iepriekš pārvēršot to par naudu. Un tad, kad peļņa pārvēršas par kapitālu, jaunā kapitāla avots ir nevis šī noteiktā virsvērtības forma, nevis peļņa. Virsvērtība pie tam tikai pārvēršas no vienas formas otrā. Bet ne jau šī formas pārvēršanās padara to par kapitālu. Ķā kapitāls

tagad funkcionē prece un tās vērtība. Bet tam apstāklim, ka preces vērtība nav samaksāta — un tikai tāpēc tā kļūst par virsvērtību —, nav gluži nekādas nozīmes no darba materializācijas viedokļa, no pašas vērtības viedokļa.

Pārpratums izpaužas dažādās formās. Piemēram, tajā apstāklī, ka preces, no kurām sastāv pastāvīgais kapitāls, tāpat ietver sevī darba algas, peļņas un rentes elementus. Vai arī: tas, kas vienam ir ienākums, tas otram ir kapitāls, un tāpēc tās ir vienkārši subjektīvas attiecības. Tā, piemēram, vērptuves īpašnieka dzija ietver sevī daļu vērtības, kura viņam ir peļņa. Tātad austuves īpašnieks, pērkot dziju, realizē vērptuves īpašnieka peļņu, bet viņam pašam šī dzija ir tikai viņa pastāvīgā kapitāla daļa.

Bez tā, kas jau agrāk bija teikts par ienākuma un kapitāla attiecību, vēl jāpiezīmē, ka tas, kas no vērtības viedokļa līdz ar dziju kā sastāvdaļa ietilpst austuves īpašnieka kapitālā, ir dzijas vērtība. Kā pašam vērptuves īpašniekam šīs vērtības daļas sadalās kapitālā un ienākumā, citiem vārdiem, samaksātā un nesamaksātā darbā, — tam nav nekādas nozīmes pašas preces vērtības noteikšanā (ja neņemam vērā pārmaiņas, ko nosaka vidējā peļņa). Tomēr te vēl slēpjas priekšstats, it kā peļņa, vispār virsvērtība, būtu uzvija virs preces vērtības, kas rodas tikai ar pielikumu, savstarpēju krāpšanu, peļņu no atsavināšanas. Ja tiek samaksāta preces ražošanas cena vai pat preces vērtība, tad, protams, tiek samaksātas arī preces vērtības sastāvdaļas, kas parādās tās pārdevējam ienākuma formā. Par monopolcenām te, protams, nav runas.

Otrkārt, ir gluži pareizi, ka preču sastāvdaļas, no kurām sastāv pastāvīgais kapitāls, ir reducējamas, tāpat kā jebkura cita preču vērtība, uz vērtības daļām, kas ražotājiem un ražošanas līdzekļu īpašniekiem sadalās darba algā, peļņā un rentē. Te ir tikai kapitālistiskā formā izteikts tas fakts, ka katra preču vērtība ir tikai precē ietvertā sabiedriski nepieciešamā darba mērs. Bet jau «Kapitāla» pirmajā grāmatā bija parādīts, ka tas nemaz netraucē jebkura kapitāla preču produktam saskaldīties atsevišķās daļās, no kurām viena pārstāv vienīgi kapitāla pastāvīgo daļu, otra — kapitāla mainīgo daļu un trešā — tikai virsvērtību.

Štorhs izteic arī daudzu citu domas, kad saka:

«Pārdodamie produkti, kas sastāda nacionālo ienākumu, politiskajā ekonomijā jāaplūko no diviem viedokļiem: kā vērtības attiecībā uz indivīdiem un kā labumi attiecībā uz nāciju, tāpēc ka nācijas ienākums netiek noteikts tā kā atsevišķa indivīda ienākums — pēc tā vērtības, bet gan pēc tā derīguma vai pēc tām vajadzībām, kuras tas var apmierināt» («Considérations sur la nature du revenu national». Paris, 1824, p. 19).

Pirmkārt, tā ir nepareiza abstrakcija — aplūkot nāciju, kuras ražošanas veids dibināts uz vērtību, kura, tālāk, organizēta kapitālistiski, — aplūkot to kā koporganismu [Gesamtkörper], kurš strādā tikai nacionālo vajadzību apmierināšanai.

Otrkārt, iznīcinot kapitālistisko ražošanas veidu, bet saglabājot sabiedrisko ražošanu, vērtības noteikšana paliek dominējošā tajā ziņā, ka darba laika regulēšana un sabiedriskā darba sadalīšana starp dažādām ražošanas grupām, beidzot, visu to aptveroša grāmatvedība kļūst svarīgāka nekā jebkad agrāk.

PIECDESMITĀ NODAĻA

KONKURENCES RADĪTĀ ŠĶIETAMĪBA

Bija jau parādīts, ka preču vērtība resp. šo preču kopējās vērtības regulētā ražošanas cena sadalās

1) tajā vērtības daļā, kas kompensē pastāvīgo kapitālu jeb pārstāv agrāko darbu, kurš, izgatavojot preci, patērēts ražošanas līdzekļu formā, citiem vārdiem, preces ražošanas procesā iegājušo ražošanas līdzekļu vērtībā resp. cenā. Te mēs vienmēr runājam nevis par atsevišķām precēm, bet par preču kapitālu, t. i., par to formu, kurā pārstāvēts kapitāla produkts noteiktā laika posmā, piemēram, gada laikā; atsevišķa prece ir tikai preču kapitāla elements, un tās vērtība sadalās analoģiski tajās pašās sastāvdaļās, kādās sadalās preču kapitāla vērtība;

2) tajā vērtības daļā, kas sastāda mainīgo kapitālu, kurš izmērī strādnieka ienākumus un pārvēršas strādniekam par viņa darba algu, ko strādnieks tātad ir atražojis šajā kapitāla vērtības mainīgajā daļā, īsi sakot, vērtības daļā, kurā pārstāvēta samaksātā darba daļa, kurš preces ražošanā no jauna pievienots pirmajai pastāvīgajai vērtības daļai;

3) virsvērtībā, t. i., preču produkta vērtības tajā daļā, kurā pārstāvēts nesamaksātais darbs jeb virsdarbs. Šī pēdējā vērtības daļa savukārt pieņem patstāvīgas formas, kas līdz ar to ir ienākuma formas: kapitāla peļņas formu (procents no kapitāla kā tāds un uzņēmēja ienākums no kapitāla kā funkcionējoša kapitāla) un zemes rentes formu, kuru saņem ražošanas procesā līdzi darbojošās zemes īpašnieks. 2. un 3. sastāvdaļa, t. i., tā vērtības sastāvdaļa, kas vienmēr pieņem ienākuma formu — darba algas (protams, tikai pēc tam, kad pēdējā iepriekš izgājusi cauri mainīgā kapitāla formai), peļņas un rentes veidā —, atšķiras no 1. pastāvīgās sastāvdaļas ar to, ka tā ietver visu to vērtību, kurā materializējas šai pastāvīgajai daļai, preces ražošanas līdzekļiem, no jauna pievienotais darbs. Ja neņemam vērā vērtības pastāvīgo daļu, tad ir pareizs apgalvojums, ka preces vērtība, ciktāl tā pārstāv no jauna pievienoto darbu, vienmēr sadalās trijās daļās, kas izveido trīs ienākuma formas — darba algu, peļņu un renti,[55]

[55] Kapitāla pastāvīgajai daļai pievienotajai vērtībai sadaloties darba algā, peļņā un zemes rentē, rodas, pats par sevi saprotams, vērtības daļas. Var, protams, iedomāties, ka tās eksistē tieši produktā, kurā pārstāvēta šī vērtība, t. i., tieši produktā, ko ražojuši zināmas īpašas ražošanas sfēras, piemēram, kokvilnas vērptuvju strādnieki un

kuru vērtības attiecīgos lielumus, t. i., tās attiecīgās daļas, kādas šie lielumi ieņem visā vērtībā, nosaka jau iepriekš minētie dažādie specifiskie likumi. Bet būtu nepareizs pretējais apgalvojums, ka darba algas vērtība, peļņas norma un rentes norma izveido patstāvīgus, konstituējošus vērtības elementus, kuru savienošanās rezultātā iznāk — ja neņem vērā pastāvīgo sastāvdaļu — preces vērtība, citiem vārdiem, nepareizs būtu apgalvojums, ka tās izveido preču vērtības resp. ražošanas cenas konstituējošās sastāvdaļas.[56]

Starpība tūdaļ ir redzama.

Pieņemsim, ka kapitāla 500 ražotā produkta vērtība ir $400_c + 100_v + 150_m = 650$; 150_m sadalās savukārt 75 vienībās peļņas + + 75 vienības rentes. Pieņemsim, tālāk, lai novērstu nevajadzīgas grūtības, ka tas ir vidēja sastāva kapitāls, tā ka tā ražošanas cena sakrīt ar tā vērtību, — sakrišana, kas vienmēr var notikt, ja šī atsevišķā kapitāla produktu var aplūkot kā tā lielumam atbilstošas visas kapitāla daļas produktu.

Te darba alga, kas ir mērījama ar mainīgo kapitālu, ir 20% no avansētā kapitāla, virsvērtība, attiecināta pret visu kapitālu, ir 30%, un proti, 15% peļņas un 15% rentes. Visa tā preces vērtības sastāvdaļa, kurā materializēts no jauna pievienotais darbs, ir vienlīdzīga $100_v + 150_m = 250$. Tās lielums nav atkarīgs no tā, ka tā sadalās darba algā, peļņā un rentē. Šo pēdējo daļu samērs mums liecina, ka darbaspēks, par kuru samaksāts, teiksim, 100 st. mārc., ir devis darba daudzumu, kas izpaužas naudas summā 250 st. mārc. Mēs redzam no tā, ka strādnieks ir veicis virsdarba $1\frac{1}{2}$ reizes vairāk nekā darba pašam sev. Ja darba diena = 10 stundām, tad viņš ir strādājis 4 stundas sev un 6 stundas kapitālistam. Tātad strādnieku darbs, kuriem samaksātas 100 st. mārc., izpaužas naudas vērtībā 250 st. mārc. Izņemot šo vērtību 250 st. mārc. apmērā, nav nekā cita, ko dalīt starp strādnieku un kapitālistu, starp kapitālistu un zemesīpašnieku. Tāda ir visa vērtība, kas pievienota ražošanas līdzekļu vērtībai 400. Tāpēc preču vērtība 250, kas ražota minētajā veidā un ko nosaka tajā materializētā darba daudzums, sprauž robežu tām dividendēm, kuras strādnieks, kapitālists un zemesīpašnieks var iegūt no šīs vērtības darba algas, peļņas un rentes formā.

kapitālisti, tātad dziļā. Tomēr īstenībā tās pārstāvētas šajā produktā ne vairāk un ne mazāk kā kādā citā precē, kā kādā citā tādas pašas vērtības vieliskās bagātības sastāvdaļā. Praktiski darba alga taču tiek samaksāta naudā, t. i., tīrā vērtības izteiksmē; tas pats ir pareizi attiecībā uz procentu un renti. Tiešām, kapitālistam viņa produkta pārvēršanās vērtības tīrajā izteiksmē ir ļoti svarīga; kā savu priekšnoteikumu to prasa jau pati sadalīšana. Vai šīs vērtības pārvēršas atpakaļ tajā pašā produktā, tajā pašā precē, no kuras ražošanas tās radušās, vai strādnieks nopērk atpakaļ daļu no tieši viņa ražotā produkta, vai arī viņš nopērk cita un kvalitatīvi citāda darba produktu — visam tam nav nekāda sakara ar aplūkojamo jautājumu. Rodbertusa kgs gluži nevajadzīgi iekarst šajā jautājumā.

[56]) «Pietiek, ja atzīmē, ka tas pats vispārējais likums, kas regulē izejvielas un rūpniecības preču vērtību, attiecināms arī uz metāliem; to vērtība ir atkarīga nevis no peļņas normas, nevis no darba algas normas un nevis no rentes, kas tiek maksāta par raktuvēm, bet gan no visa darba daudzuma, kas nepieciešams, lai iegūtu metālu un nogādātu to tirgū» (*Ricardo*. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». London, 1821, ch. III, p. 77).

Pieņemsim, ka kapitāls ar to pašu organisko sastāvu, t. i., ar to pašu attiecību starp izlietoto dzīvo darbaspēku un iedarbināto pastāvīgo kapitālu, ir spiests maksāt 100 st. märc. vietā 150 st. märc. par to pašu darbaspēku, kas iedarbina pastāvīgo kapitālu 400; pieņemsim, tālāk, ka arī virsvērtība jaunā proporcijā sadalās peļņā un rentē. Tā kā mēs pieņemam, ka tagad mainīgais kapitāls 150 st. märc. apmērā iedarbina to pašu darba masu, kādu agrāk iedarbināja kapitāls 100 st. märc. apmērā, tad jaunražotā vērtība joprojām būtu = 250 un visa produkta vērtība joprojām = 650, bet mums tad būtu $400_c + 150_v + 100_m$, un šie 100_m sadalītos, teiksim, 45 vienībās peļņas un 55 vienībās rentes. Proporcija, kādā visa jaunražotā vērtība tagad sadalās starp darba algu, peļņu un renti, būtu gluži cita; gluži cits būtu arī visa avansētā kapitāla lielums, kaut gan tas iedarbina to pašu kopējo darba masu, ko iedarbināja agrāk. Darba alga būtu $27^3/_{11}$%, peļņa — $8^2/_{11}$%, rente — 10% no avansētā kapitāla, tātad visa virsvērtība būtu nedaudz lielāka par 18%.

Darba algas celšanās rezultātā būtu mainījies visa darba nesamaksātās daļas lielums un līdz ar to arī virsvērtības lielums. Pastāvot desmitstundu darba dienai, strādniekam vajadzētu tagad 6 stundas strādāt sev un tikai 4 stundas kapitālistam. Mainītos arī attiecība starp peļņu un renti; samazinātā virsvērtība tiktu sadalīta starp kapitālistu un zemesīpašnieku jaunā proporcijā. Beidzot, tā kā pastāvīgā kapitāla vērtība būtu palikusi nemainīga un avansētā mainīgā kapitāla vērtība būtu pieaugusi, tad samazinātā virsvērtība izpaustos vēl vairāk pazeminātā bruto peļņas normā, pie tam ar pēdējo mēs te saprotam visas virsvērtības attiecību pret visu avansēto kapitālu.

Pārmaiņa darba algas vērtībā, peļņas normā un rentes normā, lai arī kā iedarbotos likumi, kas regulē šo daļu savstarpējo attiecību, var notikt tikai robežās, kuras nosaka jaunradītās preču vērtības lielums = 250 vienības. Izņēmums varētu būt tikai tajā gadījumā, ja rente būtu dibināta uz monopolcenu. Tas neko negrozītu likumā, bet tikai sarežģītu pētījumu. Jo, ja mēs šajā gadījumā aplūkotu tikai pašu produktu, tad pārmaiņa atklātos tikai virsvērtības sadalījumā, bet, ja mēs aplūkotu šī produkta relatīvo vērtību salīdzinājumā ar citām precēm, tad mēs atrastu tikai to atšķirību, ka daļa virsvērtības no precēm tiktu pārnesta uz šo specifisko preci.

Īsumā atkārtojam:

Produkta vērtība	Jaunā vērtība	Virsvērtības norma	Bruto peļņas norma
Pirmais gadījums: $400c + 100v + 150m = 650$	250	150%	30%
Otrais gadījums: $400c + 150v + 100m = 650$	250	$66^2/_3$%	$18^2/_{11}$%

Pirmām kārtām virsvērtība ir pazeminājusies par vienu trešdaļu no sava agrākā lieluma, no 150 uz 100. Peļņas norma pazeminājusies nedaudz vairāk nekā par vienu trešdaļu, no 30% uz 18%, jo samazinātā virsvērtība tagad tiek aprēķināta uz pieaugušo avansēto kopējo kapitālu. Bet arī tā nepavisam nav nokritusies tādā pašā attiecībā kā virsvērtības norma. Šī pēdējā no $\frac{150}{100}$ nokritusies uz $\frac{100}{150}$, t. i., no 150% uz $66^2/_3$%, bet peļņas norma pazeminājusies tikai no $\frac{150}{500}$ uz $\frac{100}{550}$ jeb no 30% uz $18^2/_{11}$%. Tādējādi peļņas norma krītas relatīvi vairāk nekā virsvērtības masa, bet mazāk nekā virsvērtības norma. Tālāk, mēs redzam, ka produktu vērtības, tāpat kā masas, paliek nemainīgas, ja tiek pielietots tas pats darba daudzums, kaut gan avansētais kapitāls, pieaugot tā mainīgajai sastāvdaļai, ir pieaudzis. Šis avansētā kapitāla pieaugums atsauktos, protams, ļoti jūtami uz kapitālistu, kas sāk jaunu uzņēmumu. Bet no visas atražošanas viedokļa mainīgā kapitāla pieaugšana nozīmē tikai vienu — ka lielākā daļa vērtības, kas radīta no jauna ar jaunpievienotā darba palīdzību, pārvēršas par darba algu un tātad pirmām kārtām par mainīgo kapitālu, bet nepārvēršas par virsvērtību un virsproduktu. Tātad produkta vērtība paliek nemainīga, jo to ierobežo, no vienas puses, pastāvīgā kapitālā vērtība = 400, no otras puses, skaitlis 250, kurā pārstāvēts no jauna pievienotais darbs. Bet abi šie lielumi ir palikuši nemainīgi. Jaunais produkts, ciktāl tas no jauna ieplūst pastāvīgajā kapitālā, pārstāv zināmajā vērtības lielumā to pašu lietošanas vērtības masu, ko agrāk; tātad tā pati pastāvīgā kapitāla elementu masa saglabā to pašu vērtību. Citāds stāvoklis būtu tad, ja darba alga būtu paaugstinājusies ne tāpēc, ka strādnieks saņemtu lielāku daļu no sava paša darba, bet gan ja viņš saņemtu lielāku daļu no sava paša darba tāpēc, ka būtu pazeminājies darba ražīgums. Tad visa vērtība, kurā izpaužas tas pats samaksātā un nesamaksātā darba daudzums, paliktu nemainīga, bet produkta masa, kurā pārstāvēts šis darba daudzums, samazinātos, un tātad pieaugtu katras attiecīgās produkta daļas cena, jo katra šāda daļa tagad pārstāv lielāku darba daudzumu. Paaugstinātā darba alga 150 vienības nepārstāvētu vairāk produkta nekā agrākā darba alga 100; pazeminātā virsvērtība 100 vienības pārstāvētu tikai $^2/_3$ no tā produkta, $66^2/_3$% no tās lietošanas vērtību masas, kas agrāk izpaudās kā 100. Šajā gadījumā sadārdzinātos arī pastāvīgais kapitāls, ciktāl tajā ietilpst šis produkts. Bet tās nebūtu darba algas celšanās sekas. Tieši otrādi, darba algas celšanās būtu preču sadārdzināšanās sekas un tā paša darba daudzuma pazemināta ražīguma sekas. Te rodas ilūzija, it kā darba algas celšanās sadārdzinātu produktu; īstenībā šī celšanās

ir nevis cēlonis, bet gan sekas no preču vērtības pārmaiņas pazemināta darba ražīguma rezultātā.

Ja turpretim, pārējiem apstākļiem nemainoties, t. i., pieņemot, ka agrāko izlietotā darba daudzumu joprojām pārstāvētu 250 vienības, celtos vai pazeminātos darba pielietoto ražošanas līdzekļu vērtība, tad arī vienas un tās pašas produkta masas vērtība celtos vai pazeminātos par to pašu lielumu, $450_c + 100_v + 150_m$ dod produkta vērtību = 700, turpretim $350_c + 100_v + 150_m$ dod tā paša produkta masas vērtībai tikai 600 agrāko 650 vietā. Tātad, kad pieaug vai samazinās avansētais kapitāls, ko iedarbina tas pats daudzums darba, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, pieaug vai pazeminās produkta vērtība, ja avansētais kapitāls pieaug vai samazinās, tāpēc ka mainās kapitāla pastāvīgās daļas vērtības lielums. Turpretim tā nemainās, ja avansētais kapitāls pieaug vai samazinās, tāpēc ka mainās kapitāla mainīgās daļas vērtības lielums, nemainoties darba ražīgajam spēkam. Pastāvīgā kapitāla vērtības pieaugumu vai samazināšanos nekompensē nekāda pretēja virziena kustība. Mainīgā kapitāla pieaugumu vai samazināšanos, nemainoties darba ražīgumam, kompensē virsvērtības otrādi ejoša kustība, tā ka mainīgā kapitāla vērtība plus virsvērtība, t. i., vērtība, ko darbs no jauna pievienojis ražošanas līdzekļiem un kas no jauna radīta produktā, paliek nemainīga.

Ja turpretim mainīgā kapitāla vērtības vai darba algas pieaugums vai samazināšanās ir preču cenas sadārdzināšanās vai pazemināšanās sekas, t. i., zināmajā kapitāla ieguldījumā pielietotā darba ražīguma samazināšanās vai pieaugšanas sekas, tad tas ietekmē produkta vērtību. Bet darba algas celšanās vai pazemināšanās te nav cēlonis, bet gan tikai sekas.

Ja turpretim iepriekš minētajā piemērā, nemainoties pastāvīgajam kapitālam = 400_c, $100_v + 150_m$ pārmainītos par $150_v + 100_m$, t. i., pieaugtu mainīgais kapitāls, nevis tāpēc, ka darba ražīgais spēks pazeminātos dotajā ražošanas nozarē, piemēram, kokvilnas vērptuvēs, bet, teiksim, zemkopībā, kas piegādā strādniekam pārtikas produktus, — tātad tāpēc, ka sadārdzinātos šie pārtikas produkti, tad produkta vērtība nemainītos. Vērtība 650 vienības tagad, tāpat kā iepriekš, būtu pārstāvēta tajā pašā kokvilnas dzijas masā.

No iepriekš minētā izriet, tālāk, sekojošais: ja ekonomijas u. tml. rezultātā samazinās pastāvīgā kapitāla izmaksas tajās ražošanas nozarēs, kuru produkti ietilpst strādnieka patēriņā, tad tas var novest pie darba algas samazināšanās tādā pašā mērā kā paša izlietotā darba ražīguma tieša pieaugšana, jo palētina strādnieka dzīvei nepieciešamos līdzekļus, — tātad var novest pie virsvērtības celšanās, tā ka peļņas norma te pieaugtu divu cēloņu rezultātā: pirmkārt, tāpēc ka samazinās pastāvīgā kapitāla vērtība un, otrkārt, tāpēc ka pieaug virsvērtība. Aplūkojot virsvērtības pārvēršanos par peļņu, mēs pieņēmām, ka darba alga nepazeminās,

bet paliek pastāvīga, jo tur mums vajadzēja pētīt peļņas normas svārstības neatkarīgi no virsvērtības normas pārmaiņām. Turklāt tur noskaidrotajiem likumiem ir vispārējs raksturs, tie ir piemērojami arī tiem kapitāla ieguldījumiem, kuru produkti ietilpst strādnieka patēriņā, kuru produkta vērtības pārmaiņa tātad neietekmē darba algu.

Tātad tās vērtības nošķiršanās un sadalīšanās, kura katru gadu ar jauna darba palīdzību tiek no jauna pievienota ražošanas līdzekļiem resp. pastāvīgajam kapitālam, — šīs vērtības nošķiršanās un sadalīšanās dažādās ienākuma formās — darba algā, peļņā un rentē — nepavisam nemaina pašas vērtības robežas, to vērtības summu, kas sadalās starp šīm dažādajām kategorijām, gluži tāpat kā šo atsevišķo daļu savstarpējās attiecības pārmaiņa nevar mainīt šo daļu summu, šo doto vērtības lielumu. Dotais skaitlis 100 vienmēr paliek viens un tas pats, vai nu mēs to sadalīsim uz 50+50, vai uz 20+70+10, vai uz 40+30+30. To produkta vērtības daļu, kas sadalās šajos ienākumos, gluži tāpat kā kapitāla vērtības pastāvīgo daļu, nosaka preču vērtība, t. i., katrā attiecīgajā gadījumā precēs materializētā darba daudzums. Tādējādi, pirmkārt, ir dota preču vērtības masa, kas sadalās starp darba algu, peļņu un renti, — dota tātad absolūtā robeža šo preču vērtības atsevišķo daļu summai. Otrkārt, kas attiecas uz pašām atsevišķajām kategorijām, tad to vidējās un regulējošās robežas arī ir dotas. Šādas ierobežošanas bāze ir darba alga. To, no vienas puses, regulē dabas likums; tās minimālo robežu nosaka dzīvei nepieciešamo līdzekļu fiziskais minimums, kāds nepieciešams strādniekam, lai uzturētu un atražotu savu darbaspēku, — nosaka tātad noteikts daudzums preču. Šo preču vērtību nosaka darba laiks, kas vajadzīgs to atražošanai, un līdz ar to ražošanas līdzekļiem jaunpievienotā darba tā daļa jeb katras darba dienas tā daļa, kuru strādnieks izlieto, lai ražotu un atražotu šo dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtības ekvivalentu. Ja, piemēram, viņa vienas dienas dzīvei nepieciešamo līdzekļu vidējā vērtība ir vienlīdzīga 6 stundām vidēja darba, tad viņam caurmērā jāstrādā sev 6 stundas dienā. Viņa darbaspēka patiesā vērtība novirzās no šī fiziskā minimuma; tā ir dažāda atkarībā no klimata un sabiedriskās attīstības līmeņa; tā ir atkarīga ne tikai no fiziskām, bet arī no vēsturiskā attīstībā tapušām sabiedriskajām vajadzībām, kuras kļūst par otru dabu. Bet katrā zemē un katrā zināmā periodā šī regulējošā vidējā darba alga ir zināms lielums. Tādējādi visu pārējo ienākumu vērtība tiek ierobežota. Tā vienmēr ir vienlīdzīga vērtībai, kurā iemiesojas visa darba diena (kura te sakrīt ar vidējo darba dienu, jo aptver visu darba masu, ko iedarbina viss sabiedriskais kapitāls), mīnus šīs dienas tā daļa, kas iemiesojas darba algā.

Tās robežu tātad iezīmē tās vērtības robeža, kurā izpaužas nesamaksātais darbs, t. i., šī nesamaksātā darba daudzums. Ja darba dienas tā daļa, kuru strādnieks izlieto savas darba algas vērtības atražošanai, atrod savu galējo robežu darba algas fiziskajā minimumā, tad darba dienas otra daļa — tā, kurā pārstāvēts virsdarbs un tātad tā vērtības daļa, kas izteic virsvērtību, — atrod savu robežu darba dienas fiziski iespējamā maksimumā, t. i., tajā kopējā katras dienas darba laika daudzumā, kādu strādnieks vispār var dot, pieņemot, ka viņš saglabā un atražo savu darbaspēku. Tā kā šajā pētījumā runa ir par tās vērtības sadalīšanu, kurā pārstāvēts viss darbs, kas no jauna pievienots gada laikā, tad darba dienu varam aplūkot te kā pastāvīgu lielumu un mēs pieņemam darba dienu par tādu neatkarīgi no tā, daudz vai maz tā novirzās no sava fiziski iespējamā maksimuma. Tādējādi absolūtā robeža tai vērtības daļai, kas izveido virsvērtību un sadalās peļņā un zemes rentē, ir dota; to nosaka darba dienas nesamaksātās daļas lielums, kuru dabūjam, atskaitot no visas darba dienas tās samaksāto daļu, tātad tā visa produkta vērtības daļa, kurā šis virsdarbs realizējas. Ja par peļņu nosauksim, kā es to izdarīju, virsvērtību, kas ierobežota šajos ietvaros un aprēķināta uz visu avansēto kapitālu, tad šī peļņa, aplūkojot to no tās absolūtā lieluma puses, ir vienlīdzīga virsvērtībai un tātad tās robežas ir tikpat likumsakarīgi noteiktas kā virsvērtības robežas. Bet peļņas normas līmenis arī ir lielums, kas ietverts zināmās robežās, kuras nosaka preču vērtība. Tā ir visas virsvērtības attiecība pret visu ražošanai avansēto sabiedrisko kapitālu. Ja šis kapitāls = 500 (teiksim, miljonu) un virsvērtība = 100, tad 20% ir peļņas normas absolūtā robeža. Sabiedriskās peļņas sadalīšanās saskaņā ar šo normu starp dažādās ražošanas sfērās ieguldītiem kapitāliem rada ražošanas cenas, kas novirzās no preču vērtībām un ir īstenās regulējošās vidējās tirgus cenas. Bet šī novirzīšanās neatceļ nedz to, ka cenas ir vērtību noteiktas, nedz arī peļņas likumsakarīgās robežas. Ja preces vērtība ir vienlīdzīga tās ražošanai patērētajam kapitālam *k* plus tajā ietvertā virsvērtība, tad preces ražošanas cena ir vienlīdzīga tās ražošanai patērētajam kapitālam *k* plus virsvērtība, kas iznāk uz šo preci saskaņā ar vispārējo peļņas normu, piemēram, 20% no kapitāla, kurš avansēts šīs preces ražošanai, ieskaitot tiklab tiešām patērēto, kā arī tikai pielietoto kapitālu. Bet šo 20% pielikumu pašu nosaka virsvērtība, ko radījis viss sabiedriskais kapitāls, un tās attiecība pret kapitāla vērtību; tieši tāpēc tā ir 20%, nevis 10% vai 100%. Tādējādi vērtību pārvēršanās par ražošanas cenām neatceļ peļņas robežas, bet tikai maina peļņas sadalījumu starp dažādiem atsevišķiem kapitāliem, no kuriem sastāv sabiedriskais kapitāls, — sadala to starp tiem vienmērīgi, proporcionāli tai daļai, kuru katrs no tiem ieņem visā kapitālā. Tirgus cenas ceļas augstāk un krītas zemāk par šo regulējošo ražošanas cenu, bet šādas svārstības savstarpēji iznīcinās.

Ja aplūkojam datus par cenām ilgstošā periodā, neņemot vērā tos gadījumus, kad darba ražīgā spēka pārmaiņas rezultātā mainās preču patiesā vērtība, kā arī tos gadījumus, kad ražošanas procesu traucē kāda dabas vai sabiedrības nelaime, tad mūs pārsteigs vispirms samērā šaurie novirzīšanās ietvari un pēc tam regularitāte, ar kādu šīs novirzes līdzsvarojas. Mēs atradīsim te to regulējošo vidējo lielumu kundzību, uz kuru Ketlē norādījis attiecībā uz sabiedriskām parādībām.[234] Ja preču vērtību izlīdzināšanās par ražošanas cenām neatduras ne pret kādiem šķēršļiem, tad rente reducējas uz diferenciālo renti, t. i., tā izlīdzina tikai to virspeļņu, ko regulējošā ražošanas cena dotu zināmai kapitālistu daļai un ko tagad piesavinās zemesīpašnieks. Tātad te rente atrod savu noteikto vērtības robežu tajās peļņas individuālo normu novirzēs, kas rodas tāpēc, ka ražošanas cenas regulē vispārējā peļņas norma. Ja zemesīpašums neļauj izlīdzināties preču vērtībām par ražošanas cenām un piesavinās absolūto renti, tad šo pēdējo ierobežo zemkopības produktu vērtības uzvija virs to ražošanas cenas, tātad tajos ietvertās virsvērtības uzvija virs peļņas, ko kapitāli saņem atbilstoši vispārējai peļņas normai. Šī starpība te iezīmē robežu rentei, kura atkal ir tikai noteikta daļa no zināmās un precēs ietvertās virsvērtības.

Beidzot, ja virsvērtības izlīdzināšanās par vidējo peļņu sastaptu dažādās ražošanas sfērās šķēršļus mākslīgu vai dabisku monopolu veidā un, konkrēti, zemesīpašuma monopola veidā, tā ka kļūtu iespējama monopolcena, kas pārsniedz preču ražošanas cenu un vērtību, uz kurām iedarbojas monopols, tomēr preču vērtības noteiktās robežas līdz ar to nebūtu atceltas. Zināmu preču monopolcena tikai pārnestu daļu no pārējo preču ražotāju peļņas uz precēm ar monopolcenu. Netiešā veidā rastos vietēji traucējumi virsvērtības sadalīšanās procesā starp dažādām ražošanas sfērām, bet šādi traucējumi nemainītu pašas virsvērtības robežu. Ja prece ar šādu monopolcenu ietilptu strādnieka nepieciešamo patēriņa priekšmetu skaitā, tā celtu darba algu un līdz ar to pazeminātu virsvērtību, ja strādniekam joprojām izmaksātu visu viņa darbaspēka vērtību. Tāda prece varētu pazemināt darba algu zem darbaspēka vērtības, bet tikai ciktāl darba alga pārsniedz sava fiziskā minimuma robežu. Te monopolcena tiktu samaksāta, atskaitot no reālās darba algas (t. i., no lietošanas vērtību summas, ko saņem strādnieks, veicot zināmu daudzumu darba) un no citu kapitālistu peļņas. Robežas, kuru ietvaros monopolcena var traucēt preču cenu normālo regulēšanos, būtu stingri noteiktas un precīzi aprēķināmas.

Tādējādi, gluži tāpat kā no jauna pievienotās un vispār ienākumos sadalāmās preču vērtības sadalīšanās atrod savas zināmās un regulējošās robežas savstarpējā attiecībā starp nepieciešamo darbu un virsdarbu, darba algu un virsvērtību, gluži tāpat arī pašas virsvērtības sadalīšanās peļņā un zemes rentē atrod savas

robežas likumos, kas regulē peļņas normu izlīdzināšanos. Kas attiecas uz sadalīšanos procentā un uzņēmēja ienākumā, tad robežas tiem abiem, kopā ņemtiem, izveido vidējā peļņa. Tā dod to noteikto vērtības lielumu, kura robežās šim sadalījumam jānotiek un kura robežās tas tikai arī var notikt. Noteiktajai proporcijai, kādā notiek sadalīšanās, te ir nejaušs raksturs, t. i., to nosaka vienīgi konkurences attiecības. Kamēr citos gadījumos pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvars iznīcina tirgus cenu novirzes no tās regulējošām vidējām cenām, t. i., iznīcina konkurences ietekmi, te līdzsvars ir vienīgais noteicējs. Bet kāpēc? Tāpēc, ka vienam un tam pašam ražošanas faktoram, kapitālam, jāsadala viņa saņemtā virsvērtība starp diviem šī paša ražošanas faktora īpašniekiem. Bet tas apstāklis, ka te nav noteiktas likumiskas robežas vidējās peļņas sadalīšanai, neatceļ šīs peļņas kā preču vērtības daļas robežas — tāpat kā uzņēmuma peļņas robežu neietekmē tas fakts, ka divi tās kompanjoni kaut kādu ārēju apstākļu rezultātā dala šo peļņu savā starpā nevienādās daļās.

Tātad, ja tā preču vērtības daļa, kurā pārstāvēts ražošanas līdzekļu vērtībai jaunpievienotais darbs, sadalās dažādās daļās, kas pēc tam ienākumu veidā iegūst savstarpēji patstāvīgas formas, tad no tā vēl nepavisam neizriet, ka darba algu, peļņu un renti vajadzētu aplūkot kā konstituējošus elementus, no kuru savienojuma jeb summas rodas pašu preču regulējošā cena («natural price», prix nécessaire)*; tādā kārtā nevis preču vērtība — atskaitot no tās vērtības pastāvīgo daļu — būtu sākotnējā vienība, kas sadalās minētajās trijās daļās, bet gan, otrādi, cena katrai no šīm trijām daļām tiktu nosacīta patstāvīgi, un, tikai saliekot šos trīs neatkarīgos lielumus, mēs dabūtu preces cenu. Īstenībā preces vērtība ir lielums, kas zināms iepriekš, tā ir visa darba algas, peļņas un rentes kopējā summa, lai arī kādi būtu to relatīvie lielumi. Bet minētajā nepareizajā izpratnē darba alga, peļņa un rente ir trīs patstāvīgi vērtības lielumi, kuru kopējais lielums rada, ierobežo un nosaka preču vērtības lielumu.

Pirmām kārtām ir skaidrs, ka tad, ja darba alga, peļņa un rente konstituētu preču cenu, tad tam vienādā mērā vajadzētu attiekties tiklab uz preču vērtības pastāvīgo daļu, kā arī uz tās otru daļu, kurā pārstāvēts mainīgais kapitāls un virsvērtība. Tātad šo pastāvīgo daļu tādā gadījumā varētu neņemt vērā, jo preču vērtība, no kurām tā sastāv, gluži tāpat būtu reducējama uz darba algas, peļņas un rentes vērtības summu. Kā jau tika parādīts, šis uzskats noliedz pat to, ka šāda vērtības pastāvīgā daļa pastāv.

Tālāk, skaidrs, ka te atkrīt katrs vērtības jēdziens. Paliek tikai priekšstats par cenu tajā nozīmē, ka darbaspēka, kapitāla un zemes īpašniekiem tiek samaksāta zināma summa naudas. Bet kas ir nauda? Nauda nav lieta, bet noteikta vērtības forma, tātad tā

---

* — «dabiskā cena», «nepieciešamā cena». — *Red.*

atkal paredz vērtību. Tātad pieņemsim, ka noteikts daudzums zelta vai sudraba tiek samaksāts par šiem ražošanas elementiem vai domās tiek pielīdzināts šim daudzumam. Bet zelts un sudrabs taču (un «izglītotais» ekonomists lepojas, ka viņš to ir izpratis) paši ir preces tāpat kā jebkuras citas preces. Tātad zelta un sudraba cenu tāpat nosaka darba alga, peļņa un rente. Tātad mēs nevaram darba algu, peļņu un renti noteikt ar to, ka tās tiek pielīdzinātas zināmam daudzumam zelta un sudraba, jo šī zelta un sudraba vērtība, ar kuru tās jānovērtē kā ar to ekvivalentu, vispirms pati ir jānovērtē ar tām neatkarīgi no zelta un sudraba, t. i., neatkarīgi no jebkuras preces vērtības, kura pati tieši ir minēto triju faktoru produkts. Tātad teikt, it kā darba algas, peļņas un rentes vērtība būtu tā, ka tās ir vienlīdzīgas zināmam daudzumam zelta un sudraba, nozīmētu tikai teikt, ka tās ir vienlīdzīgas zināmam daudzumam darba algas, peļņas un rentes.

Aplūkosim pirmām kārtām darba algu. Jo arī no šī viedokļa jāsāk ar darbu. Kā tad tiek noteikta darba algas regulējošā cena, tā cena, ap kuru svārstās tās tirgus cenas?

Teiksim, ka to nosaka darbaspēka pieprasījums un piedāvājums. Bet par kādu darbaspēka pieprasījumu te ir runa? Par kapitāla pieprasījumu. Tātad pieprasījums pēc darba ir tas pats, kas kapitāla piedāvājums. Lai runātu par kapitāla piedāvājumu, mums vispirms jāzina, kas ir kapitāls. No kā sastāv kapitāls? Aplūkosim tā visvienkāršāko izpausmi — no naudas un precēm. Bet nauda ir tikai preces forma. Tātad no precēm. Bet preču vērtību, pēc mūsu pieņēmuma, vispirms nosaka šīs preces ražojošā darba cena, darba alga. Darba alga te ir priekšnoteikums un tiek aplūkota kā elements, kas konstituē preču cenu. Tātad šī cena jānosaka darba piedāvājuma attiecībai pret kapitālu. Paša kapitāla cena ir vienlīdzīga to preču cenai, no kurām tas sastāv. Kapitāla pieprasījums pēc darba ir vienlīdzīgs kapitāla piedāvājumam. Un kapitāla piedāvājums ir vienlīdzīgs noteiktas cenas preču summas piedāvājumam, un šo cenu pirmām kārtām regulē darba cena, bet darba cena atkal ir vienlīdzīga tai preču cenas daļai, no kuras sastāv mainīgais kapitāls, ko maksā strādniekam apmaiņā pret viņa darbu, un preču cenu, no kurām sastāv šis mainīgais kapitāls, pirmām kārtām nosaka atkal darba cena, jo preču cenu nosaka darba algas, peļņas un rentes cena. Tātad, lai noteiktu darba algu, mēs nevaram pamatoties uz kapitālu kā uz priekšnoteikumu, jo paša kapitāla vērtība tiek noteikta, piedaloties darba algai.

Neko nepalīdz turklāt arī konkurences piesaistīšana šajā lietā. Konkurence liek darba tirgus cenām celties vai kristies. Bet pieņemsim, ka darba pieprasījums un piedāvājums savstarpēji sedz viens otru. Kas tad noteiks darba algu? Konkurence. Bet mēs taču tieši pieņēmām, ka konkurence vairs nedarbojas, ka tās abu pretējos virzienos vērsto spēku līdzsvara rezultātā tā vairs neietekmē. Mēs taču tieši gribam atrast darba algas dabisko cenu, t. i., nevis

to darba cenu, ko regulē konkurence, bet gan to, kura, gluži otrādi, regulē konkurenci.

Nekas cits neatliek kā noteikt darba nepieciešamo cenu ar strādnieka dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem. Bet šie dzīvei nepieciešamie līdzekļi ir preces, kurām ir cena. Tātad darba cenu nosaka dzīvei nepieciešamo līdzekļu cena un dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenu, tāpat kā visu citu preču cenu, pirmām kārtām nosaka darba cena. Tātad dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenas noteikto darba cenu nosaka darba cena. Darba cena nosaka pati sevi. Citiem vārdiem sakot, mēs nezinām, kas nosaka darba cenu. Darbam te vispār ir cena, tāpēc ka mēs to aplūkojam kā preci. Tātad, lai runātu par darba cenu, mums jāzina, kas ir cena vispār. Bet, kas ir cena vispār, tieši to mēs šādā veidā neuzzināsim.

Bet pieņemsim, ka mēs šādā iepriecinošā veidā esam noteikuši darba nepieciešamo cenu. Kāds tad ir stāvoklis ar vidējo peļņu, ar katra kapitāla peļņu, kas normālos apstākļos ir preces cenas otrais elements? Vidējo peļņu vajag noteikt ar vidējās peļņas normu, bet kā nosaka šo pēdējo? Ar kapitālistu savstarpējo konkurenci? Bet konkurence jau paredz peļņas pastāvēšanu. Tā paredz dažādas peļņas normas un tātad dažādu peļņu vienās un tajās pašās vai dažādās ražošanas nozarēs. Konkurence var ietekmēt peļņas normu tikai tiktāl, ciktāl tā ietekmē preču cenas. Konkurence var sasniegt tikai to, ka ražotāji vienas un tās pašas ražošanas sfēras robežās pārdod savas preces par vienādām cenām, bet dažādu ražošanas nozaru robežās — par cenām, kuras dod tiem vienādu peļņu, vienādu proporcionālu pielikumu pie preces cenas, ko jau daļēji ir noteikusi darba alga. Tāpēc konkurence var tikai izlīdzināt atšķirības peļņas normā. Lai varētu izlīdzināt nevienādās peļņas normas, peļņai kā preču cenas elementam ir jau jāpastāv. Konkurence to nerada. Tā peļņu paaugstina vai pazemina, bet nerada līmeni, kas nodibinās, ja izlīdzināšanās tiešām ir notikusi. Un, kad mēs runājam par nepieciešamo peļņas normu, mēs gribam zināt tieši šo peļņas normu, kas nav atkarīga no konkurences kustības, bet gan pati regulē konkurenci. Vidējā peļņas norma rodas tad, kad iestājas savstarpēji konkurējošo kapitālistu spēku līdzsvars. Konkurence var radīt šo līdzsvaru, bet ne to peļņas normu, kas rodas šāda līdzsvara gadījumā. Kāpēc tad, kad šāds līdzsvars ir sasniegts, vispārējā peļņas norma = 10% vai 20%, vai 100%? Vai konkurences rezultātā? Bet taču, gluži otrādi, konkurence ir novērsusi cēloņus, kas radīja novirzes no 10% vai 20%, vai 100%. Tā ir novedusi pie preču cenas, kur katrs kapitāls dod vienādu peļņu proporcionāli savam lielumam. Bet pašas šīs peļņas lielums nav atkarīgs no konkurences. Pēdējā tikai arvien no jauna noved visas novirzes pie zināma lieluma. Viens cilvēks konkurē ar citiem, un konkurence liek viņam pārdot savas preces par to pašu cenu, par kādu pārdod šie citi. Bet kāpēc šī cena ir 10 vai 20, vai 100 vienības?

Tātad neatliek nekas cits kā izskaidrot peļņas normu un tāpēc arī peļņu par neizprotamā kārtā noteiktu pielikumu pie preces cenas, kuru līdz šai vietai noteica darba alga. Šai peļņas normai jābūt jau zināmam lielumam — tas ir vienīgais, ko mums dara zināmu konkurence. Bet to mēs zinājām arī agrāk, kad runājām par vispārējo peļņas normu, par peļņas «nepieciešamo cenu».

Nav nekādas vajadzības atkārtot šo neauglīgo prātojumu gaitu attiecībā uz zemes renti. Arī bez tā ir skaidrs, ka, ja to izdara kaut cik konsekventi, tad šie prātojumi dod tikai to, ka peļņa un rente šķiet vienīgi gluži neizprotamu likumu nosacīts pielikums pie preču cenas, ko pirmām kārtām nosaka darba alga. Īsi sakot, konkurencei jāizskaidro visas ekonomistu nejēdzības, bet ekonomistiem, gluži otrādi, vajadzētu izskaidrot konkurenci.

Ja nerunājam par to fantāziju, it kā peļņu un renti kā cenas sastāvdaļas rada apgrozība, t. i., it kā tās rodas no pārdošanas, — kaut gan apgrozība nevar dot neko tādu, kas tai pašai jau iepriekš nebūtu dots, — tad lieta vienkārši ir šāda.

Pieņemsim, ka darba algas noteiktā preces cena = 100, peļņas norma 10% no darba algas un rente 15% no darba algas. Tad preces cena, ko nosaka darba algas, peļņas un rentes summa, = = 125. Šis pielikums — 25 vienības nevar rasties no preces pārdošanas. Tāpēc ka visi, kas pārdod cits citam preces, pārdod par 125 to, kas katram no tiem ir maksājis darba algas 100; rezultāts iznāk tāds pats, it kā visi viņi pārdotu par 100. Tātad šī operācija ir jāaplūko neatkarīgi no apgrozības procesa.

Ja trīs personas sadala pašu preci, kura tagad maksā 125 — un nekas negrozās, ja kapitālists vispirms pārdod preci par 125 vienībām un pēc tam samaksā strādniekam 100, sev pašam 10 un zemesīpašniekam 15, — tad strādnieks saņem $^4/_5 = 100$ vienības no vērtības un produkta. Kapitālists saņem $^2/_{25}$ no vērtības un produkta un zemes rentes saņēmējs — $^3/_{25}$. Pārdevis par 125 vienībām to, kas maksāja 100, kapitālists atdod strādniekam tikai $^4/_5$ no tā produkta, kurā pārstāvēts strādnieka darbs. Tātad rezultāts iznāktu tāds pats, ja viņš dotu strādniekam 80, paturot 20, no kuriem 8 iznāktu viņam un 12 zemes rentes saņēmējam. Tad viņš būtu pārdevis preci par tās vērtību, jo patiesībā pielikumi pie cenas ir paaugstinājumi, kas nav atkarīgi no preces vērtības, kuru, paliekot pie iepriekšējā pieņēmuma, nosaka darba algas vērtība. Tādējādi aplinku ceļā rezultāts ir tas, ka šajā priekšstatā vārdi «darba alga», 100, nozīmē produkta vērtību, t. i., naudas summu, kura pārstāv šo noteikto darba daudzumu, bet ka šī vērtība tomēr atšķiras no reālās darba algas un tātad atstāj zināmu uzviju. Tikai šī uzvija tiek iegūta ar nominālu pielikumu pie cenas. Tātad, ja darba alga būtu 110, nevis 100, tad peļņai vajadzētu būt = 11 un zemes rentei $16^1/_2$, tātad preces cenai = $137^1/_2$. Pie tam attiecība nemainītos. Bet, tā kā sadalīšana vienmēr tiktu realizēta, nomināli

pieliekot noteiktus procentus darba algai, tad cena celtos un pazeminātos reizē ar darba algu. Darba alga te vispirms tiek pielīdzināta preces vērtībai un pēc tam atkal nošķirta no tās. Īstenībā šādā iracionālā aplinku ceļā nonākam pie tā, ka preces cenu nosaka tajā ietvertā darba daudzums, bet darba algas cenu — dzīvei nepieciešamo līdzekļu cena un vērtības uzvija virs darba algas dod peļņu un renti.

Preču vērtības sadalīšanās, pēc tam kad atskaitīta preču ražošanā patērēto ražošanas līdzekļu vērtība, šīs preču produktā materializētā darba daudzuma nosacītās vērtības summas sadalīšanās trijās sastāvdaļās, kuras pēc tam kā darba alga, peļņa un zemes rente iegūst patstāvīgu, savstarpēji neatkarīgu ienākuma formu izskatu, — šī sadalīšanās parādās kapitālistiskās ražošanas virspusē un tātad arī tās savaldzināto aģentu priekšstatos galīgi sagrozītā veidā.

Pieņemsim, ka visa kādas preces vērtība = 300, no kuras 200 ir tās ražošanā patērēto ražošanas līdzekļu jeb pastāvīgā kapitāla elementu vērtība. Tātad atliek 100 vienību kā jaunas vērtības summa, kas pievienota šai precei tās ražošanas procesā. Šī jaunā vērtība — 100 vienības ir viss, ko iespējams sadalīt starp trijām ienākuma formām. Ja darba alga = x, peļņa = y, zemes rente = z, tad šajā gadījumā summa $x+y+z$ vienmēr būs vienlīdzīga 100. Bet rūpnieku, tirgotāju un baņķieru priekšstatā, tāpat kā vulgāro ekonomistu priekšstatā, tas notiek gluži citādi. Viņiem nevis preces vērtība, pēc tam kad atskaitīta preces izgatavošanai patērēto ražošanas līdzekļu vērtība, vienlīdzīga 100, kas pēc tam tiek sadalīts daļās x, y un z. Gluži otrādi, viņiem preces cena vienkārši summējas no darba algas, peļņas un rentes vērtības lielumiem, kuri tiek noteikti neatkarīgi no preces vērtības un neatkarīgi cits no cita, tā ka x, y un z ir zināmi un noteikti katrs patstāvīgi un tikai no šo lielumu summas, kura var būt mazāka vai lielāka nekā 100, rodas preces vērtības lielums kā šo tās vērtību veidojošo sastāvdaļu saskaitīšanas rezultāts. Šāds quid pro quo* ir nenovēršams šādu cēloņu rezultātā:

pirmkārt, preces vērtības sastāvdaļas stāv pretim viena otrai kā patstāvīgi ienākumi, kuri kā tādi ir saistīti ar trim savstarpēji pilnīgi atšķirīgiem ražošanas faktoriem: darbu, kapitālu un zemi, un tāpēc liekas, ka tie rodas no šiem pēdējiem. Īpašums uz darbaspēku, kapitālu un zemi ir cēlonis tam, ka šīs dažādās preču vērtības sastāvdaļas nonāk attiecīgo īpašnieku rokās un tāpēc pārvēršas tiem par ienākumiem. Bet vērtība nerodas no kaut kā pārvēršanās par ienākumu, tai jau ir jāpastāv, iekam tā gūst iespēju pārvērsties par ienākumu, pieņemt tā veidu. Pretēja šķietamība nostiprinās jo vairāk tāpēc, ka šo trīs daļu savstarpējo relatīvo lielumu citai pret citu nosaka dažāda veida likumi, kuru sakars ar

---

* — jēdzienu sajaukšana (burtiski, viena uzskatīšana par otru). — *Red.*

pašu preču vērtību un kuru ierobežojums ar vērtību nebūt neparādās virspusē;

otrkārt, kā jau redzējām,* darba algas vispārējā celšanās vai pazemināšanās, radīdama, pārējiem apstākļiem nemainoties, vispārējās peļņas normas kustību pretējā virzienā, maina dažādu preču ražošanas cenas, dažas no tām paaugstina un citas pazemina atkarībā no kapitāla vidējā sastāva attiecīgajās ražošanas sfērās. Tādējādi te, vismaz dažās ražošanas nozarēs, pieredze tiešām rāda, ka preces vidējā cena ceļas, ceļoties darba algai, un pazeminās, pazeminoties darba algai. Bet «pieredze» nerāda, ka no darba algas neatkarīgā preču vērtība apslēpti regulē šīs pārmaiņas. Ja turpretim darba algas celšanās ir vietēja, ja tā notiek tikai atsevišķās ražošanas nozarēs sevišķu apstākļu ietekmē, tad var notikt atbilstoša nomināla šo preču cenu celšanās. Šāda vienas preču šķirnes relatīvās vērtības celšanās salīdzinājumā ar citām, kurām darba alga paliek nemainīga, tad ir tikai reakcija pret vietējo traucējumu virsvērtības vienmērīgajā sadalīšanā starp dažādām ražošanas sfērām, līdzeklis, lai izlīdzinātu īpašās peļņas normas par vispārēju normu. «Pieredze», kura šeit rodas, atkal ir tāda, ka cenu nosaka darba alga. Tātad pieredze abos gadījumos rāda vienu — ka darba alga nosaka preču cenas. Ko pieredze nerāda — tas ir šīs atkarības apslēptais cēlonis. Tālāk, vidējo darba cenu, t. i., darbaspēka vērtību, nosaka dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanas cena. Ja ceļas vai pazeminās otrā, tad ceļas vai pazeminās arī pirmā. Pieredze te atkal atklāj tikai pastāvošo sakaru starp darba algu un preču cenu, bet cēlonis var likties par sekām un sekas par cēloni, kas arī notiek tirgus cenu kustībā, kur darba algas celšanās virs vidējās atbilst ar uzplaukuma periodu saistītam tirgus cenu pacēlumam virs ražošanas cenām un pēc tam sekojošā darba algas pazemināšanās zem vidējās atbilst tirgus cenu krišanai zem ražošanas cenām. Ja neņemam vērā tirgus cenu svārstības, tad ražošanas cenu atkarībai no preču vērtības vajadzētu atbilst tiešā pieredzē prima facie** tam faktam, ka, ceļoties darba algai, pazeminās peļņas norma un otrādi. Bet mēs jau redzējām,*** ka peļņas normu var noteikt pārmaiņas pastāvīgā kapitāla vērtībā, kas nav atkarīgas no darba algas pārmaiņām, tā ka darba alga un peļņas norma var mainīties nevis pretējā, bet vienā un tai pašā virzienā, var vienlaikus celties vai kristies. Ja peļņas norma tieši sakristu ar virsvērtības normu, tas nebūtu iespējams. Arī tad, kad ceļas darba alga dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenas pieaugšanas rezultātā, peļņas norma var palikt nemainīga vai pat celties, tāpēc ka pieaug darba intensitāte vai pagarinās darba diena. Visi šie pieredzes dati apstiprina ilūziju, ko radījusi vērtības sastāvdaļu patstāvīgā, sagrozītā forma, it kā vienīgi darba

* Sk. šī sējuma 187.—190. lpp. — *Red.*
** — pirmām kārtām. — *Red.*
*** Sk. šī sējuma 107.—120. lpp. — *Red.*

alga vai darba alga kopā ar peļņu nosakot preču vērtību. Ja vispār šāda ilūzija pastāv attiecībā uz darba algu, ja liekas, it kā darba cena sakristu ar darba ražoto vērtību, tad attiecībā uz peļņu un renti tas ir saprotams pats par sevi. To cenām, t. i., to naudas izteiksmēm, tādā gadījumā jātiek regulētām neatkarīgi no darba un tā radītās vērtības;

treškārt, pieņemsim, ka vērtības vai tikai šķietami no tām neatkarīgās ražošanas cenas tiešajā pieredzē vienmēr sakrīt ar preču tirgus cenām un izpaužas nevis tikai kā regulējošās vidējās cenas, pastāvīgi kompensējoties ar tirgus cenu nepārtrauktajām svārstībām. Pieņemsim, tālāk, ka atražošana notiek vienmēr vienos un tajos pašos nemainīgajos apstākļos, tā ka darba ražīgums visos kapitāla elementos paliek pastāvīgs. Pieņemsim, beidzot, ka tā preču produkta vērtības daļa, kas katrā ražošanas sfērā rodas, pievienojot ražošanas līdzekļu vērtībai jaunu daudzumu darba, tātad jaunu vērtību, vienmēr nemainīgi proporcionāli sadalās darba algā, peļņā un rentē, tā ka faktiski izmaksātā darba alga, faktiski realizētā peļņa un faktiskā rente vienmēr tieši sakrīt ar darbaspēka vērtību, ar to visas virsvērtības daļu, kura sakarā ar vidējo peļņas normu pienākas katrai patstāvīgi funkcionējošai visa kapitāla daļai, un ar ietvariem, kuros nomaliter* ir ierobežota zemes rente ar zināmo bāzi. Vārdu sakot, pieņemsim, ka sabiedrības ražotās vērtības sadalīšana un ražošanas cenu regulēšana notiek uz kapitālistiskās bāzes, bet novēršot konkurenci.

Tātad, pieņemot, ka preču vērtība būtu pastāvīgs lielums un izpaustos kā tāds, ka preču produkta vērtības daļa, kas sadalās ienākumos, paliktu pastāvīgs lielums un tieši kā tāds arī tiktu pārstāvēts, ka, beidzot, šī dotā un pastāvīgā vērtības daļa sadalītos darba algā, peļņā un rentē vienmēr nemainīgā proporcijā, — pat visu to pieņemot, īstenā kustība nenovēršami parādītos sagrozītā veidā — nevis kā iepriekš dota vērtības lieluma sadalīšanās trijās daļās, kuras iegūst savstarpēji neatkarīgu ienākumu formu, bet gan, otrādi, kā šīs vērtības izveidošanās no neatkarīgu, patstāvīgi pašu par sevi noteiktu tās sastāvelementu — darba algas, peļņas un zemes rentes summas. Šāda šķietamība rastos nenovēršami, jo atsevišķu kapitālu un to preču produktu īstenajā kustībā nevis preces vērtība tiek pieņemta kā zināma, tai sadaloties sastāvdaļās, bet gan, otrādi, sastāvdaļas, kurās tā sadalās, funkcionē kā preču vērtības priekšnoteikums. Pirmām kārtām atsevišķam kapitālistam, kā jau redzējām, preces ražošanas izmaksas šķiet zināms lielums un īstenā ražošanas cenā vienmēr parādās kā šāds lielums. Bet ražošanas izmaksas ir vienlīdzīgas patstāvīgā kapitāla, avansēto ražošanas līdzekļu vērtībai plus darbaspēka vērtība, kas tomēr parādās ražošanas aģentam iracionālā darba cenas formā, tā ka darba alga parādās līdz ar to kā strād-

* — normāli. — *Red.*

nieka ienākums. Vidējā darba cena ir zināms lielums, jo darbaspēka — tāpat kā ikvienas citas preces vērtību nosaka darba laiks, kas nepieciešams tā atražošanai. Bet, kas attiecas uz to preču vērtības daļu, kura veido darba algu, tad tā rodas nevis tādējādi, ka šī vērtības daļa pieņem darba algas formu, nevis ar to, ka kapitālists avansē strādniekam darba algas formā strādnieka tiesu viņa paša produktā, bet gan tādējādi, ka strādnieks ražo ekvivalentu, kas atbilst viņa paša darba algai, t. i., zināmā daļā no sava dienas vai gada darba ražo vērtību, kas ir ietverta viņa darbaspēka cenā. Bet līgums darba algu nosaka agrāk, nekā ir ražots tai atbilstošais vērtības ekvivalents. Kā cenas elements, kura lielums ir zināms agrāk, nekā ražota prece un preces vērtība, kā ražošanas izmaksu sastāvdaļa darba alga parādās nevis kā visas preces vērtības daļa, kas patstāvīgā formā nošķirusies no preces kopējās vērtības, bet, otrādi, kā zināms lielums, kas iepriekš nosaka šo kopējo vērtību, t. i., parādās kā faktors, kas rada vērtību un cenu. Vidējai peļņai preces ražošanas cenā ir analoģiska loma tai, kāda ir darba algai preces ražošanas izmaksās, jo ražošanas cena ir vienlīdzīga ražošanas izmaksām plus vidējā peļņa no avansētā kapitāla. Šī vidējā peļņa praktiski ietilpst paša kapitālista priekšstatos un aprēķinos kā regulējošs elements — un ne tikai tajā nozīmē, ka tā nosaka kapitāla pārplūšanu no kādas pielietojuma sfēras citā, bet arī vispār visādos pirkumos un līgumos, kas aptver atražošanas procesu vairāk vai mazāk garākā laika periodā. Bet, ciktāl tas ir tā, vidējā peļņa ir iepriekš zināms lielums un tiešām nav atkarīga no vērtības un virsvērtības, kas tiek radīta katrā atsevišķajā ražošanas nozarē un vēl jo vairāk katrā atsevišķā kapitāla ieguldījuma gadījumā katras šādas nozares robežās. Vidējā peļņa savā ārējā izpausmē liekas nevis kā vērtības sadalīšanās rezultāts, bet gan, otrādi, kā lielums, kas nav atkarīgs no preču produkta vērtības, kas ir iepriekš dots preču ražošanas procesā un kas nosaka preču vidējo cenu, t. i., kā vērtību radošs faktors. Pie tam virsvērtība, tās dažādām daļām nodaloties kā savstarpēji pilnīgi neatkarīgām formām, vēl konkrētākā formā parādās kā preču vērtības rašanās priekšnoteikums. Daļa vidējās peļņas procenta formā patstāvīgi nostājas pretim funkcionējošam kapitālistam kā priekšnoteikuma elements preču un to vērtības ražošanai. Lai arī kā svārstītos procenta lielums, tas tomēr katrā momentā un katram kapitālistam ir zināms lielums, kas viņam, atsevišķajam kapitālistam, ietilpst viņa ražoto preču ražošanas izmaksās. Tāda pati loma attiecībā uz zemkopības kapitālistu ir zemes rentei, kas noteikta ar nomas maksas līgumu, un attiecībā uz citiem uzņēmējiem — īres maksai par uzņēmuma telpām. Tā kā šīs daļas, kādās sadalās virsvērtība, katram atsevišķajam kapitālistam ir viņa ražošanas izmaksu zināmi elementi, tad liekas, it kā tās, gluži otrādi, izveidotu virsvērtību, izveidotu vienu daļu no preces cenas, tāpat kā darba

alga izveido tās otru daļu. Noslēpums, kāpēc šie preču vērtības sadalīšanās produkti vienmēr šķiet esam vērtības rašanās priekšnoteikumi, ir vienkārši tas, ka kapitālistiskais, tāpat kā ikviens cits ražošanas veids nepārtraukti atražo ne tikai materiālo produktu, bet arī sabiedriskās ekonomiskās attiecības, tā rašanās formas ekonomiskās noteiktības. Tāpēc šī ražošanas procesa rezultāts tikpat nemainīgi pieņem savu priekšnoteikumu veidu kā tā priekšnoteikumi — tā rezultāta veidu. Un tieši šo nepārtraukto vienu un to pašu attiecību atražošanu atsevišķs kapitālists anticipē kā faktu, kas pats par sevi saprotams un pilnīgi neapšaubāms. Kamēr pastāv kapitālistiskā ražošana kā tāda, viena daļa jaunpievienotā darba pastāvīgi pārvēršas par darba algu, otra — par peļņu (procentu un uzņēmēja ienākumu), trešā — par renti. Noslēdzot līgumus starp dažādu ražošanas faktoru īpašniekiem, tas ir priekšnoteikums, un šis priekšnoteikums ir pareizs, lai arī kā svārstītos katrā atsevišķā gadījumā relatīvie lielumi. Tā noteiktā forma, kādā stāv viena otrai pretim vērtības daļas, ir priekšnoteikums, tāpēc ka tā pastāvīgi tiek atražota, un tā pastāvīgi tiek atražota, tāpēc ka tā ir nemainīgs priekšnoteikums.

Tomēr pieredze un novērojumi rāda arī, ka tirgus cenas, kuru ietekmē kapitālists faktiski saskata vienīgo vērtības noteikšanu, — ka šīs tirgus cenas, aplūkojot no lieluma puses, nepavisam nav atkarīgas no minētajām anticipācijām, nepavisam nav atkarīgas no tā, vai līguma noteiktais procents vai rente ir augsti vai zemi. Bet tirgus cenas ir pastāvīgas tikai mainībā, un to vidējais lielums ilgākā laika posmā tieši dod darba algas, peļņas un rentes attiecīgos vidējos lielumus kā pastāvīgus lielumus, kas tātad gala rezultātā valda pār tirgus cenām.

No otras puses, ļoti vienkārša šķiet šāda doma: ja darba alga, peļņa un rente rada vērtību, tāpēc ka tās parādās kā vērtības ražošanas priekšnoteikumi un atsevišķam kapitālistam kā priekšnoteikumi ietilpst ražošanas izmaksās un ražošanas cenā, tad vērtību rada arī pastāvīgā daļa, kuras vērtība ietilpst katras preces ražošanā kā zināms lielums. Bet kapitāla pastāvīgā daļa nav nekas cits kā preču un tātad preču vērtību summa. Tādējādi iznāk banāla tautoloģija, ka preču vērtība rada preču vērtību un ir tās cēlonis.

Tomēr, ja kapitālistam būtu kāda interese padomāt par šo jautājumu — bet viņa kā kapitālista pārdomas nosaka vienīgi viņa intereses un viņa savtīgie motīvi —, tad pieredze tūdaļ viņam rādītu, ka viņa paša ražotais produkts ieiet citās ražošanas sfērās kā kapitāla pastāvīgā daļa un citu ražošanas sfēru produkti ieiet viņa produktā kā kapitāla pastāvīgā daļa. Tā kā viņam, ciktāl runa ir par viņa jauno produkciju, no jauna radītā vērtība šķietami summējas no darba algas, peļņas un rentes lielumiem, tad šo priekšstatu viņš pārnes arī uz pastāvīgo daļu, kas sastāv no citu kapitālistu produkcijas; tādējādi kapitāla pastāvīgās daļas

cena un līdz ar to visa preču vērtība gala rezultātā tiek reducēta, tiesa, ar paņēmienu, kuru nav iespējams līdz galam noskaidrot, uz vērtības summu, kas rodas, saskaitot patstāvīgos, dažādu likumu regulētos, no dažādiem avotiem izrietošos vērtības faktorus: darba algu, peļņu un renti;

ceturtkārt, vai preces tiek pārdotas pēc to vērtības vai ne, atsevišķajam kapitālistam tas ir gluži vienalga, tātad viņam ir pilnīgi vienaldzīga pati vērtības noteikšana. Vērtības noteikšana jau no paša sākuma ir kaut kas, kas notiek aiz viņa muguras, no viņa neatkarīgu nosacījumu rezultātā, jo tās nav preču vērtības, bet gan no tām atšķirīgās ražošanas cenas, kas izveido regulējošās vidējās cenas katrā ražošanas nozarē. Vērtības noteikšana kā tāda interesē atsevišķo kapitālistu un ir viņam un kapitālam katrā ražošanas sfērā noteicošs moments tikai tiktāl, ciktāl preču ražošanai vajadzīgā darba daudzuma samazināšanās vai pieaugums, pieaugot vai pazeminoties darba ražīgajam spēkam, pirmajā gadījumā dod viņam iespēju saņemt saskaņā ar pastāvošajām tirgus cenām virspeļņu un otrā gadījumā piespiež viņu paaugstināt preču cenas, jo tagad uz katru produkta vienību jeb uz katru atsevišķo preci iznāk vairāk darba algas, vairāk pastāvīgā kapitāla un tātad lielāka procenta summa. Vērtības noteikšana viņu interesē tikai tiktāl, ciktāl tā viņam pašam ceļ vai pazemina preces ražošanas izmaksas, ciktāl tātad nostāda viņu izņēmuma stāvoklī.

Turpretim darba alga, procents un rente viņam parādās kā robežas, kas regulē ne tikai to cenu, par kuru viņš var realizēt daļu peļņas, uzņēmēja ienākumu, kas viņam pienākas kā funkcionējošam kapitālistam, bet par kuru viņam arī vispār jāpārdod preces, lai būtu iespējams turpināt atražošanas procesu. Viņam ir gluži vienalga, vai viņš pārdodot realizē vai nerealizē precē ietverto vērtību un virsvērtību, ja tikai viņš, pastāvot attiecīgai cenai, iegūst parasto vai vairāk nekā parasto uzņēmēja ienākumu virs ražošanas izmaksām, virs viņam individuāli dotajiem darba algas, procenta un rentes lielumiem. Tāpēc, ja neņemam vērā kapitāla pastāvīgo daļu, tad darba alga, procents un rente viņam parādās kā preču cenu ierobežojoši un tāpēc radoši, noteicoši elementi. Ja viņam izdodas, piemēram, pazemināt darba algu zemāk par darbaspēka vērtību, t. i., zemāk par tās normālo augstumu, dabūt kapitālu par pazeminātu procentu un samaksāt nomas maksu, kas ir zemāka par rentes normālo līmeni, tad viņam ir gluži vienalga, vai viņš pārdos preci zem tās vērtības un pat zem vispārējās ražošanas cenas, tā ka daļa precē ietvertā virsdarba pie tam tiek atdota par velti. Tas attiecas arī uz kapitāla pastāvīgo daļu. Ja, piemēram, rūpnieks var nopirkt izejmateriālu zem tā ražošanas cenas, tad tas viņu pasargā no zaudējumiem pat tad, ja viņam šis materiāls gatavā produktā atkal ir jāpārdod zem ražošanas cenas. Viņa uzņēmēja ienākums var palikt nemainīgs un var pat pieaugt, ja vien paliek nemainīga vai pieaug preču

cenas uzvija virs tiem tās elementiem, kuri jāsamaksā, jākompensē ar ekvivalentu. Bet, neieskaitot ražošanas līdzekļu vērtību, kuri ietilpst viņa preču ražošanā kā kvantitatīvi zināmi cenas elementi, tieši darba alga, procents un rente ir šādi ierobežojoši un regulējoši, šajā ražošanā ietilpstoši cenas elementi. Tāpēc tie viņam liekas kā elementi, kas nosaka preču cenu. No šī viedokļa liekas, it kā uzņēmēja ienākumu noteiktu vai nu tā uzvija, kas ir tirgus cenā, kura atkarīga no nejaušiem konkurences apstākļiem, virs imanentās preču vērtības, ko nosaka iepriekš minētie cenas elementi, vai arī, ciktāl pats uzņēmēja ienākums noteicoši ietekmē tirgus cenas, tas pats savukārt parādās kā atkarīgs no konkurences starp pārdevējiem un pircējiem.

Tāpat kā konkurencē starp atsevišķiem kapitālistiem, tā arī konkurencē pasaules tirgū zināmie un iepriekš pieņemtie darba algas, procenta un rentes lielumi tiek uzņemti aprēķinos kā pastāvīgi un regulējoši lielumi — pastāvīgi ne tajā nozīmē, ka šie lielumi nemainītos, bet tajā nozīmē, ka tie katrā atsevišķā gadījumā ir zināmi un izveido pastāvīgu robežu tirgus cenām, kas nepārtraukti svārstās. Tā, piemēram, konkurējot pasaules tirgū, runa ir vienīgi par to, vai iespējams, pastāvot zināmai darba algai, zināmam procentam un zināmai rentei, pārdot preci par attiecīgo vispārējo tirgus cenu vai zem tās ar peļņu, t. i., realizējot pie tam attiecīgu uzņēmēja ienākumu. Ja kādā valstī darba alga un zemes cena ir zema, bet kapitāla procents turpretim augsts, tāpēc ka kapitālistiskais ražošanas veids te vispār nav pietiekami attīstīts, turpretim citā valstī darba alga un zemes cena ir nomināli augstas, bet kapitāla procents zems, tad kapitālists pirmajā valstī pielieto vairāk darba un zemes, otrajā valstī — samērā vairāk kapitāla. Ievērojot, kādā mērā iespējama konkurence starp šiem abiem kapitālistiem, šie faktori figurē kā noteicoši elementi. Tādējādi pieredze te rāda teorētiski un kapitālista savtīgie aprēķini rāda praktiski, ka preču cenu nosaka darba alga, procents un rente, darba, kapitāla un zemes cena un ka šie cenas elementi tiešām ir faktori, kas regulē un rada cenu.

Pats par sevi saprotams, pie tam vienmēr paliek viens elements, kas nav preču tirgus cenas priekšnoteikums, bet rezultāts, proti, uzvija virs ražošanas izmaksām [Kostpreis], kas rodas, saskaitot iepriekš minētos elementus — darba algu, procentu un renti. Liekas, it kā šo ceturto elementu katrā atsevišķā gadījumā nosacītu konkurence, bet atsevišķu gadījumu caurmērā — vidējā peļņa, ko atkal regulē tā pati konkurence, bet tikai garākā laika posmā;

piektkārt, uz kapitālistiskā ražošanas veida bāzes kļūst tādā mērā pats par sevi saprotams, ka vērtība, kurā pārstāvēts no jauna pievienotais darbs, sadalās ienākumos darba algas, peļņas un zemes rentes formā, ka šī metode tiek pielietota pat tur, kur nepavisam nepastāv pat šo ienākuma formu eksistences nosacī-

jumi (nemaz nerunājot par pagājušajiem vēstures periodiem, no kuriem minējām piemērus, pētījot zemes renti). Tas nozīmē, ka šajās ienākuma formās viss tiek ietverts ar analoģijas palīdzību.

Ja neatkarīgs strādātājs — piemēram, sīkzemnieks, jo te iespējamas visas trīs ienākuma formas, — strādā pats sev un pārdod savu paša produktu, tad tas tiek uzskatīts, pirmkārt, kā pats savs darba devējs (kapitālists), kas izmanto pats sevi kā strādnieku, pēc tam kā pats savs zemesīpašnieks, kas izmanto pats sevi kā savu nomnieku. Kā strādniekam viņš izmaksā sev darba algu, kā kapitālists viņš piesavinās peļņu, kā zemesīpašniekam viņš maksā sev renti. Pieņemot, ka kapitālistiskais ražošanas veids un tam atbilstošās attiecības ir vispārējā sociālā bāze, šāds raksturojums ir pareizs tiktāl, ciktāl cēlonis tam, ka neatkarīgais ražotājs var piesavināties pats savu virsdarbu, ir nevis viņa darbs, bet gan viņa īpašums uz ražošanas līdzekļiem, kuri jau pilnīgi te pieņēmuši kapitāla formu. Un tālāk, ciktāl viņš ražo savu produktu kā preci un tātad ir atkarīgs no tās cenas (un, pat ja tas tā nav, tad cena tomēr ir aprēķināma), virsdarba masa, kuru tas var izmantot, ir atkarīga nevis no viņas pašas lieluma, bet no vispārējās peļņas normas; gluži tāpat zināms pārpalikums virs virsvērtības daļas, ko nosaka vispārējā peļņas norma, ir atkal atkarīgs nevis no viņa patērētā darba daudzuma, bet gan ir piesavināms tikai tāpēc, ka viņš ir zemesīpašnieks. Tā kā šāda veida ražošanas formu, kas neatbilst kapitālistiskajam ražošanas veidam, iespējams ietvert — un zināmā mērā ne bez pamata — kapitālistiskās ienākuma formās, tad jo vairāk nostiprinās ilūzija, ka kapitālistiskās attiecības ir jebkura ražošanas veida dabiskās attiecības.

Ja darba algu reducējam uz tās vispārējo pamatu, t. i., uz to paša darba produkta daļu, kas ieiet strādnieka individuālajā patēriņā, ja atbrīvojam šo daļu no kapitālistiskiem ierobežojumiem un paplašinām to līdz tāda patēriņa apjomam, kuru, no vienas puses, pieļauj pastāvošais sabiedrības ražīgais spēks (t. i., viņa paša darba kā īsteni sabiedriska darba sabiedriskais ražīgais spēks), kuru, no otras puses, prasa individualitātes pilnīga attīstība, tālāk, ja virsdarbu un virsproduktu reducējam uz tādu mēru, kas sabiedrības zināmos ražošanas apstākļos nepieciešams, no vienas puses, lai izveidotu apdrošināšanas un rezerves fondu, no otras puses, lai nepārtraukti paplašinātu atražošanu tādā mērā, kādu nosaka sabiedrības vajadzības, ja, beidzot, 1. nr-ā, nepieciešamajā darbā, un 2. nr-ā, virsdarbā, ieskaitām to darba daudzumu, kas darba spējīgiem sabiedrības locekļiem pastāvīgi jāpatērē vēl vai jau darba nespējīgu sabiedrības locekļu labā, t. i., ja atņemam darba algai, tāpat kā virsvērtībai, nepieciešamajam darbam, tāpat kā virsdarbam, specifiski kapitālistisko raksturu, tad paliek ne vairs šīs formas, bet tikai to pamati, kas ir kopīgi visiem sabiedrības ražošanas veidiem.

Starp citu, šāda veida kvalificēšana bija raksturīga arī agrā-

kajiem valdošajiem ražošanas veidiem, piemēram, feodālajam ražošanas veidam. Ražošanas attiecības, kas tam nepavisam neatbilda, kas stāvēja pilnīgi ārpus tā, tika kvalificētas kā feodālas attiecības, piemēram, Anglijā tenures in common socage* (pretēji tenures on knight's service**), kuras nozīmēja tikai naudas saistības un tikai nosaukuma pēc bija feodālas.

---

* — zemnieku zemes turēšana. — *Red.*
** — bruņinieku zemes turēšana. — *Red.*

PIECDESMIT PIRMĀ NODAĻA

SADALĪŠANAS ATTIECĪBAS UN RAŽOŠANAS ATTIECĪBAS

Tātad vērtība, kas katru gadu tiek pievienota no jauna ar jaunpievienotā darba palīdzību — un tātad arī tā gadskārtējā produkta daļa, kurā pārstāvēta šī vērtība un kuru iespējams izdalīt no produkta bruto vērtības, — sadalās trijās daļās, kas pieņem triju dažādu ienākumu formas, kuras izteic vienu šīs vērtības daļu kā piederošu vai pienākošos darbaspēka īpašniekam, otru — kapitāla īpašniekam un trešo — zemesīpašniekam. Tātad tās ir sadalīšanas attiecības jeb formas, jo tās izteic attiecības, kādās visa jaunražotā vērtība tiek sadalīta starp dažādu ražošanas faktoru īpašniekiem.

Pēc parastā uzskata, šīs sadalīšanas attiecības ir dabiskas attiecības, attiecības, kas izriet no jebkuras sabiedriskās ražošanas dabas, no cilvēku ražošanas likumiem vispār. Protams, nav iespējams noliegt, ka pirmskapitālistiskajās sabiedrībās sastopami citi sadalīšanas veidi, bet šos pēdējos izskaidro kā šo dabisko sadalīšanas attiecību neattīstītus, nepilnīgus un aizmaskētus, līdz savai vistīrākajai izteiksmei un augstākajai formai nenovestus citādas nokrāsas paveidus.

Šādā priekšstatā pareizs ir tikai viens: ja ir dota jebkāda veida sabiedriskā ražošana (piemēram, primitīvi izveidojušās Indijas kopienās vai mākslīgāk attīstītajā peruāniešu komunismā), tad vienmēr iespējams atšķirt to darba daļu, kuras produkts ietilpst ražotāju un viņu ģimenes locekļu tiešajā individuālajā patēriņā, un — nerunājot par to daļu, kas tiek izlietota ražīgam patēriņam, — otru darba daļu, kura vienmēr ir virsdarbs, kuras produkts vienmēr tiek izlietots vispārējo sabiedrisko vajadzību apmierināšanai, lai arī kā šis virsprodukts tiktu sadalīts un lai arī kas funkcionētu kā šo sabiedrisko vajadzību pārstāvis. Tātad dažādu sadalīšanas veidu identitāte ir tikai tā, ka tie ir identiski, kad mēs abstrahējamies no to atšķirībām un specifiskajām formām un koncentrējam uzmanību uz šo veidu vienību pretstatā atšķirībām.

Tiesa, attīstītāks, kritiskāks prāts atzīst,[56a] ka sadalīšanas attiecības ir attīstījušās vēsturiski, bet jo neatlaidīgāk turas pie nemainīgā, no cilvēka dabas izrietošā, tātad no katras vēsturiskās attīstības neatkarīgā pašu ražošanas attiecību rakstura.

Turpretim kapitālistiskā ražošanas veida zinātniska analīze pierāda, ka tas ir īpašs ražošanas veids, kam piemīt specifiska vēsturiska noteiktība, ka tas, tāpat kā ikviens cits noteikts ražošanas veids, paredz sabiedrisko ražošanas spēku un to attīstības formu zināmu pakāpi kā savu vēsturisko nosacījumu — nosacījumu, kurš pats ir iepriekšējā procesa vēsturisks rezultāts un produkts un no kura kā no sava attiecīgā pamata izaug jaunais ražošanas veids, ka šim specifiskajam, vēsturiski noteiktajam ražošanas veidam atbilstošajām ražošanas attiecībām — attiecībām, kurās stājas cilvēki savā sabiedriskajā dzīves procesā, savas sabiedriskās dzīves ražošanā, — ir specifisks, vēsturisks un pārejošs raksturs, ka, beidzot, sadalīšanas nosacījumi, kas pēc savas būtības ir identiski ar ražošanas nosacījumiem, ir šo pēdējo otrā puse, tā ka tiklab vieniem, kā otriem vienlīdz piemīt viens un tas pats vēsturiski pārejošais raksturs.

Aplūkojot sadalīšanas attiecības, pirmām kārtām pamatojas uz to šķietamo faktu, ka gadskārtējais produkts tiek sadalīts kā darba alga, peļņa un zemes rente. Bet, šādā veidā izteikts, šis fakts nav pareizs. Produkts sadalās, no vienas puses, kapitālā, no otras puses — ienākumos. Viens no šiem ienākumiem, pati darba alga, pastāvīgi pieņem tikai ienākuma formu, strādnieka ienākuma formu, tikai pēc tam, kad tas iepriekš ir stāvējis pretim tam pašam strādniekam *kapitāla formā*. Tas fakts, ka ražotie darba nosacījumi un darba produkti vispār kā kapitāls nostājas pretim tiešajiem ražotājiem, jau iepriekš paredz noteiktu darba vielisko nosacījumu sabiedrisku raksturu attiecībā pret strādniekiem un līdz ar to noteiktu strādnieku attiecību pret darba nosacījumu īpašniekiem un vienam pret otru pašā ražošanā. Šo darba nosacījumu pārvēršanās par kapitālu paredz savukārt zemes ekspropriāciju tiešajiem ražotājiem un līdz ar to noteiktu zemesīpašuma formu.

Ja produkta viena daļa nepārvērstos par kapitālu, tad otra daļa nepieņemtu darba algas, peļņas un rentes formu.

No otras puses, ja kapitālistiskais ražošanas veids paredz šo noteikto ražošanas nosacījumu sabiedrisko formu, tad tas to nepārtraukti atražo. Tas ne tikai ražo materiālos produktus, bet nepārtraukti atražo arī tās ražošanas attiecības, kādās šie produkti tiek ražoti, līdz ar to atražo arī atbilstošās sadalīšanas attiecības.

Var, protams, sacīt, ka jau pats kapitāls (kurā ietverts arī zemesīpašums kā tā pretstats) paredz sadalīšanu: no strādnieka

56a) *J. Stuart Mill.* «Essay on some Unsettled Questions of Political Economy». London, 1844 [Essay II, p. 47—74].

viņa darba nosacījumu ekspropriāciju, šo nosacījumu koncentrāciju indivīdu mazākuma rokās, monopolizētu zemesīpašumu citu indivīdu rokās — vārdu sakot, visas tās attiecības, kas ir izpētītas daļā par sākotnējo uzkrāšanu («Kapitāla» I grāmata, XXIV nod.). Bet šī sadalīšana ir pavisam citāda nekā tā, ko saprot ar sadalīšanas attiecībām, kad šīm pēdējām piedēvē vēsturisku raksturu pretstatā ražošanas attiecībām. Turklāt te domātas dažādas tiesības uz produkta daļu, kurai jāapmierina individuālais patēriņš. Gluži otrādi, šīs sadalīšanas attiecības ir pamats īpašām sabiedriskām funkcijām, kas pašas ražošanas attiecības robežās jāveic noteiktiem ražošanas aģentiem pretstatā tiešajiem ražotājiem. Tās piešķir pašiem ražošanas nosacījumiem un to pārstāvjiem specifiski sabiedrisku kvalitāti. Tās nosaka visu ražošanas raksturu un visu tās kustību.

Divas raksturīgas iezīmes jau no paša sākuma piemīt kapitālistiskajam ražošanas veidam.

Pirmkārt, tas ražo savus produktus preču veidā. Nevis pats preču ražošanas fakts atšķir to no citiem ražošanas veidiem, bet gan tas apstāklis, ka tā produktiem kā preču esamībai ir valdošā un noteicošā iezīme. Tas nozīmē pirmām kārtām, ka pats strādnieks parādās tikai kā preces pārdevējs un tāpēc kā brīvs algots strādnieks un tātad darbs vispār parādās kā algots darbs. Pēc visa tā, ko līdz šim esam noskaidrojuši, ir lieki no jauna parādīt, kā kapitāla attiecība pret algoto darbu nosaka visu zināmā ražošanas veida raksturu. Paša šī ražošanas veida galvenie aģenti, kapitālists un algotais strādnieks kā tādi, paši ir tikai kapitāla un algotā darba iemiesojumi, personifikācijas; tie ir noteikti sabiedriski raksturi, kurus indivīdiem piešķir sabiedriskais ražošanas process, šo noteikto sabiedrisko ražošanas attiecību produkti.

Raksturs, kas piemīt 1) produktam kā precei un 2) precei kā kapitāla produktam, jau ietver sevī visas apgrozības attiecības, t. i., noteiktu sabiedrisku procesu, kurš jāiziet produktiem un kurā tie iegūst noteiktas sabiedriskas iezīmes; līdz ar to tas ietver sevī tikpat noteiktas ražošanas aģentu attiecības, kas nosaka viņu produkta izmantošanu, lai palielinātu vērtību un tā atpakaļpārvēršanu par dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem vai ražošanas līdzekļiem. Bet, nerunājot jau par to, no iepriekš minētajām divām raksturīgajām īpatnībām, kas piemīt produktam kā precei vai precei kā kapitālistiski ražotai precei, izriet visa vērtības definīcija un vērtības regulējošā loma visā ražošanā. Šajā pilnīgi specifiskajā vērtības formā darbam ir nozīme, no vienas puses, tikai kā sabiedriskam darbam, no otras puses, šī sabiedriskā darba sadalīšana un tā produktu savstarpējā papildināšana, vielu maiņa starp šī darba produktiem, tā pakļaušana sabiedrības mehānismam un ietveršana šajā pēdējā — tas viss jāveic nejaušām, savstarpēji vienotru iznīcinošām atsevišķu kapitālistisko ražotāju tieksmēm. Tā kā šie pēdējie stāv viens otram pretim tikai kā preču īpaš-

nieki, pie tam katrs cenšas pārdot savu preci pēc iespējas dārgāk (un pat pašas ražošanas regulēšanā šķietami rīkojas pilnīgi patvaļīgi), tad iekšējais likums lauž sev ceļu tikai ar viņu konkurences, ar viņu savstarpējā spiediena palīdzību, kura rezultātā novirzes savstarpēji iznīcinās. Tikai kā iekšējs likums, kas stāv pretim atsevišķiem aģentiem, kā akls dabas likums te parādās vērtības likums un nodibina ražošanas sabiedrisko līdzsvaru tās nejaušo svārstību vidū.

Tālāk, jau precē un vēl lielākā mērā precē kā kapitāla produktā ir ietverta ražošanas sabiedrisko definīciju materializācija un ražošanas materiālo pamatu subjektivizācija, kuras raksturo visu kapitālistisko ražošanas veidu.

Otrais, kas speciāli atšķir kapitālistisko ražošanas veidu, — tā ir virsvērtības ražošana kā ražošanas tiešais mērķis un noteicošais motīvs. Kapitāls ražo galvenokārt kapitālu un panāk to tikai tiktāl, ciktāl ražo virsvērtību. Pētījot relatīvo virsvērtību un, tālāk, virsvērtības pārvēršanos par peļņu, mēs redzējām, kā uz to dibinās kapitālistiskajam periodam raksturīgais ražošanas veids — darba sabiedrisko ražīgo spēku īpaša attīstības forma, kuri tomēr attiecībā pret strādnieku iegūst kapitāla patstāvīgu spēku veidu un kuri tāpēc ir tiešā pretrunā ar viņa paša — strādnieka attīstību. Ražošana, lai ražotu vērtību un virsvērtību, ietver sevī, kā rādīja mūsu turpmākie pētījumi, nepārtraukti darbojošos tendenci saīsināt darba laiku, kas nepieciešams preces ražošanai, t. i., pazemināt preces vērtību zem zināmā momentā pastāvošās sabiedriski vidējās vērtības. Tieksme samazināt ražošanas izmaksas līdz minimumam kļūst par spēcīgāko līdzekli celt darba sabiedrisko ražīgo spēku, kas te tomēr parādās tikai kā nepārtraukts kapitāla ražīgā spēka pieaugums.

Tā vara, ko kapitālists kā kapitāla personifikācija iegūst tiešajā ražošanas procesā, tā sabiedriskā funkcija, kuru tas veic kā ražošanas vadītājs un noteicējs, būtiski atšķiras no varas, kāda pastāv, ražojot ar vergu, dzimtļaužu utt. palīdzību.

Ja kapitālistiskās ražošanas apstākļos tiešo ražotāju masai stāv pretim viņu ražošanas sabiedriskais raksturs stingri regulējošas varas veidā un pilnīgas hierarhijas veidā uzbūvēta darba procesa sabiedriskā mehānisma formā — pie tam tomēr šo varu tās nesēji izmanto tikai kā darba nosacījumu personifikāciju pretstatā pašam darbam, nevis kā politiski vai teokrātiski valdītāji, kā tas bija agrākajās ražošanas formās, — tad pašu šīs varas nesēju vidū, pašu kapitālistu vidū, kuri cits citam stāv pretim tikai kā preču īpašnieki, valda vispilnīgākā anarhija, kuras ietvaros ražošanas sabiedriskais kopsakars realizējas kā visspēcīgs dabas likums, kas pakļauj sev individuālo patvaļu.

Tikai tāpēc, ka darbs algotā darba formā un ražošanas līdzekļi kapitāla formā doti kā priekšnoteikums, — tātad tikai tāpēc, ka

pastāv šāds specifiski sabiedrisks šo divu svarīgo ražošanas faktoru raksturs, daļa (produkta) vērtības pārvēršas par virsvērtību un šī virsvērtība — par peļņu (renti), kapitālista ienākumu, papildu bagātību, kas atrodas viņa rīcībā, kas viņam pieder. Bet tikai tāpēc, ka tā tādējādi pārstāvēta kā *viņa peļņa*, papildu ražošanas līdzekļi, kuri paredzēti atražošanas paplašināšanai un kuri izveido daļu kapitālista peļņas, pārstāvēti kā jauns papildu kapitāls un paplašinātās atražošanas process vispār — kā kapitālistiskās uzkrāšanas process.

Kaut gan darba kā algota darba formai ir izšķiroša nozīme visa procesa raksturā un pašas ražošanas specifiskajā veidā, tomēr vērtību nenosaka algotais darbs. Vērtības noteikšanā runa ir par sabiedrisko darba laiku vispār, par darba daudzumu, ar kuru vispār var rīkoties sabiedrība un kura dažādās proporcijas, kādās to uzsūc dažādi produkti, nosaka, tā sakot, šo produktu sabiedrisko īpatnējo svaru. Tā noteiktā forma, kādā sabiedriskais darba laiks parādās preču vērtībā kā šo vērtību noteicošs faktors, ir saistīta, protams, ar darba kā algota darba formu un ar attiecīgu ražošanas līdzekļu kā kapitāla formu tiktāl, ciktāl tikai šajos apstākļos preču ražošana kļūst par vispārēju ražošanas formu.

Aplūkosim tomēr pašas tā saucamās sadalīšanas attiecības. Darba alga paredz algotu darbu, peļņa — kapitālu. Šīs noteiktās sadalīšanas formas tātad paredz ražošanas nosacījumu noteiktas sabiedriskas iezīmes un ražošanas aģentu noteiktas sabiedriskas attiecības. Tātad noteikta sadalīšanas attiecība tikai izteic vēsturiski noteiktu ražošanas attiecību.

Un tagad ņemsim peļņu. Šī noteiktā virsvērtības forma ir priekšnoteikums tam, ka jauni ražošanas līdzekļi tiek radīti kapitālistiskās ražošanas formā; tātad tā ir attiecība, kas valda pār atražošanu, kaut gan atsevišķam kapitālistam liekas, ka viņš patiesībā varētu apēst visu savu peļņu kā ienākumu. Te viņš tomēr atduras pret robežām, kas parādās viņa priekšā apdrošināšanas fonda, rezerves fonda, konkurences likuma utt. formā un praktiski pierāda viņam, ka peļņa ir nevis vienkārši individuālai patērēšanai domāta produkta sadalīšanas kategorija. Tālāk, visu kapitālistisko ražošanas procesu regulē produktu cenas. Bet regulējošās ražošanas cenas savukārt regulē peļņas normu izlīdzināšanās un tai atbilstošais kapitāla sadalījums starp dažādām sabiedriskām ražošanas sfērām. Tādējādi peļņa te ir galvenais faktors nevis produkta sadalīšanā, bet gan paša tā ražošanā, tā ir faktors kapitālu un paša darba sadalīšanā starp dažādām ražošanas sfērām. Peļņas sadalīšanās uzņēmēja ienākumā un procentā parādās kā viena un tā paša ienākuma sadalīšanās. Bet to rada pirmām kārtām kapitāla kā pašpieaugošas, virsvērtību radošas vērtības attīstība — šīs noteiktās valdošā ražošanas procesa sabiedriskās formas attīstība. Tā attīsta no sevis kredītu un kredīta iestādes, un līdz ar to atbilstošu ražošanas formu. Procents un procentam

līdzīgās šķietamās sadalīšanas formas ietilpst cenā kā noteicoši ražošanas momenti.

Kas attiecas uz zemes renti, tad varētu likties, ka tā ir tīra sadalīšanas forma, jo zemesīpašums kā tāds neveic pašā ražošanas procesā nekādu — vismaz nekādu normālu — funkciju. Bet tas apstāklis, ka 1) renti ierobežo uzvija virs vidējās peļņas, 2) ka zemesīpašnieks no ražošanas procesa un tātad arī no visa sabiedriskā dzīves procesa vadītāja un noteicēja noslīd līdz vienkāršam zemes iznomātājam, zemes augļotājam, līdz vienkāršam rentes saņēmējam, — šis apstāklis ir specifiski vēsturisks kapitālistiskā ražošanas veida rezultāts. Ka zeme ir ieguvusi zemesīpašuma formu, tas ir šī ražošanas veida vēsturisks priekšnoteikums. Tas apstāklis, ka zemesīpašums iegūst formas, kuras pieļauj kapitālistisku saimniekošanas veidu lauksaimniecībā, ir šī ražošanas veida specifiskā rakstura produkts. Zemesīpašnieka ienākumu arī citās sabiedrības formās varam nosaukt par renti. Bet tas būtiski atšķiras no rentes, kāda tā parādās šajā ražošanas veidā.

Tātad tā saucamās sadalīšanas attiecības atbilst vēsturiski noteiktām specifiski sabiedriskām ražošanas procesa formām un tām attiecībām, kurās savstarpēji nostājas cilvēki savas dzīves atražošanas procesā, un rodas no šīm formām un attiecībām. Šo sadalīšanas attiecību vēsturiskais raksturs ir ražošanas attiecību vēsturiskais raksturs, no kurām tās izteic tikai vienu pusi. Kapitālistiskā sadalīšana atšķiras no tām sadalīšanas formām, kas rodas no citiem ražošanas veidiem, un katra sadalīšanas forma izzūd līdz ar noteikto ražošanas formu, kurai tā atbilst un no kuras tā rodas.

Tas uzskats, kas vēsturiski aplūko tikai sadalīšanas attiecības, bet nevis ražošanas attiecības, no vienas puses, ir tikai buržuāziskās politiskās ekonomijas topošās, vēl biklās kritikas uzskats. Bet, no otras puses, tas dibinās uz sabiedriskā ražošanas procesa sajaukšanu un identificēšanu ar vienkāršu darba procesu, kas jāveic arī mākslīgi izolētam cilvēkam bez jebkādas sabiedriskas palīdzības. Ciktāl darba process ir tikai process starp cilvēku un dabu — tā vienkāršie elementi paliek vienādi visās sabiedriskās attīstības formās. Bet katra šī procesa noteikta vēsturiskā forma attīsta tālāk tā materiālos pamatus un sabiedriskās formas. Kad noteikta vēsturiskā forma ir sasniegusi zināmu brieduma pakāpi, tā tiek atmesta un atbrīvo vietu augstākai formai. Ka šādas krīzes moments ir sācies, tas atklājas, kad paplašinās un padziļinās pretrunas un pretstats starp sadalīšanas attiecībām — un tātad arī noteiktu vēsturisku tām atbilstošo ražošanas attiecību formu, no vienas puses, un ražošanas spēkiem, ražošanas spēju un tās faktoru attīstību, no otras puses. Tad uzliesmo konflikts starp ražošanas materiālo attīstību un tās sabiedrisko formu.[57]

---

[57]) Sk. darbu par Competition and Cooperation (1832?).[235]

PIECDESMIT OTRĀ NODAĻA

ŠĶIRAS

Viena paša darbaspēka īpašnieki, kapitāla īpašnieki un zemesīpašnieki, kuru attiecīgie ienākumu avoti ir darba alga, peļņa un zemes rente, tātad algotie strādnieki, kapitālisti un zemesīpašnieki, izveido trīs lielas šķiras mūsdienu sabiedrībā, kas dibināta uz kapitālistisko ražošanas veidu.

Anglijā mūsdienu sabiedrība savā ekonomiskajā struktūrā ir neapšaubāmi sasniegusi visplašāko, visklasiskāko attīstību. Tomēr arī te šī sadalīšanās šķirās vēl neparādās tīrā veidā. Arī te vidējās un pārejas pakāpes visur notušē stingras robežlīnijas starp šķirām (tiesa, uz laukiem nesalīdzināmi mazāk nekā pilsētā). Bet no mūsu pētījumu viedokļa tam nav nozīmes. Mēs redzējām, ka kapitālistiskā ražošanas veida pastāvīgā tendence un attīstības likums ir tas, ka ražošanas līdzekļi arvien vairāk un vairāk tiek atdalīti no darba, ka sadrumstalotie ražošanas līdzekļi arvien vairāk tiek koncentrēti lielās grupās, ka tādējādi darbs pārvēršas par algotu darbu un ražošanas līdzekļi — par kapitālu. Un ar šo tendenci ir saistīta, no otras puses, zemesīpašuma patstāvīga nodalīšanās no kapitāla un darba,[58] t. i., katra zemesīpašuma pārvēršanās par zemesīpašuma formu, kas atbilst kapitālistiskajam ražošanas veidam.

Tuvākais jautājums, uz kuru mums jāatbild, ir šāds: kas izveido šķiru; pie tam atbilde radīsies pati no sevis, ja atbildēsim uz citu jautājumu: kāda apstākļa rezultātā algotie strādnieki, kapitālisti un zemesīpašnieki izveido trīs lielas sabiedriskas šķiras?

Pirmajā mirklī var likties, ka tā ir ienākumu un ienākuma avotu identitāte. Te mums ir trīs lielas sabiedriskas grupas, kuru komponenti — tās veidojošie indivīdi — dzīvo attiecīgi no darba algas, peļņas un zemes rentes, izmantojot savu darbaspēku, savu kapitālu un savu zemesīpašumu.

[58]) F. Lists pareizi piezīmē: «Sevī noslēgtas saimniecības dominēšana lielās muižās liecina tikai par civilizācijas, satiksmes līdzekļu, pašu zemes rūpniecības un bagātu pilsētu trūkumu. Tāpēc mēs to atrodam visur Krievijā, Polijā, Ungārijā, Meklenburgā. Agrāk tā dominēja arī Anglijā; attīstoties tirdzniecībai un rūpniecībai, tās vietā sākas saimniecību veidošanās un noma» («Die Ackerverfassung, die Zwergwirtschaft und die Auswanderung». [Stuttgart und Tübingen], 1842, S. 10).

Bet no šī viedokļa ārsti un ierēdņi, piemēram, izveidotu divas šķiras, jo viņi pieder pie divām dažādām sabiedriskām grupām, pie tam katras grupas locekļi saņem savus ienākumus no viena un tā paša avota. Tas pats būtu pareizi arī attiecībā uz interešu un stāvokļu bezgalīgo sadrumstalotību, ko sabiedriskā darba dalīšana rada strādnieku vidū, tāpat kā arī kapitālistu un zemesīpašnieku vidū, — pēdējie sadalās, piemēram, vīna dārzu, aramzemes, mežu, kalnraktuvju, zvejas vietu īpašniekos.

{Te manuskripts pārtraukts.}

F. ENGELSS

PAPILDINĀJUMI PIE «KAPITĀLA» TREŠĀ SĒJUMA[236]

Sarakstījis F. Engelss 1895. g. maijā un jūnijā.
Ievads un pirmais raksts pirmoreiz publicēti žurnālā «Die Neue Zeit», Bd. I, № 1, 1895—1896. Otrais raksts pirmoreiz publicēts krievu valodā žurnālā «Большевик», № 23—24, 1932.

Iespiests pēc rokraksta, kas salīdzināts ar žurnāla «Die Neue Zeit» tekstu.
Tulkojums no vācu valodas.

Kopš «Kapitāla» trešais sējums ir nodots sabiedriskās domas tiesai, tas jau daudzkārt ir ticis visdažādākajā veidā iztulkots. Citu neko arī nevarēja sagaidīt. To izdodot, mans uzdevums bija pirmām kārtām sagatavot pēc iespējas autentiskāku tekstu, izteikt Marksa pētījumu jaunos rezultātus pēc iespējas ar viņa paša vārdiem, ierobežot manu personisko iejaukšanos tikai ar absolūti nepieciešamo, pie tam arī šādos gadījumos neatstāt lasītājam ne mazāko šaubu par to, kas ar viņu runā. To dažkārt nosodīja, dažkārt izteica domu, ka man vajadzējis pārvērst manā rīcībā esošo materiālu par sistemātiski apstrādātu grāmatu, en faire un livre, kā saka franči, citiem vārdiem sakot — upurēt teksta autentiskumu lasītāja ērtībai. Bet es ne tā sapratu savu uzdevumu. Izdarīt šādu pārstrādāšanu man nebija ne mazākās tiesības: tāds cilvēks kā Markss var pilnīgi pretendēt uz to, lai uzklausītu viņu pašu un lai viņa zinātniskos atklājumus nodotu turpmākajām paaudzēm viņa paša autentiskajā izklāstā. Tālāk, man nebija ne mazākās vēlēšanās rīkoties pēc sava prāta ar tik izcila cilvēka mantojumu; es to uzskatītu par uzticības pārkāpšanu. Un, treškārt, tas būtu pavisam nelietderīgi. Vispār nav nozīmes kaut kādā ziņā piekāpties cilvēku priekšā, kuri nevar vai nevēlas lasīt, kuri jau attiecībā uz pirmo sējumu pielika vairāk pūļu, lai to nepareizi iztulkotu, nekā tas bija nepieciešams, lai to pareizi saprastu. Turpretim tiem, kas tiecas pēc patiesas izpratnes, vissvarīgākais bija tieši oriģināls; tiem mans pārstrādājums vislabākajā gadījumā būtu vērtīgs kā komentārs un turklāt komentārs kaut kam neizdotam un nepieejamam. Un jau pirmās polemikas gadījumā vajadzētu ņemt palīgā oriģinālteksta, bet otrās un trešās polemikas gadījumā tā izdošana in extenso* kļūtu nenovēršama.

Šāda veida polemika ir pilnīgi dabiska attiecībā uz darbu, kas dod tik daudz jauna un turklāt tikai pirmā apstrādājuma skicēta uzmetuma veidā, kur vietām sastopami arī robi. Tieši te mana iejaukšanās var tiešām būt derīga, lai novērstu grūtības izpratnē,

* — pilnā apjomā. — *Red.*

lai izvirzītu priekšplānā vissvarīgākos momentus, kuru nozīme tekstā nepietiekami stipri uzsvērta, vai izdarīt dažus svarīgus papildinājumus 1865. gadā sarakstītajam tekstam no 1895. g. situācijas viedokļa. Un tiešām, jau tagad ir divi tādi punkti, kuru īsa noskaidrošana man šķiet nepieciešama.

I

VĒRTĪBAS LIKUMS UN PEĻŅAS NORMA

Vajadzēja sagaidīt, ka šķietamās pretrunas atrisināšana starp šiem abiem faktoriem arī pēc Marksa teksta publicēšanas izraisīs strīdus, kā tas bija jau pirms tam. Viens otrs gaidīja īstus brīnumus un atzīst sevi par vīlušos, ieraudzījis paredzētā trika vietā vienkāršu, racionālu un prozaiski skaidru pretrunas atrisinājumu. Protams, vairāk par visiem ļauni priecīgi vīlies jau mums zināmais slavenais Loria. Šis beidzot ir atradis Arhimeda atbalsta punktu, ar kura palīdzību pat viņa kalibra pigmejs var pacelt gaisā un saspridzināt stingri būvēto milzu ēku, ko cēlis Markss. Kā, — viņš izsaucas sašutis — vai tad tas ir atrisinājums? Tā taču ir vistīrākā mistifikācija! Ekonomisti, ja viņi runā par vērtību, tad viņi runā par tādu vērtību, kura faktiski nodibinās maiņā.

«Bet nodarboties ar vērtību, pēc kuras preces ne tikai netiek pārdotas, *bet arī nevar tikt pārdotas (nè possono vendersi mai)*, to vēl nav darījis un arī nekad nedarīs neviens ekonomists, kam saglabājusies kaut saprāta ēna... Kad Markss apgalvo, ka vērtība, pēc kuras preces *nekad* nepārdod, tiek nosacīta proporcionāli tajās ietvertajam darbam, vai tad viņš neatkārto — tikai otrādā formā — ortodoksālo ekonomistu tēzi, ka vērtība, pēc kuras preces tiek pārdotas, nav proporcionāla to izgatavošanai izlietotajam darbam?... Neko nepalīdz arī Marksa apgalvojums, ka, lai gan notiek atsevišķu cenu novirzīšanās no atsevišķām vērtībām, tomēr visu preču cenu summa vienmēr sakrīt ar to kopvērtību vai ar darba daudzumu, kas ietverts kopējā preču masā. Tā kā vērtība taču nav nekas cits kā attiecība, kādā viena prece tiek mainīta pret otru, tad jau pats priekšstats par kopvērtību ir absurds, nejēdzība... contradictio in adjecto*.»

Pašā sava darba sākumā Markss, lūk, paskaidrojot, ka maiņa varot salīdzināt divas preces tikai tāpēc, ka tās saturot vienādus daudzumus vienveidīga elementa, proti, vienādu daudzumu darba. Turpretim tagad viņš svinīgi atsakoties no sevis paša, apgalvodams, ka preces tiekot mainītas nevis proporcionāli tajās ietvertajam darba daudzumam, bet pavisam citā proporcijā.

«Vai kādreiz ir redzēta tāda novešana pie absurda, tāds teorētisks bankrots? Vai zinātniska pašnāvība ir kādreiz izdarīta skaļāk un svinīgāk» («Nuova Antologia»[237]. Roma, trešā sērija, LV sējums, 1895. g. 1. februārī, 477.—478., 479. lpp.)?

---

* — pretruna definējumā. — *Red.*

Kā redzat, mūsu Loria ir vai traks no prieka. Vai viņam nav bijusi taisnība, kad viņš nicīgi izturējies pret Marksu kā pret tādu pašu parastu šarlatānu, kāds ir viņš pats? Paklausieties tikai — Markss ņirgājas par savu lasītāju tāpat kā Loria; viņš pārtiek no mistifikācijām gluži tāpat kā visnenozīmīgākais itāļu politiskās ekonomijas profesors. Bet, kamēr šis Dulkamara[238] var to sev atļauties, jo viņš apguvis savu amatu, neveiklais ziemeļnieks Markss uz katru soli nonāk kļūmīgā stāvoklī, runā nejēdzības, absurdu, tā ka beigu beigās viņam atliek tikai svinīgi darīt sev galu.

Pagaidām neskarsim apgalvojumu, ka preces nekad nav pārdotas un nevar tikt pārdotas pēc to vērtības. Pakavēsimies te tikai pie Lorias kunga apgalvojuma, ka

«vērtība nav nekas cits kā attiecība, kādā viena prece tiek mainīta pret otru, un ka tāpēc jau pats priekšstats par preču kopvērtību ir absurds, nejēdzība utt.».

Tātad attiecība, kādā divas preces tiek mainītas, — to vērtība — ir kaut kas pilnīgi nejaušs, kas pielipis precēm no ārienes un kam šodien var būt zināms lielums, bet rīt cits. Vai viens centners kviešu tiek mainīts pret vienu gramu vai vienu kilogramu zelta, tas ne mazākajā mērā nav atkarīgs no nosacījumiem, kas iekšēji piemīt šiem kviešiem vai šim zeltam, bet ir atkarīgs no apstākļiem, kuri abām šīm precēm ir pilnīgi sveši. Jo citādi šiem nosacījumiem vajadzētu būt nozīmīgiem arī maiņā, vajadzētu visumā valdīt pār to un patstāvīgi eksistēt neatkarīgi no maiņas, tā ka varētu runāt arī par preču kopvērtību. Bet slavenais Loria apgalvo, ka tā esot bezjēdzība. Lai arī kādā attiecībā tiktu mainītas divas preces, tā jau ir to vērtība — un tas ir viss. Tātad vērtība ir identiska ar cenu, un katrai precei ir tik daudz vērtību, cik daudz tai var būt cenu. Bet cenu nosaka pieprasījums un piedāvājums, un, kas vēl joprojām jautā, gaidot atbildi, — tas ir muļķis.

Bet te ir mazs sarežģījums. Normālos apstākļos pieprasījums un piedāvājums savstarpēji sedz viens otru. Sadalīsim visas pasaulē esošās preces divās vienādās daļās — pieprasījuma grupā un tāda paša lieluma piedāvājuma grupā. Pieņemsim, tālāk, ka katras grupas cena = 1000 miljardiem marku, franku, sterliņu mārciņu vai vēl kaut kādu citu naudas vienību. Kopsummā tas dos cenu resp. vērtību 2000 miljardu apmērā. Bezjēdzība, absurds! — izsaucas Lorias kgs. Abām grupām kopā var būt cena 2000 miljardi, bet ar vērtību ir citādi. Ja sakām: cena, tad 1000+1000= =2000, bet, ja sakām: vērtība, tad 1000+1000=0. Tā ir vismaz šajā gadījumā, kad runa ir par visu preču kopumu. Jo te katram no diviem preču īpašniekiem ir prece, kas maksā 1000 miljardu, tāpēc ka katrs no tiem grib un var dot šo summu par otra preci. Bet, ja mēs koncentrēsim visas šo abu preces trešās personas rokās, tad pirmajam nebūs nekādas vērtības, otrajam arī ne un

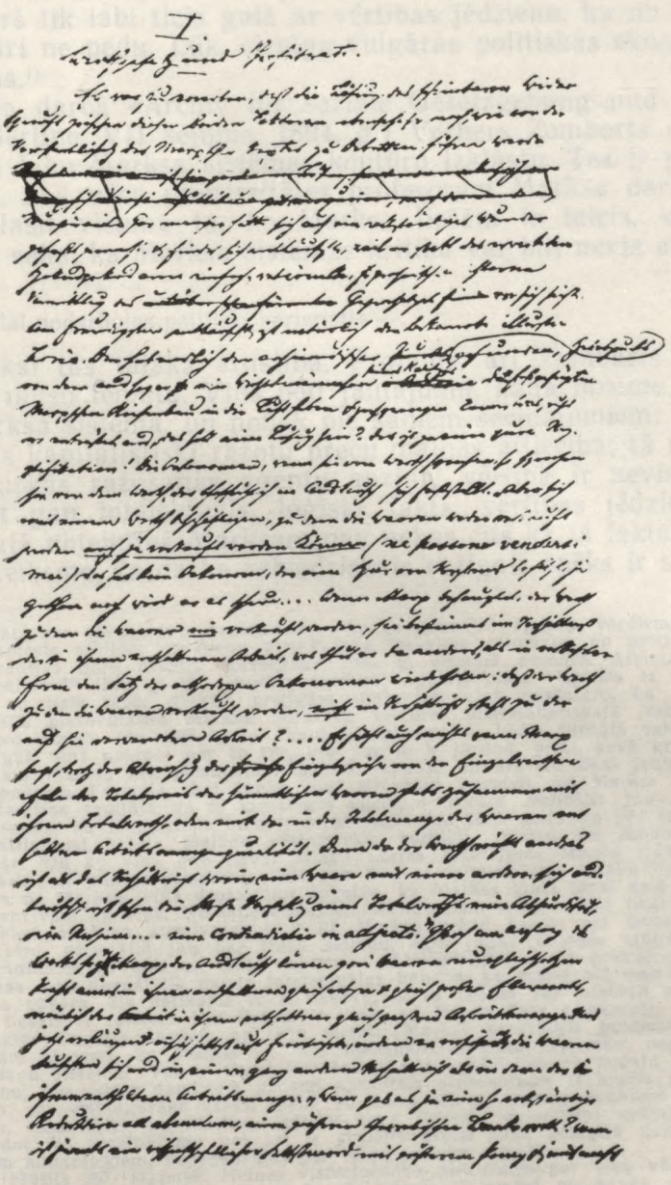

F. ENGELSA MANUSKRIPTA «VERTĪBAS LIKUMS UN PELŅAS NORMA» PIRMĀ LAPPUSE

trešajam jau nekādā ziņā: rezultātā nevienam nebūs nekā. Un mēs atkal esam sajūsmināti par mūsu dienvidu Kaliostro pārākumu, kurš tik labi ticis galā ar vērtības jēdzienu, ka no tā nav palicis pāri ne pēdu. Lūk, cienīgs vulgārās politiskās ekonomijas nobeigums.[1)]

Brauna darbā «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik»[243] (Berlīne, VII sējums, 1894. g.) Verners Zombarts dod visumā ļoti labu Marksa sistēmas kontūru izklāstu. Tas ir pirmais gadījums, kad vācu universitātes profesoram Marksa darbos izdodas izlasīt visumā to, ko Markss tiešām ir teicis, kad šis profesors saka, ka Marksa sistēmas kritika var būt nevis atspēkojums —

«ar to lai nodarbojas politiski karjeristi» —,

bet tikai tās tālāka attīstība. Protams, arī Zombarts nodarbojas ar mūsu tematu. Viņš pētī jautājumu, kāda nozīme ir vērtībai Marksa sistēmā, un nonāk pie šādiem secinājumiem: vērtība neparādās kapitālistiski ražotu preču maiņas attiecībā; tā nedzīvo kapitālistiskās ražošanas aģentu apziņā; vērtība ir nevis empīrisks, bet gan intelektuāls, loģisks fakts; vērtības jēdziens tās materiālajā noteiktībā Marksam nav nekas cits kā tā fakta ekonomiskā izteiksme, ka darba sabiedriskais ražīgais spēks ir saimnie-

---

[1)] Šis pats «ar savu slavu pazīstamais» kungs (runājot Heines vārdiem) nedaudz vēlāk bija spiests atbildēt uz manu priekšvārdu trešajam sējumam, un proti, pēc tam kad tas parādījās itāļu valodā «Rassegna» 1895. g. pirmajā numurā. Atbilde iespiesta «Riforma Sociale»[239] 1895. g. 25. februāra numurā. Apbēris mani vispirms ar viņam neizbēgamām un tieši tāpēc divkārt pretīgām uzslavām, viņš paskaidro, ka nepavisam neesot domājis piesavināties Marksa nopelnus vēstures materiālistiskajā izskaidrošanā. Viņš tos esot atzinis jau 1885. g. — kaut kā garāmejot, kādā žurnāla rakstiņā. Bet jo stūrgalvīgāk viņš noklusē par to tur, kur par to ir jārunā, proti, savā grāmatā par šo tematu, kur Markss tiek pieminēts tikai 129. lappusē un arī tad tikai jautājumā par siko zemesīpašumu Francijā. Bet tagad viņš drosmīgi apgalvo, ka Markss nepavisam neesot šīs teorijas radītājs; ja to vispārīgos vilcienos neesot iezīmējis jau Aristotelis, tad neesot šaubu, ka Haringtons to esot proklamējis jau 1656. gadā un pēc tam to esot no jauna attīstījusi vesela plejāde vēsturnieku, politiķu, juristu un ekonomistu ilgi pirms Marksa. Un ko visu gan nevar izlasīt Lorias sacerējuma franču izdevumā! Īsi sakot — Markss ir pilnīgs plaģiators. Pēc tam kad es izjaucu viņa tālāku lielīšanos ar aizguvumiem no Marksa, viņš drošsirdīgi apgalvo, ka Markss gluži tāpat esot greznojies ar svešām spalvām kā viņš. No citiem maniem iebildumiem Loria atbild tikai uz to, ko es teicu sakarā ar viņa apgalvojumu, it kā Markss nekad neesot pat domājis rakstīt «Kapitāla» otro, nerunājot jau par trešo sējumu. «Un tagad Engelss atbild man, ar triumfu norādīdams uz otro un trešo sējumu... Lieliski! Bet es tā priecājos par šiem sējumiem, kas man devuši tik daudz intelektuālas baudas, ka nekad vēl man nav bijusi tik patīkama uzvara, cik patīkama ir šī sakāve, ja to tiešām var uzskatīt par sakāvi. Bet vai tā tiešām ir sakāve? Vai tiešām ir tiesa, ka šīs daudzās savstarpēji nesaistītās piezīmes, kuras Engelss savācis ar tādu pietāti, Markss sarakstījis publicēšanai? Vai tiešām varam pieņemt, ka Markss... bija nodomājis ar šīm lappusēm nobeigt savu darbu un savu sistēmu? Vai ir tiesa, ka Marksa būtu publicējis šo nodaļu par vidējo peļņas normu, kur pirms daudziem gadiem apsolītais atrisinājums ir kļuvis par bēdīgu mistifikāciju, par visvulgārāko vārdu spēli? Lai būtu atļauts vismaz šaubīties par to... Tas pierāda, man šķiet, ka Markss, izdodot savu lielisko (splendido) grāmatu, nebija nodomājis dot tās turpinājumu vai arī ir gribējis atstāt sava kolosālā darba pabeigšanu saviem mantiniekiem, neuzņemoties par to personisku atbildību.»

Tā ir rakstīts 267. lappusē. Heines visnicinošākā atsauksme par viņa vācu mietpilsonisko publiku izteikta vārdos: «Beigu beigās autors tā pierod pie savas publikas, it kā viņam būtu darīšana ar saprātīgu būtni.»[240] Par ko gan jāatzīst sava publika slavenajam Loriam?

Noslēgumā — jauna uzslavu porcija birst uz manu nelaimīgo galvu. Pie tam mūsu Sganarels[241] kļūst līdzīgs Bileāmam, kurš bija atnācis nolādēt, bet kura mute pret paša gribu šķiež «svētīšanas un mīlestības vārdus».[242] Kā zināms, Bileāms bija pazīstams ar to, ka jāja uz ēzeļa, kas bija gudrāks par savu jātnieku. Šoreiz, acīm redzot, Bileāms atstājis savu ēzeli mājās.

ciskās esamības pamats; kapitālistiskajā saimniecības iekārtā vērtības likums gala rezultātā valda pār ekonomiskajām parādībām un šai saimnieciskajai iekārtai pašā vispārējākā veidā nozīmē sekojošo: preču vērtība ir specifiski vēsturiska forma, un tajā realizējas darba ražīgā spēka noteicošā iedarbība, kurš gala rezultātā valda pār visām ekonomiskajām parādībām. Tā saka Zombarts; ja šādā veidā izprot vērtības likuma nozīmi kapitālistiskajai ražošanas formai, tad nav pamata apgalvot, ka tas ir nepareizi. Bet līdz ar to šī izpratne man šķiet pārāk vispārīgi formulēta, tai var dot noteiktāku, precīzāku formulējumu; pēc manām domām, tā nekādā ziņā neizsmeļ visu vērtības likuma nozīmi tajās sabiedrības ekonomiskās attīstības pakāpēs, kuras pakļautas šī likuma varai.

Brauna «Sozialpolitisches Centralblatt»[244] 1895. g. 25. februāra 22. nr-ā iespiests arī lielisks Konrāda Šmita raksts par «Kapitāla» trešo sējumu. It sevišķi jāatzīmē tajā minētais pierādījums tam, kā, atvasinot vidējo peļņas normu no virsvērtības, Markss pirmoreiz dod atbildi uz jautājumu, ko ekonomisti līdz šim nebija pat ne reizes izvirzījuši: kas nosaka šīs vidējās peļņas normas līmeni, un kāpēc tas sasniedz, teiksim, 10% vai 15%, nevis 50% vai 100%? Kopš tā laika, kad mēs zinām, ka virsvērtība, ko pirmām kārtām piesavinās rūpniecības kapitālisti, ir viens vienīgais avots, no kura rodas peļņa un zemes rente, šis jautājums atrisinās pats no sevis. Šī Šmita raksta daļa ir speciāli uzrakstīta ekonomistiem à la Loria, ja tikai nav veltīgs darbs — mēģināt atvērt acis tiem, kas negrib redzēt.

Šmitam ir arī formāli apsvērumi sakarā ar vērtības likumu. Viņš nosauc to par zinātnisku *hipotēzi*, kas konstruēta, lai izskaidrotu faktisko maiņas procesu, par hipotēzi, kas attaisnojusi sevi kā nepieciešams teorētisks izejas punkts, kurš met gaismu pat uz konkurences cenu parādībām, kas it kā ir pilnīgā pretrunā ar to; pēc viņa domām, bez vērtības likuma nepavisam nav iespējams teorētiski izprast kapitālistiskās īstenības ekonomisko mehānismu. Bet kādā privātā vēstulē, kuru viņš man atļāva citēt, Šmits tieši pasludina vērtības likumu kapitālistiskās ražošanas formas robežās par fikciju, kaut gan par tādu, kas teorētiski nepieciešama.[245] Bet šī izpratne, pēc manām domām, ir pilnīgi nepareiza. Vērtības likumam arī kapitālistiskajā ražošanā ir daudz lielāka un daudz noteiktāka nozīme nekā vienkāršas hipotēzes nozīme, nemaz nerunājot par fikciju, kaut arī nepieciešamu.

Ne Zombarts, ne arī Šmits — slaveno Loriu es pieminu te tikai garāmejot, kā uzjautrinošu vulgārās politiskās ekonomijas eksemplāru — nepievērš vajadzīgo uzmanību tam, ka te ir runa ne tikai par tīri loģisku procesu, bet arī par vēsturisku procesu un par tā izskaidrojošo atspoguļojumu domāšanā, par tā iekšējās sakarības loģisku pētīšanu.

Izšķiroša vieta šajā sakarībā ir Marksa «Kapitāla» III sējumā, I, 154. lpp.*:

«Visas grūtības rodas no tā, ka preces tiek mainītas nevis vienkārši kā *preces*, bet gan kā *kapitālu produkti*, no tā, ka šie kapitāli pretendē uz proporcionālu to lielumam vai — ja to lielumi ir vienādi — uz vienādu līdzdalību kopējā virsvērtības masā.»

Lai ilustrētu šo atšķirību, vispirms tiek pieņemts, ka strādniekiem pieder ražošanas līdzekļi, ka tie strādā vidēji vienādu laiku un ar vienādu intensitāti un tieši maina savus produktus savā starpā. Šādos apstākļos divi strādnieki pievienotu ar savu vienas dienas darbu savam produktam vienādu daudzumu jaunas vērtības, bet katram produktam būtu dažāda vērtība atkarībā no darba daudzuma, kas jau agrāk ir iemiesots ražošanas līdzekļos. Šī pēdējā vērtības daļa pārstāvētu kapitālistiskās saimniecības pastāvīgo kapitālu; daļa jaunpievienotās vērtības, kas tiktu izdota strādnieku dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, atbilstu mainīgajam kapitālam, un tā jaunās vērtības daļa, kas paliktu virs tā, būtu virsvērtība, kura šajā gadījumā piederētu pašiem strādniekiem. Tātad abi strādnieki, atskaitot tikai viņu avansētās vērtības «pastāvīgās» daļas kompensāciju, saņemtu vienāda lieluma vērtības, tomēr virsvērtību pārstāvošās daļas attiecība pret ražošanas līdzekļu vērtību — kas atbilstu kapitālistiskajai peļņas normai — būtu viņiem dažāda. Bet, tā kā katrs no viņiem, mainot savus ražojumus, saņem savu ražošanas līdzekļu vērtības kompensāciju, tad šim apstāklim nebūtu nekādas nozīmes.

«Tāpēc preču maiņa pēc to vērtībām vai aptuveni pēc to vērtībām atbilst daudz zemākai pakāpei nekā maiņa pēc ražošanas cenām, kurai nepieciešama noteikta augstuma kapitālistiskās attīstības pakāpe... Tādējādi neatkarīgi no tā, ka cenas un to kustību pārvalda vērtības likums, ir pilnīgi pareizi, ja aplūkojam preču vērtības ne tikai teorētiski, bet arī vēsturiski kā ražošanas cenu prius**. Tas attiecas uz tādiem sabiedriskajiem apstākļiem, kuros darba darītājam pieder ražošanas līdzekļi; tāds stāvoklis tiklab vecajā, kā arī tagadējā pasaulē ir zemniekam, kas dzīvo no sava darba un kam pieder zeme, un amatniekam. Tas saskan arī ar to mūsu agrāk izteikto uzskatu, ka produktu attīstība par precēm rodas maiņas rezultātā starp dažādām kopienām, nevis starp vienas un tās pašas kopienas locekļiem. Sacītais attiecas tiklab uz šo pirmatnējo stāvokli, kā arī uz vēlākajām sabiedriskajām iekārtām, kas bija dibinātas uz verdzību un dzimtbūšanu, un tāpat arī uz amatniecības cunftu organizāciju, kamēr katrā ražošanas nozarē iesaistītie ražošanas līdzekļi tikai ar grūtībām varēja tikt pārvietoti no vienas sfēras uz otru, un tāpēc dažādās ražošanas sfēras attiecas cita pret citu zināmā mērā tāpat kā dažādas zemes vai

---

* Sk. šī sējuma 167., 168. lpp. — *Red.*
** — priekšteces. — *Red.*

komunistiskās kopienas» (Markss. «Kapitāls», III grām., I, 155.—156. lpp.)*.

Ja Marksam būtu izdevies vēlreiz pārstrādāt III sējumu, tad viņš, bez šaubām, būtu iztirzājis šo vietu daudz sīkāk. Bet savā tagadējā veidā tajā ir tikai uzmetums no tā, kas būtu sakāms šajā jautājumā. Tāpēc pakavēsimies pie tā nedaudz sīkāk.

Mēs visi zinām, ka sabiedriskās dzīves pirmajās pakāpēs produktus patērē paši ražotāji un ka šie ražotāji ir stihiski apvienoti vairāk vai mazāk komunistiski organizētās kopienās, ka šo produktu pārpalikumu maiņa, ar kuru sākas produktu pārvēršanās par precēm, rodas vēlāk; sākotnēji maiņa notiek tikai starp atsevišķām dažādu cilšu kopienām, un tikai vēlāk tā iegūst nozīmi arī pašās kopienās, lielā mērā veicinot kopienu sairšanu lielākās vai mazākās ģimeņu grupās. Bet arī pēc šīs sairšanas maiņu veicošie ģimeņu galvas paliek darba zemnieki, kas gandrīz visu nepieciešamo savu vajadzību apmierināšanai ražo savā pašu saimniecībā ar savas ģimenes palīdzību un tikai niecīgu nepieciešamo priekšmetu daļu iemaina citur pret sava darba produkta pārpalikumu. Ģimene nodarbojas ne tikai ar zemkopību un lopkopību, bet arī pārstrādā to produktus par gataviem patēriņa priekšmetiem, vietām pat maļ vēl labību ar rokas dzirnavām, cep maizi, vērpj, krāso, auž linu un vilnas audumus, miecē ādas, ceļ un labo koka ēkas, izgatavo instrumentus un darba rīkus, nereti veic galdnieka un kalēja darbus, tā ka šāda ģimene vai ģimeņu grupa visumā attīsta naturālo saimniecību.

Tas nedaudzais, kas šādai ģimenei jāsaņem maiņā vai jānopērk no citiem, pat līdz XIX gadsimta sākumam Vācijā sastāvēja galvenokārt no amatnieciskās ražošanas priekšmetiem, t. i., no tādām lietām, kuru izgatavošanas veids bija labi zināms zemniekam, bet kuras viņš neražoja pats vai nu tāpēc, ka bija grūti dabūt izejvielas, vai arī tāpēc, ka pērkamie izstrādājumi bija ļoti lēti vai labākas kvalitātes. Tātad viduslaiku zemniekam bija diezgan precīzi zināms darba laika daudzums, kas nepieciešams, lai izgatavotu priekšmetus, ko viņš ieguva ar maiņu. Lauku kalējs un ratnieks strādāja viņa acu priekšā, tāpat kā drēbnieks vai kurpnieks, kuri vēl manas jaunības dienās staigāja pie mūsu Reinas zemniekiem no mājas uz māju un šuva no pašdarinātiem audumiem un ādām apģērbu un apavus. Kā zemnieks, tā arī tie, no kuriem viņš pirka, paši bija darba darītāji: maināmie priekšmeti bija viņu personiskā darba produkti. Ko viņi izlietoja, izgatavojot šos priekšmetus? Darbu — un tikai darbu: darba rīku kompensēšanai, izejvielas ražošanai, tās apstrādāšanai viņi izlietoja tikai savu pašu darbaspēku; vai viņi varēja tāpēc mainīt šos savus produktus pret citu ražotāju produktiem citādi nekā proporcionāli izlietotajam darbam? Šādos apstākļos šo produktu iz-

* Sk. šī sējuma 167., 168. lpp. — *Red.*

gatavošanai izlietotais darba laiks bija ne tikai vienīgais atbilstošais mērs, lai kvantitatīvi noteiktu maināmos lielumus, bet šādos apstākļos katrs cits mērs bija arī gluži neiedomājams. Vai var iedomāties, ka zemnieki un amatnieki būtu bijuši tik muļķi, ka mainītu viena produktu, kas ražots 10 darba stundās, pret otra produktu, kas ražots vienā stundā? Visam zemnieku naturālās saimniecības periodam bija iespējama tikai tāda maiņa, kurā maināmajiem preču daudzumiem ir tendence arvien lielākā mērā pieskaņoties tajās iemiesotā darba daudzumiem. Kopš tā brīža, kad šajā saimnieciskajā iekārtā iespiežas nauda, tendence saglabāt atbilstību vērtības likumam (nota bene* — Marksa formulējumā!) kļūst, no vienas puses, vēl noteiktāka, bet no otras — to jau sāk pārkāpt augļotāju kapitāla un fiskālās sistēmas iejaukšanās, un tie periodi, kuros cenas vidēji gandrīz tuvojas vērtībai, kļūst jau ilgstošāki.

Tas pats attiecas uz zemnieku produktu maiņu pret pilsētas amatnieku produktiem. Sākumā maiņa notiek tieši, bez tirgotāju starpniecības, tirgus dienās pilsētās, kur zemnieks pārdod savus produktus un izdara iepirkumus. Un te zemnieks pazīst amatnieka darba apstākļus, gluži tāpat kā amatnieks pazīst zemnieka darba apstākļus. Viņš pats vēl zināmā mērā ir zemnieks, viņam ir ne tikai sakņudārzs, bet ļoti bieži arī tīruma gabaliņš, viena vai divas govis, cūkas, mājputni utt. Tādējādi viduslaikos cilvēki spēja diezgan precīzi aprēķināt cits cita ražošanas izmaksas attiecībā uz izejvielu, palīgmateriāliem, darba laiku — vismaz ciktāl runa bija par ikdienas patēriņa priekšmetiem.

Bet kā, mainot pēc izlietotā darba daudzuma, noteica šo daudzumu, kaut vai netieši un relatīvi, tādiem produktiem, kuri prasa darba izlietošanu ilgstošā laika posmā, ar neregulāriem pārtraukumiem un nenoteiktu produkcijas apmēru, piemēram, labībai un lopiem, un turklāt kā to noteica cilvēki, kas nemācēja rēķināt? Acīm redzot, tikai ilgstošā procesā, līčločiem tuvojoties atrisinājumam, bieži vien kā pa tumsu taustoties, pie tam, kā vienmēr, cilvēkus mācīja tikai rūgtā pieredze. Nepieciešamība katram kompensēt visumā savas ražošanas izmaksas veicināja katrā atsevišķā gadījumā pareiza ceļa atrašanu, bet ierobežotais maināmo priekšmetu veidu skaits līdz ar šo priekšmetu nemainīgo ražošanas raksturu — kas bieži vien palika nemainīgs gadsimtiem ilgi — atviegloja šo uzdevumu. Ka šo produktu vērtības relatīvā lieluma aptuveni precīzai noteikšanai nebūt nebija vajadzīgs pārāk daudz laika, to pierāda jau tas fakts vien, ka tāda prece kā lopi, kurai šī noteikšana, ievērojot katra atsevišķā lopa ražošanas perioda ilgumu, šķiet vissarežģītākā, bija pirmā diezgan vispāratzīta naudas prece. Lai tas varētu notikt, bija nepieciešams, lai lopu vērtība, to maiņas attiecība pret daudzām citām precēm, tiktu samērā

---

* — ievērosim labi. — *Red.*

neparasti fiksēta un bez ierunām atzīta daudzu cilšu teritorijā. Un tā laika cilvēki, tiklab lopkopji, kā arī tie, kas no viņiem pirka, droši vien bija pietiekami gudri, lai mainot neatdotu bez ekvivalenta savu izlietoto darba laiku. Gluži otrādi, jo tuvāk agrīnajam preču ražošanas stāvoklim atrodas kāda tauta, piemēram, krievi un austrumu tautas, jo arī vairāk laika pat līdz šim viņi izšķiež, lai ar ilgu, neatlaidīgu kaulēšanos dabūtu pilnīgu atlīdzību par darba laiku, kas izlietots produkta ražošanai.

Pamatojoties uz to, ka darba laiks nosaka vērtību, jāsecina, ka visa preču ražošana — un līdz ar to arī dažāda veida attiecības, kurās parādās vērtības likuma dažādās puses, — attīstās tā, kā tas attēlots «Kapitāla» pirmā sējuma pirmajā daļā; tātad it sevišķi attīstās arī tie apstākļi, kuros vienīgais vērtības radītājs ir darbs. Pie tam šie apstākļi lauž sev ceļu, cilvēkiem tos neapzinoties, un tikai grūtu teorētisku pētījumu rezultātā tos iespējams abstrahēt no ikdienas prakses; tātad šie apstākļi darbojas līdzīgi dabas likumiem, un tas nenovēršami izriet, kā pierādīja Markss, no preču ražošanas dabas. Ļoti svarīgs un izšķirošs solis uz priekšu bija pāreja uz metāla naudu, bet šīs pārejas rezultātā arī tas fakts, ka darba laiks nosaka vērtību, vairs redzami neparādījās preču maiņas virspusē. No prakses viedokļa par izšķirošo vērtības mērauklu kļuva nauda, un tas notika jo lielākā mērā, jo dažādākas kļuva preces, ar kurām tirgojās, jo lielākā mērā tās ieplūda no tālām zemēm un tātad jo mazāk varēja aprēķināt šo preču izgatavošanai nepieciešamo darba laiku. Turklāt arī pati nauda sākumā pa lielākajai daļai ieplūda no svešām zemēm, bet pat tad, kad cēlmetālus ieguva pašu zemē, zemnieki un amatnieki pa daļai nespēja pat aptuveni noteikt to iegūšanai izlietoto darbu un, no otras puses, viņiem pašiem sakarā ar paradumu skaitīt naudā lielā mērā aptumšojās priekšstats par darba īpašību — būt par vērtības mērauklu; tautas apziņā nauda kļuva par absolūtās vērtības pārstāvi.

Īsi sakot, Marksa vērtības likums ir spēkā visur — ciktāl vispār ir spēkā ekonomiskie likumi — visam vienkāršās preču ražošanas periodam, tātad līdz tam laikam, kad preču ražošana modificējas, rodoties kapitālistiskajai ražošanas formai. Līdz tam momentam cenas tiecas tuvoties, pēc Marksa likuma, noteiktām vērtībām un svārstās ap tām tā, ka, jo pilnīgāk attīstās vienkāršā preču ražošana, jo vairāk vidējās cenas ilgstošos periodos, ko nepārtrauc ārēji varmācīgi traucējumi, sakrīt ar vērtībām precizitātē līdz tādam lielumam, kuru var neievērot. Tātad Marksa vērtības likums ir ekonomiski vispār valdošs periodā, kas sākas līdz ar maiņas sākumu, kura pārvērtusi produktus par precēm, un turpinās līdz pat mūsu ēras XV gadsimtam. Bet preču maiņas sākums meklējams laikā pirms jebkuras rakstītās vēstures, dziļā senatnē, Ēģiptē vismaz divarpus un varbūt pat piecus tūkstošus gadu, bet Babilonijā četrus līdz sešus tūkstošus gadu pirms mūsu

ēras. Tādējādi vērtības likums ir valdījis piecus līdz septiņus tūkstošus gadu ilgā periodā. Un kā pēc visa tā jums patīk Lorias kga dziļdomība, kurš nosauc vērtību, kam bijusi vispārēja un tieša nozīme visā šajā laika posmā, par vērtību, pēc kuras preces nekad neesot pārdotas un nevarot tikt pārdotas un ar kuras pētīšanu nekad nenodarbošoties neviens ekonomists, kam esot kaut kripatiņa vesela saprāta.

Līdz šim mēs neesam runājuši par tirgotāju. Mēs varējām neievērot viņa iejaukšanos līdz šim momentam, kad mēs pārejam pie vienkāršās preču ražošanas pārvēršanās par kapitālistisko preču ražošanu. Tirgotājs bija revolucionizējošs elements šajā sabiedrībā, kur agrāk viss bija nemainīgs, kur nemainīgums, tā sakot, pārgāja kā mantojums, kur zemnieks ne tikai savu zemes gabalu, bet arī savu brīva īpašnieka stāvokli, brīva vai atkarīga klaušu zemnieka vai dzimtcilvēka stāvokli, un pilsētas amatnieks savu amatu un cunftu privilēģijas saņēma kā mantojumu un gandrīz kā neatsavināmu mantojumu, kur katrs no viņiem turklāt saņēma kā mantojumu savu klientūru, savu noieta tirgu, tāpat kā kopš jaunības dienām iegūto prasmi mantotajā profesijā. Un, lūk, šajā pasaulē ienāca tirgotājs, kuram vajadzēja kļūt par šī apvērsuma izejas punktu. Bet viņš nedarbojās kā apzinīgs revolucionārs, gluži otrādi, viņš rīkojās kā miesa no šīs pasaules miesas un kauls no šīs pasaules kaula. Viduslaiku tirgotājs nebūt nebija individuālists, viņš pēc savas būtības bija kopienas loceklis tāpat kā visi viņa laikabiedri. Uz laukiem valdīja pirmatnējā komunisma apstākļos izaugusī kopiena-marka. Katram zemniekam sākotnēji bija vienāda lieluma zemes gabals ar vienādas kvalitātes laukiem zināmajā apvidū un viņam bija attiecīgas vienlīdzīgas tiesības kopienā-markā. Kopš tā laika, kad kopiena-marka kļuva par noslēgtu vienību un tika izbeigta jaunu zemes gabalu piešķiršana, sākās piešķirto zemes gabalu sadrumstalošana mantošanas rezultātā utt. un attiecīga kopienas tiesību sadrumstalošana, bet par kopienas zemesīpašuma vienību joprojām palika viss piešķirtais zemes gabals, tā ka bija piešķirtā zemes gabala puses, ceturtdaļas un astotdaļas ar pusi, ceturto vai astoto līdzdalības daļu kopienas-markas tiesībās. Pēc kopienas-markas parauga tika veidotas visas vēlākās rūpnieciskās kopienas un pirmām kārtām pilsētu cunftes, kuru iekšējā struktūra nebija nekas cits kā kopienas-markas iekārtas atkārtojums, bet jau attiecībā uz privileģēto amatu, nevis uz noteiktu teritoriju. Visas organizācijas centrālais punkts bija katra tās locekļa vienlīdzīga piedalīšanās visu cunftei nodrošināto privilēģiju un ienākumu izmantošanā, kā tas izteiksmīgi fiksēts privilēģijā «pārtikšanai no vērpšanas», kas bija dota Elberfeldas un Bārmenas iedzīvotājiem 1527. gadā (Thun. «Die Industrie am Niederrhein und ihre Arbeiter». Theil II. Leipzig, 1879, S. 164 und ff.). Tas pats attiecas uz kalnrūpniecību, kur katra paja tāpat garantēja vienādas līdzdalības tiesību kā kopienas

loceklim piešķirtais zemes gabals, kur tā tāpat bija dalāma līdz ar tiesībām un pienākumiem, kas bija ar to saistīti. Un tas pats ne mazākā mērā attiecas uz tirgotāju sabiedrībām, kuras radīja aizjūras tirdzniecību. Venēcieši un dženovieši Aleksandrijas vai Konstantinopoles ostās — katra «nācija» pati savā Fondaco*, kurā bija dzīvojamās telpas, traktieris, noliktava, izstādes telpas un veikals ar kopējo kantori, — izveidoja noslēgtas tirdzniecības sabiedrības; tās bija norobežotas no konkurentiem un nepiederīgiem klientiem, pārdeva par cenām, ko noteica savstarpējas vienošanās ceļā, to precēm bija noteikta kvalitāte, ko garantēja sabiedriskā kontrole un bieži vien arī īpašu zīmogu uzspiešana, tās kopīgi noteica cenas, kas bija jāmaksā iezemiešiem par viņu precēm, utt. Gluži tāpat tirgojās hanzieši uz «Vācu tilta» (Tydske Bryggen) norvēģu Bergenā, kā arī viņu Holandes un Anglijas konkurenti. Slikti klāsies tam, kas pārdos lētāk vai nopirks dārgāk par noteiktajām cenām! Boikots, ko vērsa pret tādu, toreizējos apstākļos nozīmēja nenovēršamu izputēšanu, nemaz jau nerunājot par tiešiem naudas sodiem, ko sabiedrība uzlika vainīgajam. Bet bez tam tika dibinātas šaurākas sabiedrības ar noteiktiem mērķiem, piemēram, Dženovas Maona sabiedrība, kurai daudzus gadus piederēja Fokejas alauna atradnes Mazāzijā un Hiosas salā XIV un XV gadsimtā, tālāk — lielā Rāvensbergas tirdzniecības sabiedrība, kura kopš XIV gadsimta beigām tirgojās ar Itāliju un Spāniju un dibināja tur savas filiāles, kā arī Vācijā Augsburgas tirgotāju — Fugera, Velzera, Fēlina, Hēhštetera utt. sabiedrība, Nirnbergas tirgotāju — Hiršfogeļa un citu sabiedrība, kura ar kapitālu 66 000 dukātu apmērā un trijiem kuģiem piedalījās portugāļu 1505. un 1506. g. ekspedīcijā uz Indiju, iegūstot pie tam 150% un, pēc citiem avotiem, 175% tīras peļņas (Heyd. «Geschichte des Levantehandels im Mittelalter». Bd. II. Stuttgart, 1879, S. 524), un daudzas citas sabiedrības — «monopoli», kas padarīja Luteru tik niknu.

Te mēs pirmoreiz saduramies ar peļņu un peļņas normu. Un proti — tirgotāju centieni apzināti un ar nolūku ir vērsti uz to, lai padarītu šo peļņas normu visiem dalībniekiem vienlīdzīgu. Katrs venēcietis Levantas zemēs, katrs hanzietis ziemeļu zemēs maksāja ar saviem kaimiņiem vienādas cenas par iegūtajām precēm, tās prasīja katram vienādas transporta izmaksas, katrs saņēma par tām tādas pašas cenas kā citi tirgotāji un iepirka atpakaļ vedamo kravu par tādām pašām cenām kā citi viņa «nācijas» tirgotāji. Tādējādi peļņas norma bija visiem vienāda. Lielās tirdzniecības sabiedrībās peļņas sadalīšana proporcionāli ieguldītajai kapitāla daļai bija tikpat pašsaprotama kā tiesību izmantošana markā proporcionāli piešķirtā zemes gabala daļām, kas deva šīs tiesības, vai kā līdzdalība kalnrūpniecības uzņēmumu peļņā pro-

* — tirdzniecības kvartālā. — *Red.*

porcionāli pajas apmēriem. Tādējādi vienāda peļņas norma, kas savā pilnajā attīstībā ir viens no kapitālistiskās ražošanas galarezultātiem, te ir savā visvienkāršākajā formā viens no kapitāla vēsturiskās attīstības izejas punktiem un pat tiešs kopienas-markas mantojums, kura savukārt ir tiešs pirmatnējā komunisma mantojums.

Šī sākotnējā peļņas norma nenovēršami bija ļoti augsta. Tirdzniecība bija ļoti riskanta nodarbošanās ne tikai tāpēc, ka bija plaši izplatīta laupīšana uz jūras, bet arī tāpēc, ka konkurējošās nācijas bieži vien pirmajā izdevīgajā gadījumā lietoja visāda veida varmācības, beidzot, pati preču pārdošana un šīs pārdošanas noteikumi bija dibināti uz svešu zemju valdnieku dotajām privilēģijām, kuras diezgan bieži tika pārkāptas vai pilnīgi atceltas. Tātad peļņai vajadzēja ietvert sevī augstu apdrošināšanas prēmiju. Turklāt apgrozījums norisēja gausi, darījumu realizācija ieilga, bet labvēlīgākajos periodos, kuri tomēr reti kad bija ilgstoši, tirdzniecība bija monopoltirdzniecība ar monopolpeļņu. Par to, ka vidējā peļņas norma bija ļoti augsta, liecina arī tolaik parastās ļoti augstās procenta likmes, kurām vienmēr jābūt visumā zemākām par parasto tirdznieciskās peļņas līmeni.

Bet šī augstā un visiem dalībniekiem vienlīdzīgā peļņas norma, kas tika gūta ar sabiedrību kopīgo darbību, bija spēkā tikai zināmo sabiedrību robežās, t. i., šai gadījumā atsevišķu «nāciju» robežās. Venēciešiem, dženoviešiem, hanziešiem, holandiešiem — katrai nācijai par sevi un droši vien sākumā arī katram atsevišķajam pārdošanas tirgum — bija īpašas peļņas normas. Šo atsevišķo sabiedrību dažādo peļņas normu izlīdzināšanās notika pretējā veidā — ar konkurences palīdzību. Pirmām kārtām izlīdzinājās peļņas normas vienas un tās pašas nācijas dažādajos tirgos. Ja Aleksandrija deva lielāku peļņu par venēciešu precēm nekā Kipra, Konstantinopole vai Trapezunda, tad venēcieši sūtīja vairāk kapitālu uz Aleksandriju, daļu no tiem izņemot no apgrozības citos tirgos. Tālāk vajadzēja sekot pakāpeniskai peļņas normu izlīdzināšanai starp atsevišķām nācijām, kas eksportēja uz vieniem un tiem pašiem tirgiem vienādas vai līdzīgas preces, pie tam ļoti bieži dažas no šīm nācijām izputēja un nozuda no skatuves. Šo procesu tomēr pastāvīgi pārtrauca politiski notikumi: tā, piemēram, visa tirdzniecība ar Austrumiem izbeidzās sakarā ar mongoļu un turku iebrukumu, bet grandiozie ģeogrāfiski tirdznieciskie atklājumi kopš 1492. g.[246] tikai paātrināja un pēc tam noveda līdz galam šo norietu.

Tirgus sfēras pēkšņā paplašināšanās, kas pēc tam sekoja, un ar to saistītais apvērsums satiksmes ceļos sākumā neradīja būtiskas pārmaiņas tirdzniecībā. Tirdzniecību ar Indiju un Ameriku no sākuma tāpat veica galvenokārt sabiedrības. Bet tagad aiz šīm sabiedrībām jau stāvēja vairāk vai mazāk lielas nācijas. Katalonieśu vietā, kuri tirgojās ar Levantas zemēm, tirdzniecībā ar

Ameriku stājās visa apvienotā Spānija un blakus tai divas tādas lielas zemes kā Anglija un Francija; pat tādas mazas zemes kā Holande un Portugāle bija tomēr katrā ziņā ne mazākas un ne vājākas par Venēciju — vislielāko un visspēcīgāko tirdzniecības nāciju iepriekšējā periodā. Tas deva XVI un XVII gadsimta ceļojošam tirgotājam — merchant adventurer* atbalstu, kas arvien vairāk padarīja lieku sabiedrību, kura savus biedrus aizstāvēja arī ar ieroču palīdzību, un ar tās pastāvēšanu saistītie izdevumi kļuva par lieku nastu. Tālāk, tagad bagātības atsevišķu personu rokās uzkrājās daudz ātrāk, tā ka atsevišķi tirgotāji īsā laikā varēja ieguldīt vienā uzņēmumā tikpat daudz līdzekļu, cik agrāk ieguldīja vesela sabiedrība. Kur tirdzniecības sabiedrības vēl turpināja pastāvēt, tur tās pārvērtās pa lielākajai daļai par apbruņotām korporācijām, kuras, savu valstu aizstāvētas un protežētas, iekaroja un monopolizēti ekspluatēja veselas jaunatklātas zemes. Bet, jo vairāk koloniju tika nodibināts jaunajās zemēs — tās dibināja galvenokārt valsts —, jo vairāk tirdzniecības sabiedrības atkāpās otrā vietā salīdzinājumā ar atsevišķa tirgotāja tirdzniecību, un līdz ar to peļņas normu izlīdzināšana arvien vairāk kļuva vienīgi par konkurences uzdevumu.

Līdz šim esam iepazinušies tikai ar tirdznieciskā kapitāla peļņas normu. Jo līdz šim mums bija darīšana tikai ar tirdzniecisko un augļotāju kapitālu, bet rūpnieciskajam kapitālam vēl tikai vajadzēja attīstīties. Ražošana vēl bija galvenokārt tādu strādātāju rokās, kuriem piederēja viņu pašu ražošanas līdzekļi un kuru darbs tātad neienesa virsvērtību kapitālam. Ja viņi arī bija spiesti daļu sava produkta atdot trešajai personai par velti, tad tikai kā meslus feodālajam kungam. Tāpēc tirdznieciskais kapitāls, vismaz sākumā, varēja iegūt savu peļņu tikai no iekšējās ražošanas produktu pircējiem ārzemēs vai no ārzemju produktu pircējiem paša zemē. Tikai šī perioda beigās — Itālijā tātad līdz ar Levantas tirdzniecības pagrimšanu — ārzemju konkurence un grūtības preču pārdošanā varēja piespiest eksportpreču amatniecisko ražotāju atdot preces tirgotājam-eksportierim zem to vērtības. Tādējādi mēs atklājam te tādu parādību, ka iekšējā mazumtirdzniecības apgrozībā starp atsevišķiem ražotājiem preces vidēji tiek pārdotas pēc to vērtībām, bet ārējā tirdzniecībā minēto cēloņu dēļ preces parasti netiek pārdotas pēc to vērtībām. Tas ir pilnīgi pretstatā tagadējam stāvoklim, kad ražošanas cenas ir spēkā starptautiskajā un vairuma tirdzniecībā, turpretim pilsētas mazumtirdzniecībā cenu veidošanos regulē pavisam citas peļņas normas, tā ka tagad, piemēram, liellopu gaļa iegūst lielāku cenas pielikumu ceļā no Londonas lieltirgotāja uz Londonas patērētājiem nekā ceļā no Čikāgas lieltirgotāja uz Londonas lieltirgotāju, ieskaitot te arī transporta izdevumus.

---

* — tirgotājam-avantūristam. — *Red.*

Šo pakāpenisko apvērsumu cenu izveidošanā veica rūpnieciskais kapitāls. Sākums rūpnieciskajam kapitālam tika likts jau viduslaikos, proti, trijās sfērās: kuģniecībā, kalnrūpniecībā un tekstilrūpniecībā. Kuģniecība tajos apmēros, kādos to piekopa Itālijas un Hanzas pieejūras republikas, nebija iespējama bez matrožiem, t. i., algotiem strādniekiem (pēdējo algošanas attiecības varēja būt nomaskētas ar arteļa formām, ar piedalīšanos peļņā), bet tā laika galeras nav domājamas bez airētājiem — algotiem strādniekiem vai vergiem. Uzņēmumi rūdas iegūšanai, kuros sākotnēji saimniekoja artelī apvienoti strādnieki, gandrīz visur pārvērtās par akciju sabiedrībām, kas saimniekoja ar algotu strādnieku palīdzību. Turpretim tekstilrūpniecībā tirgotājs sāka tieši salīgt sīkos audēju meistarus, izsniedzot viņiem dziju un liekot no tās uz viņa rēķina izgatavot audumu par noteiktu maksu — īsi sakot, pārvēršoties no vienkārša tirgotāja par tā saucamo *uzņēmēju-izdalītāju.*

Te mūsu priekšā ir pirmie kapitālistiskās virsvērtības rašanās dīgļi. Kalnrūpniecību, ievērojot tās noslēgto monopolizēti korporatīvo raksturu, varam neņemt vērā. Kas attiecas uz kuģniecību, tad te, acīm redzot, peļņai katrā ziņā vajadzēja būt vienlīdzīgai ar parasto attiecīgās zemes peļņu, speciāli pieskaitot izdevumus par apdrošināšanu, kuģu nolietošanos utt. Bet kāds bija stāvoklis ar uzņēmējiem-izdalītājiem tekstilrūpniecībā, kuri pirmo reizi laida tirgū preces, kas bija ražotas tieši uz kapitālista rēķina, radīdami ar to konkurenci tā paša veida precēm, kas bija ražotas uz amatnieka rēķina?

Tirdznieciskā kapitāla peļņas norma jau bija iepriekš zināma. Tā jau bija arī, vismaz attiecībā uz katru zināmu apvidu, reducēta uz savu vidējo normu. Kas varēja pamudināt tirgotāju uzņemties papildus arī uzņēmēja-izdalītāja lomu? Tikai viens: lielākas peļņas perspektīva, pārdodot par tādu pašu cenu kā citi. Un tieši tas bija viņa nolūks. Liekot sīkajiem meistariem strādāt viņa labā, viņš lauza ražošanas tradicionālās robežas, kurās ražotājs pārdeva savu gatavo produktu un neko citu. Tirdzniecības kapitālists pirka strādnieka darbaspēku; strādniekam pagaidām vēl piederēja savi ražošanas rīki, bet nepiederēja vairs izejviela. Tādējādi kapitālists, nodrošinādams audējam regulāru izpeļņu, varēja līdz ar to tā pazemināt viņa darba algu, ka daļa izlietotā darba laika palika nesamaksāta. Tādējādi uzņēmējs-izdalītājs sāka piesavināties virsvērtību virs tirdznieciskās peļņas, kuru viņš bija saņēmis līdz šim. Tiesa, lai to sasniegtu, viņam vajadzēja pielietot papildu kapitālu, iepērkot dziju utt. un atstājot to audēja rokās līdz produkta galīgajai izgatavošanai, turpretim agrāk viņš izmaksāja visu produkta cenu tikai tajā momentā, kad nopirka to. Bet, pirmkārt, viņš pa lielākajai daļai arī agrāk jau izdarīja kapitāla papildu ieguldījumus, aizdodot audējam, kuru parasti tikai parāda jūgs varēja piespiest pakļauties jaunajiem ražošanas apstākļiem. Un, otrkārt, pat neatkarīgi no tā aprēķins izpaužas šādi.

Pieņemsim, ka mūsu tirgotājs piekopa savu eksporta tirdzniecību ar kapitālu 30 000 dukātu, cehīnu, sterliņu mārciņu vai kādu citu naudas vienību apmērā. Pieņemsim, ka 10 000 no tiem ir izdoti iekšzemē ražoto preču iepirkšanai, bet 20 000 viņš izmanto aizjūras tirgos. Pieņemsim, ka kapitāls apgrozās vienreiz divos gados, tad gadskārtējais apgrozījums būs vienlīdzīgs 15 000. Bet pieņemsim, ka mūsu tirgotājs grib ķerties pie aušanas uz sava rēķina, grib kļūt par uzņēmēju-izdalītāju. Kāds kapitāls viņam jāiegulda papildus, lai to panāktu? Pieņemsim, ka laiks, kas nepieciešams, lai izgatavotu tā auduma gabalu, ar kuru viņš tirgojas, vidēji ir divi mēneši (kaut gan tas droši vien ir pārāk ilgs laiks). Pieņemsim, tālāk, ka viņam par visu ir jāmaksā skaidrā naudā. Tādā gadījumā viņam vajadzēs papildus ieguldīt tādu kapitālu, lai ar to pietiktu audēju apgādāšanai ar dziju diviem mēnešiem. Tā kā viņa gadskārtējais apgrozījums ir 15 000, tad divos mēnešos viņš iepērk audumus par 2500. Pieņemsim, ka 2000 no tiem ir dzijas vērtība un 500 — audēju darba alga; tad mūsu tirgotājam būs vajadzīgs papildu kapitāls 2000. Pieņemsim, ka virsvērtība, ko viņš ar jauno paņēmienu piesavinās no audēja, sasniedz tikai 5% no auduma vērtības, kas nozīmē katrā ziņā ļoti zemu virsvērtības normu — 25% ($2000_c + 500_v + 125_m$; $m' = \frac{125}{500} = 25\%$; $p' = \frac{125}{2500} = 5\%$). Šādos apstākļos mūsu tirgotājs, ja gada apgrozījums būs 15 000, saņems papildu peļņu 750 un tātad $2^2/_3$ gados atgūs visu ieguldīto papildu kapitālu.

Bet, lai paātrinātu savu preču pārdošanu un līdz ar to savu apgrozību un tā saņemtu to pašu peļņu no agrākā kapitāla īsākā laika posmā — tātad lai saņemtu tajā pašā laikā lielāku peļņu —, viņš uzdāvinās nelielu savas virsvērtības daļu pircējam, pārdos lētāk nekā viņa konkurenti. Pēdējie tāpat pakāpeniski pārvērtīsies par uzņēmējiem-izdalītājiem, un tad papildu peļņa visiem viņiem reducēsies uz parasto peļņu vai pat uz mazāku, pie tam viņi to gūs no kapitāla, kas viņiem visiem būs palielinājies. Peļņas normas vienlīdzība atkal būs atjaunota, kaut gan varbūt jau citā līmenī, tāpēc ka daļa iekšzemē ražotās virsvērtības tiek atdota ārzemju pircējiem.

Tālākais solis rūpniecības pakļaušanā kapitālam bija manufaktūras ieviešana. Pēdējā tāpat deva iespēju manufaktūristam, kurš XVII un XVIII gadsimtā bija pa lielākajai daļai arī savu preču eksportieris — Vācijā tā bija pirms 1850. g. gandrīz visur un vietām tā ir palicis līdz šim —, ražot lētāk, nekā to varēja viņa vecmodīgie konkurenti — amatnieki. Atkārtojas tas pats process: virsvērtība, ko piesavinās manufaktūras īpašnieks — kapitālists, ļauj viņam vai tirgotājam-eksportierim, ar kuru viņš to dala, pārdot lētāk, nekā pārdod viņa konkurenti, kamēr jaunā ražošanas

forma kļūs vispārēja un no jauna notiks peļņas izlīdzināšanās. Jau iepriekš zināmā tirdznieciskās peļņas norma, pat ja tā izlīdzināta vietējā mērogā, joprojām paliek Prokrusta gulta, kurā bez kādas žēlastības tiek nocirsta rūpniecības uzvijas virsvērtība.

Ja manufaktūra strauji attīstījās tāpēc, ka palētinājās produkti, tad vēl daudz lielākā mērā šī palētināšanās ietekmēja lielrūpniecības augšanu, kura, nepārtraukti revolucionizējot ražošanu, arvien vairāk pazemina preču ražošanas izmaksas un nesaudzīgi likvidē visus agrākos ražošanas paņēmienus. Tieši lielrūpniecība šādā veidā galīgi iekaro kapitālam iekšējo tirgu, dara galu sīkražošanai un sevī noslēgtās zemnieku ģimenes naturālajai saimniecībai, likvidē tiešo maiņu sīkražotāju starpā un noliek visu nāciju kapitāla kalpībā. Tā arī izlīdzina dažādu tirdzniecības un rūpniecības nozaru peļņas normas par vienu vispārēju peļņas normu un, beidzot, nodrošina rūpniecībai tai pienācīgo valdošo lomu šajā izlīdzināšanā, novēršot lielāko daļu šķēršļu, kuri līdz šim nav ļāvuši pārvietot kapitālu no vienas nozares uz otru. Līdz ar to attiecībā uz visu maiņas procesu notiek vērtību pārvēršanās par ražošanas cenām. Šī pārvēršanās tātad notiek objektīvu likumu rezultātā, neatkarīgi no dalībnieku apziņas vai nodoma. Tas apstāklis, ka konkurence samazina līdz vispārējam līmenim peļņu, kas pārsniedz vispārējo normu, un šādā veidā no jauna atņem pirmajiem piesavinātājiem-rūpniekiem virsvērtību, kura pārsniedz vidējo līmeni, nerada nekādas teorētiskas grūtības. Bet toties praksē šeit grūtību ir vairāk, tāpēc ka nozares ar uzvijas virsvērtību, t. i., ar lielu mainīgo un mazu pastāvīgo kapitālu jeb ar zemu kapitāla sastāvu, pēc savas dabas visvēlāk un visnepilnīgāk pakļaujas kapitālistiskajai ražošanai; to pirmām kārtām var teikt par zemkopību. Turpretim, kas attiecas uz ražošanas cenu celšanos virs preču vērtības, kura nepieciešama, lai paceltu līdz vidējās peļņas normas līmenim nepietiekamu virsvērtību, kas ietverta tādu nozaru produktos, kurās ir augsts kapitāla sastāvs, tad teorētiski tas šķiet ļoti grūti, bet praksē, kā jau redzējām, notiek visvieglāk un visātrāk. Jo šāda veida preces, kad tās sāk ražot kapitālistiski un kad tās nonāk kapitālistiskajā tirdzniecībā, sāk konkurēt ar tā paša veida precēm, kas ražotas ar pirmskapitālistiskām metodēm, izmaksā dārgāk. Tātad kapitālistiskais ražotājs, pat atteikdamies no virsvērtības zināmas daļas, tomēr var iegūt savam apvidum parasto peļņas normu, kura sākotnēji nav bijusi tieši saistīta ar virsvērtību, jo tā radusies tirdznieciskā kapitāla rezultātā ilgi pirms tam, kad vispār sākts kapitālistiski ražot un kad kļuvusi iespējama rūpnieciskā peļņas norma.

II

BIRŽA

1) No trešā sējuma piektās daļas, it sevišķi no [27.] nodaļas, ir redzams, kādu stāvokli ieņem birža kapitālistiskajā ražošanā vispār. Tomēr kopš 1865. g., kad grāmata bija sarakstīta, radās pārmaiņa, kura piešķir biržai ievērojami lielāku un arvien augošu lomu un kurai tās tālākajā attīstībā ir tendence koncentrēt biržas vīru rokās visu ražošanu — kā rūpniecisko, tā arī lauksaimniecisko — un visu apgrozību — tiklab satiksmes līdzekļus, kā arī maiņas funkciju; tādējādi birža kļūst par visizcilāko kapitālistiskās ražošanas pārstāvi.

2) 1865. gadā birža vēl bija *otrās pakāpes* elements kapitālistiskajā sistēmā. Biržas vērtību galveno masu pārstāvēja valsts vērtspapīri, bet arī to daudzums bija samērā neliels. Līdz ar to akciju bankām, kas kontinentā un Amerikā jau valdīja, bet Anglijā vēl tikai grasījās aprīt aristokrātiskās privātās bankas, vēl bija lielāko tiesu samērā nenozīmīga loma. Dzelzceļu akcijas arī vēl bija samērā vāji izplatītas salīdzinājumā ar mūsu dienām. Tiešu ražošanas uzņēmumu, tāpat kā banku, akciju sabiedrību formā bija tikai nedaudz, tie pa lielākajai daļai tika radīti *nabadzīgākajās* zemēs, piemēram, Vācijā, Austrijā, Amerikā utt.; «saimnieka acs» bija toreiz vēl nepārvarēta māņticība.

Tātad birža tolaik bija vēl vieta, kurā kapitālisti atņēma cits citam viņu uzkrātos kapitālus un kura tieši interesēja strādniekus tikai kā jauns pierādījums kapitālistiskās saimniecības vispārējai demoralizējošai ietekmei un kā apstiprinājums kalvinistiskajai dogmai, ka jau šajā pasaulē dieva griba — alias* gadījums — sadala svētību un lāstus, bagātību, t. i., greznību un varu, un nabadzību, t. i., trūkumu un verdzību.

3) Tagad ir citādi. Kopš 1866. g. krīzes laikiem uzkrāšana notika arvien straujāk un turklāt tā, ka nevienā rūpniecības zemē, un vismazāk Anglijā, ražošana netika līdzi uzkrāšanai un atsevišķa kapitālista uzkrājumi nevarēja atrast pilnīgu pielietojumu viņa paša uzņēmuma paplašināšanā; Anglijas kokvilnas rūpniecībā [tas tika novērots] jau 1845. gadā, [tālāk] dzelzceļu aferas. Līdz ar šo uzkrāšanu pieauga arī to cilvēku-rantjē skaits, kuriem pastāvīgais sasprindzinājums, kas saistīts ar veikalu kārtošanu, bija apnicis un kuri gribēja nodoties tikai izpriecām vai uzņemties tikai vieglu nodarbošanos, kļūstot par direktoriem un kompāniju uzraudzības padomju locekļiem. Un, treškārt, lai vieglāk varētu pielietot šādā veidā atbrīvojušās naudas kapitāla masas, tagad visur, kur tas nebija agrāk, ir radītas jaunas — ar likumu noteiktas formas sabiedrībām ar ierobežotu atbildību un

---

* — citiem vārdiem. — *Red.*

ir pazemināta akcionāru saistības, kuri līdz tam laikam atbildēja neierobežotā apmērā (akciju sabiedrības Vācijā 1890. gadā — 40% no parakstīšanās!).

4) Ar to izskaidrojama rūpniecības pakāpeniska pārvēršanās par akciju uzņēmumiem. Šis liktenis pienāk nozarei pēc nozares. Vispirms metalurģiskā rūpniecība, kur mūsu laikos nepieciešami milzīgi ieguldījumi (vēl agrāk kalnrūpniecība, ja tai vēl nebija paju uzņēmumu formas). Pēc tam ķīmiskā rūpniecība, ditto* mašīnbūves rūpnīcas. Kontinentā arī tekstilrūpniecība, bet Anglijā vēl tikai atsevišķos apvidos — Lenkašīrā (vērptuve Oldhēmā, austuve Bērnli utt., šūšanas uzņēmumu apvienošanās, bet tā ir tikai pagaidu pakāpe, jo tuvākās krīzes laikā šīs apvienības sairs un uzņēmumi atkal nokļūs [atsevišķu] uzņēmēju rokās), alus darītavas (pirms dažiem gadiem Amerikas alus darītavas tika atdotas angļu kapitāla rokās, tālāk Guiness Bess, Allsopp**). Pēc tam tresti, kas rada milzīgus uzņēmumus ar kopīgu pārvaldi (kā, piemēram, United Alcali). Parastā vienas personas firma arvien vairāk kļūst tikai par pagaidu pakāpi, kas sagatavo uzņēmumu tam momentam, kad tas būs pietiekami liels, lai uz tā pamata «nodibinātu» akciju sabiedrību.

Tas pats attiecībā uz tirdzniecību. Leafs, Parsons, Morleys, Morrison, Dillon — visas šīs firmas ir pārvērtušās par akciju sabiedrībām. Gluži tādas pašas pārmaiņas notiek arī ar mazumtirdzniecības firmām, turklāt ne tikai maskējoties ar kooperāciju à la «Stores»***.

Tas pats attiecībā uz bankām un citām kredītiestādēm arī Anglijā. Ļoti daudz jaunu — visas tās izveidotas kā akciju sabiedrības ar ierobežotu atbildību. Pat vecās bankas, piemēram...**** utt., kopā ar 7 privātiem [akcionāriem] pārveidojas par akciju sabiedrību.

5) Zemkopībā gluži tas pats. Neiedomājami paplašinājušās bankas, it sevišķi Vācijā (ar visdažādākajiem birokrātiskiem nosaukumiem), arvien vairāk un vairāk kļūst par hipotēku turētājām; līdz ar šo banku akcijām īstā augstākā vara pār zemesīpašumiem tiek nodota biržai, un tas notiek vēl lielākā mērā, kad muižas nokļūst kreditoru rokās. Te ir milzīga ietekme revolūcijai lauksaimniecībā, kas saistīta ar stepju apstrādāšanu; ja tas tā turpināsies, tad var paredzēt laiku, kad zeme nonāks biržas rokās arī Anglijā un Francijā.

6) Tālāk, kapitāla ieguldīšana ārzemēs — viss akcijās. Ja runājam tikai par Angliju: Amerikas dzelzceļi ziemeļos un dienvidos (pārbaudīt pēc biržas biļetena), Goldbergers utt.

---

* — kā arī. — *Red.*
** Divu lielu angļu alus darītavu firmu nosaukumi. — *Red.*
*** T. i., kā universālveikali. — *Red.*
**** Vārds nav salasāms. — *Red.*

7) Pēc tam kolonizācija. Pēdējā tagad ir vienkārši biržas dienestā, kuras interesēs Eiropas lielvalstis pirms dažiem gadiem sadalīja Āfriku, franči iekaroja Tunisiju un Tonkinu. Āfrika ir tieši iznomāta kompānijām (Nigērija, Dienvidāfrika, Vācijas Dienvidrietumāfrika un Austrumāfrika). Mašonalendu un Natali biržas nolūkiem ņēmis savā pārvaldīšanā Rodss.

PIEZĪMES

RĀDĪTĀJI

PIEZĪMES

[1] Marksa izrakstījumus no avotiem krievu valodā par šo laika posmu daļēji publicējis PSKP CK Marksisma-Ļeņinisma institūts. Sk. Архив Маркса и Энгельса, т. XI (M., 1948), т. XII (M., 1952), т. XIII (M., 1955). — 15.

[2] Domāti šādi pārskati: 1) «First Report from the Secret Committee on Commercial Distress; with the Minutes of Evidence. Ordered, by The House of Commons, to be Printed 8 June, 1848»; 2) «Report from the Secret Committee of The House of Lords appointed to inquire into the Causes of the Distress which has for some Time prevailed among the Commercial Classes, and how far it has been affected by the Laws for regulating the Issue of Bank Notes payable on Demand. Together with the Minutes of Evidence, and an Appendix. Ordered, by The House of Commons, to be Printed 28 July, 1848 [Reprinted 1857]». — 16.

[3] Domāti šādi pārskati: «Report from the Select Committee on Bank Acts; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix and Index. Ordered, by The House of Commons, to be Printed 30 July, 1857»; «Report from the Select Committee on the Bank Acts; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix and Index. Ordered, by The House of Commons, to be Printed 1 July, 1858». — 16.

[4] Savu nodomu izdot «Virsvērtības teorijas» kā «Kapitāla» ceturto sējumu Engelss nepaspēja izpildīt. 1905.—1910. g. «Virsvērtības teorijas» izdeva K. Kautskis, tomēr daudzējādā ziņā patvaļīgi atkāpjoties no autora manuskripta, izdarot teksta pārvietojumus un saīsinājumus. Marksa «Virsvērtības teoriju» jaunu izdevumu laida klajā krievu valodā 1954.—1961. g. PSKP CK Marksisma-Ļeņinisma institūts. Sk. Маркс К. «Теории прибавочной стоимости» (IV том «Капитала»), часть I (M., 1954), часть II (M., 1957), часть III (M., 1961). — 16.

[5] *«Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik»* («Politiskās ekonomijas un statistikas jautājumu gadagrāmatas») — divnedēļu žurnāls, nodibināts 1863. g. Jēnā; no 1872. līdz 1890. g. to rediģēja buržuāziskais ekonomists Konrāds, no 1891. līdz 1897. g. — buržuāziskais ekonomists Leksiss. — 17.

[6] *«Galējā noderīguma» teorija* — vulgāra, buržuāziski apoloģētiska ekonomiska teorija, kas radās XIX gs. 70. gados pretsvarā Marksa izstrādātajai darba vērtības teorijai. Saskaņā ar šo teoriju vērtības pamatā ir nevis sabiedriski nepieciešamais darbs, bet gan tā saucamais preces galējais noderīgums, kurā izpaužas subjektīvs vērtējums tādas preces noderīgumam, kura apmierina pircēju vismazāk atliekamo vajadzību. Pēc «galējā noderīguma» teorijas piekritēju domām, darba vērtības teorija ir nepareiza, tāpēc ka īstenībā, viņi teica, cenas nesakrīt ar vērtību un vērtību parasti nosaka

nejauši un ar ražošanu nesaistīti apstākļi, piemēram, preces retums un citi. «Galējā noderīguma» teorija ir viens no līdzekļiem, ar ko maskēt algotā darbaspēka ekspluatāciju kapitālisma apstākļos, tāpēc tā plaši izplatīta mūsdienu buržuāziskajā politiskajā ekonomijā. — 18.

[7] W. Lexis. «Kritische Erörterungen über die Währungsfrage». In: «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volksvirtschaft im Deutschen Reich». Jahrgang V, Heft I, 1881, S. 87—132.

«Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich» («Gadagrāmatā likumdošanas, pārvaldīšanas un tautas saimniecības jautājumos Vācijas impērijā») — divnedēļu žurnāls, nodibināts 1871. gadā; ar šo nosaukumu iznāca no 1877. līdz 1912. g., un to rediģēja buržuāziskais ekonomists G. Šmollers Leipcigā.

Bimetālisms — naudas sistēma, kurai pastāvot naudas funkciju pilda vienlaikus divi valūtas metāli — zelts un sudrabs. — 18.

[8] Domāts Akilles Lorias raksts «Kārlis Markss», kas bija publicēts izdevumā «Nuova Antologia di scienza, lettere ed arti». Roma, 1883, Aprile, p. 509—542.

«Nuova Antologia di scienza, lettere ed arti» («Jaunā zinātnes, literatūras un mākslas antoloģija») — itāliešu literatūras, mākslas un publicistikas žurnāls ar liberālu virzienu, iznāca no 1866. līdz 1878. g. reizi mēnesī Florencē, no 1878. līdz 1943. g. — divas reizes mēnesī Romā. — 25.

[9] Loria izmantojis «Kapitāla» I sējuma franču izdevumu, kurā XI nodaļa atbilst vācu izdevuma IX nodaļai — «Virsvērtības norma un masa». — 26.

[10] Domāts Engelsa priekšvārds K. Marksa «Kapitāla» II sējumam («Kapitāls», 2. sēj. R., 1962, 1.—17. lpp.). — 26.

[11] *Dulkamara* — Doniceti operas «Mīlas dzēriens» persona; avantūrists un šarlatāns.

Sganarels — Moljēra komēdijas «Dons Žuans» persona; veikla un gļēva avantūrista tips. — 28.

[12] Domāts raksts «Piezīmes par Štībelinga kga rakstu «Par kapitāla koncentrācijas ietekmi uz darba algu un darba ekspluatāciju»», kas bija publicēts žurnālā «Neue Zeit», № 3, 1887, S. 123—127.

«Die Neue Zeit» («Jaunais Laiks») — Vācijas sociāldemokrātijas politiski teorētisks žurnāls, iznāca Štutgartē no 1883. g. līdz 1890. g. oktobrim ik mēnesi, no 1890. g. oktobra līdz 1923. g. rudenim — ik nedēļu. No 1883. g. žurnāla redaktors bija K. Kautskis, no 1917. g. oktobra līdz 1923. g. rudenim — G. Kunovs. 1885.—1894. g. Engelss žurnālā publicēja vairākus rakstus, nemitīgi palīdzēdams žurnāla redakcijai ar padomiem un bieži vien to kritizēdams par žurnālā pieļauto atkāpšanos no marksisma. Kopš 90. gadu otrās puses, pēc Engelsa nāves, žurnālā sāka sistemātiski iespiest revizionistu rakstus. Pirmā pasaules kara gados žurnālam bija centristiska nostāja, tas faktiski atbalstīja sociālšovinistus. — 28.

[13] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 184.—186. lpp. — 37.

[14] Ramsay G. «An Essay on the Distribution of Wealth». Edinburgh, 1836, p. 184. — 47.

[15] Ķīmijā XVIII gs. valdīja uzskats, ka degšanas procesu nosaka īpaša viela — flogistons, kas ir ķermeņos, kuri spējīgi degt, un degšanas laikā no šādiem ķermeņiem izdalās. Tā kā tomēr bija zināms, ka, gaisa klātbūtnē karsējot metālus, to svars palielinās, tad flogistona teorijas piekritēji mēģināja flogistonam piedēvēt fizikāli bezjēdzīgu — negatīvu svaru. Šīs teorijas nepamatotību parādīja izcilais franču ķīmiķis A. L. Lavuazjē, kurš pareizi izskaidroja degšanas procesu kā reakciju, kurā degošā viela savienojas ar skābekli. Par flogistona teoriju sk. arī Engelsa priekšvārdā «Kapitāla» II sējumam (Markss K. «Kapitāls», 2. sēj. R., 1962, 13. un 14. lpp.). — 47.

[16] 1849. g. janvārī Prudons mēģināja nodibināt «Tautas banku». Šī banka, ar kuras palīdzību Prudons cerēja miera ceļā īstenot savu «sociālismu» (ko viņš reducēja uz aizdevu procenta likvidāciju un tādas maiņas ieviešanu, kura notiek bez naudas lietošanas, bāzējoties uz to, ka ražotājs saņem sava darba ienākuma pilnīgu ekvivalentu), bankrotēja divus mēnešus pēc savas nodibināšanas. Prudona uzskatu sīku, kritisku analīzi Markss devis savā

darbā «Filozofijas nabadzība. Atbilde uz Prudona kga «Nabadzības filozofiju»» (Markss K. «Filozofijas nabadzība. Atbilde uz Prudona kga «Nabadzības filozofiju»». R., 1968). — 47.

[17] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 191. lpp. — 47.

[18] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 149.—150., 581.—582. lpp. — 49.

[19] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 436.—442. lpp. — 52.

[20] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 279.—280. lpp. — 52.

[21] Markss domājis sava darba «Virsvērtības teorijas» to daļu, kurā kritiski iztirzāti Maltusa uzskati par virsvērtības normu (Маркс К. «Теории прибавочной стоимости», ч. III. М., 1961, с. 25—29). — 54.

[22] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 266.—269. lpp. — 57.

[23] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 423.—431. lpp. — 58.

[24] Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 269.—274. lpp. — 77.

[25] Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 230.—231. lpp. — 78.

[26] Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 269.—282. lpp. — 80.

[27] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 189.—190. lpp. — 81.

[28] Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 271. lpp. — 82.

[29] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 272.—275. lpp. — 85.

[30] Markss domājis šādu darbu: Ure A. «The Philosophy of Manufactures: or, An Exposition of the Scientific, Moral, and Commercial Economy of the Factory System of Great Britain». Second edition. London, 1835. — 87.

[31] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 495. lpp. — 89.

[32] Franču vēsturnieks Lengē šo hipotēzi izsaka savā darbā «Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société». Tome II. Londres, 1767, livre V, chapitre XX. — 91.

[33] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 273.—274. lpp. — 91.

[34] Domāta utopisko sociālistu ideju iedvesmotā Ročdeilas pilsētas (Mančestras rūpniecības apgabals) strādnieku iniciatīva. Viņi 1844. gadā noorganizēja patērētāju kooperācijas biedrību ar nosaukumu — Taisnīgo pionieru biedrība. Tā kļuva par iedīgli strādnieku kooperatīvajai kustībai Anglijā un citās zemēs. — 91.

[35] Markss K. Kapitāls, 1. sēj., VIII nodaļa. R., 1973, 199.—254. lpp. — 92.

[36] *«Killing no murder»* («nogalināt vēl nenozīmē būt slepkavam») — populārs angļu izteiciens, kas radies no XVII gs. vidū, angļu buržuāziskās revolūcijas laikā, izdotā pamfleta «Killing no murder» nosaukuma. Pamfleta autors — levelers Seksbijs aicināja nogalināt Anglijas, Skotijas un Irijas protektorlordu Oliveru Kromvelu kā nežēlīgu tirānu un attaisnoja šādu nogalināšanu. — 95.

[37] *Karaliskā sola tiesa* — viena no augstākajām tiesām Anglijā. Šī tiesa izskatīja kriminālllietas un civillietas, un tai bija tiesības revidēt vairāku zemāko tiesu lēmumus. — 95.

[38] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 246.—247. lpp. — 97.

[39] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 217.—218. lpp. — 99.

[40] Te domātas grāmatas: Ure A. «The Philosophy of Manufactures: or, An Exposition of the Scientific, Moral, and Commercial Economy of the Factory System of Great Britain». Second edition. London, 1835; Ch. Babbage. «On the Economy of Machinery and Manufactures». London, 1832, p. 280—281. — 106.

[41] Torrens R. «An Essay on the Produktion of Wealth». London, 1821, p. 28 and sqq. (sal. Маркс К. «Теории прибавочной стоимости». — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2-е, т. 26, ч. III, с. 68—81). — 109.

[42] Ricardo D. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». Third edition. London, 1821, p. 131—138. — 109.

[43] Labības muita Anglijā tika iekasēta, pamatojoties uz tā sauktajiem labības likumiem (1815., 1822. un 1828. g.), kas bija pieņemti zemes lielīpašnieku labā, lai ierobežotu vai aizliegtu labības importu. Cīņa starp rūpniecības buržuāziju un agrāro aristokrātiju labības likumu dēļ beidzās ar šo likumu atcelšanu 1846. gadā. Labības likumu atcelšana bija trieciens agrārajai aristokrātijai un veicināja kapitālisma attīstības paātrināšanos Anglijā. — 109.

[44] Desmitstundu darba dienas bilu, kuru attiecināja tikai uz pusaudžiem un strādniecēm, Anglijas parlaments pieņēma 1847. g. 8. jūnijā, un tas kā likums stājās spēkā 1848. g. 1. maijā. Tomēr praksē daudzi fabrikanti šo likumu ignorēja. Sīki par to sk. K. Marksa «Kapitāla» 1. sēj. R., 1973, 239.—241. lpp. — 109.

[45] Babbage Ch. «On the Economy of Machinery and Manufactures». London, 1832, p. 280—281. — 114.

[46] Ricardo D. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». Third edition. London, 1821, chapter II. — 115.

[47] Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, III daļa — «Visa sabiedriskā kapitāla atražošana un apgrozība». — 117.

[48] *1861.—1865. g. kokvilnas bads jeb kokvilnas krīze* — tā dēvēja aso kokvilnas trūkumu Anglijas un vairāku citu zemju kokvilnas rūpniecībā; to radīja pārtraukums kokvilnas piegādē no Amerikas, tāpēc ka Pilsoņu kara laikā ziemeļnieku flote bloķēja vergturu štatus dienvidos. Kokvilnas bads radās pārprodukcijas krīzes priekšvakarā un ar šo krīzi savijās. Eiropas kokvilnas rūpniecības lielākā daļa bija paralizēta, un tas smagi ietekmēja strādnieku stāvokli. Anglijā 1862. g. apstājās trīs piektdaļas visu kokvilnas spoļu un aužamo stelļu un vairāk nekā 75% kokvilnas rūpniecības strādnieku divus trīs gadus bija pilnīgi vai daļēji bezdarbnieki. Strādnieku postu vēl palielināja neraža, kas uzbruka Eiropai 60. gadu sākumā. — 120.

[49] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 470. lpp. un turpm. lpp. — 129.

[50] *1848. g. nacionālās darbnīcas* — sabiedrisko darbu, galvenokārt zemes darbu organizācijas forma bezdarbnieku nodarbināšanai Francijā. Tās radās pēc 1848. g. februāra revolūcijas Francijas pagaidu valdības dekrēta rezultātā. Tās tika radītas ar nolūku diskreditēt tolaik strādnieku vidū populārās sīkburžuāziskā sociālista Luija Blāna idejas par darba organizāciju un izmantot militārā veidā organizētās strādnieku nacionālās darbnīcas cīņā pret revolucionāro proletariātu. Tā kā strādnieku šķiras sašķelšanas provokatoriskā plāna īstenošana neizdevās un nacionālajās darbnīcās nodarbinātie strādnieki aizvien vairāk kļuva revolucionāri noskaņoti, buržuāziskā valdība veica vairākus pasākumus, lai šīs darbnīcas likvidētu. Tas izraisīja Parīzes proletariātā stipru sašutumu un bija viens no iemesliem jūnija sacelšanās uzliesmošanai Parīzē. Pēc sacelšanās apspiešanas Kaveņaka valdība 1848. g. 3. jūlijā pieņēma dekrētu par nacionālo darbnīcu likvidāciju. — 131.

[51] Sk. Rodbertus. «Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie». Berlin, 1851, S. 125. Sīku kritisku Rodbertusa peļņas normas teorijas analīzi Markss devis «Virsvērtības teoriju» II daļā. (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. II, с. 69—90). — 134.

[52] Runa ir par desmito nodaļu grāmatā: Smith A. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.» Vol. I. London, 1776. — 137.

[53] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 54.—55. lpp. — 137.

[54] Serbiljē uzskatus par vispārējās peļņas normas izveidošanos Markss speciāli aplūko «Virsvērtības teorijās» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26., ч. III, с. 389). — 152.

[55] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 191. un turpm. lpp. — 153.

[56] Runa ir par K. Marksa darbu «Virsvērtības teorijas» («Kapitāla» IV sējums). Sk. 4. piezīmi. — 160.

[57] *Likumi par apdzīvotību* (settlement laws) — likumi, kuri pastāvēja Anglijā kopš 1662. g. un pēc kuriem laukstrādniekiem faktiski nebija tiesību pārcelties uz dzīvi no vienas vietas uz otru. Šie likumi, kuri savukārt ietilpa likumos par nabagajiem, noteica, ka trūkumcietējiem laukstrādniekiem pēc tiesas lēmuma jāatgriežas savā dzimšanas un pastāvīgās dzīves vietā. Ierobežodama strādnieku pārvietošanās brīvību, likumdošana līdz ar to radīja apstākļus, kas uzņēmējiem deva iespēju pazemināt līdz galējam minimumam strādnieku darba algu. — 166.

[58] Domāti G. L. Maurera darbi: «Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt». München, 1854; «Ge-

schichte der Markenverfassung in Deutschland». Erlangen, 1856; «Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland». Bd. I—IV. Erlangen, 1862—1863; «Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland». Bd. I—II. Erlangen, 1865—1866; «Geschichte der Städteverfassung in Deutschland». Bd. I—IV. Erlangen, 1869—1871.

Morgan L. H. «Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization». London, 1877. — 168.

[59] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 89.—90. lpp. — 168.

[60] Ricardo D. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». Third edition. London, 1821, p. 60—61. — 169.

[61] Šādi uzskati izteikti darbos: Ricardo D. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». Third edition. London, 1821, p. 60—61; H. Storch. «Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations». Tome II. St.-Pétersbourg, 1815, p. 78—79 (par to sk. arī: Markss K. «Virsvērtības teorijas» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2. т. 26, ч. II, с. 102)). — 173.

[62] Corbett Th. «An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation Explained». London, 1841, p. 42—44. — 173.

[63] Anonīmā darba «Observations on certain Verbal Disputes in Political Economy» sarakstītājs šeit citējis Maltusa grāmatas «Principles of Political Economy», London, 1820, p, 75, pirmo izdevumu. — 180.

[64] Ricardo D. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». Third edition. London, 1821, p. 36—41. — 190.

[65] *Servum pecus imitatorum* (atdarinātāju verdziskais ganāmpulks) — vārdu «O imitatores, servum pecus!» («Āi, atdarinātāji, verdziskais ganāmpulks!») pārfrāzējums no Horācija vēstījumiem, I grāmata, 19. vēstījums. — 190.

[66] Šeit domāta tā «Virsvērtības teoriju» daļa, kurā Markss kritiski iztirzā Rikārdo uzskatus par darba algas svārstību ietekmi uz ražošanas cenām (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. II, с. 204—219). — 190.

[67] Corbett Th. «An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation Explained». London, 1841, p. 100—102. — 195.

[68] Markss domājis «Virsvērtības teorijas» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. II, с. 484—522, 602—606). — 198.

[69] Domāts absolūtais vispārējais kapitālistiskās uzkrāšanas likums, ko Markss formulējis «Kapitāla» I sējumā (Markss K. Kapitāls, 1. sēj., XXIII nod. R., 1973, 526. lpp.). — 205.

[70] *«Hinc illae lacrimae!»* («Lūk, kādēļ šīs asaras!») — vārdi no romiešu dramaturga Publija Terencija komēdijas «Meitene no Androsa» I cēliena pirmās ainas. — 207.

[71] Sk. 68. piezīmi. — 207.

[72] Roscher W. «System der Volkswirtschaft». Band I: «Die Grundlagen der Nationalökonomie». Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858, § 108, S. 192. — 208.

[73] Ā. Smita peļņas teorijas kritisku analīzi Markss devis «Virsvērtības teoriju» II daļā (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. II, с. 240—254). — 208.

[74] *«Profit upon alienation»* («peļņa no atsvešināšanas») — Džeimsa Stjuarta formula («An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy». Vol. I. London, 1805, p. 244), saskaņā ar kuru kapitālista peļņa rodas, pārdodot preci dārgāk par tās vērtību. Markss analizē šo formulu «Virsvērtības teorijās» (Markss K. «Virsvērtības teorijas», 1. d. R., 1964, 10.—11. lpp.). — 212.

[75] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 266.—268. lpp. — 213.

[76] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 266.—268. lpp. — 213.

[77] Ricardo D. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». Third edition. London, 1821, chapter VII. — 218.

[78] [West E.] «Essay on the Application of Capital to Land, with Observations shewing the Impolicy of any Great Restriction of the Importation of Corn». By a Fellow of University College of Oxford. London, 1815. — 223.

[79] Chalmers Th. «On Political Economy in Connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society». Second edition. Glasgow, 1832, p. 88—89 and sqq. — 226.

[80] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 325.—326. lpp. — 240.

[81] Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 78.—89. lpp. — 245.

[82] *Holandes-Austrumindijas kompānija* pastāvēja no 1602. līdz 1798. gadam. Kompānijas darbības raksturīgas iezīmes Indonēzijā bija pirmskapitālistisko ražošanas attiecību (verdzības un feodālisma) varmācīga nostiprināšana un iekonservēšana un pakļauto iedzīvotāju aplaupīšana ar holandiešu dienestā pārgājušā feodāli birokrātiskā iezemiešu varas aparāta palīdzību. Kompānija guva milzu ienākumus, pārdodama no Indonēzijas izvestos lauksaimniecības produktus. Vēlāk zemnieku saimniecībās piespiedu ceļā tika ieviestas jaunas kultūras (it īpaši kafija), kuru raža visā pilnībā tika nodota Kompānijai. Tā kā nepārtrauktā virknē notika plašas sacelšanās, kuras tika nežēlīgi apspiestas, iedzīvotāju skaits Indonēzijā strauji samazinājās un karaspēka garnizonu uzturēšana izmaksāja dārgi, visa Nīderlandes kādreizējā varenība pagrima, Kompānija bankrotēja un beidza pastāvēt. — 278.

[83] Sk. 72. piezīmi. — 279.

[84] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 423.—431. lpp. — 280.

[85] Sk. Roscher W. «System der Volkswirtschaft». Band I: «Die Grundlagen der Nationalökonomie». Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858, § 60, S. 103. — 294.

[86] Sk. 43. piezīmi. — 297.

[87] Sk. 82. piezīmi. — 298.

[88] Sk. 74. piezīmi. — 298.

[89] Pēc sengrieķu filozofa Epikūra (visumā materiālista un ateista) uzskatiem, ir bezgala daudz pasauļu. Šīs pasaules rodas un pastāv pēc saviem pašu dabiskajiem likumiem. Bet dievi, kaut arī tie pastāv, atrodas ārpus pasaulēm, telpā starp tām, un viņiem nav nekādas ietekmes ne uz Visuma attīstību, ne cilvēka dzīvi. — 299.

[90] Markss citē Lutera darbu pēc grāmatas: «Der sechste Teil der Bücher des ehrnwirdigen Herrn Doctoris Martini Lutheri». Wittembergk, 1589, S. 296, 297. — 300.

[91] Markss domājis Dženovas, Venēcijas un citu Ziemeļitālijas pilsētu lomas kraso samazināšanos tranzīta tirdzniecībā kopš XV gadsimta beigām sakarā ar tā laika lielajiem ģeogrāfiskajiem atklājumiem: tika atklāta Kuba, Haiti un Bahamu salas, Ziemeļamerikas kontinents, jūras ceļš uz Indiju gar Āfrikas dienvidiem un, beidzot, Dienvidamerikas kontinents. — 301.

[92] Massie J. «An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest; wherein the Sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on That Head, are considered». London, 1750, p. 60. — 301.

[93] Poppe I. H. M. «Geschichte der Technologie seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an Ende des achtzehnten Jahrhunderts». Band I. Göttingen, 1807, S. 70. — 304.

[94] Tekstā citētos vārdus rakstījis viens no avīzes «La Voix du Peuple» redaktoriem Ševē — «Pirmās vēstules» autors grāmatā «Gratuité du Crédit». Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon. Paris, 1850.

«La Voix du Peuple» («Tautas Balss») — Prudona izdotā dienas avīze, iznāca Parīzē no 1849. g. 1. oktobra līdz 1850. g. 14. maijam. — 312.

[95] *«The Economist»* («Ekonomists») — angļu nedēļas žurnāls ekonomikas un politikas jautājumos, iznāk Londonā kopš 1843. gada; rūpnieciskās lielburžuāzijas preses orgāns. — 323.

[96] Markss ironiski dēvē K. Arndu par «suņu nodokļa filozofu» tāpēc, ka šis

autors savā grāmatā speciālu paragrāfu (§ 88, S. 420—421) veltījis, lai nopamatotu nodokli par suņiem kā likumīgu un lietderīgu. — 327.

[97] *«The Daily News»* («Dienas Jaunumi») — liberāla angļu avīze, rūpnieciskās buržuāzijas preses orgāns, iznāca ar šo nosaukumu Londonā no 1846. līdz 1930. gadam. — 329.

[98] Sk. [Massie J.] «An Essay on the Cowerning Causes of the Natural Rate of Interest; wherein the Sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on That Head, are considered». London, 1750; D. Hume. «Of interest» (1752). In: *Hume, David.* «Essays and Treatises on several Subjects». A new edition. In two volumes. Vol. I, containing Essays, Moral, Political, and Literary. London, 1764 (par to sk. arī: «Virsvērtības teorijas», 1. daļa. R., 1964, 327.—331. lpp. — 339.

[99] *«New York Daily Tribune»* («Ņujorkas Dienas Tribīne») — amerikāņu avīze, iznāca no 1841. līdz 1924. gadam. 40.—50. gados avīzes nostāja bija progresīva un avīze cīnījās pret verdzību. No 1851. g. augusta līdz 1862. g. martam šīs avīzes līdzstrādnieks bija Markss. Pēc Marksa lūguma daudzus rakstus ievietošanai avīzē uzrakstīja Engelss. Reakcijas laikposmā Eiropā pēc 1848.—1849. g. revolūcijas Markss un Engelss izmantoja šo plaši izplatīto, tolaik progresīvo avīzi, lai ar konkrētiem materiāliem atmaskotu kapitālistiskās sabiedrības netikumus. Pilsoņu kara laikā Amerikā Markss savu līdzdarbību avīzē izbeidza. Šādu Marksa ricību lielā mērā noteica tas, ka avīzes redakcijā pastiprinājās to cilvēku ietekme, kuri vēlējās kompromisu ar vergturiem, un avīzes nostāja vairs nebija progresīva. Turpmāk avīzes virziens kļuva aizvien vairāk labējs. — 347.

[100] Gēte. «Fausts», I daļa, piektā aina («Auerbaha pagrabs Leipcigā»). — 353.

[101] Sīkāk par Pita radīto dzēšanas fondu sk. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 12, с. 462—463. — 354.

[102] Sk. [Malthus Th.] R. «An Essay on the Principle of Population». London, 1798, p. 25—26. — 355.

[103] Domāts šāds dokuments: «An Act for vesting certain Sums in Commissioners, at the End of every Quarter of a Year, to be by them applied to the Reduction of the National Debt (Anno 26, Georgii III, Regis, cap. 31)». — 355.

[104] *Molohs* — saules dievs Senās Feniķijas un Kartāgas reliģijā; to pielūdzot, tika upurēti cilvēki; vēlāk Moloha vārds sāka personificēt negantu, visu aprijošu spēku. — 356.

[105] Markss domājis šādus darbus: Mill J. St. «Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy». Second edition, vol. I. London, 1849, p. 91—92; Carey H. Ch. «Principles of Social Science». Vol. III. Philadelphia, 1859, p. 71—73; Roscher W. «System der Volkswirtschaft». Band I: «Die Grundlagen der Nationalökonomie». Dritte, vermehrte un verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858, § 45. — 357.

[106] *«Revue des deux Mondes»* («Vecās un Jaunās Pasaules Apskats») — buržuāzisks divnedēļu literatūras, mākslas un publicistikas žurnāls, tiek izdots Parīzē kopš 1829. gada. — 360.

[107] Sk. 2. (1.) piezīmi. — 363.

[108] Pēc tam kad tika atcelts Austrumindijas kompānijas monopols tirdzniecībā ar Ķīnu (1833), notika intensīva Anglijas privāttirgotāju iespiešanās Ķīnas tirgū. Sevišķi plašu vērienu ieguva kontrabandas tirdzniecība ar opiju; to visādi atbalstīja Anglijas valdība, apzināti ignorēdama Ķīnas likumus un valsts intereses, veicinādama ķīniešu masveida saindēšanos un viņu veselības graušanu. Atbildot uz ķīniešu varas iestāžu enerģisko rīcību pret šīs narkotiskās vielas ievešanu kontrabandas ceļā viņu zemē, angļi izraisīja pirmo «opija karu» (1839—1842), kas beidzās ar to, ka Ķīnai uzspieda nelīdztiesīgu laupīšanas līgumu. — 365.

[109] *Konsignācija* (consignatio, burtiski — paraksts, rakstveida apstiprinājums) — viens no veidiem, kā preces pārdeva komisijā uz ārzemēm; tam raksturīgi, ka eksportētājs (konsignants) nosūta preci uz ārzemju firmas noliktavu (konsignatoram), lai tā tiktu pārdota ar noteiktiem nosacījumiem. — 366.

[110] Par 1844. g. banku akta saturu un nozīmi sk. šī sējuma XXXIV nodaļu — ««Naudas apgrozības princips» un Anglijas 1844. gada banku likumdošana». — 366.

[111] *«The Manchester Guardian»* («Mančestras Sargs») — buržuāziska angļu avīze, nodibināta Mančestrā 1821. g., brīvtirdzniecības piekritēju (frītrēderu) preses orgāns, vēlāk liberāļu partijas preses orgāns. — 367.

[112] *Lombardstrita* — iela Sitijā (Londonas finansu centrs), kurā atrodas vairākas lielas bankas; Londonas naudas tirgus sinonīms. — 368.

[113] *Minsingleina* — iela Londonā, koloniālpreču vairumtirdzniecības centrs. — 368.

[114] Sk. 2. (2.) piezīmi. — 370.

[115] *«Currency principle»* («Naudas apgrozības princips») jeb «naudas skola» — viens no tās skolas paveidiem, kura propagandēja naudas kvantitatīvo teoriju. Tās pārstāvji apgalvoja, ka preču vērtību un cenu nosakot apgrozības sfērā esošais naudas daudzums. Viņi sev izvirzīja mērķi — atbalstīt stabilu naudas apgrozību — un uzskatīja, ka vienīgais līdzeklis tā sasniegšanai ir obligāts banknošu zelta seguma nodrošinājums un banknošu emisija atbilstoši cēlmetālu importam un eksportam. Balstīdamās uz savām nepareizajām teorētiskajām premisām, «naudas skola» uzskatīja, ka ekonomisko pārprodukcijas krīžu izšķirošais cēlonis esot tās proklamēto naudas apgrozības likumu pārkāpšana. «Naudas skolas» teorija bija populāra Anglijā XIX gs. pirmajā pusē. Tomēr Anglijas valdības mēģinājumiem balstīties uz šo teoriju (1844. g. banku akts) nebija nekādu panākumu, tādējādi tikai apstiprinājās, ka tā ir zinātniski nepamatota un pilnīgi nederīga praktiskiem mērķiem (sk. arī šī sējuma XXIV nodaļu — ««Naudas apgrozības princips» un banku likumdošana Anglijā 1844. gadā»). — 374.

[116] Domāta firma «Ermens un Engelss». — 385.

[117] Sk. 110. piezīmi. — 388.

[118] *«The Times»* («Laiki») — lielākā angļu konservatīvā virziena dienas avīze, nodibināta Londonā 1785. gadā. — 393.

[119] Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 22.—29. lpp. — 398.

[120] Sk. 115. piezīmi. — 399.

[121] Markss K. Par politiskās ekonomijas kritiku. R., 1952, 95. un 96. lpp. — 401.

[122] Markss K. Par politiskās ekonomijas kritiku. R., 1952, 145.—148. lpp.; Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 131.—132. lpp. — 406.

[123] Sk. 97. piezīmi. — 425.

[124] Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 389.—392. lpp. — 430.

[125] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 339.—340. lpp. — 436.

[126] Sk. 109. piezīmi. — 440.

[127] Sk. 95. piezīmi. — 445.

[128] Sk. 112. piezīmi. — 446.

[129] Sk. 113. piezīmi. — 446.

[130] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 113.—114., 128. lpp. — 466.

[131] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 129. lpp. — 467.

[132] *Akts par banku restrikciju* (Bank Restriction Act) — Anglijas valdības 1797. g. pieņemtais speciālais likums, ar kuru tika noteikts banknošu piespiedu kurss un atcelta banknošu apmaiņa pret zeltu. 1819. gadā tika pieņemts likums, ar kuru tika atjaunota banknošu apmaiņa pret zeltu. Faktiski apmaiņa bija pilnīgi atjaunota 1821. gadā. — 474.

[133] Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 380.—389. lpp. — 474.

[134] Markss domājis tiesas izmeklēšanu Deividsona u. c. lietā — viņi bija apsūdzēti lielās blēdībās ar vekseļiem. Šī lieta izklāstīta grāmatā: Laing, S. A. «New series of the great city Frauds of Cole, Davidson, & Gordon, corrected and enlarged». Fift edition. London, [1869].

Asizi — Anglijas krimināllietu un civillietu Augstākās tiesas tiesnešu periodiskas izbraukuma sesijas. — 478.

[135] *Birmingemas skola* jeb *little shilling men* (mazā šiliņa piekritēji) — īpaša skola ekonomikas zinātnē, izveidojās XIX gs. pirmajā pusē. Tās piekritēji propagandēja ideālas naudas mērvienības teoriju un tai atbilstoši uzskatīja

naudu tikai par «skaita nosaukumiem». Birmingemas skolas pārstāvji brāļi Tomass un Matiass Atvudi, Spūners un citi izvirzīja projektu naudas vienības zelta satura pazemināšanai Anglijā; tas bija pazīstams ar nosaukumu «mazā šiliņa projekts». No tā arī radies pašas šīs skolas nosaukums. Līdz ar to mazā šiliņa piekritēji uzstājās pret valdības pasākumiem, kuru mērķis bija samazināt apgrozībā esošās naudas daudzumu. Pēc viņu domām, realizējot skolas izstrādātās direktīvas, bija iespējams, mākslīgi paaugstinot cenas, atdzīvināt rūpniecību un nodrošināt Anglijas vispārēju uzplaukumu. Tomēr īstenībā ieteiktā valūtas devalvācija varēja vienigi radīt apstākļus valsts parādu un privāto parādu dzēšanai ar vērtībā samazinātu naudu, tas ir, solīja zināmu labumu valsts kasei un lieluzņēmējiem, kuri bija galvenie visādu kredītu saņēmēji. Par šo skolu Markss izteicies savā darbā «Par politiskās ekonomijas kritiku» (Markss K. Par politiskās ekonomijas kritiku. R., 1952, 71.—72. lpp.). — 480.

136 *Austrumindijas kompānija* — angļu tirdzniecības kompānija, kas pastāvēja no 1600. līdz 1858. g. un bija Anglijas koloniālās laupīšanas politikas ierocis Indijā, Ķīnā un citās Āzijas zemēs. Kopš XVIII gs. vidus Kompānija, kam bija sava armija un flote, pārvērtās par lielu militāru spēku; zem tās karoga angļu kolonizatori iekaroja Indiju. Kompānijai ilgu laiku bija monopols tirdzniecībā ar Indiju un šīs zemes pārvaldīšanas svarīgākajās funkcijās. 1857.—1859. g. sacelšanās, kuras mērķis bija Indijas nacionālā atbrīvošanās, piespieda angļus grozīt savas koloniālās kundzības formas: Kompāniju likvidēja, bet Indiju pasludināja par Britānijas kroņa īpašumu. — 481.

137 Citāts no Heines satīriskā dzejoļa «Disputs» (cikls «Romansero»), kurā attēlots viduslaiku disputs starp katoļu kapucīnu mūku un mācītu vīru — ebreju rabīnu, kurš šī disputa gaitā atsaucas uz jūdu reliģisko grāmatu «Tausfes-Jontefs». Uz to atbildēdams, kapucīns sūta «Tausfes-Jontefu» pie velna. Tad sašutušais rabīns trakās dusmās kliedz: ««Tausfes-Jontefs» neder? Kas tad der? Palīgā!» — 481.

138 Domāta antifeodālā nacionālās atbrīvošanās kustība, kas sākās 1851. g. Ķīnā. Tā pazīstama ar taipinu sacelšanās nosaukumu, un ar to sākās ķīniešu tautas gadiem ilgā neatlaidīgā cīņa pret feodālo iekārtu un svešzemju iebrucējiem. Taipinu sacelšanos 1864. g. apspieda Anglijas, ASV un Francijas bruņotie spēki, kurus atbalstīja ķīniešu feodāļu karaspēks. — 491.

139 Sk. 135. piezīmi. — 497.

140 Markss K. Par politiskās ekonomijas kritiku. R., 1952, 71. lpp. — 497.

141 Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 212.—213. lpp. — 499.

142 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 127. lpp. — 507.

143 Markss šeit pārfrāzējis izteicienu no bībeles. Sk. Bībele, Marka evaņģēlijs, 16. nod., 16. pants. — 523.

144 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 127. lpp. — 524.

145 Sk. 89. piezīmi. — 528.

146 *Monts-de-piété* (lombardi) tika radīti XIV, XV un XVI gs. Itālijā un Francijā cīņai pret sīkajiem augļotājiem. Pēc to iniciatoru ieceres, lombardiem vajadzēja nodarboties ar sava veida labdarību, izsniedzot trūcīgajiem nelielu kredītu pret ieķīlāto mantu. Patiesībā Monts-de-piété darbojās augļotāju labad. — 530.

147 Domāti šādi darbi: Chamberlayne H. «A Proposal by Dr. Hugh Chamberlayne, in Essex Street, for a Bank of Secure Current Credit to be founded upon Land, in order to the General Good of Landed Men, to the great Increase of the Value of Land, and the no less Benefit of Trade and Commerce». [London], 1695;

Briscoe J. «A Discourse on the Late Funds of the Million-Act, Lottery-Act, and Bank of England. Shewing, that they are Injurious to the Nobility and Gentry, and Ruinous to the Trade of the Nation. Together with Proposals for the Supplying their Majesties with Money on easy Terms, Exempting the Nobility, Gentry & c from Taxes, Enlarging their Yearly Estates, and Enriching all the Subjects in the Kingdom, by a National Landbank». London, the third edition, 1696. — 531.

[148] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 587.—589. lpp. — 531.

[149] Markss pieļāvis neprecizitāti. Tomass Manlijs nav sarakstījis anonīmo traktātu «Interest of Money Mistaken», kas iznāca Londonā 1668. gadā. — 532.

[150] Mājiens uz angļu ekonomistu finansistu Džonu Lo, kurš, mēģinādams īstenot praksē savu pilnīgi aplamo ideju, ka valsts, laizdama apgrozībā nenodrošinātas banknotes, varētu palielināt savas zemes bagātību, 1716. g. nodibināja Francijā privātu banku, kas 1718. g. tika pārveidota par valsts banku. Reizē ar neierobežotu kredītbiļešu emisiju Lo banka izņēma no apgrozības metāla monētas. Rezultātā nedzirdēti attīstījās biržas ažiotāža un spekulācija, kas 1720. g. beidzās ar valsts bankas un pašas «Lo sistēmas» pilnīgu bankrotu. — 532.

[151] Markss citē pamfletu «Bank Credit; or the Usefulness and Security of the Bank of Credit examined, in a Dialogue between a Country Gentleman and a London Merchant», kura izvilkums ir grāmatā: Francis J. «History of the Bank of England». Third ed., vol. I. London, 1848, p. 39—40. — 533.

[152] Domāta *«Société générale du Crédit Mobilier»* — liela franču akciju sabiedrība, ko 1852. g. nodibināja brāļi Pereiri. Crédit Mobilier galvenais mērķis bija starpniecība kredīta sagādāšanā un līdzdalība rūpniecības un citu uzņēmumu dibināšanā. Sabiedrība piedalījās dzelzceļa būvēšanā Francijā, Austrijā, Ungārijā, Šveicē, Spānijā un Krievijā. Tās ienākumu galvenais avots bija spekulācija fondu biržā. Par līdzekļiem, ko ieguva, izlaizdama pati savas akcijas, kurām garantija bija tikai citu uzņēmumu vērtspapīri, kas tai piederēja, Crédit Mobilier uzpirka dažādu sabiedrību akcijas, kam garantija bija šo sabiedrību īpašumi. Tādējādi viens un tas pats reālais īpašums radīja divkāršu apmēru fiktīvo kapitālu. Crédit Mobilier bija cieši saistīta ar Napoleona III valdību, kas to protežēja. 1867. g. sabiedrība bankrotēja un 1871. g. tika likvidēta. Ka XIX gs. 50. gados radās Crédit Mobilier kā jauna tipa finansu uzņēmums, cēlonis bija reakcijas laikmeta specifiskās īpatnības: šo laikmetu raksturoja biržas ažiotāžas un spekulācijas neticama bakhanālija. Pēc Francijas Crédit Mobilier parauga analoģiskas iestādes tika izveidotas arī vairākās citās Centrāleiropas zemēs. Crédit Mobilier patieso būtību Markss atklājis vairākos savos rakstos (sk. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 12, с. 21—37, 203—217, 300—303 и др.). — 534.

[153] Bezmaksas kredīta teoriju Prudons attīstījis darbā «Gratuité du Crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon». Paris, 1850. — 536.

[154] Domāts 100 guldeņu aizņēmums ar nosacījumu samaksāt procentus trijos termiņos Leipcigas gadatirgos. Leipcigā katru gadu tika rīkoti trīs gadatirgi: Jaungada, Lieldienu (pavasara) un Miķeļdienas (rudens) gadatirgus. — 538.

[155] Smith A. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I. London, 1776, p. 182—202. Sal. arī: Markss K. «Virsvērtības teorijas», II daļa (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. II, с. 391—394). — 541.

[156] Johnston J. W. «Notes on North America Agricultural, Economical, and Social». Vol. I. Edinburgh and London, 1851. — 542.

[157] Anderson J. «A Calm Investigation of the Circumstances that have led to the Present Scarcity of Grain in Britain». London, 1801, p. 35—36, 38 (sk. arī Markss K. «Virsvērtības teorijas». — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. II, с. 154—155); Carey H. C. «The Past, the Present, and the Future». Philadelphia, 1848, p. 129—131 (sk. arī Markss K. «Virsvērtības teorijas». — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. II, с. 655). — 544.

[158] *«Fruges consumere nati»* («dzimuši, lai ēstu augļus») — Horācijs. «Vēstījumi», I grāmata, 2., 27. vēstījums. — 544.

[159] Par Dž. Andersona rentes teoriju sk. Markss K. «Virsvērtības teorijas» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. II, с. 119—121, 127—131, 154—159). — 544.

[160] *Vestenda* — grezns Londonas rajons, kur koncentrētas aristokrātijas un lielburžuāzijas savrupmājas. — 545.

[161] *Templ Bar* (Temple Bar) — vēsturisks piemineklis Londonā: akmens vārti starp Strendstrītu un Flīstrītu. Šie vārti savieno Sitijas rajonu ar Vestminsteras rajonu. — 545.

[162] *Leviatāns* — pēc bībeles leģendām, milzīgs jūras briesmonis. — 545.

[163] Domāta Tjēra runa 1848. g. 26. jūlijā pret Prudona priekšlikumiem Francijas Nacionālās sapulces finansu komisijā. Runa publicēta «Compte rendu des séances de l'Assémblee Nationale». Tome II. Paris, 1849, p. 666—671. Par šo Tjēra runu sk. arī K. Marksa rakstu «Par Prudonu» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 16, с. 29). — 548.

[164] Cīņa starp zemesīpašniekiem un nomniekiem beidzās ar to, ka apakšnams 1853. g. pieņēma «Bilu par tiesībām, kas izriet no nomāšanas»; tajā ir punkts, saskaņā ar kuru pēc nomas laika beigām nomniekam jāsaņem kompensācija naudā par viņa izdarītajiem zemes uzlabojumiem. Sīkāk par to sk. K. Marksa rakstā «Indijas jautājums. — Īrijas nomāšanas tiesības» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 9, с. 161—167). — 549.

[165] *Labības likumi*, kuru uzdevums bija ierobežot vai aizliegt labības importu no ārzemēm, tika ieviesti Anglijā zemes lielīpašnieku interesēs. Ar 1815. gadā pieņemto labības likumu tika aizliegts importēt labību tikmēr, kamēr labības cena pašā Anglijā ir zemāka par 80 šiliņiem kvarterā. 1822. g. šis likums tika nedaudz grozīts, bet 1828. g. ieviesa slīdošo skalu, saskaņā ar kuru ievedmuita labībai tika paaugstināta, līdzko kritās tās cena iekšējā tirgū, un, otrādi, pazemināta, ja šī cena cēlās. Rūpniecības buržuāzija, kas zem tirdzniecības brīvības lozunga cīnījās pret labības likumiem, 1846. g. panāca to atcelšanu. — 549.

[166] Runa ir par Anglijas 1793.—1815. g. kariem pret Francijas republiku un Napoleona impēriju. — 549.

[167] Domāta grāmata «The Three Prize Essays on Agriculture and the Corn Law», published by the National Anti-Corn-Law League, Manchester—London, 1842, kurā ievietoti trīs Dž. Houpa, R. Grega un A. Morzes apraksti, kas apbalvoti ar prēmiju, kuru piešķīrusi Līga pret labības likumiem. — 550.

[168] Runa ir par Zilajām grāmatām: «Report from the Select Committee on Petitions Relating to the Corn Laws of this Kingdom: together with the Minutes of Evidence, and an Appendix of Accounts». Ordered by The House of Commons, to be printed 26 July, 1814; «Reports Respecting Grain, and the Corn Laws: viz: First and Second Reports from The Lords Committees, Appointed to Enquire into the State of the Growth, Commerce, and Consumption of Grain, and all Laws Relating thereto». Ordered, by the House of Commons, to be printed 23 November, 1814.

Zilās grāmatas (Blue Books) — kopējais nosaukums Anglijas parlamenta materiālu un ārlietu ministrijas diplomātisko dokumentu publikācijām. Zilās grāmatas, kas tā nosauktas savu zilo vāku dēļ, tiek Anglijā izdotas kopš XVII gs. un ir galvenais oficiālais avots šīs zemes ekonomikas un diplomātijas vēstures pētīšanai. — 550.

[169] Pēc *likumiem par nabadzīgajiem*, kas Anglijā pastāvēja kopš XVI gs., katrā draudzē tika iekasēts īpašs nodoklis nabadzīgo labā; tie draudzes locekļi, kas nevarēja apgādāt sevi un savu ģimeni, saņēma palīdzību ar nabadzīgajiem domātās kases starpniecību no fonda, kurš tika izveidots ar minēto nodokli. — 550.

[170] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 550.—552. lpp. — 551.

[171] Domātas lordu palātas izmeklēšanas komisijas jautājumā par darba algas apmēriem; tās noturēja savas sēdes 1814. un 1815. gadā. — 551.

[172] *Mākslu un amatu biedrība* (Society of Arts) — buržuāziska apgaismotāju un filantropu biedrība, nodibināta 1754. g. Londonā. Biedrība ļoti plaši pasludināja, ka tās mērķis esot «atbalstīt mākslas, amatus un tirdzniecību», un visus, kuri veicina «nabadzīgo iedzīvotāju nodarbinātību, tirdzniecības paplašināšanu, bagātības vairošanu valstī» u. tml. Tā mēģināja būt starpniece starp strādniekiem un uzņēmējiem. Šo biedrību Markss nosauca par «Mākslu un krāpšanas biedrību». — 551.

[173] Runa ir par Sociālo zinātņu veicināšanas nacionālās asociācijas kongresu. *Sociālo zinātņu veicināšanas nacionālā asociācija* (National Association for the Promotion of Social Science) — buržuāziska apgaismotāju un filantropu biedrība, dibināta 1857. gadā. Tās biedri bija daudzi parlamenta locekļi. Biedrība bija sev izvirzījusi uzdevumu — veicināt sociālo zinātņu attīstību un praktisku izmantošanu. — 551.

[174] Marksam ir neprecizitāte. Šeit citēts Džona Lokarta Mortona darbs, turpretim agrāk minēts Džons Cālmerss Mortons. — 552.

[175] Domāts Francijas Institūts — augstākā zinātniskā iestāde, kurai ir vairākas nodaļas jeb akadēmijas; pastāv kopš 1795. gada. — 552.

[176] Ka pēc dažām kultūrām, piemēram, pākšaugiem, augsne kļūst bagātāka, tas tagad ir neapstrīdams fakts, kas izskaidrojams ar tā saucamo gumīnbaktēriju darbību: tās attīstās uz augu sakņu sistēmas un saista gaisa slāpekli. Šo baktēriju īpašo lomu atklāja zinātne pēc Marksa nāves. — 553.

[177] Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 548.—567. lpp. — 553.

[178] *«The Morning Star»* («Rīta Zvaigzne») — angļu dienas avīze, frītrēderu preses orgāns, iznāca Londonā no 1856. līdz 1869. gadam. — 554.

[179] Dove P. E. «The Elements of Political Science». Edinburgh, 1854, p. 264, 273. — 554.

[180] Dove P. E. «The Elements of Political Science». Edinburgh, 1854, p. 279. — 559.

[181] Sk. Markss K. Par politiskās ekonomijas kritiku. R., 1952, 24.—25. lpp.; Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 90. lpp. — 559.

[182] Šeit, tāpat dažos gadījumos arī turpmāk, Markss lieto terminu «Produktionskosten» — ražošanas cenas nozīme. — 572.

[183] Sk. 165. piezīmi. — 576.

[184] Newman F. W. «Lectures on Political Economy». London, 1851, p. 158. — 576.

[185] Sk. Storch H. «Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations». Tome II. St.-Pétersbourg, 1815, p. 78—79 (par to sk. arī: Markss K. «Virsvērtības teorijas». — Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. II, с. 102—318). — 577.

[186] Markss domājis šādus darbus: [West E.] «Essay on the Application of Capital to Land, with Observations Shewing the Impolicy of any Great Restriction of the Importation of Corn». By a Fellow of University College of Oxford. London, 1815; Malthus Th. R. «Principles of Political Economy Considered with a View to their Practical Application». 2nd edition with considerable additions from the author's own manuscript, and an original memoir. London, 1836; Malthus Th. R. «An Inquiry into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which it is Regulated». London, 1815; Ricardo D. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». Third edition. London, 1821, chapter II. — 578.

[187] Markss domā darbu: Opdyke G. «A Treatise on Political Economy». New York, 1851. — 586.

[188] Šī tēze izteikta Maltusa darbā «An Essay on the Principle of Population». London, 1798. — 588.

[189] Sk. Liebig J. «Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie». 7. Auflage. Braunschweig, 1862. — 652.

[190] Ricardo D. «On the Principles of Political Economy, and Taxation». Third edition. London, 1821, chapter II. — 661.

[191] Markss, acīm redzot, domā vienu no Parīzē 1824.—1837. g. izdotā daudzsējumu darba — Dombasle M. «Annales agricoles de Roville, ou Mélanges d'agriculture, d'économie rurale et de législation agricole» izlaidumiem. — 664.

[192] Johnes R. «An Essay on the Distribution of Wealth, and on the Sources of Taxation». Part I: Rent. London, 1831, p. 227. Par to sk. arī Markss K. «Virsvērtības teorijas» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. III, с. 414—429). — 664.

193 Ramsay G. «An Essay on the Distribution of Wealth». Edinburgh, 1836, p. 278—279. — 671.

194 [Wakefield E. G.] «England and America. A Comparison of the Social and Political State of Both Nations». Vol. I. London, 1833, p. 214—215. — 672.

195 Passy H. «Rente du Sol». In: «Dictionnaire de l'économie politique». Tome II. Paris, 1854, p. 515. — 672.

196 Par ierobežošanas likumiem sk. Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 588.—591. lpp. — 673.

197 *Potosi* — pilsēta Bolīvijas dienvidos; to nodibināja spāņu konkvistadori 1547. g. apvidū, kur 1545. g. tika atklātas bagātīgas sudraba rūdas iegulas. Šo raktuvju ekspluatācija kļuva par vienu no Spānijas valdošo šķiru bagātības avotiem. — 675.

198 Markss domājis šādus darbus: Laing S. «National Distress; its Causes and Remedies». London, 1844; Newman F. W. «Lectures on Political Economy». London, 1851. — 675.

199 Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 213.—214. lpp. — 676.

200 Domāts šāds darbs: Rodbertus. «Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie». Berlin, 1851. Rodbertusa rentes teoriju Markss vispusīgi, kritiski analizējis «Virsvērtības teorijās» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. II, с. 3—118, 159—172). — 680.

201 Runa ir par K. Marksa darbu «Virsvērtības teorijas». — 680.

202 Hegel G. W. F. «Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse». Erster Theil. Die Logik. Werke. Band VI. Berlin, 1840, S. 404. — 680.

203 Markss domājis šajā žurnālā bez paraksta ievietoto recenziju par toreiz tikko iznākušo Džonsa grāmatu «An Essay on the Distribution of Wealth». Sk. «Edinburgh Review», LIV sēj., 1831. g. augusts — decembris, 94.—95. lpp.

«The Edinburgh Review, or Critical Journal» («Edinburgas Apskats jeb Kritikas Žurnāls») — buržuāzisks literāri politisks angļu žurnāls, iznāca no 1802. līdz 1929. gadam. XIX gs. 20.—30. gados to izdeva reizi 3 mēnešos, un tas bija vigu partijas preses orgāns.

Soho skvērs — grezns kvartāls Londonas Soho rajonā. — 681.

204 Passy H. «Rente du Sol». In: «Dictionnaire d l'économie politique». Tome II. Paris, 1854, p. 511. — 684.

205 Par zemes renti kā virsvērtības normālo formu Petijs runā savā darbā «A Treatise of Taxes & Contributions». London, 1667, p. 23—24. Petija uzskatus Markss iztirzājis «Virsvērtības teorijās» (Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 26, ч. I, с. 163—165, 356—366).

Līdzīgi Kantiljona uzskati izteikti darbā «Essai sur la nature du commerce en général». In: «Discours politiques». Tome III. Amsterdam, 1756. — 684.

206 Markss K. «Virsvērtības teorijas» («Kapitāla» IV sējums). Pirmā daļa. R., 1964, 12.—35., 262.—298., 332.—334. lpp. — 685.

207 Markss K. Par politiskās ekonomijas kritiku. R., 1952, 153.—154. lpp. — 685.

208 Steuart J. «An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy». Vol. I. Dublin, 1770, p. 396. — 686.

209 Daire E. «Introduction sur la doctrine des physiocrates». In: «Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire». Première partie. Paris, 1846; Passy H. «Rente du Sol». In: «Dictionnaire de l'économie politique». Tome II. Paris, 1854, p. 511. — 686.

210 Smith A. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I. London, 1776, p. 64. — 687.

211 Markss domājis 1836.—1860. g. aktus par desmitās tiesas komutāciju (Tithe Commutation Acts), pēc kuriem tika atcelta desmitās tiesas maksāšana baznīcai natūrā un ieviesti periodiski naudas maksājumi par zemi. — 688.

212 Arnd K. «Die naturgemässe Volkswirtschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur». Hanau, 1845, S. 461.—462. — 689.

213 [Linguet N.] «Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société». Tomes I—II. Londres, 1767. Par to sk. arī: Markss K. «Virsvērtības teorijas» («Kapitāla» IV sējums). Pirmā daļa. R., 1964, 299.—304. lpp. — 690.

214 Sk. J. Möser. «Osnabrückische Geschichte». Theil I. Berlin und Stettin, 1780. — 690.

215 Sk. 200. piezīmi. — 699.

216 Buret E. «Cours d'économie politique». Bruxelles, 1842; Tocqueville A. «L'ancien régime et la révolution». Paris, 1856; Simonde de Sismondi J. C. L. «Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population». Seconde édition, tome I. Paris, 1827.—700.

217 Tooke Th., Newmarch W. «A History of Prices, and of the State of the Circulation, During the Nine Years 1848—1856. In two volumes; forming the fifth and sixth volumes of the History of Prices from 1792 to the present time». Vol. VI. London, 1857, p. 29—30. — 704.

218 Markss domājis darbus: Mounier L. «De l'agriculture en France, d'après les documents officiels avec des remarques par M. Rubichon». Paris, 1846; Rubichon M. «Du mécanisme de la société en France et en Angleterre». Nouvelle édition. Paris, 1837. — 704.

219 [Massie J.] «An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest; wherein The Sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that Head, are Considered». London, 1750, p. 23—24. — 707.

220 *Melnās bandas* (Bandes Noires) — spekulantu biedrības, radās Francijā XIX gs.; nodarbojās ar lielo muižu uzpirkšanu un izpārdošanu pa nelieliem zemes gabaliem, jo sīko zemes gabalu pieprasījums un cena bija ievērojami augstāki nekā tad, ja pārdeva zemi lielos gabalos. — 707.

221 Rubichon M. «Du mécanisme de la société en France et en Angleterre». Nouvelle édition. Paris, 1837. — 707.

222 Newman F. W. «Lectures on Political Economy». London, 1851, p. 180—181. — 707.

223 Mounier L. «De l'agriculture en France, d'après les documents officiels avec des remarques par M. Rubichon». Paris, 1846. — 707.

224 Liebig J. «Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie». 7. Auflage. Braunschweig, 1862. — 709.

225 *«Rudis indigestaque moles»* («nekārtīgais un rupjais milzenis») — Ovīdijs. «Metamorfozes», 1. grāmata, 7. — 711.

226 *«Trešais savienībā»* — vārdi no Šillera balādes «Galvojums»; tos saka tirāns Dionīsijs, lūgdams, lai viņu uzņem divu uzticīgu draugu savienībā. — 711.

227 Markss K. Kapitāls, 1. sēj. R., 1973, 436.—442. lpp. — 713.

228 Roscher W. «System der Volkswirtschaft». Band I: «Die Grundlagen der Nationalökonomie». Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858. — 720.

229 Smith A. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I. London, 1776, p. 63. Smita uzskatus par darba algu, peļņu un zemes renti kā vērtības avotu Markss sīki iztirzā «Kapitāla» II sējumā (Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 333.—354. lpp.) un «Virsvērtības teorijās» (Markss K. «Virsvērtības teorijas» («Kapitāla» IV sējums). Pirmā daļa. R., 59.—69. lpp.). — 720.

230 Markss K. Kapitāls, 2. sēj. R., 1962, 365.—366. lpp. — 730.

231 Say J. B. «Traité d'économie politique». Quatrième édition, tome II. Paris, 1819. — 732.

232 Tooke Th. «An Inquiry into the Currency Principle». 2nd ed. London, 1844, p. 36. — 734.

233 Proudhon P. J. «Qu'est-ce que la propriété? Ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement». Paris, 1841, p. 201.—202. — 734.

[234] Quetelet A. «Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale». Tomes I—II. Paris, 1835. — 749.

[235] Ācīm redzot, Markss domājis darbu «A Prize Essay on the Comparative Merits of Competition and Cooperation». London, 1834. — 768.

[236] Šo darbu Engelss sarakstījis pēc K. Marksa «Kapitāla» III sējuma klajā nākšanas. Vēstulē Kautskim 1895. g. 21. maijā Engelss paziņoja, ka nodomājis iespiest žurnālā «Neue Zeit» papildinājumus «Kapitāla» III sējumam divu rakstu veidā. Pirmais raksts «Vērtības likums un peļņas norma» bija uzrakstīts sakarā ar buržuāziskajā ekonomiskajā literatūrā sacelto troksni ap šķietamo «pretrunu» starp «Kapitāla» I un III sējumu. To publicēja drīz pēc Engelsa nāves Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas preses orgānā «Neue Zeit». Otrajam rakstam bija konspektplāna uzmetums, kas sastāvēja no 7 punktiem atbilstoši svarīgākajām problēmām, kuras Engelss bija nodomājis šai rakstā iztirzāt. Manuskriptam ir virsraksts «Birža. Papildu piezīmes «Kapitāla» III sējumam». — 771.

[237] Sk. 8. piezīmi. — 774.

[238] Sk. 11. piezīmi. — 775.

[239] *«La Rassegna»* («Apskats») — buržuāziska virziena itāliešu divnedēļu žurnāls, iznāca no 1892. līdz 1895. g. Neapolē.

«La Riforma Sociale» («Sociālā Reforma») — buržuāziski liberāla virziena itāliešu mēneša žurnāls, iznāk kopš 1894. g. Turīnā un Romā. — 776.

[240] Heine. «Romansero» pēcvārds. — 776.

[241] Sk. 11. piezīmi. — 776.

[242] Engelss domājis bībeles leģendu par zintnieku Bileāmu, kuru moabitāniešu karalis Valaks bija aicinājis uzsūtīt lāstu izraēļiem. Taču Bileāms pēc dieva norādījuma lāsta vietā deva svētību. Engelss ironiski izsmej Lorias neprincipialitāti un divkosību. — 776.

[243] *«Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik»* («Sociālās Likumdošanas un Statistikas Jautājumu Arhīvs») — vācu politiskās ekonomijas žurnāls; ar šo nosaukumu iznāca 4 reizes gadā no 1888. līdz 1903. g. Tībingenā, pēc tam Berlīnē; žurnāla redaktors bija sociāldemokrāts H. Brauns. — 776.

[244] *«Sozialpolitisches Centralblatt»* («Sociālpolitiskā Centrālā Lapa») — sociālreformistiska virziena vācu nedēļas žurnāls; ar šādu nosaukumu tas iznāca Berlīnē 1892.—1895. g.; tā redaktors bija sociāldemokrāts H. Brauns. — 779.

[245] Engelss te domā K. Šmita 1895. g. 1. marta vēstuli. Šo tēžu kritisku analīzi Engelss devis arī atbildes vēstulē K. Šmitam 1895. g. 12. martā. — 779.

[246] Domāta Kubas, Haiti un Bahamu salu, Ziemeļamerikas kontinenta un jūras ceļa atklāšana uz Indiju gar Āfrikas dienvidiem un, beidzot, Dienvidamerikas kontinenta atklāšana. — 786.

PERSONU RĀDĪTĀJS

A

Aleksanders (Alexander) Nataniēls — angļu tirgotājs; vadīja firmu, kura XIX gs. pirmajā pusē tirgojās ar Indiju. — 371, 491.

Andersons (Anderson) Ādams (apm. 1692—1765) — buržuāzisks skotu ekonomists; sarakstījis darbu par tirdzniecības vēsturi. — 301.

Andersons (Anderson) Džeimss (1739—1808) — buržuāzisks angļu ekonomists; galvenajos vilcienos izstrādājis diferenciālās rentes teoriju. — 544.

Andersons (Anderson) Džeimss Endrjū — angļu baņķieris, XIX gs. vidū Skotijas bankas pārvaldnieks. — 469, 470, 499.

Anfantēns (Enfantin) Bartelemī Prospērs (1796—1864) — franču utopiskais sociālists, viens no Sensimona tuvākajiem skolniekiem. — 533, 536.

Anna (1665—1714) — Anglijas karaliene (1702—1714). — 538.

Ārbatnots (Arbuthnot) Džordžs (1802—1865) — Anglijas Valsts kases (Finansu ministrijas) ierēdnis; sarakstījis vairākus darbus par naudas apgrozības un kredīta jautājumiem, tās skolas piekritējs, kura darbojās ar nosaukumu «naudas apgrozības princips». — 488.

Arhimēds (apm. 287—212 p. m. ē.) — ievērojams sengrieķu matemātiķis un mehāniķis. — 774.

Aristotelis (384—322 p. m. ē.) — ievērojams seno laiku domātājs; filozofijā svārstījās starp materiālismu un ideālismu, vergturu šķiras ideologs; pēc saviem ekonomiskajiem uzskatiem — naturālās vergturu saimniecības aizstāvis, pirmais analizējis vērtības formu. — 346, 347, 776.

Arnds (Arnd) Kārlis (1788—1877) — buržuāzisks vācu ekonomists, vulgārās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 327, 689.

Atvuds (Attwood) Matiass (1779—1851) — angļu baņķieris un ekonomists; pārstāvēja Birmingemas skolu, kas bija pazīstama ar nosaukumu «mazā šiliņa piekritēji». — 497.

Atvuds (Attwood) Tomass (1783—1856) — angļu baņķieris, politisks darbinieks un ekonomists; pārstāvēja Birmingemas skolu, kas bija pazīstama ar nosaukumu «mazā šiliņa piekritēji». — 480, 497.

B

Babeidžs (Babbage) Čārlzs (1792—1871) — angļu matemātiķis un mehāniķis, buržuāzisks ekonomists. — 106, 114.

Balzaks (Balzac) Onorē *de* (1799—1850) — ievērojams franču rakstnieks reālists. — 47.

Bastiā (Bastiat) Frederiks (1801—1850) — franču vulgārais ekonomists; sludināja buržuāziskās sabiedrības šķiru interešu harmonijas teoriju. — 145, 312.

Beikers (Baker) Roberts — angļu ierēdnis, XIX gs. 50.—60. gados

fabriku inspektors. — 94, 96, 121, 123, 125.
Beinss (Baynes) Džons — municipalitātes loceklis Anglijas pilsētā Blekbērnā; 1857. g. nolasīja un publicēja divas lekcijas par tirdzniecību ar kokvilnu. — 122.
Bekers (Bekker) Imanuels (1785—1871) — vācu filologs; izdevis vairākus seno autoru (Platona, Aristoteļa, Aristofana u. c.) darbus. — 346.
Bellerss (Bellers) Džons (1654—1725) — angļu ekonomists; uzsvēris darba lomu bagātības radīšanā; vairāku utopisku sociālo reformu projektu autors. — 261.
Bells (Bell) Dž. M. — Skotijas bankas pārvaldnieks XIX gs. pirmajā pusē; sarakstījis vairākus darbus par banku un naudas apgrozības jautājumiem. — 485.
Bentinks (Bentinck) Džordžs (1802—1848) — angļu politiskais darbinieks, vigs, parlamenta loceklis, protekcionisma piekritējs. — 373.
Beringi — angļu finansistu un baņķieru ģimene. — 477.
Bērnals Osborns (Bernal Osborne) Ralfs (1808—1882) — angļu politiskais darbinieks, liberālis, parlamenta loceklis, admiralitātes (Jūras kuģniecības ministrijas) sekretārs. — 132.
Besemers (Bessemer) Henrijs (1813—1898) — angļu inženieris un ķīmiķis, izgudrotājs; ierosinājis jaunu ekonomisku paņēmienu čuguna pārstrādāšanā par tēraudu. — 78.
Bidermanis (Biedermann) Kārlis (1812—1901) — buržuāzisks vācu vēsturnieks un publicists, sākumā mērens liberālis, kopš 60. gadiem nacionālliberālis, «Deutsche Allgemeine Zeitung» (1863—1879) redaktors. — 82.
Bikonsfilds, grāfs — sk. *Disreilijs* Bendžamins. — 384.
Birē (Buret) Ežēns (1810—1842) — sīkburžuāzisks franču sociālists. — 700.
Bišs (Būsch) Johans Georgs (1728—1800) — vācu ekonomists, kura uzskati bija galvenokārt merkantilistiski. — 539.
Bozankets (Bosanquet) Džeimss Votmens (1804—1877) — angļu baņķieris un ekonomists; līdz ar ekonomiskiem darbiem publicējis arī vairākus darbus par bībeles hronoloģiju. — 334, 360.
Braits (Bright) Džons (1811—1889) — angļu fabrikants, buržuāzisks politiskais darbinieks, viens no frītrēderu līderiem un pret labības likumiem vērstās līgas dibinātājiem, kopš 60. gadu sākuma liberāļu partijas kreisā spārna līderis; vairākkārt ieņēmis ministra posteni liberāļu valdībās. — 553.
Brauns (Braun) Heinrihs (1854—1927) — vācu sociāldemokrāts, reformists, žurnālists, viens no žurnāla «Neue Zeit» dibinātājiem, žurnāla «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik» un vairāku citu preses orgānu redaktors, reihstāga deputāts. — 778, 779.
Brauns (Brown) Viljams (1784—1864) — angļu tirgotājs un baņķieris, frītrēderis. — 499.
Brisko (Briscoe) Džons (XVII gs. beigās) — angļu uzņēmējs; nāca klajā ar projektu — nodibināt zemes banku, kuru viņš uzskatīja par līdzekli, kā atbrīvoties no augļošanas; parlamenta loceklis. — 531.

C

Cvilhenbarts (Zwilchenbart) P. — Šveices tirgotājs XIX gs. pirmajā pusē. — 421.

Č

Čailds (Child) Džozaja (1630—1699) — angļu ekonomists merkantilists, baņķieris un tirgotājs. — 356, 532.
Čālmerss (Chalmers) Tomass (1780—1847) — angļu protestantu teologs un buržuāziskais ekonomists, Maltusa sekotājs. — 226, 227, 395.
Čepmens (Chapman) Deivids Bārklijs — firmas Overends, Gārnejs un K° pārstāvis XIX gs. pirmajā pusē. — 385, 457, 470—472, 474—482, 508.
Čemberlens (Chamberlain vai Chamberlayne) Hjū (1630—1720) — angļu ārsts un ekonomists; XVII gs. beigās nāca klajā ar zemes bankas nodibināšanas projektu, uzskatīdams šo banku par līdzekli, ar ko paglābties no augļotājiem. — 531.

D

Dante Aligjēri (Dante Alighieri) (1265—1321) — izcils itāliešu dzejnieks. — 28.

Davs (Dove) Patriks Eduards (1815—1873) — buržuāzisks angļu filozofs un ekonomists. — 554, 559.

Deividsons (Davidson) Daniels Mitčels — angļu tirgotājs; sakarā ar viņa blēdīgo tirdzniecības operāciju atmaskošanu 1854. g. bija spiests no Anglijas aizbēgt. — 478.

Dērs (Daire) Ežēns (1798—1847) — buržuāzisks franču ekonomists, politiskās ekonomijas darbu izdevējs. — 686.

Devenants (Davenant) Čārlzs (1656—1714) — angļu ekonomists un statistiķis, merkantilists. — 578.

Diro de Lamals (Dureau de La Malle) Ādolfs Žils Sezārs Ogists (1777—1857) — franču dzejnieks un vēsturnieks. — 105.

Disreilijs (Disraeli) Bendžamins, grāfs *Bikonsfilds* (1804—1881) — angļu valstsvīrs un rakstnieks, viens no toriju līderiem, XIX gs. otrā pusē konservatīvās partijas līderis, valsts kases kanclers (finansu ministrs) (1852, 1858—1859 un 1866—1868), premjerministrs (1868 un 1874—1880). — 384.

Dombals (Dombasle) Kristofs Žozefs Aleksandrs *Matjē de* (1777—1843) — pazīstams franču agronoms. — 664, 707.

Doniceti (Donizetti) Gaetano (1797—1848) — pazīstams itāliešu komponists. — 28, 775.

Dževonss (Jevons) Viljams Stenlijs (1835—1882) — buržuāzisks angļu ekonomists un filozofs, vulgārās politiskās ekonomijas matemātiskās skolas pārstāvis. — 18.

Džilkrists (Gilchrist) Persijs — angļu ķīmiķis; kopā ar Tomasu izstrādāja jaunu tērauda iegūšanas veidu. — 78.

Džonss (Jones) Ričards (1790—1855) — buržuāzisks angļu ekonomists; viņa darbos atspoguļojas politiskās ekonomijas klasiskās skolas pagrimums un sairums, vienlaikus vairākos politiskās ekonomijas jautājumos viņš pārspējis Rikārdo. — 243, 664, 681.

Džonstons (Johnston) Džeimss Finlejs Vīrs (1796—1855) — angļu agroķīmiķis. — 542, 587—589.

E

Engelss (Engels) Frīdrihs (1796—1860) — F. Engelsa tēvs. — 421.

Engelss (Engels) Frīdrihs (1820—1895). — 9—29, 57, 65, 76—83, 111, 120, 121, 124, 133, 140, 146, 159, 168, 209—211, 239—241, 274, 302, 303, 325, 329, 348, 349, 360, 365—368, 372, 374, 383—385, 389, 392—393, 407—408, 421, 423, 425, 438, 449, 463, 468, 471, 484, 486—489, 492—494, 500, 505, 508—509, 517, 534, 588, 614, 622—635, 647—648, 652, 675, 710, 714, 771—793.

Epikūrs (apm. 341 — apm. 270 p. m. ē.) — izcils sengrieķu filozofs materiālists, ateists. — 299, 528.

Ešlijs (Ashley) Antonijs Kūpers, grāfs *Šāftsberijs* (1801—1885) — angļu politiskais darbinieks, 40. gados parlamentā vadīja toriju-filantropu grupu, no 1847. g. vigs. — 550.

F

Felins — vācu tirdzniecības nams XVI gadsimtā. — 785.

Fellers (Feller) Frīdrihs Ernsts (1800—1859) — vācu filologs, sastādījis vairākas vārdnīcas. — 284.

Fērberns (Fairbairn) Viljams (1789—1874) — angļu fabrikants, inženieris un izgudrotājs. — 95.

Firemans (Fireman) Pīters (dzimis 1863. g.) — amerikāņu ķīmiķis; dzimis Krievijā, dzīvoja Vācijā; uzrakstījis rakstu par vidējo peļņas normu. — 20, 23, 24, 29.

Forkads (Forcade) Ežēns (1820—1869) — buržuāzisks franču publicists, vulgārais ekonomists. — 734.

Fosets (Fawcett) Henrijs (1833—1884) — angļu buržuāziskais ekonomists, Džona Stjuarta Milla sekotājs, politisks darbinieks, vigs. — 551.

Frānsiss (Francis) Džons (1810—1866) — angļu bankas ierēdnis, vulgārais ekonomists; sarakstījis darbus par banku darbības vēsturi. — 531—532.

Frīdrihs II (1194—1250) — Sicīlijas karalis, tā sauktās Svētās Romas

impērijas ķeizars (1212—1250). — 527.

Fugers — ļoti liels vācu tirdzniecības un augļošanas nams XV—XVII gs. — 785.

Fulartons (Fullarton) Džons (1780—1849) — angļu buržuāziskais ekonomists; sarakstījis darbus par naudas apgrozības un kredita jautājumiem, naudas kvantitatīvās teorijas pretinieks. — 363, 396, 401—407, 410—411, 415, 488.

Furjē (Fourier) Šarls (1772—1837) — ievērojams franču utopiskais sociālists. — 533, 662.

G

Gārdners (Gardner) Roberts — kokvilnas fabrikants Mančestrā XIX gs. vidū. — 369, 436.

Garibaldijs (Garibaldi) Džuzepe (1807—1882) — itāliešu revolucionārs, demokrāts, nacionālās atbrīvošanās kustības vadonis Itālijā. — 28.

Gārnejs (Gurney) Semjuels (1786—1856) — angļu lielbaņķieris. — 369, 371, 373, 377, 470, 471, 480, 484.

Georgs III (1738—1820) — Anglijas karalis (1760—1820). — 355.

Gēte (Goethe) Johans Volfgangs (1749—1832) — izcils vācu rakstnieks un domātājs. — 353.

Gilbarts (Gilbart) Džeimss Viljams (1794—1863) — angļu baņķieris un ekonomists; sarakstījis vairākus darbus par banku darbību. — 307, 325, 363—364, 481—484, 538.

Glins (Glyn) Džordžs Grenfels (1824—1887) — angļu baņķieris, liberālis, parlamenta loceklis, valsts kases sekretārs (1868—1873). — 484.

Gregs (Greg) Roberts Haids (1795—1875) — angļu lielfabrikants, liberālis. — 109.

Grejs (Grey) Džordžs (1799—1882) — angļu valstsvīrs, vigs, iekšlietu ministrs (1846—1852, 1855—1858 un 1861—1866) un koloniju ministrs (1854—1855). — 95.

H

Hamiltons (Hamilton) Roberts (1743—1829) — skotu ekonomists, fiziķis un matemātiķis. — 354.

Hārdkāsls (Hardcastle) Daniels — grāmatas «Bankas un baņķieri» autors; šī grāmata iznāca Londonā 1842. gadā. — 484, 538.

Hebards (Hubbard) Džons Helibrands (1805—1889) — angļu politiskais darbinieks, konservatīvais, parlamenta loceklis (1859—1868 un 1874—1887), viens no Anglijas bankas direktoriem. — 372, 473, 484, 489—490, 509, 519.

Hēgelis (Hegel) Georgs Vilhelms Frīdrihs (1770—1831) — klasiskās vācu filozofijas dižākais pārstāvis, objektīvais ideālists, ļoti vispusīgi izstrādājis ideālistisko dialektiku; vācu buržuāzijas ideologs. — 19, 54, 541, 680.

Hēhšteters — vācu tirdzniecības nams XVI gadsimtā. — 785.

Heids (Heyd) Vilhelms (1823—1906) — buržuāzisks vācu vēsturnieks; sarakstījis grāmatu par viduslaiku tirdzniecības vēsturi. — 785.

Heine (Heine) Heinrihs (1797—1856) — ievērojams revolucionārs vācu dzejnieks. — 481, 776.

Hendersons (Henderson) — prezidents Blekbērnas komitejā aizgādnībai par nabadzīgajiem XIX gs. otrajā pusē. — 130.

Henrijs VIII (1491—1547) — Anglijas karalis (1509—1547). — 538.

Heringtons (Harrington) Džeimss (1611—1677) — angļu publicists, jaunās muižniecības ideologs. — 776.

Herrenšvands (Herrenschwand) Žans (1728—1812) — buržuāzisks šveiciešu ekonomists. — 687.

Hilmanis (Hüllmann) Kārlis Dītrihs (1765—1846) — buržuāzisks vācu vēsturnieks; sarakstījis vairākus darbus par viduslaiku vēsturi. — 288, 290, 527.

Hiršfogelis — vācu tirdzniecības nams XVI gadsimtā. — 785.

Hjūms (Hume) Deivids (1711—1776) — angļu filozofs, subjektīvais ideālists, agnostiķis, buržuāziskais vēsturnieks un ekonomists, merkantilisma pretinieks, viens no naudas kvantitatīvās teorijas agrīnajiem pārstāvjiem. — 339, 487.

Hodžskins (Hodgskin) Tomass (1787—1869) — angļu ekonomists un publicists; aizstāvēja proletariāta intereses un kritizēja kapitālismu no utopiskā sociālisma pozīcijām, iz-

mantoja Rikārdo teoriju, lai izdarītu sociālistiskus secinājumus. — 349, 357.
Hodžsons (Hodgson) Ādams — angļu baņķieris, Liverpūles akciju bankas direktors XIX gs. 40. gados. — 369, 435, 436.
Horācijs (Kvints Horācijs Flaks) (65—8 p. m. ē.) — izcils romiešu dzejnieks. — 190, 544.
Horners (Horner) Leonards (1785—1864) — angļu ģeologs un sabiedrisks darbinieks, fabriku inspektors (1833—1856); aizstāvēja strādnieku intereses. — 94, 95, 100, 123, 125.

J

Jēkabs I (1566—1625) — Anglijas karalis (1603— 1625). — 538.
Jūrs (Ure) Endrjū (1778—1857) — angļu ķīmiķis, vulgārais ekonomists; sarakstījis vairākus darbus par rūpniecības ekonomiku. — 87, 106, 347.

K

Kaliostro (Cagliostro) Aleksandro, grāfs (īstais vārds Džuzepe *Balzamo*) (1743—1795) — itāliešu avantūrists. — 776.
Kantiljons (Cantillon) Ričards (1680—1734) — angļu ekonomists, fiziokrātu priekštecis, tirgotājs. — 684.
Kārdvels (Cardwell) Eduards (1813—1886) — angļu valstsvīrs; sākumā pieslējās torijiem, pēc tam viens no pilitu līderiem, beidzot liberālis; tirdzniecības ministrs (1852—1855), galvenais sekretārs Īrijas lietās (1859—1861), koloniju ministrs (1864—1866) un kara ministrs (1868—1874). — 492.
Kārlis Lielais (apm. 742—814) — franku karalis (768—800) un ķeizars (800—814) — 527, 528, 686.
Kārlis II (1630—1685) — Anglijas karalis (1660—1685). — 531, 538.
Katons (Marks Porcijs Katons Vecākais) (234—149 p. m. ē.) — romiešu politisks darbinieks un rakstnieks; aizstāvēja aristokrātiskās privilēģijas. — 300, 345, 346, 687.
Keilijs (Cayley) — angļu ekonomists, Birmingemas skolas pārstāvis, pazīstams ar «mazā šiliņa piekritēja» nosaukumu; loceklis lordu palātas slepenajā komisijā 1847. g. tirdzniecības krīzes cēloņu noskaidrošanai un loceklis īpašajā banku likumdošanas komitejā 1857. gadā. — 382, 480.
Kempbels (Campbell) Džons (1779—1861) — angļu valstsvīrs un jurists, karaliskā sola tiesas galvenais tiesnesis (1850—1859), lordkanclers (tieslietu ministrs) (1859—1861). — 94.
Kenedijs (Kennedy) Primrouzs Viljams — angļu baņķieris, Skotijas bankas pārvaldnieks XIX gs. vidū. — 469, 499.
Kepss (Capps) Eduards — angļu būvuzņēmējs XIX gs. vidū. — 499, 676.
Kērijs (Carey) Henrijs Čārlzs (1793—1879) — amerikāņu vulgārais buržuāziskais ekonomists, autors reakcionārajai teorijai, ka kapitālistiskajā sabiedrībā ir šķiru interešu harmonija. — 114, 145, 357, 526, 544, 546, 676.
Kernss (Cairnes) Džons Eljots (1823—1875) — buržuāzisks angļu ekonomists un publicists; uzstājās pret verdzību ASV dienvidos. — 345.
Kērtiss (Curtis) Timotijs Abrahams — viens no Anglijas bankas direktoriem un Austrumindijas kompānijas valdes loceklis XIX gs. 40. gados. — 350.
Ketlē (Quetelet) Ādolfs (1796—1874) — buržuāzisks beļģu zinātnieks statistiķis, matemātiķis un astronoms. — 749.
Kinīrs (Kinnear) Dž. G. — sarakstījis darbu «Krīze un naudas apgrozība», kas nāca klajā Londonā 1847. gadā. — 396, 469.
Kinkeids (Kincaid) Džons (1787—1862) — angļu ierēdnis, 50. gados fabriku un cietumu inspektors Skotijā. — 94.
Kiselbahs (Kiesselbach) Vilhelms — XIX gs. otrās puses vācu vēsturnieks un sociologs. — 297.
Klejs (Clay) Viljams (1791—1869) — angļu politisks darbinieks un ekonomists; piekrita skolai, kura darbojās ar nosaukumu «naudas apgrozības princips». — 488.
Koklēns (Coquelin) Šarls (1803—1852) — buržuāzisks franču ekonomists, tirdzniecības brīvības piekritējs. — 360.
Konts (Comte) Šarls (1782—1837) — liberāls franču publicists, vulgārais ekonomists. — 542.

Korbets (Corbett) Tomass — XIX gs. buržuāzisks angļu ekonomists. — 158, 162, 173, 195, 279.

Kotons (Cotton) Viljams (1786—1866) — angļu komersants, Anglijas bankas pārvaldnieks (1844—1845), viens no Anglijas bankas direktoriem (1821—1865). — 384.

Kustodi (Custodi) Pjetro (1771—1842) — itāliešu ekonomists, XVI gs. beigu — XIX gs. sākuma itāliešu ekonomistu darbu izdevējs. — 255.

L

Laverns (Lavergne) Luijs Gabriels Leonss Gilo *de* (1809—1880) — franču buržuāzisks politisks darbinieks un ekonomists; sarakstījis vairākus darbus par lauksaimniecības ekonomiku. — 552—553.

Leksiss (Lexis) Vilhelms (1837—1914) — buržuāzisks vācu ekonomists un statistiķis, vulgārās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 17—18.

Lengē (Linguet) Simons Nikolā Anrī (1736—1794) — franču advokāts, publicists, vēsturnieks un ekonomists; kritizēja fiziokrātus un buržuāzisko liberālismu no feodāli absolūtiskā viedokļa, tomēr izteica vairākas dziļas kritiskas piezīmes par buržuāziskajām brīvībām un īpašumu. — 91, 690.

Lengs (Laing) Semjuels (1810—1897) — angļu politisks darbinieks un publicists, bija vairākos augstos administratīvos amatos Anglijas dzelzceļu sabiedrībās, parlamenta loceklis, liberālis. — 675.

Libigs (Liebig) Justus (1803—1873) — izcils vācu zinātnieks, viens no agroķīmijas pamatlicējiem. — 652, 672, 680, 709.

Listers (Lister) Džeimss (dz. apm. 1802. g.) — angļu baņķieris, Union bank of Liverpool pārvaldnieks. — 370, 401.

Lists (List) Frīdrihs (1789—1846) — vācu vulgārais buržuāziskais ekonomists, galējā protekcionisma sludinātājs. — 769.

Litams (Leatham) Viljams Henrijs (1815—1889) — angļu baņķieris un politisks darbinieks, radikālis, parlamenta loceklis. — 359.

Lo (Law) Džons (1671—1729) — buržuāzisks angļu ekonomists un finansists, Francijas finansu ministrs (1719—1720); pazīstams ar savu spekulatīvo darbību papīra naudas izlaišanā, kas beidzās ar pilnīgu krahu. — 395, 532.

Loids (Loyd) Semjuels Džons, barons *Overstons* (1796—1883) — angļu baņķieris, buržuāziskais ekonomists; piekrita skolai, kas uzstājās ar nosaukumu «naudas apgrozības princips». — 376—383, 385—389, 434, 456, 459—461, 463—464, 480, 486, 488, 490, 492, 493, 494, 498, 499, 500, 507.

Loks (Locke) Džons (1632—1704) — izcils angļu filozofs duālists, sensuālists; buržuāziskais ekonomists, svārstījās starp naudas nominālistisko un metālisko teoriju. — 301, 318, 323, 324, 327, 329, 339, 546.

Loria (Loria) Akille (1857—1943) — buržuāzisks itāliešu sociologs un ekonomists, vulgārās politiskās ekonomijas pārstāvis, marksisma falsificētājs. — 25—28, 774, 775—779, 784.

Ludviķis XIV (1638—1715) — Francijas karalis (1643—1715). — 105.

Luters (Luther) Mārtiņš (1483—1546) — izcils reformācijas darbinieks, protestantisma (luterānisma) nodibinātājs Vācijā, vācu birģeru ideologs; 1525. g. Zemnieku kara laikā uzstājās pret sacelšanos sākušajiem zemniekiem un pilsētu trūcīgajiem iedzīvotājiem, nostādamies firstu pusē. — 300, 314, 353, 354, 529, 538, 785.

Luzaks (Luzak) Eli (1723—1796) — holandiešu filozofs, jurists un ekonomists. — 289.

M

Magons (apm. 550—500 p. m. ē.) — Kartāgas sufets, viens no Kartāgas varenības radītājiem; sarakstījis 28 sējumus par lauksaimniecību, kas tulkoti grieķu un latīņu valodā. — 345.

Makdonels (Mac Donnell) Džons — angļu baņķieris, Irijas bankas pārvaldnieks XIX gs. vidū. — 469.

Makolejs (Macaulay) Tomass Bebingtons (1800—1859) — buržuāzisks

angļu vēsturnieks un politisks darbinieks, vigs, parlamenta loceklis. — 532.

Makulohs (Mac Culloch) Džons Remzijs (1789—1864) — buržuāzisks angļu ekonomists, Rikārdo ekonomiskās mācības vulgarizētājs, negants kapitālisma apoloģēts. — 71, 170, 207, 219.

Maltuss (Malthus) Tomass Roberts (1766—1834) — angļu mācītājs, ekonomists, par buržuāziju kļuvušās agrārās aristokrātijas ideologs, kapitālisma apoloģēts; sludināja cilvēkiem naidīgo apdzīvotības teoriju. — 45, 47, 52, 54, 161, 180, 185, 355, 565, 578, 588.

Marijs (Murray) Roberts — angļu baņķieris XIX gs. vidū. — 469.

Markss (Marx) Kārlis (1818—1883) (biogrāfiskie dati). — 9—29, 133, 168, 274, 349, 385, 392, 652, 773, 774, 780—781, 791.

Marons (Maron) G. — sarakstījis brošūru par lauksaimniecības jautājumiem; tā iznāca vācu valodā Opelnā 1859. gadā. — 704.

Maurers (Maurer) Georgs Ludvigs (1790—1872) — izcils vācu buržuāziskais vēsturnieks, senās un viduslaiku Vācijas sabiedriskās iekārtas pētnieks; devis lielu ieguldījumu viduslaiku kopienas-markas vēstures pētījumos. — 168.

Meinerts (Meynert) Teodors (1833—1892) — austriešu ārsts, neiropatologs un psihiatrs. — 10.

Mengers (Menger) Kārlis (1840—1921) — austriešu buržuāziskais ekonomists, viens no galvenajiem politiskās ekonomijas austriešu skolas pārstāvjiem. — 18.

Menlijs (Manley) Tomass (1628—1690) — angļu rakstnieks un buržuāziskais ekonomists, merkantilists. — 532.

Mesī (Massie) Džozefs (m. 1784. g.) — angļu ekonomists, buržuāzijas klasiskās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 301, 318—319, 323, 324, 326, 327, 328—329, 338, 339, 707.

Mēzers (Mōser) Justus (1720—1794) — vācu vēsturnieks un publicists, vācu konservatīvās buržuāzijas interešu paudējs. — 690.

Millers (Müller) Ādams Heinrihs (1779—1829) — vācu publicists un ekonomists, feodālās aristokrātijas interešu paudējas — tā saucamās romantiskās skolas pārstāvis, Ā. Smita ekonomiskās mācības pretinieks. — 322, 356, 357.

Mills (Mill) Džons Stjuarts (1806—1873) — angļu buržuāziskais ekonomists un filozofs pozitīvists, politiskās ekonomijas klasiskās skolas epigonis. — 350, 357, 464, 494, 495, 509, 764.

Mirabo (Mirabeau) Viktors Riketī, markīzs *de* (1715—1789) — buržuāzisks franču ekonomists, fiziokrāts. — 661.

Moljērs (Molière) Žans Batists (īstais uzvārds *Poklēns*) (1622—1673) — ievērojams franču dramaturgs. — 28, 776.

Momzens (Mommsen) Teodors (1817—1903) — izcils buržuāzisks vācu vēsturnieks; sarakstījis vairākus darbus par Senās Romas vēsturi. — 297, 345—346, 687.

Morgans (Morgan) Lūiss Henrijs (1818—1881) — izcils amerikāņu zinātnieks, etnogrāfs, arheologs un pirmatnējās sabiedrības vēsturnieks, stihiskais materiālists. — 168.

Moriss (Morris) Džeimss — Anglijas bankas pārvaldnieks 1848. gadā. — 373—374, 405, 421, 425, 457, 504.

Mortons (Morton) Džons Čālmerss (1821—1888) — angļu agronoms; sarakstījis vairākus darbus par lauksaimniecības jautājumiem. — 551.

Mortons (Morton) Džons Lokarts — angļu agronoms XIX gs. vidū; sarakstījis vairākus darbus par lauksaimniecības jautājumiem. — 552, 591.

Munjē (Mounier) A. — XIX gs. vidus franču vēsturnieks. — 704, 707.

Mūrs (Moore) Semjuels (apm. 1830—1912) — angļu jurists, I Internacionāles loceklis; kopā ar Evelingu pārtulkojis angļu valodā «Kapitāla» I sējumu un «Komunistiskās partijas manifestu»; Marksa un Engelsa draugs. — 11.

N

Napoleons I Bonaparts (1769—1821) — Francijas ķeizars (1804—1814 un 1815). — 533.

Nesmits (Nasmyth) Džeimss (1808—1890) — angļu inženieris, tvaika vesera izgudrotājs. — 100.

Nīvs (Neave) Šefīlds — Anglijas bankas pārvaldnieks 1858. gadā — 426, 468.
Normens (Norman) Džordžs Vords (1793—1882) — buržuāzisks angļu ekonomists; sarakstījis darbus par naudas apgrozību un nodokļiem, piekrita skolai, kas uzstājās ar nosaukumu «naudas apgrozības princips»; viens no Anglijas bankas direktoriem (1821—1872). — 374—376, 383, 488, 490.
Norts (North) Dadlijs (1641—1691) — angļu ekonomists, viens no pirmajiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 539, 546.

Ņ

Ņūmārčs (Newmarch) Viljams (1820—1882) — buržuāzisks angļu ekonomists un statistiķis. — 448, 468, 470, 481, 482, 483, 495, 502, 503, 505, 506, 507, 511—517.
Ņūmens (Newman) Semjuels Filips (1797—1842) — buržuāzisks amerikāņu filozofs un ekonomists. — 255.
Ņūmens (Newman) Frānsiss Viljams (1805—1897) — angļu filologs un publicists, buržuāziskais radikālis; sarakstījis vairākus darbus par reliģiskiem, politiskiem un ekonomiskiem jautājumiem. — 525, 576, 675, 707.

O

Odermanis (Odermann) Kārlis Gustavs (1815—1904) — vācu pedagogs; sarakstījis vairākas tirdzniecības mācību grāmatas. — 284.
O'Konors (O'Connor) Čārlzs (1804—1884) — amerikāņu jurists un politisks darbinieks, demokrāts. — 346—347.
Opdaiks (Opdyke) Džordžs (1805—1880) — amerikāņu uzņēmējs, buržuāzisks ekonomists. — 327, 586.
Ords (Ord) Viljams Millers (1834—1902) — angļu ārsts. — 99, 100.
Ouens (Owen) Roberts (1771—1858) — ievērojams angļu utopiskais sociālists. — 533—534.
Overstons — sk. *Loids* Semjuels Džonss, barons *Overstons*.
Ovīdijs (Publijs Ovīdijs Nasons) (43 p. m. ē. — apm. 17 m. ē.) — izcils romiešu dzejnieks. — 711.
Ožjē (Augier) Marī — XIX gs. vidus franču žurnālists; rakstījis par ekonomiskiem jautājumiem. — 524, 538—539.

P

Pālmers (Palmer) Džons Horslijs (1779—1858) — angļu finansists, kopš 1811. g. viens no Anglijas bankas direktoriem, 1830.—1832. g. Anglijas bankas pārvaldnieks, vēlāk bija dažādos amatos finansu iestādēs. — 495—497, 504.
Palmerstons (Palmerston) Henrijs Džons *Templs*, vikonts (1784—1865) — angļu valstsvīrs, savas darbības sākumā torijs, kopš 1830. g. viens no vigu līderiem, balstījās uz šīs partijas labējiem elementiem; ārlietu ministrs (1830—1834, 1835—1841 un 1846—1851), iekšlietu ministrs (1852—1855) un premjerministrs (1855—1858 un 1859—1865). — 95, 549.
Parmantjē (Parmentier) Antuāns Ogistēns (1737—1813) — franču agronoms; sarakstījis vairākus darbus par lauksaimniecības jautājumiem. — 105.
Pasi (Passy) Ipolits Filibērs (1793—1880) — franču vulgārais buržuāziskais ekonomists un politiskais darbinieks, Otrās republikas laikā finansu ministrs. — 672, 681, 684, 686, 689.
Pekērs (Pecquer) Konstantēns (1801—1887) — franču ekonomists, utopiskais sociālists. — 536.
Pereirs jeb *Pereira* (Péreire) Emīls (1800—1875) — franču baņķieris, 20.—30. gados pieslējās sensimonistiem, Otrās impērijas laikā bonapartists, Likumdevēju korpusa deputāts; 1852. g. kopā ar savu brāli Izaku Pereiru nodibināja akciju banku «Crédit Mobilier». — 534.
Pereirs jeb *Pereira* (Péreire) Izaks (1806—1880) — franču baņķieris, bonapartists, Likumdevēju korpusa deputāts; 1852. g. kopā ar savu brāli Emīlu Pereiru nodibināja akciju banku «Crédit Mobilier». — 395.

Petersons (Paterson) Viljams (1658—1719) — Anglijas bankas nodibinātājs. — 532.
Petijs (Petty) Viljams (1623—1687) — izcils angļu ekonomists un statistiķis, buržuāziskās klasiskās politiskās ekonomijas ciltstēvs Anglijā. — 301, 318, 323, 324, 327, 329, 339, 419, 578, 684, 685.
Pilāts Poncijs (miris apm. 37. g.) — Romas prokurators (vietvaldis) Jūdejā (26—36). — 733.
Pils (Peel) Roberts (1788—1850) — angļu valstsvīrs, mēreno toriju līderis (tos pēc viņa vārda dēvēja par pilītiem); iekšlietu ministrs (1822—1827 un 1828—1830), premjerministrs (1834—1835 un 1841—1846); liberāļu atbalstīts, panāca labības likumu atcelšanu (1846). — 486—487, 488—489.
Pindars (apm. 522 — apm. 442 p. m. ē.) — sengrieķu dzejnieks; sacerējis svinīgas odas. — 347.
Pits (Pitt) Viljams Jaunākais (1759—1806) — angļu valstsvīrs, viens no toriju līderiem, premjerministrs (1783—1801 un 1804—1806). — 354—356.
Pīzs (Pease) Džozefs — provinces baņķieris. — 363, 374.
Plīnijs (Gajs Plīnijs Sekunds) (23—79 m. ē.) — romiešu dabaszinātnieks; sarakstījis 37 grāmatu lielo «Dabas vēsturi». — 105.
Pope (Poppe) Johans Heinrihs Morics (1776—1854) — vācu zinātnieks; sarakstījis vairākus darbus par tehnikas vēsturi. — 304.
Praiss (Price) Ričards (1723—1791) — angļu publicists, ekonomists un morāles filozofs, buržuāziskais radikālis. — 354—356, 357.
Prudons (Proudhon) Pjērs Žozefs (1809—1865) — franču publicists, ekonomists un sociologs, sīkburžuāzijas ideologs, viens no anarhisma ciltstēviem. — 47, 312—314, 321, 535—536, 548, 734.

R

Raits (Wright) Išabods Cārlzs — angļu baņķieris XIX gs. vidū. — 469, 471.
Rasels (Russell) Džons (1792—1878) — angļu valstsvīrs, vigu līderis, premjerministrs (1846—1852 un 1865—1866). — 373.
Rēdens (Reden) Frīdrihs Vilhelms Oto Ludvigs *fon* (1804—1857) — vācu statistiķis. — 419.
Redgreivs (Redgrave) Aleksandrs — fabriku inspektors Anglijā. — 102, 130, 131—132.
Redklifs (Radcliffe) Džons Neitens (1826—1884) — angļu ārsts epidemiologs, Epidemioloģiskās biedrības goda sekretārs (1862—1867) un prezidents (1875—1877), viens no inspektoriem Slepenajā padomē iedzīvotāju veselības pārbaudīšanai (1869—1883). — 100.
Remzijs (Ramsay) Džordžs (1800—1871) — angļu ekonomists, viens no pēdējiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 46, 52, 255, 326, 341, 671.
Ribišons (Rubichon) Moriss (1766—1849) — franču vulgārais buržuāziskais ekonomists. — 552, 704, 707.
Riči (Ritchie) K. T. — angļu baņķieris XIX gs. beigās. — 484.
Rikārdo (Ricardo) Dāvids (1772—1823) — angļu ekonomists, ievērojams klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 17, 24, 46, 52, 71, 109, 115, 169—170, 173, 185, 189—190, 207, 218—220, 222—224, 229, 238, 294, 385, 486—488, 569—570, 578, 588, 595, 596, 653, 661, 674, 711, 732, 743.
Rodbertuss-Jagecovs (Rodbertus-Jagetzow) Johanns Kārlis (1805—1875) — vācu vulgārais ekonomists un politiskais darbinieks, par buržujiem kļuvušo prūšu junkuru ideologs, prūšu reakcionāro «valsts sociālisma» ideju sludinātājs. — 16, 17, 134, 680, 699, 743.
Rodss (Rhodes) Sesils Džons (1853—1902) — angļu politiskais darbinieks, imperiālisma apoloģēts, viens no galvenajiem Anglijas koloniālo iebrukumu organizētājiem. — 793.
Rodvels (Rodwell) Viljams — angļu provinces baņķieris XIX gs. vidū. — 445.
Rojs (Roy) Henrijs — angļu ārsts un ekonomists. — 325, 327.
Rošers (Roscher) Vilhelms Georgs Frīdrihs (1817—1894) — vācu vulgārais ekonomists, Leipcigas universitātes profesors; nodibinājis tā saucamo politiskās ekonomijas vēstu-

risko skolu. — 208, 279, 294, 357, 720.
Rotšilds (Rothschild) Džeimss (1792—1868) — Parīzes Rotšildu baņķieru nama vadītājs. — 421.

S

Saimons (Simon) Džons (1816—1904) — angļu ārsts, Slepenās padomes medicīnas inspektors; rediģēja pārskatus «Iedzīvotāju veselība». — 96, 98, 100.
Sejs (Say) Žans Batists (1767—1832) — franču vulgārais buržuāziskais ekonomists; pirmais sistemātiski izklāstījis apoloģētisko «trīs ražošanas faktoru» teoriju. — 255, 732, 736, 737.
Seniors (Senior) Nasavs Viljams (1790—1864) — angļu vulgārais buržuāziskais ekonomists, kapitālisma apoloģēts; uzstājās pret darba dienas saīsināšanu. — 43, 52.
Sensimons (Saint-Simon) Anrī (1760—1825) — ievērojams franču utopisskais sociālists. — 533, 534.
Simenss (Siemens) Frīdrihs (1826—1904) — vācu inženieris; dzīvoja Anglijā; ar sava brāļa Vilhelma Sīmensa palīdzību 1856. g. konstruēja reģeneratīvu kausējamo krāsni, ko vēlāk sāka lietot tērauda ražošanas martena procesā. — 78.
Sismondī (Sismondi) Žans Šarls Leonārs *Simons de* (1773—1842) — šveiciešu ekonomists, sīkburžuāzisks kapitālisma kritizētājs, izcils ekonomiskā romantisma pārstāvis. — 427, 700.
Smits (Smith) Ādams (1723—1790) — angļu ekonomists, viens no dižākajiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 137, 179, 180, 185, 198, 208, 219, 294, 298, 300, 344, 355—356, 423, 424, 541, 657, 670—671, 674—677, 687, 720, 728, 732, 733, 735.
Smits (Smith) Eduards (apm. 1818—1874) — angļu ārsts, konsultants un pilnvarotais Slepenajā padomē iedzīvotāju uztura pārbaudei strādnieku rajonos, nabadzīgo aizgādnības komitejas loceklis. —98.
Stjuarts (Steuart) Džeimss (1712—1780) — buržuāzisks angļu ekonomists, viens no pēdējiem merkantilisma pārstāvjiem, naudas kvantitatīvās teorijas pretinieks. — 212, 298, 328, 686.

Š

Ševē (Chevé) Šarls Fransuā (1813—1875) — sīkburžuāzisks franču publicists un sociologs. — 312.
Šerbiljē (Cherbuliez) Antuāns Elizē (1797—1869) — šveiciešu ekonomists, Sismondī sekotājs, savienoja Sismondī teoriju ar Rikārdo teorijas elementiem. — 152.
Šillers (Schiller) Frīdrihs (1759—1805) — lielais vācu rakstnieks. — 711.
Šmits (Schmidt) Konrāds (1863—1932) — vācu ekonomists un filozofs; savas darbības sākumā piekrita Marksa ekonomiskajai mācībai, vēlāk pieslējās marksisma buržuāziskajiem pretiniekiem; sarakstījis darbus, kas bija vieni no revizionisma idejiskajiem avotiem. — 18—20, 24, 26, 29, 779.
Šovs (Shaw) Džordžs Bernards (1856—1950) — izcils angļu dramaturgs un publicists, no 1884. g. Fabiāņu biedrības biedrs. — 18.
Štibelings (Stiebeling) Georgs — amerikāņu statistiķis un sīkburžuāzisks publicists, pēc izcelšanās vācietis; I Internacionāles sekcijas Centrālās komitejas loceklis Amerikas Savienotajās Valstīs, vēlāk no Internacionāles tika izslēgts par šķeltniecisku darbību; Ziemeļamerikas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedrs, vairāku ekonomisko rakstu autors. — 28, 29.
Štorhs Andrejs (Heinrihs) (1766—1835) — krievu ekonomists, statistiķis un vēsturnieks, Pēterburgas Zinātņu akadēmijas loceklis, klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas epigonis. — 173, 577, 720, 736—737, 740.

T

Takets (Tuckett) Džons Debells (miris 1864. g.) — sarakstījis angļu valodā darbu «Darbaļaužu stāvokļa vēsture pagātnē un patlaban», kas divos sējumos izdota Londonā 1846. gadā. — 530—531.

Terencijs (Publijs Terencijs Afers) (apm. 185—159 p. m. ē.) — slavens romiešu dramaturgs komediogrāfs. — 207.

Tērners (Turner) Čārlzs — angļu tirgonis; vadīja Liverpūlē tirdzniecības firmu, kas XIX gs. pirmajā pusē kārtoja tirdzniecības darījumus ar Indiju. — 369—370, 373, 436.

Tjērs (Thiers) Ādolfs (1797—1877) — buržuāzisks franču vēsturnieks un valstsvīrs, premjerministrs (1836, 1840), republikas prezidents (1871—1873), Parīzes Komūnas bende. — 548.

Tirgo (Turgot) Anns Robērs Žaks (1727—1781) — franču ekonomists un valstsvīrs, fiziokrātu skolas ievērojamākais pārstāvis, ģenerālais finansu kontrolieris (1774—1776). — 546.

Tokvils (Tocqueville) Aleksiss (1805—1859) — buržuāzisks franču vēsturnieks un politisks darbinieks, leģitimists un konstitucionālās monarhijas piekritējs. — 700.

Tomass (Thomas) Sidnijs Džilkrists (1850—1885) — pazīstams angļu metalurgs un izgudrotājs. — 78.

Torenss (Torrens) Roberts (1780—1864) — buržuāzisks angļu ekonomists; piekrita skolai, kas pazīstama ar «naudas apgrozības principa» nosaukumu. — 46, 47, 52, 109, 320, 488.

Tūks (Tooke) Tomass (1774—1858) — buržuāzisks angļu ekonomists; pieslējās politiskās ekonomijas klasiskajai skolai, kritizēja Rikārdo naudas teoriju, sarakstījis darbu daudzos sējumos — «Cenu vēsture». — 320, 325, 333, 334, 360, 362, 374, 393, 396—399, 402, 404, 405, 410, 434, 468—469, 480—481, 488, 494, 495, 504, 507, 704, 734.

Tuns (Thun) Alfonss (1853—1885) — buržuāzisks vācu vēsturnieks. — 784.

Tvelss (Twells) Džons — angļu baņķieris XIX gs. vidū. — 455—456, 497—498.

V

Vailijs (Wylie) Aleksandrs Henrijs — angļu tirgonis XIX gs. vidū. — 463, 491—492.

Vegelins (Weguelin) Tomass — angļu komersants, liberālis, parlamenta loceklis, Anglijas bankas pārvaldnieks 1857. gadā. — 402, 444, 448—449, 464, 470, 506, 512.

Veikfilds (Wakefield) Eduards *Gibons* (1796—1862) — angļu valstsvīrs, ekonomists; izvirzīja buržuāzisko kolonizācijas teoriju. — 661, 672.

Velzers — liels vācu tirdzniecības un augļošanas nams XV un XVI gadsimtā. — 785.

Vensārs (Vinçard) Pjērs Denī (1820—1882) — franču strādnieks publicists, 1848. g. revolūcijas dalībnieks, aktīvs kooperatīvās kustības darbinieks; sarakstījis vairākus darbus par strādnieku šķiras stāvokli; I Internacionāles biedrs. — 686.

Verri (Verri) Pjetro (1728—1797) — buržuāzisks itāliešu ekonomists, viens no pirmajiem, kas kritizēja fiziokrātu mācību. — 255.

Vests (West) Eduards (1782—1828) — angļu ekonomists, viens no klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem, pētīja zemes rentes jautājumus. — 223, 578.

Vilsons (Wilson) Džeimss (1805—1860) — angļu buržuāziskais ekonomists un politiskais darbinieks, žurnāla «Economist» nodibinātājs un redaktors, 1853.—1858. g. valsts kases (Finansu ministrijas) sekretārs, frītrēderis, naudas kvantitatīvās teorijas pretinieks. — 396, 402, 475, 476, 481, 482, 488, 499, 510—514, 515—517.

Vilsons-Petens (Wilson-Patten) Džons (1802—1892) — angļu politiskais darbinieks, torijs, vēlāk konservatīvais; parlamenta loceklis. — 95.

Viserings (Vissering) Simons (1818—1888) — buržuāzisks holandiešu ekonomists un statistiķis, vulgārās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 288, 290.

Volfs (Wolf) Jūliuss (1862—1937) — buržuāzisks vācu ekonomists, vulgārās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 23, 24—25, 27.

Voltons (Walton) Alfreds A. (dz. 1816. g.) — angļu demokrātiskās kustības darbinieks, arhitekts, I Internacionāles Ģenerālpadomes loceklis (1867—1870); sarakstījis grāmatu par angļu zemesīpašuma vēsturi. — 545.

Vuds (Wood) Čārlzs (1800—1885) — angļu valstsvīrs, vigs; 1846.—1852. g. valsts kases kanclers (finansu mi-

nistrs), priekšsēdētājs Indijas lietu Kontroles padomē (1852—1855), 1855.—1858. g. pirmais admiralitātes lords (jūrlietu ministrs), Indijas lietu ministrs (1859—1866), lords zīmogglabātājs (1870—1874). — 492, 514—517.

Vulfs (Woolf) Artūrs (1766—1837) — angļu inženieris un izgudrotājs. — 101, 102.

Z

Zombarts (Sombart) Verners (1863—1941) — vācu vulgārais buržuāziskais ekonomists, savas darbības sākumā katedras sociālists, vēlāk vācu imperiālisma ideologs, pēdējos dzīves gados pārgāja fašisma pozīcijās un slavināja hitlerisko režīmu. — 776, 779.

CITĒTĀS UN PIEMINĒTĀS LITERATŪRAS RĀDĪTĀJS*

Anderson, A. An Historical and chronological deduction of the origin of commerce, from the earliest accounts to the present time. Vol. II. London, 1764 (*Andersons A.* Vēsturisks un hronoloģisks tirdzniecības apraksts kopš pašām agrīnākajām ziņām par to līdz šim laikam. II sējums. Londona, 1764). — 301.

Anderson, J. A Calm investigation of the circumstances that have led to the present scarcity of grain in Britain. London, 1801 (*Andersons Dž.* Objektīvs pētījums par apstākļiem, kas noveduši pie pašreizējās maizes dārdzības Britānijā. Londona, 1801). — 544.

**Aristoteles.* De republica libri VIII. In: *Aristotelis* opera ex recensione I. Bekkeri. Tomus X. Oxonii, 1837 (*Aristotelis.* Politika (astoņas grāmatas). — Grāmatā: *Aristotelis.* Raksti. I. Bekera izdevums. X sējums. Oksforda, 1837). — 346.

Arnd, K. Die naturgemässe Volkswirthschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur. Hanau, 1845 (*Arnds K.* Dabai atbilstoša politiskā ekonomija pretstatā monopolu garam un komunismam; līdz ar attiecīgās literatūras apskatu. Hānava, 1845). — 327, 689.

Augier, M. Du crédit public et de son histoire depuis les temps anciens jusqu'à nos jours. Paris, 1842 (*Ožjē M.* Par sabiedrisko kredītu un par tā vēsturi kopš senajiem laikiem līdz mūsu dienām. Parīze, 1842). — 524, 539.

Babbage, Ch. On the economy of machinery and manufactures. London, 1832 (*Babeidžs Č.* Par fabriku ražošanas ekonomiku. Londona, 1832). — 106, 114.

Bank Credit; or the Usefulness and security of the bank of credit examined, in a dialogue between a country gentleman and a London merchant (Banku kredīts jeb Pētījums par to, cik noderīgs un drošs ir banku kredīts, dialoga veidā starp lauku muižnieku un Londonas tirgotāju). — 533.

Bastiat, Fr. Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon. Paris, 1850 (*Bastiā F.* Kredīta neatmaksājamība. Diskusija starp F. Bastiā kgu un Prudona kgu. Parīze, 1850). — 312—314, 536.

Bell, G. M. The Philosophy of joint stock banking. London, 1840 (*Bells Dž. M.* Akciju banku filozofija. Londona, 1840). — 485.

Bellers, J. Essays about the poor, manufactures, trade, plantations, and immorality. London, 1699 (*Bel-*

* Gadījumos, kad nav izdevies droši konstatēt, kādus attiecīgā darba izdevumus Markss izmantojis, šajā rādītājā minēts darba pirmais izdevums. Kvadrātiekavās likti noskaidrotie anonīmi iznākušo grāmatu autoru vārdi. Ar zvaigznīti atzīmēti darbi, kas tulkoti krievu valodā.

lerss Dž. Apraksti par nabadzīgajiem, rūpniecību, tirdzniecību, kolonijām un amorālismu. Londona, 1699). — 261.

Bemerkung zu dem Aufsatze des Herrn Stiebeling: «Ueber den Einfluß der Verdichtung des Kapitals auf den Lohn und die Ausbeutung der Arbeit». In: «Neue Zeit», № 3, 1887 (Piezīmes par Štībelinga kunga rakstu «Par kapitāla koncentrācijas ietekmi uz darba algu un darba ekspluatāciju». Žurnālā «Neue Zeit», № 3, 1887). — 28.

Bosanquet, J. W. Metallic, paper, and credit currency, and the means of regulating their quantity and value. London, 1842 (*Bozankets Dž. V.* Metāla, papīra un kredīta nauda un līdzekļi to daudzuma un vērtības regulēšanai. Londona, 1842). — 304, 360.

Briscoe, J. A. Discourse on the late funds of the million-act, lottery-act, and Bank of England. Shewing, that they are injurious to the nobility and gentry, and ruinous to the trade of the nation. Together with proposals for the supplying their majesties with money on easy terms, exempting the nobility, gentry &c from taxes, enlarging their yearly estates, and enriching all the subjects in the Kingdom, by a national landbank. The third edition. London, 1696 (*Brisko Dž.* Traktāts par pēdējiem fondiem, kas saņemti pēc aktiem par miljonu, loteriju un Anglijas banku; šis traktāts rāda, ka tie nav taisnīgi attiecībā uz aristokrātiju un muižniecību un ir graujoši nācijas tirdzniecībai. Arī ar priekšlikumiem, kā ar viņas augstības nacionālās zemes bankas palīdzību naudā uz atvieglotiem noteikumiem, atbrīvojot pie tam dižciltīgos, sīko muižniecību utt. no nodokļiem, palielināt viņu gada ienākumus un padarīt bagātus visus karalistei padotos. Trešais izdevums. Londona, 1696). — 531.

Buret, E. Cours d'économie politique. Bruxelles, 1842 (*Birē E.* Politiskās ekonomijas kurss. Brisele, 1842). — 700.

Büsch, J. G. Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung in ihren mannichfaltigen Geschäften. Band II. 3. Ausgabe. Hamburg, 1808 (*Bišs J. G.* Teorētisks un praktisks apraksts par tirdzniecību tās daudzējādos veidos. II sējums. 3. izdevums. Hamburga, 1808). — 539.

Cairnes, J. E. The Slave power: its character, career, and probable designs: being an attempt to explain the real issues involved in the american contest. London, 1862 (*Kērnss Dž. E.* Verdzība: tās raksturs, ceļš un varbūtējās perspektīvas. Mēģinājums izskaidrot patiesos strīda priekšmetus, kas ir amerikāņu konflikta pamatā. Londona, 1862). — 345.

[*Cantillon, R.*] Essai sur la nature du commerce en genérál. In: Discours politiques. Tome III. Amsterdam, 1756 ([*Kantiljons R.*] Pētījums par tirdzniecības dabu vispār. — Grāmatā: Politiski traktāti. III sējums. Amsterdama, 1756). — 684.

Carey, H. C. The Past, the present, and the future. Philadelphia, 1848 (*Kērijs H. Č.* Pagātne, tagadne un nākotne. Filadelfija, 1848). — 544.

Carey, H. Ch. Principles of social science. Vol. III. Philadelphia, 1859 (*Kērijs H. Č.* Sociālās zinātnes principi. III sējums. Filadelfija, 1859). — 357.

Chalmers, Th. On political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society. Second edition. Glasgow, 1832 (*Čālmerss T.* Par politisko ekonomiju tās sakarā ar sabiedrības morālo stāvokli un morālajām perspektīvām. Otrais izdevums. Glazgova, 1832). — 226—227, 395.

Chamberlayne, H. A Proposal by Dr. Hugh Chamberlayne, in Essex Street, for a bank of secure current credit to be founded upon land, in order to the general good of landed men, to the great increase of the value of land, and the no less benefit of trade and commerce. [London], 1695 (*Čemberlens H.* Dr. Hjū Čemberlena no Eseksstrītas priekšlikums nodibināt garantēta tekoša kredīta banku lauksaimniecības vajadzībām, lai panāktu zemes īpašnieku vispārēju labklājību, zemes vērtības lielu paaugstināšanos un ne mazāku izdevīgumu uzņēmējiem un tirdzniecībai. [Londona], 1695). — 531.

Cherbuliez, A. Richesse ou pauvreté. Exposition des causes et des effets de la distribution actuelle des richesses sociales. Paris, 1841 (*Šerbiljē A.* Bagātība vai nabadzība. Sabiedriskās bagātības mūsdienu sadalījuma cēloņu un seku izklāsts. Parīze, 1841). — 152.

Child, J. Traités sur le commerce et sur les avantages qui résultent de la réduction de l'interest de l'argent. Avec un petit traité contre l'usure, par Thomas Culpeper. Traduits de l'Anglois. Amsterdam et Berlin, 1754 (*Čailds Dž.* Traktāti par tirdzniecību un par labumiem, kas rodas no procenta pazemināšanas par aizņemto naudu. Līdz ar mazu traktātu pret augļošanu, sarakstījis Tomass Kalpēpers. Tulkots no angļu valodas. Amsterdama un Berlīne, 1754). — 356, 532.

The City; or, the Physiology of London business; with sketches on change, and at the coffee houses. London, 1845 (Sitija jeb Londonas uzņēmēju grupas fizioloģija; līdz ar aprakstiem par biržu un par kafijas tirdzniecības namiem. Londona, 1845). — 350.

Comte, Ch. Traité de la propriété. Tomes I—II. Paris, 1834 (*Konts Š.* Traktāts par īpašumu. I un II sējums. Parīze, 1834). — 542.

Coquelin, Ch. Du Crédit et des banques dans l'industrie. In: «Revue des deux Mondes», série IV, tome XXXI, 1842 (*Koklēns Š.* Par kredītu un bankām rūpniecībā. Žurnālā «Revue des deux Mondes», IV sērija, XXXI sējums, 1842). — 360.

Corbett, Th. An Inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals; or the Principles of trade and speculation explained. London, 1841 (*Korbets T.* Pētījums par atsevišķu personu bagātības cēloņiem un veidiem, kā šī bagātība iegūta, jeb Tirdzniecības un spekulācijas principu izskaidrojums. Londona, 1841). — 158, 162, 173, 195, 279.

The Currency theory reviewed; in a letter to the scottish people. By a banker in England. Edinburg, 1845 (Naudas apgrozības teorija. Angļu baņķiera vēstule Skotijas tautai. Edinburga, 1845). — 364, 372, 390, 425, 465.

Daire, E. Introduction sur la doctrine des Physiocrates. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Première partie. Paris, 1846 (*Dērs E.* Ievadījuma raksts par fiziokrātu mācību. — Grāmatā: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadījuma rakstu un komentāriem. Pirmā daļa. Parīze, 1846). — 686.

* Doctrine de Saint-Simon. Exposition. Première année. 1828—1829. Troisième édition. Paris, 1831 (Sensimona mācība. Izklāsts. Pirmais gads. 1828—1829. Trešais izdevums. Parīze, 1831). — 534.

Dombasle, M. Annales agricoles de Roville, ou Mélanges d'agriculture, d'économie rurale et de législation agricole. Paris, 1824—1837 (*Dombals M.* Roviļas lauksaimniecības gadagrāmata jeb Dažādi materiāli par lauksaimniecību, par tās ekonomiku un likumdošanu, kas uz to attiecas. Parīze, 1824—1837). — 664.

Dove, P. E. The Elements of political science. Edinburgh, 1854 (*Dovzs P. E.* Politiskās zinātnes pamati. Edinburga, 1854). — 554, 559.

Dureau de la Malle, A. J. Économie politique des Romains. Tome I. Paris, 1840 (*Diro de Lamals A. Ž.* Romiešu politiskā ekonomija. I sējums. Parīze, 1840). — 105.

[*Enfantin, B. P.*] Religion sant-simonienne. Économie politique et politique. Paris, 1831 ([*Anfantēns B. P.*] Sensimonistu reliģija. Politiskā ekonomija un politika. Parīze, 1831). — 533, 536.

* *Engels, F.* Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, 1845 (*Engelss F.* Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā. Pēc paša vērojumiem un drošiem avotiem. Leipciga, 1845). — 675.

* *Engels, F.* Editor's preface. In: *K. Marx.* Capital: a critical analysis of capitalist production. Vol. I. London, 1887 (*Engelss F.* Izdevēja priekšvārds. — Grāmatā: K. Markss. Kapitāls. Kapitālistiskās ražošanas kritiska analīze. I sējums. Londona, 1887). — 438.

Feller, F. E. und *Odermann, C. G.* Das Ganze der kaufmännischen Arithmetik. Siebente Auflage. Leip-

zig, 1859 (*Fellers F. E.* un *Odermanis K. G.* Tirgotāju aritmētikas pilnais kurss. Septītais izdevums. Leipciga, 1859). — 284.

Fireman, P. Kritik der Marx'schen Werttheorie. In: «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», dritte Folge, Band III, 1892 (*Firemans P.* Marksa vērtības teorijas kritika. — Žurnālā «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», trešā sērija, III sējums, 1892). — 20, 23.

Forcade, E. La guerre du socialisme. II. L'économie politique révolutionnaire et sociale. In: «Revue des deux Mondes», nouvelle série, tome XXIV. Paris, 1848 (*Forkads E.* Sociālisma karš. II. Revolucionārā un sociālā politiskā ekonomija. — Žurnālā: «Revue des deux Mondes», jaunā sērija, XXIV sējums. Parīze, 1848). — 734.

Francis, J. History of the Bank of England, its times and traditions. Third edition. Vol. I. London, 1848 (*Frānsiss Dž.* Anglijas bankas vēsture, šīs bankas laikmets un tradīcijas. Trešais izdevums. I sējums. Londona, 1848). — 531—533.

Fullarton, J. On the regulation of currencies; being an examination of the principles, on which it is proposed to restrict, within certain fixed limits, the future issues on credit of the Bank of England, and of the other banking establishments throughout the country. Second edition with corrections and additions. London, 1845 (*Fulartons Dž.* Par apgrozības līdzekļu regulēšanu; to principu analīze, uz kuriem pamatojoties tiek ieteikts turpmāk stingri noteiktos ietvaros ierobežot Anglijas bankas un citu šīs zemes banku iestāžu emisijas darbību. Otrais — pārlabotais un papildinātais izdevums. Londona, 1845). — 363, 401, 402, 403, 405—406, 411.

Gilbart, J. W. The History and principles of banking. London, 1834 (*Gilbarts Dž. V.* Banku sistēmas vēsture un principi. Londona, 1834). — 307, 363—365, 538.

Gilbart, J. W. An Inquiry into the causes of the pressure on the money market during the year 1839. London, 1840 (*Gilbarts Dž. V.* Pētījums par depresijas stāvokļa cēloņiem naudas tirgū 1839. gadā. Londona, 1840). — 481, 484—485.

Gilbart, J. W. A Practical treatise on banking. Fifth edition. In two volumes. Vol. I. London, 1849 (*Gilbarts Dž. V.* Praktisks traktāts par banku sistēmu. Piektais izdevums. Divos sējumos. I sējums. Londona, 1849). — 325.

[*Greg, R. H.*] The Factory question, considered in relation to its effects on the health and morals of those employed in factories. And the «ten hours bill», in relation to its effects upon the manufactures of England, and those of foreign countries. London, 1837 ([*Gregs R. H.*] Fabriku jautājums, aplūkots no fabrikās nodarbināto veselības un tikumības ietekmējuma viedokļa. Un «bils par desmit stundu darba dienu» no viedokļa, kā tas ietekmē Anglijas un citu zemju rūpniecību. Londona, 1837). — 109.

Hamilton, R. An Inquiry concerning the rise and progress, the redemption and present state, and the management, of the national debt of Great Britain. Second edition, enlarged. Edinburgh, 1814 (*Hamiltons R.* Pētījums par Lielbritānijas nacionālā parāda rašanos un palielināšanos, dzēšanu, pašreizējo stāvokli un regulēšanu. Otrais — papildinātais izdevums. Edinburga, 1814). — 354.

Hardcastle, D. Banks and Bankers. Second edition. London, 1843 (*Hārdkāsls D.* Bankas un bankieri. Otrais izdevums. Londona, 1843). — 475, 531, 538.

* *Hegel, G. W. F.* Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Theil I. Die Logik. Werke. Band VI. Berlin, 1840 (*Hēgelis G. V. F.* Filozofijas zinātņu enciklopēdija īsā aprakstā. I daļa. Loģika. Raksti. VI sējums. Berlīne, 1840). — 680.

* *Hegel, G. W. F.* Grundlinien der Philosophie des Rechts. Werke. Zweite Auflage. Band VIII. Berlin, 1840 (*Hēgelis G. V. F.* Tiesību filozofijas pamati. Raksti. Otrais izdevums. VIII sējums. Berlīne, 1840). — 541.

Heyd, W. Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. Band II. Stuttgart, 1879 (*Heids V.* Viduslaiku

Levantes tirdzniecības vēsture. II sējums. Stutgarte, 1879). — 785.

* [*Hodgskin, Th.*] Labour defended against the claims of capital; or, the Unproductiveness of capital proved. With reference to the present combinations amongst journeymen. By a labourer. London, 1825 ([*Hodžskins T.*] Darba aizsardzība pret kapitāla pretenzijām jeb Pierādījums, ka kapitāls neražo. Ar piebildēm par līdzšinējām algoto strādnieku apvienībām. Strādnieka sacerējums. Londona, 1825). — 349, 357.

Hubbard, J. G. The Currency and the country. London, 1843 (*Habards Dž. G.* Apgrozības līdzekļi un valsts. Londona, 1843). — 372—373.

Hüllmann, K. D. Städtewesen des Mittelalters. Theile I—II. Bonn, 1826—1827 (*Hilmanis K. D.* Viduslaiku pilsētas. I un II daļa. Bonna, 1826—1827). — 288, 290, 527.

Hume, D. Of interest (1752). In: *Hume, David.* Essays and treatises on several subjects. A new edition. In two volumes. Vol. I, containing Essays, moral, political, and literary. London, 1764 (*Hjūms D.* Par procentu (1752). — Grāmatā: *Hjūms Deivids.* Apraksti un traktāti par dažādiem jautājumiem. Jauns izdevums. Divos sējumos. I sējums, kurā ir morāli, politiski un literāri apraksti. Londona, 1764). — 339.

An Inquiry into those principles, respecting the natur of demand and the necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproductive consumers can be conductive to the progress of wealth. London, 1821 (Pētījums par Maltusa kga nesen aizstāvētajiem principiem, kuri attiecas uz pieprasījuma dabu un patēriņa nepieciešamību un no kuriem tiek secināts, ka nodokļi un neražīgu patērētāju uzturēšana var veicināt bagātības pieaugumu. Londona, 1821). — 182, 565.

Interest of money mistaken, or a Treatise, proving, that the abatement of interest is the effect and not the cause of the riches of a nation, and that six per cent is a proportionable interest to the present condition of this Kingdom. London, 1668 (Nepareizais uzskats par procentiem, ko ienes nauda, jeb Traktāts, kurā pierādīts, ka procentu likmes pazeminājums ir nevis cēlonis, bet gan sekas nācijas bagātībai un ka seši procenti ir likme, kas atbilst mūsu karalistes pašreizējam stāvoklim. Londona, 1668). — 532.

* *Johnes, R.* An Essay on the distribution of wealth, and on the sources of taxation. Part I: Rent. London, 1831 (*Džonss R.* Pētījums par bagātības sadalījumu un par nodokļu avotiem. I daļa: Rente. Londona, 1831). — 664.

* *Jones, R.* An Introductory lecture on political economy delivered at King's college, London, 27th February, 1833. To which is added a Syllabus of a course of lectures on the wages of labour. London, 1833 (*Džonss R.* Politiskās ekonomijas ievadlekcija, nolasīta Karaliskajā koledžā Londonā 1833. gada 27. februārī. Ar pielikumu — Prospektu lekciju kursam par darba algu. Londona, 1833). — 243.

Johnston, J. F. W. Notes on North America agricultural, economical, and social. Vol. I. Edinburgh and London, 1851 (*Džonstons Dž. F. V.* Piezīmes par Ziemeļameriku — lauksaimniecības, ekonomiskiem un sociāliem jautājumiem. I sējums. Edinburga un Londona, 1851). — 542, 587—588.

Kiesselbach, W. Der Gang des Welthandels und die Entwicklung des europäischen Völkerlebens im Mittelalter. Stuttgart, 1860 (*Kīselbahs V.* Pasaules tirdzniecības vēsture un Eiropas sabiedriskās dzīves attīstība viduslaikos. Stutgarte, 1860). — 297.

Kinnear, J. G. The Crisis and the currency: with a comparison between the englisch and scotch systems of banking. London, 1847 (*Kinīrs Dž. G.* Krīze un naudas apgrozība: Anglijas un Skotijas banku sistēmas salīdzinājums. Londona, 1847). — 396, 469.

Laing, S. National distress; its causes and remedies. London, 1844 (*Lengs S.* Nacionālais posts, tā cēloņi un novēršanas līdzekļi. Londona, 1844). — 675.

Laing, S. A New series of the great city frauds of Cole, Davidson, & Gordon, corrected and enlarged. Fifth edition. London [1869]

(*Lengs S.* Koula, Deividsona un Gordona lielo finansu blēdību jaunā sērija. Piektais — pārlabotais un papildinātais izdevums. Londona [1869]). — 478.

* *Lavergne, D. de.* The Rural economy of England, Scotland, and Ireland. Translated from the French. Edinburgh and London, 1855 (*Laverns L. de.* Anglijas, Skotijas un Irijas lauksaimniecība. Tulkots no franču valodas. Edinburga un Londona, 1855). — 553.

Leatham, W. Letters on the currency. Second edition, with corrections and additions. London, 1840 (*Lītams V.* Vēstules par naudas apgrozību. Otrais izdevums ar labojumiem un papildinājumiem. Londona, 1840). — 359.

Lexis, W. Die Marx'sche Kapitaltheorie. In: «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», neue Folge, Band XI, 1885 (*Leksiss V.* Marksa kapitāla teorija. — Žurnālā «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», jauna sērija, XI sējums, 1885). — 17.

Lexis, W. Kritische Erörterungen über die Währungsfrage. In: «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich», Jahrgang V, Heft I, 1881 (*Leksiss V.* Kritiski apsvērumi valūtas jautājumā. — Žurnālā «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich», V izdošanas gads, I laidiens, 1881). — 18.

* *Liebig, J.* Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie. In zwei Theilen. Siebente Auflage. Theil I.: Der chemische Process der Ernährung der Vegetabilien. Braunschweig, 1862 (*Libigs J.* Ķīmijas lietojums zemkopībā un fizioloģijā. Divās daļās. Septītais izdevums. I daļa: Augu barības uzņemšanas ķīmiskais process. Braunšveiga, 1862). — 652, 709.

[*Linguet, N.*] Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société. Tomes I—II. Londres, 1767 ([*Lengē N.*] Civillikumu teorija jeb Sabiedrības pamatprincipi, I un II sējums. Londona, 1767). — 91, 690.

List, F. Die Ackerverfassung, die Zwergwirtschaft und die Auswanderung. Stuttgart und Tübingen, 1842 (*Lists F.* Zemes ierīcība, pundursaimniecība un emigrācija. Štutgarte un Tībingena, 1842). — 769.

Loria, A. Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Wertgesetzes. Von Dr. Conrad Schmidt. Stuttgart, 1889. In: «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», neue Folge, Band XX, 1890 (*Loria A.* Dr. Konrāda Šmita iztirzātā vidējā peļņas norma, kas pamatojas uz Marksa vērtības likumu. Štutgarte, 1889. — Žurnālā «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», jauna sērija, XX sējums, 1890). — 26.

Loria, A. Karl Marx. In: «Nuova antologia di scienze, lettere ed arti», seconda serie, vol. XXXVIII, № 7, 1 Aprile 1883 (*Loria A.* Kārlis Markss. — Žurnālā «Nuova antologia di scienze, lettere ed artí», otrā sērija, XXXVIII sējums, № 7, 1883. g. 1. aprīlī). — 25.

Loria, A. La teoria economica della costituzione politica. Torino, 1886 (*Loria A.* Politiskās iekārtas ekonomiskā teorija. Turīna, 1886). — 25, 26.

Loria, A. L'opera postuma di Carlo Marx. In: «Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti», terza serie, vol. LV, № 3, 1 Febbraio 1895 (*Loria A.* Kārļa Marksa pēcnāves darbs. — Žurnālā «Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti», trešā sērija, LV sējums, № 3, 1895. g. 1. februārī). — 771, 775.

Luther, M. An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen. Vermanung. Wittemberg, 1540 (*Luters M.* Norādījums draudžu mācītājiem spredikot pret augļošanu. Vitenberga, 1540). — 314, 353—354, 538.

Luther, M. Von Kauffshandlung und Wucher. In: Der sechste Teil der Bücher des ehrnwirdigen Herrn Doctoris Martini Lutheri. Wittembergk, 1589 (*Luters M.* Par tirdzniecību un augļošanu. — Grāmatā: Ļoti cienījamā Dr. Mārtiņa Lutera kunga grāmatu sestā daļa. Vitenberga, 1589). — 300, 538.

Luzac, E. Hollands rijkdom. Deel III. Leyden, 1782 (*Luzaks E.* Holandes bagātība. III daļa. Leidene, 1782). — 289.

* *Macaulay, Th. B.* The History of England from the accession of Ja-

mes the Second. Vol. IV. London, 1855 (*Makolejs T. B.* Anglijas vēsture kopš Jēkaba II uzkāpšanas tronī. IV sējums. Londona, 1855). — 532.

* [*Malthus, Th. R.*] An Essay on the principle of population. London, 1798 ([*Maltuss T. R.*] Pētījums par apdzīvotības likumu. Londona, 1798). — 355, 588.

* *Malthus, Th. R.* An Inquiry into the nature and progress of rent, and the principles by which it is regulated. London, 1815 (*Maltuss T. R.* Pētījums par rentes dabu un pieaugšanu, kā arī par principiem, kas renti regulē. Londona, 1815). — 578.

Malthus, Th. R. Definitions in political economy. London, 1827 (*Maltuss T. R.* Definīcijas politiskajā ekonomijā. Londona, 1827). — 45.

Idem. A new edition, with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove. London, 1853 (*Tas pats.* Jauns izdevums ar Džona Keiznova priekšvārdu, piezīmēm un papildu piebildēm. Londona, 1853). — 45.

Malthus, Th. R. Principles of political economy considered with a view to their practical application. London, 1820 (*Maltuss T. R.* Politiskās ekonomijas principi, kas iztirzāti cerībā, ka tos praktiski lietos. Londona, 1820). — 180.

Idem. 2nd edition with considerable additions from the author's own manuscript and an original memoir. London, 1836 (*Tas pats.* Otrais izdevums ar krietni lieliem papildinājumiem no autora paša manuskripta un ar autora īsu biogrāfiju. Londona, 1836). — 45, 161, 185, 578.

Maron, H. Extensiv oder Intensiv? Ein Kapitel aus der landwirtschaftlichen Betriebslehre. Oppeln, 1859 (*Marons H.* Ekstensīvi vai intensīvi? Nodaļa par lauksaimniecisko ražošanu. Opelna, 1859). — 704.

* *Marx, K.* Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Erster Band. Buch I. Der Produktionsprocess des Kapitals. Dritte, vermehrte Auflage. Hamburg, 1883 (*Marksa K.* Kapitāls. Politiskās ekonomijas kritika. I sējums. Pirmā grāmata: Kapitāla ražošanas process. Trešais — papildinātais izdevums. Hamburga, 1883). — 140.

* *Idem.* Vierte, durchgesehene Auflage. Hamburg, 1890 (*Tas pats.* Ceturtais — pārlūkotais izdevums. Hamburga, 1890). — 11, 15, 16, 20, 24, 33, 37, 38, 43, 46, 48, 49, 52, 56, 57, 58, 78, 81, 85, 89, 91, 92, 96, 97, 99, 129, 137, 139, 153, 155, 171, 205, 207, 213, 214, 227, 240, 279, 288—289, 290, 359, 399, 406, 411, 436, 466—468, 507, 524, 531, 541—542, 551, 553, 559, 661, 694, 713—714, 728, 740, 765, 783.

* *Marx, K.* Le capital. Paris, 1872—1875 (*Markss K.* Kapitāls. Parīze, 1872—1875). — 26.

* *Marx, K.* Capital: a critical analysis of capitalist production. Ed. by F. Engels. Vol. I—II. London, 1887 (*Markss K.* Kapitāls: kapitālistiskās ražošanas kritiska analize. Izdots F. Engelsa rediģējumā. I—II sējums. Londona, 1887). — 9, 11.

* *Marx, K.* Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Zweiter Band. Buch II. Der Cirkulationsprocess des Kapitals. Herausgegeben von F. Engels. Hamburg, 1885 (*Markss K.* Kapitāls. Politiskās ekonomijas kritika. II sējums. II grāmata: Kapitāla apgrozības process. Izdots F. Engelsa rediģējumā. Hamburga, 1885). — 9—11, 16, 17, 20, 26, 33, 51, 56, 57, 77, 79, 80—82, 117, 155, 245, 246, 257, 263, 274, 277, 281, 309, 398, 401, 430, 474, 499, 676, 721, 728, 730, 734.

* *Marx, K.* Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris—Bruxelles, 1847 (*Markss K.* Filozofijas nabadzība. Atbilde uz Prudona kga «Nabadzības filozofiju». Parīze—Brisele, 1847). — 536, 543.

* *Marx, K.* Zur Kritik der politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin, 1859 (*Markss K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. Pirmais laidiens. Berlīne, 1859). — 172, 288, 401, 406, 486—489, 497, 536, 559, 685.

[*Massie, J.*] An Essay on the governing causes of the natural rate of interest, wherein the sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that head, are considered. London, 1750 ([*Mesī Dž.*] Pētījums par cēloņiem, kas nosaka procenta dabisko normu, kur iztirzāti sera Vil-

jama Petija un Loka kga uzskati šajā jautājumā. Londona, 1750). — 318, 319, 323, 324, 325, 327, 328, 329, 339, 707.

* *Maurer, G. L.* Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt. München, 1854 (*Maurers G. L.* Ievads markas, sētas, ciema un pilsētas iekārtojuma un publiskās varas vēsturē. Minhene, 1854). — 168.

Maurer, G. L. Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland. Bde I—II. Erlangen, 1865—1866 (*Maurers G. L.* Vācijas ciemu iekārtojuma vēsture. I un II sējums. Erlangene, 1865—1866). — 168.

Maurer, G. L. Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland. Bde I—IV. Erlangen, 1862—1863 (*Maurers G. L.* Kungu sētu, zemnieku sētu un māju iekārtojuma vēsture Vācijā. I—IV sējums. Erlangene, 1862—1863). — 168.

Maurer, G. L. Geschichte der Markenverfassung in Deutschland. Erlangen, 1856 (*Maurers G. L.* Markas iekārtojuma vēsture Vācijā. Erlangene, 1856). — 168.

Maurer, G. L. Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. Bde I—IV. Erlangen, 1869—1871 (*Maurers G. L.* Pilsētu iekārtojuma vēsture Vācijā. I—IV sējums. Erlangene, 1869—1871). — 168.

Mill, J. St. Essays on some unsettled questions of political economy. London, 1844 (*Mills Dž. St.* Apcerējumi par dažiem neatrisinātiem politiskās ekonomijas jautājumiem. Londona, 1844). — 764.

* *Mill, J. St.* Principles of political economy with some of their applications to social philosophy. Second edition. Vol. I. London, 1849 (*Mills Dž. St.* Politiskās ekonomijas principi līdz ar dažiem to pielietojumiem sociālajā filozofijā. Otrais izdevums. I sējums. Londona, 1849). — 350, 357.

* *Mommsen, Th.* Römische Geschichte. Zweite Auflage. Bde I—III. Berlin, 1856—1857 (*Momzens T.* Romas vēsture. Otrais izdevums. I—III sējums. Berlīne, 1856—1857). — 297, 346, 687.

* *Morgan, L. H.* Ancient society or Researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization. London, 1877 (*Morgans L. H.* Senā sabiedrība jeb Cilvēces progresa līniju pētījums no mežonības caur barbarismu uz civilizāciju. Londona, 1877). — 168.

Morton, J. Ch. On the forces used in agriculture. In: «The Journal of the Society of Arts». Vol. VII, December 9, 1859 (*Mortons Dž. Č.* Par spēkiem, ko izmanto zemkopībā. — Žurnālā: «The Journal of the Society of Arts». VII sējums, 1859. g. 9. decembris). — 551.

Morton, J. L. The Resources of estates: being a treatise on the agricultural improvement and general management of landed property. London, 1858 (*Mortons Dž. L.* Muižu resursi: traktāts par uzlabojumiem lauksaimniecībā un par zemes īpašuma kopīgu pārvaldīšanu. Londona, 1858). — 552, 591.

Möser, J. Osnabrückische Geschichte. Theil I. Berlin und Stettin, 1780 (*Mēzers J.* Osnabrikas vēsture. I daļa. Berlīne un Štetīne, 1780). — 690.

Mounier, L. De l'agriculture en France, d'après les documents officiels, avec des remarques par Rubichon. Tomes 1—2. Paris, 1846 (*Munjē* L. Par Francijas lauksaimniecību, pēc oficiāliem dokumentiem ar Ribišona piezīmēm. 1. un 2. sējums. Parīze, 1846). — 704, 707.

Müller, A. H. Die Elemente der Staatskunst. Theil III. Berlin, 1809 (*Millers A. H.* Valsts pārvaldīšanas mākslas pamati. III daļa. Berlīne, 1809). — 322, 356.

Newman, F. W. Lectures on political economy. London, 1851 (*Ņūmens F. V.* Politiskās ekonomijas lekcijas. Londona, 1851). — 525, 576, 675, 707.

Newman, S. Ph. Elements of political economy. Andover and New York, 1835 (*Ņūmens S. F.* Politiskās ekonomijas pamati. Endavera un Ņujorka, 1835). — 255.

*[*North, D.*] Discourses upon trade; principally directed to the cases of the interest, coynage, clipping, increase of money. London, 1691 ([*Norts D.*] Traktāts par tirdznie-

cību, galvenokārt jautājumos par procentu, par naudas kalšanu, par monētu bojāšanu, par naudas daudzuma palielināšanu. Londona, 1691). — 539.

Observations on certain verbal disputes in political economy, particularly relating to value, and to demand and supply. London, 1821 (Piezīmes sakarā ar dažiem strīdiem par vārdiem politiskajā ekonomijā, it īpaši sakarā ar tiem, kas attiecas uz vērtību, kā arī pieprasījumu un piedāvājumu. Londona, 1821). — 173, 179—180.

Opdyke, G. A Treatise on political economy. New York, 1851 (*Opdaiks Dž.* Traktāts par politisko ekonomiju. Ņujorka, 1851). — 327, 586.

Passy, H. Rente du sol. In: Dictionnaire de l'économie politique. Tome II. Paris, 1854 (*Pasī I.* Zemes rente. — Grāmatā: Politiskās ekonomijas vārdnīca. II sējums. Parīze, 1854). — 672, 684, 686.

Pecqueur, C. Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou Études sur l'organisation des sociétés. Paris, 1842 (*Pekers K.* Jaunā sociālās un politiskās ekonomijas teorija jeb Pētījumi par sabiedrību organizāciju. Parīze, 1842). — 536.

* [*Petty, W.*] A Treatise of taxes & contributions. London, 1667 ([*Petijs V.*] Traktāts par nodokļiem un nodevām. Londona, 1667). — 684.

Poppe, J. H. M. Geschichte der Technologie seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an Ende des achtzehnten Jahrhunderts. Band I. Göttingen, 1807 (*Pope J. H. M.* Tehnoloģijas vēsture no zinātņu atdzimšanas līdz astoņpadsmitā gadsimta beigām. I sējums. Getingene, 1807). — 304.

Price, R. An Appeal to the public, on the subject of the national debt. London, 1772 (*Praiss R.* Aicinājums publikai jautājumā par valsts parādu. Londona, 1772). — 354.

Price, R. Observations on reversionary payments; on schemes for providing annuities for widows, and for persons in old age; on the method of calculating the values of assurances on lives; and on the national debt. Second edition. London, 1772 (*Praiss R.* Piezīmes par mantotiem maksājumiem, par projektiem, kā nodrošināmas gadskārtējās rentes atraitnēm un sirmgalvjiem, par metodi, kā aprēķināma dzīvības apdrošinājuma vērtība, un par valsts parādu. Otrais izdevums. Londona, 1772). — 355.

A Prize essay on the comparative merits of competition and cooperation. London, 1834 (Ar prēmiju apbalvots pētījums par konkurences un kooperācijas relatīvajām labajām īpašībām. Londona, 1834). — 768.

The Three Prize essays on agriculture and the corn law. Published by the National Anti-Corn-Law League. Manchester—London, 1842 (Trīs ar prēmiju apbalvoti pētījumi par lauksaimniecību un labības likumiem. Publicējusi Nacionālā līga cīņai pret labības likumiem. Mančestra—Londona, 1842). — 550.

Proudhon, P. J. Gratuité du crédit — sk. *Bastiat, Fr.* Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon. — 312, 313, 314.

Proudhon, P. J. Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Paris, 1841 (*Prudons P. Ž.* Kas ir īpašums jeb Pētījums par tiesības un varas principu. Parīze, 1841). — 734.

* *Quetelet, A.* Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale. Tomes I—II. Paris, 1835 (*Ketlē A.* Par cilvēku un viņa spēju attīstību jeb Sociālās fizikas pētījums. I—II sējums. Parīze, 1835). — 749.

Ramsay, G. An Essay on the distribution of wealth. Edinburgh, 1836 (*Remzijs Dž.* Pētījums par bagātības sadalījumu. Edinburga, 1836). — 47, 255, 326, 341, 671.

Reden, F. W. von. Vergleichende Kultur-Statistik der Gebiets- und Bevölkerungsverhältnisse der Gross-Staaten Europa's. Berlin, 1848 (*Rēdens F. V. fon.* Eiropas lielvalstu kultūras, teritorijas un apdzīvotības salīdzinošā statistika. Berlīne, 1848). — 419.

Religion saint-simonienne — sk. [*Enfantin, B. P.*] Religion saint-simonienne. Economie politique et politique.

* *Ricardo, D.* On the principles of political economy, and taxation. Third edition. London, 1821 (*Rikārdo D.* Par politiskās ekonomijas un nodokļu pamatprincipiem. Trešais izdevums. Londona, 1821). — 109, 115, 170, 173, 190, 218, 569, 578, 661, 674, 711, 732, 743.

* *Ricardo, D.* Principles of political economy and taxation. In: The Works of D. Ricardo. With a notice of the life and writings of the author, by J. R. MacCulloch. Second edition. London, 1852 (*Rikārdo D.* Politiskās ekonomijas un nodokļu pamatprincipi. — Grāmatā: D. Rikārdo raksti. Līdz ar Dž. P. Makuloha rakstu par autora dzīvi un darbiem. Otrais izdevums. Londona, 1852). — 71, 170, 207, 219.

* *Rodbertus, J. K.* Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie. Berlin, 1851 (*Rodbertuss J. K.* Sociālas vēstules fon Kirhmanim. Trešā vēstule: Atspēkojums Rikārdo mācībai par zemes renti un jaunas rentes teorijas pamatojums. Berlīne, 1851). — 134, 680, 699.

* *Roscher, W.* System der Volkswirtschaft. Band I: Die Grundlagen der Nationalökonomie. Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858 (*Rošers V.* Tautas saimniecības sistēma. I sējums: Politiskās ekonomijas pamati. Trešais — papildinātais un pārlabotais izdevums. Štutgarte un Augsburga, 1858). — 208, 279, 294, 357, 720.

[*Roy, H.*] The Theory of the exchanges. The bank charter act of 1844. London, 1864 ([*Rojs H.*] Vekseļu kursa teorija. 1848. gada banku akts. Londona, 1864). — 325, 327.

Rubichon, M. Du mécanisme de la société en France et en Angleterre. Nouvelle édition. Paris, 1837 (*Ribišons M.* Par Francijas un Anglijas sabiedrības mehānismu. Jauns izdevums. Parīze, 1837). — 552, 704, 707.

* *Saint-Simon, H.* Nouveau christianisme. Paris, 1825 (*Sensimons A.* Jaunais kristiānisms. Parīze, 1825). — 533.

* *Say, J. B.* Traité d'économie politique. Troisième édition. Tome I. Paris, 1817 (*Sejs Ž. B.* Traktāts par politisko ekonomiju. Trešais izdevums. I sējums. Parīze, 1817). — 255.

* *Say, J. B.* Traité d'économie politique. Quatrième édition. Tome II. Paris, 1819 (*Sejs Ž. B.* Traktāts par politisko ekonomiju. Ceturtais izdevums. II sējums. Parīze, 1819). — 732.

Schmidt, C. Der dritte Band des «Kapital». In: «Sozialpolitisches Centralblatt», 25. Februar 1895 (*Smits K.* «Kapitāla» trešais sējums. — Žurnālā: «Sozialpolitisches Centralblatt» 1895. g. 25. februārī). — 779.

Schmidt, C. Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes, Stuttgart, 1889 (*Smits K.* Vidējā peļņas norma, pamatojoties uz Marksa vērtības likumu. Štutgarte, 1889). — 18—20.

Schmidt, C. Die Durchschnittsprofitrate und das Marx'sche Werthgesetz. In: «Neue Zeit» №№ 3, 4, 1892—1893 (*Smits K.* Vidējā peļņas norma un Marksa vērtības likums. — Žurnālā: «Neue Zeit», №№ 3, 4, 1892—1893). — 20.

* *Sismondi, J. C. L. Simonde de.* Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population. Seconde édition. Tomes I—II. Paris. 1827 (*Sismondi Ž. Š. L. Simons de.* Politiskās ekonomijas jaunie pamatprincipi jeb Par bagātību tās attiecībā pret iedzīvotājiem. Otrais izdevums. I—II sējums. Parīze, 1827). — 427, 700.

* *Smith, A.* An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Vol. I. London, 1776 (*Smits Ā.* Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem. I sējums. Londona, 1776). — 137, 298, 423—424, 541, 671, 675—677, 687, 720, 733.

Sombart, W. Zur Kritik der ökonomischen Systems von Karl Marx. In: «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik». Band VII, 1894 (*Zombarts V.* Par Kārļa Marksa ekonomiskās sistēmas kritiku. — Žurnālā: «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik». VII sējums, 1894). — 776.

Steuart, J. An Inquiry into the principles of political oeconomy. In three volumes. Vol. I. Dublin, 1770 (*Stjuarts Dž.* Pētījums par politiskās ekonomijas pamatprincipiem. Trīs sējumos. I sējums. Dublina, 1770). — 686.

Steuart, J. An Inquiry into the principles of political oeconomy. In: The Works of Sir James Steuart, collected by General Sir James Steuart, his son. In six volumes. Vol. I. London, 1805 (*Stjuarts Dž.* Pētījums par politiskās ekonomijas pamatprincipiem. — Grāmatā: Sera Džeimsa Stjuarta raksti; sakopojis viņa dēls ģenerālis sers Džeimss Stjuarts. Sešos sējumos. I sējums. Londona, 1805). — 212, 298.

Steuart, J. Recherche des principes de l'économie politique. Tome IV. Paris, 1789 (*Stjuarts Dž.* Pētījums par politiskās ekonomijas pamatprincipiem. IV sējums. Parīze, 1789). — 328.

Stiebeling, G. C. Das Werthgesetz und die Profit-Rate. New York [1890] (*Stibelings G. K.* Vērtības likums un peļņas norma. Ņujorka [1890]). — 28.

Storch, H. Considérations sur la nature de revenu national. Paris, 1824 (*Storhs H.* Apsvērumi par nacionālā ienākuma dabu. Parīze, 1824). — 736—737, 740.

* *Storch, H.* Cours d'économie politique, ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Tomes I—II. St.-Pétersbourg, 1815 (*Storhs H.* Politiskās ekonomijas kurss jeb Principu izklāsts, kuri nosaka tautu labklājību. I—II sējums. S.-Pēterburga, 1815). — 173, 577, 720, 736.

Thiers, A. (Tjērs A.) Runa Francijas Nacionālajā sapulcē 1848. g. 26. jūlijā. In: Compte rendu des séances de l'Assemblée Nationale. Tome II. Paris, 1849. (Grāmatā: Nacionālās sapulces sēžu protokoli. II sējums. Parīze, 1849). — 548.

Some Thoughts of the interest of England. By a lover of commerce. London, 1697 (Dažas pārdomas par procentu Anglijā. Sarakstījis tirdzniecības labvēlis. Londona, 1697). — 535.

Thun, A. Die Industrie am Niederrhein und ihre Arbeiter. Theil II. Leipzig, 1879 (*Tuns A.* Lejasreinas rūpniecība un tās strādnieki. II daļa. Leipciga, 1879). — 784.

* *Tocqueville, A.* L'ancien régime et la révolution. Paris, 1856 (*Tokvils A.* Vecais režīms un revolūcija. Parīze, 1856). — 700.

Tooke, Th. An Inquiry into the currency principle; the connection of the currency with prices, and the expediency of a separation of issue from banking. Second-edition. London, 1844 (*Tūks T.* Naudas apgrozības likumu pētījums; naudas apgrozības sakars ar cenām, un cik lietderīgi atdalīt banknošu izlaidi no banku darbības. Otrais izdevums. Londona, 1844). — 320, 334, 360, 362, 393, 396, 734.

Tooke, Th. A History of prices, and of the state of the circulation. Vol. I—VI. London, 1838—1857 (*Tūks T.* Cenu vēsture un apgrozības situācija. I—VI sējums. Londona, 1838—1857). — 333, 434.

Tooke, Th. A History of prices, and of the state of the circulation, from 1839 to 1847 inclusive. London, 1848 (*Tūks T.* Cenu vēsture un apgrozības situācija no 1839. līdz 1847. g. ieskaitot. Londona, 1848). — 325.

Tooke, Th., Newmarch, W. A History of prices, and of the state of the circulation, during the nine years 1848—1856. In two volumes; forming the fifth and sixth volumes of the History of prices from 1792 to the present time. Vol. VI. London, 1857 (*Tūks T., Ņūmārčs V.* Cenu vēsture un apgrozības situācija deviņu gadu laikā — no 1848. līdz 1856. gadam. Divos sējumos, kas veido piekto un sesto sējumu darbam par cenu vēsturi laika posmā no 1792. g. līdz šim laikam. VI sējums. Londona, 1857). — 704.

Torrens, R. An Essay on the production of wealth. London, 1821 (*Torenss R.* Pētījums par bagātības radīšanu. Londona, 1821). — 46—47, 109.

Torrens, R. On the operation of the bank charter act of 1844, as it affects commercial credit. Second edition. London, 1847 (*Torenss R.* Par 1844. g. banku akta darbību, kā tas ietekmē komerciālo kredītu. Otrais izdevums. Londona, 1847). — 320.

Tuckett, J. D. A History of the past and present state of the labouring population, including the progress of

agriculture, manufactures, and commerce. In two volumes. Vol. I. London, 1846 (*Takets Dž. D.* Darbaļaužu stāvokļa vēsture pagātnē un tagadnē, ieskaitot lauksaimniecības, rūpniecības un tirdzniecības attīstību. Divos sējumos. I sējums. Londona, 1846). — 530—531.

Ure, A. The Philosophy of manufactures: or, an Exposition of the scientific, moral, and commercial economy of the factory system of Great Britain. Second edition. London, 1835 (*Jūrs E.* Fabrikas filozofija jeb Lielbritānijas fabriku sistēmas ekonomikas zinātniskās, morālās un komerciālās puses izklāsts. Otrais izdevums. Londona, 1835). — 87, 106.

Ure, A. Philosophie des manufactures ou Économie industrielle. Traduit sous les yeux de l'auteur. Tome I. Paris, 1836 (*Jūrs E.* Fabrikas filozofija jeb Rūpniecības ekonomika. Tulkots, autoram vērojot. I sējums. Parīze, 1836). — 347.

* *Verri, P.* Meditazioni sulla economia politica. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomo XV. Milano, 1804 (*Verri P.* Pārdomas par politisko ekonomiju. — Grāmatā: Politiskās ekonomijas itāliešu klasiķi. Mūsdienu ekonomisti. XV sējums. Milāna, 1804). — 255.

Vinçard, P. Histoire du travail et des travailleurs en France. Tomes I—II. Paris, 1845—1846 (*Vensārs P.* Darba un darbaļaužu vēsture Francijā. I—II sējums. Parīze, 1845—1846). — 686.

Vissering, S. Handboek van praktische staathuishoudkunde. Deel I. Amsterdam, 1860—1861 (*Viserings S.* Praktisks vadonis tautas saimniecībā. I daļa. Amsterdama, 1860—1861). — 288—290.

[*Wakefield, E. G.*] England and America. A comparison of the social and political state of both nations. In two volumes. London, 1833 ([*Veikfilds E. G.*] Anglija un Amerika. Abu tautu sociālā un politiskā stāvokļa salīdzinājums. Divos sējumos. Londona, 1833). — 661, 672.

Walton, A. A. History of the landed tenures of Great Britain and Ireland, from the norman conquest to the present time, dedicated to the people of the United Kingdom. London, 1865 (*Voltons A. A.* Zemesīpašuma vēsture Lielbritānijā un Īrijā no normaņu iekarojuma līdz šim laikam. Veltīts Savienotās karalistes tautai. Londona, 1865). — 545.

[*West, E.*] Essay on the application of capital to land, with observations shewing the impolicy of any great restriction of the importation of corn. By a fellow of University college of Oxford. London, 1815 ([*Vests E.*] Pētījums par kapitāla ieguldīšanu zemkopībā — līdz ar piezīmēm, kas liecina, cik aplams ir jebkurš ievērojamāks labības importa ierobežojums. Oksfordas universitātes koledžas locekļa sacerējums. Londona, 1815). — 223, 578.

Wolf, J. Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. Stuttgart, 1892 (*Volfs J.* Sociālisms un kapitālistiskā sabiedriskā iekārta. Stutgarte, 1892). — 27.

Wolf, J. Das Rätsel der Durchschnittsprofitrate bei Marx. In: «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», dritte Folge, Band II, 1891 (*Volfs J.* Vidējās peļņas normas noslēpums Marksa darbos. — Žurnālā: «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», trešā sērija, II sējums, 1891). — 23, 24—25.

PARLAMENTA PĀRSKATI UN CITAS OFICIĀLAS PUBLIKĀCIJAS

An Act for vesting certain sums in commissioners, at the end of every quarter of a year, to be by them applied to the reduction of the national debt (anno 26 Georgii III, Regis, cap. 31) (Akts par zināmu summu izsniegšanu parlamenta komisijas locekļiem katra ceturkšņa beigās, lai šīs summas tie izmantotu nacionālā parāda samazināšanai (pieņemts Georga III valdīšanas 26. gadā, 31. nod.)). — 355.

Coal mine accidents. Abstract of return to an address of the Honourable the House of Commons, dated 3 May, 1861. Ordered, by the House of Commons, to be printed 6 February, 1862 (Nelaimes gadījumi ogļraktuvēs. Dati no pārskata, kas iesniegts pēc augsti cienījamā apakšnama 1861.

gada 3. maija pieprasījuma. Publicēts pēc apakšnama 1862. g. 6. februāra rīkojuma). — 93.
First Report from the secret committee on commercial distress; with the minutes of evidence. Ordered, by the House of Commons, to be printed 8 June, 1848 (Pirmais slepenās komisijas pārskats par tirdzniecības krīzi; ar liecību protokoliem. Publicēts pēc apakšnama 1848. g. 8. jūnija rīkojuma). — 12, 16, 362—363, 367, 368—371, 373—374, 405, 421, 425, 435—437.
First Report of the children's employment commissioners in mines and collieries. 21 April, 1841 (Pirmais rūdas šahtās un raktuvēs strādājošo bērnu darba apstākļu noskaidrošanas komisijas locekļu pārskats. 1841. g. 21. aprīlī). — 93.
First Report from the select committee of the House of Lords on the sweating system; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, and appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed 11 August, 1888 (Pirmais augšnama īpašās komisijas pārskats par darba sviedru izspiešanas sistēmu; komisijas sēžu protokoli, liecību protokoli un pielikums. Publicēts pēc apakšnama 1888. g. 11. augusta rīkojuma). — 303.
Public Health. Sixth report of the medical officer of the Privy Council. With appendix. 1863. London, 1864 (Iedzīvotāju veselība. Slepenās padomes medicīnas inspektora sestais pārskats. Ar pielikumu. 1863. Londona, 1864). — 96—100.
Report from the secret committee of the House of Lords appointed to inquire into the causes of the distress which has for some time prevailed among the commercial classes, and how far it has been affected by the Laws for regulating the issue of bank notes payable on demand. Together with the minutes of evidence, and an appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed 28 July, 1848 [Reprinted 1857] (Augšnama slepenās komisijas pārskats par tirgotāju šķiras piemeklējušā posta cēloņu izmeklēšanas rezultātiem un ietekmi, kāda uz šo postu bijusi likumiem par regulējamu banknošu izlaidi. Ar liecību protokoliem un pielikumu. Publicēts pēc apakšnama 1848. g. 28. jūlija rīkojuma. [Pārdrukāts 1857. g.]). — 12, 16, 365, 369, 370, 371, 377, 457, 468—471, 480—481, 484, 491—492, 495—497, 499—500, 504.
Report from the select committee on bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed 30 July, 1857 (Īpašās banku likumdošanas komisijas pārskats; komisijas darbi, liecību protokoli, pielikums un rādītājs. Publicēts pēc apakšnama 1857. g. 30. jūlija rīkojuma). — 12, 16, 307, 327, 371, 374—375, 376, 377, 378—383, 385—389, 401, 402, 434, 441, 444, 448, 449, 455—457, 464, 465, 468, 470—472, 474—481, 482—484, 489—491, 494—495, 497—499, 500, 502, 503, 505—508, 509, 510, 511—517, 676.
Report from the select committee on the bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed 1 July, 1858 (Īpašās banku likumdošanas komisijas pārskats; komisijas darbi, liecību protokoli, pielikums un rādītājs. Publicēts pēc apakšnama 1858. g. 1. jūlija rīkojuma). — 12, 16, 327, 426, 434, 445, 447, 467—468, 501.
Report from the select committtee on petitions relating to the corn laws of this Kingdom: together with minutes of evidence, and an appendix of accounts. Ordered, by the House of Commons, to be printed 26 July, 1814 (Īpašās komitejas pārskats par petīcijām, kurās skarti karalistes labības likumi; ar liecību protokoliem un pielikumu. Publicēts pēc apakšnama 1814. g. 26. jūlija rīkojuma). — 550.
Report of the inspectors of factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department (Fabriku inspektoru pārskati Viņas augstības iekšlietu ministram). — 120, 121, 549.
— for the half year ending 31st October, 1845. London, 1846 (par pusgadu, kas apritējis 1845. g. 31. oktobrī. Londona, 1846). — 123.
— for the half year ending 31st October, 1846. London, 1847 (par pus-

gadu, kas apritējis 1846. g. 31. oktobrī. Londona, 1847). — 123.
— for the half year ending 31st October, 1847. London, 1848 (par pusgadu, kas apritējis 1847. g. 31. oktobrī. Londona, 1848). — 123—124.
— for the half year ending 31st October, 1848. London, 1849 (par pusgadu, kas apritējis 1848.g. 31. oktobrī. Londona, 1849). — 85, 109.
— for the half year ending 30th April, 1849. London, 1849 (par pusgadu, kas apritējis 1849. g. 30. aprīlī. Londona, 1849). — 124.
— for the half year ending 31st October, 1849. London, 1850 (par pusgadu, kas apritējis 1849. g. 31. oktobrī. Londona, 1850). — 124—125.
— for the half year ending 30th April, 1850. London, 1850 (par pusgadu, kas apritējis 1850. g. 30. aprīlī. Londona, 1850). — 111, 125.
— for the half year ending 31st October, 1850. London, 1851 (par pusgadu, kas apritējis 1850. g. 31. oktobrī. Londona, 1851). — 122, 125.
— for the half year ending 30th April, 1851. London, 1851 (par pusgadu, kas apritējis 1851. g. 30. aprīlī. Londona, 1851). — 122.
— for the half year ending 31st October, 1852. London, 1852 (par pusgadu, kas apritējis 1852. g. 31. oktobrī. Londona, 1852). — 100—102.
— for the half year ending 30th April, 1853. London, 1853 (par pusgadu, kas apritējis 1853. g. 30. aprīlī. Londona, 1853). — 125.
— for the half year ending 31st October, 1853. London, 1854 (par pusgadu, kas apritējis 1853. g. 31. oktobrī. Londona, 1854). — 125.
— for the half year ending 30th April, 1854. London, 1854 (par pusgadu, kas apritējis 1854. g. 30. aprīlī. Londona, 1854). — 125.
— for the half year ending 31st October, 1855. London, 1856 (par pusgadu, kas apritējis 1855. g. 31. oktobrī. Londona, 1856). — 94, 95.
— for the half year ending 31st October, 1858. London, 1858 (par pusgadu, kas apritējis 1858. g. 31. oktobrī. Londona, 1858). — 84, 121, 122.
— for the half year ending 30th April, 1859. London, 1859 (par pusgadu, kas apritējis 1859. g. 30. aprīlī. Londona, 1859). — 125.
— for the half year ending 31st October, 1859. London, 1860 (par pusgadu, kas apritējis 1859. g. 31. oktobrī. Londona, 1860). — 125.
— for the half year ending 30th April, 1860. London, 1860 (par pusgadu, kas apritējis 1860. g. 30. aprīlī. Londona, 1860). — 126.
— for the half year ending 31st October, 1860. London, 1860 (par pusgadu, kas apritējis 1860. g. 31. oktobrī. Londona, 1860). — 126.
— for the half year ending 30th April, 1861. London, 1861 (par pusgadu, kas apritējis 1861. g. 30. aprīlī. Londona, 1861). — 96, 126, 127.
— for the half year ending 31st October, 1861. London, 1862 (par pusgadu, kas apritējis 1861. g. 31. oktobrī. Londona, 1862). — 126, 127.
— for the half year ending 30th April, 1862. London, 1862 (par pusgadu, kas apritējis 1862. g. 30. aprīlī. Londona, 1862). — 96, 127—128.
— for the half year ending 31st October, 1862. London, 1863 (par pusgadu, kas apritējis 1862. g. 31. oktobrī. Londona, 1863). — 85, 104, 126, 128.
— for the half year ending 30th April, 1863. London, 1863 (par pusgadu, kas apritējis 1863. g. 30. aprīlī. Londona, 1863). — 128—129.
— for the half year ending 31st October, 1863. London, 1864 (par pusgadu, kas apritējis 1863. g. 31. oktobrī. Londona, 1864). — 94, 102—104, 111, 127, 129—132.
— for the half year ending 30th April, 1864. London, 1864 (par pusgadu, kas apritējis 1864. g. 30. aprīlī. Londona, 1864). — 127, 131.
Reports respecting grain, and the corn laws: viz: First and second reports from the Lords Committees, appointed to enquire into the state of the growth, commerce, and consumption of grain, and all laws relating thereto. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 23 November, 1814 (Pārskati par labību un labības likumiem: Pirmais un otrais pārskats, ko sniegusi augšnama komisija, kas pilnvarota izpētīt, kādā stāvoklī ir labības ražošana, tirdzniecība un patēriņš, kā arī visus likumus šai laukā. Publicēts pēc apakšnama 1814. g. 23. novembra rīkojuma). — 550.

PERIODISKIE IZDEVUMI

«Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik» («Sociālās likumdošanas un statistikas arhīvs»). Berlīne, VII sēj., 1894. — 776.
«Conrads Jahrbücher» — sk. *«Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik»*.
«The Daily News» («Dienas Jaunumi»). Londona, 1889. g. 10. decembris. — 329.
«The Daily News» («Dienas Jaunumi»). Londona, 1892. g. 15. decembris. — 425.
— 1894. g. 18. janvāris. — 484.
«The Economist» («Ekonomists»). Londona, II—V sēj., 1844.—1847. g.— 488.
— III sēj., 1845. g. 15. marts. — 391.
— V sēj., 1847. g. 22. maijs. — 481, 517—520.
— V sēj., 1847. g. 21. augusts. — 520—521.
— V sēj., 1847. g. 23. oktobris. — 499—500.
— V sēj., 1847. g. 20. novembris. — 393, 445—446.
— V sēj., 1847. g. 11. decembris. — 507.
— VIII sēj., 1850. g. 30. novembris. — 523.
— IX sēj., 1851. g. 11. janvāris. — 522.
— IX sēj., 1851. g. 19. jūlijs. — 356, 358.
— XI sēj., 1853. g. 22. janvāris. — 323.
«The Edinburgh Review, or Critical Journal» («Edinburgas Apskats jeb Kritikas Žurnāls»), LIV sēj., 1831. g. augusts—decembris. — 681.
«Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich» («Vācijas Impērijas Likumdošanas, Pārvaldīšanas un Tautas Saimniecības Jautājumu Gadagrāmata»). Leipciga, V izdošanas gads, I laidiens, 1881. — 18.
«Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik» («Politiskās Ekonomijas un Statistikas Gadagrāmatas»). Jēna,
— jaunā sērija, XI sējums, 1885. — 17.
— jaunā sērija, XX sējums, 1890. — 26.
— trešā sērija, II sējums, 1891. — 24.
— trešā sērija, III sējums, 1892. — 20, 23.
«The Journal of the Society of Arts» («Mākslu un Amatu Biedrības Žurnāls»). Londona, VII sēj., 1859. g. 9. decembris. — 551.
«The Manchester Guardian» («Mančestras Sargs»), 1847. g. 24. novembris. — 367—368.
«The Morning Star» («Rīta Zvaigzne»). Londona, 1865. g. 14. decembris. — 553—554.
«Die Neue Zeit» («Jaunais Laiks»). Štutgarte, № 3, 1887. — 28.
— №№ 3, 4, 1892—1893. — 20.
— 1895—1896, Bd. I, № 1. — 771.
«New-York Daily Tribune» («Ņujorkas Dienas Tribīne»), 1859. g. 20. decembris. — 346—347.
«Nuova antologia di scienze, lettere ed arti» («Zinātnes, Literatūras un Mākslas Jaunā Antoloģija»). Roma, otrā sērija, XXXVIII sējums, № 7, 1883. g. 1. aprīlis. — 25.
— trešā sērija, LV sējums, № 3, 1895. g. 1. februāris. — 774, 775.
«La Rassegna» («Apskats»). Neapole, 1895, № 1. — 776.
«Revue des deux Mondes» («Vecās un Jaunās Pasaules Apskats»). Parīze, IV sērija, XXXI sējums, 1842. — 360—361.
— jaunā sērija, XXIV sēj., 1848. — 734.
«La Riforma sociale» («Sociālā Reforma»). Turīna un Roma, 1895. g. 25. februāris. — 776.
«Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirthschaft im Deutschen Reich» sk. *«Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirthschaft im Deutschen Reich»*.
«Sozialpolitisches Centralblatt» («Sociālpolitiskā Centrālā Avīze»). Berlīne, 1895. g. 25. februāris. — 779.
«The Times» («Laiki»). Londona. — 393.

DAIĻLITERATŪRA

Balzaks. Zemnieki. — 47.
Gēte. Fausts. — 481.
Heine. Disputs (cikls «Romansero»). — 776.
Heine. «Romansero» pēcvārds (cikls «Romansero»). — 353.
Horācijs. Vēstījumi. — 190, 544.
Moljērs. Dons Žuans. — 28, 776.
Ovīdijs. Metamorfozes. — 711.
Publijs Terencijs. Meitene no Androsas. — 207.
Šillers. Galvojums. — 711.

* * *

Bībele. — 523, 776.

CITĒTO GRĀMATU KRIEVU TULKOJUMU RĀDĪTĀJS*

Аристотель. Политика. Перевод с греческого С. А. Жебелева. Спб., 1911. — 346 (18).

Верри. Политическая экономия или О государственном хозяйстве. Переведено с французского, а на французский с итальянского, с седьмого издания. Спб., 1810. — 255 (20—21).

Гегель. Энциклопедия философских наук. Часть I. Логика. Перевод Б. Столпнера. М.—Л., 1930 (*Гегель.* Сочинения. Том I). — 680 (336).

Гегель. Фиолософия права. Перевод Б. Столпнера. М.—Л., 1934 (*Гегель.* Сочинения. Том VII). — 541 (71—72, 80).

Годжскин Т. Защита труда против притязаний капитала (в книге: *Т. Годжскин.* Сочинения. М., 1938). — 349 (30, 33), 357 (25—26).

Джонс Р. Вводная лекция по политической экономии, прочитанная в Королевском колледже в Лондоне 27 февраля 1833 г. (в книге: *Р. Джонс.* Экономические сочинения. Соцэкгиз, 1937). — 243.

Джонс Р. Опыт о распределении богатства и об источниках налогов (в книге: *Р. Джонс.* Экономические сочинения. Соцэкгиз, 1937). — 664 (152).

Изложение учения Сен-Симона. Перевод с французского под редакцией и с комментариями Э. А. Желубовской. Вступительная статья В. П. Волгина. М., 1961. — 534 (288—289).

Кетле А. Человек и развитие его способностей или Опыт общественной физики. Том I. Спб., 1865. — 749.

Лаверн Г. Л. де. Сельское хозяйство в Англии, Шотландии и Ирландии. М., 1859. — 552—553 (31, 35, 36).

Либих Ю. Химия в приложении к земледелию и физиологии. Комментарии и редакция перевода проф. А. Н. Лебедянцева. М.—Л., 1936 (перевод с сокращениями). — 652 (96—104), 709.

Либих Ю. Химия в приложении к земледелию и физиологии растений. Перевод проф. Ильенкова. М., 1870. — 652 (94—109), 709.

Маколей. История Англии от восшествия на престол Иакова II. Част. VI. Спб. 1864 (*Маколей.* Полное собрание сочинений. Том XI. Том переведен Н. Г. Чернышевским). — 532 (361).

Мальтус Т. Р. Опыт закона о народонаселении. Перевод И. А. Вернера. М., 1895 (перевод с сокращениями). — 355 (19), 588.

* Šajā rādītājā ir tikai pēdējie Marksa citēto vai minēto grāmatu krievu tulkojumi. Tomēr attiecībā uz darbiem, kas pēdējo reizi laisti klajā saīsinātā veidā, ir taisīts izņēmums. Šādos gadījumos minēts arī iepriekšējais — pilnīgākais tulkojums. Rādītājā dotas šī sējuma tās lappuses, kurās Markss citējis vai minējis attiecīgo darbu, un blakus apaļajās iekavās — citētās grāmatas attiecīgās lappuses.

Мальтус Т. Р. Опыт о законе народонаселения. Перевел П. А. Бибиков. Том I. Спб., 1868. — 355 (102), 588.

Мальтус Т. Р. Исследование о природе и развитии ренты, а также о началах ее регулирующих. Перевод А. Миклашевского (в «Ученых записках императорского Юрьевского университета», № 2 и 3, Юрьев, 1908). — 578.

Маурер Г. Л. Введение в историю общинного, подворного, сельского и городского устройства и общественной власти. Перевод с немецкого В. Корша. М., 1880. — 168.

Милль Дж. Ст. Основания политической экономии (в книге: *Н. Г. Чернышевский.* Полное собрание сочинений в пятнадцати томах. Том IX. Под редакцией И. Д. Удальцова. М., 1949 (перевод с сокращениями). — 350, 357 (112—113).

Милль Дж. Ст. Основания политической экономии с некоторыми из их применений к общественной философии. Второе полное издание в двух томах. [Перевод Н. Г. Чернышевского.] Спб., 1874. Том I. — 350 (453), 357 (96—97).

Моммзен Т. История Рима. Тома I—III. М., 1936—1941. — 297, 687. Том I. — 345—346 (786—787).

Морган Л. Г. Древнее общество или Исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. Л., 1934. — 168.

Норс Д. Очерки о торговле (в сборнике: Меркантилизм. Под редакцией и со вступительной статьей И. С. Плотникова. Л., 1935). — 539 (304—305).

Петти. Трактат о налогах и сборах 1662 г. (в книге: *В. Петти.* Экономические и статистические работы. Перевод под редакцией М. Смит. М., 1940). — 684.

Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. М., 1955 (*Рикардо.* Сочинения. Перевод под редакцией М. Н. Смит. Том I). — 71 (46), 109 (112—116), 115 (65—77), 169—170 (69, 41), 173 (69), 190 (55—58), 207 (108—109), 218 (112—128), 219 (113), 569 (68, 77), 578 (65—77), 661 (65—77), 674 (65—66), 711 (70), 732 (346), 743 (78—79).

Родбертус. Социальные письма к фон Кирхману. Письмо третье: Опровержение учения Рикардо о земельной ренте и обоснование новой теории ренты (в книге: *К. Родбертус.* Экономические сочинения. Перевод И. Плотникова. Л., 936) (перевод с сокращениями). — 134 (314), 680, 699.

Родбертус. Третье социальное письмо к фон Кирхману. Опровержение учения Рикардо о поземельной ренте и обоснование новой теории ренты (в книге: *К. Родбертус—Ягецов.* Сочинения. Выпуск I: К освещению социального вопроса. Перевод с немецкого М. Н. Соболева. Спб. [1904]). — 134 (175), 680, 699.

Рошер В. Система народного хозяйства. Том. I: Начала народного хозяйства. Перевод И. Бабста. Том I. Отделение первое. М., 1860. — 208 (239), 279 (239), 294 (129), 357 (97—99), 721 (233—236). Отделение второе. М., 1862. — 720 (11—12).

Сен-Симон. Новое христианство (в книге: *Сен-Симон.* Избранные сочинения. Том II. М.—Л., 1948). — 533.

Сисмонди. Новые начала политической экономии или О богатстве в его отношении к народонаселению. Том I и II. М., 1937. Том I. — 700. Том II — 427 (111—112).

Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Том I. М.—Л., 1935. — 137 (90—129), 298 (343), 523—524 (297—298), 541 (132—145), 671 (134), 675 (146—159), 676 (147), 677 (149), 687 (50), 720 (49), 733 (47—48).

Сэ Ж. Б. (в настоящем издании: *Сэй Ж. Б.*) Трактат политической экономии. Перевод Е. Н. Каменецкой. М., 1896 (перевод отдельных глав). — 255, 732.

Токвиль А. Старый порядок и революция. Перевод под редакцией Н. Кондырева. Спб., 1861. — 700.

Шторх Г. Курс политической экономии или Изложение начал, обусловливающих народное благоденствие. Перевод с французского под редакцией и с заметками И. В. Вернадского. Том I. Спб., 1881. — 173 (210—211), 577 (210—211), 720 (118).

PRIEKŠMETU RĀDĪTĀJS

A

Absolūtā virsvērtība — 84, 92, 114, 214—216, 220, 234.
Absolūtā zemes rente
— definējums — 664—665, 666, 667—668, 674, 702, 725, 749;
— tās izveidošanās — 654—674;
— kalnrūpniecībā — 674.
Abstrakcija
— kā pētīšanas metode — 138—139, 174, 178, 198, 246—247, 548, 720, 727, 729, 738, 740, 756, 783.
Abstraktais darbs — 728.
Āfrika
— kā Eiropas lielvalstis to sadalījušas — 793.
Sk. arī: *Ēģipte.*
Agroķīmija — 571, 672.
Agronomija — 542, 672.
Aizdevu kapitāla uzkrāšanās
— vispārējais raksturojums — 372—389, 427—429, 437—438, 445—446, 449—451, 454;
— avoti — 449, 450, 453—454;
— un īstenā kapitāla uzkrāšanās — 427—429, 435, 437—438, 443—444, 449—450, 452—456.
Aizdevu kapitāls
— definējums — 221, 309, 310—311, 320, 322, 329, 330, 338, 428—429, 444, 447, 456, 529—530;
— būtība — 311—322, 326, 334, 341, 343, 344, 351—353, 530, 531, 535;
— tā vispārīgā formula — 308—309, 310, 311;
— tā avoti — 361—362, 449, 450;
— tā kustība — 308—309, 314—317, 353, 446—448;
— un īstenais kapitāls — 427—429, 431—432, 438, 442—444, 447, 449—450, 452, 463, 518, 519;
— un apgrozības līdzekļi — 446—448, 465;
— tā vēsture — 338, 360—362, 524;
— tā fetišisms — 320, 351—358;
— aizdevu kapitāla buržuāzisko definējumu kritika — 312—314, 321, 334, 338, 339—340, 354—357, 416, 536—537.
Sk. arī: *Procenta likme.*
Aizdevums
— definējums — 310—311, 312, 314—315, 384;
— tā formas — 308, 309, 311—312, 316, 361, 364, 384, 385, 407—409, 428—429, 443—444, 445, 447, 465, 473, 474, 475, 480, 511, 533, 537, 538.
Sk. arī: *Aizdevu kapitāls.*
Aizdevu procents
— definējums — 199, 307, 309, 310, 311, 313, 317, 319, 320—322, 328, 333, 335—340, 342, 343, 352, 381, 525—526;
— tā kustība — 321, 322, 324—325, 330, 457—458, 519—520, 547;
— tā vēsture — 199—200, 330—331, 338, 525, 527—529, 707;
— tā fetišisms — 336, 343—344, 352;
— aizdevu procenta buržuāzisko definējumu kritika — 322, 326—328, 338—339, 341, 546.
Sk. arī: *Procenta likme.*
Aizņēmumi — 424.
Akcijas
— vispārīgās tēzes — 230—231, 233—234, 240—241, 410, 415—416, 420—422, 441—442;

— to veidi — 423.
Akciju kapitāls
— definējums — 391;
— tā vidējā peļņas norma — 221, 241;
— tā nozīme kapitālistiskās ražošanas attīstībā — 391—394.
Akciju sabiedrības
— vispārīgais raksturojums un nozīme — 243, 334, 348—350, 391—394, 791—792;
— un vidējā peļņas norma — 221, 241, 391;
— atsevišķi piemēri — 349, 392, 792—793.
Akts par banku restrikciju — 474, 484, 494.
Algotais darbs — 183, 241, 267, 268, 269—270, 272—274, 302—303, 341—342, 346, 570, 691, 711—712, 716—720, 731, 765, 766—767, 769, 788.
Amatnieciskā ražošana — 168, 302—304, 704, 781—783, 784.
Amerika — sk. *Argentina, Peru, Amerikas Savienotās Valstis*
Amerikas Savienotās Valstis
— vispārīgais raksturojums — 78, 83, 111, 126—127, 346, 564;
— rūpniecība — 120, 392;
— lauksaimniecība un agrārās attiecības — 544, 551—552, 586—589, 672, 701;
— naudas sistēma un tirdzniecība — 440, 501—502, 516—517, 786—787, 791.
Anglija
— vispārīgais raksturojums — 15, 288, 748;
— rūpniecība — 104—105, 108—109, 121—127, 302, 303, 348, 349, 365—368, 377, 392, 433, 436—437, 440—441, 448, 511, 513, 535;
— rūpniecības monopols — 438, 449;
— lauksaimniecība un agrārās attiecības — 104, 366, 544—545, 546—547, 549—554, 570, 571, 578—579, 591, 595—596, 618—619, 634, 672, 675—676, 691, 699, 703, 762;
— klasiskā zeme, kur kapitālisms attīstījies zemkopībā — 592—593;
— naudas un banku sistēma — 354—356, 362—363, 366—372, 398, 439—441, 449—450, 457, 458, 467—468, 481, 483, 493, 502, 505, 506—507, 511—513, 522—523, 532—533, 787, 791—793;
— ārējā tirdzniecība — 119, 301—302, 364—371, 374, 376—377, 428, 436, 440—441, 448—449, 511—512, 515—516, 522—523, 576, 786—787;
— kapitāla eksports — 428, 440—441, 475, 510—516, 520—522;
— pilsētas — 297, 457;
— darbaļaužu stāvoklis — 93—100, 126—132, 166, 549—552, 554;
— koloniālā sistēma — 302, 514—515, 522, 695;
— likumdošana — 95, 108—109, 166, 297, 354—356, 549—550, 576, 595, 634, 672, 687.
Anglijas banka
— vispārīgas ziņas — 403—404, 405—410, 425—426, 464, 473, 477, 482—485, 492—497, 531, 532, 535;
— tās banknošu apgrozība — 366, 389, 402—404, 406—407, 408, 410, 466—471, 498—499, 501;
— tās peļņa — 482, 484—485;
— tās diskonta likme — 365, 366, 462, 509—510;
— tās rezerves fonds — 365, 366, 388—389, 444—445, 449—450, 464, 469, 479, 498, 502—503.
Antikā pasaule — 300—307, 524, 527, 587, 724.
Sk. arī: *Senā pasaule, Roma (Senā).*
Apdrošinājuma fonds — 715, 737, 738, 762, 767.
Apdrošināšana — 194—195.
Apdrošināšanas sabiedrības — 737.
Apgrozāmais kapitāls
— definējums — 39, 40, 81, 146, 238, 239, 263, 311;
— tā atšķirība no pamatkapitāla — 39—40, 54, 84, 109—110;
— mainīgais kapitāls kā tā sastāvdaļa — 39—40, 110;
— un pastāvīgais kapitāls — 85, 107—108, 109, 112, 118—119, 146—147, 238—239, 674, 727.
Apgrozība
— vispārīgais raksturojums — 49, 50—53, 229—230, 276, 283, 290—291, 297—298, 309, 312, 352, 391, 398—400, 664, 721, 722, 765—766;
— kā atražošanas procesa fāze — 33, 224—225, 246, 248, 255, 257, 263, 264, 293—294, 298, 537, 538, 722;
— šķietamība, ka virsvērtība rodas no apgrozības — 46, 51, 133, 721, 722—723, 753;
— un preču vērtība — 255—258;
Sk. arī: *Apgrozības laiks.*
Apgrozības izmaksas — 245—246, 258—259, 262—265, 266, 268—274, 278, 287, 302—303, 390.

Apgrozības kapitāls — 246, 251, 293, 294.
Apgrozības laiks — 51, 77, 78.
— un virsvērtības ražošana — 51, 77, 79, 255, 257, 264, 276, 280, 721.
Apgrozības līdzekļu ekonomija — 390—391, 455, 465—466, 467, 482—483.
Apmaiņas bankas — 287—290.
Aprites laiks — 77—79, 80, 138, 145—147, 154, 253, 276, 283, 284, 322.
Apziņa (sabiedriskā) — 33, 185—186, 207, 720—721, 783.
Ārējā tirdzniecība — 218—219, 294, 462, 505, 579, 587.
Sk. arī: *Pasaules tirdzniecība.*
Argentīna — 635.
Aristokrātija — 297, 393, 456, 485, 550, 635.
Atražošana
— definējums un pamatīpatnības — 50, 85—86, 89, 114—115, 118—120, 175—176, 229—230, 233, 234, 255, 257, 262, 276, 277, 280, 293, 311—313, 379, 391, 430, 688, 690, 715, 727—728;
— visa sabiedriskā kapitāla atražošana — 278, 728—733, 735—737, 738—739, 743, 764;
— vienkāršā — 177, 724, 728, 730, 739;
— paplašinātā — 177, 427, 731, 732, 737, 738, 739, 767;
— un sabiedriskā kapitāla divi nodalījumi — 474—475, 729—730;
— un ražošanas attiecību atražošana — 690, 692—693, 714, 731—732, 757, 764;
— darbaspēka un strādnieku šķiras atražošana — 108, 115, 177, 228, 229, 556, 690, 726;
— naudas un naudas apgrozības loma — 233, 254—255, 352, 353, 399—401, 452—453, 473—474, 731;
— buržuāzisko atražošanas teoriju kritika — 284.
Atspoguļošana — 20.
Atstrādāšanas rente — 689—693, 700.
Atsvešināšanās (sociālekonomiskā nozīmē) — 90—91, 343—344, 391, 526, 712—713, 718, 723.
Augļotāju kapitāls
— vispārīgais raksturojums — 47—48, 199—200, 524—539, 549, 724, 781—782;
— tā loma ražošanas attīstībā — 525, 526—527, 529—530;
— cīņa pret augļotāju kapitālu — 353—354, 527, 530—534, 546.
Augsnes auglība
— dabiskā — 544, 556, 570—572, 577, 587—588, 595, 634—635, 652—653, 711;
— mākslīgā — 543—544, 553, 571—572, 575—576, 578, 591, 595, 596, 619, 634—635, 652—653, 672;
— un augsnes noplicināšana — 544, 592, 622, 681—682, 703—704, 708—709.
Sk. arī: *Zeme.*
Augsnes kritošās auglības «likums» — 578, 588, 651.
Austrālija — 449, 501, 512, 522, 551.
Austrumindijas kompānija — 481, 512, 514—515, 531.
Āzija — 144, 301—303, 462, 491, 496, 501—502, 510—514, 690;
— pirmskapitālistiskie ražošanas veidi Āzijā — 302—303, 527;
— zemes privātīpašums Āzijā — 542, 690.
Sk. arī: *Indija, Ķīna, Japāna.*

B

Babilonija — 783.
Bagātība (sabiedriskā)
— tās antagonistiskais raksturs kapitālismā — 320—321, 394, 508—509, 723;
— un darba ražīgums — 605, 715.
Bankas
— vispārīgais raksturojums un nozīme — 277, 361—364, 385, 403, 408—410, 416, 449—450, 461, 475, 483, 485, 508, 535—536;
— to līdzekļi — 361, 409, 415—416, 416—426, 434, 483, 534—535;
— to rezerves fonds — 388, 422, 424—425, 446, 472—473, 496, 501—503, 507, 508;
— to peļņa — 361, 473;
— banku vēsture — 288—290, 531—533;
— atsevišķi piemēri — 288—289, 349, 437, 450, 467—470, 484, 485, 493, 497, 498—499, 531—533, 536.
Sk. arī: *Anglijas banka, Kredītbanku sistēma.*
Banknotes
— definējums — 362—363, 383, 494;
— banknošu apgrozības likumi — 397—398, 407—411, 426, 465—473, 480—482, 493—494, 503.
Banku akts 1844. gadā — 366, 377, 387, 388, 426, 439, 447, 459—460, **461, 464,** 472, 474, 478, 485, 487,

488—489, 492—495, 496—497, 498—501.
Banku kapitāls — sk. *Bankas, Aizdevu kapitāls.*
Banku sistēma — sk. *Kreditbanku sistēma.*
«Banku skola» buržuāziskajā politiskajā ekonomijā — 396—412, 488—489.
Baņķieris — 284, 331, 360—362, 383, 415, 428, 453, 456—457, 483, 485.
Baņķieru kredits — 359, 429, 433, 443—444, 452—453, 454.
Bāze un virsbūve — 690—691, 692, 714.
Sk. arī: *Valsts, Ražošanas attiecības.*
Bērnu darbs — 93, 94, 96, 97, 99, 215.
Bezdarbs — sk. *Relatīvā pārapdzīvotība.*
Bilance — sk. *Maksājumu bilance, Tirdzniecības bilance.*
Bimetālisms — 18, 290.
Birmingemas skola — 480, 497.
Birža — 330—331, 394, 428—429, 442, 456, 791—792.
Brīvība un nepieciešamība — 714—716.
Bruto ienākums — sk. *Ienākums.*
Bruto peļņa
— tās sadalījums procentā un uzņēmēja ienākumā — 328, 334—340, 342, 520.
Bruto produkts — sk. *Sabiedriskais (gada) produkts*
Buržuāzija — sk. *Kapitālists.*

C

Cēlmetāli — sk. *Zelts (un sudrabs).*
Celtniecība (vispārīgās tēzes) — 545—546, 668, 675—677, 681.
Cena
— definējums — 167—168, 181, 208, 261, 280, 320, 321, 560, 568, 713;
— un ražošanas izmaksas — 46;
— monopolcena — 159, 662, 666, 667—668, 670, 674, 677—678, 702, 706, 725—726, 742, 749;
— cēloņi, kas nosaka cenas pārmaiņas — 167—171, 178—183, 208—210, 211—213, 278—280, 283—285, 518—519;
— izejvielas cenu pārmaiņas ietekme uz peļņas normu — 107—111, 112—113, 118, 120—121;
— zemkopības produktu cenas — 667, 699.
Sk. arī: *Tirgus cena, Ražošanas cena.*
Cikls — sk. *Rūpniecības cikls.*
Cilvēks (kā sabiedrības ražošanas spēks) — 711, 723.
Cunftu iekārta — 168, 302, 304, 698, 724, 780—781, 784—785.

D

Dabaszinātne — 88, 243—244.
Darba alga
— kā darbaspēka vērtības (cenas) sagrozīta forma — 38, 39, 45, 52, 115, 154, 267, 320, 349, 391, 419, 648, 689, 716—717, 726, 727, 731, 743—744, 748, 754, 756;
— kā strādnieka ienākuma forma — 716—717, 731, 732, 736, 742, 743, 745, 750, 754, 756, 764;
— reālā — 750;
— tās formas — 89—90, 128;
— un vērtības norma un peļņas norma — 57—59, 71, 72, 170, 187, 189, 217, 230—231, 459, 747—748, 955;
— un ražošanas cenas — 187—190, 755;
— tās palielināšanās un samazināšanās cēloņi — 115, 154—158, 190, 191, 234, 564, 574, 596, 648;
— cīņa par tās paaugstināšanu — 127, 675—676;
— tās tendence pazemināties — 273—274.
Darba apstākļu ekonomēšana uz strādnieka rēķina — 52, 89, 92, 93—103, 162.
Darba dalīšana
— sabiedriskā — 88, 175, 244—246, 249—250, 252, 255—256, 265—267, 270, 287—288, 293, 301, 556, 559, 564, 769;
— starp zemkopību un rūpniecību — 301, 554—555, 556, 559, 571, 687;
— tirdzniecībā — 268—269, 271, 273—274, 287.
Darba diena
— tās sastāvdaļas — 726;
— tās robežas — 747—748;
— tās ilgums un peļņas norma — 58—59, 72, 84, 226;
— un darba ekspluatācija — 184, 200, 203—204, 214—215;
— strādnieku cīņa par darba dienas saīsināšanu — 109, 110, 127—128, 720—721;
— komunisma apstākļos — 715.

Darba ekspluatācijas pakāpe — sk. *Virsvērtības norma, Kā kapitāls ekspluatē darbaspēku.*
Darba formālā pakļautība kapitālam — 199, 218, 284.
Darba intensifikācija — 84, 114, 134, 203—204, 214—215.
Darba līdzekļi — 39, 40, 44, 49, 53, 234—235, 719.
Darba līdzekļu morālā nolietošanās — 87, 114, 115, 240—241.
Darba ražīgais spēks — sk. *Darba ražīgums.*
Darba ražīgums
— vispārīgās tēzes — 57—58, 61—65, 77—78, 84, 87—88, 90, 91, 110, 117, 156—157, 184—185, 191, 200, 205—207, 226—230, 238—239, 242—244, 358, 431, 563, 652, 686, 715;
— tā pārmaiņu ietekme uz preces vērtību (cenu) — 158, 159, 162—163, 179, 182, 191—192, 197—198, 208—210, 211—213, 217, 233—234, 239—241, 242—243, 279, 280, 562, 566, 567, 684, 722, 726, 744, 766;
— tā pārmaiņu ietekme uz darba algas un peļņas lielumu — 57—58, 198—202, 204, 212—213, 218, 220, 226—229, 236—239, 240—244, 556, 739, 743—744;
— un kapitāla vērtības krišanās — 217, 225, 227—229, 231—232, 234, 357—358;
— apstākļi, kas nosaka tā līmeni — 58, 66, 156—157, 215—216, 225, 238—240, 564—565, 604, 663—664, 712;
— kā kapitāla uzkrāšanas faktors — 89, 197—198, 202—204, 227—229, 237—238, 243—244, 357—358;
— un dabas spēki — 238, 561—566, 652, 670, 686, 691;
— tā paaugstināšanas metodes — 239—240, 766;
— tā nozīme kapitālistiskajai sabiedrībai — 184—185, 241—243, 714—715;
— komunisma apstākļos — 240, 715.
Darba reālā pakļautība kapitālam — 184, 218.
Darba sabiedriskā dalīšana — sk. *Darba dalīšana.*
Darbaspēks
— kā prece — 17—18, 52, 318, 343, 459, 716, 717, 731, 765;
— tā vērtība (cena) — 18—19, 37—39, 45, 52, 90, 115, 154, 191, 267, 273, 321—322, 342—343, 349, 391, 419, 459, 647—648, 717, 726, 747, 755—757;
— tā lietošanas vērtība — 37—39, 273, 318, 343, 346, 352;
— tā atražošana — 108, 115, 177, 199, 227, 228, 556, 716;
— un darba ražīguma attīstība — 202—204, 205—207, 215, 218, 226—230, 233—234, 241, 273—274.
Darbs
— vispārīgās tēzes — 184, 342, 345, 346—347, 711, 717, 719—720, 726—727, 738, 765—767, 768, 781—782;
— darba divējādais raksturs kapitālisma apstākļos — 37, 90—91, 719, 728, 735;
— kā vērtības substance — 37—38, 50, 52, 53, 92, 143, 158, 159, 163, 172—173, 176—177, 180, 239, 341, 507, 560, 562, 604—605, 722, 726—727, 739—741, 747—748, 754, 766—767, 781—782;
— tā sabiedriskošanās kapitālisma apstākļos — 85—91, 96, 105—106, 243, 345—349, 710—711, 740, 766—767, 768;
— tā sadalījums starp ražošanas nozarēm — 88, 166, 183—184, 557—558;
— visas sabiedrības nepieciešamais darbs un virsdarbs — 50, 143, 164—165, 176, 553—554, 556—557, 726;
— kvalificētais darbs — 137, 267, 273—274;
— vispārējais — 106;
— zemkopībā un rūpniecībā — 553—557, 712, 713—714;
— tirdzniecībā — 265—274;
— komunisma apstākļos — 89, 187, 714—716, 737—738, 740—741, 761. Sk. arī: *Darba intensifikācija, Algotais darbs, Darba ražīgums, Darbaspēks, Kā kapitāls ekspluatē darbaspēku.*
Darbs uzraudzīšanā un pārvaldīšanā — 133, 344—350.
Definējums — 20.
Desmitā tiesa — 687—688.
Dialektika
— pretrunas — 119—121, 178, 205—206, 223, 225, 229—230, 235—238, 240—241, 244, 392—395, 508—509, 680, 707—708, 711, 712—715, 766, 768;
— pretstatu vienība un cīņa — 33, 228—230, 722, 731;
— kvantitātes pāreja kvalitātē — 159, 238, 328—329, 335—341;
— noliegums noliegumā — 393, 394;
— iespējamība un īstenība — 691;

— nepieciešamība un nejaušība — 177—178, 721—722;
— cēlonis un sekas — 135—136, 165—166, 202, 219, 227, 378, 459, 711, 714, 755, 757—758;
— saturs un forma — 33, 50—54, 91—92, 185, 194, 307, 692—693, 712—713, 718—719, 723—724, 740;
— būtība un parādība — 38, 50—51, 90—91, 158—160, 163, 179, 194, 207, 208, 212—213, 283—284, 327, 416—419, 439, 585—586, 605, 680, 712—713, 720—723, 738, 754—755, 756—757, 783.
Diferenciālā rente I
— tās rašanās nosacījumi — 570—571, 577—578, 585, 590—592, 601, 619, 626, 635—636, 671, 701, 736;
— tās palielināšanās un samazināšanās cēloņi — 571—586, 595, 597, 601, 623;
— un diferenciālā rente II — 591—594, 595, 596, 599, 605—606, 619, 626, 636—645.
Diferenciālā rente II
— tās rašanās nosacījumi — 586, 590—599, 617, 626, 636—638, 668;
— un diferenciālā rente I — 591—594, 596—597, 599, 605—606, 619, 626, 636—645;
— kad ražošanas cena ir pastāvīga — 600—606, 627—630, 633, 634, 641, 651;
— kad ražošanas cena pazeminās — 607—621, 627, 630—631, 633—634;
— kad ražošanas cena paaugstinās — 622—628, 630—634, 641—645.
Diferenciālā zemes rente
— definējums — 566, 590, 636, 653, 654—656, 671—672, 717, 726, 749;
— izveidošanās — 561—568, 577, 635—636, 645, 660, 667—668, 675;
— avots — 653, 660;
— no visslikțākās apstrādājamās zemes — 646—652;
— un zemes nacionalizācija kapitālisma apstākļos — 579, 656—658;
— buržuāziskie ekonomisti par diferenciālo zemes renti — 569—570, 578, 582, 588, 595, 596, 652, 653, 661, 662;
Sk. arī: *Diferenciālā rente I, Diferenciālā rente II.*
Dividende — 221, 241, 391—392, 522, 715.
Dzelzceļi — 78, 126, 241, 282, 365, 378, 792.
Dzimtbūšana
— vispārīgās tēzes — 168, 295—296, 542, 556, 689—690, 692, 724, 766, 780, 784;
— virsdarba formas savdabīgums — 687—698, 724.
Sk. arī: *Feodālisms.*
Dzīvei nepieciešamie līdzekļi — 90, 107, 115, 149—150, 167, 177, 189—190, 202, 218—219, 228, 234—235, 237, 505, 528, 554—557, 564, 574, 576, 686, 716, 726, 731, 736, 739, 744—745, 754.
Dženova — 289, 531, 785, 786.

E

Ēģipte — 783.
Ekonomiskās krīzes
— vispārīgais raksturojums — 119, 207, 223, 229—230, 232—233, 236—237, 244, 276, 325, 395, 401—402, 410—412, 421, 433—435, 437—442, 449, 458, 461—463, 471, 481—482, 487, 493, 500, 503, 508—509, 519, 520;
— to cēloņi — 229—237, 241—242, 244, 433—434, 438, 440, 441, 454;
— atsevišķi piemēri — 122, 123—124, 365—371, 373—374, 377—380, 393, 434, 435—438, 440, 448, 471—473, 478—479, 487, 492—494, 501, 504—505;
— buržuāzisko teoriju kritika — 460—461, 492, 493.
Sk. arī: *Pārprodukcija, Rūpniecības cikls.*
Ekonomiskie likumi
— to regulēšanās raksturs antagonistiskajās formācijās — 155, 225, 236, 714—715, 721—722, 724, 765—767;
— komunisma apstākļos — 715.
Eksports — sk. *Ārējā tirdzniecība.*
Ekspropriācija
— tiešo ražotāju ekspropriācija kā kapitālistiskā ražošanas veida izejas punkts un mērķis — 203, 222, 227, 230, 394, 525—526, 538, 540—542, 549—550, 570, 685, 690, 716, 764—765;
— un akciju sabiedrības — 394.

F

Fabiānisms — 17—18.
Fabrika — sk. *Uzņēmums (kapitālistiskais).*
Fabriku likumdošana — 94—96, 97—98, 109.
Feodālisms

— vispārīgais raksturojums — 168, 296, 299—300, 302—303, 527—528, 540, 542, 556, 684, 689—690, 697, 699, 701, 724, 761, 780—781, 784;
— ražošanas attiecības — 296, 690—695, 766;
— attiecības starp pilsētu un laukiem — 698;
— pāreja uz kapitālistisko ražošanas veidu — 301—305, 685, 695—702, 787—790.
Sk. arī: *Dzimtbūšana.*
Fermeris, fermeri
— vispārīgais raksturojums — 104, 540, 543, 449—450, 593, 655—656, 660—661, 696—698;
— zemē ieguldītais kapitāls — 543, 544, 545—546, 448—449, 593, 618—619, 657, 660;
— un zemesīpašnieks — 544, 546, 548, 591, 635, 644, 655, 656—657, 660, 697—698;
— attīstība atsevišķās zemēs — 549—554, 687—688.
Fetišisms
— preču — 462, 536, 720—721, 766;
— kapitāla — 52—53, 55, 242, 342—344, 352—353, 710—711, 718—724, 766;
— procentus nesoša kapitāla — 320, 343—344, 351—359.
Fiktivais kapitāls — 367—368, 415—416, 416—423, 425, 427—428, 442, 455, 482.
Fiziokrāti — 533, 546, 661, 685—687.
Francija — 303, 393, 533, 537, 552—553, 672, 696, 703, 787.
Franču XVIII gadsimta beigu buržuāziskā revolūcija — 696.
Frītrēderisms — 108—109.

G

Garīgais un fiziskais darbs — 78, 88, 105—106.
Ģeoloģija — 664.
Grāmatvedības uzskaite — 264, 287—288, 741.
Graudniecība — 588.
Gruntsnoma — 528, 690, 696—698, 784.

H

Hanza — 785.
Hipotēka — 409, 416, 702.
Hipotēze — 729, 760—761, 779.
Holande — 289, 301, 302, 531, 787.
Holandes Austrumindijas sabiedrība — 278, 279, 298.

I

Iedzīvotāji — 202, 225, 237, 243—244, 358, 551, 558—559, 673, 702.
Ienākums
— vispārīgās tēzes — 16, 111—113, 182, 399, 450—451, 711—712, 716—717, 724, 726—729, 731, 732, 734, 736—738, 742, 746—747, 750, 754—755, 763;
— bruto ienākums — 731—732;
— tīrais (nacionālais) ienākums — 731—732;
— atsevišķa strādnieka un strādnieku šķiras — 399, 450, 716—717, 720, 726, 731—732, 735—736, 742, 743, 746—747, 749, 754, 757, 763, 764, 769;
— atsevišķa kapitālista un kapitālistu šķiras — 399, 428, 450, 716—718, 731—732, 742, 763, 767, 769;
— zemesīpašnieka — 450, 716—717, 742, 763—769;
— neražojošo šķiru — 439—440;
— uzkrājuma fonds un patēriņa fonds — 182, 185, 450, 727, 737;
— ienākuma buržuāzisko definējumu kritika — 710—711, 732—733, 735, 742—743.
Imports — sk. *Ārējā tirdzniecība.*
Indija — 78, 119, 120, 786;
— pirmskapitālistiskais ražošanas veids Indijā — 199, 302, 687, 690, 763;
— angļu virskundzība Indijā — 302, 367—371, 377, 491, 510—515, 522.
Individuālā patēriņa priekšmeti
— dzīvei nepieciešamie līdzekļi — 89—90, 107—108, 115, 153—154, 167, 176—177, 189—191, 202, 218—219, 228, 234, 237, 288—289, 505—506, 528—529, 554—557, 564, 574, 576, 686, 716—717, 726, 731, 735, 739, 745, 754;
— greznuma priekšmeti — 107—108, 218, 288—289;
— patēriņa priekšmetu ražošanas iedalījums — 728—729, 737.
Internacionāle (I) — sk. *Starptautiskā Strādnieku Asociācija.*
Īpašums
— privātais — 243—244, 391, 534—535, 711;

— komunisma apstākļos — 678.
Sk. arī: *Zemes īpašums.*
Iracionālais un racionālais — 507, 547, 566—567, 680, 712—713, 717, 723, 754, 756.
Īrija — 103, 119, 124, 125, 469, 549, 551, 707.
Itālija — 27—28, 304, 698, 785, 787.
Izejvielas
— *vispārīgais raksturojums* — 86, 108, 109, 133, 203, 238, 239, 554—555, 674;
— kā izejvielu cenu pārmaiņas ietekmē peļņas normu — 107—113, 119—121;
— tās atražošana — 119—122;
— tās nozīme atražošanas procesā — 89—90, 117—120, 528.
Izgudrojumi — 78, 105—106, 114, 179, 216, 219, 240, 561.

J

Japāna — 103.

K

Kalnrūpniecība — 104—105, 118, 664, 675—677, 784—785, 788.
Kanāli
— Suecas — 368, 438.
Kā kapitāls ekspluatē darbaspēku — 49, 50, 90—100, 137—138, 162, 167, 184—185, 195, 203, 205—206, 214—217, 220—221, 224—225, 227—228, 230—231, 234, 236—237, 307, 342, 346—347, 525—526, 675—676, 714—718, 722—731;
— darbaspēka ekspluatācijas pakāpes nacionālās atšķirības — 138, 219—220.
Sk. arī: *Virsvērtības norma.*
Kapitāla aprite
— tās ietekme uz peļņas normu — 57, 77—84, 138, 139, 145—147, 209—211;
— rūpniecības kapitāla — 253—254, 275—277, 280—283, 287;
— tirgotāju kapitāla — 211, 252—254, 262, 275—279, 280—285;
— un virsvērtība — 77, 79;
— un tirdzniecības peļņa — 284—285.
Kapitāla avansēšana
— būtība un mērķis — 18, 40—42, 49, 183, 185, 726—727, 730—731, 745—746;
— avansējamā kapitāla minimums, kas vajadzīgs, lai organizētu jaunu uzņēmumu — 92—93, 202, 230, 240, 453, 618, 745;
— mainīgā kapitāla avansēšanas īpatnības — 37—40, 43, 49—50, 473—474, 604—605, 731;
— pastāvīgā kapitāla avansēšanas īpatnības — 37—39, 40—41, 49—50, 84, 604—605;
— avansētā kapitāla kopējā aprite — 77, 84;
— un kredīts — 311, 453.
Kapitāla centralizācija — 222, 227, 269, 394;
— banku kapitāla — 326, 329, 348—349, 406, 421, 449—450, 465—466, 485.
Sk. arī: *Kapitāla koncentrācija.*
Kapitāla eksports — 235, 236, 288—289, 405, 406, 428, 475, 510—515, 517, 520—522, 792.
Kapitāla koncentrācija — 92—93, 202—203, 222, 227, 230—231, 242, 268—269, 271, 326, 329, 348—349, 391, 405—406, 449—450, 465, 525, 565, 592;
— un kapitāla centralizācija — 222, 227, 268, 393, 485.
Sk. arī: *Kapitāla uzkrāšana, Kapitāla centralizācija.*
Kapitāla organiskais sastāvs
— vispārīgais raksturojums — 58, 75—76, 82—83, 134—136, 139—144, 146—149, 155—156, 164, 183, 197—198, 220, 229, 558, 663—664, 668—669, 680;
— lauksaimniecībā — 664, 668—670, 674.
Kapitāla riņķojums — 313—315, 316, 731, 765.
Kapitāla sākotnējā uzkrāšana — 227, 428—429, 541—542, 764—765.
Kapitāla tehniskais sastāvs — 53—54, 66, 117, 140—142, 146, 148, 156, 191, 664, 669—670.
Kapitāla uzkrāšana
— vispārīgās tēzes — 203—204, 207, 224—226, 228—230, 241, 243—244, 357, 379, 380, 427, 448, 450, 452—456, 715, 727, 732, 737—739, 767, 792;
— un darba ražīguma palielināšanās — 89, 197—198, 202—203, 228—229, 237—238, 243—244, 357—358;
— un relatīvā pārapdzīvotība — 202, 229, 230, 235, 243;
— un kapitāla koncentrācija un centralizācija — 202—203, 222, 227, 242;

— un peļņas normas pazemināšanās — 207, 222, 235, 241—243;
— tās robežas — 358, 453—454.
Sk. arī: *Kapitāla koncentrācija, Kapitāla centralizācija.*
Kapitāla vērtības struktūra — 140, 197—198, 231, 668—669.
Kapitālistiskais ražošanas veids
— vispārīgs raksturojums — 33, 38, 47, 49, 90—94, 103, 111, 119—120, 154, 166, 171, 182—184, 197, 198, 202—203, 211, 224, 226, 227, 229, 237, 241, 244, 281—282, 295—297, 312, 345, 347, 359, 419, 461, 526, 534—535, 537, 540—541, 558, 579, 591—592, 654—655, 688, 707, 710—711, 714, 720—721, 723, 735, 739, 740—741, 758, 763—767, 769;
— to noteicošais mērķis — 49, 183, 222, 224, 230, 231, 235—236, 238, 394, 433, 542, 697, 765—766;
— tā izejas punkts un priekšnoteikumi — 49, 166, 184, 294, 297, 301, 304—305, 310, 320—321, 340—342, 394, 525—527, 541—542, 591—592, 685, 696—698, 716, 767;
— ražošanas attiecības — 49, 52, 54—55, 90—91, 119, 120, 182, 225, 242, 244, 320—321, 340—341, 343, 346—347, 351—352, 358, 524—525, 540, 707—708, 710, 714, 720, 758, 763—767, 769;
— ražošanas, sadalīšanas un apgrozības likumi — 90, 92, 93, 117—119, 139, 146—147, 152, 180, 181, 197, 201—202, 204—205, 207—208, 212, 225, 233—234, 237—243, 282, 526, 540, 592;
— lauksaimniecībā — 121, 348, 540, 542—544, 546, 558, 570, 586—587, 589, 592—593, 606, 657, 661, 667—668, 670, 687, 696—699, 707—708, 716, 767—768;
— tā vēsture un attīstības tendences — 197, 218—219, 221—222, 227, 229, 236—238, 243—244, 262—263, 295—297, 301—305, 428, 525, 527—528, 591—592, 687, 696—699, 769, 787—790;
— tā antagonismi un pretrunas — 92—94, 118—120, 175—176, 202, 205—207, 218, 222, 225, 228—229, 235—238, 241—243, 320—321, 346—348, 393—395, 461—462, 508—509, 542—544, 707—715, 766;
— tā vēsturiskais, pārejošais raksturs — 223, 229, 236—238, 240—241, 453—454, 540—541, 546, 710—711, 714, 763—764, 768;
— buržuāzisko ekonomistu uzskatu kritika — 224, 236—238, 345—346, 348—350, 419, 525, 530, 533—534, 537, 541, 546, 687, 710—711, 734—735, 740, 754—755, 761—764;
— nepieciešamība, lai notiktu pāreja uz sabiedrisko ražošanas organizēšanu — 94, 119, 223, 238, 242, 391—395, 534—535.
Kapitālistiskās ražošanas anarhija — 175—176, 181, 225, 236—238, 462, 508, 724, 758—759, 765—767, 783.
Sk. arī: *Ekonomiskās krizes.*
Kapitālistiskās ražošanas likumi — 225.
— kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos vispārējais likums realizējas tikai kā valdošā tendence — 147, 159—160, 165—166, 177—178, 216—217, 219—220, 321, 329, 765—766;
— fabrikants, tirgotājs un baņķieris tos redz sagrozītā veidā — 52—53, 133—134, 208, 283—284, 342, 349, 754.
Sk. arī: *Kapitālistiskās uzkrāšanas vispārējais likums, Vērtības likums, Peļņas normas pazemināšanās tendences likums, Kapitālistiskais ražošanas veids, Ekonomiskie likumi.*
Kapitālistiskās uzkrāšanas vispārējais likums — 196, 202—203, 205—206, 225.
Kapitālists
— vispārīgs raksturojums — 49—50, 88, 90—92, 151, 185—186, 195, 226—227, 232—233, 237, 242, 244, 246, 307—308, 342, 347—349, 530, 559, 589, 655, 714, 717, 721, 732, 743, 745, 759, 765—766, 769;
— kā kapitāla personificējums — 52, 195, 242, 259, 264—265, 335, 341—342, 714, 719—721, 765—766;
— viņa rīcību noteicošais mērķis — 49, 51, 159, 160, 177—178, 184—185, 221, 224—225, 247, 342;
— rūpniecības — 221, 246—247, 259, 264, 303—339, 342—343, 347—350, 589, 675;
— tirdzniecības — 246, 248, 253, 259, 264, 267, 333;
— naudas — 221, 333—337, 339, 342, 348—349, 428—429, 457—458, 482, 483, 485;
— viņa ienākums un individuālais patēriņš — 277, 399, 428—429, 450, 716—718, 732, 742, 763, 767, 769;
— un strādnieku ekspluatācija — 49, 50, 90—94, 184—186, 195, 224—225,

230—231, 237, 307, 342, 346, 348, 525, 714, 715, 722—723, 731;
— viņa uzskats par virsvērtības un peļņas rašanos — 44, 46—47, 49—54, 133—134, 160—161, 194—195, 259, 342, 345, 604, 717—718, 720—721, 723, 735, 738, 740, 756—759.
Kapitāls
— vispārīgais definējums — 52, 55, 182—183, 226—227, 234, 238, 242, 243, 309, 310, 319—321, 334—335, 342—343, 351, 391—392, 454—455, 534—535, 710—711, 713, 715—720, 749—750, 764, 769;
— kapitāla vispārīgā formula un tās pretrunas — 49, 247, 291, 315, 316, 351—352, 712—713, 723;
— vērtības palielināšana kā tā kustības mērķis — 49, 222—223, 230, 235, 320, 335, 340, 351, 352, 716—717, 720—721, 723, 766, 768;
— tā riņķojums — 313—315, 316, 731, 765;
— tā pārplūšana no nozares uz nozari — 183—184, 193—195, 329—330, 540, 665, 674, 757, 767—768, 790;
— tā formas ražošanas sfērā — 34, 44, 112, 298, 306, 310, 330—331;
— tā formas apgrozības sfērā — 112, 250—251, 286, 293, 297—298, 306, 309—311, 330—331, 721;
— tā saistīšana un atbrīvošana — 65, 66, 115—117, 139, 453;
— tā vērtības svārstīšanās — 112—115, 134—136, 217, 225—226, 227—232, 234—235, 356—357;
— kapitāla kā funkcijas atšķiršana no kapitāla kā īpašuma — 333—343, 391—392;
— tā kustība un pretrunas — 33, 55, 115—117, 205—206, 217, 226, 229—230, 232—237, 311, 313—316, 320—321, 331, 453—454, 534—535, 721—722, 766;
— kapitāla buržuāzisko definējumu kritika — 19, 339, 375—389, 393—394, 454, 710, 713, 751—752.
Karteļi — 120, 392, 438.
Karš
— Pilsoņu karš Amerikas Savienotajās Valstīs — 111, 126;
— Krimas karš — 125, 380, 516;
— Napoleona karš — 380;
— «opija karš» — 365, 491;
— un augļošana — 528;
— un valsts izdevumi karošanai — 522.
Klasiskā buržuāziskā politiskā ekonomija
— vispārīgs raksturojums — 223, 294—295, 680, 684—685, 723, 728, 732;
— Ā. Smita teoriju novērtējums un kritika — 137, 179—180, 185, 208, 219, 294, 298, 299—300, 345—346, 541, 656, 670—671, 675, 687, 720, 728, 732—733, 735;
— D. Rikārdo teoriju novērtējums un kritika — 52, 71, 109, 115, 169, 173, 185, 190, 219, 222—225, 229, 238, 294, 486, 661, 674, 732, 743;
— pāreja no klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas uz vulgāro — 686—687, 732, 734.
Klaušas — 689—695.
K. Marksa «Kapitāls»
— tā radīšanas vēsture — 10, 11, 15, 773—774, 791;
— pētījuma priekšmets un I sējuma atsevišķas tēzes — 6, 11, 12, 15, 16, 20, 23, 24, 25—26, 33, 37, 38, 43, 46, 47, 48, 49, 52, 57, 58, 79, 81, 85, 89, 91, 96, 97, 99, 129, 137, 139, 140, 153, 155, 171, 205, 207, 212, 213, 227, 240, 279, 288, 290, 359, 399, 406, 411, 436, 467—468, 507, 524, 530—531, 542, 551, 553, 559, 661, 693—694, 713, 720—721, 728, 740, 765, 784—785;
— pētījuma priekšmets un II sējuma atsevišķas tēzes — 17, 20, 25—27, 33, 51, 57, 77—79, 80, 82, 117, 155, 245, 247, 257, 263, 274, 277, 281, 298—299, 309, 398, 400, 430, 474—475, 499, 676, 721, 728—730, 735;
— III sējuma pētījuma priekšmets — 11—16, 33, 773, 776, 779—780;
— IV sējuma satura raksturojums un atsevišķas tēzes — 16, 54, 151—152, 160, 172, 190, 197, 207, 208, 338, 681, 686;
— Marksa izstrādātās vērtības un virsvērtības teorijas nozīme — 17—20, 23—29;
— F. Engelsa veiktais darbs pie «Kapitāla» II un III sējuma — 6—29, 57, 65, 75—83, 111, 119, 120, 122, 124, 133, 146, 159, 168, 209, 210, 239—241, 274, 302, 303, 324, 329, 348, 349, 360, 364—368, 373, 374, 383—385, 389, 391—393, 406—408, 421, 423, 425—426, 438, 449, 463, 468, 470—471, 484, 486—489, 492—494, 499—500, 505, 508—509, 517, 534, 588, 614, 615, 622—635, 648—649, 652, 676, 710, 714, 771—793;

Koloniālā sistēma — 219—220, 298, 301, 302—514—516, 522, 569—570, 587, 591, 661—662, 672, 695, 703, 787, 793.
Kolonisti — 556, 589, 604—605.
Komerciālais kredits
— vispārīgs raksturojums — 361, 429—432, 433, 438, 443, 444, 447, 452—453, 457, 463, 465, 518—519;
— tā instrumenti — 429—432;
— tā robežas — 431;
— tā loma kapitālistiskās atražošanas procesā — 431—434, 438—454.
Komunisms (sabiedriski ekonomiskā formācija) — 715;
— materiālie priekšnoteikumi — 94, 237—238, 241, 391—395, 534—535, 715;
— ražošanas spēki — 236—237, 394, 715—716;
— ražošanas attiecības — 677, 715;
— ražošana — 105, 119, 121, 176, 236—240, 242, 394, 462, 579, 715—716, 737—738, 741, 761;
— sadalīšana — 715, 737—738, 761—764;
— lauksaimniecība — 121, 579, 677—678, 708—709;
— darbs — 89, 240, 714—715, 737—738, 741, 761—762;
— patērēšana — 737—738, 761—762;
— patiesā brīvība komunismā — 715.
Konkrētais darbs — 37, 39—40, 719.
Konkurence
— vispārīgās tēzes — 20, 45—46, 51, 119, 133, 149, 164, 166, 174, 180—184, 186, 193—195, 207—208, 212—213, 217, 232—233, 235, 238—239, 240, 242—243, 279, 284—285, 321—322, 327, 329—330, 391—393, 565, 605, 665—666, 717—718, 721—722, 749, 751—752, 759—760;
— tās veidi — 170—171, 181—182, 193, 232, 279, 280, 760;
— pasaules tirgū — 119—120, 219, 301, 438, 634—635, 685, 760;
— un monopols — 119—120, 181—182, 184, 208, 219, 391—392, 438.
Konsignācija — 124, 368, 440.
Kooperācija — 85, 86, 96, 105—106, 244, 348, 349, 526.
Kooperatīvās fabrikas — 91, 347—349, 394—395.
Kopiena
— vispārīgs raksturojums — 168, 542, 700—701, 724, 780;
— dažādās zemēs — 302—303, 635, 687, 690, 700—701, 763, 784—785.
Kredita asociācijas — 530—531.
Kreditbanku sistēma — 184, 230, 276—277, 361, 394, 404—405, 485, 506, 523, 534—535.
Kredītnauda — 359, 362, 382, 397—398, 461—462, 478, 532, 535.
Sk. arī: *Banknotes, Vekselis.*
Kreditors un aizņēmējs — 319, 393, 330—331, 336, 341, 360—362, 427, 428, 454—456, 463, 542—543.
Kredits
— vispārīgas tēzes — 230—231, 233—234, 244, 253—254, 326, 332, 359, 360—361, 390, 393, 394—395, 400—401, 439—440, 445—446, 465, 474—475, 483, 508, 530, 534, 535, 604, 767—768;
— tā loma kapitālistiskajā ražošanā — 390—395, 429, 432—433, 439, 447, 449—450, 465, 474;
— buržuāzisko ekonomistu un baņķieru uzskati — 360—361, 372—389, 441, 444—446, 456—457, 459—460, 463—464, 468—472, 474—485.
Krājums (preču) — 113—114, 175.
Krievija — 15, 125, 302, 468, 635, 783;
— un kapitālisma attīstība — 302.
Kuģniecība — 78, 282, 368, 787—788.
Ķīmija — 47, 78, 103, 104, 739.
Ķīna — 103, 302, 365, 491, 505, 512.

L

Labības likumi Anglijā — 109, 297, 549—550, 553—554, 576, 595—596, 634.
Lauki
— un pilsēta — 570—571, 698, 769.
Lauksaimniecība
— vispārīgās tēzes — 65—66, 402, 430, 543, 552—554, 588, 687, 699, 702, 768, 792;
— kapitālistiskā — 540, 543, 592—593, 670, 696—700, 768;
— komunisma apstākļos — 121, 579, 678.
Sk. arī: *Zemkopība.*
Laukstrādnieks — 543, 555, 697;
— viņa darba alga — 549—554, 660.
Levanta — 785, 787.
Lielie ģeogrāfiskie atklājumi — 301, 786.
Lielrūpniecība — 64—66, 81—83, 85—86, 91, 216, 302—305, 331, 682, 704, 789—790.
Lietošanas vērtība
— definējums — 171—172, 174, 175, 202, 243—244, 255, 318, 440, 557—558, 566—567, 712, 713, 724;

— kā maiņas vērtības nesēja — 228, 243—244, 255, 566—567;
— kapitāla veidā funkcionējošās naudas lietošanas vērtība — 306—312, 317—319, 320—321, 352;
— un kapitālistiskais ražošanas veids — 183, 508.
Likumi par nabagajiem (Anglijā) — 550—551.
Likums (kā filozofiska kategorija) — 216, 220.
Lombardi — 303, 406, 530—531.
Lopkopība — 294, 591—592, 670—671, 699, 782.

M

Mainīgais kapitāls
— definējums — 38, 43, 117, 139—142, 154, 272, 474, 726, 731—733, 742, 745;
— un vērtības radīšanas process — 37—40, 43, 58—59, 604—605;
— kā apgrozāmā kapitāla sastāvdaļa — 39—40, 110;
— un virsvērtība — 43, 49—50, 79, 115—117, 141—142, 162, 218, 227—228, 746;
— un virsvērtības norma — 50, 115—117;
— tā saistīšana un atbrīvošana — 115—117;
— zemkopībā — 558.
Maiņa
— definējums — 258, 312—313;
— kā nepieciešams nosacījums, lai produkts pārvērstos par preci — 168, 559, 780—784;
— un naudas rašanās — 287—288, 290, 781—783;
— kā vienīgā sabiedrisko sakaru forma starp preču ražotājiem — 175—176, 225, 508;
— preču maiņa pēc to vērtības — 165—166, 167—171, 176, 180—182, 183, 557, 780—784, 787;
— preču kā kapitāla produktu maiņa — 166, 167, 210—211, 780;
— starp diviem sabiedriskā produkta nodalījumiem — 474—475, 728—730.
Maiņas vērtība — 89, 171, 228, 243—244, 255, 461, 557—559, 566—567, 713.
Mājrūpniecība — 687, 690, 693, 694, 703.
Maksājumu bilance — 404, 440, 441, 462, 503, 505, 522—523.
Maltusisms — 355, 588.
Manufaktūra — 301, 302—304, 789—790.
Marka (vācu kopiena) — 542, 784—786.
Mašīnas
— vispārīgais raksturojums — 85—87, 100—103, 106, 108;
— to vērtības atražošana — 84—86, 106, 110, 114, 118, 243;
— to morālā nolietošanās — 87, 114, 240;
— to lietošanas robežas kapitālisma apstākļos — 114, 240—241, 243;
— to relatīvā pārprodukcija — 119;
— un darba intensifikācija — 114, 214—215.
Sk. arī: *Pamatkapitāla amortizācija.*
Mašīnbūve — 88, 89, 102—103, 792.
Materiālistiskā vēstures izpratne (vispārīgās tēzes un atsevišķi piemēri) — 230, 238, 242, 394—395, 690—691, 714—716, 764, 768, 775—776.
Merkantilisms — 304—305, 685—686.
Mežkopība — 542, 671.
Monēta — 287—288, 396—399, 466.
Monetārā sistēma — 405, 478, 507, 523, 685.
Monopolrente — 725—726.
Monopols — 168, 184, 749;
— rūpniecībā — 119—120, 182, 184, 186, 208, 219, 278, 279, 285, 391—393, 438;
— zemesīpašuma monopols — 541, 542, 548—549, 555—556, 559, 565—566, 656, 659, 661, 665—666, 675, 684, 749.
Sk. arī: *Karteļi, Tresti.*

N

Naturālā saimniecība — 282, 295, 296, 297, 299, 300, 302, 686, 687, 694—695, 781—782, 790.
Nauda
— definējums — 181, 298—299, 306, 307, 320, 321, 352—353, 404, 410, 411, 461, 507—508, 528, 534—535, 560, 680, 720—721, 743, 750—751, 783;
— tās vēsture — 287—288, 290, 782—784;
— metāla nauda — 397—399, 447, 455, 462, 502—504, 783;
— kredītnauda — 359, 362, 383, 461—462, 478, 532;
— aprēķina nauda — 688;

— pasaules nauda — 287—289, 300, 404—405, 411, 462, 478, 528;
— kā vērtības mērs — 299, 404, 455, 783;
— kā pirkšanas līdzeklis — 254—255, 290—292, 332, 397—399, 410—411, 435, 528;
— kā apgrozības līdzeklis — 181, 253—254, 276, 287, 290—291, 299, 306—307, 396—399, 406, 424, 466, 480—481;
— kā līdzeklis dārgumu krājuma izveidošanai — 287, 289, 291, 299, 404, 406, 501, 522—524, 528;
— kā maksāšanas līdzeklis — 234, 249, 253—254, 255, 276, 287—288, 290, 291, 332, 359, 397—399, 410, 411, 435, 465, 507, 528, 529;
— naudas apgrozības likumi — 275—276, 397—399, 466, 468;
— tās daudzums apgrozībā — 290—292, 387—388, 397, 399—403, 410—411, 424, 446—448, 455, 465—466;
— kā prece — kapitāls — 306—312, 317—322, 331—332, 341, 352, 376, 393, 397, 398—399, 411, 424—425, 455, 525;
— tās pārvēršanās par kapitālu — 297, 306—307, 321, 341, 452, 527—528;
— kā bagātības absolūtā forma — 299, 411, 528, 783;
— un atražošanas process — 233—234, 254—255, 352—353, 452—453, 474—475, 731;
— buržuāzisko naudas teoriju un naudas apgrozības teoriju kritika — 396—411, 486.
Naudas apgrozība — 290—292, 295, 297—298, 299, 390, 396—412, 472—474, 501—502, 503—504, 731.
Naudas kapitāls (kā rūpniecības kapitāla daļa) — 262—263, 286, 293, 377—378, 415, 439, 453.
Naudas krize — 439, 461—462, 471, 478, 529.
Naudas rente — 528, 559, 695—698, 700.
«Naudas skola» buržuāziskajā politiskajā ekonomijā — 374—376, 399, 404, 405, 487—488, 490—493, 499—500.
Naudas tirdznieciskais kapitāls
— definējums — 286—289, 291—292, 361;
— tā vēsture — 287—288, 292, 524;
— tā dotā peļņa — 291—292;
— un dārgumu krājuma izveidošanās — 289, 291, 299.
Naudas tirgus — 329, 331—332, 439, 456, 457, 472, 475, 513.
Nelaimes gadījumi (ražošanā) — 93—100.
Nepieciešamais darbs — 196, 227, 554—555, 556—557, 716, 726.
Nodokļi — 85, 528, 529, 569—570, 635, 662, 685.
Noguldījumi (bankās) — 422—423.
Noma
— nomas līguma termiņš — 544, 545, 550, 591, 618—619, 658, 660, 676;
— nomas maksa — 548—550, 660—661, 662, 676, 757;
— un procenti par zemkopībā ieguldīto kapitālu — 543, 544, 545—546;
— un rente — 591, 660—661, 673.

P

Palīgmateriāli — 89, 105, 107—110, 112—113, 117—118, 203, 209, 228, 239, 664, 727, 782.
Pamatkapitāla amortizācija — 87, 110, 114—115, 118, 209, 220, 239—240, 243, 311, 514, 537, 688.
Pamatkapitāls
— definējums — 39—40, 145, 543—544;
— tā atšķirība no apgrozāmā kapitāla — 39—40, 54, 81, 109—110, 434—436;
— kā pastāvīgā kapitāla sastāvdaļa — 84—85, 87, 112—113, 114—115, 118—119, 146, 238—241, 727;
— tā nolietošanās — 39, 87, 109, 110, 114—115, 118, 209—210, 239, 243, 311, 537, 681—682, 688;
— un ražošanas izmaksas — 39—40, 43—45, 52, 54, 238—241, 688;
— tā atražošana — 84—86, 114—115, 233—234;
— tā vērtības mainīšanās, attīstoties darba ražīgumam, — 87, 110, 114—115, 238—239;
— tā piešķiršana aizdevuma veidā — 311, 537;
— zemkopībā — 543—546, 676, 681—682;
— un produkta vērtība — 109—110, 238—241, 243, 263;
— un peļņas norma — 145—147, 209—210, 238—241, 243—244, 263.
Panama — 393.
Papildu peļņa
— definējums — 563—565, 590—591;
— izveidošanās — 18, 26—27, 184—186, 219, 237—238, 242, 561—569,

590—591, 593—599, 636—637, 654, 665—666;
— tās pārvēršanās rentē — 186, 285, 565—569, 591, 596, 616, 618—619, 634, 636—637, 656, 665, 675, 684, 698;
— rūpniecībā — 57—58, 184—185, 285, 562—565;
— tās palielināšanās un samazināšanās cēloņi — 600—606.
Papildu (uzvijas) virsvērtība — 169, 213, 215—216, 665, 684, 725, 790.
Paplašinātā atražošana — sk. *Atražošana.*
Pārapdzīvotība — sk. *Relatīvā pārapdzīvotība.*
Parcelārā zemnieku saimniecība — 593, 701—708.
Sk. arī: *Zemes sīkīpašums.*
Pārdošana un pirkšana — 171, 181, 182, 246—247, 248—250, 257, 263—264, 268, 277, 295, 310, 312, 314—315, 317—318, 332.
Pārprodukcija
— vispārīgais raksturojums — 230—238;
— absolūtā — 231—232, 234—235;
— relatīvā — 119, 175, 234—236, 440, 589;
— un relatīvā pārapdzīvotība — 234—235;
— un kredīts — 395.
Sk. arī: *Rūpniecības cikls, Ekonomiskās krīzes.*
Pārprodukcijas krīzes — sk. *Ekonomiskās krīzes.*
Pārvaldnieki — 344—350, 391—392;
— un maksa par uzraudzību un pārvaldīšanu — 344—350, 391—392.
Pasaules tirdzniecība — 78, 108—109, 167, 287—289.
Sk. arī: *Ārējā tirdzniecība.*
Pasaules tirgus — 289, 290;
— tā izveidošanās — 244, 301—302, 438, 587;
— kā kapitālistiskā ražošanas veida bāze — 111, 230, 331, 449, 724;
— konkurence pasaules tirgū — 119—120, 219, 301, 438, 635, 685, 760;
— cīņa par kundzību pasaules tirgū — 304, 438.
Sk. arī: *Pasaules tirdzniecība.*
Pastāvīgais kapitāls
— definējums — 53, 91, 112, 140—141, 239;
— atšķirība no mainīgā — 37, 38—40, 59;
— un vērtības radīšanas process — 37, 38, 39, 49—50, 59, 84, 86—87, 148, 196—198, 726—728, 742, 745—746;
— tā iedalījums pamatkapitālā un apgrozības kapitālā — 84—85, 107—108, 109, 112—113, 114, 118—119, 146, 201, 238—239, 674, 727;
— un peļņas norma — 66—67, 217, 234—235;
— tā atražošana — 277, 430, 729—730, 733, 735, 737, 738—739;
— tā saistīšanās un atbrīvošanās — 117.
Patērēšana
— vispārīgās tēzes — 181, 224, 235—238, 276—278, 399, 430, 432, 508, 576;
— pretruna starp ražošanu un patērēšanu kapitālismā — 175—176, 225, 235—238, 432—434;
— ražīgā patērēšana — 105, 176—178, 276, 277, 317, 729, 730, 737—738, 761, 763;
— individuālā (personiskā) patērēšana — 176—177, 276—278, 576, 728—729, 737—738, 763;
— strādnieka un strādnieku šķiras — 177, 226, 746—747;
— neražojošo šķiru — 439—440, 450;
— pirmskapitālistiskajos ražošanas veidos — 724, 763—764;
— komunismā — 737, 761.
Pauperisms — 177.
Peļņa
— definējums — 23, 43—45, 46—47, 49, 50, 52, 54—56, 198, 201—202, 225, 267, 281, 306—307, 324—325, 349—350, 449—450, 483, 573—574, 605, 666, 689, 696, 710, 715—716, 722, 723, 725, 726, 731, 732, 738, 740, 742, 748, 754, 767;
— tās avots — 50, 158—162, 195, 258—259, 605;
— tās masa — 201—207, 209, 211—212, 216, 225—228, 231—232, 238;
— faktori, kas ietekmē tās lielumu, — 77, 84, 138—139, 145—146, 161—162, 184—185, 193, 281, 459, 518, 519—520, 564;
— tās sadalīšana — 185, 321, 323—325, 328, 750;
— un virsvērtība — 44—45, 49, 50, 52, 53—56, 143, 153—154, 158—160, 164—165, 170, 185, 195, 198, 203—204, 216, 722, 748;
— tās robežas — 748;
— rūpnieciskā — 223—224, 258—259, 261—263, 265, 270—271, 324, 335—336;
— naudas tirgotāju peļņa — 291—292;

— akciju sabiedrību peļņa — 391—392;
— buržuāzisko peļņas teoriju kritika — 46—47, 160, 198, 212—213, 259, 279, 684, 753;
— kapitālistu priekšstati par peļņas izcelšanos — 44, 46, 47, 133—134, 160, 161—162, 195, 344, 605, 722, 740.
Sk. arī: *Peļņas norma, Virsvērtība, Tirdzniecības peļņa.*
Peļņas norma
— definējums — 50—51, 52—57, 77, 80—81, 109—110, 114, 144, 154, 158—160, 167, 197—198, 209—211, 222—223, 227—228, 237—238, 328, 722, 748;
— gada peļņas norma — 80—81;
— faktori, kas ietekmē tās lielumu, — 27, 50, 56—92, 107—110, 112, 113, 116—117, 133—139, 142, 144—147, 149, 151, 158—161, 184—185, 189—190, 193, 197—198, 200, 209—211, 214, 216—219, 226, 228, 232, 272, 322, 324, 332, 336, 458—459, 648, 680, 722, 725, 746—747, 755;
— kā kapitāla attīstības izejas punkts — 50, 785—787, 790;
— kapitālistiskās ražošanas stimuls — 222, 236—238;
— nacionālās peļņas normas — 138, 144—145, 198—199.
Sk. arī: *Peļņas normas pazemināšanās tendences likums.*
Peļņas normas pazemināšanās tendences likums
— Markss kā šī likuma atklājējs — 20, 197—198;
— likuma būtība — 29, 196—198, 200—202, 203—209, 212, 213, 215, 216, 222, 223, 226, 227—228, 230—231, 240—243, 357, 547;
— faktori, kas nosaka likuma kā tendences darbību, — 197—198, 209, 214—221, 227—230, 240, 241;
— tā pretrunīgums — 222—223, 228—230, 236—237;
— un konkurences cīņa — 232, 235, 242—243;
— tā nozīme kapitālistiskajai ražošanai — 198, 236—238;
— un buržuāziskā politiskā ekonomija — 198, 206—207, 208, 237—238, 243.
Personīgā patērēšana — sk. *Patērēšana.*
Peru — 763.
Pētīšanas metode (K. Marksa «Kapitālā»)
— pētīšanas loģiskā secība un metodoloģiskie paņēmieni — 20—23, 33, 107, 111—112, 137—138, 147, 148, 150, 160, 165—166, 177—179, 190, 198, 199, 210—211, 217, 246, 258—260, 262—263, 278, 304—306, 323, 540—541, 724—726, 748;
— utopisko sociālistu un buržuāzisko ekonomistu metodoloģijas kritika — 109, 160—162, 163, 185—186, 222, 224, 540—541, 683—684, 743.
Sk. arī: *Abstrakcija, Dialektika.*
Piedāvājums — sk. *Pieprasījums un piedāvājums.*
Pieprasījums un piedāvājums
— vispārīgās tēzes — 168—169, 171, 173—183, 236, 750, 775;
— un tirgus vērtība (tirgus cenas) — 168—181, 279, 321—322, 330, 490, 655—656;
— kapitālistu pieprasījums pēc ražošanas līdzekļiem — 176, 177, 179;
— strādnieku pieprasījums pēc dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem — 176—177;
— pēc aizdevu kapitāla — 329, 376—384, 388—389, 459—461, 473, 493, 505, 509;
— un sabiedrības bruto ienākuma sadalīšana — 182;
— un preču kapitāls — 459—460.
Pilsēta
— un lauki — 570—571, 698, 769;
— un tirdzniecība — 297, 299—300, 301.
Pirmatnējā sabiedrība — 168, 295, 554, 592, 709, 715, 737—739, 780—781.
Pirmatnējais komunisms — 635, 724, 763, 780—781, 784, 786.
Pirmskapitālistiskie ražošanas veidi — 199, 282, 296, 299—300, 302—303, 462, 524—525, 527, 592, 686—687, 724, 763, 766.
Sk. arī: *Pirmatnējā sabiedrība, Verdzības iekārta, Feodālisms.*
Polija — 700—701.
Politiskā ekonomija
— tās vēsture — 304—305;
— apvērsums, ko politiskajā ekonomijā izdarījis K. Markss, — 20, 160, 197—198, 283—284;
— kā zinātne — 143, 304;
— buržuāziskās politiskās ekonomijas vispārīgs raksturojums — 109, 160—162, 163, 185—186, 198, 206—208, 214, 223, 236, 245, 283—284, 293—294, 345, 683.
Sk. arī: *Vulgārā buržuāziskā politiskā ekonomija, K. Marksa «Kapi-*

tāls», Klasiskā buržuāziskā politiskā ekonomija, Merkantilisms, Fiziokrāti.
Prakse — sk. *Teorija un prakse.*
Prece
— vispārīgās tēzes — 168, 171—172, 176, 181, 295, 299, 308—310, 317—319, 528, 720, 742, 765—766;
— tās divējādais raksturs — 171—172, 174, 181, 255, 317—318, 556—559, 566—567;
— kādos apstākļos produkts pārvēršas par preci — 168, 295, 296, 299, 301, 304, 558—560, 764—765, 780—784;
— kā kapitāla produkts — 166, 167, 182, 210—211, 376, 397—399, 739—740, 765, 766, 780.
Preču apgrozība
— vienkāršā — 166—168, 182, 248, 249—250, 286, 295—299, 399, 781—782;
— kapitālistiskā — 182—183, 282, 290—291, 294, 297, 309—311;
— un naudas apgrozība — 290—291, 295, 297, 299, 310.
Preču kapitāls
— definējums — 113, 245—247, 248, 250—251, 309—310, 415, 439, 441—442, 447, 448, 450—451, 742;
— tā apgrozība — 245—251, 252, 257, 272;
— un tirdzniecības kapitāls — 245—249, 251.
Preču ražošana
— vienkāršā — 166—168, 240, 529, 781—784, 787;
— kapitālistiskā — 171, 281—282, 558, 559, 764—766, 767, 783—784, 790;
— tās loma pārejā no feodālisma uz kapitālismu — 301—304, 696—699, 787—790.
Preču tirdznieciskais kapitāls — sk. *Tirdzniecības (tirgotāju) kapitāls*
Pretruna
— starp ražošanas spēkiem un ražošanas attiecībām — 119—120, 223, 225, 229, 230, 236—237, 240—242, 244, 394—395, 768;
— starp ražošanas sabiedrisko raksturu un privāto piesavināšanās formu — 236, 242, 244, 321—322, 394, 508, 710—711, 714;
— starp ražošanu un patērēšanu — 175—176, 225, 235—238, 432—434;
— starp zemes privātīpašumu un racionālu zemkopību — 121, 544, 707—709.
Procenta likme
— vispārīgais raksturojums — 319, 323—324, 326, 328—333, 339—340, 353, 376, 447, 458—459, 460, 473, 547;
— rūpniecības cikla dažādās fāzēs — 324—325, 378, 434—435, 437—438, 444, 449—450, 457, 458, 496, 505—506, 518—520;
— vidējā — 155, 326—329, 331, 457—458;
— tirgus procenta likme — 329—331, 483, 496;
— faktori, kas nosaka tās lielumu, — 331, 376—379, 457—461;
— atsevišķi piemēri — 325, 329, 377—379, 450, 457, 496, 527.
Sk. arī: *Aizdevu procents.*
Procents — sk. *Aizdevu procents.*
Produktu rente — 556, 687—688, 693—696, 700.
Sk. arī: *Gruntsnoma.*
Proletariāts — sk. *Strādnieku šķira.*
Protekcionisms — 109, 120, 392, 438, 550, 685.
Prudonisms — 47, 312—314, 321, 535.

R

Rantjē — 456, 791.
Ražīgais kapitāls — 257—258, 268, 276, 293.
Ražīgs darbs — 272—273, 345.
Ražošana
— vispārīgās tēzes — 49—52, 105, 157, 181—182, 236—238, 294, 297—298, 392, 556—557, 714—715, 722, 724, 763—764, 766—767;
— sabiedriskās ražošanas divi nodalījumi — 270—271, 277—278, 430, 474—475, 728—730, 763—764.
Sk. arī: *Atražošana.*
Ražošanas apstākļu ekonomija — 52, 66, 84—93, 100—106, 195, 336, 592, 604—605, 746.
Ražošanas attiecības
— vispārīgais raksturojums — 690, 691, 714, 764—765, 767, 768;
— to vēsturiskais raksturs — 677—678, 764, 768;
— likums, ka ražošanas attiecībām jāatbilst ražošanas spēku raksturam, — 690—691, 714, 768;
— pretruna starp ražošanas spēkiem un ražošanas attiecībām — 119—120, 223, 225, 229, 230, 236—237, 241—242, 394—395, 768;
— ekspluatatoriskajos ražošanas veidos — 346—348, 689—693, 724;
— verdzības sabiedrībā — 295, 677, 690, 724, 766;

— feodālismā — 295, 689—695, 724, 766;
— kapitālistiskās ražošanas attiecības — 49, 52, 54—55, 90—91, 119—120, 182—183, 225, 242, 244, 321—322, 340—341, 342, 343—344, 346—348, 351, 352, 358, 525, 540, 707—708, 710—711, 714, 720—721, 758, 764—767, 769;
— komunistiskajā sabiedrībā — 677—678, 715;
— to atražošana — 690, 692—693, 714, 731—732, 758, 764—765;
— un sadalīšanas attiecības — 763—768.
Sk. arī: *Īpašums.*
Ražošanas cena
— definējums — 150—151, 152—153, 155—158, 164—165, 169—170, 182—184, 185—187, 191—192, 193, 261, 561—562, 571, 656, 658, 663, 664—665, 722, 742, 748, 749, 757, 767;
— faktori, kas ietekmē tās lielumu, — 157—158, 169—170, 187—195, 562—563, 755;
— un preces vērtība — 152, 154, 155—157, 164—165, 168, 169, 170, 183, 185—186, 191—194, 561—562, 662—663, 665, 666—667, 748;
— un tirgus cenas — 168—170, 185—186, 194, 321—322, 330, 562, 660, 667—668, 755—756, 758—759;
— un tirdzniecības peļņa — 278—279;
— buržuāzisko ekonomistu uzskati — 185—186.
Sk. arī: *Vērtības likums.*
Ražošanas izmaksas
— definējums — 34, 37—40, 43, 45—47, 50, 51, 54, 147, 152, 155—157, 162—163, 756—757;
— to sastāvdaļas — 34, 37—38, 39—40, 52, 54;
— faktori, kas veicina to pārmaiņas, — 37—38, 39—40, 53—54, 147, 562—563, 564—565;
— un preču cena — 45—46;
— buržuāzisko teoriju kritika — 47—48.
Ražošanas koncentrācija — 86, 96—97, 222, 244, 391, 681, 765, 769;
— strādnieku koncentrācija — 88, 203, 391.
Ražošanas laiks — 77—78, 252—253, 276, 721.
Ražošanas līdzekļi
— vispārīgais raksturojums — 49, 86, 88—89, 90—91, 230, 233, 234—235, 236—237, 394, 537, 591—592, 710, 718—721, 739, 766—767;
— kā pastāvīgā kapitāla vai pamatkapitāla lietiskā forma — 39, 84, 87, 91, 217, 742—743;
— un vērtības radīšanas process — 37, 38—39, 40, 44, 53—54;
— ražošanas līdzekļu ražošanas nodaļījums — 728, 729.
Ražošanas spēki — 52, 92, 214, 223, 227, 229, 230, 236—238, 241—242, 244, 394—395, 714, 715, 721, 764, 766, 768.
Ražošanas un patērēšanas atkritumi — to izlietošana — 86, 103—105, 118.
Ražošanas veids — 294—295, 300, 346—348, 394—395, 546, 687, 689, 690, 692—693, 711—712, 714, 715, 764, 766, 768.
Sk. arī: *Kapitālistiskais ražošanas veids, Komunisms, Sabiedriski ekonomiskā formācija, Pirmatnējā sabiedrība, Verdzības iekārta, Feodālisms.*
Relatīvā pārapdzīvotība — 202, 205, 206, 218, 225, 229—231, 234—235, 241, 243, 551.
Relatīvā virsvērtība — 84, 202, 214—216, 220, 228, 234, 243, 721, 766.
Reliģija — 226, 523, 529.
Rente — sk. *Zemes rente.*
Rezerves fonds (sabiedriskais) — 289, 290—291, 361, 406, 502—503, 761.
Roma (Senā) — 288, 301, 379, 524—526, 527, 528, 529, 686, 687, 696.
Rumānija — 700—701.
Rūpniecības cikls
— vispārīgais raksturojums — 119—120, 123—126, 234, 280, 325, 399—403, 432—435, 437—444, 447, 448—450, 454, 457—459, 460, 461, 470—472, 502, 505—506, 508, 518—520, 724, 755;
— cikliskuma laika pārmaiņas, attīstoties rūpniecībai, — 438.
Sk. arī: *Pārprodukcija, Ekonomiskās krīzes.*
Rūpniecības kapitāls
— vispārīgais raksturojums — 261—262, 264—265, 267—274, 276, 294—295, 449;
— tā rašanās — 787—790;
— tā formas — 245—251, 254—256, 262—263, 274, 277, 286—287, 293, 298, 309—311, 378, 415, 439, 447, 448, 450—453;
— tā aprite — 252—254, 275, 276, 278, 280—281, 283, 284.
Rūpniecības revolūcija XVIII gadsimta beigās — 78.

S

Sabiedrība — 230;
— tās ekonomiskā un politiskā struktūra — 527, 530, 690—691, 714.
Sabiedriskais (gada) produkts — 152—154, 716—717, 725;
— tā iedalījums pēc vērtības — 726—728, 729—732;
— tā iedalījums pēc naturālās formas — 729, 730, 731—732, 737.
Sabiedriskais kapitāls (vispārīgs raksturojums) — 152, 157—159, 204—205, 235, 245, 255, 258, 474—475, 725, 728—729, 764—765.
Sabiedriski ekonomiskā formācija — 678, 711.
Sk. arī: *Ražošanas veids.*
Sabiedriski nepieciešamais darba laiks — 92—93, 135, 171—172, 175—176, 182, 230, 242, 264, 556—557, 559—560, 561, 565, 740, 767, 781—783.
Sadalīšana — 763—765, 768;
— apstākļi, kas nosaka sadalīšanas veidu, — 225, 236—237, 717, 763—768;
— virsvērtības sadalīšana — 51, 211, 683, 715—717, 727, 735;
— komunistiskajā sabiedrībā — 715, 737, 761, 763—764.
Sakaru līdzekļi — 78, 282, 368.
Senā pasaule — 300—301, 542, 686—687, 703.
Sk. arī: *Antīkā pasaule, Roma (Senā).*
Sieviešu darbs — 96—100, 215.
Sikais zemesīpašums — 540—541, 690, 696—709.
Sk. arī: *Parcelārā zemnieku saimniecība.*
Sikburžuāziskais sociālisms — 535—536.

Sīkražotājs, sīkražošana — 168, 171, 295, 302—303, 525—526, 527—530, 540, 541, 542, 549, 556, 592, 604, 678, 689, 690, 693, 695—696, 703—705, 706—707, 780—781, 790.
Skotija — 124, 365, 402, 469, 496, 499.
Sociālisms — sk. *Komunisms.*
Sociālistiskā revolūcija — 242, 677—678.
Spānija — 785, 787.
Spekulācija — 123, 193—194, 222—223, 231, 276, 279, 284, 364—366, 377, 379, 391, 393, 431, 439, 460, 586.
Starptautiskā Strādnieku Asociācija — 10.
Starptautiskā strādnieku kustība — 9—10.
Statistika — 221.
Strādnieku kustība — sk. *Strādnieku šķiras cīņa, Starptautiskā strādnieku kustība.*
Strādnieku rezerves armija — sk. *Relatīvā pārapdzīvotība.*
Strādnieku šķira
— tās rašanās un pastāvēšanas nosacījumi — 34, 49, 52, 85—100, 167, 170, 177, 184, 185, 193, 202—203, 229, 230, 234, 241, 267, 273—274, 302—304, 342, 433, 537, 554—555, 556—557, 563, 675—676, 716, 717—718, 765, 769;
— tās atražošana kapitālisma apstākļos — 177, 227, 228, 556, 689—690;
— tās ienākums — 398, 716—717, 720, 726, 731—733, 735, 742, 746—747, 749, 754, 756—757, 763, 764, 769;
— un ekonomiskās krīzes — 433.
Sk. arī: *Darba alga, Algotais darbs, Virsvērtība, Laukstrādnieks, Kā kapitāls ekspluatē darbaspēku.*
Strādnieku šķiras cīņa — 16, 185;
— par darba dienas saīsināšanu — 109, 127, 720—721;
— un darba alga — 127, 675.

Strādnieku šķiras grimšana nabadzībā — 93—100, 127—132, 177, 273—274, 529, 543, 550—551.
Sk. arī: *Kapitālistiskās uzkrāšanas vispārējais likums, Relatīvā pārapdzīvotība, Kā kapitāls ekspluatē darbaspēku.*
Sudrabs — sk. *Zelts (un sudrabs).*
Šķiras — 16, 182, 530, 542—543, 634, 769, 770.

T

Taisnīgums — 307.
Tehnika — 77—78, 105—106, 114, 121, 139, 438, 564.
Teorija un prakse — 147, 160, 161, 165—166, 178—179, 345—346, 548, 680, 758, 760, 783, 789—790.
Tiesības — 307, 348, 428, 541—542.
Tirdzniecība
— definējums — 295, 297, 304, 431;
— starpnieciskā — 298—299;
— vairumtirdzniecība — 263—264, 277, 393, 399, 467, 471, 481, 531, 787;
— mazumtirdzniecība — 277, 282, 291, 396—398, 400, 787;
— ar naudu — 288—292;

— un ražošanas attīstība — 295, 299—302, 304;
— un lielie ģeogrāfiskie atklājumi — 301—302.
Sk. arī: *Ārējā tirdzniecība.*
Tirdzniecības bilance — 440, 462, 503, 522, 685.
Tirdzniecības cenas — 262, 279—280, 283, 284.
Tirdzniecības (tirgotāju) kapitāls
— definējums — 193—194, 208, 245—248, 250—252, 254—256, 262, 271—272, 286, 291—292, 296—300, 524;
— tā funkcija — 246—258, 267—269, 271—272, 274, 287, 293, 294—296, 299, 304, 308, 351;
— tā aprite — 252—254, 261—262, 275—278, 280—285;
— un rūpniecības kapitāls — 245—256, 261—262, 265, 267—268, 269, 271—272, 280—281;
— un apgrozības izmaksas — 245—246, 258—261, 262—265, 266—267, 268—274, 278;
— tā peļņa — 258, 260—262, 264—266, 267—268, 270—273, 280—283, 284, 298;
— tā loma atražošanas procesā — 27, 251—252, 255—256, 265—277, 788—790;
— tā koncentrācija un centralizācija — 268—269, 270;
— tā kompensēšana — 270—272;
— un kredīts — 432—433;
— tā vēsture — 262, 280, 282, 294, 296—305, 524, 528, 531—532, 536, 537—538, 784—787;
— tirdzniecības kapitāla buržuāzisko definējumu kritika — 255, 293—294.
Sk. arī: *Naudas tirdznieciskais kapitāls.*
Tirdzniecības peļņa
— definējums — 258, 261—263, 278, 281—283, 284—285, 351;
— tās avots — 257—260, 267—268;
— un rūpniecības peļņa — 261—263, 265—266;
— kā tirgotāja ienākuma avots — 264—266;
— un darba alga — 264—268, 273.
Tirgotāju biedrības — 785—787;
— Hanza — 785.
Tirgotāju kapitāls — sk. *Tirdzniecības kapitāls.*
Tirgus (vispārīgās tēzes) — 110, 225, 236, 245—246, 304, 392, 431, 558—559, 589, 790.
Tirgus cena — 169—174, 178—179, 181, 182, 186, 194, 279, 321—322, 330, 490, 561—563, 578—579, 655—656, 667, 755, 758—759.
Tirgus vērtība — 168—181, 182, 186, 578—579, 711, 717.
Transporta līdzekļi — 78, 87, 195, 263—264, 281, 282, 368, 570, 635, 786, 787.
Tresti — 120, 392, 423, 438, 792.

U

Utopiskais sociālisms — 533—534, 535—536, 662.
Uzņēmēja ienākums
— definējums — 221, 223, 335—339, 340—342, 350, 444, 457, 715—716, 742;
— un procents — 333—344, 349, 458, 710, 715—716;
— un maksa par vadīšanu — 344—350;
— kapitālista uzskati — 341, 342, 343—345, 349.
Uzņēmums (kapitālistisks) — 81—83, 86, 94, 141—143, 149, 203, 217, 221, 240—241, 269, 272, 274, 658—659, 745.

V

Vācija — 89, 120, 124, 303, 402, 703, 781, 789, 791—793.
Valsts — 290, 345, 392—393, 634, 635;
— kā virsprodukta īpašniece pirmskapitālistiskajās sabiedrībās — 299—300;
— un agrārās attiecības — 579, 690—691, 693.
Valsts kredīts — 468.
Valsts parāds — 355, 356, 415—416, 419—422, 427—428, 469—471, 472—473.
Valsts vērtspapīri — 362, 367, 409, 420, 422, 427—428, 449—450, 522, 705.
Valūtas kurss — sk. *Vekseļu kurss.*
Vardarbība — 428, 685.
Vekselis
— definējums — 254, 332, 359, 382, 398, 407—408, 422—423, 430, 465, 481;
— vekseļu diskonts — 291, 362, 381—385, 407—408, 422—423, 429;
— bronzas vekselis — 385, 481;
— vekseļu apgrozības likums — 430—432, 439, 481—482, 483;
— blēdības ar vekseļiem — 381, 434, 439, 445, 477.

Vekseļu diskonts — 291, 362, 381—385, 407—408, 422—423, 429.
Vekseļu kurss
— definējums — 290, 496—497, 504, 509, 511;
— faktori, kas nosaka tā mainīgumu, — 509—517, 520, 522—523;
— buržuāzisko ekonomistu un baņķieru teiktais par vekseļu kursu — 509—523.
Vekseļu operācijas — 288—290.
Venēcija — 290, 298, 531, 785—787.
Verdzības iekārta
— vispārīgās tēzes — 38, 168, 295, 299—301, 345—347, 419, 524—527, 528—529, 548, 556, 701, 705, 714;
— ražošanas attiecības — 295, 677, 690, 724, 766.
Vērtība — 229, 683—684, 711, 712;
— definējums un izpausme — 33—34, 37—38, 50—53, 92, 135, 143—145, 148, 149, 157, 160, 162—163, 167—174, 176—177, 181, 185—186, 194, 239, 283—284, 341, 357, 557, 559—560, 561—563, 565, 579, 605, 662—663, 712—714, 722, 723, 726—727, 729—736, 739—743, 746—748, 749, 754—759, 766—767, 781—783;
— gada sabiedriskā produkta vērtība — 726—732;
— apstākļi, kas nosaka preču pārdošanu pēc vērtības, — 165, 167—171, 176, 180—182, 183, 557, 780—784, 787;
— un vidējā peļņas norma — 147, 779—790;
— tās lieluma mainīšanās, mainoties darba ražīgumam, — 158, 159, 162—163, 179, 182, 191—192, 208—209, 211—213, 217, 234—235, 239—241, 243, 279, 280, 562, 566, 567, 683—684, 722, 726, 745—746;
— komunisma apstākļos — 579, 741;
— buržuāzisko vērtības definējumu kritika — 16—20, 23—29, 51—52, 143, 160, 162—163, 179—180, 185—186, 653, 712—713, 720—721, 732—736, 740—741, 750—751, 754—756, 758—761, 774—776, 779, 784;
— pseidosociālā — 579.
Sk. arī: *Vērtības likums, Maiņas vērtība, Tirgus vērtība, Cena.*
Vērtības likums — 18—20, 147, 152, 164, 165—166, 167—170, 176, 180—181, 193, 283—284, 556—557, 565, 736, 749, 765—766, 776, 779—785.
Vērtspapīri
— definējums — 362, 384, 400, 403—404, 407, 409, 420—423, 428, 456—457, 704, 705;
— sastāvdaļas — 415—416, 419—422, 427;
— to kurss biržā — 233—234, 325, 400, 420—421, 428—429, 442;
— krīžu periodos — 233—234, 393, 449—450, 471—472;
— un kapitālistiskās ražošanas attīstība — 400—401.
Sk. arī: *Akcijas, Valsts vērtspapīri.*
Vēsturiskais un loģiskais — 20—23, 224, 261—263, 304—305, 779.
Vidējā peļņa
— definējums — 19, 150—152, 159—160, 161, 163—165, 170, 183, 195, 331, 337, 349, 665, 674, 683, 684, 715—716, 722, 723, 725, 749—750, 757;
— tās izveidošanās — 147, 150, 151, 159, 183, 193—194, 260, 261, 698;
— faktori, kas nosaka tās lielumu, — 154—156, 161—162, 170, 184—185, 564, 755.
Vidējā peļņas norma
— definējums — 150—151, 164, 165, 195, 204, 218, 261, 281, 306, 329—331, 665;
— tās izveidošanās — 138, 147—166, 194—195, 218, 242, 259—263, 715—716, 748, 752, 755;
— faktori, kas nosaka tās lielumu, — 46, 138, 154—156, 158—159, 160—162, 164, 165, 184, 191, 197, 218—220, 231—232, 281, 329, 564, 755;
— un ekspluatācijas pakāpe — 158—159, 184;
— kā tendence — 164—165, 329;
— tirgotāju kapitāla — 280—281.
Viduslaiki — 301—302, 304, 530, 538—539, 686, 687, 694, 698, 724, 781, 782, 784, 787—788.
Vienība
— ražošanas procesa un apgrozības procesa — 33, 51—52, 224—225, 312, 352, 722.
Vienkāršā atražošana — sk. *Atražošana.*
Virsbūve — sk. *Bāze un virsbūve.*
Virsdarbs
— vispārīgās tēzes — 50, 52, 143, 166—167, 196, 200, 201—203, 227, 556, 605, 687—699, 714—717, 725—726, 738, 742, 747—748, 763—764;
— tā dabiskā bāze — 554—555;
— un nepieciešamais darbs — 50, 166—167, 227, 554—555, 556—557, 726;
— tā robežas — 691;

— komunisma apstākļos — 714—715.
Virsprodukts — 18—19, 299—300, 606, 686, 714, 715, 731—732, 738.
Virsvērtība
— definējums — 18, 43, 50, 54—55, 59, 85, 143, 157, 194, 224—225, 227, 556, 713, 714, 716—718, 725—727, 731, 732, 735, 742;
— tās rašanās — 43—45, 49—51, 54, 59, 86, 92, 141—142, 143, 162, 194, 224—225, 255—256, 267—268, 342—343, 556, 557—559, 683, 740, 747—748, 767;
— tās ražošana kā kapitālista noteicošais mērķis — 185, 224—225, 231, 766, 767;
— tās masa — 48, 58, 144, 154, 159, 203—206, 207, 214—217, 223—225, 279—280, 281;
— tās formas — 50, 52, 56, 171—172, 558, 725—729, 735—736, 738, 739—740, 742, 749;
— tās realizācija — 50, 51, 224—225, 237, 721;
— tās sadalīšana — 50—51, 211, 683, 715—717, 727, 736;
— faktori, kas ietekmē tās lielumu, — 51, 58—59, 77, 78—79, 89, 92, 115, 117, 135—136, 185, 193, 218, 255—256, 272—273, 280, 281, 563—564, 746—748;
— un peļņa — 44—45, 49, 50, 52, 53—56, 143, 153—154, 158—160, 164—165, 170, 185, 195, 198, 203—204, 216, 722, 748;
— buržuāziskās teorijas par tās rašanos un sadalīšanu un to kritika — 45, 46—48, 52, 54, 133, 159—160, 740, 753.
Sk. arī: *Absolūtā virsvērtība, Papildu (uzvijas) virsvērtība, Virsvērtības norma, Relatīvā virsvērtība, Peļņa.*
Virsvērtības norma
— definējums — 50—51, 56, 80, 166, 196, 199—201, 215—217, 227—228, 280;
— gada virsvērtības norma — 80—81;
— un virsvērtības masa — 214—217;
— faktori, kas ietekmē tās lielumu, — 54—55, 57—59, 63, 68—69, 70—73, 75—76, 89, 115—117, 144—145, 185, 187, 189—190, 196—198, 200, 203—204, 214—217, 220—222, 280.
Sk. arī: *Kā kapitāls ekspluatē darbaspēku.*
Vispārējā peļņas norma — sk. *Vidējā peļņas norma.*
Vispārējais ekvivalents — 299, 410, 411, 461, 507—508, 751, 783.
Sk. arī: *Nauda, Zelts (un sudrabs).*
Vulgārā buržuāziskā politiskā ekonomija
— vispārīgais raksturojums — 43, 186, 213, 339—340, 348, 352, 419, 684—686, 688—689, 712—713, 723—724, 734;
— tās atsevišķo tēžu un teoriju kritika — 16—19, 24—28, 46—48, 161, 179—180, 185—186, 226, 236, 255, 279, 293—294, 349—350, 352, 375—381, 385—389, 401—406, 419, 454, 491, 492, 525—526, 546, 686, 699, 718, 732, 734, 743, 754, 774—779, 784.
Vulgārais sociālisms — 18, 349.

Z

Zelts (un sudrabs)
— vispārīgās tēzes — 233, 386—389, 405, 408—409, 411, 501, 502, 506—508, 578, 751;
— kā nauda — 134, 287—291, 404—405, 411, 455, 490—491, 502—504, 507—508, 510, 522—523, 534, 710;
— zelta ieguves avoti — 449, 474, 501;
— tā pieplūdums un atplūdums — 288—290, 404—407, 408—410, 411, 441, 447, 448—449, 461—463, 479, 490—491, 493, 501—507, 508—510, 518—519, 523.
Zeme
— vispārīgās tēzes — 233, 540—541, 542—544, 558, 565—566, 567—568, 578, 581, 585—589, 590—592, 593, 598, 634—636, 652—653, 656, 657, 671—672, 675—676, 677, 681, 682, 701, 702, 707—708, 711—712, 716, 717—719, 720;
— un kapitāls — 543—544, 585—586, 589, 590, 591—593, 595—596, 606, 652, 653, 657, 674, 682, 699—700, 711—712.
Sk. arī: *Augsnes auglība.*
Zemes cena
— definējums — 544, 548, 555, 558, 567—568, 585—586, 677, 699, 702, 704—706;
— tās kustība — 546—548, 551—552, 559, 585—586, 678—681, 706;
— faktori, kas nosaka tās lielumu, — 549, 706—708;
— sīkās zemkopības apstākļos — 704, 706—708.

Zemesīpašums
— vispārīgais raksturojums — 541—543, 547, 555—556, 559, 560, 567, 644, 656—658, 660, 661, 665—666, 667—668, 675—676, 677, 680, 684, 702, 707, 711, 715, 716, 718—719, 723, 749, 768;
— tā formas — 540—541, 542, 546, 555—556, 672—673, 677, 690—691, 696, 700—705, 706—709, 711—712;
— tā loma kapitālistiskā ražošanas veida attīstībā — 546—547, 707—709, 716, 735—736, 764—765;
— un zemes nacionalizācija kapitālisma apstākļos — 579, 656—658;
— un racionāla zemkopība — 544, 707—709;
— buržuāziskie ekonomisti un filozofi par zemes privātīpašumu — 541—543, 544—546, 547—548.
Zemes lielīpašnieks
— vispārīgais raksturojums — 541, 543—545, 548—550, 559, 565—566, 579, 614, 634, 635, 657, 661, 665, 675—677, 711, 715—717, 719, 723, 768;
— un fermeris — 543, 544, 546, 548, 591, 593, 636, 644, 654, 657—658, 660, 697—699;
— viņa loma kapitālistiskā ražošanas veida attīstībā — 544, 546—547, 634, 715.
Zemes nacionalizācija kapitālisma apstākļos — 579, 656—658.
Zemes rente
— definējums — 224, 543, 544, 547—549, 554, 555—556, 557, 559, 561, 591, 633, 671—672, 674, 683, 684, 695, 696, 698, 703, 712, 716, 725—726, 731, 742, 754, 768;
— izveidošanās — 561—566;
— būtība — 543, 544, 546—549, 557—559, 634, 636—637, 665, 667, 668, 675—676, 683—684, 713, 715—716, 723—724, 725, 731, 757, 759, 768;
— tās norma — 223—224, 285, 580, 584, 598, 678, 680;
— faktori, kas rada tajā pārmaiņas, — 544, 545, 546, 548, 550—552, 558, 559, 591, 592, 687—688, 698;
— tās pirmskapitālistiskās formas — 528, 556, 684, 687—703, 706;
— tās kapitālistiskās formas — 556, 559, 667, 668, 674—678, 680;
— un nomas maksa — 591, 660—661, 673;
— buržuāzisko rentes teoriju vērtējums un kritika — 172—173, 223, 537, 540—541, 544, 546, 547—548, 553—555, 559—560, 653, 671, 674—676, 677, 680, 683—686, 687—689, 699.
Sk. arī: *Absolūtā zemes rente, Naudas rente, Diferenciālā zemes rente, Atstrādāšanas rente, Rente produktos.*
Zemkopība
— vispārīgās tēzes — 65, 66, 103—105, 115, 117, 118, 121, 241, 540—541, 542, 545, 554, 558, 570—571, 575, 577—578, 586—589, 592, 595—596, 634, 669—670, 674;
— pirmskapitālistiskā — 184, 554, 592, 686—687, 703—705;
— kapitālistiskā — 63, 115, 215, 241, 540, 541, 542—543, 546—547, 558, 567, 570, 585—586, 589, 592—593, 606, 664, 667—669, 673, 674, 675—676, 681, 704—705, 790;
— kapitālistiskās zemkopības pretrunas — 121, 544, 707—709.
Sk. arī: *Lauksaimniecība.*
Zemnieks, zemniecība — 199, 304, 525—526, 528—530, 593, 635, 694—695, 698—709, 729, 761—762, 780—782, 784.
Zinātne — 88, 244, 284, 305, 713.
Zviedrija — 703.

SATURS

No PSKP CK Marksisma-Ļeņinisma institūta 7
PRIEKŠVĀRDS . . . . . 9—29

TREŠĀ GRĀMATA

KAPITĀLISTISKĀS RAŽOŠANAS PROCESS VISUMĀ

Pirmais nodaļījums

Pirmā daļa. VIRSVĒRTĪBAS PĀRVĒRŠANĀS PAR PEĻŅU UN VIRSVĒRTĪBAS NORMAS PĀRVĒRŠANĀS PAR PEĻŅAS NORMU . . . . . 33—136

Pirmā nodaļa. RAŽOŠANAS IZMAKSAS UN PEĻŅA . . . . 33—48

Otrā nodaļa. PEĻŅAS NORMA . . . . . 49—55

Trešā nodaļa. PEĻŅAS NORMAS ATTIECĪBA PRET VIRSVĒRTĪBAS NORMU . . . . . 56—76

Ceturtā nodaļa. APRITES IETEKME UZ PEĻŅAS NORMU . . 77—83

Piektā nodaļa. EKONOMIJA PASTĀVĪGĀ KAPITĀLA PIELIETOŠANĀ . . . . . 84—106

I. Vispārīgi atzinumi . . . . . 84—93
II. Ekonomija darba nosacījumos uz strādnieku rēķina. Visnepieciešamāko izmaksu ignorēšana . . . . . 93—100
III. Ekonomija dzīvējspēka iegūšanā, spēka pārvadīšanā un būvēs . . . . . 100—103
IV. Ražošanas ekskrementu izmantošana . . . . . 103—105
V. Ekonomija izgudrojumu rezultātā . . . . . 105—106

Sestā nodaļa. CENU PĀRMAIŅAS IETEKME . . . . . 107—132

I. Izejvielu cenu svārstības, to tiešā ietekme uz peļņas normu 107—111
II. Kapitāla vērtības pieaugšana un samazināšanās, tā atbrīvošanās un saistīšanās . . . . . 111—122
III. Vispārīga ilustrācija: 1861.—1865. g. kokvilnas krīze . . 123—132

Septītā nodaļa. PAPILDINĀJUMI . . . . . 133—136

Otrā daļa. PEĻŅAS PĀRVĒRŠANĀS PAR VIDĒJO PEĻŅU 137—195

Astotā nodaļa. KAPITĀLU DAŽĀDAIS SASTĀVS DAŽĀDĀS RAŽOŠANAS NOZARĒS UN NO TĀ IZRIETOŠĀS ATŠĶIRĪBAS PEĻŅAS NORMĀS . . . . . 137—147

Devītā nodaļa. VISPĀRĒJĀS PEĻŅAS NORMAS (VIDĒJĀS PEĻŅAS NORMAS) IZVEIDOŠANĀS UN PREČU VĒRTĪBU PĀRVĒRŠANĀS PAR RAŽOŠANAS CENĀM . . . . . 148—163

Desmitā nodaļa. VISPĀRĒJĀS PEĻŅAS NORMAS IZLĪDZINĀŠANĀS KONKURENCES REZULTĀTĀ. TIRGUS CENAS UN TIRGUS VĒRTĪBAS. PAPILDU PEĻŅA . . . . . 164—186

Vienpadsmitā nodaļa. DARBA ALGAS VISPĀRĒJO SVĀRSTĪBU IETEKME UZ RAŽOŠANAS CENĀM . . . . . 187—190

Divpadsmitā nodaļa. PAPILDINĀJUMI . . . . . 191—195

I. Cēloņi, kas nosaka pārmaiņas ražošanas cenā . . . . 191—192
II. Vidējā sastāva preču ražošanas cena . . . . . 192—193
III. Kapitālista pamatojumi kompensācijai . . . . . 193—195

Trešā daļa. PEĻŅAS NORMAS PAZEMINĀŠANĀS TENDENCES LIKUMS . . . . . 196—244

Trīspadsmitā nodaļa. LIKUMS KĀ TĀDS . . . . . 196—213

Četrpadsmitā nodaļa. PRETIMDARBOJOŠIES CĒLOŅI . . . . 214—221

I. Darba ekspluatācijas pakāpes celšanās . . . . . 214—217
II. Darba algas pazemināšana zem darbaspēka vērtības . . 217
III. Pastāvīgā kapitāla elementu palētināšanās 217
IV. Relatīvā pārapdzīvotība 218
V. Ārējā tirdzniecība . . . . . 218—221
VI. Akciju kapitāla palielināšanās 221

Piecpadsmitā nodaļa. LIKUMA IEKŠĒJO PRETRUNU ATTĪSTĪBA 222—244

I. Vispārīgas piezīmes . . . . . 222—227
II. Konflikts starp ražošanas paplašināšanos un vērtības paš-pieaugšanu . . . . . 227—230
III. Pārāk daudz kapitāla un pārāk daudz iedzīvotāju . . . 230—238
IV. Papildinājumi . . . . . 238—244

Ceturtā daļa. PREČU KAPITĀLA UN NAUDAS KAPITĀLA PĀRVĒRŠANĀS PAR PREČU TIRDZNIECISKO KAPITĀLU UN NAUDAS TIRDZNIECISKO KAPITĀLU (TIRGOTĀJU KAPITĀLU) . . . . . 245—305

Sešpadsmitā nodaļa. PREČU TIRDZNIECISKAIS KAPITĀLS . . 245—256

Septiņpadsmitā nodaļa. TIRDZNIECISKĀ PEĻŅA . . . . . 257—274

Astoņpadsmitā nodaļa. TIRGOTĀJU KAPITĀLA APRITE. CENAS 275—285

Deviņpadsmitā nodaļa. NAUDAS TIRDZNIECISKAIS KAPITĀLS 286—292

Divdesmitā nodaļa. NO TIRGOTĀJU KAPITĀLA VĒSTURES . . 293—305

Piektā daļa. PEĻŅAS SADALĪŠANĀS PROCENTĀ UN UZŅĒMĒJA IENĀKUMĀ. PROCENTUS NESOŠAIS KAPITĀLS . . 306—414

Divdesmit pirmā nodaļa. PROCENTUS NESOŠAIS KAPITĀLS . . 306—322

Divdesmit otrā nodaļa. PEĻŅAS IEDALĪJUMS. PROCENTA LIKME. PROCENTA «DABISKĀ» NORMA . . . . . 323—332

Divdesmit trešā nodaļa. PROCENTS UN UZŅĒMĒJA IENĀKUMS 333—350

Divdesmit ceturtā nodaļa. KAPITĀLISTISKĀS ATTIECĪBAS IZDALĪŠANĀS PROCENTUS NESOŠĀ KAPITĀLA FORMĀ . . 351—358

Divdesmit piektā nodaļa. KREDĪTS UN FIKTĪVAIS KAPITĀLS . . 359—371

Divdesmit sestā nodaļa. NAUDAS KAPITĀLA UZKRĀŠANA; TĀS IETEKME UZ PROCENTA LIKMI . . . . . 372—389

Divdesmit septītā nodaļa. KREDĪTA LOMA KAPITĀLISTISKAJĀ RAŽOŠANĀ . . . . . 390—395

Divdesmit astotā nodaļa. APGROZĪBAS LĪDZEKĻI UN KAPITĀLS; TŪKA UN FULARTONA UZSKATI . . . . . 396—412

Otrais nodalījums

Piektā daļa. PEĻŅAS SADALĪŠANĀS PROCENTĀ UN UZŅĒMĒJA IENĀKUMĀ. PROCENTUS NESOŠAIS KAPITĀLS (TURPINĀJUMS) . . . . . 415—539

Divdesmit devītā nodaļa. BANKU KAPITĀLA SASTĀVDAĻAS . . 415—426

Trīsdesmitā nodaļa. NAUDAS KAPITĀLS UN ĪSTENAIS KAPITĀLS. — I . . . . . 427—442

(Komerciālais kredīts. Naudas kapitāls un īstenais kapitāls dažādās rūpniecības cikla fāzēs)*.

Trīsdesmit pirmā nodaļa. NAUDAS KAPITĀLS UN ĪSTENAIS KAPITĀLS. — II (Turpinājums) . . . . . 443—451

(Naudas pārvēršanās par aizdevu kapitālu. — Aizdevu kapitāla masas neatkarīgums no esošās naudas daudzuma. — Kapitāla vai ienākuma pārvēršanās par naudu, kas tiek pārvērsta par aizdevu kapitālu.)

1) Naudas pārvēršanās par aizdevu kapitālu . . . . . 443—449
2) Kapitāla vai ienākuma pārvēršanās par naudu, kas tiek pārvērsta par aizdevu kapitālu . . . . . 449—451

Trīsdesmit otrā nodaļa. NAUDAS KAPITĀLS UN ĪSTENAIS KAPITĀLS. — III (Nobeigums) . . . . . 452—464

(Aizdevu kapitāla izveidošanās, īstenajam kapitālam atbrīvojoties. — Vispārīgas piezīmes. — Secinājumi.)

Trīsdesmit trešā nodaļa. APGROZĪBAS LĪDZEKĻI KREDĪTA SISTĒMAS APSTĀKĻOS . . . . . 465—485

Trīsdesmit ceturtā nodaļa. «NAUDAS APGROZĪBAS PRINCIPS» UN ANGLIJAS BANKU LIKUMDOŠANA 1844. GADĀ . . . 486—500

Trīsdesmit piektā nodaļa. CĒLMETĀLS UN VEKSEĻU KURSS . . 501—523

I. Zelta rezerves kustība . . . . . 501—508
II. Vekseļu kurss . . . . . 509—523
Vekseļu kurss ar Āziju . . . . . 510—521
Anglijas tirdzniecības bilance . . . . . 522—523

Trīsdesmit sestā nodaļa. PIRMSKAPITĀLISTISKĀS ATTIECĪBAS 524—539

Procents viduslaikos . . . . . 538—539
Kāds labums ir baznīcai no procenta aizliegšanas 539

* Vārdus iekavās pie virsrakstiem licis Engelss. — *Red.*

Sestā daļa. PAPILDU PEĻŅAS PĀRVĒRŠANĀS PAR ZEMES RENTI . . . . . 540—770

Trīsdesmit septītā nodaļa. IEVADA PIEZĪMES . . . . . 540—560

Trīsdesmit astotā nodaļa. DIFERENCIĀLĀ RENTE. VISPĀRĪGAS PIEZĪMES . . . . . 561—568

Trīsdesmit devītā nodaļa. DIFERENCIĀLĀS RENTES PIRMĀ FORMA (DIFERENCIĀLĀ RENTE I) . . . . . 569—589

Četrdesmitā nodaļa. DIFERENCIĀLĀS RENTES OTRĀ FORMA (DIFERENCIĀLĀ RENTE II). VISPĀRĪGAS PIEZĪMES . . 590—599

Četrdesmit pirmā nodaļa. DIFERENCIĀLĀ RENTE II. — PIRMAIS GADĪJUMS: PASTĀVĪGA RAŽOŠANAS CENA . . . . . 600—606

Četrdesmit otrā nodaļa. DIFERENCIĀLĀ RENTE II. — OTRAIS GADĪJUMS: KRĪTOŠA RAŽOŠANAS CENA . . . . . 607—621

Četrdesmit trešā nodaļa. DIFERENCIĀLĀ RENTE II. — TREŠAIS GADĪJUMS: KĀPJOŠA RAŽOŠANAS CENA. SECINĀJUMI 622—645

Četrdesmit ceturtā nodaļa. DIFERENCIĀLĀ RENTE ARI NO VISSLIKTĀKĀS APSTRĀDĀJAMĀS ZEMES . . . . . 646—653

Četrdesmit piektā nodaļa. ABSOLŪTĀ ZEMES RENTE . . . . 654—674

Četrdesmit sestā nodaļa. RENTE NO APBŪVES GABALIEM. RENTE NO KALNRAKTUVĒM. ZEMES CENA . . . . . 675—682

Četrdesmit septītā nodaļa. KAPITĀLISTISKĀS ZEMES RENTES ĢENĒZE . . . . . 683—709

I. Ievada piezīmes . . . . . 683—689
II. Atstrādāšanas rente . . . . . 689—693
III. Rente produktos . . . . . 693—695
IV. Rente naudā . . . . . 695—700
V. Graudnieku saimniecība un zemnieku parceļu īpašums . . 700—709

Septītā daļa. IENĀKUMI UN TO AVOTI . . . . . 710—770

Četrdesmit astotā nodaļa. TRĪSVIENĪBAS FORMULA . . . . 710—724

I. . . . . 710—711
II. . . . . 711—712
III. . . . . 712—713

Četrdesmit devītā nodaļa. PAR RAŽOŠANAS PROCESA ANALĪZI 725—741

Piecdesmitā nodaļa. KONKURENCES RADĪTĀ ŠĶIETAMĪBA . . 742—762

Piecdesmit pirmā nodaļa. SADALĪŠANAS ATTIECĪBAS UN RAŽOŠANAS ATTIECĪBAS . . . . . 763—768

Piecdesmit otrā nodaļa. ŠĶIRAS . . . . . 769—770

F. Engelss. PAPILDINĀJUMI PIE «KAPITĀLA» TREŠĀ SĒJUMA . . . . . 771—794

I. Vērtības likums un peļņas norma . . . . . 775—791
II. Birža . . . . . 792—794

Piezīmes . . . . . 797—811
Personu rādītājs . . . . . 812—823
Citētās un pieminētās literatūras rādītājs . . . . . 824—838
Citēto grāmatu krievu tulkojumu rādītājs . . . . . 839—840
Priekšmetu rādītājs . . . . . 841—862

ILUSTRĀCIJAS

«Kapitāla» III sējuma I nodalījuma pirmā vācu izdevuma titullapa 13
«Kapitāla» III sējuma pirmā krievu izdevuma titullapa 21
Rokraksta pirmā lappuse K. Marksa «Kapitāla» III sējumam . . 35
«Kapitāla» III sējuma pirmā lappuse, ko pārrakstījis sekretārs, ar F. Engelsa labojumiem 41
«Kapitāla» III sējuma II daļas pirmā vācu izdevuma titullapa . . 417
F. Engelsa manuskripta «Vērtības likums un peļņas norma» pirmā lappuse 777

KĀRLIS MARKSS

KAPITĀLS. III SĒJUMS

Mākslinieka V. Kovaļova apdare. Redaktors E. Vaivars. Māksl. redaktors A. Kļodāns. Tehn. redaktore I. Kļotiņa. Korektore I. Kalniņa.

Nodota salikšanai 1974. g. 18. martā. Parakstīta iespiešanai 1975. g. 18. aprīlī. Tipogrāfijas papīrs Nr. 1. formāts 60×90/16. 54,25 fiz. iespiedl.; 54,25 uzsk. iespiedl.; 66,38 izdevn. l. Metiens 5000 eks. Maksā 2 rbļ. 6 kap. Izdevniecība «Liesma» Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. Nr. 1/26689-P-5. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa» Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Pasūt. Nr. 1002-D.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA
0308073717